

મુદ્રણસ્થાન

બી અરુન પ્રિન્ટર્સ પ્રેસ

સો. નં. ૬—મહિપાલપુર

અર્પણ

જેમણે આ પામર પર અપાર ઉપકાર કર્યા છે,
 જેમની પ્રેરણાથી સમયસારને આ અનુવાદ
 તૈયાર થયો છે, જેઓ દ્રવ્ય અને ભાવે
 સમયમારની મહા પ્રભાવના કંગી રહ્યા છે,
 સમયસાગ્રા પ્રકૃષ્ટી નિશ્ચય-વ્યવહારની
 સર્વિર્પૂર્વક જેમનું જીવન છે, તે પરમ પૂજ્ય
 પરમ ઉપકારી સદ્ગુરુદેવ (શ્રી કાનજીસ્વામી)ને
 આ અનુવાદ-પુષ્પ અર્પણ કરી ભક્તિભાવે
 અર્પણ કરું છું

અનુવાદક

ॐ सत्

धीसद्गुदेवाय नमः ।

❖ निवेदन ❖

ભગવાન કુદકુદાચાર્યદેવપ્રણીત આ સર્વોત્કૃષ્ટ પગ્માગમ શ્રી સમયસારજી ગુજરાતી ભાષામાં પ્રથમ પ્રગટિત થાય છે

આ શાસ્ત્ર હિંદી ભાષામાં (સરસ્વતી ગ્રંથાલય સંપાદિત) સ ૧૯૭૫માં પ્રકાશિત થયું હતું તેનું વાચન પગમ પૂજ્ય મદ્ગુરુદેવ-અત્પુરુષ શ્રી દાનજીસ્વામીજી સ ૧૯૬૦ ના આશુ-ભાંસમાં મજાકોટ સગ મધ્યે શરૂ કર્યું ત્યારે મમાજની અધ્યાત્મવૃત્તિ જાગૃત થવા માંડી ત્યજ તેઓશ્રીજી ૬૬ ગાથાઓ તેમની મધુર ગ્રંથ ભાષામાં સમગ્રવી તેના અર્થ ગહન આશયો પ્રગટ કર્યા હતા ત્યાગપછી તેઓશ્રી ત્યાથી જામનગર પધાગતા ત્યા પછુ તે પ્રવાહ આનુ ગહો હતો જામનગરથી વિદ્વાગ ગતા કરતા ક્રમેક્રમે તેઓશ્રી સોનગઢ પધાર્યા અને ત્યા જ મોટે ભાગે તેમનું નિરાસગ્યાન ગેરતા વાચન આગળ ચાલુ એ રીતે શ્રી સમયસારજીના વાચન દ્વારા સમા જની અધ્યાત્મવૃત્તિ વિગેષ જાગૃત થઈ અને ઘણા ભાઈઓ તથા બેનો અધ્યાત્મમાં ખૂબ રસ લેવા લા પા સ ૧૯૬૪માં જ્યારે જોનગરમાં શ્રી જૈન રનાધ્યાય મંદિર ખુલુ મૂવામાં આનુ ત્યારે તેમાં પૂજ્ય ભગવતી બેન શ્રી ચંપાબેનના પવિત્ર હાથે શ્રી સમયસારજી શાસ્ત્રની વિધિપૂર્વક પ્રતિષ્ઠા કરવામાં આવી આ રીતે અધ્યાત્મગમિતા વિસે દિવમે વધવાથી 'આ શાસ્ત્ર ગુજરાતી ભાષામાં પ્રસિદ્ધ થાય તે સમાજને મહાનાજનુ ગણાય થાય' એમ જણાતા આ સમિતિએ આ ગ્રંથનુ ગુજરાતી ભાષામાં પ્રનાશન કરવાનો નિર્ણય કર્યો આમ આ પ્રકાશન પગમ પૂજ્ય શ્રી મદ્ગુરુદેવના પ્રભાવની જ પ્રસાદી છે તેમજો અધ્યાત્મ સમગ્રરીતે ને મહા ઉપનાગ નેા કે તે ઉપનાગને વાણી દ્વારા વ્યક્ત કરવાને આ મમિતિ સર્વથા અમમર્થ છે

શ્રીમાન્ સર્વોપમમવર્તો અમયજ્ઞ શ્રીમ્ રાજ્યદ્રજીએ જનસમાજને અધ્યાત્મ સમગ્ર પુ તથા અધ્યાત્મપ્રયાગ અર્થે શ્રી પગમજુતપ્રભાવ- મડગ ગ્રંથાલુ એ રીતે જનમમાજ પગ-મુખ્ય વે ગુજરાત-નાશિવાડ પગ-તેમનો મહા ઉપ નગ વર્તો ગહો કે

શ્રી પગમજુતપ્રભાવ મજા તગમ્થી પ્રસિદ્ધ થયેન હિંદી મમસાગના આધારે આ ગુજરાતી અનુવાદ તૈસા કરવામાં આ પો કે માટે આ મમિતિ તે મજાને પછુ આભાગ માને છે

હવે ગુજરાતી અનુવાદ વિશે આ માસિક ગુજરાતી ભાષાતંત્ર ગ્રંથાલય મંમ સંસ્થાને
નહેતું શ્રી જૈન ધર્મના એક મહાન નિર્મલ આચાર્ય શ્રી અમૃતસ્ય દ્રમુનિએ શ્રી સમયસાગર
ઉપર પોતાની આત્મખ્યાનિ નામની સમૃત્ત ટીકામાં જે ઉચ્ચ ભાવો ઉતાર્યા છે તે ભાવો
જાણવાઈ રહે તેવી રીતે તેને અપરિવર્તિત અનુવાદ થાય તો જ પ્રમથન સંપૂર્ણપણે સમાજને લાભદાયક
નીવડે એમ હતું સરભા એ ભાઈ દિંમતનાન જે નાન શાહે યતો અનુવાદ શ્રી આપના ઉત્સુકતા
જાણી તે કામ હાથમાં લીધું તેમણે તે અનુવાદ કામ સારોપાગ પાળે ઉતાર્યું છે એમ
જણવના આ સમિતિને ખોલે આનંદ થાય છે

ભાઈ દિંમતનાન ઉચ્ચ જ્ઞાણી પામેન, મમૃતમા પ્રતિભા અધ્યયનમિત્ર શાત
વિવેકી અને રંગ રસાળ અભિજ્ઞ છે તેમણે ગુજરાતી અનુવાદ એવા સુર કથો છે કે તેને
માટે આ સમિતિ તેમનો જેટલો ઉપકાર માન તેના એણે છે તેમણે આ મમ હાથમાં ન
લીધું હોત તો આપણે આ સર્વાલોક શાસ્ત્ર આપણી માન્યતામાં પ્રાપ્ત કરી નહીં એમ
મંદિરાની ભાગે જ જરૂર છે તેમણે શ્રી સમયસાગરના અનુવાદ ઉપરાંત મૂળ ગ્રંથોનો
ગુજરાતી પદાનુવાદ હરિગીત છંદમાં મ્યો કે તે મરિતા ધણી જ મનુર રૂપ અને સગળ
મનાવવામાં આવી છે તે હરિગીત છંદમાં બનાવેલી મરિતા સુરસતીમાં રોવાથી તેમ જ તે આ
ગુજરાતી મમમમરમા કુર ગ્રંથમાં નીચે કુરનોટમાં જાણેલી હોવાથી અધ્યાત્મમરિક લગ્ન છવાતે
મન લાભકારી થાય તેવી જે ગમે તેના પસા અનુવાદ માટે ખર્ચવામાં આવે તો રાજ્ય આપુ
કામ થઈ શકત નહિ એમ આ સમિતિ ખાતરીપૂર્વક જણાવવા રત્ન લે છે ભાઈ દિંમતનાલે
પોતાના આત્મનો સંપૂર્ણ રમ આ અનુવાદમાં અને હરિગીતમાં રખો ૦ અને તે માટે આ
સમિતિ તેમની ધણી ધણી છે

આ મમના પ્રતિ જ દિંમતી મેરા ભાઈ અમૃતવાન માલ નાન નિમિત્તે તથા
ભાઈ અમૃતનાન દેવકરણુ વા એ આવી છે ભાઈ નિમિત્તી મેરા અનુવાદ ભાઈ દિંમતનાને
દેવોપાનમાં જણવી છે તેમા આ સમિતિ પોતાનો સુર મેગવી ઉપકારની લાગણી પ્રદર્શિત કરે ૦

ભાઈ અમૃતનાન દેવકરણુ પૂજ્ય સરગુરુદેવના હિન્દ તત્ત્વજ્ઞાનનો લાભ લેવા માટે
સોનમ મા મંદિરાનો નિર્માણ કરીને જનમનગરી પોતાનું પ્રેસ અંગે મનમદ ન્યા એ પ્રસંગનો
સાત આ સમિતિને મરો તેમના અમૃત પ્રિદિગ પ્રેસ મા આ શાસ્ત્ર પાસુ છે તેમણે
તેમનો નમામ વખત આ મમમા આપેલ અને તેમની મારો ખાસ લાભ આપી આ રાત્ર ન્યા
નમ પ્રમર નાની આપુ ૦ પૂજ્ય મરગુરુદેવનું આત્મમામ મ ૧૬૬૫માં ગાગરોમાં થયુ નુ
ત્યારે ૫૫ મેનગમ લગભગ ૧૪ મામ સુધી તેને એ ના પડી આ મમ રાજા જ નિમિત્તી શ્રી
આપુ છે અને તે મમ મા એવો ભાવ લેવા મરિતી ૦ તે માટે સમિતિ તેમનો ઉપકાર માને છે

નકે જોસમા ભાઈ નમમાળી પોપનાન કે નિમિત્તે તથા દિમાન મમમા વરો મમમા

ભાર્ગ શાંતિલાલ પોપટવાલ શાહે તથા બીજા જે જે ભાઈઓએ આ કામમાં મદદ આપી છે તે માટે તેમનો મર્વનો આભાર માનવામાં આવે છે

આ નિવેદન પૂરું કરતા પહેલાં, જે જે ભાઈઓ તથા બેનોએ આ ગ્રંથના અગાઉથી આદરે થઈ આ સમિતિને મદદ આપી છે તેમનો ઉપનામ માનવામાં આવે છે

મુમુક્ષુઓ આ શાસ્ત્રના આશરને જેમ છે તેમ મમજીને આત્માના શુદ્ધ સ્વભાવની દૃષ્ટિએ અવગિપ્તિમાં દુઃખના પુરપાઈનો લાભ લે એમ ઇચ્છીએ છીએ

તત્પ્રતિ પ્રીતિચિત્તેન યેન વાર્તાપિ હિ શ્રુતા ।

નિશ્ચિત સ મવેદ્ધવ્યો ભાવિનિર્વાણભાજનમ્ ॥

[પદ્મનદિપચંદ્રિકા]

અર્થ — જે જીવે પ્રમત્ત ચિત્તથી આ ચૈતન્યસ્વરૂપ આત્માની વાત પશુ સાબળી છે, તે બન્ય પુરૂષ ભવિષ્યમાં થનારી મુક્તિનું અવસર જાળવે ચાલે છે

કાર્તિક સુ ૧, ગુરવાર

વિ સ ૧૯૯૭

વકીલ ગમજી માણેકચંદ દોશી

—પ્રમુખ,

શ્રી જૈન અતિથિ સેના મંમિતિ

મોનગઢ

卐 ॐ
જિનજીની વાણી

ગગ-ભાષા બરા અમે આરીઆ

સીમરર મુખથી કુના ખરે,
એની કુન્દ નૃવે માળે ર,
જિનજીની વાણી બહી ર

નાળી બહી, મન પારે રળી,
લેમા તાર-સમય ગિતગત રે,
જિનજીની વાણી બહી રે

સીમરર

મૂંધ્યા પાલુક ને મૂંધ્યુ પચામ્નિ,
મૂંધ્યુ પ્રવચનમ્પરે ર,
જિનજીની વાણી બહી ર

મૂંધ્યુ નિયમસાર, મૂંધ્યુ રચલસાર,
મૂંધ્યા સમયનો માર રે,
જિનજીની વાણી બહી રે

સીમરર

સ્વા.વા. કેરી સુસમે ભરેયો
જિનજીનો લખાનાદ રે,
જિનજીની વાણી બહી રે

નકુ જિનેયર, પકુ હુ કુન્દકુદ,

નકુ એ ભગના રે,

જિનજીની વાણી બહી રે

સીમરર

હુડે હમે, મારા ભાવે હમે,
માન ધ્યાને હમે જિનના

જિનજીની વાણી બહી ર

જિનેયરદેવની વાણીના વાચન

નામે મને ગિતગત રે,

જિનજીની વાણી બહી રે

સીમરર

૩૦

નમ સદુરવે

❖ ઉપોદ્ધાત ❖

ભૂગનાન કુદકુદાચાર્યદેવપ્રણીત આ 'સમયપ્રાભૃત' અથવા 'સમયસાર' નામનું શાસ્ત્ર 'દ્વિતીય શ્રુતસ્કંધ'માંનું સર્વોત્કૃષ્ટ આગમ છે

'દ્વિતીય શ્રુતસ્કંધ'ની ઉત્પત્તિ કઈ ગીતે થઈ તે આપણે પદ્માનલિઓના આચારે સંક્ષેપમાં પ્રથમ જોઈએ

આજથી ૨૪૬૬ વર્ષ પહેલાં આ ઘરતક્ષેત્રની પુણ્યભૂમિમાં જગત્પૂજ્ય પરમ ભટ્ટારક ભગવાન શ્રી મહાવીરનામી મોક્ષમાર્ગનો પ્રકાશ કરવા માટે સમસ્ત પદાર્થોનું સ્વરૂપ પોતાની સાતિશય દિવ્યધ્વનિ દ્વારા પ્રગટ કરતા હતા તેમના નિર્વાણ પછી પાંચ શ્રુતકેનણી થયા, જેમાં છેલ્લા શ્રુતકેનણી શ્રીભદ્રબાહુરનામી થયા ત્યાંમુધી તેા દ્વાદશાગશાસ્ત્રના પ્રરૂપણથી વ્યવહારનિશ્ચયાત્મક મોક્ષમાર્ગ ચવાર્થ પ્રવર્તતો રહ્યો ત્યારપછી કાળદાપથી ક્રમે ક્રમે અગોના જ્ઞાનની વ્યુદ્ધિતિ થતી ગઈ એમ કરતા અપાર જ્ઞાનસિંધુના ઘણા ભાગ વિચ્છેદ પામ્યા પછી બીજા ભદ્રબાહુરનામી આચાર્યની પરિપાટીમાં બે સમર્થ મુનિઓ થયા—એકનું નામ શ્રી ધરસેન આચાર્ય અને બીજાનું નામ શ્રી ગુણર આચાર્ય તેમની પાસેથી મળેલા જ્ઞાન દ્વારા તેમની પગપરામાં થયેલા આચાર્યોએ શાસ્ત્રો ગૂંથ્યા અને વીર ભગવાનના ઉપદેશનો પ્રનાહ વહેતો રાખ્યો

શ્રી ધરસેન આચાર્યને આશ્રાયણીપૂર્વના પાંચમા વસ્તુ અધિષ્ઠાનો મહાકર્મ-પ્રકૃતિ નામના ચોવા પ્રાભૃતનું જ્ઞાન હતું તે જ્ઞાનામૃતમાંથી અનુક્રમે ત્યારપગીના આચાર્યો દ્વારા પચ્ચ ડાગમ, ધનલ, મહાધનલ, જયધનલ, જોમ્મટસાર, લખિયસાર, કાપલામાર આદિ શાસ્ત્રો ગ્યાયા આ ગીતે પ્રથમ શ્રુતસ્કંધની ઉત્પત્તિ છે તેમાં જીવ અને કર્મના સંયોગથી થયેલા આત્માના મસાંપર્યાયનુ—ગુણસ્થાન, માર્ગણા આદિનું—સંશ્લિષ્ટ વર્ણન છે, પર્યાયાધિક નયને પ્રમાન કરીને કથન છે આ નયને અગુદ્ધદ્રવ્યાધિક પણ કહે છે અને અધ્યાત્મભાષાવાલી અગુદ્ધનિશ્ચયનય અથવા વ્યવહાર કહે છે

શ્રી ગુણધર આચાર્યને જ્ઞાનપ્રવાહપૂર્વના દશમા વસ્તુના ત્રીજા પ્રાબુતનું જ્ઞાન હતું તે જ્ઞાનમાંથી ત્યારપછીના આચાર્યોએ અનુક્રમે સિદ્ધાંતો રચ્યા એમ સર્વજ્ઞ ભગવાન મહાવીરથી ચાલ્યું આવતું જ્ઞાન આચાર્યોની પંચપગથી ભગવાન કુદકુદાચાર્યદેવને પ્રાપ્ત થયું તેમણે પચ્ચરિત્રમાય, પ્રવચનસાર, સમયસાર, નિયમમાર, અષ્ટપાદુક આદિ શાસ્ત્રો રચ્યા આ ગીતે દ્વિતીય શ્લોકકથની ઉત્પત્તિ થઈ તેમા જ્ઞાનને પ્રમાણ કરીને શુદ્ધદૈત્યાર્થિક નયથી કથન છે, આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપનું વર્ણન છે

ભગવાન કુદકુદાચાર્યદેવ નિકુંભ સવતની શરૂઆતમાં થઈ ગયા છે દિગંબર જૈન પરંપરામાં ભગવાન કુદકુદાચાર્યદેવનું સ્થાન સર્વોત્કૃષ્ટ છે

મગલ મગવાનુ વીરો મગઝ ગૌતમો મળી ।

મગલ કુદકુદાર્યો જૈનધર્મોઽસ્તુ મગલમ્ ॥

આ શ્લોક દરેક દિગંબર જૈન, શાસ્ત્રાધ્યયન શરૂ કરતા મગળાચરણરૂપે બોલે છે આ પરથી સિદ્ધ થાય છે કે સર્વજ્ઞ ભગવાન શ્રી મહાવીરસ્નામી અને ગણધર ભગવાન શ્રી ગૌતમસ્નામી પછી તુરંત જ ભગવાન કુદકુદાચાર્યનું સ્થાન આવે છે દિગંબર જૈન સાધુઓ પોતાને કુદકુદાચાર્યની પરંપરાના કહેવરાવનામાં ગૌરવ માને છે ભગવાન કુદકુદાચાર્યદેવના શાસ્ત્રો સાક્ષાત ગણધરદેવના વચનો જેટલા જ પ્રમાણભૂત મનાય છે તેમના પછી નયેલા અથવાર આચાર્યો પોતાના કોઈ કથનને સિદ્ધ કરવા માટે કુદકુદાચાર્યદેવના શાસ્ત્રોનું પ્રમાણ આપે છે એટલે એ કથન નિર્વિનાશ કરે છે તેમના પછી લખાયેલા અથવા તેમના શાસ્ત્રોમાંથી થોડાં અનુગૂણો લીધેલા છે ખરેખર ભગવાન કુદકુદાચાર્ય પોતાના પંચાગમોમાં તીર્થંકરદેવોએ પ્રરૂપેલા ઉત્તમોત્તમ સિદ્ધાંતોને જાણી નાખ્યા છે અને ત્રિકાશર્મને ઠનીવી રાખ્યો છે વિ સ હૃદય માં થઈ નયેલા શ્રી કેવલેનાચાર્યવર તેમના દર્શનસાર નામના અથવા *કહ્યું છે કે “વિદેહક્ષેત્રના વર્તમાન તીર્થંકર સીમ તરવામીના સમન્વરતામાં જઈને શ્રી પદ્મનિનાથે (કુદકુદાચાર્યદેવ) પોતે પ્રાપ્ત કરેલા જ્ઞાન વડે બોધ ન આપ્યો હોત તો મુનિજનો સાચા માર્ગને કેમ જાણત ?” ભીલે એક ઉપેખ આપણે જોઈએ, જેમા કુદકુદાચાર્યદેવને કમિકાળસર્વજ્ઞ કહેવામાં આવ્યા છે ‘પદ્મન દી, કુદકુદાચાર્ય’, વક્રમીનાચાર્ય, એવાચાર્ય, ત્રિકપિન્ડાચાર્ય એ પાંચ નામોથી વિનાશિત, ચાર આગળ ઊભે આપણામાં ગમતની જેમને નહિ હતી, જેમણે પૂર્વવિદેહમાં જઈને ત્રીમ તર-ભગવાનને વળ નહ્યું હતું અને તેમની પામેથી મળેલા શ્લોકજ્ઞાન વડે જેમણે ભારત વર્ષના ભાગ્ય રચેને પ્રતિભાવ કર્યો છે એના જે શ્રીજિનઅદ્વૈતવિભાગના પદ્મના

* મળ શ્લોક માટે ૧૪ મું પાનું જુઓ

આભગ્નરૂપ કળિકાળસર્વજ્ઞ (ભગવાન કુદ્કુદાચાર્યદેવ) તેમણે રચેલા આ પરબ્રાહ્મત-
ત્રયમાં સૂરીશ્વર શ્રી શ્રુતસાગરે રચેલી મોક્ષપ્રાભુતની ટીકા સમાપ્ત થઈ '
આમ પરબ્રાહ્મતની શ્રી શ્રુતસાગરચરિત્ર ટીકાના અંતમાં લખેલું છે ભગવાન કુદ-
કુદાચાર્યદેવની મહત્તા બતાવનારા આવા અનેકાનેક ઉલ્લેખો જૈન સાહિત્યમાં મળી
આવે છે, 'ગિતાલેખો પણ અનેક છે આ રીતે આપણે જોયું કે સનાતન જૈન
સંપ્રદાયમાં કળિકાળસર્વજ્ઞ ભગવાન કુદ્કુદાચાર્યનું સ્થાન અત્યંત છે

ભગવાન કુદ્કુદાચાર્યના રચેલા અનેક ગ્રાન્થો છે, જેમાંથી થોડાક હાલમાં
વિદ્યમાન છે ત્રિલોકનાથ મર્વજ્ઞદેવના મુખમાંથી વહેલી શ્રુતાશ્રુતની સરિતામાંથી ભરી
લીધેલા તે અશ્રુતભાજનો હાલમાં પણ અનેક આત્માર્થીઓને આત્મજીવન અર્થે છે.
તેમના પચાસ્તિકાંધ, પ્રનયનસાર અને સમયસાગ નામના ત્રણ ઉત્તમોત્તમ શાસ્ત્રો
'નાટ્યત્રય' અથવા 'પ્રાભુતત્રય' કહેવાય છે આ ત્રણ પરમાગમોમાં હુમળે ગ્રાન્થોના
સાગ આવી જાય છે ભગવાન કુદ્કુદાચાર્ય પછી લખાયેલા ઘણા મથોના બીજા
આ ત્રણ પરમાગમોમાં રહેલા છે એમ સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિથી અભ્યાસ કરતા જણાય છે
પચાસ્તિકાંધમાં છ દ્રવ્યનું અને નવ તત્ત્વનું સ્વરૂપ સંક્ષેપમાં કહ્યું છે પ્રવચનમારને
જ્ઞાન, જ્ઞેય અને ચારિત્રના ત્રણ અધિકારોમાં વિભાજિત કર્યું છે સમયસાગમાં નવ
તત્ત્વોનું શુદ્ધનયની દૃષ્ટિથી કથન છે

શ્રી સમયમાર અલૌકિક ગ્રાન્થ છે આચાર્યભગવાને આ જગતના જીવો
પર પગ્મ કરેણા કરીને આ શાસ્ત્ર રચ્યું છે તેમાં મોક્ષમાર્ગનું યથાર્થ સ્વરૂપ જેમ છે
તેમ વહેવામાં આવ્યું છે અનંત કાળથી પરિભ્રમણ કરતા જીવોને જે કાંઈ સમજવું
બાકી રહી ગયું છે તે આ પરમાગમમાં સમજાવ્યું છે પરમ કૃપાળુ આચાર્યભગવાન
આ શાસ્ત્ર ગણ કરતા પોતે જ કહે છે—'કામલોગબંધની કથા બવાએ સાંભળી છે,
પરિચય કર્યો છે, અનુભવી છે પણ પગ્મી જીવો એકત્વની પ્રાપ્તિ જ કેવળ દુર્લભ છે
તે એકત્વની—પરધી સિત્ત આ માની—વાત હું આ શાસ્ત્રમાં સમસ્ત નિજ વિલવધી
(આગમ, યુક્તિ, પરપગ અને અનુભવધી) કહીશ' આ પ્રતિજ્ઞા પ્રમાણે આચાર્યદેવ
આ શાસ્ત્રમાં આત્માનું એકત્વ—પરદ્રવ્યધી અને પરલાવોધી સિત્તા—સમજાવે છે
તેઓશ્રી કહે છે કે 'જે આત્માને અજઞ્ઞપૃષ્ઠ, અનન્ય, નિયત, અવિગેય અને અસંયુક્ત
દેખે તે મમમ જિનગાસનને દેખે છે' વળી તેઓ કહે છે કે 'આવું નહિ દેખનાર
અજ્ઞાનીના સર્વ ભાવો અજ્ઞાનમય છે' આ રીતે, બ્યાસુધી જીવને પોતાની શુદ્ધતાને
અનુભવ થતો નથી ત્યાંથી તે મોક્ષમાર્ગી નથી, પછી ભલે તે વ્રત, સંનિતિ, યુક્તિ
આદિ વ્યવહાર ચારિત્ર પાળતો હોય અને સર્વ આગમો પણ ભણી ચૂક્યો હોય જેને

શુદ્ધ આત્માનો અનુભવ વર્તે છે ને જ સમ્યક્દષ્ટિ છે ગગાદિના ઉદયમા સમગ્રીતી
 છન કદી એવાગરૂપ પશ્ચિમનો નથી પરંતુ એમ અનુભવે છે કે 'આ, પ્રગલ્ભર્થપ
 રાગના વિપાકરૂપ છે, એ મારો હાન નથી, હું તો એક જ્ઞાયકહાન છું' અહીં
 પ્રશ્ન થશે કે રાગાદિહાનો થતા હોવા છતાં આત્મા શુદ્ધ કેમ હોઈ શકે? ઉત્તરમા
 રેદ્ધિમિતિનું નિષ્ણત આપનામા આગ્રહ છે જેમ રેદ્ધિમિતિ હાન કપડાના મયો
 યાન કપાન નિષ્ણત છે તેમજ રેદ્ધિમિતિના અભાવની દૃષ્ટિથી જોતા રેદ્ધિમિતિએ
 નિમજાપણુ છાડ્યું નથી, તેમ આત્મા ગગાદિ કર્મો યતા સયાને ગગી કપાય છે—
 થાય છે તેમજ શુદ્ધનયની દૃષ્ટિથી તેણે શુદ્ધતા છાડી નથી પર્યાય-દૃષ્ટિએ અશુદ્ધતા
 વર્તતા છતાં રૂ વદ્ધિએ શુદ્ધતાનો અનુભવ થઈ શકે છે તે અનુભવ થાયે જુલનયાને
 થાય છે આ પશ્ચી જાયકને સમજાવે કે સમ્યક્દર્શન કેરુનું કુંકુડ સમ્યક્દષ્ટિનું
 પરિણમન જ ફરી ગણુ દોષ છે તે અમ તે દર્શન કતા શુદ્ધ આત્માને જ અનુભવે
 છે જેમ હોયુષી માણસ મીઠાના અને ગામના રનાને જુલ પાડી મકતો નથી તેમ
 અજ્ઞાની જ્ઞાનને અને રાગને જુલ પાડી મકતો નથી, જેમ અનુભવ માણસ ગાકથી
 મીઠાનો જુલો રના લઈ શકે છે તેમ સમ્યક્દષ્ટિ રાગથી જ્ઞાનને જુલ જ અનુભવે છે
 હરે એ પ્રશ્ન થાય છે કે આનુ સમ્યક્દર્શન કઈ રીતે પ્રાપ્ત કરી શકાય અર્થાત્ નગ
 ને આત્માની શિશ્નતા કઈ રીતે અનુભવનારો સમજાય? આચાર્યલગનાન ઉત્તર આપે
 છે કે, પ્રજ્ઞાપી છીછીથી છેલ્લા તે બે જુલ પગી જાય છે, અર્થાત્ જ્ઞાનથી જ—
 વસ્તુના યથાર્થ સ્વરૂપની ઓળખાણથી જ—, અનર્થ કામી રાગદ્વેષ માથે એકાકાનરૂપે
 પરિણમતા આત્મા શિશ્નપણે પરિણમના વાર છે, આ સિવાય બીજો માર્ગ ઉપાય નથી
 મદિ ફરેક છરે વસ્તુના યથાર્થ સ્વરૂપની ઓળખાણ કરનાનો પ્રયાત્ન સારો કર્તવ્ય છે

યથાર્થ આત્મસ્વરૂપની ઓળખાણ કરાવવી તે આ જ્ઞાનનો મુખ્ય ઉદ્દેશ છે
 તે ઉદ્દેશને પહોંચી વળના આ ગામના આચાર્યલગનાને અને નિપયોગનું નિરૂપણ
 કર્યું છે છવ અને પ્રગવને નિમિત્તનેમિતિમ્પણુ હોવા છતાં બંનેનું તત્વન મત ન
 પરિણમન, જ્ઞાનને રાગદ્વેષનું અર્કર્ત-અભોક્ષાપણુ, અજ્ઞાનીને રાગદ્વેષનું કર્ત-
 ભોક્ષાપણુ, સામ્ય-દર્શનની એકતિકતા, જુલનયાન આગેહામા ભાવનું અને દ્રવ્યનું
 નિમિત્તનેમિતિમ્પણુ, નિમરૂપે પરિણમનામા અજ્ઞાનીનો પોતાનો જ હાથ મિથ્યા
 ત્વનિતિ જરૂર છે તેમ જ ચતનપણુ, પ્રભુ અને પાપ બંનેનું બ સ્વરૂપપણુ, મોક્ષ-
 માર્ગના વસ્તુનુયોગનું સ્થાન—ત્યાગિ અને નિપયો આ ગામના પ્રત્યક્ષ છે એ
 બનાનો હેતુ ભવ્ય જીવને યથાર્થ મોક્ષમાર્ગ બતાવનાનો છે આ ગામની મહત્તા
 જોઈને ઉપામ આગી જતા શ્રી જયસેન આચાર્યનર કહે છે કે 'જયવત વર્તો તે
 પમનદી આચાર્ય અર્થાત્ કુંકુડ આચાર્ય કે જેમલે મહાત્મનથી બરેનો પ્રાભુતરૂપ
 પર્વત જીવરૂપી શિર પર પાડીને ભવ્ય જીવને સમર્પિત કર્યો છે' અરેખર આ કાળે

આ ગાત્ર મુમુક્ષુ ભવ્યજીવોનો પગ્મ આચાર છે આના દુપમ કાળમા પણ આત્મ અદ્ભુત અનન્ય-ગણભૂત ગાત્ર—તીર્થ કરદેવના મુખમાવી નીકળેલુ અમૃત—વિદ્ય-માન છે તે આપણુ મહા મદ્લાભ્ય છે નિશ્ચય-વ્યવહારની સધિપૂર્વક યથાર્થ મોક્ષ-માર્ગની આવી સકલનામદ્ધ પ્રત્યક્ષા બીજા કોઈ પણ ધર્મમા નથી પગ્મ પૂન્ય સ્વરૂપેવના ગળદોમા કહ્યું તો—‘આ સમયસાગ ગાત્ર આગમોતુ પણ આગમ છે, લાખો ગાત્રોનો નિચોડ એમા ગહેલો છે, જૈન ગામનનો એ સ્વભ છે, સાવડની એ કામવેલ છે, કેટપવૃક્ષ છે ચૌદ પૂર્વજ રહસ્ય એમાં મમાયેલુ છે એની દેવે જાથા છાં સાતમા ગુણસ્વાને ઝૂલતા મહામુનિના આત્મ-અનુભવમાવી નીકળેલી છે આ ગાત્રના કર્તા ભગવાન કૃદ્દુદાચાર્યદેવ મહાવિદેહ દ્વેષમા મર્વણ વીતગગ શ્રી મીમંસરભગવાનના સમવમરણમા ગયા હતા અને ત્યા તેઓ અઠનાડિયુ રૂઠો હતા એ વાત યથાતથ્ય છે, અક્ષરગ સત્ય છે, પ્રમાણસિદ્ધ છે, તેમા લેખમાત્ર-ગાત્રને જ્યાં નથી તે પરમ ઉપકારી આચાર્યભગવાને જ્યેષ્ઠા આ મમયમાગમા તીર્થ કરદેવની નિગ્ધગી જ્ઞકામ્વનિમાધી નીકળેલો જ ઉપદેશ છે’

આ ગાત્રમા ભગવાન કુદ્દુદાચાર્યદેવની પ્રાપ્ત ગાથાઓ પગ આત્મખ્યાતિ નામની સરકૃત ટીકા લખનાર (ભગભગ વિક્રમ સંવત્ ૧૦ મા મૈકામા વર્ગથેલા) શ્રીમાન્ અમૃતય દ્રાચાર્યદેવ છે જેમ આ ગાત્રના મૂળ કર્તા અસૌકિક પુરુષ છે તેમ તેના ટીકાકાર પણ મહામર્થ આચાર્ય છે આત્મખ્યાતિ જેવી ટીકા હલ્લુ મુધી બીજા કોઈ જૈન ધર્મની લખાયેલી નવી તેમણે પચાસ્તિકાએ તથા પ્રવચનસાગની પણ ટીકા લખી છે અને તત્ત્વાર્થમાર, પુરુષાર્થમિદ્યુપાય આદિ સ્વતત્ર ધર્મો પણ લખ્યા છે તેમની એક આ આત્મખ્યાતિ ટીકા વાચનાને જ તેમની અપ્યાત્મગસિકતા, આત્માનુ-ભવ, પ્રખર વિદ્વતા, વસ્તુઅનુષ્ઠાને ન્યાયવી સિદ્ધ કરનાની તેમની અમાનગ્ન ગાત્રિ અને ઉત્તમ કાવ્યગાત્રિના પૂરો ખ્યાલ આવી જશે અતિ મર્દાપમા ગલીગ રહ્યોને ગાંધી દેનાની તેમની અજબ ગાત્રિ નિદ્ધાનોને આશ્ચર્યચકિત રહે છે તેમની આ દેવી ટીકા શ્રુતકેવળીના વચનો જેવી છે જેમ મૂળ ગાત્રકર્તાએ આ ગાત્ર સમસ્ત નિજ વૈભવથી રચ્યુ છે તેમ ટીકાકારે પણ અત્યંત હોગપૂર્વક સર્વનિજ વૈભવથી આ ટીકા રચી છે એમ આ ટીકા વાચનારને સહેજે લાગ્યા વિના ગહેતુ નવી ગાસનમાન્ય ભગવાન કૃદ્દુદાચાર્યદેવે આ કળિજાળમા જગદ્ગુરુ તીર્થ કરદેવ જેવું કામ કૃષ્ટ છે અને શ્રી અમૃતય દ્રાચાર્યદેવે, બાણે કે તેઓ કુદ્દુદભગવાનના દ્વેષમા ઘેરેલી ગયા હોય તે મીતે તેમના ગાંધીર આશયોને યથાર્થપણે વ્યક્ત કરીને, તેમના ગાપુર જેવું કામ કૃષ્ટ છે. આ ટીકામા આનતા કાળો (કળગો) અપ્યાત્મગસવી અને આત્માનુભવની મમ્તીવી ભરપૂર છે શ્રી પદ્મપ્રસાદ જેના મર્થ આચાર્યો પગ તે કળગોએ ‘ઉડી ટાપ પાડી છે અને આજે પણ તે તત્ત્વજ્ઞાનથી ને અપ્યાત્મરસથી ભરેલા મધુગ કળગો,

શ્રી સમયમારજી-સ્તુતિ

દર્શીતી

નસારી જીવના ભારભર્યા મનના કંઠના મી,
સાગિતા નડારી સુધા તબી પ્રભુ વીજ' તે સજીવની,
જાણતી દેખી અગ્નિને કંઠાણીના પથે મી,
મુનિકંઠ સજીવની મમવપ્રાણુન તાજા ભાજન ભરી

મનુષ્ય

કુદકુદ રત્ન સાગ, આધિયા અમૃતને પૂર્વા
નવાધિરાજ' તારામા ભાગે પ્રજાકાળા ભર્યા

વિખ્યાતી

અહો! તાબી તારી પ્રગલ્ભસ ભાગે નીનરતી
મુખમુખે પાતી અમૃતરસ અજનિ ભરી ભરી
અત્યંતી મુહૂર્તે ત્રણ તબી રત્નથી ઓતી,
વિભાગથી થઈ રત્નપથ વાળી નાંડે પન્નિતિ

વિદ્યાર્થી

તુ છે વિશ્વવશ્ય ભાગ સરજા અવધાનના બે મા,
તુ પ્રજાગ્રીણી જ્ઞાન ને ઈશ્વરી સતિ સદુ જ મા
સાગી સારમો, તુ ભાગુ જાતો નકેમ મનસીરનો
વિશાખો ભન-ધાનના રથનો, તુ પથ મુખિ તમા

વિગતી

જાગે તત રસનિમિત્ત ગિયિત વાપ,
જા પતને રથ જાળી તમા જ વાપ,
તુ અજા જાતની અગ્નિ આગમ મો,
તુ મીઠા મન-દાસ દેવ મીઠે

મનુષ્ય

અનાકુ પદ કંઠના, રત્નના અગ્નિ વાપી,
તસપિ કુ મુનોના અમથે મુખ ના કંઠી

ॐ

ભગવાન કુંદકુંદાચાર્યદેવ

નિષે

ઉલ્લેખો

૪

વન્દ્યો વિશુદ્ધ્યવિ ન કૈરિદ કૌણ્ડકુદઃ
કુન્દ-મમા-મણિ-કીર્તિ-વિશુપિતાશઃ ।
યશ્વાર-ચારણ-કરામ્બુજચન્દ્રીક-
શ્વક્રે શ્રુતસ્ય ભરતે પ્રયતઃ પ્રતિષ્ઠામ્ ॥

[અદ્વિગિ પદ્ધતિ પરના ગિતાલેખ]

અર્થ — કુંદકુંદની પ્રભા પરનાગી જેમની કીર્તિ પર શિશુઓ
નિભવિત થઈ છે, જેઓ ચારણોના—ચારણાચાર્યોની મહાશુનિઓના
—મુદર હસ્તમળોના ભ્રમર હતા અને જે પતિત્રાત્રાએ ભન્ત-
લેખમા અતની પ્રતિષ્ઠા કરી છે, તે વિશુ કુંદકુંદ આ પૃથ્વી પર કોનાથી
પદ નવી ?

કૌણ્ડકુદો યતીન્દ્ર* ॥

રજોભિરસ્પૃષ્ટમત્વમન્ત-
ગંધેપિ સંવ્યઞ્જયિનુ યતીશ્વ. ।
રજઃપદ ભૂમિતલ વિહાય
ચવાર મન્યે ચતુરશુલ સ* ॥

[વિશ્વગિરિ-શિવાલેખ]

વિનય	શાસ્ત્ર	વિનય	શાસ્ત્ર
હવે કે એવું લ્યેન	૧૦	નથી એવું થત	૧
શુદ્ધનગનો વિષમન આ ના મદ-પુટ,		અધ્યવસાનદિ બાવને નવ મારી કા	
અન્ય અનિયત, વિરોધ અને સમુદ્ધ		કર્મ કે	૧
—એ પાસે બાવથી દિન મેલા સબની		પામાયકા હવેનુ મ પ	૧૧
કથન	૧૪	વર્તુથી માત્રી ગુણન પાત મે	
શુદ્ધનગના વિષમન આ મને નયુવો ને		ભવ કે તે કાવના ની કે	૧૨
સમ્યજ્ઞાન કે એવું લ્યેન	૧૫	મયાઓની મ્યન	૧૩
સમ્યજ્ઞાનનય મિત્રકપ આ મા ૪		એ વધારી ભાવ વળતા એવ ની	
સધુએ નેગન કાવાયોન્ય છે, તેનું		હાનવ નુ કે નિવ ના એવ ની	
દશાનસદિન કથન	૧૬	એવું ન્યાનુદ્ધ મ્યન	૧૪
શુદ્ધનગના વિષમન આ માતે ત્યાહુની		વધુદિ ભાવેનુ હવ કાથ ન મ	
ન માતે ત્યાહુની તે એવ અજાની કે		મર્મ અજાની માતે તેવો નિયમ	૧૫
એવું કથન	૧૮		
અજાનીને નમનવચાની રીતિ	૧૩	આ અજાની એ કોવ મિત્ર નામુદી	
અજાનીએ હવે દેને એક દેખી તીર્થ-		વર્તે કે તમુરી નીતે નયક	
કાની મુનિનો પ્રમ કથો તેનો ઉત્તર	૨૬	આસવ અને અ મનુ કે નવ કો	
આ ઉત્તર મા એવ દેહની મિત્રાનુ દરવ	૨૮	મધ થવે નથી	
સાગિનમા જે પ્રત્યાખ્યાન કહેવામા આવેલ		આત્મવેથી નિરુત કાનુ વિવ	૨૭
કે તે નુ કે એવા સિધ્ધતા પ્રત્યેનો		નાન થયેને અને આત્મવેથી નિર્મ	
ઉત્તર આપ્યો છે કે પ્રત્યાખ્યાન રાન		સમમાત્ર કે મિત્રે કે તનુ મ્યન	
જ છે	૩૧	નુ નવકપ થોડ ન મનુ વિવ	૨૮
દર્શનજ્ઞાનસાધનવગ પશ્ચિમ આત્માનુ		આત્મવ અને આ મનુ ને ન કા	
અવરૂપ કાની ૨ મુમિકનુ મથા (—		આત્મા રાત્રી કાવ કે તરે માવ	
ગાથાઓમા) પૂર્વ	૩૮	ભાવ પડુ થવો નથી	
હવે અહવ અને વધેપર્ણવ પ થઈ એક		હવ-પુત્રવદંકમને	૧૬
દેખવામા આવે છે તેમા એવનુ મવ		મિત્રિત ભાવ કે ને ના મુમિકા	
૩૫ ન ગણવાથી અજાની જન હવની		કહી રાગના નથી	
ક પના અધ્યવસાનદિ ભાવપે નન્યથા		નિયમ નના નનથી ને ન કા	
કે છે તેના પ્રકારનુ વર્ણન	૨૮	કર્મ-મર્મલ ને ને ને ને	
એવનુ સ્વરૂપ નન્યથા કે પે છે તેના		નથી, પે નાન મા ન મુમિકા	
નિરોધની ગાથા	૪૪	બોધનનો વધવ છે	
અધ્યવસાનદિ ભાવ પુદ્ગલમવ છે હવ			

વિષય	ગાથા
અનહારનય આત્મા અને પુરુષનકર્મને કર્તૃકર્મભાવ અને ભોક્તૃભોગ્યભાવ કહે છે	૮૪
આત્માને પુરુષનય મનો કર્તા અને ભોક્તા માનવામા આવે તો મહાન પાપ—૨૫૫ ૨૫૬ અભિનયજ્ઞાને પ્રયગ—આવે છે, તે મિથ્યાપણ હોવાથી નિનૈયને મનન નથી	૮૫
મિથ્યાત્વાદિ આત્મવેદી જન-અજ્ઞાનના ભેદથી એ પ્રકારે છે એવું કથન અને તેનો હેતુ	૮૭
આત્માના મિથ્યાત્વ, અજ્ઞાન, અવિગતિ— આ નુશ પશ્ચિમામ જનાદિ છે, તેમનું કર્તાપણ અને તેના નિમિત્તથી પુરુષ હવું કર્મપણ થયું	૮૯
આત્મા મિથ્યાત્વાદિ નાવરૂપ પશ્ચિમે નહિ ત્યાગે કર્મનો કર્તા નથી	૯૩
અજ્ઞાનથી કર્મ કરી ગતે થાન છે એવા શિષ્યનો પ્રશ્ન અને તેનો ઉત્તર	૯૪
કર્મના જ્ઞાતાપણાનું મૂળ અજ્ઞાન જ છે	૯૬
જ્ઞાન થાન છે ત્યાગે કર્તાપણ નથી	૯૭
અનહારી જન આ માને પુરુષનકર્મનો કર્તા હો છે એ અજ્ઞાન છે	૯૮
આ મા પુરુષનકર્મનો કર્તા નિમિત્તનિમિ તિ માવથી પણ નથી આત્માના યોગ, ઉપયોગ છે તે નિમિત્તનિમિત્તિ ભારથી જ્ઞાત છે અને યોગ ઉપયોગનો આત્મા કર્તા છે	૧૦૦
જ્ઞાની જ્ઞાનનો જ કર્તા છે	૧૦૧
અજ્ઞાની પાત્ર પોતાના અજ્ઞાનભારનો જ કર્તા છે, પુરુષનકર્મનો કર્તા તો નાની	

વિષય	ગાથા
કે અજ્ઞાની કર્મ નથી મોકે પરંતુ યોને પરંપર કર્તૃકર્મભાવ નથી	૧૦૨
જન નિમિત્તમૂલ જનતા કર્મનું પશ્ચિમામ થતું જેથીને ઉપયોગમાનથી જહેરામા આવે છે કે આ કર્મ જન કર્મ	૧૦૫
મિથ્યાત્વાદિ આમાન અજ્ઞવા અને શુભ અજ્ઞાનોથી તેમના નિમિત્તે બધના કર્તા જ, નિશ્ચયથી જન તેમનો કર્તાભોક્તા નથી	૧૦૬
જન અને આજ્ઞવોનો ભેદ દેખાડ્યો છે અને કર્તૃવાના દ્વિવેદીથી છે	૧૧૩
સામ્યમતી, પુરુષ અને પ્રકૃતિને અપરિ- જામી હો છે તેનો નિષેધ કરી પુરુષ અને પુરુષનને પશ્ચિમામી દલા છે	૧૧૬
જ્ઞાનથી જ્ઞાનમાવ અને અજ્ઞાનથી અજ્ઞાન ભાવ જ ઉત્પત્ત થાય છે	૧૨૬
અજ્ઞાની જન કર્મ કર્મ માવાના નિમિત્ત રૂપ અજ્ઞાનાદિ ભાવાનો હેતુ થાન છે	૧૩૦
પુરુષના પશ્ચિમામ તો જવરી જી છે અને જનના પુરુષનથી જી છે	૧૩૭
કર્મ જનથી બદલતું છે કે અમદ અપદ એવા શિષ્યના પ્રશ્નનો નિશ્ચય બાવના બન્ને નયોથી ઉત્તર	૧૪૧
જે નયોના પક્ષથી સ્થિત છે તે કર્તૃકર્મ- ભાવથી નહિન અમદમા-ગુદ આત્મા- એ એમ કરી અવિન પૂર્ણ	૧૪૨
૩ પુરુષ-પાપ અવિનિશ્ચય	
શુભાશુભ કર્મના અવમાનનું વર્ણન	૧૪૪
અને કર્મો માવાના ગણ	૧૪૫
આવી બન્ને કર્મોનો નિગવ	૧૪૭
તેનું દ્વિત અને આગમની સારી	૧૪૮

વિષય	ગાથા
જાન મોક્ષનું માર્ગ છે	૧૫૧
મનાદિઃ પાને નો પશુ જાન વિના મોક્ષ નથી	૧૫૨
પુણ્યક્રમના પક્ષપાતીનો દોષ	૧૫૪
જાનને જ પદ્માર્થસ્વરૂપ મોક્ષનું મ પુ કથું છે, જન અન્યનો નિરોધ કથો છે	૧૫૫
કર્મ મોક્ષના કારણો ધાત કરે છે એમ દહાનકામ કથન	૧૫૭
કર્મ પોતે જ નિધનસ્વરૂપ છે	૧૬૦
કર્મ બંધના કાચુરૂપ ભાવોન્સ્વરૂપ છે અર્થાત્ મિથ્યાત્વ-અજ્ઞાન-કાચસ્વરૂપ છે એવું કથન અને ત્રીજો અધિકાર પૂર્ણ	૧૬૧
૪ અજ્ઞાન અધિકાર	
આસવના સ્વરૂપનું વર્ણન અર્થાત્ મિથ્યાત્વ, અવિરત સ્વયં અને યોગ-એકત્વ અજ્ઞાનના ભેદ બે પ્રકારના છે અને તે નિધન કારણ છે એવું કથન	૧૬૪
જાનીને તે આસવોનો અજ્ઞાવ કહો છે	૧૬૬
૧૬૭-૬૮-મોક્ષરૂપ કલ્પના અગ્રામભય પુરિશુભ છે તે જ આસવ છે	૧૬૭
રાત્રાદિ સાથે દિવિ મુગેરા જાનમય બા વની ઉત્પત્તિ	૧૬૮
જાનીને કન્ય આસવોનો અજ્ઞાન	૧૬૯
જાની નિરાસવ કેથી રીતે છે' એવા શિવના પ્રશ્નનો ઉત્તર	૧૭૦
અગાની અને જાનીને આસવ સવાનું અને ન સવાનું સુમિત્ર પૂર્વક વર્ણન	૧૭૧
રાત્ર-દેવ-મોક્ષ અજ્ઞાન પુરિશુભ છે તે જ બંધના કાચુરૂપ આસવ છે તે ગ્ર	

વિષય	ગાથા
નીને નથી, તેથી જાનીને કર્મબંધ પશુ નથી અર્થાત્ પૂર્ણ	૧૭૭
૫ સત્ત્વ અનિહાર	
મવગનો મૂળ ઉપાન બે વિજ્ઞાન છે તેની રીતિનું મળુ ગાથાઓમા કથન	૧૮૧
તેવિજ્ઞાનથી જ શુદ્ધ આત્માની ઉપાન મિથ્યા જાન કે એવું કથન	૧૮૪
મુક્ત આત્માની ઉપનિષદથી જ સવર થાય જ એવું કથન	૧૮૬
સવર સવાનો પ્રકાર ત્રણ ગાથામા	૧૮૭
સવર સવાના કર્મ બંધન અધિકાર પૂર્ણ	૧૮૦
૬ નિર્જન અનિહાર	
કન્ય નિર્જન ૧૭ સ્વરૂપ	૧૮૩
જાન નિર્જનનું સ્વરૂપ	૧૮૪
જાનનું સામર્થ્ય	૧૮૫
વૈરાગ્યનું સામર્થ્ય	૧૮૬
જાન-વૈરાગ્યના સામર્થ્યનું દહાનપૂર્વક કથન	૧૮૭
કન્ય દલિ અમા ૧૫૭૦ તથા વિગેરપણે સ્વ-પાને કર્મ રીતે જાણે છે તે મ બંધી કથન	૧૮૮
સમ્ય દલિ જાન-વૈરાગ્ય ૧૮૫૧ હોય છે ૨૦૦	
ગમી જાન સમ્યદલિ કેમ ન હોય તે તમથી કથન	૨૦૦
અગાની ગમી પાણી ગાણિકને પોતાનું પદ ભણે છે તે પ ને ડોડી પોતાના એક રીતગતિ તપમજા ૧૫૮મા ગિયર થાગે વિપ્રેય	૨૦૦
અમાનું પ એમ જાણવજાવ છે અને તે જ મોક્ષનું કારણ છે જાનમા ભેદ છે તે કમના કાચો રામના નિમિ-	

વિષય	ગાથા
તથી કે	૨૦૪
જ્ઞાન જ્ઞાનથી જ પ્રાપ્ત થાય કે	૨૦૫
જ્ઞાની પગે શા માટે ઘસણ કરતા નથી	
એવા શિષ્યના પ્રશ્નનો ઉત્તર	૨૦૭
પરિગ્રહના ત્યાગનું વિધાન	૨૦૮
જ્ઞાનીને સર્વ પરિગ્રહનો ત્યાગ છે	૨૧૪
કર્મના ફળની વાજથી કર્મ કરે તે	
કર્મથી ભેપાય છે, જ્ઞાનીને ક્ષ્મણ નહિ	
હોવાથી તે કર્મથી ભેપાતો નથી તેનું	
દશાત હાગ કથન	૨૧૮
સમ્યક્ત્વના આઠ અંગ છે, તેમાં પ્રથમ	
તો સમ્યગ્દષ્ટિ નિશ્ચય તથા સાત ભય	
રહિત છે એનું કથન	૨૨૮
નિષ્કાંક્ષિતા, નિર્વિચ્છિન્નતા, અમૂલ્ય,	
ઉપગ્રહન, ચિત્તિકંગ્ણ, વાત્મન્ય, પ્રભા-	
વના-તેનું નિશ્ચયનની પ્રધાનતાએ	
વર્ણન	૨૩૦
૭ બધે અવિકાર	
બધના કાગળનું કથન	૨૩૭
આત્મા એવા કારણરૂપે ન પ્રવર્તે તો	
બધ ન થાય એવું કથન	૨૪૦
મિથ્યાદષ્ટિને જેનાથી મધ થાય કે	
તે આશયોને પ્રગટ કર્યા કે અને	
તે આશયો અજ્ઞાન છે એમ સિદ્ધ	
કર્યું છે	૨૪૭
અજ્ઞાનમય અધ્યવસાય જ બધનું કાગળ	
કે	૨૫૬
બાહ્ય વસ્તુ બધનું કાગળ નથી, અધ્યવ-	
સાનજ મધનું કાગળ છે-એવું કથન	૨૬૫
અધ્યવસાન પોતાની અર્થક્ષિયા નહિ	
કરતું હોવાથી મિથ્યા કે	૨૬૬
મિથ્યાદષ્ટિ અજ્ઞાનરૂપ અધ્યવસાયથી	
પોતાના આત્માને અને અવગચ્છારૂપે	
કરે છે એવું કથન	૨૬૮

વિષય	ગાથા
આ અજ્ઞાનરૂપ અધ્યવસાય જેને નથી તેને	
કર્મમધ થતો નથી	૨૭૦
આ અધ્યવસાય શું કે ? એવા શિષ્યના	
પ્રશ્નનો ઉત્તર	૨૭૧
આ અધ્યવસાયનો નિર્બેધ કે તે બ્યવહાર	
નયતો જ નિર્બેધ કે	૨૭૨
જે કેવળ બ્યવહારનું જ આલબન કરે	
છે તે અજ્ઞાની અને મિથ્યાદષ્ટિ કે	
કેમકે તેનું આલબન અભન્ય પણ કરે	
કે, પ્રત, સમિતિ, મુક્તિ પણ છે,	
અગિયાર અંગ ભણે છે, તો પણ તેનો	
મોક્ષ નથી	૨૭૩
શાસ્ત્રોનું જ્ઞાન હોવા છતાં અભન્ય	
અજ્ઞાની છે	૨૭૪
અભન્ય ધર્મની શ્રદ્ધા કરે છે તે ભોગહેતુ	
ધર્મનીજ છે, મોક્ષહેતુ ધર્મની નહિ	૨૭૫
બ્યવહાર-નિશ્ચયનવનું સ્વરૂપ	૨૭૬
ગાત્રિક ભાવોનું નિમિત્ત આત્મા છે કે	
પરબ્રહ્મ ? તેનો ઉત્તર	૨૭૮
આત્મા ગત્યાદિકનો અકર્તા જ રીતે	
કે, તેનું ઉપદગ્યપૂર્વક કથન	૨૮૩
૮ મોક્ષ અવિકાર	
મોક્ષનું અગ્રમ કર્મમધથી છૂટવું તે કે	
જે જીવ મધનો હેઠ કગતો નથી પગલું	
માત્ર બધના સ્વરૂપને જાણવાથી જ	
મુક્ત છે તે મોક્ષ પામતો નથી	૨૮૮
બધની ચિંતા કર્યું બધ કપાતો નથી	૨૯૧
બધ-ઉદનથી જ મોક્ષ થાય કે	૨૯૨
બધનો હેઠ કેની રીતે કગતો ? એવા પ્રશ્નનો	
ઉત્તર એ છે કે કર્મમધના ઉદનનું	
કગલું પ્રસારણ જ છે	૨૯૪
પ્રસારણ કગલુથી આત્મા અને બધ-બન્નેને	
લુદા લુદા કરી પ્રત્યથી જ આત્માને	
ઘસણ કરવો, મધને છોડવો	૨૯૫

ગાથા

નિઃશ્વ

ગાથા

તા વડે મધી રીતે મહાશ્વ કરવો
૧ કથન ૩૬૭

૧૫ અન્ય ભાવનો ત્યાગ કરવો
૧ પુનઃ ભાવને પર વ્યથી
૨ અથાત્ કાઈ ન કરે ૩૦૦
મહાશ્વ કરે ઈ તે અપગમી
મા પડે છે જે અપગમી
તે મુખનામાં પડતો નથી ૩૦૧
અવકાશ ૩૦૪

ના મરણથી તને મોક્ષ મળી
મા તો પ્રતિક્રમણુ બાદિ
પોથી છૂટી જાય છે, તો
આત્માના મહાશ્વથી કામ
સિન્ધના પ્રતોષ ઉત્તર
આવે છે કે પ્રતિક્રમણુ-
મહિત અપ્રતિક્રમણુ-
મુક્તિથી જ-શુદ્ધ આત્મા
જ-આત્મા નિર્દોષ થાય
૩૦૬

નિશ્ચલકાળ અપ્રિયર
નાં પાપ દહાતપૂર્વક કહે

૦૮
જાનથી માને છે તે અણ
કેખા મુ છે ૩૧૨
૧ મહાતિલા નિમિત્તે ઉપ
ન છોડે ત્યાગથી તે
૩૧૪

તાપશ્વ પશુ આત્માનો
અવાનથી જ તે બોડતા
કથન ૩૧૬
ભોખતા નથી ૩૧૮
૧ નથી તેનું દહાતપૂર્વક
૩૨૦

જેઓ આત્માને કર્તા મારે છે તેમનો
મોક્ષ નથી એનું મથન ૩૨૧

અજ્ઞાની પોતાના આત્મર્થનો કર્તા છે
એનું યુક્તિપૂર્વક કથન - ૮
આત્માનું કર્તાપણુ અન અર્થાપણુ જરી
રૂપે છે તેની રીતે વ્યવસ્થા દાગ તે
ગાથામાં મિત્ર મિત્ર છે - ૨
મૌદ્રમની એમ માને છે કે કર્મોના ક નાર
બીજા જે નથી જાણનાર મીત્રો ૬ તે
ગાથાના ૧૧ યુક્તિપૂર્વક નિઃશ્વ ૩૪૫

અર્થમનો બે-અન જરી ના છે તેની
રીતે નમનનાગ ૧૨ દહાતપૂર્વક કથન ૩૪૬
નિશ્વ નવદાગના કથનને ખડીના દહા
તથી ૧૨ ગાથામાં ૨૫૪ કથુ છે ૩૫૬
જાન અને એની તદ્દન કિનના જાણુનો
હોવાથી સમ્ય દષ્ટિને વિચિત્રોર્થ સમજાય
મત્તા નથી તેઓ માત્ર અજ્ઞાન ગાથા
વર્તતા નથી પાંચમાં છે - ૧૧

અ-૨ કન્યો ન-૧ કન્ય કામ મરી શકતું
નથી તેનું મન ૩૭૨

૨૫૪ અર્થ પુરુષનાના યુક્ત ૧૭ ને
આત્માને માર્ગ એમ કહેતા નથી કે
અમને મારા કાર અને આત્મા પાન
પોતાના આત્મથી છૂટીને તેમને જાણવા
જતો નથી ૫ તુ અજ્ઞાની નવ તે લા
મરે જ્યા મગ-૦૫ કરે કે ૩૭૩

પ્રતિક્રમણુ પ્રત્યાખવાન અને આવોચનાનું
સ્વરૂપ ૩૮૬

જે કર્મ અને કર્મફળને અનુભવતા પોતા
ને તે રૂપ કરે છે તે નવા કર્મ બાધે છે
(અહીં ટીકામાં આચાર્ય દેવે કૃત-કારિત
અનુભવનાથી મન-વચન-કાયા વેકે

વિષય

ગાથા

અતીત, વર્તમાન અને અનાગત કર્મના
ત્યાગનું ઓગણપચાસ ઓગણપચાસ
બગ દ્વાગ કથન કરીને કર્મચેતનાના
ત્યાગનું વિધાન દર્શાવું છે તથા એ
ક્રમે અનાગતીય પ્રકૃતિઓના ત્યાગનું
કથન કરીને કર્મકૃણચેતનાના ત્યાગનું
વિધાન દર્શાવું છે) ૩૮૭

જ્ઞાનને મમત્ત અન્ય દ્ર વ્યોથી જુદું
દર્શાવું છે ૩૯૦

આત્મા અમૃતિક છે તેથી તેને પુરુષ
મરી દેહ નથી ૪૦૫

દ્રવ્યવિગ દેહમયી છે તેથી દ્રવ્યવિગ
આત્માને મોક્ષનું કાગણ નથી, દર્શન
જ્ઞાનચારિત્ર જ મોક્ષમાર્ગ છે એવું
કથન ૪૦૮

મોક્ષના અર્થએ દર્શનજ્ઞાનચારિત્રસ્વરૂપ
મોક્ષમાર્ગમા જ આત્માને જોવો એવો
ઉપદેશ કર્યો છે ૪૧૧

જે દ્ર-વિગમા મમત્ત કરે છે તેણે સમ
યમાગને જાણ્યો નથી ૪૧૩

વ્યવહારનય જ મુનિ-શ્રાવણના વિગને
મોક્ષમાર્ગ કહે છે, નિશ્ચયનય ટાણ વિગને
મોક્ષમાર્ગ કહેતો નથી-એવું કથન ૪૧૪

આ અથને પૂર્ણ કરતા તેના અભ્યાસ
વગરેનું કૃણ કથુ છે ૪૧૫

આ અથમા અનત ધર્મવાળા આત્માને
જ્ઞાનમાત્ર કહ્યો હોવા છતાં ત્યાગવાદ
સાથે વિરોધ કેમ નથી આવતો તે

વિષય

પૃષ્ઠ

જ્ઞતાવવા, તથા એક જ જ્ઞાનમા ઉપાય
ભાવ અને ઉપેક્ષાવા મન્ને કઈ રીતે
ધરે છે તે જ્ઞતાવવા ટીકાગ આચાર્યદેવ
આ સર્વવિશુદ્ધજ્ઞાન અધિભગના અતે
પરિશિષ્ટરૂપે ત્યાગવાદ અને ઉપાય-ઉપે
ક્ષાભાવ વિષે થોડું કહેવાની પ્રતિજ્ઞા કરે છે ૪૮૭

એક જ્ઞાનમા જ “તત્ અતત્, એક,
અનેક, સત્, અસત્, નિત્ય, અનિત્ય”
આ ભાવોના ૧૪ ભગ કરી તેના ૧૪
કાન્ય કલા છે ૪૮૮

જ્ઞાન લપણુ છે અને આત્મા લક્ષ્ય છે,
જ્ઞાનની પ્રસિદ્ધિથી જ આત્માની પ્રસિદ્ધિ
થાય છે, માટે આત્માને જ્ઞાનમાત્ર
કહ્યો છે ૫૦૨

એક જ્ઞાન-ક્રિયારૂપ પશ્ચિત આત્મામા
જ અનત શક્તિઓ પ્રગટ છે, તેમાથી
સુડતાલીશ શક્તિઓના નામ તથા લક્ષ
ણોનું કથન ૫૦૩

ઉપાય-ઉપેક્ષાભાવનું વર્ણન, તેમા, આત્મા
પરિણામી કોવાથી સાધકપણુ અને
સિદ્ધપણુ-એ બન્ને ભાવ બગમગ
ધરે છે એવું કથન ૫૦૭

થોડા ટકાગામા, અનેક વિચિત્રતાથી ભ
રેલા આત્માનો મહિમા કરીને સર્વ
વિશુદ્ધજ્ઞાન અધિકાર સપૂર્ણ ૫૧૧

ટીકાગ આચાર્યદેવનું વસ્તુ, આત્મ
ખ્યાતિ ટીકા સપૂર્ણ ૫૧૭

ભાષાગીકાગનું વસ્તુ, અથ નમાત્ર ૫૧૮

—: श्रीसर्वज्ञवीतरागाय नमः :—

शास्त्र-स्वाध्याय-नुं प्रारम्भिक भंगलायरागु

आहार विन्दुसयुक्त नित्य भ्वायन्ति योगिनः ।
 कामदे मासः चैव ॐ हाराय नमोनमः ॥ १ ॥
 अविरलशब्दघनौघमक्षान्तिमकरभृन्मल्लङ्का ।
 मुनिभिरुगासिततीर्था मरम्यती हरतु नो दुरितान् ॥ २ ॥
 अज्ञानविमिरान्त्राना ज्ञानाञ्जनशङ्कया ।
 चक्षुरमीकित येन तस्मै श्रीगुरवे नमः ॥ ३ ॥

॥ श्रीपरमगुरवे नमः, परपराचार्यगुरवे नमः ॥

सन्तुष्टविबुधस्य, श्रेयसा परिवर्धन, धर्मसम्पन्नस्य, भव्य-
 चीरमन प्रतिबोधधारक, पुण्यप्रकाशक, पापमणाशकमिदं नाम्ना
 श्रीसमयसारनामश्रेय, अस्म्य मूलग्रन्थस्तार श्रीसर्वज्ञदेवास्तदुच्चर-
 ग्रन्थस्तार श्रीगणधरदेवा प्रतिगणधरदेवास्तेषा वचनानुसार-
 मामात्र आचार्यश्रीकुन्दकुन्दाचार्यद्वारविरचित, आतार सारधान-
 तया शृण्वन्तु ॥

मगः भगवान् यीरा, मगः गौतमो गणी,
 मगः कुन्दकुन्दार्यो जैनसर्माऽस्तु मगलम् ॥ १ ॥
 सर्वमगःमगल्य सर्वसत्पाणधारक ।
 मवान् सर्वसर्माणा जैन जयतु शासनम् ॥ २ ॥

શ્રીપરમાત્મને નમઃ ।
શ્રીમત્કુંદકુંદાચાર્યવિરચિત
સમયસાર

—૧—

જીવ-અજીવ અધિકાર

શ્રી પરમાત્મ પ્રપૂજીતે, શારદા મુગુર નમી ય,
સમયસાર શાસન કરુ દેશનચનમય, ભાર્ગ ।
ગજદશ્વજા પરશ્વજનો વાચનામ્ય નિયોગ,
મગજરૂપ પ્રસિદ્ધ એ, નમુ નમ-ન-ભોગ

નય નય સાર લહે શુભનાર, પદ પદ માર હહે દુ ખકાર,
લય લય પાઠ પ્રહે ભનનાર,—જય જય સમયમાર અનિનાર

ગજદ, અર્થ ને જ્ઞાન—મમયદય આગમ ગાયા,
કાળ, મત, મિદ્ધાત—ભેદત્રય નામ અતાન્યા,
તે મહીં આદિ શુભ અર્થમમયદયની મુણીએ બહુ,
અર્થમમયમા જીવ નામ છે સાર, મુખ્યતે મહુ,
તે મહીં સાર વિપુલકર્મભગ શુદ્ધ જીવ ગુદ્ધનય કહે,
આ અથમા કંથની સહુ, મમયમાર જીવજન પ્રહે

નામાદિ પદ અવમુખ, તેમા મગજ સાર,
ત્રિમુરતિ, નામિતમુદ્ધન, નિપ્રાચાર દન્યા
સમયમાર જિનગજ છે, ગ્યાવાદ જિનવેલ,
શુદ્ધ જિન નિર્મયતા, નમુ દે મહુ ચેન

આ પ્રમાણે મગળપૂર્વક પ્રતિજ્ઞા કરીને શ્રી કુદકુદ આચાર્યકૃત ગાથાબદ્ધ સમયપ્રાભુત્ર અથની શ્રી અમૃતચંદ્ર આચાર્યકૃત આત્મખ્યાતિ નામની જે સરકૃત ટીપા જ તેની રંગભાગમાં વચનિમ લખીએ છીએ

પ્રથમ, સરકૃત ટીપામાં શ્રી અમૃતચંદ્ર આચાર્ય અથની આદિમાં મગળ અર્થે હૃદયને નમસ્કાર કરે છે —

(અનુક્રમ)

નમ સમયસારાય સ્વાનુભૂત્યા ચક્રાસતે ।

ચિત્ત્વભાવાય ભાવાય સર્વભાગાતરન્નિઠદે ॥ ૧ ॥

અર્થ — ‘સમય’ અર્થાત્ જન નામનો પદાર્થ, તેમાં સાર—જે દ્રવ્યકર્મ, જ્ઞાનકર્મ, નોકર્મ રહિત શુદ્ધ આત્મા—તેને માટે નમસ્કાર હો તે કેવો છે ? ‘માયાય’ અર્થાત્ શુદ્ધ સત્તાસ્વરૂપ વસ્તુ છે આ ત્રિગુણપુષ્પથી સર્વથા અભ્યાસનાદી નાસ્તિભોતે મગ ખડિત થયો નથી તે કેવો છે ? ‘ચિત્ત્વભાવાય’—જેનો સ્વભાવ ચેતનાશુભરૂપ છે આ વિશેષથી શુભ-શુભીનો સર્વથા ભેદ માનનાર નૈયાયિકોનો નિરેવ થયેલ નથી તે કેવો છે ? ‘સ્વાનુભૂત્યા ચક્રાસતે’—પોતાની જ અનુભવનરૂપ ક્રિયાથી પ્રકારે છે, અર્થાત્ પોતાને પોતાથી જ જાણે છે—પ્રગટ કરે છે આ વિશેષભૂતિ, આત્માને તથા જ્ઞાનને સર્વથા પગલ જ માનનાર જૈમિનીય-ભટ્ટ-પ્રભાકર ભેદનામાં મીઠાસામના મગનો ચન—જે થયો, તેમ જ જ્ઞાન અન્ય જ્ઞાનથી જાણી જાણ છે, પોને પોતાને નથી જાણતું—એટલે માનનાર નૈયાયિકોનો પદ પ્રતિષેવ થયો વળી તે કેવો છે ? ‘સર્વભાગાતરન્નિઠદે’—પોતાથી અન્ય સર્વ જનનાજન, ચરાચર પદાર્થોને સર્વ જોનમાગસબધી, સર્વ નિગેરો સહિત, એક જ મનમે જાણનારો છે આ વિશેષભૂતિ, સર્વજ્ઞનો અભાવ માનનાર મીઠાસક આદિનું વિરાકરણ થયું આ પ્રમાણે વિશેષભા (શુભ)થી શુદ્ધ આત્માને જ હૃદય સિદ્ધ કરી તેને નમસ્કાર કર્યો છે

ભાવાર્થ — અહીં મગળ અર્થે શુદ્ધ આત્માને નમસ્કાર કર્યો છે કોર્ડ એમ પ્રશ્ન કરે કે કોર્ડ હૃદયનું નામ લે, નમસ્કાર કેમ ન કર્યો ? તેનું સમાચાર — નાસ્ત-વિષયનું હૃદયનું સામાન્ય સ્વરૂપ સર્વ કર્મરહિત, સર્વજ્ઞ, પીતંગ, રાદ્ધ આત્મા જ છે તેથી આ અધ્યાત્મકથામાં સમયસાર હૃદયથી હૃદય આવી ગયા તથા એક જ નામ ચેરામાં અન્યમનાદીઓ મગપત્નો વિનાદ કરે છે તે સર્વનું નિરાસરણ, સમય-માત્રા વિશેષજ્ઞ વર્ણવીને, ક્યું વળી અન્યનાદીઓ પોતાના હૃદયનું નામ લે છે તેમાં પ્રશ્નના અર્થ થતો નથી, ભાવાઓ આવે છે, અને સ્વાનાદી જેનોને તો સર્વજ્ઞ પીતંગ શુદ્ધ આત્મા જ હૃદય પડી જાય તે હૃદયને પરમાત્મા કહે, પદમજ્યોતિ કહે, પરમેશ્વર, શિવ, નિરજન, નિરંકર, અક્ષય, અચય, શુદ્ધ, બુદ્ધ,

અવિનાશી, અનુપમ, અચ્છેદ્ય, અલેદ્ય, પરમપુરુષ, નિરાળા, સિદ્ધ, સત્યાત્મા, વિદ્યા-
નદ, સર્વજ્ઞ, વીતરાગ, અહીંત, જિન, આસિ, ભગવાન, સમયસાર ધત્યાદિ હજારો
નામોથી કહેા, તે સર્વ નામો કથચિત્ સત્યાર્થ છે સર્વથા એકાતવાદીઓને લિન
નામોમા વિરોધ છે, સ્વાત્વાદીને કાંઈ વિરોધ નથી માટે અર્થ યથાર્થ સમજવો જોઈએ

પ્રગટે નિજ અનુભવ કરે, સત્તા ચેતનરૂપ,
સૌ-જ્ઞાતા લખીને નમુ, સમયસાર સહુ-ભૂપ

હવે સરસ્વતીને નમસ્કાર કરે છે —

(અનુષ્ટુપ)

અનતધર્મણસ્તત્ત્વ પश्यन्ती प्रत्यगात्मनः ।

अनेकात्मयी मूर्तिर्नित्यमेव प्रकाशताम् ॥ ૨ ॥

અર્થ.—જેમા અનેક અત (ધર્મ) છે એવું જે જ્ઞાન તથા વચન તેમજ
મૂર્તિ સહાય પ્રકાશરૂપ હો કેની છે તે મૂર્તિ? જે અનત ધર્મવાળો છે અને જે
પરદ્રવ્યોથી ને પરદ્રવ્યના શુદ્ધપર્યાયોથી લિન તથા પરદ્રવ્યના નિમિત્તથી થતા
પાતાના વિકારોથી કથચિત્ લિન એકકાળ છે એવા આત્માના તત્ત્વને, અર્થાત્ અસા-
ધારણ—સજાતીય વિજાતીય દ્રવ્યોથી વિલક્ષણ—નિજસ્વરૂપને, તે મૂર્તિ અવલોકન
કરે છે—દેખે છે

ભાવાર્થ.—અહીં સરસ્વતીની મૂર્તિને આશીર્વાચનરૂપ નમસ્કાર કર્યો છે
લૌકિકમા જે સરસ્વતીની મૂર્તિ પ્રસિદ્ધ છે તે યથાર્થ નથી તેથી અહીં તેનું યથાર્થ
વર્ણન કર્યું છે જે સમયજ્ઞાન છે તે જ સરસ્વતીની સત્યાર્થ મૂર્તિ છે તેમા પણ
સર્વજ્ઞ જ્ઞાન તો કેવળજ્ઞાન છે કે જેમાં સર્વ પદાર્થો પ્રત્યક્ષ ભાસે છે તે અનત ધર્મો
સહિત આત્મતત્ત્વને પ્રત્યક્ષ દેખે છે તેથી તે સરસ્વતીની મૂર્તિ છે તદનુસાર જે
શ્રુતજ્ઞાન છે તે આત્મતત્ત્વને પરોક્ષ દેખે છે તેથી તે પણ સરસ્વતીની મૂર્તિ છે વળી
દ્રવ્યશ્રુત વચનરૂપ છે તે પણ તેની મૂર્તિ છે, કારણ કે વચનોદ્વારા અનેક ધર્મવાળા
આત્માને તે બતાવે છે આ રીતે સર્વ પદાર્થોના તત્ત્વને જણાવનારી જ્ઞાનરૂપ તથા
વચનરૂપ અનેકાતમયી સરસ્વતીની મૂર્તિ છે, તેથી સરસ્વતીના નામ ‘વાણી, ભારતી,
શારદા, વાગ્દેવી’ ધત્યાદિ ઘણા કહેવામા આવે છે આ સરસ્વતીની મૂર્તિ અનત
ધર્મોને ‘સ્વાત્’ પદથી એ- વર્મોમા અનિરોધપણે સાધે છે તેથી તે સત્યાર્થ છે કેટલાક
અન્યનાદીઓ સરસ્વતીની મૂર્તિને બીજી રીતે સ્થાપે છે પણ તે પદાર્થને સત્યાર્થ
કહેનારી નથી

પચમગનિમા એ નિનાશિતતાનો વ્યવસ્થા થયો વળી તે ગતિ કેવી છે? અનાદિ કાળથી અન્ય (પર) જ્ઞાનના નિમિત્તથી થતું જે પદમા જમણ તેની નિશ્ચયિતા (અભ્યાસ) ના અવ્યવસ્થાને પામી છે આ નિગ્રહપ્રાપ્તિ, ચારે ગતિઓને પરનિમિત્તથી જે જમણ થાય છે તેના પચમ ગતિમા વ્યવસ્થા થયો વળી તે કેવી છે? જગતમા જે સમસ્ત ઉપમાયોગ્ય પદાર્થો છે તેમનાથી નિસંદાભ અભ્યુત માહાત્મ્ય હોવાથી તેને કોઈની ઉપમા મળી શકતી નથી આ નિરોધપ્રાપ્તિ, ચારે ગતિઓમા જે પરસ્પર વ્યથિત સમાનપણું મળી આવે છે તેના પચમગતિમા વ્યવસ્થા થયો વળી તે કેવી છે? અપર્યાય તેનું નામ છે પર્યાય, અર્થ અને કામ—એ ત્રિવર્ગ કહેવાય છે, પ્રાપ્તગતિ આ વર્ગમા નહિ હોવાથી તેને અપર્યાય કહી—આથી પચમગતિને સિદ્ધભવતા પામ્યા છે તેમને પોતાના તથા પરના આત્મામા સ્થાપીને, સમયને (સર્વ પદાર્થોના અથવા જનપદાર્થોના) પ્રમાણ એવા જે પ્રાપ્ત નામના અહિંત્ર વચનનો અવયવ (અંગ) તેણે, અનાદિ ગતિથી ઉત્પન્ન થયેલ મારા અને પરના મોહ (અજ્ઞાન, મિથ્યાતા) ના નાશ માટે, હું પશ્ચિમપથ નું હું કેરો છે તે અહિંત્ર વચનનો અવયવ? અનાદિનિવન પદમાગમ શબ્દજ્ઞાપ્તિ પ્રમાણિત હોવાથી, સર્વ પદાર્થોના સમૂહને આમા કરનાર કેવળીભગવાન સર્વજ્ઞથી પ્રાપ્તિ હોવાથી અ કેવળીઓના નિમિત્તવર્તી સાક્ષાત્ સાલજીનાર તેમ જ પોતે અનુભવ કરનાર એવા શ્રુત કેવળી મહાસદેશોએ કહેલ હોવાથી પ્રમાણતાને પામ્યા છે અન્યવાદીઓના આગમને લેખ હસ્ત્ય (અપર્યાયની) ની કલ્પના આ નથી કે જેથી અપ્રમાણ હોય

ભાવાર્થ —ગાથાસૂત્રમા આચાર્યે ‘વદ્યામિ’ કહ્યું છે તેનો અર્થ દીકરા ‘વદ્ય પરિમાણે’ ગણથી ‘પરિભાસા’ કહે છે તેનો આગય આ પ્રમાણે સ્થિત થાય છે ચૈ. પૂર્વમા જ્ઞાનપ્રવા નામના છઠા પૂર્વમા બાજુ ‘નમ્’ અરિકાં તેમા પદ એ એના વીરા નીશ ‘પ્રાપ્ત’ અરિકાર દ તેમા દશમા વસ્તુ સમય નામનું જે પ્રાપ્ત છે તેના મૂળ સ્વરોના મળવાનું જ્ઞાન તે પહેલાં મેળા આચાર્યેનું હતું અને તેના અર્થનું જ્ઞાન આચાર્યોની પરિપાટી અનુસાર થી કુટુંબકાર્યને પદ હત તેમજ સમયપ્રાપ્તનું પશ્ચિમપથ કહ્યું—પરિભાસાસૂત્ર બાજુ સૂત્ર દગ જાનિઓ કહેવામા આવી છે તેમા એ ‘પશ્ચિમા’ જાતિ પા છે અરિકાં જે યથાર્થતામા અર્થદાન તથાવે તે પરિભાસા કહેવાય છે થી કુટુંબકાર્ય મ પ્રાપ્તનું પશ્ચિમપથ કરે છે એકલે કે સમયપ્રાપ્તના અર્થને જ યથાર્થતામા જ વળાડું પરિભાસાસૂત્ર રવે છે

આચાર્યે મ ૧૭ અર્થે મિહોને નમસ્કાર કહે છે સસાગીને શુદ્ધ અ સાધ્ય છે અને મિદ્ધ સાક્ષાત્ શુદ્ધતા છે તેથી તેમને નમસ્કાર કરવો ઉચિત દ હૃદયનું નામ લઈ નમસ્કાર કેમ ન કર્યો તેની ચર્ચા દીકામરના મગળ પર દ

છે તે અહીં પણ જાણવી સિદ્ધાંતે 'સર્વ' એવું વિશેષણ આપ્યું છે તેથી તે સિદ્ધો અનત છે એવો અભિપ્રાય બતાવ્યો અને 'શુદ્ધ આત્મા એક જ છે' એવું કહેનાર અન્યમતીઓના વ્યવસ્થા કર્યો શ્રુતકેનણી શબ્દના અર્થમાં, શ્રુત તો અનાદિનિયત પ્રવાહરૂપ આગમ કહ્યું અને કેવળી ગણધર્મી સર્વજ્ઞ તથા પરમાગમના જાણનાર શ્રુતકેનણી કહ્યા, તેમનાથી સમયપ્રાબુતની ઉત્પત્તિ કહી છે એ રીતે અથવા પ્રમાણતા બતાવી અને પોતાની બુદ્ધિથી કલ્પિત કહેવાનો નિષેધ કર્યો, અન્યવાદી હક્કમથ (અવગણના) પોતાની બુદ્ધિથી પદાર્થનું સ્વરૂપ ગમે તે પ્રકારે કહી વિનાશ કરે છે તેનું અસત્યાર્થપણ બતાવ્યું.

આ અથવા અભિધેય, સભ ૧, પ્રયોજન તો પ્રગટ જ છે શુદ્ધ આત્માનું સ્વરૂપ તે અભિધેય છે તેના વાચક આ અથવા શબ્દો છે તેમનો અને શુદ્ધ આત્માનો વાચકવાચકરૂપ સભ ૧ તે સભ ૧ છે શુદ્ધાત્માના સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ થવી તે પ્રયોજન છે ૧

પ્રથમ ગાથામાં સમયનું પ્રાબુત કહેવાની પ્રતિજ્ઞા કરી ત્યાં એ આકાંક્ષા થાય કે સમય એટલે શું ? તેથી હવે પહેલા સમયને જ કહે છે —

जीवो चरितदसणणाण्डित्तं तं हि ससमय जाण ।
पुण्णलकम्मपदेसट्ठियं च तं जाण परसमय ॥ २ ॥

जीव* चरितदर्शनज्ञानस्थितः तं हि स्वसमय जानीहि ।
पुण्ड्रलर्मप्रदेशस्थित च तं जानीहि परसमयम् ॥ २ ॥

અન્યથાર્થ — હે ભગ્વન ! જે [જીવ] છ-૧ [ચરિત્તદર્શનજ્ઞાનસ્થિત] જ્ઞાન-ચરિત્રમાં જિવન થઈ ગયો છે [ત] તેને [હિ] નિશ્ચયથી [સ્વસમય] જાણીહિ [જાણ], [જ] અને જે છ-૧ [પુણ્ણલકર્મપ્રદેશસ્થિત] પુનઃકર્મના પ્રદેશમાં સ્થિત થયેલ છે [ત] તેને [પરસમય] પરસમય [જાણીહિ] જાણ.

ટીકા — 'સમય' શબ્દનો અર્થ આ પ્રમાણે છે 'સમ-સમય' છે, તેનો અર્થ 'એકસાથે' એવો છે, અને 'અવ-ગતો' ગત છે એવો નવન અર્થ પણ છે અને જ્ઞાન અર્થ પણ છે, તેથી એકસાથે જ જાણવું તથા પુનઃકર્મ કરવું એ એ

હવ ચરિત-દર્શન-જ્ઞાનસ્થિત સ્વમમય નિવૃત્ત

સ્થિત કર્મપુદ્ગલના પ્રદેશ પદમમય હવ અનુભવ. ૨.

ક્રિયાઓ જેમા હોય તે સમય છે આ છત્ર નામનો પાર્થ એ જ વખતે પરિણમે
પણ છે અને જાણે પગ છે તેવી તે સમય છે આ છત્ર પાર્થ કેવો છે? સદા ય
પરિણમનસ્વરૂપ સ્વભાવમા રહેલો હોવાની, ઉત્પાદન યથાચીની એકતારૂપ અનુ-
ભૂતિ જેવું લક્ષણ છે એની સત્તાથી સહિત છે આ વિગેષણથી છત્રની મતા
નહિ માનનાર નારિન્દ્રસાદીઓનો મત ખડિત વચો તથા પુરુષને (છત્રને)
અપરિણામી માનનાર આખ્યસાદીઓનો વ્યવચ્છેદ, અર્ધપ્રમનસ્વભાવ કહેવાથી, ધ્યેયો
નેયાધિકો અને કેમિકો સત્તાને નિત્ય જ માને છે અને બીજો સત્તાને મરિજ જ માને
છે, તેમજ નિગમજ્ઞ, સત્તાને ઉત્પાદન યથાચીની રૂપેનાથી, વધુ વળી છત્ર
કેવો છે? ચેતન્યસ્વરૂપપણાથી નિત્ય-ઉદ્યોતરૂપ નિર્ગળ સ્વરૂપ કર્મજ્ઞાન-જ્યોતિસ્વરૂ-
પ છે, (કારણ કે ચેતન્યજ્ઞ પરિણમન દર્શનજ્ઞાનસ્વરૂપ છે). આ વિગેષણથી,
ચેતન્યને જ્ઞાનામારસ્વરૂપ નહિ માનનાર આખ્યમતીઓનું નિગમજ્ઞ ધ્યુ વળી તે
કેવો છે? અનત ધર્મોમા સહેલુ જે એક ધર્માપક તેને લીધે જેને દ્રવ્યપણુ પ્રગટ
છે, (કારણ કે અનત ધર્મોની એમતા તે દ્રવ્યપણુ છે) આ વિગેષણથી, વસ્તુને
ધર્મોથી સહિત માનનાર બોદ્ધમતીનો નિયેવ વચો વળી તે કેવો છે? ક્રમરૂપ અને
અક્રમરૂપ પ્રવર્તના અનેક ભાવો જેનો સ્વભાવ હોવાથી જેણે ગુણપર્યાયો અગીકાર
કર્તા છે (પર્યાય ક્રમવર્તી હોય છે અને ગુણ સહવર્તી હોય છે, સાધર્મ્યને અક્રમવર્તી
પણ કહે છે) આ વિગેષણથી, પુરુષને નિર્ગુણ માનનાર સાખ્યમતીઓનો નિરાસ
થયો વળી તે કેવો છે? પોતાના અને પરદ્રવ્યોના આધારેને પ્રકાશવાનુ ગામર્થ્ય
હોવાની જેણે સમસ્ત રૂપને છળજાનનારુ એ-રૂપપણુ પ્રાપ્ત કર્યું છે, (અર્થાત્ જેમા
અનેક વસ્તુઓના આકાર છળકે છે એવા એક જ્ઞાનના આનન્દરૂપ તે છે) આ વિશે-
ષણથી, જ્ઞાન પોતાને જ જાણે છે, પદ્મ નથી જાણતુ એમ એમાર જ માનનારનો,
તથા પોતાને નથી જાણતુ પણ પડને જાણે છે એમ અનેકજાન જ માનનારનો વ્યવચ્છેદ
થયો વળી તે કેવો છે? અન્ય દ્રવ્યોના જે નિશિષ્ટ ગુણો—અનગાહન-ગતિ સ્થિતિ
પર્તનાહિતુપણુ અને રૂપીપણુ—તેમના અભાવને લીધે અને અસાધારણ ચેતન્યરૂપતા-
સ્વભાવના સૂક્ષ્માને લીધે આમણ, રમ્, અવર્મ, કામ અને પુગવ—એ પાદ
દ્રવ્યોથી ને સિદ્ધ છે આ વિગેષણથી, એ ક્ષણવસ્તુને જ માનનારનો વ્યવચ્છેદ થયો
વળી તે કેવો છે? અનત અન્યદ્ર વો સાથે એન્દ્રિયત્રાનગાહરૂપ હોના છતાં પણ પોતાના
સ્વરૂપથી નહિ દૂરવાથી જે ટકોટીકાં ચેતન્યસ્વભાવરૂપ છે આ નિરોપણથી વસ્તુ-
સ્વભાવનો નિયમ બતાવ્યો—આનો છત્ર નામનો પાર્થ સમય છે જ્યારે આ (છત્ર)
સર્વ પાર્થોના સ્વભાવને પ્રકાશનાર્થ સમર્થ એના કેવળજ્ઞાનને ઉત્પત્ત કરનારી બેદ-
જ્ઞાનજ્યોતિનો ઉચ્ચ થવાથી, સર્વ પરદ્રવ્યોથી દૂરી દર્શનજ્ઞાનસ્વભાવમા નિશ્ચિતપ્ર-
વૃત્તિરૂપ આત્મતત્ત્વ સાથે એન્દ્રિયરૂપે લીન થઈ પ્રવૃત્તિ કરે છે ત્યારે દર્શન જ્ઞાન ચારિત્રમ
નિયન થવાથી પોતાના સ્વરૂપને એમ્તારૂપે એક જ વખતે જાણતો તથા પાંજામતો

એવો તે 'સ્વસમય' એમ પ્રતીતરૂપ કુચ્છાગ્રા રાગે છે, પણ જ્યાં તે, અનાદિ અવિદ્યારૂપી જે કેળ તેના મૂળની ગાક લેવો જે (પુણ્ય થયેલો) મોહ તેના દિવ્ય અનુસાર પ્રવૃત્તિના આધીનપણાથી, કર્મનિજ્ઞાનસ્વરૂપમા નિશ્ચિતપ્રવૃત્તિરૂપ આત્મ-તત્ત્વથી દ્રુટી પરદ્રવ્યના નિમિત્તથી ઉત્પન્ન મોહરૂપેદેહાદિ ભાવોમા એકતારૂપે હીન થઈ પ્રવર્તે છે ત્યારે પુદ્ગલકર્મના નિર્મલિપ્તરૂપ પ્રદેશોમા નિશ્ચિત થવાથી પરદ્રવ્યને પોતાની માથે એકપણે એક કાળમા નહીંતો અને ગંગાદિરૂપ પશ્ચિમમતો એવો તે 'પરસમય' એમ પ્રતીતરૂપ કરનામા આવે છે આ રીતે જીવ નામના પદાર્થને સ્વ-સમય અને પરસમય-એવું દ્વિવિધપણું પ્રગટ થાય છે

ભાવાર્થ — જીવ નામની વસ્તુને પદાર્થ કહેલ છે 'જીવ' એવો અક્ષરોને સમૂહ તે 'પદ' છે અને તે પદથી જે દ્રવ્યપર્યાયરૂપ અનેનાત્મવરૂપપણું નિશ્ચિત કરવામા આવે તે પદાર્થ છે એ જીવપદાર્થ ઉત્પાદ-વ્યય-પ્રીવ્યમયી સત્તાસ્વરૂપ છે, કર્મનિજ્ઞાનમયી ચૈતનાસ્વરૂપ છે, અનતત્ત્વર્થસ્વરૂપ દ્રવ્ય છે, દ્રવ્ય હોવાથી વસ્તુ છે, ગુણપર્યાયાગો છે, તેનું સ્વપરપ્રકાશન જ્ઞાન અનેનાકારરૂપ એક છે, વળી તે (જીવ-પદાર્થ) આકાશાદિથી ભિન્ન અમાવારસુ ચૈતન્યગુણસ્વરૂપ છે અને અન્ય દ્રવ્યો સારે એક ક્ષેત્રમા રહેવા છતાં પોતાના સ્વરૂપને છાડતો નથી આવો જીવ નામનો પદાર્થ સમય છે જ્યાં તે પોતાના સ્વભાવમા નિશ્ચિત હોય ત્યારે તો સ્વસમય છે અને સ્વ-સ્વભાવ—રાગદ્વેષમોહરૂપ થઈને જોડે ત્યારે પરસમય છે એ પ્રમાણે જીવને દ્વિવિધપણું આવે છે ૨

હવે, સમયના દ્વિવિધપણામા આચાર્ય બાવા બતાવે છે —

एयत्तणिच्छयगतो समओ मव्वत्थ सुदरो लोए ।

वधकहा एयत्ते तेण विसवादिणी होई ॥ ३ ॥

एकत्वनिश्चयगतः समयः सर्वत्र सुदरो लोके ।

वधकयैस्त्वे तेन विसवादिनी भवति ॥ ३ ॥

અન્યથાર્થ.—[એકત્વનિશ્ચયગતઃ] એકત્વનિશ્ચયને પ્રાપ્ત જે [સમય] સમય છે તે [લોકે] લોકમા [સર્વત્ર] બધેય [સુદર] સુદર છે [લેન] તેથી [એકત્વે] એકત્વમા [વધકથા] બીજાના સાથે બંધની નવા [વિસવાદિની] વિસ-વાદ-વિરોધ કરનારી [ભવતિ] છે

એકત્વ-નિશ્ચય-ગત સમય સર્વત્ર સુદર લોકમાં

તેથી અને વિષવાદિની બંધનશ્યા એકત્વમાં. ૩.

ટીકા—અહીં 'સમય' શબ્દથી સામાન્યપણે સર્વ પદાર્થ કહેવામાં આવે છે કારણ કે વ્યુત્પત્તિ પ્રમાણે 'સમયત્તે' એવે એટલીસારે પોતાના ગુણધર્મોથી પ્રાપ્ત થઈ બે પશ્ચિમન કરે તે સમય છે તેથી સર્વ-અર્થ-આકાશ કાળ પુરુષ-અન્દ્ર-સ્વરૂપ લોકમાં સર્વત્ર જે કોઈ જોવા જોવા પડે છે તે બધા નિશ્ચયથી (નક્કી) એક-નિશ્ચયને પ્રાપ્ત હોવાથી જ મુદ્દના પામે છે કારણ કે અન્ય પ્રકારે તેમાં સકર, અતિશય આદિ સર્વ જોવા આવી પડે કેમ છે તે સર્વ પદાર્થો? પોતાના દ્રવ્યમાં અતર્કિત રહેવા પોતાના અનત ઈર્ષા વક્રને (સમુદ્ધને) મુખે છે—સ્વર્ગ છે તોપણ જેઓ પન્ડર એમથીજને અર્થ કળા નથી, અત્યંત નિર એમ્સેના-ગાહરૂપે રહ્યા છે તોપણ જેઓ સામાન્ય પોતાના સ્વરૂપથી પડતા નથી, *પન્ડરે નહિ પરિપૂર્ણતાને લીધે પોતાની અનત વ્યક્તિ (પ્રગતતા) નાશ પામતી નથી નાદ જેઓ કુકોલીપુર્વે જોવા (શાયત) સ્વિય રહે છે અને વિરૂદ્ધ કાર્ય (સ્વભાવની વિપરીત કાર્ય) તથા અવિરૂદ્ધ કાર્ય (સ્વભાવરૂપ કાર્ય)—એ બંનેના હેતુપણથી (નિમિત્તપણથી) જેઓ હુમરા નિશ્ચય ઉપમાર કરે છે—હમની ગળે છે આ પ્રમાણે મર્મ પદાર્થો સિત સિત એમ્પાક સિદ્ધ થવાથી જન નામના સમયને બની કથાથી વિચાર ની આપત્તિ આવે છે, કારણ કે બધાના મૂળ-પુરુષવર્ત્તના પ્રદેશમાં ગ્રિયત થતુ, તે જેનું મૂળ છે એનું પરસમયપણ તેનાથી ઉત્પત્ત થતુ પરસમય-અસમયરૂપ દ્વિવિધપણ જનને આવે છે મોટે સમયનું એમ્પાક હોતુ જ સિદ્ધ થાય છે, (અને એ જ મ-સાસા કરના યોગ છે)

સાનાર્થ—નિશ્ચયથી સર્વ પદાર્થ પોતાપોતાના સ્વભાવમાં સ્થિત રહે જ જોવા પામે છે પરંતુ જન નામના પદાર્થની અનાદિ કાળની પુરુષવર્ત્ત સાથે નિમિત્તરૂપ અર્થ-અવરવા છે, તે બધાનરથાથો આ જનમાં નિસવા ખડા વાય છે તેની તે રોલા પામતો નથી મોટે વાસ્તવિક રીતે નિચાગમાં આવે તે એમ્પાક જ મુદ્દ છે, તેનાની આ જન જોવા પામે છે ૮

હવે તે એકની અસુવલતા બતાવે છે—

સુદપરિચિદાણુમૂદા મગ્નસ્મ વિ કામભોગવધરુદ્ધા ।
 ઇયત્તસુવલભો જનરિ જ સુલહો વિહત્તસ્મ ॥ ૪ ॥

* દરેક પદાર્થના અનત ધર્મોમાંના એક પદાર્થ પદાર્થે નહિ પશ્ચિમનો હોવાથી પદાર્થની અનત પ્રગતતા નાશ પામતી નથી, એમ આશય પામે છે—

સુત, પશ્ચિમ, અનુભૂત મર્મને કામભોગબધનની કથા,

પન્ડી જુદા એકત્વની ઉપવર્ત્તિ કેવળ મુલભ ના ૪

શ્રુતપરિચિતાનુમૂતા સર્વસ્થાપિ કામભોગવધવધા ।

પરુત્વસ્યોપલ્ભઃ કેવલ ન મુલ્ભો વિમક્તસ્ય ॥ ૪ ॥

અન્યથાર્થ — [સર્વસ્ય અપિ] મર્વ લોકને [કામભોગવંધવધા] કામ-
ભોગમબધી બંધની ક્વા તો [શ્રુતપરિચિતાનુમૂતા] માલગવામા આવી ગઈ છે,
પરિચયમા આવી ગઈ છે અને અનુભવમા પણ આવી ગઈ છે તેવી મુલભ છે, પણ
[વિમક્તસ્ય] સિત્ર આત્માનુ [પરુત્વસ્ય ઉપલ્ભ] એકપણ હોતુ કદી સાલગયુ
નથી, પરિચયમા આવ્યુ નથી અને અનુભવમા આવ્યુ નથી તેવી [કેવલ] એક તે
[ન મુલ્ભ] મુલભ નથી.

ટીકા — આ મમન્ત જીવલોકને, કામભોગમબધી ક્વા એકપણાવી નિરુદ્ધ
હોનારી અત્યંત વિસવાદી છે (આત્માનુ અત્યંત ખૂટુ કુનારી છે) તોપણ, પૂર્વે
અનત વાગ સાલગવામા આવી છે, અનત વાગ પરિચયમા આવી છે અને અનત
વાગ અનુભવમા પણ આવી ચૂકી છે કેવો છે જીવલોક ? જે સસાગરથી ચઢના
મધ્યમા ગિયત છે; નિગતગણે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, જાળ, ભવ અને ભાવગત અનત પગવર્તેતિ
લીને જેને ભ્રમણ પ્રાપ્ત થયુ છે, મમન્ત વિધને (પાતામા) એકવ-એકરૂપ કયુ
હોનાથી જેને મોટુ મોટુરૂપી ભૂત બળની જેમ ભાગ વહેવારે છે, લેગથી કાટી
નીજળેલા તુષ્ટારૂપી મેગના દાહથી જેને અંતરગમા પીડા પ્રગટ થઈ છે, આક્રોશ
બની બનીને મૃગજળ જેવા નિયમમાબને (ઇદ્રિયવિષયોના મમ્મુને) જે ઘેરો ઘાલે
છે અને જે પગપગ આચાર્યપણુ પણ કો છે (અર્થાત્ બીજને કંહી તે પ્રમાણે
અગીકાર ગમે છે) તેથી કામભોગની ક્વા તો સૌને મુલભ (મુખે પ્રાપ્ત) છે પણ
નિર્મળ લેહજાનરૂપ પ્રગમથી અષ્ટ સિત્ર દેખનામા આવે છે એવુ માન આ સિત્ર
આત્માનુ એકપણુ જ — મહા પ્રગટપણે અતંગમા પ્રગમમાન છે તોપણ કપાયો
સાથે એકરૂપ જેવુ કુનામા આવતુ હોનાથી અત્યંત તિગેભાવ પામ્યુ છે (કહાર
ગતુ છે) તે — પાતામા અનાભક્ષપણુ હોવાથી (પાતે આત્માને નહિ બાપુતો હોનાથી)
અને બીજા આત્માને બાપુનાનબોની મગતિ-સેવા નહિ કરી હોનાથી, નથી પૂર્વે
કદી માલગવામા આવ્યુ, નથી કદી પરિચયમા આવ્યુ અને નથી કદી અનુભવમા
આયુ તેવી સિત્ર આત્માનુ એકપણુ મુલભ નથી

ભાવાર્થ. — આ લોકમાં મર્વ જીવો મમાગરૂપી ચઢ પગ ચડી પાય પગ-
વર્તનગત ભ્રમણ કરે છે ત્યા તેમને મોટુકર્મના ઉદયગત પિગાય ધોસરે લેડે છે,
તેથી તેઓ વિષયોની તુષ્ટારૂપ દાહથી પીડિત થાય છે અને તે દાહને કવાજ
ઇદ્રિયોના રૂપાદિ વિષયોને બાપુને તે પગ દોડે છે, તથા પગપગ પણ નિયમોના જ
ઉપદેશ કરે છે એ ગીતે કામ (નિયમોની ક-કા) તથા ભોગ (તેમને ભોગનવુ) —
એ બેની ક્વા તો અનત વાગ સાલગી, પરિચયમા લીધી અને અનુભવી તેની
મુલભ છે પણ મર્વ પરદ-ચોથી સિત્ર એક ચૈતન્યમહાગ્ન-રૂપ પાતાના આત્માની

કથાનુ જ્ઞાન પોતાને તો પોતાથી કદી થયું નહિ, અને જ્યોતે તે જ્ઞાન થયું હતું તેમની
સેના કદી કદી નહિ, તેથી તેની કથા (વાત) ન કદી સાલણી, ન તેનો પરિચય કર્યો
કે ન તેનો અનુભવ થયો. માટે તેની પ્રાપ્તિ મુશ્કેલ નહીં, મુશ્કેલ છે ૪

હવે આચાર્ય કહે છે કે જ્યોતે તે જ્ઞાન આત્માનુ એકત્વ અને દર્શાવી
વીએ હીએ—

ત एयतविहत्त दाएह अप्पणो मविहवेण ।

जदि दाएज्ज पमाण चुविज्ज छल ण घेतव्व ॥ ५ ॥

तमेकत्वविपक्त दर्शयमान्मन स्वविभवेन ।

यदि दर्शयेय प्रमाण स्वच्छेय इ न ग्रीतव्यम् ॥ ५ ॥

અન્યાર્થઃ—[ત] તે [એકત્વવિપક્ત] એકત્વવિહત આત્માને [મહં]
હું [મામન] આત્માના [સ્વવિભવેન] નિજ વૈભવ નડે [દર્શયે] દેખાડુ છે,
[યદિ] જો હું [દર્શયેય] દેખાડુ તો [પ્રમાણ] પ્રમાણ (રીકાર) કરવું [સ્વલેય]
અને જો મેં દેખાડુ ચૂકી ભડે તો [છ] હજી [ન] ન [મુદીતવ્યમ્] મહાંજી કરવું.

ટીકા.—આચાર્ય કહે છે કે જે કોઈ મારા આત્માને નિજવૈભવ છે તે સર્વથી
હું આ એકત્વવિહત આત્માને દર્શાવીએ એવો મેં બ્યવસાન (ઉપમ, નિર્ણય)
કર્યો છે કેવો છે મારા આત્માને નિજવિભવ ? આ લોકમાં પ્રગટ સમસ્ત વસ્તુઓનો
પ્રકાશ કરનાર અને 'સ્યાત્' પદની મુદ્રાવાળો જે શબ્દબ્રહ્મ—અર્હતના પરમાગમ—
તેની ઉપાસનાથી જેનો જ મ છે ('સ્યાન્' નો અર્થ 'કથયિત્' છે એટલે કે 'કોઈ
પ્રમાણી કહેવું' પરમાગમને શબ્દબ્રહ્મ કહ્યા તેવું કારણ અર્હતના પરમાગમના
સામાન્ય ધર્મો—ચતુર્ગોચર સર્વ ધર્મો—ના નામ આપે છે અને વચનથી અગોચર
જે હા) વિશેષધર્મો છે તેમણે અનુમાન કરાવનામાં આવે છે, એ રીતે તે સર્વ વસ્તુ
ઓના પ્રકાશ છે માટે સર્વવ્યાપી કહેવામાં આવે છે, અને તેથી તેમને શબ્દબ્રહ્મ
કહે છે) વળી તે નિઃસ્વરૂપ કેવો છે ? સમસ્ત જે વિષય—અન્યવાદીઓથી મહાંજી
કરવામાં આવેલ સર્વથા એકત્વ નયપદ—તેમના નિરાસરમાં સમર્થ જે અતિ
નિસ્તૃપ નિર્ભાવ મુક્તિ તેના અવયવનથી જેનો જન્મ છે વળી તે કેવો છે ? નિર્મળ

દર્શાવું એક વિભક્ત એ, આત્માતથા નિજ વિભવથી,

દર્શાવું તો કગ્ગે પ્રમાણ, ન દોષ મહા ન્ખલના યદિ ૫.

વિજ્ઞાનઘન જે આત્મા તેમાં અંતર્નિમગ્ન પદ્મગુહ-સર્વઙ્ગદિવ અને અપરગુહ—ગાણ-
ધરદિકથી માડીને અમાગ ગુરુ પર્યત,—તેમનાવી પ્રસાદરૂપે અપાયેલ જે શુદ્ધાત્મ-
તત્ત્વનો અનુગ્રહપૂર્વક ઉપદેશ તથા પૂર્નાચાર્યો અનુમાન જે ઉપદેશ, તેનાથી જેનો
જન્મ છે વળી તે કેવો છે? નિરંતર ઝગતો—આસ્વાદમા આવતો, સુદૃઢ જે આનંદ
તેની ધાપવાળુ જે પ્રચુરસંવેદનસ્વરૂપ સ્વમંવેદન, તેનાવી જેનો જન્મ છે એમ જે
જે પ્રકારે માગ જ્ઞાનનો વિભવ છે તે સમસ્ત વિભવથી દર્શાવુ છું જે દર્શાવુ તો
સ્વયમ્ભવ (પોતે જ) પોતાના અનુભવ-પ્રત્યક્ષથી પરીક્ષા કરી પ્રમાણ કરવું, જે ક્યાય
અમર, માત્રા, અધિકાર, યુક્તિ આદિ પ્રકરણોમાં ચૂકી જાઉં તો હસ (દાખ) મહુણ
કરવામાં માનવાન ન થવું શાસ્ત્રસંબુદ્ધના પ્રકરણ બહુ છે મારે અહીં સ્વસંવેદનરૂપ
અર્થ પ્રદાન છે, તેવી અર્થની પરીક્ષા કરવી

ભાવાર્થ.—આચાર્ય આગમનુ મેવન, યુક્તિનુ અનલબન, પરાપર ગુરુનો
ઉપદેશ અને સ્વસંવેદન—એ ચાર પ્રકારે ઉત્પન્ન થયેલ પોતાના જ્ઞાનના વિભવથી
એકત્વ-વિભક્ત શુદ્ધ આત્માનુ સ્વરૂપ દેખાડે છે તેને સાક્ષાત્કાંક્ષા હે શ્રોતાઓ! પો-
તાના સ્વમંવેન-પ્રત્યક્ષથી પ્રમાણ કરો, ક્યાય કોઈ પ્રકરણમાં ભૂલુ તો એટલો દાખ
મહુણ ન કરવો એમ કહ્યું છે અહીં પોતાનો અનુભવ પ્રદાન છે, તેનાથી શુદ્ધ સ્વ-
રૂપનો નિશ્ચય કરો—એમ હેવાનો આશય છે ૫

હવે પ્રશ્ન ઉપજે છે કે એવો શુદ્ધ આત્મા કોણ છે કે જેનું સ્વરૂપ જાણવું
જોએ? એ પ્રશ્નના ઉત્તરરૂપે આધ્યાત્મિક હે છે —

णवि होदि अप्पमत्तो ण पमत्तो जाणओ दु जो भावो ।

एव भणति शुद्ध णाओ जो सो उ सो चेव ॥ ६ ॥

नापि भवत्यपमत्तो न प्रमत्तो ज्ञायकस्तु यो भावः ।

एव भणति शुद्ध नातो यः स तु स चैव ॥ ६ ॥

અન્યથાર્થ—[ય તુ] જે [જ્ઞાયકા ભાવ] જ્ઞાયક ભાવ છે તે [અપ્રમત્ત
અપિ] અપ્રમત્ત પણ [ન મરતિ] નથી અને [ન પ્રમત્ત.] પ્રમત્ત પણ નથી,—[દય]
એ ગીતે [શુદ્ધ] એને શુદ્ધ [મણતિ] કહે છે, [ચ યા] વળી જે [જ્ઞાત] જ્ઞાયકપણે
જાણે [સ તુ] તે તો [સ યઃ] તે જ છે, બીજો કોઈ નથી

નથી અપ્રમત્ત કે પ્રમત્ત નથી જે એક જાયક ભાવ છે,

એ ગીત 'શુદ્ધ' ક્યાય, ને જે જ્ઞાત તે તો ને જ છે. ૬.

દીકા —> પોતે પોતાની જ સિદ્ધ હોનાથી (કોઈની ઉત્પત્તિ થયો નહિ હોનાથી), અતઃ સત્તારૂપ છે, કદી વિનાશ પામતો નહિ હોનાથી અનત છે, નિત્ય-ઉદ્યોતરૂપ હોનાથી ક્ષણિક નથી અને સ્વદ પ્રમથમાત્મ બ્યોતિ છે એવો જે જ્ઞાયક એ 'ભાવ' છે, તે સસારની અવસ્થામાં અતઃ બંધનપર્યાયની નિરૂપણાથી (અપેક્ષાથી) શીંગીની જેમ કર્મપુરુષનો સાથે એ-રૂપ હોના છતાં, દ્રવ્યના સ્વભાવની અપેક્ષાથી જોનામાં આવે તો જેવું મનુષ્ય કંઈક છે એના ક્યાયવચ્ચના ઉદયની પ્રિચિતતાથી પ્રવર્તતા જે પુણ્ય પાપને ઉત્પત્તિ કરનાર સમસ્ત અન્યરૂપ શુભ-અશુભ ભાવો તેમના સ્વભાવે પલ્લિમતો નથી (જ્ઞાયક ભાવથી જડ ભાવરૂપ થતો નથી) તેથી પ્રમત્ત પણ નથી અને અપ્રમત્ત પણ નથી, તે જ સમસ્ત અન્યદ્રવ્યના ભાવોથી વિભિન્નપણે ઉપાસનામાં આવતો 'શુદ્ધ' કહેવાય છે વગી દાદી જે ધવન તેના આકાંક્ષવાથી અગ્નિને કહુન કહેવાય છે તોપણ નહિકૃત અશુદ્ધતા તેને નથી, તેવી રીતે જોવામાર થનાથી તે 'ભાવ'ને જ્ઞાયકપણ પ્રસિદ્ધ છે તોપણ જોયકૃત અશુદ્ધતા તેને નથી, કારણ કે જોવામાર અવસ્થામાં જ્ઞાયકપણે જે જણાયો તે સ્વરૂપપ્રમાણની (સ્વરૂપને જાણનાની) અવસ્થામાં પણ, દીવાની જેમ, કર્તા-કર્મવૃત્તિ અન વપરુ લેવાથી જ્ઞાયક જ છે—પોતે જાણનાં । માટે પોતે કર્તા અને પોતાને જાણે માટે પોતે જ કર્મ જેમ દીપ્ત ઘટપદાગ્નિને પ્રમથિત કરનારી અવસ્થામાં જ દીપ્ત છે અને પોતાને—પોતાની બ્યોતિરૂપ શિખાને—પ્રમાણનાની અવસ્થામાં જ દીપ્ત જ છે (—અન્ય કાર્ત નથી), તેમ જ્ઞાયક સમજવું

ભાવાર્થ —અશુદ્ધપણ પરદ્રવ્યના સંયોગથી આવે છે ત્યાં મૂળ દ્રવ્ય તો અન્ય દ્રવ્યરૂપ થતું જ નથી, માત્ર પરદ્રવ્યના નિમિત્તથી અવસ્થા મહિન થઈ જાય છે દ્રવ્ય-દૃષ્ટિથી તો દ્રવ્ય જે છે તે જ છે અને પર્યાય (અવસ્થા)—દૃષ્ટિથી જોનામાં આવે તો મહિન જ દેખાય છે એ રીતે આત્માનો સ્વભાવ જ્ઞાયકપણ માત્ર છે, અને તેની અવસ્થા પુ ગતકર્મના નિમિત્તથી ભગદૃષ્ટિ મહિન છે તે પર્યાય છે પર્યાયની દૃષ્ટિથી જોનામાં આવે તો તે મહિન જ દેખાય છે અને દ્રવ્યદૃષ્ટિથી જોનામાં આવે તો જ્ઞાયકપણ તો જ્ઞાયકપણ જ છે, કાર્ત જરૂર થયું નથી અહીં દ્રવ્ય જિને પ્રમાણ કરી કહ્યું છે જે પ્રમત્ત-અપ્રમત્તના ભેદ છે તે તો પરદ્રવ્યના સંયોગમિત્ત પર્યાય છે એ અશુદ્ધતા દ્રવ્ય જિમા ગૌણ છે, ચતુર્હાર છે, અભૂતાર્થ છે, અમત્યાર્થ છે, ઉપચાર છે દ્રવ્ય િ શુદ્ધ છે, અભેદ છે, નિશ્ચય છે, ભૂતાર્થ છે, સત્યાર્થ છે, પરમાર્થ છે માટે આ મા જ્ઞાન જ છે, તેમાં ભેદ નથી તેથી તે પ્રમત્ત-અપ્રમત્ત નથી 'જ્ઞાયક' એવું નામ પણ તેને જોયને જાગવાની આપનામાં આવે છે કાળકે જેસવું પ્રતિષ્ઠિત જ્યારે જગતે છે ત્યાં જ્ઞાનમાં તેવું જ અશુભવાય છે તોપણ જોયકૃત અશુદ્ધતા તેને નથી કારણ કે જેવું જોય જ્ઞાનમાં પ્રતિભાસિત થયું તેમ જ્ઞાયકના જ અનુભવ કરતા જ્ઞાયક જ છે

‘આ હું જાણનારો છું તે હું જ છું, અન્ય કોઈ નથી’—એવો પોતાને પોતાનો અ-
લેક્ષ્ય અનુભવ થયો ત્યારે એ જાણનારૂં ક્રિયાનો કર્તા પોતે જ છે અને જેને જાણ્યું
તે કર્મ પણ પોતે જ છે એવો એક જ્ઞાયકપણામાત્ર પોતે શુદ્ધ છે—આ શુદ્ધનયનો
વિષય છે અન્ય પરસંયોગજનિત ભેદો છે તે બધા ભેદરૂપ અશુદ્ધદ્રવ્યાર્થિકનયનો વિ-
ષય છે અશુદ્ધદ્રવ્યાર્થિકનય પણ શુદ્ધ દ્રવ્યની દૃષ્ટિમા પર્યાયાર્થિક જ છે તેથી વ્યવ-
હારનય જ છે એમ આશય જાણવો

અહીં એમ પણ જાણવું કે જિનમતનું કથન સ્વાદરૂપ છે તેથી અશુદ્ધ-
નયને સર્વથા અસત્યાર્થ ન માનવો, કારણ કે સ્વાદપ્રભાણે શુદ્ધતા અને અશુ-
દ્ધતા—અને વસ્તુના વર્મ છે અને વસ્તુરર્મ છે તે વસ્તુનું સત્ય છે, અશુદ્ધતા પર-
દ્રવ્યના સંયોગથી થાય છે એ જ દેવ છે અશુદ્ધનયને અહીં હેય કહ્યો છે કારણ કે—
અશુદ્ધનયનો વિષય સસાર છે અને સસારમાં આત્મા ડોલેશ ભોગવે છે, જ્યારે પોતે
પરદ્રવ્યથી ભિન્ન થાય ત્યારે સસાર મટે અને ત્યારે કલેશ મટે એ રીતે દુષ્ક્રમ મટાડનાને
શુદ્ધનયનો ઉપદેશ પ્રમાણ છે અશુદ્ધનયને અસત્યાર્થ કહેવાની એમ ન મમજવું કે
આકાશના ફૂલની જેમ તે વસ્તુરર્મ સર્વથા જ નથી એમ સર્વથા એકાત મમજવાથી
મિથ્યાત્વ આવે છે, મટે સ્વાદાદ્ય શરણ લઈ શુદ્ધનયનુ આલબન કરવું જોઈએ સ્વ-
રૂપની પ્રાપ્તિ થયા પછી શુદ્ધનયનું પણ અલબન નથી રહેતું જે વસ્તુરૂપ છે તે
છે—એ પ્રભાણુદૃષ્ટિ છે એનું ફળ વીતરાગતા છે આ પ્રભાણે નિશ્ચય કરવો યોગ્ય છે

અહીં, (જ્ઞાયકભાવ) પ્રમત્ત-અપ્રમત્ત નવી એમ કહ્યું છે ત્યાં ‘પ્રમત્ત-
અપ્રમત્ત’ એટલે શું ? ગુણસ્થાનની પરિપાટીમા છૂટા ગુણસ્થાન સુધી તો પ્રમત્ત
કહેવાય છે અને સાતમાવી માડીને અપ્રમત્ત કહેવાય છે પરંતુ એ સર્વ ગુણસ્થાનો
અશુદ્ધનયની કંચનીમા છે, શુદ્ધનયથી આત્મા જ્ઞાયક જ છે ૬

હવે પ્રશ્ન થાય છે કે દર્શન, જ્ઞાન, ચાગ્રિ—એ આત્માના રર્મ કહેવામા
આવ્યા છે, તો એ તો ત્રણ ભેદ થયા, એ ભેદરૂપ ભાવોથી આત્માને અશુદ્ધપણું
આવે છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરરૂપ ગાથાસૂત્ર કહે છે—

વવહારેણુવદિસ્સદ્દ ણાણિસ્સ ચરિત્તદંસણં ણાણં ।

ળવિ ણાણ ણ ચરિત્તં ણ દંસણં જાણમો સુદ્ધો ॥ ૭ ॥

ચારિત્ર, દર્શન, જ્ઞાન પણ વ્યવહાર-કથને જ્ઞાનીને,
ચારિત્ર નહિ, દર્શન નહિ, નહિ જ્ઞાન, જ્ઞાયક શુદ્ધ છે. ૭.

વ્યવહારેણોપદિશ્યતે જ્ઞાનિનચરિત્ત્વ દર્શન જ્ઞાનમ્ ।

નાપિ જ્ઞાન ન ચરિત્ત્વ ન દર્શન જ્ઞાયત્. શુદ્ધ. ॥ ૭ ॥

અન્યથાર્થ — [જ્ઞાનિન] જ્ઞાનીને [ચરિત્ત્વ દર્શન જ્ઞાન] ચારિત્ર, દર્શન, જ્ઞાન—એ ત્રણ ભાવ [વ્યવહારેણ] વ્યવહારની [ઉપદિશ્યતે] કહેવામાં આવે છે, નિશ્ચયથી [જ્ઞાન અપિ ન] જ્ઞાન પણ નથી, [ચરિત્ત્વ ન] ચારિત્ર પણ નથી અને [દર્શન ન] દર્શન પણ નથી, જ્ઞાની તો એક [જ્ઞાયક શુદ્ધ] શુદ્ધ જ્ઞાયક જ છે

ટીકા—આ જ્ઞાયક આત્માને બદલપર્યાયના નિમિત્તથી અશુદ્ધપણુ તો હોય, પણ એને દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર પણ વિષયમાન નથી, કાગલ કે અનત ધર્મોવાળા એ ધર્મોના જે નિષ્ક્રાન્ત છે (અર્થાત્ અનત ધર્મોથી જ જે ધર્મોને યોગબળથી યાચક છે) એના નિષ્ક્રાન્તી સિધ્ધાન્તને, ધર્મોને યોગબળવાનના કેટલાક ધર્મો વડે ઉદ્દેશ કરતા આચારોના—એ કે ધર્મ અને ધર્મોના સ્વભાવથી અલેક છે તોપણ નામથી ભે. ઉપલબ્ધી—વ્યવહારમાથી જ એવો ઉપદેશ છે કે જ્ઞાનીને દર્શન છે જ્ઞાન છે, ચારિત્ર છે પરંતુ પરમાર્થથી એવામાં આવે તો અનત પર્યાયોને એક દ્રવ્ય પી ગયું હોવાથી એમરૂપ, કિંચિત્ એમએક મળી ગયેલા આસ્વાદરૂપ, અલેક, એ સ્વભાવ વસ્તુનો અનુભવ કરનાર પડિત પુરુષને દર્શન પણ નથી, જ્ઞાન પણ નથી અને ચારિત્ર પણ નથી, તે તો એક શુદ્ધ જ્ઞાયક જ છે

ભાવાર્થ—આ શુદ્ધ આત્માને ઈર્ષ્યાધના નિમિત્તથી અશુદ્ધપણુ આવે એ વાત તો દૂર જ ગયું, પણ તેને દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્રના પણ ભેદ નથી, કાગલ વસ્તુ અનતરર્થરૂપ એ ધર્મો છે પરંતુ વ્યવહારી જન ધર્મોને જ સમજે છે, ધર્મો નથી જાણતા, તેથી વસ્તુના કોઈ અસામાન્ય ધર્મોને ઉદ્દેશમાં લઈ અલેકરૂપ વસ્તુ પણ ધર્મોના નામરૂપ ભેદને ઉત્પન્ન કરી એવો ઉપદેશ કરવામાં આવે છે કે જ્ઞાની દર્શન છે, જ્ઞાન છે, ચારિત્ર છે આમ અલેકના ભે. કરવામાં આવે છે તેથી તે વ્યવહાર છે પરમાર્થથી વિચારવામાં આવે તો અનત પર્યાયોને એક દ્રવ્ય અલેક પીને બેઠું છે તેથી તેમાં ભે. નથી

અહીં કોઈ કહે કે પર્યાય પણ દ્રવ્યના જ ભેદ છે, અવસ્થા તો નથી, તો તે વ્યવહાર કેમ કહી શકાય ? તેનું સમાધાન—એ તો ખરું છે પણ અહીં દ્રવ્યદષ્ટિ અમેને પ્રમાણ કરી ઉપદેશ છે અલેક દષ્ટિમાં ભેદને ગૌણ કહેવાથી જ અલેક સાચીને માન્ય પગી શકે છે તેથી ભેદને ગૌણ કરીને તેને વ્યવહાર કહ્યો છે અહીં એ અભિપ્રાય છે કે ભેદદષ્ટિમાં નિર્વિનિયમ દશા નથી થતી અને સરાગીને વિરૂદ્ધ ર

કરે છે, માટે જ્યાં મુધી ગગાદિક મટે નહિ ત્યાં મુધી લેદને ગૌણ કંડી અભેદરૂપ નિર્વિદ્વદ્ધ અનુભવ કરાવનારો આવ્યો છે વીતરાગ થયા બાદ લેદાભેદરૂપ વસ્તુનો જ્ઞાતા થઈ જાય છે ત્યાં નયનુ આલંબન જ રહેતું નથી ૭

હવે કંડી એ પ્રશ્ન ઊઠે છે કે જો એમ છે તો એક પરમાર્થનો જ ઉપદેશ કરવો જોઈએ, બ્યવહાર શા માટે કહ્યો છે? તેના ઉત્તરરૂપ ગાથાસૂત્ર કહે છે —

જહ ણવિ સક્કમણ્ણો અણજ્ઞમાસં વિણા ઉ ગાહેઉં ।

તહ વવહારેણ વિણા પરમત્થુવણ્ણમણમનક ॥ ૮ ॥

યથા નાપિ જ્ઞયોઽનાયોઽનાર્થભાષા વિના તુ ગ્રાહયિતુમ્ ।

તમા વ્યવહારેણ વિના પરમાર્થોપદેશનમગ્ન્યમ્ ॥ ૮ ॥

અન્યથાર્થ — [યથા] જેમ [અનાર્થો] અનાર્થ (શ્લેષ્ઠ) જનને [અનાર્થ ભાષા વિના તુ] અનાર્થભાષા વિના [ગ્રાહયિતુ] કાંઈ પણ વસ્તુનું સ્વરૂપ પ્રહુણ કરાવના [નાપિ ગ્ન્યમ્] કોઈ સમર્થ નથી [તથા] તેમ [વ્યવહારેણ વિના] બ્યવહાર વિના [પરમાર્થોપદેશન] પરમાર્થનો ઉપદેશ કરના [અગ્ન્યમ્] કોઈ સમર્થ નથી

ટીકા — જેમ કોઈ શ્લેષ્ઠને કોઈ બ્રાહ્મણ ‘સ્વસ્તિ’ એવો ગાળ કહે છે ત્યારે તે શ્લેષ્ઠ એ શબ્દનો વાચ્યનાચક સમજના જ્ઞાનથી સહિત હોવાથી કાંઈ પણ ન સમજતા બ્રાહ્મણ સામે મેઢાની જેમ આખો ફાડીને ટગટગ ભેડી જ રહે છે, પણ જ્યારે બ્રાહ્મણની ભાષા અને શ્લેષ્ઠની ભાષા — એ બંનેનો અર્થ ભાષુનાર અન્ય કોઈ પુરુષ અથવા તે જ બ્રાહ્મણ શ્લેષ્ઠભાષા બોલીને તેને સમજાવે છે કે ‘સ્વસ્તિ’ શબ્દનો અર્થ “તાનુ અવિનાશીં હૃદ્યાણુ વાએ” એવો છે ત્યારે તુરંત જ ઉત્પન્ન થતા અત્યંત આનંદમય આંશુઓથી જેના મોઝો ભગઈ જાય છે એવો તે શ્લેષ્ઠ એ ‘સ્વસ્તિ’ શબ્દનો અર્થ સમજી જાય છે, એવી રીતે બ્યવહારીજન પણ ‘આત્મા’ એવો ગાળ કહેવામાં આવતા જેવો ‘આત્મા’ શબ્દનો અર્થ છે તે અર્થના જ્ઞાનથી સહિત હોવાથી તો પણ ન સમજતા મેઢાની જેમ આખો ફાડીને ટગટગ ભેડી જ રહે છે, પણ જ્યારે બ્યવહાર-પરમાર્થ આર્તી પર સમ્યજ્ઞાનરૂપી મહાબળને ચક્રાવતાર સારથી મમાન

ભાષા અનાર્થ વિના ન સમજાવી શકાય અનાર્થને,
બ્યવહાર વિણ પરમાર્થનો ઉપદેશ એમ અશક્ય છે. ૮

અન્ય કોઈ આચાર્ય અથવા તો 'આત્મા' શબ્દ કહેનાર પાને જ વ્યવહારમાર્ગમાં રહીને "જનિ જ્ઞાન-આગ્નિને જો હૃદયમાં પ્રાપ્ત હોય તે આત્મા છે" એવો 'આત્મા' ગ્રંથનો અર્થ સમજાવે છે ત્યાં વૃત્ત જ ઉત્પન્ન થતા અત્યંત આનંદથી જેના હૃદયમાં મુન્દર બોનતરંગો (જ્ઞાનતરંગો) ઊભી છે એવો તે વ્યવહારગીતન તે 'આત્મા' શબ્દનો અર્થ મુન્દર ગીતે સમજી લય છે એ ગીતે (આહી જગત તો રહેનારો સ્થાને છે અને) વ્યવહારનય મેન્દ્રસાગરના સ્થાને છે તેથી પગમાર્ગનો પ્રતિપાદક (કહેનાર) હોનાથી વ્યવહારનય સ્થાપન કરનારો છે, તેમ જ બ્રાહ્મણે રહેવું ન થયું— એ વચનથી તે (વ્યવહારનય) અનુસરના યોગ્ય નથી

બાધાર્થ —લોકો શુદ્ધનયને જાણતા નથી કારણ કે શુદ્ધનયનો વિષય અભેદ એવરૂપ વસ્તુ છે, તેઓ અશુદ્ધનયને જ જાણે છે કેમકે તેનો વિષય ભેદરૂપ અનેકપ્રકાર છે, તેથી તેઓ વ્યવહાર દ્વારા જ પગમાર્ગને સમજી શકે છે. આ કારણે વ્યવહારનયને પરમાર્થનો કહેનાર ભાગી તેનો ઉદ્દેશ કરનારો બાધાર્થ છે આથી એમ ન સમજવું કે વ્યવહારનય આનંદન કરાવે છે પણ આહી તો વ્યવહારનય આનંદન છોડાવી પરમાર્થ પહોંચાડે છે એમ સમજવું ૮

હવે, એ પ્રશ્ન ઉત્પન્ન થાય છે કે વ્યવહારનય પગમાર્ગનો પ્રતિપાદક કેવી રીતે છે? તેના ઉત્તરરૂપ નાથાશ્વન મહે છે—

જો હિ સુણહિગચ્છઃ અપ્પાણમિણ તુ કેવલં સુદ્ધ ।

ત સુયકેવલિમિસિણો મણતિ લોયણ્ઠવયરા ॥ ૯ ॥

જો સુયણાણ સવ્વ જાણઠ સુયકેવલિં તમાહુ જિણા ।

ણાણ અપ્પા સવ્વ જહ્મા સુયકેવલી તહ્મા ॥ ૧૦ ॥ જુમ્મં ।

યો હિ શ્રુતેનાભિગચ્છતિ આત્માનમિમ તુ કેવલં શુદ્ધમ્ ।

ત શ્રુતકેવલિનમૂયયો ધણતિ બોરુમ્પતીપરરા ॥ ૯ ॥

ય શ્રુતજ્ઞાન સર્વ જાનાતિ શ્રુતકેવલિન તમાહુર્જિનાઃ ।

જ્ઞાનમાત્મા સર્વે યસ્માચ્છ્રુતકેવલી તસ્માત્ ॥ ૧૦ ॥ યુગ્મમ્ ।

શ્રુતથી ખરે જે શુદ્ધ કેવળ બાણુતો આ આત્મને,

લોકપ્રદીપકરો સુધિ શ્રુતકેવળી તેને કહે ૬.

શ્રુતજ્ઞાન મો બાણુ, જિને શ્રુતકેવળી તેને કહે;

મો જ્ઞાન આત્મા હોઈને શ્રુતકેવળી તેથી કરે. ૧૦

અન્યથાર્થી—[ય] જે જીવ [હિ] નિશ્ચયથી [શ્રુતેન] શ્રુતજ્ઞાન વડે [તુ
દમ] આ અનુભવજોયું [કેવલ શુદ્ધ] દેવથી એક શુદ્ધ [આત્માન] આત્માને [અભિ-
ગચ્છતિ] મનુષ્ય થઈ જાય છે [ત] તેને [લોકપ્રવીણકાર] લોકને પ્રગટ બાબતના
[સ્વય] અપીધરે [શ્રુતકેરલિન] શ્રુતકેવળી [મળતિ] કહે છે, [ય] જે જીવ
[સર્વ] સર્વ [શ્રુતજ્ઞાન] શ્રુતજ્ઞાનને [જાનાતિ] જાય છે [ત] તેને [જિજ્ઞા] જિજ્ઞાસુ
[શ્રુતકેરલિન] શ્રુતકેવળી [બાહુ] કહે છે, [યસ્માત્] કારણ કે [જ્ઞાન સર્વ] જ્ઞાન
બધુ [આત્મા] આત્મા જ છે [તસ્માત્] તેથી [શ્રુતકેવળી] (તે જીવ) શ્રુતકેવળી છે

ટીકા.—પ્રથમ, “જે શ્રુતથી કેવળ શુદ્ધ આત્માને જાય છે તે શ્રુતકેવળી છે”
તે તો પરમાર્થ છે, અને “જે સર્વ શ્રુતજ્ઞાનને જાય છે તે શ્રુતકેવળી છે” તે વ્યવહાર
છે અહીં બે પક્ષ લઈ પરીક્ષા કરીએ છીએ—ઉપર કહેલું સર્વ જ્ઞાન આત્મા છે કે
અનાત્મા? જે અનાત્માનો પક્ષ લેનાર આવે તો તે બગબગ નથી કારણ કે મમસ્ત જે
જડરૂપ અનાત્મા આકાશાદિ પાંચ દ્રવ્યો છે તેમજ જ્ઞાન સાથે તાદાત્મ્ય બનતું જ
નથી (કેમ કે તેમના જ્ઞાન સિદ્ધ જ નથી) તેથી અન્ય પક્ષનો અભાવ હોવાથી
જ્ઞાન આત્મા જ છે એ પક્ષ સિદ્ધ થાય છે માટે શ્રુતજ્ઞાન પણ આત્મા જ છે આમ
વનાથી ‘જે આત્માને જાય છે તે શ્રુતકેવળી છે’ એમ જ આવે છે, અને તે તો
પરમાર્થ જ છે આ રીતે જ્ઞાન અને જ્ઞાનીના ભેદથી કહેનારો જે વ્યવહાર તેનાથી
પણ પરમાર્થ માત્ર જ કહેવામાં આવે છે, તેનાથી ભિન્ન અધિક કાર્ય કહેવામાં આવતું
નથી વળી “જે શ્રુતથી કેવળ શુદ્ધ આત્માને જાય છે તે શ્રુતકેવળી છે” એના પર-
માર્થનું પ્રતિપાદન કરતું અગત્ય હોવાથી, “જે સર્વ શ્રુતજ્ઞાનને જાય છે તે શ્રુતકેવળી
છે” એનો વ્યવહાર પરમાર્થના પ્રતિપાદકપણાથી પોતાને દૃઢપણે સ્થાપિત કરે છે

સાવાર્થ.—જે માત્રજ્ઞાનથી અભેદરૂપ જ્ઞાયકમાત્ર શુદ્ધ આત્માને જાય છે તે
શ્રુતકેવળી છે એ તો પરમાર્થ (નિશ્ચય કથન) છે વળી જે સર્વ માત્રજ્ઞાનને જાય છે
તેણે પણ જ્ઞાનને જાણનાથી આત્માને જ જાણ્યો કારણ કે જ્ઞાન છે તે આત્મા જ છે, તેથી
જ્ઞાન-જ્ઞાનીના ભેદ કહેનારો જે વ્યવહાર તેણે પણ પરમાર્થ જ કહ્યો, અન્ય કાર્કશ
કહ્યું વળી પરમાર્થનો નિયમ તો કથચિત્ વચનગોચર પણ નથી તેથી વ્યવહારનય જ
આત્માને પ્રગટપણે કહે છે એમ જાણવું ૯-૧૦

હવે વળી એવો પ્રશ્ન ઊઠે છે કે—પહેલા એમ કહ્યું હતું કે વ્યવહારને
અગીકાર ન કરવો, પણ જો તે પરમાર્થનો કહેનાર છે તો એના વ્યવહારને કેમ
અગીકાર ન કરવો? તેના ઉત્તરરૂપ ગાથાસૂત્ર કહે છે—

વવહારોઽભ્યત્યો ભ્યત્યો દેસિદો દુ સુદ્ધજાઓ ।
ભ્યત્યમસિદો સ્વલુ સમ્માદૃષ્ટી દ્વડ જીવો ॥ ૧૧ ॥

વ્યવહારોઽભૂતાર્થ ભૂતાર્થો દર્શિતસ્તુ શુદ્ધનય ।
ભૂતાર્થમાશ્રિત. સ્વલુ સમ્યગ્દૃષ્ટિમૈવતિ જીવ ॥ ૧૧ ॥

અન્યાર્થ — [વ્યવહાર] વ્યવહારનય [અભૂતાર્થ] અભૂતાર્થ છે [હું]
અને [શુદ્ધનય] શુદ્ધનય [ભૂતાર્થ] ભૂતાર્થ છે એમ [દર્શિત] ઋષીશ્રેષ્ઠે
દર્શિત છે, [જીવ] જે જીવ [ભૂતાર્થ] ભૂતાર્થના [આશ્રિત] આશ્રય કરે છે તે
જીવ [સ્વલુ] નિશ્ચયથી [સમ્યગ્દૃષ્ટિ] સમ્યગ્દૃષ્ટિ [મૈવતિ] છે

ટીકા — વ્યવહારનય બ્રહ્મા અભૂતાર્થ હોવાથી અવિધમાન, અસત્ય, અભૂત
અર્થને પ્રગટ કરે છે (અને શુદ્ધનય એક હોવાથી ભૂતાર્થ છે તેથી નિધમાન, સત્ય, ભૂત
અર્થને પ્રગટ કરે છે) આ વાત દ્વડાથી બતાવીએ છીએ. — જેમ પ્રખળ કાવના
મળનારી જેનો સદૃશ એક નિર્મળભાવ તિરોભૂત (આશ્રિત) થઈ ગયો છે એવા
જળનો અનુભવ કરનાર પુરુષો — જળ અને કાવના નિરેક નહિ કરનારા ઘડા તે, તેને
(જળને) મયિન જ અનુભવે છે, પણ દેવદાસ પાતાના હાથથી નાખેલા કતમ્બજ
(નિર્મળી અપીરિ) ના પડનામાનથી ઉપરેલા જળ કાવના વિરેખપણથી, પાતાના
પુરુષાંશ દ્વારા આનિર્ભૂત કરનામા આનેવા સદૃશ એક નિર્મળભાવપણાને લીધે, તે
(જળને) નિર્મળ જ અનુભવે છે, એવી રીતે પ્રખળ કર્મના મળનાથી જેનો સદૃશ એ
શાયમભાવ તિરોભૂત થઈ ગયો છે એના આત્માનો અનુભવ કરનાર પુરુષો — આત્મા અને
કર્મના નિરેક નહિ કરનારા, વ્યવહારની નિમિષલિત હૃદયનાગાઓ તે, તેને (આત્માને)
જેમ ભાનોનું નિષ્કરણ (અનેશ્વર) પ્રગટ છે એનો અનુભવે છે, પણ
ભૂતાર્થમાં (શુદ્ધનયને દેખનારાઓ) પાતાની બુદ્ધિથી નાખેલા શુદ્ધનય અનુ
સાર બોલ થયામાનથી ઉપરેલા આત્મ કર્મના નિરેખપણથી, પાતાના પુરુષાંશ
દ્વારા આનિર્ભૂત કરનામા આનેવા સદૃશ એક શાયમભાવપણાને લીધે તેને (આ
ત્માને) જેમ એક શાયમભાવ પ્રગટમાન છે એનો અનુભવે છે અહીં, શુદ્ધનય
કરના (હોવાની) સમ્યગ્દૃષ્ટિ છે પણ બીજા (જેઓ અશુદ્ધનયનો સંસ્થા આશ્રય
કરે છે તેઓ) સમ્યગ્દૃષ્ટિ નથી મારે કર્મથી શિત આત્માના દેખનારાઓએ વ્યવ
હારનય અનુસન્ધા યોગ્ય નથી

વ્યવહારનય અભૂતાર્થ દર્શિત, શુદ્ધનય ભૂતાર્થ છે,
ભૂતાર્થને આશ્રિત જીવ મુદ્દિ નિશ્ચય હોય છે

ભાવાર્થ — અહીં વ્યવહારનયને અભૂતાર્થ અને શુદ્ધનયને ભૂતાર્થ કહ્યો છે જેનો વિષય વિધમાન ન હોય, અસત્યાર્થ હોય તેને અભૂતાર્થ નહિ છે વ્યવહાર-નયને અભૂતાર્થ કહેવાનો આગય એવો છે કે—શુદ્ધનયનો વિષય અભેદ એકાકારરૂપ નિત્ય દ્રવ્ય છે, તેની દૃષ્ટિમા ભેદ દેખાતો નથી, માટે તેની દૃષ્ટિમા ભેદ અવિધમાન, અસત્યાર્થ જ કહેવો જોઈએ એમ ન સમજવું કે ભેદરૂપ કાર્ વસ્તુ જ નથી જો એમ માનવામા આને તો તો જેમ વેદાન્તમતનાગ્રાઓ ભેદરૂપ અનિત્યને દેખી અવસ્તુ માયા-સ્વરૂપ કહે છે અને સર્વવ્યાપક એક અભેદ નિત્ય ગુદ્ધપ્રકારને વસ્તુ કહે છે એવું કહે અને તેવી મર્ચ્યા એકાત શુદ્ધનયના પક્ષરૂપ ત્રિવ્યાપ્તિનો જ પ્રસંગ આવે માટે અહીં એમ સમજવું કે જિનનાણી સ્યાદવાદરૂપ છે, પ્રયોજનવશ નયને મુખ્ય-ગૌણ કઠીન કહે છે પ્રાણીઓને ભેદરૂપ વ્યવહારનો પક્ષ તો આનાદિ કાળવી જ છે અને એનો ઉપદેશ પણ બહુના સર્વ પ્રાણીઓ પરસ્પર કરે છે વળી જિનનાણીમા વ્યવહારનો ઉપદેશ શુદ્ધનયનો હૃતાવલબ (સહાયક) જાણી બહુ કર્યો છે, પણ એવું ફળ સસાર જ છે શુદ્ધનયનો પક્ષ તો કદી આવ્યો નથી અને એનો ઉપદેશ પણ વિગ્ન છે—ક્યાંક ક્યાંક છે તેવી ઉપકારી શ્રીશુરએ શુદ્ધનયના પ્રહણુરૂપ ફળ મોક્ષ જાણીને એનો ઉપદેશ પ્રમાણતાથી (મુખ્યતાથી) દીવો છે કે—“શુદ્ધનય ભૂતાર્થ છે, સત્યાર્થ છે, એનો આશ્રય કરનાથી સમ્યક્દૃષ્ટિ થઈ શકાય છે, એને જાણ્યા નિના જ્યા મુધી છન વ્યવહારમા મગ્ન છે ત્યા મુધી આત્માનાં જ્ઞાનશ્રદ્ધાનરૂપ નિશ્ચય સમ્યક્ત્વ થઈ શકતું નથી ” એમ આગય જાણવો ૧૧

હવે, “એ વ્યવહારનય પણ કોઈ કોઈને કોઈ વખતે પ્રયોજનવાન છે, મર્ચ્યા નિયેર જનાયોજ્ય નથી, તેવી તેનો ઉપદેશ છે ” એમ નહિ છે —

સુદ્ધો ગુદ્ધાદેમો ગાયવ્વો પરમભાવદરિમીર્હિ ।

વવહારદેમિદા પુણ જે દુ અપરમે દ્વિદા ભાવે ॥ ૧૨ ॥

શુદ્ધ શુદ્ધાદેમો જાતવ્યઃ પરમભાવદર્શિમિ ।

વ્યવહારદેમિતા પુનર્યે ત્વપરમે સ્થિતા ભાવે ॥ ૧૨ ॥

અન્યથાર્થ — [પરમભાવદર્શિમિ] જે શુદ્ધનય મુધી પહોંચી શ્રદ્ધાવાન થયા તથા પૂર્ણ જ્ઞાન-આરિત્રવાન થઈ ગયા તેમને તો [ગુદ્ધાદેશ] શુદ્ધ (આત્મા) નો

દેખે પરમ જે ભાવ તેને શુદ્ધનય જાતવ્ય છે;

અપરમ ભાવે સ્થિતને વ્યવહારનો ઉપદેશ છે. ૧૨.

ઉપદેશ (આપ્તા) કરનાર [શુદ્ધ] શુદ્ધનય [જ્ઞાતવ્ય] જ્ઞાનાયો ય છે; [પુન] વર્ગી [યેતુ] જે છોએ [અપરમે માવે] અપરમભાવે—અર્થાત્ શ્રદ્ધા તથા જ્ઞાન-ચાલિત્રના પૂર્ણ ભાવને નથી પહોંચી શક્યા, સાત્ અવસ્થામાં જ—[સ્થિતા] સ્થિત છે તેઓ [વ્યવહારદેશિતા] વ્યવહારદ્વારા ઉપદેશ કરના યોગ્ય છે

ટીકા—જે પુરુષો છેના પામ્થી ઊતરેલા શુદ્ધ સુનાર્ સમાન (વસ્તુના) ઉત્કૃષ્ટ ભાવને અનુભવે છે તેમને પ્રથમ, દ્વિતીય આદિ અને પામેની પદ્મપરાથી પન્થમાન (પકાનનામાં આનતા) અશુદ્ધ સુનાર્ સમાન જે અનુત્કૃષ્ટ મ્થમ ભાવ તેનો અનુભવ નથી હોતો, તેથી, શુદ્ધદ્રવ્યને કહેનાર હોનાથી જેણે અચ્ચયિત અખડ અમ્સ્વભાવરૂપ એ ભાવ પ્રગટ થયો છે એવો શુદ્ધનય જ, મોઢી ઉપરની એક પ્રતિવર્તિકા (સુવર્ણના વર્ણ) સમાન હોનાથી, જાણેયો પ્રયોજનનાન છે પરતુ જે પુરુષો પ્રથમ, દ્વિતીય આદિ અનેક પામેની પરપતથી પન્થમાન અશુદ્ધ સુનાર્ સમાન જે (વસ્તુનો) અનુત્કૃષ્ટ મ્થમભાવ તેને અનુભવે છે તેમને છઠ્ઠા પાકથી જોનેના શુદ્ધ સુનાર્ સમાન ઉત્કૃષ્ટ ભાવનો અનુભવ નથી હોતો, તેથી, અશુદ્ધ દ્રવ્યને કહેનાર હોનાથી જેણે જુ । જુલ એક એક ભાવરૂપ અનેક ભાવો દેખાડ્યા છે એવો વ્યવહારનય, નિશ્ચિન અનેક વાર્તમાળા સમાન હોનાથી, જાણેલા તે કાળે પ્રયોજનવાન છે એ રીતે પોતપોતાના સમયમાં બન્ને નયો કાર્યકારી છે કાગ્લ કે તીર્થ અને તીર્થના રૂળની એવી જ વ્યવસ્થિતિ છે (જેનારી તરાય તે તીર્થ છે, એવો વ્યવહારવર્મ છે પાર થતુ તે વ્યવહારવર્મનું ફળ છે, અથવા પોતાના રચરૂપને પામતુ તે તીર્થરૂળ છે) બીજી જગ્યાએ પણ કહ્યું છે કે—

“ જઈ જિણમય પવજ્જહ તા મા વવહારણિઝ્ઞપ્પ દુયદ્ધ ।

एकेण विणा छिज्जइ तित्थ जणोण उण तच्च ॥ ”

(અર્થ—આચાર્ય કહે છે કે હું ભવ્ય છોએ ! જે તમે જિનમતને પ્રવર્તાવવા ચાહતા હો તો વ્યવહાર અને નિશ્ચય—એ બન્ને નયોને ન છોડા, કારણ કે વ્યવહારનય વિના તો તીર્થ—વ્યવહારમાર્ગનો નાશ થઈ જશે અને નિશ્ચયનય વિના તત્ત્વ (વસ્તુ) નો નાશ થઈ જશે)

ભાવાર્થ—યોગમાં મોનાના સોળ વાલ પ્રસિદ્ધ છે પદર નના સુધી તેમાં સુગી આદિ પરમયોગની કાવિમાં ગ્રહે છે તેવી અશુદ્ધ કહેવાય છે, અને તાપ દેતા દેતા છે'ના તાપથી જોને ત્યારે મોઢાનુ શુદ્ધ સુનાર્ કહેવાય છે જે છોએ સોળ-વના મોનાનું જ્ઞાન, શ્રદ્ધાન વના પ્રાપ્તિ થઈ તેમને પદર નના સુધીનું કાર્ય પ્રયોજનવાન નથી અને જેમને મોળ વના શુદ્ધ સોનાની, તેમને ત્યા સુધી

પદરવયા મુધીનુ પણ પ્રયોજનવાન છે એવી ગીતે આ જન નામનો પદાર્થ છે તે પુરુગણના સયોગથી અશુદ્ધ અનેરૂપ થઈ રહ્યો છે તેના, મર્ષ પરદ્રવ્યોથી ભિન્ન, એક જ્ઞાયકપણામાત્રનું જ્ઞાન, શ્રદ્ધાન તથા આચરણરૂપ પ્રાપ્તિ-એ ત્રણે જેમને થઈ ગયા તેમને તો પુરુગણસયોગજનિત અનેકરૂપપણાને કહેનારો અશુદ્ધનય કાંઈ પ્રયોજનવાન (કાંઈ ભત્તજનો) નથી, પણ બ્યા મુધી શુદ્ધભાવની પ્રાપ્તિ નથી થઈ ત્યાં મુધી જેટલું અશુદ્ધનયનું ક્ષયન છે તેટલું યથોપદેવી પ્રયોજનનાણું છે બ્યા મુધી યથાર્થ જ્ઞાન-શ્રદ્ધાનની પ્રાપ્તિરૂપ સમ્યક્દર્શનની પ્રાપ્તિ ન થઈ હોય ત્યાં મુધી તો જેમનાથી યથાર્થ ઉપદેશ મળે છે એના જિનનયનોનું સાક્ષણત્વ, ગણ્ય કરતુ તથા જિનવચ્ચનોને કહેનારો શ્રી જિન-ગુરુની ભક્તિ, જિનભિષ્મના દર્શન વત્યાદિ વ્યવહારમાર્ગમા પ્રવૃત્ત થવું પ્રયોજનવાન છે, અને જેમને શ્રદ્ધાન-જ્ઞાન તો થયા છે પણ સાક્ષાત્ પ્રાપ્તિ નથી થઈ તેમને પૂર્વકથિત કાર્ય, પરદ્રવ્યનું આલબ્ધન છાડવારૂપ અણુત્રત-મહાત્રતનું મહત્ત્વ, સમિતિ, શ્રુતિ, પથ પરમેષ્ઠીના ધ્યાનરૂપ પ્રવર્તન, એ પ્રમાણે પ્રવર્તનાગચ્છોની સગતિ કરવી અને વિરોધ જાણવા માટે શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કરવો વત્યાદિ વ્યવહારમાર્ગમા પોતે પ્રવર્તવું અને બીજાને પ્રવર્તાવવું—એવો વ્યવહારનયનો ઉપદેશ અગીકાર કરવો પ્રયોજનવાન છે વ્યવહારનયને કલ્પિત અસત્યાર્થ કહેવામા આવ્યો છે, પણ જો કાંઈ તેને મર્ષ અસત્યાર્થ જાણી છાડી દે તો શુભોપયોગરૂપ વ્યવહાર છોડે અને શુદ્ધોપયોગની સાક્ષાત્ પ્રાપ્તિ તો થઈ નથી, તેથી ઉલટો અશુભોપયોગમા જ આવી, ભ્રષ્ટ થઈ, ગમે તેમ એચ્છારૂપ પ્રવર્તે તો નગ્કાદિ ગતિ તથા પરંપરા નિગ્રહને પ્રાપ્ત થઈ સમારમા જ ભ્રમણ કરે માટે શુદ્ધનયનો વિષય જે સાક્ષાત્ શુદ્ધ આત્મા તેની પ્રાપ્તિ બ્યા મુધી ન થાય ત્યાં મુધી વ્યવહાર પણ પ્રયોજનવાન છે—એવો સ્વાધવાદ ભત્તમા શ્રી શુભચોનો ઉપદેશ છે

એ અર્થનું કલરારૂપ કાવ્ય દીકકાર કહે છે —

(માયિની)

ઉભયનયવિરોધઘ્વસિનિ સ્યાત્પદાકે

જિનવચસિ રમતે યે સ્વય વાતમોહાઃ ।

સપદિ સમયસાર તે પર જ્યોતિરચૈ-

રનવમનયપક્ષાભુષ્ણમીક્ષન્ત એવ ॥ ૪ ॥

અર્થ.—નિશ્ચય અને વ્યવહાર-એ બે નયોને વિષયના ભેદથી પરસ્પર વિરોધ છે, એ વિરોધને નાશ કરનારુ ' સ્યાત્ '—પદ્ધતિ ચિદ્ધિત જે જિન ભગવાનનું વચન (વાણી) તેમા જે પુરુષો રહે છે (—પ્રચુર પ્રીતિ સહિત અભ્યાસ કરે છે) તે

પુરુષો પોતાની ત્રણે (અથવા કાર) વિના) મિથ્યાત્વના ઉદયનું વચન કરીને અતિગતરૂપ પરમજ્યોતિ પ્રકાશમાન શુદ્ધ આત્માને તુરંત જ દેખે છે કેવો છે સમયમારૂપ શુદ્ધ આત્મા? નવીન ઉત્પન્ન થયો નથી, પરંતુ કર્મવી આનંદાદિત હોતો તે પ્રગળ્યવ્યક્તિરૂપ થઈ ગયો છે વળી કેવો છે? સર્વથા એકાતરૂપ કૃત્યના પદ્મથી ખળિત થતો નથી, નિર્બીજ ॥

સાવાર્થ — જિનવચન (વાણી) આત્મા રૂપ છે જ્યાં જે નયોને નિયંત્રિત કરે છે — જેમકે જે સર્વરૂપ હોય તે અગતરૂપ ન હોય, એક હોય તે અનેક હોય, નિત્ય હોય તે અનિત્ય ન હોય, એકરૂપ હોય તે અબેદરૂપ ન હોય, શુદ્ધ હોય તે અશુદ્ધ ન હોય ઇત્યાદિ નયોના નિયંત્રણા વિના છે — ત્યાં જિનવચન કથાનિ નિવક્ષાવી અત્-અસતરૂપ, એક-અનેકરૂપ, નિત્ય-અનિત્યરૂપ, એક-અબેદરૂપ, શુદ્ધ-અશુદ્ધરૂપ જે રીતે નિધમાન વસ્તુ છે તે રીતે કહીને વિગેરે મારી દે છે, તૂટી કંપન કરતું નથી તે જિનવચન દ્રવ્યાર્થિક અને પદાર્થાર્થિક — એ જે નયોમા, પ્રયોજન-શુદ્ધદ્રવ્યાર્થિક નયને મુખ્ય કરી તેને નિશ્ચય કહે છે અને અશુદ્ધદ્રવ્યાર્થિકરૂપ પદાર્થાર્થિકનયને જોઈ કરી તેને વ્યવહાર કહે છે — આના જિનવચનમા જે પુરુષ રમણ છે તે આ શુદ્ધ આત્માને યથાર્થ પામે છે, અન્ય મર્મવા-એકાન્તી સામ્યાદિક આત્માને પામતા નથી, કારણ કે વસ્તુ સર્વથા એકાત પામતા નિયમ નથી તેથી તેઓ એક જ મર્મને મહત્તા કરી વસ્તુની અસત્ય કંપના કરે છે — જે અસત્યાર્થ આસરિત મિથ્યા દષ્ટિ છે

આ રીતે ખાર ગાથાઓમા પીઠિકા (ભૂમિમા) છે

હવે આચાર્ય શુદ્ધનયને પ્રગટ કરી નિશ્ચય સમ્યક્નત્વ મરૂપ કહે અશુદ્ધનયની (વ્યવહારનયની) પ્રગટતામા જ્યારે તત્ત્વોના મહાનયને સમ્યક્નત્વ છે તો અહીં એ જ્યારે તત્ત્વોને શુદ્ધનય વડે જાણનાથી સમ્યક્નત્વ થાય છે કહે છે ત્યાં દીપ્તિ એની મુલ્યનારૂપે પણ સ્થોમ કહે છે, તેમા પહેલા મનો-મા કહે છે કે વ્યવહારનયને કથચિત્ પ્રયોજનનાન કહ્યો તોપણ તે કાંઈ વસ્તુબૂત નથી

(ખાતરી)

વ્યવહરણનય* સ્યાન્નયપિ પ્રાસપદવ્ય-

મિદ્ નિદિતપદાના હત્ત્વ હસ્તાસર. ।

તન્નપિ પરમમર્થ વિચ્છન્ત્કારમાત્ર

પરવિરહિતમત્. પદ્યતા નૈષ કિંચિત્ ॥ ૫ ॥

અર્થ—જે વ્યવહારનય છે તે જો કે આ પહેલી પદવીમા (વ્યામુખી શુદ્ધ સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ ન થઈ હોય ત્યામુખી) જેમણે પોતાનો પગ માડેલો છે એવા પુરુષોને, અરેરે ! હસ્તાનલય તુલ્ય કહ્યો છે, તોપણ જે પુરુષો ચૈતન્ય-અમહારમાત્ર, પરદ્રવ્યભાગોથી સહિત (શુદ્ધનયના વિષયભૂત) પરમ ‘અર્થ’ને અતરંગમા અવલોકે છે, તેની અદ્વા કરે છે તથા તત્ત્વ લીન થઈ ચારિત્રલાપને પ્રાપ્ત થાય છે તેમને એ વ્યવહારનય કાંઈ પણ પ્રયોજનવાન નથી

ભાવાર્થ—શુદ્ધ સ્વરૂપનું જ્ઞાન, અદ્વાન તથા આચરણ થયા બાદ અશુદ્ધ-નય કાંઈ પણ પ્રયોજનકારી નથી

હવે પછીના શ્લોકમા નિશ્ચય સમ્યક્ત્વનું સ્વરૂપ કહે છે—

(શાર્દૂલવિકીરિત)

एकत्वे नियतस्य शुद्धनयतो व्याप्तुर्यदस्यात्मनः

पूर्णज्ञानजनस्य दर्शनमिह द्रव्यातरेभ्यः पृथक् ।

सम्यग्दर्शनमेतदेव नियमादात्मा च तावानय

तन्मुक्त्वा नवतत्त्वसतતિમिमामात्માयમેकोस्तુ नः ॥ ૬ ॥

અર્થ—આ આત્માને અન્ય દ્રવ્યોથી ભુદા દેખવો (અક્રવો)—તે જ નિ-યમથી સમ્યગ્દર્શન છે કેવો છે આત્મા ? પોતાના શુભ-પર્યાયોમા વ્યાપનારો છે વળી કેવો છે ? શુદ્ધનયથી એકપણામા નિશ્ચિત કરવામા આવ્યો છે વળી કેવો છે ? પૂર્ણ-જ્ઞાનઘન છે વળી જેટલું સમ્યગ્દર્શન છે તેટલો જ આત્મા છે તેથી આચાર્ય પ્રાર્થના કરે છે કે “આ નવતત્ત્વની પરિપાટીને છાંડી, આ આત્મા જ અમને પ્રાપ્ત હો”

ભાવાર્થ—સર્વ રનાભાવિક તથા નૈમિત્તિક પોતાની અવસ્થાસ્વ શુભ-પર્યાયભેદોમા વ્યાપનારો આ આત્મા શુદ્ધનયથી એકપણામા નિશ્ચિત કરવામા આવ્યો—શુદ્ધનયથી જ્ઞાયકમાત્ર એક-આકાર દેખાડવામા આવ્યો, તેને સર્વ અન્યદ્રવ્યો અને અન્યદ્રવ્યોના ભાગોથી ન્યારો દેખવો, અક્રવો તે નિયમથી સમ્યગ્દર્શન છે વ્ય-વહારનય આત્માને અનેક ભેદરૂપ કહી સમ્યગ્દર્શનને અનેક ભેદરૂપ કહે છે ત્યા વ્ય-લિચાર (દાપ) આવે છે, નિયમ ગહેતો નથી શુદ્ધનયની હદ પહોંચતા વ્યલિચાર રહેતો નથી તેવી નિયમરૂપ છે કેવો છે શુદ્ધનયનો વિષયભૂત આત્મા ? પૂર્ણજ્ઞાનઘન છે—સર્વ લોકાલોકને જાણનાર જ્ઞાનસ્વરૂપ છે એવા આત્માના અદ્વાનરૂપ સમ્યગ્દર્શન છે તે કાંઈ ભુદા પદાર્થ નથી,—આત્માનાં જ પરિણામ છે, તેથી આત્મા જ છે માટે સમ્યગ્દર્શન છે તે આત્મા છે, અન્ય નથી.

સ્થાપન કરું) તે સ્થાપના નિર્દેષ છે. વર્તમાનથી અન્ય કોઈકે કે અતીત અથવા અનાગત પર્યાયથી વસ્તુને વર્તમાનમાં કહેવી તે દ્રવ્ય નિર્દેષ છે. વર્તમાન પર્યાયથી વસ્તુને વર્તમાનમાં કહેવી તે જ્ઞાન નિર્દેષ છે. એ ચારેય નિર્દેષોનો પાતપાતાના લક્ષ્યભેદથી (નિવક્ષ્યજરૂર—જુદા જુદા રૂપે) અનુભવ કરનામાં આનતા તેઓ ભૂતાર્થ છે, સત્યાર્થ છે અને શિષ્ટ લક્ષણથી સંહિત એક પાતાના ચેતન્યવક્ષ્યજરૂર જનસ્વ જ્ઞાનનો અનુભવ હોના એ ચારેય અભૂતાર્થ છે, અસત્યાર્થ છે આ રીતે આ પ્રમાણ નય નિર્દેષોમાં ભૂતાર્થપણે એક જન જ પ્રકાગમાન છે.

સાવાર્થ—આ પ્રમાણ, નય, નિર્દેષોનું નિસ્તારથી વ્યાખ્યાન તે નિયમના અથોમાંથી જાણી, તેમનાથી દ્રવ્યપર્યાયસ્વરૂપ વસ્તુની સિદ્ધિ થાય છે. તેઓ આધક અવસ્થામાં તેો અર્થાર્થ જ છે કારણ કે તે જ્ઞાનના જ વિતાપો છે. તેમના વિના વસ્તુને ગમે તેમ સાનનામાં ચારે તેો રિપર્યય થઈ જાય છે. અનસ્થા અનુસાર વ્યવહારના અભાસની નજ રીતિ છે. ખડેલી અનસ્થામાં પ્રમાણાદિથી યથાર્થ વસ્તુને જાણી જ્ઞાન અદ્વાનની સિદ્ધિ કરેથી, જ્ઞાન અદ્વાન સિદ્ધ થયા પછી અદ્વાન માટે તેો પ્રમાણાદિની કાર્જ જરૂર નથી પણ હવે એ બીજી અવસ્થામાં પ્રમાણાદિના આન બનવાના નિર્દેષ જ્ઞાન થાય છે. અને રાગ દ્વેષ મોહાદિના સર્વાંધા અભાસરૂપ યથાખ્યાત ચારિત્ર પ્રગટે છે, તેથી કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય છે. કેવળજ્ઞાન થયા પછી પ્રમાણાદિનું આલ્સ બન રહેતું નથી ત્યારપછી ત્રીજી સાક્ષાત્ સિદ્ધ અવસ્થા છે ત્યાં પણ કાર્જ આન બન નથી એ રીતે સિદ્ધ અવસ્થામાં પ્રમાણ નય-નિર્દેષોનો અભાસ જ છે.

એ અર્થનો કવચારૂપ સ્વેચ્છા કહે છે—

(માનિની)

उदयति न नयश्रीरस्त्वपेति ममाण
कचिन्वि च न विद्यो याति निक्षेपचक्रम् ।
निमपरमविदध्यो धाम्नि सर्वस्वेजस्मि-
अनुभवमुपयाते भाति न द्वैतमेव ॥ ९ ॥

અર્થ—આ માર્થ શુદ્ધનયનો અનુભવ કરી કહે છે કે—આ સર્વ ક્ષેત્રોને ઊભી રસ્તાને જે શુદ્ધનયનો નિયમજન ચેતન્ય-અમલકારમાત્ર તેજ પુજ આપમાં, તેનો અનુભવ થતા નયોની લક્ષ્મી હૃદય પામતી નથી, પ્રમાણ અસ્તિત્વે પ્રાપ્ત થાય છે અને નિર્દેષોનો સમૂહ ક્યા જતો રહે છે તે અંગે જાણતા નથી આથી અધિક શુ કહીએ ?

ભાવાર્થ.—ભેદને અત્યંત ગૌણ કરીને કહ્યું છે કે—પ્રમાણ, ન્યાદિ ભેદની તો વાત જ શી? શુદ્ધ અનુભવ થતા દ્વૈત જ ભાસતો નથી, એકાકાર ચિન્માત્ર જ દેખાય છે

અહીં વિજ્ઞાનાદ્વૈતનાદી તથા વેદાત્મી કહે છે કે—છ-૨ પરમાર્થરૂપ તો અદ્વૈતનો જ અનુભવ થયો એ જ અમારો મત છે, તમે વિશેષ શું કહ્યું? એનો ઉત્તર તમારા મતમા સર્વથા અદ્વૈત માનનામા આવે છે જો સર્વથા અદ્વૈત માનવામા આવે તો બાહ્ય વસ્તુનો અભાવ જ થઈ જાય, અને એવો અભાવ તો પ્રત્યક્ષ વિરુદ્ધ છે અમારા મતમા નયવિવક્ષા છે તે બાહ્યવસ્તુનો લોપ ટરતી નથી જ્યારે શુદ્ધ અનુભવથી વિકલ્પ મટી જાય છે ત્યારે આત્મા પગમાનદને પામે છે તેથી અનુભવ કરાવવા માટે “શુદ્ધ અનુભવમા દ્વૈત ભામતો નથી” એમ કહ્યું છે જો બાહ્ય વસ્તુનો લોપ કરનામા આવે તો આત્માનો પણ લોપ થઈ જાય અને ગૂંચનાદનો પ્રસંગ આવે માટે તમે કહો છો તે પ્રમાણે વસ્તુસ્વરૂપની સિદ્ધિ થઈ શકતી નથી અને વસ્તુસ્વરૂપની યથાર્થ શ્રદ્ધા નિના જે શુદ્ધ અનુભવ કરનામા આવે તે પણ મિથ્યારૂપ છે, ગૂંચનો પ્રસંગ હોવાથી તમારો અનુભવ પણ આકાશના ફૂલનો અનુભવ છે

આગળ શુદ્ધનયનો ઉદય થાય છે તેની સૂચનારૂપ શ્લોક કહે છે —

(ઉપખતિ)

આત્મસ્વભાવ પરમાવભિન્ન-

માપૂર્ણમાત્રતવિમુક્તમેન્મ્ ।

વિલીનસકલ્પવિકલ્પજાલ

પ્રકાશયન્ શુદ્ધનયોઽખ્યુદેતિ ॥ ૧૦ ॥

અર્થ:—શુદ્ધનય આત્માના સ્વભાવને પ્રગટ કરતો ઉદયરૂપ થાય છે તે આત્મસ્વભાવને કેવો પ્રગટ કરે છે? પરદ્રવ્ય, પદ્મદ્રવ્યના ભાગો તથા પરદ્રવ્યના નિમિત્તથી થતા પોતાના વિભાવો—એવા પરભાવોથી ભિન્ન પ્રગટ કરે છે વળી તે, આત્મસ્વભાવ મમસ્તપણે પૂર્ણ છે—સમસ્ત લોકાલોકને જાણનાર છે—એમ પ્રગટ કરે છે, (દારણ કે જ્ઞાનમા ભેદ કર્મસંયોગથી છે, શુદ્ધનયમા કર્મ ગૌણ છે) વળી તે, આત્મસ્વભાવને આદિ-અતથી ગહિત પ્રગટ કરે છે (અર્થાત્ કોઈ આદિથી મારીને જે કોઈથી ઉત્પન્ન કરનામા આવ્યો નથી અને ક્યારેય કોઈથી જેનો વિનાશ નથી એના પારિણમિક ભાવને તે પ્રગટ કરે છે) વળી તે, આત્મસ્વભાવને એક—સર્વ ભેદભાગોથી (દ્વૈતભાગોથી) રહિત એકાકાર—પ્રગટ કરે છે, અને જેમા સમસ્ત શકલ્પ-વિકલ્પના સમૂહો વિલય થઈ ગયા છે એવો પ્રગટ કરે છે (દ્રવ્યકર્મ, ભાવકર્મ, નોકર્મ આદિ

(શાંતિપીઠી ૧)

ભૂત માતમ્ભૂતમેવ રમસાન્નિર્મિષ રમ સુધી-
 યંગતઃ કિન્ન કોડ્યપ્પહો વ્યવતિ વ્યાદત્ય મોહ દ્વાત્ ।
 આત્માત્માનુભવૈસ્સમ્યપહિમા વ્યક્તોડ્યમામ્તે દુવ
 નિત્ય કર્મસ્વરૂપકવિરલો દવ સ્વય જાશ્વતઃ ॥ ૧૨ ॥

અર્થ —જે કોઈ મુબુદિ (સમ્યગ્દિ) ભૂત, વર્તમાન અને ભાવી એવા ત્રણે કાળના કર્મોના બંધને પોતાના આત્માથી તત્કાળ—ગીધ સિત્ત કરીને તથા તે કર્મોના ઉદ્ધવા નિમિત્તથી થયેન મિથ્યાત્વ (અજ્ઞાન)ને પોતાના બળથી (પુરુષાર્થથી) રોકીને અથવા ત્યાગ કરીને અતરંગમા અવધામ કરે—દશે તે આ આત્મા પોતાના અનુભવથી જ જાણવાયોગ્ય બેનો પ્રગટ બહિષ્કારે એવો વ્યક્ત (અનુભવગોચર); નિશ્ચય, શાશ્વત, નિત્ય કર્મક્રમનું કર્મથી રહિત—એવો પોતે સ્તુતિ કરવા યોગ્ય દેવ વિગતજ્ઞાન છે

ભાવાર્થ —શુદ્ધતત્ત્વની દૃષ્ટિથી જોવામા આવે તો સર્વ કર્મોથી રહિત એતન્મમાન દેવ અવિનાશી આત્મા અતરંગમા પોતે નિરાશ રહ્યો છે આ પ્રાણી—પર્યાયબુદિ બહિરાત્મા—તેને બહાર હું છે તે ગ્રાહ્ય અજ્ઞાન છે

હવે, શુદ્ધતત્ત્વના નિરપભૂત આત્માની અનુભૂતિ છે તે જ જ્ઞાનની અનુભૂતિ છે એમ આગળની ગાથાની મૂલનાના અર્થરૂપ નામ્ય રહે છે—

(વસતનિગા)

આમાનુભૂતિરિતિ શુદ્ધન્યાત્મિજા યા
 જ્ઞાનાનુભૂતિરિતિમત્ર કિલેતિ પુરો ।
 આમાનમાત્મનિ નિવેદય સુનિપરુપ-
 મૈર્માડસ્તિ નિત્યમવસોગ્રન મમતાત્ ॥ ૧૩ ॥

અર્થ —જે રીતે જે પૂર્વકથિત શુદ્ધતત્ત્વસ્વરૂપ આત્માની અનુભૂતિ છે તે જ પરેખર જ્ઞાનની અનુભૂતિ છે એમ જાણીને તથા આત્મામા આત્માને નિશ્ચય સ્થાપીને, ‘સત સર્વ તત્ત્વ એમ જ્ઞાનવત્ આત્મા છે’ એમ દેખવું

ભાવાર્થ —પરવા સમ્યગ્દર્શનને પ્રગટ કરી જેનું હૃદય, હવે જ્ઞાનને મુખ્ય દેવી રહે છે તે આ શુદ્ધતત્ત્વના નિરપસ્વરૂપ આત્માની અનુભૂતિ છે તે જ સમ્યજ્ઞાન છે ૧૪

હવે, આ અર્થરૂપ ગાથા કહે છે —

જો પસ્સદિ અપ્પાણ અવદ્ધપુટ્ટ અણ્ણમવિસેસં ।

અપદેમસન્તમજ્ઞં પસ્મદિ જિણમાસણ મવ્વ ॥ ૧૫ ॥

ય* પડ્યતિ આત્માન અવદ્ધમ્પ્રમનન્યમવિશેષમ્ ।

અપદેશમાન્તમ ય પડ્યતિ જિનશાસન સર્વમ્ ॥ ૧૫ ॥

અન્યથાર્થ — [ય] જે પુરુષ [આત્માન] આત્માને [અવદ્ધમ્પ્રુટ્ટ] અ-
વદ્ધમ્પ્રુટ્ટ, [અનન્ય] અનન્ય, [અવિશેષ] અવિશેષ (તથા ઉપસક્ષણથી નિયત અને
અમયુક્ત) [પડ્યતિ] દેખે છે તે [સર્વ જિનશાસન] સર્વ જિનશાસનને [પડ્યતિ]
દેખે છે, — કે જે જિનશાસન [અપદેશમાન્તમચ્ચ] બાદે દ્રવ્યશ્રુત તેમ જ અન્યતર
જ્ઞાનરૂપ જ્ઞાનશ્રુતનાણુ છે

ટીકા — જે આ અવદ્ધમ્પ્રુટ્ટ, અનન્ય, નિયત, અવિશેષ અને અમયુક્ત એવા
પાંચ ભાગોરૂપ આત્માની અનુભૂતિ છે તે નિશ્ચયથી મમસ્ત જિનશાસનની અનુ-
ભૂતિ છે, કારણ કે શ્રુતજ્ઞાન પોતે આત્મા જ છે તેવી જ્ઞાનની અનુભૂતિ તે જ
આત્માની અનુભૂતિ છે પરંતુ હવે ત્યાં, સામાન્ય જ્ઞાનના આવિર્ભાવ (પ્રગટપણું)
અને વિશેષ જ્ઞેયાકાર જ્ઞાનના તિરોભાવ (આચ્છાદન) થી ત્યારે જ્ઞાનમાનના અનુભવ
કરનાર આત્મા ત્યારે જ્ઞાન પ્રગટ અનુભવના આત્મા છે તોપણ જેઓ અજ્ઞાની છે,
જ્ઞેયોના આસક્ત છે તેમને તે વ્યાદ્યમા આનંદ નથી તે પ્રગટ દૃષ્ટાંતથી બતાવીએ
છીએ. જેમ — અનેક તરેહના ગાક આદિ ભોજનોના સંબંધથી ઉપજેલ સામાન્ય લવ-
ણના તિરોભાવ અને વિરોધ લવણના આનિર્ભાવથી અનુભવના આનંદ જે (સામાન્યના
તિરોભાવરૂપ અને ગાક આદિના સ્વાદભેદ ભેદરૂપ-નિગેયરૂપ) લવણ તેના સ્વાદ અજ્ઞાની,
શાકના ભોજન મનુષ્યોને આવે છે પણ અન્યના મળ રસહિતપણાથી ઉપજેલ સામાન્યના
આનિર્ભાવ ને નિગેયના તિરોભાવથી અનુભવના આનંદ જે એકાકાર અભેદરૂપ લવણ
તેના સ્વાદ આનંદો નથી, વળી પરમાર્થથી જોનાર આવે તો તો, જે વિગેયના આ-
નિર્ભાવની અનુભવના આનંદ (કારરરૂપ) લવણ છે તે જ સામાન્યના આનિર્ભાવથી

* પા'નંતઃ અપદેસસુત્તમજ્ઞ ૧ અપદેશ = દ્રવ્યશ્રુત ૨ સન્ત = જ્ઞાનરૂપી ભાવશ્રુત

અવદ્ધમ્પ્રુટ્ટ, અનન્ય, જે અવિશેષ દેખે આત્માને.

તે દ્રવ્ય તેમ જ ભાવ જિનશાસન મહલ દેખે ખરે. ૧૫.

અનુભવમા આનુ (ક્ષારરમરૂપ) વનણ છે એવી રીતે—અનેક પ્રકારના જોયોના આનરો સાથે મિશ્રરૂપ પ્રાપ્તિ ઉપજેન સામાન્યતા તિરોમાન અને વિશેષતા આવિર્ભાવથી અનુભવમા આનુ જે (વિશેષભાવરૂપ, ભેદરૂપ, અનેકાનરૂપ) જ્ઞાન તે અજ્ઞાની, જોય-યુગ્મ જોયોને દેનામા આવે છે પણ અન્યજોયાનરના સયોગરહિતપ્રાપ્તિ ઉપજેન સામાન્યતા આવિર્ભાવ ને વિશેષતા તિરોભાવથી અનુભવમા આવતુ જે એકાકાર અભેદરૂપ જ્ઞાન તે દવાદમા આનુ નથી, નથી પરમાર્થથી વિચારીએ તો તો, જે જ્ઞાન વિશેષતા આવિર્ભાવથી અનુભવમા આવે છે તે જ જ્ઞાન સામાન્યતા આવિર્ભાવથી અનુભવમા આવે છે અનુભવ જ્ઞાનીઓને તો, જેમ સૈનની ગાગરી, અન્યદ્રવ્યના સયોગનો વ્યવહાર કરીને કેનજ સૈનનો જ અનુભવ કરનામા આવતા, સર્વત. એક ક્ષારરસપ્રતાને લીધે ક્ષારપણે દવાદમા આવે છે તેમ આત્મા પણ, પરદ્રવ્યના સયોગનો વ્યવહાર કરીને કેનજ આત્માનો જ અનુભવ કરનામા આવતા, સર્વત. એક વિજ્ઞાનવ્રતપ્રતાને લીધે જ્ઞાનપણે દવાદમા આવે છે

ભાવાર્થ—અહીં આત્માની અનુભૂતિ તે જ જ્ઞાનની અનુભૂતિ કહેવામા આવી છે અજ્ઞાનીજન જોયોમા જ—ઇદ્રિયજ્ઞાનના વિષયોમા જ—હુગ્મ થઈ રહ્યા છે, તેઓ ઇદ્રિયજ્ઞાનના વિષયોથી અનેકાકાર થયેલ જ્ઞાનને જ જોયમાત્ર આસ્વાદે છે પરંતુ જોયોથી ભિન્ન જ્ઞાનમાનને આસ્વાદ નથી લેતા અને જેઓ જ્ઞાની છે, જોયોમા આસક્ત નથી તેઓ જોયોથી છુટા એકમાત્ર જ્ઞાનને જ આસ્વાદ લે છે,—જેમ શામેથી છુટી મીઠાની કણીનો ક્ષારમાન દવાદ આવે તેવી રીતે આસ્વાદ લે છે, કારણ કે જ્ઞાન છે તે આત્મા છે અને આત્મા છે તે જ્ઞાન છે આ પ્રમાણે શુદ્ધી-શુદ્ધાની અભેદ દષ્ટિમા આવવું જે સર્વ પરદ્રવ્યોથી છુટું, પોતાના પર્યાયોમા એકરૂપ નિશ્ચળ, પોતાના શુદ્ધોમા એકરૂપ, પરિમિતિથી દિપ્ત થયેલ ભાવોથી ભિન્ન પોતાનું સ્વરૂપ, તેનું અનુભવન તે જ્ઞાનનું અનુભવન છે, અને આ અનુભવન તે ભાવશુદ્ધજ્ઞાનરૂપ વિન્યાસનનું અનુભવન છે શુદ્ધતયથી આમા કાર્ત્ત્વ ભેદ નથી

હવે આ જ અર્થનું કવચરૂપ કાવ્ય કહે છે—

(૫૫૧)

અત્વદિતમનાકુટ જ્વલદનતમર્તરહિ-
મદ પરમમસ્તુ નઃ સહનમુદિભાસ સદા ।
ચિદુચ્છન્નનિર્ભર મદન્નન્નમાન્નવતે
યદેકસમુદ્ભવસદ્વણસિલ્પલીઆયિતમ્ ॥ ૧૪ ॥

અર્થ —આચાર્ય કહે છે કે તે ઉત્કૃષ્ટ તેજ-પ્રકાશ અમને હો કે જે તેજ દાકાળ ચૈતન્યના પન્ડિતમંથી ભરેલું છે, જેમ મીઠાની કાકરી એક ક્ષાત્ રસની રીસાતુ આપવન કરે છે તેમ જે તેજ એક જ્ઞાનસ્વરૂપને અવલોકે છે, જે તેજ પ્રખરિત છે—જેવોના આકારરૂપે ખડિત થતુ નથી, જે અનાકુળ છે—જેમા કર્મના નેમિત્તથી થતા રાગાદિથી ઉત્પન્ન આકુળતા નથી, જે અવિનાશીપણે અતરંગમા રા ચૈતન્યભાવની દેદીપ્યમાન અનુભવમા આવે છે અને બહુમા વચન-કાયની ક્રિયાથી પ્રગટ દેદીપ્યમાન થાય છે—જાણવામા આવે છે, જે સ્વભાવથી થયુ છે—કોઈએ ક્યુ નથી અને હમેશા જેનો નિવાસ ઉદયરૂપ છે—જે એકરૂપ પ્રતિભાસમાન છે

ભાવાર્થ —આચાર્ય પ્રાર્થના કરી છે કે આ જ્ઞાનનિદમય એકાકાર સ્વરૂપ-જ્યોતિ અમને સદા પ્રાપ્ત મહેા.

હવે, આગળની ગાથાની સૂચનારૂપે શ્લોક કહે છે —

(અનુષ્ટુપ)

एष ज्ञानरनो नित्यमात्मा सिद्धिमभीप्सुभिः ।

साध्यसाधकभावेन द्विचैकः समुपास्यताम् ॥ ૧૫ ॥

અર્થ —આ (પૂર્વકથિત) જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્મા છે તે, સ્વરૂપની પ્રાપ્તિના ઉચ્છેદ પુરુષોએ સાધ્યભાવ-ભાવના ભેદથી બે પ્રકારે, એક જ નિત્ય સેવવાયોગ્ય છે, તેનુ સેવન કરો.

ભાવાર્થ —આત્મા તો જ્ઞાનસ્વરૂપ એક જ છે પરંતુ એનુ પૂર્ણરૂપ સાધ્યભાવ છે અને અપૂર્ણરૂપ સાધકભાવ છે, એના ભાવભેદથી બે પ્રકારે એકને જ સેવવો. ૧૫

હવે, દર્શન-જ્ઞાન-આશ્રિતરૂપ સાધકભાવ છે એમ ગાથામા કહે છે —

दर्शनगणचरिताणि सेविदन्त्राणि माहृणा णिञ्च ।

ताणि पुण जाण तिष्ठिण वि अण्णाण चेव णिच्छयदो ॥ ૧૬ ॥

दर्शनगणचरिताणि सेवितव्यानि साधुना नित्यम् ।

તાનિ પુનર્જાનીદિ ત્રીણ્યપ્યાત્માનમેવ નિશ્ચયતઃ ॥ ૧૬ ॥

દર્શન, વળી નિત્ય જ્ઞાન ને આગ્રિત માધુ એવવાં, પણ એ ત્રણે આત્મા જ કેવળ તપુ નિશ્ચય દષ્ટિમા ૧૬.

છે, ત્યામુઘી તો તે અજ્ઞાની છે, અને જ્યારે તે એમ બાહે કે આત્મા તો જ્ઞાતા અને કર્મ-નોકર્મ પુરુષવના જ છે ત્યારે જ તે જ્ઞાની થાય છે જેમ અરીસામાં મિત્રી જનાગા દેખાય ત્યાં એમ જણાય છે કે “જનાગા તો અગ્નિમા જ છે, અગ્નિ નથી પેડી, અરીસામાં દેખાઈ રહી છે તે અગ્નિનાની સ્વચ્છતા જ છે,” તે જ કર્મ-નોકર્મ પોતાના આત્મામાં નથી પેડા, આત્માની જ્ઞાન સ્વચ્છતા એવી જ જેમાં જોયતું પ્રતિબિંબ દેખાય, એ રીતે કર્મ નોકર્મ જોય છે તે પ્રતિભાસે છે — ભોજનાન્નપ અનુભવ આત્માને કા તો સ્વયમેવ વાય અથવા ઉપદેશથી થાય ત્ય તે જ્ઞાની થાય છે

હવે, આ જ અર્થનું કળસાંપ કા ય કહે છે —

(મનિની)

યયમપિ દિ લભતે મદવિજ્ઞાનમુળા-

મચલિતમનુષ્ઠિતિં યે સ્વતો વાન્યતા વા ।

પ્રતિફલ્નનિમગ્નાનતભાવસ્વભાવૈ-

ર્ષ્ટકુરવદવિકારાઃ સતત સ્પુસ્ત ઇવ ॥ ૨૧ ॥

અર્થ — જે પુરુષો પોતાથી જ અથવા પરના ઉપદેશથી કોઈ પણ બેદનિજ્ઞાન જેવું મૂળ ઉત્પત્તિજારનું છે એવી અનિચ્છા (નિશ્ચળ) પોતાના આત્મ અનુભૂતિને પ્રાપ્ત છે, તે જ પુરુષો કર્મજાની જેમ પોતામાં પ્રતિબિંબિત થયેલા સ્વભાવના સ્વસ્થાનોથી નિરતર નિમગ્નરૂપિત હોય છે, — જ્ઞાનમાં જે જોયેલા આકાર ભાસે છે તેમનાથી સમગ્ર નિમગ્નને પ્રાપ્ત થતા નથી ૧૬

હવે સિન્ધ પ્રશ્ન કહે છે કે એ અપ્રતિષ્ઠુક (અજ્ઞાની) કર્મ કરીને આ સામ્ય એનું ચિદ્ર બતાવે, તેના ઉત્તરરૂપ આશ્રય કહે છે —

અહમેદ દદમહ અહમેદસ્સ હિ અત્યિ મમ દદં ।

અળ્લ જ પરદલ્લ સચિતાચિત્તમિસ્સં વા ॥ ૨૦ ॥

આસિ મમ પુવ્વમેદ દદસ્સ અહ પિ આસિ પુવ્વ હિ ।

હોહિદિ પુણો મમેદ દદસ્સ અહ પિ હોસ્સામિ ॥ ૨૧ ॥

અપ્પન્ન અમમ્મદ આદવિયણ કરેદિ સંમૂઢો ।

મૂઢત્ય જાણતો ણ કરેદિ દુ ત અમમૂઢો ॥ ૨૨ ॥

અહમેતદેતદહ અહમેતસ્યાસ્તિ મયૈતત્ ।

અન્યત્પરદ્રવ્ય સચિત્તાચિત્તમિથ વા ॥ ૨૦ ॥

આસીન્મમ પૂર્વમેતદેતસ્યાહમપ્યાસ પૂર્વમ્ ।

ભવિષ્યતિ પુનર્મયૈતદેતસ્યાહમપિ ભવિષ્યામિ ॥ ૨૧ ॥

एतत्त्वसद्भूतमात्मविकल्प करोति समृद्धः ।

भूतार्थं जानन्न करोति तु तमसमृद्धः ॥ २२ ॥

અન્યથાર્થ — [ચ] જે પુરૂષ [અન્યત્ યત્ પરદ્રવ્ય] પોતાથી અન્ય જે

પરદ્રવ્ય—[સચિત્તાચિત્તમિથ વા] સચિત્ત સ્ત્રીપુત્રાદિક, અચિત્ત વનરાન્યાદિક અથવા
મિથ આમનગરાદિક—તેને એમ સમજે કે [અહ એતત્] હું આ છું, [એતત્ અહમ્]
આ હું, [એતસ્ય અહમ્] હું આનો છું, [એતત્ મમ અસ્તિ] આ
મારું છે, [એતત્ મમ પૂર્વ આસીત્] આ મારું પૂર્વ હતું, [એતસ્ય અહમપિ પૂર્વ આસમ્]
આનો હું પણ પૂર્વ હતો, [એતત્ મમ પુન ભવિષ્યતિ] આ મારું ભવિષ્યમા વચ્ચે,
[અહમપિ એતસ્ય ભવિષ્યામિ] હું પણ આનો ભવિષ્યમા થઈશ,—[એતત્તુ અસદ્ભૂત]
આનો જૂઠો [આત્મવિકલ્પ] આત્મવિકલ્પ કરે છે તે [સમૃદ્ધ] મૂઠ છે, મોટો છે,
અજ્ઞાની છે, [તુ] અને જે પુરૂષ [ભૂતાર્થ] પરમાર્થ વસ્તુસ્વરૂપને [જાનન્] જાણતો
થકો [ત] એનો જૂઠો નિકલ્પ [ન કરેતિ] નથી કરેતો તે [અસમૃદ્ધ] મૂઠ નથી,
જ્ઞાની છે

ટીકા — (દ્રષ્ટાતથી સમજાવે છે) જેમ કોઈ પુરુષ ૦ ૧ ન અને અગ્નિને મ-

ળેલા દેખી એવો જૂઠો વિચલ્પ કરે કે “અગ્નિ છે તે ધન છે, ધન છે તે અગ્નિ છે,
અગ્નિયુ ધન છે, ધનનો અગ્નિ છે, અગ્નિયુ ધન પહેલા હતું, ધનનો અગ્નિ પહેલા
હતો, અગ્નિયુ ધન ભવિષ્યમા થશે, ધનનો અગ્નિ ભવિષ્યમા થશે,”—આનો ૦ -

હું આ અને આ હું, હું છું આનો અને છે મારું આ,

જે અન્ય કો પરદ્રવ્ય મિથ, સચિત્ત અગત અચિત્ત વા, ૨૦.

હતું મારું આ પૂર્વ, હું પણ આનો હતો ગતકાળમા,

વળી આ થશે મારું અને આનો હું થઈશ ભવિષ્યમા, ૨૧

અયથાર્થ આત્મવિકલ્પ આવો, ૯૪ સમૃદ્ધ આચરે,

ભૂતાર્થને જાણેલ જાની—એ વિકલ્પ નહિ કરે ૨૨

નમમા જ અગ્નિનો વિરુદ્ધ કરે તે જૂઠો છે, તેનાથી અપ્રતિષ્ઠા (અજ્ઞાની, અણુ સમન્ત) કાર્ઝ ઝાગખાય છે, તેની ગીતે કાર્ઝ આત્મા પરદ્રવ્યમા અસત્યાર્થ આત્મવિરુદ્ધ (આત્માનો વિરુદ્ધ) કરે કે “હું આ પરદ્રવ્ય છું, આ પરદ્રવ્ય મુજરૂપ છે, મારું આ પરદ્રવ્ય છે, આ પરદ્રવ્યનો હું છું, મારું આ પહેલા હતું, હું આનો પહેલા હતો, મારું આ ભવિષ્યમા થશે, હું આનો ભવિષ્યમા થઈશ, —આના જૂઠા વિરુદ્ધથી અપ્રતિષ્ઠા (અજ્ઞાની) ઝાગખાય છે

૧લી, “અગ્નિ છે તે ધન નથી, ધન છે તે અગ્નિ નથી, —અગ્નિ છે તે અગ્નિ જ છે, ડન છે તે ડન જ છે, અગ્નિનું ડન નથી, ધનનો અગ્નિ નથી, —અગ્નિનો જ અગ્નિ છે, ધનનું ડન છે, અગ્નિનું ધન પહેલા હતું નહિ, ધનનો અગ્નિ પહેલા હતો નહિ, —અગ્નિનો અગ્નિ પહેલા હતો, ધનનું ડન પહેલા હતું, અગ્નિનું ધન ભવિષ્યમા થશે નહિ, ધનનો અગ્નિ ભવિષ્યમા થશે નહિ, —અગ્નિનો અગ્નિ જ ભવિષ્યમા થશે, ધનનું ધન જ ભવિષ્યમા થશે,” —આ પ્રમાણે જેમ કોને અગ્નિમા જ સત્યાર્થ અગ્નિનો વિરુદ્ધ થાય તે પ્રતિષ્ઠા (સમન્ત) નું લક્ષણ છે, તેવી જ ગીતે “હું આ પરદ્રવ્ય નથી, આ પરદ્રવ્ય મુજરૂપ નથી, —હું તો હું જ છું, પરદ્રવ્ય છે તે પરદ્રવ્ય જ છે, મારું આ પરદ્રવ્ય નથી, આ પરદ્રવ્યનો હું નથી, —મારો જ હું છું, પરદ્રવ્યનું પરદ્રવ્ય છે, આ પરદ્રવ્યનો હું પહેલા હતો નહિ, આ પરદ્રવ્ય મારું પહેલા હતું નહિ, —માનો હું જ પહેલા હતો, પરદ્રવ્યનું પરદ્રવ્ય પહેલા હતું, અ પરદ્રવ્ય મારું ભવિષ્યમા થશે નહિ, એનો હું ભવિષ્યમા થઈશ નહિ, —હું મારો જ ભવિષ્યમા થઈશ, આ (પરદ્રવ્ય) નું આ (પરદ્રવ્ય) ભવિષ્યમા થશે,” —આવો જ પરદ્રવ્યમા જ સત્યાર્થ આત્મવિરુદ્ધ થાય છે તે જ પ્રતિષ્ઠા (જ્ઞાની) નું લક્ષણ છે તેનાવી જ્ઞાની ઝાગખાય છે

ભાવાર્થ —જે પરદ્રવ્યમા આત્માનો વિરુદ્ધ કરે છે તે તો અજ્ઞાની છે અને જે પોતાના આત્માને જ પોતાનો માને છે તે જ્ઞાની છે —જેમ અગ્નિ-ડનના પાતકો ૬૬ મુદ્દા છે

હવે આ અર્થનું દર્શાવણ ૫૫ મુદ્દા છે —

(માનવી)

યજ્ઞનુ જગદિન્નાર્તો મોહમાજ્ઞમલીન

રસયનુ રસિમાના રાચન વાનમુગ્ધન

રથ વયમપિ નાત્માનાત્મના સાસ્થમેક

વિન્ન રજ્યતિ રાષ્ટ્રે વાપિ તાદાત્મ્યવ્રત્તિમ્ ॥ ૨૨ ॥

અર્થ — જગત અર્થાત્ જગતના જીવો અનાદિ સસારથી માડીને આજ સુધી અનુભવ કરેલા મોહને હવે તો છોડા અને ગસિક જનોને સ્વચ્છર, ઉદય થઈ રહેલું જે જ્ઞાન તેને આસ્વાદો, કારણ કે આ લોકમાં આત્મા છે તે ખરેખર કોઈ પ્રકારે અનાત્મા (પરદ્રવ્ય) સાથે કોઈ કાળે પણ તાદાત્મ્યવૃત્તિ (એકપણ) પામતો નથી, કેમ કે આત્મા એ છે તે અન્ય દ્રવ્ય સાથે એકતારૂપ થતો નથી

ભાવાર્થ — આત્મા પરદ્રવ્ય સાથે કોઈ પ્રકારે કોઈ કાળે એકતાના ભાવને પામતો નથી એ ગીતે આચાર્ય, અનાદિથી પરદ્રવ્ય પ્રત્યે લાગેલો જે મોહ છે તેનું ભેદવિજ્ઞાન બતાવ્યું છે અને ગ્રેરણા કરી છે કે એ એકપણારૂપ મોહને હવે છોડા અને જ્ઞાનને આસ્વાદો, મોહ છે તે વૃથા છે, જૂઠો છે, દુ ખવું કાળુ છે ૨૦-૨૨.

હવે અપ્રતિજ્યુક્તને સમજાવના માટે પ્રયત્ન કરે છે —

અજ્ઞાણમોહિદમદી મજ્જમિણ મણદિ પુગ્ગલ દવ્વં ।

વદ્ધમવદ્ધં ચ તહા જીવો વહુભાવસજુત્તો ॥ ૨૩ ॥

સવ્વણ્ણાણદિદ્ધો જીવો ઉવઓગલક્ખણો ણિચ્ચ ।

કહ સો પુગ્ગલદવ્વીભૂદો જં મણસિ મજ્જમિણ ॥ ૨૪ ॥

જદિ સો પુગ્ગલદવ્વીભૂદો જીવત્તમાગદ્દ હદરં ।

તો સત્તો વત્તુ જે મજ્જમિણ પુગ્ગલ દવ્વ ॥ ૨૫ ॥

અજ્ઞાનમોહિતમત્તિર્મમેદ મણતિ પુદ્ગલ દ્રવ્યમ્ ।

વદ્ધમવદ્ધ ચ તયા જીવો વહુભાવસયુક્તઃ ॥ ૨૩ ॥

અજ્ઞાનથી મોહિતમતિ બહુભાવસયુત જીવ જે,

“આ બદ્ધ તેમ અબદ્ધ પુદ્ગલદ્રવ્ય મારુ” તે કહે. ૨૩.

સર્વજ્ઞજ્ઞાનવિષે મદા ઉપયોગલક્ષણુ જીવ જે,

તે કેમ પુદ્ગલ થઈ શકે કે ‘મારુ આ’ તું કહે અરે! ૨૪.

જે જીવ પુદ્ગલ થાય, પામે પુદ્ગલો જીવત્વને,

તું તો જ એમ કહી ગકે “આ મારુ પુદ્ગલદ્રવ્ય છે.” ૨૫.

મર્વજ્ઞાનઘો નીવ ઉપયોગભળના નિત્યમ્ ।

કથ સ પુદ્ગલદ્રવ્યોમૂતો યદ્વળસિ મમેદમ્ ॥ ૨૩ ॥

યદિ સ પુદ્ગલદ્રવ્યોમૂતો નીવત્વમાગતમિતરત્ ।

તત્કલો વત્તુ યમમેદ પુદ્ગલ દ્રવ્યમ્ ॥ ૨૪ ॥

અન્યથાર્થ—[મજ્ઞાનમોહિતમતિ] જેની મતિ અજ્ઞાનથી કે માત્રમયુક્ત] અને જે મોહ, રાગ, દ્વેષ આદિ ઘણા ભાવોથી સહિત છે એના [મળતિ] એમ કહે છે કે [દ્વ] આ [વદ્ વચ્ચર તથા] રાજ વનનાન્યાદિ અબદ્ધ [પુદ્ગલ દ્રવ્ય] પુગલ દ્રવ્ય [મમ] માનુ છે કે [સર્વજ્ઞાનદ્રવ્ય] સર્વજ્ઞના જ્ઞાન વડે દેખાના આનેતો જે [નિત્ય] સ્વરૂપ] ઉપયોગવશાવાળો [જીવ] એના છે [સ] તે [પુદ્ગલદ્રવ્ય દ્રવ્યરૂપ [કથ] કેમ થઈ ગયે [વત્] કે [મળતિ] છે કહે છે કે પુગલદ્રવ્ય માનુ છે ? [યદિ] જો [સ] એના [પુદ્ગલદ્રવ્યોમૂત થઈ જાય અને [હતરત્] પુગલદ્રવ્ય [જીવ] એનાવાને [જાગ તો [વત્તુ શક્ત] છે કહી ગયે [વત્] કે [દ્વ પુદ્ગલ દ્રવ્ય] આ માનુ છે (પછી એવું તો થતું નથી)

ટીકા—એકી સાથે અનેક પ્રકારની બદલતી ઉપાવિના વેગપૂર્વક પડેલા અનુભવભાવોના મધેગ રહે છે (અજ્ઞાની એ નિઃકલ્પથી રંગાયેલા સ્ફટિક પાસાનું જેવો છે, અત્યત તિરોબૃત (સ્વભાવભાવપાત્રી જે જેની સમસ્ત બેદજ્ઞાનરૂપ બનેલિ અસ્ત છે અને મહા અજ્ઞાનથી જેનું દ્રવ્ય પોતે પોતાથી જ નિર્મોહિત છે—સ્વપરત્તા ભેદ નહિ કરીને, પોતા અસ્વભાવભાવોને જ (પોતાના નિભાવોને જ) પોતાના કરતો, પુગલદ્રવ્યને 'આ માનુ છે' એમ સ્ફટિક પાસાના અનેક પ્રકારના વર્ણની નિઃકલ્પથી અનેકનારૂપપદ્ધતિ દેખાય છે, સ્ફટિકનો નિજ રંગ નિર્મળભાવ દેખાતો નથી તેવી રીતે અજ્ઞાનીને કર્મની ઉપાવિથી આત્માનો શુદ્ધ સ્વભાવ આનન્દહિત થઈ રહ્યો છે—દેખાતો નથી તેથી પુગલદ્રવ્યને પોતાનું માને છે) એના અજ્ઞાનીને હવે સમજાવના આપે છે કે—'તે દુરાત્મનું આત્માનો ઘાત કરનાર' જેમ પૂરમ અવિરોધથી ખાનાના હુમ્તી આદિ પરશુઓ શુદ્ધ આહારને તણ સહિત ખાઈ જાય છે એવી રીતે ખાનાના સ્વભાવને તું છોડ, છોડ જેવે સમસ્ત સંદેહ, નિષર્દય, અનધ્યવસાય ફર કરી દીધા છે અને જે નિધને (સમસ્ત રાગ) પ્રકાશાને એક અદ્વિતીય બ્યાનિ છે એવા સર્વજ્ઞ જ્ઞાનથી સ્ફુટ (પ્રગટ

છે [વત્
[જીવ]
બદ્ધ તેમ
કે કહે છે
[ઉપયોગ
] પુગલ
મમ] આ
ગલદ્રવ્યરૂપ
[મિ] તત્
દ્રવ્ય [મમ]

નિઃકલ્પાથી
મન્ય વસ્તુની
યા) પોતાના
છે એવો છે,
અજ્ઞાની એના
નથી એવા
બને છે (જેમ
દેખાય છે,
ઉપાવિથી
પુગલદ્રવ્યને
દુરાત્મનું
ખાનાના
જેવે
સમસ્ત
પ્રગટ

કરનામા આવેય જે નિત્ય ઉપયોગસ્વભાવરૂપ જીવદ્રવ્ય તે કેવી રીતે પુરુગણદ્રવ્યરૂપ થઈ ગયું કે જેથી તે 'આ પુરુગણદ્રવ્ય માનુ છે' એમ અનુભવે છે? કાગળ કે જે કોઈ પણ પ્રકારે જીવદ્રવ્ય પુરુગણદ્રવ્યરૂપ થાય અને પુરુગણદ્રવ્ય જીવદ્રવ્યરૂપ થાય તો જ 'મીઠાનું પાણી' એના અનુભવની જેમ 'માનુ આ પુરુગણદ્રવ્ય' એવી અનુભૂતિ અરેખર વ્યાજગ્રામી છે, પણ એમ તો કોઈ રીતે બનતું નથી એ, દષ્ટાંતથી સ્પષ્ટ કરવામા આવે છે જેમ ખારાપણું જેનું લક્ષણ છે એવું લવણ પાણીરૂપ થતું દેખાય છે અને દ્રવતા (પ્રવાહીપણું) જેનું લક્ષણ છે એવું પાણી લવણરૂપ થતું દેખાય છે કાગળ કે ખાગપણું અને દ્રવપણાને માથે રહેવામા અવિરોધ છે અર્થાત્ તેમા કોઈ ખાવા નથી, તેવી રીતે નિત્ય ઉપયોગલક્ષણનાળું જીવદ્રવ્ય પુરુગણદ્રવ્ય થતું જેવામા આવતું નથી અને નિત્ય અનુપયોગ (જડ) લક્ષણનાળું પુરુગણદ્રવ્ય જીવદ્રવ્ય થતું જેનામા આવતું નથી કાગળ કે પ્રકાશ અને અપરિવર્તની માફક ઉપયોગ અને અનુપયોગને સાથે રહેવામા વિરોધ છે, જડ, ચેતન કદી પણ એક થઈ શકે નહિ તેથી તે સર્વ પ્રકારે પ્રસન્ન થા, તાનુ ચિત્ત ઉન્નયન કરી સાવધાન થા અને સ્વદ્રવ્યને જ 'આ માનુ છે' એમ અનુભવ. (એમ શ્રી શુદ્ધાનો ઉપદેશ છે)

સાવાર્થ.—આ અજ્ઞાની જીવ પુરુગણદ્રવ્યને પોતાનું માને છે તેને ઉપદેશ કરી માવવાનું કર્ણો છે કે જડ અને ચેતનદ્રવ્ય—એ બંને સર્વથા જુદા જુદા છે, કદાચિત્ કોઈ પણ રીતે એકરૂપ નથી થતા એમ મર્મજ્ઞે દીકું છે, માટે હું અજ્ઞાની 'તું પગદ્રવ્યને એકપણે માનતું છાડી દે, વૃથા માન્યતાથી બસ થાઓ

હવે આ જ અર્થનું કળગરૂપ કાવ્ય કહે છે —

(માલિની) ,

અયિ કયમપિ મૃત્વા તત્ત્વઐતુહલી સન્

અનુભવ ભવમૂર્તેઃ પાર્શ્વવર્તી મુદ્દર્તમ્ ।

પૃથગથ વિલસત સ્વ સમાલોમ્ય યેન

ત્વજસિ શ્વગિતિ મૃત્યૌ સાક્રમેકત્વમોદમ્ ॥ ૨૩ ॥

અર્થ — 'અયિ' એ કોમળ સંયોગનના અર્થનાળું અવ્યય છે આચાર્ય કોમળ સંયોગનથી કહે છે કે હું ભાઈ! તું કોઈ પણ રીતે મહા કંટે અથવા મગીને પણ તત્ત્વોના કૌતૂહલી થઈ આ શરીરગદિ ભૂત દ્રવ્યનો એક મુદ્દર્ત (બે ઘડી) પોરાશી થઈ આત્માનો અનુભવ કર કે જેથી પોતાના આત્માને વિલામરૂપ, સર્વ પરદ્રવ્યોથી જુદા દેખી આ શરીરગદિ ભૂતિક પુરુગણદ્રવ્ય સાથે એકપણાના મોહને તું તુરંતજ છોડને

હાવાર્થ—એ આ આત્મા બે ઘડી પુરુષવદ્વ્યથી સિત્ત પાતાના શુદ્ધ સ્વરૂપનો અનુભવ કરે (તેમા લીન થાય), પરિપક્વ આવ્યે પાપુ હજે નહિ, તો ઘાતી કર્મનો નાશ કરી, કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન કરી, ચોખ્ખો પ્રાપ્ત થાય આત્માનુભવનું એવું માહુમ્મય છે તો મિથ્યાનનો નાશ કરી સમ્યક્દર્શનની પ્રાપ્તિ થતી તો મુગ્ધ છે, મળે શ્રીગુરુઓએ એ જ ઉપદેશ પ્રનાનતાથી કર્યો છે ૨૩-૨૫

હવે અપ્રતિષ્ઠદ (અજ્ઞાની) છત્ર કહે છે તેની ગાથા કહે છે—

જદિ જીવો જ શરીર તિત્યયરાયરિયસથુદી ચેવ ।

સર્વાપિ હવદિ મિચ્છા તેજ દુ આદા હવદિ દેહો ॥ ૨૬ ॥

યદિ જીવો ન શરીર તીર્થકરાચાર્યસસ્તુતિચૈવ ।

સર્વાપિ ભવતિ મિથ્યા તેન દુ આમા ભવતિ દેહઃ ॥ ૨૬ ॥

અન્યથાર્થ—અપ્રતિષ્ઠદ કહે છે કે [યદિ] એ [જીવ] છત્ર છે તે [શરીર ન] શરીર નથી તો [તીર્થકરાચાર્યસસ્તુતિ] તીર્થ કર અને આચાર્યોની સ્તુતિ કરી છે તે [સર્વાપિ] બધીયે [મિથ્યા ભવતિ] મિથ્યા (બૂઠી) થાય છે, [તેન દુ] તેથી અમે સમજીએ છીએ કે [આત્મા] આત્મા તે [દેહ ચૈવ] દેહ જ [ભવતિ] છે

ટીકા—એ આત્મા છે તે જ પુરુષવદ્વ્યસ્વરૂપ આ શરીર છે એ એમ ન હોય તો તીર્થ કર-આચાર્યોની જે સ્તુતિ કરવામા આવી છે તે બધી મિથ્યા થાય. તે સ્તુતિ આ પ્રમાણે છે—

(માર્ગદર્શિકાક્રિત)

કાત્યૈવ ક્ષપયતિ યે દગ્ધદિશ્ચો ધામ્ના નિરુપયતિ યે

ધામોદામમહસ્વિના જનમનો મુષ્ણતિ રૂપેણ યે ।

દિવ્યેન ધ્વનિના મુલ્લ શ્રવણયો, સાક્ષાત્સરતોઽમૃતં

વંધાસ્તોઽષ્ટસહસ્રજ્ઞાનધરાસ્તીયન્ધરા સૂરયઃ ॥ ૨૪ ॥

અર્થ—તે તીર્થ કર-આચાર્યો વાદનાથોય છે કેના છે તે ? પાતાના દેહની મર્યાદાથી હો દિશાઓને કુએ છે—નિર્ભજ કરે છે, પાતાના તેજ વડે ઉત્કૃષ્ટ તેજવાળા

જે છત્ર હોય ન દેહ તો આચાર્ય-તીર્થકરતાણી
પુનિ સૌ રે મિથ્યા જ, તેથી એકતા છવદેહની । ૨૬

સૂર્યાદિના તેજને દાઢી કે છે, પોતાના ઉપલી લોકોના મન હુગી લે છે, દિવ્ય-વનિ-વાણીથી (લબ્ધોના) કાનોમા માક્ષાનુ મુખ-અમૃત વગમાવે છે અને એક હુગત ને આઠ લક્ષણોને વાગતુ રહે છે,—એના છે

—જ્યાંદિ તીર્થ-કુન્દ-આચાર્યોની સ્તુતિ છે તે બધીયે મિથ્યા છે તેવી અ-
ભાગે તો એકાંત એ જ નિશ્ચય છે કે આત્મા છે તે જ ગરીર છે, પુરુષસદૃશ્ય છે આ
પ્રમાણે અપ્રતિષ્ઠિત રહ્યું ૨૬

ત્યા આચાર્ય કહે છે કે એમ નથી, તુ નયવિલાસને જાણતો નથી તે નય-
નિલાસ આ પ્રમાણે છે એમ ગાથામા કહે છે—

વ્યવહારણઓ મામદિ જીવો દેહો ય હવદિ સ્વલુ ડકો ।

જા તુ ણિન્દ્રિયસ્સ જીવો દેહો ય કદાવિ એકદ્દો ॥ ૨૭ ॥

વ્યવહારણઓ માપતે જીવો દેહશ્ચ ભવતિ સ્વલ્લેખઃ ।

જા તુ નિશ્ચયસ્ય જીવો દેહશ્ચ મદ્રાપ્યેત્યર્થઃ ॥ ૨૭ ॥

અન્વયાર્થ—[વ્યવહારણ] વ્યવહારણ તો [માપતે] એમ કહે છે કે
[જીવ ચ દેહ] જીવ અને દેહ [એક સ્વલુ] એક જ [ભવતિ] છે, [તુ] પણ
[નિશ્ચયસ્ય] નિશ્ચયનયનું કહેવું છે કે [જીવ દેહ ચ] જીવ અને દેહ [કદાપિ]
કદી પણ [એકાર્થ] એક પદાર્થ [જા] નથી

ટીકા—જેમ આ લોકમા મુનર્ણ અને આદીને ગાળી એક રૂવાધી એક
પિંડનો વ્યવહાર થાય છે તેમ આત્માને અને ગરીરને પરસ્પર એક ક્ષેત્રે રહેવાની
અવગ્યા હોવાની એકપણાનો વ્યવહાર છે આમ વ્યવહારમાત્રવી જ આત્મા અને
ગરીરનું એકપણું છે, પરંતુ નિશ્ચયથી એકપણું નથી, કારણ કે નિશ્ચયથી વિચારવામા
આવે તો, જેમ ખીણપણું આદિ અને મંદ્રેપણું આદિ જેમનો અવલાય છે એવા
મુનર્ણ અને આદીને અત્યંત સિત્તપણું હોવાની એકપદાર્થપણાની અમિદિ છે તેવી
અનેકપણું જ છે, તેવી રીતે ઉપયોગ અને અનુપયોગ જેમનો અવલાય છે એના આત્મા
અને ગરીરને અત્યંત સિત્તપણું હોવાની એકપદાર્થપણાની પ્રાપ્તિ નથી તેવી અનેકપણું
જ છે આનો આ પ્રગટ નયવિલાસ છે મારે વ્યવહારણને જ ગરીરના અત્યંતની આ-
ત્માનું સ્તનન અને છે

જીવ દેહ બન્ને એક છે—વ્યવહારણનું વચન આ

પણ નિશ્ચયે તો જીવ દેહ કદાપિ એક પદાર્થ ના. ૨૭

ભાવાર્થ— વ્યવહારનય તો આત્મા અને શરીરને એક કહે છે અને નિશ્ચય-
નય લિખત કહે છે તેવી વ્યવહારનયે શરીરનું સ્તનન કરનાથી આત્માનું સ્તનન મા-
નનામા આવે છે ૨૭

આ જ વાત હવેની ગાથામાં કહે છે—

इणमण्ण जीवादो देहं पुगलमय धुणित्तु मुणी ।

मण्णदि हु सथुदो वदिदो मए केवली भयव ॥ २८ ॥

इदमनयं जीवादेहं पुगलमयं स्तुत्वा मुनिः ।

मन्यते मल्लं समुत्तो वन्ति मया केवली भगवान् ॥ २८ ॥

અન્યથાર્થ—[જીવાત્ અન્યત્] છતાંથી લિખત [દેહ પુગ્ગલમય દેહ] આ
પુગ્ગલમય દેહની [સ્તુત્વા] સ્તુતિ કરીને [મુનિઃ] માધુ [મન્યતે મલ્લ] એમ માને
છે કે [મયા] એ [કેવલી ભગવાન્] કેવળી ભગવાનની [સ્તુત] સ્તુતિ કરી, [વન્તિઃ]
વદના કરી

ટીકા—એમ, પરમાર્થથી સ્વેતપદ્મ મુનિના સ્વભાવ નહિ હોવા છતાં પણ,
ચાહીને શુભ જે સ્વેતપદ્મ, તેના નામથી મુનિજીવ ‘સ્વેત મુનિજીવ’ એવું નામ કહે-
વામાં આવે છે તે વ્યવહારમાનથી જ કહેવામાં આવે છે, તેવી રીતે, પરમાર્થથી શુદ્ધ
ચક્રપદ્મ તીર્થંકર કેવળીપુરુષને સ્વભાવ નહિ હોવા છતાં પણ, ગરીબના શુભો જે
શુદ્ધચક્રપદ્મ પોરે, તેમના સ્તનનથી તીર્થંકર-કેવળીપુરુષનું ‘શુદ્ધચક્ર તીર્થંકર-
કેવળીપુરુષ’ એવું સ્તનન કરવામાં આવે છે તે વ્યવહારમાનથી જ કરનામાં આવે છે
પરંતુ નિશ્ચયનયે ગરીબનું સ્તનન કરનાથી આત્માનું સ્તનન બનતું જ નથી

ભાવાર્થ—અહીં કોઈ પ્રશ્ન કરે કે વ્યવહારનય તો અસત્યાર્થ કહ્યો છે અને
ગરીબ જડ છે તો વ્યવહારના આશયે જડની સ્તુતિનું શું ફળ છે? તેનો ઉત્તર—વ્ય-
વહારનય સરિથા અસત્યાર્થ નથી, નિશ્ચયને પ્રમાણ કરી અસત્યાર્થ કહ્યો છે વળી
છમસ્વને ધોળાનો, પત્થો આત્મા સાક્ષાત્ દેખાતો નથી, શરીર દેખાય છે, તેની શાત-
રૂપ મુગને દેખી ધોળાને પણ શા ત ભાન થાય છે આનો ઉપકાર જાણી શરીરન-
આશયે પણ સ્તુતિ કરે છે, તથા સાત્ત મુદ્રા દેખી અતરંગમાં વીતરાગ ભાનનો નિ-
શ્ચય થાય છે એ પણ ઉપકાર છે ૨/

છતાં જીવે પુદ્ગલમયી આ દેહને સ્તવીને મુનિ
માને પ્રભુ કવળીતણુ વદન થયું, સ્તવના થઈ. ૨૮

ઉપરની વાતને ગાથાથી કહે છે —

ત ણિચ્છયે ણ જુજ્જદિ ણ સરીરગુણા હિ હોતિ કેવલિણો ।

કેવલિગુણો થુણદિ જો સો તત્ત્વ કેવલિ થુણદિ ॥ ૨૯ ॥

તવિથયે ન યુજ્યતે ન શરીરગુણા હિ ભવતિ કેરલિનઃ ।

કેવલિગુણાન્ સ્તૌતિ યઃ સ તત્ત્વ કેવલિન સ્તૌતિ ॥ ૨૯ ॥

અન્વયાર્થ — [તત્] તે સ્તનન [નિશ્ચયે] નિશ્ચયમા [ન યુજ્યતે] યોગ્ય નથી [હિ] કારણ કે [શરીરગુણા] શરીરના ગુણો [કેવલિન] કેવળીના [ન ભવતિ] નથી, [ય] જે [કેવલિગુણાન્] કેવળીના ગુણોની [સ્તૌતિ] સ્તુતિ કરે છે [સ] તે [તત્ત્વ] પરમાર્થથી [કેરલિન] કેવળીની [સ્તૌતિ] સ્તુતિ કરે છે.

ટીકા — જેમ ચાલીના ગુણ જે સરેદપણ, તેના મુવર્ણમા અભાન છે માટે નિશ્ચયથી સરેદપણના નામથી સોનાનું નામ નથી બનતું, મુવર્ણના ગુણ જે પીળાપણ આદિ છે તેમના નામથી જ મુવર્ણનું નામ થાય છે, તેવી રીતે શરીરના ગુણો જે શુક્ર-રક્તપણ વગેરે, તેમના તીર્થકર-કેવળીપુરુષમાં અભાવ છે માટે નિશ્ચયથી શરીરના શુક્ર-રક્તપણ ગુણોનું સ્તવન કરવાથી તીર્થકર-કેવળીપુરુષનું સ્તવન નથી થતું, તીર્થકર-કેવળીપુરુષના ગુણોનું સ્તવન કરનાથી જ તીર્થકર-કેવળીપુરુષનું સ્તવન થાય છે ૨૯

હવે શિષ્યનો પ્રશ્ન છે કે આત્મા તો શરીરનો અધિષ્ઠાતા છે તેથી શરીરના સ્તનનથી આત્માનું સ્તવન નિશ્ચયે કેમ શુક્ત નથી ? એના પ્રશ્નના ઉત્તરરૂપે કહ્યાત સહિત ગાથા કહે છે —

ળયરમ્મિ વણિદે જહ ણ વિ રણો વણ્ણના કદા હોદિ ।

દેહગુણે થુવ્વતે ણ કેવલિગુણા થુદા હોતિ ॥ ૩૦ ॥

નગરે વર્ણિતે યથા નાપિ રાજ્ઞો વર્ણના કૃતા ભવતિ ।

દેહગુણે સ્તૂયમાને ન કેવલિગુણાઃ સ્તુતા ભવતિ ॥ ૩૦ ॥

પણ નિશ્ચયે નથી યોગ્ય એ, નહિ દેહગુણ કેવળીતણા,
જે કેવળીગુણને સ્તવે પરમાર્થ કેવળી તે સ્તવે. ૨૯.
વર્ણન કર્યે નગરોતણ નહિ થાય વર્ણન ભૂપનુ,
ક્રાધે શરીરગુણની સ્તુતિ નહિ સ્તવન કેવળીગુણનું. ૩૦.

અન્વયાર્થ — [યથા] જેમ [નગરે] નગરે [વર્ણિતે અપિ] વર્ણન કરના [રાજા વર્ણના] નગરનું નર્ણન [ન હતા મ્ભવતિ] કર્યું (૫૭) નથી, તે [દેહગુણે સ્તૂયમાને] દેહના ગુણનું સ્તનન કરતા [કેચન્નિગુણા] કેવળીના ગુણો [સ્તુતા ન મ્ભવતિ] સ્તવન થતું નથી

ટીકા — પરના અર્થનું (ટીકામાં) કાવ્ય કહે છે —

(આના)

માકામસ્વલ્પિતારમુપવનરાજીનિર્મીર્ણમૂમિતભમ્ ।

પિત્રતીવ દિ નગરમિદ પરિવાચગ્યેન પાતારમ્ ॥ ૨૫ ॥

અર્થ — આ ન ૧૨ એવું છે કે જેણે કોઈ ૧૩ આગમને પ્રમુખ છે (અને તેના ગદ બહુ ઉચ્ચ છે), બીજાઓની પાંક્તિઓની જે ભૂમિતળને ગળી ગયું (અર્થાત્ ચારે તરફ બીજાઓથી પૃથ્વી દક્ષાર્ધ ગઈ છે) અને કોઈની ચારે બાજુના ઘેરાની બાજે કે પાનાળને પી રહ્યું છે (અર્થાત્ ખાઈ બહુ ઊંડી છે)

આમ નગરનું વર્ણન કરના છતાં તેનાથી રાગનું નર્ણન થતું નથી કે, જોકે નામ તેના અધિષ્ઠાતા છે તોપણ, કેમ આમ આદિ-આદિવાળો રાગ નથી

તેવી રીતે શરીરનું સ્તનન કર્યું તીર્થ કરનું સ્તનન થતું નથી તેના સ્થાન- કહે છે —

(આમાં)

નિત્યમવિકારસુસ્થિતસર્વાગમપૂર્વમદજઝાવણ્યમ્ ।

જાતોમિવ સમુદ્ર જિનેન્દ્રરૂપ પર જયતિ ॥ ૨૬ ॥

અર્થ — જિનેન્દ્રનું ૨૫ ઉદ્દેશ્ય જનન ત વર્તે છે કેવું છે તે ? જેમ આમ હિમ્મત આનંદ અને મુસ્તવન (સારી રીતે મુખરૂપ ગ્રંથિત) છે, જેમાં નથી ૧) અપૂર્વ અને દવાભારિત બાનભ્ય છે (અર્થાત્ જે સર્વને પ્રિય લાગે અને જે સમુદ્રની જેમ કોઈપણિત છે, અભાવજ નથી

આમ શરીરનું સ્તનન કરના છતાં તેનાથી તીર્થ કર કેવળીપુરપણું સ્તનન થી કારણ કે, જોકે તીર્થ કર કેવળીપુરપણે શરીરનું અધિષ્ઠાતાપણું છે તોપણ, સર્વો ગ્રંથકુ, બાનભ્ય આદિ આત્માના ગુણ નહિ હોનાથી તીર્થ કર કેવળીપુરપણું હોના અભાવ છે ૩૦

હવે, (તીર્થ કર કેવળીની) નિશ્ચયમ્ભુતિ કહે છે તેમાં પહેલાં જય સકલોત્તમો પરિહાર કરી સ્તુતિ કહે છે —

જો હંદિયે જિણતા ણાણસહાવાધિઅં મુણદિ આદં ।

તં સ્વલુ જિદિદિય તે મળતિ જે ણિચ્છિદા સાહુ ॥ ૩૧ ॥

ય દ્વિયાણિ જિત્વા જ્ઞાનસ્વભાવાધિક જાનાત્યાત્માનમ્ ।

ત સ્વલુ જિતેંદ્રિય તે મળતિ યે નિશ્ચિતાઃ સાધવઃ ॥ ૩૧ ॥

અન્યથાર્થ — [ય] જે [દ્વિયાણિ] ઇન્દ્રિયોને [જિત્વા] જીતીને [જ્ઞાન-
સ્વમાનાધિક] જ્ઞાનસ્વભાવ વડે અન્યદ્રવ્યથી અધિક [આત્માન] આત્માને [જાનાતિ]
જાણે છે [ત] તેને, [યે નિશ્ચિતા સાધવ] જે નિશ્ચયનયમા રિવત સાધુઓ છે [તે]
તેઓ, [સ્વલુ] ખરેખર [જિતેંદ્રિયં] જિતેન્દ્રિય [મળતિ] કહે છે

ટીકા — (જે મુનિ દ્રવ્યે દ્રિયો, ભાવે દ્રિયો તથા ઈન્દ્રિયોના વિષયભૂત પદાર્થો-
એ ત્રણેયને પોતાનાથી જુદા કરીને સર્વ અન્યદ્રવ્યોની સિત્ત પોતાના આત્માને અનુ-
ભવે છે તે મુનિ નિશ્ચયથી જિતેન્દ્રિય છે) અનાદિ અમર્યાદરૂપ બે રૂપર્યાયના વગે જેમા
સમસ્ત સ્વપરતો નિભાગ અસ્ત થઈ ગયો છે (અર્થાત્ જેઓ આત્માની સાથે એવી
એક થઈ ગઈ છે કે ભેદ દેખાતો નથી) એવી મરીરપરિણામને પ્રાપ્ત જે દ્રવ્યે દ્રિયો
તેમને તો નિર્મળ ભેદ-અવ્યાસની પ્રવીણતાથી પ્રાપ્ત જે અતરંગમા પ્રગટ અતિ-
શક્તિ ચૈતન્યસ્વભાવ તેના અનલબ્ધના બળવડે પોતાથી જુદી કરી, એ, દ્રવ્યે દ્રિયોનું
જીતવું થયું જુદા જુદા પોતપોતાના વિષયોમા વ્યાપારબળથી જેઓ વિષયોને ખડ-
ખડ મહુછું કરે છે (અર્થાત્ જ્ઞાનને ખડખડરૂપ જણાવે છે) એવી ભાવે દ્રિયોને, પ્ર-
તીતિમા આવતા અખડ એક ચૈતન્યશક્તિપણ વડે પોતાની જુદી જાણી, એ ભાવે-
દ્રિયોનું જીતવું થયું આદ્યમાહુલક્ષણવાળા સબની નિકટતાને લીધે જેઓ પોતાના
સંવેદન (અનુભવ) સાથે પરસ્પર એક જેવા થઈ ગયેલા દેખાય છે એના, ભાવે દ્રિયો
વડે મહુનામા આવતા જે ઇન્દ્રિયોના વિષયભૂત સ્પર્શાદિ પદાર્થો તેમને, પોતાની ચૈત-
ન્યશક્તિનું સ્વયમેન અનુભવમા આવતું જે અસંગપણુ તે વડે પોતાથી જુદા કર્યા,
એ, ઇન્દ્રિયોના વિષયભૂત પદાર્થોનું જીતવું થયું આમ જે (મુનિ) દ્રવ્યે દ્રિયો, ભાવે-
દ્રિયો તથા ઇન્દ્રિયોના વિષયભૂત પદાર્થો—એ ત્રણેને જીતીને, જ્ઞેયજ્ઞાયક-સકર નામનો
કોય આવતો હોતો તે સરળો દૃગ્ધનાવી એકત્વમા *ટકાટકીર્ણ અને જ્ઞાનસ્વભાવ વડે
મરી અન્યદ્રવ્યોની પરમાર્થ જુદા એના પોતાના આત્માને અનુભવે છે તે નિશ્ચયથી

* ટકાટકીર્ણ = પરચમા ટાંચણથી કાચેલી મૂર્તિની જેમ એગકાગ, જેવો ને નેવા નિયત

જીતી ઈન્દ્રિયો જ્ઞાનસ્વભાવે અધિક જાણે આત્માને,

નિશ્ચયવિષે રિવત માન્યુઓ ભાણે જિતેન્દ્રિય તેહને ૩૧.

નિતેન્દ્રિય જિન છે (જ્ઞાનસ્વભાવ અન્ય અચેતન ડ યોગી નથી તેથી તે વડે આત્મા સર્વથી અગ્રિય, જુદા જ છે) કેના છે તે જ્ઞાનસ્વભાવ ? નિધની (સમસ્ત પદાર્થોની) ઉપર તરતો (અર્થાત્ તેમને જાળતા છતાં તે રૂપ નાદિ થતો), પ્રત્યક્ષ ઉદ્ધોતપલાયી સત્ય અતરંગી પ્રકાશમાન, અગ્નિનિર્ધર, સ્વતંત્રસિદ્ધ અને પરમાર્થરૂપ—એવો ભગવાન જ્ઞાનસ્વભાવ છે

આ રીતે એક નિશ્ચયસ્તુતિ તો આ ધર્

(જેવ તો ડ ચેન્દ્રિયો, સાચેન્દ્રિયો તથા મુદ્રિયોના નિયમભૂત પદાર્થો અને જ્ઞાયક થીતે આત્મા—એ બેનેનું અનુભવન, નિયમોની આસક્તતાથી, એક બેટુ થતુ હુતુ, બેદજ્ઞાનથી ભિન્નપણુ જાણ્યુ ત્યારે તે જ્ઞેયજ્ઞાયક સંકન્દાપ હુતુ થયો એમ અહીં જાણતુ) ૩૧

હવે બાન્યભાવક મહન્દાપ ફર ફરી સ્તુતિ કહે છે—

જો મોહં તુ જિજિતા જાણસહાવાધિય મુજહ આદ ।

ત જિદમોહ સાહુ પરમદુવિયાળયા વિંતિ ॥ ૩૨ ॥

જો મોહ તુ જિત્વા જ્ઞાનસ્વભાવિક જાનાત્યાત્માનમ ।

ત જિતમોહ માતુ પરમાર્થવિજ્ઞાયકા વિંદતિ ॥ ૩૨ ॥

અન્યથાર્થ —[ય તુ] જે યુનિ [મોહ] મોહને [જિત્વા] જિતીને [જાનાત] જાનાના આત્માને [જ્ઞાનસ્વભાવિક] જ્ઞાનસ્વભાવ વડે અન્યદ્રવ્યભાવોથી અગ્રિય [જાનાતિ] જાણે છે [ત સાહુ] તે યુનિને [પરમાર્થવિજ્ઞાયકા] પરમાર્થના જાણનારાઓ [જિતમોહ] જિતમોહ [વિંદતિ] જાણે છે—કહે છે

ટીકા—મોહકર્મ રૂપ દેવાના સામર્થ્ય વડે પ્રગટ ઉદયરૂપ થકને ભાનકંપ પ્રગટ થાય છે તોપણ તેના અનુસારે જેની પ્રવૃત્તિ છે એવો જે પાતાનો આત્મા-ભાવ્ય, તેને બેદજ્ઞાનના બળ વડે દૂરથી જ પાછો વાળનાથી એ રીતે બળપૂર્વક મોહને નિસ્કાર ફરીને, સમસ્ત ભાવ્યભાવક સંકન્દાન ફર થનાથી એકત્વમા રહોતકીર્ણ (નિશ્ચય) અને જ્ઞાનસ્વભાવ વડે અન્યદ્રવ્યોના સ્વભાવોથી થતા સર્વ અન્યભાવોથી પરમાર્થ જુદા એવા પોતાના આત્માને જે (યુનિ) અનુભવે છે તે નિશ્ચયથી જિતમોહ

જિતી મોહ જ્ઞાનસ્વભાવથી જે અધિક જાણે આત્મને,
પરમાર્થના વિજ્ઞાયકો તે માત્ર જિતમોહી કહે. ૩૨

(જેણે મોહને જીત્યો છે એવો) જિન છે કેવો છે તે જ્ઞાનસ્વભાન ? સમસ્ત લોકના ઉપર તરતો, પ્રત્યક્ષ ઉદ્યોતપણાથી સદાય અતરંગમા પ્રકાશમાન, અવિનાશી, પોતાથી જ સિદ્ધ અને પરમાર્થરૂપ એવો ભગવાન જ્ઞાનસ્વભાવ છે

આ રીતે ભાવ્યભાવક ભાનના સંસ્કરણને દૂર કરી બીજી નિશ્ચયસ્તુતિ છે

આ ગાથાસૂત્રમા એક મોહનું જ નામ લીધું છે, તેમા 'મોહ' પદને બદલીને તેની જગ્યાએ રાગ, દ્વેષ, ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, કર્મ, નોકર્મ, મન, વચન, કાય મૂકીને અગિયાર સૂત્રો વ્યાખ્યાનરૂપ કરવા અને ઓત્ર, ચક્ષુ, શ્રાવણ, રસન, સ્પર્શન— એ પાંચના સૂત્રો હૃદયસૂત્રદ્વારા જુદા વ્યાખ્યાનરૂપ કરના, એમ સોળ સૂત્રો જુદા જુદા વ્યાખ્યાનરૂપ કરના અને આ ઉપદેશની બીજા પણ વિચારવા

ભાવાર્થ.—ભાવક જે મોહ તેના અનુસાર પ્રવૃત્તિથી પોતાનો આત્મા ભાવ્યરૂપ થાય છે તેને ભેદજ્ઞાનના બળથી જુદો અનુભવે તે જિતમોહ જિન છે અહીં એવો આશય છે કે શ્રેણી ચડતા મોહનો ઉદય જેને અનુભવમા ન રહે અને જે પોતાના બળથી ઉપગમાદિ કરી આત્માને અનુભવે છે તેને જિતમોહ કહ્યો છે અહીં મોહને જીત્યો છે, તેના નાશ થયો નથી રૂર

હવે, ભાવ્યભાવક ભાનના અભાનથી નિશ્ચયસ્તુતિ કહે છે —

જિદમોહસ્સ હુ જહયા સ્ત્રીણો મોહો હવિજ્ઞ સાહુસ્સ ।

તહયા હુ સ્ત્રીણમોહો મણ્ણદિ સો ણિચ્છયવિદ્દહિ ॥ ૩૩ ॥

જિતમોહસ્ય હુ યદા ક્ષીણો મોહો ભવેત્સાધોઃ ।

તદા ત્વહુ ક્ષીણમોહો મણ્યતે સ નિશ્ચયવિદ્ધિઃ ॥ ૩૩ ॥

અન્યથાર્થ — [જિતમોહસ્ય હુ સાધો] જેણે મોહને જીત્યો છે એવા સાધુને [યદા] જ્યારે [ક્ષીણ મોહ] મોહ ક્ષીણ થઈ સત્તામાથી નાશ [ભવેત્] થાય [તદા] ત્યારે [નિશ્ચયવિદ્ધિઃ] નિશ્ચયના બાણનારા [ત્વહુ] નિશ્ચયથી [સ] તે સાધુને [ક્ષીણ-મોહ] 'ક્ષીણમોહ' એવા નામથી [મણ્યતે] કહે છે

ટીકા — આ નિશ્ચયસ્તુતિમા, પૂર્વોક્ત વિગતથી આત્મામાથી મોહનો તિરસ્કાર કરી, જેવો (પૂર્વે) કહ્યો તેવા જ્ઞાનસ્વભાન પર અન્યદ્રવ્યથી અધિક આત્માને

જિતમોહ સાધુતણે વળી કાય મોહ જ્યારે થાય છે,

નિશ્ચયવિદોત્તરી તેહને ક્ષીણમોહ નામ કથાય છે. ૩૩.

અનુભવ કરવાથી જે જિતમેહ થયો, તેને બચાવે પોતાના સ્વભાવભાવની ભાવનાનું સારી રીતે અનુભવન કરવાથી મેહની સતતિના અત્યંત નિનાશ એવો ધાય કે ફરી તેનો ઉત્પન્ન થાય—એમ ભાવરૂપ મેહ ક્ષીણ થાય, ત્યારે (ભાવક મેહનો ક્ષય થવાથી આત્માના નિભાવરૂપ ભાવ્યભાવનો પણ અભાવ થાય છે અને એ રીતે) ભાવ્યભાવક ભાવનો અભાવ થવાને લીધે એકપણ ચનાથી ટકેલીજી (નિશ્ચય) પર આત્માને પ્રાપ્ત થયેનો તે 'ક્ષીણમેહ જિત' કહેવાય છે આ ત્રીજી નિશ્ચય સ્તુતિ છે

અહીં પણ પૂર્વે કહ્યું હતું તેમ 'મેહ' પદને બદલી રાગ, દ્વેષ, ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, કર્મ, નેકર્મ, મન, વચન, કાય, ઓન, ચક્ષુ, શ્રાવણ, રસન, સ્પર્શન—એ પંદર મૂકી સોળ મુદ્રો (ભજુવા અને) વ્યાખ્યાન કરના અને આ પ્રકારના ઉપદેશથી બીજા પાન નિચારના

સાચાર્ય—સાહુ પટેલા પોતાના બળથી ઉપશમ ભાવ વડે મેહને છૂટી, પછી બ્યારે પોતાના મહા સામર્થ્યથી મેહનો સત્તામાથી નાશ કરી જ્ઞાનસ્વરૂપ પર-ભાવને પ્રાપ્ત થાય ત્યારે તે ક્ષીણમેહ જિત કહેવાય છે

હવે અહીં આ નિશ્ચય વ્યવહારરૂપ સ્તુતિના અર્થનું કળગરૂપ કાવ્ય કહે છે —
(શાંદલનિકીર્તિત)

एतच्च व्यवहारतो न तु पुनः सायात्मनोर्निश्चया-

स्तोत्रं व्यवहारतोऽस्ति वपुषः स्तुत्या न तत्तत्त्वतः ।

स्तौत्रं निश्चयनश्चित्तो भवति चित्तुस्त्यैव सैव भवे-

मातन्मीर्यनरस्तवान्नરબલાदेवत्वमात्માगयो ॥ ૨૭ ॥

અર્થ—ગરીબને અને આત્માને બ્યનહારનયથી એકપણ છે પણ નિશ્ચય-નયથી એકપણ નથી, માટે શરીરના સ્તનનથી આત્મા પુરુષનું સ્તનન બ્યનહારનયથી થયું કહેવાય છે, અને નિશ્ચયનયથી નહિ, નિશ્ચયથી તો ચેતન્યના સ્તનનથી જ ચેતન્યનું સ્તનન થાય છે તે ચેતન્યનું સ્તનન અહીં જિતેન્દ્રિય, જિતમેહ, ક્ષીણમેહ—એમ (ઉપર) -કયું તેમ છે અજ્ઞાનીએ તીર્થકરના સ્તનનનો જે પ્રશ્ન કર્યો હતો તેનો આમ નયનિકાગથી ઉત્તર લીધો, તે જિતના બળથી એમ મિદ્ધ થયું કે આત્માને અને શરીરને એકપણ નિશ્ચયથી નથી

હવે વળી, આ અર્થને જાણવાથી બેદજ્ઞાનની સિદ્ધિ થાય છે એના અર્થ-પાણુ કાવ્ય કહે છે—

(माहिती)

इति परिचिततत्त्वैरात्मकायैकताया नयविभजनयुक्त्याऽत्यतमुच्छादितायाम् ।

अवतरति न बोधो बोधमेवात्र कस्य स्वरसरभसकृष्टः मस्फुटन्नेक एव ॥ २८ ॥

અર્થ—જેમણે વસ્તુના યથાર્થ સ્વરૂપને પરિચયરૂપ કર્યું છે એવા મુનિ-
ઓએ જ્યારે આત્મા અને શરીરના એકપણાને આમ નયના વિભાગની યુક્તિ વડે
જડમૂળથી ઉખેડી નાખ્યું છે—અત્યંત નિષેધ્ય છે, ત્યારે કયા પુરૂષને જ્ઞાન તત્ત્વાળ
યથાર્થપણાને ન પામે? અનશ્ય પામે જ. કેવું થઈને? પોતાના નિજરસના વેગથી
ખેચાર્ય પ્રગટ થતું એકસ્વરૂપ થઈને

ભાવાર્થ — નિશ્ચય-વ્યવહારનયના નિલાગ વડે આત્માનો અંતે પરતો અત્યંત બેદ બતાવ્યો છે, તેને જાણીને, એવો કોણ પુરૂષ છે કે જેને ભેદજ્ઞાન ન થાય? થાય જ, કાગ્નુ કે બ્યારે જ્ઞાન પાતાના સ્વરૂપથી પોતે પાતાનું સ્વરૂપ જાણે ત્યારે અનશ્ચ તે જ્ઞાન પાતાના આત્માને પગથી લિપ્ત જ જણાવે છે અહીં કોઈ દીર્ઘસંસારી જ હોય તો તેની કાઈ વાત નથી.

આ પ્રભાણે, અપ્રતિષ્ઠાને જે એમ કહ્યું હતું કે “અમારો તો એ નિશ્ચય છે કે હવે છે તે આત્મા છે”, તેનું નિરાકરણ કર્યું ૩૩

આ મીતે આ અજ્ઞાની છન અનાદિ મોહના સત્તાનથી નિરૂપણ કરનામા આનેયુ જે આત્મા ને સગીરનુ એવપણુ તેના સસ્કારપ્રાવી અત્યત અપ્રતિષ્ઠુદ્ધ હુતો તે હવે તત્વજ્ઞાનસનરૂપ ન્યાતિનો પ્રગટ ઉદય થનાથી અને નેત્રના નિકામીની માફક (જેમ કોઈ પુરુષના નેત્રમા નિકાર હુતો ત્યારે વર્ણાદિક અન્યથા દેખાતા હતા અને ન્યારે વિકાર મળ્યો ત્યારે જેના હતા તેવા જ દેખના લાગ્યો તેમ) યજ્ઞ સમાન આ-વરણુકર્મ સાગી મીતે ઉઘડી જનાથી પ્રતિષ્ઠુદ્ધ થયો અને સાક્ષાત્ દ્રષ્ટા (દેખનાર) એવા પોતાને પોતાથી જ જાણી, શ્રદ્ધાન કરી, તેનુ જ આચરણ કરવાનો મન્થક થયો થકો પૂછે છે કે 'આ આત્મારામને અન્ય દ્રવ્યોનુ પ્રત્યાખ્યાન (ત્યાગણુ) તે શુ છે?' તેને આચાર્ય આ પ્રમાણે કહે છે —

सर्व्वे भावे जह्मा पञ्चस्वार्द्ध परेति णादृणं ।

तद्वा पञ्चमस्याण णाण णियमा मुणेयब्बं ॥ ३४ ॥

મૌ ભાવને પઃ જાણીને પચ્ચખાણુ ભાવોનુ કરે,
તેથી નિયમ ' હુ કે જ્ઞાન પ્રત્યાખ્યાન છે ૩૪.

સર્વાન્ ભાવાન્ યસ્માન્પ્રત્યાગ્યાતિ પરાનિતિ જ્ઞાત્વા ।

તસ્માત્પ્રત્યાગ્યાન જ્ઞાન નિયમાન્ જ્ઞાનવ્યમ્ ॥ ૩૪ ॥

અન્યથાર્થ — [યસ્માત્] જેથી [સર્વાન્ ભાવાન્] 'પ્રેતાના' સિવાય સર્વ પાપોર્થી [પરાન્] પર છે' [ઈતિ જ્ઞાત્વા] એમ જાણીને [પ્રત્યાગ્યાતિ] પ્રત્યાખ્યાન કરે છે—ત્યાગે છે, [તસ્માત્] તેથી, [પ્રત્યાગ્યાન] પ્રત્યાખ્યાન [જ્ઞાન] જ્ઞાન જ છે [નિયમાત્] એમ નિયમથી [જ્ઞાતવ્યમ્] જાણવું પ્રેતાના જ્ઞાનમાં ત્યાગરૂપ અનન્યતા તે જ પ્રત્યાખ્યાન છે, બીજું કંઈ નથી

ટીકા—આ ભગવાન જ્ઞાતા કન્ય (આત્મા) છે તે અન્યદ્રવ્યના સ્વભાવથી ધના અન્ય સમસ્ત પદ્ધતોને, તેઓ પ્રેતાના સ્વભાવભાવ વડે નહિ વ્યાપ્ત હોનાથી પરપરે જાણીને, ત્યાગે છે, તેથી જે પહેલા જાણે છે તે જ પછી ત્યાગે છે, બીજો તો કોઈ ત્યાગનાર નથી—એમ આ મામા નિશ્ચય કરીને, પ્રત્યાખ્યાનના (ત્યાગના) સમયે પ્રત્યાખ્યાન કરનારોએ જે પરમાત્મ તેની ઉપદિશાથી પ્રવર્તેલું ત્યાગના કર્તાપણાનું નામ (અપરાધને) હોવા છતાં પણ, પરમાર્થથી જોનામા આવે તો પરભાવના ત્યાગ કર્તાપણાનું નામ પોતાને નથી, પોતે તો એ નામથી સંહિત છે કાગળ કે જ્ઞાનસ્વભાવથી પોતે દૂર થઈ નથી, મારે પ્રત્યાખ્યાન જ્ઞાન જ છે—એમ અનુભવ કરવો

ભાવાર્થ —આત્માને પરભાવના ત્યાગનું કર્તાપણું છે તે નામમાત્ર છે પોતે તો જ્ઞાનસ્વભાવ છે પરદ્રવ્યને પર જાય, પછી પરભાવનું પ્રદુષ્ટું નહિ તે જ ત્યાગ છે એ રીતે, જિવર થયેલું જ્ઞાન તે જ પ્રત્યાખ્યાન છે, જ્ઞાન સિવાય કોઈ બીજો ભાવ નથી ✓

હવે પૂછે છે કે જ્ઞાતાનું પ્રત્યાખ્યાન જ્ઞાન જ કંઈ તેનું દ્રષ્ટાત શું છે? તેના ઉત્તરરૂપ દર્શન નિર્દાશની ગાથા મ્હે છે—

જહ જામ કોવિ પુરિમો પરદવ્યમિણતિ જાણિદું ચયદિ ।

તહ મવે પરમાવે જાઝણ વિમુચ્છે જાણી ॥ ૩૫ ॥

યજા જામ કોઽપિ પુર્ય પરદવ્યમિદમિતિ જ્ઞાન્વા ત્યજતિ ।

તથા મવાન પરમાવાન જ્ઞાન્વા વિમુચ્ચતિ જ્ઞાની ॥ ૩૫ ॥

આ પાનકું એમ જાણીને પરદ્રવ્યને કે નર તરે,
તમ પાનકા મૌ જાણીને પદ્ધતિ જ્ઞાની પરિત્યજે ૩૫.

અન્વયાર્થ.—[યથા નામ] જેમ લોકમાં [કોઈપણ પુરુષ:] કોઈ પુરુષ [પર-
દ્રવ્ય દદમ્ इति જ્ઞાત્વા] પરવસ્તુને 'આ પરવસ્તુ છે' એમ જાણે ત્યારે એવું જાણીને
[ત્યજતિ] પરવસ્તુને ત્યાગે છે, [તથા] તેવી રીતે [જ્ઞાતી] જ્ઞાતી [સ્વાત્] સર્વ
[પરમાવાન્] પરદ્રવ્યોના ભાવેને [જ્ઞાત્વા] 'આ પરભાવ છે' એમ જાણીને [વિમુચતિ]
તેમને છોડે છે

ટીકા—જેમ—કોઈ પુરુષ ધોળીના ઘરેથી ભ્રમથી બીજાનું વસ્ત્ર લાવી,
પોતાનું જાણી ઓઢીને સૂતો છે ને પોતાની ઝેણે અજ્ઞાની (—આ વસ્ત્ર બીજાનું છે
એના જ્ઞાન વિનાનો) થઈ રહ્યો છે, ન્યારે બીજે તે વસ્ત્રના ખૂણે પકડી, ખેચી તેને
નગન કરે છે અને કહે છે કે 'તું શીખ જાગ, સાવધાન થા, આ માનુ વસ્ત્ર બદલામાં
આવી ગયું છે તે મારું મને દે,' ત્યારે વારવાર કહેલું એ વાક્ય સાંભળતા તે, (એ
વસ્ત્રના) સર્વ ચિત્તોથી સારી રીતે પરીક્ષા કરીને, 'જરૂર આ વસ્ત્ર મારું જ છે'
એમ જાણીને, જ્ઞાતી થયો થકો, (પરના) વસ્ત્રને જલદી ત્યાગે છે તેવી રીતે—જ્ઞાતા
પણ ભ્રમથી પરદ્રવ્યના ભાવેને ગ્રહણ કરી, પોતાના જાણી, પોતામાં એકરૂપ કરીને
સૂતો છે ને પોતાની ઝેણે અજ્ઞાની થઈ રહ્યો છે, ન્યારે શ્રી ગુરુ પરભાવના વિવેક
(ભેદજ્ઞાન) કરી તેને એક આત્મભાવરૂપ કરે અને કહે કે 'તું શીખ જાગ, સાવધાન
થા, આ તારો આત્મા ખરેખર એક (જ્ઞાનમાત્ર) જ છે, (અન્ય સર્વ પરદ્રવ્યના ભાવો
છે),' ત્યારે વારવાર કહેલું એ આગમનું વાક્ય સાંભળતા તે, સમસ્ત (સ્વ-પરના)
ચિત્તોથી સારી રીતે પરીક્ષા કરીને, 'જરૂર આ પરભાવો જ છે, (હું એક જ્ઞાનમાત્ર
જ છું)' એમ જાણીને, જ્ઞાતી થયો થકો, સર્વ પરભાવોને તત્કાળ છોડે છે

ભાવાર્થ—ન્યામુધી પરવસ્તુને ભૂલથી પોતાની જાણે ત્યામુધી જ મમત્વ
રહે, અને ન્યારે યથાર્થ જ્ઞાન થનાથી પરવસ્તુને પારકી જાણે ત્યારે બીજાની વસ્તુમાં
મમત્વ શાનું રહે? અર્થાત્ ન રહે એ પ્રસિદ્ધ છે

હવે આ જ અર્થનું કળગરૂપ કાવ્ય કહે છે—

(માલિની)

अवतरति न यावद् वृत्तिमत्यतवेगा-

दनवमपरभावत्यागदृष्टાदृष्टिः ।

इदिति सकलभौगैरन्यदीयैर्ममुक्ता

स्वयमियमनुभूतिस्तावदाविर्वમूव ॥ ૨૯ ॥

અર્થ—આ પરભાવના ત્યાગના દૃષ્ટાન્તની દૃષ્ટિ, જુની ન થાય એ રીતે
અત્યંત વેગથી ન્યામુધી પ્રવૃત્તિને પામે નહિ, તે પહેલા જ તત્કાળ સકલ અન્યભાવોથી
રહિત પોતે જ આ અનુભૂતિ તો પ્રગટ થઈ ગઈ

ભાવાર્થ—આ પરબાનના ત્યાગનું દષ્ટાંત કહ્યું તે પર દષ્ટિ પડે તે પહેલાં સમસ્ત અન્નભોજીની નહિત થોડાના અન્નનું અનુભવન તો તત્કાળ થઈ ગયું, માટે કે એ પ્રસિદ્ધ છે કે વસ્તુને પરની જાણ્યા પછી સમસ્ત ગ્રહેતું નથી ૩૫.

હવે, ‘આ અનુભૂતિથી પગલાનું બેદરજાન કેના પ્રમાણે થયું ૧’ એવી આશા કરીને, પ્રથમ તો જે જ્ઞાનભાવ—મોહકર્મના ઉદયરૂપ ભાવ, તેના બેદરજાનને પ્રમાણ કહે છે—

ળત્યિ મમ કો વિ મોહો બુદ્ધિદિ ઉપોગ એવ અહમિકો ।

ત મોહણિમમત્ત સમયસ્સ વિયાણયા વિતિ ॥ ૩૬ ॥

નાસ્તિ મમ રોપિ મોહો વૃયતે ઉપયોગેણ આત્મેન ।

ત મોહનિમમત્ત સમયસ્ય વિયાયસા વિન્તિ ॥ ૩૬ ॥

* અન્વયાર્થ—[વુચ્યતે] એમ જાણે કે [મોહ મમ કોપિ નાસ્તિ] ‘મોહ મારો કાર્ય પણ સંબંધી નથી, [એક ઉપયોગ એવ અહમ] એક ઉપયોગ છે તે જ હું છું’—[ત] એવું જે જાણતું તેને [સમયસ્ય] મિદ્ધાતના અથવા અવપરના સ્વરૂપના [વિદ્યાવકા] જાણનારા [મોહનિમમત્ત] મોહથી નિર્મમત્ત [વિન્તિ] જાણે છે, કહે છે

ટીકા—નિશ્ચયથી, (આ માત્ર અનુભવના) રૂપ કેનાના સામર્થ્યથી પ્રગટ થતી જ્ઞાનકરૂપ થતું જે પુરુષવદ્ ન તેના વડે ગ્રાહેયો જે મોહ તે મારો કાર્ય પણ જ્ઞાનભોજી તો નથી, કારણ કે ૬ કોટીર્વ એક શાયસ્ત્રજ્ઞાનભાવનું પરમાર્થ પગલાવ વડે જ્ઞાનનું અશય છે નહીં અર્હું સ્વયમેન, નિશ્ચયે (સમસ્ત વસ્તુઓને) પ્રમાણના અનુગ અને વિકાસરૂપ એવી જેની નિગતર શાયસ્ત્રી પ્રતાપસ પડા છે એવે જ્ઞાનશક્તિમાન સ્વભાવભાવ વડે, જાણના આત્મા જ જાણે છે કે—પરમાર્થ હું એ

* આ ગાથાનો અર્થ આમ પણ થાય છે—‘જગત્ત મોહ મારો નથી, હું એક છું એવું ઉપયોગ જ (આત્મા જ) જાણે તે ઉપયોગને (આત્માને) સમસ્ત જાણના મોહ નિમત્ત (મમતા વિનાનો) કહે છે

૧ જાણતું = જાણવાનું જ્ઞાનરૂપ અનુ

નવી મોહ તે મોનો કઈ, ઉપયોગ કેવળ એક છે,

—જે જ્ઞાનને, જ્ઞાયક મમયના મોહનિર્મમતા કહે ૩૬.

જુ તેથી, જોકે સમસ્ત દ્રવ્યોના પરસ્પર સામર્થ્ય અનુભવ (—એકદેશાવગાહવ) નિવારણ કુચ્ચ અશક્ય હોવાથી માટે આત્મા ને જડ, ગિણડની જેમ, એકમેક થઈ રહ્યા છે તોપણ, ગિણડની માફક, સ્પષ્ટ અનુભવમા આવતા સ્વાદના ભેદને લીધે, હું મોહ પ્રતિ નિર્ભર જ છું, કાણ કે સદાય પોતાના એકપણામા પ્રાપ્ત હોવાથી અમય (આત્મપદાર્થ અથવા દરેક પ્રધર્થ) એવો ને એવો જ સ્થિત રહે છે (હાર્દી ને ખાડ ગ્રેણનનાથી શિખડ થાય છે તેમા હાર્દી ને ખાડ એક જેવા માત્રમ પડે છે તોપણ પ્રગટરૂપ ખાડા-મીઠા સ્વાના ભેદવી જુદા જુદા જણાય છે, તેવી રીતે દ્રવ્યોના લક્ષણભેદથી જડ—ચેતનના જુદા જુદા સ્વાદને લીધે જણાય છે કે મોહકર્મના ઉદયનો સ્નાહ ગગાદિક છે તે ચેતન્યના નિઃસ્વભાવના સ્વાદવી જુદા જ છે) આ રીતે ભાનકભાવ જે મોહનો ઉદય તેનાવી ભેદજ્ઞાન થયું

ભાવાર્થ.—આ મોહકર્મ છે તે જડ પુદ્ગલદ્રવ્ય છે, તેનો ઉદય કલુપ (અયિન) ભાવરૂપ છે, તે ભાન પણ, મોહકર્મનો ભાન હોવાથી, પુદ્ગલનો જ વિકાસ છે આ ભાનકનો ભાન છે તે બ્યારે આ ચેતન્યના ઉપયોગના અનુભવમા આવે છે ત્યારે ઉપયોગ પણ વિકાસી થઈ રાગાદિરૂપ મલિન રૂપાય છે બ્યારે તેનું ભેદજ્ઞાન થાય કે ‘ચેતન્યની ગતિની વ્યક્તિ તો જ્ઞાનદર્શનાપયોગમાત્ર છે અને આ કલુપતા રાગદ્વેષ-મોહરૂપ છે તે દ્રવ્યકર્મરૂપ જડ પુદ્ગલદ્રવ્યની છે,’ ત્યારે ભાનકભાવ જે દ્રવ્યકર્મરૂપ મોહનો ભાવ તેનાથી અનશ્ય ભેદભાન થાય છે અને આત્મા અનશ્ય પોતાના ચેતન્યના અનુભવરૂપ સ્થિત થાય છે

હવે આ અર્થનું દર્શનરૂપ કાવ્ય કહે છે —

(—વાગતા)

સર્વતઃ સ્વરસનિર્ભરભાવ ચેતયે સ્વયમહ સ્વમિદૈષ્મ ।

નાસ્તિ નાસ્તિ મય કથન મોહઃ શુદ્ધચિદનયદોનિધિરસિ ॥ ૩૦ ॥

અર્થ—આ ભોક્તા હું પોતાવી જ પોતાના એક આત્મસ્વરૂપને અનુભવુ છું કે જે સ્વરૂપ સર્વતઃ પોતાના નિઃસ્વરૂપ ચેતન્યના પરિણમનથી પૂર્ણ ભરેલા ભાવનાળુ છે, મારે આ મોહ મારે કાઈ પણ ભાગતોનળગતો નથી અર્થાત્ એને અને મારે કાઈપણ નાતો નવી હું તો શુદ્ધ ચેતન્યના સમૂહરૂપ તેજ પુજનો નિધિ છું (ભાવકભાવના ભેદ વડે આનુ અનુભવન કરે)

એવી જ રીતે, ગાથામા ‘મોહ’ પદ છે તેને ખદલી, ગગ, દ્વેષ, ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, કર્મ, નોકર્મ, મન, વચન, કાય, શ્રોત્ર, ચક્ષુ, શ્રાણ, રસન, સ્પર્શન—એ સોળ પદના જુદાં જુદાં સોળ ગાથાસૂત્રો વ્યાખ્યાનરૂપ કરના અને આ ઉપદેશથી બીજા પણ વિચારના ૩૬

હવે શ્રેયશાપના બે-જ્ઞાનનો પ્રકાર કહે છે —

ળતિ મમ ધમ્મઆદી વુજ્ઞદિ ઉવઓગ એવ અહમિકો ।
ત ધમ્મણિમ્મમત્ત સમયસ્સ વિચાણયા વિતિ ॥ ૩૭ ॥

નાસ્તિ મમ ધર્માદિર્લુપયતે ઉપયોગ એવાદમેઝ ।

ત ધર્મનિર્મમન્વ સમયસ્ય વિજ્ઞાયન્ના વિદતિ ॥ ૩૭ ॥

*અન્યથાર્થ — [બુદ્ધ્યતે] એમ જાણે કે [ધર્માદિ] ‘આ ધર્મ આદિ’
શ્રવ્યો [મમ નાસ્તિ] મારા કંઈ પણ જ્ઞાનતા-અનતા નથી, [એક ઉપયોગ એવ]
એક ઉપયોગ છે તે જ [અહમ] હું છું — [ત] એવું જે જાણુ છું તેને [સમયસ્ય
વિજ્ઞાયન્ના] મિહાતના અથવા સ્વપરતા સ્વરૂપરૂપ સમયના જાણનારા [ધર્મનિર્મમન્વ]
ધર્મરૂપ પ્રત્યે નિર્મમન [વિદતિ] કહે છે

ટીકા.—જ્ઞાતાના નિજસ્વથી જે પ્રજા થયેલ છે, નિવારણ ન કરી શકાય
એવો જેનો દેવાન છે તથા સમસ્ત પદાર્થોને પ્રસારના (ગળી જવાના) જેનો સ્વભાવ
છ એવી પ્રવૃત્તિ આત્મરક્ષા નહીં આત્મભૂત કરનારા આત્મા હોવાથી, જાણે અત્યંત
અનર્મન થઈ રહ્યા હોય—જ્ઞાનમા તત્કાર થઈ રહ્યા હોય એવી રીતે આત્માને
પ્રકાશમાન છે એવા આ ધર્મ, અનર્મ, આત્મરક્ષા, કાળ, પુરુષ, અન્ય છત્ર—એ
સર્વ પરદા થો મારા સખ વી નથી, કારણ કે દક્ષિણીય એક શાયકસ્વભાવપણથી
પરમાર્થે અતરંગતત્ત્વ તો હું છું અને તે પરદાઓ મારા સ્વભાવથી ભિન્ન સ્વભાવ
વાળા હોવાની પરમાર્થે જાણી નપાવાને છોડવા અસમર્થ છે (કેમકે પાતાના સ્વ
ભાવનો અભાવ કરી જ્ઞાનમા પેસતા નથી) વળી આહી સ્વયમેવ, (એતન્યમા
નિત્ય, ઉપયુક્ત એવો અને પરમાર્થે એ, અનાકુળ આત્માને અનુભવતો એવો ભગ
વાન આત્મા જ જાણે છે કે—હું પ્રગટ નિશ્ચયથી એક જ છું મારે, શ્રેયશાપના
માત્રથી ઉપજેલું પરદાઓ સાથે પરસ્પર મળવું (મિલન) હોના છતાં પણ, પ્રગ
સ્વાદમા આત્મા સ્વભાવના બે-ને લીધે ધર્મ, અનર્મ, આત્મરક્ષા, કાળ, પુરુષ એ

*-ના જાણતો અર્થ આમ પણ થાય છે—‘ધર્મ આદિ’ કેવો મારા નથી છે
છું’ એવું ઉપયોગ જ જાણું, તે ઉપયોગને સમયના જાણનારા ધર્મ પ્રત્યે નિર્મમ કહે છે

ધર્માદિ તે મારા નથી, ઉપયોગ કેવળ એક હું,

—એ જાનને, શાયક સમયના ધર્મનિર્મમતા કહે. ૩૭

અન્ય જોવા પ્રત્યે હું નિર્મલ છું, તમણ કે સદાય પોતાના એકપણામાં પ્રાપ્ત હોનાથી મમય (આત્મપદાર્થ અથવા દેહક પદાર્થ) એવો ને એવો જ સ્થિત રહે છે, (પોતાના દેનસાને કોઈ છોડતુ નવી) આ પ્રમ્તે જોયલાવોથી ભેદજ્ઞાન થયુ

આહી આ અર્થનું કળગરૂપ કાવ્ય કહે છે —

(માવિની)

इति सति सह सर्वैरन्यमात्रैर्विवेके

स्वयमयमुपयोगો विभ्रदात्मानमेकम् ।

प्रकटितपरमार्थैर्दर्शनज्ञानवृत्तैः

कृतपरिणतिरात्माराम एव मवृत्तः ॥ ૩૧ ॥

અર્થ — આમ પૂર્વોક્ત પ્રકારે ભાવકભાવ અને જોયલાવોથી ભેદજ્ઞાન થતા સર્વ અન્યભાવોથી જ્યારે ભિન્નતા થઈ ત્યારે આ ઉપયોગ છે તે પોતે જ પોતાના એક આત્માને જ વારતો, જેમનો પરમાર્થ પ્રગટ થયો છે એવા દર્શનજ્ઞાનઆદિત્રથી જેણે પરિણતિ કરી છે એવો, પોતાના આત્મારૂપી બાગ (કીડાવન) મા પ્રવૃત્તિ કરે છે, અન્ય જગ્યાએ જતો નથી

સાવાર્થ. — મર્વ પરદ્રવ્યોથી તથા તેમનાથી ઉત્પન્ન થયેલા ભાવોથી જ્યારે ભેદ જાણ્યો ત્યારે ઉપયોગને રમનાને માટે પોતાનો આત્મા જ રહ્યો, અન્ય ઠેકાણુ ન રહ્યું આ રીતે દર્શનજ્ઞાનઆદિ સાથે એકરૂપ થયેલો તે આત્મામાં જ રમણ કરે છે એમ જાણવું. ૩૭

હવે, એ રીતે દર્શનજ્ઞાનઆદિત્રસ્વરૂપ પશ્ચિત્ત થયેલા આત્માને સ્વરૂપનું સચેતન કેવું હોય છે એમ કહેતા આચાર્ય આ કથનને સકોચે છે, મમ્તે છે —

अहमिको खलु सुद्धो दसण्णाणमइओ सदारूवी ।

णवि अत्थि मज्झ किंचिवि अण्ण परमाणुमित्तपि ॥ ૩૮ ॥

अहमेकः खलु शुद्धो दर्शनज्ञानमयः सदाऽरूपी ।

नाप्यस्ति मम किंचिदप्यन्यत्परमाणुमात्रमपि ॥ ૩૮ ॥

હું એક, શુદ્ધ, સદા અરૂપી, જ્ઞાનદર્શનમય ખરે,
કંઈ અન્ય ને મારુ જગી પરમાણુમાત્ર નથી અરે ! ૩૮.

છે કે જ્ઞાનમાં જે જ્ઞેય આ યુ તેમાં જ્ઞાન તાત્પર્ય થયું તેમાં પુરુષનો જ્ઞાન લીન થઈ જાય અને અન્ય જ્ઞેયની ધર્મ ન રહે તે નસ છે તે આઠ ગ્રંથો રૂપ નૃત્યમાં નૃત્ય કરનારા બતાવે છે, અને તેમનું વર્ણન કરતાં ઝીંધર બ્યારે અન્ય રસને અન્ય રમની સમાન કરીને પણ વર્ણન કરે છે ત્યારે અન્ય નસનો અન્ય રસ અગભૂત ધનાથી તથા અન્યજ્ઞાન નસોનું અગ હોનાથી, નસનું આદિ અવકારથી તેને નૃત્યના રૂપ નર્તન ધનામાં આવે છે

અહીં પ્રથમ રંગભૂમિસ્વયં કહ્યું ત્યાં જોનારા તો સમ્યગ્દષ્ટિ પુરુષ છે તેમ જ બીજા મિથ્યાદષ્ટિ પુરુષોની મણા છે, તેમને બતાવે છે નૃત્ય કરનારા જન અજન પદાર્થ છે અને બન્નેનું એકપાપુ, કર્તાકર્મપાપ આદિ તેમના રનાગ છે તેમાં તેઓ પરસ્પર અનેકરૂપ થાય છે,—આઠ રમરૂપ થઈ પાંચમે છે, તે નૃત્ય છે ત્યાં સમ્યગ્દષ્ટિ જોનાર જન અજનના જિન રનરૂપને જાણે છે, તે તો આ મર્ડ રનાગને કર્મકૃત જાણી શાત રસમાં જ મગ્ન છે અને મિથ્યાદષ્ટિ જન અજનનો લેદ નથી જાણતા તેથી આ રનાગોને જ આવા જાણી એમાં લીન થઈ જાય છે તેમને સમ્યગ્દષ્ટિ યથાર્થ રનરૂપ બતાવી, તેમનો ભ્રમ મટાડી, શાત ગમમાં તેમને લીન કરી સમ્યગ્દષ્ટિ બતાવે છે તેની સૂચનારૂપે રંગભૂમિના બતમાં આચાર્ય 'મજ્જતુ' ઇત્યાદિ આ શ્લોક રખે છે તે, હરે જન અજનનો રનાગ વર્ણવે તેની સૂચનારૂપે છે એવો આશય સૂચિત થાય છે આ ગીતે અહીં સુધી તો રંગભૂમિનું નર્તન કર્યું ૩૮

નૃત્ય કૃત્કૃત્ય તત્ત્વકે, મરિચનિ દષ્ટો નાય,
નિઝનદ રસમે ઝકો, આન સરે છિદ્રાય

આ પ્રમાણે જન અજન અવિમારમાં પૂર્વરંગ સમાપ્ત થયો

*

†

‡

§

||

હવે જનદ્રવ્ય અને અજનદ્રવ્ય—એ બંને એક થઈને રંગભૂમિમાં પ્રવેશ કરે છે ત્યાં રાગજ્ઞાનમાં મજાની આગની (કાવ્ય દ્વારા) આચાર્ય જ્ઞાનનો મહિમા કરે છે કે મર્ડ વસ્તુઓને જાણનાર આ જ્ઞાન છે તે જન અજનના મર્ડ રનાગોને સારી રીતે પિછાણે છે એટલું (મર્ડ રનાગોને પિછાણનાર) સમ્યક્જ્ઞાન પ્રગટ થાય છે—એ અર્થરૂપ કાવ્ય કહે છે—

(શાર્દૂલવિકીરિત)

જીવાજીવિવેકપુષ્કલદશા મત્યાયત્પાર્પદાન
આસસારનિનદ્વનનવિધિન્વસાદિશુદ્ધ સ્ફુટત્ ।
આત્મારામનતધામ મહસા યક્ષેણ નિત્યોદિત
ધીરોદાત્તમનાકુલ વિલસતિ જ્ઞાન મનો હાદયત્ ॥ ૩૩ ॥

અર્થ—જ્ઞાન છે તે મનને આનંદરૂપ કરતું પ્રગટ થાય છે કેવું છે તે ?
જીન-અજીનના સ્વાગને જોનારા મહાપુરુષોને જીન-અજીનનો ભેદ કેળનારી અતિ
ઉચ્ચનળા નિર્દોષ દૃષ્ટિ વડે લિખિત દ્રવ્યની પ્રતીતિ ઉપજાવી રહ્યું છે અનાદિ સસારથી
જેમવું બંધન દંડ બંધાયું છે એના જ્ઞાનાનુગ્રાહિ કર્મોના નાશથી નિશુદ્ધ થયું છે,
મુક્ત થયું છે—જેમ ફૂલની ઝળી ખીલે તેમ વિકાસરૂપ છે વળી તે કેવું છે ? જેવું
રમનાવું કીડાન આત્મા જ છે અર્થાત્ જેમા અનંત જોવાના આકાર આવીને ઝળકે
છે તોપણ પોતે પોતાના સ્વરૂપમા જ રમે છે, જેનો પ્રકાશ અનંત છે, પ્રત્યક્ષ તેજથી
જે નિત્ય ઉદયરૂપ છે વળી કેવું છે ? ધીર છે, ઉદાત્ત (ઉચ્ચ) છે અને તેથી અનાકુળ
છે—સર્વ ઇચ્છાઓથી હરિત નિગકુળ છે (અહીં ધીર, ઉદાત્ત, અનાકુળ—એ ત્રણ
નિગેરણો સાતરૂપ નૃત્યના આભૂષણ બાપુવા) એવું જ્ઞાન નિલાસ કરે છે

ભાવાર્થ—આ જ્ઞાનનો મહિમા કહ્યો જીવ અજીવ એક વર્ધ ગુણભિમા
પ્રવેશ કરે છે તેમને આ જ્ઞાન જ લિખિત જાણે છે જેમ નૃત્યમા કોઈ સ્નાય આને તેને
જે યથાર્થ જાણે તેને સ્નાય કરનારો નમસ્કાર કરી પોતાનું રૂપ જેવું હોય તેવું જ
કરી લે છે તેવી રીતે અહીં પા. જાણવું આવું જ્ઞાન સમ્યક્દૃષ્ટિ પુરુષોને હોય છે,
મિથ્યાદૃષ્ટિ આ ભેદ જાણતા નથી

હવે જીન-અજીનનું એકરૂપ વર્ણન કરે છે —

અપ્પાણમયાણંતા મૃદા દુ પરપ્પવાદિણો કેઈ ।
જીવમજ્જવસાણં કમ્મં ચ તહા પરૂવિત્તિ ॥ ૩૯ ॥
અવરે અજ્જવસાણેસુ તિવ્વમદાણમાગમં જીવ ।
મણ્ણંતિ તહા અવરે ણોકમ્મ ચાવિ જીવોત્તિ ॥ ૪૦ ॥

કેા મૃદ, આત્મતણા અજાણ, પરાત્મવાદી જીવ જે,
'છે કર્મ, અધ્યવસાન તે જીવ' એમ એ નિરૂપણ કરે! ૩૯.

કમ્મસ્સુદય જીવ અવરે કમ્માણુભાયમિચ્છતિ ।
 તિવ્વત્તણમદત્તણગુણેહિ જો સો હવદિ જીવો ॥ ૪૧ ॥
 જીવો કમ્મ ઉદય દોષિણિવિ સ્વલુ કેહ જીવમિચ્છતિ ।
 અવરે સજોગેણ દુ કમ્માણં જીવમિચ્છતિ ॥ ૪૨ ॥
 એવિહા વહુવિહા પરમપ્પાણ વદતિ દુમ્મેહા ।
 તે ન પરમટ્ટવાડણો ણિચ્છયવાડિહિ ણિદ્ધિટ્ટા ॥ ૪૩ ॥

આત્માનમજાનતો મદાસ્તુ પરાત્મવાદિનઃ કેચિત્ ।
 જીવમ્ પચ્ચમાન સ્મર્મ ચ તથા પ્રત્યયતિ ॥ ૩૯ ॥
 અપરઽયવસાનેષુ તીવ્રમદાનુભાગમ્ જીવમ્ ।
 મન્યતે તથાઽપરે નોસ્મર્મ ચાપિ જીવ ઇતિ ॥ ૪૦ ॥
 કર્મણ ઉદય જીવમપરે સ્મર્માનુભાગમિચ્છતિ ।
 તીવ્રત્વમદત્તવગુણામ્યા ય મ ભવતિ જીવઃ ॥ ૪૧ ॥
 જીવસ્મૃત્તેભય દ્વે અપિ સ્વલુ કેચિજીવમિચ્છતિ ।
 અપરે સયોગેન તુ કર્મણા જીવમિચ્છતિ ॥ ૪૨ ॥
 એવિધા વહુવિધા પરમાત્માન વદતિ દુર્મેયસઃ ।
 તે ન પરમાર્થવાદિન નિશ્ચયવાદિર્નિર્નિદિષ્ટા ॥ ૪૩ ॥

વળી કેાઁ અધ્યવસાનમા અનુભાગ તીક્ષણ-મદ જે,
 એને જ માને આતમા, વળી અન્ય કેા નોકર્મને । ૪૦
 કેા અન્ય માને આતમા કર્મોત્તણા વળી ઉદયને,
 કેા તીવ્રમદ-ગુણોસહિત કર્મોત્તણા અનુભાગને । ૪૧
 કેા કર્મ ને જીવ ઉભયમિતને જીવની આના ધરે,
 કર્મોત્તણા મયોગથી અભિજ્ઞાપ કેા જીવની કરે । ૪૨
 દુર્ણદિઓ બહુવિધ આવા, આતમા પરને કહે,
 ને મર્વને પચ્ચમાર્થવાદી કહ્યા ન નિશ્ચયવાદીએ, ૪૩

અન્યથાર્થ — [આત્માન અજાનત] આત્માને નહિ જાણતા થકા [પરાત્મ-
વાદિન] પગ્ને આત્મા કહેનારા [કેચિત્ સૂદા તું] કોઈ મૂક, મોહી, અજાણીઓ તો
[અધ્યવસાન] અધ્યવસાનને [તથા ચ] અને કોઈ [કર્મ] કર્મને [જીવ પ્રરૂપયતિ]
છન કહે છે [અપરે] બીજા કોઈ [અધ્યવસાનેષુ] અધ્યવસાનોમા [તીવ્રમદાનુભાગ]
તીવ્રમદ અનુભાગગતને [જીવ મન્યતે] છવ માને છે [તથા] અને [અપરે] બીજા
કોઈ [નોકર્મ અપિ ચ] નોકર્મને [જીવ ઇતિ] છવ માને છે [અપરે] અન્ય કોઈ
[કર્મેણ હ્રદય] કર્મના ઉદયને [જીવ] છન માને છે, કોઈ [ચ] ' જે [તીવ્રત્વ-
મદન્યગુણાભ્યા] તીવ્રમદપદ્મારૂપ ગુણોથી ભેદને પ્રાપ્ત વાય છે [સ] તે [જીવ
મરતિ] છવ છે ' એમ [કમાનુભાગ] કર્મના અનુભાગને [ઇચ્છતિ] છવ ઇચ્છે છે
(- માને છે) [કેચિત્] કોઈ [જીવકર્મોમય] છવ અને કર્મ [દ્વે અપિ મલુ] બન્ને
મળેવાને જ [જીવ ઇચ્છતિ] છન માને છે [તુ] અને [અપરે] અન્ય કોઈ [કર્મેણ
સયોગેન] કર્મના સંયોગથી જ [જીવ ઇચ્છતિ] છવ માને છે [યદ્યપિધા] આ
પ્રમણ તથા [યદ્યપિધા] અન્ય પણ ઘણા પ્રકારના [દુર્મયસ] દુર્બુદ્ધિઓ—ભિધ્યા-
દિધિઓ [પર] પગ્ને [આત્માન] આત્મા [વચતિ] કહે છે [તે] તેમને [નિશ્ચય-
વાદિનિ] નિશ્ચયવાદીઓએ (- સત્યાર્થવાદીઓએ) [પરમાર્થવાદિન] પરમાર્થવાદી
(- સત્યાર્થ કહેનારા) [ન નિર્દિષ્ટા] કદા નવી

ટીકા — આ જગતમા આત્માનુ અસાવારણુ લમણુ નહિ જાણનાને લીધે
નપુ મધ્યણે અત્ય ત વિમૂઢ થયા થકા, તાર્ત્વિક (પરમાર્થભૂત) આત્માને નહિ જાણતા
એવા ઘણા અજાણી જેના બહુ પ્રકારે પડેને પણ આત્મા કહે છે, બંદે છે કોઈ તો
એમ કહે છે કે રનાસાનિક અર્થાત્ અન્યએન ઉત્પન્ન થયેલા મગદ્વેષ વડે મેલુ જે અ-
ધ્યવસાન (અર્થાત્ ભિધ્યા અભિપ્રાય સહિત વિભાનપશ્ચિલામ) તે જ છવ છે કારણ
કે જેમ જાણાપાણી અન્ય ભુદો કોઈ કોસમો જોનામા આનતો નવી તેમ અધ્ય-
વમાનથી ભુદો અન્ય કોઈ આત્મા જોનામા આનતો નવી ૧ કોઈ કહે છે કે અનાદિ
જેનો પૂર્વ અવયન છે અને અનત જેનો ભવિષ્યનો અવયન છે એવી જે એક
મમળારૂપ (ભ્રમભૂરૂપ) ડિયા તેરૂપે રીડા કંતુ જે કર્મ તે જ છવ છે કારણ કે
કર્મથી અન્ય ભુદો કોઈ છન જોનામા આવતો નવી ૨ કોઈ કહે છે કે તીવ્ર-મદ
અનુભનની ભેદરૂપ થતા, કંતુ (જેનો અત દૂર છે એના) મગરૂપ રમથી ભગેલા
અધ્યવમાનોની જે મતનિ (પરિપાદી) તે જ છવ છે કારણ કે તેનાથી અન્ય ભુદો
કોઈ છન દેખનામા આનતો નવી ૩ કોઈ કહે છે કે નવી ને પુગણી અનરથા ઇત્યાદિ
ભાવે પ્રવર્તિત જે નોકર્મ તે જ છવ છે કારણ કે આ ગરીબી અન્ય ભુદો કોઈ છન
જોનામા આનતો નવી ૪ કોઈ એમ કહે છે કે મમમ્ત લોકને પુણ્યપાપરૂપે વ્યાપતો
જે કર્મનો વિપાક તે જ છવ છે કારણ કે ગુણાગુણ ભાવવી અન્ય ભુદો કોઈ છન

જોવામા આવતો નથી પણ કોઈ કહે છે કે માતા-અમાતારૂપે વ્યાપ્ત જે સમસ્ત તીન મહત્વગુણો તે વડે ભેદરૂપ વતો જે કર્મના અનુભવ તે જ જીવ છે કારણ કે સુખ દુઃખથી અન્ય જુદો કોઈ જીવ દેખવામા આવતો નથી ૬ કોઈ કહે છે કે શિષ્યની જેમ ભયરૂપ મનોના જે આત્મા અને કર્મ, તે બન્ને મળેલા જ જીવ છે કારણ કે સમન્વયરૂ (મૃત્યુરૂપ) કર્મથી જુદો કોઈ જીવ જોવામા આવતો નથી ૭ કોઈ કહે છે કે અર્થક્રિયામા (પર્યેતનશૂન ક્રિયામા) સમર્થ જોવા જે કર્મના સ યોગ તે જ જીવ છે કારણ કે જેમ આઠ લાકડાના યોગથી અન્ય જુદો કોઈ ખાદ્યો જોવામા આવતો નથી તેમ કર્મના સ યોગથી અન્ય જુદો કોઈ જીવ જોવામા આવતો નથી. (આઠ લાકડા મળી ખાદ્યો થયો ત્યારે અર્થક્રિયામા સમર્થ થયો, તે રીતે અહીં પણ જાણુ) ૮ આ પ્રમાણે આઠ પ્રકાર તો આ કહ્યા અને એના એવા અન્ય પણ અનેક પ્રકારના હૃદયિકાઓ (અનેક પ્રકારે) પરને આત્મા કહે છે, પરંતુ તેમને પરમાર્થના જાણનારાઓ સત્યાર્થનાદી કહેતા નથી

ભાવાર્થ — જીવ અજીવ બન્ને અનાદિથી એકસેત્રાનગાહુમ યોગરૂપ મળી રહ્યા છે અને અનાદિથી જ જીવની પુનરુત્થાન મ યોગથી અનેક વિકારસહિત અવસ્થાઓ થઈ રહી છે પરમાર્થદષ્ટિએ જોતા, જીવ તો પોતાના ચેતન્યત્વ આદિ ભાવોને છાડતો નથી અને પુનરાવ પોતાના મૂર્તિજ જડત્વ આદિને છાડતો નથી પરંતુ જે પરમાર્થને જાગતા નથી તેઓ સ યોગની વચેલા ભાવોને જ જીવ કહે છે કારણ કે પરમાર્થ જીવનુ સ્વરૂપ પુનરાવથી ભિન્ન સર્વજ્ઞને દેખાય છે તેમ જ સર્વજ્ઞની પરપરાના આગમથી જાણી શકાય છે, તેથી જેમના મનમા સર્વજ્ઞ નથી તેઓ પોતાની બુદ્ધિથી અનેક કલ્પના કરી કહે છે તેમાંથી પેતતી, મીમાસક, સામ્ય, બૌદ્ધ, નૈયાયિક, વૈશેષિક, આનંદિક આદિ મનોના આશય ભાવ પ્રકાર તો પ્રગટ કહ્યા, અને અન્ય પણ પોત પોતાની બુદ્ધિથી અનેક કલ્પના કરી અનેક પ્રકારે કહે છે તે મ્યા સુધી કહેના ? ૩૬—૪૩

એનું કહેનારા સત્યાર્થવાદી કેમ નથી તે કહે છે —

एए सव्वे भावा पुग्गलदव्वपरिणामणिप्पण्णा ।

केवलजिणेहि मणिया कह ते जीरो ति वच्चन्ति ॥ ४४ ॥

एते सर्वे भावाः पुद्गलद्रव्यपरिणामनिष्पन्नाः ।

केवजिनैर्मणिताः कथं ते जीव इत्युच्यते ॥ ४४ ॥

પુદ્ગલવતણા પરિણામથી નીપજેલ મર્વે ભાવ આ

મહુ કેવળીજિન ભાખિયા, તે જીવ કેમ કહો લવા ? ૪૪

અન્વયાર્થ.—[એતે] આ પૂર્વે કહેલા અધ્યવસાન આદિ [સર્વે માયા] ભાવો છે તે બાથ [પુદ્ગલદ્રવ્યપરિણામનિષ્પન્ના] પુદ્ગલદ્રવ્યના પરિણામથી નીપત્ત્યા છે એમ [કેવલિજિને] કેવળી મર્વણ જિનદેવોએ [મણિતા] કહ્યું છે [તે] તેમને [જીવં હિતિ] એવ એમ [કથં ઉચ્યતે] કેમ કહી ગયાય ?

ટીકા.—આ અધ્યવસાનાદિ ભાવો છે તે બાથ, નિધને (મમન્ત પદાર્થને) સાક્ષાત્ દેખનારા ભગવાન વીતરાગ સર્વજ્ઞ અર્હતદેવો વડે, પુદ્ગલદ્રવ્યના પરિણામમય કહેવામા આવ્યા હોવાથી, તેઓ ચૈતન્યસ્વભાવમય અનુદ્રવ્ય થવા સમર્થ નથી કે જે અનુદ્રવ્ય ચૈતન્યભાવથી રૂપ્ય એના પુદ્ગલદ્રવ્યથી અતિરિક્ત (લિપ્ત) કહેવામા આ પુ છે, મારે જેઓ આ અધ્યવમાનાદિકને એવ કહે છે તેઓ ખરેખર પરમાર્થવાદી નથી કેમકે આગમ, યુક્તિ અને અનુભવથી તેમનો પમ બાધિત છે તેમા, 'તેઓ એવ નથી' એવુ આ સર્વજ્ઞનુ વચન છે તે તો આગમ છે અને આ (નીચે પ્રમાણે) સ્વાનુભવગર્ભિત યુક્તિ છે—અવ્યયેવ ઉત્પન્ન થયેલા એના ગગદ્વેષ નરે મલિન અધ્યવસાન છે તે એવ નવી કારણ કે, કાલિમા (કાળપ) થી લુહા મુનર્પની જેમ, અધ્યવસાનથી લુહા ચિત્સ્વભાવરૂપ એવ ભેદજ્ઞાનીઓ વડે સ્વય ઉપલબ્ધમાન છે અર્થાત્ તેઓ પ્રત્યક્ષ ચૈતન્યભાવને લુહા અનુભવે છે ૧ અનાદિ જેનો પૂર્વ અનયન છે અને અનત જેનો ભવિષ્યનો અવયવ છે એવી જે એક સમગ્ધરૂપ દિયા તે રૂપે કીડા કંટુ કર્મ છે તે પણ એવ નવી કારણ કે કર્મથી લુહા અન્ય ચૈતન્યસ્વભાવરૂપ એવ ભેદજ્ઞાનીઓ વડે સ્વય ઉપલબ્ધમાન છે અર્થાત્ તેઓ તેને પ્રત્યક્ષ અનુભવે છે ૨ ત્રીમ મદ અનુભવથી ભેદરૂપ થતા, દુગ્ધ ગગગ્રસથી ભરેલા અધ્યવમાનોની સતતિ પણ એવ નથી કારણ કે તે સતતિથી અન્ય લુહા ચૈતન્યસ્વભાવરૂપ એવ ભેદજ્ઞાનીઓ વડે સ્વય ઉપલબ્ધમાન છે અર્થાત્ તેઓ તેને પ્રત્યક્ષ અનુભવે છે ૩ નવી પુગણી અવસ્થાદિકના ભેદથી પ્રવર્તતું જે નાકર્મ તે પણ એવ નથી કારણ કે ગરીરથી અન્ય લુહા ચૈતન્યસ્વભાવરૂપ એવ ભેદજ્ઞાનીઓ વડે સ્વય ઉપલબ્ધમાન છે અર્થાત્ તેઓ તેને પ્રત્યક્ષ અનુભવે છે ૪ મમસ્ત જગતને પુણ્યપાપરૂપે વ્યાપતો કર્મનો નિપાક છે તે પણ એવ નવી કારણ કે શુભાશુભ ભાવથી અન્ય લુહા ચૈતન્યસ્વભાવરૂપ એવ ભેદજ્ઞાનીઓ વડે સ્વય ઉપલબ્ધમાન છે અર્થાત્ તેઓ પોતે તેને પ્રત્યક્ષ અનુભવે છે ૫ માતા-અશાતારૂપે વ્યાપ્ત જે સમસ્ત ત્રીમમદપણારૂપ ગુણો તે વડે ભેદરૂપ થતો જે કર્મનો અનુભવ તે પણ એવ નથી કારણ કે મુખદુ બધી લુહા અન્ય ચૈતન્યસ્વભાવરૂપ એવ ભેદજ્ઞાનીઓ વડે સ્વય ઉપલબ્ધમાન છે અર્થાત્ તેઓ પોતે તેને પ્રત્યક્ષ અનુભવે છે ૬ શિખડની જેમ ઉભયાત્મકપણે મળેલા જે આત્મા અને કર્મ તે બન્ને મળેલા પણ એવ નથી કારણ કે સમન્તપણે (સ પૂર્ણપણે) કર્મથી લુહા અન્ય ચૈતન્યસ્વભાવરૂપ એવ ભેદજ્ઞાનીઓ વડે સ્વય ઉપલબ્ધમાન છે અર્થાત્ તેઓ પોતે તેને પ્રત્યક્ષ અનુભવે

■ ૭ અર્થક્રિયામાં મમર્થ એવો જે કર્મનો સંયોગ તે પખ' છન નથી કારણ કે, આઠ કાષ્ટના સંયોગથી (ખાવાની) જીવ જે ખાઈવામાં સનારો પુરુષ તેની જેમ, કર્મસંયોગથી જીવો અન્ય ચેતન્યસ્વભાવરૂપ છન ભેદજ્ઞાનીઓ વડે સ્વયં ઉપવચ્યમાન છે અર્થાત્ તેઓ પોતે તેને પ્રત્યક્ષ અનુભવે છે ૮ (આ જ રીતે અન્ય કોઈ બીજા પ્રાર્થે કહે ત્યાં પણ આ જ શુદ્ધિ જાણી)

ભાનાર્થ — ચેતન્યસ્વભાવરૂપ છન, સર્વ પન્થાઓથી જીવો, ભેદજ્ઞાનીઓને અનુભવગોચર છે, તેની જેમ અજ્ઞાની અને છે તેમ નથી

અહીં પુરુષવધી લિંગ આત્માની ઉપવર્જિત પ્રત્યે મિત્રતા કરનાર (પુરુષવત જ આત્મા જાણનાર) પુરુષને (તેના હિતરૂપ આત્મપ્રાપ્તિની વાત કહી) મીઠાશથી (અને સમભાવથી) જ આ પ્રમાણે ઉપદેશ કરે એમ કાન્યમાં કહે છે —

(માનની)

વિરમ મિમપરેણાર્પકોભાહલેન
સ્વયમપિ નિમૃત્ત સન્ પદ્ય પળાસમેન્મ્ ।
હૃદયસરસિ પુસ' પુદ્ગલિન્નિષાન્તો
નનુ મિમનુપન્નિર્મોતિ ક્વિચોપતન્વિ ॥ ૩૪ ॥

અર્થ — હે ભાન્ય ! તને નકામો કોવાહલ્ય કરાવી શુ લાભ છે ? એ કોવાહલ્યની શુ વિરજા વા અને એક ચેતન્યમાત્ર નસ્તુને પોતે નિશ્ચળ હીન થઈ જાય, એવો મહિના અભ્યાસ કરે અને જે (તપાસ) કે એમ કરાથી પોતાના હૃદયસરોવરમાં, જેનું તેજ, પ્રતાપ, પ્રાણ પુરુષવધી ભિન્ન છે એવા આત્માની પ્રાપ્તિ નથી થતી કે થાય છે

ભાનાર્થ — જે પોતાના સ્વરૂપનો અભ્યાસ કરે તો તેની પ્રાપ્તિ અનશ્વર થાય, જે પરસ્પર હોય તો તેની તો પ્રાપ્તિ ન થાય પોતાનું સ્વરૂપ તો માન્ય છે, પણ બહી રહ્યો છે, જે ચેતીને દેખે તો પામે જ છે અહીં મહિનાનો અભ્યાસ કહ્યો તેથી એમ ન મમગ્રન્થ કે એટલે જ નખત લાગે તેનું થતું તો મુહૂર્તમાત્રમાં જ છે, પરંતુ ગિચ્ચને બહુ કઠિન વા ! શુ હોય તો તેનો નિષેધ કર્યો છે જે સમજનાર બહુ કાળ લાગે તો જ મહિનાથી અધિક નહિ લાગે, તેથી અન્ય નિષ્પ્રયોજન કોવાહલ્ય છોડી આમાં લાગનાથી જલદી સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ થશે એવો ઉપદેશ છે ૪

હવે મિત્ર પૂછે છે કે આ અધ્યવસાનાનિ ભાવો છન ન કહ્યા, અન્ય ચેતન્ય-સ્વભાવ છન કહ્યો, તો આ ભાવો પણ કથયિત્ ચેતન્ય માથે જ સંબંધ રાખનાર

પ્રતિભાસે છે, (ચૈતન્ય સિનાય જડને તો દેખાતા નથી,) છતાં તેમને પુદ્ગલના સ્વભાવ કેમ કહ્યા? તેના ઉત્તરનું આધ્યાત્મ કહે છે —

અટ્ટવિહ પિ ય કમ્મં સન્ન પુગ્ગલમયં જિણા વિતિ ।

જસ્સ ફલ ત વુચ્છં દુક્ખ તિ વિપચ્ચમાણસ્સ ॥ ૪૫ ॥

અટ્ટવિધમપિ ચ કર્મ સર્વ પુદ્ગલમય જિના વિદતિ ।

યસ્ય ફલ તદુચ્યતે દુઃસ્વમિતિ વિપચ્ચમાણસ્ય ॥ ૪૬ ॥

અન્યથાર્થ — [અટ્ટવિધમ્ અપિ ચ] આઠે પ્રકારનું [કર્મ] કર્મ છે તે [સર્વ] સર્વ [પુદ્ગલમય] પુદ્ગલમય છે એમ [જિના] જિનભગવાન સર્વજ્ઞદેવો [વિદતિ] કહે છે — [યસ્ય વિપચ્ચમાણસ્ય] જે પદ્ય થઈ ઉદયમા આનતા કર્મનું [ફલ] ફળ [તત્] પ્રસિદ્ધ [દુક્ખ] દુઃખ છે [इति उच्यते] એમ કહ્યું છે

ટીકા — અધ્યવસાન આદિ સમસ્ત ભાવોને ઉત્પન્ન કરનારુ જે આઠે પ્રકારનું જ્ઞાનાનરણુ આદિ કર્મ છે તે બધુંય પુદ્ગલમય છે એવું સર્વજ્ઞનું વચન છે વિપાકની હોડે પહોંચેલાં તે કર્મના ફળપણે જે કહેવામા આવે છે તે, (એટલે કે કર્મફળ) અનાકુળતાલક્ષણ જે સુખ નામનો આત્મસ્વભાવ તેનાથી વિલક્ષણ હોનાથી, દુઃખ છે તે દુઃખમા જ આકુળતાલક્ષણ અધ્યવસાન આદિ ભાવો સમાવેશ પામે છે, તેથી, એકે તેઓ ચૈતન્ય સાથે મળવ હોનાનો ભ્રમ ઉપજવે છે તોપણ, તેઓ આત્માના સ્વભાવો નથી પણ પુદ્ગલસ્વભાવો છે

ભાવાર્થ — કર્મનો ઉદય આવે ત્યારે આ આત્મા દુઃખરૂપ પરિણામે છે અને દુઃખરૂપ ભાવ છે તે અધ્યવસાન છે તેથી દુઃખરૂપ ભાવમા (અધ્યવસાનમા) ચેતનતાનો ભ્રમ ઉપજે છે પરમાર્થે દુઃખરૂપ ભાવ ચેતન નથી, કર્મજન્ય છે તેથી જડ જ છે ૪૫

હવે પૂછ છે કે જે અધ્યવસાનાદિ ભાવો છે તે પુદ્ગલસ્વભાવો છે તો સર્વજ્ઞના આગમમા તેમને જીનપણે કેમ કહેવામા આવ્યા છે? તેના ઉત્તરનું આધ્યાત્મ કહે છે —

વવહારસ્સ દરીમણમુવણ્ણસો વણ્ણિદો જિણવરેહિં ।

જીવા એદે સન્ને અજ્ઞવસાણાદઓ માવા ॥ ૪૬ ॥

૩. કર્મ અષ્ટ પ્રકારનું જિન સર્વ પુદ્ગલમય કહે, પરિપાક સમયે જેહનું કળા દુઃખ નામ પ્રસિદ્ધ છે. ૪૫.
વ્યવહાર એ દર્શાવિયો જિનવગ્તાણા ઉપદેશમા,
આ સર્વ અર્થે આદિ ભાવ જ્યાં જીવ વર્ણવ્યા ૪૬

વ્યવહારસ્ય દર્શનમુપદેશો વર્ણિતો જિનવરૈઃ ।

જીરા એતે મર્વેડ યવસાનાદયા ભાવાઃ ॥ ૪૬ ॥

અન્યથાર્થ — [યો સર્વે] આ સર્વ [અધ્યવસાનાદય ભાવાઃ] અધ્યવસાનાદિ ભાવો છે તે [જીરા] છતાં છે એવો [જિનવરૈઃ] જિનવરોએ [ઉપદેશ વર્ણિત] જે ઉપદેશ ન બોલ્યો છે તે [વ્યવહારસ્ય દર્શન] વ્યવહારનય દર્શાવ્યો છે

ટીકા — આ સર્વ અધ્યવસાનાદિ ભાવો છતાં છે એવું જે ભગવાન સર્વજ્ઞ દેવોએ કહ્યું છે ન, ભેદે વ્યવહારનય અભુતાર્થ છે તોપણ, વ્યવહારનયને પણ દર્શાવ્યો છે, કારણ કે જેમ સ્વેચ્છાના મ્હે દાન વસ્તુસ્વરૂપ જણાવે છે તેમ વ્યવહારનય વ્યવહારી છોડે તે પશ્ચાન્ના કહેનાર છે તેથી, અપરમાર્થભૂત હોવા છતાં પણ, કર્મ-તીર્થની પ્રવૃત્તિ કરનાર (વ્યવહારનય) દર્શાવેલા ન્યાયસંગત જ છે પરંતુ જે વ્યવહાર ન દર્શાવનારો આવે તો, પરમાર્થ (અપરમાર્થનય) શરીરથી છતાં સિત્ત દર્શાવનારો આવવનો હોવાથી, જેમ જરૂરને મસળી નાખનારો હિંસાનો અભાવ છે તેમ, નસસ્થાનર છોડવું નિરાકરણે જન (ઘાત) કરનારો પણ હિંસાનો અભાવ કરે અને તેથી બંધનો જ અભાવ કરે, વળી પરમાર્થદ્વારા રાગદ્વેષભ્રાહ્મી છતાં સિત્ત દર્શાવનારો આવવનો હોવાથી, 'ગળી, દેવી, મોહી છતાં કર્મથી બંધાય છે તેને છોડાવો' — એમ મોક્ષના ઉપાયના પ્રહરણનો અભાવ થશે અને તેથી મોક્ષનો જ અભાવ થશે (આમ જે વ્યવહારનય ન દર્શાવનારો આવે તો બંધમોક્ષનો અભાવ કરે છે)

ભાવાર્થ — પરમાર્થનય તો છતાં શરીર તથા રાગદ્વેષભ્રાહ્મી સિત્ત કહે છે જે તેના અંગત કરનારો આવે તો શરીર તથા રાગદ્વેષભ્રાહ્મી પુરુષવશ્ય હોઈ અને તો પછી પુરુષને ઘાતવાથી હિંસા થતી નથી અને રાગદ્વેષભ્રાહ્મી બંધ થતો નથી આમ, પરમાર્થથી જે સત્તાર ભામ બનેલા અભાવ કહ્યો છે તે જ એકાંતે કરશે પરંતુ આત્મ એકાગર્ય વસ્તુત્વ સ્વરૂપ નથી, અનસ્તુત્વ અદાન, જ્ઞાન, આચરણ અનસ્તુરૂપ જ છે માટે વ્યવહારનયનો ઉપદેશ ન્યાયપ્રાપ્ત છે આ રીતે સ્વાધ્યાયથી બંધ નથોનો નિર્લેપ મગ્ધી અદાન કરવું તે મહત્ત્વ છે ૪૬

હવે શિષ્ય પૂછે છે કે આ વ્યવહારનય કયા દૃષ્ટાંતથી અપર્યાપ્ત છે તેના ઉત્તર કહે છે —

રાયા હુ ણિગ્ગદો તિય एसो वलसमुदयस्स आदेसो ।

ववहारेण हु उच्चदि तत्थेको णिगग्गदो राया ॥ ४७ ॥

"નિર્ગમન આ નૃપત્તુ થયું" — નિર્દેશ સૈન્યસમૂહને,

વ્યવહારથી કહેવાય એ, પણ ભૂપ એમો એક છે, ૪૭

એમેવ ય વવહારો અઙ્ગવસાણાદિઅણ્વમાવાણ ।

જીવો તિ કદો મુત્તે તત્ત્યેકો ણિચ્છિદો જીવો ॥ ૪૮ ॥

રાજા સ્વલુ નિર્ગત ઇત્યેષ વલ્લસમુદયસ્યાદેશઃ ।

વ્યવહારેણ તૂચ્યતે તત્ત્વૈકો નિર્ગતો રાજા ॥ ૪૭ ॥

એમેવ ચ વ્યવહારોઽયવસાનાન્યમાવાનામ્ ।

જીવ ઇતિ કૃતઃ સૂત્રે તત્ત્વૈકો નિશ્ચિતો જીવઃ ॥ ૪૮ ॥

અન્વયાર્થઃ.—જેમ કેઈ રાજા સેનાસહિત નીકળ્યો ત્યા [રાજા સ્વલુ નિર્ગત]
'આ રાજા નીકળ્યો' [ઈતિ એવ] એમ આ જે [વલ્લસમુદયસ્ય] સેનાના મધુદાયને
[આદેશ] કહેનામા આવે છે તે [વ્યવહારેણ તુ ઉચ્યતે] વ્યવહારથી કહેનામા આવે
છે, [તત્ર] તે સેનામા (વાસ્તવિકપણે) [એક નિર્ગત રાજા] ગત તો એક જ
નીકળ્યો છે, [એવમ્ એવ ચ] તેવી જ રીતે [અણ્વવસાનાઅન્યમાવાના] અધ્યવસાન
આદિ અન્ય ભાવોને [જીવ ઇતિ] '(આ) ૯૧ છે' એમ [સૂત્રે] પરમાગમમા
કહ્યું છે તે [વ્યવહારઃ કૃત] વ્યવહાર કર્યો છે, [તત્ર નિશ્ચિત] નિશ્ચયથી વિચારવામા
આવે તો તેમનામા [જીવ એક] એવ તો એક જ છે

ટીકા.—જેમ આ રાજા પાચ યોજનના ફેલાયથી નીકળી રહ્યો છે એમ
કહેવું તે, એક રાજાનું પાચ યોજનમા ફેલાયુ અશક્ય હોવાથી, વ્યવહારી લોકોના
સેનાસમુદાયમા રાજા કહેવારૂપ વ્યવહાર છે, પરમાર્થથી તો રાજા એક જ છે, (સેના
રાજા નથી), તેવી રીતે આ ૯૧ સમગ્ર રાગગ્રામમા (રાગના સ્થાનોમા) વ્યાપીને
પ્રગર્ભી રહ્યો છે એમ કહેવું તે, એ ૯૧નું સમગ્ર રાગગ્રામમા વ્યાપયુ અશક્ય
હોવાથી, વ્યવહારી લોકોના અધ્યવસાનાદિક ભાવોમા એવ કહેવારૂપ વ્યવહાર છે, પર-
માર્થથી તો એવ એક જ છે, (અધ્યવસાનાદિક ભાવો ૯૧ નથી) ૪૭-૪૮

હવે ગિય પૂછે છે કે એ અધ્યવસાનાદિ ભાવો છે તે ૯૧ નથી તો
એક, ટકિલકીર્ણ, પરમાર્થસ્વરૂપ એવ કેવો છે? તેનું લક્ષણ શું છે? એ પ્રશ્નનો
ઉત્તર કહે છે—

એમ સર્વ અધ્યવસાન આદિ અન્યભાવો એવ છે

—સૂત્રે કર્યો વ્યવહાર, પણ ત્યા એવ નિશ્ચય એક છે. ૪૮.

અરસમરૂપમગધ અવ્વત્ત ચેદનાગુણમસદ્ધ ।

જાણ અલિંગગ્રહણ જીવમણિદ્વિટ્સટાણ ॥ ૪૯ ॥

અરસમરૂપમગધમવ્યક્ત ચેતનાગુણમશત્રદ્ધમ્ ।

જાનીદિ અલિંગગ્રહણ જીવમણિદ્વિટ્સટ્યાનમ્ ॥ ૪૯ ॥

અન્યથાર્થ — હે ભવ્ય ! તું [જીવ] જીવને [અરસ] રસરહિત, [અરૂપ] રૂપરહિત, [અગ્ર] ગંધરહિત, [અવ્યક્ત] અવ્યક્ત અર્થાત્ ઇન્દ્રિયોને ગોચર નથી એવો, [ચેતનાગુણ] ચેતના જેનો ગુણ છે એવો, [અશત્રદ્ધ] શત્રુદરહિત, [અલિંગગ્રહણ] કોઈ ચિત્તથી જેતુ મહુલા નથી એવો અને [અણિદ્વિટ્સટ્યાન] જેનો કોઈ આકાર નોતરતો નથી એનો [જાનીદિ] જાણ.

ટીકા — જે જીવ છે તે નિશ્ચયે પુરુગવદ્રવ્યથી અન્ય હોવાથી તેમા રસગુણ નિયમાન નથી માટે અરસ છે ૧ પુરુગવદ્રવ્યના ગુણોથી પણ લિંગ હોવાથી પોતે પણ રસગુણ નથી માટે અરસ છે ૨ પરમાર્થે પુરુગવદ્રવ્યનું સ્વામીપણ પણ તેને નહિ હોવાથી તે દ્ર વેન્દ્રિયના આધાન વડે પણ રસ આપતો નથી માટે અરસ છે ૩ પોતાના સ્વભાવની દૃષ્ટિથી એનામા આવે તો ક્ષયોપરશ્મિક ભાવનો પણ તેને અભાન હોવાથી તે ભારેદ્રિયના આધાન વડે પણ રસ આપતો નથી માટે અરસ છે ૪ સકલ વિરથોના નિરથોમા આનારૂપ એવા એક જ મવેદનપરિણામરૂપ તેનો સ્વભાવ હોવાથી તે કેવળ એક સ્વરૂપનાપરિણામને પામીને રસ આપતો નથી માટે અરસ છે ૫ (તેને સમસ્ત જોયોતુ જ્ઞાન થાય છે પરંતુ) જ્ઞેયજ્ઞાયકના તાદાત્મ્યનો (એકરૂપ બનાવો) નિષેધ હોવાથી રસના જ્ઞાનરૂપે પરિણમતા છતાં પણ પોતે રસરૂપે પરિણમતો નથી માટે અરસ છે ૬ આમ છ પ્રકારે રસના નિષેધથી તે અરસ છે.

(‘અરસ’ની જેમ અરૂપ, અગ્ર, અવ્યક્ત અને અશત્રુદ — એ ચારે વિગતોને છ છ હેતુથી સસ્કૃત ટીકામા આચાર્યે સમજાવ્યા છે, તે ‘અરસ’ પ્રમાણે જ જાણી લેવા.)

(હવે ‘અણિદ્વિટ્સટ્યાન’ વિશેષજ સમજાવે છે —) પુરુગવદ્રવ્ય વડે સ્વાયેતુ જે શરીર તેના સસ્થાન (આકાર) થી જીવને સસ્થાનનાણો કહી શકાતો નથી માટે જીવ અણિદ્વિટ્સટ્યાન છે ૧ પોતાના નિયત સ્વભાવથી અનિયત સસ્થાનનાણા

જીવ ચેતનાગુણ, રાજ્ઞ-રસ-રૂપ-ગંધ-વ્યક્તિવિહીન છે,
નિદ્વિટ્ નહિ સસ્થાન જીવનું, મહણ લિંગયકી નહિ ૪૯.

અનત ગરીબોમાં રહે છે માટે અનિર્દિષ્ટ સ્થાન છે ૨ સ્થાન નામકર્મના વિપાક (ફળ) પુરુગલોમાં જ કહેવામાં આવે છે (તેથી તેના નિમિત્તથી પણ આકાર નથી) માટે અનિર્દિષ્ટ સ્થાન છે ૩ જુદા જુદા સ્થાનરૂપે પશ્ચિમોદી સમસ્ત વસ્તુઓના સ્વરૂપ સાથે જેની વ્યાપારિક સંવેદનશક્તિ સંબંધિત (અર્થાત્ તદાકાર) છે એવો હોના છતાં પણ જેને સમસ્ત લોકના મિલ્લાપથી (-સંબંધથી) રહિત નિર્મળ (જ્ઞાન-માન) અનુભૂતિ થઈ રહી છે એવો હોનાથી પોતે અત્યંતપણે સ્થાન વિનાનો છે માટે અનિર્દિષ્ટ સ્થાન છે આમ ચાર હેતુથી સ્થાનનો નિર્ધાર કર્યો

(હવે 'અવ્યક્ત' વિગેષણને સિદ્ધ કરે છે —) ૭ દ્રવ્યસ્વરૂપ લોક જે જ્ઞેય છે અને વ્યક્ત છે તેનાથી જીન અન્ય છે માટે અવ્યક્ત છે ૧ કપાયોના સમૂહ જે જ્ઞાનકલાન વ્યક્ત છે તેનાથી જીવ અન્ય છે માટે અવ્યક્ત છે ૨ ચિત્સામાન્યમાં ચેતન્યની સર્વ વ્યક્તિઓ નિમગ્ન (અતર્લૂત) છે માટે અવ્યક્ત છે ૩ ક્ષણિક વ્યક્તિમાત્ર નથી માટે અવ્યક્ત છે ૪ વ્યક્તપણું તથા અવ્યક્તપણું લેખા મિશ્રિતરૂપે તેને પ્રતિભાસના છતાં પણ તે કેવળ વ્યક્તપણાને જ સ્પર્શતો નથી માટે અન્યક્ત છે ૫ પોતે પોતાથી જ બાહ્ય-અવ્યતર સ્પષ્ટ અનુભવાઈ રહ્યો હોના છતાં પણ વ્યક્તપણા પ્રતિ ઉદામીનપણે પ્રદ્યોતમાન (પ્રકાશમાન) છે માટે અવ્યક્ત છે ૬ આમ ૭ હેતુથી અન્યક્તપણું સિદ્ધ થયું

આ પ્રમાણે ગ્સ, રૂપ, ગત, સ્પર્શ, ગન્ધ, મસ્થાન અને વ્યક્તપણાનો અભાવ હોના છતાં પણ સ્વયં સંવેદનના બળથી પોતે સદા પ્રત્યક્ષ હોનાથી અનુમાન-ગોચરમાનપણાના અભાવને લીધે (જીવને) અલિંગ્યમહત્ત્વ કહેવામાં આવે છે

પોતાના અનુભવમાં આવતા ચેતનાનુજ્ઞ વડે મદા અતરંગમાં પ્રકાશમાન છે તેવી (જીન) ચેતનાનુજ્ઞનાજો છે કેવો છે ચેતનાનુજ્ઞ જે સમસ્ત વિપ્રતિપત્તિઓનો (જીવને અન્ય પ્રકારે માનવારૂપ ઝડપાઓનો) નાશ કરનાર છે, જેણે પોતાનું સર્વસ્વ લેજ્ઞાની જીવને સોંપી દીધું છે, જે સમસ્ત લોકલોકને આસીલૂત કરી જાણે કે અત્યંત વૃષ્ટ (મુખી) હોય તેમ સર્વ કાળે દિવિત્તમાત્ર પણ ચક્રાયમાન થતો નથી અને એ રીતે સદાય જરા પણ નહિ ચળતું અન્યદ્રવ્યથી અસાધ્યપણું હોવાથી જે (અસાધ્યતા), સંભાવ્યભૂત છે

—આમે ચેતન્યરૂપ પરમાર્થસ્વરૂપ જીન છે જેનો પ્રકાર નિર્મળ છે એમે આ ભગવાન આ લોકમાં એક, ટકોટીલી, સિત્ત જ્યોતિરૂપ વિગજમાન છે

હવે આ જ અર્થનું કળગરૂપ કાવ્ય કહી એના આત્માના અનુભવની પ્રેક્ષા કરે છે —

(માનની)

સવન્નમપિ વિદ્યાયાહાય ચિન્નકિરિક્ત
સ્ફુટતમવગાય સ્વ ચ ચિન્નકિરિક્તમાત્રમ્ ।
ઇમમ્પરિ ચરત્ત ચારુવિશ્વસ્ય સાક્ષાત્
કઠયતુ પરમાત્માત્માનમાત્મન્યનતમ્ ॥ ૩૫ ॥

અર્થ — ચિત્તાગ્નિથી રહિત અન્ય સડળ ભાવોને મૂળથી છાડીને અને પ્રગટપણે પોતાના ચિત્તાગ્નિમાન ભાનનુ અનગાહન કરીને, લબ્ય આત્મા સમસ્ત પદાર્થસમૂહ ૩૫ લોકના ઉપર પ્રગર્ભતા એના આ એક કેનળ અનિનાશી આત્માનો આત્મામા જ અભ્યાસ કરે, સાક્ષાત્ અનુભવ કરે।

ભાવાર્થ — આ આત્મા પરમાર્થ મમસ્ત અન્યભાવોથી નહિત ચૈતન્યશક્તિ-મા । છે, તેના અનુભવનો અભ્યાસ કરે। એમ ઉપદેશ છે

હવે ચિત્તાગ્નિથી અન્ય જે ભાવો છે તે બધા પુરુગવદ્વ્યસબધી ૩ એવી આગળની ગાથાની સુચનિકાએ સ્લોક કહે છે —

(અનુક્રુપ)

ચિન્નકિવ્યાપ્તર્ત્તસ્વસારો જીવ ઇયાનયમ્ ।
અતોઽતિરિક્તાઃ સર્વેઽપિ ભાવાઃ પૌદ્ગલિના અમી ॥ ૩૬ ॥

અર્થ — ચૈતન્યશક્તિથી વ્યાપ્ત જેતા સર્વસ્વ સાર છે એવો આ જીવ એવો જ માન છે, આ ચિત્તશક્તિથી શૂન્ય જે આ ભાવો છે તે બધા પુરુગવદ્વ્યસબધી — પુરુગવદ્વ્યસબધી જ છે ૪૬

એના એ ભાવોનુ વ્યાખ્યાન ૭ ગાથાઓમા કરે છે —

જીવસ્સ ણત્થિ ણ્ણો ણવિ મવો ણવિ રસો ણત્થિ ય ફાસો ।
ણવિ રૂપ ણ મરીર ણવિ મઠાણ ણ મહણ ॥ ૫૦ ॥

નથી વર્ણ લવને, ગ ૫ નહિ, નહિ સ્પર્શ, નસ લવને નહિ,
નહિ રૂપ કે ન મરીર, નહિ મઠ્યાન, મહનને નહિ, ૫૦

જીવસ્સ નત્થિ રાગો નવિ દોસો નેવ વિજ્જદે મોહો ।

નો પન્નયા ન કમ્મં નોકમ્મં ચાવિ સે નત્થિ ॥ ૫૧ ॥

જીવસ્સ નત્થિ વગ્ગો ન વગ્ગણા નેવ ફહ્ઠયા કેઈ ।

નો અજ્ઞપ્પટ્ટાણા નેવ ય અણુમાયટાણાણિ ॥ ૫૨ ॥

જીવસ્સ નત્થિ કેઈ જોયટ્ટાણા ન વઘટાણા વા ।

નેવ ય ઉદયટ્ટાણા ન મગ્ગણટ્ટાણયા કેઈ ॥ ૫૩ ॥

નો ઠિદિચંઘટ્ટાણા જીવસ્સ ન સકિલેસટાણા વા ।

નેવ વિમોહિટ્ટાણા નો સંજમલદ્વિટાણા વા ॥ ૫૪ ॥

નેવ ય જીવટ્ટાણા ન ગુણટ્ટાણા ય અત્થિ જીવસ્સ ।

જેણ દુ દ્વે સવ્વે પુગ્ગલદવ્વસ્સ પરિણામા ॥ ૫૫ ॥

જીવસ્ય નાસ્તિ વર્ણો નાપિ ગથો નાપિ રસો નાપિ ચ સ્પર્શઃ ।

નાપિ રૂપ ન શરીર નાપિ સસ્થાન ન સહનનમ્ ॥ ૫૦ ॥

જીવસ્ય નાસ્તિ રાગો નાપિ દ્વેષો નૈવ રિપતે મોહઃ ।

નો પ્રત્યયા ન કર્મ નોકર્મ ચાપિ તમ્ય નાસ્તિ ॥ ૫૧ ॥

નથી ગગ જીવને, દેપ નહિ, વળી મોહ જીવને છે નહિ,

નહિ પ્રત્યયો, નહિ કર્મ કે નોકર્મ પણ જીવને નહિ, ૫૧.

નથી વર્ગ જીવને, વર્ગણા નહિ, સ્પર્શકો કંઈ છે નહિ,

અધ્યાત્મસ્થાન ન જીવને, અનુભાગસ્થાનો પણ નહિ; ૫૨

જીવને નથી કંઈ યોગસ્થાનો, બધસ્થાનો છે નહિ,

નહિ ઉદયસ્થાનો જીવને, કો ભાગણાસ્થાનો નહિ, ૫૩

સ્થિતિબધસ્થાન ન જીવને, સકલેશસ્થાનો પણ નહિ,

સ્થાનો વિશુદ્ધિતણા ન, સયમસન્ધિના સ્થાનો નહિ. ૫૪

નથી જીવસ્થાનો જીવને, ગુણસ્થાન પણ જીવને નહિ,

પરિણામ પુદ્ગલદ્રવ્યના આ સર્વ હોવાથી નથી ૫૫

જીવસ્ય નાસ્તિ વર્ગા ન વર્ગણા નૈવ સ્પર્શકાનિ કાનિચિત્ ।
 નો અધ્યાત્મસ્થાનાનિ નૈવ ચાનુમાગસ્થાનાનિ ॥ ૫૨ ॥
 જીવસ્ય ન સતિ કાનિચિયોગસ્થાનાનિ ન વધસ્થાનાનિ વા ।
 નૈવ ચોદયસ્થાનાનિ ન માર્ગણાસ્થાનાનિ કાનિચિત્ ॥ ૫૩ ॥
 નો સ્થિતિવધસ્થાનાનિ જીવસ્ય ન સંકેશસ્થાનાનિ ચા ।
 નૈવ વિશુદ્ધિસ્થાનાનિ નો સયમલ્લિપ્તસ્થાનાનિ વા ॥ ૫૪ ॥
 નૈવ ચ જીવસ્થાનાનિ ન ગુણસ્થાનાનિ ચા સતિ જીવસ્ય ।
 યેન ત્વેતે સર્વે પુદ્ગલદ્રવ્યસ્ય પરિણામાઃ ॥ ૫૫ ॥

અન્વયાર્થ — [જીવસ્ય] જીવને [વર્ગ] વર્ગ [નાસ્તિ] નથી, [નાપિ ગધો] ગધ ૫ : નથી, [સ્ત અપિ ન] સ્ત ૫૫ નથી [ચ] અને [સ્પર્શ અપિ ન] સ્પર્શ ૫૫ નથી, [રૂપ અપિ ન] રૂપ ૫૫ નથી, [ન શરીર] શરીર ૫૫ નથી, [સસ્થાન અપિ ન] સસ્થાન ૫ : નથી, [સહનન ન] સહનન ૫૫ નથી, [જીવસ્ય] જીવને [રાગ નાસ્તિ] રાગ ૫૫ નથી, [દ્વેષ અપિ ન] દ્વેષ ૫૫ નથી, [મોહ] મોહ ૫૫ [નૈવ વિચતે] નિઃશાન નથી, [પ્રત્યયા નો] પ્રત્યયો (આસન્ને) ૫૫ નથી, [કર્મ ન] કર્મ ૫૫ નથી [ચ] અને [લોકમ્ અપિ] લોકમ્ ૫૫ [તસ્ય નાસ્તિ] તેને નથી, [જીવસ્ય] જીવને [વર્ગ નાસ્તિ] વર્ગ નથી, [વર્ગણા ન] વર્ગણા નથી, [કાનિચિત્ સ્પર્શકાનિ નૈવ] કોઈ સ્પર્શકો ૫૫ નથી, [અધ્યાત્મસ્થાનાનિ નો] અધ્યાત્મસ્થાનો ૫૫ નથી [ચ] અને [અનુમાગસ્થાનાનિ] અનુમાગસ્થાનો ૫૫ [નૈવ] નથી, [જીવસ્ય] જીવને [કાનિચિત્ યોગસ્થાનાનિ] કોઈ યોગસ્થાનો ૫૫ [ન સતિ] નથી [વા] અથવા [વધસ્થાનાનિ ન] બધાસ્થાનો ૫૫ નથી, [ચ] વળી [ઉદયસ્થાનાનિ] ઉદયસ્થાનો ૫ : [નૈવ] નથી, [કાનિચિત્ માર્ગણાસ્થાનાનિ ન] કોઈ માર્ગણાસ્થાનો ૫૫ નથી, [જીવસ્ય] જીવને [સ્થિતિવધસ્થાનાનિ નો] સ્થિતિવધસ્થાનો ૫૫ નથી [વા] અથવા [સંકેશસ્થાનાનિ ન] સંકેશસ્થાનો ૫૫ નથી, [વિશુદ્ધિસ્થાનાનિ] વિશુદ્ધિસ્થાનો ૫૫ [નૈવ] નથી [વા] અથવા [સયમલ્લિપ્તસ્થાનાનિ] સયમલ્લિપ્તસ્થાનો ૫૫ [નો] નથી, [ચ] વળી [જીવસ્ય] જીવને [જીવસ્થાનાનિ] જીવસ્થાનો ૫૫ [નૈવ] નથી [વા] અથવા [ગુણસ્થાનાનિ] ગુણસ્થાનો ૫૫ [ન સતિ] નથી, [યેન તુ] કાર કે [યતે સર્વે] આ બધા [પુદ્ગલદ્રવ્યસ્ય] પુદ્ગલદ્રવ્યના [પરિણામા] પરિણામ છે

ટીકા.—જે કાગો, લીલો, ખીલો, સતો, ઘોગો વર્ગ છે તે બધાય જીવને નથી કારણ કે તે પુદ્ગલદ્રવ્યના પરિણામભય હોનાથી (પાતાલી) અનુભૂતિથી બિન્ન છે જે સુરભિ અથવા દુરભિ ગત છે તે બધીયે જીવને નથી કારણ કે તે પુદ્ગલ-

દ્રવ્યના પરિણામમય હોવાની (પોતાની) અનુભૂતિથી લિપ્ત છે ૨ જે કડવો, કપાયલો, તીજો, ખાદ્ય અથવા મીઠો ગમ છે તે બોધ્ય જીવને નથી કારણ કે ૩ જે ચીકણો, લૂગો, ગીત, ઉષ્ણ, ભારે, હલકો, દોભગ અથવા કઠોર સ્પર્શ છે તે બોધ્ય જીવને નથી કારણ કે ૪ જે સ્પર્શાદિ સામાન્યપરિણામમાત્ર રૂપ છે તે જીવને નથી કારણ કે ૫ જે ઓઝારિક, વૈદિક, આહાર, તેજસ અથવા કાર્મિક શરીર છે તે બધું જીવને નથી કારણ કે ૬ જે સમયતુલ્ય, ન્યથોપપન્નિહ, સ્નાતિક, કુળજક, વામન અથવા હુકમ સંસ્થાન છે તે બધું જીવને નથી કારણ કે ૭ જે વર્ણવિભાગ્ય, વર્ણનાગ્ય, નાગ્ય, અર્ચનાગ્ય, કીલિકા અથવા અસપ્રાપ્તાસુપ્રાપ્તિકા સહનન છે તે બધું જીવને નથી કારણ કે ૮ જે પ્રીતિરૂપ રાગ છે તે બોધ્ય જીવને નથી કારણ કે ૯ જે અપ્રીતિરૂપ દ્વેષ છે તે બોધ્ય જીવને નથી કારણ કે ૧૦ જે યથાર્થ તત્ત્વની અપ્રતિપત્તિરૂપ (અપ્રતિષ્ઠિ) મોહ છે તે બોધ્ય જીવને નથી કારણ કે ૧૧ મિથ્યાત્વ, અનિશ્ચિત, વ્યાપ અને યોગ જેમના લક્ષણ છે એના જે પ્રત્યયો તે બોધ્ય જીવને નથી કારણ કે ૧૨ જે જ્ઞાનાવસ્થા, દર્શનાવસ્થા, વેદનીય, મોહનીય, આયુ, નામ, જ્ઞાન અને અતિગતરૂપ કર્મ છે તે બધું જીવને નથી કારણ કે ૧૩ જે છ પર્વાસિદ્ધાંત અને ત્રણ શરીરોના વસ્તુ (-પુરુષસમ્બન્ધ) રૂપ નોકર્મ છે તે બધું જીવને નથી કારણ કે ૧૪ જે કર્મના ગ્હની શક્તિઓના (અર્થાત્ અનિભાગપ્રતિષ્ઠાના) સમૂહરૂપ વર્ગ છે તે બોધ્ય જીવને નથી કારણ કે ૧૫ જે વર્ગોના સમૂહરૂપ વર્ગોના છે તે બધીયે જીવને નથી કારણ કે ૧૬ જે મહત્ત્વ રમનાના કર્મદોષોના નિગિદ્ધ ન્યાસ (-જમાન) રૂપ (અર્થાત્ વર્ગોના સમૂહરૂપ) સ્પર્શકો છે તે બોધ્ય જીવને નથી કારણ કે ૧૭ અપરમા એકપણાનો અધ્યાસ હોય ત્યારે (વર્તતા), વિશુદ્ધ ચેતન્યપરિણામથી ભુતપણ જેમનું લક્ષણ છે એના જે અધ્યાત્મમ્યાનો તે બોધ્ય જીવને નથી કારણ કે ૧૮ જુદી જુદી પ્રકૃતિઓના ગ્હના પગિલામ જેમનું લક્ષણ છે એના જે અનુભાગમ્યાનો તે બોધ્ય જીવને નથી કારણ કે ૧૯ ત્રયવર્ગિયા, ત્રયનર્ગિયા અને મનોવર્ગિયાનું ક પન જેમનું લક્ષણ છે એના જે યોગસ્થાનો તે બોધ્ય જીવને નથી કારણ કે ૨૦ જુદી જુદી પ્રકૃતિઓના પગિલામ જેમનું લક્ષણ છે એના જે અસ્થાનો તે બોધ્ય જીવને નથી કારણ કે ૨૧ પોતાનું રૂપ ઉત્પન્ન કરનાર સમર્થ કર્મ-અનસ્વા જેમનું લક્ષણ છે એના જે ઉદયમ્યાનો તે બોધ્ય જીવને નથી કારણ કે ૨૨ ગતિ, ઇન્દ્રિય, કાય, યોગ, વેદ, કપાય, જ્ઞાન, સયમ, દર્શન, લેખ્યા, ભવ્ય, મન્યસ્ત, મજા અને આહાર જેમના લક્ષણ છે એના જે માર્ગપ્રાસ્વાનો તે બોધ્ય જીવને નથી કારણ કે ૨૩ જુદી જુદી પ્રકૃતિઓનું અમુ-મુત મુદ્ધી માથે રહેવું તે જેમનું લક્ષણ છે એના જે ગિયતિઅસ્થાનો તે બોધ્ય જીવને નથી કારણ કે ૨૪ કપાયના નિપાકનું અતિગતપણ જેમનું લક્ષણ છે

એના જે મલ્લેગમ્થાનો તે બ્રાહ્મણ જીવને નથી કારણ કે ૦ ૨૫ કથાપના વિપાન્નું
મદપણ જેમણે લક્ષણ છે એના જે નિશુદ્ધિસ્વાનો તે બ્રાહ્મણ જીવને નથી કારણ કે ૦ ૨૬
ચારિત્રમોહના વિપાન્ની ક્રમશઃ નિવૃત્તિ જેમણે લક્ષણ છે એવા જે સયમવર્જિત
સ્વાનો તે બ્રાહ્મણ જીવને નથી કાર ૦ ૨૭ પર્યાપ્ત, અપર્યાપ્ત, બાદગ, સૂચ્ય,
એકે દ્રિય, દ્વીદ્રિય, ત્રીદ્રિય, ચતુર્દ્રિય અને સદ્ગી તથા અસદ્ગી યથે દ્રિય જેમના લક્ષણ
છે એના જે જીવસ્વાનો તે બ્રાહ્મણ જીવને નથી કારણ કે ૦ ૨૮ મિથ્યાદૃષ્ટિ, સાસાદન
મમ્યદૃષ્ટિ, સમ્યગ્મિથ્યાદૃષ્ટિ, અસયનસમ્યદૃષ્ટિ, સયતાસયત, પ્રમત્તસયત, અપ્રમત્ત
સયત, અપૂર્વકંગા—ઉપશમ્ તથા ક્ષપક, અનિવૃત્તિમ્બુ—ઉપશમ્ તથા ક્ષપક,
સુદ્ધમસાપરાન—ઉપશમ્ તથા ક્ષપક, ઉપશાત્તમોહ, ક્ષીણમોહ, સયોગકેનયી અને
અયોગકેનયી જેમના લક્ષણ છે એના જે શુદ્ધસ્વાનો તે બ્રાહ્મણ જીવને નથી કારણ કે
તે પુરુષવદ્રવ્યના પરિણામમય હોનાથી (પોતાની) અનુભૂતિથી લિખ છે ૨૯ (આ
પ્રમાણે આ બ્રાહ્મણ પુરુષવદ્રવ્યના પરિણામમય ભાવો છે, તે બધા, જીવના નથી જીવ
તો પરમાર્થે ચેતન્યશક્તિમાન છે)

હવે આ જ અર્થનું કથંગરૂપ કાવ્ય કહે છે —

(ભાવિની)

વર્ણાંગા વા રાગમોહાદયો વા
મિત્રા ભાવાઃ સર્વે જ્ઞાસ્ય પુનઃ ।
તેનૈવાતસ્તત્ત્વતઃ પદ્યતોઽસ્મી
નો દૃષ્ટા. સ્પર્ધેષ્ટમેક પર સ્યાત્ ॥ ૩૭ ॥

અર્થ —જે વર્ણાદિક અથવા રાગમોહાદિક ભાવો કહ્યા તે બ્રાહ્મણ આ પુરુષથી
(આત્માથી) લિખ છે તેથી અતર્કદૃષ્ટિ નહીં જોનારને એ બધા દેખાતા નથી, માત્ર
એ સર્વોપરી તત્ત્વ જ દેખાય છે—કેનગ એક ચેતન્યભાવસ્વરૂપ અભેદરૂપ આત્મા
જ દેખાય છે

ભાવાર્થ —પરમાર્થનય અભેદ જ છે તેથી તે દૃષ્ટિથી જોતા ભેદ નથી
દેખાતો, તે તપની દૃષ્ટિમા પુરુષ ચેતન્યમાત્ર જ દેખાય છે માટે તે બ્રાહ્મણ વર્ણાદિક
તથા ગંગાદિક ભાવો પુરુષથી લિખ જ છે

આ નળથી માટીને શુદ્ધસ્થાન પર્યંત જે બાવો છે તેમણે સ્વરૂપ પ્રતિપત્તાથી
જાણતું હોય તો ગોચરસાર આદિ અધોમાથી જાણી લેવું ૫૦—૫૫

હવે શિષ્ય પૂછે છે કે જો આ વર્ણાદિક ભાવો જીવના નથી તો અન્ય સિદ્ધાન્ત-
અધોમા 'તે જીવના છે' એમ કેમ કહ્યું છે? તેનો ઉત્તર ગાથામા કહે છે —

વવહારેણ દુ એદે જીવસ્સ હવતિ વણ્ણમાદીયા ।
ગુણઠાણંતા ભાવા ન દુ કેઈ ણિચ્છયણયસ્સ ॥ ૫૬ ॥

વ્યવહારેણ ત્વેતે જીવસ્ય ભવતિ વર્ણાદ્યાઃ ।

ગુણમ્યાનાતા ભાવા ન તુ કેચિન્નિશ્ચયનયસ્ય ॥ ૫૬ ॥

અન્યથાર્થ — [વત્તે] આ [વર્ણાદ્યા ગુણસ્થાનાતા ભાવાઃ] વર્ણધી માડીને ગુણુસ્થાન પર્યંત ભાવો કહેવામાં આવ્યા તે [વ્યવહારેણ તુ] વ્યવહારનયધી તો [જીવસ્ય ભવતિ] જીવના છે (આટલે સુત્રમાં કદા છે), [તુ] પણ [નિશ્ચયનયસ્ય] નિશ્ચયનયના મતમાં [કેચિત્ ન] તેમનામાંના કોઈ પણ જીવના નથી

ટીકા — અહીં, વ્યવહારનય પર્યાયાશ્રિત હોનાથી, સંદેહ રૂપ બનેલું વસ્તુ જે કશું બા વડે રંગાયેલું છે એવા વસ્તુના ઔપાધિક ભાવ (—લાલ રંગ)ની જેમ, પુરુષોત્તમના સંયોગનરો અનાદિ કાળથી જેનો બંધપર્યાય પ્રસિદ્ધ છે એવા જીવના ઔપાધિક ભાવ (—વર્ણાદિક) ને અનલબીને પ્રવર્તેલો થકો, (તે વ્યવહારનય) બીજાના ભાવને બીજાનો કહે છે, અને નિશ્ચયનય દ્રવ્યના આશયે હોવાથી, કેવળ એક જીવના સ્વાભાવિક ભાવને અનલબીને પ્રવર્તેલો થકો, બીજાના ભાવને જરા પણ બીજાનો નથી કહેતો, નિષેધ કરે છે આટલે વર્ણધી માડીને ગુણુસ્થાન પર્યંત જે ભાવો છે તે વ્યવહારથી જીવના છે અને નિશ્ચયથી જીવના નથી એવું (ભિન્નતાનતુ સ્પષ્ટવાદવાણુ) કથન થોમ્ય છે ૫૬

હવે વળી પૂછે છે કે વર્ણાદિક નિશ્ચયથી જીવના કેમ નથી તેનું કારણ કહેા તે પ્રશ્નનો ઉત્તર કહે છે —

एएहि य संवंधो जहेव खीरोदय मुणेदव्वो ।

ण य हुंति तस्स ताणि दु उवओगगुणाधिगो जम्हा ॥ ५७ ॥

एतैश्च सप्तयो ययैव क्षीरोदक ज्ञातव्यः ।

न च भवति तस्य तानि तूपयोगगुणाधिको यस्मात् ॥ ५७ ॥

વર્ણાદિ ગુણુસ્થાનાંત ભાવો જીવના વ્યવહારથી,
પણ કોઈ એ ભાવો નથી આત્માતણા નિશ્ચયથી ૫૬.
આ ભાવ મહ મળ્ય જીવનો ક્ષીરનીગત બાણુવો,
ઉપયોગગુણથી અધિક તેથી જીવના નહિ ભાવ કો ૫૭

અન્યથાર્થ - [એ જ સ્વયં] આ વર્ણાદિક ભાગે સાથે જનને સમય
[શ્રીરોદક યજુર્] જળને અને દ્વાને ઝી-ક્ષીનાનગાહરૂપ મ યોગમળ ૪ ૭ તેનો [દ્વાતવ્ય]
ભાગનો [ચ] અને [તાનિ] તેઓ [તસ્ય તુ ન મવતિ] તે જનના નથી [યસ્માન્]
નાથે કે જન [ઉપયોગગુણાવિષ્] તેમનાથી ઉપયોગશુભે અધિક છે (-ઉપયોગશુભ
પડે છુદો જણાય છે)

ટીકા - એમ - જળમિશ્રિત દ્વાનો, જળ સાથે પરસ્પર અનગાહરૂપ સમય
હોના છતાં, સ્વયંક્રામ્યુત જે દ્વાપુ-શુભ તે વડે વ્યાપ્ત દેવાને લીધે દ્વા જળથી
અવિષ્કારે પ્રતીત વાય છે, તેથી, જેવો અગ્નિના ઉગતા સાથે તાદાત્મ્યસ્વરૂપ સમય
છે તેનો જળ સાથે દ્વાનો સમય નહિ હોનાથી, નિશ્ચયથી જળ દ્વાનું નથી, તેથી
ગીતે - વર્ણાદિ - પુરુષવદનના પરિભ્રામે સાથે મિશ્રિત આ આત્માનો, પુરુષવદન
સાથે પરસ્પર અનગાહરૂપ સમય હોના છતાં, સ્વયંક્રામ્યુત ઉપયોગશુભ વડે વ્યાપ્ત
હોવાને લીધે આત્મા સર્વ કથાથી અવિષ્કારે પ્રતીત વાય છે, તેથી, જેવો અગ્નિના
ઉગતા સાથે તાદાત્મ્યસ્વરૂપ સમય છે તેવો વર્ણાદિક સાથે આત્માનો સમય નહિ
હોનાથી, નિશ્ચયથી વર્ણાદિ પુરુષવદનના આત્માના નથી ૫૭

હવે નળી પૂછે છે કે આ ગીતે તો વ્યવહારનય અને નિશ્ચયનયને મિશ્રિત આવે છે,
અમિરોન ની રીતે કહેનામા આવે છે? તેનો ઉત્તર દક્ષાતદ્વાગ વચ ગાથાઓમા કહે છે -

પથે મુસ્સંતં પસ્મિદૂળ લોગા મળંતિ વવહારી ।

મુસ્સદિ एसो पथो ण य पथो मुस्सदे कोई ॥ ૫૮ ॥

तह जीवे कम्माण णोकम्माण च पस्मिदु वण्णं ।

जीवस्म एस वण्णो जिणेहि ववहारदो उत्तो ॥ ૫૯ ॥

एव गधरसफामरूवा देहो सठाणमाइया जे य ।

सव्वे ववहारस्स य णिच्छयदण्ह उवदिमति ॥ ૬૦ ॥

દેખી લૂટાતુ પથમા કે, 'પથ આ લૂટાય છે' -

ખોતે જનો વ્યવહારી, પણ નહિ પથ કે લૂટાય છે, ૫૮

એમ વર્ણ દેખી જવમા કર્મો અને નોકર્મનો,

ભાષે જિનો વ્યવહારથી 'આ વર્ણ છે આ જવનો'. ૫૯.

એમ ગધ, રસ, રૂપ, સ્પર્શ ને સમ્માન, દેહાદિક જે,

નિશ્ચયતણા કદા બધુ વ્યવહારથી તે વર્ણવે. ૬૦

પથિ મુખ્યમાણં દૃષ્ટા લોકા મળતિ વ્યવહારિણઃ ।
 મુખ્યતે એવ પથા ન ચ પથા મુખ્યતે કશ્ચિત્ ॥ ૫૮ ॥
 તથા જીવે કર્મણા નોકર્મણા ચ દૃષ્ટા વર્ણમ્ ।
 જીવસ્યેવ વર્ણો જિનૈર્વ્યવહારત ઉક્તઃ ॥ ૫૯ ॥
 એવ ગધરમસ્પર્શરૂપાણિ દેહ. સસ્થાનાદયો યે ચ ।
 સર્વે વ્યવહારસ્ય ચ નિશ્ચયદ્રષ્ટારો વ્યપદિશતિ ॥ ૬૦ ॥

અન્યથાર્થ — [પથિ મુખ્યમાણ] જેમ માર્ગમાં ચાલનારને લૂટાતો [દૃષ્ટ્વા] દેખીને ‘[એવ પથા] આ માર્ગ [મુખ્યતે] લૂટાય છે’ એમ [વ્યવહારિણ] વ્યવહારી [લોકાઃ] લોકો [મળતિ] કહે છે, ત્યાં પરમાર્થથી વિચારના આપે તો [કશ્ચિત્ પથા] કોઈ માર્ગ તો [ન ચ મુખ્યતે] નથી લૂટાતો, માર્ગમાં ચાલનાર માણસ લૂટાય છે, [તથા] તેવી રીતે [જીવે] જીવના [કર્મણા નોકર્મણા ચ] કર્મોના અનોકર્મોના [વર્ણ] વર્ણ [દૃષ્ટ્વા] દેખીને ‘[જીવસ્ય] જીવના [વ્યવહારત] આ વ્યવહાર’ એમ [જિનૈર્] જિનદેવોએ [વ્યવહારત] વ્યવહારથી [ઉક્ત] કહ્યું છે [એવ પ્રમાણે] ગધરમસ્પર્શરૂપાણિ ગા, રમ, સ્પર્શ, રૂપ, [દેહ સસ્થાનાદય] દેહ સસ્થાન આદિ [યે ચ સર્વે] જે સર્વ છે, [વ્યવહારસ્ય] તે મર્વ વ્યવહારથી [નિશ્ચયદ્રષ્ટારો] નિશ્ચયના દેખનારા [વ્યપદિશતિ] કહે છે

ટીકા—જેમ વ્યવહારી લોકો, માર્ગ નીકળેલા કેઈ સાર્વજનિક (સાર્વજનિક) લૂટાનો દેખીને, સાર્વજનિક માર્ગમાં ચિયતિ હોવાથી તેનો ઉપચાર કરીને, ‘આ માર્ગ લૂટાય છે’ એમ કહે છે, તોપણ નિશ્ચયથી જોનાર આપે તો, જે આકાશના અભ્યાસરૂપ છે એવો માર્ગ તો કોઈ લૂટાતો નથી, તેવી રીતે જગતના અર્હતદેહ જીવના અપર્યાયથી ચિયતિ પામેલા (રહેલા) કર્મ અને નોકર્મોના વર્ણ દેખી કર્મ-નોકર્મની જીવના ચિયતિ હોવાથી તેનો ઉપચાર કરીને, ‘જીવના આ વર્ણ’ એમ વ્યવહારથી જાણવે છે, તોપણ નિશ્ચયથી, સદાય જેનો અમૂર્ત સ્વભાવ છે તે ઉપચારગુણ વડે અન્યદેવોથી અધિક છે એના જીવનો કોઈ પણ વર્ણ નથી પ્રમાણે ગા, રમ, સ્પર્શ, રૂપ, ગતિ, સસ્થાન, મહાન, અગ, દેવ, મોહ, પ્રત્યક્ષ, નોકર્મ, વર્ણ, વર્ણપુ, સ્પર્શક, અધ્યાત્મસ્થાન, અગુલાગસ્થાન, ચોગસ્થાન, અગસ્થાન, ઉદયસ્થાન, માર્ગધુસ્થાન, સ્થિતિગતસ્થાન, મકલેગસ્થાન, વિશુદ્ધિસ્થાન, સયમવર્ણસ્થાન, જીવસ્થાન અને ગુણમ્યાન—એ બધાય (લાગે) વ્યવહારથી : હૃતદેવો જીવના કહે છે, તોપણ નિશ્ચયથી, સદાય જેનો અમૂર્ત સ્વભાવ છે અને ઉપચારગુણ વડે અન્યથી અધિક છે એના જીવના તે સર્વ નથી, કારણ કે એ વર્ણ

ભાવોને અને જીવને તાદાત્મ્યનક્ષણ સંબંધનો અભાવ છે

ભાનાર્થ — આ વર્ણુથી માટીને ગુણસ્થાન પર્યંત ભાવો સિદ્ધાંતમા જવના કદા છે તે વ્યવહારનયથી કદા છે, નિશ્ચયનયથી તેઓ જીવના નથી કારણ કે જીવ તો પરમાર્થ ઉપયોગસ્વરૂપ છે.

આહી એમ જાણુ કે—પહેલા વ્યવહારનયને અસત્યાર્થ કહ્યો હતો ત્યાં એમ ન સમજુ કે તે સર્વથા અસત્યાર્થ છે, કથચિત્ અસત્યાર્થ જાણવો, નરણ કે જ્યારે એક દ્રવ્યને બુદ્ધ, પર્વાયોથી અલેકરૂપ, તેના અસાવારપુ ગુણમાનને પ્રવાન કરીને કહેવામા આવે ત્યારે પરસ્પર દ્રવ્યોના નિમિત્તનૈમિત્તિકભાવ તથા નિમિત્તયીયતા પર્વાયો—તે સર્વ ગૌણ વર્જ જાય છે, એક અલેકદ્રવ્યની દૃષ્ટિમા તેઓ પ્રતિ ભાગના નથી, માટે તે સર્વ તે દ્રવ્યમા નથી એમ કથચિત્ નિયેવ કરનામા આવે જ ને તે ભાવોને તે દ્રવ્યમા કહેનામા આવે તો તે વ્યવહારનયથી કહી શકાય છે આનો નયવિભાગ છે.

આહી શુદ્ધનયની દૃષ્ટિથી કથન છે તેથી એમ સિદ્ધ કર્યું છે કે આ સર્વ ભાવોને સિદ્ધાંતમા જીવના કદા છે તે વ્યવહારથી કદા છે ને નિમિત્તનૈમિત્તિકભાવની દૃષ્ટિથી જોનામા આવે તો તે વ્યવહાર કથચિત્ સત્યાર્થ પણ કહી શકાય છે ને સર્વથા અસત્યાર્થ જ કહેનામા આવે તો સર્વ વ્યવહારનો લોપ થાય અને સર્વ વ્યવહારનો લોપ થતા પરમાર્થનો પણ લોપ થાય માટે જિનદેવનો ઉપદેશ સ્વાનાદરૂપ સમજાય જ સમ્યક્જ્ઞાન છે, સર્વથા એકત તે મિથ્યાન છે ૫૮-૬૦

હવે પૂછ છે કે વર્ણાદિક સાથે જીવનો તાદાત્મ્યસંબંધ કેમ નથી ? તેને ઉત્તર કહે છે—

તત્થ મહે જીવાણ સસારસ્થાણ હોતિ વણ્ણાદી ।

સસારપમુક્કાણ ણત્થિ હુ વણ્ણાદઓ કેર્હે ॥ ૬૧ ॥

તત્ર મહે જીવાના સસારસ્થાના મવતિ વર્ણાદયઃ ।

સંસારપમુક્કાના ન સતિ સલ્લ વર્ણાદયઃ કેચિત્ ॥ ૬૧ ॥

અન્વયાર્થ — [વર્ણાદયઃ] વર્ણાદિક છે તે [સસારસ્થાના] સસારમા રિથ [જીવાના] જીવોને [તત્ર મહે] તે સસારમા [મવતિ] હોય જ [સસારપમુક્કાના]

મસાગી જીવને વર્ણુ આદિ ભાવ છે મસારમા,

સસારથી પરિમુક્તને નહિ ભાવ કે વર્ણુદિના ૬૧.

અને સમાગ્ની યુક્ત થયેલા જીવોને [સત્ત્વ] નિશ્ચયથી [વર્ણાદય કેચિત્] વર્ણાદિ-કોર્ડ પણ (ભાવો) [ન સતિ] નથી, (માટે તાદાત્મ્યમખંડ નથી)

ટીકા—જે નિશ્ચયથી બધીયે અવસ્થાઓમાં યદુ-આત્મકપણાથી અર્થાત્ જે-સ્વરૂપપણાની વ્યાપ્ત હોય અને તદુ-આત્મકપણાની અર્થાત્ તે-સ્વરૂપપણાની વ્યાપ્તિથી રહિત ન હોય, તેનો તેમની સાથે તાદાત્મ્યસંબંધ મળે છે (જે વસ્તુ સર્વ અવસ્થાઓમાં જે ભાવોસ્વરૂપ હોય અને કોર્ડ અવસ્થામાં તે ભાવોસ્વરૂપપણું છાડે નહિ, તે વસ્તુનો તે ભાવોની સાથે તાદાત્મ્યમળે છે) માટે બધીયે અવસ્થાઓમાં જે વર્ણાદિસ્વરૂપપણાથી વ્યાપ્ત હોય છે અને વર્ણાદિસ્વરૂપપણાની વ્યાપ્તિથી રહિત હોતું નથી એવા પુરુગણનો વર્ણાદિભાવોની સાથે તાદાત્મ્યસંબંધ સંબંધ છે, અને જોકે સમાગ્નિ-અવસ્થામાં ક્ષયિત વર્ણાદિસ્વરૂપપણાની વ્યાપ્ત હોય છે અને વર્ણાદિસ્વરૂપપણાની વ્યાપ્તિથી રહિત હોતો નથી તોપણ મોક્ષ-અવસ્થામાં જે સર્વથા વર્ણાદિસ્વરૂપપણાની વ્યાપ્તિથી રહિત હોય છે અને વર્ણાદિસ્વરૂપપણાથી વ્યાપ્ત હોતો નથી એવા જીવનો વર્ણાદિ ભાવોની સાથે તાદાત્મ્યસંબંધ મળે છે કોર્ડ પણ પ્રકારે નથી

ભાવાર્થ—દ્રવ્યની સર્વ અવસ્થાઓને વિષે દ્રવ્યમાં જે ભાવો વ્યાપે તે ભાવો સાથે દ્રવ્યનો તાદાત્મ્યમળે કહેવાય છે પુરુગણની સર્વ અવસ્થાઓને વિષે પુરુગણમાં વર્ણાદિ ભાવો વ્યાપે છે તેથી વર્ણાદિ ભાવો સાથે પુરુગણનો તાદાત્મ્યમળે છે સમાગ્નિ-અવસ્થાને વિષે જીવમાં વર્ણાદિ ભાવો કોર્ડ પ્રકારે નહીં મળાય છે પણ મોક્ષ-અવસ્થાને વિષે જીવમાં વર્ણાદિ ભાવો સર્વથા નથી તેથી વર્ણાદિ ભાવો સાથે જીવનો તાદાત્મ્યસંબંધ નથી એ ન્યાય છે ૬૧

હવે, જ્યારે વર્ણાદિ સાથે તાદાત્મ્ય છે એવો મિથ્યા અભિપ્રાય કોર્ડ કરે તો તેમાં આ ફાલ આવે છે એમ ગાથામાં બતાવે છે—

जीवो चेव हि एदे सन्वे भावति मण्णसे जदि हि ।

जीवस्साजीवस्स य णत्थि विसेसो दु दे कोर्ड ॥ ६२ ॥

जीवश्चैव क्षेते सर्वे भावा इति मन्यसे यदि हि ।

जीवस्याजीवस्य च नास्ति विशेषस्तु ते कश्चित् ॥ ६२ ॥

આ ભાવ સર્વે જીવ છે જો એમ તું માને કરી,
તો જીવ નેમ અજીવમાં કઈ ભેદ તું જાહેરો નથી' ૬૨.

અન્યથાર્થ.—વર્ણાદિની સાથે જનન તાદાત્મ્ય માનનારને કહે છે કે હે મિથ્યા અભિપ્રાયનાગા ! [યદિ હિ જ્ઞ] જો તું [જિતિ મન્યસે] એમ માને કે [એ સર્વે ભાવા] આ વર્ણાદિક સર્વ ભાગો [જીવ ષષ્ઠ હિ] જન જ છે, [તુ સે] તો તારા મનમાં [જીવમ્ય જ્ઞ અતીવસ્ય] જન અને અજનનો [કચ્ચિત્] કાંઈ [વિશેષ] ભેદ [નાસ્તિ] મહેતો નથી.

ટીકા.—જેમ વર્ણાદિક ભાગો, અનુક્રમે આનિર્ભાન (પ્રગટ થતું, ઉપજતું) અને નિરોધાન (ઢંકાતું, નારા વતું) પામતી એવી તે તે વ્યક્તિઓ વડે (અર્થાત્ પર્યાયો વડે) પુગવદ્રન્યની સાથે સાથે રહેતા થકા, પુગવતુ વર્ણાદિ સાથે તાત્મ્ય જાહેર કરે છે—નિસ્તારે છે, તેથી રીતે વર્ણાદિક ભાગો, અનુક્રમે આનિર્ભાન અને નિરોધાન પામતી એવી તે તે વ્યક્તિઓ વડે જનની સાથે સાથે રહેતા થકા, જનન વર્ણાદિ સાથે તાદાત્મ્ય જાહેર કરે છે, નિસ્તારે છે—એમ જેનો અભિપ્રાય છે તેના મતમાં, અન્ય બાકીના દ્રવ્યોથી અસાચારા એવું વર્ણાદિરનરૂપપણ—કે જે પુગવ દ્રવ્યનું લક્ષણ છે—તેનો જન વડે અગીકાન ક્રમમાં આનતો હોનાથી, જન પુગવતા અવિરોધનો પ્રમગ આપે છે, અને એમ થતા, પુગવોથી ભિન્ન એવું કોઈ જનદ્રવ્ય નહિ જોવાયી, જનનો જરૂર અજ્ઞાન થાય છે.

ભાવાર્થ.—જેમ વર્ણાદિક ભાગો પુગવદ્રન્ય સાથે તાદાત્મ્યરૂપ છે તેમ જન સાથે પણ તાદાત્મ્યરૂપ હોય તો જન પુગવમાં કાંઈ પણ ભેદ ન શકે અને તેથી જનનો જ અજ્ઞાન થાય એ મોટો દોષ આપે ૬૨

હવે, 'માત્ર સમાર-અનસ્વામાં જ જનને વર્ણાદિક સાથે તાદાત્મ્ય છે' એના અભિપ્રાયમાં પણ આ જ દોષ આપે છે એમ કહે છે—

अहं ससारत्वाण जीवाण तुज्झं होति वण्णादी ।

तम्हा ससारत्था जीवा रूवित्तमावण्णा ॥ ६३ ॥

एव पुग्गलद्व्व जीवो तहलक्खणेण मूढमदी ।

णिव्वाणमुग्गदो वि य जीवत्त पुग्गलो पत्तो ॥ ६४ ॥

વર્ણાદિ છે મસાગી જીવના એમ જો તુજ મત અને, મસાગમાં નિયત મૌ જીવો પામ્યા તદા રૂપિત્વને, એ રીત પુદ્ગવ તે જ જીવ, હે મૂઢમતિ ! સમવક્ષણે, ને મોક્ષપ્રાપ્ત થતાય પુદ્ગવદ્રવ્ય પામ્યુ જીવત્વને !

અથ સસારસ્થાના જીવાના તત્ત્વ મ્વતિ વર્ણાદયઃ ।

તસ્માન્સસારસ્યા જીવા રુપિત્વમાપ્તઃ ॥ ૬૩ ॥

एव पुद्गलद्रव्य जीवस्तयालक्षणेन मृदमते ।

निर्वाणमुपगतोऽपि च जीवत्व पुद्गलः प्राप्तः ॥ ६४ ॥

અન્યાર્થ.—[અથ] અથના બે [તત્ત્વ] તાગે મત એમ હોય કે [સંસાર-
સ્થાના જીવાના] સમાગ્મા સ્થિત છેવેને જ [વર્ણાદય] વર્ણાદિક (તાદાત્મ્યમ્વરૂપે)
[મ્વતિ] છે, [તસ્માત્] તો તે કારણે [સસારસ્યા જીવા] સમાગ્મા સ્થિત છેવે
[રુપિત્વ આપના] રૂપીપણને પામ્યા, [અથ] એમ થતા, [તયાલક્ષણેન] તેણે લક્ષણ
તો (અર્થાત્ રૂપીપણ લક્ષણ તો) પુરુગલદ્રવ્યનું હોનારી, [મૃદમતે] હે મૃદબુદ્ધિ!
[પુદ્ગલદ્રવ્ય] પુરુગલદ્રવ્ય તે જ [જીવ] જન હર્થ [ચ] અને (માન સમાગ-
મ-અર્થામા જ નહિ પણ) [નિર્વાણ ઉપગત અપિ] નિર્વાણ પામે પણ [પુદ્ગલ]
પુરુગલ જ [જીવત્વ] જીવપણને [પ્રાપ્ત] પામ્યું ।

ટીકા—વળી, સમાગ-અવસ્થામા જનને વર્ણાદિકાવે આવે તાદાત્મ્યમ્વ ૧
છે એવો જેનો અભિપ્રાય છે, તેના મતમા સસાર-અવસ્થા વખતે તે જીવ અવગ્ય
રૂપીપણને પામે છે, અને રૂપીપણ તો કોઈ દ્રવ્યનું, બાકીના દ્રવ્યોથી અમાનાસ્ય એવું
લક્ષણ છે મારે રૂપીપણ (લક્ષણ) વી લક્ષિત (લક્ષ્યરૂપ થતું, આગળપાતું) જે નાઈ
હોય તે જીવ છે રૂપીપણથી લક્ષિત તો પુરુગલદ્રવ્ય જ છે એ રીતે પુરુગલદ્રવ્ય જ
પાતે જન છે, પણ તે મિનાય બીજે કોઈ જન નવી આમ થતા, મોક્ષ-અવસ્થામા
પણ પુરુગલદ્રવ્ય જ પાતે જીવ (જે) છે, પણ તે મિનાય બીજે કોઈ જીવ (જેનો)
નથી, કારણ કે મદાય પાતાના મનવક્ષણથી લક્ષિત એવું દ્રવ્ય બધીયે અવગ્યાઓમા
હાનિ અથવા ઘમસા નહિ પામતું હોનારી અનાદિ-અનત હોય છે આમ થવાની,
તેના મતમા પણ (અર્થાત્ સમાગ-અવસ્થામા જ જીવનું વર્ણાદિક આવે તાદાત્મ્ય મા-
નનાગ્ના મતમા પણ), પુરુગલોથી લિપ્ત એવું કોઈ જીવદ્રવ્ય નહિ મહેનારી, જીવનો
જડ અમાન થાય છે

ભાવાર્થ—જો એમ માનવામા આવે કે સમાગ-અવસ્થામા જનનો વર્ણાદિક
સાથે તાદાત્મ્યમ્વ ૧ છે તો જન મૂર્તિક વધે, અને મૂર્તિકપણ તો પુરુગલદ્રવ્યનું લક્ષણ
છે, મારે પુરુગલદ્રવ્ય તે જ જનદ્રવ્ય હર્થ, તે મિનાય કોઈ ચૈતન્યરૂપ જીવદ્રવ્ય ન મળે
વળી મોક્ષ થતા પણ તે પુરુગલોના જ મોક્ષ થયો, તેવી મામમા પણ પુરુગલો જ જીવ
હર્થ, અન્ય કોઈ ચૈતન્યરૂપ જન ન મળે આ રીતે સસાર તેમ જ મોક્ષમા પુરુગલોથી
લિપ્ત એવું કોઈ ચૈતન્યરૂપ જીવદ્રવ્ય નહિ મહેનારી જીવનો જ અમાન થયો મારે

માન સસાર અવસ્થામાં જ નાનાંદિ ભાગે જનના છે એમ માનનાથી પણ જનને
અભાન જ થાય છે ૬૩-૬૪

આ રીતે એ મિદ્ધ થયું કે નાનાંદિક ભાગે જન નહીં, એમ હવે કહે છે -

एक च दोष्णि तिष्ठिण य चत्वारि य पच इदिया जीवा ।
वाटरपल्लतिदरा पयडीओ णामकम्मस्स ॥ ६५ ॥
एदेहि य णिव्वत्ता जीवट्टाणाउ करणभूदाहिं ।
पयडीहि पुग्गलमईहिं ताहिं कह भण्णदे जीवो ॥ ६६ ॥

एक वा द्वे त्रीणि च चत्वारि च पचेन्द्रियाणि जीवाः ।

वाटरपर्याप्तेतरा, प्रकृतयो नामकर्मणः ॥ ६५ ॥

एताभिश्च निवृत्तानि जीवस्थानानि करणभूताभिः ।

प्रकृतिभिः पुद्गलमयीभिस्ताभिः कथं भण्यन्ते जीवः ॥ ६६ ॥

અન્યથાર્થ — [एक वा] એકેન્દ્રિય, [द्वे] દ્વૌન્દ્રિય, [त्रीणि च] ત્રીંદ્રિ
[चत्वारि च] ચતુરિન્દ્રિય અને [पचेन्द्रियाणि] પચેન્દ્રિય [जीवा] જીવો તથા [वा
टरपयाप्तेतरा] આ-ર, સૂક્ષ્મ, પર્યાપ્ત, અપર્યાપ્ત—એ [नामकर्मणः] નામકર્મ
[प्रकृतयः] પ્રકૃતિઓ છે, [एताभिश्च] આ [प्रकृतिभिः] પ્રકૃતિઓ [पुद्गलमयी
ताभिः] કે જેઓ પુનઃપ્રભવ તર્ગકે પ્રસિદ્ધ છે તેમના નહીં [करणभूताभिः] કરણરૂપ
થઈને [निवृत्तानि] રચાયેલા [जीवस्थानानि] જે જીવસ્થાનો (જીવસમાસ) છે તે
[जीव] જીવ [एव] કેમ [भण्यन्ते] કહેનાય ?

टीका — निश्चयनये कर्म अने जगज्जु अलिखपञ्च होनाथी, जे जेना
कराय छे (चाय छे) ते ते ज छे—अम समजने (निश्चय करीने), जेम मुन
पानु मुनर्वा नउ वराहु (वउ) होनाथी मुनर्वा ज छे, पीणु का नधी,
जवस्थानो आहर, सूक्ष्म, ऐकेन्द्रिय, द्वौन्द्रिय, त्रीन्द्रिय, चतुरिन्द्रिय, पचेन्द्रिय, प

જવ એક-દ્વિ-ત્રિ-ચતુર-પચેન્દ્રિય, આહર, સૂક્ષ્મ ને
પર્યાપ્ત આદિ નામકર્મતણી પ્રકૃતિ છે ખરે ૬૫
પ્રકૃતિ આ પુદ્ગલમયીથકી કરણરૂપ થતા અરે,
રચના થતી જીવસ્થાનની જે, જવ કેમ કહાય તે? ૬૬

અને અપર્યાપ્ત નામની પુરુષલક્ષ્યની નામકર્મની પ્રકૃતિઓ નર કુળના (-ધર્તા) હોવાથી પુરુષલક્ષ્ય જ છે, શુદ્ધ નથી અને નામકર્મની પ્રકૃતિઓનું પુરુષલક્ષ્યપણ્ય તો આગમથી પ્રસિદ્ધ છે તથા અનુમાનથી પણ બહુ ગંભીર છે તરફ કે પ્રત્યક્ષ દેખનારો આનંદ શરીરના આકાર વગેરે જે મૂર્તિકે લાગે છે તે કર્મપ્રકૃતિઓના કાર્ય હોવાથી કર્મ-પ્રકૃતિઓ પુરુષલક્ષ્ય છે એમ અનુમાન થઈ શકે છે

એવી રીતે ગ ૧, રસ, સ્પર્શ, રૂપ, ગતિ, અસ્થાન અને સહનન—તેઓ પણ પુરુષલક્ષ્ય નામકર્મની પ્રકૃતિઓ વડે ગ્યાયા (-અન્યા) હોવાથી પુરુષલક્ષ્યી અભિન છે, તેવી, માત્ર શુદ્ધિવાનેને પુરુષલક્ષ્ય કહેતા, આ બધા પણ પુરુષલક્ષ્ય કહ્યા મમજવા માટે વર્ણાદિકે ૯૫ નવી એમ નિશ્ચયનયનો સિદ્ધાંત છે

અહીં આ અર્થનું વર્ણનકર્ય કાવ્ય કહે છે —

(ઉપનિષદ)

નિર્વિન્યસે યેન યદત્ર કિંચિત્

તદેવ તત્સ્યાન્ન ચચનાન્યત્ ।

સ્વમેળ નિર્વૃત્તમિદાસિકોશ

પશ્યતિ સ્વમ ન કચચનાસિમ્ ॥ ૩૮ ॥

અર્થ —જે વસ્તુની જે લાન બને, તે બાન તે વસ્તુ જ છે, કોઈ રીતે અન્ય વસ્તુ નથી, જેમ જગતમા મોનાવી બનેલા આનંદે લોકો મોનુ જ દેખે છે, કોઈ રીતે (તેને) તરનાર દેખતા નથી

સાવાર્થ —નર્ણાદિક પુરુષલક્ષ્યી બને છે તેવી પુરુષલક્ષ્ય જ છે, શુદ્ધ નથી પણી બીજી કુળના કહે છે—

(ઉપનિષદ)

વર્ણાદિસામ્યમિદ વિદંતુ

નિર્માણમેકસ્ય દિ પુદ્ગલસ્ય ।

તતોઽસ્તિદ પુદ્ગલ એવ નાત્મા ।

યતઃ સ વિનાનપનસ્તતોઽન્યઃ ॥ ૩૯ ॥

અર્થ —અહીં જ્ઞાની જનો! આ નર્ણાદિક ગુણુસ્થાનપર્યંત લાગે છે તે બધાય એક પુ ગુણની ગ્યના જગત, માટે આ લાગે પુરુષલક્ષ્ય જ હો, આત્મા ન હો,

જરૂર કે આત્મા તો વિજ્ઞાનઘન છે, જ્ઞાનનો પદ્મ છે તેથી આ નિર્વાદિક ભાવોની અન્ય જ છે ૬૫-૬૬

હવે, આ જ્ઞાનઘન આત્મા સિવાય જે કંઈ છે તેને જીવ કહેવું તે મર્ડ વ્યવહાર માન છે એમ કહે છે —

પજ્જતાપજ્જતા જે સુહુમા વાદરા ય જે ચૈવ ।

દેહસ્સ જીવસણ્ણા સુત્તે વવહારદો ઉત્તા ॥ ૬૭ ॥

પર્યાપ્તાપર્યાપ્તા યે મુદમા વાદરાથ્થ યે ચૈવ ।

દેહસ્ય જીવસજ્ઞાઃ સૂત્રે વ્યવહારતઃ ઉક્તા* ॥ ૬૭ ॥

અન્યથાર્થ — [યે] જે [પર્યાપ્તાપર્યાપ્તા] પર્યાપ્ત, અપર્યાપ્ત [મુદમા વાદરાથ્થ] સુદૃઢ અને બાહર આદિ [યે ચૈવ] જેટલી [દેહસ્ય] દેહને [જીવસજ્ઞા] જીવસજ્ઞા તરીકે તે બધી [સૂત્રે] સૂત્રમાં [વ્યવહારતઃ] વ્યવહારથી [ઉક્તા] કહી ॥

ટીકા — બાહર, સૂદૃઢ, એકેન્દ્રિય, દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય, ચતુર્ન્દ્રિય, પચ્ચેન્દ્રિય, પર્યાપ્ત, અપર્યાપ્ત — એ દેહની સજ્ઞાઓને (નાઓને) સૂત્રમાં જીવસજ્ઞાપણે કહી છે, તે, પરની પ્રમિદ્ધિને લીધે, ‘ધીના ઘડા’ની જેમ વ્યવહાર છે — કે જે વ્યવહાર અપ્રયોજનાર્થ છે (અર્થાત્ તેમાં પ્રયોજનભૂત વસ્તુ નથી) તે વાતને સ્પષ્ટ કહે છે —

જેમ કેડ પુરને જન્મની માટીને માત્ર ‘ધીના ઘડા’ જ પ્રસિદ્ધ (જાણીતો) હોય, તે સિવાયના બીજા ઘડાને તે જાણતો ન હોય, તેને સમજાવના “જે આ ‘ધીના ઘડા’ છે તે માત્રીમય છે, ધીમય નથી” એમ (સમજાવનાર વડે) ઘડામાં ‘ધીના ઘડા’નો વ્યવહાર કરવામાં આવે છે, કારણ કે પૈયા પુરપને ‘ધીના ઘડા’ જ પ્રસિદ્ધ (જાણીતો) છે, તેવી રીતે આ અજ્ઞાની લોખને અનાદિ સસારની માટીને ‘અશુદ્ધ જીવ’ જ પ્રસિદ્ધ છે, શુદ્ધ જીવને તે જાણતો નથી, તેને સમજાવના (- શુદ્ધ જીવ જ્ઞાન કરાવના) “જે આ ‘વર્ણિમાન (વર્ણાદિનાનો) જીવ’ છે તે જ્ઞાનમય છે, વર્ણાદિમય નથી” એમ (સૂત્ર રિતે) જીવમાં વર્ણાદિમાનપણાનો વ્યવહાર કરનામાં આવ્યો છે, કારણ કે તે અજ્ઞાની લોખને ‘વર્ણાદિમાન જીવ’ જ પ્રસિદ્ધ છે

પર્યાપ્ત અણુપર્યાપ્ત, જે સૂક્ષ્મ અને બાહર બધી કહી જીવસજ્ઞા દેહને તે સૂત્રમાં વ્યવહારથી ૬૭.

હવે આ જ અર્થનું ઘનશરૂપ કાવ્ય કહે છે.—

(અનુક્રમ)

ઘૃતકુમાભિધાનેઽપિ કુમોઽઘૃતમયો ન ચેત્ ।

જીવો વર્ણાદિમજ્જીવજલ્પનેઽપિ ન તન્મયઃ ॥ ૪૦ ॥

અર્થ —જે ‘ધીના ઘડા’ એમ કહેતા પણ ઘડા છે તે ધીમય નથી (—માટી-મય જ છે), તો તેની ગીતે ‘વર્ણાદિવાળો જીવ’ એમ કહેતા પણ જીવ છે તે વર્ણાદિ-મય નથી (—જ્ઞાનધન જ છે)

ભાવાર્થ —ધીથી ભરેલા ઘડાને વ્યવહારથી ‘ધીના ઘડા’ કહેવામા આવે છે છતાં નિશ્ચયથી ઘડા ધી-સ્વરૂપ નથી, ધી ધી-સ્વરૂપ છે, ઘડા માટી-સ્વરૂપ છે, તેવી ગીતે વર્ણ, પર્યાપ્તિ, ઇદ્રિયો ઇત્યાદિ સાથે એક ક્ષેત્રાવગાહરૂપ સંબંધવાળા જીવને સૂત્રમા વ્યવહારથી ‘પર્યેદિય જીવ, પર્યાપ્ત જીવ, બાહર જીવ, દેવ જીવ, મનુષ્ય જીવ’ ઇત્યાદિ કહેવામા આવ્યો છે છતાં નિશ્ચયથી જીવ તે-સ્વરૂપ નથી, વર્ણ, પર્યાપ્તિ, ઇદ્રિયો ઇત્યાદિ પુરુષસ્વરૂપ છે, જીવ જ્ઞાનસ્વરૂપ છે ૬૭

હવે કહે છે કે (જેમ વર્ણાદિ ભાવો જીવ નથી એ સિદ્ધ થયું તેમ) એ પણ સિદ્ધ થયું કે રાગાદિ ભાવો પણ જીવ નથી —

મોહનકર્મસ્સુદયા દુ વર્ણિયા જે રમે ગુણઢાણા ।

તે કહ હવતિ જીવા જે ણિચ્ચમચેદણા ઉત્તા ॥ ૬૮ ॥

મોહનકર્મણ ઉદયાતુ વર્ણિતાનિ યાનીમાનિ ગુણસ્થાનાનિ ।

તાનિ કથ મવતિ જીવા યાનિ નિત્યમચેતનાન્યુક્તાનિ ॥ ૬૮ ॥

અન્યથાર્થ —[યાનિ રમાનિ] જે આ [ગુણસ્થાનાનિ] ગુણસ્થાનો છે તે [મોહનકર્મણ ઉદયાતુ] મોહકર્મના ઉદયથી થાય છે [વર્ણિતાનિ] એમ (સર્વજ્ઞના આગમમા) વર્ણવવામા આવ્યું છે, [તાનિ] તેઓ [જીવા.] જીવ [કથ] કેમ [મવતિ] હેતુ શકે [યાનિ] કે જેઓ [નિત્ય] સદા [અચેતનાનિ] અચેતન [ઉક્તાનિ] કહેવામા આવ્યા છે ?

મોહનકર્મના ઉદયથી ગુણસ્થાન જે આ વર્ણવ્યા,
તે જીવ કેમ બને, નિરતરે જે અચેતન ભાખ્યા ? ૬૮.

ટીકા—આ વિધ્યાન્ટ્રિ આદિ ગુણસ્થાનો પૌરુષવિક મોહકર્મની પ્રકૃતિના ઉપપૂર્વક થતા હોઈને, સદાય અચેતન હોનાથી, કારણના જેના જ કાર્ય હોય છે એમ કરીને (સમજીને, નિશ્ચય કરીને), જનપૂર્વક જે જવ થાય છે તે જન જ હોય છે એ ન્યાયે, પુનઃ જ છે—જન નથી અને ગુણસ્થાનોનું સદાય અચેતનપણું તો આગમથી સિદ્ધ થાય છે તેમ ~ ચેતન્ય-ભાવની વ્યાપ્ત જે આત્મા તેનાથી સિત્તપણે તે ગુણસ્થાનો ભેગાનીઓ નહીં ન્ય પુનઃસ્થાન હોનાથી પણ તેમનું સદાય અચેતનપણું સિદ્ધ થાય છે

એની રીતે ગજ, દેવ, ગોઠ, પ્રત્યય, કર્મ, નોકર્મ, વર્ગ, વર્ગણ, સ્પર્શક, આત્મસ્થાન, અનુભવસ્થાન, યોગસ્થાન, અવસ્થાન, ઉદયસ્થાન, આર્ગણસ્થાન, સ્વિતિમવસ્થાન, મકનેગસ્થાન, િગુદ્ધિસ્થાન, સયમવર્ણિસ્થાન—તેઓ પણ પુરુષ (કર્મ) પૂર્વક થતા હોઈને, સદાય અચેતન હોનાથી, પુરુષ જ છે—જન નથી એમ આપોઆપ આ ગુ (ન્દિત થયું, મિદ્ધ થયું) મારે રાગાદિ ભાગે જીવ નથી એમ મિદ્ધ થયું

ભાવાર્થ—શુદ્ધ-ન્યાયિક નયની દૃષ્ટિમાં ચેતન્ય અભેદ છે અને એના પશ્ચિમ પાઠ સ્વાભાવિક શુદ્ધ જ્ઞાન દર્શન છે પશ્ચિમિતથી થતા ચેતન્યના વિકાસે, જોકે ચેતન્ય જેના રૂપાય છે તોપણ, ચેતન્યની સર્વ અવસ્થાઓમાં વ્યાપક નહિ હોવાથી ચેતન્યગૂન્ય ૮—૪૩ છે વળી આગમમાં પણ તેમને અચેતન કહ્યા છે ભેદ જ્ઞાનીઓ પા તેમને ચતન્યથી સિત્તપણે અનુભવે છે તેથી પણ તેઓ અચેતન છે, ચેતન નથી

પ્રશ્ન—જે તેઓ ચેતન નથી તો તેઓ કોણ છે? પુરુષ છે? કે અન્ય કોઈ છે? ઉત્તર—પુરુષ-મર્મપૂર્વક થતા હોનાથી તેઓ નિશ્ચયથી પુરુષ જ છે કેમ કે કારણ જેનું જ કાર્ય થાય છે

આ રીતે એમ સિદ્ધ થઈ કે પુરુષકર્મના ઉદયના નિમિત્તથી થતા ચેતન્યના નિમિત્તે પણ જન નથી, પુરુષ જ

હવે પૂછે છે કે વર્ણાદિ અને રાગાદિક જન નથી તો જીવ કોણ ? તેનું ઉત્તરપણું એક કહે છે—

(અનુક્રમ)

અનાયનતમચલ સ્વસનેદમિદ સ્ફુટમ્ ।

જીવઃ સ્વયં તુ ચૈતન્યમુચૈશ્વકચક્રાયતે ॥ ૪૧ ॥

અર્થ —જે અનાદિ છે અર્થાત્ કોઈ કાળે ઉત્પન્ન થયું નથી, જે અનંત છે અર્થાત્ કોઈ કાળે જેનો નિનાશ નથી, જે અચળ છે અર્થાત્ જે કદી ચૈતન્યપણાથી અન્યરૂપ-ચળાચળ-થતું નથી, જે સ્વસ્વેષ છે અર્થાત્ જે પોતે પોતાવી જ જણાય છે અને જે પ્રગટ છે અર્થાત્ દ્રુષ્ટ નથી—એવું જે આ ચૈતન્ય અત્યંતપણે ચકચકાર પ્રકાશી રહ્યું છે, તે પોતે જ જીવ છે

ભાવાર્થ —નર્ણાદિ અને ગગાદિ ભાગે જીવ નથી પણ ઉપર કહ્યો તેવો ચૈતન્ય ભાન તે જ જીવ છે

હવે, ચૈતન્યપણું જ જીવનું યોગ્ય લક્ષણ છે એમ કાવ્યદ્વારા સમજાવે છે —

(શાંદિલવિદીતિ)

વર્ણાયૈઃ સહિતસ્તયા વિરહિતો દ્રેષાસ્પર્શીવો યતો

નામૂર્તત્વમુપાસ્ય પश्यति जगज्जीवस्य तत्त्व ततः ।

इत्यागोन्य विवेचकैः समुचित नाव्याप्यतिव्यापि वा

व्यक्त व्यजितजीवतत्त्वमचल चैतन्यमालम्ब्यताम् ॥ ૪૨ ॥

અર્થ —અજીવ બે પ્રકારે છે—વર્ણાદિસહિત અને વર્ણાદિરહિત, આટલે અ-મૂર્તપણાનો આશ્રય કરીને પણ (અર્થાત્ અમૂર્તપણાને જીવનું લક્ષણ માનીને પણ) જીવના યથાર્થ સ્વરૂપને જગત દેખી શકતું નથી,—આમ પરીક્ષા કરીને ભેદજ્ઞાની પુરુષોએ અવ્યાપ્તિ અને અતિવ્યાપ્તિ રૂપોથી રહિત ચૈતન્યપણાને જીવનું લક્ષણ કહ્યું છે તે યોગ્ય છે તે ચૈતન્યલક્ષણ પ્રગટ છે, તેણે જીવના યથાર્થ સ્વરૂપને પ્રગટ કર્યું છે અને તે અચળ છે—ચળાચળતા રહિત, સદા મોઝૂદ છે જગત તેનું જ અનસંખ્યન કરે! (તેનાથી યથાર્થ જીવનું મહત્ત્વ થાય છે)

ભાવાર્થ —નિશ્ચયથી વર્ણાદિભાવો—વર્ણાદિભાવોમા સગાદિભાવો આવી ગયા—જીવમા કદી વ્યાપતા નથી તેથી તેઓ નિશ્ચયથી જીવના લક્ષણ છે જ નહિ, વ્યનહારથી તેમને જીવના લક્ષણ માનતા પણ અવ્યાપ્તિ નામનો દોષ આવે છે ત્રણ કે સિદ્ધ જીવોમા તે ભાગે વ્યનહારથી પણ વ્યાપતા નથી આટલે વર્ણાદિભાવોનો આશ્રય કરનાથી જીવનું યથાર્થ સ્વરૂપ ઓળખાતું જ નથી

અમૂર્તપણું જોકે સર્વ જીવોમા વ્યાપે છે તોપણ તેને જીવનું લક્ષણ માનતા અતિ-વ્યાપ્તિ નામનો દોષ આવે છે, ત્રણ કે પાંચ અજીવ દ્રવ્યોમાના એક પુરુષાદ્રવ્ય સિવાય ધર્મ, અધર્મ, આજ્ઞા અને ક્રાંતિ—એ ચાર દ્રવ્યો અમૂર્ત હોવાથી, અમૂર્તપણું જીવમા વ્યાપે છે તેમ જ ચાર અજીવ દ્રવ્યોમા પણ વ્યાપે છે, એ રીતે અતિવ્યાપ્તિ દોષ આવે છે આટલે અમૂર્તપણાનો આશ્રય કરનાથી પણ જીવનું યથાર્થ સ્વરૂપ મહત્ત્વ થતું નથી

ચેતન્યવશાત્ સર્વ જીવોમા વ્યાપતુ હોવાથી અન્યાસિદોષની રહિત છે, અને
જન સિવાય કોઈ દ્રવ્યમા નહિ વ્યાપતુ હોવાથી અતિ-નાસિદોષથી રહિત છે, વળી
તે પ્રગટ છે, તેથી તેનો જ આત્મય દ્વન્વથી જનના યથાર્થ સ્વરૂપતુ મહુલ થઈ શકે છે

હવે, 'જો આના લગ્ન વડે જન પ્રગટ છે તોપણ અજ્ઞાની લોકોને તેનું
અજ્ઞાન કેમ નહે છે?'—એમ આચાર્ય આશ્ચર્ય તથા ખેદ બતાવે છે—

(વચનનિર્ગમ)

જીવાદ્ગીરમિતિ ત્ક્ષણનો વિમિત્ર
જ્ઞાની જનોઽનુમવતિ સ્વયમુદ્ગતસત્ત્વમ્ ।
અજ્ઞાનિનો નિરરધિમવિનૃમિતોઽય
મોહસ્તુ તત્ત્વમહો વત નાનર્તાતિ ॥ ૪૩ ॥

અર્થ—આમ પૂર્વોક્ત જુદા લક્ષણને લીધે જનથી અજન લિપ્ત છે તેને
(અજનને) તેની મેળે જ (અનન્યપણે, જનથી લિપ્તપણે) વિવસતુ—પરિચમતુ
જ્ઞાની પુરુષ અનુભવે છે, તોપણ અજ્ઞાનીને અમર્યાદપણે દ્રેષાયેલો આ મોહ (અર્થાત્
સ્વપરના એકપણાની ભ્રાન્તિ) કેમ નાથે છે—એ અમને મહા આશ્ચર્ય અને ખેદ છે ।

વળી ફરી મોહનો પ્રતિષેધ કહે છે અને કહે છે કે 'જો મોહ નાથે છે તો
નાથો ! તોપણ આમ જ છે'—

(નિસર્તનનિર્ગમ)

અસ્મિન્નનાદિનિ મહત્પવિવેકનાટકે
વર્ણાદિમાનન્દતિ પુદ્ગલ એવ નાન્ય ।
રાગાદિપુદ્ગલવિકારત્રિરદ્વશુદ્ધ-
ચેતન્યવાતુમયમૂર્તિરય ચ જીવઃ ॥ ૪૪ ॥

અર્થ—આ અનાદિ કાળના મોડા અવિવેકના નારકમા અથવા નાચમાં
વળાદિમાન પુદ્ગલ જ નાથે છે, અન્ય કોઈ નહિ, (અલેદ જ્ઞાનમા પુદ્ગલ જ અનંક
પ્રકારતુ દેખાય છે, જન તો અનંક પ્રકારનો છે નહિ,) અને આ જન તો ગગાદિક
પુદ્ગલવિકારોથી વિવક્ષ્ય, શુદ્ધ ચેતન્યવાતુમય મૂર્તિ છે

સાવાર્થ—રાગાદિ ત્રિવિકારને (ચેતન્યનિર્મલને) દૃષ્ટી એવો જામ ન
કર્યો કે એ પણ ચેતન્ય જ છે, કારણ કે ચેતન્યની સર્વ અનસ્થાઓમા વ્યાપે તો
ચેતન્યના કહેનાથ રાગાદિ વિકારો તો સર્વ અનસ્થાઓમા વ્યાપતા નથી—મોહ

અનરૂપામા તેમનો અભાવ છે વળી તેમનો અનુભવ પણ આકુળતામય હુ ખડપ છે માટે તેઓ ચેતન નથી, જડ છે ચેતન્યનો અનુભવ નિરકુળ છે, તે જ હનનો અભાવ છે એમ જાણુ

હવે, ભેદજ્ઞાનની પ્રવૃત્તિદ્વારા આ જ્ઞાતાદ્રવ્ય પોતે પ્રગટ થાય છે એમ કળાગમા મહિમા ફરી અધિકાર પૂર્ણ છે —

(મહાકાતા)

इत्थं ज्ञानकरुचकल्पापादनं नाटयित्वा

जीवाजीवौ स्फुटविषयनं नैव यावत्प्रयातः ।

विश्व व्याप्य प्रसमविरसद्व्यक्तचिन्मात्रशक्त्या

ज्ञातृद्रव्य स्वयमतिरसात्तावदुच्चैश्चकारો ॥ ૪૫ ॥

અર્થ — આ પ્રમાણે જ્ઞાનરૂપી કન્ટનના જે વાગ વાગ અભ્યાસ તેને નચાવીને લ્યા હવ અને અહવ બન્ને પ્રગટપણે લુહા ન થયા, ત્યા તો જ્ઞાતાદ્રવ્ય, અત્ય ત નિકામરૂપ થતી પોતાની પ્રગટ ચિન્માત્રગજિ વડે નિશ્ચિને વ્યાપીને, પોતાની જેને જ અતિવેગવી ઉપરણે અર્થાત્ અત્ય તપણે પ્રકાશી નીકળ્યુ

ભાવાર્થ — આ કળાગનો આશય બે રીતે છે —

ઉપર કહેલા જ્ઞાનનો અભ્યાસ કરતા કરતા લ્યા હન અને અહવ બન્ને સ્પટ સિત્ર મમનયા કે તુલત જ આત્માનો નિર્વિરૂપ અનુભવ થયો—સમ્યક્ગર્ભ થયુ (મમ્યદૃષ્ટિ આત્મા શ્રુતજ્ઞાન વડે નિશ્ચિના—સમન્ત ભાવોને મહોપધી અથવા નિસ્તારવી જાણે છે અને નિશ્ચયવી નિશ્ચિને પ્રત્યક્ષ જાણનાનો તેનો અભાવ છે, માટે તે નિશ્ચિને જાણે છે એમ હુ) એક આગય તો એ પ્રમાણે છે

ખીજો આગય આ પ્રમાણે છે હવ-અહવનો અનાદિ જે મયોગ તે કેવળ લુહો પડ્યા પહેલા અર્થાત્ હનનો ઝોડ થયા પહેલા, ભેદજ્ઞાન ભાવતા ભાવતા અમુક દશા વતા નિર્વિરૂપ ગણ જામી—જેમા કેવળ આત્માનો અનુભવ રહ્યો, અને તે શ્રેષ્ઠ અત્ય ત વેગવી આગળ વરતા વરતા કેવળજ્ઞાન પ્રગટ થયુ પછી અઘાતીકર્મનો નાશ થતા હનદ્રવ્ય અહનવી કેવળ સિત્ર થયુ હન-અહનના સિત્ર થવાની આ રીત છે

ટીકા — આ પ્રમાણે હન અને અહવ લુહા લુહા થઈને (ગભૂમિમાવી) બહાર નીકળી ગયા

ભાવાર્થ — હન-અહન અધિકાર્યા પહેલા ગભૂમિમયના રહીને ત્યાં પછી ટીકાકાર આવાર્થે એમ હુ હુ કે નૃત્યના અખાડામા હવ અહવ બન્ને એક થઈને

કર્તાકર્મ અધિકાર

કર્તાકર્મવિભાવને, મેટી જ્ઞાનમય હોય,

કર્મ નાશી ગિનમા વસે, નમ્રુ તેહ, મદ ખોય

પ્રથમ દીકાર કહે છે કે ‘હવે જીવ-અજીવ જ એક કર્તાકર્મના વેગે પ્રવેગ કરે છે’ જેમ બે પુરુષો માહોમાહે કોઈ એક સ્વાગ રંગી નૃત્યના અખાડામાં પ્રવેશ કરે તેમ જીવ-અજીવ બંને એક કર્તાકર્મના સ્વાગ કરી પ્રવેગ કરે છે એમ અહીં દીકારે અવકાર કર્યો છે

હવે પ્રથમ, તે સ્વાગને જ્ઞાન યથાર્થ જાણી લે છે તે જ્ઞાનના મહિમાનુકાંચ કહે છે —

(મ દાક્રતા)

एकः कर्ता चिदहमिह मे कर्म कोपादयोऽमी

इत्यज्ञाना शमयदमितः कत्कर्मप्रवृत्तिम् ।

ज्ञानज्योतिः स्फुरति परमोदात्तमत्यતधीर

साक्षात्કર્ત્ત્વિરુપધિપૃથગ્દ્રવ્યનિર્માસિ વિન્ધમ્ ॥ ૪૬ ॥

અર્થ — ‘આ લોકમાં હું ચૈતન્યસ્વરૂપ આત્મા તો એક કર્તા છું અને આ કોઈપણ ભાવો મારા કર્મ છે’ એવી અજ્ઞાનીઓને જે કર્તાકર્મની પ્રવૃત્તિ છે તેને બધી તત્ત્વથી શમાવતી (—મટાડતી) જ્ઞાનજ્યોતિ સ્ફુરણમાન થાય છે કેવી છે તે જ્ઞાનજ્યોતિ? જે પરમ ઉદાત્ત છે અર્થાત્ કોઈને આવાન નથી, જે અત્યંત ધીર છે અર્થાત્ કોઈ પ્રકારે આકૃણ્ણતારૂપ નથી અને પરની સહાય વિના જીદા જીદા દ્રવ્યોને પ્રકાશનાનો જેનો સ્વભાવ હોવાથી જે સમસ્ત લોકલોકને સાક્ષાત્ કરે છે—પ્રત્યક્ષ જાણે છે

ભાવાર્થ.—આવો જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્મા છે તે, પરદ્રવ્ય તથા પરભાવોના કર્તાપણારૂપ અજ્ઞાનને દૂર કરીને, પોતે પ્રગટ પ્રકાશમાન થાય છે

હવે, બ્યામુધી આ ૭૫ આચનના અને આત્માના વિશેષને (તદાનત) જાણે નહિ ત્યામુધી તે અજ્ઞાની જ્યો વડે, આશ્વર્યમા ધોતે હીન થતો, કર્મોના બધ કરે છે એમ જાણામા કહે છે —

જાવ ન વેદિ વિસેસતર તુ આદામવાળ દોહપિ ।
અળ્ળાળી તાવદુ સો કોહાહસુ વટ્ટદે જીવો ॥ ૬૯ ॥
કોહાહસુ વટ્ટતસ્સ તસ્સ કમ્મસ્સ સચ્ચો હોદી ।
જીવસ્સેવ વધો મણિદો સલુ સવ્વદરસીહિ ॥ ૭૦ ॥

યાવન્ન વેત્તિ વિશેષાત્તરં ત્યાત્માસ્રવયોર્દયોરપિ ।
અજ્ઞાની તાવત્સ ક્રોધાદિષુ વર્તતે જીવઃ ॥ ૬૯ ॥
ક્રોધાદિષુ વર્તમાનમ્ય તસ્ય કર્મણ સચ્ચો ભવતિ ।
જીવસ્યૈવ વગ મણિત સ્વલુ સર્વદર્શિમિ ॥ ૭૦ ॥

આન્વયાર્થ — [જીવ] ૭૫ [યાવત્] બ્યામુધી [આત્માસ્રવયો દયોરપિ તુ] આ મા અને આશ્વર્ય—એ બન્નેના [વિશેષાત્તર] તદાનત અને લેને [વેત્તિ] જાણતો નથી [તાવત્] ત્યામુધી [સા] તે [અજ્ઞાની] અજ્ઞાની રહ્યો થયો [ક્રોધાદિષુ] ક્રોધાદિક આશ્વર્યમા [વર્તતે] પ્રવર્તે છે, [ક્રોધાદિષુ] ક્રોધાદિકમા [વર્તમાનમ્ય તસ્ય] વર્તતા તેને [કર્મણઃ] કર્મોના [સચ્ચો] મમય [મણિત] થાય છે [સલુ] બરેબર [સ્વલુ] આ ગીતે [જીવસ્ય] ૭૫ને [વધ] કર્મોના બધ [સત્] શરિમિ] સર્વશરોમે [મણિત] કહે છે

ટીકા — જેમ આ આત્મા, જેમને તાત્પર્યસિદ્ધ સખ ૫ છે એના આત્મા અને જ્ઞાનમા વિશેષ (તદાનત, જુ ૧ લક્ષણ) નહિ હોનાથી તેમનો ભેદ (લુદ્ધાપચ્છ) નહિ રખતો વડો, નિશક રીતે જ્ઞાનમા ધોતાપણે વર્તે છે, અને ત્યા (જ્ઞાનમા ધોતા પણે) વર્તતો તે, જ્ઞાનરૂપી સ્વભાવશૂન હોવાને હીવે નિષેવનામા આવી નથી માગે

આત્મા અને આચવતાળો જ્યા ભેદ જીવ જાણે નહિ,
ક્રોધાદિકમા મિતિ ત્યા લગી અજ્ઞાની એવા જીવની ૬૯
જીવ વર્તતા ક્રોધાદિકમા સચ્ચ કમ્મનો થાય છે,
મહુ સર્વદર્શી એ ગીતે બધન કહે છે જીવને ૭૦

જાતો છે—જાણવારૂપ પશ્ચિમ છે, તેવી રીતે જ્યામુધી આ આત્મા, જેમને મયોગસિદ્ધ સમય છે એના આત્મા અને દોશદિ આશ્રયોમા પણ, પોતાના અજ્ઞાનભાવને લીધે, નિગેય નહિ જાતો યદ્યે તેમના ભેદ દેખતો નથી ત્યામુધી નિગત રીતે દોશદિમા પોતાપણે વર્તે છે, અને ત્યા (દોશદિમા પોતાપણે) વર્તતો તે, એકે દોશદિ દિયા પરભાનભૂત હોનાથી નિયેનામા આવી છે તોપણ તે અભાવભૂત હોનાનો તેને અધ્યાસ હોનાથી, દોરૂપ પશ્ચિમ છે, નગરૂપ પશ્ચિમ છે, ચાહરૂપ પરિણમ છે હવે અહીં, જે આ આત્મા પોતાના અજ્ઞાનભાવને લીધે, જ્ઞાનભવનમાન જે સદૃશ ઉદામીન (માતાદ્રષ્ટામાત્ર) અનસ્વા તેનો ત્યાગ કરીને અજ્ઞાનભવનવ્યાપારૂપ અર્થાત્ દોશદિ-આપારૂપ પ્રવર્તતો પ્રતિભામે છે તે કર્તા છે, અને જ્ઞાનભવનવ્યાપારૂપ પ્રવર્તનથી જુદા, જે ક્રિયામાણ્યે અતંગમા ઉત્પન્ન થતા પ્રતિભામે છે, એવા દોશદિ તે, (તે કર્તાના) કર્મ છે આ પ્રમાણે અનાદિ કાળની અજ્ઞાનથી થયેલી આ (આત્માની) કર્તાકર્મની પ્રવૃત્તિ છે એ રીતે પોતાના અજ્ઞાનને લીધે કર્તાકર્મભાવ વડે દોશદિમા વર્તતા આ આત્માને, દોશદિની પ્રવૃત્તિરૂપ પશ્ચિમને નિમિત્તમાન કરીને પોતે પોતાના ભાવથી જ પરિપુરિત પૌરુષાલિક કર્મ એકંદુ વાય છે આ રીતે જીવ અને પુરુષાલનો, પરસ્પર અનગાહ જેવું લક્ષણ છે એના સમયરૂપ બંધ મિદ્ધ વાય છે અનેકાલમ્ હોના છતાં (અનાદિ) એક પ્રવાહપણે હોનાથી જેમાથી નતંગેતગથ્રય દાય દૃશ થયો છે એનો તે બંધ, કર્તાકર્મની પ્રવૃત્તિનું નિમિત્ત જે અજ્ઞાન તેનું નિમિત્ત છે

ભાવાર્થ—આ આત્મા, જેમ પોતાના જ્ઞાનસ્વભાવરૂપ પશ્ચિમ છે તેમ જ્યામુધી દોશદિરૂપ પાડુ પશ્ચિમ છે, જ્ઞાનમા અને દોશદિમા ભેદ જાણતો નથી ત્યામુધી તેને કર્તાકર્મની પ્રવૃત્તિ છે, દોશદિરૂપ પશ્ચિમતો તે પોતે કર્તા છે અને દોશદિ તેવું કર્મ છે વળી અનાદિ અજ્ઞાનથી તો કર્તાકર્મની પ્રવૃત્તિ છે, કર્તાકર્મની પ્રવૃત્તિથી બંધ છે અને તે બંધના નિમિત્તથી અજ્ઞાન છે, એ પ્રમાણે અનાદિ સત્તાન (પ્રવાહ) છે, માટે તેમા હરિતર આશ્રય દાય પણ આનતો નથી

આ રીતે જ્યામુધી આત્મા દોશદિ કર્મનો કર્તા થઈ પરિપુરિત છે ત્યામુધી કર્તાકર્મની પ્રવૃત્તિ છે અને ત્યામુધી કર્મનો બંધ થાય છે ૬૬-૭૦

હવે પૂછે છે કે આ કર્તાકર્મની પ્રવૃત્તિનો અભાવ ક્યાં થાય છે? તેનો ઉત્તર કહે છે—

૧ ભવન = થતું તે પશ્ચિમવતું તે પશ્ચિમન

૨ ક્રિયાણું = જાતું હોય તે

જહ્યા હમેણ જીવેણ અપ્પણો આસવાણ ય તહેવ ।
 ણાદ હોદિ વિસેસતર તુ તહ્યા ણ વંધો સે ॥ ૭૧ ॥

યત્નાનેન જીવેનાત્મનઃ આસ્રવાણા ચ તયૈવ ।

જ્ઞાત ભવતિ વિશેષાતર તુ તદા ન વધસ્તસ્ય ॥ ૭૧ ॥

અન્યથાર્થ — [યજ્ઞ] ત્યાગે [એનેન જીવેન] આ છવ [આત્મન] આ
 ત્યાગના [તથેવ ય] અને [આસ્રવાણા] આસ્રવેના [વિશેષાતર] તદ્વાનત અને ભેદને
 [જ્ઞાત ભવતિ] જાણે [તદા તુ] ત્યાગે [તસ્ય] તેને [યથ ન] બંધ થતો નથી

ટીકા.—આ જગતમા વસ્તુ છે તે (પ્રાણના) સ્વભાવમાન જ છે, અને
 'સ્વ'નું ભાન તે સ્વ ભાન છે (અર્થાત્ પ્રાણનું જે થતું—પરિણમતું તે સ્વભાન
 છે), મારે નિશ્ચયથી જ્ઞાનનું થતું—પરિણમતું તે આત્મા છે અને કોનાદિકનું થતું—
 પરિણમતું તે કોનાદિક છે વળી જ્ઞાનનું જે થતું—પરિણમતું છે તે કોનાદિકનું પણ
 થતું—પરિણમતું નથી, કારણ કે જ્ઞાનના થના (પરિણમના) વખતે જેમ જ્ઞાન થતું
 માન્ય પડે છે તેમ કોનાદિક થા થતા આવૂંમ પડતા નથી, અને કોનાદિકનું જે
 થતું—પરિણમતું તે જ્ઞાનનું પણ થતું—પરિણમતું નથી, કારણ કે કોનાદિકના થના
 (પરિણમના) વખતે જેમ કોનાદિક થતા આવૂંમ પડે છે તેમ જ્ઞાન પણ થતું માન્ય
 પડતું નથી આ રીતે કોનાદિકને અને આત્માને નિશ્ચયથી એકવસ્તુપણું નથી આ
 પ્રમાણે આત્મા અને આસ્રવેના નિગેષ (તદ્વાનત) કેમકથી જ્યારે આ આત્મા
 તેમનો ભે- (ભિન્નતા) જાણે છે ત્યારે આ આત્માને અનર્થ હોવા છતાં પણ અજ્ઞાનથી
 ઉત્પન્ન થયેલી એવી (પદ્મા) કર્તાકર્મની પ્રવૃત્તિ નિવૃત્ત થાય છે, તેની નિવૃત્તિ થતા
 અજ્ઞાનના નિમિત્તે થતો પોત્તેનિ દ્રવ્યકર્મના બંધ પણ નિવૃત્ત થાય છે એમ થતા,
 જ્ઞાનમાનથી જ બંધને નિરોધ સિદ્ધ થાય છે

ભાવાર્થ — કોનાદિક અને જ્ઞાન જુદી જુદી વસ્તુઓ છે, જ્ઞાનમા કોનાદિક
 નથી, કોનાદિકમા જ્ઞાન નથી આત્મા તેમનું ભેદજ્ઞાન થાય ત્યારે તેમના એકપણાર્થ
 અજ્ઞાન મટે અને અજ્ઞાન મટનાથી કર્મના બંધ પણ ન થાય આ રીતે જ્ઞાનથી જ
 બંધને નિરોધ થાય છે ૭૧

આ છવ જ્યારે આસ્રવેનું તેમ નિજ આત્માતણું
 જાણે વિશેષાતર, તદા બંધન નહિ તેને થતું ૭૧

હવે પૂછે છે કે જ્ઞાનભાવથી જ બંધનો નિરોધ કરી શકે છે ? તેના ઉત્તર કહે છે —

જ્ઞાદૃષ્ટ આસવાણ અસુચિત્તં ચ વિવરીયમાવં ચ ।

દુઃસ્વસ્ત્ત્વ કારણં તિ ય તદો ણિયત્તિ કુણદિ જીવો ॥ ૭૨ ॥

જ્ઞાત્વા આસવાણામશુચિત્વ ચ વિવરીયમાવં ચ ।

દુઃસ્વસ્ત્ત્વ કારણાનીતિ ચ તતો નિવૃત્તિં કરોતિ જીવઃ ॥ ૭૨ ॥

અન્યથાર્થ—[આસવાણા ચ] આસવાણું [અશુચિત્વ] અશુચિપણ [ચ] અને [વિવરીયમાવં] વિવરીયપણ [ચ] તથા [દુઃસ્વસ્ત્ત્વ કારણાનિ ક્ષતિ] તેઓ દુઃખના કારણ છે એમ [જ્ઞાત્વા] જાણીને [જીવ] જીવ [તત નિવૃત્તિ] તેમનાથી નિવૃત્તિ [કરોતિ] કરે છે

ટીકા—જળમાં ગેનાળ છે તે મળ છે—મેલ છે, તે ગેનાળની માફક આશ્વેયો મળપણે—મેલપણે અનુભવાતા હોવાથી અશુચિ છે—અપવિત્ર છે અને ભગવાન આત્મા તો સદાય અતિનિર્મળ એતન્યમાનસ્વભાવપણે અનુભવાતો હોવાથી અત્યંત શુચિ છે—પવિત્ર છે—ઉન્નત છે આશ્વેયોને જડસ્વભાવપણે હોવાથી તેઓ બીજા વડે જણાનાયોગ્ય છે (કારણ કે જે જડ હોય તે પોતાને તથા પરને જાણતું નથી, તેને બીજો જ જાણે છે—) માટે તેઓ એતન્યથી અન્ય સ્વભાવવાળા છે, અને ભગવાન આત્મા તો, પોતાને સદાય વિજ્ઞાનઘનસ્વભાવપણે હોવાથી, પોતા જ એતક (જ્ઞાતા) છે (પોતાને અને પરને જાણે છે—) માટે એતન્યથી અનન્ય સ્વભાવનાળો છે (અર્થાત્ એતન્યથી અન્ય સ્વભાવનાળો નથી) આશ્વેયો આકુળતાના ઉપવૃત્તનારા હોવાથી દુઃખના કારણ છે, અને ભગવાન આત્મા તો, સદાય નિરાકુળતા-સ્વભાવને લીધે કોઈનું કાર્ય તેમ જ કોઈનું કારણ નહિ હોવાથી, દુઃખનું અકારણ છે (અર્થાત્ દુઃખનું કારણ નથી) આ પ્રભાણે વિગેય (તત્કાલ) દેખીને જ્યારે આ આત્મા, આત્મા અને આશ્વેયોના ભેદ જાણે છે તે જ વખતે કોઈદિ આશ્વેયથી નિવૃત્ત થાય છે, કારણ કે તેમનાથી જે નિવર્તનો ન હોય તેને આત્મા અને આશ્વેયોના પાશ્વર્થિક (સાચા) ભેદજ્ઞાનની સિદ્ધિ જ થઈ નથી માટે કોઈદિ આશ્વેયથી નિવૃત્તિ માથે જે અવિનાશાવી છે એના જ્ઞાનભાવથી જ, અજ્ઞાનથી થતા જે પૌર્ણિક કર્મના બંધનો નિરોધ થાય છે

અશુચિપણ, વિવરીયતા એ આશ્વેયોના જાણીને,
વળી જાણીને દુઃખકારણો, એથી નિવર્તન જીવ કરે. ૭૨.

વળી, જે આ આત્મા અને આત્મવોલુ બેદજ્ઞાન છે તે અજ્ઞાન છે કે જ્ઞાન છે? તે અજ્ઞાન છે તો આત્મા અને આત્મવોના અભેદજ્ઞાનથી તેની કાંઈ વિશેષતા ન થઈ અને જે જ્ઞાન છે તો (તે જ્ઞાન) આત્મવોના પ્રવર્તે છે કે તેમનાથી નિવર્ત્યું છે? જે આત્મવોના પ્રવર્તે છે તોપણ આત્મા અને આત્મવોના અભેદજ્ઞાનથી તેની કાંઈ વિશેષતા ન થઈ અને જે આત્મવોથી નિવર્ત્યું છે તો જ્ઞાનથી જ બચેલો નિગેર સિદ્ધ થયો કેમ ન જોવાય? (નિદ્રા થયો જ જોવાય) આમ સિદ્ધ થનાથી અજ્ઞાનનો અસર જોવા મિથ્યાનયન ખડન થયું વળી જે આત્મા અને આત્મવોલુ બેદજ્ઞાન છે તે પણ જે આત્મવોથી નિવૃત્ત ન થાય તો તે જ્ઞાન જ નથી એમ સિદ્ધ થનાથી જ્ઞાનનો અસર એના (જોગત) જ્ઞાનનયન પણ ખડન થયું

ભાનાર્થ —આત્મવો અશુચિ છે, જડ છે, દુષ્કર્મ કાચું છે અને આત્મા પવિત્ર છે, જ્ઞાન છે, સુખઅવસ્થા છે એ રીતે લક્ષણભેદથી બન્નેને ભિન્ન જાણીને આત્મવોથી આત્મા નિવૃત્ત થાય છે અને તેને કર્મનો બંધ વધતો નથી આત્મા અને આત્મવોનો ભેદ જાણ્યા છતાં જે આત્મા આત્મવોથી નિવૃત્ત ન થાય તો તે જ્ઞાન જ નથી, અજ્ઞાન જ છે અહીં કોઈ પ્રશ્ન કરે કે અનિવૃત્ત સમ્યક્દષ્ટિને મિથ્યાત્વ અને અનતાલુ બધી પ્રકૃતિઓનો તો આત્મન નથી થતો પણ અન્ય પ્રકૃતિઓનો તો આત્મન થઈને બંધ થાય છે, તેને જ્ઞાની કહેવો કે અજ્ઞાની? તેનું મમારાન —સમ્યક્દષ્ટિ જ્ઞાન જ્ઞાની જ છે કાન્ત કે તે અભિપ્રાયપૂર્વકના આત્મવોથી નિવર્ત્યું છે તેને પ્રકૃતિઓનો જે આત્મન તથા બંધ થાય છે તે અભિપ્રાયપૂર્વક નથી સમ્યક્દષ્ટિ થયા પછી પરદ્રવ્યના સ્વામિત્વનો અભાવ છે, મટે, ત્યામુથી તેને ચારિત્રગ્રહનો ઉદય છે ત્યામુચી તેના ઉદય અનુસાર જે આત્મન બંધ થાય છે તેનું સ્વામીપણ તેને નથી અભિપ્રાયમાં તો તે આત્મન બંધથી સર્વથા નિવૃત્ત થના જ છાંછે છે તેથી તે જ્ઞાની જ છે

જ્ઞાનીને બંધ થતો નથી એમ કહ્યું છે તેનું સાર આ પ્રમાણે છે —મિથ્યાત્વ મબરી બંધ કે જે અતત સમારણ કાન્ત છે તે જ અહીં પ્રવાનપણે નિમક્ષિત (કહેના વારંતો) છે અનિવૃત્તિ આત્મથી બંધ થાય છે તે અટપ સ્થિતિ-અનુભાગનાં છે, દીર્ઘ સમાગ્ન કાન્ત નથી, તેથી તે પ્રવાન ગણનામાં આ થો નથી અથવા તો આ પ્રમાણે કાન્ત છે —જ્ઞાન બંધ કરવા નથી ત્યામુચી જ્ઞાનમાં મિથ્યાત્વનો ઉદય હતો ત્યામુચી તે અજ્ઞાન કહેવાનું હતું અને મિથ્યાત્વ ગયા પછી અજ્ઞાન નથી, જ્ઞાન જ છે તેમાં જે કાંઈ ચારિત્રગ્રહ સબરી નિકાર છે તેનો સ્વામી જ્ઞાની નથી તેથી જ્ઞાનીને બંધ નથી, કારણ કે નિમ્મર કે જે અવસ્થા છે અને બંધ કરણ છે, તે તો બંધની પડિમાં છે, જ્ઞાનની પડિમાં નથી આ અર્થના સમર્થનરૂપ કથન આ ૧૭ જતા ગાથાઓમાં આવ્યો

અહીં કળશરૂપ કાવ્ય કહે છે —

(માલિની)

પરપરિણતિમુજ્જત્ સ્વદયદ્વેદવાદા-

નિદમ્બદિતમસ્વદ જ્ઞાનમુચ્ચદમુચ્ચૈઃ ।

નનુ કથમવકાશઃ કર્તૃકર્મપટ્ટત્તે-

રિદ્ધ મવતિ ક્ય વા પૌદ્ગલઃ કર્મનયઃ ॥ ૪૭ ॥

અર્થ — પરપરિણતિને છાડતું, લેદના કથનાને તોડી પાડતું, આ અખડ અને અત્યંત પ્રચડ જ્ઞાન પ્રત્યક્ષ ઉદય પામ્યું છે અહીં! આના જ્ઞાનમા (પરદ્રવ્યના) કર્તાકર્મની પ્રવૃત્તિનો અવકાશ કેમ હોઈ શકે? તથા પૌદ્ગલિક કર્મખડ પણ કેમ હોઈ શકે? (ન જ હોઈ શકે)

(જ્ઞેયના નિમિત્તથી તથા ક્ષયોપશમના વિગેયથી જ્ઞાનમા જે અનેક ખડરૂપ આકારો પ્રતિભાસમાં આનતા હતા તેમનાથી સંહિત જ્ઞાનમાત્ર આકાર હવે અનુભવમા આળ્યો તેવી ‘અખડ’ એવું નિગેયજ્ઞ જ્ઞાનને આપું છે મતિજ્ઞાન આદિ જે અનેક ભેદા કહેવાતા હતા તેમને દૂર કરતું ઉદય પામ્યું છે તેથી ‘લેદના કથનાને તોડી પાડતું’ એમ કહ્યું છે પરના નિમિત્તે રાગાદિરૂપ પશ્ચિમભતું હતું તે પશ્ચિમિતિને છાડતું ઉદય પામ્યું છે તેવી ‘પરપરિણતિને છાડતું’ એમ કહ્યું છે પરના નિમિત્તથી રાગાદિરૂપ પશ્ચિમભતું નથી, બળનાન છે તેવી ‘અત્યંત પ્રચડ’ કહ્યું છે)

લાવાર્થ — કર્મખડ તો અજ્ઞાનથી થયેલી કર્તાકર્મની પ્રવૃત્તિથી હતો હવે જ્યારે લેદલાવને અને પરપરિણતિને દૂર કરી એકાકાર જ્ઞાન પ્રગટ થયું ત્યારે લેદરૂપ કારણની પ્રવૃત્તિ મટી, તો પછી હવે ખડ શા મટે હોય? અર્થાત્ ન હોય હર

હવે પૂછ છે કે કઈ નિવેધી (-ગીતથી) આ આત્મા આસ્થવોથી નિવર્તે છે? તેના ઉત્તરરૂપ ગાથા કહે છે —

અહમિક્કો સ્વલુ સુદ્ધો ણિમ્મમઓ જાણદસણસમગ્ગો ।

તહિ ઠિઓ તચ્ચિત્તો સન્ને એ સ્વય જોમિ ॥ ૭૩ ॥

અહમેકઃ સ્વલુ શુદ્ધ નિર્મમતઃ જ્ઞાનદર્શનસમગ્રઃ ।

તસ્મિન્ સ્થિતસ્તચ્ચિત્તઃ સર્વાનેતાન્ ક્ષય નયામિ ॥ ૭૩ ॥

હું એક, શુદ્ધ, મમત્વહીન હું, જ્ઞાનદર્શનપૂર્ણ હું, એમા રહી સ્થિત, લીન એમા, શીઘ્ર આ સૌ ક્ષય કરું. ૭૩.

અન્યાર્થ — જ્ઞાની વિવાદે છે કે [સત્] નિશ્ચયથી [અદ્] હું [અદ્] એક છું, [શુદ્ધ] શુદ્ધ છું, [નિમગ્ન] મમતાગ્રહિત છું, [જ્ઞાનદર્શનસમગ્ર] જ્ઞાન દર્શનની પાસે છું, [તસ્મિન્ સ્થિત] તે સ્વભાવમાં રહેતો, [તત્ત્વિત્ત્વ] તેમાં (તે ચેતન્ય અનુભવમાં) હીન થતો (હું) [વૃત્તાન્] આ [સર્વાન્] કોનાદિક સર્વ આ શ્રવણે [ક્ષય] ક્ષય [ત્યાગિ] પના, છું.

ટીકા — હું આ આ મા — પ્રત્યક્ અપેક્ષા અનત ચિન્માન જ્યોતિ — અનાદિ અનત નિત્ય-વ્યવસ્થા વિજ્ઞાનઘનસ્વભાવભાવપાત્રને હીંધે એક છું, (કર્તા, કર્મ, કર્મ, સપ્રદાન, અપાદાન અને અધિ-નુસરણ) સર્વ કારકોના સમૂહની પ્રતિયાધી પાત્ર ઊત્તરેલી જે નિર્મળ અનુભૂતિ, તે અનુભૂતિમાનપાત્રને હીંધે શુદ્ધ છું, પુરુષદ્રવ્ય જેવું સ્વામી છે એક જે કોનાવિભાગોનું નિશ્ચયાપીપણ તેના સ્વામીપણે પાત્રે ॥ ૧૫ નહિ પરિભ્રમણે હોનાથી મમતાગ્રહિત છું, ચિન્માન જ્યોતિનું (આત્માનું), વસ્તુ સ્વભાવની જ, સામાન્ય અને નિગેર વડે પરિપૂર્ણ (આત્માપણ) હોનાથી, હું જ્ઞાન ગતિ વડે પરિપૂર્ણ (નજીબો સ્વભાવ સામાન્ય નિગેરવડે છે આત્મા પણ વસ્તુ હોનાથી તે સામાન્ય નિરોધસ્વરૂપ છે અર્વાચી દર્શનજ્ઞાનસ્વરૂપ છે) — આનો હું આકાશાદિ દ્રવ્યની જેમ પારમાર્થિક વસ્તુનિરોધ છું તેવી હવે હું મમતા પદ્મવ્ય પ્રવૃત્તિથી નિવૃત્તિ વડે આ જ આત્મસ્વભાવમાં નિશ્ચય રહેતો વકો, સમસ્ત પરદ્રવ્યના નિમિત્તથી વિરોધપ્ર ચેતનમાં થતા જે ચચળ કલ્પોયો તેમના નિરોધ વડે આને જ (આ ચેતન્યસ્વરૂપને જ) અનુભવતો થયે, પોતાના અજ્ઞાન વડે આત્મામાં ઉત્પત્ત થતા જે આ કોનાદિક ભાગો તે સર્વને ક્ષય કરે છું — એમ નિશ્ચય જીને, ઘણા નખતથી પદ્મવ્ય જે વણા તેને જેણે ઝડી દીધું છે એના સમુદ્ધના વમળની જેમ જેણે સર્વ નિમિત્તોને જાદી વમી નાખ્યા છે એણે, નિર્નિમિત્ત અચલિત નિર્મળ આત્માને અનલ મનો, વિજ્ઞાનઘન વયો વકો, આ આત્મા આશ્રયોથી નિર્મલ છે

ભાનાર્થ — શુદ્ધનયની જ્ઞાનીએ આત્માને એવો નિશ્ચય કર્યો કે ‘હું એક છું, શુદ્ધ છું, પદ્મવ્ય પ્રત્યે મમતાગ્રહિત છું, જ્ઞાનદર્શનથી પૂર્ણ વસ્તુ છું’ જ્યારે તે જ્ઞાની આત્મા આના પોતાના સ્વરૂપમાં રહેતો વકો તેના જ અનુભવસ્વરૂપ વાય ત્યારે કોનાન્તિ આશ્રયો ક્ષય પામે છે જેમ મધુદ્રતા નમળે ઘટા કાળથી વહાણને પડી નાજી હોય પણ પડી જ્યારે વમળ ગમે ત્યારે તે વહાણને છોડી દે છે, તેમ આત્મા નિમિત્તોના નમળને શમાવતો વકો આશ્રયોને છોડી દે છે ૭૩

હવે પૂછે છે કે જ્ઞાન વનાનો અને આશ્રયોની નિવૃત્તિનો સમઘાળ (એકકાળ) કઈ રીતે છે? તેના ઉત્તરરૂપ આમાં રહે છે —

જીવણિવદ્ધા એ અધુવ અણિચ્છા તહા અસરણા ય ।

દુઃસ્વા દુઃસ્વફલાત્તિ ય ણાદ્દણ ણિવત્તણે તેહિ ॥ ૭૪ ॥

જીવનિવદ્ધા એતે અધુવા અનિત્યાસ્તથા અસરણાથ ।

દુઃસ્વાનિ દુઃસ્વફળા इति च ज्ञात्वा निवर्तते तेभ्यः ॥ ૭૪ ॥

અન્યથાર્થ—[એતે] આ આશ્રવો [જીવનિવદ્ધા] જીવની સાથે નિબદ્ધ છે, [અધુવા] અધુન છે, [અનિત્યા] અનિત્ય છે [તથા ચ] તેમ જ [અસરણા] અશરણુ છે, [ચ] વળી તેઓ [દુઃસ્વાનિ] દુઃખરૂપ છે, [દુઃસ્વફળા] દુઃખ જ જે મતુ ફળ છે એવા છે,—[इति ज्ञात्वा] એવું બાણીને જ્ઞાની [તેભ્યઃ] તેમનાથી [નિવર્તતે] નિવૃત્તિ કરે છે

ટીકા—વૃક્ષ અને લાખની જેમ વધ્ય-ઘાતકસ્વભાવપણું હોવાથી આશ્રવો જીવ સાથે બંધાયેલા છે, પરંતુ અપરિવર્ત્યસ્વભાવપણાને અભાન હોવાથી તેઓ જીવ જ નથી (લાખના નિમિત્તથી ખીખળ્યાદિ વૃક્ષનો નાશ થાય છે લાખ ઘાતક અર્થાત્ હણનાર છે અને વૃક્ષ વધ્ય અર્થાત્ હણનારો ય છે આ રીતે લાખ અને વૃક્ષનો સ્વભાવ એકબીજાથી નિરુદ્ધ છે માટે લાખ વૃક્ષ સાથે માત્ર બંધાયેલી જ છે, લાખ પોતે વૃક્ષ નથી તેવી રીતે આશ્રવો ઘાતક છે અને આત્મા વધ્ય છે આમ નિરુદ્ધ સ્વભાવો હોવાથી આશ્રવો પોતે જીવ નથી) આશ્રવો વાઈના વેગની જેમ વચ્ચે ઘટતા હોવાથી અધુન છે, ચૈતન્યમાન જીવ જ ધુન છે આશ્રવો શીતફાલુજવરના આવેશની જેમ અતુ-ક્રમે ઉત્પન્ન થતા હોવાથી અનિત્ય છે, વિજ્ઞાનધન જેનો સ્વભાવ છે એવો જીવ જ નિત્ય છે જેમ કામસેનના વીર્ય છૂટી જાય તે ક્ષણે જ દારૂ કામનો સરનાર નાશ પામી જાય છે, કોઈથી રોકી શકી શકાતો નથી, તેમ કર્મોદય છૂટી જાય તે ક્ષણે જ આશ્રવો નાશ પામી જાય છે, ફેડી ગળી શકાતા નથી, માટે તેઓ અશરણુ છે, આપિ-આપ (પોતાથી જ) રક્ષિત એવો મહાજ ચિત્ત્વિજિરૂપ જીવ જ ગણુસંહિત છે આશ્રવો સત્ય આકુળ સ્વભાવનાના હોવાથી દુઃખરૂપ છે, સદાય નિગકુળ સ્વભાવવાળો જીવ જ અદુઃખરૂપ અર્થાત્ સુખરૂપ છે આશ્રવો આગામી કાળમાં આકુળતાને ઉત્પન્ન કરનારા એવા પુરુષલપ્તિલામના હેતુ હોવાથી દુઃખફળરૂપ છે (અર્થાત્ દુઃખ જેમતુ ફળ છે એના છે), જીવ જ સમસ્ત પુરુષલપ્તિલામનો અહેતુ હોવાથી અદુઃખફળ છે

આ સર્વ જીવનિબદ્ધ, અધુવ, શરણુહીન, અનિત્ય છે,
એ દુઃખ, દુઃખફળ બાણીને એનાથી જીવ પાછો વળે. ૭૪.

(અર્થાત્ દુષ્કર્મરૂપ નથી) —આમ આશ્વમેધ અને છનનું ભેદજ્ઞાન થતા પેત જ જેનામા કર્મનિપાત્ત શિધિન થઈ ગયો છે એવો તે આત્મા, જથ્થાબંધ વાદજ્ઞાની રચના જેમા ખડિત થઈ ગઈ છે એના દિશાના નિસ્તારની જેમ અમર્યાદ જેનો નિસ્તાર (કેવાન) છે એવો, સહજપણે વિકાસ પામતી ચિત્સાક્ષિ વડે જેમ જેમ વિજ્ઞાનઘન સ્વભાવ થતો જાય છે તેમ તેમ આશ્વમેધી નિવૃત્ત થતો જાય છે, અને જેમ જેમ આશ્વમેધી નિવૃત્ત થતો જાય છે તેમ તેમ વિજ્ઞાનઘનસ્વભાવ થતો જાય છે, તેણે વિજ્ઞાનઘનસ્વભાવ થાય છે જેટલો અમ્યદુ પ્રકારે આશ્વમેધી નિવર્તે છે, અને તેણે આશ્વમેધી નિવર્તે છે જેટલો સમ્યદુ પ્રકારે વિજ્ઞાનઘનસ્વભાવ થાય છે આ ગીતે જ્ઞાનને અને આશ્વમેધી નિવૃત્તિને સમગ્રપણે છે

ભાનાર્થ —આશ્વમેધી અને આત્માનો ઉપર કહ્યો તે ગીતે ભેદ જણાતા જ, જે જે પ્રકારે જેટલા જેટલા અંગે આત્મા વિજ્ઞાનઘનસ્વભાવ થાય તે તે પ્રકારે તેટલા તેટલા અંગે તે આશ્વમેધી નિવર્તે છે ત્યારે સંપૂર્ણ વિજ્ઞાનઘનસ્વભાવ થાય છે ત્યારે સમગ્ર આશ્વમેધી નિવર્તે છે આમ જ્ઞાનનો અને આશ્વરનિવૃત્તિનો એક કાળ છે

આ આશ્વમેધી દર્શનાનુ અને સવર થનાનુ વર્ણન ગુરુસ્થાનોની પરિપાટીરૂપે તત્ત્વાર્થસૂત્રની ટીકા આદિ સિદ્ધાંતોમા છે ત્યાંથી જાણવું અહીં તો સામાન્ય પ્રકરણ છે તેથી સામાન્યપણે કહ્યું છે

‘આત્મા વિજ્ઞાનઘનસ્વભાવ થતો જાય છે’ એટલે શુ ? તેના ઉત્તર —‘આત્મા વિજ્ઞાનઘનસ્વભાવ થતો જાય છે એટલે ‘આત્મા જ્ઞાનમા સ્થિર થતો જાય છે’ ન્યામુગી મિથ્યાત્વ હોય ત્યામુગી જ્ઞાનને—ભવે જ્ઞાનનો પ્રયોગશમ ઘણો હોય તોપણ—અજ્ઞાન જહેનામા આવે છે અને મિથ્યાત્વ ગયા પછી તેને—ભવે જ્ઞાનનો પ્રયોગશમ ઘણો હોય તોપણ—વિજ્ઞાન જહેનામા આવે છે જેમ જેમ તે જ્ઞાન અર્થાત્ વિજ્ઞાન જામતું—ઘટ થતું—સ્થિર થતું જાય છે તેમ તેમ આશ્વમેધી નિવૃત્તિ થતી જાય છે અને જેમ જેમ આશ્વમેધી નિવૃત્તિ થતી જાય છે તેમ તેમ જ્ઞાન (વિજ્ઞાન) જામતું—ઘટ થતું—સ્થિર થતું જાય છે, અર્થાત્ આત્મા વિજ્ઞાનઘનસ્વભાવ થતો જાય છે

હવે આ જ અર્થના કળશરૂપ તથા આગળના કથનની સૂચનિકારૂપ કાવ્ય કહે છે —

(શાસ્ત્રનિવર્તિતિ)

इत्येव विरचय्य मयानि पद्मव्यामिहृतिं परा
स्य विज्ञानघनस्वभावमभयादास्तिष्ठानः परम् ।
अज्ञानोत्थितस्तर्कमग्नात् क्लेशाविवृत्तं स्वयं
ज्ञानीभूत इतश्चास्ति जगत्. साक्षी पुराणं प्रमान् ॥ ४८ ॥

અર્થ — એ ગીતે પૂર્વકથિત વિજ્ઞાનથી, હુમણા જ (તુરત જ) પરદ્રવ્યથી ઉત્કૃષ્ટ (સર્વ પ્રજારે) નિવૃત્તિ કરીને, વિજ્ઞાનઘનમ્બસાવરૂપ એવા કેવળ પોતાના પર નિર્ભયપણે આરૂઢ થતો અર્થાત્ પોતાનો આશ્રય નરતો (અથવા પોતાને નિ શક્યપણે અસ્તિત્વપ્રાપ્તિથી સ્વયં કરતો), અજ્ઞાનથી ઉત્પન્ન થયેલી કર્તાકર્મની પ્રવૃત્તિના અ-વ્યાસથી થયેલા ફોગથી નિવૃત્ત થયેલો, પોતે જ્ઞાનસ્વરૂપ વધો થકો, જગતનો સાક્ષી (જ્ઞાતાદ્રશ્ય), પુરાણ પુરુષ (આત્મા) અહીંથી હવે પ્રકાશમાન થાય છે ૭૪

હવે પૂછ છે કે આત્મા જ્ઞાનસ્વરૂપ અર્થાત્ જ્ઞાની થયો એમ કઈ રીતે જાણ-ખાય? તેનું ચિહ્ન (લક્ષણ) કહો તેના ઉત્તરરૂપ ગાથા કહે છે —

કમ્મસ્સ ય પરિણામં ણોકમ્મસ્સ ય તહેવ પરિણામં ।

ળ કરેહ એમાદા જો જાણદિ સો હવદિ જાણી ॥ ૭૫ ॥

કર્મણથ પરિણામ નોર્મણથ તયેવ પરિણામમ્ ।

ન કરોન્નેનમાત્મા યો જાનાતિ સ ભવતિ જ્ઞાની ॥ ૭૫ ॥

અન્યથાર્થ — [ય] જે [આત્મા] આત્મા [વન] આ [કર્મણ પરિણામં] કર્મના પરિણામને [તથા યથ ચ] તેમ જ [નોર્મણ પરિણામ] નોર્મણના પરિણામને [ન કરોતિ] નરતો નથી પરંતુ [જાનાતિ] જાણે છે [સ] તે [જ્ઞાની] જ્ઞાની [ભવતિ] છે

ટીકા—નિશ્ચયથી મોહ, રાગ, દ્વેષ, મુખ, દુઃખ આદિરૂપે અતરંગમા ઉત્પન્ન થતુ જે કર્મનું પરિણામ, અને સ્પર્શ, રસ, ગંધ, વર્ણ, રાગ, બળ, સંસ્થાન, સ્થૂ-લતા, સૂક્ષ્મતા આદિરૂપે બહાર ઉત્પન્ન થતુ જે નોર્કર્મનું પરિણામ, તે બહુ ય પુરુષ-પરિણામ છે પરમાર્થ, જેમ ઘડાને અને માટીને વ્યાપ્યવ્યાપકભાવનો (વ્યાપ્યવ્યાપક-પણાનો) મૂલાવ હોવાથી કર્તાકર્મપણ છે તેમ પુરુષપરિણામને અને પુરુષલને વ્યાપ્યવ્યાપકભાવનો સૂક્ષ્મ હોવાથી કર્તાકર્મપણ છે પુરુષલદ્રવ્ય સ્વતંત્ર વ્યાપક હોવાથી પુરુષપરિણામનો કર્તા છે અને પુરુષલપરિણામ તે વ્યાપક વડે સ્વયં વ્યપાતુ હોવાથી (વ્યાપ્યરૂપ થતુ હોવાથી) કર્મ છે તેથી પુરુષલદ્રવ્ય વડે કર્તા થઈને કર્મપણે કરવામા આવતુ જે સમસ્ત જ્ઞાનકર્મરૂપ પુરુષપરિણામ તેને જે આત્મા, પુરુષ-પરિણામને અને આત્માને ઘડ અને કુસારની જેમ વ્યાપ્યવ્યાપકભાવના અભાવને

પરિણામ કર્મતાણુ અને નોર્કર્મનું પરિણામ જે

તે નવ કહે ને, માત્ર જાણે, તે જ આત્મા જ્ઞાની છે. ૭૫.

લીધે કર્તાકર્મપણની અસિદ્ધિ હોનાથી, પરમાર્થે કર્તો નથી, પરંતુ (માન) પુ.ગણ પરિણામના જ્ઞાનને (આ માના) કર્મપણે કરતા એવા પાતાના આત્માને જાણે છે તે આત્મા (કર્મનાકર્મથી) અન્યતઃ સિ. જ્ઞાનસ્વરૂપ થયો થકો જ્ઞાની છે (પુ.ગણ પરિણામનું જ્ઞાન આત્માનું કર્મ નથી રીતે છે) તે સમજાવે છે —) પરમાર્થે પુ.ગણ ગણપરિણામના જ્ઞાનને અને પુ.ગણને ઘટ અને કુલારની જેમ વ્યાપ્યવ્યાપકભાવનો અભાવ હોનાથી કર્તાકર્મપણની અસિદ્ધિ છે અને જેમ ઘડાને અને માટીને વ્યાપ્ય વ્યાપ્યભાવનો સૂક્ષ્મ હોનાથી કર્તાકર્મપણ છે તેમ આત્મપરિણામને અને આત્માને વ્યાપ્યવ્યાપકભાવનો સૂક્ષ્મ હોનાથી કર્તાકર્મપણ છે આત્મદ્રવ્ય સ્વતંત્ર વ્યાપક હોનાથી આત્મપરિણામનો એટલે કે પુ.ગણપરિણામના જ્ઞાનનો કર્તા છે અને પુ.ગણ પરિણામનું જ્ઞાન તે વ્યાપક નહીં સ્વતંત્ર નથી (વ્યાપ્યરૂપ થઈ હોનાથી) કર્મ છે નથી આ રીતે (જ્ઞાતા પુ.ગણપરિણામનું જ્ઞાન કહે છે તેથી) જેમ પણ નથી કે પુ.ગણપરિણામ જ્ઞાતાનું વ્યાપ્ય છે, જાણ કે પુ.ગણને અને આત્માને જોડાણ સંબંધનો વ્યવહાર માન હોના છતાં પણ પુ.ગણપરિણામ જેવું નિમિત્ત છે એવું જ્ઞાન તે જ જ્ઞાતાનું વ્યાપ્ય છે (માટે તે જ્ઞાન જ જ્ઞાતાનું કર્મ છે)

હવે આ જ અર્થના સમર્થનનું કળારૂપ કાન્ય કહે છે —

(સાદૃશ્યનિર્મિત)

વ્યાપ્યવ્યાપકતા તદાત્મનિ ભવેન્નૈવાતદાત્મન્યપિ
 વ્યાપ્યવ્યાપકભાવમભ્યસૃતે કા કર્તૃકર્મસ્થિતિઃ ।
 દ્યુત્તામવિવેકમસ્મરમહોભારેણ મિદસ્તમો
 જ્ઞાનીશ્રૂય તદા સ ઈપ લસિતઃ મૃત્વશૂન્યઃ પુમાન્ ॥ ૪૯ ॥

અર્થ — વ્યાપ્યવ્યાપકપણ તત્સ્વરૂપમા જ હોય, અતત્સ્વરૂપમા ન જ હોય અને વ્યાપ્યવ્યાપકભાવના કાલવ વિના કર્તાકર્મની સ્થિતિ કેવી ? અર્થાત્ કર્તાકર્મ સ્થિતિ ન જ હોય આયો પ્રયજા રિતેરૂપ, અને સર્વને માસીભૂત કરનારો જે સ્વભાવ છે એનો જે જ્ઞાનપ્રકાશ તેના ભારથી અજ્ઞાન અભાવને કોદતો આ જ્ઞાનસ્વરૂપ થઈને, તે કાળે કર્તૃત્વરહિત થયેલો ચોખે છે

બાવાર્થ — જે સર્વ અનસ્થાઓમા વ્યાપે તે તો વ્યાપક છે અને કોઈ અનસ્થાનિશેષ તે (તે વ્યાપકનું) વ્યાપ્ય છે આમ હોનાથી દ્રવ્ય તો વ્યાપક છે પર્યાય વ્યાપ્ય છે દ્રવ્ય પર્યાય અભેદરૂપ જ છે જે દ્રવ્યનો આત્મા, સ્વરૂપ અસ્તવ તે જ પર્યાયનો આત્મા, સ્વરૂપ અથવા મત્ત આમ હોઈને દ્રવ્ય પર્યાયમા છે અને પર્યાય દ્રવ્ય વડે વ્યાપ્ત જાય છે આનું વ્યાપ્યવ્યાપકપણ તત્સ્વરૂપમા

અર્થાત્ અલિપ્ત મત્તાનાળા પદાર્થમા જ) હોય, અનત્સવરૂપમા (અર્થાત્ જેમની
તા-સત્ત્વ લિપ્ત લિપ્ત છે એવા પદાર્થમા) ન જ હોય જ્યાં વ્યાપ્યવ્યાપકભાવ હોય
જ કર્તાકર્મભાવ હોય, વ્યાપ્યવ્યાપકભાવ વિના તર્કિકર્મભાવ ન હોય આવું જે
છે તે પુરુગણને અને આત્માને કર્તાકર્મભાવ નથી એમ જાણે છે આમ જાણતા તે
ની વાચ છે, તર્કિકર્મભાવથી સહિત થાય છે અને જ્ઞાતાદ્રશ્ય—જગતનો માક્ષીભૂત—
ય છે ૭૫

હવે પૂછ છે કે પુરુગણકર્મને જાણતા એવા જીવને પુરુગણ માથે કર્તાકર્મભાવ
કર્તાકર્મપદ) છે કે નથી ? તેનો ઉત્તર કહે છે —

णवि परिणमदि ण गिहदि उप्पज्जदि ण परदव्वपज्जाए ।

णाणी जाणतो वि हु पुग्गलकम्मं अणेयविहं ॥ ७६ ॥

नापि परिणमति न गृह्णात्युत्पद्यते न परद्रव्यपर्याये ।

ज्ञानी जानन्नपि गल्ल पुद्गलकर्मणैरुविधम् ॥ ७६ ॥

અન્યથાર્થ — [જ્ઞાતો] જ્ઞાની [અનેકવિધ] અનેક પ્રકારના [પુદ્ગલકર્મ]
પુરુગણકર્મને [જાનન્ અપિ] જાણતો હોના છતાં [ગલ્લ] નિશ્ચયથી [પરદ્રવ્યપર્યાયે]
સદ્-વ્યના પર્યાયમા [ન અપિ પરિણમતિ] પરિણમતો નથી, [ન ગૃહ્ણતિ] તેને પ્રદુરુ
તો નથી [ન ઉત્પદ્યતે] અને તે-રૂપે ઉપજતો નથી

ટીકા—પ્રાપ્ત્ય, વિકાર્ય અને નિર્વર્ત્ય એવું, વ્યાપ્યલક્ષણવાળું (વ્યાપ્ય
તુ લક્ષણ છે એવું) પુરુગણના પરિણામસ્વરૂપ જે ર્કર્મ (કર્તાતુ કાર્ય), તેનામા
પુરુગણદ્રવ્ય પોતે અતર્વ્યાપક થઈને, આદિ-મધ્ય-અતમા વ્યાપીને, તેને પ્રદુરુ, તે-રૂપે
પરિણમતુ અને તે-રૂપે ઉપજતુ થકુ, તે પુરુગણપરિણામને કરે છે આમ પુરુગણદ્રવ્ય
કે કંઈમા અનતા પુરુગણપરિણામને જ્ઞાની જાણતો હોવા છતાં, જેમ માટી પોતે
કામાં અતર્વ્યાપક થઈને, આદિ-મધ્ય-અતમા વ્યાપીને, ઘડાને પ્રદે છે, ઘડાંરૂપે પરિ-
મે છે અને ઘડાંરૂપે ઉપજે છે તેમ, જ્ઞાની પોતે બાહ્યસ્થિત (બહાર રહેલા) એવા
સદ્-વ્યના પરિણામમા અતર્વ્યાપક થઈને, આદિ-મધ્ય-અતમા વ્યાપીને, તેને પ્રદુરો
થી, તે રૂપે પરિણમતો નથી અને તે-રૂપે ઉપજતો નથી મારે, તેકે જ્ઞાની પુરુ-
ગણકર્મને જાણે છે તોપણ, પ્રાપ્ત્ય, વિકાર્ય અને નિર્વર્ત્ય એવું જે વ્યાપ્યલક્ષણવાળું

વિધવિધ પુદ્ગલકર્મને જાની જરૂર જાણે ભણે,

પરદ્રવ્યપર્યાયે ન પ્રણમે, નવ પ્રદે, નવ ઉપજે. ૭૬.

પરદ્રવ્યપરિણામરૂપ કર્મ, તેને નહિ કન્ટા એના તે જ્ઞાનીને પુરુગય સાથે મ્તા કર્મભાન નથી

ભાવાર્થ—જન પુરુગયકર્મને જાણે છે તોપણ તેને પુરુગય સાથે કર્તા કર્મપણુ નથી

સામાન્યપણે કર્તાનું કર્મ ત્રા પ્રમાણુ કહેનામા આવે છે—નિર્વર્ત્ય, વિમર્ષ અને પ્રાપ્ય કર્તા વડે, જે પ્રથમ ન હોય એવુ નવીન કાર્થ ઉત્પન્ન કરનામા આવે તે કર્તાનું નિર્વર્ત્ય કર્મ છે કર્તા વડે, પદાર્થમા વિકાર—દેશકાર કરીને જે કાર્થ કરવામા આવે તે કર્તાનું વિકાર્ય કર્મ છે કર્તા, જે નવું ઉત્પન્ન કરતો નથી તેમ જ વિમર્ષ કરીને પણ કરતો નથી, માત્ર જેને પ્રાપ્ત કરે છે તે કર્તાનું પ્રાપ્ય કર્મ

જન પુરુગયકર્મને નવીન ઉપજાવી શકતો નથી કાગણુ કે ચેતન જડને કેમ ઉપજાવી શકે? આટલે પુરુગયકર્મ જનનું નિર્વર્ત્ય કર્મ નથી. જન પુરુગયમા વિમર્ષ કરીને તેને પુરુગયકર્મરૂપે પરિણામથી શકતો નથી કારણ કે ચેતન જડને કેમ પરિણામથી શકે? આટલે પુરુગયકર્મ જનનું વિકાર્ય કર્મ પણ નથી પરમાર્થે જન પુરુગયને પ્રહુષ કરી શકતો નથી કાગણુ કે અમૂર્તિજ પદાર્થ મૂર્તિકને કે રીતે પ્રહુષ કરી શકે? આટલે પુરુગયકર્મ જનનું પ્રાપ્ય કર્મ પણ નથી આ રીતે પુરુગયકર્મ જનનું કર્મ નથી અને જન તેનો કર્તા નથી જનનો રસભાવ જ્ઞાતા હોનાથી જ્ઞાનરૂપે પરિણમતો પાતે પુરુગય કર્મને જાણે છે, આટલે પુરુગયકર્મને જાણતા એના જનનો પગની સાથે કર્તાકર્મભાન કેમ હોઈ શકે? ન જ હોઈ શકે ૭૬

હવે પૂછ છે કે પોતાના પરિણામને જાણતા એના જનને પુરુગય સાથે કર્તા કર્મભાન (કર્તાકર્મપણુ) છે કે નથી? તેના ઉત્તર કહે છે—

જાવિ પરિણમદિ જ ગિહ્નદિ ઉપ્પજદિ જ પરદવ્યવજ્ઞાણ ।

જાણી જાણતો વિ હુ સગપરિણામ અણેયવિહ ॥ ૭૭ ॥

નાપિ પરિણમતિ ન શક્તાત્યુત્પન્નતે ન પરદ્રવ્યવર્ણયે ।

જ્ઞાની જ્ઞાનરૂપિ રાત્તુ સ્વરૂપરિણામમનેરવિધમ્ ॥ ૭૭ ॥

આન્યવાર્થ—[જ્ઞાની] જ્ઞાની [બનેકવિધ] અનેક પ્રકારના [સ્વરૂપરિણામ] પોતાના પાતે જાણે [જ્ઞાનરૂપિ] જાણતો હોવા છતાં [રાત્તુ] નિશ્ચયથી [પરદ્રવ્યવર્ણય]

વિધવિધ નિજ પરિણામને જ્ઞાની જરૂર જાણે ભણે,

પરદ્રવ્યવર્ણયે ન પ્રણમે, નવ ગ્રહે, નવ ઉપજે ૭૭

પર્યાયે] પરદ્રવ્યના પર્યાયિયા [ન અપિ પરિણમતિ] પરિણમતો નથી, [ન શૂદ્ધાતિ] તેને અહુણ કરતો નથી [ન ઉત્પદ્યતે] અને તે-રૂપે ઉપજતો નથી

ટીકા —પ્રાપ્ત્ય, વિકાર્ય અને નિર્નર્ત્ય એવું, વ્યાખ્યસક્ષણવાળું આત્માના પરિણામગ્નરૂપ જે કર્મ (કર્તાનું કાર્ય), તેનામા આત્મા પોતે અતવ્યાપક થઈને, આદિ-મધ્ય-અતમા વ્યાપીને, તેને અહુતો, તે-રૂપે પરિણમતો અને તે-રૂપે ઉપજતો થકો, તે આત્મપરિણામને દરે છે આત્મ આત્મા વડે કરનામા આનતુ જે આત્મપરિણામ તેને જ્ઞાની જાણતો હોવા છતાં, જેમ માટી પોતે ઘડામા અતવ્યાપક થઈને, આદિ-મધ્ય-અતમા વ્યાપીને, ઘડાને અહે છે, ઘડારૂપે પરિણમે છે અને ઘડારૂપે ઉપજે છે તેમ, જ્ઞાની પોતે બાહ્યસ્થિત એવા પરદ્રવ્યના પરિણામમા અત-વ્યાપક થઈને, આદિ-મધ્ય-અતમા વ્યાપીને, તેને અહુતો નથી, તે-રૂપે પરિણમતો નથી અને તે-રૂપે ઉપજતો નથી માટે, જેકે જ્ઞાની પોતાના પરિણામને જાણે છે તોપણ, પ્રાપ્ત્ય, વિનાય્ય અને નિર્નર્ત્ય એવું જે વ્યાખ્યસક્ષણવાળું પરદ્રવ્યપરિણામગ્નરૂપ કર્મ, તેને નહિ કરતા એવા તે જ્ઞાનીને પુરુગત સાથે કર્તાકર્મભાવ નથી

ભાવાર્થ —૭૬ મી ગાથામા કહ્યું હતું તે અનુસાર અહીં પણ જાણવું ત્યાં 'પુરુગતકર્મને જાણતો જ્ઞાની' એમ હતું તેને બદલે અહીં 'પોતાના પરિણામને જાણતો જ્ઞાની' એમ કહ્યું છે—એટલો ફેર છે ૭૭

હવે પૂછ છે કે પુરુગતકર્મના ફેળને જાણતા એવા જીવને પુરુગત સાથે કર્તા-કર્મભાવ (કર્તાકર્મપણું) છે કે નથી ? તેના ઉત્તર કહે છે —

નવિ પરિણમદિ ન ગિહ્નદિ ઉપ્પજદિ ન પરદવ્યપજાણ ।

નાણી જાણંતો વિ હુ પુગલકર્મફલમણંતં ॥ ૭૮ ॥

નાપિ પરિણમતિ ન શૂદ્ધાત્મુત્પન્નતે ન પરદ્રવ્યપર્યાયે ।

જ્ઞાની જાનત્રપિ સ્વલુ પુદ્ગલકર્મફલમનતમ્ ॥ ૭૮ ॥

અન્યથાર્થ —[જ્ઞાની] જ્ઞાની [પુદ્ગલકર્મફલ] પુરુગતકર્મનું ફેળ [જનત] કે જે જનત છે તેને [જાનત્ર અપિ] જાણતો હોના છતાં [સ્વલુ] પરમાર્થે [પરદ્રવ્ય પર્યાયે] પરદ્રવ્યના પર્યાયરૂપ [ન અપિ પરિણમતિ] પરિણમતો નથી, [ન શૂદ્ધાતિ] તેને અહુણ કરતો નથી [ન ઉત્પદ્યતે] અને તે-રૂપે ઉપજતો નથી

પુરુગતકર્મનું ફેળ અને તે જ્ઞાની જીવ જાણે ભણે,
પરદ્રવ્યપર્યાયે ન પ્રણમે, નવ અહે, નવ ઉપજે ૭૮.

ટીકા — પ્રાપ્ત, વિકાર્ય અને નિર્નર્ત્ય એવું, વ્યાપ્યવશ્યુનાણું મુખડુ ખાદિરૂપ પુગવ-ર્મદગત્યરૂપ જે કર્મ (કર્તાનું કાર્ય), તેનામાં પુગવદ્રવ્ય પોતે અતર્થાપિત થઈને, આદિ મધ્ય-અતમા વ્યાપીને તેને પ્રહતુ, તે-રૂપે પરિણમતુ અને તે રૂપે ઉપજતુ થકુ, તે મુખડુ ખાદિરૂપ પુગવર્મદગત્યને કરે છે આમ પુગવદ્રવ્ય વડે કરનામ આનતુ જે મુખડુ ખાદિરૂપ પુગવર્મદગત્ય તેને જ્ઞાતી જાણતો હોના છતા, જેમ મારી પોતે ઘડામા અતર્થાપિત થઈને, આદિ મધ્ય અતમા વ્યાપીને, ઘડાને પ્રહે છે, ઘડારૂપે પશિણમે છે અને ઘડારૂપે ઉપજે છે તેમ, જ્ઞાતી પોતે બાહ્યસ્થિત એના પરદ્રવ્યના પરિણામમા અતર્થાપિત થઈને, આદિ-મધ્ય-અતમા વ્યાપીને, તેને પ્રહતો નથી, તે રૂપે પશિણમતો નથી અને તે રૂપે ઉપજતો નથી માટે, જોકે જ્ઞાતી મુખડુખાદિરૂપ પુગવર્મદગત્યને જાણે છે તોપણ, પ્રાપ્ત, વિકાર્ય અને નિર્નર્ત્ય એવું જે વ્યાપ્ય લક્ષ્યાનાણું પરદ્રવ્યપશિણમરૂપ કર્મ, તેને નહિ કરતા એના તે જ્ઞાતીને પુગવદ્રવ્ય અથે કર્તાકર્મભાવ નથી

ભાવાર્થ — જુદી જાણના કહ્યું હતુ તે અનુસાર અહીં પણ જાણતું ત્યા ' પુગવર્મદગત્યને જાણતો જ્ઞાતી ' એમ હતુ તેને બદલે અહીં ' પુગવર્મદગત્યને જાણતો જ્ઞાતી ' એમ કહ્યું છે—એટલું વિશેષ છે ૭૮

હવે પૂછે છે કે જ્ઞાતીના પરિણામને, પોતાના પરિણામને અને પોતાના પરિણામના રૂપને નહિ જાણતા એના પુગવદ્રવ્યને જ્ઞાતી માથે કર્તાકર્મભાવ (કર્તાકર્મપણ) છે કે નથી ? તેનો ઉત્તર કહે છે —

ण वि परिणमदि ण गिह्णदि उप्पज्जदि ण परदव्वपज्जाए ।

पुग्गलदव्व पि तहा परिणमइ सएहिं भावेहिं ॥ ७९ ॥

नापि परिणमति न गृह्णात्युत्पद्यते न परद्रव्यपर्याये ।

पुद्गलद्रव्यमपि तथा परिणमति स्वकैर्भावैः ॥ ७९ ॥

અન્યાર્થ — [તથા] એવી રીતે [પુદ્ગલદ્રવ્ય અપિ] પુદ્ગલદ્રવ્ય પણ [પરદ્રવ્યપર્યાયે] પરદ્રવ્યના પર્યાયરૂપ [ન અપિ પરિણમતિ] પરિણમતુ નથી, [ન ગૃહ્ણતિ] તેને પ્રહણ કરતું નથી [ન ઉત્પદ્યતે] અને તે રૂપે ઉપજતુ નથી, કારણ કે તે [સ્વકૈઃ ભાવૈઃ] પોતાના જ ભાવોથી (ભાવોરૂપ) [પરિણમતિ] પશિણમે છે

એ રીત પુદ્ગલદ્રવ્ય તે પણ નિજ ભાવે પરિણમે,
પરદ્રવ્યપર્યાયે ન પ્રણમે, નવ પ્રહે, નવ ઉપજે. ૭૯.

ટીકા.—જેમ માટી પોતે ઘડામાં અતર્ચાપક થઈને, આદિ-મધ્ય-અતમા વ્યાપીને, ઘડાને મહે છે, ઘડાએ પરિણમે છે અને ઘડાએ ઉપજે છે તેમ જીવના પરિણામને, પોતાના પરિણામને અને પોતાના પરિણામના ફળને નહિ જાણતું એવું પુદ્ગલદ્રવ્ય પોતે પદ્મ-ન્યાના પરિણામમાં અતર્ચાપક થઈને, આદિ-મધ્ય-અતમા વ્યાપીને, તેને મહેતું નથી, તે-એ પરિણમતું નથી અને તે-એ ઉપજતું નથી, પરંતુ પ્રાપ્ત, વિકાર્ય અને નિર્વર્ત્ય એવું જે વ્યાપ્તસંપ્રણાળી પોતાના સ્વભાવરૂપ કર્મ (કર્તાત્વ વર્ત્ય), તેનામાં (તે પુદ્ગલદ્રવ્ય) પોતે અતર્ચાપક થઈને આદિ-મધ્ય-અતમા વ્યાપીને, તેને જ મહે છે, તે-એ જ પરિણમે છે અને તે-એ જ ઉપજે છે માટે જીવના પરિણામને, પોતાના પરિણામને અને પોતાના પરિણામના ફળને નહિ જાણતું એવું પુદ્ગલદ્રવ્ય પ્રાપ્ત, વિકાર્ય અને નિર્વર્ત્ય એવું જે વ્યાપ્તસંપ્રણાળી પરદ્રવ્યપરિણામ-સ્વરૂપ કર્મ, તેને નહિ કરતું હોનાવી, તે પુદ્ગલદ્રવ્યને જીવ સાથે કર્તાકર્મભાવ નથી

ભાવાર્થ —કોઈ એમ જાણે કે પુદ્ગલ કે જે જડ છે અને કોઈને જાણતું નથી તેને જીવની સાથે કર્તાકર્મપણું હોયે પરંતુ એમ પણ નથી પુદ્ગલદ્રવ્ય જીવને ઉત્પન્ન કરી શકતું નથી, પરિણામી શકતું નથી તેમ જ મહે શકતું નથી તેથી તેને જીવ માથે કર્તાકર્મપણું નથી પરમાર્થે કોઈ પણ દ્રવ્યને કોઈ અન્ય દ્રવ્યની સાથે કર્તાકર્મભાવ નથી

હવે આ જ અર્થનું કળશરૂપ કાવ્ય કહે છે —

(સ ૫૦)

જ્ઞાની જાનત્રપીમા સ્વપરપરિણતિં પુદ્ગલશ્રાપ્યજાનન્
વ્યાપ્તવ્યાપ્યત્વમતઃ કલયિતુમસહૌ નિત્યમત્યતમેદાન્ ।
અજ્ઞાનાત્કર્ત્વર્મમત્રમતિરનયોર્ભાતિ તાવન્ન યાવન્
વિજ્ઞાનાર્થિશ્ચન્નાસ્તિ ક્રત્ત્વચ્ચદદય મેદમુત્પાદ્ય સપ્તઃ ॥ ૫૦ ॥

અર્થ —જ્ઞાની તો પોતાની અને પરની પરિણતિને જાણતો પ્રવર્તે છે અને પુદ્ગલદ્રવ્ય પોતાની અને પરની પરિણતિને નહિ જાણતું પ્રવર્તે છે, આમ તેમનામાં સદા અત્યંત ભેદ હોનાવી (જન્મે ભિન્ન દ્રવ્યો હોનાવી), તે જન્મે પરસ્પર અતંગમાં વ્યાપ્ય-વ્યાપ-ભાવને પામના અસમર્થ છે જીવ-પુદ્ગલને કર્તાકર્મપણું છે એવી ભ્રમશ્રુતિ અજ્ઞાનને લીધે ત્યાગુષ્ઠી ભાસે છે (—થાય છે) કે ત્યાગુષ્ઠી (બેદજ્ઞાન કુનારી) વિજ્ઞાનવ્યોતિ કરવતની જેમ નિર્ઘ રીતે (ઉપ રીતે) જીવ પુદ્ગલને ત કાળ ભેદ ઉપજાવીને પ્રકાશિત થતી નથી

ભાવાર્થ —લેદ્ગ્ઞાન થયા પછી, જીવને અને પુદ્ગલને કર્તાકર્મભાવ છે એવું જુદું મહેતી નથી, તારૂં કે બ્યામુધી લેદ્ગ્ઞાન થતું નથી ત્યામુધી અજ્ઞાનથી ખાં કર્મભાવની જુદી થાય છે ૭૯

જોકે જીવના પરિણામને અને પુદ્ગલના પરિણામને અન્યોન્ય (પરસ્પર) નિમિત્તમાનપાક છે તોપણ તેમને (બંનેને) કર્તાકર્મપણું નથી એમ હવે કહે છે—

જીવપરિણામહેતુ કમ્મત્ત પુગ્ગલા પરિણમત્તિ ।
 પુગ્ગલકમ્મણિમિત્ત તહેવ જીવો વિ પરિણમદ્ ॥ ૮૦ ॥
 નાપિ કુલ્લવડ કમ્મગુણે જીવો કમ્મં તહેવ જીવગુણે ।
 અણ્ણોણ્ણણિમિત્તેણ દુ પરિણામ જાણ દોહ્મપિ ॥ ૮૧ ॥
 એણ કારણેણ દુ કત્તા આદા સણ ભાવેણ ।
 પુગ્ગલકમ્મકયાણ ન દુ કત્તા સન્નવભાવાણ ॥ ૮૨ ॥

જીવપરિણામહેતુ કર્મત્વ પુદ્ગલઃ પરિણમત્તિ ।
 પુદ્ગલકર્મનિમિત્ત તથૈવ જીવોઽપિ પરિણમત્તિ ॥ ૮૦ ॥
 નાપિ કરોતિ કર્મગુણાન્ જીવ કર્મ તથૈવ જીવગુણાન્ ।
 અન્યોન્યનિમિત્તેન તુ પરિણામ જાનીદિ દ્વયોરપિ ॥ ૮૧ ॥
 જ્ઞતેન કારણેન તુ કર્તા આત્મા સ્વકેન ભાવેન ।
 પુદ્ગલકર્મકૃતાના ન તુ કર્તા કર્મભાવાનામ્ ॥ ૮૨ ॥

જીવભાવહેતુ પામી પુદ્ગલ કર્મરૂપે પરિણમે,
 એવી રીતે પુદ્ગલકર્મનિમિત્ત જીવ પણ પરિણમે ૮૦
 જીવ કર્મગુણ કરતો નથી, નહિ જીવગુણ કર્મો કરે,
 અન્યોન્યના નિમિત્તથી પરિણામ બેઠિતણા બને ૮૧
 એ કારણે આત્મા કરે કર્તા ખરે નિજ ભાવથી,
 પુદ્ગલકર્મકૃત મર્વ ભાવોનો કદી કર્તા નથી ૮૨

અન્યથાર્થ — [પુદ્ગલો] પુદ્ગલો [જીવપરિણામહેતુ] જીવના પરિણામના નિમિત્તથી [કર્મત્વ] કર્મપણે [પરિણમતિ] પરિણમે છે, [તથા યય] તેમ જ [જીવ અપિ] જીવ પણ [પુદ્ગલકર્મનિમિત્ત] પુદ્ગલકર્મના નિમિત્તથી [પરિણમતિ] પરિણમે છે [જીવ] જીવ [કર્મગુણાન્] કર્મના ગુણોને [ન અપિ કરોતિ] કર્મો નથી [તથા યય] તેમ જ [કર્મ] કર્મ [જીવગુણાન્] જીવના ગુણોને કરતું નથી, [તુ] પરંતુ [અન્યોન્યનિમિત્તેન] પરસ્પર નિમિત્તથી [દ્વયો અપિ] બન્નેનાં [પરિણામ] પરિણામ [જાનીદ્વિ] બંને [યત્તેન કારણેન તુ] આ કારણે [આત્મા] આત્મા [સ્વકેન] પોતાના જ [માત્રેન] ભાવથી [કર્તા] કર્તા (કહેવામાં આવે) છે [તુ] પરંતુ [પુદ્ગલકર્મકૃતાત્મા] પુદ્ગલકર્મથી કરનામાં આવેલા [સર્વમાત્રાના] સર્વ ભાવોના [ક્રતા ન] કર્તા નથી

ટીકા.—‘જીવપરિણામને નિમિત્ત કરીને પુદ્ગલો કર્મપણે પરિણમે છે અને પુદ્ગલકર્મને નિમિત્ત કરીને જીવ પણ પરિણમે છે’—એમ જીવના પરિણામને અને પુદ્ગલના પરિણામને અન્યોન્ય હેતુપણાનો ઉલ્લેખ હોવા છતાં પણ જીવ અને પુદ્ગલને પરસ્પર વ્યાપ્યવ્યાપકભાવના અભાવને કીધે જીવને પુદ્ગલપરિણામો સાથે અને પુદ્ગલકર્મને જીવપરિણામો સાથે કર્તાકર્મપણાની અસિદ્ધિ હોઈને, માત્ર નિમિત્ત-નેમિત્તિકભાવનો નિષેધ નહિ હોવાથી, અન્યોન્ય નિમિત્તમાત્ર થવાથી જ બન્નેના પરિણામ (થાય) છે તે કારણે (અર્થાત્ તેથી), જેમ માટી વડે ઘડો કરાય છે તેમ પોતાના ભાવ વડે પોતાનો ભાવ કરાતો હોવાથી, જીવ પોતાના ભાવનો કર્તા કદાચિત્ છે, પરંતુ જેમ માટી વડે કંપડ કરી શકાતું નથી તેમ પોતાના ભાવ વડે પરભાવતું કરાતું અગ્રકય હોવાથી (જીવ) પુદ્ગલભાવોનો કર્તા તો કદી પણ નથી એ નિશ્ચય છે

ભાવાર્થ — જીવના પરિણામને અને પુદ્ગલના પરિણામને પરસ્પર માત્ર નિમિત્તનેમિત્તિકપણું છે તોપણ પરસ્પર કર્તાકર્મભાવ નથી પરના નિમિત્તથી જે પોતાના ભાવ થયા તેમનો કર્તા તો જીવને અજ્ઞાનદશામાં કદાચિત્ કહી પણ શકાય, પરંતુ જીવ પરભાવનો કર્તા તો કદી પણ નથી ૮૦—૮૨

તેથી એ સિદ્ધ થયું કે જીવને પોતાના જ પરિણામો સાથે કર્તાકર્મભાવ અને બોક્ષાભોગ્યભાવ (બોક્ષાભોગ્યપણ) છે એમ હવે કહે છે —

णिच्छयणयस्स एवं आदा अणाणमेव हि करेदि ।

वेदयदि पुणो तं चेव जाण अत्ता दु अत्ताणं ॥ ८३ ॥

આત્મા કરે નિજને જ એ મંતવ્ય નિશ્ચયનયતણું,
વળી ભોગવે નિજને જ આત્મા એમ નિશ્ચય જાણવું. ૮૩.

નિશ્ચયનયસ્યૈવમાત્માત્માનમેવ हि करोति ।

वेदयते पुनस्त चैव जानीहि आत्मा त्यात्मानम् ॥ ૮૩ ॥

અન્યથાર્થ — [નિશ્ચયનયસ્ય] નિશ્ચયનયનો [ઇવ] એમ મત છે ?
[આત્મા] આત્મા [આત્માન ઇવ हि] પોતાને જ [કરોતિ] કરે છે [તુ પુન] અને
વળી [આત્મા] આત્મા [ત ચ ઇવ આત્માન] પોતાને જ [વેદયતે] ભોગવે છે એમ
હે શિષ્ય ! તુ [જાનીહિ] જાણ

ટીકા — જેમ ઉત્તરગ અને નિરતરગ અવસ્થાઓને પવનનું વાતુ અને નદી
વાતુ તે નિમિત્ત હોવા છતાં પણ પવનને અને સમુદ્રને વ્યાખ્યાપકભાવના અભાવને
હીધે કર્તાકર્મપણાની અસિદ્ધિ હોવાથી, સમુદ્ર જ પોતે અતર્ક્યાપક થઈને ઉત્તરગ
અથવા નિરતરગ અવસ્થાને ત્રિષે આદિ મધ્ય-અતમા વ્યાપીને ઉત્તરગ અથવા નિ
રતરગ એવા પોતાને કરતો થકો પોતાને એકને જ કરતો પ્રતિભાસે છે પરંતુ અન્યને
કરતો પ્રતિભાસતો નથી, અને વળી જેમ તે જ સમુદ્ર, ભાવ્યભાનકભાવના (ભાન્ય
ભાનકપણાના) અભાવને હીધે પરભાનનું પર વડે અનુભવાનું અગ્રકથ હોવાથી,
ઉત્તરગ અથવા નિરતરગરૂપ પોતાને અનુભવતો થકો પોતાને એકને જ અનુભવતો
પ્રતિભાસે છે પરંતુ અન્યને અનુભવતો પ્રતિભાસતો નથી, તેવી રીતે સમાગ્ર અને
નિસસાર અવસ્થાઓને પુરુષ-કર્મના નિપાકનો સંભવ અને અસંભવ નિમિત્ત હોવા
છતાં પણ પુરુષ-કર્મને અને છતાં વ્યાખ્યાપકભાવના અભાવને હીધે કર્તાકર્મ-
પણાની અસિદ્ધિ હોવાથી, છતાં જ પોતે અતર્ક્યાપક થઈને સસાર અથવા નિસસાર
અવસ્થાને ત્રિષે આદિ મધ્ય અતમા વ્યાપીને સમાગ્ર અથવા નિસસાર એવા પોતાને
કરતો થકો પોતાને એકને જ કરતો પ્રતિભાસે પરંતુ અન્યને કરતો ન પ્રતિભાસે,
અને વળી તેવી રીતે આ જ છતાં, ભાવ્યભાનકભાવના અભાવને હીધે પરભાનનું
પર વડે અનુભવાનું અગ્રકથ હોવાથી, સસસાર અથવા નિસસારરૂપ પોતાને અનુ
ભવતો થકો પોતાને એકને જ અનુભવતો પ્રતિભાસે પરંતુ અન્યને અનુભવતો ન
પ્રતિભાસે

ભાવાર્થ — આત્માને પરદ્રવ્ય-પુરુષ-કર્મના નિમિત્તથી સસસાર-નિસસાર
અવસ્થા છે તે અવસ્થારૂપ આત્મા પોતે જ પરિણમે છે તેવી તે પોતાના જ કર્તા
ભોક્તા છે, પુરુષ-કર્મના કર્તા ભોક્તા તો કદી નથી ૮૩

૧ ઉત્તરગ = જેમા તરંગો બેઠે છે એવું તરંગવાળું

નિરતરગ = જેમા તરંગો વિના પામ્યા છે એવું તરંગ વિનાનું

૧ ભવ = ચતુ તે ઉત્પત્તિ

હવે વ્યવહાર દર્શાવે છે—

વ્યવહારસ્સ દુ આદા પુગલકમ્મ કરેઈ ણેયવિહ ।
ત ચેવ પુણો વેયડ પુગલકમ્મ અણેયવિહ ॥ ૮૪ ॥

વ્યવહારસ્ય ત્વાત્મા પુદ્ગલકર્મ કરોતિ નૈકવિધમ્ ।

તચૈવ પુનર્વેદયતે પુદ્ગલકર્માનૈકવિધમ્ ॥ ૮૪ ॥

અન્વયાર્થ—[વ્યવહારસ્ય તુ] વ્યવહારનયનો એ મત છે કે [આત્મા] આત્મા [નૈકવિધ] અનેક પ્રકારના [પુદ્ગલકર્મ] પુગલકર્મને [કરોતિ] કરે છે [પુન ચ] અને વળી [તદ્ ઇવ] તે જ [અનેકવિધ] અનેક પ્રકારના [પુદ્ગલકર્મ] પુગલકર્મને [વેદયતે] તે ભોગવે છે

ટીકા—જેમ, અદરેઆ વ્યાપ્યવ્યાપકભાવથી માટી ઘડાને કરે છે અને ભાવ્યભાવકભાવથી માટી જ ઘડાને ભોગવે છે તોપણ, બહારના, વ્યાપ્યવ્યાપકભાવથી ઘડાના *સભવને અનુકૂળ એના (ઇચ્છાદૃષ્ટ અને હસ્તાદિકની ક્રિયાદૃષ્ટ પોતાના) વ્યાપારને કરતો અને ઘડા વડે કરેલો પાણીના જે ઉપયોગ તેનાથી ઉપજેલી તૃપ્તિને (પોતાના તૃપ્તિભાવને) ભાવ્યભાવકભાવ વડે અનુભવતો—ભોગવતો એવો કુભાર ઘડાને કરે છે અને ભોગવે છે એવો ભોકોનો અનાદિથી રૂઢ વ્યવહાર છે, તેવી રીતે, અદરેઆ વ્યાપ્યવ્યાપકભાવથી પુગલકદ્રવ્ય કર્મને કરે છે અને ભાવ્યભાવકભાવથી પુદ્ગલકદ્રવ્ય જ કર્મને ભોગવે છે તોપણ, બહારના, વ્યાપ્યવ્યાપકભાવથી અજ્ઞાનને લીધે પુગલકર્મના સભવને અનુકૂળ એના (પોતાના રાગાદિક) પરિણામને કરતો અને પુગલકર્મના નિષાકથી ઉત્પન્ન થયેલી વિષયોની જે નિકટતા તેનાથી ઉપજેલી (પોતાની) મુખ્યદૃષ્ટ પરિણતિને ભાવ્યભાવકભાવ વડે અનુભવતો—ભોગવતો એવો છન પુગલકર્મને કરે છે અને ભોગવે છે એવો અજ્ઞાનીએનો અનાદિ મઆગવી પ્રસિદ્ધ વ્યવહાર છે

ભાવાર્થ—પુગલકર્મને પરમાર્થે પુગલકદ્રવ્ય જ કરે છે, છન તો પુગલકર્મની ઉત્પત્તિને અનુકૂળ એના પોતાના રાગાદિક પરિણામને કરે છે નળી પુગલકદ્રવ્ય

* સભવ = યતુ તે ઉત્પત્તિ

આત્મા કરે વિવિધ પુદ્ગલકર્મ—મત વ્યવહારનુ,
વળી તે જ પુદ્ગલકર્મ આત્મા ભોગવે વિવિધનુ ૮૪.

જ પુનઃકર્મને ભોગરે છે, છવ તો પુનઃકર્મના નિમિત્તની વતા પોતાના ન્યાયિક પંચામોને ભોગરે છે પરંતુ છવ અને પુનઃકર્મનો આવો નિમિત્તનેમિત્તિભાવ દેખીને અજ્ઞાનીને એવો ભ્રમ છે કે પુનઃકર્મને છવ કરે છે અને ભોગરે છે આવો અન્યાય અજ્ઞાનને હીચે અન્યાય કાળથી પ્રસિદ્ધ વ્યવહાર છે

પરમાર્થે છવ પુનઃકર્મની પ્રવૃત્તિ લિખ હોના છતા, ન્યાયુધી ભેદજ્ઞાન ન હોય ત્યાંથી બહારથી તેમની પ્રવૃત્તિ એક જેવી દેખાય છે અજ્ઞાનીને છવ પુનઃકર્મ ભેદજ્ઞાન નહિ હોનાવી ઉપવ-દષ્ટિએ જેવું દેખાય તેવું તે માની લે છે, તેથી તે એમ માને છે કે છવ પુનઃકર્મને કરે છે અને ભોગરે છે શ્રી ગુરુ ભેદજ્ઞાન કમળી, પરમાર્થે છવ અવરૂપ ખતાવીને, અજ્ઞાનીના એ પ્રતિભાસને વ્યવહાર કહે છે ૮૪

હરે આ વ્યવહારને કૃપા કરે —

જદિ પુનઃકર્મમિણ કુન્વદિ ત ચેવ વેદયદિ આદા ।
દોકિરિયાવિદિરિતો પસજદિ સો જિનાવમદ ॥ ૮૫ ॥

યદિ પુનઃકર્મદ કરોતિ તચૈવ વેદયતે આત્મા ।

દિક્રિયાવ્યવિરિત્ત' પ્રસજતિ સા જિનાવમત ॥ ૮૫ ॥

અન્યથાર્થે — [યદિ] બે [આત્મા] આત્મા [દદ] આ [પુનઃકર્મ] પુનઃકર્મને [કરોતિ] કરે [ચ] અને [તદ વચ] તેને જ [વેદયતે] ભોગરે તે [સ] તે આત્મા [દિક્રિયાવ્યવિરિત્ત] બે ક્રિયાથી અલિખ [પ્રસજતિ] કરે એવો પ્રમગ આવે છે — [જિનાવમત] બે જિનદિને સમત નથી

ટીકા — પ્રથમ તો, જમતમા બે ક્રિયા છે તે બધીયે પરિણામરૂપ હોનારું ખરેખર પરિણામની લિખ નથી (—પરિણામ જ છે), પંચામ પાલ પંચામીય (દ્રવ્યથી) લિખ નથી કારણ કે પરિણામ અને પરિણામી અલિખ વસ્તુ છે (ન્યુરુદી બે વસ્તુ નથી) મરિ (એમ સિદ્ધ થયું કે) બે કોડ ક્રિયા છે તે બધીયે ક્રિયા વાનથી (દ્રવ્યથી) લિખ નથી આમ, વસ્તુસ્થિતિથી જ (અર્થાત વસ્તુની એવી જ મર્યાદા હોવાને હીધે) ક્રિયા અને કર્તાનું અલિખપણું સદાય તપત્તુ હોવાથી, છવ જેમ વ્યાખ્યાનાપસાનથી પોતાના પરિણામને કરે છે અને સાગસાનકસાનથી તેને

પુનઃકર્મ છવ બે કરે, એને જ બે છવ ભોગરે,
જિનને અમત દિક્રિયાથી અલિખ તે આત્મા કરે ૮૫

અનુભવે—ભોગવે છે તેમ જો વ્યાપ્યવ્યાપકભાવથી પુદ્ગલકર્મને પણ કરે અને ભાવ્ય-ભાવ્યભાવથી તેને જ ભોગવે તો તે જીવ, પોતાની અને પરની ભેગી મળેલી બે ક્રિયાથી અલિપ્તપણાને પ્રસંગ આવતા ૨૧-પગ્ગે પરસ્પર વિભાગ અરન થઈ જનાથી (નાગ પામનાથી), અનેકદ્વયરૂપ એક આત્માને અનુભવતો થકો મિથ્યાદષ્ટિપણાને લીધે સર્વજ્ઞના મતની બહાર છે

ભાવાર્થ.—બે દ્રવ્યોની ક્રિયા વિષ્ણુ જ છે જડની ક્રિયા ચેતન કરતું નથી, ચેતનની ક્રિયા જડ કરતું નથી જે પુરુષ એ- દ્રવ્યને બે ક્રિયા કરતું માને તે મિથ્યાદષ્ટિ છે, કારણ કે બે દ્રવ્યની ક્રિયા એક દ્રવ્ય કરે છે એમ માનવું તે જિનને મત નથી ૮૫

હવે ફરી પૂછો છ કે બે ક્રિયાને અનુભવ કરનાર પુરુષ મિથ્યાદષ્ટિ કઈ ગીતે છે? તેનું સમાધાન કરે છે—

જહ્વા દુ અત્તમાવં પુગ્ગલભાવ ચ દોવિ કુર્વંતિ ।

તેણ દુ મિચ્છાદિટ્ટી દોકિરિયાવાદિણો હંતિ ॥ ૮૬ ॥

યસ્માત્ત્વાત્મભાવ પુદ્ગલભાવ ચ દ્વાવપિ કુર્વંતિ ।

તેન તુ મિથ્યાદષ્ટયો દ્વિક્રિયાવાદિનો ભવતિ ॥ ૮૬ ॥

અન્યથાર્થ—[યસ્માત્ તુ] જેથી [આત્મમાય] આત્માના ભાવને [ચ] અને [પુદ્ગલભાવ] પુદ્ગલના ભાવને—[દ્વો અપિ] બંનેને [કુર્વંતિ] આત્મા કરે છે એમ તેઓ માને છે [તેન તુ] તેથી [દ્વિક્રિયાવાદિન] એક દ્રવ્યને બે ક્રિયા હોવાનું માનનારા [મિથ્યાદષ્ટય] મિથ્યાદષ્ટિ [ભવતિ] છે

ટીકા—નિશ્ચયથી દ્વિક્રિયાવાદીઓ (અર્થાત્ એક દ્રવ્યને બે ક્રિયા હોવાનું માનનારા) આત્માના પરિણામને અને પુદ્ગલના પરિણામને પોતે (આત્મા) કરે છે એમ માને છે તેથી તેઓ મિથ્યાદષ્ટિ જ છે એવો સિદ્ધાંત છે એક દ્રવ્ય વડે બે દ્રવ્યના પરિણામ કરનારા આવતા ન પ્રતિભાસો જેમ કુભાર ઘડાના શ્રમણને અનુભૂત પોતાના (ધન્યરૂપ અને હસ્તાદિની ક્રિારૂપ) વ્યાપારપરિણામને (વ્યાપારરૂપ પરિણામને)—કે જે પોતાથી અલિપ્ત છે અને પોતાથી અલિપ્ત પરિણામના ક્રિયાથી કરનારા આવે છે તેને—જ્ઞાતો પ્રતિભાસે છે, પરંતુ ઘડા કરનારા અહુકારથી ભરેલા હોના છતાં પણ (તે કુભાર) પોતાના વ્યાપારને અનુરૂપ એના માટીના ઘટ-પરિણામને

જીવભાવ, પુદ્ગલભાવ—બંને ભાવને જેથી કરે,

તેથી જ મિથ્યાદષ્ટિ એવા દ્વિક્રિયાવાદી કરે. ૮૬.

(ઘડાડપ પરિણામને)—કે જે માટીની અલિપ્ત છે અને માટીથી અલિપ્ત પરિણતિમાન ક્રિયાથી કંઠામાં આવે છે તેને—કરનો પ્રતિભામનો નથી, તેની રીતે આત્મા પણ અજ્ઞાનને હીલે પુરુષવર્ત્તરૂપ પરિણામને અનુકૂળ પોતાના પરિણામને—કે જે પોતાથી અલિપ્ત છે અને પોતાથી અલિપ્ત પરિણતિમાન ક્રિયાથી કંઠામાં આવે છે તેને—મને પ્રતિભાસો, પરંતુ પુરુષવર્ત્તરૂપ પરિણામને કંઠામાં અહુકારથી ભરેલો હોના છતાં પણ (તે આત્મા) પોતાના પરિણામને અનુરૂપ એના પુરુષવર્ત્તરૂપ પરિણામને—કે જે પુરુષવર્ત્તરૂપ અલિપ્ત છે અને પુરુષવર્ત્તરૂપ અલિપ્ત પરિણતિમાન ક્રિયાથી કંઠામાં આવે છે તેને—કરતો ન પ્રતિભાસો

ભાવાર્થ—આત્મા પોતાના જ પરિણામને કરતો પ્રતિભાસો, પુરુષવર્ત્તરૂપ પરિણામને કંઠો તો કદી ન પ્રતિભાસો આત્માની અને પુરુષવર્ત્તરૂપ—અન્તેની મિથ્યા એ- આત્મા જ મરે છે એમ માનનારા મિથ્યાદૃષ્ટિ છે જડ-ચેતનની એ- ક્રિયા હોય તો સર્વ દ્રવ્ય પવટી જનાવી સર્વના લોપ થઈ જાય—એ મોટા કોપ ઉપર

હવે આ જ અર્થના સમર્થરૂપ કળગરૂપ નાન્ય કહે છે—

(માત્ર)

य परिणमति स कर्त्ता यः परिणामो भवेत्तु तत्कर्म ।

या परिणतिः क्रिया सा प्रयमपि भिन्न न वस्तुतया ॥ ૫૧ ॥

અર્થ—જે પરિણામ છે તે કર્તા છે, (પરિણામનારૂપ) જે પરિણામ છે તે કર્મ છે અને જે પરિણામ છે તે મિથ્યા છે, એ પ્રલેપ, વસ્તુપણે ભિન્ન નથી

ભાવાર્થ—દ્રવ્યદૃષ્ટિએ પરિણામ અને પરિણામીના અભેદ છે અને પર્યાય દૃષ્ટિએ એ- છે એ-દૃષ્ટિથી તો કર્તા, કર્મ અને ક્રિયા ત્રણ કહેવામાં આવે છે પણ અર્કી અભેદદૃષ્ટિથી પરમાર્થ કદો છે કે કર્તા, કર્મ અને ક્રિયા—ત્રણેય એક દ્રવ્યની અલિપ્ત અવસ્થાઓ છે, પ્રદર્શબેદરૂપ જુદી વસ્તુઓ નથી

નરી પણ કહે છે કે—

(આર્ત)

एनं परिणमति सदा परिणामो जायते सदैकस्य ।

एनस्य परिणति स्यादनेकमप्येकमेव यतः ॥ ૫૨ ॥

અર્થ—અનુ એક જ સત્તા પરિણામ છે, એકના જ સત્તા પરિણામ થાય છે (અર્થાત્ એક અનુમાંથી અન્ય અવસ્થા એ-ની જ થાય છે) અને એકની જ પરિણતિ—ક્રિયા થાય છે, કારણ કે અનુરૂપ વસ્તુ એ- જ વસ્તુ છે, ભેદ નથી

ભાવાર્થ — એક વસ્તુના અનેક પર્યાયો થાય છે, તેમને પરિણામ પણ કહેવાય છે અને અનસ્થા પણ કહેવાય છે તેઓ સજ્ઞા, મજ્ઞ્યા, લક્ષણ, પ્રયોજનાદિકથી બુદ્ધા બુદ્ધા પ્રતિભાએ છે તોપણ એક વસ્તુ જ છે, બુદ્ધા નથી, એવો જ ભેદાભેદસ્વરૂપ વસ્તુનો સ્વભાવ છે

વળી કહે છે કે —

(આર્ષા)

નોમૌ પરિણમતઃ સ્વલ્લ પરિણામૌ નોમયોઃ પ્રજાયેત ।

ઉમયોર્ન પરિણતિઃ સ્યાદ્વદનેકમનેકમેવ સદા ॥ ૫૩ ॥

અર્થ — બે દ્રવ્યો એક થઈને પરિણમતા નથી, બે દ્રવ્યોનું એક પરિણામ થતું નથી અને બે દ્રવ્યોની એક પરિણતિ — ક્રિયા થતી નથી, કારણ કે અનેક દ્રવ્યો છે તે અનેક જ છે, પથરીને એક થઈ જતા નથી

ભાવાર્થ — બે વસ્તુઓ છે તે સર્વેથી ભિન્ન જ છે, પ્રદેશભેદનાથી જ છે બન્ને એક થઈને પરિણમતી નથી, એક પરિણામને ઉપજતરતી નથી અને તેમની એક ક્રિયા હોતી નથી — એવો નિયમ છે જો બે દ્રવ્યો એક થઈને પરિણમે તો સર્વ દ્રવ્યોના લોપ થઈ જાય

ફરી આ અર્થને દૃઢ રહે છે —

(આર્ષા)

નૈકસ્ય હિ કર્તારૌ દ્વૌ સ્તો દ્વે કર્મણી ન ચૈકસ્ય ।

નૈકસ્ય ચ ક્રિયે દ્વે એકમનેક યતો ન સ્યાત્ ॥ ૫૪ ॥

અર્થ — એક દ્રવ્યના બે કર્તા ન હોય, વળી એક દ્રવ્યના બે કર્મ ન હોય અને એક દ્રવ્યની બે ક્રિયા ન હોય, કારણ કે એક દ્રવ્ય અનેક દ્રવ્યરૂપ થાય નહિ

ભાવાર્થ — આ પ્રમાણે ઉપરના શ્લોકોમાં નિશ્ચયનયની અથવા ગુહ્યદ્રવ્યાર્થિકનયથી વસ્તુસ્થિતિનો નિયમ કહ્યો

આત્માને અનાદિથી પરદ્રવ્યના કર્તાકર્મપિણાનું અજ્ઞાન છે તે જો પરમાર્થનયના પ્રહુલ્લી એક વાર પણ નિયમ પામે તો ફરીને ન આવે, એમ હવે કહે છે —

(ચાર્દ્ધવચીકીર્તિ)

આસસારત્ એવ ધાવનિ પર કુર્વેઽહમિત્યુચકૈ-

ર્દુર્વાર નનુ મોહિનામિહ મહાહાસરૂપ તમઃ ।

તદ્ભૂતાર્થપરિગ્રહેણ વિભય યથેચ્ચાર પ્રજેત્
તત્ત્વિક જ્ઞાનપ્રત્યસ્ય વધનમહો ભૂયો ભવેદાત્મનઃ ॥ ૫૫ ॥

અર્થ — આ જગતમા મોહી (અજ્ઞાની) જોયોતો ‘પદ્મવ્યને હું કરું છું’ એવા પરદ્રવ્યના કર્તાત્વના મહા અહંકારરૂપ અજ્ઞાનાનું કારણ કે જે અત્યંત દુર્નિવાર છે તે—અનાદિ સસારથી ચાંચો આને છે આચાર્ય કહે છે કે અહો ! પરમાર્થનયન અર્થાત્ શુદ્ધ-ચાર્થ—અભેદનયન અતુલ કૃપાથી જો તે એક વાર પશુ નાશ પામે તો જ્ઞાનધન આત્માને ફરી બંધન કેમ થાય ? (જન જ્ઞાનધન છે મોટું યથાર્થ જ્ઞાન ધ્યા પછી જ્ઞાન ક્યા જીવે રહે ? ન જાય અને જો જ્ઞાન ન જાય તો ફરી અજ્ઞાનથી બંધ ક્યાથી થાય ? ફરી ન થાય)

ભાવાર્થ — અહીં તાત્પર્ય એમ છે કે—અજ્ઞાન તો અનાદિતું જ છે પરંતુ પરમાર્થનયના નહિલગી, કર્તાત્વમોહનો નાશ થતો, એક વાર યથાર્થ જ્ઞાન થતો ક્ષાયિક સમ્યક્ જાણે તો ફરી મિથ્યાત્વ ન આવે મિથ્યાત્વ નહિ આવતા મિથ્યાત્વનો બંધ પણ ન થાય અને મિથ્યાત્વ બાધા પછી સસારનું બંધન ફરી મીતે રહે ? ન જ રહે અર્થાત્ મોજ જ થાય એમ જાણુ

ફરીને નિરોપતાથી કહે છે —

(અનુક્રમ)

આત્મમાવાન્નરોત્યાત્મા પરમાત્મસદા પરં ।

આત્મૈવ જ્ઞાત્મનો ભાવા પરસ્ય પર પદ્મ તે ॥ ૫૬ ॥

અર્થ — આમા તો સદા પોતાના ભાવોને કરે છે અને પરદ્રવ્ય પરના ભાવોને કરે છે, તમારું કે પોતાના ભાવો છે તે તો પોતે જ છે અને પરના ભાવો છે તે પર જ છે (એ નિયમ છે) ૮૬

(પરદ્રવ્યના કર્તાકર્મચલાની મા યતાને અજ્ઞાન સહીને એમ કહ્યું કે જે એક માને તે મિથ્યાગ્રહ છે, ત્યા આશંકા ઉપજે છે કે—આ મિથ્યાત્વાદિ ભાવો શી વસ્તુ છે ? જો તેમને જાણના પરિણામ સહવામા આવે તો પહેલાં રાગાદિ ભાવોને પુરૂષના પરિણામ કદા હતા તે જ્યન સાથે વિરામ આવે છે, અને જો પુરૂષવના પરિણામ કદા વામા આવે તો જેમની સાથે જાણે દાર પ્રયોજન નથી તેમનું જાણ કેમ પામે ? આ આશંકા દૂર કરવાને હવે ગાથા કહે છે —)

મિચ્છતં પુણ દુવિહ જીવમજીવં તદેવ અણ્ણાણં ।

અવિરદિ જોગો મોહો કોહાદીયા ઇમે ભાવા ॥ ૮૭ ॥

મિધ્યાત્વ *પુનર્દિવિધ જીવોઽજીવસ્તથૈવાજ્ઞાનમ્ ।

અવિરતિર્યોગો મોહઃ ક્રોધાદ્યા ઇમે ભાવાઃ ॥ ૮૭ ॥

અન્યથાર્થ — [પુનઃ] વળી, [મિધ્યાત્વ] જે મિધ્યાત્વ હતું તે [દિવિધ] બે પ્રકારે છે—[જીવ અજીવ] એક જીવમિધ્યાત્વ અને એક અજીવમિધ્યાત્વ, [તથા યવ] અને એવી જ રીતે [અજ્ઞાન] અજ્ઞાન, [અવિરતિ] અવિરતિ, [યોગ] યોગ, [મોહ] મોહ અને [ક્રોધાદ્યા] ક્રોધાદિ કપાયા—[ઇમે ભાવા] આ (મર્) ભાવો જીવ અને અજીવના હેતુથી બન્ને પ્રકારે છે

ટીકા — મિધ્યાદર્શન, અજ્ઞાન, અવિરતિ ઇત્યાદિ જે ભાવો છે તે પ્રત્યે, મયૂર અને દર્પણની જેમ, અજીવ અને જીવ વડે ભાનનામા આવતા હોવાથી અજીવ પણ છે અને જીવ પણ છે તે દષ્ટાંતથી સમજાવનામા આવે છે—જેમ ઘેરો વાદળી, લીલો, પીળો આદિ (વર્ણરૂપ) ભાવો કે જેઓ મારના પાતાના સ્વભાવની મુજબ ભાનનામા આવે છે (અનાનાય છે, થાય છે) તેઓ માર જ છે અને (દર્પણના પ્રતિબિંબરૂપે રૂપાતા) ઘેરો વાદળી, લીલો, પીળો ઇત્યાદિ ભાવો કે જેઓ (દર્પણની) સ્વચ્છતાના નિકારમાત્રથી દર્પણ વડે ભાનનામા આવે છે તેઓ દર્પણ જ છે, તેવી જ રીતે મિધ્યાદર્શન, અજ્ઞાન, અવિરતિ ઇત્યાદિ ભાવો કે જેઓ અજીવના પાતાના સ્વ-સ્વભાવથી અજીવ વડે ભાનનામા આવે છે તેઓ અજીવ જ છે અને મિધ્યદર્શન, અજ્ઞાન, અવિરતિ ઇત્યાદિ ભાવો કે જેઓ ચેતન્યના નિકારમાત્રથી જીવ વડે ભાનનામા આવે છે તેઓ જીવ જ છે

ભાવાર્થ — પુરુષના પરમાણુઓ પૌરુષિક મિધ્યાત્વાદિ કર્મનાં ક્રિયુને છે તે કર્મનાં નિપાક (ઉદય) થતા તેમા જે મિધ્યાત્વાદિ સ્વરૂપ ક્ષય છે તે મિધ્યાત્વાદિ અજીવ છે, અને કર્મના નિમિત્તથી જીવ વિભાવ થઈ જીવને વિશ્વાવ પરિણામો ચેતનના વિકાર છે તેવી તેઓ જીવ છે

* ૮૬ મી ગાથામા દિક્ષિનાદીને મિધ્યાદર્ષિ કહ્યા હતા તેવી સૂત્રે સ્પષ્ટ કરવાને અર્થે 'પુન' શબ્દ છે

મિધ્યાત્વ જીવ અજીવ દિવિધ, એમ વળી અજ્ઞાન ને અવિરમણ, યોગો મોહાદિ ઉપર પ્રકાર છે.

આહીં એમ જામતુ કે —મિથ્યાત્વાદિ કર્મની પ્રકૃતિઓ છે તે પુરુષવદ્વચના
 યગ્મભાષ્ય છે જન ઉપયોગસ્વરૂપ છે તેના ઉપયોગની એવી સ્વચ્છતા કે પૌરુષાદિ
 કર્મનો ઉદય થતા તેના ઉદયનો જે સ્ના આવે તેના આપમે ઉપયોગ થઈ જાય છે
 અજ્ઞાનીને અજ્ઞાનને લીધે તે સ્નાદતુ અને ઉપયોગનું ભેદજ્ઞાન નથી તેથી તે સ્નાદને જ
 પોતાનો ભાવ જાણે છે જ્યારે તેમનું ભેદજ્ઞાન થાય અર્થાત્ જીવભાવને જન જાણે અને
 અજ્ઞાનભાવને અજ્ઞાન જાણે ત્યારે મિથ્યાત્વનો અભાવ થઈને અભ્યજ્ઞાન વાય છે ૮૭
 હવે પૂછ છે કે મિથ્યાત્વાદિને જન અને અજ્ઞાન કદા તે જન મિથ્યાત્વાદિ
 અને અજ્ઞાન મિથ્યાત્વાદિ કદા છે? તેના ઉત્તર કહે છે —

પુગ્ગલક્રમ્મ મિચ્છ જોગો અવિરદિ અણાણમજ્જીવ ।

ઉવઓગો અણાણ અવિરદ્ મિચ્છ ચ જીવો દુ ॥ ૮૮ ॥

પુગ્ગલક્રમ્મ મિથ્યાત્વ યોગોઽવિરતિરનામજ્જીવ ।

ઉપયોગોઽજ્ઞાનમવિરતિર્મિથ્યાત્વ ચ જીવસ્તુ ॥ ૮૮ ॥

અન્યથાર્થ —[મિથ્યાત્વ] જે મિથ્યાત્વ, [યોગ] યોગ, [અવિરતિ]
 અવિરતિ [અજ્ઞાન] અને અજ્ઞાન [અજીવ] અજીવ છે તે તો [પુગ્ગલક્રમ્મ] પુરુષ
 કર્મ છે, [ચ] અને જે [અજ્ઞાન] અજ્ઞાન, [અવિરતિ] અવિરતિ [મિથ્યાત્વ] અને
 મિથ્યાત્વ [જીવ] જીવ છે [તુ] તે તો [ઉપયોગ] ઉપયોગ છે

ટીકા —નિશ્ચયથી જે મિથ્યાદર્શન, અજ્ઞાન, અવિરતિ કલ્યાણિ અજીવ છે તે
 તો, અમૂર્તિક ચૈતન્યપરિણામથી અન્ય એવું મૂર્તિક પુરુષવદ્કર્મ છે, અને જે મિથ્યાદર્શન,
 અજ્ઞાન, અવિરતિ કલ્યાણિ જન છે તે, મૂર્તિક પુરુષવદ્કર્મથી અન્ય એવો ચૈતન્યપરિ
 ભામનો નિકાર છે ૮૮

હવે ફરી પૂછ છે કે મિથ્યાદર્શનાદિ ચૈતન્યપરિણામનો નિકાર કયાથી થયો?
 તેના ઉત્તર કહે છે —

ઉવઓગસ્સ અણાઈ પરિણામા તિણિ મોહજુત્તસ્સ ।

મિચ્છત્ત અણાણ અવિરદિમાવો ય પાયવ્વો ॥ ૮૯ ॥

મિથ્યાત્વ ને અજ્ઞાન આદિ અજીવ, પુરુષલકર્મ છે,
 અજ્ઞાન ને અવિરમણ વળી મિથ્યાત્વ જીવ, ઉપયોગ છે. ૮૮.
 છે મોહયુત ઉપયોગના પરિણામ ત્રણ અનાદિના,
 —મિથ્યાત્વ ને અજ્ઞાન, અવિરતભાવ એ ત્રણ જાણવા ૮૯

ઉપયોગમ્યાનાદયઃ પરિણામાસ્યો મોહયુક્તસ્ય ।

મિથ્યાન્વમજ્ઞાનમવિરતિમાવશ્ય જ્ઞાતવ્યઃ ॥ ૮૯ ॥

અન્યવાર્થ — [મોહયુક્તસ્ય] અનાદિથી મોહયુક્ત હોવાથી [ઉપયોગસ્ય] ઉપયોગના [અનાદય] અનાદિથી માડીને [અય પરિણામા] ત્રણ પરિણામ છે, તે મિથ્યાગ્રહ, [અજ્ઞાન] અજ્ઞાન [અવિરતિમાવશ્ય] અને અવિરતિભાવ એ ત્રણ [જ્ઞાતવ્યઃ] જાણવા

ટીકા — જોકે નિશ્ચયથી પોતાના નિજસથી જ સર્વ વસ્તુઓ પોતાના અભાવભૂત એવા સ્વરૂપ-પરિણમનમા સમર્થપણ છે, તોપણ (આત્માને) અનાદિથી અન્ય-વસ્તુભૂત મોહ માધે સયુક્તપણે હોવાથી, આત્માના ઉપયોગનો, મિથ્યાદર્શન, અજ્ઞાન અને અવિરતિ એમ ત્રણ પ્રકારનો પરિણામવિકાર છે. ઉપયોગનો તે પરિણામ-રિમ્બ, સ્ટેટિકની સ્વચ્છતાના પરિણામવિકારની જેમ, પરને લીધે (પરની ઉપાધિને લીધે) ઉત્પન્ન થતો દેખાય છે. તે સ્વરૂપણે સમજાવવામા આવે છે — જેમ સ્ટેટિકની સ્વચ્છતાનું સ્વરૂપ પરિણમનમા (અર્થાત્ પોતાના ઉચ્ચવ્યવસ્થાસ્વરૂપે પરિણમનમા) સમર્થપણ હોવા છતાં, દર્શાવત (સ્ટેટિકને) કાળો, લીલા અને પીળો એવા તમાવ, કેમ અને કાચનતા પાસથી આરાગનો અયોગ હોવાથી સ્ટેટિકની સ્વચ્છતાનો કાળો, લીલા અને પીળો એમ ત્રણ પ્રકારનો પરિણામવિકાર દેખાય છે, તેવી રીતે (આત્માને) અનાદિથી મિથ્યા-દર્શન, અજ્ઞાન અને અવિરતિ જેનો સ્વભાવ છે એવા અન્ય-વસ્તુભૂત મોહના સંયોગ હોવાથી આત્માના ઉપયોગનો, મિથ્યાદર્શન, અજ્ઞાન અને અવિરતિ એમ ત્રણ પ્રકારનો પરિણામવિકાર દેખાયો.

ભાવાર્થ — આત્માના ઉપયોગમા આ ત્રણ પ્રકારનો પરિણામવિકાર અનાદિ દર્શના નિમિત્તથી છે એમ નથી કે પડેલા એ ગુણ જ હતો અને હવે તેમા નવો પરિણામવિકાર થયો છે એ એમ હોય તો બિદ્યોને પણ નવો પરિણામવિકાર થયો જો, તે પત્ર એમ તો થયું નથી માટે તે અનાદિથી છે એમ જાણવું ૮૯

હવે આ માને ત્રણ પ્રકારના પરિણામવિકારનું કર્તાપણ દર્શાવે છે —

एषामु य उवओगो तिविहो सुद्धो णिरंजणो भावो ।

ज मो कमेदि भाव उरओगो तस्स सो कत्ता ॥ ९० ॥

એનાથી કે ઉપયોગ ત્રાવિં, શુદ્ધ નિર્મળ ભાવ જે,
તે ભાવ કમદિ પણ તે કે. તે ભાવનો કર્તા માને ૯૦

एतेषु चोपयोगस्त्रिविधः शुद्धो निरञ्जनो भावः ।

य स करोति भावगुणयोगस्तस्य स कर्ता ॥ ९० ॥

અન્યાર્થ—[એણે ચ] અનાદિથી આ ત્રણ પ્રકારના પરિણામવિગ્રહે હોનાથી, [ઉપયોગ] આત્માનો ઉપયોગ—[શુદ્ધ] નેકે (શુદ્ધતથથી) તે શુદ્ધ, [નિરંજન] તિનજન [માત્ર] (એ-) ભાવ છે તોપ—[ત્રિવિધ:] ત્રણ પ્રમાણો થયા થકો [સ ઉપયોગ] તે ઉપયોગ [ય] જે [માત્ર] (નિકાળી) ભાવને [કરોતિ] થોતે નર છે [તસ્ય] તે ભાવનો [સ] તે [કર્તા] કર્તા [ભવતિ] થાય છે

ટીકા—એ પ્રમાણે અનાદિથી અન્યસ્તુભૂત ગ્રાહ્ય માથે સમુદાયભાવને લીધે પોતાનામાં ઉત્પન્ન થતા જે આ નજ મિથ્યાદર્શન, અજ્ઞાન અને અગ્નિનિભાવરૂપ પરિણામનિકારો તેમના નિમિત્તે (-કારણથી)—એકે પરમાર્થથી તે ઉપયોગ શુદ્ધ, નિરંજન, અનાદિનિવલ નસ્તુના સર્વસ્વભૂત ચેતન્યમાનભાવપણે એક પ્રમાણ છે તોપણ—અશુદ્ધ, અનજન અને અસાવધાનને પામતો થકો ત્રણ પ્રકારનો થઈને, થોતે અજ્ઞાની થયો થકો કર્તાપાત્રને પામતો, વિધારૂપ પરિણામીને જે જે ભાવને પોતાનો કરે છે તે તે ભાવનો તે ઉપયોગ કર્તા થાય છે

ભાવાર્થ—પહેલા કહ્યું હતું કે જે પરિણામે તે કર્તા છે અહીં અજ્ઞાનરૂપ થઈને ઉપયોગ પરિણામે તેથી જે ભાવરૂપ તે પરિણામે તે ભાવનો તેને કર્તા કહ્યો ન્યા મીતે ઉપયોગને કર્તા બાળ્યો એકે શુદ્ધદ્રવ્યાર્થિકતથથી અપ્રમા કર્તા છે નહિ, તોપણ ઉપયોગ અને આત્મા એમ વસ્તુ હોનાથી અશુદ્ધદ્રવ્યાર્થિકતથે અપ્રમાને પણ કર્તા કહેનામાં આવે છે ૬૦

હવે, આત્માને નજ પ્રકારના પરિણામવિધારતુ કર્તાપણુ હોય ત્યારે પુરુષન દ્રવ્ય પોતાની મેળે જ કર્મપણે પરિણામે છે એમ કહ્યું છે—

ज कुण्ड भावमादा कता सो होदि तस्म भावस्स ।

कम्मत्त परिणमदे तहि सयं पुग्गल दच्च ॥ ९१ ॥

य करोति भावमादा कर्ता स भवति तस्य भावस्य ।

कर्मत्वं परिणमते तस्मिन् स्वयं पुद्गल द्रव्यम् ॥ ९१ ॥

જે ભાવ જીવ કરે અરે! જીવ તેહનો કર્તા બને,
કર્તા થતા, પુદ્ગલ દ્રવ્ય ત્યા કર્મરૂપે પરિણામે ૬૧.

અન્યથાર્થ —[આત્મા] આત્મા [મ માવ] જે ભાવને [કરોતિ] કરે છે [તસ્ય માવસ્ય] તે ભાવનો [સ] તે [કર્તા] કર્તા [ભવતિ] થાય છે, [તસ્મિન્] તે કર્તા થતા [પુદ્ગલદ્રવ્ય] પુદ્ગલદ્રવ્ય [સ્ય] પોતાની મેળે [કર્મત્વ] કર્મપણે [પરિણમતે] પરિણમે છે

ટીકા —આત્મા પોતે જ તે પ્રકારે (તે-રૂપે) પરિણમવાની જે ભાવને અનુભવ કરે છે તેનો તે કર્તા થાય છે—સાચની (અર્થાત્ મત્ર સાચનાગ્ની) જેમ, તે (આત્માનો ભાવ) નિમિત્તભૂત થતા, પુદ્ગલદ્રવ્ય કર્મપણે સ્વયમેવ (પોતાની મેળે જ) પરિણમે છે આ વાત સ્પષ્ટપણે સમજાવનામા આવે છે—જેમ સાચ તે પ્રકારના ધ્યાન-ભાવે પોતે જ પરિણમતો થકો ધ્યાનનો કર્તા થાય છે અને તે ધ્યાનભાવ સર્વ સાચ-ભાવોને (અર્થાત્ સાચને સાચવાયોય ભાવોને) અનુકૂળ હોવાથી નિમિત્તભૂત થતાં, સાચ કર્તા થયા સિવાય (સર્પાદિકતુ) વ્યાપેણ એ સ્વયમેવ ઊતરી જાય છે, સ્ત્રીઓ સ્વયમેવ નિડાવના પામે છે અને બધનો સ્વયમેવ તૂટી જાય છે, તેની રીતે આ આત્મા અજ્ઞાનને લીધે મિથ્યાદર્શનાદિભાવે પોતે જ પરિણમતો થકો મિથ્યાદર્શનાદિભાવનો કર્તા થાય છે અને તે મિથ્યાદર્શનાદિભાવ પુદ્ગલદ્રવ્યને (કર્મરૂપે પરિણમનામા) અનુકૂળ હોવાથી નિમિત્તભૂત થતા, આત્મા કર્તા થયા સિવાય પુદ્ગલદ્રવ્ય મોહનીયાદિ કર્મપણે સ્વયમેવ પરિણમે છે

ભાવાર્થ —આત્મા તો અજ્ઞાનરૂપ પરિણમે છે, કોઈ સાથે મમત્વ કરે છે, કોઈ સાથે રાગ કરે છે, કોઈ સાથે દ્વેષ કરે છે, તે ભાવોનો પોતે કર્તા થાય છે તે ભાવો નિમિત્તમાત્ર થતા, પુદ્ગલદ્રવ્ય પોતે પોતાના ભાવથી જ કર્મરૂપે પરિણમે છે. પરસ્પર નિમિત્તનેમિત્તિકભાવ માત્ર છે, કર્તા તો બન્ને પોતપોતાના ભાવના છે એ નિશ્ચય છે ૬૧

હવે, અજ્ઞાનથી જ કર્મ ઉત્પન્ન થાય છે એમ તાત્પર્ય કહે છે —

परमप्राणं कुर्वन् अप्राणं पि य पर करितो सो ।

अप्राणमओ जीवो कम्माण कारगो होदि ॥ ९२ ॥

परमात्मानं कुर्वन्नात्मानमपि च पर कुर्वन् सः ।

अज्ञानमयो जीवः कर्मणा कारको भवति ॥ ९२ ॥

અન્યથાર્થ.—[પર] તે પરને [આત્મા] પોતારૂપ [કુર્વન્] કરે છે [અ]

પરને કરે નિજરૂપ ને નિજ આત્મને પણ પર કરે,

અજ્ઞાનમય એ જીવ એવો કર્મનો કારક બને. ૬૨.

અને [આત્માને અપિ] પોતાને પણ [પર] પગ [કુર્વન્] કરે છે [સઃ] તે [મહાન મય જીવ] અજ્ઞાનમય છન [કર્મણ] કર્મોના [કારકા] કર્તા [મરતિ] થાય છે

ટીકા.—અજ્ઞાનથી આ આત્મા પરનો અને પોતાનો પરસ્પર વિરોધ (તદ્વિરોધ) ન જાણતો હોય ત્યારે પરને પોતારૂપ કરતો અને પોતાને પર કરતો, પોને અજ્ઞાનમય થયો થયો કર્મોના કર્તા પ્રતિભાસે છે તે સ્પષ્ટતાથી સમજાવનામા આવે છે—જેમ શીત ઉષ્ણનો અનુભવ કરાવનામાં સમર્થ એવી શીત-ઉષ્ણ પુરુગવપરિણામની અવસ્થા પુ ગવથી અલિપ્તપણાને લીધે આત્માની સદાય અત્યંત ભિન્ન છે અને તેના નિમિત્તે થતો તે પ્રકારનો અનુભવ આત્માથી અલિપ્તપણાને લીધે પુરુગવથી સદાય અત્યંત ભિન્ન છે, તેની ગીતે તે પ્રકારનો અનુભવ કરાવનામા સમર્થ એવી રાગ દ્વેષ-સુખ દુઃખ-પુરુગવપરિણામની અવસ્થા પુરુગવથી અલિપ્તપણાને લીધે આત્માથી સદાય અત્યંત ભિન્ન છે અને તેના નિમિત્તે થતો તે પ્રકારનો અનુભવ આત્માથી અલિપ્તપણાને લીધે પુરુગવથી મત્ય અત્યંત ભિન્ન છે. જ્યારે અજ્ઞાનને લીધે આત્મા તે રાગ દ્વેષ-સુખ દુઃખાદિના અને તેના અનુભવનો પરસ્પર વિરોધ ન જાણતો હોય ત્યારે એકપણાના અધ્યાસને લીધે, શીત-ઉષ્ણની માફક (અર્થાત્ જેમ શીત-ઉષ્ણરૂપે આત્મા વડે પરિણમતુ અશક્ય છે તેમ) જેમના રૂપે આત્મા વડે પરિણમતુ અશક્ય છે એવા રાગ દ્વેષ-સુખદુઃખાદિરૂપે અજ્ઞાનાત્મા વડે પરિણમતો થકો (અર્થાત્ પરિણમ્યો હોનાવ માનતો થકો), જ્ઞાનવુ અજ્ઞાનત્વ મગઠ કરતો, પોને અજ્ઞાનમય થયો થકો, ‘આ હું રાગી છું’ (અર્થાત્ આ હું રાગ કરું છું)’ ઇત્યાદિ વિધિથી રાગાદિ કર્મોના કર્તા પ્રતિભાસે છે

સાનાર્થ.—રાગદ્વેષસુખદુઃખાદિ અવસ્થા પુ ગવકર્મના ઉદયનો સ્વા છે, તેમ તે, શીત ઉષ્ણપણાની માફક, પુરુગવકર્મથી અલિપ્ત છે અને આત્માથી અત્યંત ભિન્ન છે અજ્ઞાનને લીધે આત્માને તેવું ભેદજ્ઞાન નહિ હોનાથી તે એમ જાણે છે કે આ સ્વ મારો જ છે, કાળ કે જ્ઞાનની સ્વચ્છાને લીધે રાગદ્વેષાદિનો સ્વાદ, શીત ઉષ્ણપણા માફક, જ્ઞાનમા પ્રતિનિમિત્ત થતા, જાણે કે જ્ઞાન જ રાગદ્વેષ થઈ ગયું હોય એવું જ્ઞાનીને લાગે છે તેથી તે એમ માને છે કે ‘હું રાગી છું, હું દેવી છું, હું કોઈ છું’ હું માની છું’ ઇત્યાદિ આ રીતે અજ્ઞાની છન રાગદ્વેષાદિનો કર્તા થાય છે હર

જ્ઞાનથી કર્મ ઉત્પન્ન થતું નથી એમ હવે કહે છે—

પરમપ્ણામકુવ્વ અપ્ણાણ પિ ય પર અકુવ્વતો ।

સો જ્ઞાણમઓ જીવો કમ્માણમકારગો હોદિ ॥ ૧૩ ॥

પરને ન કરતો નિજરૂપ, નિજ આત્મને પર નવ કરે,

એ જ્ઞાનમય આત્મા અકારક કર્મોના એમ જ બને. ૬૩

પરમાત્માનમકુર્વન્નાત્માનમપિ ચ પરમકુર્વન ।

સ જ્ઞાનમયો જીવઃ કર્મણામકારકો મત્તિ ॥ ૦૩ ॥

અન્યથાર્થ — [પર] જે પરને [આત્માન] પોતાનું [અકુર્વન] કર્યું નથી [ચ] અને [આત્માન અપિ] પોતાને પણ [પર] પર [અકુર્વેન] કર્યું નથી [સ] તે [જ્ઞાનમય જીવ] જ્ઞાનમય છતાં [કર્મણા] કર્મોના [અકારક મત્તિ] અર્થ થાય છે અર્થાત્ કર્તા થતો નથી

ટીકા.—જ્ઞાનથી આ આત્મા પરનો અને પોતાનો પરસ્પર વિશેષ જાણતો હોય ત્યારે પરને પોતારૂપ નહિ કરતો અને પોતાને પર નહિ કરતો, પોને જ્ઞાનમય થયો થકો કર્મોના અકર્તા પ્રતિભાસે છે તે સ્પષ્ટતાથી સમજાવવામા આવે છે — જેમ શીત ઉષ્ણનો અનુભવ કરાવવામા સમર્થ એવી ગીત-ઉષ્ણ પુરુગણપરિણામની અવસ્થા પુરુગણથી અભિન્નપણાને લીધે આત્માથી સદાય અત્યંત ભિન્ન છે અને તેના નિમિત્તે થતો તે પ્રકારનો અનુભવ આત્માથી અભિન્નપણાને લીધે પુરુગણથી મદાય અત્યંત ભિન્ન છે, તેની રીતે તે પ્રકારનો અનુભવ કરાવવામા સમર્થ એવી ગગદેવમુખદુ પાદિરૂપ પુરુગણપરિણામની અવસ્થા પુરુગણથી અભિન્નપણાને લીધે આત્માથી મદાય અત્યંત ભિન્ન છે અને તેના નિમિત્તે થતો તે પ્રકારનો અનુભવ આત્માથી અભિન્નપણાને લીધે પુરુગણથી સદાય અત્યંત ભિન્ન છે જ્યારે જ્ઞાનને લીધે આત્મા તે ગગદેવમુખદુ પાદિના અને તેના અનુભવનો પરસ્પર વિશેષ જાણતો હોય ત્યારે, તેઓ એક નથી પણ ભિન્ન છે એના વિષેને લીધે, ગીત-ઉષ્ણની માફક (અર્થાત્ જેમ ગીત-ઉષ્ણરૂપે આત્મા વડે પશ્ચિમમુખ અશક્ય છે તેમ) જેમના રૂપે આત્મા વડે પશ્ચિમમુખ અશક્ય છે એવા ગગદેવમુખદુ પાદિરૂપે અજ્ઞાનાત્મા વડે જરાય નહિ પશ્ચિમમુખ થકો, જ્ઞાનનું જ્ઞાનત્વ પ્રગટ કરતો, પોતે જ્ઞાનમય થયો થકો, ‘આ હું (રાગને) જાણુ જ હું, રાગી તો પુરુગણ છે (અર્થાત્ ગગ તો પુરુગણ ફરે છે)’ ઇત્યાદિ વિવિધી, જ્ઞાનથી વિરુદ્ધ એના સમસ્ત રાગાદિ કર્મોના અકર્તા પ્રતિભાસે છે

ભાવાર્થ — ત્યારે આત્મા ગગદેવમુખદુ પાદિ અવસ્થાને જ્ઞાનની ભિન્ન બાજુ અર્થાત્ ‘જેમ શીત-ઉષ્ણ પુરુગણની અવસ્થા જે તેમ ગગદેવમુખ પત્ર પુરુગણની અવસ્થા છે’ એવું બેદજ્ઞાન વાય, ત્યારે પોતાને અજ્ઞાન અને ગાનારૂપ પુરુગણને જાણે એમ થતા, ગગાદિના કર્તા આત્મા કર્તા નથી, આત્મા જ કર્તા છે ૬૩

હવે પૂછે છે કે અજ્ઞાનની કર્મ તરીકેને કિંમત ન થાય છે? તેનો ઉત્તર એ છે

તિવિહો ઇસુવઓગો અપ્પવિયપ્પ કરેડ કોહોઽહ ।

કત્તા તસ્સુવઓગસ્સ હોદ્દ સો અત્તભાવસ્સ ॥ ૧૪ ॥

ત્રિવિધ એવ ઉપયોગ આત્મવિકલ્પ કરોતિ ક્રોધોઽદમ્ ।

કર્તા તસ્યોપયોગસ્ય ભગતિ સ આત્મભાવમ્ ॥ ૧૪ ॥

અન્યથાર્થ — [ત્રિવિધ] ૧૫ પ્રકારનો [એવ] આ [ઉપયોગ] ઉપયોગ [અદમ્ય ક્રોધ] 'હું કોન છું' એનો [આત્મવિકલ્પ] પોતાનો વિકલ્પ [કરોતિ] કરે છે, તેથી [સ] આત્મા [તસ્ય ઉપયોગસ્ય] તે ઉપયોગરૂપ [આત્મભાવસ્ય] પોતાના ભાવનો [કર્તા] કર્તા [ભવતિ] થાય છે

ટીકા — ખરેખર આ સામાન્યપણે અજ્ઞાનરૂપ એવું જે મિથ્યાદર્શન-અજ્ઞાન અનિરતિરૂપ ત્રણ પ્રકારનું સચિન્દ્ર ચૈતન્યપરિણામ તે, પરના અને પોતાના અવિશેષ દર્શનથી, અવિશેષ જ્ઞાનથી અને અનિર્ણય નિરતિથી (પરિણતિથી) રૂપ પડના સમસ્ત ભેદને હુપારીને, બાન્યભાન-ભાનને પામેલા એના ચૈતન્ય અને અચૈતન્ય સામાન્ય અનિરતિથી (અણે કે તેમનો એક આના હોય એ રીતે) અનુભવન કરવાથી, 'હું કોન છું' એનો પોતાનો વિકલ્પ ઉત્પત્ત કરે છે, તેથી, 'હું કોન છું' એની જાતિને કીચે જે સચિન્દ્ર (નિર્દર સહિત) છે એના ચૈતન્યપરિણામે પરિણમતો થયે આ આત્મા તે સચિન્દ્ર ચૈતન્યપરિણામરૂપ પોતાના ભાવનો કર્તા થાય છે એની જ રીતે 'કોન' પર પડનારો ભાન, માયા, લોભ, મોહ, રાગ, દ્વેષ, કર્મ, નોકર્મ, મન, વચન, કાષ, ઓન, અનુ, ધ્યાન, રસન અને સ્પર્શનના એવા મૂલો વ્યાખ્યાનરૂપ કરના, અને આ ઉપદેશથી ખીમ પડા નિચાળના

ભાવાર્થ — અજ્ઞાનરૂપ એટલે કે મિથ્યાદર્શન-અજ્ઞાન-અનિરતિરૂપ ત્રણ પ્રકારનું જે સચિન્દ્ર ચૈતન્યપરિણામ તે પોતાના અને પરના ભેદ નહિ જાણીને 'હું કોન છું, હું માન છું' વ્યાપ્તિ માને છે, તેવી અજ્ઞાની જીવ તે અજ્ઞાનરૂપ સચિન્દ્ર ચૈતન્ય પરિણામનો કર્તા થાય છે અને તે અજ્ઞાનરૂપ ભાન તેનું કર્મ થાય છે ૯૪

હવે એ જ ચાલને ચિત્તે કહે છે —

'હું કોન' એમ વિકલ્પ એ ઉપયોગ ત્રણવિધ આચરે, ત્યાં જીવ એ ઉપયોગરૂપ જીવભાવનો કર્તા બને ૯૪

તિવિહો એસુવઓગો અપ્પવિયણ કરેહ ધમ્માઈ ।

ક્તા તસ્સુવઓગસ્સ હોહ સો અત્તમાવસ્સ ॥ ૧૫ ॥

ત્રિવિધ એપ ઉપયોગ આત્મવિકલ્પ કરોતિ ધર્માદિન્મ્ ।

કર્તા તસ્યોપયોગસ્ય ભવતિ સ આત્મભાવસ્ય ॥ ૧૫ ॥

અન્યથાર્થઃ—[ત્રિવિધ] ત્રણ પ્રકારનો [એપ] આ [ઉપયોગ] ઉપયોગ [ધર્માદિક] ‘હું’ ધર્માસ્તિકાય આદિ છું એવો [આત્મવિકલ્પ] પોતાનો વિકલ્પ [કરોતિ] કરે છે, તેથી [સ] આત્મા [તસ્ય ઉપયોગસ્ય] તે ઉપયોગરૂપ [આત્મ ભાવસ્ય] પોતાના ભાવનો [કર્તા] કર્તા [ભવતિ] થાય છે

ટીકા—અરેઅર આ આમાન્યપણે અજ્ઞાનરૂપ એક બે મિથ્યાદર્શન-અજ્ઞાન-અવિરતિરૂપ ત્રણ પ્રકારનું સવિકાર ચૈતન્યપરિણામ તે, પરના અને પોતાના અનિગેષ દર્શનથી, અનિરોધ જ્ઞાનથી અને અવિશેષ નિરતિથી સ્વ-પરના સમસ્ત લેદને છુપાવીને રોયજાયકલાનને પામેલા એવા ચૈતન અને અચૈતનનું સામાન્ય અધિકરણથી અનુભવન દેવાથી, ‘હું ધર્મ છું, હું અવર્મ છું, હું આકાર છું, હું કાળ છું, હું પુરુષ છું, હું અન્ય છું’ એવો પોતાનો વિકલ્પ ઉત્પન્ન કરે છે, તેથી, ‘હું ધર્મ છું, હું અવર્મ છું, હું આકાર છું, હું કાળ છું, હું પુરુષ છું, હું અન્ય છું’ એવી જાતિને કીધે જે સોપાધિક (ઉપાધિ સહિત) છે એના ચૈતન્યપરિણામે પરિણમતો ધર્મ આ આત્મા તે સોપાધિક ચૈતન્યપરિણામરૂપ પોતાના ભાવનો કર્તા થાય છે

ભાવાર્થઃ.—હું અન્ય નિમિત્ત વિના જ ગતિ કરી શકું છું એમ જે માને છે તે પોતાને ધર્મદ્રવ્યરૂપ માને છે હું અન્ય નિમિત્ત વિના જ સ્થિર રહું છું, અવગાહ પામું છું અને પરિણમું છું એમ જે માને છે તે પોતાને અવર્મદ્રવ્યરૂપ, આનન્દદ્રવ્યરૂપ અને કાળદ્રવ્યરૂપ માને છે પૌરુષલિક પદાર્થોની ક્રિયાને હું જ વૃદ્ધ છું એમ જે માને છે તે પોતાને પુરુષદ્રવ્યરૂપ માને છે અન્ય જનનું હિતાહિત હું જ દુઃખ છું એમ જે માને છે તે પોતાને અન્ય જનરૂપ માને છે

અથવા તે આ પ્રમાણે સમજવું —ધર્માદિના વિકલ્પ વખતે જે, પોતે શુદ્ધ ચૈતન્યમાત્ર હોનાનું ભાન નહિ રાખતા, ધર્માદિના નિરૂપમા એકના ધર્મ જાય છે તે પોતાને ધર્માદિદ્રવ્યરૂપ માને છે

‘હું ધર્મ આદિ’ વિકલ્પ એ ઉપયોગ ત્રણવિધ આચરે.

ત્યા જવ એ ઉપયોગરૂપ જવભાવનો કર્તા બને. જવ

આ પ્રમાણે, અજ્ઞાનરૂપ ચૈતન્યપન્નિભામ પોતાને ધર્માદિદ્રવ્યરૂપ માને છે તે અજ્ઞાની છત્ર તે અજ્ઞાનરૂપ સોપાનિય ચૈતન્યપન્નિભામનો કર્તા થાય છે અને તે અજ્ઞાનરૂપ જ્ઞાન તેનું કર્મ થાય છે ૬૫

“તેથી જ્ઞાપિત્વાનુ મૂળ અજ્ઞાન ઠ્યુ” એમ હવે કહે છે —

एवं पराणि द्रव्याणि अप्पय कुणदि मंदबुद्धीओ ।

अप्पाण अवि य परं करेइ अण्णाणभावेण ॥ ९६ ॥

एव पराणि द्रव्याणि आत्मान करोति मंदबुद्धिस्तु ।

आत्मानमपि च पर करोति भ्रजानभावेन ॥ ९६ ॥

અન્યથાર્થ — [વચ તુ આ ગીતે [મંદબુદ્ધિ] મંદબુદ્ધિ અર્થાત્ અજ્ઞાની [અજ્ઞાનભાવેન] અજ્ઞાનભાવથી [પરાણિ દ્રવ્યાણિ] પર દ્રવ્યોને [આત્માન] પોતાના [કરોતિ] કરે છે [અપિ ચ] અને [આત્માન] પોતાને [પર] પર [કરોતિ] કરે છે

ટીકા — ખરેખર એ ગીતે, ‘હું કોણ છું’ કલ્યાણિની જેમ અને ‘હું ધર્મ દ્રવ્ય છું’ વૈત્થાણિની જેમ આત્મા પરદ્રવ્યોને પોતારૂપ કહે છે અને પોતાને પણ પર દ્રવ્યરૂપ કહે છે, તેથી આ આત્મા, જોડે તે સમસ્ત વસ્તુઓના મધ્યસ્થી નિહિત બેઠેલા હોઈ ચૈતન્યપ્રભુમય છે તોપણ, અજ્ઞાનને લીધે જ અવિદ્યા અને મોપાવિક કરાવેલા ચૈતન્યપરિભામનાઓ હોનાથી તે પ્રકારના પોતાના જ્ઞાનનો કર્તા પ્રતિભાસે છે આ ગીતે, ભૂતાનિદ્ર (જેના શરીરમાં ભૂત પ્રવેશ્યુ હોય એના) પુરુષની જેમ અને ધ્યાનાવિષ (ધ્યાન કરતા) પુરુષની જેમ, આત્માને કર્તાપણાનુ મૂળ અજ્ઞાન ઠ્યુ” તે પ્રગટ દેશતથી સમજાવનારો આરો છે — જેમ ભૂતાનિદ્ર પુરુષ અજ્ઞાનને લીધે ભૂતને અને પોતાને એક કર્તાનો વફો, મનુષ્યને અનુચિત એની નિશિષ્ટ ચેષ્ટાના અનુસરણ મહિત ભયમર આરભથી કરેલા અમાનુષ વ્યવહારનાઓ હોનાથી તે પ્રકારના જ્ઞાનનો કર્તા પ્રતિભાસે છે, તેની ગીતે આ આત્મા પણ અજ્ઞાનને લીધે જ ભાવ્ય જ્ઞાનરૂપ પરને અને પોતાને એમ કરતો થયે, અનિદ્રા અનુભૂતિમાન જે જ્ઞાનક તેને અનુચિત એવા વિચિત્ર ભાવ રૂપ કોનાદિ નિર્માણી મિશ્રિત ચૈતન્યપરિભામનિર્મારનાઓ હોનાથી તે પ્રકારના જ્ઞાનનો કર્તા પ્રતિભાસે છે વળી જેમ અપગીક્ષા આચાર્યના ઉપદેશથી મહિપતુ (પાદાનુ)

* આગળ = મારી વ્યાપાર દિશાપુક્ત ગાથા

જીવ મંદબુદ્ધિ એ રીતે પરદ્રવ્યને નિવરૂપ કરે,
નિજ આત્મને પણ એ રીતે અજ્ઞાનભાવે પર કરે ૯૬

ધ્યાન કરતો કેઈ ભોળો પુરુષ અજ્ઞાનને લીધે મહિપને અને પોતાને એક કરતો થકો, 'હું ગગન સાથે ઘસાતા મિંગણાવાળો મોટો મહિપ છું' એવા અધ્યાસને લીધે મનુષ્યને યોગ્ય એવું જે આરકાના બારણામાથી બહાર નીકળવું તેનાથી વ્યુત થયો હોનાથી તે પ્રકારના ભાનના કર્તા પ્રતિભાસે છે, તેની રીતે આ આત્મા પણ અજ્ઞાનને લીધે જોય-જાયકરૂપ પરને અને પોતાને એક કરતો થકો, 'હું પરદ્રવ્ય છું' એવા અધ્યાસને લીધે મનના વિષયરૂપ કરનામા આવેલા ધર્મ, અધર્મ, આકાશ, કાળ, પુદ્ગલ અને અન્ય છત્ર વડે (પોતાની) ચૈતન્યવાતુ રોકાયેલી હોનાથી તથા ઇન્દ્રિયોના વિષયરૂપ કરનામા આવેલા રૂપી પદાર્થો વડે (પોતાનો) કેવળ ભોગ (જ્ઞાન) દેકાયેલ હોનાથી અને મૃતક કલેચર (શરીર) વડે પરમ અમૃતરૂપ વિજ્ઞાનઘન (પોતે) મૂર્છિત થયો હોવાથી તે પ્રકારના ભાનના કર્તા પ્રતિભાસે છે

ભાવાર્થ.—આ આત્મા અજ્ઞાનને લીધે, અચેતન કર્મરૂપ ભાવકત્વ જે કોનાદિ ભાવ્ય તેને ચેતન ભાનક સાથે એકરૂપ માને છે, વળી તે, જેડ જોયરૂપ ધર્માદિદ્રવ્યોને પણ જ્ઞાયક સાથે એકરૂપ માને છે તેવી તે સવિકાર અને સોપાધિક ચૈતન્યપરિણામના કર્તા થાય છે

અહીં, કોનાદિક સાથે એકપણાની માન્યતાથી ઉત્પન્ન થતું કર્તૃત્વ સમજાવવા બ્રૂતાવિષ્ટ પુરુષતુ દદાત કહ્યું અને ધર્માદિક અન્યદ્રવ્યો સાથે એકપણાની માન્યતાથી ઉત્પન્ન થતું કર્તૃત્વ સમજાવવા ધ્યાનાનિષ્ટ પુરુષતુ દદાત કહ્યું ૯૬

'તેથી (પૂર્વોક્ત કારણથી) એ બિદ્ધ થયું કે જ્ઞાનથી કર્તાપણાનો નાશ થાય છે' એમ હવે કહે છે —

एदेण ह्र सो कत्ता आदा णिच्छयविद्दिह परिक्खिदो ।

एव खलु जो जाणदि सो मुंचदि सब्बकत्तितं ॥ ९७ ॥

एतेन तु स कर्तात्मा निश्चयविद्भिः परिकथितः ।

एव खलु यो जानाति सो मुचति सर्वकर्तृत्वम् ॥ ९७ ॥

અન્યવાર્થ — [એતેન તુ] આ (પૂર્વોક્ત) કારણથી [નિશ્ચયવિદ્ધિ] નિશ્ચયના બાબતના જ્ઞાનીઓએ [સ આત્મા] તે આત્માને [કર્તા] કર્તા [પરિકથિત]

એ કારણે આત્મા કહ્યો કર્તા મહુ નિશ્ચયવિદે,

—એ જ્ઞાન જેને થાય તે છોડે મકલ કર્તૃત્વને. ૯૭.

કહ્યો છે—[યદ તલુ] આતુ નિશ્ચયથી [ય] જે [જ્ઞાતિ] જાણે છે [સ] તે (જ્ઞાની થયો યો) [સત્કર્ત્ત્વ] સર્વ કર્તૃત્વને [મુચ્ચતિ] ઇડે છે

ટીકા —તારુ કે આ આત્મા અજ્ઞાનને લીધે પરના અને પોતાના અનુભવને આત્મનિષ્ઠ કરે છે તેથી તે નિશ્ચયથી કર્તા પ્રતિભાસે છે—આતુ જે જાણે છે તે સમસ્ત કર્તૃત્વને ઇડે છે તેથી તે નિશ્ચયથી અકર્તા પ્રતિભાસે છે તે સ્પષ્ટ સમગ્ર વાત આગે છે —

આ આત્મા અજ્ઞાની થયો થકો, અજ્ઞાનને લીધે અનાદિ સસારથી ભ્રાંતિ ભિન્નિત (એકમેક મળી ગયેલા) સ્વાત્મ સ્વાન-અનુભવન હોવાથી (અર્થાત્ પુ ગવ કર્મના અને પોતાના સ્વાત્મ ભેદભેદપણે—એકરૂપે અનુભવન હોવાથી), જેની ભેદસંવેદનની (જ્ઞાનની) શક્તિ બિહીન ગયેલી છે એવો અનાદિથી જ છે, તેથી તે પરને અને પોતાને એકપરો જાણે છે, તેથી ‘હુ કોવ હુ’ ઇત્યાદિ આત્મવિકલ્પ (પોતાના નિષ્ઠ) કરે છે, અને તેથી નિર્વિકલ્પ, અકૃત્રિમ, એક વિજ્ઞાનઘન (સ્વભાવ)થી ભ્રષ્ટ થયો થકો વારવાર અને નિષ્ઠરૂપે પરિપુર્યતો થકો કર્તા પ્રતિભાસે છે

અને જ્યારે આત્મા જ્ઞાની થાય ત્યારે, જ્ઞાનને લીધે જ્ઞાનની આદિથી ભ્રાંતિ પૃથક્ પૃથક્ સ્વાત્મ સ્વા ન—અનુભવન હોવાથી (અર્થાત્ પુ ગવ કર્મના અને પોતાના સ્વાત્મ—એકરૂપે નહિ પણ—લિપ્તલિપ્તપણે અનુભવન હોવાથી), જેની ભેદસંવેદન શક્તિ બિહીન ગઈ છે એવો હોય છે, તેથી તે જાણે છે કે “અનાદિનિનન નિગતર સ્વાત્મ આનતો, સમસ્ત અન્ય રસથી વિવક્ષા (લિપ્ત), અત્યત મધુર જે ચૈતન્યરસ તે જ એ જોનો રસ છે એવો આત્મા છે અને કપાયો તેનાથી લિપ્ત રસનાળા (કપાયવા—બેન્ડા) છે, તેમની સાથે જે એકપણાનો વિકલ્પ કરેલો તે અજ્ઞાનથી છે,” આ રીતે પરને અને પોતાને લિપ્તપણે જાણે છે, તેથી ‘અકૃત્રિમ (નિત્ય), એક જ્ઞાન જ હુ હુ પર હુ કૃત્રિમ (અનિત્ય), અને— જે કોનાદિક તે હુ નથી’ એમ જાણતો થકો ‘હુ કોવ હુ’ ઇત્યાદિ આત્મવિકલ્પ જરા પણ કરતો નથી, તેથી સમસ્ત કર્તૃત્વને ઇડી દે છે, તેથી મ ભ્ય ઉત્તરીન અનસ્થાનાગો થયો થકો માત્ર જાણ્યા જ કરે છે, અને તેથી નિર્વિકલ્પ, અકૃત્રિમ, એક વિજ્ઞાનઘન થયો થકો અત્યત અકર્તા પ્રતિભાસે છે

ભાવાર્થ —જે પરદ્રવ્યના અને પરદ્રવ્યના ભાવોના કર્તૃત્વને અજ્ઞાન જાણે તે પોતે કર્તા શા મટે બને? અજ્ઞાની સહેતુ હોય તો પરદ્રવ્યનો કર્તા બને! મટે જ્ઞાન થયા પછી પરદ્રવ્યનું કર્તાપણ નહેતુ નથી

હવે આ જ અર્થનું કથારૂપ કાવ્ય કહે છે —

(સત્યતિથિ.)

અજ્ઞાનતસ્તુ સત્ત્વાભ્યવહારકારી
જ્ઞાન સ્વયં કિલ ભવન્નપિ રજ્યતે યઃ ।
પીત્વા ઘઘીશુમ્બુરામ્ભરસાતિગૃહથા
ગા દોગ્ધિ દુગ્ધમિવ નૂનમસૌ રસાલ્મ્ ॥ ૫૭ ॥

અર્થ —નિશ્ચયથી સ્વયં જ્ઞાનસ્વરૂપ હોના છતાં અજ્ઞાનને લીધે જે જ્ઞાન, ઘામ માથે ભેળમેળ મુદ્ધ આહારને ખાનાગ હાથી આદિ તિર્યચની આદિ, રાગ કંઠે છે (અર્થાત્ રાગનો અને પોતાનો ભેળમેળ સ્નાં લે છે) તે, હર્ષ-આડના અર્થાત્ ગિમ્બડના ખાદ્ય મીઠા ગ્લની અતિ લોહુપતાથી ગિમ્બડને પીના છતાં પોતે ગાયના દૂધને પીએ છે એવું માનનાર પુરુષના જેવો છે

ભાવાર્થ —જેમ હાથીને ઘાસના અને મુદ્ધ આહારના લિપ્ત સ્વાદુ ભાન નથી તેમ અજ્ઞાનીને પુરુષકર્મના અને પોતાના લિપ્ત સ્નાદુ ભાન નથી, તેવી તે એ-માન્યજે મગાદિમા વર્તે છે જેમ ગિમ્બડના રુદ્ધી માણસ, આદ્યે નહિ પારખતા, શિખડના સ્નાદને માન દૂધને સ્નાદ બાલે તેમ અજ્ઞાની જ્ઞાન-પરના ભેળમેળ સ્નાદને પોતાનો સ્વાદ બાલે છે

અજ્ઞાનથી જ જ્ઞાને કર્તા થાય છે એના અર્થનું કળારૂપ કાવ્ય રહે છે —

(સાદ્વચનિકીનિ)

અજ્ઞાનાન્મૃગતર્ણિકા જલધ્રિયા ધાવતિ પાતુ મૃગા
અજ્ઞાનાત્મસિ દ્રવતિ મુજગાયાસેન રજ્જૌ જનાઃ ।
અજ્ઞાનાઞ્ચ વિરલ્પચક્રકરણાદાતોત્તરગાન્ધિવન્
શુદ્ધજ્ઞાનમયા અપિ સ્વયમમી કર્તૃમિત્રયાકુલાઃ ॥ ૫૮ ॥

અર્થ —અજ્ઞાનને લીધે મૃગજાતિના જળની ભુદિ ધનાથી હુલો તેને પીના દાર છે, અજ્ઞાનને લીધે અગ્નિરમા ધરેલી દોડીમા સર્પને અધ્યાસ થનાથી લોડા (ભયથી) ભાગી જાય છે, અને (તેની રીતે) અજ્ઞાનને લીધે આ જ્ઞાને, પરનથી તત્ત્વજ્ઞાન સમુદ્ધની આદિ નિઃકલ્પના અમુદ્ધ જ્ઞાને હોનાથી—જોકે તેઓ શુદ્ધજ્ઞાનમય છે તોપણ—આકુળ બનતા થમ પોતાની એકે કર્તા થાય છે

ભાવાર્થ —અજ્ઞાનની તુ તુ નથી થતું ? હુલો અજ્ઞાને જળ બાણી પીના દાર છે અને એ રીતે બે-ખિત થાય છે અજ્ઞાનમા ધરેલા દોડાને સર્પ માનીને

માનસો ડરીને ભાગે છે તેવી જ રીતે આ આત્મા, પાનથી છુપ્ય થયેલા સમુદ્રની માફક, અજ્ઞાનને લીધે અનેક વિકલ્પો કરતો થકો શુભ થાય છે અને એ રીત—એ પરમાર્થ તે શુદ્ધજ્ઞાનધન છે તોપણ—અજ્ઞાનથી કર્તા થાય છે

જ્ઞાનથી આત્મા કર્તા થતો નથી એમ હવે કહે છે —

(વસતતિ-૧૫)

જ્ઞાનાદિવેચકૃતયા તુ પરાત્મનોર્યો

જાનાતિ હસ ઇવ વાઃપયસોર્વિશેષમ્ ।

ચૈતન્યપ્રાત્ન્યચ જ સદાધિરુદો

જાનીત એવ હિ કરોતિ ન વિચનાપિ ॥ ૫૯ ॥

અર્થ — જેમ હસ દૂર અને પાણીના નિરોધને (તફાવતને) ભાગે છે તેમ જે જ્ઞાનને લીધે વિવેક-રાજો (વેદજ્ઞાન-રાજો) હોવાથી પરના અને પોતાના વિરોધને ભાગે છે તે (જેમ હસ ભિંચીન થયેલા દૂરજળને જુદા કરીને દૂર પ્રવહન કરે છે તેમ) અચળ ચૈતન્યપ્રાત્ન્ય આરૂઢ થયો થકો (અર્થાત્ તેના આશ્રય કરતો થકો) માત્ર ભાગે જ છે, કાર્ધ પણ કરતો નથી (અર્થાત્ જ્ઞાતા જ રહે છે, કર્તા થતો નથી)

ભાવાર્થ — જે સ્વ પરના ભે- ભાગે ને જ્ઞાતા જ છે, કર્તા નથી

હવે, જે કાર્ધ જણાય છે તે જ્ઞાનથી જ જપાય છે એમ કહે છે —

(મધ્યાહન-૧)

જ્ઞાનાદેવ જ્વલનપયસોરૌણ્યજૈન્યન્યવસ્થા

જ્ઞાનાદેવોલસતિ લવણસ્વાદમેદ્યુદાસ ।

જ્ઞાનાદેવ સ્વરસવિકસન્નિત્યચૈતન્યપ્રાતો

ક્રોગદેશ પ્રભવતિ મિદા મિદતી કર્તૃભાવમ્ ॥ ૬૦ ॥

અર્થ — (ગરમ પાણીમાં) અગ્નિની ઉપાતાને અને પાણીની શીતળતાને ભેદ, જ્ઞાનથી જ પ્રગટ વાય છે ગાકના સ્વાદથી લવણના સ્વાદની તદ્દન ભિન્ન જ્ઞાનથી જ પ્રકાશિત થાય છે નિજ રસથી વિકસતી નિત્ય ચૈતન્યપ્રાતુને અને દોષો ભાવોનો ભેદ, કર્તૃત્વને (જ્ઞાપણના ભાવને) ભેદતો થકો—તોડતો થકો, જ્ઞાનથી જ પ્રગટ થાય છે

હવે, અજ્ઞાની પણ પોતાના જ ભાવને કરે છે પરંતુ પુરુષગુણના ભાવને કરે કરતો નથી—એવા અર્થનો, આગળની ગાથાની સૂચનિર્માણ સ્થિતિ કહે છે —

(અનુક્રમ)

અજ્ઞાન જ્ઞાનમપ્યેવ કુર્વન્નાત્માનમજસા ।

સ્યાત્કર્તાત્માત્મભાવસ્ય પરંભાવસ્ય ન કચિત્ ॥ ૬૧ ॥

અર્થ — આ રીતે અજ્ઞાન પોતાને અજ્ઞાનરૂપ કે જ્ઞાનરૂપ કહેતા આત્મા પોતાના જ ભાવનો કર્તા છે, પરંભાવનો (પુનરાવર્તન ભાવનો) કર્તા તો નહીં નથી એ જ વાતને કહે છે —

(અનુક્રમ)

આત્મા જ્ઞાન સ્વયં જ્ઞાન જ્ઞાનાદન્યત્કરોતિ સ્મિ ॥

પરંભાવસ્ય કર્તાત્મા મોહોઽય વ્યવહારિણામ્ ॥ ૬૨ ॥

અર્થ — આત્મા જ્ઞાનસ્વરૂપ છે, પોતા જ્ઞાન જ છે, તે જ્ઞાન મિત્રાથ બીજું શું કહે? આત્મા પરંભાવનો કર્તા છે એમ માનવું (તથા નહિવું) તે વ્યવહારી જીવોના મોહ (અજ્ઞાન) છે ૬૨

હવે કહે છે કે વ્યવહારી જીવો આમ કહે છે —

વ્યવહારેણ દુ આદા કરેદિ ઘટપટરથાણિ દ્રવ્યાણિ ।

કરણાણિ ચ કર્માણિ ચ નોકર્માણીહ વિવિધાણિ ॥ ૧૮ ॥

વ્યવહારેણ ત્વાત્મા કરોતિ યદપટરથાન્ દ્રવ્યાણિ ।

કરણાણિ ચ કર્માણિ ચ નોકર્માણીહ વિવિધાણિ ॥ ૧૮ ॥

અન્યથાર્થ — [વ્યવહારેણ તુ] વ્યવહારથી અર્થાત્ વ્યવહારી લોકો માને છે કે [૧૮] જગતમા [આત્મા] આત્મા [ઘટપટરથાન્ દ્રવ્યાણિ] ઘડો, કપડું, રથ કત્યાદિ વસ્તુઓને, [ચ] વળી [કરણાણિ] નિદ્રાઓને, [ચિત્રિધાણિ] અનેક પ્રકારના [કર્માણિ] કોનાદિ દ્રવ્યકર્મોને [ચ નોકર્માણિ] અને શરીરગદિ નોકર્મોને [કરોતિ] કરે છે

ટીકા — ત્રેવી પોતાના (કર્ત્તવ્ય) નિદ્રા અને (હસ્તાદિની ક્રિયારૂપ) આધાર વડે આ આત્મા ઘટ આદિ પરકર્ત્તવ્યરૂપ બાહ્યકર્મોને કરતો (વ્યવહારીઓને)

ઘટ-પટ-રથાદિક વસ્તુઓ, કરણો અને કર્મો વળી, નોકર્મો વિધિવિધ જગતમા આત્મા કરે વ્યવહારથી. ૬૮.

પ્રતિભામે છે તેથી તેવી ગીતે (આત્મા) કોનાદિ પરદ્રવ્યસ્વરૂપ સમસ્ત અતરંગ મર્મને પણ—અને કર્મો પરદ્રવ્યસ્વરૂપ હોઈને તેમનામાં તફાવત નહિ હોનાથી—એ છે, એમ વ્યવહારી છોડેનો વ્યાખ્યા (જ્ઞાતિ, અજ્ઞાન) છે

ભાવાર્થ—૫૪ પ, કર્મ-નોમર્મ કત્યાદિ પરદ્રવ્યોને આત્મા કહે છે એમ માનવું તે વ્યવહારી લોખેનો વ્યવહાર છે, અજ્ઞાન છે ૯૮

વ્યવહારી લોખેની એ માન્યતા સત્યાર્થ નથી એમ હવે કહે છે—

जदि सो परदव्याणि य करिज्ज नियमेण तम्मओ होज ।

जह्मा ण तम्मओ तेण सो ण तेसिं हवदि कत्ता ॥ ९९ ॥

यदि स परदव्याणि च कुर्यान्नियमेन तन्मयो भवेत् ।

यस्मान्न तमयस्तेन स न तेषा भवति कर्ता ॥ ९९ ॥

અ ન્યાર્થ —[ચદિ જ] જો [સ] આત્મા [પરદ્રવ્યાણિ] પરદ્રવ્યોને [કુચાત્] કે તો તે [નિયમેન] નિયમથી [તન્મય] તન્મય અર્થાત્ પરદ્રવ્યમય [મનેત્] થઈ જાય, [યસ્માન્ ન તન્મય] પરંતુ ન મય નથી [તેન] તેથી [સ] તે [તેણ] તેમનો [કર્તા] કર્તા [ન ભવતિ] નથી

ટીકા—જો નિશ્ચયની આ આત્મા પરદ્રવ્યસ્વરૂપ કર્મને કરે તો, પરિણામ પરિણામીપણી બીજી કોઈ ગીતે બની ગયું નહિ હોનાથી, તે (આત્મા) નિયમથી ત મય (પરદ્રવ્યમય) થઈ જાય, પરંતુ તે તન્મય તો નથી, જરૂર કે કોઈ દ્રવ્ય અન્ય દ્રવ્યમય થઈ જાય તો તે દ્રવ્યના નાશની વ્યાપ્તિ (દાપ) આને આટે આત્મા ન્યાપ્ય વ્યાપ્તિભાવથી પરદ્રવ્યસ્વરૂપ કર્મનો કર્તા નથી

ભાવાર્થ—એક દ્રવ્યનો કર્તા અન્ય દ્રવ્ય થાય તો બન્ને દ્રવ્યો એક થઈ જાય, તમા કે કર્તામર્મપણ અનના પરિણામ પરિણામીપણ એક દ્રવ્યમા જ હોઈ શકે આ ગીતે જો એ- દ્રવ્ય બીજા દ્રવ્યરૂપ થઈ જાય, તો તે દ્રવ્યનો જ નાશ થાય એ મોગે કોઈ આને આટે એ- દ્રવ્યને અન્ય દ્રવ્યનો કર્તા કહેવો લિખિત નથી ૯૯

આત્મા (વ્યાપ્ય-વ્યાપ્તિભાવથી તો કર્તા નથી પરંતુ) નિમિત્તનેમિત્તિકભાવથી પણ કર્તા નથી એમ હવે કહે છે—

પરદ્રવ્યને જીવ જો કરે તો જરૂર તન્મય તે બને,
પણ તે નથી તન્મય અરે! તેથી નહિ કર્તા કરે ૯૯

જીવો જ કરેદિ ઘડં જેવ પડં જેવ સેસમે દબ્બે ।

જોગુવઓગા ઉપ્પાદગા ય તેસિં હવદિ કતા ॥ ૧૦૦ ॥

જીવો ન કરોતિ યદ નૈવ પદ નૈવ શેષકાનિ દ્રવ્યાણિ ।

યોગોપયોગાવુત્પાદકૌ ચ તયોર્ભવતિ કર્તા ॥ ૧૦૦ ॥

અન્યથાર્થ — [જીવ] જીવ [ઘટ] ઘટને [ન કરોતિ] કરતો નથી, [પદં ન ષવ] પડને કરતો નથી, [શેષકાનિ] બાકીનાં કોઈ [દ્રવ્યાણિ] દ્રવ્યોને (વસ્તુઓને) [ન ષવ] કરતો નથી; [ચ] પરંતુ [યોગોપયોગી] જીવના યોગ અને ઉપયોગ [ઉત્પાદકૌ] ઘટાદિને ઉત્પન્ન કરનારા નિમિત્ત છે [તયો] તેમનો [કર્તા] કર્તા [ભવતિ] જીવ થાય છે

ટીકા — ખરેખર જે ઘટાદિક તથા કોનાદિક પરદ્રવ્યસ્વરૂપ કર્મ છે તેને આત્મા વ્યાખ્યાનપદભાવે તો કરતો નથી કારણ કે જો એમ કરે તો તત્ત્વમયપદ્ધાનો પ્રસંગ આવે, વળી નિમિત્તનૈમિત્તિકભાવે પણ કરતો નથી કારણ કે જો એમ કરે તો નિત્ય-કર્તૃત્વનો (અર્થાત્ સર્વ અનસ્થાઓમા કર્તાપણુ રહેવાનો) પ્રસંગ આવે અનિત્ય (અર્થાત્ જે સર્વ અનસ્થાઓમા વ્યાપતા નથી એવા) યોગ અને ઉપયોગ જ નિમિત્તપણુ તેના (-પરંતુ યસ્વરૂપ કર્મના) કર્તા છે (રાગાદિવિકારનાળા ચેતન્યપરિપામરૂપ) પોતાના વિકટપને અને (આત્માના પ્રદેશોના ચક્ષુસ્વરૂપ) પોતાના વ્યાપારને કદાચિત્ અજ્ઞાનથી આત્મા કરતો હોવાથી યોગ અને ઉપયોગનો તો આત્મા પણ કર્તા (કદાચિત્) હશે હો તથાપિ પરદ્રવ્યસ્વરૂપ કર્મના કર્તા તો (નિમિત્તપણુ પણ કદી) નથી

ભાવાર્થ — યોગ એટલે (મન વચન-કાયાના નિમિત્તથી) આત્મપ્રદેશોનું ચક્ષુસ્વરૂપ અને ઉપયોગ એટલે જ્ઞાનનું કથાથો સાથે ઉપયુક્ત થવું — જોડાવું આ યોગ અને ઉપયોગ ઘટાદિક તથા કોનાદિકને નિમિત્ત છે તેવી તેમને તો ઘટાદિક તથા કોનાદિકના નિમિત્તકર્તા કહેવાય પરંતુ આત્માને તેમનો કર્તા ન કહેવાય આત્માને સંસાર-અનસ્થામા અજ્ઞાનથી માત્ર યોગ-ઉપયોગનો કર્તા કહી શકાય

અહીં તાત્પર્ય આ પ્રમાણે જણાવવું — દ્રવ્યદૃષ્ટિથી તો કોઈ દ્રવ્ય અન્ય કોઈ દ્રવ્યનું કર્તા નથી, પરંતુ પર્યાયદૃષ્ટિથી કોઈ દ્રવ્યનો પર્યાય કોઈ વખતે કોઈ અન્ય

જીવ નવ કરે વટ, પટ નહિ, જીવ શેષ દ્રવ્યો નવ કરે,

ઉત્પાદકો ઉપયોગયોગો, તેમનો કર્તા બને. ૧૦૦.

દ્રવ્યના પર્યાયને નિમિત્ત થાય છે તેવી આ અપેક્ષાએ કોઈ દ્રવ્યના પરિણામ અને દ્રવ્યના પરિણામના નિમિત્તકર્તા કહેવાય છે પરમાર્થે દ્રવ્ય પોતાના જ પરિણામનું કર્તા છે, અન્યના પરિણામનું અન્યદ્રવ્ય કર્તા નથી ૧૦૦

હવે, જ્ઞાની જ્ઞાનનો જ કર્તા છે એમ કહે —

જે પુગલદ્વ્યાણ પરિણામા હૌંતિ જાણઆવરણા ।

જ કરેદિ તાણિ આદા જો જાણદિ સો હવદિ જાણી ॥ ૧૦૧ ॥

જે પુગલદ્વ્યાણા પરિણામા મવતિ જ્ઞાનાવરણાનિ ।

જ કરોતિ તાન્યાત્મા યો જાનાતિ સ મરતિ જ્ઞાની ॥ ૧૦૧ ॥

અન્યથાર્થ — [જે] જે [જ્ઞાનાવરણાનિ] જ્ઞાનાવરણાદિક [પુગલદ્વ્યાણા] પુગલદ્વ્યાણા [પરિણામા] પરિણામ [મવતિ] છે [જ્ઞાન] તેમને [વ] આત્મા [ન કરોતિ] કરતો નથી પરંતુ [જાનાતિ] જાણે છે [સ] તે [જ્ઞાનો] જ્ઞાની [મવતિ] છે

ટીકા — જેમ હાલે-હાલે જેઓ જોરસ વડે વ્યાપ્ત થઈને (વ્યાપાનિ) ઉપજતા જોરસના આગ-મીઠા પનિ પામ છે, તેમને જોરસનો તદ્દથ જોનાર પુરૂષ કરતો નથી, તેની રીતે જ્ઞાનાવરણા ઇત્યાદિ કે જેઓ ખરેખર પુગલદ્વ્ય વડે વ્યાપ્ત થઈને ઉપજતા પુગલદ્વ્યના પરિણામ છે, તેમને જ્ઞાની કરતો નથી, પરંતુ જેમ તે જોરસનો જોનાર, પોતાથી (જોનારથી) વ્યાપ્ત થઈને ઉપજતું જે જોરસ-પરિણામનું દર્શન (જોનારથી) તેમાં વ્યાપીને, માન જીએ જ છે, તેની રીતે જ્ઞાની, પોતાથી (જ્ઞાનીથી) વ્યાપ્ત થઈને ઉપજતું, પુગલદ્વ્ય-પરિણામ જેનું નિમિત્ત છે એવું જે જ્ઞાન તેમાં વ્યાપીને, માન જાણે જ છે આ રીતે જ્ઞાની જ્ઞાનનો જ કર્તા છે

વળી એવી જ રીતે 'જ્ઞાનાવરણ' પ. પચડીને કર્મ-સૂત્રનું (કર્મની ગાથાનું) ત્રિભાગ પાડીને કથન કરવાથી દર્શનાવરણ, વેદનીય, ગ્રાહનીય, આયુ, નામ, જોર અને અતરાયના સાત સૂત્રો, તથા તેમની સાથે ગ્રાહ, રાગ, દ્વેષ, ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, નોકર્મ, મન, વચન, કાય, ઓદ, અથુ, પ્રાણ, રસન અને સ્પર્શનના એાળ સૂત્રો વ્યાખ્યાનરૂપ કરના, અને આ ઉપદેશથી ધીજા પહુ ત્રિચારવા ૧૦૧

જ્ઞાનાવરણઆદિક જે પુગલતણા પરિણામ છે,

કરતો ન આત્મા તેમને, જે જાણતો તે જ્ઞાની છે. ૧૦૧.

વળી અજ્ઞાની પણ પરદ્રવ્યના ભાવનો કર્તા નથી એમ હવે કહે છે —

જ માવ સુહમસુહ કરેદિ આદા સ તસ્સ સ્વલુ કતા ।
ત તસ્સ હોદિ કમ્મ સો તસ્સ દુ વેદગો અણ્ણા ॥ ૧૦૨ ॥

ય માવ શુભમશુભ કરોત્યાત્મા સ તસ્ય સ્વલુ કર્તા ।

તત્તસ્ય ભવતિ કર્મ સ તસ્ય તુ વેદક આત્મા ॥ ૧૦૨ ॥

અન્યથાર્થ — [આત્મા] આત્મા [ય] જે [શુભ અશુભ] શુભ કે અશુભ [માવ] (પાતાના) ભાવને [કરોતિ] કરે છે [તસ્ય] તે ભાવનો [સ] તે [સ્વલુ] પરેખર [કર્તા] કર્તા થાય છે, [તત્] તે (ભાવ) [તસ્ય] તેનું [કર્મ] કર્મ [ભવતિ] થાય છે [સ આત્મા તુ] અને તે આત્મા [તસ્ય] તેનો (તે ભાવરૂપ કર્મનો) [વેદક] ભોક્તા થાય છે

ટીકા — પાતાના અચ્છિત વિજ્ઞાનઘનરૂપ એક સ્વાદ હોના છતાં પણ આ ભોક્તા જે આ આત્મા અનાદિ કાળના અજ્ઞાનને લીધે પરના અને પાતાના એકપણના અધ્યાસથી મદ અને તીવ્ર સ્વાદવાળી યુદ્ધગણકર્મના વિપાકની બે દશાઓ વડે પાતાના (વિજ્ઞાનઘનરૂપ) સ્વાદને બેઠતો થકો અજ્ઞાનરૂપ શુભ કે અશુભ ભાવને કરે છે, તે આત્મા તે વખતે તન્મયપણે તે ભાવનો વ્યાપક હોનાથી તેનો કર્તા થાય છે અને તે ભાવ પણ તે વખતે તન્મયપણે તે આત્માનું વ્યાપ્ય હોનાથી તેનું કર્મ થાય છે, વળી તે જ આત્મા તે વખતે તન્મયપણે તે ભાવનો ભાવક હોનાથી તેનો અનુભવનાર (અર્થાત્ ભોક્તા) થાય છે અને તે ભાવ પણ તે વખતે તન્મયપણે તે આત્માનું ભાવ્ય હોવાથી તેનું અનુભાવ્ય (અર્થાત્ ભોવ્ય) થાય છે આ રીતે અજ્ઞાની પણ પરભાવનો કર્તા નથી

ભાવાર્થ — યુદ્ધગવકર્મનો ઉદય થતા, જ્ઞાની તેને જાણે જ છે અર્થાત્ જ્ઞાનનો જ કર્તા થાય છે અને અજ્ઞાની અજ્ઞાનને લીધે કર્મોદયના નિમિત્તે થતા પાતાના અજ્ઞાનરૂપ શુભાશુભ ભાવોનો કર્તા થાય છે આ રીતે જ્ઞાની પાતાના જ્ઞાનરૂપ ભાવનો કર્તા છે અને અજ્ઞાની પાતાના અજ્ઞાનરૂપ ભાવનો કર્તા છે, પરભાવનો કર્તા તો જ્ઞાની કે અજ્ઞાની કોઈ નથી ૧૦૨

જે ભાવ જીવ કરે શુભાશુભ તેહનો કર્તા ખરે,
તેનું બને તે કર્મ, આત્મા તેહનો વેદક બને. ૧૦૨.

પરમાત્મે કોઈ (દ્રવ્ય) કરી શકે નહિ એમ હવે કહે છે —

જો જહ્નિ ગુણે દ્રવ્યે સો અણ્ણહિ દુ ણ સંકમદિ દ્રવ્યે ।

સો અણ્ણમસકતો કહ ત પરિણામણ દ્રવ્ય ॥ ૧૦૩ ॥

યો યસ્મિન્ ગુણે દ્રવ્યે સોઽન્યસ્મિન્ન ન સક્રામતિ દ્રવ્યે ।

સોઽન્યત્સક્રાત્ રથ તત્પરિણામયતિ દ્રવ્યમ્ ॥ ૧૦૩ ॥

અન્યાર્થ — [ય] જે વસ્તુ (અર્થાત્ દ્રવ્ય) [યસ્મિન્ દ્રવ્યે] જે દ્રવ્યમાં [ગુણે] અને ગુણમાં વર્તે છે [ન] તે [અન્યસ્મિન્ન તુ] અન્ય [દ્રવ્યે] દ્રવ્યમાં તથા ગુણમાં [ન સક્રામતિ] સંક્રમણ પામતી નથી (અર્થાત્ બદલાઈને અન્યમાં ભળી જતી નથી), [અન્યમ્ અસક્રાત્] અન્યરૂપે સંક્રમણ નહિ પામી થકી [સઃ] તે (વસ્તુ), [તત્ દ્રવ્ય] અન્ય વસ્તુને [કથ] કેમ [પરિણામયતિ] પરિણામની શકે ?

ટીકા — જગતમાં જે કોઈ જે-તરી વસ્તુ જે કોઈ જે-તરી એતન્યસ્વરૂપ કે અત્યેતન્યસ્વરૂપ દ્રવ્યમાં અને ગુણમાં નિમ્ન સ્થિતી જ અનાદિથી જ વર્તે છે તે, અને અન્યથા વસ્તુસ્થિતિની મર્યાદાને તોડવી અશક્ય હોવાથી, તેમાં જ (પોતાના તેમાં દ્રવ્ય-ગુણમાં જ) વર્તે છે પરંતુ દ્રવ્યાત્મક ગુણાત્મકરૂપે સંક્રમણ પામતી નથી, અને દ્રવ્યાત્મક ગુણાત્મકરૂપે નહિ સંક્રમતી તે, અન્ય વસ્તુને કેમ પરિણામની શકે ? (કદી ન પામી શકે) માટે પરમાત્મ કોઈથી કરી શકાય નહિ

ભાવાર્થ — જે દ્રવ્યસ્વભાવ છે તેને કોઈ પણ પદાર્થની શક્તિ નથી, એ વસ્તુની મર્યાદા છે ૧૦૩

આ (ઉપર કહેલા) કારણે આત્મા અને અન્ય પુરુષવસ્તુઓ અતર્કીય એમ હવે કહે છે —

દ્રવ્યગુણસ્સ ય આદા ણ ક્ષુણ્ણદિ પુગ્ગલમયહિ કમ્મહિ ।

ત ઉભયમકુલ્લતો તહિ કહ તસ્સ સો કત્તા ॥ ૧૦૪ ॥

જે દ્રવ્ય જે ગુણ-દ્રવ્યમાં, નહિ અન્ય દ્રવ્યે સંક્રમે, આલુસકમ્મ તે કેમ અન્ય પરિણામને દ્રવ્યને ? ૧૦૩
આત્મા કરે નહિ દ્રવ્ય-ગુણ પુદ્ગલમયી કર્મો વિષે, તે ઉભયને તેમાં ન કરતા કેમ તત્કર્તા બને ? ૧૦૪

દ્રવ્યગુણસ્ય ચાત્મા ન કરોતિ પુદ્ગલમયે કર્મણિ ।

તદુભયમકુર્વસ્તસ્મિન્નય તસ્ય સ કર્તા ॥ ૧૦૪ ॥

અન્યથાર્થ — [આત્મા] આત્મા [પુદ્ગલમયે કર્મણિ] પુદ્ગલમય કર્મમા
[દ્રવ્યગુણસ્ય ચ] દ્રવ્યને તથા ગુણને [ન કરોતિ] કરતો નથી, [તસ્મિન્] તેમા
[તદ્ ઉભય] તે બન્નેને [અકુર્વન્] નહિ કરતો થકો [સ] તે [તસ્ય કર્તા] તેનો
કર્તા [કથ] કેમ હોય ?

ટીકા — જેવી રીતે — માટીમય ઘડાડપી કર્મ કે જે માટીડપી દ્રવ્યમા અને
માટીના ગુણમા નિજ રસથી જ વર્તે છે તેમા કુલાર પોતાને કે પોતાના ગુણને નાખતો —
મૂકતો — ભેળવતો નથી કાચ કે (કોઈ વસ્તુનું) દ્રવ્યાતર કે ગુણાતરરૂપે સક્રમણ થનાનો
વસ્તુસ્થિતિની જ નિષેધ છે, દ્રવ્યાતરરૂપે (અર્વાત્ અન્યદ્રવ્યરૂપે) સક્રમણ પામ્યા
વિના અન્ય વસ્તુને પરિણામવાળી અગત્ય હોનાથી, પોતાના દ્રવ્ય અને ગુણ — બન્નેને
તે ઘડાડપી કર્મમા નહિ નાખતો એવો તે કુલાર પરમાર્થે તેના કર્તા પ્રતિભાસતો નથી,
તેવી રીતે — પુદ્ગલમય જ્ઞાનાનુભૂતિ કર્મ કે જે પુદ્ગલદ્રવ્યમા અને પુદ્ગલના ગુણમા
નિજ રસથી જ વર્તે છે તેમા આત્મા પોતાના દ્રવ્યને કે પોતાના ગુણને ખરેખર
નાખતો — મૂકતો — ભેળવતો નથી કાચ કે (કોઈ વસ્તુનું) દ્રવ્યાતર કે ગુણાતરરૂપે સક્ર-
મણ થતું અગત્ય છે, દ્રવ્યાતરરૂપે સક્રમણ પામ્યા વિના અન્ય વસ્તુને પરિણામવાળી
અગત્ય હોનાથી, પોતાના દ્રવ્ય અને ગુણ — બન્નેને તે જ્ઞાનાનુભૂતિ કર્મમા નહિ નાખતો
એવો તે આત્મા પરમાર્થે તેના કર્તા કેમ હોઈ શકે ? (કદી ન હોઈ શકે) મારે ખરે-
ખર આત્મા પુદ્ગલકર્મીના અર્જા ઠરો ૧૦૮

માટે આ ચિન્તા ધીરિ — એણે કે આત્માને પુદ્ગલકર્મીના કર્તા કહેવો તે —
ઉપચાર છે, એમ હવે કહે છે —

જીવહિ હેતુભૂદે વધસ્સ દુ પસ્સિદૂણ પરિણામ ।

જીવેણ કદ કમ્મ મણ્ણદિ ઉવચારમત્તેણ ॥ ૧૦૫ ॥

જીવે હેતુભૂતે વધસ્ય તુ દ્વદ્વા પરિણામમ્ ।

જીવેન કૃત કર્મ મણ્યતે વપચારમાત્રેણ ॥ ૧૦૫ ॥

જીવ હેતુભૂત થતા અને ! પરિણામ દેખી બાંધતું,
ઉપચારમાત્ર કથાય કે આ કર્મ આત્માએ કર્યું. ૧૦૫.

અન્યથાર્થ — [જીવે] છતાં [હેતુમૂલે] નિમિત્તભૂત બનતા [ઘટસ્વ તુ કર્મભ્યં નતુ] પરિણામ] પરિણામ થતું [દૃષ્ટ્વા] જોઈને, ‘ [જીવેન] છલે [કમ કૃત કર્મ કર્મ] એમ [ઉપચારમાત્રેણ] ઉપચારમાત્રથી [મળયતે] કહેવાય છે

ટીકા — આ લે કમા ખરેખર આત્મા સ્વભાવથી પૌદ્ગલિક કર્મને નિમિત્ત ભૂત નહિ હોના છતાં પણ, અનાદિ અજ્ઞાનને ક્ષીધે પૌદ્ગલિક કર્મને નિમિત્તરૂપ થઈને અજ્ઞાનભાવે પશ્ચિમતો હોનાથી નિમિત્તભૂત થતા, પૌદ્ગલિક કર્મ કહેવાય છે, તેથી ‘ પૌદ્ગલિક કર્મ આત્માએ કર્મ ’ એવો નિર્વિકલ્પ વિજ્ઞાનવ્યવભાવથી ભ્રષ્ટ, વિકલ્પપરાયણ અજ્ઞાનીઓનો નિષ્કૃષ્ટ છે, તે વિકલ્પ ઉપચાર છે, પરમાર્થ નથી

ભાવાર્થ — કદાચિત્ થતા નિમિત્તનૈમિત્તિકભાવમા કર્તાકર્મભાવ નહેવો ઉપચાર છે ૧૦૫.

હવે, એ ઉપચાર કઈ રીતે છે તે દશાતથી કહે છે—

જોષેહિ કદે જુદ્ધે રાણે કદતિ જપદે લોગો ।

વ્યવહારેણ તદ્દ કદ જ્ઞાનાવરણાદિ જીવેન ॥ ૧૦૬ ॥

યોષૈઃ કૃતે યુદ્ધે રાજા કૃતમિતિ જલ્પતે લોક ।

વ્યવહારેણ તથા કૃત જ્ઞાનાવરણાદિ જીવેન ॥ ૧૦૬ ॥

અન્યથાર્થ — [યોષે] યોદ્ધાઓ વડે [યુદ્ધે જતે] યુદ્ધ કરનારો ‘ [રાજા જત] રાજાએ યુદ્ધ કર્યું ’ [ક્વિ] એમ [લોક] લોક [જલ્પતે] વહારથી) કહે છે [તથા] તેથી રીતે ‘ [જ્ઞાનાવરણાદિ] જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મ [જત] છલે કર્યું ’ [વ્યવહારેણ] એમ વ્યવહારથી કહેવાય છે

ટીકા — એમ યુદ્ધપરિણામે પાતે પરિણમતા એના યોદ્ધાઓ વડે યુદ્ધ કરનારો, યુદ્ધપરિણામે પાતે નહિ પરિણમતા એના રાજાને ‘ રાજાએ યુદ્ધ કર્યું ’ ને ઉપચાર કરનારો આવે છે તે પરમાર્થ નથી, તેમ જ્ઞાનાવરણાદિકર્મપરિણામે પરિણમતા એના યુદ્ધગલ્પવ્ય વડે જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મ કરનારો આનતા, જ્ઞાના-

યોદ્ધા કરે જ્યાં યુદ્ધ ત્યાં એ નૃપકર્મ્ય લોકો કહે,

એમ જ કર્યાં વ્યવહારથી જ્ઞાનાવરણ આદિ છલે ૧૦૭

કર્મપરિણામે પોતે નહિ પરિણમતા એવા આત્માને ‘આત્માએ જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મ કયું’ એવા જે ઉપચાર કરનારા આવે છે તે પરમાર્થ નથી

ભાવાર્થ:—ચોદાઓએ યુદ્ધ કયું હોવા છતાં ‘રાજાએ યુદ્ધ કયું’ એમ ઉપચારથી કહેવાય છે તેમ પુરુષોદ્ભવે જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મ કયું હોવા છતાં ‘જીવે કર્મ કયું’ એમ ઉપચારથી કહેવાય છે ૧૦૬

હવે કહે છે કે ઉપચાર હોવાથી આત્મ કયું —

उपादेदि करेदि य वधदि परिणामएदि गिण्हदि य ।

आदा पुगलदव्य व्यवहारणयस्स वक्तव्वं ॥ १०७ ॥

उत्पादयति करोति च यत्राति परिणामयति गृह्णाति च ।

आत्मा पुगलद्रव्य व्यवहारणयस्य वक्तव्यम् ॥ १०७ ॥

અન્યાર્થ — [આત્મા] આત્મા [પુરુષોદ્ભવ] પુરુષોદ્ભવને [ઉત્પાદયતિ] ઉપજાવે છે, [કરોતિ ચ] કરે છે, [યત્રાતિ] બાંધે છે [પરિણામયતિ] પરિણામને છે [ચ] અને [ગૃહ્ણતિ] મદદ કરે છે—એ [વ્યવહારણયસ્ય] વ્યવહારણયનું [વક્તવ્ય] કથન છે

ટીકા—આ આત્મા ખરેખર, વ્યાપ્યવ્યાપકભાવના અભાવને ક્ષીણે, પ્રાપ્ય, વિકાર્ય અને નિર્વર્ત્ય—એવા પુરુષોદ્ભવ્યાત્મક (—પુરુષોદ્ભવસ્વરૂપ) કર્મને પ્રદત્તો નથી, પરિણામવત્તો નથી, ઉપજાવતો નથી, કરતો નથી, બાંધતો નથી, અને વ્યાપ્યવ્યાપકભાવનો અભાવ હોવા છતાં પણ, “પ્રાપ્ય, વિકાર્ય અને નિર્વર્ત્ય—એવા પુરુષોદ્ભવ્યાત્મક કર્મને આત્મા મહે છે, પરિણામવે છે, ઉપજાવે છે, કરે છે અથવા બાંધે છે” એવા જે નિકટ તે ખરેખર ઉપચાર છે

ભાવાર્થ.—વ્યાપ્યવ્યાપકભાવ નિના કર્તાત્મપણ કહેવું તે ઉપચાર છે, માટે આત્મા પુરુષોદ્ભવને મહે છે, પરિણામવે છે, ઉપજાવે છે છતાં કહેવું તે ઉપચાર છે ૧૦૭

હવે પૂછે છે કે એ ઉપચાર કઈ રીતે છે? તેનો ઉત્તર દશાતથી કહે છે —

ઉપજાવનો, પ્રણામવનો, મદદતો, અને બાંધે, કરે
પુરુષોદ્ભવને આત્મા—વ્યવહારણયવક્તવ્ય છે. ૧૦૭.

જહ રાયા વવહારા દોસગુણુપ્પાદગોતિ આલવિદો ।

તહ જીવો વવહારા દવ્વગુણુપ્પાદગો મણિદો ॥ ૧૦૮ ॥

યથા રાજા વ્યવહારાદોપગુણોત્પાદક इत्याम्पितः ।

તથા જીવો વ્યવહારાદ્ દ્રવ્યગુણોત્પાદકો મણિતઃ ॥ ૧૦૮ ॥

અન્યથાર્થ — [યથા] જેમ [રાજા] રાજાને [દોસગુણોત્પાદક] તે પ્રજાના હોય અને ગુણનો ઉત્પત્ત કરનાર [વ્યવહારાત્] વ્યવહારથી [આલપિત] છે, [તથા] તેમ [જીવ] જીવને [દ્રવ્યગુણોત્પાદક] પુનઃપ્રવચનના દ્રવ્યગુણ ઉત્પત્ત કરનાર [વ્યવહારાત્] વ્યવહારથી [મણિત] કહ્યો છે

ટીકા — જેમ પ્રજાના ગુણદોષોને અને પ્રજાને વ્યાપ્ય-વ્યાપકભાવ હોવાને માટે સ્વભાવથી જ (પ્રજાના પાતાના ભાવથી જ) તે ગુણદોષોની ઉત્પત્તિ થતા—એ તે ગુણદોષોને અને રાજાને વ્યાપ્ય-વ્યાપકભાવનો અભાવ છે તેવા—‘ તેમનો પ્રભાવ મળે છે ’ એવો ઉપચાર કરનારા આવે છે, તેવી રીતે પુનઃપ્રવચનના ગુણદોષોને અને પુનઃપ્રવચનને વ્યાપ્ય-વ્યાપકભાવ હોવાને લીધે એ ભાવથી જ (પુનઃપ્રવચનના પાતાના ભાવથી જ) તે ગુણદોષોની ઉત્પત્તિ થતા—એકે તે ગુણદોષોને અને જીવને વ્યાપ્ય-વ્યાપકભાવનો અભાવ છે તેવા—‘ તેમનો ઉત્પાદક જીવ છે ’ એવો ઉપચાર કરનારા આવે છે

ભાવાર્થ — જગતમા જોવાય છે કે જેવો રાજા તેવી પ્રજા આન કહીને પ્રજાના ગુણદોષોનો ઉત્પત્ત કરનાર રાજાને કહેવામા આવે છે એવી જ રીતે પુ. ૩૬ દ્રવ્યના ગુણદોષોનો ઉત્પત્ત કરનાર જીવને કહેવામા આવે છે પરમાર્થદૃષ્ટિએ જોતા એ સત્ય નથી, ઉપચાર છે

હવે આગળની ગાથાની સૂચનિકાક્રમ કાન્ય કહે છે —

(નસતતિવન)

जीव. करोति यदि पुद्गलस्य नैव

कस्त्वहिं तत्कुम्भ इत्यभिज्ञमयै ।

ગુણદોષઉત્પાદક કહ્યો જ્યમ ભૂપને વ્યવહારથી,

ત્યમ દ્રવ્યગુણઉત્પત્તકર્તા જીવ કહ્યો વ્યવહારથી ૧૦૮

एतर्हि तीव्ररयमोहनिवर्हणाय

सकीर्त्यते शृणुत पुद्गलकर्ममर्तु ॥ ६३ ॥

અર્થ — ‘જો પુ ગલકર્મને જાન કર્યો નથી તો તેને કોણ કહે છે ?’ એવી આગત કરીને, હવે, તીવ્ર વેગવાળો મોહનો (કર્તાકર્મપણના અજ્ઞાનનો) નાશ કરવા માટે, ‘પુગલકર્મનો કર્તા કોણ છે’ તે કહીએ છીએ, તે (હે જ્ઞાનના અન્ધક પુત્રો !) તમે સાંભળો ૧૦૮

પુગલકર્મનો કર્તા કોણ છે તે હવે કહે છે —

सामणपञ्चया खलु चउरो भणंति वंधक्तारो ।

मिच्छत अविरमण कसायजोगा य वोद्धव्वा ॥ १०९ ॥

तेमि पुणोवि य इमो भणिदो मेदो दु तेरसवियणो ।

मिच्छादिद्वीआदी जाव सजोगिस्स चरमत ॥ ११० ॥

एदे अचेदणा खलु पुग्गलकम्मदयसभवा जह्वा ।

ते यदि करति कम्म णवि तेसिं वेदगो आदा ॥ १११ ॥

गुणसण्णिदा दु एदे कम्म कुव्वति पञ्चया जह्वा ।

तह्वा जीवोऽक्ता गुणा य कुव्वति कम्माणि ॥ ११२ ॥

સામાન્ય પ્રત્યય આગ નિશ્ચય બાધના કર્તા કહ્યા,
-મિથ્યાત્વ ને અવિરમણ તેમ કપાયથોગો બાણવા. ૧૦૯

વળી તેમનો પણ વર્ણવ્યો આ ભેદ તેમ પ્રકારનો,
-મિથ્યાત્વથી આદિ કરીને ચગમ ભેદ સંયોગીનો. ૧૧૦.

પુદ્ગલકર્મના ઉદયથી ઉત્પન્ન તેથી અજીવ આ,
તે જો કરે કર્મો ભલે, ભોક્તાય તેનો જીવ ના. ૧૧૧.

જેથી ખરે ‘ગુણ’ નામના આ પ્રત્યયો કર્મો કરે,
તેથી અકર્તા જીવ છે, ‘ગુણો’ કરે છે કર્મને. ૧૧૨.

સામાન્યપ્રત્યયા* ચતુર્થો મળ્યતે વધકર્તાર ।

મિથ્યાત્વમવિરમણ રૂપાયયોગૌ ચ ચોદ્ધવ્યાઃ ॥ ૧૦૯ ॥

તેષા પુનરપિ ચાપ મળિતો મેદસ્તુ ત્રયોદશવિકલ્પ* ।

મિથ્યાદૃષ્ટ્યાદિર્યાવૃત્તસયોગિનશ્ચરમાતઃ ॥ ૧૧૦ ॥

એતે અચેતનાઃ સ્વલુ પુદ્ગલકર્મોદયસમવા યસ્માત્ ।

તે યદિ કુર્વતિ કર્મ નાપિ તેષા વેદક આત્મા ॥ ૧૧૧ ॥

ગુણસન્નિતાસ્તુ એતે કર્મ કર્વતિ પ્રત્યયા યસ્માત્ ।

તસ્માન્નીયોઽન્તર્તા ગુણાશ્ચ કુર્વતિ કર્માણિ ॥ ૧૧૨ ॥

અન્યથાર્થ — [ચતુર્થ] ચાર [સામાન્યપ્રત્યયા] સામાન્ય *પ્રત્યયો [સ્વલુ]
નિશ્ચયથી [વધકર્તાર] બંધના કર્તા [મળ્યતે] કહેવામાં આવે છે — [મિથ્યાત્વ]
મિથ્યાત્વ, [અવિરમણ] અવિરમણ [ચ] તથા [રૂપાયયોગૌ] રૂપાય અને યોગ (એ
ચાર) [ચોદ્ધવ્યા] બાળના [પુન અપિ ચ] અને વળી [તેષા] તેમના, [અપ]
આ [ત્રયોદશવિકલ્પ] તેર પ્રકારના [મેદ સ્તુ] ભેદ [મળિત] કહેવામાં આવ્યો
છે — [મિથ્યાદૃષ્ટ્યાદિ] મિથ્યાદૃષ્ટિ (ગુણસ્થાન) થી માડીને [સયોગિન શ્ચરમાત
શ્ચાત્] સયોગકેનથી (ગુણસ્થાન) મુખીના [એતે] આ (પ્રત્યયો અથવા ગુણ
સ્થાનો) [સ્તુ] કે જેઓ નિશ્ચયથી [અચેતના] અચેતન છે [યસ્માત્] કારણ કે
[પુદ્ગલકર્મોદયસમવા] પુદ્ગલકર્મના ઉદયથી ઉત્પન્ન થાય છે [તે] તેઓ [યદિ]
જો [કર્મ] કર્મ [કુર્વતિ] કરે તો ભણે કરે, [તેષા] તેમના (કહેતા) [વેદક
અપિ] ભોક્તા પણ [આત્મા ન] આત્મા નથી [યસ્માત્] જેથી [એતે] આ [ગુણ
સન્નિતા સ્તુ] 'ગુણ' નામના [પ્રત્યયા] પ્રત્યયો [કર્મ] કર્મ [કુર્વતિ] કરે છે
[તસ્માત્] તેથી [જીવ] છતાં તો [એકર્તા] કર્મના એકર્તા છે [ચ] અને [ગુણ]
'ગુણો' ન [કર્માણિ] કર્મોના [કુર્વતિ] કરે છે

ટીકા — ખરેખર પુદ્ગલકર્મના, પુદ્ગલકર્મ ન એક કર્તા છે, તેના નિર્ણય —
મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, રૂપાય અને યોગ બંધના સામાન્ય હેતુઓ હોવાથી ચાર કર્તા છે, તેઓ
જ ભેદરૂપ કરનારા આવતા (અર્થાત્ તેમના જ ભેદ પાડનારા આવતા), મિથ્યા
દૃષ્ટિથી માડીને સયોગકેનથી મુખીના તેર કર્તા છે હવે, જેઓ પુદ્ગલકર્મના વિષાદના
પ્રકારો હોવાથી અત્યંત અચેતન છે એવા આ તેર કર્તાઓ જ કેવળ વ્યાપ્ય-ચાકલાવે
કાર્ય પણ પુ. ૧૫૩ કર્મને જો કરે તો ભણે કરે, તેમાં છતાં શું આવ્યું ? (કાર્ય જ નહિ)

* પ્રત્યયો = કર્મોના ધના કારણે અચાત આસનો

આર્થી આ તર્ક છે કે “પુદ્ગલમય મિથ્યાત્વાદિને વેદતો (ભોગવતો) છવ પોતે જ મિથ્યાદષ્ટિ થઈને પુદ્ગલકર્મને કરે છે” (તેવ સમાચાર—) આ તર્ક ખરેખર અવિવેક છે, કારણ કે સાચાભાવકલાનનો અમાન હોવાથી આત્મા નિશ્ચયથી પુદ્ગલદ્રવ્યમય મિથ્યાત્વાદિનો ભોજા પણ નથી, તો પછી પુદ્ગલકર્મનો કર્તા કેમ હોય ? માટે એમ ફક્તિત થયુ કે—જેથી પુદ્ગલદ્રવ્યમય આગ સામાન્યપ્રત્યયોના ભેદરૂપ તેમ નિરોપપ્રત્યયો કે જેઓ ‘ગુણ’ ગણથી કહેવામા આવે છે (અર્થાત્ જેમણે નામ ગુણસ્વાત છે) તેઓ જ કેવળ કર્મને કરે છે, તેથી છવ પુદ્ગલકર્મનો અકર્તા છે, ‘ગુણો’ જ તેમના કર્તા છે, અને તે ‘ગુણો’ તો પુદ્ગલદ્રવ્ય જ છે, તેની એમ ક્યું કે પુદ્ગલકર્મનો, પુદ્ગલદ્રવ્ય જ એક કર્તા છે

સાવાર્થ —ગાત્રમા પ્રત્યયોને બંધના કર્તા કહેવામા આવ્યા છે ગુણસ્થાનો પણ નિશ્ચય પ્રત્યયો જ છે તેથી એ ગુણસ્થાનો બંધના કર્તા છે અર્થાત્ પુદ્ગલકર્મના કર્તા છે વળી મિથ્યાત્વાદિ સામાન્ય પ્રત્યયો કે ગુણસ્થાનરૂપ વિરોધ પ્રત્યયો અચેતન પુદ્ગલદ્રવ્યમય જ છે, તેથી એમ સિદ્ધ થયું કે પુદ્ગલદ્રવ્ય જ પુદ્ગલકર્મણ કર્તા (કર્તાદુ) છે, છવ કર્તા નથી છવને પુદ્ગલકર્મનો કર્તા માનવો તે અજ્ઞાન છે ૧૦૬-૧૧૨

વળી છવને અને તે પ્રત્યયોને એકપણ નથી એમ હવે કહે છે —

જહ जीरस्स अण्णुवओगो कोहो णि तह जदि अण्णो ।

जीवस्साजीरस्स य एवमण्णत्तमावण्ण ॥ ११३ ॥

एवमिह जो दु जीवो सो चेव दु णियमदो तहाऽजीवो ।

अयमेयंते दोमो पञ्चयणोक्कम्मकम्माण ॥ ११४ ॥

अह दे अण्णो कोहो अण्णुअओगप्पगो हवदि चेदा ।

जह कोहो तह पञ्चय कम्म णोक्कम्ममवि अण्ण ॥ ११५ ॥

ઉપયોગ જેમ અનન્ય છવનો. કોય તેમ અનન્ય ને,
તો દોષ આવે છવ તેમ અછવના એકત્વનો. ૧૧૩.

તો જગતમા ને છવ તે જ અછવ પણ નિશ્ચય છે,
નોકર્મ, પ્રત્યય, કર્મના એકત્વમા પણ દોષ એ. ૧૧૪.

તે કોય એ કીન અન્ય, છવ ઉપયોગઆત્મક અન્ય છે,
તો કોયવત નોકર્મ, પ્રત્યય, કર્મ તે પણ અન્ય છે. ૧૧૫.

જીવે ન સ્વય વદ્ધ ન સ્વય પરિણમતે કર્મભાવેન ।

યદિ પુદ્ગલદ્રવ્યમિદમપરિણામિ તદા ભવતિ ॥ ૧૧૬ ॥

કાર્મણવર્ગણામૃ ચાપરિણમમાનામૃ કર્મભાવેન ।

સસારસ્થાભાવ પ્રસજતિ સાત્ત્વ્યસમયો વા ॥ ૧૧૭ ॥

જીવઃ પરિણામયતિ પુદ્ગલદ્રવ્યાણિ કર્મભાવેન ।

ત્તાનિ સ્વયમપરિણમમાનાનિ સ્થ નુ પરિણામયતિ ચેતયિતા ॥ ૧૧૮ ॥

અથ સ્વયમેવ हि પરિણમતે કર્મભાવેન પુદ્ગલ દ્રવ્યમ્ ।

જીવઃ પરિણામયતિ કર્મ કર્મત્વમિતિ મિથ્યા ॥ ૧૧૯ ॥

નિયમાત્કર્મપરિણત કર્મ ચૈવ ભવતિ પુદ્ગલ દ્રવ્યમ્ ।

તથા તદ્ગ્જાનાવરણાદિપરિણત જાનીત તચૈવ ॥ ૧૨૦ ॥

અન્યથાર્થ — [હદ પુદ્ગલદ્રવ્ય] આ પુદ્ગલદ્રવ્ય [જીવે] સ્વય [સ્વય] સ્વય [વદ્ધ ન] બ વાયુ નવી [કર્મભાવેન] અને કર્મભાવે [સ્વય] સ્વય [ન પરિણમતે] પરિણમતે નથી [યદિ] એમ બે માનનામા આને [તદા] તો તે [ન પરિણામિ] અપરિણામી [ભવતિ] હરે છે, [ચ] અને [કાર્મણવર્ગણામૃ] કાર્મણવર્ગણામૃ [કર્મભાવેન] કર્મભાવે [અપરિણમમાનામૃ] નહિ પરિણમતા, [સસારસ્થ] સસારસ્થ [બ્રમાય] બ્રમાય [પ્રસજતિ] હરે છે [વા] અથવા [સાત્ત્વ્યસમય] સાત્ત્વ્ય સમયે પ્રસજ આને છે

[જીવ] નથી સ્વ [પુદ્ગલદ્રવ્યાણિ] પુદ્ગલદ્રવ્યને [કર્મભાવેન] કર્મભાવે [પરિણામયતિ] પરિણામયતિ છે એમ માનવામા આને તો એ પ્રશ્ન થાય છે કે [સ્વય અપરિણમમાનાનિ] સ્વય નહિ પરિણમતી એવી [ત્તાનિ] તે વર્ગણામૃને [ચેતયિતા] ચેતન આત્મા [કથ નુ] કેમ [પરિણામયતિ] પરિણામયતી શકે ? [અથ] અથવા બે [પુદ્ગલ દ્રવ્ય] પુદ્ગલદ્રવ્ય [સ્વયમેવ हि] પોતાની મેળે જ [કર્મભાવેન] કર્મભાવે [પરિણમતે] પરિણમતે છે એમ માનનામા આવે, તો [જીવ] સ્વ [કર્મ] કર્મને અર્થાત્ પુદ્ગલદ્રવ્યને [કર્મત્વ] કર્મત્વે [પરિણામયતિ] પરિણામયતે છે [શતિ] એમ કહેતું [મિથ્યા] મિથ્યા હશે

[નિયમાત્] માટે જેમ નિયમથી [કર્મપરિણત] * કર્મરૂપે પરિણમતું [પુદ્ગલ દ્રવ્ય] પુદ્ગલદ્રવ્ય [કર્મ ચૈવ] કર્મ જ [ભવતિ] ■ [તથા] તેવી રીતે [જ્ઞાનાવરણાદિપરિણત] જ્ઞાનાવરણાદિરૂપે પરિણમતું [તત્] પુદ્ગલદ્રવ્ય [તત્ત્વ ચૈવ] જ્ઞાનાવરણાદિ જ [જાનીત] જાણે

* કર્મ = માનુષ્ય મય જેમ કે—માનુષ્ય કર્મ વડે

ટીકા—તે પુનઃસંસાર જનમાં સ્વયં નહિ જાય થકુ કર્મભાવે સ્વયંમેવ ન પરિણમે, તો તે અપરિણામી જ હો એમ થતા, સસારનો અભાન થાય (કારણ કે પુનઃસંસાર કર્મરૂપે ન પરિણમે તો જવ કર્મગ્રહિત હશે, તો પછી મસાગ કોનો ?) અહીં લે એમ તર્ક કરવામાં આવે કે “જન પુનઃસંસારને કર્મભાવે પશ્ચિમાવે છે તેથી સસારનો અભાન થતો નથી,” તો તેનું નિરાકરણ બે પક્ષ લઈને કરવામાં આવે છે—જુ જન સ્વયં અપરિણામતા પુનઃસંસારને કર્મભાવે પશ્ચિમાવે કે સ્વયં પશ્ચિમાવે ? પ્રથમ, સ્વયં અપરિણામતાને પણ પણ પશ્ચિમાવે ગણાય નહિ, કારણ કે (વસ્તુમાં) જે શક્તિ સ્વતઃ (પોતાની જ) ન હોય તેને અન્ય કોઈ કરી શકે નહિ (માટે પ્રથમ પક્ષ અમત્ય છે) અને સ્વયં પરિણામતાને તો પણ (અન્ય) પશ્ચિમાવે ગણવાની અપેક્ષા ન હોય, કારણ કે વસ્તુની ગતિઓ પરતી અપેક્ષા રાખતી નથી (માટે બીજો પક્ષ અમત્ય છે) તેથી પુનઃસંસાર પશ્ચિમાવે ગણવાનાથી સ્વયંમેવ હો એમ હોતા (હોનાથી), જેમ ઘડાણે પરિપુરેલી માટી જ પોતે ઘડે છે તેમ, જડ સંભાનવાળા જ્ઞાનાનુભવિનિર્મલરૂપે પશ્ચિમેષુ પુનઃસંસાર જ પોતે જ્ઞાનાનુભવિનિર્મલરૂપે છે આ રીતે પુનઃસંસારનું પરિણામસ્વભાવપણું મિદ્ધ થયું

હવે આ અર્થનું કળગણ કાન્ય કહે છે—

(ઉપનિષત)

સ્થિતેત્યવિત્રા મ્બહુ પુદ્ગલસ્ય

સ્વભાવભૂતા પરિણામશક્તિઃ ।

તસ્યા સ્થિતાયા સ કુરોતિ માવ

યમાત્મનસ્તસ્ય સ એવ કર્તા ॥ ૬૪ ॥

અર્થ—આ રીતે પુનઃસંસારની સ્વભાવભૂત પરિણામશક્તિ નિર્વિગ્ન સિદ્ધ થઈ એ સિદ્ધ થતા, પુનઃસંસાર પોતાના જે ભાવને કરે છે તેના તે પુનઃસંસાર જ કર્તા છે ભાવાથ.—સર્વ દ્રવ્યો પરિણામસ્વભાવનાં છે તેવી પોતપોતાના ભાવના પોતે જ કર્તા છે પુનઃસંસાર પણ પોતાના જે ભાવને કરે છે તેના પોતે જ કર્તા છે ૧૧૬-૧૨૦

હવે જનનું પશ્ચિમામીપણ સિદ્ધ કરે છે—

જ સયં વદ્ધો કમ્મે જ સય પરિણમદિ કોહમાદીહિં ।

જહં એસ તુજ્જં જીવો અપ્પરિણામી તદા હોદી ॥ ૧૨૧ ॥

કર્મે સ્વયં નહિ બદ્ધ, ન સ્વયં ક્રોધભાવે પશ્ચિમે, તો જવ આ તુજ મન વિષે પશ્ચિમાવે ગણવાને પાત્ર છે

અપરિણમતહિ સય જીવે કોહાદિએહિ ભાવેહિ ।
 સમારસ્મ અભાવો પમજ્જદે સગ્ગમમઓ વા ॥ ૧૨૨ ॥
 પુગ્ગલકમ્મ કોહો જીવ પરિણામએદિ કોહત્ત ।
 ત સયમપરિણમત કહ ણુ પરિણામયદિ કોહો ॥ ૧૨૩ ॥
 અહ મયમપ્પા પરિણમદિ કોહભાવેણ એમ દે બુઢ્ઢી ।
 કોહો પરિણામયદે જીવ કોહત્તમિદિ મિચ્છા ॥ ૧૨૪ ॥
 કોહુવજુત્તો કોહો માણુવજુત્તો ગ માણમેવાદા ।
 માણુવજુત્તો માયા લોહુવજુત્તો હવદિ લોહો ॥ ૧૨૫ ॥

ન સ્વય ચ્છદ, ર્મણિ ન સ્વય પરિણમતે કોહાદિભિ ।
 યથેય તર જીરોડ્ડપરિણામી તત્ત ભવતિ ॥ ૧૨૧ ॥
 અપરિણમમાને રસ્ય જીવે કોહાદિભિ, ભાવે, ।
 સમારમ્પાભાવ પ્રત્યજતિ સાગ્ગ્યસમયો વા ॥ ૧૨૦ ॥
 પુદ્ગલકમ્મ ક્રાધો જીવ પરિણામયતિ કોહત્ત ।
 ત સ્વયમપરિણમમાન રથ તુ પરિણામયતિ કોહ ॥ ૧૨૩ ॥

કોહાદિભાવે જે સ્વય નહિ હવ પોતે પગિણુમે,
 સસાગ્ગે ન અભાવ અથવા સમય સામ્યતમો હો । ૧૨૦
 તે કોહ - પુદ્ગલકમ્મ - હવને પગિણુભાવે કોહમા,
 ક્યમ કોહ તત્ત પરિણુભાવે જે સ્વય નહિ પગિણુમે ॥ ૧૨૩
 અથવા સ્વય હવ કોહમાને પગિણુમે - તુજ બુદ્ધિ છે,
 તે કોહ હવને પગિણુમાને કોહત્ત - મિચ્છા અને ૧૨૪
 કોહોપયોગી કોહ, હવ માનોપયોગી નાન છે,
 માયોપયુત તથા અને લોભોપયુત લોભ ન અને ૧૨૫

જય સ્વયમાત્મા પરિણમતે ક્રોધમાત્રેણ વપા તે ગુહિઃ ।

ક્રોધઃ પરિણામયતિ જીવ ક્રોધત્વમિતિ મિથ્યા ॥ ૧૨૪ ॥

ક્રોધોપયુક્તઃ ક્રોધો માનોપયુક્તઃ માન વપાત્મા ।

માયોપયુક્તો માયા લોભોપયુક્તો ભવતિ લોભઃ ॥ ૧૨૫ ॥

અન્યથાર્થ — આખ્યમતના અનુયાયી ગિય પ્રતિ આચાર્ય કહે છે કે હે ભાઈ! [વપ] આ [જીવ] છ-ન [કર્મણિ] કર્મમા [સ્વય] સ્વય [યદ્ ન] અપાથો નથી [ક્રોધાદિભિ] અને ક્રોધાદિભાવે [સ્વય] સ્વય [ન પરિણમતે] પગિ-
ભુમ્નો નથી [યદિ તત્ત્વ] એમ જો તારે મત હોય [તદા] તો તે (છ-ન) [અપરિ-
ણામી] અપગિભી [મવતિ] કરે છે, [જીવે] અને છ-ન [સ્વય] પોતે [ક્રોધા
દિભિ માયે] ક્રોધાદિભાવે [અપરિણમમાને] નહિ પગિભતા, [સત્સારસ્ય] મ મામ્ને
[અમાય] અભાન [પ્રસન્નતિ] કરે છે [વા] અથવા [સાલ્પસમય] સાખ્ય મતને
પ્રસન્ન આવે છે

[પુરુષકર્મ ક્રોધ] વળી પુરુષકર્મ જે ક્રોધ તે [જીવ] છવને [ક્રોધત્ત્વ]
ક્રોધપતે [પરિણામયતિ] પગિભાવે છે એમ તુ માને તો એ પ્રથમ થાય છે કે [સ્વય
અપરિણમમાન] સ્વય નહિ પરિભુમતા એના [ત] તે છ-ને [ક્રોધ] ક્રોધ [કથ
યુ] કેવ [પરિણામયતિ] પરિભુમાની મહે? [અથ] અથવા જો [આત્મા] આત્મા
[સ્વય] પોતાની મેળે [ક્રોધમાત્રેણ] ક્રોધભાવે [પરિણમતે] પગિભુમે છે [વપા તે
ગુહિ] એમ તારી છુદિ હોય, તો [ક્રોધ] ક્રોધ [જીવ] છ-ને [ક્રોધત્ત્વ] ક્રોધ-
ત્વે [પરિણામયતિ] પગિભાવે છે [ઈતિ] એમ કહેવું [મિથ્યા] મિથ્યા કહે છે

માટે એ સિદ્ધાંત છે કે [ક્રોધોપયુક્ત] ક્રોધમા ઉપયુક્ત (અર્થાત્ જેનો
ઉપયોગ ક્રોધ-ને પગિભુમે છે એનો) [આત્મા] આત્મા [ક્રોધ] ક્રોધ જ છે,
[માનોપયુક્ત] માનમા ઉપયુક્ત આત્મા [માન વપ] માન જ છે, [માયોપયુક્ત]
માયામા ઉપયુક્ત આત્મા [માયા] માયા છે [ચ] અને [લોભોપયુક્ત] લોભમા
ઉપયુક્ત આત્મા [લોભ] લોભ [મવતિ] છે

ટીકા — જે છ-ન કર્મમા સ્વય નહિ જાયો થકો ક્રોધાદિભાવે સ્વયમેવ ન
પગિભે તો તે ખગેખર અપગિભી જ કહે એમ વત્તા મમાને અભાન વાય અહીં
જે એમ તકે ક્રવામા આવે કે “પુરુષકર્મ જે ક્રોધાદિક તે છ-ને ક્રોધાદિભાવે
પગિભાવે છે તેવી મમાને અભાન વતો નથી,” તો તેનું નિરૂપણ બે પદ્ય લઈને
ક્રવામા આવે છે — પુરુષકર્મ ક્રોધાદિક છે તે સ્વય અપગિભતા છવને ક્રોધાદિભાવે
પગિભાવે કે સ્વય પરિભુમતાને? પ્રથમ, સ્વય અપગિભતાને પગ વડે પરિભાવી

શામ્ય નહિ, કારણ કે (વસ્તુમાં) જે શક્તિ રચત ન હોય તેને અન્ય કોઈ કરી શકે નહિ અને સ્વયં પરિણમતાને તે પગ (અન્ય) પરિણામનારની અપેક્ષા ન હોય, કારણ કે વસ્તુની શક્તિઓ પગની અપેક્ષા રાખતી નથી (આ ગીતે બેસે પણ અસંભવ છે) તેથી છતાં પરિણામસ્વભાવનાનો સ્વયંમેવ હોય એમ હોતા (હોનાથી), જેને ગરુડના ધ્યાનરૂપે પરિણુમેલો મન્ત્રસાત્ક પોતે ગરુડ છે તેમ, અજ્ઞાનસ્વભાવના કોનાદિરૂપે જેનો ઉપયોગ પરિણુમ્યો છે એવો છતાં જ પોતે કોનાદિ છે આ રીતે છતાં પરિણામસ્વભાવપણું સિદ્ધ થયું

ભાવાર્થ — છતાં પરિણામસ્વભાવ છે બ્યારે પોતાનો ઉપયોગ કોનાદિરૂપે પરિણુમે છે ત્યારે પોતે કોનાદિરૂપ જ થાય છે એમ બાપુજી

હવે આ અર્વંતુ કળગરૂપ કાવ્ય કહે છે —

(ઉપગતિ)

સ્થિતેતિ जीवस्य निरंतराया

स्वभावभूता परिणामशक्तिः ।

तस्या स्थिताया स करोति भाव

य स्वस्य तस्यैव भवेत्स कर्ता ॥ ૬૫ ॥

અર્થ — આ ગીતે છતાંની સ્વભાવભૂત પરિણામશક્તિ નિર્વિઘ્ન સિદ્ધ થઈ એ સિદ્ધ થતા, છતાં પોતાના જે ભાવને કરે છે તેનો તે કર્તા થાય છે

ભાવાર્થ — છતાં પા. પરિણામી છે, તેથી પોતે જે ભાવરૂપે પરિણમે છે તેને કર્તા થાય ॥ ૧૦૧-૧૨૫

જ્ઞાની જ્ઞાનમય ભાવનો અને અજ્ઞાની અજ્ઞાનમય ભાવનો કર્તા છે એમ હવે કહે છે —

ज कुणदि भावमादा कत्ता सो होदि तस्स कम्मस्स ।

णाणिस्स स णाणमओ अण्णाणमओ अणाणिस्स ॥ ૧૨૬ ॥

य करोति भावमात्मा कर्ता स भवति तस्य कर्मण ।

ज्ञानिनः स ज्ञानमयोऽज्ञानमयोऽज्ञानिनः ॥ ૧૨૬ ॥

જે ભાવને આત્મા કરે, કર્તા બને તે કર્મનો;

તે જ્ઞાનમય છે જ્ઞાનીનો, અજ્ઞાનમય અજ્ઞાનીનો. ૧૨૬.

અન્યથાર્થ —[આત્મા] આત્મા [ય ભાવ] જે ભાવને [કરોતિ] કરે છે [તસ્ય કર્મેણ] તે ભાવરૂપ કર્મને [સ] તે [કર્તા] કર્તા [ભવતિ] થાય છે, [જ્ઞાનિન] જ્ઞાનીને તો [સ] તે ભાવ [જ્ઞાનમય] જ્ઞાનમય છે [અજ્ઞાનિન] અને અજ્ઞાનીને [અજ્ઞાનમય] અજ્ઞાનમય છે

ટીકા.—આ ગીતે આ આત્મા સ્વયમેવ પરિણામસ્વભાવવાળો છે તોપણ પાતાના જે ભાવને કરે છે તે ભાવનો જ—કર્મપણને પામેલાનો—કર્તા તે થાય છે, (અર્થાત્ તે ભાવ આત્માનું કર્મ છે અને આત્મા તેનો કર્તા છે) તે ભાવ જ્ઞાનીને જ્ઞાનમય જ છે કારણ કે તેને સમ્યક્ પ્રકારે સ્વપરના વિવેક વડે (સર્વ પરદ્રવ્યભાવોથી ભિન્ન) આત્માની ખ્યાતિ અત્યંત ઉદય પામી છે અને તે ભાવ અજ્ઞાનીને તો અજ્ઞાનમય જ છે કારણ કે તેને સમ્યક્ પ્રકારે સ્વપરનો વિવેક નહિ હોવાને લીધે ભિન્ન આત્માની ખ્યાતિ અત્યંત અસ્ત થઈ ગઈ છે

ભાવાર્થ —જ્ઞાનીને તો સ્વપરનું ભેદજ્ઞાન થયું છે તેથી તેને પાતાના જ્ઞાનમય ભાવનું જ કર્તાપણ છે, અને અજ્ઞાનીને સ્વપરનું ભેદજ્ઞાન નથી તેથી તેને અજ્ઞાનમય ભાવનું જ કર્તાપણ છે ૧૨૬

જ્ઞાનમય ભાવથી શુ થાય છે અને અજ્ઞાનમય ભાવથી શુ થાય છે તે હવે કહે છે—

अण्णाणमओ भावो अणाणिणो कुणदि तेण कम्माणि ।

णाणमओ णाणिस्स दु ण कुणदि तह्मा दु कम्माणि ॥ १२७ ॥

अज्ञानमयो भावोऽज्ञानिनः करोति तेन कर्माणि ।

ज्ञानमयो ज्ञानिनस्तु न करोति तस्मात्तु कर्माणि ॥ १२७ ॥

અન્યથાર્થ —[અજ્ઞાનિન] અજ્ઞાનીને [અજ્ઞાનમય] અજ્ઞાનમય [ભાવ] ભાવ છે [તેન] તેથી અજ્ઞાની [કર્માણિ] કર્મને [કરોતિ] કરે છે, [જ્ઞાનિન તુ] અને જ્ઞાનીને તો [જ્ઞાનમય] જ્ઞાનમય (ભાવ) છે [તસ્માત્ તુ] તેથી જ્ઞાની [કર્માણિ] કર્મને [ન કરોતિ] કરતો નથી

ટીકા.—અજ્ઞાનીને, સમ્યક્ પ્રકારે સ્વપરનો વિવેક નહિ હોવાને લીધે ભિન્ન આત્માની ખ્યાતિ અત્યંત અસ્ત થઈ ગઈ હોવાથી, અજ્ઞાનમય ભાવ જ હોય છે, અને

અજ્ઞાનમય અજ્ઞાનીનો, તેથી કરે તે કર્મને;

પણ જ્ઞાનમય છે જ્ઞાનીનો, તેથી કરે નહિ કર્મને. ૧૨૭.

તે હોતાં (હોનાથી), સ્વપરના એકતન્ત્રતા અધ્યાસને લીધે જ્ઞાનમાત્ર એવા પોનામથી (આત્મસ્વરૂપમાથી) ભટ્ટ યથેચ્છા, પર એના રાગદ્વેષ સાથે એક થઈને જેને અહુત પ્રત્યર્થ છે એવો પોતે 'આ હું અરેખર રાગી છું', દ્વેષી છું (અર્થાત્ આ હું તન કર છું, દ્વેષ કરુ છું)' એમ (જ્ઞાનતો થકો) રાગી અને દ્વેષી વાચ છે, તેથી અજ્ઞાનભર ભાવને લીધે અજ્ઞાની પોતાને પર એના રાગદ્વેષરૂપ કરતો થઈ કર્મોને કરે ■

જ્ઞાનીને તો, સમ્યક્ પ્રકારે સ્વપરના ત્રિવેક વડે લિપ્ત આત્માની અવિદ્ય અત્યંત ઉદય પામી હોવાથી, જ્ઞાનમય ભાવ જ હોય છે, અને તે હોતા, સ્વપરના નાનાત્વના નિજ્ઞાનને લીધે જ્ઞાનમાત્ર એના પોતામા સુનિવિષ્ટ (સમ્યક્ પ્રકારે સ્થિત) થયેલો, પર એના રાગદ્વેષથી પૃથક્ષૂણ્યપણાને (લિપ્તપણાને) લીધે નિજરસથી જ જેને અહુત કાગ નિવૃત્ત થયો છે એવો પોતે અરેખર કેવળ જાણે જ છે, રાગી અને દ્વેષી થતો નથી (અર્થાત્ રાગ અને દ્વેષ કરતો નથી), તેથી જ્ઞાનમય ભાવને લીધે જ્ઞાની પોતાને પર એના રાગદ્વેષરૂપ નહિ કરતો થકો કર્મોને કરતો નથી

ભાવાર્થ — આ આત્માને કોનાદિગ્ મોહનીય કર્મની પ્રકૃતિના (અર્થાત્ રાગદ્વેષના) ઉદય આનતા, પોતાના ઉપયોગમા તેના રાગદ્વેષરૂપ મયિન રના આવે છે અજ્ઞાનીને સ્વપરતુ બેદજ્ઞાન નહિ હોનાથી તે એમ જાને છે કે “આ રાગદ્વેષરૂપ મયિન ઉપયોગ છે તે જ માત્ર સ્વરૂપ છે—તે જ હું છું” આમ રાગદ્વેષમા અહુત કરતો અજ્ઞાની પોતાને રાગીદ્વેષી કરે છે, તેથી તે કર્મોને કરે છે આ પ્રમાણે અજ્ઞાનમય ભાવથી કર્મબંધ થાય છે

જ્ઞાનીને બેદજ્ઞાન હોનાથી તે એમ જાણે છે કે “જ્ઞાનમાત્ર શુદ્ધ ઉપયોગ છે તે જ માત્ર સ્વરૂપ છે—તે જ હું છું, રાગદ્વેષ છે તે કર્મોના રસ છે—માત્ર સ્વરૂપ નથી આમ રાગદ્વેષમા અહુત નહિ કરતો જ્ઞાની પોતાને રાગીદ્વેષી કરતો નથી, કેમ જ્ઞાતા જ રહે છે, તેથી તે કર્મોને કરતો નથી આ પ્રમાણે જ્ઞાનમય ભાવથી કર્મમ થતો નથી

હવે આગળની આધાના અર્થની સૂચનારૂપ કાવ્ય કહે છે—

(આર્થ)

જ્ઞાનમય एव भावः कुतो भवेद् ज्ञानिनो न पुनरन्य' ।

અજ્ઞાનમય सर्व कुतोऽयमज्ञानिनो नान्य. ॥ ૬૬ ॥

અર્થ — અહીં પ્રશ્ન છે કે જ્ઞાનીને કેમ જ્ઞાનમય જ ભાવ હોય અને અન્ય (અર્થાત્ અજ્ઞાનમય) ન હોય? વળી અજ્ઞાનીને કેમ સર્વ ભાવ અજ્ઞાનમય જ હોય અને અન્ય (અર્થાત્ જ્ઞાનમય) ન હોય? ૧૨૭

આ જ પ્રશ્નના ઉત્તરરૂપ ગાથા કહે છે —

જ્ઞાનમયા ભાવાઓ જ્ઞાનમઓ જેવ જાયણ ભાવો ।
જહ્યા તહ્યા જ્ઞાનિસ્સ સર્વે ભાવા હુ જ્ઞાનમયા ॥ ૧૨૮ ॥
અજ્ઞાનમયા ભાવા અજ્ઞાનો જેવ જાયણ ભાવો ।
જહ્યા તહ્યા ભાવા અજ્ઞાનમયા અજ્ઞાનિસ્સ ॥ ૧૨૯ ॥

જ્ઞાનમયાદ્વાદ્ જ્ઞાનમયથૈવ જાયતે ભાવઃ ।

યસ્માત્તસ્માજ્ઞાનિનઃ સર્વે ભાવાઃ સ્વહુ જ્ઞાનમયાઃ ॥ ૧૨૮ ॥

અજ્ઞાનમયાદ્વાદ્અજ્ઞાનથૈવ જાયતે ભાવઃ ।

યસ્માત્તસ્માદ્વા અજ્ઞાનમયા અજ્ઞાનિનઃ ॥ ૧૨૯ ॥

અન્વયાર્થ — [યસ્માત્] કારણ કે [જ્ઞાનમયાત્ ભાવાત્ ચ] જ્ઞાનમય ભાવમાંથી [જ્ઞાનમય ઇવ] જ્ઞાનમય જ [ભાવ] ભાવ [જાયતે] ઉત્પન્ન થાય છે [તસ્માત્] તેથી [જ્ઞાનિન] જ્ઞાનીના [સર્વે ભાવા] સર્વ ભાવો [સ્વહુ] ખરેખર [જ્ઞાનમયાઃ] જ્ઞાનમય જ હોય છે [ચ] અને, [યસ્માત્] કારણ કે [અજ્ઞાનમયાત્ ભાવાત્] અજ્ઞાનમય ભાવમાંથી [અજ્ઞાન ઇવ] અજ્ઞાનમય જ [ભાવ] ભાવ [જાયતે] ઉત્પન્ન થાય છે [તસ્માત્] તેથી [અજ્ઞાનિન] અજ્ઞાનીના [ભાવા] ભાવો [અજ્ઞાનમયા] અજ્ઞાનમય જ હોય છે.

ટીકા:—ખરેખર અજ્ઞાનમય ભાવમાંથી જે કોઈ પણ ભાવ થાય છે તે સઘળોય અજ્ઞાનમયપણાને નહિ ઉદ્ભવતો થકો અજ્ઞાનમય જ હોય છે, તેથી અજ્ઞાનીના ભાવો બધાય અજ્ઞાનમય હોય છે અને જ્ઞાનમય ભાવમાંથી જે કોઈ પણ ભાવ થાય છે તે સઘળોય જ્ઞાનમયપણાને નહિ ઉદ્ભવતો થકો જ્ઞાનમય જ હોય છે, તેથી જ્ઞાનીના ભાવો બધાય જ્ઞાનમય હોય છે

વળી જ્ઞાનમય કે ભાવમાંથી જ્ઞાનભાવ જ ઉપજે,
તે કારણે જ્ઞાનીતણા સૌ ભાવ જ્ઞાનમયી ખરે; ૧૨૮.
અજ્ઞાનમય —કે ભાવથી અજ્ઞાનભાવ જ ઉપજે,
તે કારણે અજ્ઞાનીના અજ્ઞાનમય ભાવો બને. ૧૨૯.

ભાવાર્થ — જ્ઞાનીનું પરિભ્રમન અજ્ઞાનીના પરિભ્રમન કરતાં જુદી જ નથી છે અજ્ઞાનીનું પરિભ્રમન અજ્ઞાનમય છે, જ્ઞાનીનું જ્ઞાનમય છે, તેવી અજ્ઞાનીના કોઈ માન, પ્રતિ, તપ દત્યાદિ સર્વ ભાવો અજ્ઞાનમતિને ઉલ્લેખતા નહિ હોવાથી અજ્ઞાનમય જ છે અને જ્ઞાનીના સર્વ ભાવો જ્ઞાનમતિને ઉલ્લેખતા નહિ હોવાથી જ્ઞાનમય જ છે

હવે આ અર્થનું કળશરૂપ કાન્ય કહે છે —

(અનુ. ૬૫)

જ્ઞાનિનો જ્ઞાનનિર્વૃત્તા* સર્વે ભાવા મવન્તિ હિ ।

સર્વેષ્વજ્ઞાનનિર્વૃત્તા મત્સ્યજ્ઞાનિનસ્તુ તે ॥ ૬૭ ॥

અર્થ — જ્ઞાનીના સર્વ ભાવો જ્ઞાનથી નીપજેલા (—ચાપેલા) હોય છે અને અજ્ઞાનીના સર્વ ભાવો અજ્ઞાનથી નીપજેલા (—ચાપેલા) હોય છે ૧૨૮-૧૨૯

હવે આ અર્થને દશાતરી દેહ કરે છે —

કળયમયા ભાવાદો જાયતે કુડલાદયો ભાવા ।

અયમયયા ભાવાદો જહ જાયતે તુ કડયાદી ॥ ૧૩૦ ॥

અજ્ઞાણમયા ભાવા અજ્ઞાણિણો વહુવિહા વિ જાયતે ।

જ્ઞાણિસ્સ દુ જ્ઞાણમયા સર્વે ભાવા તહા હોતિ ॥ ૧૩૧ ॥

કનરમયાદ્રાવાજ્ઞાયતે કુડલાદયો ભાવા. ।

અયોમયકાદ્રાવાજ્ઞયા જાયતે તુ કટસાદયઃ ॥ ૧૩૦ ॥

અજ્ઞાનમયા ભાવા અજ્ઞાનિનો વહુવિશા અપિ જાયતે ।

જ્ઞાનિનસ્તુ જ્ઞાનમયા સર્વે ભાવાસ્તથા મવન્તિ ॥ ૧૩૧ ॥

અન્યથાર્થ — [યયા] જેન [કનરમયાત ભાવાત્] મુનર્જમય ભાવમ
[કુડલાદય ભાવાઃ] મુનર્જમય કુડળી જેને ભાવો [જાયતે] થાય છે [તુ] =

અન્યમ કનકમય કે ભાવમાંથી કુડલાદિક ઉપજે,

પણ કોહમય કે ભાવથી કટકાદિ ભાવો નીપજે, ૧૩૦

ત્યમ ભાવ બહુવિધ ઉપજે અજ્ઞાનમય અજ્ઞાનીને,

પણ જ્ઞાનીને તો સર્વ ભાવો જ્ઞાનમય એમ જ અને ૧૩૧

[અયોમયકાત્ મારાત્] લોહમય ભાનમાથી [કટકાદય] લોહમય કડા વગેરે ભાવો [જાયતે] થાય છે, [તથા] તેમ [અજ્ઞાનિન] અજ્ઞાનીને (અજ્ઞાનમય ભાનમાથી) [યદુચિધા અપિ] અનેક પ્રકારના [અજ્ઞાનમયા માવા] અજ્ઞાનમય ભાવો [જાયતે] થાય છે [તુ] અને [જ્ઞાનિન] જ્ઞાનીને (જ્ઞાનમય ભાવમાથી) [સર્વે] સર્વ [જ્ઞાનમયા મારા] જ્ઞાનમય ભાવો [મવતિ] થાય છે

ટીકા—જેવી ગીતે પુરુષ સ્વયં પરિણામરૂપભાનનાથ હોવા છતાં, કારણ જેના કાર્યો થતા હોવાથી, સુવર્ણમય ભાનમાથી, મુનર્ણજાતિને નહિ ઉદ્ભવતા એના સુવર્ણમય કુણ આદિ ભાવો જ થાય પરંતુ લોખંડમય કડા આદિ ભાવો ન થાય, અને લોખંડમય ભાનમાથી, લોખંડજાતિને નહિ ઉદ્ભવતા એના લોખંડમય કડા આદિ ભાવો જ થાય પરંતુ મુનર્ણમય કુણ આદિ ભાવો ન થાય, તેવી રીતે જીવ સ્વયં પરિણામરૂપભાનનાથો હોના છતાં, કારણ જેના જ કાર્યો થતા હોવાથી, અજ્ઞાનીને—કે જે પોતે અજ્ઞાનમય ભાન છે તેને—અજ્ઞાનમય ભાનમાથી, અજ્ઞાનજાતિને નહિ ઉદ્ભવતા એના અનેક પ્રકારના અજ્ઞાનમય ભાવો જ થાય પરંતુ જ્ઞાનમય ભાવો ન થાય, અને જ્ઞાનીને—કે જે પોતે જ્ઞાનમય ભાન છે તેને—જ્ઞાનમય ભાવમાથી, જ્ઞાનની જાતિને નહિ ઉદ્ભવતા એના સર્વ જ્ઞાનમય ભાવો જ થાય પરંતુ અજ્ઞાનમય ભાવો ન થાય

ભાવાર્થ—‘જેવું કારણ હોય તેવું જ કાર્ય થાય છે’ એ ન્યાયે જેમ લોખંડમાથી લોખંડમય કડા વગેરે નરુઓ થાય છે અને સુવર્ણમાથી સુવર્ણમય આભૂષણો થાય છે, તેમ અજ્ઞાની પોતે અજ્ઞાનમય ભાવ હોવાથી તેને (અજ્ઞાનમય ભાનમાથી) અજ્ઞાનમય ભાવો જ થાય છે અને જ્ઞાની પોતે જ્ઞાનમય ભાન હોવાથી તેને (જ્ઞાનમય ભાવમાથી) જ્ઞાનમય ભાવો જ થાય છે

અજ્ઞાનીને શુભાનુભવ ભાવોમા આત્મબુદ્ધિ હોવાથી તેના સર્વ ભાવો અજ્ઞાનમય જ છે

અવિગત સમ્યગ્નિદિશિ (-જ્ઞાની) ને જોકે કોવાદિક ભાવો પ્રવર્તે છે તોપણ તેને તે ભાવોમા આત્મબુદ્ધિ નથી, તે તેમને પરતા નિમિત્તથી થયેલી ઉપાધિ માને છે તેને કોવાદિક કર્મો ઉદયમા આવીને ખરી જાય છે—આગામી એવો ખ્યાલ જરૂર નથી કે જેથી સસારનું ભ્રમણ પવે, જરૂર કે (જ્ઞાની) પોતે ઉદયની થઈને કોવાદિભાનરૂપે પરિણમીને નથી અને જોકે ઉદયની બળજોગીથી પરિણમે છે તોપણ જ્ઞાતાપણ ચૂકીને પગિામતો નથી, જ્ઞાનીનું રનામિતન નિરતર જ્ઞાનમા જ વર્તે છે તેથી તે કોવાદિ-ભાવોનો અન્ય જોયોની માર્ગક જ્ઞાતા જ છે, કર્તા નથી આ રીતે જ્ઞાનીના સર્વ ભાવો જ્ઞાનમય જ છે

હવે આગળની ગાથાની સૂચનાના અર્થરૂપ શ્લોક કહે છે—

(અનુબંધ ૫)

અજ્ઞાનમયભાવાનામજ્ઞાની ક્યાપ્ય ભૂમિકામ્ ।

દ્રવ્યકર્મનિમિત્તાના ભાવાનામેતિ હેતુતામ્ ॥ ૬૮ ॥

અર્થ—અજ્ઞાની (પાતાના) અજ્ઞાનમય ભાવોની ભૂમિકામાં વ્યપ્તિ
(આગામી) દ્રવ્યકર્મના નિમિત્ત બે (અજ્ઞાનાદિક) ભાવો તેમના હેતુપણને પામે છે
(અર્થાત્ દ્રવ્યકર્મના નિમિત્તરૂપ ભાવોના હેતુ બને છે). ૧૩૦-૧૩૧.

આ ૬૪ અર્થ પાંચ ગાથાઓથી કહે છે —

અણ્ણાણસ્સ સ ઉદઓ જા જીવાણ અતચ્ચુવલલ્લહી ।

મિચ્છત્તસ્સ દુ ઉદઓ જીવસ્સ અસદ્દહાણત્ત ॥ ૧૩૨ ॥

ઉદઓ અમજમસ્સ દુ જ જીવાણ હવેહ અવિરમણ ।

જો દુ કલ્હસોવઓગો જીવાણ સો કસાઉદઓ ॥ ૧૩૩ ॥

ત જાણ જોગઉદય જો જીવાણ તુ ચિટ્ટુચ્છાહો ।

સોહણમસોહણ વા કાયવ્વો વિરદિભાવો વા ॥ ૧૩૪ ॥

एदेसु हेदुभूदेसु कम्मइयवग्गणागय जं तु ।

परिणमदे अट्ठविह णाणावरणादिभावेहि ॥ १३५ ॥

અજ્ઞાન તત્ત્વતણુ જીવોને, ઉદય તે અજ્ઞાનનો, ૧૩૨
અપ્રતીત તત્ત્વની જીવને ને, ઉદય તે મિધ્યાત્વનો, ૧૩૩
જીવને અવિગતભાવ ને, તે ઉદય અણુમયમતણો, ૧૩૪
જીવને કલુષ ઉપયોગ ને, તે ઉદય જાણ કપાયનો, ૧૩૫
ગુભ કે અગુભ પ્રવૃત્તિ કે નિવૃત્તિની ચેષ્ટાતણો ૧૩૬
ઉત્પાદ પર્તે જીવને, તે ઉદય જાણ તુ યોગનો ૧૩૭
આ હેતુભૂત જ્યા થાય, ત્યા કાર્મણવગ્ગણારૂપ ને, ૧૩૮
તે અષ્ટવિધ જ્ઞાનાવગ્ગણાદિભાવે પરિણમે, ૧૩૯

તં સત્ત્વ જીવણિવદ્ધ કમ્મહ્યવગ્ગણાગયં જહયા ।

તદ્ધયા દુ હોદિ હેદૂ જીવો પરિણામભાવાણ ॥ ૧૩૬ ॥

અજ્ઞાનસ્ય સ ઉદયો યા જીવાનામતત્ત્વોપલબ્ધિઃ ।

મિથ્યાત્વસ્ય તુદયો જીવસ્યાશ્રદધાનત્વમ્ ॥ ૧૩૨ ॥

ઉદયોઽસયમસ્ય તુ ચજીવાના ભવેદવિરમણમ્ ।

યસ્તુ કલુષોપયોગો જીવાના સ્થા કપાયોદયઃ ॥ ૧૩૩ ॥

ત જાનીદિ યોગોદય યો જીવાના તુ ચેષ્ટોત્સાદઃ ।

શોભનોઽશોભનો વા કર્તવ્યો વિરતિમારો વા ॥ ૧૩૪ ॥

એતેષુ હેતુભૂતેષુ કાર્મણવર્ગણાગત યત્તુ ।

પરિણમતેષ્ટવિધ જ્ઞાનાવરણાદિભાવૈઃ ॥ ૧૩૫ ॥

તત્ત્વલુ જીવણિવદ્ધ કાર્મણવર્ગણાગત યદા ।

તદા તુ ભવતિ હેતુર્જીવઃ પરિણામભાવાનામ્ ॥ ૧૩૬ ॥

અન્યથાર્થ—[જીવના] જીવને [યા] જે [અતત્ત્વોપલબ્ધિ] તત્ત્વજ્ઞાન (અર્થાત્ વસ્તુસ્વરૂપજ્ઞાન અન્યથાર્થ—નિષ્પરીત જ્ઞાન) છે [સ] તે [અજ્ઞાનસ્ય] અજ્ઞાનનો [ઉદય] ઉદય છે [તુ] અને [જીવસ્ય] જીવને [અશ્રદધાનત્વ] જે (તત્ત્વજ્ઞાન) અશ્રદ્ધાન છે તે [મિથ્યાત્વસ્ય] મિથ્યાત્વનો [ઉદય] ઉદય છે, [તુ] વળી [જીવના] જીવને [યદ્] જે [અવિરમણ] અવિરમણ અર્થાત્ અત્યાગભાવ છે તે [અસયમસ્ય] અસયમનો [ઉદય] ઉદય [મયેત્] છે [તુ] અને [જીવાના] જીવને [યા] જે [કલુષોપયોગ] મલિન (અર્થાત્ બાહ્યપદ્ધાની સ્પન્ધતા સંહિત) ઉપયોગ છે [સ] તે [કપાયોદય] કપાયનો ઉદય છે, [તુ] વળી [જીવાના] જીવને [ય] જે [શોભન અશોભન વા] શુભ કે અશુભ [કર્તવ્ય વિરતિમાન વા] પ્રવૃત્તિ કે નિવૃત્તિરૂપ [ચેષ્ટોત્સાદ] (મનસ્વનક્રાયા-આશ્રિત) ચેષ્ટાનો ઉત્સાદ છે [ત] તે [યોગોદય] યોગનો ઉદય [જાનીદિ] બાજુ

[એતેષુ] આ (ઉદયો) [હેતુભૂતેષુ] હેતુભૂત થતા [યદ્ તુ] જે [કાર્મણ-વર્ગણાગત] કાર્મણ-વર્ગણાગત (કાર્મણ-વર્ગણરૂપ) પુદ્ગલદ્રવ્ય [જ્ઞાનાવરણાદિભાવૈ

કાર્મણવર્ગણરૂપ તે બધા જીવણિવદ્ધ અને ખરે,

આત્માય જીવણિવદ્ધભાવાનો તદા હેતુ બને. ૧૩૬.

અવિચ [જ્ઞાનાનુપાદિભાવોરૂપે આઠ પ્રકારે [પરિણમતે] પરિણમે છે, [તદ્દર્શન-
વગણાગત] તે કાર્મણવગણાગત પુરુગણદ્રવ્ય [યદા] ન્યારે [જલુ] ખરેખર [જા-
નિયજ] જીવમા બ ગાય છે [તદા જુ] ત્યારે [જીવ] જીવ [પરિણામમાગત]
(પોતાના અજ્ઞાનમય) પશ્ચિમભાવોનો [હેતુ] હેતુ [મવતિ] થાય છે

ટીકા —તત્ત્વના અજ્ઞાનરૂપે (અર્થાત્ વસ્તુસ્વરૂપની અન્યથા ઉપરખિતરૂપે)
જ્ઞાનમા આ રૂપ થતો (—સાદમા આનતો) અજ્ઞાનનો ઉદય છે મિથ્યાત્વ, અસયમ-
ત્વાય અને યોગના ઉદયો—કે લેઓ (નવા) કર્મના હેતુઓ છે તેઓ—તે મય ન્યારે
અજ્ઞાનમય આ ભાવો છે તત્ત્વના અગ્રદાનરૂપે જ્ઞાનમા સ્વાદરૂપ થતો મિથ્યાત્વ
ઉદય છે, અગ્રિમમરૂપે (અત્યાગભાવરૂપે) જ્ઞાનમા સ્વાદરૂપ થતો અસયમનો ઉદય
કનુપ (નનિન) ઉપધાનરૂપે જ્ઞાનમા સ્વાદરૂપ થતો કપાયનો ઉદય છે, ગુણાશુભ પ્રકૃ-
કે નિરૂપિતના વ્યાપારરૂપે જ્ઞાનમા સ્વાદરૂપ થતો યોગનો ઉદય છે આ પૌર્ણ-
મિથ્યાત્વાદિના ઉદયો હેતુભૂત થતા જે કાર્મણવગણાગત પુરુગણદ્રવ્ય જ્ઞાનાનુપાદિભ-
આઠ પ્રકારે સ્વયમેવ પરિણમે છે, તે કાર્મણવગણાગત પુરુગણદ્રવ્ય ન્યારે જીવ-
નિબદ્ધ થાય ત્યારે જીવ સ્વયમેવ અજ્ઞાનથી સ્વપરના એકાનના અધ્યાસને કીધે ત-
અગ્રદાન આદિ પોતાના અજ્ઞાનમય પશ્ચિમભાવોનો હેતુ થાય છે

ભાનાર્થ —અજ્ઞાનભાવના ભેદરૂપ જે મિથ્યાત્વ, અપરિણિત, કપાય-
યોગના ઉદયો તે પુરુગણના પશ્ચિમ છે અને તેમનો સ્વાદ અતત્ત્વઅગ્રદાનરૂપે જ્ઞાન-
મારે છે તે ઉદયો નિમિત્તભૂત થતા, કાર્મણવગણાગત નવા પુરુગણો સ્વયમેવ જ-
વગણાદિ કર્મરૂપે પરિણમે છે અને જીવ આથે બ ગાય છે, અને તે સમયે જીવ-
સ્વયમેવ પોતાના અજ્ઞાનભાવથી અતત્ત્વઅગ્રદાનાદિ ભાવોરૂપે પરિણમે છે અને જી-
વ પોતાના અજ્ઞાનમય ભાવોનું કારણ પોતે જ થાય છે

મિથ્યાત્વાદિનો ઉદય થતો, નવા પુરુગણોનું કર્મરૂપે પશ્ચિમમત્તુ તથા અ-
અને જીવનું પોતાના અતત્ત્વઅગ્રદાનાદિ ભાવોરૂપે પરિણમતુ—એ ત્રણેય એક સ-
જ થાય છે, સો સ્વતત્રપણે પોતાની પ્રેરે જ પરિણમે છે, કોઈ કોઈને પરિણમ-
નથી ૧૩૨-૧૩૬

જીવથી જીવ જ પુરુગણદ્રવ્યનું પશ્ચિમ છે એમ હવે પ્રતિપાદન કરે

જડ જીવેણ સહ ચિય પુમ્મલદન્વસ્સ કમ્મપરિણામો ।

एव पुम्ललजीवा हु दोवि कम्मत्तमावण्णा ॥ १३७ ॥

જે કર્મરૂપ પરિણામ, જીવ ભેળા જ, પુરુગણના બને,
તો જીવ ને પુરુગણ ઉભય પણ કર્મપણુ પામે અરે! ૧૩૭

एकस्स दु परिणामो पुग्गलद्वयस्स कम्मभावेण ।

ता जीवभावहेद्दहि विणा कम्मस्स परिणामो ॥ १३८ ॥

यदि जीवेन सह चैव पुद्गलद्वयस्य कर्मपरिणामः ।

एव पुद्गलजीवौ खलु द्वापि कर्मत्वमापन्नौ ॥ १३७ ॥

एवस्य तु परिणामः पुद्गलद्वयस्य कर्मभावेन ।

तजीवभावहेतुभिर्विना कर्मणः परिणामः ॥ १३८ ॥

અન્યથાર્થ — [यदि] જો [પુદ્ગલદ્વયસ્ય] પુદ્ગલદ્વયને [જીવેન સહ
 હેન] જીવની સાથે જ [કર્મપરિણામ] કર્મરૂપ પરિણામ થાય છે (અર્થાત્ બન્ને ભેળા
 થઈને જ કર્મરૂપે પરિણમે છે) એમ માનવામા આવે તો [एव] એ રીતે [પુદ્ગલ-
 जीवौ द्वौ अपि] પુદ્ગલ અને જીવ બન્ને [खलु] અરેખર [कर्मत्वमापन्नौ] કર્મપણાને
 પામે [तु] પરંતુ [कर्मभावेन] કર્મભાવે [परिणाम] પગિણામ તો [पुद्गलद्वयस्य
 एकस्य] પુદ્ગલદ્વયને એકને જ થાય છે [तत्] તેથી [जीवभावहेतुभि विना]
 જીવભાવરૂપ નિમિત્તથી રહિત જ અર્થાત્ જુદુ જ [कर्मण] કર્મરૂ [परिणाम]
 પરિણામ છે

ટીકા — જો પુદ્ગલદ્વયને, કર્મપરિણામના નિમિત્તભૂત એવા રાગાદિ અજ્ઞાન-
 પરિણામે પરિણમેલા જીવની સાથે જ (અર્થાત્ બન્ને ભેળા મળીને જ), કર્મરૂપ
 પરિણામ થાય છે — એમ નિતર્ક કરવામા આવે તો, જેમ ભેળા થયેલા હુળદર અને
 ફેરકેડી બન્નેને લાવ રગરૂપ પરિણામ થાય છે તેમ, પુદ્ગલદ્વય અને જીવ બન્નેને કર્મરૂપ
 પરિણામ આવી ખડે પરંતુ પુદ્ગલદ્વયને એકને જ કર્મપણારૂપ પરિણામ તો થાય
 છે, તેથી જીવનું રાગાદિ અજ્ઞાનપરિણામ કે જે કર્મનું નિમિત્ત છે તેનાથી જુદુ જ
 પુદ્ગલકર્મરૂપ પગિણામ છે

ભાવાર્થ — જો પુદ્ગલદ્વય અને જીવ ભેળા થઈને કર્મરૂપે પરિણમે છે એમ
 માનવામા આવે તો બન્નેને કર્મરૂપ પરિણામ કરે પરંતુ જીવ તો જડ કર્મરૂપે કદી
 પરિણુમી શકતો નથી, તેથી જીવનું અજ્ઞાનપગિણામ કે જે કર્મને નિમિત્ત છે તેનાથી
 જુદુ જ પુદ્ગલદ્વયનું કર્મપરિણામ છે ૧૩૭-૧૩૮

પુદ્ગલદ્વયથી જુદુ જ જીવનું પરિણામ છે એમ હવે પ્રતિપાદન કરે છે —

પણ કર્મભાવે પરિણુમન છે એક પુદ્ગલદ્વયને,
 જીવભાવહેતુથી અલગ, તેથી, કર્મનાં પગિણામ છે. ૧૩૮.

જીવસ્સ દુ કમ્મેણ ચ સહ પરિણામા હુ હોતિ રાગાદી ।

એવ જીવો કમ્મં ચ દોવિ રાગાદિમાવણ્ણા ॥ ૧૩૯ ॥

એકસ્સ દુ પરિણામો જાયદિ જીવસ્સ રાગમાદોહિં ।

તા કમ્મોદયહેદહિ વિણા જીવસ્સ પરિણામો ॥ ૧૪૦ ॥

જીવસ્ય તુ કર્મણા ચ સહ પરિણામા* સ્વલુ ભવતિ રાગાદય* ।

એવ જીવ. કર્મ ચ દ્વે અપિ રાગાદિત્વમાપન્ને ॥ ૧૩૯ ॥

અન્યસ્ય તુ પરિણામો જાયતે જીવસ્ય રાગાદિભિઃ ।

તત્કર્મોદયહેતુભિર્વિના જીવસ્ય પરિણામઃ ॥ ૧૪૦ ॥

અન્યથાર્થ — [જીવસ્ય તુ] એ જીવને [કર્મણા ચ સહ] કર્મની સાથે જ
[રાગાદય પરિણામા] રાગાદિ પરિણામો [સ્વલુ ભવતિ] થાય છે (અર્થાત્ બને
કેળા થઈને રાગાદિરૂપે પરિણામે છે) એમ માનવામા આવે [યય] તે એ રીતે [જા
કર્મ ચ] જીવ અને કર્મ [દ્વે અપિ] બન્ને [રાગાદિત્વ આપમે] રાગાદિપણને પામે
[તુ] પરંતુ [રાગાદિભિ પરિણામ] રાગાદિભાવે પરિણામ તો [જીવસ્ય એકસ્ય
જીવને એકને જ [જાયતે] થાય છે [તત્] તેથી [કર્મોદયહેતુભિ વિના] કર્મોદય
નિમિત્તથી સંહિત જ અર્થાત્ જુદુ જ [જીવસ્ય] જીવનું [પરિણામ] પરિણામ

ટીકા — એ જીવને, રાગાદિ-અજ્ઞાનપરિણામના નિમિત્તભૂત એક જ ઉદય
આરેયુ પુરુષવર્ત્તનેની સાથે જ (અર્થાત્ બને કેળા મળીને જ), રાગાદિ-અજ્ઞા
પરિણામ થાય છે — એમ વિચાર કરવામા આવે તો, જેમ કેળા થયેલા કુકડી
હાથર બનેને લાય રગરૂપ પરિણામ થાય છે તેમ, જીવ અને પુરુષવર્ત્તને બને
રાગાદિ અજ્ઞાનપરિણામ આવી પડે પરંતુ જીવને એકને જ રાગાદિ અજ્ઞાનપરિણામ
તો થાય છે, તેથી પુરુષવર્ત્તનેના ઉદય કે જે જીવના રાગાદિ-અજ્ઞાનપરિણામનું નિમિત્ત
છે તેનાથી જુદુ જ જીવનું પરિણામ છે

જીવના, કર્મ બેળાં જ, એ પરિણામ રાગાદિક બને,
તો કર્મ ને જીવ ઉભય પણ રાગાદિપણુ પામે અરે' ૧૩૯
પણુ મગિણુમન રાગાદિરૂપ તો થાય છે જીવ એકને,
તેથી જ કર્મોદયનિમિત્તથી અલગ જીવપરિણામ છે ૧૪૦

ભાવાર્થ—એ જીવ અને પુગલકર્મ કોણા યદને રાગાદિરૂપે પરિણમે છે એમ માનનામા આવે તો બહેને રાગાદિરૂપ પરિણામ કરે પરંતુ પુગલકર્મ તો ગગાદિરૂપે (જીવરાગાદિરૂપે) કંઠી પશ્ચિમી ગડતુ નથી, તેથી પુગલકર્મનો ઉદય કે જે રાગાદિ-પરિણામને નિમિત્ત છે તેનાથી જુદુ જ જીવ પશ્ચિમામ છે ૧૩૬-૧૪૦

‘આત્માના કર્મ બદ્ધસ્પૃષ્ઠ છે કે અબદ્ધસ્પૃષ્ઠ છે’—તે હવે નયવિભાગથી કહે છે—

જીવે કર્મ વદ્ધં પુટ્ટુ ચેદિ વવહારણયમણિદં ।

સુદ્ધનયસ્તુ જીવે અવદ્ધપુટ્ટુ હવદ્ધ કર્મ ॥ ૧૪૧ ॥

જીવે કર્મ વદ્ધ સ્પૃષ્ઠ ચેતિ વ્યવહારણયમણિતમ્ ।

શુદ્ધનયસ્ય તુ જીવે અવદ્ધસ્પૃષ્ઠ ભવતિ કર્મ ॥ ૧૪૧ ॥

અન્યથાર્થ—[જીવે] જીવમા [કર્મ] કર્મ [વદ્ધ] (તેના પ્રદેશો સાથે) બંધાયેલું છે [ચ] તથા [સ્પૃષ્ઠ] સ્પર્શાયેલું છે [ઈતિ] એવું [વ્યવહારણયમણિત] વ્યવહારણયનું કથન છે [તુ] અને [જીવે] જીવમા [કર્મ] કર્મ [અવદ્ધસ્પૃષ્ઠ] અબદ્ધસ્પર્શાયેલું, અપુરુષાયેલું [ભવતિ] છે એવું [શુદ્ધનયસ્ય] શુદ્ધનયનું કથન છે

ટીકા—જીવના અને પુગલકર્મના એકબીજા પર્યાયપણાથી જોતા તેમને અત્યંત સિદ્ધતાનો અભાવ હોવાથી જીવના કર્મ બદ્ધસ્પૃષ્ઠ છે એવો વ્યવહારણયનો પક્ષ છે જીવના અને પુગલકર્મના અનેકદ્રવ્યપણાથી જોતા તેમને અત્યંત સિદ્ધતા હોવાથી જીવના કર્મ અબદ્ધસ્પૃષ્ઠ છે એવો નિશ્ચયનયનો પક્ષ છે ૧૪૧

પણ તેથી શું ? જે આત્મા તે બંને નયપક્ષોને આગળી ગયો છે તે જ મમયમાર છે,—એમ હવે ગાથામા કહે છે—

કર્મ વદ્ધમવદ્ધં જીવે એવ તુ જાણ નયપક્ષવ ।

પક્ષાતિક્રાંતો પુણ મણ્ણદિ જો સો સમયસારો ॥ ૧૪૨ ॥

છે કર્મ જીવમાં બદ્ધસ્પૃષ્ઠ—કથિત નય વ્યવહારનું;

પણ બદ્ધસ્પૃષ્ઠ ન કર્મ જીવમા—કથન છે નય શુદ્ધનું. ૧૪૧.

છે કર્મ જીવમા બદ્ધ વા અણબદ્ધ એ નયપક્ષ છે,

પણ પક્ષથી અતિક્રાંત ભાખ્યો તે ‘સમયનો સાર’ છે. ૧૪૨.

કર્મ વદ્વયસદ્ જીવે એવ તુ જાનીદિ નયપક્ષમ્ ।

પક્ષાતિક્રાન્તઃ પુનર્ભણ્યતે યઃ સ સમયસારઃ ॥ ૧૪૨ ॥

અન્યથાર્થ — [જીવે] જીવના [કર્મ] કર્મ [વદ્] બદ્ છે અર્થ [વદ્] અબદ્ છે — [એવ તુ] એ પ્રમાણે તો [નયપક્ષ] નયપક્ષ [જાનીદિ] જાણે [પુન] ૫ । [ય] જે [પક્ષાતિક્રાન્ત] પક્ષાતિક્રાન્ત (અર્થાત્ પક્ષને ઓળંગી ગયેલો) [ભણ્યતે] બોલાય છે [સ] તે [સમયસાર] સમયસાર (અર્થાત્ નિર્નિકલ્પ શુદ્ધ આત્મભરત્વ) છે

ટીકા — ‘જીવના કર્મ બદ્ છે’ એવો જે વિકલ્પ તથા ‘જીવના કર્મ અબદ્ છે’ એવો જે નિકલ્પ તે બન્ને નયપક્ષ છે જે તે નયપક્ષને અતિક્રમે છે (ઓળંગી જાય છે, છોડે છે), તે જ સમય નિકલ્પને અતિક્રમ્યો થકો થાતે નિર્નિકલ્પ, એક વિજ્ઞાન ઘનસ્વભાવરૂપ થઈને સાક્ષાત્ સમયસાર થાય છે ત્યાં (વિશેષ મહત્ત્વવાળા આવે છે) — જે ‘જીવના કર્મ બદ્ છે’ એમ વિકલ્પ કરે છે તે ‘જીવના કર્મ અબદ્ છે’ એવા એક પક્ષને અતિક્રમતો હોવા છતાં વિકલ્પને અતિક્રમતો નથી, અને જે ‘જીવના કર્મ અબદ્ છે’ એમ નિકલ્પ કરે છે તે પણ ‘જીવના કર્મ બદ્ છે’ એવા એક પક્ષને અતિક્રમતો હોવા છતાં નિકલ્પને અનિક્રમતો નથી, વળી જે ‘જીવના કર્મ બદ્ છે’ અને અબદ્ પણ છે’ એમ નિકલ્પ કરે છે તે, તે બન્ને પક્ષને નહિ અતિક્રમતો થયે, વિકલ્પને અતિક્રમતો નથી તેથી જે સમસ્ત નયપક્ષને અતિક્રમે છે તે જ સમસ્ત નિકલ્પને અતિક્રમે છે, જે સમસ્ત નિકલ્પને અતિક્રમે છે તે જ સમયસારને પ્રાપ્ત કરે છે — અનુભવે છે

ભાવાર્થ — જીવ કર્મથી ‘બદ્ થાયો છે’ તથા ‘નથી બદ્ થાયો’ — એ બન્ને નયપક્ષ છે તેમાંથી કોઈએ બદ્ પક્ષ પકડ્યો, તેણે વિકલ્પ જ મહુલ કર્યો, કોઈએ અબદ્ પક્ષ પકડ્યો, તેણે પણ વિકલ્પ જ મહુલ કર્યો, અને કોઈએ બન્ને પક્ષ પકડ્યા તેણે પણ પક્ષરૂપ નિકલ્પ જ મહુલ કર્યું પરંતુ એવા નિકલ્પોને છોડી જે કોઈ પણ પક્ષ ન પકડે તે જ શુદ્ધ પદાર્થનું સ્વરૂપ જાણી તે રૂપ સમયસારને — શુદ્ધાત્માને — પ્રાપ્ત કરે નયપક્ષ પકડે તો તે રાગ છે, તેથી સમસ્ત નયપક્ષને છોડનાથી વીતરાગ સમયસાર થવાય છે

હવે, ‘જો આમ છે તો નયપક્ષના ત્યાગની સાધનાને બરેબર કોણ ન નવાને ?’ એમ કહીને શ્રીમાન્ અમૃતચંદ્ર આચાર્ય નયપક્ષના ત્યાગની સાધનાના ૨૩ કળશરૂપ કાવ્યો કહે છે —

(ઉપેન્દ્રવચન)

થ એવ મુક્ત્વા નયપક્ષપાત
સ્વરૂપગુપ્તા નિવસતિ નિત્યમ્ ।
વિકલ્પજાલચ્યુતશાતચિત્તા-
સ્ત એવ સાક્ષાદમૃત પિવતિ ॥ ૬૯ ॥

અર્થ —જેઓ નયપક્ષપાતને છાડી (પોતાના) સ્વરૂપમાં મુક્ત થઈને સદા
હું છે તેઓ જ, જેમનું ચિત્ત નિકલ્પજાળથી મહિત ગાત થયું છે એવા થયા વકા,
મામાન અમૃતને પીએ છે

ભાવાર્થ —ન્યામુધી કાઈ પણ પક્ષપાત રહે છે ત્યામુધી ચિત્તનો ક્ષોભ મટતો
નથી ન્યાયે નયોના સર્વ પક્ષપાત મટી જાય ત્યારે વીતગગ દશા થઈને સ્વરૂપમાં
પ્રવૃત્તિ થાય છે અને અર્તાદ્રિય મુખ્ય અનુભવાય છે

હવેના ૨૦ વર્ણના નયપક્ષને વિશેષ વર્ણવે છે અને કહે છે કે આવા સમસ્ત
નયપક્ષોને જે છાડે છે તે તત્ત્વવેદી (તત્ત્વનો જાણનાર) સ્વરૂપને પામે છે —

(ઉપગતિ)

एकस्य उद्धो न तथा परस्य
चिति द्वयोर्द्वौविति पक्षपातौ ।
यस्तत्त्ववेदी च्युतपक्षपात-
स्तस्यास्ति नित्य खलु चिचिदेव ॥ ७० ॥

અર્થ —જન કર્મની બંધાયેલો છે એવો એક નયનો પક્ષ છે અને જ્ય
કર્મની બંધાયેલો નથી એવો બીજા નયનો પક્ષ છે, આમ ચિત્તસ્વરૂપ જન વિષે બે
નયોના બે પક્ષપાત છે જે તત્ત્વવેદી (વસ્તુસ્વરૂપનો જાણનાર) પક્ષપાતરહિત છે
તેને નિરતર ચિત્તસ્વરૂપ જન ચિત્તસ્વરૂપ જ છે (અર્થાત્ તેને ચિત્તસ્વરૂપ જન જેવો છે
તેવો નિરતર અનુભવાય છે)

ભાવાર્થ —આ અથમા પ્રથમથી જ વ્યવહારનયને ગૌરવ કરીને અને શુદ્ધ
નયને મુખ્ય કરીને જ્યન કરવામાં આવ્યું છે એતન્નના પશ્ચિમ પરનિમિત્તથી અનેક
ધાય છે તે મર્મને પહોંચેથી જ આચાર્ય જીણું કહેતા આવ્યા છે અને જ્યને શુદ્ધ
ચેતન્યમાન કહ્યો છે એ રીતે જ્ય-પદાર્થને શુદ્ધ, નિત્ય, અલોક ચેતન્યમાન સ્થાપીને
હવે કહે છે કે—આ શુદ્ધનયનો પણ પક્ષપાત (નિકલ્પ) કર્યો તે પણ તે શુદ્ધ સ્વ-

રૂપના નાનાને નહિ પામે અશુદ્ધ નયની તો વાત જ રી ? પણ તે કોઈ ગુહ્યપદ
પણ પક્ષપાત કરે તો પક્ષનો રાગ નહિ મટે તેવી વીતરાગતા નહિ વાપ પક્ષપાત
છોડી ચિન્માન સ્વરૂપ વિષે લીન થયે જ સમયસારને પમાય છે મટે ગુહ્યપદને જાણીને
તેનો પણ પક્ષપાત છોડી ગુહ્ય સ્વરૂપનો અનુભવ કરી, સ્વરૂપ વિરે પ્રતિરૂપ ચાલિ
પ્રાપ્ત કરી, વીતરાગ રૂપ પ્રાપ્ત કરવી યોગ્ય છે

(ઉપનિષદ)

एरस्य मूढो न तथा परस्य चित्ति द्वयोर्द्वाविति पक्षपातौ ।

यस्तत्त्ववेदी न्युतपक्षपातस्तस्यास्ति नित्यं खलु चिच्चिदेव ॥ ७१ ॥

અર્થ — જન મૂઢ (મોહી) છે એવો એક નયનો પક્ષ છે અને જન મૂઢ
(મોહી) નથી એવો બીજા નયનો પક્ષ છે, આમ ચિત્ત-સ્વરૂપ જન વિષે બે નયનો
બે પક્ષપાત છે જે તત્ત્વવેદી પક્ષપાતરહિત છે તેને નિરતર ચિત્ત-સ્વરૂપ જન ચિત્ત-સ્વરૂપ
જ છે (અર્થાત્ તેને ચિત્ત-સ્વરૂપ જન જેવો છે તેને નિરતર અનુભવાય છે)

(ઉપનિષદ)

एरस्य रक्तो न तथा परस्य चित्ति द्वयोर्द्वाविति पक्षपातौ ।

यस्तत्त्ववेदी न्युतપક્ષપાતસ્તસ્યાસ્તિ નિત્યં खलु चिच्चिदेव ॥ ७२ ॥

અર્થ — જન રાક્ષી છે એવો એક નયનો પક્ષ છે અને જન રાક્ષી નથી એ
બીજા નયનો પક્ષ છે, આમ ચિત્ત-સ્વરૂપ જન વિષે બે નયનો બે પક્ષપાત છે
તત્ત્વવેદી પક્ષપાતરહિત છે તેને નિરતર ચિત્ત-સ્વરૂપ જન ચિત્ત-સ્વરૂપ જ છે

(ઉપનિષદ)

एरस्य दुष्टो न तथा परस्य चित्ति द्वयोर्द्वाविति पक्षपातौ ।

यस्तत्त्ववेदी न्युतपक्षपातस्तस्यास्ति નિત્યં खलु चिच्चिदेव ॥ ७३ ॥

અર્થ — જન દુષ્ટી છે એવો એક નયનો પક્ષ છે અને જન દુષ્ટી નથી એ
બીજા નયનો પક્ષ છે, આમ ચિત્ત-સ્વરૂપ જન વિષે બે નયનો બે પક્ષપાત છે જે તત્ત્વ
વેદી પક્ષપાતરહિત છે તેને નિરતર ચિત્ત-સ્વરૂપ જન ચિત્ત-સ્વરૂપ જ છે

(ઉપનિષદ)

एरस्य वर्तो न तथा परस्य चित्ति द्वयोर्द्वाविति पक्षपातौ ।

यस्तत्त्ववेदी न्युतपक्षपातस्तस्यास्ति નિત્યં खलु चिच्चिदेव ॥ ७४ ॥

અર્થ — જ્ય હવે કર્તા છે એવો એક નયનો પક્ષ છે અને જ્ય કર્તા નથી એવો બીજા નયનો પક્ષ છે, આમ ચિત્સ્વરૂપ જ્ય વિષે બે નયોના બે પક્ષપાત છે જે તત્ત્વ-વેદી પક્ષપાતગ્રહિત છે તેને નિરતર ચિત્સ્વરૂપ જ્ય ચિત્સ્વરૂપ જ છે.

(ઉપગતિ)

एकस्य भोक्ता न तथा परस्य चिति द्वयोर्द्वाविति पक्षपातौ ।

यस्तत्त्ववेदी च्युतपक्षपातस्तस्यास्ति नित्य खलु चिच्चिदेव ॥ ૭૫ ॥

અર્થ — જ્ય ભોક્તા છે એવો એક નયનો પક્ષ છે અને જ્ય ભોક્તા નથી એવો બીજા નયનો પક્ષ છે, આમ ચિત્સ્વરૂપ જ્ય વિષે બે નયોના બે પક્ષપાત છે જે તત્ત્વવેદી પક્ષપાતગ્રહિત છે તેને નિરતર ચિત્સ્વરૂપ જ્ય ચિત્સ્વરૂપ જ છે

(ઉપગતિ)

एकस्य जीवो न तथा परस्य चिति द्वयोर्द्वाविति पक्षपातौ ।

यस्तत्त्ववेदी च्युतपक्षपातस्तस्यास्ति नित्य खलु चिच्चिदेव ॥ ૭૬ ॥

અર્થ — જ્ય જ્ય છે એવો એક નયનો પક્ષ છે અને જ્ય જ્ય નથી એવો બીજા નયનો પક્ષ છે, આમ ચિત્સ્વરૂપ જ્ય વિષે બે નયોના બે પક્ષપાત છે જે તત્ત્વવેદી પક્ષપાતગ્રહિત છે તેને નિરતર ચિત્સ્વરૂપ જ્ય ચિત્સ્વરૂપ જ છે

(ઉપગતિ)

एकस्य सूक्ष्मो न तथा परस्य चिति द्वयोर्द्वाविति पक्षपातौ ।

यस्तत्त्ववेदी च्युतपक्षपातस्तस्यास्ति नित्य खलु चिच्चिदेव ॥ ૭૭ ॥

અર્થ — જ્ય સૂક્ષ્મ છે એવો એક નયનો પક્ષ છે અને જ્ય સૂક્ષ્મ નથી એવો બીજા નયનો પક્ષ છે, આમ ચિત્સ્વરૂપ જ્ય વિષે બે નયોના બે પક્ષપાત છે જે તત્ત્વવેદી પક્ષપાતગ્રહિત છે તેને નિરતર ચિત્સ્વરૂપ જ્ય ચિત્સ્વરૂપ જ છે

(ઉપગતિ)

एकस्य हेतुर्न तथा परस्य चिति द्वयोर्द्वाविति पक्षपातौ ।

यस्तत्त्ववेदी च्युतपक्षपातस्तस्यास्ति नित्य खलु चिच्चिदेव ॥ ૭૮ ॥

અર્થ — જ્ય હેતુ (કારણ) છે એવો એક નયનો પક્ષ છે અને જ્ય હેતુ (કારણ) નથી એવો બીજા નયનો પક્ષ છે, આમ ચિત્સ્વરૂપ જ્ય વિષે બે નયોના બે પક્ષપાત છે જે તત્ત્વવેદી પક્ષપાતગ્રહિત છે તેને નિરતર ચિત્સ્વરૂપ જ્ય ચિત્સ્વરૂપ જ છે

(ઉપગતિ)

एकस्य कार्यं न तथा परस्य चित्ति द्वयोर्द्वाविति पक्षपातौ ।

यस्तत्त्ववेदी च्युतपक्षपातस्तस्यास्ति नित्य खलु चिच्चिदेव ॥ ७९ ॥

અર્થ—૭૯ કાર્ય છે એવો એક નયનો પક્ષ છે અને ૭૫ કાર્ય નથી એ બીજા નયનો પક્ષ છે, આમ ચિત્સ્વરૂપ ૭૯ નિષે એ નયોના એ પક્ષપાત છે. જે તત્ત્વવેદી પક્ષપાતરહિત છે તેને નિરતર ચિત્સ્વરૂપ ૭૯ ચિત્સ્વરૂપ જ છે

(ઉપગતિ)

एकस्य मानो न तथा परस्य चित्ति द्वयोर्द्वाविति पक्षपातौ ।

यस्तत्त्ववेदी च्यુતપक्षपातस्तस्यास्ति नित्य खलુ चिच्चिदेव ॥ ૮૦ ॥

અર્થ—૮૦ માન છે (અર્થાત્ જ્ઞાનરૂપ છે) એવો એક નયનો પક્ષ છે અને ૭૫ જ્ઞાન નથી (અર્થાત્ અજ્ઞાનરૂપ છે) એવો બીજા નયનો પક્ષ છે, આમ ચિત્સ્વરૂપ ૮૦ નિષે એ નયોના એ પક્ષપાત છે જે તત્ત્વવેદી પક્ષપાતરહિત છે તેને નિરતર ચિત્સ્વરૂપ ૮૦ ચિત્સ્વરૂપ જ છે.

(ઉપગતિ)

एकस्य चैको न तथा परस्य चित्ति द्वयोर्द्वाविति पक्षपातौ ।

यस्तत्त्ववेदी च्युतપક્ષપાતસ્તસ્યાસ્તિ નિત્ય खलु चिच्चिदेव ॥ ૮૧ ॥

અર્થ—૮૧ એક છે એવો એક નયનો પક્ષ છે અને ૭૫ એક નથી (અન્યેક છે) એવો બીજા નયનો પક્ષ છે, આમ ચિત્સ્વરૂપ ૮૧ નિષે એ નયોના એ પક્ષપાત છે જે તત્ત્વવેદી પક્ષપાતરહિત છે તેને નિરતર ચિત્સ્વરૂપ ૮૧ ચિત્સ્વરૂપ જ છે

(ઉપગતિ)

एकस्य सातो न तथा परस्य चित्ति द्वयोर्द्वाविति पक्षपातौ ।

यस्तत्त्ववेदी च्युतपक्षपातस्तस्यास्ति નિત્ય खलु चिच्चिदेव ॥ ૮૨ ॥

અર્થ—૮૨ સાત (અતઃ સહિત) છે એવો એક નયનો પક્ષ છે અને ૭૫ સાત નથી એવો બીજા નયનો પક્ષ છે, આમ ચિત્સ્વરૂપ ૮૨ નિષે એ નયોના એ પક્ષપાત છે જે તત્ત્વવેદી પક્ષપાતરહિત છે તેને નિરતર ચિત્સ્વરૂપ ૮૨ ચિત્સ્વરૂપ જ છે

(ઉપગતિ)

एकस्य नित्यो न तथा परस्य चित्ति द्वयोर्द्वाविति पक्षपातौ ।

यस्तत्त्ववेदी च्युतपक्षपातस्तस्यास्ति નિત્ય खलु चिच्चिदेव ॥ ૮૩ ॥

અર્થ—જવ નિત્ય છે એવો એક નયનો પક્ષ છે અને જવ નિત્ય નથી એવો બીજા નયનો પક્ષ છે, આમ ચિત્સ્વરૂપ જવ વિષે બે નયોના બે પક્ષપાત છે જે તત્ત્વવેદી પક્ષપાતરહિત છે તેને નિરંતર ચિત્સ્વરૂપ જવ ચિત્સ્વરૂપ જ છે

(ઉપગતિ)

एकस्य वाच्यो न तथा परस्य चिति द्वयोर्द्वाविति पक्षपातौ ।

यस्तत्त्ववेदी च्युतपक्षपातस्तस्यास्ति नित्य खलु चिचिदेव ॥ ૮૪ ॥

અર્થ—જવ વાચ્ય (અર્થાત વચનથી કહી શકાય એવો) છે એવો એક નયનો પક્ષ છે અને જવ વાચ્ય (-વચનગ્રાચર) નથી એવો બીજા નયનો પક્ષ છે, આમ ચિત્સ્વરૂપ જવ વિષે બે નયોના બે પક્ષપાત છે જે તત્ત્વવેદી પક્ષપાતરહિત છે તેને નિરંતર ચિત્સ્વરૂપ જવ ચિત્સ્વરૂપ જ છે

(ઉપગતિ)

एकस्य नाना न तथा परस्य चिति द्वयोर्द्वाविति पक्षपातौ ।

यस्तत्त्ववेदी च्युतપક્ષપાતસ્તસ્યાસ્ति નિત્ય खलु चिचिदेव ॥ ૮૫ ॥

અર્થ—જવ નાનારૂપ છે એવો એક નયનો પક્ષ છે અને જવ નાનારૂપ નથી એવો બીજા નયનો પક્ષ છે, આમ ચિત્સ્વરૂપ જવ વિષે બે નયોના બે પક્ષપાત છે જે તત્ત્વવેદી પક્ષપાતરહિત છે તેને નિરંતર ચિત્સ્વરૂપ જવ ચિત્સ્વરૂપ જ છે

(ઉપગતિ)

एकस्य चेत्यो न तथा परस्य चिति द्वयोर्द्वाविति पक्षपातौ ।

यस्तत्त्ववेदी च्युतપક્ષપાતસ્તસ્યાસ્ति નિત્ય खलु चिचिदेव ॥ ૮૬ ॥

અર્થ—જવ ચેત્ય (-ચેતાવાચ્ય) છે એવો એક નયનો પક્ષ છે અને જવ ચેત્ય નથી એવો બીજા નયનો પક્ષ છે, આમ ચિત્સ્વરૂપ જવ વિષે બે નયોના બે પક્ષપાત છે જે તત્ત્વવેદી પક્ષપાતરહિત છે તેને નિરંતર ચિત્સ્વરૂપ જવ ચિત્સ્વરૂપ જ છે

(ઉપગતિ)

एकस्य दृश्यो न तथा परस्य चिति द्वयोर्द्वाविति पक्षपातौ ।

यस्तत्त्ववेदी च्युतપક્ષપાતસ્તસ્યાસ્ति નિત્ય खलु चिचिदेव ॥ ૮૭ ॥

અર્થ—જવ દૃશ્ય (-દૃષ્ટાવાચ્ય) છે એવો એક નયનો પક્ષ છે અને જવ દૃશ્ય નથી એવો બીજા નયનો પક્ષ છે, આમ ચિત્સ્વરૂપ જવ વિષે બે નયોના બે પક્ષપાત છે જે તત્ત્વવેદી પક્ષપાતરહિત છે તેને નિરંતર ચિત્સ્વરૂપ જવ ચિત્સ્વરૂપ જ છે

(ઉપગતિ)

एकस्य वैद्यो न तथा परस्य चिति द्वयोर्द्वौविति पक्षपातौ ।

यस्तत्त्ववेदी च्युतपक्षपातस्तस्यास्ति नित्य खलु चिधिदेव ॥ ८८ ॥

અર્થ — જન વેદ (વેદાનાયોગ્ય, જલ્પાનાયોગ્ય) છે એવો એક નયનો પક્ષ છે અને જન વેદ નથી એવો બીજા નયનો પક્ષ છે, આમ ચિત્સંવેદી જન વિરોધ નયોના બે પક્ષપાત છે જે તત્ત્વવેદી પક્ષપાતરહિત છે તેને નિરતર ચિત્સંવેદી જ છે

(ઉપગતિ)

एकस्य भातो न तथा परस्य चिति द्वयोर्द्वौविति पक्षपातौ ।

यस्तत्त्ववेदी च्युतપક્ષપાતસ્તस्यास्ति नित्य खलु चिधिदेव ॥ ८९ ॥

અર્થ — જન ‘ભાત’ (પ્રકાશમાન અર્થાત્ વર્તમાન પ્રત્યક્ષ) છે એવો એક નયનો પક્ષ છે અને જન ‘ભાત’ નથી એવો બીજા નયનો પક્ષ છે, આમ ચિત્સંવેદી જન વિરોધ નયોના બે પક્ષપાત છે જે તત્ત્વવેદી પક્ષપાતરહિત છે તેને નિરતર ચિત્સંવેદી જ છે (અર્થાત્ તેને ચિત્સંવેદી જન જેવો છે તેને નિરતર અનુભવાય છે)

સાવાર્થ — ખરૂં અખરૂં, મૂક અમૂક, રાગી અરાગી, દ્વેષી અદ્વેષી, કર્તા અકર્તા, ભોક્તા અભોક્તા, જન અજન, સૂક્ષ્મ સૂચ્ય, કારણ અકારણ, કાર્ય અકાર્ય, જ્ઞાન અજ્ઞાન, એકે અનેક, સાત્ત્વ અનન્ત, નિત્ય અનિત્ય, વાચ્ય અવાચ્ય, તાત્પર્ય અતાત્પર્ય, દ્રશ્ય અદ્રશ્ય, વેદ્ય અવેદ્ય, ભાત અભાત ઇત્યાદિ નયોના પક્ષ પાત છે જે પુરુષ નયોના કથન અનુસાર યથાયોગ્ય નિવેશપૂર્વક તત્ત્વનો — નરુદ્ય રૂપનો નિર્ણય કરીને નયોના પક્ષપાતને છોડે છે તે પુરુષને ચિત્સંવેદી જનને ચિત્સંવેદી અનુભવ થાય છે

જનમાં અનેક સામાન્ય વર્તો છે પરંતુ ચિત્સંભાન તેના પ્રગટ અનુભવગોચર અસામાન્ય રહી છે તેથી તેને મુખ્ય કરીને અહીં જલને ચિત્સંવેદી કહ્યો છે

પરના ૨૦ કળશના કથનને હવે સંમેદ છે —

(વગતતિનમ)

स्वेच्छासमुच्छलदनल्पविकल्पजाला-

मेव व्यनीत्य महतीं जयपक्षकक्षाम् ।

अतर्बहि समरसैरसस्वभावा

स्व भावमेकमुपयात्यनुभूतिमात्रम् ॥ ૯૦ ॥

અર્થ — એ પ્રમાણે જેમા બહુ નિકલ્પોની જાગો આપોઆપ ઊઠે છે એવી મોટી નયપક્ષકક્ષાને (નયપક્ષની ભૂમિને) ઓળગી જઈને (તત્ત્વનેદી) અહીં અને બહાર સમતા સમરૂપી એક રસ જ જેનો સ્વભાવ છે એના અનુભૂતિમાત્ર એ પોતાના ભાવને (-સ્વરૂપને) પામે છે

હવે નયપક્ષના ત્યાગની ભાવનાનું છેલ્લું કાવ્ય કહે છે —

(ન્યોદતા)

इद्रजालमिदमेवमुच्छलत्

पुष्कलोच्चलविकल्पवीचिभिः ।

यस्य विस्फुरणमेव तत्क्षण

कृत्स्नमस्यति तदस्मि चिन्महः ॥ ૧૧ ॥

અર્થ — પુષ્કળ, મોટા, ચ ચળ વિકલ્પરૂપ તરંગો વડે ઊઠતી આ સમસ્ત કક્ષામળને જેનું *સ્ફુરણ માત્ર જ તત્કાલ ભગાડી મૂકે છે તે ચિન્માત્ર તેજ પુજ હું છું

ભાવાર્થ — ચેતન્યનો અનુભવ થતા સમસ્ત નયોના નિકલ્પરૂપી વદ્રમળ તે ક્ષણે જ નિસ્ય પામે છે, એવો ચિત્તપ્રસંગ હું છું ૧૪૨

‘પક્ષાતિક્રાંતનું (પક્ષને ઓળગી ગયેલાનું) નું સ્વરૂપ છે’ — એ પક્ષના નિત્યરૂપ ગાથા હવે કહે છે —

दोणहवि णयाण भणिय जाणइ णवरं तु समयपडिचद्धो ।

ण दु णयपक्खं गिण्हदि किचिवि णयपक्खपरिहीणो ॥ ૧૪૩ ॥

द्वयोरपि नययोर्भणित जानाति केवल तु समयप्रतिपद* ।

न तु नयपक्ष गृह्णाति किंचिदपि नयपक्षपरिहीनः ॥ ૧૪૩ ॥

અન્યથાર્થ — [નયપક્ષપરિહીન] નયપક્ષથી બહિષ્કૃત છું, [સમયપ્રતિપદ] સમયથી પ્રતિબદ્ધ થયો થકો (અર્થાત્ ચિત્તસ્વરૂપ આત્માને અનુભવતો થકો), [દ્વયો અપિ] બન્ને [નયયો] નયોના [ભણિત] કથનને [કેવલ તુ] કેવળ [જાનાતિ]

* સ્ફુરણ = સ્ફુરતું તે, ધનુષ્ય દગર કર્યો તે

નયદયકથન જાગે જ કેવળ મમયમા પ્રતિબદ્ધ જે,

નયપક્ષ કંઈ પણ નવ ગ્રહે, નયપક્ષથી પરિહીન તે. ૧૪૩.

બળે જ છે [તુ] પરંતુ [નયપક્ષ] નયપક્ષને [કિંચિત્ અપિ] જરા પણ [ન
ગૃહ્ણતિ] ગ્રહણ કરતો નથી.

ટીકા —જેવી રીતે કેનળી લગવાન, મિથુના સાક્ષીપણાને લીધે, શ્રુતજ્ઞાનના
અનુભૂત એના જે વ્યવહારનિશ્ચયનયપક્ષો તેમના સ્વરૂપને જ કેનળ બળે છે પરંતુ,
નિગત પ્રમાણમાન સહજ, મિમળ, સકળ કેનળજ્ઞાન વડે સદા થાતે જ વિજ્ઞાનન
થયા હોય, શ્રુતજ્ઞાનની ભૂમિમાના અતિગતપણા વડે (અર્થાત્ શ્રુતજ્ઞાનની ભૂમિ ને
ઓળંગી ગયા હોવાને લીધે) સમસ્ત નયપક્ષના ગ્રહણથી દૂર થયા હોવાથી, એક પક્ષ
નયપક્ષને ગ્રહણ નથી, તેની રીતે જે (શ્રુતજ્ઞાનની આત્મા), ક્ષયોપશમથી જેમણે
ઉપજતુ વાય છે એના શ્રુતજ્ઞાનાત્મક વિષય ઉત્પન્ન થતા હોવા છતાં પરંતુ ગ્રહણ
કરના પ્રતિ ઉત્સાહ નિવૃત્ત થયા હોવાને લીધે, શ્રુતજ્ઞાનના અનુભૂત વ્યવહારનિશ્ચય
નયપક્ષના સ્વરૂપને જ કેવળ બળે છે પરંતુ, તીક્ષ્ણ જ્ઞાનદૃષ્ટિથી ગ્રહણમા આવેલા
નિર્મળ, નિત્ય-ઉદિત, ચિન્મય સમયથી પ્રતિબંધપણા વડે (અર્થાત્ ચેતન્યમય આ
ત્માના અનુભવન વડે) તે વખતે (અનુભવ વખતે) પાતે જ વિજ્ઞાનવન થયા હોય,
શ્રુતજ્ઞાનાત્મક સમસ્ત અતરંગ તથા વ્યાપ્ત (અક્ષરસ્વરૂપ) ઉત્પન્ન થતા નિર્મળની
ભૂમિમાના અતિગતપણા વડે સમસ્ત નયપક્ષના ગ્રહણથી દૂર થયા હોવાથી, કોઈ પણ
નયપક્ષને ગ્રહણ નથી, તે (આત્મા) પરેખ્ય સમસ્ત વિષયોથી પર, પરમાત્મા,
જ્ઞાનાત્મા, પ્રત્યક્ષ્યોત્તિ, આત્મજ્ઞાતિરૂપ, અનુભૂતિમાન સમયસાર છે

સાવાર્થ —જેમ કેનળી લગવાન સદા નયપક્ષના સ્વરૂપના સાક્ષી (જ્ઞાન
દ્રષ્ટા) છે તેમ શ્રુતજ્ઞાનની પણ જ્યારે સમસ્ત નયપક્ષોથી રહિત થઈ શુદ્ધ ચેતન્યમાત્ર
જ્ઞાનનું અનુભવન કરે છે ત્યારે નયપક્ષના સ્વરૂપને જ્ઞાતા જ છે એક નયનો સર્વથા
પક્ષ ગ્રહણ કરે તો મિથ્યાત્વ માથે ખળેયો રાગ થાય, પ્રયોજનના વશે એમ નયને
પ્રવાન વગી તેણે ગ્રહણ કરે તો મિથ્યાત્વ મિનાય માન ચારિત્રમોહનો રાગ નહે, અને
જ્યારે નયપક્ષને છોડી વસ્તુસ્વરૂપને કેનળ બળે જ ત્યારે તે વખતે શ્રુતજ્ઞાનની પણ
કેવળીની ભાવ વીતનન જેવો જ હોય છે એમ જ્ઞાતાનું

તે આત્મા અર્થે અનુભવન કરે છે એમ કળગમા કહે છે —

(આગતા)

चित्स्वभावपरमावિर्ભાવા-

માવભાવપરમાર્થતૈયમ્ ।

વ્યવસ્થાપિતપાસ્ય સમસ્તા

ચેતયે સમયસારમપારમ્ ॥ ૧૨ ॥

અર્થ—ચિત્તચલાવના પુ જ વડે જ પોતાના ઉત્પાદ, વ્યય અને દ્રોવ્ય ભનાય છે (કરાય છે)—એવું જેનું પરમાર્થ સ્વરૂપ હોનાથી જે એક છે એના આધાર સમય-ભાગને હું, સમસ્ત બંધનકલિને દૂર કરીને અર્થાત્ કર્મના ઉદયથી થતા સર્વ ભાગોને છોડીને, અનુભવુ છું

ભાવાર્થ—નિર્વિકલ્પ અનુભવ થતા, જેના કેવળજ્ઞાનાદિ ગુણોનો પાગ નથી એવા મમયમારૂપી પરમાત્માનો અનુભવ જ વર્તે છે, ‘હું અનુભવુ છું’ એવો પાપ વિમ્બ હોતો નથી—એમ બાહ્ય ૧૮૩

પદ્ધતિદાત જ સમયસાર છે એમ નિયમથી ઠરે છે—એમ હવે કહે છે—

સમ્મદસણનાણ एसो लहदित्ति णवरि ववदेस ।

सव्वणयपस्सरहिदो भणितो जो सो समयसारो ॥ १४४ ॥

सम्यग्दर्शनज्ञानमेव लभत इति केवल व्यपदेशम् ।

सर्वनयपस्सरहितो भणितो यः स समयसारः ॥ १४४ ॥

અન્યાર્થ—[ય] જે [સર્વનયપસ્સરહિત] સર્વ નયપક્ષોથી ગહિત [મણિત] કહેનામા આખ્યો છે [સ] તે [સમયસાર] સમયસાર છે, [વય] આને જ (સમયમાગને જ) [કેવલ] કેવળ [સમ્યગ્દર્શનજ્ઞાન] સમ્યગ્દર્શન અને જ્ઞાન [રિતિ] એવી [વ્યપદેશ] સજ્ઞા (નામ) [લભતે] મળે છે (નામ જુદા હોના છતાં પશુ એક જ છે)

ટીકા—જે અરેખર સમસ્ત નયપક્ષો વડે ખડિત નહિ થતો હોનાથી જેના સમસ્ત વિકલ્પોનો વ્યાપાર આક્રી ગયો છે એવો છે, તે સમયમાગ છે, અરેખર આ એમને જ કેવળ સમ્યગ્દર્શન અને જ્ઞાનનું નામ મળે છે (સમ્યગ્દર્શન અને જ્ઞાન સમયમાગથી જુદા નથી, એક જ છે)

પ્રથમ, શ્રુતજ્ઞાનના અન્ય બનવી જ્ઞાનરસભાન આત્માનો નિશ્ચય કરીને, પછી આત્માની પ્રગટ પ્રસિદ્ધિને માટે, પદાર્થની પ્રસિદ્ધિના કારણે જે કદ્રિયદ્વાગ અને મનદ્વારા પ્રવર્તતી જુદીઓ તેમને મર્યાદામા લાવીને જેણે મતિજ્ઞાન-તત્ત્વને (મતિ-જ્ઞાનના સ્વરૂપને) આત્મસન્ન્યુષ કર્યું છે એવો, તથા નાના પ્રકારના પક્ષોના આવ બનવી

સમ્યક્ત્વ તેમ જ જ્ઞાનની જે એકને સજ્ઞા મળે,
નયપક્ષ સકલ ગહિત બાખ્યો તે ‘સમયનો માર’ છે ૧૪૪.

થતા અને- વિ-રોષ વડે આકુળતા ઉત્પન્ન કરનારી શ્રુતજ્ઞાનની બુદ્ધિએને પણ મર્યાદામાં લાવીને શ્રુતજ્ઞાન-તત્ત્વને પણ આત્મ-સમ્યક્ કરેતો, અત્યંત નિઃકંપરહિત થઈને, તમામ નિર્ગરસદ્ધી જ પ્રગટ થતા, આદિ-મધ્ય અત ગહિત, અનાકુળ, કેવળ એક, આખા નિર્ધનતા ઉપર જાણે કે તન્તો હોય તેમ અખડ પ્રતિભાસમય, અનંત, વિજ્ઞાનગત, પરમાત્મારૂપ સમયસાગરને જ્યાંએ આત્મા અનુભવે છે તે વખતે જ આત્મા સમ્યક્ષણે દેખાય છે (અર્થાત્ મદ્દાય છે) અને જહ્વાય છે તેથી સમયસાર જ સમ્યક્દર્શન અને જ્ઞાન છે

ભાવાર્થ—આત્માને પહેલાં આગમજ્ઞાનથી જ્ઞાનસ્વરૂપ નિશ્ચય કરીને પછી હૃદયબુદ્ધિરૂપ નતિજ્ઞાનને જ્ઞાનમાનમાં જ મેળવી દર્શને, તથા શ્રુતજ્ઞાનથી નયોના નિર્દોષને મગાડી શ્રુતજ્ઞાનને પણ નિર્વિકલ્પ કરીને, એક અખડ પ્રતિભાસનો અનુભવ કરેતો તે જ ‘સમ્યક્-દર્શન’ અને ‘સમ્યક્જ્ઞાન’ એના નામ પામે છે, સમ્યક્દર્શન અને સમ્યક્જ્ઞાન કાર્ત્ત્વ અનુભવથી જુગા નથી

હવે આ અર્થનું કળાગરૂપ કાવ્ય કહે છે —

(સાદ્ધર્મવિકીરિત)

આક્રામ્યમિરત્વમાવમચલ પલૈર્નયાના વિના
સારો ય. સમયસ્ય ભાતિ નિમૃતૈરાસ્વાપમાન' સ્વયમ્ ।
વિજ્ઞાનૈસ્તરમ. સ ણ્ય ભગવાન્નુગ્ય પુરાણઃ પુમાન્
જ્ઞાન દર્શનમગ્યય નિમયત્વા યત્કિચનૈકોડ્યયમ્ ॥ ૧૩ ॥

અર્થ—નયાના પદ્યો રહિત, અચળ નિર્વિકલ્પભાવને પામતો જે સમય (આત્માનો) સાર પ્રકાશે છે તે આ સમયસાર (શુદ્ધ આત્મા)—કે જે નિર્ગ (નિશ્ચળ, આત્મલીન) પુરોષ વડે રચ્ય આરનાથમાન છે (આરનાથ હોનાય અનુભવાય છે) તે—વિજ્ઞાન જ જેનો એક રસ છે એનો ભગવાન છે, પવિત્ર પુરુષ છે, જ્ઞાન કહેા કે દર્શન કહેા તે આ (સમયસાર) જ છે, અથના વારે કહીએ તે કાર્ત્ત્વ છે તે આ એક જ છે (માન જુદા જુદા નામથી કહેનાય છે).

આ આત્મા જ્ઞાનથી અનુભવ થયો હોતો તે જ્ઞાનમાં જ આવી મળે છે એ હવે કહે છે —

(સાદ્ધર્મવિકીરિત)

દૂર મુરિવિરત્વજાલગહને શ્રામ્યન્નિજૌગાચ્ચ્યુતો
દૂરાદેવ વિવેકનિમ્નગમનાલીતો નિજૌષ વલાદ્ ।

વિજ્ઞાનૈકરસસ્તદેકરસિનામાત્માનમાત્મા હરન્ ।

આત્મન્યેવ સદા ગતાનુગતતામાયાત્યંય તોયવત્ ॥ ૧૪ ॥

અર્થ—જેમ પાણી પોતાના સમૂહથી અ્યુત થયું થકું દૂર ગહન વનમાં ભમતું હોય તેને દૂરથી જ ઢાળનાળા માર્ગદ્વારા પોતાના સમૂહ તરફ બળથી વાળનામા આવે, પછી તે પાણી, પાણીને પાણીના સમૂહ તરફ ખેંચતું થકું પ્રવાહુ રૂપ થઈને, પોતાના સમૂહમાં આવી મળે, તેવી રીતે આ આત્મા પોતાના વિજ્ઞાનઘનસ્વભાવથી અ્યુત થયો થકો પ્રચુર નિકલ્પમળના ગહન વનમાં દૂર ભમતો હતો તેને દૂરથી જ વિવેકરૂપી ઢાળનાળા માર્ગદ્વારા પોતાના વિજ્ઞાનઘનસ્વભાવ તરફ બળથી વાળનામા આવ્યો, કેવળ વિજ્ઞાનઘનના જ રમીલા પુરુષોને જે એક વિજ્ઞાનગમનાળો જ અનુભવાય છે એવો તે આત્મા, આત્માને આત્મા ખેંચતો થકો (અર્થાત્ જ્ઞાન જ્ઞાનને ખેંચતું થકું પ્રવાહુરૂપ થઈને), સદા વિજ્ઞાનઘનસ્વભાવમાં આવી મળે છે

ભાવાર્થ—જેમ જળ, જળના નિવાસમાંથી કોઈ માર્ગે બહાર નીકળી વનમાં અને જ્યાંએ ભ્રમ, પછી કોઈ ઢાળનાળા માર્ગદ્વારા, જેમ હતું તેમ પોતાના નિવાસસ્થાનમાં આવી મળે, તેવી રીતે આત્મા પણ મિથ્યાત્વના માર્ગે સ્વભાવની બહાર નીકળી નિકલ્પોના વનમાં ભ્રમણ કરતો થકો કોઈ લેક્ષણરૂપી ઢાળનાળા માર્ગદ્વારા પોતે જ પોતાને ખેંચતો પોતાના વિજ્ઞાનઘનસ્વભાવમાં આવી મળે છે

હવે કર્તાકર્મ અધિકારનો ઉપસહાર કરતા, કેરલાઃ કળશરૂપ કાવ્યો કહે છે, તેમ પ્રથમ કળશમાં કર્તા અને કર્મનું મર્ક્ષિત સ્વરૂપ કહે છે—

(અનુ'૬૫)

વિરુલ્પકઃ પર કર્તા વિરુલ્પઃ કર્મ કેવલમ્ ।

ન જાતુ કર્તૃકર્મત્વ સવિકલ્પસ્ય નમ્યતિ ॥ ૧૫ ॥

અર્થ—વિકલ્પ કરનાર જ કેવળ કર્તા છે અને વિરુલ્પ જ કેવળ કર્મ છે, (બીજા કોઈ કર્તા-કર્મ નથી), જે છ-૧ વિરુલ્પમહિત છે તેનું કર્તાકર્મપિણ કદી નાશ પામતું નથી

ભાવાર્થ—જ્યાંમુઘી વિકલ્પભાવ છે ત્યાંમુઘી કર્તાકર્મભાવ છે, જ્યારે વિરુલ્પનો અભાવ થાય ત્યાં કર્તાકર્મભાવનો પણ અભાવ થાય છે

જે કરે છે તે કરે જ છે, જે બાલુ છે તે બાલુ જ છે—એમ હવે કહે છે—

આ અને- વિદ્યાપો વડે આકૃષ્ટતા ઉત્પન્ન કરનારી શ્રુતજ્ઞાનની શુદ્ધિઓને પણ મર્યાદામાંથી શ્રુતજ્ઞાન તરફને પણ આત્મ સંયુષ્ઠ કરતો, અત્યંત નિષ્કલંકરૂપિત થઈને, તત્કાળ જ સમગ્રી જ પ્રગટ થતા, આદિ મધ્ય અંત રહિત, અનાકૃષ્ણ, કેવળ એક, આખ્યાય થતા ઉપર જાતે કે તરતો હોય તેમ અખડ પ્રતિભાસમય, અનંત, વિજ્ઞાનવન, આત્મારૂપ સમયમાગને જ્યારે આ મા અનુભવે છે તે વખતે જ આત્મા સમયરૂપને માગે છે (અર્થાત્ મદાય છે) અને જાણે છે તેથી સમયસાર જ સમયદર્શન ને જ્ઞાન છે

ભાવાર્થ—આ માને પહેલા આત્મજ્ઞાનથી જ્ઞાનસ્વરૂપ નિશ્ચય કરીને પછી દ્રેષ્યશુદ્ધિરૂપ પ્રતિજ્ઞાનને જ્ઞાનઆત્મા જ મેળવી દઈને, તથા શ્રુતજ્ઞાનરૂપી નયોના કાંપોને મગડી શ્રુતજ્ઞાનને પણ નિર્વિકલ્પ કરીને, એક અખડ પ્રતિભાસનો અનુભવ થો તે જ ‘સમ્યગ્દર્શન’ અને ‘સમ્યજ્ઞાન’ એના નામ પામે છે, સમ્યગ્દર્શન અને સમ્યજ્ઞાન ઠાઠ અનુભવથી જુદા નથી

હવે આ અર્થેનું કળગરૂપ કાવ્ય કહે છે—

(શાદ્ધર્મવિકીર્તિ)

આકામન્નવિરત્પભાવમચ્ચ પસૈર્નયાના વિના

સારા ય. સમયસ્ય ભાતિ નિશ્ચૈતૈસ્વાત્માન સ્વયમ્ ।

વિજ્ઞાનૈરસ સ ણ્ન ભગવાપુણ્ય પુરાણં પુમાન્

જ્ઞાન દર્શનમપ્યય નિમયવા યન્નિચૈતૈસ્તઽપ્યયમ્ ॥ ૧૩ ॥

અર્થ—નયોના પડેલા રહિત, અન્યથા નિર્વિકલ્પભાવને પામતો જે સમયનો આત્માનો) સાર પ્રકારો છે તે આ સમયસાર (શુદ્ધ આત્મા)—કે જે નિજનું નિશ્ચય, આત્મલીન) પુરુષો વડે સ્વયં આસ્નાધમાન છે (આસ્નાધ લેનાય છે, અનુભવાય છે) તે—વિજ્ઞાન જ જેનો એક રસ છે એનો ભગવાન છે, પવિત્ર પુરાણ સ્વયં છે, જ્ઞાન કહેા કે દર્શન કહેા તે આ (સમયસાર) જ છે, અવના વનારે શુદ્ધિએ જે કાઈ છે તે આ એક જ ■ (આત્મ જુદા જુદા નામની કહેવાય છે)

આ આત્મા જ્ઞાનથી શ્રુત થયો હોતો તે જ્ઞાનમા જ આવી મળે ■ એમ કહે છે—

(શાદ્ધર્મવિકીર્તિ)

દૂર શૂરિવિરત્પજાલગદ્દને ભ્રામ્યન્નિજૌષાચ્ચ્યુતો

દૂરાદેવ વિવેકનિમ્નગમનાત્તીતો નિજૌષ વલ્ગન્ ।

વિજ્ઞાનૈકરસસ્તદેકરસિનામાત્માનમાત્મા હરન્ ।

આત્મન્યેવ સદા ગતાનુગતતામાપાત્યેય તોયવત્ ॥ ૯૪ ॥

અર્થ—જેમ પાણી પોતાના સમૂહથી સ્થિત થયું થકું દૂર ગહન વનમાં ભ્રમતું હોય તેને દૂરથી જ ઢાળનાળા માર્ગદ્વારા પોતાના સમૂહ તરફ બળથી વાળવામાં આવે, પછી તે પાણી, પાણીને પાણીના સમૂહ તરફ ખેંચતું થકું પ્રનાહ રૂપ થઈને, પોતાના સમૂહમાં આવી મળે, તેવી રીતે આ આત્મા પોતાના વિજ્ઞાનઘનસ્વભાવથી સ્થિત થયો થકો પ્રચુર વિકલ્પબળના ગહન વનમાં દૂર ભ્રમતો હતો તેને દૂરથી જ વિવેકરૂપી ઢાળનાળા માર્ગદ્વારા પોતાના વિજ્ઞાનઘનસ્વભાવ તરફ બળથી વાળવામાં આવ્યો, કેવળ વિજ્ઞાનઘનના જ રસીલા પુરપોને જે એક વિજ્ઞાનગુણનો જ અનુભવાય છે એવો તે આત્મા, આત્માને આત્મામાં ખેંચતો થકો (અર્થાત્ જ્ઞાન જ્ઞાનને ખેંચતું વકું પ્રવાહરૂપ થઈને), સદા વિજ્ઞાનઘનસ્વભાવમાં આવી મળે છે

ભાવાર્થ—જેમ જળ, જળના નિવાસમાંથી કોઈ માર્ગે બહાર નીકળી વનમાં અનેક જગ્યાએ ભ્રમે, પછી કોઈ ઢાળનાળા માર્ગદ્વારા, જેમ હવું તેમ પોતાના નિવાસસ્થાનમાં આવી મળે, તેવી રીતે આત્મા પણ મિથ્યાત્વના માર્ગે સ્વભાવથી બહાર નીકળી વિવેકપાના વનમાં ભ્રમણ કરતો થકો કોઈ ભેદજ્ઞાનરૂપી ઢાળનાળા માર્ગદ્વારા પોતે જ પોતાને ખેંચતો પોતાના વિજ્ઞાનઘનસ્વભાવમાં આવી મળે છે

હવે કર્તાકર્મ અધિકારનો ઉપસહાર કરતા, કેટલાક કળગરૂપ કાંબો કહે છે, તેમાં પ્રથમ કળશમાં કર્તા અને કર્મનું સંક્ષિપ્ત સ્વરૂપ કહે છે—

(અનુક્રુપ)

વિસ્તૃત્વકઃ પર કર્તા વિસ્તૃત્વઃ કર્મ કેવલત્ ।

ન જાતુ કર્તૃકર્મત્વ સવિકલ્પસ્ય નશ્યતિ ॥ ૯૫ ॥

અર્થ—વિકલ્પ કરનાર જ કેવળ કર્તા છે અને વિસ્તૃત જ કેવળ કર્મ છે, (બીજા કોઈ કર્તા-કર્મ નથી), જે જન વિસ્તૃતસંહિત છે તેનું કર્તાકર્મપણ કદી નાશ પામતું નથી

ભાવાર્થ—જ્યાંમુઘી વિસ્તૃતભાવ છે ત્યાંમુઘી કર્તાકર્મભાવ છે, જ્યારે વિસ્તૃતનો અભાવ થાય ત્યાં કર્તાકર્મભાવનો પણ અભાવ થાય છે

જે કરે છે તે કરે જ છે, જે બાંહે છે તે બાંહે જ છે—એમ હવે કહે છે—

(ગ્રંથોદ્ધતા)

ય. કરોતિ સ કરોતિ કેવલ
યસ્તુ વેત્તિ સ તુ વેત્તિ કેવલમ્ ।
ય. કરોતિ ન હિ વેત્તિ સ કચિત્
યસ્તુ વેત્તિ ન કરોતિ સ કચિત્ ॥ ૯૬ ॥

અર્થ —જે કરે છે તે કેવળ કહે જ છે અને જે જાણે છે તે કેવળ જાણે જ
જે કરે છે તે કદી જાણતો નથી અને જે જાણે છે તે કદી કરતો નથી

ભાવાર્થ —કર્તા છે તે જ્ઞાતા નથી અને જ્ઞાતા છે તે કર્તા નથી

એવી જ રીતે કર્નારૂપ ક્રિયા અને જાણનારૂપ ક્રિયા બન્ને ભિન્ન છે એમ
કહે છે —

(ઇન્દ્રિય)

જ્ઞપ્તિ કરોતૌ ન હિ માસતેજ્ઞતઃ
જ્ઞપ્તૌ કરોતિશ્ચ ન માસતેજ્ઞતઃ ।
જ્ઞપ્તિ. કરોતિશ્ચ તત્તો વિભિન્ને
જ્ઞાતા ન કર્તેતિ તત્ સ્થિત ચ ॥ ૯૭ ॥

અર્થ —કરનારૂપ ક્રિયાની અદ્વંશ જાણનારૂપ ક્રિયા ભાસતી નથી અને
જાણનારૂપ ક્રિયાની અદ્વંશ કરનારૂપ ક્રિયા ભાસતી નથી, આટલે જ્ઞાતિક્રિયા અને
કરોતિક્રિયા બન્ને ભિન્ન છે, અને તેથી એમ કહ્યું કે જે જ્ઞાતા છે તે કર્તા નથી

ભાવાર્થ —‘હું પરદ્રવ્યને કહું છું’ એમ જ્યારે આત્મા પરિણમે છે ત્યારે
જા કર્તાભાવરૂપ પરિણમનક્રિયા કરતો હોનાથી અર્થાત્ ‘કરોતિ’ક્રિયા કરતો હોનાથી
જા જ છે અને જ્યારે ‘હું પરદ્રવ્યને જાણું છું’ એમ પરિણમે છે ત્યારે જ્ઞાતાભાવે
પરિણમતો હોનાથી અર્થાત્ જ્ઞાતિક્રિયા કરતો હોનાથી જ્ઞાતા જ છે

અહીં કોઈ પ્રશ્ન છે કે અગ્રિય સમય દિ આદિને જ્યાંથી આદિને જ્યાંથી
C.ય છે ત્યાંથી તે કપાયરૂપે પરિણમે છે તો તેને કર્તા કહેવાય કે નહિ ? તેનું સમા
વાન. —અગ્રિય સમયદિ નગરને અદ્વા જ્ઞાનમા પરદ્રવ્યના સ્વામીપણારૂપ કર્તાપણાને
અભિપ્રાય નથી, કપાયરૂપ પરિણમન ॥ તે C.યની બળજેરીથી છે, તેને તે જ્ઞાતા છે,
તેથી અજ્ઞાન સમયથી કર્તાપણું તેને નથી નિમિત્તની બળજેરીથી થતા પરિણમનનું

કુળ કિંચિત્ હોય છે તે સારતુ કારણ નથી. જેમ વૃક્ષની જડ કાપ્યા પછી તે વૃક્ષ કિંચિત્ કાળ ગહે અથવા ન ગહે—ફાણે ફાણે તેના નાગ જ થતા જાય છે, તેમ આહી શમજતુ

ફરીને એ જ પાતને ફેદ કરે છે—

(ચાર્વલવિકીરિત)

कर्ता कर्मणि नास्ति नास्ति नियत कर्मापि तत्कर्तारि
इह विमतिपिध्यते यदि तदा का कर्तृकर्मस्थितिः ।
ज्ञाता ज्ञातरि कर्म कर्मणि सदा व्यक्तेति वस्तुस्थिति-
नेपथ्ये वत् नानटीति रभसा मोहस्तथाप्येव किम् ॥ ९८ ॥

અર્થ—કર્તા નહીં કર્મમાં નથી, અને કર્મ છે તે પણ નહીં કર્તામાં નથી—
જેમ જો બંનેનો પરસ્પર નિષેધ કરવામાં આવે છે તો કર્તાકર્મની સ્થિતિ શી? (અ-
ર્થાત્ જીવ-પુદ્ગલને કર્તાકર્મપણુ ન જ હોઈ શકે) આ પ્રમાણે જ્ઞાતા સદા જ્ઞાતામાં
જ છે અને કર્મ સદા કર્મમાં જ છે એવી વસ્તુસ્થિતિ પ્રગટ છે તોપણ અરે! નેપથ્યમાં
આ મોહ કેમ અત્યંત જોરથી નાચી રહ્યો છે? (જેમ આચાર્યને ખેદ અને આશ્ચર્ય
થાય છે)

ભાવાર્થ:—કર્મ તો પુદ્ગલ છે, તેનો કર્તા જીવને કહેવામાં આવે તે અસાધ્ય
છે તે બંનેને અત્યંત બેદ છે, જીવ પુદ્ગલમાં નથી અને પુદ્ગલ જીવમાં નથી, તો
પછી તેમને કર્તાકર્મજ્ઞાન કેમ હોઈ શકે? મારે જીવ તો જ્ઞાતા છે તે જ્ઞાતા જ છે, પુદ્-
ગલકર્મને કર્તા નથી, અને પુદ્ગલકર્મ છે તે પુદ્ગલ જ છે, જ્ઞાતાતુ કર્મ નથી
આચાર્યે ખેદપૂર્વક કહ્યું છે કે—આમ પ્રગટ સિત્ત દ્રવ્યો છે તોપણ ‘હું કર્તા છું અને
આ પુદ્ગલ મારું કર્મ છે’ એવો અજ્ઞાનીનો આ મોહ (અજ્ઞાન) કેમ નાચે છે?

અથવા જો મોહ નાચે છે તો કાણે નાચે, તથાપિ વસ્તુસ્પર્શ તો જોવા છે
તેવું જ છે—જેમ હવે કહે છે—

(મદાક્ષતા)

कर्ता कर्ता भवति न यथा कर्म कर्मापि नैव
ज्ञान ज्ञान भवति च यथा पुद्गल. पुद्गलोऽपि ।
ज्ञानज्योतिर्ज्वलितमचल व्यक्तमतस्तथोच्चै-
श्चिच्छक्तीना निरुपरतोऽत्यतगभीरमेतत् ॥ ९९ ॥

અર્થ—અચળ, સ્થિત અને ચિત્ત્વાદિઓના (જ્ઞાનમાં અનિશાનપ્રતિ-
ષ્ઠેતાના) સમૂહના આગવી અત્યંત ગહીર આ જ્ઞાનજ્યોતિ અતરંગમા ઉત્પન્ન એવી
ગીને જ્ઞાનવ્યમાન થઈ કે—આત્મા અજ્ઞાનમાં ક્તા થતા હતા તે હવે ક્તા થતા નથી
અને અજ્ઞાનના નિમિત્તે પુરુષને કર્મરૂપ થતુ હતુ તે કર્મરૂપ થતુ નથી, વળી જ્ઞાન
જ્ઞાનરૂપ જ રહે છે અને પુરુષ પુરુષરૂપ જ રહે છે

બાવાર્થ—આત્મા જાની થાય ત્યારે જ્ઞાન તે જ્ઞાનરૂપ જ પગલાં છે,
પુરુષકર્મના ક્તા થતુ નથી, વળી પુરુષ પુરુષ જ રહે છે, કર્મરૂપે પરિણમતુ
નથી આમ યથાર્થ જ્ઞાન વચ બંને દ્રવ્યના પગલાંને નિમિત્તનિમિત્તિકભાવ થતા નથી
આતુ જ્ઞાન સમ્યક્દષ્ટિને હોય છે

ટીકા—આ પ્રમાણે જ્ઞાન અને અજ્ઞાન ક્તાકર્મના વેશ છાડીને બંદારે
નીકળી ગયા

બાવાર્થ—જ્ઞાન અને અજ્ઞાન બંને ક્તાકર્મના વેશ ધારણ કરી એક થઈને
ગભૂમિમાં લખલ થયા હતા સમ્યક્દષ્ટિ જ્ઞાન કે જે યથાર્થ જ્ઞાનરૂપ છે તેણે જ્યારે
તેમના જુડે જુડા લક્ષણથી એમ જાણી લીધું કે તેઓ એક નથી પણ બે છે, ત્યારે
તેઓ વેશ દર કરી ગભૂમિમાંથી બહાર નીકળી ગયા બહુરૂપીતુ એવું પ્રવર્તન
હોય છે કે જ્ઞાનરૂપ જ્યારેથી જાણખે નહિ ત્યાંથી એટલા કર્યા કરે, પરંતુ જ્યારે
યથાર્થ જાણખે લે ત્યારે નિજ રૂપ પ્રગટ કરી એકા કરવી છાડી કે તેવી ગીને અહીં
પણ જાણતુ ૧૪૪

જ્ઞાન અનાદિ અજ્ઞાન વસાય નિકાર ઉપાય વલે કરતા સો,
તાકરિ બંધન આન નબૂં વલે લે મુખ દુખ લસામન-સામે,
જ્ઞાન ભયે કરતા ન બને તમ બંધન હોય ખુલે પગપામે,
આતમમાહિ સદા સુવિવાસ દરે સિન પાય રહે નિતિ થાસો

આમ આ સમયસારમંથની આતમખ્યાતિ નામની દીપ્તિ પંડિત જયશ્વરદત્ત-
દત્ત ભારાવનિકામાં બીજે ક્તાકર્મ અધિકારે પૂર્ણ થયો

પુણ્ય-પાપ અધિકાર

પુણ્ય-પાપ બન્ને કરમ, બંધરૂપ હરે માની,
શુદ્ધાત્મા જેણે લલો, નમુ ચરણ હિત બાણી

પ્રથમ ટીકાકાર કહે છે કે ‘હવે એક જ કર્મ બે પાત્રરૂપ થઈને પુણ્ય-પાપરૂપે પ્રવેશ કરે છે’

જેમ નૃત્યના અખાડામાં એક જ પુરુષ પોતાને બે રૂપે બતાવી નાચતો હોય તેને યથાર્થ જાળનાર ઓળખી લે છે અને એક જ બાણ છે, તેવી રીતે એકે કર્મ એક જ છે તોપણ પુણ્ય-પાપના ભેદ બે પ્રકારના રૂપ કરી નાચે છે તેને, સમ્યક્દષ્ટિનું જ્ઞાન કે જે યથાર્થ છે તે એકરૂપ બાણી લે છે તે જ્ઞાનના મહિમાનુ કાવ્ય આ અધિ-કાવ્યની શરૂઆતમાં ટીકાકાર આચાર્ય કહે છે —

(દૃતવિનિબિત)

તદય કર્મ શુમાશુમમેદતો

ઢિતયતા ગતમૈવ્યમુપાનયન્ ।

ગ્લપિતનિર્મરમોઠરજા અય

સ્વયમુદેત્યવવોષમુષાણ્ણવઃ ॥ ૧૦૦ ॥

અર્થ — હવે (કર્તાકર્મ અધિકાર પછી), શુભ અને અશુભના ભેદને લીધે બે પક્ષને પામેલા તે કર્મને એકરૂપ કરેલો, જેણે અત્યંત મોહ-રજને દૂર કરી છે એવો આ (પ્રત્યક્ષ-અનુભવગોચર) જ્ઞાન-મુનાનુ (અમ્યજ્ઞાનરૂપી ચદ્રમાં) અવ્ય દિવ્ય પામે છે

સાવાર્થ — અજ્ઞાનથી એક જ કર્મ બે પ્રકારનું રૂખાનું હોય તેને જ્ઞાને એક પ્રકારનું બતાવ્યું જ્ઞાનમાં મોહરૂપી રજ લાગી રહી હતી તે દૂર કરવામાં આવી

ત્યારે યથાર્થ જ્ઞાન થયું, જેમ ચંદ્રને વા જા ના ના ધુન્નસવ પદ્ય આરૂં આને ત્યારે
યથાર્થ પ્રકાશ થતો નથી પરંતુ આગળ દર થતા ચંદ્ર યથાર્થ પ્રકાશ છે, તેવી રીતે
આરૂં પણ જ્ઞાન.

હવે ધુન્ન-પાપના સ્વરૂપના જ્ઞાનપ દાખ્ય કરું છે —

(૧૩૧૧)

एसो दूरतयजति मदिरा ब्राह्मणत्वमिमामना-

दन्त्य शुद्रः स्यमदमिति स्नाति निय तयैव ।

द्रावप्यतૌ યુગપદુદરાન્નિર્ગતૌ શુદ્ધિસાધા-

નૃદૌ સાસાદપિ ચ ચરતો જાતિમેદશ્રમેણ ॥ ૧૦૧ ॥

અર્થ — (શૂદ્રાણીના એકી સાથે જન્મના બે પુત્રોમાંથી એક બ્રાહ્મણને ત્યાં
દીપ્તિ અને બીજાને શૂદ્રના પદ જ મળે) એકે તે ' શૂદ્ર બ્રાહ્મણ ' એમ બ્રાહ્મણ
તના અભિમાનને લીધે મદિરાને દૂરથી જ છાડે છે અર્થાત્ સ્પર્શિતા પછી નથી, બીજા
' શૂદ્ર પોતે શૂદ્ર ' એમ માનીને મદિરાથી જ નિત્ય સ્નાન કરે છે અર્થાત્ તેને પરિવ
ગણે છે આ બંને પુત્રો શૂદ્રાણીના બેન્થી એકી સાથે જન્મ્યા છે તેથી (પરમાર્થ)
બંને માફાજ શૂદ્ર છે, તોપણ જાતિબેદના ક્ષમ મહિત તેઓ પ્રવર્તે છે—આશ્ચર્ય કરે
છે (આ પ્રમાણે ધુન્ન પાપનું પદા જાણવું)

સાવાર્થ — ધુન્ન પાપ બંને વિભાવપરિણતિથી ઉપજ્યા હોવાથી બંને
જન્મરૂપ જ છે વ્યવહાર-દિગ્ધે ક્ષમને લીધે તેમની પ્રવૃત્તિ ભુદી ભુદી સાસવાથી,
સાદુ અને ખગખ—એમ બે પ્રકાર તેઓ દખાય છે પન્માર્થદષ્ટિ તો તેમને એકરૂપ
જ, બધરૂપ જ, માખ જ જાણે છે

હવે શુભાશુભ કર્મના સ્વભાવનું વર્ણન માથામાં કરે છે —

कममसुह कुसील मुहकम्म चावि जाणह मुसील ।

रुह त होदि मुसील ज ससार पवेसेदि ॥ ૧૪૫ ॥

કમ અશુભ કુસીલ શુભકર્મ ચાપિ જાનીવ મુસીલ્મ્ ।

રુપ તદ્ભવતિ મુસીલ યત્તમાર પ્રવેજયતિ ॥ ૧૪૫ ॥

છે કર્મ અશુભ કુસીલ ને જાણે મુસીલ શુભકર્મને ।

તે કેમ હોય મુસીલ જે સસારમાં દાખલ કરે ? ૧૪૫

અન્વયાર્થઃ—[અશુભ કર્મ] અશુભ કર્મ [કુશીલ] કુશીલ છે (-પરામ
છ) [અપિ જ] અને [શુભકર્મ] શુભ કર્મ [સુશીલ] સુશીલ છે (-સાધુ છે)
એમ [જાતીય] તમે 'નવો છો' [નત્] તે [સુશીલ] સુશીલ [કથ] કેમ [ભવતિ]
હોય [યત્] કે જે [સસાર] (જીવને) સમારમા [પ્રવેશયતિ] પ્રવેશ કરાવે છે ?

ટીકા—કોઈ કર્મને શુભ જીવપરિણામ નિમિત્ત હોવાથી અને કોઈ કર્મને
અશુભ જીવપરિણામ નિમિત્ત હોવાથી કર્મના કારણમા ભેદ—તફાવત છે (અર્થાત્
કાંચ જુદા જુદા છે), કોઈ કર્મ શુભ પુરુષલપરિણામમય અને કોઈ કર્મ અશુભ
પુરુષલપરિણામમય હોવાથી કર્મના સ્વભાવમા ભેદ છે, કોઈ કર્મના શુભ ફળરૂપે અને
કોઈ કર્મનો અશુભ ફળરૂપે વિષાક થતો હોવાથી કર્મના અનુભવમા (-સ્વાદમા) ભેદ
છે, કોઈ કર્મ શુભ (સારા) એવા મોક્ષમાર્ગને આશ્રિત હોવાથી અને કોઈ કર્મ અશુભ
(ખરાબ) એવા બંધમાર્ગને આશ્રિત હોવાથી કર્મના આશ્રયમા ભેદ છે. માટે—એકે
(પ્રમાર્થ) કર્મ એક જ છે તોપણ—કેટલાકનો એવો પક્ષ છે કે કોઈ કર્મ શુભ છે
અને કોઈ કર્મ અશુભ છે પરંતુ તે તો પ્રતિપક્ષ અર્થાત્ વિરુદ્ધ પક્ષ છે તેનો નિષેધ
સ્વાભાવિક નિષેધ પક્ષ આ પ્રમાણે છે—

શુભ કે અશુભ જીવપરિણામ કેવળ અજ્ઞાનસ્વરૂપ હોવાથી એક છે, તે એક
હોવાથી કર્મના કારણમા ભેદ નથી, માટે કર્મ એક જ છે શુભ કે અશુભ પુરુષલ-
પરિણામ કેવળ પુરુષલમય હોવાથી એક છે, તે એક હોવાથી કર્મના અનુભવમા ભેદ
નથી, માટે કર્મ એક જ છે શુભ કે અશુભ ફળરૂપે થતો વિષાક કેવળ પુરુષલમય
હોવાથી એક છે, તે એક હોવાથી કર્મના અનુભવમા (-સ્વાદમા) ભેદ નથી, માટે
કર્મ એક જ છે શુભ (સારા) એવો મોક્ષમાર્ગ તો કેવળ જીવમય હોવાથી અને
અશુભ (ખરાબ) એવો બંધમાર્ગ તો કેવળ પુરુષલમય હોવાથી તેઓ અનેક (-જુદા
જુદા, બે) છે, તેઓ અનેક હોવા છતાં કર્મ તો કેવળ પુરુષલમય એવા બંધમાર્ગને
જ આશ્રિત હોવાથી કર્મના આશ્રયમા ભેદ નથી, માટે કર્મ એક જ છે

ભાવાર્થ—કોઈ કર્મ તો અરહંતાદિમા ભક્તિ અનુગમ, જોવા પ્રત્યે અનુ-
રૂપતાના પરિણામ, મદ કથાયથી ચિત્તાની દિગ્ભ્રમવગતા ઇત્યાદિ શુભ પરિણામોના નિમિત્તે
ધાય છે અને કોઈ કર્મ તીવ્ર ક્રોધાદિક અશુભ લેખ્યા, નિર્દયપણ, નિયયાભક્તિ, દેવ-શુભ
આદિ પૂજ્ય પુરુષો પ્રત્યે નિનયભાવે ન પ્રવર્તે છતાં અશુભ પરિણામોના નિમિત્તથી
વાપ છે, આમ હેતુનો ભેદ હોવાથી કર્મના શુભ અને અશુભ એવા બે ભેદ છે
માતાનેદનીય, શુભઆયુ, શુભનામ અને શુભગોત્ર—એ કર્મોના પરિણામ (-પ્રકૃતિ
વગેરે—)મા તથા ચાર વાર્તાઓ, અજ્ઞાતાવેનીય, અશુભઆયુ, અશુભનામ, અશુભ-
ગોત્ર—એ કર્મોના પરિણામ (-પ્રકૃતિ વગેરે—)મા ભેદ છે, આમ સ્વભાવનો ભેદ હોવાથી

કર્મના શુભ અને અશુભ એવા બે ભેદ છે કેઈ કર્મના ફળનો અનુભવ મુખરૂપ છે અને કેઈ કર્મના ફળનો અનુભવ દુઃખરૂપ છે, આમ અનુભવનો ભેદ હોવાથી કર્મના શુભ અને અશુભ એના બે ભેદ છે કેઈ કર્મ શોધમાર્ગને આકર્ષિત છે (અર્થાત્ શોધ માર્ગમાં બંધાય છે) અને કેઈ કર્મ બંધમાર્ગના આકર્ષણ છે, આમ આકર્ષણનો ભેદ હોવાથી કર્મના શુભ અને અશુભ એના બે ભેદ છે આ પ્રમાણે હેતુ, સ્વભાવ, અનુભવ અને આકર્ષણ—એ ચાર પ્રકાર કર્મમાં ભેદ હોવાથી કેઈ કર્મ શુભ છે અને કેઈ અશુભ છે એમ કહેવા નો પથ છે

હવે એ બેંધનનો નિષેધ કરામાં આવે છે—જનના શુભ અને અશુભ પરિણામ બંને અજ્ઞાનમય છે તેથી કર્મનો હેતુ એક અજ્ઞાન જ છે, માટે કર્મ એક જ છે શુભ અને અશુભ પુરુષપરિણામ બંને પુરુષમય જ છે તેથી કર્મનો સ્વભાવ એ- પુરુષપરિણામરૂપ જ છે, માટે કર્મ એક જ છે મુખરૂપ અને દુઃખરૂપ અનુભવ બંને પુરુષમય જ છે તેથી કર્મનો અનુભવ એક પુરુષમય જ છે, માટે કર્મ એક જ છે શોધમાર્ગ અને બંધમાર્ગમાં, શોધમાર્ગ તો કેવળ જ્ઞાનના પરિણામમય જ છે અને બંધમાર્ગ કેવળ પુરુષતાના પરિણામમય જ છે તેથી કર્મનો આકર્ષણ કેવળ બંધમાર્ગ જ છે (અર્થાત્ કર્મ એક બંધમાર્ગના આકર્ષણે જ થાય છે—શોધમાર્ગમાં થતા નથી), માટે કર્મ એક જ છે

આ પ્રમાણે કર્મના ગુણાશુભ ભેદના પશ્ચે ગૌલ કરી તેના નિષેધ કર્યો, તાત્કાલિકે અભેંધપણ પ્રમાણ છે, અને અભેંધપણી જોવામાં આવે તો કર્મ એક જ છે—બે નથી

હવે આ અર્થનું કળગરૂપ કાવ્ય કહે છે—

(ઉપનિષદ)

हेतुस्वभावानुपवाधयाणा
सदाप्यभेदाच्च हि कर्ममेव ।
तद्वचमार्गायितमेवमिष्ट
स्वयं समस्तं खलु वचहेतु ॥ १०२ ॥

અર્થ—હેતુ, સ્વભાવ, અનુભવ અને આકર્ષણ—એ ચારનો (અર્થાત્ એ ચાર પ્રમાણ) મનાય અભેદ હોવાથી કર્મમાં નિશ્ચયથી ભેદ નથી, માટે, સમસ્ત કર્મ પાતે નિશ્ચયથી બંધમાર્ગને આકર્ષિત હોવાથી અને બંધ કાવ્ય હોવાથી, કર્મ એક જ માત્રમાં આવ્યું છે—એક જ માનવું થાય છે ૧૪૫

હવે, (શુભ-અશુભ) બન્ને કર્મો અવિરોધપણે (કાંઈ તફાવત વિના) બંધના

કારણ છે એમ સિદ્ધ કરે છે —

સૌવર્ણિયં પિ ણિયલં વંધદિ કાલાયસં પિ જહ પુરિસ ।

વધદિ એવ જીવં સુહમસુહં વા કદ કમ્મં ॥ ૧૪૬ ॥

સૌવર્ણિકમપિ નિગલ વધ્નાતિ કાલાયસમપિ યથા પુરુષમ્ ।

વધ્નાત્યેવ જીવ શુભમશુભ વા કુત્ત કર્મ ॥ ૧૪૬ ॥

અન્વયાર્થ — [યથા] જેમ [સૌવર્ણિક] મુવર્ણની [નિગલ] બેડી [અપિ] પણ [પુરુષ] પુરુષને [વધ્નાતિ] બાધે છે અને [કાલાયસ] લોખાંડની [અપિ] પણ બાધે છે, [વધ] તેથી રીતે [શુભ વા અશુભ] શુભ તેમ જ અશુભ [કુત્ત કર્મ] કરેછું કર્મ [જીવ] જીવને [વધ્નાતિ] (અવિરોધપણે) બાધે છે

ટીકા—જેમ મુવર્ણની અને લોખાંડની બેડી કાંઈ પણ તફાવત વિના પુરુષને બાધે છે કારણ કે બંન્નપણાની અપેક્ષાએ તેમનામાં તફાવત નથી, તેની રીતે શુભ અને અશુભ કર્મો કાંઈ પણ તફાવત વિના પુરુષને (જીવને) બાધે છે કારણ કે બંન્નપણાની અપેક્ષાએ તેમનામાં તફાવત નથી ૧૪૬

હવે બન્ને કર્મોના નિષેધ કરે છે —

તદ્દા દુ કુસીલેહિ ય રાય મા કુણહ મા વ સંસર્ગ ।

સાહીણો હિ વિણાસો કુસીલસંસર્ગરાયેણ ॥ ૧૪૭ ॥

તસ્માત્તુ કુશીલાભ્યા ચ રાગ મા કુલ્લ મા વા સસર્ગમ્ ।

સ્વાધીનો હિ વિનાશઃ કુશીલસસર્ગરાયેણ ॥ ૧૪૭ ॥

અન્વયાર્થ — [તસ્માત્તુ] મટિ [કુશીલાભ્યા] એ બન્ને કુશીલો સાથે [રાગ] રાગ [મા કુલ્લ] ન કરે [વા] અથવા [સસર્ગમ્] સસર્ગ પણ [મા]

જ્યમ લોહનું ત્યમ કનકનું જ જીવ જ કરે પુરુષને, એવી રીતે શુભ કે અશુભ કૃત કર્મો બાધે જીવને. ૧૪૬.

તેથી કરે નહિ રાગ કે સસર્ગ એ કુશીલોત્તમો, છે કુશીલના સસર્ગ-રાગે { સ્વાધીનતાત્તમો ૧૪૭

ન કરે. [હિ] કારણ કે [કુશીન્સસર્ગરમેણ] કુશીન સાથે સસર્ગ અને રાગ કન્વાધી
[સ્વાધીન વિનાય] સ્વાધીનતાનો નાશ થાય છે (અથવા તે પોતાનો ઘાત પોતાથી
જ થાય છે)

ટીકા — જેમ કુશીન (ખરામ) એવી મનોગ્મ અને અમનોરમ હાથલીપ
કૂટણી સાથે ગાગ અને સસર્ગ (હાવીને) બંના કારણ થાય છે તેવી રીતે કુશીન
એના શુભ અને અશુભ કર્મ સાથે ગાગ અને સસર્ગ બંના કારણ હોવાથી, શુભ
શુભ કર્મો સાથે રાગ અને સસર્ગનો નિવેર કન્વાધા આવ્યો છે ૧૪૭

હવે, બંને કર્મો નિવેરનાયોગ્ય છે એ વાતથી ભગવાન કુદ્દુહાચાર્ય પોતે જ
દર્શાવેલી સમર્થન કરે છે —

જહ નામ કોવિ પુરિસો કુચ્છિયસીલ જણ વિયાણિતા ।

વ્જેદિ તેણ સમય સસર્ગ રાયફરણ ચ ॥ ૧૪૮ ॥

એવેવ કમ્મપયટીમીલસહાય ચ કુચ્છિદ ણાઉ ।

વ્જ્જતિ પરિહરતિ ચ તત્સમગ્ગ મહાપરયા ॥ ૧૪૯ ॥

યથા નામ મોડપિ પુરુષ કુત્સિતશીલ જન વિશાય ।

વર્જયતિ તેન સમય સસર્ગ રાયફરણ ચ ॥ ૧૪૮ ॥

એવમેવ કર્મપ્રકૃતિશીલસ્વભાવ ચ કુત્સિત બાત્વા ।

વર્જયતિ પરિહરતિ ચ તત્સમગ્ગે સ્વભાવરતા ॥ ૧૪૯ ॥

અન્યથાર્થ — [યથા નામ] જેમ [કોડપિ પુરુષ] કેઈ પુરુષ [કુત્સિત
શીલ] કુત્સિત બીનચાળા અર્થાત્ ખગામ સ્વભાવચાળા [જન] પુરુષને [વિશાય]
બાણીને [તેન સમય] તેની સાથે [સસર્ગે ચ રાયફરણ] સસર્ગ અને રાગ કર્મો
[વર્જયતિ] છોડી કે છે, [એવ એવ ચ] તેવી જ રીતે [સ્વભાવરતા] સ્વભાવના
રત પુરુષો [કર્મપ્રકૃતિશીલસ્વભાવ] કર્મપ્રકૃતિના શીન સ્વભાવને [કુત્સિત] કુત્સિત

તેવી રીતે કે પુરુષ કુત્સિતશીલ જનને બાણીને,

સસર્ગ તેની સાથે તેમ જ ગાગ કન્વા પરિતરે, ૧૪૮

જેમ જ કર્મપ્રકૃતિશીલસ્વભાવ કુત્સિત બાણીને,

તેમ ભાવના રત ગાગ ને સસર્ગ તેનો પરિહરે ૧૪૯

અર્થાત્ ખરાબ [જ્ઞાત્વા] જાણીને [તત્સર્ગ] તેની સાથે સર્ગ [વર્જયતિ] છાડી છે [પરિહરતિ ચ] અને રાગ છાડી દે છે

ટીકા—જેમ કેઈ કુશળ વન હુન્તી પોતાના બંને માટે સમીપ આનતી મુદર મુખનાળી મનોગમ કે અમનોગમ હાથણીરૂપી કૂટણીને પરમાર્થે ખૂરી જાણીને તેની સાથે રાગ તથા સર્ગ કરતો નથી, તેવી રીતે આત્મા અસગી જ્ઞાની થયો વડો પોતાના બંને માટે સમીપ આનતી (દિવ્યમા આનતી) મનોગમ કે અમનોગમ (શુભ કે અશુભ)—બધીયે કર્મપ્રકૃતિને પરમાર્થે ખૂરી જાણીને તેની સાથે રાગ તથા સર્ગ કરતો નથી

ભાવાર્થ—હાથીને પકડવા હાથણી રાખવામા આવે છે, હાથી કામાન વધે એકો તે હાથણીરૂપી કૂટણી સાથે રાગ તથા સર્ગ કરે છે તેવી પકડાઈ જઈને પગધીન થઈને કુખ ભોગવે છે, અને જો ચતુર હાથી હોય તો તેની સાથે રાગ તથા સર્ગ કરતો નથી, તેવી રીતે અજ્ઞાની જન કર્મપ્રકૃતિને સાગી સમજીને તેની માથે રાગ તથા સર્ગ કરે છે તેથી બધા પડી પરાધીન થઈને સસારના કુખ ભોગવે છે, અને જો જ્ઞાની હોય તો તેની સાથે રાગ તથા સર્ગ કદી કરતો નથી ૧૪૮-૧૪૯

હવે, બન્ને કર્મો બંધના કારણ છે અને નિષેધનાચોગ્ય છે એમ આગમથી સિદ્ધ કરે છે—

રક્તો વધદિ કમ્મ મુચદિ જીવો વિરાગસપત્તો ।

एसो जिणोवदेसो तद्वा कम्मेषु मा रज्ज ॥ १५० ॥

रक्तो यत्राति कर्म मुच्यते जीवो विरागसप्राप्तः ।

एषो जिनोपदेशः तस्मात् कर्मसु मा रज्यस्व ॥ १५० ॥

અન્યથાર્થ—[રક્ત જીવ] રાગી જન [કર્મ] કર્મ [યત્નાતિ] બાંધે છે [વિરાગસપ્રાપ્ત] અને વેરાશયને પામેલો જન [મુચ્યતે] કર્મથી દૂર છે—[એવ] આ [જિનોપદેશ] જિનભગવાનનો ઉપદેશ છે, [તસ્માત્] માટે (હે બંધુ જીવ !) છે [કર્મસુ] કર્મોમા [મા રજ્યસ્વ] પ્રીતિ—રાગ ન કર

ટીકા—“ મત્ત અર્થાત્ ગગી અનશ્ય કર્મ બાંધે અને નિગ્ગ અર્થાત્ નિગ્ગી જ કર્મથી દૂર ” એવુ જે આ આગમનવન છે તે, સામાન્યપણે ગગીપણના નિમિત્ત

જવ રક્ત બાંધે કર્મને, વૈરાગ્યપ્રાપ્ત મુકાય છે.

—એ જિનતાણો ઉપદેશ તેથી ન ગય તુ કર્મો નિષે. ૧૫૦

પણાને લીધે શુભ અને અશુભ બન્ને કર્મને અવિરોધપણે બાધના કારણ તરીકે સિદ્ધ કરે છે અને તેથી બન્ને કર્મને નિષેધે છે

આ અર્થનું કળશારૂપ કાવ્ય કહે છે —

(સ્વામી)

કર્મ સર્વમપિ સર્વવિદો યદ્
 ઘષસાવનમુગ્ધન્યવિશેષાત્ ।
 તેન સર્વમપિ તત્પતિપિદ્ધ
 જ્ઞાનમેવ વિહિત શિવહૃત્ ॥ ૧૦૩ ॥

અર્થ — વાસ્તવ કે સર્વવિદો સમસ્ત (શુભ તેમ જ અશુભ) કર્મને અવિરોધપણે બાધતું સાધન (કારણ) કહે છે તેથી (એમ સિદ્ધ થયું કે સર્વવિદોએ) સમસ્ત કર્મને નિષેધે છે અને જ્ઞાનને જ મોક્ષનું કારણ દેખાતું થયું છે

જો સમસ્ત કર્મ નિષેધનામા આ થયું છે તો પછી મુનિઓને શમન કેવું રહ્યું તે હવેના કળશમા કહે છે —

(શિખરિણી)

નિપિદ્ધે સર્વસ્મિન્ સુકૃતદુરિતે કર્મણિ નિલ
 મૃત્તે નૈષ્કર્મ્યે ન સ્વલ્પ મૂનયઃ સત્યશરણાઃ ।
 તદા જ્ઞાને જ્ઞાન પ્રતિચરિતમેષા હિ શરણ
 સ્વયં વિદત્યેતે પરમમૃત તત્ર નિરતા ॥ ૧૦૪ ॥

અર્થ — શુભ આચરણરૂપ કર્મ અને અશુભ આચરણરૂપ કર્મ — એવા સમસ્ત કર્મનો નિરોધ કરનામા આનંદા અને એ રીતે નિષ્કર્મ અવસ્થા પ્રવર્તેલા, મુનિઓ કાંઈ અશરણ નથી, (કારણ કે) જ્યારે નિષ્કર્મ અવસ્થા (નિવૃત્તિ અવસ્થા) પ્રવર્તે છે ત્યારે જ્ઞાનમા આચરણ કરતું — રમી કરતું — પરિણમતું જ્ઞાન જ તે મુનિઓને શરણ છે, તેઓ તે જ્ઞાનમા લીન થયા થકા પરમ અમૃતને પામે અનુભવે છે — આસ્વાદે છે

સાવાર્થ — ' સુકૃત કે દુકૃત — બન્નેનો નિરોધ કરનામા આનંદો છે તો પછી મુનિઓને મર્દખલ કરનાનું નહિ મહેનતથી તેઓ મુનિપણ જ્ઞાન આશ્રયે, શા આશ્રયન નહીં પાળી શકે ? ' — એમ કોઈને શંકા થાય તો તેનું સમાધાન આવાર્થદેવે કર્યું છે —

સર્વ કર્મોના ત્યાગ થયે જ્ઞાનનું મહા શબ્દ છે તે જ્ઞાનમા લીન થતાં મર્વ આકુળતા સહિત પરમાનંદનો ભોગવટો હોય છે—જેનો સ્વાદ જ્ઞાની જ જાણે છે અજ્ઞાની કપાયી છન કર્મને જ સર્વસ્વ જાણી તેમા લીન થઈ રહ્યો છે, જ્ઞાનાનંદનો સ્વાદ નથી જાણતો ૧૫૦

હવે, જ્ઞાન મોક્ષનું તારણ છે એમ સિદ્ધ કરે છે —

પરમદ્રો સ્વલુ સમઓ સુદ્ધો જો કેવલી મુળી ણાળી ।

તદ્વિ દ્વિદા સહાવે મુણિણો પાવતિ ણિવ્વાણ ॥ ૧૫૧ ॥

પરમાર્થઃ સત્ત્વ સમયઃ શુદ્ધો યઃ કેવલી મુનિર્જ્ઞાની ।

તત્ત્વિન્ સ્થિતાઃ સ્વભાવે મુનયઃ પ્રાપ્નુવતિ નિર્વાણમ્ ॥ ૧૫૧ ॥

અન્યથાર્થ — [સ્વલુ] નિશ્ચયથી [ય] જે [પરમાર્થ] પરમાર્થ (પરમ - પદાર્થ) છે, [સમય] સમય છે, [શુદ્ધ] શુદ્ધ છે, [કેવલી] કેવળી છે, [મુનિ] મુનિ છે, [જ્ઞાની] જ્ઞાની છે, [તત્ત્વિન્ સ્વભાવે] તે સ્વભાવમા [સ્થિતા] સ્થિત , [મુનય] મુનિઓ [નિર્વાણ] નિર્વાણને [પ્રાપ્નુવતિ] પામે છે

ટીકા — જ્ઞાન મોક્ષનું કારણ છે, કેમ કે જ્ઞાન શુભાશુભ કર્મોના બંધનું કારણ નહિ હોનાથી તેને એ રીતે મોક્ષનું કારણપણું બને છે તે જ્ઞાન, સમસ્ત કર્મ આદિ અન્ય ભતિઓથી ભિન્ન કેવળ જુદી જ ભતનો પરમાર્થ (-પરમ પદાર્થ) છે—આત્મા છે તે (આત્મા) એકી સાથે એકરૂપે પ્રગર્ભતા એના જે જ્ઞાન અને ગમન (પરિભ્રમન) તે-સ્વરૂપ હોનાથી સમય છે, સદૃશ નયપરોક્ષથી અભિસિત (અભિચિત) એના એક જ્ઞાનસ્વરૂપ હોનાથી શુદ્ધ છે, કેવળ ચિન્માત્ર વસ્તુસ્વરૂપ હોનાથી કેવળી છે, દેહા મનન-માત્ર (જ્ઞાનમાત્ર) ભાનસ્વરૂપ હોવાથી મુનિ છે, પોતે જ જ્ઞાનસ્વરૂપ હોનાથી જ્ઞાની છે, 'સ્વ'તા ભનનમાત્રસ્વરૂપ હોનાથી સ્વભાવ છે અથવા સ્વત (પોતાથી જ) ચેત-ન્યના *ભનનમાત્રસ્વરૂપ હોનાથી સદ્ભાવ છે (કારણ કે જે સત્ત્વ હોય તે સત્-સ્વરૂપ જ હોય) આ પ્રમાણે શબ્દભેદ હોના છતાં વસ્તુભેદ નથી (—નામ જુદા જુદા છે છતાં વસ્તુ એક જ છે)

* ભનન = હોવું તે

પરમાર્થ છે નક્કી, સમય છે, શુદ્ધ, કેવળી, મુનિ, જ્ઞાની છે, એવા સ્વભાવે સ્થિત મુનિઓ મોક્ષની પ્રાપ્તિ કરે. ૧૫૧

હવે રીતે પણ, પુણ્યકર્મના પદ્મપાતીને સમજાવના માટે તેના દોષ ખતાવે છે -

પરમદ્વાહિમ જે તે અણ્ણાણેણ પુણ્ણમિચ્છતિ ।

મસારગમણહેદુ વિ મોક્ષહેદુ અજાણતા ॥ ૧૫૪ ॥

પરમાર્થવાદા જે તે અજ્ઞાનેન પુણ્યમિચ્છતિ ।

સસારગમનહેતુમપિ મોક્ષહેતુમજાનતઃ ॥ ૧૫૪ ॥

અન્યથાર્થ — [જે] જેઓ [પરમાર્થવાદા] પરમાર્થથી બાહ્ય છે [જે] તેઓ [મોક્ષહેતુમ] મોક્ષના હેતુને [અજાણતા] નહિ જાણતા થકા—[સસારગમન હેતુમ અપિ] જોકે પુણ્ય સસારગમનના હેતુ છે તોપણ—[અજાણતા] અજ્ઞાનથી [પુણ્ય] પુણ્યને (મોક્ષનો હેતુ જાણીને) [ઇચ્છતિ] ઇચ્છે છે

ટીકા—સમસ્ત કર્મના પથનો નાશ કરવાથી ઉપજતો જે આત્મવાણ (નિજ સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ) તે આત્મવાણસ્વરૂપ મોક્ષને આ જગતમાં કેટલાક જીવો ઇચ્છતા હોના છતાં, મોક્ષના કારણભૂત સામાયિકની—કે જે સામાયિક સમયગર્ભિ જ્ઞાન વ્યવિનયલોચનાના પદ્મપાતી જ્ઞાનના *જનનમાન છે, એકામતાસક્ષણવાણ છે અને સમયસારસ્વરૂપ છે તેની—પ્રતિજ્ઞા લાગે પણ, કુરત કર્મચન્ને પાર ઊતરનાની નામગીરિ લીધે (અસમર્થતાને લીધે) પદ્મપાતી જ્ઞાનના અનુભવનમાન જે સામાયિક તે સામાયિકસ્વરૂપ આત્મસ્વભાવને નહિ પામતા થકા, જેમને અત્યંત સ્થૂલ સકલેશપગ્નિભરૂપ કર્મો નિવૃત્ત થયા છે અને અત્યંત સ્થૂલ નિશુદ્ધપરિણામરૂપ કર્મો પ્રવર્તે છે એવા તેઓ, કર્મના અનુભવના શુરપતા-વ્યુપપાની પ્રાપ્તિમાનથી જ સત્ત્વ ચિત્તના યથા થકા, પોતે સ્થૂલ લભ્યના હોતિ (સકલેશપગ્નિભાવે છાડતા હોના જતા) સમસ્ત કર્મકારને મૂળથી ઉણેડતા નથી આ રીતે તેઓ, પોતે પોતાના અજ્ઞાનથી કેવળ અશુભ કર્મને જ બચતુ કારણ માનીને, નત્ર, નિયમ, શીલ, તથા વગેરે શુભ કર્મો પણ બચના કારણ હોવા છતાં તેમને બચના કારણ નહિ જાણતા થકા, મોક્ષના કારણ તરીકે તેમને અગીયાર કરે છે—મોક્ષના કારણ તરીકે તેમને આશ્રય હો છે

* જનન = યતુ તે પગ્નિભાવ

પરમાર્થબાહ્ય જીવો અરે! જાણે ન હેતુ મોક્ષનો,
અજ્ઞાનથી તે પુણ્ય ઇચ્છે હેતુ જે સસારનો ૧૫૪

ભાવાર્થ—કેટલાક અજ્ઞાની લોકો દીક્ષા લેતી વખતે સામાયિકની પ્રતિજ્ઞા લે છે પરંતુ મુક્તિ એના આત્મસ્વભાવની શ્રદ્ધા, લક્ષ તથા અનુભવ નહિ કરી શકવાથી, સ્થૂલ લક્ષ્યનાળા તે જોયો સ્થૂલ મહાલેશપરિણામોને છોડીને એવા જ સ્થૂલ વિશુદ્ધ-પરિણામોમા (શુભ પરિણામોમા) રાચે છે (મહાલેશપરિણામો તેમ જ વિશુદ્ધપરિણામો ખત્રે અત્યંત સ્થૂલ છે, આત્મસ્વભાવ જ મુક્તિ છે) આ રીતે તેઓ—જોકે વાસ્તવિક રીતે સર્વકર્મરહિત આત્મસ્વભાવનું અનુભવન જ મોક્ષનું કારણ છે તેપણુ—કર્માનુભવના બહુપલા-ધોડાપણાને જ બંધ-મોક્ષનું કારણ માનીને, વ્રત, નિયમ, શીલ, તપ વગેરે શુભ કર્મોના મોક્ષના હેતુ તરીકે આશ્રય કરે છે ૧૫૪

હવે જોયો પરમાર્થ મોક્ષકારણ (ખરું મોક્ષનું કારણ) ખતાવે છે—

જીવાદીસદ્ગુણં સમ્મત્ત તેસિમધિગમો જ્ઞાનં ।

રાયાદીપરિહરણ ચરણ એસો દુ મોક્ષપથો ॥ ૧૫૫ ॥

જીવાદિશ્રદ્ધાન સમ્યક્ત્વ તેપામધિગમો જ્ઞાનમ્ ।

રાગાદિપરિહરણ ચરણ ઇપસ્તુ મોક્ષપથઃ ॥ ૧૫૫ ॥

અન્યવાર્થ—[જીવાદિશ્રદ્ધાન] જીવાદિ પદાર્થોનું શ્રદ્ધાન [સમ્યક્ત્વ] સમ્યક્ત્વ છે, [તેપા મધિગમ] તે જીવાદિ પદાર્થોના અધિગમ [જ્ઞાનં] જ્ઞાન છે અને [રાગાદિપરિહરણ] ગગાદિના ત્યાગ [ચરણ] ચારિત્ર છે,—[ઇપસ્તુ] આ જ [મોક્ષપથ] મોક્ષનો માર્ગ છે

ટીકા—મોક્ષનું કારણ ખરેખર સમ્યક્જ્ઞાન-જ્ઞાન-ચારિત્ર છે તેમા, સમ્યક્જ્ઞાન તે જીવાદિ પદાર્થોના શ્રદ્ધાનસ્વભાવે જ્ઞાનનું થયું—પરિણામનું તે છે, જીવાદિ પદાર્થોના જ્ઞાનસ્વભાવે જ્ઞાનનું થયું—પરિણામનું તે જ્ઞાન છે, ગગાદિના ત્યાગસ્વભાવે જ્ઞાનનું થયું—પરિણામનું તે ચારિત્ર છે માટે જ્ઞાન જ પરમાર્થ મોક્ષકારણ છે

ભાવાર્થ.—આત્માનું અસામાન્ય સ્વરૂપ જ્ઞાન જ છે વળી આ પ્રકારના જ્ઞાનને જ પ્રમાણ કરીને વ્યાખ્યાન છે તેથી ‘સમ્યક્જ્ઞાન, જ્ઞાન અને ચારિત્ર—એ ત્રણેય સ્વરૂપ જ્ઞાન જ પામીએ છે’ એમ કહીને જ્ઞાનને જ મોક્ષનું કારણ કહ્યું છે જ્ઞાન છે તે અબેદ વિવક્ષામા આત્મા જ છે—એમ કહેવામા કાંઈ પણ વિરોધ નથી માટે ટીકામા કેટલોક સ્થળે આવાર્થકરૂપે જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્માને ‘જ્ઞાન’ગણધી કહ્યો છે ૧૫૫.

જીવાદિનું શ્રદ્ધાન મમકિત, જ્ઞાન તેમનું જ્ઞાન છે,

રાગાદિ-વર્જન ચરણ છે, ને આ જ મુક્તિપથ છે. ૧૫૫

હો, પરમાર્થ મોક્ષહેતુથી અન્ય જે કર્મ તેના નિષેધ કરે છે.—

મોક્ષૂણ ણિચ્છયદ્ધ વવહારેણ વિદુસા પવટ્ટતિ ।

પરમદ્દમમ્મિદાણ દુ જદીણ કમ્મક્કસ્યો વિહિઓ ॥ ૧૫૬ ॥

મુક્ત્વા નિશ્ચયાર્થે વ્યવહારેણ વિદ્વાસ. પ્રવર્તેતે ।

પરમાર્થમાશ્રિતાના હુ યતીના કમસ્યો વિહિત ॥ ૧૫૬ ॥

અન્યથાર્થ — [નિશ્ચયાર્થ] નિશ્ચયનયના નિયયને [મુક્ત્વા] છાડીને [વિદ્વાસ] વિદ્વાનો [વ્યવહારેણ] વ્યવહાર વડે [પ્રવર્તેતે] પ્રવર્તે છે, [હુ] પરમદ્દમ [પરમાર્થે આશ્રિતાના] પરમાર્થને (આત્મસ્વરૂપને) આશ્રિત [યતીના] યતીશ્રેણીના [કમ્મક્કસ્ય] કર્મનો નાશ [વિહિત] આગમના કહ્યો છે (કેવળ વ્યવહારમય પ્રવર્તનારા પડિતાને કર્મક્ષય થતો નથી)

ટીકા—પરમાર્થ મોક્ષહેતુથી જુદા, જે જ્ઞાન, તપ વગેરે શુભકર્મસ્વરૂપ મોક્ષહેતુ કેરવા લોકો માને છે, તે આગ્રેય નિયમનામા આવ્યો છે, નાનું કે તે (મોક્ષહેતુ) અન્ય દ્રવ્યના સ્વભાવનાળો (અર્થાત્ પુ ગતસ્વભાવી) હોનાથી તેના સ્વભાવ વડે જ્ઞાનનું ભનન થતું નથી,—માત્ર પરમાર્થ મોક્ષહેતુ જ એક દ્રવ્યના સ્વભાવનાળો (અર્થાત્ સ્વસ્વભાવી) હોનાથી તેના સ્વભાવ વડે જ્ઞાનનું ભનન થાય છે

ભાવાર્થ—મોક્ષ આત્માનો થાય છે તો તેનું કારણ પણ આત્મસ્વભાવી હોતું જોઈએ જે અન્ય દ્રવ્યના સ્વભાવનાળું હોય તેનાથી આત્માનો મોક્ષ કેમ થાય શુભ કર્મ પુ ગતસ્વભાવી છે તેથી તેના ભનનથી પરમાર્થ આત્માનું ભનન ન થ શકે, માટે તે આત્માના મોક્ષનું કારણ થતું નથી જ્ઞાન આત્મસ્વભાવી છે તેથી તેના ભનનથી આત્માનું ભનન થાય છે, માટે તે આત્માના મોક્ષનું કારણ થાય ॥ અર્થે જ્ઞાન જ વાસ્તવિક મોક્ષહેતુ છે

હવે આ જ અર્થના કળશરૂપ બે શ્લોકો કહે છે—

(અનુક્રમ)

તત્ત જ્ઞાનમ્વભાવેન જ્ઞાનસ્ય ભવન્ સદા ।

એકદ્રવ્યસ્વભાવત્વાન્મોક્ષહેતુસ્તદેવ તત્ ॥ ૧૦૬ ॥

વિદ્વન્જનો ભૂતાર્થે તથા વ્યવહારમા વર્તન કરે, પણ કર્મક્ષયનું વિધાન તો પરમાર્થ-આશ્રિત સતતને ૧૫૬

વૃત્ત કર્મસ્વભાવેન જ્ઞાનસ્ય મવન ન હિ ।

દ્રવ્યાતરસ્વમાનત્વાન્મોક્ષહેતુર્ન કર્મ તત્ ॥ ૧૦૭ ॥

અર્થ—જ્ઞાન એકદ્રવ્યસ્વભાવી (-જીવસ્વભાવી-) હોવાથી જ્ઞાનના રૂપ-ભાવથી હંમેશા જ્ઞાનનું ભવન થાય છે, માટે જ્ઞાન જ મોક્ષનું કારણ છે

કર્મ અન્યદ્રવ્યસ્વભાવી (-પુદ્ગલરૂપભાવી-) હોવાથી કર્મના રૂપભાવથી જ્ઞાનનું ભવન થતું નથી; માટે કર્મ મોક્ષનું કારણ નથી.

હવે આગળના કથનની સૂચનાના સ્લોક કહે છે—

(અનુક્રૂપ)

મોક્ષહેતુતિરોધાનાદૂપત્વાત્સ્વયમેવ ચ ।

મોખહેતુતિરોધાયિભાવત્વાત્તન્નિપિન્યતે ॥ ૧૦૮ ॥

અર્થ.—કર્મ મોક્ષના કારણનું તિરોધાન કરનારું હોવાથી, તે પાતે જ જ્ઞાન-સ્વરૂપ હોવાથી અને તે મોક્ષના કારણનો *તિરોધાયિભાવસ્વરૂપ હોવાથી તેને નિષેધ-વામા આપે છે ૧૫૬

હવે પ્રથમ, કર્મ મોક્ષના કારણનું તિરોધાન કરનારું છે એમ સિદ્ધ કરે છે—

વત્યસ્સ સેદભાવો જહ ણાસેદી મલમેલણાસત્તો ।

મિચ્છત્તમલોચ્છણ તહ સમ્મત્ત ચુ ણાયવ્વં ॥ ૧૫૭ ॥

વત્યસ્સ સેદભાવો જહ ણાસેદી મલમેલણાસત્તો ।

અણ્ણાણમલોચ્છણં તહ ણાણ હોદિ ણાયવ્વ ॥ ૧૫૮ ॥

* તિરોધાયિ = તિરોધાન કરનાર.

મળમિલનલેપથી નાશ પામે શ્વેતપણુ જ્યમ વસ્તુનું,
મિચ્છાત્વમળના લેપથી મમ્યકૃત્વ એ ગીત બાણુ. ૧૫૭.

મળમિલનલેપથી નાશ પામે શ્વેતપણુ જ્યમ વસ્તુનું,
અજ્ઞાનમળના લેપથી વળી જ્ઞાન એ ગીત બાણુ. ૧૫૮.

વત્યસ્મ સેદભાવો જહ નાસેદી મલમેલનાસતો ।

કસાયમલોચ્છણ તહ ચારિત્ત પિ નાયબ્ધ ॥ ૧૫૧ ॥

વત્યસ્ય શ્વેતભાવો યથા નદ્યતિ મત્રમેઝનામક્તઃ ।

મિધ્યાત્વમ્ભાવચ્છન્ન તથા સમ્યક્ત્વ મ્ભુ જ્ઞાતવ્યમ્ ॥ ૧૫૭ ॥

વત્યસ્ય શ્વેતભાવો યથા નદ્યતિ મલમેલનામક્તઃ ।

અજ્ઞાનમ્ભાવચ્છન્ન તથા જ્ઞાન મત્રનિ જ્ઞાતવ્યમ્ ॥ ૧૫૮ ॥

વત્યસ્ય શ્વેતભાવો યથા નદ્યતિ મલમેલનાસત્તઃ ।

પપાયમ્ભાવચ્છન્ન તથા ચારિત્રમ્પિ જ્ઞાતવ્યમ્ ॥ ૧૫૯ ॥

અન્યથાર્થ — [યથા] જેમ [વત્યસ્ય] વસ્ત્રને [શ્વેતમાય] શ્વેતભાવ [મલમેલનાસત્ત] મેલના મળનાથી ખરડાયો થકો [નદ્યતિ] નાશ પામે છે—તિરોભૂત થાય છે, [તથા] તેની રીતે [મિધ્યાત્વમ્ભાવચ્છન્ન] મિધ્યાત્વથી મેલથી ખરડાયુ-વ્યાપ્ત થયુ-થકું [સમ્યક્ત્વ મ્ભુ] સમ્યક્ત્વ ખરેખર તિરોભૂત થાય છે [જ્ઞાતવ્ય] એમ જાણવું [યથા] જેમ [વત્યસ્ય] વસ્ત્રને [શ્વેતમાય] શ્વેતભાવ [મલમેલનાસત્ત] મેલના મળનાથી ખરડાયો થકો [નદ્યતિ] નાશ પામે છે—તિરોભૂત થાય છે, [તથા] તેની રીતે [અજ્ઞાનમ્ભાવચ્છન્ન] અજ્ઞાનથી મેલથી ખરડાયુ-વ્યાપ્ત થયુ-થકું [જ્ઞાન મત્રનિ] જ્ઞાન નિરોભૂત થાય છે [જ્ઞાતવ્ય] એમ જાણવું [યથા] જેમ [વત્યસ્ય] વસ્ત્રને [શ્વેતમાય] શ્વેતભાવ [મલમેલનાસત્ત] મેલના મળનાથી ખરડાયો થકો [નદ્યતિ] નાશ પામે છે—તિરોભૂત થાય છે, [તથા] તેની રીતે [કસાયમલોચ્છણ] કસાયથી મેલથી ખરડાયુ-વ્યાપ્ત થયુ-થકું [ચારિત્ર મ્પિ] ચારિત્ર પણ તિરોભૂત થાય છે [જ્ઞાતવ્ય] એમ જાણવું.

ટીકા—જ્ઞાનનું સમ્યક્ત્વ કે જે મોક્ષના કારણરૂપ સ્વભાવ છે તે, પરભાવ સ્વરૂપ જે મિધ્યાત્વ નામનો કર્મરૂપી મેલ તેના વડે વ્યાપ્ત થનાથી, તિરોભૂત થાય છે—જેમ પરભાવસ્વરૂપ મેલથી વ્યાપ્ત થયેલો શ્વેત વસ્ત્રના સ્વભાવભૂત શ્વેતસ્વભાવ તિરોભૂત થાય ■ તેમ જ્ઞાનનું જ્ઞાન કે જે મોક્ષના કારણરૂપ સ્વભાવ છે તે, પરભાવ સ્વરૂપ અજ્ઞાન નામના કર્મમળ વડે વ્યાપ્ત થનાથી તિરોભૂત થાય છે—જેમ પરભાવ

મળમિલનરૂપથી નાશ પામે શ્વેતપણુ જ્યમ વસ્ત્રનું,

ચારિત્ર પામે નારા વિપ્ત કપાયમળથી જાણવું. ૧૫૬.

૨૫૩૫ મેલથી વ્યાપ્ત થયેલો શ્વેત વસ્ત્રના સ્વભાવભૂત શ્વેતસ્વભાવ તિરોભૂત થાય છે તેમ જ્ઞાનનું આગ્નિ કે જે મોક્ષના કાગ્નિરૂપ સ્વભાવ છે તે, પરભાવસ્વરૂપ ક્ષપાય નામના કર્મભળ વડે વ્યાપ્ત થનાથી તિરોભૂત થાય છે—જેમ પગલાન૨૫૩૫ મેલથી વ્યાપ્ત થયેલો શ્વેત વસ્ત્રના સ્વભાવભૂત શ્વેત સ્વભાવ તિરોભૂત થાય છે તેમ માટે મોક્ષના કાગ્નિ (અમ્યદર્શન, જ્ઞાન અને ચારિત્રનું) તિરોમાન કંતુ હોનાવી કર્મને નિષેવનામા આ યુ છે

ભાવાર્થ—અમ્યદર્શન-જ્ઞાન-આગ્નિ મોક્ષમાર્ગ છે જ્ઞાનનું અમ્યદ્વરૂપ પરિભ્રમન મિત્યાનકર્મથી તિરોભૂત થાય છે, જ્ઞાનનું જ્ઞાનરૂપ પરિભ્રમન અજ્ઞાનકર્મથી તિરોભૂત થાય છે, અને જ્ઞાનનું આગ્નિરૂપ પરિભ્રમન ક્ષપાયકર્મથી તિરોભૂત થાય છે આ રીતે મોક્ષના કાગ્નિભાવને કર્મ તિરોભૂત કંતુ હોનાવી તેના નિષેવ કંવામા આ થો છે ૧૫૭-૧૫૮

હવે, કર્મ પોતે જ બ્રહ્મસ્વરૂપ છે એમ સિદ્ધ કરે છે—

સો સવ્વણાનદરિસી કમ્મરણ ણિયેણવચ્છણ્ણો ।

સસારસમાવણ્ણો ન વિજાણદિ સવ્વદો સવ્વં ॥ ૧૬૦ ॥

સ સર્વજ્ઞાનદર્શી કર્મરજસા નિજેનાવચ્છન્નઃ ।

સસારસમાવન્નો ન વિજાનાતિ સર્વતઃ સર્વમ્ ॥ ૧૬૦ ॥

અન્યથાર્થ—[સ] તે આત્મા [સર્વજ્ઞાનદર્શી] (સ્વભાવથી) સર્વને જાણનારો તથા દેખનારો છે તેપણ [નિજેન કર્મરજસા] પોતાના કર્મભળની [અવચ્છન્ન] બનાયો—વ્યાપ્ત થયો—ધકો [સસારસમાવન્ન] સસારને પ્રાપ્ત થયેલો તે [સત્ત્વ] મર્ત પ્રકારે [સર્વ] મર્તને [ન વિજાનાતિ] જાણતો નથી

ટીકા—જે પોતે જ જ્ઞાન હોવાને લીધે પ્રિથિતે (સર્વ પાંચેનિ) મામાન્ય-વિરોધભે જાણનાના સ્વભાવવાળું છે એવું જ્ઞાન અર્થાત આત્મદ્રવ્ય, અનાદિ કાળથી પોતાના પુરુષાર્થના અપનાયથી પ્રવર્તતા એવા કર્મભળ વડે લેપાયુ—વ્યાપ્ત વયુ—હોનારી જ, બ્રહ્મ અવસ્થામાં મર્ત પ્રકારે મૃત્તિ એવા પોતાને અર્થાત મર્ત પ્રકારે હોનારી જ, બ્રહ્મ અવસ્થામાં મર્ત પ્રકારે મૃત્તિ એવા પ્રભાતે પ્રત્યક્ષ અજ્ઞાનભાવે સર્વ જોયોને જાણનારો એવા પોતાને નહિ જાણતું થકું, આ પ્રભાતે પ્રત્યક્ષ અજ્ઞાનભાવે

તે સર્વજ્ઞાની-દર્શી પણ નિજ કર્મજ-આચ્છાદને,
મમાગ્રપ્રાપ્ત ન જાણતો ને સર્વ રીતે મર્તને. ૧૬૦.

(અજ્ઞાનદશામાં) વર્તે છે, તેથી એ નક્કી થયું કે કર્મ પાતે જ બંધસ્વરૂપ છે માટે, પાતે બંધસ્વરૂપ હોવાથી કર્મને નિવેશનામાં આવ્યું છે

ભાવાર્થ — અહીં પણ ‘જ્ઞાન’ શબ્દથી આત્મા સમજવો જ્ઞાન અર્થાત્ આત્મદ્રવ્ય સ્વભાવથી તો મરતે દેખનાર તથા જાળનાર છે પરંતુ અનર્થથી પાતે અપરાધી હોવાથી કર્મ વડે આચ્છાદિત છે, અને તેથી પાતાના સંપૂર્ણ સ્વરૂપને જાણતું નથી, એ રીતે અજ્ઞાનદશામાં વર્તે છે આ પ્રમાણે કેવળજ્ઞાનસ્વરૂપ અથવા મુક્તસ્વરૂપ આત્મા કર્મ વડે ઢિપ્ત હોવાથી અજ્ઞાનરૂપ અથવા બદ્ધરૂપ વર્તે છે, માટે એ નક્કી થયું કે કર્મ પાતે જ બંધસ્વરૂપ છે તેથી કર્મના નિવેશ કરવામાં આવ્યો છે ૧૬૦

હવે, કર્મ મોક્ષના કાળના નિગેરાધિક્ષાસ્વરૂપ (અર્થાત્ મિથ્યાત્વાધિક્ષા સ્વરૂપ) છે એમ બતાવે છે —

સમ્મત્પડિણિવદ્ધ મિન્દ્રુત્ત જિણરેહિ પરિકહિય ।

તસ્સોદયેણ જીવો મિન્દ્રાદિદ્વિત્તિ ણાયવ્વો ॥ ૧૬૧ ॥

ણાણસ્સ પડિણિવદ્ધ અણ્ણાણ જિણરેહિ પરિકહિય ।

તસ્સોદયેણ જીવો અણ્ણાણી હોદિ ણાયવ્વો ॥ ૧૬૨ ॥

ચારિત્તપડિણિવદ્ધ કસાય જિણરેહિ પરિકહિય ।

તસ્મોદયેણ જીવો અચરિત્તો હોદિ ણાયવ્વો ॥ ૧૬૩ ॥

સમ્યક્ત્વપ્રતિનિરુદ્ધ મિથ્યાત્વ જિનવરે પરિરથિતમ્ ।

તસ્યાદયન જીવો મિન્દ્રાદિદ્વિરિત્તિ જ્ઞાનવ્ય ॥ ૧૬૧ ॥

જ્ઞાનમ્ય પ્રતિનિરુદ્ધ અજ્ઞાન જિનવરે પરિરથિતમ્ ।

તસ્યોદયેન જીવોજ્ઞાની ભવતિ જ્ઞાનવ્ય ॥ ૧૬૨ ॥

સમ્યક્ત્વપ્રતિબંધક કર્મ મિથ્યાત્વ જિનદેવે કહ્યું,

એના ઉદયથી જીવ મિથ્યાત્વી બને એમ જાણવું ૧૬૧

એમ જ્ઞાનપ્રતિબંધક કર્મ અજ્ઞાન જિનદેવે કહ્યું,

એના ઉદયથી જીવ અજ્ઞાની બને એમ જાણવું ૧૬૨

ચારિત્રને પ્રતિબંધ કર્મ કપાય જિનદેવે કહ્યું,

એના ઉદયથી જીવ બને ચારિત્રહીન એમ જાણવું ૧૬૩

ચારિત્રપ્રતિનિરુદ્ધઃ કૃપાયો જિનચરૈઃ પરિકથિતઃ ।

તસ્યોદયેન જીવોઽચારિત્રો ભવતિ જ્ઞાતવ્યઃ ॥ ૧૬૩ ॥

અન્યથાર્થ — [સમ્યક્ત્વપ્રતિનિરુદ્ધ] સમ્યક્ત્વને શેડનાટું [મિથ્યાત્વ] મિથ્યાત્વ છે એમ [જિનચરૈ] જિનવશેએ [પરિકથિત] કહ્યું છે, [તસ્ય ઉદયેન] તેના ઉદયથી [જીવ] જીવ [મિથ્યાદૃષ્ટિ] મિથ્યાદૃષ્ટિ થાય છે [જ્ઞાતિ જ્ઞાતવ્ય] એમ જાણવું [જ્ઞાનસ્ય પ્રતિનિરુદ્ધ] જ્ઞાનને શેડનાટું [અજ્ઞાન] અજ્ઞાન છે એમ [જિનચરૈ] જિનવશેએ [પરિકથિત] કહ્યું છે, [તસ્ય ઉદયેન] તેના ઉદયથી [જીવ] જીવ [અજ્ઞાનો] અજ્ઞાનો [મરતિ] થાય છે [જ્ઞાતવ્ય] એમ જાણવું [ચારિત્રપ્રતિનિરુદ્ધ] ચારિત્રને શેડનાટું [કૃપાય] કૃપાય છે એમ [જિનચરૈ] જિનવશેએ [પરિકથિત] કહ્યું છે, [તસ્ય ઉદયેન] તેના ઉદયથી [જીવ] જીવ [અચારિત્ર] અચારિત્રી [મરતિ] થાય છે [જ્ઞાતવ્ય] એમ જાણવું

ટીકા — સમ્યક્ત્વ કે જે મોક્ષના કાળપુરૂષ સ્વભાવ છે તેને શેડનાટું મિથ્યાત્વ છે, તે (મિથ્યાત્વ) તો પોતે કર્મ જ છે, તેના ઉદયથી જ જ્ઞાનને મિથ્યાદૃષ્ટિપણ થાય છે જ્ઞાન કે જે મોક્ષના કાળપુરૂષ સ્વભાવ છે તેને શેડનાટું અજ્ઞાન છે, તે તો પોતે કર્મ જ છે, તેના ઉદયથી જ જ્ઞાનને અજ્ઞાનીપણ થાય છે ચારિત્ર કે જે મોક્ષના કાળપુરૂષ સ્વભાવ છે તેને શેડનાટું કૃપાય છે, તે તો પોતે કર્મ જ છે, તેના ઉદયથી જ જ્ઞાનને અચારિત્રીપણ થાય છે માટે, (કર્મ) પોતે મોક્ષના કાળપુરૂષ તિગેનાધિભાવસ્વરૂપ હોવાની કર્મને નિષેધવામાં આવ્યું છે

સાર્થ — સમ્યક્કર્મનું જ્ઞાન અને ચારિત્ર મોક્ષના કાળપુરૂષ ભાવો છે તેમનાની વિપરીત મિથ્યાત્વાદિ ભાવો છે, કર્મ તે મિથ્યાત્વાદિ ભાવો-સ્વરૂપ છે આ રીતે કર્મ મોક્ષના કાળપુરૂષ ભાવોથી વિપરીત ભાવો-સ્વરૂપ છે

પહેલા નહિ ગાથાઓમાં કહ્યું હતું કે કર્મ મોક્ષના કાળપુરૂષ ભાવોનું — સમ્યક્ત્વ-ત્વદિનું — ઘાતક છે પછીની એક ગાથામાં એમ કહ્યું કે કર્મ પોતે જ અસ્વરૂપ છે આ છેલ્લી ના ગાથાઓમાં કહ્યું કે કર્મ મોક્ષના કાળપુરૂષ ભાવોથી વિરોધી ભાવો-સ્વરૂપ છે — મિથ્યાત્વાદિસ્વરૂપ છે આ પ્રમાણે એમ બતાવ્યું કે કર્મ મોક્ષના કાળપુરૂષ ઘાતક છે, અસ્વરૂપ છે અને અપના કાળપુરૂષ છે, માટે નિષિદ્ધ છે

અશુભ કર્મ તો મોક્ષનું કાળપુરૂષ છે જ નહિ, ખાતર જ છે, તેથી નિષિદ્ધ જ છે, પરંતુ શુભ કર્મ પણ કર્મમાત્રમાં આવી જતું હોવાથી તે પણ ખાતર જ છે તેથી નિષિદ્ધ જ છે એમ જાણવું

હું એ આ અર્થનું કળાગરૂપ કાવ્ય કહે છે —

(શાર્દૂલચંદ્રિકા)

સન્યસ્તવ્યમિદ મયસ્તમપિ તત્તર્થેવ મોક્ષાર્થિના
સન્યસ્તે સતિ તત્ત્વ કા કિલ્લ વધા પુણ્યસ્ય પાપસ્ય વા ।
સમ્યક્તાદિનિજસમમાયનાન્મોક્ષસ્ય હેતુર્ભવ-
ન્નેષ્વર્મ્યપ્રતિવદ્મદ્ધત્તરસ જ્ઞાન સ્વય ધાવતિ ॥ ૧૦૯ ॥

અર્થ — મોક્ષાર્થીએ આ મહાપુણ્ય કર્મમાત્ર ત્યાગના યોગ્ય છે જ્યાં મમકર્મ છે એનામા નામે ૭ ત્યા પછી પુણ્ય કે પાપની રી નાત ? (કર્મમાત્ર ત્યાગ્ય ત્યા પુણ્ય સાનુ અને પાપ ખરાબ — એની વાતને કયા અનુમાન છે ? કર્મસામાન્ય બને આવી ગયા) સમસ્ત કર્મના ત્યાગ થતા, મમકર્મનાદિ જે પોતાનો સ્વભાવ તે રૂપ થનાથી — પશ્ચિમનાથી મોક્ષના કાળબહૂત થતુ, નિર્કર્મ અનુસ્થા સાથે જે ઉદ્ધત (ઉત્કટ) રસ પ્રતિબદ્ધ અર્થાત્ સકળામેસા છે એનું જ્ઞાન આપોઆપ જાણાય છે

બીનાર્થ — કર્મને દૂર કરીને, પોતાના સમ્યક્તાદિસ્વભાવરૂપે પશ્ચિમના મોક્ષના કારણરૂપ થતુ જ્ઞાન આપોઆપ પ્રગટ વાય છે, ત્યા પછી તેને કોઈ રોકી શકે નહીં

હું આગકા ઉપર છે કે — અનિરત સમ્યક્દષ્ટિ વગરને જ્યાંમુધી કર્મ ઉપર રહે ત્યાંમુધી જ્ઞાન મોક્ષનું વાળ કેમ થઈ શકે ? ત્યાં કર્મ અને જ્ઞાન બન્ને (— કર્મના નિર્મિત થતી શુભાશુભ પરિણતિ અને જ્ઞાનપરિણતિ બન્ને —) સાથે નહીં શકે ? તે આશાકાના સમાચારનું કાવ્ય કહે છે —

(શાર્દૂલચંદ્રિકા)

યાત્પાપમુપૈતિ કર્મનિરતિર્જ્ઞાનસ્ય સમ્યક્ ન સા
કર્મજ્ઞાનસમુચયોઽપિ ત્રિહિતસ્તારબ્ધ ચાચિત્સતિ ।
સ્તિત્વનાપિ સમુદ્ધસત્યવગતો યન્કર્મ વચાય ત-
ન્યોક્ષાય સ્થિતમેન્મેવ પરમ જ્ઞાન વિમુક્ત સ્વત. ॥ ૧૧૦ ॥

અર્થ — જ્યાંમુધી જ્ઞાનની કર્મનિરતિ બનતર પરિપૂર્ણતા પામતી ત્યાંમુધી કર્મ અને જ્ઞાનનું એકાપણ શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે, તેમના એકલા રહેવામાં પણ ક્ષતિ અર્થાત્ વિરોધ નથી પરંતુ આવી એકલા નિર્ભય નાણુ કે આવી

અનુપલે (નમસ્કૃતીથી) જે કર્મ પ્રગટ થાય છે અર્થાત્ ઉદય થાય છે તે તો ખરું કાળુ થાય છે, અને મોક્ષનું કાળુ તો, જે એક પગમ જ્ઞાન છે તે એક જ થાય છે—કે જે જ્ઞાન સતત વિમુક્ત છે (અર્થાત્ ત્રણે પગે પગ ય ભાગોની લિપ્ત છે).

ભાવાર્થ—જ્યાંમુઘી યથાખ્યાત ચાગ્રિય થતુ નથી ત્યાંમુઘી મમ્યગદ્દિને બે રાગ રહે છે—શુભાશુભ કર્મવાન અને જ્ઞાનરાગ તે બંને સાથે રહેવામા કાર્ષ પણ વિગેર નથી તે અંતિમા કર્મ પોતાનું કાર્ય કરે છે અને જ્ઞાન પોતાનું કાર્ય કરે છે જેટલા અને શુભાશુભ કર્મરાગ છે તેટલા અને કર્મખ ૧ થાય છે અને જેટલા અને જ્ઞાનવારા છે તેટલા અને કર્મના નાશ થતો જાય છે વિષય-રૂપાયાના નિકલ્પો કે પ્રત-નિયમના નિકલ્પો—શુદ્ધ સ્વરૂપનો વિચાર સુદ્ધ—કર્મખ ૧નું કાળુ છે, શુદ્ધ પશ્ચિત્તિ ૩૫ જ્ઞાનવારા ૪ મોક્ષનું કાળુ છે

હવે કર્મ અને જ્ઞાનનો નયનિભાગ બતાવે છે—

(શાઈલવિદીપ્તિ)

મમ્માઃ કર્મનયાવલ્લખનપરા જ્ઞાન ન જ્ઞાનતિ યન્

મમ્મા જ્ઞાનનયૈપિણોઽપિ યદતિસ્વચ્છદમદોદયમાઃ ।

વિશ્વસ્યોપરિ તે તરતિ સતત જ્ઞાન ભવતઃ સ્વય

યે કુર્વેતિ ન કર્મ જાતુ ન વશ યાતિ પ્રમાદસ્ય ચ ॥ ૧૧૧ ॥

અર્થ—કર્મનયના આલબનમા તત્પર (અર્થાત્ કર્મનયના પક્ષપાતી) પુરુષો હોયલા છે નાળુ કે તેઓ જ્ઞાનને જાણતા નથી જ્ઞાનનયના અર્થ (અર્થાત્ પક્ષપાતી) પુરુષો પણ હોયલા છે નાળુ કે તેઓ સ્વચ્છદવી અતિ મદ-ઉદયમી છે (અનુપ્રાપ્તિનો પુરુષાર્થ ક્રન્તા નથી, પ્રમાદી છે અને વિષયરૂપાયામા વર્તે છે) તે છતાં નિશ્ચિના ઉપર તરે છે કે જેઓ પોતે નિઃતર જ્ઞાનરૂપ ચતા—પરિણમતા થકા કર્મ ક્રન્તા નથી અને ક્યાગેય પ્રમાદને વશ પણ ચતા નથી (સ્વરૂપમા ઉગમી રહે છે)

ભાવાર્થ—અહીં મર્નવા એનાત અભિપ્રાયનો નિષેધ કર્યો છે નાળુ કે મર્નવા એનાત અભિપ્રાય ૪ અધ્યાત્મ છે

કેટલાક લોકો પગમાર્થભૂત જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્માને તો જાણતા નથી અને વ્ય-પહારે રંગીનજ્ઞાનચાગ્રિય ક્રિયાકાંડના આલબને મોક્ષનું કાળુ જાણી તેમા તત્પર રહે છે—તેનો પક્ષપાલ કરે છે આના કર્મનયના પક્ષપાતી લોકો—જેઓ જ્ઞાનને તો જાણતા નથી અને કર્મનયમા ૪ બેદખિત્ત છે તેઓ—મ માગમા હોય ૩

યજ્ઞી કેવલા લોભે આત્મસ્વરૂપને યથાર્થ જાણતા નથી અને મર્ચ્યા એમત
નાદી મિથ્યાદૃષ્ટિઓના ઉપદેશથી અથવા પાતાની મેળે જ અતજમા જ્ઞાનનું સ્વરૂપ
ખોળી રીતે કટપી તેમા પદ્મપાત કરે છે પોતાની પરિણતિમા જગત્ કેવલ પડયા વિના
તેઓ પોતાને મર્ચ્યા અથવા માને છે અને વ્યવહાર દર્શનજ્ઞાનચાગ્રિના ક્રિયામડને
નિરર્થક જાણી છાડી દે છે આના જ્ઞાનનયના પદ્મપાતી લોભે જેઓ સ્વરૂપનો કાંઈ
પુરુષાર્થ કરતા નથી અને શુભ પરિણામને છાડી સ્વચ્છેદી વડે વિષય કપાયમા વર્તે
છે તેઓ પણ સસારસમુદ્રમા કૂબે છે

ગ્રાક્ષમાર્ગા છોડે જ્ઞાનરૂપ પન્નિપ્રમતા થકા શુભાશુભ કર્મને હેય જાણે છે
અને શુદ્ધ પન્નિપ્રનિતે જ ઉપાદેય જાણે છે તેઓ માત્ર અશુભ કર્મને જ નહિ પરંતુ
શુભ કર્મને પણ છાડી, સ્વરૂપમા સ્થિર થવાને નિરતર ઉદ્યમરત છે—સંપૂર્ણ સ્વરૂપ
સ્થિતિમા થતા સુધી તેનો પુરુષાર્થ ન્યાં જ રહે છે જ્યાસુધી, પુરુષાર્થની અધુનગતે
હીમે, શુભાશુભ પરિણામોવી દૂદી સ્વરૂપમા સંપૂર્ણ પિલે રહી રાકાતુ નથી ત્યાસુધી—
જે સ્વરૂપસ્થિતિમા અતરુ-આત્મવન તે શુદ્ધ પન્નિપ્રનિ પાતે જ છે તેપણ—અતરુ
આવબન લેનારને જેઓ બાહ્ય આવબનરૂપ થાય છે એવા (શુદ્ધ સ્વરૂપના વિચાર
આદિ) શુભ પરિણામોમા તે છોડે હેયજુદિએ પ્રવર્તે છે, પરંતુ શુભ કર્મને નિર્થક
ગણી છાડી છદને સ્વચ્છેદપણે અશુભ કર્મોમા પ્રવર્તનાની જુદિ તેમને કદી છોટી
નથી આના છોડે—જેઓ એમત અભિપ્રાય રહિત છે તેઓ—કર્મનો નાશ કરી,
સસારથી નિવૃત્ત થાય છે

હવે પુણ્ય પાપ અવિકારને પૂર્ણ કરતા આચાર્યકેવલ જ્ઞાનનો મહિમા કરે છે—

(મહાતા)

મેદોન્માદ્ ભ્રમરસમરાજ્ઞાદયપીતમોહ

મૂલોન્મૂઃ સન્નમ્પિ તત્ત્વર્મ કૃત્વા ચત્તેન ।

દેન્નેન્મીન્ત્પરમન્લયા સાર્ધમારન્ચકેલિ

જ્ઞાનજ્યોતિ ક્વલિતતમ મોજનૃમ્મે મરેણ ॥ ૧૧૨ ॥

અર્થ—જેનો માહરૂપી મનિ પીતો હોનાથી જે ભ્રમતા રમતા ભ્રાન્ધી
(અતિમરપ્રભાથી) શુભાશુભ કર્મના બેદરૂપી નિશાને (ગાડપલાને) નથાને છે
એના સમન્ત કર્મને પાતાના બળ વડે મૂળથી ઉખેડી નાખીને જ્ઞાનજ્યોતિ અત્યંત
મામર્થ્ય સહિત પ્રગટ વડે કેવી છે તે જ્ઞાનજ્યોતિ ? જે અજ્ઞાનરૂપી અવકાને કેલિયો
કરી ગઈ છે અર્થાત્ જેલે અજ્ઞાનરૂપી અવકાનેનો નાશ કર્યો છે, જે હીવામાનથી

(અહજ પુરુષાર્થવી) ઉદાત્તી—વિદસતી જાય છે અને જેણે પગમ કળા અર્થાત્ દેવજ્ઞાન સાથે કીડા મારૂં કરી છે એવી તે જ્ઞાનજ્યોતિ છે

ભાવાર્થ.—પોતાને (જ્ઞાનજ્યોતિને) પ્રતિબલક કર્મ કે જે શુભ અને અશુભ—એના ભેદરૂપ થઈને નાચતુ હવે અને જ્ઞાનને છુલાવી દેતુ હવે તેને પોતાની શક્તિથી ઉખેડી નાખીને જ્ઞાનજ્યોતિ મૂળુ સામર્થ્ય સહિત પ્રકાશિત થઈ આ જ્ઞાનજ્યોતિ અથવા જ્ઞાનકળા દેવજ્ઞાનરૂપી પરમકળાનો અંશ છે અને દેવજ્ઞાનના મૂળુ અવરૂપને તે જાણે છે તેમ જ તે તરફ પ્રગતિ કરે છે, તેથી એમ કહ્યું છે કે “જ્ઞાનજ્યોતિએ દેવજ્ઞાન સાથે કીડા મારી છે” જ્ઞાનકળા સહજપણે વિકાસ પામતી જાય છે અને છેવટે પરમકળા અર્થાત્ દેવજ્ઞાન થઈ જાય છે

ટીકા—પુણ્ય-પાપરૂપે બે પાત્રરૂપ થયેલું કર્મ એક પાત્રરૂપ થઈને (રગભૂમિમાધી) બહાર નીકળી ગયું

ભાવાર્થ.—કર્મ સામાન્યપણે એક જ છે તોપણ તેણે પુણ્ય-પાપરૂપી બે પાત્રોનો રનાગ નારજી કરીને રગભૂમિમા પ્રવેશ કર્યો હતો તેને જ્ઞાને યથાર્થપણે એક જાણી લીધું ત્યારે તે એક પાત્રરૂપ થઈને રગભૂમિમાધી બહાર નીકળી ગયું, નૃત્ય કરતું અટકી ગયું ૧૬૨—૧૬૩

આશ્રય, કારણ, રૂપ, મનાહમુ ભેદ વિચારી ગિને દાહી ન્યાગે,
પુણ્ય એ પાપ શુભાશુભભાનનિ બંધ ભયે મુખદુ ખકરા રે,
જ્ઞાન ભયે દાહી એક લખે છુન આશ્રય આદિ સમાન વિચારે,
બંધે કાળ હું દાહી રૂપ, ધનું તજિ જિનમુનિ મોક્ષ પયારે

આમ આ સમયસારમ થતી આત્મજ્યોતિ નામની ટીકાની પડિત જયમ્બ દલકૃત ભાષાનચ્ચનિકામા ત્રીજે પુણ્ય-પાપ અધિકાર મૂળુ થયો

— ❧ આસ્ત્રવ અધિકાર ❧ —

દ્ર યાચનથી લિન છે, ભાગ્યન કરી નાશ;
થયા સિદ્ધ પરમાનંદ, નમું તેહ, મુખ આગ

પ્રથમ દીકાનાર જો છે કે 'હવે આસ્ત્રવ પ્રવેશ કરે'.

જેમ નૃત્યના અખ્યાસમાં નૃત્ય કરનાર માણસ આગ તરણ કરીને પ્રવેશ કરે છે તેમ અહીં આશ્રનનો સ્વાગ છે તે આગને યથાર્થ જાણનારુ સમ્યક્જ્ઞાન છે, તેના મહિમારૂપ મંગલ કરે છે —

(પૂતલિનિર્મિત)

અથ મહામદનિર્મરમયર

સમરરગપરાગતમાસ્રમ્ ।

અયમ્પુનરગમીરમહોદયો

જયતિ દુર્નયવોધપન્નુર્ધર ॥ ૧૧૩ ॥

અર્થ — હવે સમરાગલમાં આવેના, મહા મદથી ભરેલા મહામાતા આશ્રનને આ દુર્લભ જ્ઞાન આપાવળી જીતે છે — કે જે જ્ઞાનરૂપી આપાવળીનો મહાન ઉચ્ચ ઉચ્ચ છે (અર્થાત્ આશ્રનને જીતના માટે જેટલો પુરપાર્થ જોઈએ તેટલો પૂરો પાડે એવો છે) અને ગભીર છે (અર્થાત્ જેનો પાગ છદ્મસ્થ જીનો પામી શાન્તા નથી એવો છે)

ભાવાર્થ — અહીં નૃત્યના અખ્યાસમાં આસ્ત્રવે પ્રવેશ કર્યો છે નૃત્યમાં અનેક સ્વરુ વર્ણન હોય છે તેથી અહીં રસના અવકાર નડે શાન્ત સ્વમાં નીર રસને પ્રાપ્ત કરી વર્ણન કર્યું છે કે 'જ્ઞાનરૂપી આપાવળી આશ્રવને જીતે છે' આખા જગતને જીતીને મહાનમત થયેલા આશ્રન સનામની ભૂમિમાં આવીને ખડો થયો, પરંતુ જ્ઞાન

તે તેના કરતાં વધારે બળવાન થોદ્ધો છે તેથી તે આસનને છૂતી લે છે અર્થાત્
અતર્કીકૃત્તમા કર્મેના નાશ કરી કેવળજ્ઞાન ઉપજાવે છે એવું જ્ઞાનનું સામર્થ્ય છે

હવે આશ્રનનું ૨૫૩૫ કહે છે —

મિચ્છતં અવિરમણં કસાયજોગા ય સણ્ણસણ્ણા દુ ।
વહુવિહમેયા જીવે તસ્સેવ અણ્ણપરિણામા ॥ ૧૬૪ ॥
જ્ઞાનાવરણાદીયસ્સ તે દુ કમ્મસ્સ કારણં હેંતિ ।
તેસિ પિ હોદિ જીવો ય રાગદોસાદિભાવકરો ॥ ૧૬૫ ॥

મિથ્યાત્વમવિરમણ કપાયયોગૌ ચ સજ્ઞાસજ્ઞાસ્તુ ।

વહુવિધમેદા જીવે તસ્યૈવાનન્યપરિણામાઃ ॥ ૧૬૪ ॥

જ્ઞાનાવરણાદ્યસ્ય તે તુ નર્મણઃ કારણ ભવતિ ।

તેષામપિ ભવતિ જીવશ્ચ રાગદ્વેષાદિભાવકરઃ ॥ ૧૬૫ ॥

અન્યથાર્થ - [મિથ્યાત્વ] મિથ્યાત્વ, [અવિરમણ] અવિરમણ, [કપાયયોગો
ચ] કપાય અને યોગ—એ આશ્રયો [સજ્ઞાસજ્ઞાઃ તુ] સજ્ઞા (અર્થાત્ ચેતનના વિકાર)
પણ છે અને અસજ્ઞા (અર્થાત્ પ્રવૃત્તિના વિકાર) પણ છે [વહુવિધમેદા] વિવિધ
લેહવાળા સજ્ઞા આશ્રયો—[જીવે] કે જેઓ જીવતા હોય છે તેઓ—[તસ્ય
પર] જીવનાં જ [અનન્યપરિણામા] અનન્ય પરિણામ છે [તે તુ] વળી અસજ્ઞા
આશ્રયો [જ્ઞાનાવરણાદ્યસ્ય કર્મણ] જ્ઞાનાવરણ આદિ કર્મનું [કારણ] કારણ
(નિમિત્ત) [ભવતિ] થાય છે [ચ] અને [તેષા અપિ] તેમને પણ (અર્થાત્ અસજ્ઞા
આશ્રયોને પણ કર્મબળવત્તુ નિમિત્ત થનામા) [રાગદ્વેષાદિભાવકર જીવ] રાગદ્વેષાદિ
ભાવ કરનારો જીવ [ભવતિ] કારણ (નિમિત્ત) થાય છે

મિથ્યાત્વ ને અવિરત, કપાયો, યોગ સજ્ઞા અસજ્ઞા છે,
એ વિવિધ ભેદ જીવતા, જીવના અનન્ય પરિણામ છે, ૧૬૪.
વળી તે જ્ઞાનાવરણઆદિ કર્મના કારણ અને,
ને તેમનું પણ જીવ અને જે રાગદ્વેષાદિક કરે. ૧૬૫

ટીકા—આ છવમાં ગગ, દ્વેષ અને મોહ—એ આત્મવૌ પોતાનાં પરિણામ
નિમિત્તે ધાય છે મારે તેઓ જડ નહિ હોનાથી ચિન્તાસાસ છે (—એમાં ચૈતન્યનો મ
સ છે એના છે, ચિદ્વિ-૧૨ ૯)

મિથ્યાત્વ, અનિશ્ચિતિ, ક્ષય અને યોગ—એ પુનઃગવપરિણામો, જ્ઞાનાવરો
કુલસર્મના આમનનાના (આનનાના) નિમિત્ત હોનાથી, ખરેખર આ
છે, અને તેમને (મિથ્યા નાદિ પુનઃગવપરિણામો) કર્મ-આમનનાના નિમિત્તપ
નિમિત્ત નગદ્વેષમોહ છે—કે જેઓ અજ્ઞાનમય આત્મપરિણામો છે મારે (મિથ્યા
પુનઃગવપરિણામો) આમનનાના નિમિત્તપનાના નિમિત્તભૂત હોનાથી રાગ દ્વેષ મો
આત્મવૌ છે અને ને તો (નગદ્વેષમોહ તો) અજ્ઞાનીને જ હોય છે એમ અર્થ
જ નીકળે છે (ગાથામાં સ્પષ્ટ ગળદામાં કહ્યું નથી તોપણ ગાથાના જ અર્થમાં
આગય ની-જે છે)

સાવાર્થ—જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મોના આમનપાત્ર (—આગમનપાત્ર) કારણ
મિથ્યાત્વાદિકર્મના ઉચ્ચેષ પુનઃજ્ઞાના પાનિત્તમ છે, મારે તે ખરેખર આત્મવૌ છે
તેમને કર્મ-આમનનાના નિમિત્તભૂત વનાત્ર નિમિત્ત છવના રાગદ્વેષમોહરૂપ (અ
મય) પાનિત્તમ છે મારે રાગદ્વેષમોહ જ આત્મવૌ છે તે રાગદ્વેષમોહને ચિદ્વિદ્યા
વહેવામાં આવે છે તે રાગદ્વેષમોહ છવને અજ્ઞાન-અવસ્થામાં જ હોય છે મિ
શક્તિ જ્ઞાન જ અજ્ઞાન કહેનાય છે મારે મિથ્યાનિષ્ઠિને અર્થાત્ અજ્ઞાનીને જ ર
મોહરૂપી આત્મવૌ હોય છે ૧૬૪—૧૬૫

હવે જ્ઞાનીને તે આત્મવૌના (આત્મવૌના) અત્માન છે એમ બનાવે

પરિધિ દુ આસવવધો સમ્માદિદ્વિસ્સ આસવણિરોહો ।

સતે પુવ્વણિયદ્ધે જાણદિ સો તે અચધતો ॥ ૧૬૬ ॥

નાન્તિ ત્વાસવરથ સમ્યગ્દેરાસ્રવનિરોધ ।

મંતિ પૂર્વનિગ્રહાનિ જાનાનિ સ તાન્યરત્ન ॥ ૧૬૬ ॥

અન્વયાર્થ—[સમ્યગ્દેષે તુ] સમ્યગ્દેષિને [આસ્રવવધ] આસ્ર
નિમિત્ત છે એવો બધ [નાન્તિ] નથી, [આસ્રવનિરોધ] (કારણ કે)

મુદ્દેષિને આસ્રવનિમિત્ત ન બધ, આનવરોપ છે,
નહિ બાધતો, લાગે જ પૂર્વનિગ્રહ ને મત્તા વિષે ૧

(ભાનાશ્રયનો) નિરોધ છે, [ત્તનિ] નવા કર્મેનિ [અવધન] નહિ આંતો [સ] તે, [સ્તિ] મતામા રહેલા [પૂર્વનિવૃદ્ધાનિ] પૂર્વે બવાયેલા કર્મેનિ [જ્ઞાનાતિ] જાણે જ છે

ટીકા—અજેખર જ્ઞાનીને જ્ઞાનમય ભાવો વડે અજ્ઞાનમય ભાવો અવગ્યમેન નિરોધાય છે—રોકાય છે—અભાનરૂપ થાય છે (કારણ કે પરસ્પર વિરોધી ભાવો માથે ગૂઢી રોકે નહિ), તેથી અજ્ઞાનમય ભાવોરૂપ રાગદ્વેષ-મોહ—કે જેઓ આશ્રયભૂત (આશ્રયસ્વરૂપ) છે—તેમનો નિરોધ હોનાથી, જ્ઞાનીને આશ્રયનો નિરોધ હોય જ છે માટે જ્ઞાની, આશ્રયો જેમનું નિમિત્ત છે એવા (જ્ઞાનાવરણાદિ) પુરુષવર્ત્તેનિ બાંતો નથી,—સદાય અકર્તાપણું હોનાથી નવા કર્મે નહિ બાંતો થકો સત્તામા રહેલા પૂર્વ-બદ્ધ કર્મેનિ, પોતે જ્ઞાનસ્વભાવનાજો હોઈને, કેવળ જાણે જ છે (જ્ઞાનીનો જ્ઞાન જ સ્વભાવ છે, કર્તાપણું સ્વભાવ નથી, વર્તાપણું હોય તો કર્મ બાંતો, જ્ઞાતાપણું હોનાથી કર્મ બાંતો નથી)

ભાવાર્થ—જ્ઞાનીને અજ્ઞાનમય ભાવો હોતા નથી, અજ્ઞાનમય ભાવો નહિ હોનાથી (અજ્ઞાનમય) ગગદ્વેષમોહ અર્થાત્ આશ્રયો હોતા નથી અને આશ્રયો નહિ હોનાથી નવો બંધ થતો નથી આ રીતે જ્ઞાની મદાય અકર્તા હોનાથી નવા કર્મ બાંતો નથી અને પૂર્વે બવાયેલા જે કર્મે મતામા ગયા છે તેમનો જ્ઞાતા જ ગહે છે

અવિગ્તસમ્યક્દષ્ટિને પણ અજ્ઞાનમય ગગદ્વેષમોહ હોતા નથી ત્રિધ્યાત્મ સહિત રાગાદિક હોય તે જ અજ્ઞાનના પક્ષમા ગણાય છે, સમ્યક્ સહિત રાગાદિક અજ્ઞાનના પક્ષમા નથી સમ્યક્દષ્ટિને નિગતર જ્ઞાનમય પરિણમન જ હોય છે તેને ચાગ્રિત્રમોહના ઉદયની બળજેરીથી જે રાગાદિક વાય છે તેનું સ્નામીપણું તેને નથી, તે રાગાદિકને રોગ સમાન જાણીને પ્રવર્તે છે અને પોતાની શક્તિ અનુસાર તેમને કાપતો જાય છે માટે જ્ઞાનીને જે રાગાદિક હોય છે તે નિઘમાન છતાં અનિઘમાન જેવા છે, તેઓ આગામી સામાન્ય મસારનો બંધ ટગ્તા નથી, માત્ર અદ્ય સ્થિતિ-અનુભાગનાજો બંધ કરે છે આના અદ્ય બંધને અહીં ગતનામા આવ્યો નથી

આ રીતે જ્ઞાનીને આશ્રય નહિ હોનાથી બંધ થતો નથી ૧૬૬

હવે, ગગદ્વેષમોહ જ આશ્રય છે એવો નિયમ દેડે છે—

માવો રાગાદિજુદો જીવેળ કદો દુ વધગો મણિદો ।

રાગાદિવિષ્ણુમુકો અવધગો જાણગો જવરિ ॥ ૧૬૭ ॥

ગગાદિયુત જે ભાવ છવકૃત તેહને બંધક કહ્યો,
રાગાદિથી પ્રવિષ્ટ બંધક નહિ, જાયક નથી. ૧૬૮

માવો રાગાદિયુતો જીવેન કૃતસ્તુ વધનો મણિતઃ ।
રાગાદિવિપ્રમુક્તોઽયમનો જ્ઞાપકઃ કેવળ્ય ॥ ૧૬૭ ॥

અન્યઅર્થ — [જીવેન કૃત] એને કરેલો [રાગાદિયુત] રાગાદિયુત [માત્ર તુ] ભાન [વધક મણિત] બધક (અર્થાત્ નવા કર્મનો બધ કરનાર) કહેનામા આ થો છે [રાગાદિવિપ્રમુક્ત] રાગાદિથી નિમુક્ત ભાન [નવધક] બધક નથી, [કેવળ જ્ઞાપક] કેવળ જ્ઞાપક જ છે

ટીકા.—બંધન, જેમ લોહચુબક પાપાજ સાથે સસર્ગથી (લોખડની સોયમા) ઉપન થયેલો ભાન લોખડની સોયને (ગતિ કરવાને) ગ્રેર છે તેમ રાગ દ્વેષમોહ સાથે બેગબેગપાપાથી (આત્મામા) ઉપન થયેલો અજ્ઞાનમય ભાન જ આત્માને કર્મ કરવાને ગ્રેર છે, અને જેમ લોહચુબક-પાપાજ સાથે અસસર્ગથી (લોખડની સોયમા) ઉપન થયેલો ભાન લોખડની સોયને (ગતિ નહિ કરવારૂપ) અભાનમા જ રથાપે છે તેમ રાગદ્વેષમોહ સાથે અબેગબેગપાપાથી (આત્મામા) ઉપન થયેલો જ્ઞાનમય ભાવ, જેને કર્મ કરવાની ઉત્સુકતા નથી (અર્થાત્ કર્મ કરવાનો જેનો સ્વભાવ નથી) એના આત્માને અભાનમા જ રથાપે છે, માટે રાગાદિ સાથે મિશ્રિત (-મગેલો) અજ્ઞાનમય ભાન જ કર્તૃત્વમા ગ્રેરનો હોનાથી બચક છે અને રાગાદિ સાથે અમિશ્રિત ભાન સ્વભાવનો પ્રકાશક (-પ્રગટ કરનાર) હોનાથી કેવળ જ્ઞાપક જ છે, જરા પણ બધક નથી

ભાનાર્થ — રાગાદિ સાથે મગેલો અજ્ઞાનમય ભાન જ બધનો કરનાર છે, રાગાદિ સાથે નહિ મગેલો જ્ઞાનમય ભાન બધનો કરનાર નથી — એ નિયમ છે ૧૬૭

હવે રાગાદિ સાથે નહિ મગેલો ભાનની ઉત્પત્તિ બતાવે દ —

પથે ફલદિ પટિણ જહ ન ફલ વજ્ઞણ પુનો વિટે ।
જીવસ્મ કર્મભાવે પટિણ ન પુનોદયમુવેઈ ॥ ૧૬૮ ॥

પથે ફરે પતિતે યથા ન ફર રયતે પુનર્વૃત્તૈ ।

જીવસ્મ કર્મભાવે પતિતે ન પુનરુદયમુપૈતિ ॥ ૧૬૮ ॥

કળ પાપ ખનતા, કત સહ સળગે કડી પામે નહિ,
ત્યમ કર્મભાવ ખર્ચે, કડી જીવમા ઉદય પામે નહિ ૧૬૮

અન્યથાર્થ — [યથા] જેમ [પકે ફલે] પાકુ ફળ [પતિતે] ખરી પડતા [પુન] ફરીને [ફલ] ફળ [વૃત્તે] ઊંટા સાથે [ન વચ્ચતે] જોડાતુ નથી, તેમ [જીવસ્ય] જીવને [કર્મમાત્રે] કર્મભાવ [પતિતે] ખરી જતાં (અર્થાત્ છૂટા થતા) [પુન] ફરીને [હૃદય ન ઉપેતિ] ઉત્પન્ન થતો નથી (અર્થાત્ જીવ માથે જોડાતો નથી)

ટીકા — જેમ પાકુ ફળ ઊંટાથી એકવાર છૂટ પડ્યું થકુ ફરીને ઊંટા સાથે સખવ પામતુ નથી, તેમ કર્મના ઉદયથી ઉત્પન્ન થતો ભાવ જીવભાવથી એકવાર છૂટા પડ્યો થકો ફરીને જીવભાવને પામતો નથી આ રીતે જ્ઞાનમય એવો, રાગાદિક સાથે નહિ મળેલો ભાવ ઉત્પન્ન થાય છે

ભાવાર્થ — જે જ્ઞાન એકવાર (અપ્રતિપાતી ભાવે) રાગાદિકથી છુટું પરિણમે તો ફરીને તે કંઠી રાગાદિક સાથે ભેળભેળ થઈ જતુ નથી આ રીતે ઉત્પન્ન થયેલો, રાગાદિક સાથે નહિ મળેલો જ્ઞાનમય ભાવ સદાકાળ રહે છે પછી જીવ અસ્થિરતારૂપે રાગાદિકમા જોડાય તે નિશ્ચયદષ્ટિમા જોડાય છે જ નહિ અને તેને જે અલ્પ અંશ થાય તે પણ નિશ્ચયદષ્ટિમા ખર છે જ નહિ, કારણ કે અબદઅપ્રકૃષ્ટરૂપે પરિણમન નિરતર વર્ત્યા જ કરે છે વળી તેને મિથ્યાત્વની સાથે રહેનારી પ્રકૃતિઓના ખર થતો નથી અને અન્ય પ્રકૃતિઓ સામાન્ય સંસારતુ કારણ નથી, મૂળથી કપાયેલા વૃક્ષના લીલા પાદડા જેવી તે પ્રકૃતિઓ શીઘ્ર સુકાનાયોગ્ય છે

હવે, ‘જે જ્ઞાનમય ભાવ છે તે જ ભાનાશ્રવનો અભાવ છે’ એવા અર્થનું કળશરૂપ કાવ્ય કહે છે —

(શાલિની)

• માવો રાગદ્વેષમોહૈર્વિના યો
જીવસ્ય સ્પાદ્ જ્ઞાનનિર્વૃત્ત એવ ।
સ્થન્ સર્વાન્ દ્રવ્યકર્મસંસ્થિતૌવાન્
અપોઽભાવઃ સર્વમાવાસ્રવાણામ્ ॥ ૧૧૪ ॥

અર્થ — જીવને જે રાગદ્વેષમોહ વગરનો, જ્ઞાનવી જ ગયાયેલો ભાવ છે અને જે સર્વ દ્રવ્યકર્મના આશ્રમના થામને (અર્થાત્ જાત્યામન દ્રવ્યકર્મના પ્રવાહને) રોકનારો છે, તે (જ્ઞાનમય) ભાવ સર્વ ભાવાશ્રવના અભાવસ્વરૂપ છે

ભાવાર્થ — મિથ્યાત્વ રહિત ભાવ જ્ઞાનમય છે તે જ્ઞાનમય ભાવ રાગદ્વેષમોહ વગરનો છે અને દ્રવ્યકર્મના પ્રવાહને મેનનામે છે, તેથી તે ભાવ જ ભાવ-આશ્રવના અભાવસ્વરૂપ છે

સમાવેશ કરાવ મિથ્યાત્વ જ છે, તેથી મિથ્યાત્વસખ ધી રાગાદિઓ અભાવ થતા, સર્વ ભાનામરનો અભાવ થયો એમ અહીં કહ્યું ૧૬૮

હવે, જ્ઞાનીને દ્રવ્યાત્મરનો અભાવ છે એમ બતાવે છે —

પૃથ્વીપિંડસમાના પુર્વણિવદ્વા દુ પચયા તસ્મ ।
કર્મસરીરેણ દુ તે વદ્વા મન્વે વિ ણાણિસ્સ ॥ ૧૬૯ ॥

પૃથ્વીપિંડસમાના પુર્વણિવદ્વાસ્તુ પ્રત્યયાસ્તસ્ય ।

કર્મસરીરેણ તુ તે વદ્વા સર્વેઽપિ જ્ઞાનિન ॥ ૧૬૯ ॥

અન્યથાર્થ — [તસ્ય જ્ઞાનિન] તે જ્ઞાનીને [પુર્વણિવદ્વા તુ] પૂર્વે બધાયેલા [સર્વે ઇપિ] સમસ્ત [પ્રત્યયા] પ્રત્યયો [પૃથ્વીપિંડસમાના] માટીના ઢેશ સમાન છે [તુ] અને [તે] તે [કર્મસરીરેણ] (માત્ર) કાર્મિક શરીર સાથે [વદ્વા] બધાયેલા છે

ટીકા — પૂર્વે અજ્ઞાન વડે બધાયેલા મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, કપાય અને યોગરૂપ દ્રવ્યાસ્રવભૂત પ્રત્યયો છે, તે અન્યદ્રવ્યરૂપ પ્રત્યયો અથેતન પુરૂષવર્ણિ જ્ઞાનમાત્રા હોનાથી જ્ઞાનીને માટીના ઢેશ સમાન છે (—જેના માટી વગેરે પુરૂષવ સ્વરૂપો છે તેના જ એ પ્રત્યયો છે), તે તો બધાય, સ્વભાવથી જ માત્ર કાર્મિક શરીર સાથે બધાયેલા છે—સબધમાત્રા છે, છતાં સાથે નહિ, મારે જ્ઞાનીને દ્રવ્યાસ્રવરનો અભાવ સ્વભાવથી જ સિદ્ધ છે

ભાવાર્થ — જ્ઞાનીને જે પૂર્વે અજ્ઞાનદશામા બધાયેલા મિથ્યાત્વાદિ દ્રવ્યાસ્રવ ભૂત પ્રત્યયો છે તે તો માટીના ઢેશની માફક પુરૂષવર્ણિ છે તેથી તેઓ સ્વભાવથી જ અપ્રતીક ચેતન્યસ્વરૂપ છતાંથી ભિન્ન છે તેમનો બધા અથવા મબધ પુરૂષવર્ણિ કાર્મિક શરીર સાથે જ છે, વિન્નમય છતાં સાથે નથી મારે જ્ઞાનીને દ્રવ્યાસ્રવરનો અભાવ તો સ્વભાવથી જ છે (નથી જ્ઞાનીને બાનાત્મરનો અભાવ હોનાથી, દ્રવ્ય આસ્રવો નના કર્મના આસ્રવરનું કારણ થતા નથી તેથી તે દૃષ્ટિએ પણ જ્ઞાનીને દ્રવ્ય આસ્રવરનો અભાવ છે)

ને મર્વ પુર્વણિવદ્વા પ્રત્યય વર્તતા તે જ્ઞાનીને,
જે પૃથ્વીપિંડ સમાન ને સૌ કર્મસરીરે બદ્ધ છે ૧૬૯

હવે આ અર્થતુ કળશરૂપ કાવ્ય કહે છે —

(ઉપગતિ)

ભાવાસ્રવાભાવમય પ્રપન્નો
દ્રવ્યાસ્રવેભ્યઃ સ્વત એવ મિત્રઃ ।
જ્ઞાની સદા જ્ઞાનમયૈરુભાવો
નિરાસ્રવો જ્ઞાયક એવ એવ ॥ ૧૧૫ ॥

અર્થ—ભાવાસ્રવોના અભાવને પામેલો અને દ્રવ્યાસ્રવોથી તો સ્વભાવથી જ ભિન્ન એવો જ્ઞાની—કે જે સદા એક જ્ઞાનમય ભાવનાળો છે તે—નિરાસ્રવ જ છે, માત્ર એક જ્ઞાયક જ છે

ભાવાર્થ—શબ્દરૂપમોહસ્વરૂપ ભાવાસ્રવનો જ્ઞાનીને અભાવ થયો છે અને દ્રવ્યાસ્રવથી તો તે સદાય સ્વયંભેય ભિન્ન જ છે કાણુ કે દ્રવ્યાસ્રવ પુરુગણપરિણામ-સ્વરૂપ છે અને જ્ઞાની ચૈતન્યસ્વરૂપ છે આ રીતે જ્ઞાનીને ભાવાસ્રવ તેમ જ દ્રવ્યાસ્રવનો અભાવ હોનાથી તે નિરાસ્રવ જ છે ૧૬૬

હવે પૂછે છે કે જ્ઞાની નિરાસ્રવ કઈ ગીતે છે? તેના ઉત્તરની ગાથા કહે છે —

ચરુવિહ અણેયભેય વ્રઘતે જાણદમણગુણેર્હિ ।
સમયે સમયે જહ્વા તેણ અવધોત્તિ જાણી તુ ॥ ૧૭૦ ॥

ચતુર્વિધા અનેકમેદ વર્તતિ જ્ઞાનદર્શનગુણાભ્યામ્ ।

સમયે સમયે યસ્માન્ તેનામય ઇતિ જ્ઞાની તુ ॥ ૧૭૦ ॥

અન્યથાર્થ—[યસ્માન્] કારણ કે [ચતુર્વિધા] આજ પ્રકારના દ્રવ્યાસ્રવો [જ્ઞાનદર્શનગુણાભ્યામ્] જ્ઞાનદર્શનગુણો વડે [સમયે સમયે] સમયે સમયે [અનેકમેદ] અનેક પ્રકારેનું કર્મ [વર્તતિ] બાધે છે [તેન] તેથી [જ્ઞાની તુ] જ્ઞાની તો [અવધ. ઇતિ] અવધી છે

ટીકા—પ્રથમ, જ્ઞાની તો આસ્રવભાવની ભાવનાના અભિપ્રાયના અભાવને

ચૌવિં પ્રત્યય સમયમનયે જ્ઞાનદર્શનગુણ્યથી
બહુભેદ બાધે કર્મ, તેથી જ્ઞાની તો બંધક નથી ૧૭૦.

લીધે નિરાશ્રય જ છે, પરંતુ જે તેને પણ દ્રવ્ય પ્રત્યયો સમય સમય પ્રતિ અને પ્રચારતુ પુનઃકર્મ બાધે છે, ત્યાં જ્ઞાનગુણતુ પરિણમન કારણ છે ૧૭૦

હવે વળી પૂછે છે કે જ્ઞાનગુણતુ પરિણમન બંધન કારણ કઈ રીતે છે? તેના ઉત્તરની ગાથા કહે છે —

જહ્યા દુ જહણાદો જાણગુણાદો પુણોવિ પરિણમદિ ।
અણ્ણત્ત જાણગુણો તેણ દુ સો વધમો મણિદો ॥ ૧૭૧ ॥

યસ્માત્તુ જયમ્યાત્ જ્ઞાનગુણાત્ પુનરપિ પરિણમતે ।

અપત્ત્વ જ્ઞાનગુણ તેન તુ સ વધસો મણિત્ ॥ ૧૭૧ ॥

અન્યથાર્થ — [યસ્માત્ તુ] કારણ કે [જ્ઞાનગુણ] જ્ઞાનગુણ, [જયમ્યાત્ જ્ઞાનગુણાત્] જયમ્ય જ્ઞાનગુણને લીધે [પુનરપિ] ફરીને પણ [અણ્ણત્ત] અન્યપણે [પરિણમતે] પરિણમે છે, [તેન તુ] તેથી [સ] તે (જ્ઞાનગુણ) [વધમો] કર્મનો બંધન [મણિત્] કહેવામાં આવ્યો છે

ટીકા — જ્ઞાનગુણનો જ્યાંસુધી જયમ્ય ભાન છે (—જ્ઞાપોપશમિક ભાન છે) ત્યાંસુધી તે (જ્ઞાનગુણ) અનર્થહીનતા વિપરિણામ પામતો હોનાથી ફરી ફરીને તેણ અન્યપણે પરિણમન થાય છે તે (જ્ઞાનગુણતુ જયમ્ય ભાવે પરિણમન), યથાભ્યાસ ચારિત્ર-અનરૂપાની નીચે અનરૂપ બાવી રાગનો સુભાન હોનાથી, બંધન કારણ જ છે

ભાવાર્થ — જ્ઞાપોપશમજ્ઞાન એક જોય પર અતર્થહીન જ થયે છે, પછી અનરૂપ અન્ય જોયને અનરૂપ છે, સ્વરૂપમાં પણ તે અતર્થહીન જ રહી શકે છે, પછી વિપરિણામ પામે છે. આટલે એમ અતુલાન પણ થઈ ગયે છે કે અભ્યર્થિ આત્માના વિદ્ય દશામાં હો કે નિર્વિકલ્પ અતુલવસ્થામાં હો—યથાભ્યાસચારિત્ર-અનરૂપ થયા પડેલા તેને અનરૂપ ગણવાનનો સુભાન હોય છે, અને ગણ હોનાથી બંધન પણ થાય છે. આટલે જ્ઞાનગુણના જયમ્ય ભાનને બંધનો હેતુ કહેવામાં આવ્યો છે ૧૭૧

હવે વળી ફરી પૂછે છે કે—જો આમ (અર્થાત્ જ્ઞાનગુણનો જયમ્ય ભાન બંધન કારણ છે) તો પછી જ્ઞાનો નિરાશ્રય કઈ રીતે છે? તેના ઉત્તરની ગાથા કહે છે —

જે જ્ઞાનગુણની જયમ્યતામાં વર્તતો ગુણ જ્ઞાનનો,
ફરીફરી પ્રભમતો અન્યરૂપમાં, તેવી તે બંધન કન્યો ૧૭૨

દંસણણચરિત્તં જં પરિણમદે જહણમાવેણ ।

જાણી તેણ દુ વજ્જદિ પુગ્ગલકમ્મેણ વિવિહેણ ॥ ૧૭૨ ॥

દર્શનજ્ઞાનચારિત્ર યત્પરિણમતે જઘન્યમાવેન ।

જ્ઞાની તેન તુ રચતે પુદ્ગલકર્મણા વિવિધેન ॥ ૧૭૨ ॥

અન્યથાર્થઃ—[યત્] કારણ કે [દર્શનજ્ઞાનચારિત્ર] દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર [જઘન્યમાવેન] જઘન્ય ભાવે [પરિણમતે] પરિણમે છે [તેન તુ] તેથી [જ્ઞાની] જ્ઞાની [વિવિધેન] અનેક પ્રકારના [પુદ્ગલકર્મણા] પુદ્ગલકર્મથી [રચતે] બંધાય છે

ટીકા.—જે ખરેખર જ્ઞાની છે, તે, બુદ્ધિપૂર્વક (ઇચ્છાપૂર્વક) રાગદ્વેષમોહરૂપી આશ્વવભાવોના સત્તે અભાવ હોનાથી, નિરાશ્વ જ છે. પરંતુ ત્યાં એટલું વિરોધ છે કે—તે જ્ઞાની જ્યાંસુધી જ્ઞાનને સર્વોત્કૃષ્ટ ભાવે દેખનાને, જાણવાને અને આચરવાને અશક્ત વર્તે તો થકો જઘન્ય ભાવે જ જ્ઞાનને રૂપે છે, જણે છે અને આચરે છે ત્યાંસુધી તેને પણ, જઘન્યભાવની અન્યથા અનુપપત્તિ વડે (અર્થાત્ જઘન્ય ભાવ અન્ય રીતે નહિ બનતો હોનાને લીધે) જેવું અનુમાન થઈ ગયે છે એવા અબુદ્ધિપૂર્વક કર્મ-ફલકના વિપાકના સદ્ભાવ હોનાથી, પુદ્ગલકર્મના બંધ થાય છે માટે ત્યાંસુધી જ્ઞાનને દેખવું, જાણવું અને આચરવું કે જ્યાંસુધી જ્ઞાનને જેવડો પૂર્ણ ભાવ છે તેવડો દેખનામા, જાણવામા અને આચરનામા બરાબર આવી જાય ત્યારથી સાક્ષાત્ જ્ઞાની થયો થકો (આત્મા) સર્વથા નિરાશ્વ જ હોય છે

ભાવાર્થ —જ્ઞાનીને બુદ્ધિપૂર્વક (અજ્ઞાનમય) રાગદ્વેષમોહના અભાવ હોનાથી જ્ઞાની નિરાશ્વ જ છે પરંતુ જ્યાંસુધી ક્ષયોપગમજ્ઞાન છે ત્યાંસુધી તે જ્ઞાની જ્ઞાનને સર્વોત્કૃષ્ટ ભાવે દેખી, જણી અને આચરી શકતો નથી—જઘન્ય ભાવે દેખી, જણી અને આચરી શકે છે, તેથી એમ જણાય છે કે તે જ્ઞાનીને હજી અબુદ્ધિપૂર્વક કર્મ-ફલકના વિપાક (અર્થાત્ ચારિત્રમોહસખથી રાગદ્વેષ) વિષમભાવ છે અને તેથી તેને બંધ પડે થાય છે માટે તેને એમ ઉપદેશ છે કે—જ્યાંસુધી કેવળજ્ઞાન ન ઉપજે ત્યાંસુધી જ્ઞાનનું જ નિવૃત્તર ધ્યાન કરવું, જ્ઞાનને જ દેખવું, જ્ઞાનને જ જાણવું અને જ્ઞાનને જ આચરવું આ જ માર્ગે દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રનું પરિણમન વધતું જાય છે અને એમ કરતાં જગતા કેવળજ્ઞાન પ્રગટે છે કેવળજ્ઞાન પ્રગટે ત્યારથી આત્મા સાક્ષાત્ જ્ઞાની છે અને સર્વ પ્રકારે નિરાશ્વ જ છે

આગ્નિ, દર્શન, જ્ઞાન જેથી જઘન્ય ભાવે પરિણમે,
તેથી જ જ્ઞાની વિવિધ પુદ્ગલકર્મથી બંધાય છે. ૧૭૨.

ત્યાગુધી સાચોપગમિક જ્ઞાન છે ત્યાગુધી અભ્યુદિપૂર્વક (અર્થાત્ ચારિત્ર માહુનો) રાગ હોના છતાં, બુદ્ધિપૂર્વક રાગના અભ્યાસની અપેક્ષાએ જ્ઞાનીને નિરાશર પછુ વધુ અને અભ્યુદિપૂર્વક રાગનો અભ્યાસ થતા અને કેવળજ્ઞાન પ્રગટતા સર્વથા નિરાસનપણ હતુ આ, નિર્દેશનુ વિચિત્રપણ છે અપેક્ષાથી સમજતા એ સર્વ કથન યથાર્થ છે

હવે આ જ અર્થનુ વર્ણનારૂપ કાવ્ય કહે છે —

(શાદ્ધવિનિર્મિત)

સન્યસ્યન્નિજવુદ્ધિપૂર્વમનિજ રાગ સમગ્ર સ્વય

વારવારમતુદ્ધિપૂર્વમપિ ત જેતુ સ્વશક્તિ સ્પૃશન્ ।

ઉચ્ચિત્ત્વરવૃત્તિર્મવ સન્ન્યા જ્ઞાનસ્ય પૂર્ણો મય-

જ્ઞાત્મા નિત્યનિરાસ્યકો ભવતિ હિ જ્ઞાની યદા સ્પાત્તદા ॥૧૧૬॥

અર્થ — આત્મા જ્યારે જ્ઞાની વાય ત્યારે, પોતે પોતાના સમસ્ત બુદ્ધિપૂર્વક ગગને નિરતર છાડતો થકો અર્થાત્ નહિ કરતો થકો, વળી જે અભ્યુદિપૂર્વક રાગ છે તેને પણ છુટનાને વારવાર (જ્ઞાનાનુભવનરૂપ) અવશક્તિને સ્પર્શિતો થકો અને (એ રીતે) સમસ્ત પરવૃત્તિને—પર્યાગિનિ—ઉખેડતો જ્ઞાનના પૂર્ણભાવરૂપ થતો થકો, ખરેખર સદા નિરાશ્રય છે

કાવાર્થ — જ્ઞાનીએ સમસ્ત રાગને હેંચ જાણ્યો છે તે રાગને મગાડવાને ઉધમ કર્યા કરે છે, તેને આશ્રયભાનની ભાનનાતો અભિપ્રાય નથી, તેથી તે સદા નિરાશ્રય જ કહેવાય છે

પરવૃત્તિ (પર્યાગિનિ) એ પ્રકારની છે—અશ્વદ્વારૂપ અને અદ્વિચરતારૂપ જ્ઞાનીએ અશ્વદ્વારૂપ પરવૃત્તિ છાડી છે અને અદ્વિચરતારૂપ પરવૃત્તિ છુટવા માટે તે નિજ શક્તિને વારવાર સ્પર્શિત છે અર્થાત્ પરિભ્રમિતને સ્પર્શ પ્રતિ વારવાર વાળ્યા કરે છે એ રીતે સર્વ પરવૃત્તિને ઉખેડીને કેવળજ્ઞાન પ્રગટાવે છે

‘બુદ્ધિપૂર્વક’ અને ‘અભ્યુદિપૂર્વક’નો અર્થ આ પ્રમાણ છે — જે મગાડિ પગિજામ બ્રહ્મ સહિત થાય તે બુદ્ધિપૂર્વક છે અને જે રાગાદિપરિભ્રમ ઇન્દ્રિયા વિના પરિભ્રમિતની બળજોગીથી થાય તે અભ્યુદિપૂર્વક છે જ્ઞાનીને જે રાગાદિપગિજામ થાય છે તે બધાય અભ્યુદિપૂર્વક જ છે, સચિત્ત્વ દશાઆ થતા રાગાદિપરિભ્રમો જ્ઞાનીની બળમા છે તોપણ અભ્યુદિપૂર્વક છે કારણ કે ઇન્દ્રિયા વિના થાય છે

(સામ્યવચ્ચે આ મળાની રીત કરતા ‘બુદ્ધિપૂર્વક’ અને ‘અભ્યુદિ પૂર્વક’નો આ પ્રમાણે અર્થ લીધો છે — જે રાગાદિપરિભ્રમ મનદ્વારા, બાહ્ય વિષયોને

અવસ્થાની, પ્રવર્તે છે અને જેઓ પ્રવર્તતા થકા જીવને પોતાને જણાય છે તેમ જ બીજાને પણ અનુમાનની જણાય છે તે પરિણામ બુદ્ધિપૂર્વક છે, અને જે સગાદિ પરિણામ ઇન્દ્રિયમનના વ્યાપાર સિવાય કેનથ મોહના ઉદયના નિમિત્તે થાય છે અને જીવને જણાતા નથી તે અબુદ્ધિપૂર્વક છે આ અબુદ્ધિપૂર્વક પરિણામને પ્રત્યક્ષ જ્ઞાની જાણે છે અને તેમના અપિનાસાથી ચિદ્ર વડે તેઓ અનુમાનથી પણ જણાય છે)

હવે ગિયની આશાકાનો સ્થાન કહે છે —

(અનુક્રુપ)

સર્વમ્યામેવ જીવત્યા દ્રવ્યમત્યયસતતૌ ।

કુતો નિરાસ્રવો જ્ઞાની નિત્યમેવેતિ चेन्मतिः ॥ ૧૧૭ ॥

અર્થ — ‘જ્ઞાનીને સમસ્ત દ્રવ્યાશ્રવની સતતિ વિદ્યમાન હોવા છતાં જ્ઞાની સદાય નિરાસ્રવ છે એમ શા કાળે કહુ ?’ — એમ જો તારી બુદ્ધિ છે (અર્થાત્ જો તને એવી આશાના વાય છે) તો હવે તેના ઉત્તર કહેવાના આવે છે ૧૭૭

હવે, પૂર્વોક્તિ આશાકાના ઉત્તરની જાણા કહે ॥ —

સન્ધે પુલ્લવણિવદ્વા દુ પચયા સતિ સમ્મદિદ્ધિસ્સ ।

ઉવઓગળ્યાઓગ વંધતે કમ્મભાવેણ ॥ ૧૭૩ ॥

મંતી દુ ણિલ્લભોજા વાલા ઇત્થી જહેહ પુરિસસ્સ ।

વંધદિ તે ઉવમોજ્જે તરુણી ઇત્થી જહ ણરસ્સ ॥ ૧૭૪ ॥

હોદ્દૂળ ણિલ્લભોજા તહ વધદિ જહ હવતિ ઉવમોજ્જા ।

સત્તટ્ઠવિહા મૂદા ણાણાવરણાદિભાવેહિ ॥ ૧૭૫ ॥

જે મર્વ પૂર્વનિબ્ધ પ્રત્યય વર્તતા મુદ્દિષ્ટને,
ઉપયોગને પ્રાયોજ્ય અર્થન કર્મભાવ વડે કહે. ૧૭૩.
મત્તા વિષે તે નિરૂપભોજ્ય જ, બાળ સ્ત્રી વ્યયમ પુરુષને;
ઉપભોજ્ય બનતાં તેહ બાંધે, યુવતી જેમ પુરુષને. ૧૭૪.
અણુભોજ્ય બની ઉપભોજ્ય જે શીત થાય તે શીત બાધતા,
જાનાવળણ ઇત્યાદિ કર્મો મપ્ત-અપ્ત પ્રકારનાં. ૧૭૫.

एदेण कारणेण तु सम्मादिट्ठी अवधगो भणिदो ।
आसवभावामावे ण पञ्ञया वधगा भणिदा ॥ १७६ ॥

सर्वे पूर्वनिवृत्तास्तु प्रत्ययाः सति सम्प्रवृत्तेः ।

उपयोगप्रायोग्य यद्वाति कर्मभावेन ॥ १७३ ॥

सति तु निरुपभोग्यानि तान्ना स्त्री यथेष्ट पुरुषस्य ।

यद्वाति तानि उपभोग्यानि तत्तणी स्त्री यथा नरस्य ॥ १७४ ॥

भूत्वा निरुपभोग्यानि तथा यद्वाति यथा भवत्युपभोग्यानि ।

सत्ताएविधानि भूतानि क्षानावरणादिभावे ॥ १७५ ॥

एतन् कारणेन तु सम्प्रवृत्तिरवधयो भणितः ।

आसवभावामावे न प्रत्यया रचना भणिता ॥ १७६ ॥

અન્યથાર્થઃ—[સમ્પ્રવૃત્તે] સમ્યગ્દૃષ્ટિને [સર્વે] બના [પૂર્વનિવૃત્તા] તુ પૂર્વે
બંધાયેલા [પ્રત્યયા] પ્રત્યયો (દ્રવ્ય આસવો) [સતિ] સત્તારૂપે આમૂક છે તેમ
[ઉપયોગપ્રાયોગ્ય] ઉપયોગના પ્રયોગ અનુસાર, [કર્મભાવેન] કર્મભાવ વડે (નરના
દિક વડે) [યદ્વાતિ] નવો બંધ હશે છે [નંતિ] તુ સત્તા-અનરુપાભા તેમના [નિરુપ-
મોગ્યાનિ] નિરુપભોગ્ય છે અર્થાત્ ભોગવવાયોગ્ય નથી—[યથા] જેમ [દદ્ધ] જગતમાં
[માત્રા સ્ત્રી] બાળ સ્ત્રી [પુરુષસ્ય] પુરુષને નિરુપભોગ્ય છે તેમ, [તાનિ] તેમના
[ઉપમોગ્યાનિ] ઉપભોગ્ય અર્થાત્ ભોગવવાયોગ્ય થતા [યદ્વાતિ] બંધન હશે છે
[યથા] જેમ [તદ્ગણી સ્ત્રી] તદ્ગણ સ્ત્રી [નરસ્ય] પુરુષને બાધે છે તેમ તે પ્રત્યયો
[નિરુપમોગ્યાનિ] નિરુપભોગ્ય [મૂત્વા] રહીને પડી [યથા] જે રીતે [ઉપમોગ્યાનિ]
ઉપભોગ્ય [મયતિ] થાય છે [તથા] તે રીતે, [ક્ષાનાવરણાદિભાવે] ક્ષાનાવરણ
ભાવે [સત્તાદૃવિધાનિ મૂત્તાનિ] સાત-આઠ પ્રકારના થયેલા બેવા હોયને [યદ્વાતિ]
બાધે છે [એતન્ તુ કારણેન] આ કારણથી [સમ્યગ્દૃષ્ટિ] સમ્યગ્દૃષ્ટિને [અવધય-
અબધક] મણિત] કહ્યો છે, કારણ કે [આસવમાવામાવે] આસવભાવના અભાવ
[પ્રત્યયા] પ્રત્યયોને [યદ્વાતિ] (કર્મના) બંધક [ન મણિતા] કહ્યા નથી

ટીકા—જેમ પ્રથમ તે તત્કાળની પહેલી બાળ સ્ત્રી અનુપભોગ્ય છે

આ કારણે સમ્યક્ત્વસંયુત જીવ આમૂક બધક કહ્યા,

આસવભાવઅભાવમા નહિ પ્રત્યયો બધક કહ્યા ૧૭

ધૌનતે પામેલી એવી તે પહેલાની પરણેલી સ્ત્રી યૌવનઅવસ્થામાં જે રીતે ઉપભોગ્ય થાય તે અનુસારે, પુરુષના રાગભાવને લીધે જ, પુરુષને બંધન કરે છે—વશ કરે છે, તેવી રીતે જેઓ પ્રથમ તો સત્તા-અવસ્થામાં અનુપભોગ્ય છે પરંતુ વિપાક-અવસ્થામાં ઉપભોગ્ય થાય છે એવા પુદ્ગલકર્મરૂપ દ્રવ્યપ્રત્યયો હોના છતાં તેઓ જે રીતે ઉપભોગ્ય થાય તે અનુસારે (અર્થાત્ ઉપયોગના પ્રયોગ અનુસારે), કર્મોદયના કાર્યરૂપ જીવભાવના સંભાવને લીધે જ, બંધન કરે છે માટે જ્ઞાનીને જે પૂર્વજન્મ દ્રવ્યપ્રત્યયો વિદ્યમાન છે, તો ભલે હો, તથાપિ તે (જ્ઞાની) તો નિરાશ્રય જ છે, કારણ કે કર્મોદયનું કાર્ય જે રાગદ્વેષમોહરૂપ આશ્લેષભાવ તેના અભાવમાં દ્રવ્યપ્રત્યયો બંધન કાણુ નથી (જેમ પુરુષને રાગભાવ હોય તો જ જીવનાની પામેલી સ્ત્રી તેને વશ કરી શકે છે તેમ જીવને આશ્લેષભાવ હોય તો જ ઉચ્ચપ્રાપ્ત દ્રવ્યપ્રત્યયો નવો બંધન કરી શકે છે)

ભાવાર્થ.—દ્રવ્યાશ્લેષોના ઉદયને અને જીવના રાગદ્વેષમોહભાવોને નિમિત્ત-નૈમિત્તિકભાવ છે દ્રવ્યાશ્લેષોના ઉદય વિના જીવને આશ્લેષભાવ થઈ શકે નહિ અને તેથી બંધન પણ થઈ શકે નહિ દ્રવ્યાશ્લેષોના ઉદય થતા જીવને પ્રકારે તેમાં જોડાય અર્થાત્ જે પ્રકારે તેને ભાનાશ્રય થાય તે પ્રકારે દ્રવ્યાશ્લેષો નવીન બંધન કારણ થાય છે જીવ ભાનાશ્રય ન કરે તો તેને નવો બંધન થતો નથી

સમ્યગ્દષ્ટિને મિથ્યાત્વનો અને અનતાનુબંધી કપાયનો ઉદય નહિ હોવાથી તેને તે પ્રકારના ભાનાશ્રયો તો થતા જ નથી અને મિથ્યાત્વ તેમ જ અનતાનુબંધી કપાય અનુબંધી બંધન પણ થતો નથી (ક્ષાયિક સમ્યગ્દષ્ટિને સત્તામાંથી મિથ્યાત્વનો ક્ષય થતી વખતે જ અનતાનુબંધી કપાયનો તથા તે સંબંધી અવિરતિ અને યોગભાવનો પણ ક્ષય થઈ ગયો હોય છે તેથી તેને તે પ્રકારનો બંધન થતો નથી, ઔપશમિક સમ્યગ્દષ્ટિને મિથ્યાત્વ તેમ જ અનતાનુબંધી કપાયો માત્ર ઉપશમમાં—સત્તામાં—જ હોવાથી સત્તામાં રહેલું દ્રવ્ય ઉદયમાં આવ્યા વિના તે પ્રકારના બંધન કાણુ થતું નથી, અને ક્ષાયોપશમિક સમ્યગ્દષ્ટિને પણ સમ્યક્ત્વમોહનીય સિવાયની છ પ્રકૃતિઓ વિપાક-ઉદયમાં આવતી નથી તેથી તે પ્રકારનો બંધન થતો નથી)

અનિરતરસમ્યગ્દષ્ટિ વગેરેને જે ચારિત્રમોહનો ઉદય વર્તે છે તેમાં જે પ્રકારે જીવ જોડાય છે તે પ્રકારે તેને નવો બંધન થાય છે, તેથી ગુણસ્થાનોના વર્ણનમાં અવિરત-સમ્યગ્દષ્ટિ આદિ ગુણસ્થાનોએ અમુક અમુક પ્રકૃતિનો બંધન કરે છે પરંતુ આ બંધન અત્ય હોવાથી તેને સામાન્ય સમારંભની અપેક્ષાએ બંધનમાં ગણનામાં આવતો નથી સમ્યગ્દષ્ટિ ચારિત્રમોહનો ઉદયમાં સ્વામિનભાવે તો જોડાતો જ નથી, માત્ર અચ્ચિરતા-રૂપે જોડાય છે, અને અચ્ચિરતારૂપ જોડાણ તે નિશ્ચયપ્રિય જોડાણ જ નથી માટે સમ્યગ્દષ્ટિને રાગદ્વેષમોહનો અભાવ કહેવામાં આવ્યો છે જ્યાંસુધી કર્મનું સ્વામીપણુ રાખીને કર્મના ઉદયમાં જીવ પરિણમે છે ત્યાંસુધી જ જીવ કર્મનો કર્તા છે, ઉત્પત્તો

જ્ઞાતાદૃષ્ટા થઈને પરતા નિમિત્તથી માત્ર અસ્થિતતારૂપે પરિણમી ત્યારે કર્તા નથી, જો જ છે આ અપેક્ષાએ, સમ્યક્દૃષ્ટિ થયા પછી ચારિત્રમોહના ઉદયરૂપ પરિણમના છે તેને જ્ઞાની અને અમર કહેવામાં આયો છે બ્યાસુધી મિથ્યાત્વનો ઉદય છે અને તેમાં જોડાઈને જન રાગદ્વેષમોહભાવને પરિણમી છે ત્યાંમુડી જ તેને અજ્ઞાની અને બં કહેવામાં આવે છે જ્ઞાની-અજ્ઞાનીનો અને બં-અબંનો આ વિશેષ જાણવો વા શુદ્ધ સ્વરૂપમાં હીન રહેવાના અભ્યાસદ્વારા કેવળજ્ઞાન પ્રગટવાથી ત્યારે જ સાક્ષાત્ સપૂર્ણજ્ઞાની થાય છે ત્યારે તો તે સર્વથા નિરાશ્રય થઈ જાય ॥ એમ પહે કહેનાર ગયુ છે

હવે આ અર્થનું કથગરૂપ કાલ્ય કહે છે —

(માનિની)

विजहति न हि सत्ता मृत्यया* पूर्ववद्वा*

समयमनुसरतो यद्यपि द्रव्यरूपा. ।

तदपि सकलरागद्वेषमोहव्युदासा-

द्वत्तरति न जातु ज्ञानिन* कर्मवच. ॥ ૧૧૮ ॥

અર્થે —જોકે પાતપાતાના સમયને અનુસરતા (અર્થાત્ પાતપાતાના સમયે ઉદયમાં આવના) એના પૂર્વજ (પૂર્વે અજ્ઞાન અવસ્થામાં બંધાયેલા) દ્રવ્યરૂપ પ્રત્યયો પાતાની સત્તા છોડતા નથી (અર્થાત્ સત્તામાં છે—હયાત છે), તોપણ સર્વ રાગદ્વેષમોહનો અભાવ હોનાથી જ્ઞાનીને કર્મબંધ કદાપિ અનુભવ રતો નથી—થતો નથી

ભાવાર્થ —જ્ઞાનીને પણ પૂર્વે અજ્ઞાન અવસ્થામાં બંધાયેલા દ્રવ્યાશ્રયો સત્તા અવસ્થામાં હયાત છે અને તેમના ઉદય-નિગ્ને ઉદયમાં આવતા જાય છે પરંતુ તે દ્રવ્યાશ્રયો જ્ઞાનીને કર્મબંધનું કારણ થતા નથી, કેમ કે જ્ઞાનીને સમગ્ર રાગદ્વેષમોહભાવોનો અભાવ છે અહીં સમગ્ર રાગદ્વેષમોહનો અભાવ શુદ્ધિપૂર્વક રાગદ્વેષમોહની અપેક્ષાએ સમજવો

હવે, આ જ અર્થ દેહ કરનારી બે જાથાઓ આવે ॥ તેની સૂચનિકારૂપ શ્લોક કહે છે —

(અનુક્રુપ)

रागद्वेषविमोहाना ज्ञानिनो यदसम्ब ।

तत एव न यथोऽस्य ते हि वषस्य कारणम् ॥ ૧૧૯ ॥

અર્થે —કલ્પ કે જ્ઞાનીને રાગદ્વેષમોહનો અસંભવ છે તેથી તેને બંધ નથી, કેમ કે તે (રાગદ્વેષમોહ) જ બંધનું કારણ છે ૧૭૩—૧૭૬

હેવે આ અર્થના સમર્થનની બે ગાથાઓ કહે છે —

રાગો દોસો મોહો ય આસવા નત્થિ સમ્મદિટ્ઠિસ્સ ।

તત્ત્વા આસવભાવેણ વિના હેદ્દ ણ પચ્ચયા હોંતિ ॥ ૧૭૭ ॥

હેદ્દ ચટુવિયપ્પો અટ્ટવિયપ્પસ્સ કારણ મણિદ ।

તેસિં પિ ય રાગાદી તેસિમભાવે ણ વજ્જંતિ ॥ ૧૭૮ ॥

રાગો દ્વેષો મોહશ્ચ આસવા ન સત્તિ સમ્યગ્દષ્ટેઃ ।

તસ્માદાસ્રવભાવેન વિના હેતવો ન પ્રત્યયા ભવતિ ॥ ૧૭૭ ॥

હેતુશ્ચતુર્વિરુપ્ત્યઃ અષ્ટવિરુપ્ત્યસ્ય કારણ મણિતમ્ ।

તેષામપિ ચ રાગાદયસ્તેષામભાવે ન વચ્યતે ॥ ૧૭૮ ॥

અન્યથાર્થ — [રાગ] રાગ, [દ્વેષ] દ્વેષ [ચ મોહ] અને મોહ —
[ન] એ આસ્રવો [સમ્યગ્દષ્ટે] સમ્યગ્દષ્ટિને [ન સત્તિ] નથી [તસ્માત્]
આસ્રવભાવેન વિના [આસ્રવભાવ વિના [પ્રત્યયા] દ્રવ્યપ્રત્યયો [હેતવ]
ના કારણ [ન ભવતિ] થતા નથી
[ચતુર્વિરુપ્ત્ય હેતુ] (ભિન્નતાવાદિ) આગ પ્રકારના હેતુઓ [અષ્ટવિરુપ્ત્યસ્ય]
કારના કર્મોના [કારણ] કારણ [મણિત] કહેવામાં આવ્યા છે, [ચ] અને
અપિ] તેમને પણ [રાગાદય] (છ-નના) રાગાદિ ભાવો કારણ છે, [તેષા
] તેથી રાગાદિ ભાવોના અભાવના [ન વચ્યતે] કર્મ બધાંતા નથી (માટે
હેતુને બધું નથી)

ટીકા — સમ્યગ્દષ્ટિને રાગદ્વેષમોહ નથી કારણ કે સમ્યગ્દષ્ટિપણની અન્યથા
તિ છે (અર્થાત્ રાગદ્વેષમોહના અભાવ વિના સમ્યગ્દષ્ટિપણ બની શકતું નથી),
મોહના અભાવના તેને (સમ્યગ્દષ્ટિને) દ્રવ્યપ્રત્યયો પુરૂષલકર્મિણુ (અર્થાત્
કર્મના અધનતુ) હેતુપણ વારતા નથી કારણ કે દ્રવ્યપ્રત્યયોને પુરૂષલકર્મના
ના હેતુઓ રાગાદિ છે, માટે હેતુના અભાવના હેતુભાવનો (અર્થાત્ કારણના
ના કર્મોના) અભાવ પ્રસિદ્ધ હોનાથી જ્ઞાનીને બધું નથી

હે રાગદ્વેષ, ન મોહ — એ આસ્રવ નથી મુદ્દષ્ટિને,
થી જ આસ્રવભાવ વિણ નહિ પ્રત્યયો હેતુ બને, ૧૭૭.
તુ ચતુર્વિધ અષ્ટવિધ કર્મોત્પાદક કારણ કહ્યા,
નાય રાગાદિક કહ્યા, રાગાદિ નહિ ત્યા બધું ના. ૧૭૮.

ભાવાર્થ—અહીં, રાગદ્વેષમોહના અભાવ વિના સમ્યગ્દષ્ટિપણે દોષ મેં નહિ એવા અવિનાશની નિયમ કહ્યો ત્યાં મિથ્યાત્વસબંધી ગગાદિકનો અભાવ સમજવો મિથ્યાત્વસબંધી ગગાદિકને જ અહીં રાગાદિક ગણવામાં આવ્યા છે. મમ્યગ્દિ થયા પછી કાર્તિક ચારિત્રમોહસબંધી ગગ રહે છે તેને અહીં ગણ્યો નથી, તે ગૌણ છે. આ રીતે મમ્યગ્દિને ભાગ્યવત્તા અથવા રાગદ્વેષમોહનો અભાવ છે. દ્રવ્યાક્ષરોને બંધના હેતુ થનામાં હેતુભૂત એના રાગદ્વેષમોહનો મમ્યગ્દિને અભાવ હોનાથી દ્રવ્યાક્ષરો બંધના હેતુ બન્યા નથી, અને દ્રવ્યાક્ષરો બંધના હેતુ નહિ થતા હોનાથી સમ્યગ્દિને—જ્ઞાનીને—બંધ થતો નથી.

સમ્યગ્દિને જ્ઞાની કહેનામાં આવે છે તે યોગ્ય જ છે ‘જ્ઞાની’ શબ્દ મુખ્યપણે નબળાં અપેક્ષાએ નપરાય છે—(૧) પ્રથમ તો, જેને જ્ઞાન હોય તે જ્ઞાની કહેવાય, આમ આમાન્ય જ્ઞાનની અપેક્ષાએ તો સર્વ છોડે જ્ઞાની છે. (૨) મમ્યગ્દિ જ્ઞાન અને મિથ્યા જ્ઞાનની અપેક્ષા લેનામાં આવે તો મમ્યગ્દિને સમ્યગ્જ્ઞાન હોનાથી તે અપેક્ષાએ તે જ્ઞાની છે અને મિથ્યાદષ્ટિ અજ્ઞાની છે. (૩) સંપૂર્ણ જ્ઞાન અને અસંપૂર્ણ જ્ઞાનની અપેક્ષા લેનામાં આવે તો દેવળી ભગવાન જ્ઞાની છે અને હ્રસ્વસ્થ અજ્ઞાની છે. કારણ કે સિદ્ધાંતમાં પાંચ ભોગો કથન કરતા બારમાં શુદ્ધસ્થાન મુની અજ્ઞાનભાવ કહ્યો છે. આ પ્રમાણે અનેકાતથી અપેક્ષા ને નિષિનિષેવ નિર્માવપણે સિદ્ધ થાય છે, સર્વથા એકાતથી કાર્તિક પાણ મિદ્ધ થતું નથી.

હવે, જ્ઞાનીને બંધ થતો નથી એ શુદ્ધનયન માહાત્મ્ય છે. માટે શુદ્ધનયન મહિમાનું કાવ્ય ગુંથે છે—

(વ્યતતિ ૩)

અગ્નિસ્ય શુદ્ધનયનમુદતત્ત્વોરચિહ્ન-

મૈત્રાગ્યમેવ વલ્લયતિ સદૈવ યે તે ।

રાગાદિમુક્તમનસ સતત પ્રવૃત્ત

પર્યતિ વધવિધુર સમયસ્ય સારમ્ ॥ ૧૨૦ ॥

અર્થ—ઉદ્ધત જ્ઞાન (કોઈનું કથાનું કથાન નહિ એવું ઉદ્ધત જ્ઞાન) જેવું વળણ છે એવા શુદ્ધનયનમાં નહીંને અર્થાત્ શુદ્ધનયનો અભાવ કરીને જેઓ સદાય એકાગ્રપણાનો અભ્યાસ કરે છે તેઓ, નિરતર રાગાદિથી નહિત ચિત્તનાથા વર્તતા થકા, બંધરહિત એવા સમયના સારને (અર્થાત્ પોતાના શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપને) દેખે છે—અનુભવે છે.

ભાવાર્થ—અહીં શુદ્ધનય ને એકાગ્રતાનો અભ્યાસ કરનાર કહ્યું છે ‘હું કેવળ જ્ઞાનસ્વરૂપ છું, શુદ્ધ છું’—એવું જે આત્મદ્રવ્યનું યજ્ઞિતમન તે શુદ્ધનય આના યજ્ઞિતમનને લીધે જ્ઞાનમાં વાળ્યા કરે અને સ્થિરતા નાતી નય તે એકાગ્રતાનો અભ્યાસ

શુદ્ધનય શુદ્ધજ્ઞાનનો અશ છે અને શુદ્ધજ્ઞાન તો પરોક્ષ છે તેથી તે અપેક્ષાએ શુદ્ધનય દ્વારા થતો. શુદ્ધ, સ્વચ્છ, અતુલ્ય પણ પરોક્ષ છે. વળી તે અતુલ્ય એટલે શુદ્ધ છે તે અપેક્ષાએ તેને વ્યવહારથી પ્રત્યક્ષ પણ કહી શકાય છે. સાક્ષાત્ શુદ્ધનય તો કેવળજ્ઞાન ધ્યેય છે. **નિહિતમગ્નિરુદ્ધ નિમ્ન નિઃક્રીડામમ્મ**

હવે કોઈને કહેવું જોઈએ. **શુદ્ધનયથી જ્ઞાન થાય છે એવું કહેવું મનિષીઓ જાણે**

॥ ૦૧૯ ॥ **નિહિતમગ્નિરુદ્ધ નિમ્ન નિઃક્રીડામમ્મ**

। **નિહિતમગ્નિરુદ્ધ નિમ્ન નિઃક્રીડામમ્મ**

॥ ૦૨૦ ॥ **તાગાદિયોગાવપયાતિ ત્રિચક્તોધાઃ**

। **ત્રિચક્તોધાઃ ત્રિચક્તોધાઃ**

॥ ૦૨૧ ॥ **દ્રવ્યભાવૈક્યત્વવિચિત્રવિચલ્પજાલમ્**

અર્થ—જગતમા જેઓ શુદ્ધનયથી વ્યુત થઈને ફરીને રાગાદિના સબંધને પામે છે એવા હોય, જેમણે જ્ઞાનને છોડ્યું છે એવા થયા થકા, પૂર્વબદ્ધ દ્રવ્યાએવા વડે કર્મબંધને ધારણ કરે છે (કર્મોત્તેજ્યાય છે)—કે જે કર્મમંદ અનેક પ્રકારના વિમ્બોની ભાગ કરે છે (અર્થાત્ જે કર્મમંદ અનેક પ્રકારનો છે)

ભાવાર્થ—શુદ્ધનયથી વ્યુત થવું એટલે ‘હું શુદ્ધ છું’ એના પરિણમનથી છૂટીને અશુદ્ધરૂપે પરિણમવું તે અર્થાત્ મિથ્યાદૃષ્ટિ બની જવું તે એમ થતા, જીવને મિથ્યાત્વ સબંધી રાગાદિક ઉત્પન્ન થાય છે, તેથી દ્રવ્યાસ્ત્રોત્તર કર્મબંધના કારણ થાય છે અને તેથી અનેક પ્રકારના કર્મ બંધાય છે આ રીતે અહીં શુદ્ધનયથી વ્યુત થવાનો અર્થ શુદ્ધતાના ભાનથી (સમ્યક્ત્વથી) વ્યુત થવું એમ કરવો ઉપયોગની અપેક્ષા અહીં ગૌણ છે, અર્થાત્ શુદ્ધનયથી વ્યુત થવું એટલે શુદ્ધ ઉપયોગથી વ્યુત થવું એવો અર્થ અહીં મુખ્ય નથી, કારણ કે શુદ્ધોપયોગરૂપ ગ્રહેવાનો કાળ અલ્પ હોવાથી માત્ર અલ્પ કાળ શુદ્ધોપયોગરૂપ રહીને પછી તેનાથી છૂટી જ્ઞાન અન્ય એવોમા ઉપયુક્ત થાય તોપણ મિથ્યાત્વ વિના જે રાગનો અગ છે તે અલ્પપ્રાયપૂર્વક નહિ હોવાથી જ્ઞાનીને માત્ર અલ્પ બંધ થાય છે અને અલ્પ બંધ સારવું કારણ નથી માટે અહીં ઉપયોગની અપેક્ષા મુખ્ય નથી

હવે જે ઉપયોગની અપેક્ષા કર્યું છે તેના પ્રમાણ અર્થે વર્ણવું—જુદ-સ્વરૂપના નિર્વિકલ્પ અનુભવથી શુદ્ધ મનથી સમ્યક્ત્વની નિષ્ઠા તો તેને ધ્યાનમાં રાખીને કોઈક બંધને છોડીને સાક્ષાત્ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ નથી તોપણ કહેવાય તો છે જ માટે તેને મિથ્યાત્વનો અભાવ રાખીને જ્ઞાનીના મુક્તિમયથી જ છૂટીને તે અર્થાત્ શુદ્ધોપયોગમાં જીવે રહેવાને કારણે એટલે જ જ્ઞાન થતા જ્ઞાનના શુદ્ધિ સાધકો ૧૭૯-૧૮૦

હવે આ જ અર્થને દૃષ્ટાન્તરૂપે દે છે —

જહ પુરિમેણાહારો મહિદો પરિણમદિ સો અણેયવિહ ।
મસવમારુહિરાદી ભાવે ઉદરગિસજુત્તો ॥ ૧૭૭ ॥
તહ જાણિસ્સ દુ પુઞ્વ જે વઢા પચયા વહુવિયણ ।
વજ્જતે કમ્મ તે જયપરિહીણા દુ તે જીવા ॥ ૧૮૦ ॥

યથા પુરપણાહારો મહીન પરિણમતિ સોઝ્ઝેરવિધમ્ ।
માસવમારુહિરાદીન્ ખાવાન્ ઉદરાગિસયુત્ત ॥ ૧૭૭ ॥
તથા જ્ઞાનિનસ્તુ પર્વં જે વઢા પ્રત્યયા વહુવિચ્છન્નમ્ ।
વજ્જતિ ર્મ તે જયપરિહીનાસ્તુ તે જીવા ॥ ૧૮૦ ॥

અન્વયાર્થ—[યથા] જેમ [પુરપણ] પુરપ વડે [મહીન] મહાધેયો
[માહાર] જે આહાર [સ] તે [ઉદરાગિસયુત્ત] ઉદરાગિસી સયુક્ત થયો થયો
[અનેકરિય] અનેક પ્રકારે [માસવમારુહિરાદીન્] મામ, વમા, રધિગ આદિ [ખાવાન્]
ભાગોરૂપે [પરિણમતિ] પરિણમે છે, [તથા તુ] તેમ [જ્ઞાનિન] જ્ઞાનીને [પર્વ વઢા]
પૂર્વે બધાથેના [જે પ્રત્યયા] જે દ્રવ્યપ્રત્યયો છે [તે] તે [વહુવિચ્છન્ન] બહુ પ્રકારને
[કમ] કર્મ [વજ્જતિ] બાધ છે,—[તે જીવા] એના છોડે [જયપરિહીના] તે
શુદ્ધનયથી ન્યુત થયેના છે (જ્ઞાની શુદ્ધનયથી ન્યુત થાય તેને કર્મ બધા છે)

ટીકા—બધાથે જ્ઞાની શુદ્ધનયથી ન્યુત થાય ત્યારે તેને રાગાદિભાવોના સંભા
ધનાથી, પૂર્વબદ્ધ દ્રવ્યપ્રત્યયો, પોતાને (-દ્રવ્યપ્રત્યયેને) કર્મબંધના હેતુપણાના હેતુ
સંભાન થતા હેતુમાન ભાન (કાર્યભાન) આનિયાર્થપણ હોનાથી, જ્ઞાનાત્મભા
ભારે પુરુષકર્મને બધાથે પગિભારે છે અને આ અપ્રસિદ્ધ પણ નથી (અર્થ
આવુ દષ્ટાત જગતમા પ્રસિદ્ધ—મળીતુ છે), કારણ કે ઉદરાગિ, પુરુષે પ્રહિણા
હારને રસ, રધિગ, માસ આદિ ભારે પરિણમે છે એમ જોવામા આવે છે

ભાવાર્થ—જ્ઞાની શુદ્ધનયથી છૂટે ત્યારે તેને રાગાદિભાવોના સંભાન
છે, રાગાદિભાવોના નિમિત્તે દ્રવ્યપ્રત્યયો અવશ્ય કર્મબંધના કારણ થાય છે અને તે

પુરુષે પ્રહિણ અહાર જે, ઉદરાગિને સયોગ તે
બહુવિધ મામ, વમા અને રધિગાદિ ભાવે પરિણમે, ૧૭૬
તેમ જ્ઞાનીને પાપ પ્રત્યયો જે પૂર્વકાળનિબદ્ધ તે
બહુવિધ આથે કર્મ, તે જીવ શુદ્ધનયપરિન્યુત અને ૧૮૦

કાર્મણગણિયા બંધરૂપે પરિણમે છે દીકાના જે એમ કહ્યું છે કે “દ્રવ્યપ્રત્યયો પુરુષ-
કર્મણિ બંધરૂપે પરિણમ્યે છે”, તે નિમિત્તથી કહ્યું છે ત્યાં એમ સમજવું કે “દ્રવ્ય-
પ્રત્યયો નિમિત્તભૂત થતા કાર્મણગણિયા સ્વયં બંધરૂપે પરિણમે છે”

હવે આ સર્વ કથનના તાત્પર્યરૂપે સ્લોક કહે છે —

(અનુક્ર. ૫)

શુદ્ધમેવાનિ તાત્પર્યં હૈયઃ શુદ્ધનયો ન હિ ।

નાસ્તિ વધસ્તદત્યાગાત્ત્યાગીદ્રવ્યં એવ હિ ॥ ૧૨૨ ॥

અર્થ — અહીં આ જે તાત્પર્ય છે કે શુદ્ધનય ત્યાગવ્યથોત્થ નથી; કારણ કે તેના અત્યાગથી (કર્મણ) બંધ થતો નથી અને તેના ત્યાગથી બંધ જ થાય છે

ફરી, ‘શુદ્ધનય છાડવાથોત્થ નથી’ એવા અર્થને દૃઢ કરનારુ કાવ્ય કહે છે —

(શાંદલવિશીલિત)

ધીરોદારમહિમ્ન્યનાદિનિષને ગોપે નિગમન્મૂર્તિ

ત્યાગ્યઃ શુદ્ધનયો ન જાતુ કૃતિભિઃ સર્વરૂપઃ કર્મણામ્ ।

તત્સ્યાઃ સ્વમરીચિચક્રમચિરાત્સદૃશ્ય નિર્યદ્દહિઃ

પૂર્ણ જ્ઞાનગૌરમેકમચલ પઠ્યતિ જાત મહઃ ॥ ૧૨૩ ॥

અર્થ — ધીર (અપાચળતા સહિત) અને ઉદાર (સર્વ પદાર્થોના વિસ્તારયુક્ત) જેવો મહિમા છે એના અનાનિનિન જ્ઞાનમા સ્થિતતા આવેલા (અર્થાત્ જ્ઞાનમા પચિ-
છનિને સ્થિર રાખતો) શુદ્ધનય — કે જે કર્મોને મૂળથી નાશ કરનારો છે તે — પવિત્ર વર્મો
(સમ્યગ્દષ્ટિ) પુરુષોએ કરી પાતુ છાડવાથોત્થ નથી શુદ્ધનયમાં સ્થિત તે પુરુષો, બહાર
નીકળતા એના પોતાના જ્ઞાન-રેશોના અમૂલ્યને (અર્થાત્ કર્મના નિમિત્તે પરમા જતી
જ્ઞાનની વિગેષ વ્યક્તિએને) અદૃશ કાળમા અમેટીને, પૂર્ણ, જ્ઞાનધનના પુરુષ, એના
અચળ, જ્ઞાન તેજને — તેજ પુરુષને — દેખે છે અર્થાત્ અનુભવે છે

બીજા અર્થ — શુદ્ધનય, જ્ઞાનના મહત્ત્વ વિગેષોને ગોણ કરી તથા પચનિમિત્તથી
થતા સમસ્ત ભાવોને ગોણ કરી, આત્માને શુદ્ધ, નિત્ય, અભેદરૂપ, એક ચેતન્યમાત્ર
બદ્ધ કરે છે અને તેથી પચનિનિ શુદ્ધનયના વિચરણરૂપ ચેતન્યમાત્ર શુદ્ધ આત્મામા
એનાય — સ્થિર — થતી જાય છે એ પ્રમાણે શુદ્ધનયના આશ્રય કરનારા જોવા અત્ય
કાળમા બહાર નીકળતી જ્ઞાનની વિગેષ વ્યક્તિએને સ કેલીને, શુદ્ધનયમા (આત્માની
શુદ્ધતાના અનુભવમા) નિર્વિદ્યપણે કરતા સર્વ કર્મોથી સિત્ત, કેવળજ્ઞાનસ્વરૂપ,
અમૂર્તિ કે પુરુષાકાર, વીતભગ-જ્ઞાનમૂર્તિસ્વરૂપ પોતાના આત્માને દેખે છે અને શુદ્ધ-

હવે આ બંન્ન અર્થને દૃષ્ટાંતકારા ૧૬ કરે છે —

જહ પુરિમેળાહારો મહિદો પરિણમદિ સો અણેયવિહ ।
મસવસારુહિરાદી ભાવે ઉદરગ્ગિસજુતો ॥ ૧૭૧ ॥
તહ ણાણિસ્મ દુ પુન્ન જે વઢા પચ્ચયા વહુવિયણ ।
વજ્જતે કમ્મ તે નયપરિહીણા દુ તે જીવા ॥ ૧૮૦ ॥

યથા પુરુષનાદારો શૂદ્ધિન પરિણમતિ સોઽનેરવિધમ્ ।
માસવસારુહિરાદીન ભારાન ઉદરાગ્ગિસયુક્ત ॥ ૧૭૧ ॥
તથા જ્ઞાનિનસ્તુ પૂર્વે જે વઢા પ્રત્યયા રહુવિરત્તપમ્ ।
જાતિ વર્મ તે નયપરિહીનાસ્તુ તે જીવા ॥ ૧૮૦ ॥

અન્વયાર્થ — [યથા] એમ [પુરુષેણ] પુરુષ વડે [શૂદ્ધિતા] પ્રહાથેનો [આહાર] જે આહાર [સ] તે [ઉદરાગ્ગિસયુક્ત] ઉદરાગ્ગિથી સયુક્ત થયો થકો [મતેકરિય] અનેક પ્રકારે [માસવસારુહિરાદીન્] માસ, વસા, રધિર આદિ [માયાન્] ભાવોરૂપે [પરિણમતિ] પરિણમે છે, [તથા તુ] તેમ [જ્ઞાનિન] જ્ઞાનીને [પૂર્વે વઢા] પૂર્વે બધાથેના [જે પ્રત્યયા] જે દ્રવ્યાથેના ॥ [સ] તે [વહુવિયણ] બહુ પ્રમાણ [વર્મે] કર્મ [રગ્ગિ] બાધે છે, — [તે જીવા] એના જીવો [નયપરિહીતા તુ] શુદ્ધનયથી મુક્ત થયેના છે (જ્ઞાની શુદ્ધનયથી મુક્ત થાય તો તેને કર્મ બંધાય છે)

ટીકા — જ્યારે જ્ઞાની શુદ્ધનયથી મુક્ત થાય ત્યારે તેને રાગાદિભાવોના સ ભાવ થનારી, પૂર્વબદ્ધ દ્રવ્યપ્રત્યયો, પોતાને (-દ્રવ્યપ્રત્યયોને) કર્મબંધના હેતુપણાના હેતુનો સંભાવન થતા હેતુભાવ ભાવનું (કાર્યભાવનું) અનિવાર્યપણું હોવાથી, જ્ઞાનાનરુપાદિ ભાવે પુરુષવર્ત્તમે બંધાયે પરિણમાને છે અને આ અપ્રસિદ્ધ પાત્ર નથી (અર્થાત્ આત્મ હારને રસ, રધિર, માસ આદિ ભાવે પરિણમાને છે એમ જોવામા આવે છે)

ભાવાર્થ — જ્ઞાની શુદ્ધનયથી છૂટે ત્યારે તેને રાગાદિભાવોના સંભાવ થાય છે, રાગાદિભાવોના નિમિત્તે દ્રવ્યાથેનો અવશ્ય કર્મમત્તના કારણ થાય ॥ અને તેથી

પુરુષે પ્રહેવ અહાર જે, ઉદરાગ્ગિને સયોગ તે
બહુવિધ માસ, વસા અને રધિગાદિ ભાવે પરિણમે, ૧૭૬
ત્યમ જ્ઞાનીને પણ પ્રત્યયો જે પૂર્વકાળનિબદ્ધ તે
બહુવિધ બાધે કર્મ, જો જીવ શુદ્ધનયપરિમુક્ત બને ૧૮૦

કાર્મણ્યવર્ણના બંધરૂપે પશ્ચિમે છે દીકામા જે એમ કહ્યું છે કે “દ્રવ્યપ્રત્યયો પુનઃકલ-
કર્મણે બંધરૂપે પરિણામે છે”, તે નિમિત્તથી કહ્યું છે ત્યાં એમ સમજવું કે “દ્રવ્ય-
પ્રત્યયો નિમિત્તભૂત થતા કાર્મણ્યવર્ણના સ્વયં બંધરૂપે પરિણમે છે”

હવે આ સર્વ કથનના તાત્પર્યરૂપે શ્લોક કહે છે —

(અનુક્રમ)

इदमेवानि तात्पर्यं हेयः शुद्धनयो न हि ।

‘આસ્તિ પ્રથમસ્તદત્યાગાત્તત્યાગોદ્વય એવં હિ ॥ ૧૨૨ ॥

અર્થ — અહીં આ જ તાત્પર્ય છે કે શુદ્ધનય ત્યાગવાચીય નથી, કારણ કે તેના અત્યાગથી (કર્મણે) બંધ થતો નથી અને તેના ત્યાગથી બંધ થાય છે

દ્વિતીય, ‘શુદ્ધનય છોડવાવાચીય નથી’ એના અર્થને દૃઢ કરનારું કાવ્ય કહે છે —

(શાદ્ધલવિકીરિત)

धीरोदारमहिम्ननादिनिधने बोधे निवर्तन्तर्ति

ત્યાગ્યઃ શુદ્ધનયો ન જાતુ કૃતિભિઃ સર્વરૂપઃ કર્મણામ્ ।

તત્સ્યાઃ સ્વમરીચિચક્રમચિરાત્સહૃત્ય નિર્યઢ્ઢિઃ

पूर्ण ज्ञानयोनौप्रमेकमवल पश्यति शात मह. ॥ १२३ ॥

અર્થ — ધીર (અજાચળતા ગહિત) અને ઉદાર (સર્વ પદાર્થોમા વિસ્તારયુક્ત) જેનો મહિમા છે એવા અનાદિનિરત જ્ઞાનમા સ્થિરતા આવેતા (અર્થાત્ જ્ઞાનમા પરિ-
ણતિને જિત્તે ગમતો) શુદ્ધનય — કે જે કર્મોને મૂળથી નાશ કરનારો છે તે — પવિત્ર વર્મો
(સમ્યગ્દ્રિષ્ટિ) પુરુષોએ કદી પણ છોડવાવાચીય નથી શુદ્ધનયમા સ્થિત તે પુરુષો, બહાર
નીકળતા એના પોતાના જ્ઞાનકિરણોના સમૂહને (અર્થાત્ કર્મોના નિમિત્તે પન્ના જતી
જ્ઞાનની નિગેપ વ્યક્તિઓને) અલ્પ કાળમા સમેટીને, પૂર્ણ, જ્ઞાનઘનના પુ જરૂર, એજ,
અચળ, શાત તેજને — તેજ પુ જને — દેખે છે અર્થાત્ અનુભવે છે

ભાવાર્થ — શુદ્ધનય, જ્ઞાનના સમસ્ત નિગેપોને ગોણ કરી તથા પગનિમિત્તથી
થતા સમસ્ત ભાવોને જોગ કરી, આત્માને શુદ્ધ, નિત્ય, અલેદરૂપ, એક ચૈતન્યમાત્ર
મણુલ રે છે અને તેથી પશ્ચિતિ શુદ્ધનયના નિયમરૂપ ચૈતન્યમાત્ર શુદ્ધ આત્મામા
એમાત્ર — સ્થિત — થતી જાય છે એ પ્રમાણે શુદ્ધનયનો આશ્રય કરનાર છુટો અલ્પ
કાળમા બહાર નીકળતી જ્ઞાનની નિગેપ વ્યક્તિઓને સ કેલીને, શુદ્ધનયમા (આત્માની
શુદ્ધતાના અનુભવમા) નિરિક્ષ્યપણે કરતા સર્વ કર્મોથી લિપ્ત, કેવળજ્ઞાનસ્વરૂપ,
અપ્રતિષ્ઠિત પુન્યાકાર, વીતરાગ જ્ઞાનમુતિસ્વરૂપ પોતાના આત્માને દેખે છે અને શુદ્ધ-

ધ્યાનમાં પ્રવૃત્તિ કરીને અતર્ક્યુલ્તમાં કેવળજ્ઞાન પ્રગટાવે છે. શુદ્ધનયનું આવું જ હોવું જોઈએ. મોટે શુદ્ધનયના આવબન વડે જ્યાંયુધી કેવળજ્ઞાન ઉપજે નહિ ત્યાંયુધી સમ્યક્દષ્ટિ જોડાશે શુદ્ધનય છાંયથોય નથી એમ શ્રી ગુરુએનો ઉપદેશ છે.

હવે, આશ્રયેનો સર્વથા નાશ કરનાથી જે જ્ઞાન પ્રગટ થયું તે જ્ઞાનના મહિમાનુકાંચ કહે છે —

(મનક્રાંતા)

રાગાદીના ક્ષયિતિ વિગમાત્સર્વતોડ્વ્યાસ્રવાણા

નિત્યોગ્રાત મિમિ પરમ વસ્તુ સપશ્યતોડ્વન્તઃ ।

સ્ફારસ્ફારૈઃ સ્વરસમિસરૈઃ શ્રાવયત્સર્વમાર્વા-

નાલોકાત્તાદલ્મતુલ્ જ્ઞાનમુન્મદમેવત્ ॥ ૧૨૪ ॥

અર્થ — જેનો લ્હોત (પ્રકાશ) નિત્ય છે એવી કોઈ પરમ વસ્તુને અતઃપ્રગટા દેખનારા પુરુષને, રાગાદિ આશ્રયેનો શીઘ્ર સર્વ પ્રકારે નાશ થનાથી, આ જ્ઞાન પ્રગટ થયું — કે જે જ્ઞાન અત્યંત અત્યંત (અનંત અનંત) નિસ્તાર પામતા નિજન્સનાં દેવાનથી સર્વ ભાવોને તરબોળ કરી દે છે અર્થાત્ સર્વ પદાર્થોને જાણે છે, જે જ્ઞાન પ્રગટ થયું ત્યારથી સંસારાગ્ર અવગળા છે અર્થાત્ પ્રગટ્યા પછી સદા એવું ને એવું જ રહે છે — ચળતું નથી, અને જે જ્ઞાન અતુલ છે અર્થાત્ જેના તુલ્ય બીજું કોઈ નથી.

ભાવાર્થ — જે પુરુષ અતરંગમાં ચેતન્યમાત્ર પરમ વસ્તુને દેખે છે અને શુદ્ધનયના આવબન વડે તેમાં એકાગ્ર થતો જાય છે તે પુરુષને, તત્કાળ સર્વ રાગાદિ આશ્રયભાવોનો સર્વથા અભાન થઈને, સર્વ અતીત, અનાગત ને વર્તમાન પદાર્થોને જાણનારું નિઃશ્રેણ, અતુલ કેવળજ્ઞાન પ્રગટ થાય છે તે જ્ઞાન સર્વથી મહાન્ છે, તેના સમાન અન્ય કોઈ નથી.

ટીકા — આ ગીતે આશ્રન (વગબૂમિમાથી) બહાર નીકળી ગયો.

ભાવાર્થ — આશ્રનનો સનાગ વગબૂમિમા આવ્યો હતો તેને જ્ઞાને તેના ધર્માર્થ સ્વરૂપે જાણી લીધો તેથી તે બહાર નીકળી ગયો ૧૭૮—૧૮૦

ધોન કયાય મિથ્યાત્વ અસયમ આશ્રન દ્રવ્ય ત આગમ ગાયે,
રાગ નિરાન નિષાદ નિષાવ અજ્ઞાનમયી યહ ભાન જતાયે,
જે મુનિરાજ કૈર હનિ પાવ સુસિદ્ધિ સમાજ લયે સિર થાયે,
કાય નનાય નમ્ર ચિત્ત લાય કહૂ જય પાથ લહૂ મન લાયે.

આમ આ સમયસારમયની આત્મજ્યાતિ નામની ટીકાની પડિત જયચ દ્રષ્ટાન્ત ભાગનાચનિકામાં ચોથો આશ્રવ અધિકાર પૂર્ણ થયો.

સંવર અધિકાર

મોહરાગરપ ફર કરી, સમિતિ ગુમિ વ્રત પાળી;
સવરમય આત્મા કર્યો, નમુ તેહ, મન વારી

પ્રથમ ટીકાકાર આચાર્યમહારાજ કહે છે કે “હવે સવર પ્રવેશ કરે છે”
આત્મવ નગભૂમિમાથી બહાર નીકળી ગયા પછી હવે સવર રગભૂમિમા પ્રવેશ છે
ત્યા પ્રથમ તો ટીકાકાર આચાર્યદેવ સર્વ સ્વાગતે જાણનારા સમ્યક્જ્ઞાનના
મહિમારૂપ મગજ કરે છે —

(શાસ્ત્રલિધીક્ષિત)

આસસારવિરોધિસવરજયૈમાતાવલિપ્તાસ્રવ-
ન્યકારાત્મતિલવ્યનિત્યવિજય સપાદયત્સવરમ્ ।
વ્યાવૃત્ત પરુપતો નિયમિત સમ્યક્સ્વરૂપે સ્ફુર-
જ્જયોતિશ્ચિન્મયમુજ્જ્વલં નિજરસપ્રાગ્મારમુજ્જૃમતે ॥ ૧૨૫ ॥

અર્થ — અનાદિ મસારની માડીને પોતાના વિરોધી સવરને છોડવાથી જે
એકાગ્ર-ગર્વિત (અત્યંત આહુવારયુક્ત) થયો છે એવા જે આત્મન તેનો તિરસ્કાર
કરનાવી જેણે સદા નિજ્ય મેળવ્યો છે એના સવરને ઉત્પન્ન કરતી, પરરૂપથી જુદી
(અર્થાત્ પરદ્રવ્ય અને પરદ્રવ્યના નિમિત્તે થતા ભાવોથી જુદી), પોતાના સમ્યક્
સ્વરૂપમા નિશ્ચયપણે પ્રગટતી, ચિન્મય, ઉજ્જ્વળ (નિરાશા, નિર્ભય, દેહીપ્રમાન)
અને નિજરમના (પોતાના ચેતન્યરસના) ભારનાળી — અતિશયપણાનાળી જ્યોતિ પ્રગટ
થાય છે, ફેલાય છે

ભાવાર્થ — અનાદિ કાળથી જે આત્મરતો રિગેવી છે એના સવરને છોડીને
આત્મન મદથી ગર્વિત થયો છે તે આત્મવનો તિરસ્કાર કરીને તેના પર જેણે હુ મેશને
માટે જ્ય મેળવ્યો છે એના સવરને ઉત્પન્ન કરતો, સમન્ત પરરૂપથી જુદો અને પોતાના

અન્યથાર્થ — [યથા] જેમ [કનક] મુનર્ણ [અગિતપ્ત અપિ] અગ્નિથી તપ્ત થયું થકું પણ [ત] તેના [કનકમાવ] મુનર્ણપણને [ન પરિત્યજતિ] છોડતું નથી [તથા] તેમ [જ્ઞાની] જ્ઞાની [કમોદયતપ્ત તુ] કર્મના ઉદયથી તપ્ત થયો થકો પણ [જ્ઞાનિત્ય] જ્ઞાનીપણને [ન જઠાતિ] છોડતો નથી — [અથ] આજુ [જ્ઞાની] જ્ઞાની [જાનાતિ] જાતો છે, [અજ્ઞાની] અને અજ્ઞાની [અજ્ઞાનતમોઽવચ્છન્ન] અજ્ઞાન-અવરણથી આંધારિન હોવાથી [આત્મસ્વમાય] આત્માના સ્વભાવને [અજાનન્] નહિ જાણતો થકો [રાગ અથ] રાગને જ [આત્માન્] આત્મા [મનુજે] માને છે

ટીકા — જેને ઉપર કહ્યું તેનું ભેદવિજ્ઞાન છે તે જ તેના (ભેદવિજ્ઞાનના) સભાનથી જ્ઞાની થયો થકો આ પ્રમાણે જાણે છે — જેમ પ્રચંડ અગ્નિ વડે તપ્ત થયું થકું પણ મુનર્ણ મુનર્ણન છોડતું નથી તેમ પ્રચંડ કર્મોદય વડે ઘરાયું થકું પણ (અર્થાત્ વિદ્ય કરનારો આવતા હતા પણ) જ્ઞાન જ્ઞાનરૂપ છોડતું નથી, કેમ કે હંમેશાં કાળો ભેગો થતા હતા સ્વભાવને છોડતો અશક્ય છે, કાળ કે તેને છોડતા સ્વભાવ માન વસ્તુનો જ ઉદ્ભવ થાય, અને વસ્તુનો ઉદ્ભવ તો થતો નથી તારણ કે સતતા નાશનો અસંભવ છે આજુ જાણતો થકો જ્ઞાની કર્મથી આઠાત (ઘરાયેનો, આક્રમણ પામેલો) હોવા છતાં પણ રાગી થતો નથી, દ્વેષી થતો નથી, મોહી થતો નથી, પરંતુ શુદ્ધ આત્માને જ અનુભવે છે અને જેને ઉપર કહ્યું તેનું ભેદવિજ્ઞાન નથી તે તેના સભાનથી અજ્ઞાની થયો થકો, અજ્ઞાન-અવકાશ નડે આંધારિન હોવાથી ચેતન્યચમત્કાર માન આત્મસ્વભાવને નહિ જાણતો થકો, રાગને જ આત્મા માનતો થકો, રાગી થાય છે, દ્વેષી થાય છે, મોહી થાય છે, પરંતુ શુદ્ધ આત્માને મિત્રકૃત્ય અનુભવતો નથી આગે એમ સિદ્ધ થયું કે ભેદવિજ્ઞાનથી જ શુદ્ધ આત્માની ઉપવર્જિત (અનુભવ) થાય છે

ભાવાર્થ — જેને ભેદવિજ્ઞાન થયું છે તે આત્મા જાણે છે કે ‘આત્મા કદી જ્ઞાનસ્વભાવથી દૂરતો નથી’ આજુ જાણતો હોવાથી તે, કર્મના ઉદય વડે તપ્ત થયો થકો પણ, રાગી, દ્વેષી, મોહી થતો નથી પરંતુ નિરતર શુદ્ધ આત્માને અનુભવે છે જેને ભેદવિજ્ઞાન નથી તે આત્મા, આત્માના જ્ઞાનસ્વભાવને નહિ જાણતો થકો, રાગને જ આત્મા માને છે તેથી તે

II, ૧૦૦

પરંતુ કદી શુદ્ધ આત્માને અનુભવતો નથી આટલે એ

થાપ ■ ૧૦૦—૧૦૦

સુદ્ધ તુ વિયાણતો સુદ્ધં ચેવપ્પય લહ્ઠ જીવો ।

જાણતો દુ અસુદ્ધં અસુદ્ધમેવપ્પય લહ્ઠ ॥ ૧૮૬ ॥

શુદ્ધ તુ વિજાનન શુદ્ધ ચૈવાત્માન ન્મતે જીવ ।

જાનસ્વશુદ્ધમશુદ્ધમેવાત્માનં ન્મતે ॥ ૧૮૬ ॥

અન્યથાર્થ — [શુદ્ધ તુ] શુદ્ધ આત્માને [વિજાનન્] જાણતો—અનુભવતો [જીવ] જીવ [શુદ્ધ ચ વ્વ આત્માન] શુદ્ધ આત્માને જ [લમતે] પામે છે [તુ] અને [અશુદ્ધ] અશુદ્ધ [આત્માન] આત્માને [જાનન્] જાણતો—અનુભવતો જીવ [અશુદ્ધ વ્વ] અશુદ્ધ આત્માને જ [લમતે] પામે છે

ટીકા—જે સદાય અચ્છિન્નનારાનાહી જ્ઞાનથી શુદ્ધ આત્માને અનુભવ્યા કરે છે તે, 'જ્ઞાનમય ભાનમાથી જ્ઞાનમય ભાન જ થાય છે' એ ન્યાયે આગામી કર્મના આશ્રનણુ નિમિત્ત જે શગદ્વેષમોહની સતતિ (પગપરા) તેના નિરોધ થવાથી, શુદ્ધ આત્માને જ પામે છે, અને જે સદાય અજ્ઞાનથી અશુદ્ધ આત્માને અનુભવ્યા કરે છે તે, 'અજ્ઞાનમય ભાનમાથી અજ્ઞાનમય ભાન જ થાય છે' એ ન્યાયે આગામી કર્મના આશ્રનણુ નિમિત્ત જે શગદ્વેષમોહની સતતિ તેના નિરોધ નહિ થવાથી, અશુદ્ધ આત્માને જ પામે છે. આટલે શુદ્ધ આત્માની ઉપલબ્ધિથી (અનુભવથી) જ સંપન્ન થાય છે

ભાવાર્થ—જે જીવ અખડનારાનાહી જ્ઞાનથી આત્માને નિરંતર શુદ્ધ અનુભવ્યા કરે છે તેને શગદ્વેષમોહરૂપી ભાનાશ્રયો ગેણાય છે તેથી તે શુદ્ધ આત્માને પામે છે, અને જે જીવ અજ્ઞાનથી આત્માને અશુદ્ધ અનુભવે છે તેને શગદ્વેષમોહરૂપી ભાનાશ્રયો રોમતા નથી તેથી તે અશુદ્ધ આત્માને જ પામે છે. આ રીતે સિદ્ધ થયું કે શુદ્ધ આત્માની ઉપલબ્ધિથી (અનુભવથી) જ સંપન્ન થાય છે

હવે આ અર્થનું કળશરૂપ દાખ્ય કરું છું—

(માનિની)

યદિ કયમપિ ધારાવાહિના વોધનેન

ધ્રુવમુપલમમાનઃ શુદ્ધમાત્માનમાસ્તે ।

તદયમુદયદાત્મારામમાત્માનમાત્મા

પરપરિણતિરોધાચ્છુદ્ધમેવાશ્યુપૈતિ ॥ ૧૨૭ ॥

જે શુદ્ધ જાણે આત્માને તે શુદ્ધ આત્મ જ મેળવે,
અણુશુદ્ધ જાણે આત્માને અણુશુદ્ધ આત્મ જ તે લાહે. ૧૮૬.

અર્થ — જો કોઈ પણ રીતે (તીન પુન્યાર્થ કરીને) વારાનાહી જ્ઞાનથી શુદ્ધ આત્માને નિઃશ્વયણપણે અનુભવ્યા કરે તો આ આત્મા, જેનો આત્માનંદ પ્રગટ થતો જાય છે (અર્થાત્ જેની આત્મસ્થિતિ વનતી જાય છે) એના આત્માને પંચપરિણામના નિરોધથી શુદ્ધ જ પ્રાપ્ત કરે છે

ભાવાર્થ — વારાનાહી જ્ઞાન નડે શુદ્ધ આત્માને અનુભવવાથી રાગદ્વેષભાદુરપંચપરિણામના (ભાનાશયોનો) નિરોધ થાય છે અને તેથી શુદ્ધ આત્માની પ્રાપ્તિ થાય છે

ધારાનાહી જ્ઞાન એટલે પ્રનાહુરૂપ જ્ઞાન—અતૂટક જ્ઞાન તે બે ગીતે કહેવાય છે — એક તો, જેમા વચ્ચે મિથ્યાજ્ઞાન ન આવે એવું સમ્યક્જ્ઞાન ધારાનાહી જ્ઞાન છે બીજું, એક જ જોયમા ઉપયોગના ઉપયુક્ત રહેવાની અપેક્ષાએ જ્ઞાનનું ધારાનાહીપણું કહેવામા આવે છે, અર્થાત્ જ્યાંયુધી ઉપયોગ એક જોયમા ઉપયુક્ત રહે છે ત્યાંયુધી ધારાનાહી જ્ઞાન કહેવાય છે, આની મિથિતિ (હન્યવે) અતર્ક્યહૂત જ છે, પછી તે ખડિત થાય છે આ બે અર્થમાથી જ્યાં જેવી નિમજ્જા હોય તેવો અર્થ સમજવો અનિરતસમ્યક્ષિ વગેરે નીચેના ગુણસ્થાનનાજા છયોને મુખ્યત્વે પહેલી અપેક્ષા લાગુ પડે એણી આજ્ઞા છ અને મુખ્યત્વે બીજી અપેક્ષા લાગુ પડે કારણ કે તેનો ઉપયોગ શુદ્ધ આત્મામા જ ઉપયુક્ત છે ૧૮૬

હવે પૂછે છે કે સવર કયા પ્રકારે થાય છે? તેનો ઉત્તર કહે છે —

અપ્પાણમપ્પણા રુધિરુણ દોપુણ્ણાવજોણસુ ।

દસણ્ણાણહિ ઠિદો ઇન્ઝાવિરદો ય અણ્ણહિ ॥ ૧૮૭ ॥

જો મલ્લમગમુક્કો જ્ઞાયદિ અપ્પાણમપ્પણા અપ્પા ।

ળપિ કમ્મ ણોકમ્મ ચેદા ચિંતેદિ ઇયત્ત ॥ ૧૮૮ ॥

અપ્પાણ જ્ઞાયતો દસણ્ણાણમઓ અણ્ણમઓ ।

લહહ અચિરેણ અપ્પાણમેવ સો કમ્મપપ્પિમુક્ક ॥ ૧૮૯ ॥

પુણ્યપાપયોગથી રોડાને નિજ આત્મને આત્મા થઈ, દર્શન અને જ્ઞાને ડગી, પરદ્રવ્યધૃત્ત્વા પગિહી, ૧૮૭
તે મર્ત્તમગવિમુક્ત, જ્યાં આત્મને આત્મા વડે,
— નહિ કર્મ કે નોકર્મ, ચેતડ ચેતનો એકત્વને, ૧૮૮.
તે આત્મ જ્ઞાતો, જ્ઞાનદર્શનમય, અનન્યમયી ખરે,
બસ અત્પ દર્શો કર્મથી પ્રવિમુક્ત આત્માને વરે ૧૮૯

આત્માનાત્માના રૂપા દ્વિપુણ્યપાપયોગયો.

દર્શનજ્ઞાને સ્થિતઃ ક્ષત્રાવિરતશ્ચાન્યસ્મિન્ ॥ ૧૮૭ ॥

ય. સર્વસંગમુક્તો આપત્યાત્માનાત્માનાત્મા ।

નાપિ કર્મ નોકર્મ ચેતયિતા ચિતયત્યેત્ત્વમ્ ॥ ૧૮૮ ॥

આત્માના ધ્યાયન્ દર્શનજ્ઞાનમયોઽનન્યમયઃ ।

જ્યતેઽચિરેણાત્માનામેવ સ કર્મપ્રવિશુક્તમ્ ॥ ૧૮૯ ॥

અન્યથાર્થ — [આત્માના] આત્માને [આત્માના] આત્મા વડે [દ્વિપુણ્ય-
પાપયોગયો] જે પુણ્ય-પાપરૂપ ગુણાગુણયોગોથી [રૂપા] શેડીને [દર્શનજ્ઞાને]
દર્શનજ્ઞાનમાં [સ્થિત] સ્થિત થયો થકો [ચ] અને [અન્યસ્મિન્] અન્ય (વસ્તુ)ની
[ક્ષત્રાવિરત] ક્ષત્રાથી વિરમ્યો થકો, [ય આત્મા] તે આત્મા, [સર્વસંગમુક્ત]
(ધર્માનુભૂતિ વડાથી) સર્વ મગથી રહિત થયો થકો, [આત્માના] (પોતાના) આત્માને
[આત્માના] આત્મા વડે [ધ્યાયતિ] ધ્યાવે છે—[કર્મ નોકર્મ] કર્મ અને નોકર્મને
[ન અપિ] ધ્યાતો નથી, [ચેતયિતા] (પોતે) ચેતયિતા (હોવાથી) [ઇત્ય]
એકત્વને જ [ચિતયતિ] ચિતવે છે—ચેતે છે—અનુભવે છે, [સ] તે (આ મા),
[આત્માના ધ્યાયન્] આત્માને ધ્યાતો, [દર્શનજ્ઞાનમય] દર્શનજ્ઞાનમય [અનન્યમય]
અને અનન્યમય થયો થકો [અચિરેણ ઘટ] અઘટ કાળમાં જ [કર્મપ્રવિશુક્ત] કર્મથી
રહિત [આત્માના] આત્માને [જ્યતે] પામે છે

ટીકા — ગજદ્વેષભાદ્ર જેવું મૂળ છે એના ગુણાગુણ યોગમાં વર્તેલા જે જન,
જેવર (વડારે ટક) ભેદવિજ્ઞાનના અનુભવનથી આત્માને આત્મા વડે જ અત્યંત
શેડીને, શુદ્ધ-દર્શનજ્ઞાનરૂપ આત્મદ્રવ્યમાં સાગી ગીતે પ્રતિષ્ઠિત (સ્થિત) શેડીને, સમગ્ર
પદ્મન્યની રૂપાના ત્યાગ વડે સર્વ મગથી રહિત થઈને, નિઃસંસાર અતિ નિષ્કંપ વર્તેલા
થકો, કર્મ-નોકર્મના જગ પાપ અપર્યાપ્ત નિના પોતાના આત્માને જ આત્મા વડે
ધ્યાતો થકો, પોતાને મદુજ ચેતયિતાપણ હોવાથી એકત્વને જ ચેતે છે (-જ્ઞાનચેતના-
રૂપ ગહે છે), તે જન અજેબર, એ-તન-ચેતન વડે અર્થાત્ એકત્વના અનુભવન વડે
(પરાધર્મી) અત્યંત સિદ્ધ ચેતન્યચમત્કારમાં આત્માને ધ્યાતો, શુદ્ધદર્શનજ્ઞાનમય

* ચેતયિતા = ચેતના જેવના અણુના

૧ અનન્યમય = અનમય નહિ એવા

૨ ચેતનુ = અનુભવનુ, જેવનુ અણુનુ

આત્મદ્રવ્યને પ્રાપ્ત થયો થકો, શુદ્ધ આત્માની ઉપલબ્ધિ (પ્રાપ્તિ) થતા સમસ્ત
દ્રવ્યમયપણાથી અતિક્રાંત થયો થકો, અલ્પ કાળમાં જ સર્વ કર્મથી રહિત આત્મા
પામે છે આ સવરના પ્રકાર (રીત) છે

ભાવાર્થ —> છુન પ્રથમ તો રાગદ્વેષમોહ સાથે મળેલા મનવચનમય
શુભાશુભ યોગોથી પોતાના આત્માને ભેદજ્ઞાનના બળ વડે ચળના ન દે, પછી
શુદ્ધકર્મજ્ઞાનમય આત્મસ્વરૂપમાં નિશ્ચળ કરે અને સમસ્ત બાહ્ય અવ્યય તરે પરિચલ
રહિત થઈને કર્મ નોકર્મથી લિપ્ત પોતાના સ્વરૂપમાં એકાગ્ર થઈ તેને જ અનુભવ
કરે અર્થાત્ તેના જ ધ્યાનમાં રહે, તે છુન આત્માને ધ્યાનથી દર્શનજ્ઞાનમય થયો
અને પરદ્રવ્યમયપણાને ઓળંગી ગયો વકો અલ્પ કાળમાં જ સમસ્ત કર્મથી રહિત
થાય છે આ સવર થવાની રીત છે

હવે આ અર્થનું કળારાત્પ કાવ્ય કહે છે —

(ભાલિની)

નિજમહિમરતાના મેદવિજ્ઞાનશક્તયા

મરતિ નિયતમેષા મુદ્ધતત્ત્વોપભયઃ ।

અચઞ્ચિતમસ્તિલાન્યદ્રવ્યદૂરેસ્થિતાના

મવતિ સતિ ચ તસ્મિન્નક્ષયઃ કર્મમોક્ષઃ ॥ ૧૨૮ ॥

અર્થ —> જેઓ ભેદનિજ્ઞાનની શક્તિ વડે નિજ (સ્વરૂપના) મહિમામાં
રહે છે તેમને નિયમી (ચોક્કસ) ગુદ તારની ઉપલબ્ધિ થાય છે, શુદ્ધ તત્ત્વ
ઉપલબ્ધિ થતા, અવ્યયિતપણે સમસ્ત અન્યદ્રવ્યોથી દૂર વર્તતા એના તેમને, આ
કર્મનાશ થાય છે (અર્થાત્ રૂઝીને જોઈ કર્મબંધન ન થાય એવો અર્થોથી કુ
થાય છે) ૧૮૭—૧૮૮

હવે પૂઠે છે સવર નવા કર્મ થાય છે? તેનો ઉત્તર કહે છે —

તૈસિ હેઠ મણિયા અજ્ઞવસાણાણિ સ્વદરમીહિ ।

મિચ્છત્ત અણ્ણાણ અવિરયમાવો ય જોગો ય ॥ ૧૨૯ ॥

નાગાદિના હેતુ કહે સર્વજ્ઞ અધ્યવસાનને,
—મિધ્યાન્વ ને અજ્ઞાન, અવિરતભાવ તેમ જ યોગને ૧૯૦

હેતુઅભાવે નિયમા જાયઙ નાણિસ્સ આસવણિરોહો ।

આસવભાવેણ વિના જાયઙ કમ્મસ્સ વિ નિરોહો ॥ ૧૯૧ ॥

કમ્મસ્સ અભાવેણ ય નોકમ્માણ પિ જાયઙ નિરોહો ।

નોકમ્મણિરોહેણ ય સસારણિરોહણ હોઙ ॥ ૧૯૨ ॥

તેષા હેતવો મણિતા અવ્યવસાનાનિ સર્વવર્ણિભિઃ ।

મિત્યાત્મજ્ઞાનમવિરતભાવથ યોગથ ॥ ૧૯૦ ॥

હેતુઅભાવે નિયમાજ્ઞાયતે જ્ઞાનિન આસવનિરોધઃ ।

આસવભાવેન વિના જાયતે કર્મણોઽપિ નિરોધઃ ॥ ૧૯૧ ॥

કર્મણોઽભાવેન ચ નોકર્મણામપિ જાયતે નિરોધઃ ।

નોકર્મનિરોધેન ચ સસારનિરોધન મયતિ ॥ ૧૯૨ ॥

અન્યથાર્થ — [તેષા] તેમના (પૂર્વે કહેલા રાગદ્વેષભાદૃષ્પ આશ્રવોના)

[હેતવ] હેતુઓ [સર્વવર્ણિભિઃ] સર્વવર્ણિઓએ [મિત્યાત્મ] મિત્યાત્વ, [જ્ઞાન] અજ્ઞાન, [અવિરતભાવ] અવિરતભાવ [ચ યોગ] અને યોગ — [અવ્યવસાનાનિ] એ (ચાર) અવ્યવસાન [મણિતા] કલા છે [જ્ઞાનિન] જ્ઞાનીને [હેતુઅભાવે] હેતુઅભાવે [નિયમા] નિયમથી [આસવનિરોધ] આશ્રવનો નિરોધ [જાયતે] થાય છે, [આસવભાવેન વિના] આશ્રવભાવ વિના [કર્મણ અપિ] કર્મણે પણ [નિરોધ] નિરોધ [જાયતે] થાય છે, [ચ] વળી [કર્મણ અભાવેન] કર્મણે અભાવથી [નોકર્મણા અપિ] નોકર્મણે પણ [નિરોધ] નિરોધ [જાયતે] થાય છે, [ચ] અને [નોકર્મનિરોધેન] નોકર્મનિરોધથી [સસારનિરોધન] સસારનો નિરોધ [મયતિ] થાય છે

ટીકા—પ્રથમ તો જાણે, આત્મા અને કર્મના એકપણનો આશય (અભિપ્રાય) જેમનું મૂળ છે એવા મિત્યાત્મ-અજ્ઞાન-અવિરત-યોગસ્વરૂપ અવ્યવસાનો

હેતુઅભાવે ૧૭૩૨ આશ્રવગ્રામ જ્ઞાનીને અને,

આશ્રવભાવ વિના વળી નિરોધ કર્મતણે અને, ૧૬૧.

કર્મતણા ય અભાવથી નોકર્મનું રોધન અને

નોકર્મના રોધન વડી સસારનરોધન અને ૧૬૦

નિવભાન છે, તેઓ રાગદ્વેષમોહરૂપ આશ્રયભાવના કારણ છે, આશ્રયભાન કર્મનું કારણ છે, કર્મ નોર્મનું કારણ છે, અને નોર્મ સંસારનું કારણ છે માટે—સદાય આ આત્મા, આત્મા ને કર્મના એકપણાના અધ્યાસથી મિથ્યાત્વ અજ્ઞાન-અનિરતિ યોગમય આત્માને માને છે (અર્થાત્ મિથ્યાત્વાદિ અધ્યયસાન કરે છે), તેથી રાગદ્વેષમોહરૂપ આશ્રયભાવને ભાવે છે, તેથી કર્મ આશ્રવે છે, તેથી નોર્મ થાય છે, અને તેથી સંસાર ઉત્પન્ન થાય છે પરંતુ જ્યારે (તે આત્મા), આત્મા ને કર્મના ભેદનિજ્ઞાન વડે શુદ્ધ ચેતન્યચમત્કારમાન આત્માને ઉપનયન કરે છે—અનુભવે છે ત્યારે મિથ્યાત્વ, અજ્ઞાન, અનિરતિ અને યોગસ્વરૂપ અધ્યયમાનો કે જે આશ્રયભાવના કારણો છે તેમનો અભાવ થાય છે, અધ્યયસાનોનો અભાવ થતા રાગદ્વેષમોહરૂપ આશ્રયભાવનો અભાવ થાય છે, આશ્રયભાવનો અભાવ થતા કર્મનો અભાવ થાય છે, કર્મનો અભાવ થતા નોર્મનો અભાવ થાય છે, અને નોર્મનો અભાવ થતા સંસારનો અભાવ થાય છે આ પ્રમાણે આ સંસ્કારો ક્રમ છે

ભાવાર્થ—જીવને જ્યામુધી આત્મા ને કર્મના એકપણાનો આશય છે—ભેદનિજ્ઞાન નથી ત્યામુધી મિથ્યાત્વ, અજ્ઞાન, અનિરતિ અને યોગસ્વરૂપ અધ્યયમાનો વળે છે, અધ્યયસાનની રાગદ્વેષમોહરૂપ આશ્રયભાવ થાય છે, આશ્રયભાવથી કર્મ બન્યાય છે, કર્મથી શરીરગદિ નોર્મ ઉત્પન્ન થાય છે અને નોર્મથી સંસાર છે પરંતુ જ્યારે તેને આત્મા ને કર્મનું બે નિજ્ઞાન થાય છે ત્યારે શુદ્ધ આત્માની ઉપવર્ણિત થનાથી મિથ્યાત્વાદિ અધ્યયમાનોનો અભાવ થાય છે, અધ્યયસાનના અભાવથી રાગદ્વેષમોહરૂપ આશ્રવનો અભાવ થાય છે, આશ્રવના અભાવથી કર્મ બનતા નથી, કર્મના અભાવથી શરીરગદિ નોર્મ ઉત્પન્ન થતા નથી અને નોર્મના અભાવથી સંસારનો અભાવ થાય છે—આ પ્રમાણે સંસ્કારો અનુક્રમ જાળવે

સંસ્કાર થનાના ક્રમમાં સંસ્કાર પહેલ જ કારણ ભેદનિજ્ઞાન વડે છે તેની જ્ઞાનનાના ઉપદેશનું કારણ હોવું કહે છે—

(ઉપગતિ)

સપ્તત્તે સવર એવ સાક્ષા-

દ્વદ્વદ્વાત્મતત્ત્વસ્ય મિત્તેષ્વળપાત્ ।

મ મેદવિજ્ઞાનત્ત ણ્વ તસ્માન્

તદ્દેદવિજ્ઞાનમત્તીવ બાળ્યમ્ ॥ ૧૨૯ ॥

અર્થ—આ સાખાત્ (સર્વ પ્રકારે) મંતર પરંબરે શુદ્ધ આત્મતત્ત્વની ઉપવર્ણિત થાય છે, અને તે શુદ્ધ આત્મતત્ત્વની ઉપવર્ણિત ભેદનિજ્ઞાનથી જ થાય છે માટે તે બે નિજ્ઞાન અત્યંત જ્ઞાનનાયોગ્ય છે

ભાવાર્થ—જીવને જ્યારે ભેદવિજ્ઞાન થાય છે અર્થાત્ જીવ જ્યારે આત્માને અને કર્મને યથાર્થપણે ભિન્ન જાણે છે ત્યારે તે શુદ્ધ આત્માને અનુભવે છે, શુદ્ધ આત્માના અનુભવથી આશ્રનભાન રેફાય છે અને અનુક્રમે મર્ન પ્રકારે સવર થાય છે. માટે ભેદવિજ્ઞાનને અત્યંત ભાવનાનો ઉપદેશ કર્યો છે

હવે, ભેદવિજ્ઞાન ક્યા મુધી ભાનવુ તે કાવ્યદ્વારા કહે છે —

(અનુક્ર. ૫)

માવયેદ્ભેદવિજ્ઞાનમિદમચ્છિન્નધારયા ।

તાવગ્રાવત્પરાચ્ચ્યુત્વા જ્ઞાન જ્ઞાને પ્રતિષ્ઠતે ॥ ૧૩૦ ॥

અર્થ—આ ભેદવિજ્ઞાન અચ્છિન્ન-ધારાથી (અર્થાત્ જેમા વિચ્છેદ ન પડે એવા અખડ પ્રવાહરૂપે) ત્યામુધી ભાનવુ કે જ્યામુધી પરભાગેથી દૂરી જ્ઞાન જ્ઞાનમા જ (પોતાના સ્વરૂપમા જ) ઠરી જાય

ભાવાર્થ—અહીં જ્ઞાનવુ જ્ઞાનમા ઠરવુ બે પ્રકારે જાણવુ એક તો, મિથ્યાત્વનો અભાન થઈ મમ્યજ્ઞાન થાય અને ફરી મિથ્યાત્વ ન આવે ત્યારે જ્ઞાન જ્ઞાનમા ઠર્યું કહેવાય, બીજુ, જ્યારે જ્ઞાન શુદ્ધોપયોગરૂપે સ્થિર થઈ જાય અને ફરી અન્ય-વિકારરૂપે ન પરિણમે ત્યારે તે જ્ઞાનમા ઠરી ગયું કહેવાય જ્યામુધી બન્ને પ્રકારે જ્ઞાન જ્ઞાનમા ન ઠરી જાય ત્યામુધી ભેદવિજ્ઞાન ભાવ્યા વરુ

ફરીને ભેદવિજ્ઞાનનો મહિમા કહે છે—

(અનુક્ર. ૫)

ભેદવિજ્ઞાનતઃ સિદ્ધાઃ સિદ્ધા યે કિલ કેચન ।

અસ્યૈવાભાવતો વદ્ધા વદ્ધા યે કિલ કેચન ॥ ૧૩૧ ॥

અર્થ—જે કોઈ સિદ્ધ થયા છે તે ભેદવિજ્ઞાનથી મિદ્ધ થયા છે, જે કોઈ બચાયા છે તે તેના જ (ભેદવિજ્ઞાનના જ) અભાવથી બચાયા છે

ભાવાર્થ—અનાદિ કાળથી માડીને જ્યામુધી જીવને ભેદવિજ્ઞાન નથી ત્યામુધી તે કર્મથી બચાયા જ કહે છે—સમાન્ત્રા ગ્રહણ્યા જ વરે છે, જે જીવને ભેદવિજ્ઞાન થાય છે તે કર્મથી દૂર જ છે—મોક્ષ પામે જ છે માટે સર્મબંધન—સારવત—મૂળ ભેદવિજ્ઞાનનો અભાવ જ છે અને મોક્ષવુ પ્રથમ કાળુ ભેદવિજ્ઞાન જ છે ભેદવિજ્ઞાન વિના કોઈ સિદ્ધિ પામી શકતુ નથી

અહીં આમ પણ જાણવુ કે—નિજ્ઞાનાદ્વૈતવાદી બૌદ્ધો અને વેદાન્તીઓ કે જેઓ વસ્તુને અદ્વૈત કહે છે અને અદ્વૈતના અનુભવની જ મિદ્ધિ કહે છે તેમને, ભેદવિજ્ઞાનથી જ મિદ્ધિ કહેવાથી, નિષેવ થયો, ગણુ કે સર્મથા અદ્વૈત વસ્તુનુ મનરૂપ

નહિ હોના છતાં જેઓ સર્વથા અદ્વૈત માને છે તેમને ભેદવિજ્ઞાન કોર્ડ ગીતે કહી શકાતું જ નથી, ત્યાં દ્વૈત જ—એ વસ્તુઓ જ—માનતા નથી ત્યાં ભેદવિજ્ઞાન ગાતું ? જે જીવ અને અજીવ—એ વસ્તુઓ માનનારો આરો અને તેમનો સંયોગ માનનારો આરો તે જ ભેદ વિજ્ઞાન બની શકે અને સિદ્ધિ થઈ શકે માટે વ્યાઘ્રાદીઓને જ બહુ ય નિર્બાંધપણે સિદ્ધ થાય છે

હવે, સવર અધિકાર પૂર્વ કરતા, સવર થનાથી જે જ્ઞાન થયું તે જ્ઞાનના મહિમાનું કાંય કહે છે—

(મહાકાતા)

બેદજ્ઞાનોઽચ્છન્નકલ્પનાચ્છુદ્ધતત્ત્વોપલભા-

દ્રાગગ્રામમઠયકરણાત્કર્મણા સવરેણ ।

ચિન્ત્રતોષ પરમમલ્લલોકમમ્લાનમેઠુ

જ્ઞાન જ્ઞાને નિયતમુદિત શાશ્વતોદ્યોતમેતત્ ॥ ૧૩૨ ॥

અર્થ—જે જ્ઞાન પ્રગટ કરનાના અવ્યામયી શુદ્ધ તત્ત્વની ઉપવખ્તિ થઈ, શુદ્ધ તત્ત્વની ઉપવખ્તિથી ગગના સમૂહનો નિવય થયો, રાગના સમૂહનો વિલય કરનાવી કર્મનો સવર થયો અને કર્મનો સવર થનાથી, જ્ઞાનમાં જ નિશ્ચળ થયેલું એવું આ જ્ઞાન ઉચ્ચ પામ્યું—કે જે જ્ઞાન પરમ સતોપને (અર્થાત્ પરમ અર્તાદ્રિય આનંદને) ધારણ કરે છે, જેનો પ્રકાશ નિર્બળ છે (અર્થાત્ રાગાદિકને લીધે અનિનતા હોતી તે હવે નથી), જે અગ્નિના છે (અર્થાત્ ક્ષયોપશમિ જ્ઞાનની આરંભ કરનાથેલું—નિર્બળ નથી, સર્વ લોહાસોકને જાલનાવું છે), જે એક છે (અર્થાત્ ક્ષયોપશમથી ભેદ હોતા તે હવે નથી) અને જેનો ઉદ્યોત ગાયત છે (અર્થાત્ જેનો પ્રકાશ અનિનંદિત છે)

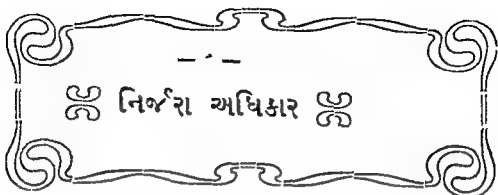
ટીકા—આ ગીતે સવર (રગભૂમિમાંથી) બહાર નીકળી ગયો

ભાવાર્થ—રગભૂમિમાં સવરનો સ્વાગ આપ્યો હોતા તેને જ્ઞાને જાણી લીધો તેથી તે વૃત્ત કરી બહાર નીકળી ગયો ૧૯૦—૧૯૨

જે નિજ્ઞાનકયા પ્રગટે તથા શુદ્ધરસજ્ઞાન બહે અપનાહી, રાગ દ્વેષ વિમોહ સમહી ગતિ જાય હમૈ જુઠં કર્મ રૂકાહી, ઉન્નત્યવ જ્ઞાન પ્રકાશ કરે બહુ તોય ધર પગભાતમમાહી, યો મુનિરાજ ભલી નિધિ મારત કેનવ પાય મુખી શિવ જાહી

આમ આ સમયસાર ગ્રંથની આશ્રમખ્યાતિ નામની ટીકાની પડિત જયચ દ્રશ્યકૃત ભાગ્યનંબનિકામાં પાંચમો સવર અધિકાર પૂર્વ થયો

રાગાદિકના રેખાથી, નવો બંધ હણી સંત,
પૂર્વ ઉદયમા સમ રહે, નમુ નિર્જરાનત

પ્રથમ ટીકાકાર આચાર્યભટ્ટારાજ કહે છે કે “હવે નિર્જરા પ્રવેગ કરે છે”
અહીં તત્વોત્તુ નૃત્ય છે, તેથી જેમ નૃત્યના અખાડામા નૃત્ય કરનાર વ્યાગ ધારણ કરીને
પ્રવેગ કરે છે તેમ અહીં રગભૂમિમા નિર્જરાનો રસાગ પ્રવેગ કરે છે

હવે, સર્વ વ્યાગને યથાર્થ જાણનારુ જે સમ્યક્જ્ઞાન છે તેને મ ગળરૂપ જાણીને
આચાર્યદેવ મ ગળ અર્થે પ્રથમ તેને જ—નિર્મળ જ્ઞાનજ્યોતિને જ—પ્રગટ કરે છે—

(ચાદ્ધલવિદીડિત)

રાગાગ્રાસવરોધતો નિજધુરા ધૃત્વા પરઃ સવરઃ
કર્માગામિ સમસ્તમેવ ભરતો દૂરાન્નિરધન સ્થિતઃ ।
માગ્વદ્વ તુ તદેવ દગ્ધુમધુના વ્યાજૃમ્પતે નિર્જરા
જ્ઞાનજ્યોતિરપાઘૃત ન હિ યતો રાગાદિર્મિર્મૂર્ઝતિ ॥ ૧૩૩ ॥

અર્થ—પરમ સવર, રાગાદિ આસ્રવોને રોકવાવી પોતાની નિર્ધ-ધુગને વારણ
કરીને (પોતાના કાર્યને બરાબર સંભાળીને), સમસ્ત આગામી કર્મને અત્ય તપણે
દૂરથી જ રોકતો ઊભો છે, અને જે પૂર્વે (સવર થયા પહેલાં) બંધાયેલું કર્મ છે તેને
ખાળવાને હવે નિર્જરા (-નિર્જગરૂપી અગ્નિ-) કહેવાય છે કે જેથી જ્ઞાનજ્યોતિ નિરા-
વજી થઈ થકી (કરીને) ગગાદિભાવો વડે મૂર્છિત થતી નથી—સદા અમૂર્છિત રહે છે

ભાવાર્થ—મવર થયા પછી નવા કર્મ તો બંધાતા નથી જે પૂર્વે બંધાયા
હતા તે કર્મો જ્યાં નિર્જરા છે ત્યાં જ્ઞાનનું આનંદનું દર થનાથી જ્ઞાન એવું થાય છે
કે કરીને ગગાદિરૂપે પરિણમતું નથી—સદા પ્રકાશરૂપ જ રહે છે

હવે દ્રવ્યનિર્જરાતુ ૨-૧૩૫ કહ્યું છે —

उपभोगमिदियेहि दब्बाणमचेदणाणमिदगण ।

ज कुणादि सम्मदिट्ठी त सव्व णिज्जरणिमित्त ॥ १९३ ॥

उपभोगमिदियै द्रव्याणामचेतनानामित्तरपाम् ।

यत्परोति सम्यग्दृष्टि तत्सर्वं निर्जरानिमित्तम् ॥ १९३ ॥

અન્યથાર્થ — [સમ્યગ્દૃષ્ટિ] સમ્યગ્દૃષ્ટિ છ-૧ [યત્] જે [દ્વિધેયોઃ] ઇદ્રિયો વડે [અચેતનાનાં] અચેતન [ક્ષત્રેયો] તથા ચેતન [દ્રવ્યાણાં] દ્રવ્યોનાં [ઉપભોગ] ઉપભોગ [કારોતિ] કરે છે [તત્ સર્વં] તે સર્વ [નિર્જરાનિમિત્ત] નિર્જરાતુ નિમિત્ત છે

ટીકા — વિરાગીના ઉપભોગ નિર્જરા માટે જ છે (અર્થાત્ નિર્જરાતુ કાગળ થાય છે) રાગાદિભાવોના સંભારથી ચિન્થાદૃષ્ટિને અચેતન તથા ચેતન દ્રવ્યોના ઉપભોગ બનતું નિમિત્ત થાય છે, તે જ (ઉપભોગ), રાગાદિભાવોના અભારથી સમ્યગ્ દૃષ્ટિને નિર્જરાતુ નિમિત્ત થાય છે આથી (આ કથનથી) દ્રવ્યનિર્જરાતુ ૨-૧૩૫ કહ્યું

ભાવાર્થ — સમ્યગ્ દૃષ્ટિને જ્ઞાની કહ્યો છે અને જ્ઞાનીને રાગદ્વેષભાહુતા અભાર કહ્યો છે, માટે સમ્યગ્ દૃષ્ટિ વિનાગી છે તેને ઇદ્રિયો વડે ભોગ હોય તોપણ તેને ભોગની સામગ્રી પ્રત્યે રાગ નથી તે જાણે છે કે “ આ (ભોગની સામગ્રી) પરદ્રવ્ય છે, મારે અને તેને કાર્જનાતો નથી, કર્મના ઉત્પન્ન નિમિત્તથી તેના અને મારે સંયોગ વિયોગ છે ” જ્યારે તેને ચારિત્રભાહુતા ઉદય આવીને પીડા કરે છે અને પોતે બગાડીને હોનાયી પીડા સહી શકતો નથી ત્યાંમુથી — જેમ રોગી રોગની પીડા સહી શકે નહિ ત્યારે તેના ઓપધિ આદિ વડે ઇલાજ કરે છે તેમ — ભોગોપભોગસામગ્રી વડે વિપયરૂપ ઇલાજ કરે છે, પરંતુ જેમ રોગી રોગને કે ઓપધિને લાચી જાણતો નથી તેમ સમ્યગ્દૃષ્ટિ ચારિત્રભાહુતા ઉદયને કે ભોગોપભોગસામગ્રીને લક્ષી જાણતો નથી વળી નિશ્ચયથી તે, જ્ઞાતાપત્તાને લીધે સમ્યગ્ દૃષ્ટિ વિરાગી ઉત્પન્ન થાયેલા કર્મને માત્ર જાણી જ લે છે, તેના પ્રત્યે તે રાગદ્વેષભાહુ નથી આ રીતે રાગદ્વેષભાહુ વિના જ તેના જ્ઞાને ભોગ પતે હોનાયી તેને કર્મ આચરતું નથી, આચર વિના આગામી બનતો નથી અને ઉત્પન્ન થાયેલું કર્મ તે પોતાના રસ હર્ષને ખરી જ જાય કાગળ કે ઉત્પન્ન થાયેલા પછી કર્મની સત્તા રહી શકે જ નહિ આ રીતે તેને નવો બનતો નથી

ચેતન અચેતન દ્રવ્યોના ઉપભોગ ઇદ્રિયો વડે

જે જે કરે મુદ્દૃષ્ટિ તે મૌ નિર્જરાકાગળ બને ૧૯૩

અને ઉદયમાં આવેલું ઝમ્ નિર્જરી ગયું તેથી તેને કેનળ નિર્જરા જ થઈ માટે સમ્યક્દષ્ટિ વિરાગીના ભોગોપભોગને નિર્જરાનું જ નિમિત્ત હોવામાં આવ્યો છે પૂર્વે ઝમ્ ઉદયમાં આવીને તેનું દ્રવ્ય ખરી ગયું તે દ્રવ્યનિર્જરા છે. ૧૯૩

હવે ભાવનિર્જરાનું સ્વરૂપ કહે છે—

દ્રવ્યે ઉપમુજતે નિયમા જાયદિ સુહ ચ દુઃખ વા ।

ત સુહદુઃખમુદિણં વેદદિ અહ નિર્જર જાદિ ॥ ૧૯૪ ॥

દ્રવ્યે ઉપમુજ્યમાને નિયમાજ્ઞાયતે સુખ ચ દુઃખ વા ।

તત્સુખદુઃખમુદીર્ણં વેદયતે અવ નિર્જરા યાતિ ॥ ૧૯૪ ॥

અન્યથાર્થઃ—[દ્રવ્યે ઉપમુજ્યમાને] વસ્તુ ભોગવવામાં આવતા, [સુખં ચ દુઃખ વા] સુખ અથવા દુઃખ [નિયમાત્] નિયમથી [જ્ઞાયતે] ઉત્પન્ન થાય છે; [ઉદીર્ણં] ઉદય થયેલા અર્થાત્ ઉત્પન્ન થયેલા [તત્ સુખદુઃખ] તે સુખદુઃખને [વેદયતે] વેદે છે—અનુભવે છે, [અવ] પછી [નિર્જરા યાતિ] તે (સુખદુઃખ ભાવ) નિર્જરી બને છે

ટીકા—પદ્મદ્રવ્ય ભોગવવામાં આવતા, તેના નિમિત્તે સુખદુઃખ અથવા દુઃખદુઃખનું ભાન નિયમથી જ ઉદય થાય છે અર્થાત્ ઉત્પન્ન થાય છે, કારણ કે વેદન શાતા અને અશાતા—એ બે પ્રકારને અતિદમ્ભ નથી (અર્થાત્ વેદન બે પ્રકારનું જ છે—શાતાદુઃખ અને અશાતાદુઃખ) જ્યારે તે (સુખદુઃખ અથવા દુઃખદુઃખ) ભાવ વેદાય છે ત્યારે મિથ્યાદષ્ટિને, ગણાદિભાવોના સૂક્ષ્મભાવથી બંધનું નિમિત્ત થઈને (તે ભાવ) નિર્જરા હતા (ખરેખર) નહિ નિર્જરો થકો, બંધ જ થાય છે, પરંતુ સમ્યક્દષ્ટિને, રાગાદિભાવોના અભાવથી બંધનું નિમિત્ત થયા વિના કેનળ જ નિર્જરા હોવાથી (ખરેખર) નિર્જરો થકો, નિર્જરા જ થાય છે

ભાવાર્થ.—પદ્મદ્રવ્ય ભોગવતા, ઝમ્ના ઉદયના નિમિત્તે જીવને સુખદુઃખ અથવા દુઃખદુઃખ ભાન નિયમથી ઉત્પન્ન થાય છે મિથ્યાદષ્ટિને રાગાદિકને લીધે તે ભાવ આગામી બંધ કરીને નિર્જર છે તેવી તેને નિર્જરો કહી શકાતો નથી, માટે મિથ્યાદષ્ટિને પદ્મદ્રવ્ય ભોગવતા બંધ જ થાય છે સમ્યક્દષ્ટિને રાગાદિક નહિ હોવાથી આગામી

વસ્તુતોગે ઉપભોગ નિશ્ચય સુખ વા દુઃખ થાય છે,

એ ઉદિત સુખદુઃખ ભોગવે પછી નિર્જરા થઈ જાય છે. ૧૯૪.

બન કર્યાં નિના જ તે સાંન નિર્જગી બાય છે તેથી તેને નિર્જગી કહી ગમાય છે, માટે સમ્યક્ષિને પરદ્રવ્ય ભોગવતા નિર્જગી જ થાય છે આ રીતે સમ્યક્ષિને સાવ નિર્જગી થાય છે

હવે આગળની ગાથાઓની સૂચનારૂપ શ્લોક કહે છે —

(અનુક્રમ)

તજ્ઞાનસ્યૈવ સામર્થ્યં વિરાગસ્ય ચ વા કિંત્ર ।

ચત્કોઽપિ કર્મભિઃ કર્મં મુજાનોઽપિ ન વચ્યતે ॥ ૧૩૪ ॥

અર્થ — ખરેખર તે (આશ્ચર્યકારક) સામર્થ્ય જ્ઞાનનું જ છે અથવા વિરાગનું જ છે કે કોઈ (સમ્યક્ષિ છતાં) કર્મને ભોગવતો છતાં કર્મોદ્ધી બનતા નથી (અજ્ઞાનીને તે આશ્ચર્ય ઉપભવે છે અને જ્ઞાની તેને યથાર્થ જાણે છે) ૧૩૪

હવે જ્ઞાનનું સામર્થ્ય બતાવે છે —

જહ વિસમુપમુજતો વેજો પુરિસો ણ મરણમુવયાદિ ।

પુગલકમ્મસ્સુદય તહ મુજદિ ણેવ વજ્જણ ણાણી ॥ ૧૩૫ ॥

યથા વિપમુપમુજાનો વૈય પુરુષો ન મરણમુવયાતિ ।

પુદ્ગલકર્મણ ઉદય તથા મુક્તે નૈવ વચ્યતે જ્ઞાની ॥ ૧૩૫ ॥

અન્વયાથ — [યથા] જેમ [વદ્ય પુરુષા] મેઘ પુરુષ [વિપ ઉપમુજાન] વિપને ભોગવતો અર્થાત્ ખાતો છતો [મરણ ન ઉપયાતિ] મરણ પામતો નથી, [તથા] તેમ [જ્ઞાની] જ્ઞાની [પુદ્ગલકર્મણ] પુદ્ગલકર્મના [ઉદય] ઉદયને [મુક્તે] ભોગવે છે તોપણ [ન વદ્ય વચ્યતે] બધાતો નથી

ટીકા — જેમ કોઈ વિપમેઘ, બીજાઓના મગ્ગનું કારણ બે વિપ તેને ભોગવતો છતો પણ, અગ્રાથ (નામમાત્ર) નિધાના સામર્થ્ય વડે વિપની શક્તિ રોમાઈ ગઈ હોવાથી, મરતો નથી, તેમ અજ્ઞાનીઓને શાગલિભાવોના સંસારથી બંધનું કાળ બે પુદ્ગલકર્મના ઉદય તેને જ્ઞાની ભોગવતો છતો પણ, અગ્રાથ જ્ઞાનના સામર્થ્ય દ્વારા શાગલિભાવોના અસાર હોતા (હોઈને) કર્મોદ્ધવની શક્તિ રોમાઈ ગઈ હોવાથી, બધાતો નથી

જ્યેષ્ઠ ઝેરના ઉપભોગથી પણ વૈય જન મરતો નથી,

ત્યેમ કર્મોદ્ધવો ભોગવે પણ જ્ઞાની બધાતો નથી ૧૩૫.

ભાવાર્થ — જેમ વૈદ્ય મન, તન, ઔષધ આદિ ચોતાની વિદ્યાના સામર્થ્ય વિપરીત મળ્યું હોવાની ગતિનો અભાવ હોય છે તેથી નિષ્ક્રિય બાના હતા તેવું મળ્યું નથી, તેમ જ્ઞાનીને જ્ઞાનનું સામર્થ્ય એવું છે કે કર્મોદયની બધી હોવાની ગતિ અભાવ હોય છે અને તેથી કર્મના ઉદયને ભોગનાના હતા જ્ઞાનીને આગામી કર્મો વતો નથી આ પ્રમાણે મધ્યજ્ઞાનનું સામર્થ્ય હતું ૧૮૫

હવે વેગાગ્યનું સામર્થ્ય બતાવે છે —

જહ મજ્જ પિષ્માણો અરદિમાવેણ મજ્જદિ ણ પુરિસો ।
દબ્બુવભોગે અરદો ણાણી વિ ણ વજ્જદિ તહેવ ॥ ૧૯૬ ॥

યયા મય પિન્ન અરતિમાવેન માગતિ ન પુરપ્પઃ ।

દ્વયોપભોગેજ્ઞતા જ્ઞાન્યપિ ન વચ્ચતે તથય ॥ ૧૯૬ ॥

અન્યથાર્થ — [યયા] જેમ [પુરપ્પ] કોઈ પુરપ્પ [મય] મદિગને [અરતિમાવેન] અગતિભાવે (અપ્રીતિથી) [પિન્ન] પીનો થકો [ન માગતિ] મત્ત નથી, [તથા વચ] તેની જ ગીતે [જ્ઞાનો અપિ] જ્ઞાની પણ [દ્વયોપભોગે] દ્વય ઉપભોગ પ્રત્યે [અરત] અગત (અર્થાત્ વેગાગ્યભાવે) વર્તતો થકો [ન વચ્ચતે] (કર્મોદી) બસતો નથી

ટીકા — જેમ કોઈ પુરપ્પ, મદિગ પ્રત્યે જેને તીવ્ર અગતિભાવ પ્રવર્તે એવો વર્તતો થકો, મદિગને પીતા હતા પણ, તીવ્ર અગતિભાવના સામર્થ્યને બમત થતો નથી, તેમ જ્ઞાની પણ, મજ્જાદિભાવોના અભાવથી સર્વ દ્વયોના ઉપભોગ પ્રત્યે જેને તીવ્ર વેગ યબાન પ્રવર્તે છે એવો વર્તતો થકો, નિષ્ક્રિય ભોગનાના પણ, તીવ્ર વેગ યબાનના સામર્થ્યને ક્ષીણે (કર્મોદી) બસતો નથી

ભાવાર્થ — એ વેગ યબ સામર્થ્ય છે કે જ્ઞાની નિષ્ક્રિય ભેવતો હોય કર્મોદી બસતો નથી

હવે આ અર્થનું અને આગળની ગાથાના અર્થની સૂચનાનું કાવ્ય હોય છે

(ગોષ્ઠતા)

નાશ્વુતે વિષયસેવનેઽપિ યત્

સ્વ ફલ વિષયસેવનસ્ય ના ।

જ્યમ અગતિભાવે મદ્ય પીતા મત્ત જન બનતો નથી,

દ્વયોપભોગ વિષે અગત જાનીય બધાતો નથી ૧૯૬

જ્ઞાનવૈભવવિરાગતામ્ભાત્

સેવનોઽપિ તદસાવસેવકઃ ॥ ૧૩૫ ॥

અર્થ — કારણ કે આ (જ્ઞાની) પુરુષ વિષયને સેવતા હતા. પણ જ્ઞાન વૈભવના અને વિરાગતાના બળથી વિષયસેવનના નિજદ્રવ્યને (રજિત પરિણામને) ભોગવતા નથી—પામતા નથી, તેથી આ (પુરુષ) સેવક હતા અસેવક ॥ (અર્થાત્ વિષયને સેવતા હતા નથી સેવતા)

ભાવાર્થ — જ્ઞાન અને વિરાગતાનું એક કોઈ અર્થિત્ય સામર્થ્ય છે કે જ્ઞાની વિષયના વિષયને સેવતા હોના હતા તેને સેવનારો કહી શકાતા નથી, કારણ કે વિષય-નયનનું ફળ જે રજિત પરિણામ તેને જ્ઞાની ભોગવતા નથી—પામતા નથી ૧૬૬

હવે આ જ વાતને પ્રગટ દેશતથી બતાવે છે —

સેવતો વિ ણ સેવહ અમેવમાણોવિ સેવગો કોઈ ।

પગરણચેટ્ટા કસ્સ વિ ણ ય પાયરણોત્તિ સો હોઈ ॥ ૧૧૭ ॥

સેવમાનોઽપિ ન સેવતે અસેવમાનોઽપિ સેવકઃ કથિન્ ।

પગરણચેટ્ટા તસ્યાપિ ન ચ પાગરણ રતિ સ ભવતિ ॥ ૧૧૭ ॥

અન્યાર્થ — [કથિન્] કોઈ તો [સેવમાન અપિ] વિષયને સેવતા હતા [ન સેવતે] નથી સેવતા [અસેવમાન અપિ] અને કોઈ નહિ સેવતા હતા [સેવક] સેવનારો છે—[કસ્યાપિ] જેમ કોઈ પુરુષને [પગરણચેટ્ટા] *પ્રકરણની ચેટ્ટા (કોઈ કાર્ય સંબધી ક્રિયા) વર્તે છે [ન ચ સ પાગરણ રતિ ભવતિ] તોપણ તે *પ્રાકરણિક નથી

ટીકા — જેમ કોઈ પુરુષ કોઈ પ્રકરણની ક્રિયામાં પ્રવર્તતા હોના હતા પ્રકરણનું સ્વામીપણ નહિ હોનાથી પ્રાકરણિક નથી અને જીએ પુરુષ પ્રકરણની ક્રિયામાં નહિ પ્રવર્તતા હોના હતા પ્રકરણનું સ્વામીપણ હોનાથી પ્રાકરણિક છે, તેવી રીતે સમ્યક્દષ્ટિ પૂર્વસચિત કર્મના ઉદયથી પ્રાપ્ત થયેલા વિષયને સેવતા હોના હતા રાગદિશાનોના

* પ્રકરણ = કાર્ય

૧ પ્રાકરણિક = મર્મ કરનારો

સેવે છતા નહિ સેવતા, અણુમેવતો સેવક બને,
પ્રકરણતણી ચેટ્ટા કરે પણ પ્રાકરણ જ્યમ નહિ કરે

અસાનને હીધે નિયમેનના કળતુ આમીપણું નહિ હોનાથી અમેવક જ છે (અર્થાત્ મેવનારો નથી) અને મિથ્યાદૃષ્ટિ વિષયને નહિ મેનતો હોવા છતાં રાગાદિભાવો અસાનને હીધે નિયમેનના કળતુ સ્વામીપણું હોવાથી સેનક જ છે

ભાવાર્થ —કોઈ ગૌર પોતાની દુકાન પર કોઈને નોકર રાખ્યો દુકાનને બે વેપારી—ખરીદવું, વેચવું વગેરે સર્વ કામકાજ—નોકર કરે છે તોપણ તે વેપારી નથી કાળજી કે તે વેપારનો અને વેપારના લાભ-નુકસાનનો સ્વામી નથી, તે તો માત્ર છે, ગૌરના કાળજી બધું કામકાજ કરે છે જે ગૌર છે તે વેપાર સ્વયંથી કામકાજ કરતો નથી, ઘર બેઠી રહે છે તોપણ તે વેપારને અને વેપારના લાભ-નુકસાનનો વણી હોવાથી તે જ વેપારી છે આ દૃષ્ટાંત અભ્યંદ્રિષ્ટિ અને મિથ્યાદૃષ્ટિ ઘટાવી લેવું જેમ નોકર વેપાર કરનારો નથી તેમ અભ્યંદ્રિષ્ટિ વિષય સેનનારો નથી અને જેમ ગૌર વેપાર કરનારો છે તેમ મિથ્યાદૃષ્ટિ વિષય સેવનારો છે

હવે આગળની ગાથાઓની સૂચનાતુ કાવ્ય કહે છે —

(મહાકાંતા)

સમ્યગ્દૃષ્ટેર્ભવતિ નિયત જ્ઞાનવૈરાગ્યગત્તિઃ

સ્વ વસ્તુત્વ કલ્પયિતુમય સ્વાન્યરૂપાસિમુક્ત્યા ।

યસ્માઞ્જ્ઞાત્વા વ્યતિક્રમિદ તત્ત્વતઃ સ્વ પર વ

સ્વસ્મિન્નાસ્તે વિરમતિ પરાત્સર્વતો રાગયોગાત્ ॥ ૧૩૬ ॥

અર્થ —અભ્યંદ્રિષ્ટિને નિયમથી જ્ઞાન અને વૈરાગ્યની ગતિ હોય છે, કાળજી કે તે (અભ્યંદ્રિષ્ટિ છવ) સ્વરૂપનું મહત્ત્વ અને પરતો ત્યાગ કરવાની વિધિ વડે પોતા વસ્તુત્વનો (યથાર્થ સ્વરૂપનો) અભ્યાસ કરના માટે, ‘આ મન છે (અર્થાત્ આત્મ સ્વરૂપ છે) અને આ પર છે’ એવો ભેદ પરમાર્થે જાણીને રનમા ગહે છે (૨૬૬) અને પશ્ચી—ગાનના યોગથી—સર્વ પ્રકારે વિગ્રે છે (આ રીતે જ્ઞાનવૈરાગ્યની ગતિ વિના હોઈ ગઈ નહિ) ૧૬૭

હવે પ્રથમ, અભ્યંદ્રિષ્ટિ સામાન્યપણે રનને અને પરને આ પ્રમાણે જાણે છે એમ ગાથામાં કહે છે —

ઉદયવિવાગો વિવિહો કમ્માણ વણિઓ જિજિવેરેહિ ।

જનુ તે મજ્ઞ સહાવા જાણગમાવો દુ અહમિકો ॥ ૧૯૮ ॥

ક્રમોત્થા ને વિવિધ ઉદયવિવાક જિનવગ વણુઓ,

તે મુજ સ્વભાવો છે નહિ, હું એક જાણકભાવ છું ૧૬૮

उदयविपासो विविधः कर्मणा वर्णितो जिनवरैः ।

न तु ते मम स्वभावाः शायकभावस्तदमेव ॥ १९८ ॥

અન્યથાર્થ — [કર્મણા] કર્મોના [ઉદયવિપાક] ઉદયના વિપાક (ફળ) [જિનવરે] જિનવરોએ [વિવિધઃ] અનેક પ્રકારના [વર્ણિત] વર્ણવેલો છે, [તે] તે [મમ સ્વભાવા] મારા સ્વભાવો [ન તુ] નથી, [અદ તુ] હું તો [એક] એક [શાયકભાવ] શાયકભાવ છું

ટીકા — જે કર્મના ઉદયના વિપાકથી ઉત્પન્ન થયેલા અનેક પ્રકારના ભાવો છે તે મારા સ્વભાવો નથી, હું તો આ (પ્રત્યક્ષ અનુભવગ્રાસ્તર) દેહોદ્ગીર્ણ એક શાયકભાવ છું

ભાવાર્થ — આ પ્રમાણે સામાન્યપણે સમસ્ત કર્મજન્ય ભાવોને સમ્યગ્દષ્ટિ પર ભણે છે અને પોતાને એક શાયકસ્વભાવ જ ભણે છે ૧૬૮

હવે સમ્યગ્દષ્ટિ વિશેષપણે સ્વને અને પરને આ પ્રમાણે ભણે છે — એમ કહે છે —

पुण्डरीकम्प रागो तस्स विवागोदओ हवदि एसो ।

ण दु एस मज्झ भावो जाणगभावो हु अहमिको ॥ १९९ ॥

पुण्डरीकम्प रागस्तस्य विपासोदयो भवति णप ।

न त्वेव मम भावो शायकभावः स्वस्वदमेव ॥ १९९ ॥

અન્યથાર્થ — [રાગ] રાગ [પુણ્ડરીકમ્] પુણ્ડરીકમ્ છે, [તસ્ય] તેના [વિપાકોદય] વિપાકરૂપ ઉદય [ણપઃ ભવતિ] આ છે, [એવ] આ [મમ ભાવો] મારો ભાવ [ન તુ] નથી, [અહમ્] હું તો [જાણુ] નિશ્ચયથી [એક] એક [શાયક-ભાવ] શાયકભાવ છું

ટીકા — ખરેખર રાગ નામનું પુણ્ડરીકમ્ છે તેના ઉદયના વિપાકથી ઉત્પન્ન થયેલો આ રાગરૂપ ભાવ છે, મારો સ્વભાવ નથી, હું તો આ (પ્રત્યક્ષ અનુભવગ્રાસ્તર) દેહોદ્ગીર્ણ એક શાયકભાવ છું (આ રીતે સમ્યગ્દષ્ટિ નિર્માણપણે સ્વને અને પરને ભણે છે) વળી આ જ પ્રમાણે ‘રાગ’પદ બોલીને તેની જગ્યાએ દ્રેષ, મોહ, ક્રોધ,

પુણ્ડરીકમ્પરૂપ રાગનો જ વિપાકરૂપ છે ઉદય આ,

આ છે નહિ મુજ ભાવ, નિશ્ચય એક શાયકભાવ છું ૧૯૯

માન, માયા, લોભ, કર્મ, નોકર્મ, મન, વચન, કાયા, શ્રોત્ર, ચક્ષુ, શ્રાવણ, રસન અને સ્પર્શન—એ શબ્દો મૂકી સોળ સૂત્રો વ્યાખ્યાનરૂપ કરના (કહેવા) અને આ ઉપ-દેશથી બીજા પાપ નિચારવા ૧૯૯

આ રીતે સમ્યગ્દષ્ટિ પોતાને જાણતો અને ગગને છાડતો થકો નિયમથી જ્ઞાન-વૈરાગ્યસંપન્ન હોય છે—એમ હવેની ગાથામાં કહે છે—

एवं सम्मद्विष्टी अप्पाण मुणदि जाणगसहाव ।

उदय कम्मविवाग य मुअदि तच्च वियाणतो ॥ २०० ॥

तव सम्यग्दष्टिः आत्मानं जानाति ज्ञायकस्वभावम् ।

उदय कर्मविपाकं च मुचति तत्त विजानन् ॥ २०० ॥

અન્યથાર્થ—[એવ] આ રીતે [સમ્યગ્દષ્ટિ] સમ્યગ્દષ્ટિ [આત્માને] આત્માને (પોતાને) [જ્ઞાયકસ્વભાવ] જ્ઞાયકસ્વભાવ [જાનાતિ] જાણે છે [છ] અને [તત્ત્વ] તત્ત્વને અર્થાત્ યથાર્થ રૂપરૂપને [વિજાનન્] જાણતો થકો [કર્મવિપાક] કર્મના વિપાકરૂપ [ઉદય] ઉદયને [મુચતિ] છાડે છે

ટીકા—આ ગીતે સમ્યગ્દષ્ટિ સામાન્યપણે અને નિશ્ચયપણે પરભાવરૂપ સર્વ ભાવોથી વિવેક (સ્વેદજ્ઞાન, સિદ્ધતા) કરીને, રોકેટીર્ણ એક જ્ઞાયકસ્વાવ જેના સ્વભાવ છે એણે જે આત્માણુ તત્ત્વ તેને (સારી રીતે) જાણે છે, અને એ રીતે તત્ત્વને જાણતો, રૂપભાવના પ્રહણ અને પરભાવના ત્યાગથી નીપજવાયોગ્ય પોતાના વસ્તુવત્તે વિસ્તારતો, કર્મના ઉદયના વિપાકથી ઉત્પન્ન થયેલા સમસ્ત ભાવોને છાડે છે તેથી તે (સમ્યગ્દષ્ટિ) નિયમથી જ્ઞાનવૈરાગ્યસંપન્ન હોય છે (એમ સિદ્ધ થયું)

ભાવાર્થ—ન્યારે પોતાને તે જ્ઞાયકસ્વાવરૂપ મુખમય જાણે અને કર્મના ઉદયથી થયેલા ભાવોને આકુળતારૂપ દુઃખમય જાણે ત્યારે જ્ઞાનરૂપ રહેલું અને પર-ભાવોથી વિરાગતા—એ બન્ને અનરય હોય જ છે આ વાત પ્રગટ અનુભવગોચર છે એ (જ્ઞાનવૈરાગ્ય) જ સમ્યગ્દષ્ટિનું ચિહ્ન છે.

“જે જન પરદ્રવ્યમાં આસક્ત—ગમી છે અને સમ્યગ્દષ્ટિપણાનું અભિમાન કરે છે તે સમ્યગ્દષ્ટિ જ નહિ, વૃથા અભિમાન કરે છે” એના અર્થનું કળારૂપ કાવ્ય હવે કહે છે—

મુદષ્ટિ એ ગીત આત્મને જ્ઞાયકસ્વભાવ જ જાણતો,

ને ઉદય કર્મવિપાકરૂપ તે તત્ત્વજ્ઞાયક છાડતો ૨૦૦.

(મ કાકતા)

સમ્યગ્દષ્ટિઃ સ્વયમયમ્મહ જાતુ રષો ન મે સ્યા-

દિત્યુત્તાનોત્પુલકવદના રાગિણોઽપ્યાચરતુ ।

આલ્વતા સમિતિપરતા તે યતોઽપિ પાપા

આત્માનાત્માવગમવિરહાત્સતિ સમ્યક્ત્વરિક્તાઃ ॥ ૧૩૭ ॥

અર્થ — “આ હું પોતે સમ્યગ્દષ્ટિ છું, મને કદી બધું થતો નથી (કારણ કે શાસ્ત્રમા સમ્યગ્દષ્ટિને બધું કહ્યો નથી)” એમ માનીને જેમણે મુખ ગર્વથી ઊંચું તથા પુરુષિનિ (શેઠાનિત) વધુ છે એવા રાગી જીવો (—પરદ્રવ્ય પ્રત્યે રાગદ્વેષભાઈ-ભાનનાળા જીવો—) બંધે મહામતાદિનું આચર્ય કરે તથા “સમિતિની ઉત્કૃષ્ટતાનું આપબન કરે તોપણ તેઓ પાપી (મિથ્યાદષ્ટિ) જ છે, કારણ કે આત્મા અને અનાત્માના જ્ઞાનથી રહિત હોવાથી તેઓ સમ્યક્ત્વથી રહિત છે

ભાવાર્થ — પરદ્રવ્ય પ્રત્યે રાગ હોના છતાં જે જીવ ‘હું સમ્યગ્દષ્ટિ છું, મને બધું થતો નથી’ એમ માને છે તેને સમ્યક્ત્વ કેવું ? તે પ્રત સમિતિ પાળે તોપણ સ્વપરંતુ જ્ઞાન નહિ હોનાથી તે પાપી જ છે પોતાને બધું નથી થતો એમ માનીને સ્વચ્છ કે પ્રવર્તે તે વળી સમ્યગ્ દષ્ટિ કેવો ? કારણ કે જ્યાંસુધી યથાખ્યાત ચારિત્ર ન થાય ત્યાંસુધી ચારિત્રભાહુના રાગથી બધું થાય જ છે અને જ્યાંસુધી રાગ રહે ત્યાંસુધી સમ્યગ્દષ્ટિ તો પોતાની નિવા-ગહા કરતો જ રહે છે જ્ઞાન થવામાનથી બધું થતું નથી, જ્ઞાન થયા પછી તેમાં જ લીનતારૂપ—શુદ્ધોપધોગરૂપ—ચારિત્રથી બધું કપાય છે મારે રાગ હોના છતાં, ‘બધું થતો નથી’ એમ માનીને સ્વચ્છ કે પ્રવર્તનારે જન મિથ્યા દષ્ટિ જ છે

અહીં કોઈ પૂછે કે “નત સમિતિ તો શુભ કાર્ય છે, તો પછી પ્રત સમિતિ પાળતા છતાં તે જીવને પાપી કેમ કહ્યો ?” તેનું સમાચાર — સિદ્ધાંતમા પાપ મિથ્યાત્વને જ કહ્યું છે, જ્યાંસુધી મિથ્યાત્વ રહે ત્યાંસુધી શુભ-અશુભ સર્વ ક્રિયાને અધ્યાત્મમા પરમાર્થે પાપ જ કહેનાય છે વળી વ્યવહારનયની પ્રમાણતામા, વ્યવહારી જીવોને અશુભ ઇલાચી શુભમા લગાડવા શુભ ક્રિયાને કથચિત્ પુણ્ય પણ કહેવાય છે આમ કહેવાથી આત્માના મતમા કાર્ય વિરોધ નથી

નવી કોઈ પૂછે છે કે — “પરદ્રવ્યમા રાગ રહે ત્યાંસુધી જીવને મિથ્યાદષ્ટિ કહ્યો તે વાતમા અમે સમજ્યા નહિ અવિરતસમ્યગ્દષ્ટિ વગેરેને ચારિત્રભાહુના દિવ્યથી રાગાદિ-

* સમિતિ = વચન વિદ્યા અને આદ્યાની ક્રિયામા જતનાથી પ્રવર્તવું તે

હોય છે, તેમને મમ્યક્ત્વ કેમ છે ? તેનું સમાચાર — અહીં મિથ્યાત્વ સહિત
અનતાનુબધી ગંગ પ્રસારપત્તે ઢલો છે જેને એવો ગંગ હોય છે અર્થાત્ જેને પર-
દ્રવ્યમા તથા પરદ્રવ્યવી થતા ભાવોમા આત્મશુદ્ધિપૂર્વક પ્રીતિ-અપ્રીતિ થાય છે, તેને
સ્વપરત્તુ જ્ઞાનમદ્ધાન નથી — સ્વેજ્ઞાન નથી એમ મમજવું છતાં યુનિપદ લઈ વ્યત-
સમિતિ પાળે તોપણ જ્યામુધી (વ્રત-સમિતિ પાળતા) પર જીવોની રક્ષા, ગરીબ સખધી
જતનાથી પ્રવર્તવું છત્યાદિ પરદ્રવ્યની ક્રિયાથી તથા પરદ્રવ્યના નિમિત્તે થતા પોતાના
શુભ ભાવોથી પોતાનો મોક્ષ માને છે અને પર જીવોનો ઘાત થવો, અવતનાયાગરૂપે
પ્રવર્તવું છત્યાદિ પરદ્રવ્યની ક્રિયાની તથા પરદ્રવ્યના નિમિત્તે થતા પોતાના અશુભ
ભાવોથી જ પોતાને બચવો માને છે ત્યામુધી તેને સ્વપરત્તુ જ્ઞાન થયું નથી એમ
જાણવું, કારણ કે બધા-મોક્ષ તો પોતાના અશુભ તથા શુભ ભાવોથી જ થતા હતા,
શુભાશુભ ભાવો તો બધાના જ કારણ હતા અને પરદ્રવ્ય તો નિમિત્તમાત્ર જ હતું,
તેમા તેણે વિપર્યયરૂપ માન્યુ આ રીતે જ્યામુધી જ પરદ્રવ્યથી જ ભણ્યુ બૂરું માની
રાગદ્વેષ કરે છે ત્યામુધી તે સમ્યક્દષ્ટિ નથી સમ્યક્દષ્ટિ છતાં તો જ્યામુધી પોતાને આગ્રિ-
મોહ સખધી રાગાદિક રહે છે ત્યામુધી તે રાગાદિક રિષે તથા રાગાદિકની પ્રેરણાથી
જે પરદ્રવ્યસખધી શુભાશુભ ક્રિયામા તે પ્રવર્તે છે તે પ્રવૃત્તિઓ વિષે એમ માને છે કે—
આ કર્મનું જોર છે, તેનાથી નિવૃત્ત થયે જ માનુ ભણુ છે તે તેમને રોગનાત્ જાણે છે
પીડા સહી રાજતી નથી તેથી તેમનો કલાજ કળાકરૂપે પ્રવર્તે છે તોપણ તેને તેમના
પ્રત્યે રાગ કહી રાગતો નથી, કારણ કે જેને રોગ માને તેના પ્રત્યે રાગ કેવો ? તે તેને
મગ્ધાનાનો જ ઉપાય કરે છે અને તે મદ્ય પણ પોતાના જ જ્ઞાનપરિણામરૂપ પરિણ-
મનથી માને છે આ રીતે સમ્યક્દષ્ટિને ગંગ નથી આ પ્રમાણે પરમાર્થ અધ્યાત્મદષ્ટિથી
અહીં વ્યાખ્યાન જાણવું અહીં મિથ્યાત્વ સહિત ગંગને જ રાગ કહ્યો છે, મિથ્યાત્વ
વિના આગ્રિમોહસખધી ઉદયના પરિણામને ગંગ કહ્યો નથી, મોદે સમ્યક્દષ્ટિને જ્ઞાન-
વૈગમ્યશક્તિ અવશ્ય હોય જ છે મિથ્યાત્વ સહિત ગંગ સમ્યક્દષ્ટિને હોતો નથી અને
મિથ્યાત્વ સહિત રાગ હોય તે સમ્યક્દષ્ટિ નથી આવા (મિથ્યાદષ્ટિના અને સમ્યક્દષ્ટિના
ભાવોના) તફાવતને સમ્યક્દષ્ટિ જ જાણે છે મિથ્યાદષ્ટિનો અધ્યાત્મશાસ્ત્રમા પ્રથમ તો
પ્રવેશ નથી અને જે પ્રવેશ કરે તો વિપરીત સમજે છે—વ્યવહારને સર્વથા છોડી ભ્રષ્ટ
થાય છે અથવા તો નિશ્ચયને સાગી રીતે જાણ્યા વિના વ્યવહારથી જ મોક્ષ માને છે,
પરમાર્થ તત્ત્વમા મૂઠ રહે છે જે કોઈ નિરક્ષ જીવ યથાર્થ સ્વાનાદ્યાયથી સત્યાર્થ
સમજી જાય તો તેને અવશ્ય મમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થાય જ છે—તે અવશ્ય સમ્યક્દષ્ટિ
બની જાય છે ૨૦૦

હવે પૂછે છે કે રાગી (છતાં) કેમ સમ્યક્દષ્ટિ ન હોય ? તેનો ઉત્તર કહે છે —

પરમાણુમિત્તયપિ હુ રાયાદીણ તુ વિજ્ઞદે જસ્સ ।
 ણ વિ સો જાણદિ અપ્પાણય તુ મલ્લાગમધરો વિ ॥ ૨૦૧ ॥
 અપ્પાણમયાણતો અણપ્પય ચાવિ સો અયાણતો ।
 કહ હોદિ સમ્મદિટ્ઠી જીવાજીવે અયાણતો ॥ ૨૦૨ ॥

પરમાણુમાત્રમપિ સ્વલુ રાગાદીના તુ વિગ્રતે યસ્ય ।
 નાપિ સ જાનાત્યાત્માન તુ સવાગમધરોઽપિ ॥ ૨૦૧ ॥
 આત્માનમજ્ઞાનન્ અનાત્માન ચાપિ સોઽજ્ઞાનન્ ।
 કથ મવતિ સમ્યગ્દષ્ટિર્જીવાજીવાવજ્ઞાનન્ ॥ ૨૦૨ ॥

અન્વયાર્થ — [છત્રુ] ખરેખર [યસ્ય] જે જીવને [રાગાદીના] પરમાણુ-
 માન અપિ] પરમાણુમાત્ર—લેશમાત્ર—પણ રાગાદિક [વિષયે] વર્તે છે [સ] તે જીવ
 [સર્વોગમધર અપિ] જાણે સર્વ આગમ જાણેલા હોય તોપણ [આત્માન તુ] આત્માને
 [ન અપિ જાનાતિ] નથી જાણતો, [ચ] અને [આત્માન] આત્માને [અજ્ઞાનન્]
 નહિ જાણતો થયે [મ.] તે [અનાત્માન અપિ] અનાત્માને (પરને) પણ [અજ્ઞાનન્]
 નથી જાણતો, [જીવાજીવો] એ રીતે જે જીવ અને અજીવને [અજ્ઞાનન્] નથી જાણતો
 તે [સમ્યગ્દષ્ટિ] સમ્યગ્દષ્ટિ [કથ મવતિ] કેમ હોઈ શકે?

ટીકા — જેને રાગાદિ અજ્ઞાનમય લાગેના લેશમાત્રના પણ સંભાન છે તે જાણે
 શુભેનથી જેવા હો તોપણ જ્ઞાનમય લાગેના અજ્ઞાનને લીધે આત્માને નથી જાણતો,
 અને જે આત્માને નથી જાણતો તે અનાત્માને પણ નથી જાણતો કારણ કે મનરૂપે
 સત્તા અને પરરૂપે અસત્તા—એ બંને વડે એ વસ્તુનો નિશ્ચય થાય છે, (જેને અ-
 નાત્માને—રાગનો—નિશ્ચય થયો હોય તેને અનાત્મા અને આત્મા—અતેના નિશ્ચય
 હોનો જોઈએ) એ રીતે જે આત્મા અને અનાત્માને નથી જાણતો તે જીવ અને
 અજીવને નથી જાણતો, અને જે જીવ અજીવને નથી જાણતો તે સમ્યગ્ દષ્ટિ જ નથી
 મારે રાગી (જીવ) જ્ઞાનના અભાવને લીધે સમ્યગ્દષ્ટિ હોતો નથી

અણુમાત્ર પણ રાગાદિનો સદ્ભાવ વર્તે જોહને,
 તે સર્વઆગમધર ભવે પણ જાણતો નહિ આત્મને, ૨૦૧
 નહિ જાણતો જ્યાં આત્મને જ, અનાત્મ પણ નહિ જાણતો,
 તે કેમ હોય મુદ્દષ્ટિ જે જીવ-અજીવને નહિ જાણતો? ૨૦૨.

ભાવાર્થ.—અહીં ‘ગગ’ ગળતી અજ્ઞાનમય ગગદ્વેષભાહુ કહેવામાં આવ્યા છે ત્યાં ‘અજ્ઞાનમય’ કહેવાથી મિથ્યાત્વ-અનતાનુભવીથી થયેલા ગગાદિક સમજના, મિથ્યાત્વ નિના ચારિત્રભાહુના ઉદયનો રાગ ન લેવો, કારણ કે અવિરતસમ્યગ્દષ્ટિ વગરેને ચારિત્રભાહુના ઉદય સંબંધી રાગ છે તે જ્ઞાનસહિત છે, તે રાગને સમ્યગ્દષ્ટિ કર્મોત્પત્તિ થયેલા રાગ જાણે છે અને તેને મટાડવા જ ઇચ્છે છે, તે રાગ પ્રત્યે તેને રાગ નથી વળી સમ્યગ્દષ્ટિને રાગનો લેશમાત્ર સૂક્ષ્મ નથી એમ કહ્યું છે તેનું કારણ આ પ્રમાણે છે—સમ્યગ્દષ્ટિને અશુભ રાગ તો અત્યંત ગૌણ છે અને જે શુભ રાગ થાય છે તેને તે જગ્ય ભલો (સારો) સમજતો નથી—તેના પ્રત્યે લેશમાત્ર રાગ કરતો નથી વળી નિશ્ચયથી તો તેને રાગનું સ્વાભિવ જ નથી માટે તેને લેશમાત્ર રાગ નથી

જે કોઈ જીન રાગને ભલો જાણી તેના પ્રત્યે લેશમાત્ર રાગ કરે તો—ભલે તે સર્વ શાસ્ત્રો જાણી ચૂક્યો હોય, યુનિ હોય, વ્યવહારચારિત્ર પણ પાળતો હોય તોપણ—એમ સમજતું કે તેણે પોતાના આત્માનું પરમાર્થસ્વરૂપ નથી જાણ્યું, કર્મોદયજનિત રાગને જ સારો માન્યો છે અને તેનાથી જ પોતાના મોક્ષ માન્યો છે આ મીતે પોતાના અને પરના પરમાર્થ સ્વરૂપને નહિ જાણતો હોવાથી જીવ-અજીવના પરમાર્થ સ્વરૂપને જાણતો નથી અને જ્યાં જીવ અને અજીવ—બે પદાર્થોને જ જાણતો નથી ત્યાં સમ્યગ્દષ્ટિ કેવો ? માટે રાગી જીવ સમ્યગ્દષ્ટિ હોઈ શકે નહિ

હવે આ અર્થનું કળાગરૂપ કાવ્ય કહે છે, જે કાવ્યદ્વારા આચાર્યજીવ અનાદિથી ગગાદિકને પોતાનું પદ જાણી સૂતેલા રાગી પ્રાણીઓને ઉપદેશ કરે છે—

(મદાકાતા)

આસસારાત્મતિપદમમી રાગિણો નિત્યમત્તાઃ

સુપ્તા યસ્મિન્નપદમપદ તદ્વિબુઝ્યન્નમધાઃ ।

एतैतैतः पदमिदमिद यत्र चैतन्यधातुः

शुद्धः शुद्धः स्वरसभरतः स्थायिभावत्वमेति ॥ ૧૩૮ ॥

અર્થ—(શ્રી ગુરુ સસારી ભવ્ય જીવોને સબોધે છે કે) હું અંત પ્રાણીઓ ! અનાદિ સસારથી ખાડીને પર્યાયે પર્યાયે આ ગગી જીવો સદાય મત વર્તતા થકા જે પદમા સૂતા છે—કેવે છે તે પદ અર્થાત્ સ્થાન અપદ છે—અપદ છે, (તમારું સ્થાન નથી,) એમ તમે સમજો (જે વાગ કહેનાથી અતિ કરુણાભાવ સચિત વાય છે) આ તગ્દ આવો—આ તગ્દ આવો, (અહીં નિનાસ કરે,) તમારું પદ આ છે—આ છે જ્યાં શુદ્ધ—શુદ્ધ ચેતન્યવાનું નિજ ગ્સની અતિશયતાને લીધે સ્થાયીભાવપણાને પ્રાપ્ત છે અર્થાત્ સ્થિર છે—અનિનાશી છે (અહીં ‘શુદ્ધ’ ગળતું જે વાગ કહ્યો છે તે દ્રવ્ય અને ભાવ પ્રજ્ઞેત્રી શક્તિ સચેવે છે મર્ડ અન્યતઃજીની નહીં)

આત્મા દ્રવ્યે શુદ્ધ છે અને પરના નિમિત્તે વના પોતાના બાનેથી રહિત હોવાને લીધે
ભાને શુદ્ધ છે)

ભાવાર્થ — જેમ કેઈ મહાન પુરુષ મધ્ય ખીને મયિન જગ્યામાં સૂતો હોય
તેને કેઈ આવીને જગાડે—મયોગન કરે કે “ તારી સૂનાની જ પા આ નથી, તારા
જ પા તો શુદ્ધ સુષાર્થમય વાતુની બનેલી છે, અને કુચાતુના બેજથી રહિત શુદ્ધ
અને અતિ મજબૂત છે, મારે હું તને બતાવું છું ત્યા આન, ત્યા મયન આદિ કંઈ
આનદિન થા, ” તેની ગીતે આ પ્રાણીઓ અનાદિ સસારથી માડીને રાગાદિકને ભજવે
જાણી, તેમને જ પોતાના સ્વભાવ જાણી, તેમાં જ નિશ્ચિત સૂતા છે—સ્થિત છે, તેમ
શ્રીકૃષ્ણે કર્ણનાપૂર્વક મયોધે છે—જગાડે છે—સાનસાન કરે છે કે “ હું અવ પ્રાણીઓ
તમે જે પદમાં સૂતા છો તે તમારું પદ નથી, તમારું પદ તો શુદ્ધ ચૈતન્યધાતુમય
બહારમાં અન્ય દ્રવ્યોના બેજ નિનાતુ તેમ જ અતરંગમાં નિકાર નિનાતુ શુદ્ધ
અને સ્થાયી છે, તે પાને પ્રાપ્ત થાઓ—શુદ્ધ ચૈતન્યરૂપ પોતાના બાનેના આ
કરે ” ૨૦૧—૨૦૨

હવે પૂછે છે કે (હું ચુસ્કવ) તે પદ કયું છે ? (તે તમે બતાવો) તે
શ્રેયો ઉત્તર કહે છે —

આદહિ દબ્ધમાવે અપદે મોત્સૂળ ગિણ્હ તહ ણિયદં ।

ચિરમેગમિમ ભાવ ઉવલબ્ધમત સહાવેણ ॥ ૨૦૩ ॥

આત્મનિ દ્રવ્યમાવાનપદાનિ મુસ્ત્વા યદાણ તથા નિપતમ્ ।

ચિરમેગમિમ ભાવ ઉવલભ્યમાન સ્વભાવેન ॥ ૨૦૩ ॥

અન્યથાર્થ — [આત્મનિ] આત્મામાં [અપદાનિ] અપદભૂત [દ્રવ્યમાવાન]
દ્રવ્ય ભાનેને [મુસ્ત્વા] છોડીને [નિપત] નિશ્ચિત, [ચિર] સ્થિર, [ઇક] એક
[મમ] આ (મત્યક્ષ અનુભવ-મોચર) [ભાવ] ભાવને—[સ્વભાવેન ઉવલભ્યમાન]
કે જે (આત્માના) સ્વભાવરૂપે અનુભવનાય છે તેને—[તથા] (હું ભવ્ય) જેવો
તેવો [યદાણ] મહાબુ કર (તે તારું પા છે)

ટીકા — ખરેખર આ ભગવાન આત્મામાં બહુ દ્રવ્ય ભાને મધ્યે (દ્રવ્ય
ભાવરૂપ ઘણા ભાવો મધ્યે), જે અતસ્વભાવે અનુભવનાતા (અર્થાત્ આત્માના સ્વ
ભાવરૂપે નહિ પરંતુ પરસ્વભાવરૂપે અનુભવનાતા), અનિયત અવસ્થાનાજી, અને

જીવમાં અપદભૂત દ્રવ્યભાવો છોડીને એક તુ યથા,
ચિર, નિયત, એક જ ભાવ જેહ સ્વભાવરૂપ ઉપવત્થ આ. ૨૦૩

ક્ષણિક, બ્યભિચારી ભાગે છે, તે બનાય પોતે અગ્નિથી હોનાને લીધે મ્થાતાતુ મ્થાન અર્થાત્ ગ્હેનાગ્નુ ગ્હેનાગ્નુ નહિ થઈ શકવા યોગ્ય હોનાવી અપદભૂત છે, અને જે તત્ત્વભાગે (અર્થાત્ આત્માના સ્વભાવરૂપે) અનુભવનાતો, નિયત અવસ્થાવાળો, એક, નિત્ય, અબ્યભિચારી ભાગ (ચેતન્યમાત્ર જ્ઞાનભાગ) છે, તે એક જ પોતે સ્વાધી હોનાને લીધે સ્વાતાતુ સ્થાન અર્થાત્ ગ્હેનાગ્નુ ગ્હેનાગ્નુ થઈ શકવા યોગ્ય હોનાવી પદભૂત છે તેવી સમસ્ત અગ્નિથી ભાગેને છાડી, જે મ્થાધીભાગરૂપ છે એવું પરમાર્થ-શ્લોકે સ્નાનમા આનતુ આ જ્ઞાન એક જ આત્માદનાયોગ્ય છે

ભાવાર્થ — પૂર્વે વાર્તાદિક ગુપ્તમ્થાનપર્યંત ભાગે કહ્યા હતા તે બનાય, આત્મા અનિયત, અતેઃ, ક્ષણિક, બ્યભિચારી ભાગે છે આત્મા સ્વાધી છે (—સદા વિદ્યમાન છે) અને તે બના ભાગે અગ્નિથી છે (—નિત્ય હજી નથી), તેની તેઓ આત્માતુ સ્થાન—ગ્હેનાગ્નુ—થઈ શકતા નથી અર્થાત્ તેઓ આત્માતુ પદ નથી જે આ મ્થાસ વેનરૂપ જ્ઞાન છે તે નિયત છે, એક છે, નિત્ય છે, અબ્યભિચારી છે આત્મા સ્વાધી છે અને આ જ્ઞાન પણ મ્થાધી ભાગ છે તેવી તે આત્માતુ પદ છે તે એક જ જ્ઞાનીઓ વડે આત્માદ લેના યોગ્ય છે

હવે આ અર્થનો કથગરૂપ શ્લોક કહે છે —

(અનુ. ૬૫)

एकमेव हि तत्त्वान्न विपदामपद पदम् ।

अपदान्येव भासते पदान्यन्यानि यत्पुरः ॥ ૧૩૯ ॥

અર્થ — તે એક જ પદ આત્માદનાયોગ્ય છે કે જે રિપત્તિઓતુ અપદ છે (અર્થાત્ જેમા આપદાઓ મ્થાન પામી શકતી નથી) અને જેની આગળ અન્ય (સર્વ) પદો અપદ જ ભાગે છે

ભાવાર્થ — એ જ્ઞાન જ આત્માતુ પદ છે તેમા કોઈ પણ આપદા પ્રવેશી શકતી નથી અને તેની આગળ અન્ય સર્વ પદો અપદસ્વરૂપ ભાગે છે (કાગ્નુ કે તેઓ આકુળતામય છે—આપત્તિરૂપ છે)

પણી કહે છે કે આત્મા જ્ઞાનનો અનુભવ કરે છે ત્યાં આત્મા કરે છે —

(શાર્દૂલવિક્રિંત)

एकज्ञायकभावनिर्भरमहास्वाद समासादयन्

स्वाद इदमय विवातुमसहः स्वा वस्तुवृत्तिं विदन् ।

આત્માત્માનુભવાનુભાવવિવગો ભ્રમ્યદ્વિશેષોદય

સામાન્ય કલયન્ રિતૈષ સકલ જ્ઞાન નયત્યેકતામ્ ॥ ૧૪૦ ॥

અર્થ—એ- જ્ઞાન-જ્ઞાનથી ભરેલા મહાજ્ઞાનને લેતો, (એ ગીતે જ્ઞાનના જ એમથ થતા બીજો સ્વાદ આનતો નથી મારે) દ્વિતીય સ્વાદને લેવા અસમર્થ (અર્થાત્ વાર્તાદિક, ગણાદિક તથા ક્ષાયોપશમિ- જ્ઞાનના ભેદોના સ્વાદ લેનાને અસમર્થ), આત્માના અનુભવના—સ્વાદના—પ્રધાનને આધીન થયા હોનાથી નિજ વસ્તુવૃત્તિને (આત્માની શુદ્ધ પરિણતિને) બળતો—આસ્વાદતો (અર્થાત્ આત્માના અદ્વિતીય સ્વાદ ના અનુભવનમાંથી બહાર નહિ આનતો) આ આત્મા જ્ઞાનના નિગેષોના ઉદયને ગોપુ નરતો, સામાન્યમાન જ્ઞાનને અવ્યાસતો, સકળ જ્ઞાનને એકપણામાં લાવે છે—એકરૂપ પ્રાપ્ત કરે છે

સાવાર્થ—આ એક સ્વરૂપજ્ઞાનના જ્ઞીલા સ્વાદ આગળ અન્ય વસ દિધ છે વળી સ્વરૂપજ્ઞાનને અનુભવતા સર્વ ભે-જ્ઞાનો મટી જાય છે જ્ઞાનના નિગેષો જેવન નિમિત્તે થાય છે જ્યારે જ્ઞાનસામાન્યતા સ્વાદ લેનામાં આવે ત્યારે જ્ઞાનના સર્વ ભેદો પજુ ગોપુ થઈ જાય છે, એક જ્ઞાન જ સ્વરૂપ થાય છે

અહીં પ્રશ્ન થાય કે છદ્મસ્થને પૂર્ણરૂપ કેનજ્ઞાનનો સ્વાદ કઈ રીતે આવે? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર પહેલા શુદ્ધનયનુ કથન કરતા સ્વાર્થ ગયા છે કે શુદ્ધનય આત્માનુ શુદ્ધ પૂર્ણ સ્વરૂપ જાણનાતો હોનાથી શુદ્ધનય ઠારા પૂર્ણરૂપ કેનજ્ઞાનનો પરોક્ષ સ્વાદ આવે છે ૨૦૩

હવે, 'કર્મના ક્ષયોપશમના નિમિત્તે જ્ઞાનમાં ભેદ હોના છતા તેનુ સ્વરૂપ વિચારનામાં આવે તો જ્ઞાન એક જ છે અને તે જ્ઞાન જ શક્તિના ઓપાય છે' એ- અર્થની ગાથા કહે ૨—

આમિણિવોહિયમુદોધિમણકેવલ ચ ત હોદિ એકમેવ પદ ।

સો एसो परमट्टो ज लहिदु णिन्वुदि जादि ॥ ૨૦૪ ॥

આમિનિયોવિન્નુતાપધિમન'પર્યપકેવલ ચ તદ્વત્યસમય પદમ્ ।

स ण्य परमार्था य ऽ वा निर्गतिं याति ॥ ૨૦૪ ॥

મતિ, શ્રુત, અવધિ, મન, કેવલ તેહ પદ એક જ ખરે,

આ જ્ઞાનપદ પરમાર્થ છે જે પામી જીવ મુક્તિ લાહે ૨૦૪

અન્યથાર્થ — [આમિનિયોધિકચુતાવધિમન પર્યયવેગલ ચ] મતિજ્ઞાન, શ્રુત-જ્ઞાન, અવિજ્ઞાન, મનપર્યયજ્ઞાન અને કેવળજ્ઞાન—[તત્] તે [ઇદમ ઇવ] એક જ [પદ મરતિ] પદ છે (કાણુ કે જ્ઞાનના મર્ત બેદા જ્ઞાન જ છે), [સ ઇવ પરમાર્થ] તે આ પરમાર્થ છે (ગુહનયના વિપયભૂત જ્ઞાનમામાન્ય જ આ પરમાર્થ છે) [ય હ્યન્વા] કે જેને પામીને [નિર્ગતિ યાતિ] આત્મા નિર્ગતિને પ્રાપ્ત થાય છે

ટીકા — આત્મા ખુબજ પરમાર્થ (પરમ પદાર્થ) છે અને તે (આત્મા) જ્ઞાન છે, વળી આ મા એક જ પદાર્થ છે, તેથી જ્ઞાન પણ એક જ પદ છે જે આ જ્ઞાન નામનુ એક પદ છે તે આ પરમાર્થસ્વરૂપ માજ્ઞાન મોક્ષ-ઉપાય છે અહીં, મતિ-જ્ઞાન આદિ (જ્ઞાનના) બેદા આ એક પદને બેદતા નથી પરંતુ તેઓ પણ આ જ એક પદને અભિન દે છે (-દેકો આપે છે) તે દષ્ટાતથી સમજાવનામા આવે છે — જેવી રીતે આ જગતમા વાદળાના પરલચી ઢાંચેસો સૂર્ય કે જે વાળાના *વિઘટન અનુભાવે પ્રગટપણ પામે છે, તેના (અર્વાત સૂર્યના) પ્રકાશનની (પ્રકાશવાની) હીનાવિસ્તારપ બેદા તેના (મામાન્ય) પ્રકાશસ્વભાવને ભેદતા નથી, તેવી રીતે કર્મ-પરલના ઉદયથી ઢાંચેસો આત્મા કે જે કર્મના વિઘટન (લયોપગમ) અનુભાવે પ્રગટ-પણ પામે છે, તેના જ્ઞાનની હીનાવિસ્તારપ ભેદા તેના (સામાન્ય) જ્ઞાનસ્વભાવને ભેદતા નથી પરંતુ ઊંચકા અભિન દે છે મારે જેમા સમસ્ત ભેદ દૂર થયા છે એવા આત્મસ્વભાવભૂત જ્ઞાનનુ જ એવુ આસખન કરવુ તેના આસખનવી જ (નિર્જ) પદની પ્રાપ્તિ થાય છે, ભ્રાતિનો નાશ થાય છે, આત્માનો લાભ થાય છે, અનાત્માનો પરિહાર મિદ્ધ થાય છે, (એમ થવાવી) કર્મ જોગન થઈ ગઈ નવી, ગગદ્વેષભાદુ ઉત્પન્ન થતા નથી, (ગગદ્વેષભાદુ વિના) દર્ગી કર્મ આસખનુ નવી, (આસખ વિના) દર્ગી કર્મ ખરાતુ નવી, પૂર્વે ખરાયેલુ કર્મ ભોગવાયુ થકુ નિર્જગી બાય છે, મમસ્ત કર્મના અભાવ થવાની સાક્ષાત મોક્ષ થાય છે (આત્મ જ્ઞાનના આસખનનુ માહાત્મ્ય છે)

ભાવાર્થ — કર્મના લયોપશમ અનુભાવ જ્ઞાનમા જે ભેદા થયા છે તે કાર્જ જ્ઞાનમામાન્યને અજ્ઞાનરૂપ નથી રેતા, ઊંચકા જ્ઞાનને પ્રગટ રહે છે, મારે ભેદાને ગોલુ દર્ગી, એક જ્ઞાનમામાન્યનુ આસખન લઈ આત્માનુ ધ્યાન કરવુ, તેનાની મર્ત મિદ્ધિ થાય છે

હવે આ અર્થનુ કંગગરૂપ કાન્ય કહે છે —

* વિઘટન = છટુ પડુ તે વિખર્ગ જુ તે, નાશ

(ગાદ્ગલવિકીડિત)

જન્તાચ્છા મયમુન્ડલતિ યદિમાઃ સવેદનવ્યક્તયો

નિષ્પીતાશ્વિલભાવમઢલ્લસપ્રાગ્ભારમત્તા ઇવ ।

યસ્યામિચરસઃ સ ઇપ મગવાનેઠોડ્પ્યનેસીમવન્

વલ્ગત્યુત્તરિમાભિરદ્મુતનિરિથૈતન્વરત્નાકર. ॥ ૧૪૧ ॥

અર્થ — પી જનામા આપેનો જે સમસ્ત પદાર્થોના સમૂહરૂપી રમ તેની અતિશયતાથી જાણે કે મત્ત થઈ ગઈ હોય એવી જેની આ નિર્મળથી પણ નિર્મળ સંપન્ન-વ્યક્તિઓ (જ્ઞાનપર્યાયો, અનુભવમા આનતા જ્ઞાનના ભેદો) આપોઆપ ઊછળે છે, તે આ ભગવાન અદ્ભુત નિવિનાગો ચેતન્યગત્તાગ્ગ, જ્ઞાનપર્યાયોરૂપી તરંગો સાથે જેનો ન્હા અભિત છે એનો, એ- હોના ન્તા અનેક થતો, જ્ઞાનપર્યાયોરૂપી તરંગો વડે દોડાધમ ન થાય છે—ઊછળે છે

સાવાર્થ — જેમ ઘણા રત્નોનાગો સમુદ્ર એક જળથી જ ભરેલો છે અને તેમા નાના મોટા અનેક તરંગો ઊછળે છે તે એક જળરૂપ જ છે, તેમ ઘણા શુભોનો ભરેલો આ જ્ઞાનસમુદ્ર આત્મા એ- જ્ઞાનજળથી જ ભરેલો છે અને કર્મના નિમિત્તથી જ્ઞાનના અનેક ભેદો—વ્યક્તિઓ આપોઆપ પ્રગટ થાય છે તે વ્યક્તિઓ એક જ્ઞાનરૂપ જ બની પી, ખડખડપ ન અનુભવની

હવે વળી વિગત કહે છે —

(ગાદ્ગલવિકીડિત)

હિંસ્યતા સ્વયમેવ દુષ્કરતરૈર્મોક્ષોન્મુલૈર્કર્મભિઃ

હિંસ્યતા ચ પરે મહાવ્રતતપોભારેણ ભગ્નાધિરમ્ ।

સાક્ષાન્મોક્ષ દ્વ નિરામયપદ સવેદ્યમાન સ્વય

જ્ઞાન જ્ઞાનગુણ વિના કયમપિ પ્રાપ્તુ ક્ષમતે ન હિ ॥ ૧૪૨ ॥

અર્થ — કોઈ જોતો તો હુન્નર (જે કડી શખાય એવા) અને ભોક્ષથી પગ મુખ એના કર્મો વડે રચાયેલ (અર્થાત્ જિનાશા વિના) ક્લેશ પામે તો પામે અને બીજા કોઈ જોતો (ભોક્ષની સન્મુખ અર્થાત્ કથચિત્ જિનાશામા કહેવા) મહાવ્રત અને તપના બાંધી ઘણા વખત સુધી ભગ થયા થકા (નૂટી મરતા થકા) જલેશ પામે તો પામે, (પગલુ) જે સાક્ષાત્ ભોક્ષરૂપ છે, નિગમય (રોગાદિ સમસ્ત કલેશ વિનાયુ) પદ છે અને સ્વય સવેદ્યમાન ■ (અર્થાત્ પોતાની મેળે પોતે વેદવામા

આવે છે) એવું આ જ્ઞાન તો જ્ઞાનગુણ વિના કોઈ પણ રીતે તેઓ પ્રાપ્ત કરી શકતા જ નથી.

ભાવાર્થ — જ્ઞાન છે તે સાક્ષાત્ મોક્ષ છે, તે જ્ઞાનથી જ મળે છે, અન્ય કોઈ ક્રિયાકારણી તેની પ્રાપ્તિ થતી નથી ૨૦૪

હવે આ જ ઉપદેશ ગાથામાં કહે છે —

જ્ઞાનગુણેણ વિહીના એય તુ પય વહૂ વિ જ લહતે ।

ત ગિણ્હ ણિયદમેદ જદિ ઇચ્છસિ કર્મપરિમોક્સ ॥ ૨૦૫ ॥

જ્ઞાનગુણેન વિહીના એતત્તુ પદ રહ્વોડપિ ન લમતે ।

તદ્ ગૃહાણ નિયતમેતદ્ યદીચ્છસિ કર્મપરિમોક્ષમ્ ॥ ૨૦૫ ॥

અન્યથાર્થ — [જ્ઞાનગુણેન વિહીના] જ્ઞાનગુણથી રહિત [ઘટ્ટ અપિ] ઘણાય લોકો (ઘણા પ્રકારના કર્મ કરના છતાં) [એતત્તુ પદ તુ] આ જ્ઞાનસ્વરૂપ પદને [ન લમતે] પામતા નથી, [તદ્] મારે હે ભાગ્ય! [યદિ] જો તું [કર્મપરિમોક્ષ] કર્મથી મુક્તિ મેળવી શકાય [ઇચ્છસિ] ઇચ્છતો હો તો [નિયત એતત્તુ] નિયત એવા આને (જ્ઞાનને) [ગૃહાણ] મહાપુ કર

ટીકા — કર્મમાં (કર્મકારમાં) જ્ઞાનનું પ્રકાશનું નહિ હોવાથી સવળાય કર્મથી જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થતી નથી, જ્ઞાનમાં જ જ્ઞાનનું પ્રકાશનું હોવાથી કેવળ (એક) જ્ઞાનથી જ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય છે. મારે જ્ઞાનશૂન્ય ઘણાય જીવો, પુરુષો (ઘણા પ્રકારના) કર્મ કરનાથી પણ આ જ્ઞાનપદને પામતા નથી અને આ પદને નહિ પામતા થકા તેઓ કર્મથી મુક્ત થતા નથી, મારે કર્મથી મુક્ત થના ઇચ્છનારે કેવળ (એક) જ્ઞાનના આસરળથી, નિયત જ એવું આ એક પદ પ્રાપ્ત કરવાપોષ્ય છે.

ભાવાર્થ — જ્ઞાનથી જ મોક્ષ થાય છે, કર્મથી નહિ, મારે મોક્ષાર્થીએ જ્ઞાનનું જ ધ્યાન કરવું એમ ઉપદેશ છે.

હવે આ અર્થનું કળગરૂપ કાવ્ય કહે છે —

જાહુ લોક જ્ઞાનગુણે રહિત આ પદ નહિ પામી શકે,

તે મહાપુ કર તું નિયત આ, જો કર્મમોક્ષેછા તને. ૨૦૫

(દુતરિનિનિ)

પદમિદ નનુ ર્મદુરાસદ

સદગ્ગોરમ્લામુગ્મ કિલ ।

તત દ્વ નિગ્ગોધમ્લામ્લાત્

કલયિત્થ યત્તા સત્તત્ત જગત્ ॥ ૧૪૩ ॥

અર્થ — આ (જ્ઞાનરૂપ) પદ કર્મથી ખરેખર 'દુનસ' છે અને સહજ જ્ઞાનની કળા નહીં ખરેખર મુલ્ય છે, આટે નિજજ્ઞાનની કળાના બળથી આ પદને અભ્યાસવાને જગત સતત પ્રયત્ન કરે.

ભાવાર્થ — સર્વ કર્મને છોડાવીને જ્ઞાનકળાના બળ વડે જ જ્ઞાનને અભ્યાસ કરવાને આશ્વાસનથી ઉપદેશ કર્યો છે જ્ઞાનની 'કળા' કહેવાથી એમ સૂચન થાય છે કે — જ્યાંમુધી પૂર્વ કળા (કેનજ્ઞાન) પ્રગટ ન થાય ત્યાંમુધી જ્ઞાન દીનજ્ઞાનરૂપ — મતિજ્ઞાનરૂપ છે, જ્ઞાનની તે કળાના આયબન નહીં જ્ઞાનને અભ્યાસ કરવાથી કેનજ્ઞાન જ્ઞાન અર્થાત્ પૂર્વ કળા પ્રગટે છે ૨૦૫

હવેની જાણા આ જ ઉપદેશ પ્રિય છે —

एदस्मि रदो णिच्च सतुट्ठो होहि णिच्चमेदस्मि ।

एदेण होहि तित्तो होहदि तुह उत्तम सोम्य ॥ २०६ ॥

एतस्मिन् रतो नित्य सतुष्टो भव नित्यमेतस्मिन् ।

एतेन भव तप्तो भविष्यति तवोत्तम सौम्यम् ॥ २०६ ॥

અભ્યર્થ — (હે ભવ્ય પ્રાણી!) તું [એતસ્મિન્] આમાં (જ્ઞાનમાં) [નિત્ય] નિત્ય [સ્ત] સ્ત અર્થાત્ પ્રીતિનાગે થા, [એતસ્મિન્] આમાં [નિત્ય] નિત્ય [સતુષ્ટ મય] સતુષ્ટ થા અને [એતેન] આનાથી [સુષ્ટ મય] સુષ્ટ થા, (આમ કરવાથી) [તવ] તને [ઉત્તમ સૌમ્ય] ઉત્તમ મુખ [ભવિષ્યતિ] થશે

* દુરાસ = દુપ્રાપ્ય અપ્રાપ્ય ન જીતી શકાય એવું

૧ અહીં 'અભ્યાસવાને' એવા અર્થને બદલે અનુભવવાને પ્રાપ્ત કરવાને એમ અર્થ થયું થાય ■

આમાં મહા પ્રીતિવત બન, આમાં સદા સતુષ્ટ ને

આનાથી બન તું તૃપ્ત, તુજને મુખ અહો! ઉત્તમ થશે ૨૦૬

ટીકા — (હું ભગ્ય !) એટલો જ મત્ય (પરમાર્થસ્વરૂપ) આત્મા છે જેટલું
આ જ્ઞાન છે—એમ નિશ્ચય કરીને જ્ઞાનમાત્રમા જ સદાય મતિ (-પ્રીતિ, રશિ) પામ,
એટલું જ સત્ય સ્થાપ છે જેટલું આ જ્ઞાન છે—એમ નિશ્ચય કરીને જ્ઞાનમાત્રથી જ
સદાય મતોપ પામ, એટલું જ મત્ય અનુભવનીય (અનુભવ કરવાયોગ્ય) છે જેટલું
આ જ્ઞાન છે—એમ નિશ્ચય કરીને જ્ઞાનમાત્રથી જ સદાય તૃપ્તિ પામ એમ સદાય
આત્મામા મત, આત્માથી સતુષ્ટ અને આત્માથી તૃપ્ત એના તને વચનથી અગોચર
એટલું મુખ થયે, અને તે મુખ તે મહે જ તુ જ સ્વયમેવ દેખશે, બીજાઓને ન
પૂરું (તે મુખ પોતાને જ અનુભવગોચર છે, બીજાને શા માટે પૂરું પડે ?)

ભાવાર્થ — જ્ઞાનમાત્ર આત્મામા લીન થવું, તેનાથી જ સતુષ્ટ થવું અને
તેનાથી જ તૃપ્ત થવું—એ પરમ ધ્યાન છે તેનાથી વર્તમાન આનંદ અનુભવાય છે
અને થોડા જ કાળમા જ્ઞાનાનંદસ્વરૂપ કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ વાય છે આપુ કરનાર
પુરુષ જ તે મુખને બાપે છે, બીજાનો એમા પ્રવેશ નથી

હવે જ્ઞાનાનુભવના અદ્વિભાવ અને આગળની ગાથાની સૂચનાનું કાવ્ય કહે છે —

(ઉપજાતિ)

અર્ચિત્યશક્તિઃ સ્વયમેવ દેવ-

ચિન્માત્રચિંતામણિરેપ યસ્માત્ ।

સર્વાર્થસિદ્ધાત્મતયા વિષત્તે

જ્ઞાની ચિમ્ન્યસ્ય પરિગ્રહેણ ॥ ૧૪૪ ॥

અર્થ — કારણ કે આ (જ્ઞાની) પોતે જ અર્ચિત્ય શક્તિનાગો દેવ છે અને
ચિન્માત્ર ચિંતામણિ છે (અર્થાત્ ચેતન્યરૂપ ચિંતામણિ રત્ન છે), માટે જેના સર્વ અર્થ
(પ્રયોજન) સિદ્ધ છે એના સ્વરૂપે હોનાથી જ્ઞાની અન્યના પરિગ્રહથી તુ વરે ?
(કાર્ક જ કરનાવું નવી)

ભાવાર્થ — આ જ્ઞાનમૂર્તિ આત્મા પોતે જ અનંત શક્તિનો વારુ દેવ છે
અને પોતે જ ચેતન્યરૂપી ચિંતામણિ હોનાથી વાંચિત કાર્યની સિદ્ધિ કરનારો છે, માટે
જ્ઞાનીને સર્વ પ્રયોજન સિદ્ધ હોનાથી તેને અન્ય પરિગ્રહનું એવન કરનાથી શું સાધ્ય
છે ? અર્થાત્ કાર્ક જ સાધ્ય નવી આમ નિશ્ચયનયનો ઉપદેશ છે ૨૦૬

હવે પૂછે છે કે જ્ઞાની પગે કેમ મહતો નવી ? તેનો ઉત્તર કહે છે —

કો નામ મણિજ્ઞ બુહો પરદવ્ય મમ દ્વયદિ દવ્ય ।
 અપ્પાણમપ્પણો પરિગ્ગહ તુ ણિયદ વિયાણતો ॥ ૨૦૭ ॥
 સો નામ મણેદ્ પુર પદ્મય મમદ ભવતિ દ્રવ્યમ્ ।
 આત્માનમાત્મન પરિગ્ગહ તુ નિયત વિજાનન ॥ ૨૦૭ ॥

અન્યથાર્થ — [આત્માન તુ] પોતાના આત્માને જ [નિયત] નિયમથી [આત્મન પરિગ્ગહ] પોતાનો પરિગ્રહ [વિજાનન] જાણતો થકો [ક નામ દુષ્ટ] કયો જાની [મણેત્] એમ કહે કે [દ્વય પદ્મવ્ય] આ પરદવ્ય [મમ દ્રવ્ય] મારું દ્રવ્ય [ભવતિ] છે ?

ટીકા.— જે બેનો ૨૧ ભાગ છે તે તેણે ‘૨૨’ છે અને તે તેનો (૨૧ ભાગનો) સ્વામી છે—એમ સૂક્ષ્મ તીક્ષ્ણ તત્ત્વગુણના આનંદનથી જાની (પોતાના) આત્માને જ આત્માના પરિગ્રહ નિયમથી જાણે છે, તેથી “આ મારું ‘૨૧’ નથી, હું આનો સ્વામી નથી” એમ જાણતો થકો પરદવ્યને પરિગ્રહતો નથી (અર્થાત્ પરદવ્યને પોતાનો પરિગ્રહ કરતો નથી)

ભાનાર્થ — પોતે આ એવી રીત છે કે સમજદાર ડાહ્યો માણસ પરી વસ્તુને પોતાની જાણતો નથી, તેને ગ્રહણ કરતો નથી તેવી જ રીતે પરમાર્થજ્ઞાની પોતાના ૨૧ભાગને જ પોતાનું વન જાણે છે, પરના ભાગને પોતાનો જાણતો નથી, તેને ગ્રહણ કરતો નથી આ રીતે જાની પરણુ ગ્રહણ—સેવન કરતો નથી ૨૦૭

“મારે હું પા. પરદવ્યને નહિ પરિગ્રહુ” એમ હવે (શ્રાયાભિલાષી જન) કહે છે—

મજ્ઞ પરિગ્ગહો જહ તદો અહમજીવદ તુ ગચ્છેજ્ઞ ।
 ણાદેવ અહ જહ્વા તહ્વા ણ પરિગ્ગહો મજ્ઞ ॥ ૨૦૮ ॥

* ૨૧ = ૫૧ મિનિટ માનિયોની ગીત

‘પદ્મવ્ય આ મુજ દ્રવ્ય’ એણે કોણ જાની કહે અરે !
 નિજ આત્મને નિજનો પરિગ્રહ જાણતો જે નિશ્ચયે ? ૨૦૭
 પરિગ્રહ કરી મારો બને તો હું અજીવ બનું ખરે,
 હું નો ખરે જાતા જ, તેથી નહિ પરિગ્રહ મુજ બને ૨૦૮

મમ પરિગ્રહો यदि ततोऽहमजीयता तु गच्छेयम् ।

ज्ञातैवाह यस्मात्तस्मान्न પરિગ્રહો મમ ॥ ૨૦૮ ॥

અન્યથાર્થ — [યદિ] જો [પરિગ્રહ] પરદ્રવ્ય-પરિગ્રહ [મમ] મારો હોય [તત] તો [અહમ] હું [અજીયતા તુ] અછડપણને [ગચ્છેય] પાછું [યસ્માત્] કારણ કે [અહ] હું તો [જ્ઞાતા ઇવ] જ્ઞાતા જ છું [તસ્માત્] તેથી [પરિગ્રહ] (પરદ્રવ્યરૂપ) પરિગ્રહ [મમ ન] મારો નથી

ટીકા — જો અછડ પરદ્રવ્યને હું પરિગ્રહું તો અવશ્યમેવ તે અછડ માનું 'સ્વ' થાય, હું પણ અવશ્યમેવ તે અછડનો સ્વામી થાઉં, અને અછડનો જે સ્વામી તે ખરેખર અછડ જ હોય એ રીતે અનશે (લાચારીથી) પણ અને અછડપણુ આવી પડે માનું તો એક જાણક ભાવ જ જે 'સ્વ' છે, તેનો જ હું સ્વામી છું, માટે અને અછડપણુ ન હોય, હું તો જ્ઞાતા જ રહીશ, પરદ્રવ્યને નહિ પરિગ્રહું

ભાવાર્થ — નિશ્ચયનયથી એ સિદ્ધાંત છે કે છડનો ભાવ છવ જ છે, તેની સાથે છડને સ્વ-સ્વામી સંબંધ છે, અને અછડનો ભાવ અછવ જ છે, તેની સાથે અછડને સ્વ-સ્વામી સંબંધ છે. જો છડને અછડનો પરિગ્રહ માનવામાં આવે તો છડ અછડપણને પામે, માટે છડને અછડનો પરિગ્રહ પરમાર્થે માનવો તે મિથ્યા-બુદ્ધિ છે. જ્ઞાનીને એવી મિથ્યાબુદ્ધિ હોય નહિ જ્ઞાની તો એમ માને છે કે પરદ્રવ્ય મારો પરિગ્રહ નથી, હું તો જ્ઞાતા છું ૨૦૮

'વળી આ (નીચે પ્રમાણે) મારો નિશ્ચય છે' એમ હવે કહે છે —

छिजदु वा भिजदु वा णिजदु वा अहव जादु विष्णलय ।

जह्वा तह्वा गच्छदु तहवि हु ण परिगहो मज्झ ॥ ૨૦૯ ॥

छिग्रता वा भिग्रता वा नीयता वायत्रा यातु विष्णयम् ।

यस्मात्तस्माद गच्छतु तथापि गच्छ न પરિગ્રહો મમ ॥ ૨૦૯ ॥

અન્યથાર્થ — [છિગ્રતા વા] ઉદાઈ જાઓ, [મિગ્રતા વા] અથવા બેદાઈ જાઓ, [નીયતા વા] અથવા કેઈ લઈ જાઓ, [અથવા વિષ્ણુર્થ યાતુ] અથવા નાટ થઈ જાઓ, [યસ્માત્ તસ્માત્ ગચ્છતુ] અથવા તો ગમે તે રીતે જાઓ, [તથાપિ]

ઉદાવ, વા બેદાવ, કે લઈ જાવ, નાટ જાનો જાવ,
વા અન્ય કે રીત જાવ, પણ પરિગ્રહ નથી મારો ખરે. ૨૦૯,

તોપણ [સહ] ખરેખર [પરિગ્રહ] પરિગ્રહ [મમ ન] મારે નથી.

ટીકા—પરદ્રવ્ય છેદાઓ, અથવા ભેદાઓ, અથવા કોઈ તેને લઈ જાઓ, અથવા નષ્ટ કરી જાઓ, અથવા ગમે તે રીતે જાઓ, તોપણ હું પરદ્રવ્યને નહિ પરિગ્રહું, કારણ કે ‘પરદ્રવ્ય માત્ર સ્વ નથી,—હું પરદ્રવ્યનો સ્વામી નથી, પરદ્રવ્ય જ પરદ્રવ્યનું સ્વ છે,—પરદ્રવ્ય જ પરદ્રવ્યનો સ્વામી છે, હું જ માત્ર સ્વ છું,—હું જ મારો સ્વામી છું’—એમ હું જાણ છું

ભાવાર્થ—જ્ઞાનીને પરદ્રવ્યના વ્યગ્રના મુખગ્રાને હર્ષવિપાદ હોતો નથી હવે આ અર્થના કળશરૂપ અને આગળના કથનની સૂચનારૂપે કાવ્ય કહે છે—

(વસતતિનમ)

इत्य परिग्रहमपास्य समस्तमेव

सामान्यत स्वपरयोरविवेकहेतुम् ।

अज्ञानमुज्झितुमना अधुना विशेषाद्

भूयस्तमेव परिहर्तुमय प्रवृत्तः ॥ ૧૪૫ ॥

*અર્થ—આ રીતે મમસ્ત પગ્મિહને સામાન્યતા છાડીને હવે સ્વ-પરના અવિવેકના કારણરૂપ અજ્ઞાનને છોડનાનું જેનું મન છે એવો આ ફરીને તેને જ (પરિગ્રહને જ) નિર્ગપત છોડવાને પ્રવૃત્ત થયો છે

ભાવાર્થ—સ્વપરને એકરૂપ જાણનાનું કારણ અજ્ઞાન છે તે અજ્ઞાનને સમસ્તપણે છોડના અર્થતા છોડે પ્રથમ તો પગ્મિહને સામાન્યતા ત્યાગ કર્યો અને હવે (હવેની ગાથાઓમા) તે પરિગ્રહને વિશેષત (જુલ જુલ નામ લઈને) છોડે છે ૨૦૬

જ્ઞાનીને ધર્મતા (પુણ્યતા) પરિગ્રહ નથી એમ પ્રથમ કહે છે—

अपरिग्रहो अणिच्छो भणिदो णाणी य णिच्छंदं धम्म ।

अपरिग्रहो दु धम्मस्स जाणगो तेण सो होदि ॥ ૨૧૦ ॥

* આ કળશનો અર્થ આ પ્રમાણે પણ થાય છે—આ રીતે >૧ પગના અવિવેકના મગ્ધરૂપ સમસ્ત પગ્મિહને સામાન્યતા છાડીને હવે અજ્ઞાનને છોડવાનું જેનું મન છે એવો આ, ફરી તેને જ વિશેષત છોડવાને પ્રવૃત્ત થયો છે

અનિચ્છક કથો અપગ્મિહી, જાની ન ઇચ્છે પુણ્યને,

તેથી ન પગ્મિહી પુણ્યનો તે, પુણ્યનો જાયક રહે ૨૧૦.

અપરિગ્રહોઽનિચ્છો મણિતો જ્ઞાની ચ નેચ્છતિ ધર્મમ્ ।
અપરિગ્રહસ્તુ ધર્મસ્ય જ્ઞાયકસ્તેન સ ભવતિ ॥ ૨૧૦ ॥

અન્વયાર્થ — [અનિચ્છ] અનિચ્છકને [અપરિગ્રહ] અપરિગ્રહી [મણિત] કહ્યો છે [ચ] અને [જ્ઞાની] જ્ઞાની [ધર્મ] વર્તને (પ્રત્યક્ષ) [ન ચ્છતિ] ઇચ્છતો નથી, [તેન] તેથી [સ] તે [ધર્મસ્ય] ધર્મનો [અપરિગ્રહ સ્તુ] પરિગ્રહી નથી, [જ્ઞાયક] (ધર્મનો) જ્ઞાયક જ [ભવતિ] છે

ટીકા — ઇચ્છા પરિગ્રહ છે તેને પરિગ્રહ નથી—જેને ઇચ્છા નથી ઇચ્છા તો અજ્ઞાનમય ભાવ છે અને અજ્ઞાનમય ભાવ જ્ઞાનીને હોતો નથી, જ્ઞાનીને જ્ઞાનમય જ ભાવ હોય છે, તેથી અજ્ઞાનમય ભાવ જે ઇચ્છા તેના અભાવને લીધે જ્ઞાની ધર્મને ઇચ્છતો નથી, માટે જ્ઞાનીને ધર્મનો પરિગ્રહ નથી જ્ઞાનમય એવા એક જ્ઞાયકભાવના સ્વભાવને લીધે આ (જ્ઞાની) ધર્મનો કેવળ જ્ઞાયક જ છે ૨૧૦

હવે, જ્ઞાનીને અધર્મનો (પાપનો) પરિગ્રહ નથી એમ કહે છે —

અપરિગ્રહો અણિચ્છો મણિદો જાણી ય ણિચ્છદિ અધર્મમ્ ।
અપરિગ્રહો અધર્મસ્ય જાણનો તેણ સો હોદિ ॥ ૨૧૧ ॥

અપરિગ્રહોઽનિચ્છો મણિતો જ્ઞાની ચ નેચ્છત્યધર્મમ્ ।
અપરિગ્રહોઽધર્મસ્ય જ્ઞાયકસ્તેન સ ભવતિ ॥ ૨૧૧ ॥

અન્વયાર્થ — [અણિચ્છ] અનિચ્છકને [અપરિગ્રહ] અપરિગ્રહી [મણિત] કહ્યો છે [ચ] અને [જ્ઞાની] જ્ઞાની [અધર્મ] અધર્મને (પાપને) [ન ચ્છતિ] ઇચ્છતો નથી, [તેન] તેથી [સ] તે [અધર્મસ્ય] અધર્મનો [અપરિગ્રહ] પરિગ્રહી નથી, [જ્ઞાયક] (અધર્મનો) જ્ઞાયક જ [ભવતિ] છે

ટીકા — ઇચ્છા પરિગ્રહ છે તેને પરિગ્રહ નથી—જેને ઇચ્છા નથી ઇચ્છા તો અજ્ઞાનમય ભાવ છે અને અજ્ઞાનમય ભાવ જ્ઞાનીને હોતો નથી, જ્ઞાનીને જ્ઞાનમય જ ભાવ હોય છે, તેથી અજ્ઞાનમય ભાવ જે ઇચ્છા તેના અભાવને લીધે જ્ઞાની અધર્મને ઇચ્છતો નથી, માટે જ્ઞાનીને અધર્મનો પરિગ્રહ નથી જ્ઞાનમય એવા એક જ્ઞાયકભાવના

અનિચ્છક કહ્યો અપરિગ્રહી, જ્ઞાની ન ઇચ્છે પાપને,
તેથી ન પરિગ્રહી , તે, પાપનો જ્ઞાયક રહે ૨૧૧.

સૂભાવને લીધે આ (જ્ઞાની) અધર્મના કેનળ જાયક જ છે. એ જ પ્રમાણે ગાથામાં 'અધર્મ' શબ્દ પૃથ્વીને તેની જ યાએ રાગ, ક્રોધ, ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, કર્મ, નોઝ્મ, મન, વચન, કાય, શ્રોત્ર, ચક્ષુ, શ્રાવણ, રસન અને સ્પર્શન—એ સોળ શબ્દો મૂકી, સોળ ગાથાસૂત્રો વ્યાખ્યાનરૂપ રૂપ આ અને આ ઉપદેશથી બીજા પદ્મ વિચારના ૨૧૧

હવે, જ્ઞાનીને આહારનો પણ પરિમહ નથી એમ કહે છે —

અપરિમ્મહો અણિન્દ્રો મણિદો જાણી ય ણિચ્છદે અસળ ।

અપરિમ્મહો દુ અસળસ્મ જાણગો તેજ સો હોદિ ॥ ૨૧૨ ॥

અપરિમ્મહોઽનિન્દ્રો મણિતો જ્ઞાની ચ નેન્દ્રત્યગ્નમ્ ।

અપરિમ્મહોઽનિન્દ્રો મણિતો જ્ઞાની ચ નેન્દ્રત્યગ્નમ્ ॥ ૨૧૨ ॥

અન્યથાર્થ — [અનિન્દ્ર] અનિન્દ્રને [અપરિમ્મહ] અપરિમ્મહી [મણિત] કહ્યો છે [ચ] અને [જ્ઞાની] જ્ઞાની [અગ્ન] અગ્નને (ભોજનને) [ન હ્વચ્છતિ] હ્વચ્છતો નથી, [તેન] તેની [સા] તે [અગ્નસ્ય] અગ્નનો [અપરિમ્મહા દુ] પરિમ્મહી નથી, [જાયક] (અગ્નનો) જાયક જ [મવતિ] છે

ટીકા — હજી પરિમ્મહ છે તેને પરિમ્મહ નથી—એને હજી નથી હજી તો અજ્ઞાનમય ભાન છે અને અજ્ઞાનમય ભાન જ્ઞાનીને હોતો નથી, જ્ઞાનીને જ્ઞાનમય જ ભાન હોય છે, તેથી અજ્ઞાનમય ભાન જે હજી તેના અભાવને લીધે જ્ઞાની અગ્નને હ્વચ્છતો નથી માટે જ્ઞાનીને અગ્નનો પરિમ્મહ નથી જ્ઞાનમય એના એક જાયકભાનના સૂભાવને લીધે આ (જ્ઞાની) અગ્નનો કેનળ જાયક જ છે

સાવાર્થ — જ્ઞાનીને આહારની પણ હજી નથી તેથી જ્ઞાનીને આહાર કરવો તે પણ પરિમ્મહ નથી અહીં પ્રશ્ન થાય છે કે—આહાર તો મુનિ પણ કરે છે, તેમને હજી છે કે નહિ? હજી નિતા આહાર કેમ કરે? તેણે સમાધાન—અજ્ઞાતાનેનીય કર્મના ઉત્પત્તિ જરૂરિમ્મહ હોવા ઉપર છે, વીર્યાતરાયના ઉત્પત્તિ તેની વેદના સર્વ શક્તિ નથી અને ચારિત્રમોહના ઉત્પત્તિ આહારમહાત્મની હજી ઉત્પત્ત થાય છે તે હજીને જ્ઞાની કર્મના ઉત્પત્ત કાર્ય બને છે, રેગ સમાન બહુ તેને મગડવા વાળે છે હજી પ્રત્યે અનુરાગરૂપ હજી જ્ઞાનીને નથી અર્થાત તેને એમ હજી નથી કે માર્ગ આ હજી સત્ રહે. માટે તેને અજ્ઞાનમય હજીને અભાવ છે પરજન્ય હજીને

અનિન્દ્રક કહ્યો અપરિમ્મહી, જ્ઞાની ન હજી અગ્નને,

તેની ન પરિમ્મહી અગ્નનો તે, અગ્નનો જાયક રહે ૨૧૨

સ્વામીપણુ જ્ઞાનીને નથી માટે જ્ઞાની ઇચ્છાના પણ જ્ઞાયક જ છે આ પ્રમાણે શુદ્ધનયની પ્રધાનતાથી કથન બાણુ ૨૧૨

હવે, જ્ઞાનીને પાનના (પાણી વગેરે પીવાના) પણ પરિગ્રહ નથી એમ કહે છે —

અપરિગ્રહો અણિચ્છો મણિદો જાણી ય ણિચ્છદે પાણ ।

અપરિગ્રહો દુ પાણસ્સ જાણગો તેણ સો હોદિ ॥ ૨૧૩ ॥

અપરિગ્રહોઽનિચ્છો મણિતો જ્ઞાની ચ નેચ્છતિ પાનમ્ ।

અપરિગ્રહસ્તુ પાનસ્ય જ્ઞાયકસ્તેન સ ભવતિ ॥ ૨૧૩ ॥

અન્વયાર્થ.—[અનિચ્છ] અનિચ્છકને [અપરિગ્રહ] અપરિગ્રહી [મણિત] કહ્યો છે [ચ] અને [જ્ઞાની] જ્ઞાની [પાન] પાનને [ન ઇચ્છતિ] ઇચ્છતો નથી, [તેન] તેથી [સ] તે [પાનસ્ય] પાનના [અપરિગ્રહ સુ] પરિગ્રહી નથી, [જ્ઞાયક] (પાનના) જ્ઞાયક જ [ભવતિ] છે

ટીકા—ઇચ્છા પરિગ્રહ છે તેને પરિગ્રહ નથી—જેને ઇચ્છા નથી ઇચ્છા તો અજ્ઞાનમય ભાવ છે અને અજ્ઞાનમય ભાન જ્ઞાનીને હોતો નથી, જ્ઞાનીને જ્ઞાનમય જ ભાન હોય છે, તેથી અજ્ઞાનમય ભાન જે ઇચ્છા તેના અભાવને લીધે જ્ઞાની પાનને ઇચ્છતો નથી, માટે જ્ઞાનીને પાનના પરિગ્રહ નથી જ્ઞાનમય એવા એક જ્ઞાયકભાવના સદ્ભાવને લીધે આ (જ્ઞાની) પાનના કેવળ જ્ઞાયક જ છે

ભાવાર્થ—આહારની ગાથાના ભાવાર્થ પ્રમાણે અહીં પણ મમજ્ઞ ૨૧૩

એ રીતે ખીજ પણ અનેક પ્રકારના પરજન્ય ભાવોને જ્ઞાની ઇચ્છતો નથી એમ હવે કહે છે—

एमादिण् दु विविहे सव्वे भावे य णिच्छदं ज्ञाणी ।

जाणगभावो णियदो णीरालवो दु सव्वत्य ॥ २१४ ॥

અનિચ્છક કહ્યો અપરિગ્રહી, જ્ઞાની ન ઇચ્છે પાનને, તેથી ન પરિગ્રહી પાનના તે, પાનના જ્ઞાયક ૨૧૩. એ આદિ વિધવિધ ભાવ બહુ જ્ઞાની ન ઇચ્છે સર્વને; સર્વત્ર આત્મબલ રહિત બમ નિયત જ્ઞાયકભાવ ને ૨૧૪

પ્રવચનિકાસ્તુ વિવિધાન્ સર્વાન્ ભાગાશ્ચ નેત્રતિ જ્ઞાતી ।

પાયકભાવો નિયતો નિરાલ્પસ્તુ સર્વત્ર ॥ ૨૧૪ ॥

અન્યાર્થ — [પ્રવચનિકાસ્તુ] ઇત્યાદિક [વિવિધાન્] અનેક પ્રકારનાં [સર્વાન્ ભાગાન્] સર્વ ભાગોને [જ્ઞાતી] જ્ઞાતી [નેત્રતિ] ઇત્યતો નથી, [સર્વત્ર નિરાલ્પ સ્તુ] સર્વત્ર (બ્રાહ્મ) નિરાલ્પ એવો તે [નિયત] જાયકભાવો નિશ્ચિત જાયકભાવ જ છે

ટીકા — ઇત્યાદિક બીજા ૫૩ ઘણા પ્રકારના જે પરદ્રવ્યના ભાગો છે તે બ્રાહ્મને જ્ઞાતી ઇત્યતો નથી તેથી જ્ઞાતીને સમસ્ત પરદ્રવ્યના ભાગોનો પરિમિત નથી એ ગીતે જ્ઞાતીને અત્યંત નિમ્નપરિમિતપાત્ર સિદ્ધ થયું

હવે એ પ્રભાવે આ, સમસ્ત અન્યભાગોના પરિમિતથી શૂં યપણને લીધે જેને સમસ્ત અજ્ઞાન નથી નાખ્યું છે એવો, મર્યાદા અત્યંત નિરાલ્પ થઈને, નિયત કે જે લીધે એક જાયકભાવ જોઈતો, માત્રાનિજ્ઞાનઘન આત્માને અનુભવે છે

બાવાર્થ — પુણ્ય, પાપ, અજ્ઞાન, પાન વગેરે મર્યાદા અન્યભાગોના જ્ઞાતીને પરિમિત નથી કારણ કે સર્વ પરભાવોને હેતુ બાજુ ત્યારે તેની પ્રાપ્તિની હઠિયા થતી નથી *

હવે આ જ્ઞાતી ગાથાની સૂચનાક્રમ કાન્ય કહે છે —

(૨૧૫તા)

પૂર્વમદનિજકર્મવિપારાત્

જ્ઞાનિનો યદિ ભવત્યુપભોગ ।

તદ્ભવત્વચ ચ રાગવિયોગાત્

નૂનમેતિ ન પરિગ્રહમાત્મ ॥ ૧૪૬ ॥

અર્થ — પૂર્વે જાણેલા પોતાના કર્મના વિપારાને લીધે જ્ઞાતીને તે ઉપભોગ હોય તે હો, પરંતુ રાગના વિયોગને લીધે (અજ્ઞાનને લીધે) અરેઅર તે ઉપભોગ પરિમિતભાવને પામતો નથી

બાવાર્થ — પૂર્વે જાણેલા કર્મનો ઉદય આપતા ઉપભોગસામગ્રી પ્રાપ્ત થાય તેને જો અજ્ઞાનમય રાગભાવે ભોગનનામા આવે તો તે ઉપભોગ પરિમિતપાત્ર

* પ્રથમ, મોક્ષાભિલાષી મર્વ પરિગ્રહને છોડવા પ્રયત્ન થયો હતો તેણે આ ગાથા સુધીમા સમસ્ત પરિમિતભાવને છોડ્યો એ રીતે સમસ્ત અજ્ઞાનને દૂર થઈ અને જ્ઞાનવસ્તુ આત્માને અનુભવે

પામે પરંતુ જ્ઞાનીને અજ્ઞાનમય રાગભાવ નથી તે જાણે છે કે જે પૂર્વે બાધ્ય હોત તે ઉદયમા આવી ગયું અને છૂટી ગયું, હવે હું તેને ભવિષ્યમા વાઢતો નથી આ રીતે જ્ઞાનીને રાગરૂપ ધૃષ્ટા નથી તેથી તેના ઉપભોગ પશ્ચિમહુપણને પામતો નથી ૨૧૪

હવે, જ્ઞાનીને ત્રણે કાળ સબધી પરિશ્રદ્ધ નથી એમ કહે છે —

उत्पन्नोदयभोगो वियोगबुद्धिर् ए तस्स सो णिच्च ।

कखामणागयस्स य उदयस्स ण कुव्वए णाणी ॥ २१५ ॥

उत्पन्नोदयभोगो वियोगबुद्ध्या तस्य स नित्यम् ।

काक्षामणागतस्य च उदयस्य न करोति ज्ञानी ॥ २१५ ॥

અન્યથાર્થ — [ઉત્પન્નોદયભોગ] જે ઉત્પન્ન (અર્થાત્ વર્તમાન કાળના) ઉદયનો ભોગ [સ] તે, [તમ્ય] જ્ઞાનીને [નિત્ય] સદા [વિયોગબુદ્ધ્યા] વિયોગ-બુદ્ધિએ હોય છે [ચ] અને [અનાગતસ્ય ઉદયસ્ય] આગામી (અર્થાત્ ભવિષ્ય કાળના) ઉદયની [જ્ઞાની] જ્ઞાની [કાક્ષા] નાછા [ન કરોતિ] કરતો નથી

ટીકા — કર્મના ઉદયનો ઉપભોગ ત્રણ પ્રકારનો હોય — અતીત (ગયા કાળનો), પ્રત્યુત્પન્ન (વર્તમાન કાળનો) અને અનાગત (ભવિષ્ય કાળનો) તેમા પ્રથમ, જે અતીત ઉપભોગ તે અતીતપણને લીધે જ (અર્થાત્ વીતી ગયો હોવાને લીધે જ) પરિશ્રદ્ધભાવને પામતો નથી અનાગત ઉપભોગ જે વાઢનામા આવતો હોય તો જ પરિશ્રદ્ધભાવને (પરિશ્રદ્ધપણને) પામે, અને જે પ્રત્યુત્પન્ન ઉપભોગ તે રાગબુદ્ધિએ પ્રવર્તતો હોય તો જ પશ્ચિમહુભાવને પામે

પ્રત્યુત્પન્ન ઉપભોગ જ્ઞાનીને રાગબુદ્ધિએ પ્રવર્તતો જોનામા આવતો નવી કારણ કે જ્ઞાનીને અજ્ઞાનમય ભાવ જે રાગબુદ્ધિ તેના અભાવ છે, અને કેવળ વિયોગ બુદ્ધિએ જ (હેયબુદ્ધિએ જ) પ્રવર્તતો તે ખરેખર પરિશ્રદ્ધ નથી માટે પ્રત્યુત્પન્ન કર્મોદય-ઉપભોગ જ્ઞાનીને પરિશ્રદ્ધ નથી (-પરિશ્રદ્ધરૂપ નથી)

જે અનાગત ઉપભોગ તે તો ખરેખર જ્ઞાનીને વાઢિત જ નથી (અર્થાત્ જ્ઞાનીને તેની વાઢ જ નથી) કારણ કે જ્ઞાનીને અજ્ઞાનમય ભાવ જે વાઢ તેના અભાવ છે માટે અનાગત કર્મોદય-ઉપભોગ જ્ઞાનીને પરિશ્રદ્ધ નથી (-પરિશ્રદ્ધરૂપ નથી)

ઉત્પન્ન ઉદયનો ભોગ નિત્ય વિયોગભાવે જ્ઞાનીને,

ને ભાવી કર્મોદયતણી કાક્ષા નહિ જ્ઞાની કરે. ૨૧૫.

સાવાર્થ — અતીત કર્મોદય ઉપભોગ તો વીતી જ ગયો છે. અનાગત ઉપભોગની વાહ નથી, કાશ કે જે કર્મને જ્ઞાની અહિતરૂપ જાણે છે તેના આગામી ઉદયના ભોગનો વાહ તે કેમ કરે? નર્તમાન ઉપભોગ પ્રત્યે ગગ નથી, કાશ કે જેને હોય જાણે છે તેના પ્રત્યે રાગ કેમ હોય? આ ગીતે જ્ઞાનીને જે ત્રણ કાળ સબધી કર્મોદયનો ઉપભોગ તે પરિગ્રહ નથી જ્ઞાની જે વર્તમાનમા ઉપભોગના સાપનો ભોગ કરે છે તે તો પીડા સહી ગણતી નથી તેના વ્લાજ કરે છે—રોગી જેમ રોગનો હવાજ કરે તેમ આ, નળજાડિના દોષ છે ૨૧૫

હવે પૂછ છે કે અનાગત કર્મોદય-ઉપભોગને જ્ઞાની કેમ વાહતો નથી? તેના ઉત્તર કહે છે—

જો વેદદિ વેદિજ્ઞદિ સમય સમય વિણસ્તદે ઉભયં ।

ત જાણગો દુ ણાણી ઉભયપિ ન કસ્વઙ કયાવિ ॥ ૨૧૬ ॥

યો વેદયતે વેદયતે સમયે સમયે વિનયત્યુભયમ્ ।

તદ્ગ્ણાયન્સ્ટુ જ્ઞાની ઉભયપિ ન કાક્ષતિ કદાપિ ॥ ૨૧૬ ॥

અન્યયાર્થ — [ય વેદયતે] જે જ્ઞાન વેદ છે (અર્થાત્ વેદકજ્ઞાન) અને [વેદયતે] જે જ્ઞાન વેદાય છે (અર્થાત્ વેદજ્ઞાન) [ઉભય] તે બન્ને જ્ઞાનો [સમયે સમયે] સમયે સમયે [વિનયતિ] નિનાશ પામે છે—[તદ્ગ્ણાયન્સ્ટુ] એક જાણનાર [જ્ઞાની] જ્ઞાની [ઉભય અપિ] તે બન્ને જ્ઞાનોને [કદાપિ] કદાપિ [ન કાક્ષતિ] વાહતો નથી

ટીકા — જ્ઞાની તો, સ્વજ્ઞાનજ્ઞાનનું મુરપણ હોનાથી, ૬ કોટીપૂર્વે એક જ્ઞાયક જ્ઞાનસ્વરૂપ નિત્ય છે, અને જે *વેદ વેદક (જે) ભાવે છે તેઓ, વિજ્ઞાનજ્ઞાનોનું ઉત્પન્ન થનાપણ અને નિનાશ થવાપણ હોનાથી, ક્ષણિક છે ત્યાં, જે જ્ઞાન કાક્ષમાણ (અર્થાત્ વાહ કરનાર) એના વેદજ્ઞાનને વેદ છે અર્થાત્ વેદકજ્ઞાનને અનુભવનાર છે તે (વેદક જ્ઞાન) જ્ઞાયુધીમા ઉત્પન્ન થાય ત્યાંમુધીમા કાક્ષમાણ (અર્થાત્ વાહ કરનાર) વેદ જ્ઞાન નિનાશ પામી જાય છે, તે નિનાશ પામી જતા, વેદક જ્ઞાન શું વેદ? જો એમ કહેનામા આપે કે કાક્ષમાણ વેદજ્ઞાનની પડી ઉત્પન્ન થતા બીજા વેદજ્ઞાનને વેદ છે,

* વેદ = વેદાયમાન વેદક = વેદનાર અનુભવનાર

૨૧ વેદ વેદક ભાવ બન્ને સમય સમયે વિણસે,

—એ તપાસતો જ્ઞાની કદાપિ ન ઉભયની કાક્ષા કરે ૨૧૬

તો (ત્યા એમ છે કે) તે બીજો વેદસાન ઉત્પન્ન થયા પહેલાં જ તે વેદકલાવ નાશ પામી જાય છે, પછી તે બીજા વેદસાનને કોણ વેદ? જો એમ કહેનામા આવે કે વેદસાનની પછી ઉત્પન્ન થતો બીજો વેદકલાવ તેને વેદ છે, તો (ત્યા એમ છે કે) તે બીજો વેદકલાવ ઉત્પન્ન થયા પહેલાં જ તે વેદસાન વિલુપ્તી જાય છે, પછી તે બીજો વેદકલાવ શું વેદ? આ ગીતે કાથમાણુ લાવના વેદનની અનવસ્થા છે તે અનવસ્થાને જાણતો જ્ઞાની કાંઈ પણ વાધતો નથી

ભાવાર્થ.—વેદકલાવ અને વેદસાનને કાળભેદ છે જ્યાં વેદકલાવ હોય છે ત્યારે વેદસાન હોતો નથી અને જ્યાં વેદસાન હોય છે ત્યારે વેદકલાવ હોતો નથી જ્યાં વેદસાન આવે છે ત્યારે વેદસાન વિલુપ્તી ગયા હોય છે, પછી વેદકલાવ કોને વેદ? અને જ્યાં વેદસાન આવે છે ત્યારે વેદકલાવ વિલુપ્તી ગયા હોય છે, પછી વેદકલાવ વિના વેદને કોણ વેદ? આવી અપ્યયગ્થા જાણીને જ્ઞાની પોતે જાણનાર જ રહે છે, વાછા કંઈ નથી અહીં પ્રશ્ન થાય છે કે—આત્મા તો નિત્ય છે તેથી તે ખરે ભાવોને વેદી શકે છે, તો પછી જ્ઞાની વાછા કેમ ન કરે? તેનું સમાધાન—વેદ-વેદક લાવો વિલાનલાવો છે, સ્વભાવભાવ નથી, તેથી તેઓ વિનાશિક છે, માટે વાછા કંઈનાં એવો વેદસાન જ્યાં આવે ત્યાંમુધીમા વેદકલાવ (લોગવનાગે ભાવ) નાશ પામી જાય છે, એ ગીતે વાઙિત લોગ તો થતો નથી તેવી જ્ઞાની નિષ્કળ વાછા કેમ કરે? જ્યાં મનોનાશિન વેદાતુ નથી ત્યાં વાછા કંઈની તે અજ્ઞાન છે

હવે આ અર્થનું કળશક્રમ કાવ્ય કહે છે —

(આગતા)

વેદવેદકવિભાવચલ્ત્વાદ્
વેદતે ન સ્વદ્ કાસિતમેવ ।
તેન કાસિતિ ન કિંચન વિદાન્
સર્વતોઽપ્યતિવિરક્તિમુપૈતિ ॥ ૧૪૭ ॥

અર્થ —વેદ વેદકૃષ્ટ વિલાનલાવોનું ચળપણ (અસ્થિગ્નપણ) હોનાથી ખરેખર વાઙિત વેદાતુ નથી, માટે જ્ઞાની કાંઈ પણ નાગતો નથી, સર્વ પ્રત્યે અતિ વિગ્રજપણાને (વેદશ યજ્ઞાનને) પામે છે

ભાવાર્થ —અનુભવગોચર જે વેદ-વેદક વિલાનો તેમને કાળભેદ છે, તેમનો પ્રગાપ નથી (કારણ કે તેઓ કર્મના નિમિત્તે થતા હોનાથી અસ્થિગ્ન છે), માટે જ્ઞાની આગામી કાળ સખધી વાજા શા માટે કરે? ૨૧૬

એ રીતે જ્ઞાનીને સર્વ ઉપભોગો પ્રત્યે વેગમ્ય છે એમ હવે કહ્યું છે.

વધુવધોગનિમિત્તે અઙ્ગવસાનોદયસુ જ્ઞાનિસ્સ ।

સસારદેહવિસયસુ જેવ ઉપ્પજ્જદે રાગો ॥ ૨૧૭ ॥

ગધોપધોગનિમિત્તેષુ અયવસાનોદયેષુ જ્ઞાનિન ।

સસારદેહવિષયેષુ નૈવોત્પન્નતે રાગઃ ॥ ૨૧૭ ॥

અર્થ — [ગધોપધોગનિમિત્તેષુ] બ ૪ અને ઉપભોગના નિમિત્ત એવ
[સસારદેહવિષયેષુ] સ સાન્સ બ ધી અને દેહસ બ ધી [અયવસાનોદયેષુ] અધ્યવ
સાનના ઉદ્ભા [જ્ઞાનિન] જ્ઞાનીને [રાગ] રાગ [અયવ ઉત્પન્નતે] ઉપજતો જ નથી

ટીકા — આ લેખમાં જે અધ્યવસાનના ઉદ્ભા છે તેઓ કેવાક તો અમાર
સ બ ધી છે અને જેવાક ગરીબસ બ ધી છે તેમાં, જેવાક સ સાન્સ બ ધી છે તેવા અધ્યવ
નિમિત્ત છે અને જેવા ગરીબસ બ ધી છે તેલા ઉપભોગના નિમિત્ત છે. જેલા અધ્યવ
નિમિત્ત છે તેવા તો ગગદ્વેષભ્રાહ્મદિક છે અને જેવા ઉપભોગના નિમિત્ત છે તે
મુખ્ય આદિક છે આ બરાબર જ્ઞાનીને ગગ નથી, કારણ કે તેઓ બરાબ ના
દ્રવ્યોના સ્વભાવ હોવાની, કે કાલીકા એક સાધકસ્થાન જેના સ્વભાવ છે એના જ્ઞાની
તેમનો નિરેષ છે

બાવાથ — જે અધ્યવસાનના ઉદ્ભા સસાર સ બ ધી છે અને બંધન
નિમિત્ત છે તેઓ તો ગગ, દેવ, મોહ ત્યાદિક છે તથા જે અધ્યવસાનના ઉદ્ભા
સ બ ધી છે અને ઉપભોગના નિમિત્ત છે તેઓ મુખ, દુઃખ ત્યાદિક છે તે બધા
(અધ્યવસાનના ઉદ્ભા), નાના દ્રવ્યોના (અર્થાત્ પૂર્ણવદ્રવ્ય અને અનદ્રવ્ય કે જે
મયોગદ્વેષ છે તેમના) સ્વભાવ છે, જ્ઞાનીના તો એક સાધકસ્થાન છે મરિ જ્ઞાની
તેમનો નિરેષ છે, તેમાં જ્ઞાનીને તેમના પ્રત્યે રાગ-પ્રીતિ નથી પરંતુ, પગ
સમાપ્ત આ બધાના કારણ છે, તેમના પ્રત્યે પ્રીતિ કરે તો જ્ઞાની શાનો ?
હવે આ અર્થના કથારૂપે તથા આગળના કથનની સૂચનારૂપે સ્તોત્ર નહિ છે

(સ્વાગતા)

જ્ઞાનિનો ન હિ પરિગ્રહભાવ

કર્મ રાગરસરિક્તતયૈવિ ।

મસાન્દેહસ બ ધી ને બધોપભોગનિમિત્ત ને,

તે મર્વ અધ્યવમાનઉદયે ગગ થાય ન જ્ઞાનીને ૨૧૭

રગયુક્તિરકપાયિતવસે

સ્વીકૃતૈવ દિ 'વહિર્લઘ્વીતીદ ॥ ૧૪૮ ॥

અર્થ—જેમ લોચન, ફટકડી વગેરેની જે કપાયિત કરનામા ન આવ્યું હોય એના વસ્ત્રમા ગંગના મયોગ, વસ્ત્ર વડે અગીકાર નહિ કરાયો થકો, બહાર જ લોટે છે—એ દર-અવેગ કરેતો નથી, તેમ જ્ઞાની રસથી રહિત હોવાથી તેને કર્મ પરિપક્વતાને પામતો નથી

સાંવાદ—જેમ લોચન, ફટકડી વગેરે લંગોડ્યા નિર્મલ વસ્ત્ર પર રંગ ચડતો નથી તેમ રાગજ્ઞાન નિર્મલ જ્ઞાનીને કર્મના ઉદયના લોચ પરિપક્વતાને પામતો નથી ફરી, કહે છે કે—
(સ્વાગતા)

જ્ઞાનવાન સ્વરસતોઽપિ યતઃ સ્યાત્

સર્વરાગરસવર્જનશીલઃ ।

લિપ્યતે સકૃત્કર્મભિરેપઃ

કર્મમધ્યપતિતોઽપિ તતો ન ॥ ૧૪૯ ॥

અર્થ—જાણુ કે જ્ઞાની નિર્જ રસથી જ સર્વ રાગરસના ત્યાગરૂપ અભાવ-વાળો છે તેથી તે કર્મ મધ્ય પત્યો હોના છતાં પણ મન કર્મથી લેપાતો નથી ૨૧૭ હવે આ જ અર્થનું બ્યાખ્યાન ગાથામા કરે છે—

પાણી રાગપ્પજહો સત્ત્વદઘ્વેસુ કમ્મમજ્જગદો ।

પો લિપ્પદિ રજણ દુ કદ્દમમજ્જે જહા કણય ॥ ૨૧૮ ॥

અણ્ણાણી પુણ રત્તો સત્ત્વદઘ્વેસુ કમ્મમજ્જગદો ।

લિપ્પદિ કમ્મરણ દુ કદ્દમમજ્જે જહા લોહ ॥ ૨૧૯ ॥

ડો મર્વ દ્રવ્યે રાગવર્જક જાની કર્મની મધ્યમા,
પણ રજ વડી લેપાય નહિ, જ્યમ કનક કદ્દમમધ્યમા ૨૧૮.
પણ સર્વ દ્રવ્યે ગંગશીલ અજાની કર્મની મધ્યમા,
તે કર્મરજ લેપાય છે, જ્યમ લોહ કદ્દમમધ્યમા ૨૧૯

ખાની રાગમહાયનં સર્વદ્રવ્યેષુ કર્મમધ્યગત ।

નો લિપ્યતે રજસા તુ કર્મમયે યથા રુચિ ॥ ૨૧૮ ॥

અજ્ઞાની પુના રક્ત સર્વદ્રવ્યેષુ કર્મમયગતઃ ।

લિપ્યતે કર્મરજસા તુ કર્મમધ્ય યથા લોહ ॥ ૨૧૯ ॥

અન્યથાર્થ — [જ્ઞાની] જ્ઞાની [સર્વદ્રવ્યેષુ] કે જે સર્વ દ્રવ્યો પ્રત્યે [રાગ મહાયનં] ગગ છાડનારો છે તે [કર્મમધ્યગત] કર્મ મધ્યે રહેલો હોય [તુ] તોપણ [રજસા] કર્મરૂપી રજાથી [નો લિપ્યતે] લેપાતો નથી—[યથા] જેમ [ફત્તક] સોણ [કર્મમધ્યે] કાઠન મધ્યે રહેલું હોય તોપણ લેપાતું નથી તેમ [પુત્ર] અને [અજ્ઞાની] અજ્ઞાની [સર્વદ્રવ્યેષુ] કે જે સર્વ દ્રવ્યો પ્રત્યે [રક્ત] રાગી છે તે [કર્મ મધ્યગત] કર્મ મધ્યે રહ્યો થકો [કર્મરજસા] કર્મરજાથી [લિપ્યતે તુ] લેપાય છે— [યથા] જેમ [લોહ] લોખંડ [કર્મમધ્યે] કાઠન મધ્યે રહ્યું થકું લેપાય છે (અર્થાત્ તેન કાઠ લાગે છે) તેમ

ટીકા — જેમ ખરેખર મુનશી કાઠન મધ્યે પડ્યું હોય તોપણ કાઠનથી લેપાતું નથી (અર્થાત્ તેને કાઠ લાગતો નથી) કારણ કે તે અવિષ્ક રહેવાના સ્વભાવનાથી છે, તેવી રીતે ખરેખર જ્ઞાની કર્મ મધ્યે રહ્યો હોય તોપણ કર્મથી લેપાતો નથી કારણ કે સર્વ પરદ્રવ્ય પ્રત્યે કરનામા આનતો જે રાગ તેના ત્યાગરૂપ સ્વભાવપણું હોનાથી જ્ઞાની અવિષ્ક રહેવાના સ્વભાવનાથી છે જેમ લોખંડ કાઠન મધ્યે પડ્યું થકું કાઠવથી લેપાય છે (અર્થાત્ તેને કાઠ લાગે છે) કારણ કે તે લેપાવાના સ્વભાવનાથી છે, તેવી રીતે ખરેખર અજ્ઞાની કર્મ મધ્યે રહ્યો થકો કર્મથી લેપાય છે કારણ કે સર્વ પરદ્રવ્ય પ્રત્યે કરનામા આનતો જે રાગ તેના ગ્રહણરૂપ સ્વભાવપણું હોનાથી અજ્ઞાની લેપાવાના સ્વભાવનાથી છે

સાવાર્થ — જેમ કાંવમા પડેલા મુનશીને કાઠ લાગતો નથી અને લોખંડને કાઠ લાગે છે, તેમ કર્મ મધ્યે રહેલો જ્ઞાની કર્મથી બાકાતો નથી અને અજ્ઞાની કર્મથી ખેંચાય છે આ જ્ઞાન અજ્ઞાનનો અભિમા છે

હવે આ અર્થાત્ અને આગળના કથનની સૂચનાતુ કળારૂપ કાવ્ય કહે ॥ —

(શાદ્ધલવિકીરિત)

યાદસ્ તાદગિહાસ્તિ તસ્ય વશતો યસ્ય સ્વભાવો દિ ય

કર્તુ નૈષ કથચનાપિ દિ પરૈરન્યાદશ શક્યતે ।

અજ્ઞાન ન વદાચનાપિ દિ ભવેજ્ઞાન ભવત્સતત

જ્ઞાનિન્ શુસ્વ પરાપરાયજનિતો નાસ્તીહ વપસ્તવ ॥ ૧૫૦ ॥

અર્થ — આ લોકમા જે વસ્તુના જેવો સ્વભાવ હોય છે તેના તેવો સ્વભાવ તે વસ્તુના પોતાના વશથી જ (અર્થાત્ પોતાને આધીન જ) હોય છે એવો વસ્તુના જે સ્વભાવ તે, પરવસ્તુઓ વડે કોઈ ખુરૂ રીતે બીજા જેવો કરી શકાતો નથી માટે જે નિઃસ્વરૂપ જ્ઞાનપણે પરિણમે છે તે કદી પણ અજ્ઞાન થતું નથી, તેવી હે જ્ઞાની ! તું (કર્ચેદિયજનિત) ઉપભોગને ભોગન, આ જગતમા પરના અપરાધથી ઉપજતો બંધ તને નથી (અર્થાત્ પગના અપરાધથી તને બંધ થતો નથી)

ભાવાર્થ — વસ્તુના સ્વભાવ વસ્તુને પોતાને આધીન જ છે માટે જે આત્મા પોતે જ્ઞાનરૂપે પરિણમે છે તેને પરદ્રવ્ય અજ્ઞાનરૂપે કદી પશ્ચિમાવી શકે નહિ આત્મ હોનારી અહીં જ્ઞાનીને કહ્યું છે કે—તને પરના અપરાધથી બંધ થતો નથી તેથી તું ઉપભોગને ભોગવ ઉપભોગ ભોગવવાથી અને બંધ થશે એવી શંકા ન કર જે એવી શંકા કરીશ તો ‘પરદ્રવ્ય વડે આત્માનું બૂઠું થાય છે’ એવું માનવાના પ્રસંગ આવે છે આ રીતે અહીં છત્રને પરદ્રવ્યથી પોતાનું બૂઠું થતું માનનાની શંકા મરાડી છે, ભોગ ભોગનાની પ્રેરણા કરી સ્વચ્છદી કર્યો છે એમ ન સમજવું સ્વેચ્છાચારી થવું તે તો અજ્ઞાનભાવ છે એમ આગળ કહેને ૨૧૮—૨૧૯

હવે આ જ અર્થને દૃષ્ટાંતથી દર્શ કરે છે —

મુજતસ્સ વિ વિવિહે સચ્ચિતાચિત્તમિસ્સિણ દબ્બે ।
સંસિસ્મ સેદભાવો ણવિ સક્કદિ કિણ્હમ્મો કાઉ ॥ ૨૨૦ ॥
તહ ણાણિસ્સ વિ વિવિહે સચ્ચિતાચિત્તમિસ્સિણ દબ્બે ।
મુંજતસ્સ વિ ણાણં ણ સક્કમણ્ણાણઠ્ઠ ણેદુ ॥ ૨૨૧ ॥
જહયા સ એવ સમ્મો સેદમહાવ તય પજહિદ્દૂણ ।
ગચ્છેજ્જ કિણ્હમાવ તહયા સુક્કત્તણ પજહે ॥ ૨૨૨ ॥

જ્યમ શખ વિવિધ સચિત્ત, મિત્ર, અચિત્ત દ્રવ્યો ભોગવે,
પણ શખના શુક્લત્વને નહિ કૃષ્ણ કોઈ કરી શકે, ૨૨૦.
ત્યમ જ્ઞાની વિવિધ મચિત્ત, મિત્ર, અચિત્ત દ્રવ્યો ભોગવે,
પણ જ્ઞાન જ્ઞાનીતણું નહિ અજ્ઞાન કોઈ કરી શકે ૨૨૧.
જ્યારે સ્વયં તે શખ સ્વેતસ્વભાવ નિજનો ઠોરીને
પામે સ્વયં કૃષ્ણત્વ, ત્યારે ઠોડનો શુક્લત્વને, ૨૨૨

તદ્ જ્ઞાની વિ હુ જડયા જ્ઞાણસહાર્વ તય પજહિદૂણ ।
અજ્ઞાણેણ પરિણતો તડયા અજ્ઞાણઃ ગચ્છે ॥ ૨૨૩ ॥

શુજાનસ્યાપિ વિવિધાનિ સચિત્તાચિત્તમિથિતાનિ દ્રવ્યાણિ ।
જ્ઞસ્વસ્ય શ્વેતમાવો નાપિ જ્ઞસ્યતે કૃષ્ણક ચર્તુમ્ ॥ ૨૨૦ ॥
તથા જ્ઞાનિનોઽપિ વિવિધાનિ સચિત્તાચિત્તમિથિતાનિ દ્રવ્યાણિ ।
શુજાનસ્યાપિ જ્ઞાન ન જ્ઞસ્યમજ્ઞાનતા નેતુમ્ ॥ ૨૨૧ ॥
યદા સ પવ જ્ઞસ્વ શ્વેતસ્વમાવ તત્ક પ્રહાય ।
ગચ્છેત્ કૃષ્ણમાવ તદા શુદ્ધસ્ય પ્રજઞાત્ ॥ ૨૨૨ ॥
તથા જ્ઞાન્યપિ ચ્છલુ યદા જ્ઞાનસ્વમાવ તત્ક પ્રહાય ।
અજ્ઞાનેન પરિણમતા અજ્ઞાનતા ગચ્છેત્ ॥ ૨૨૩ ॥

અન્યથાર્થ — [જ્ઞસ્વસ્ય] જેમ શાખ [વિવિધાનિ] અનેક પ્રકારના [સ
ચિત્તાચિત્તમિથિતાનિ] સચિત્ત, અચિત્ત અને મિશ્ર [દ્રવ્યાણિ] દ્રવ્યોને [શુજાનસ્ય
અપિ] જોખને છે—ખાચ છે તોપણ [શ્વેતમાવ] તેણે શ્વેતપણ [કૃષ્ણક કર્તુ ન
અપિ જ્ઞસ્યતે] (કોઈથી) કૃષ્ણ કરી શકાય નથી, [તથા] તેમ [જ્ઞાનિનો અપિ] જ્ઞાની
પણ [વિવિધાનિ] અનેક પ્રમાણના [સચિત્તાચિત્તમિથિતાનિ] સચિત્ત, અચિત્ત અને
મિશ્ર [દ્રવ્યાણિ] દ્રવ્યોને [શુજાનસ્ય અપિ] જોખવે તોપણ [જ્ઞાન] તેણે જ્ઞાન
[અજ્ઞાનતા નેતુ ન જ્ઞસ્ય] (કોઈથી) અજ્ઞાન કરી શકાય નથી

[યદા] જ્યારે [સ પવ જ્ઞસ્વ] તે જ શાખ (પાતે) [તત્ક શ્વેતસ્વમાવ]
તે શ્વેત સ્વભાવને [પ્રહાય] છોડીને [કૃષ્ણમાવ ગચ્છેત્] કૃષ્ણભાવને પામે (અર્થાત્
કૃષ્ણભાવને પરિણમે) [તદા] ત્યારે [શુદ્ધસ્ય પ્રજઞાત્] શ્વેતપણને છોડે (અર્થાત્
કાગો અને), [તથા] તેથી ગીતે [સત્ત્વ] ખરેખર [જ્ઞાની અપિ] જ્ઞાની પણ (પાતે)
[યદા] જ્યારે [તત્ક જ્ઞાનસ્વમાવ] તે જ્ઞાનસ્વભાવને [પ્રહાય] છોડીને [અજ્ઞાનેન] અ-
જ્ઞાનરૂપે [પરિણત] પરિણમે [તદા] ત્યારે [અજ્ઞાનતા] અજ્ઞાનપણને [ગચ્છેત્] પામે

ટીકા — જેમ શાખ પરદ્રવ્યને જોખવે—ખાચ તોપણ તેણે શ્વેતપણ પર વડે
કૃષ્ણ કરી શકાય નથી કારણ કે પર અર્થાત્ પરદ્રવ્ય કોઈ દ્રવ્યને પરભાવસ્વરૂપ કરનાર

ત્યમ જ્ઞાની પણ જ્યારે સ્વયં નિજ છોડી જ્ઞાનસ્વભાવને
અજ્ઞાનભાવે પરિણમે, અજ્ઞાનતા ત્યારે લાહે ૨૨૩

નિમિત્ત (અર્થાત્ કારણ) બની શકતું નથી, તેવી રીતે જ્ઞાની પરદ્રવ્યને ભોગવે તોપણ તેણે જ્ઞાન પર વડે અજ્ઞાન કરી શકતું નથી કારણ કે પર અર્થાત્ પરદ્રવ્ય કોઈ દ્રવ્યને પરભાનસ્વરૂપ કરવાનું નિમિત્ત બની શકતું નથી. આટે જ્ઞાનીને પરના અપરાધના નિમિત્તે બંધ થતો નથી

વળી જ્યારે તે જ શબ્દ, પરદ્રવ્યને ભોગવતો અથવા નહિ ભોગવતો થકો, શ્વેતભાનને છાડીને સ્વયમેવ કૃષ્ણભાને પરિણમે ત્યારે તેના શ્વેતભાન સ્વય કૃત કૃષ્ણભાવ થાય (અર્થાત્ પોતાથી જ કરનામા આવેલા કૃષ્ણભાનરૂપ થાય), તેવી રીતે જ્યારે તે જ જ્ઞાની, પરદ્રવ્યને ભોગવતો અથવા નહિ ભોગવતો થકો, જ્ઞાનને છાડીને સ્વયમેવ અજ્ઞાનરૂપે પરિણમે ત્યારે તેણે જ્ઞાન સ્વય કૃત અજ્ઞાન થાય આટે જ્ઞાનીને જો (બંધ) થાય તો પોતાના જ અપરાધના નિમિત્તે (અર્થાત્ પોતે જ અજ્ઞાનપણે પરિણમે ત્યારે) બંધ થાય છે

સાવાર્થ—જેમ શબ્દ કે જે શ્વેત છે તે પરના ભક્ષણથી કાળો થતો નથી પરંતુ જ્યારે પોતે જ કાલિભાવે પરિણમે ત્યારે કાળો થાય છે, તેવી રીતે જ્ઞાની પરના ઉપભોગથી અજ્ઞાની થતો નથી પરંતુ જ્યારે પોતે જ અજ્ઞાનરૂપે પરિણમે ત્યારે અજ્ઞાની થાય છે અને ત્યારે બંધ કરે છે

હવે આનું કળશરૂપ કાવ્ય કહે છે —

(શાર્દૂલનિહીતિ)

જ્ઞાનિન્દ્ર કર્મ ન જાતુ કર્તુમુચિત્તં કિંચિત્થાપ્યુચ્યતે

શુક્ષ્મે દત્ત ન જાતુ મે યદિ પર દુર્ધક્તં ઇમાસિ મોઃ ।

વથઃ સ્યાદુપભોગતો યદિ ન તત્કિં કામચારોઽસ્તિ તે

જ્ઞાન સન્વસ વધમેષ્યપરથા સ્વસ્થાપરાધાદુઘ્નમ્ ॥ ૧૫૧ ॥

અર્થ—હે જ્ઞાની, તારે કદી કાંઈ પણ કર્મ કરવું થોડું નથી તોપણ જે તું એમ કહે છે કે “પરદ્રવ્ય આર તો કદી નથી અને હું તેને ભોગવું છું,” તો તને કહેનામા આને છે (અર્થાત્ અમે કદીએ છીએ) કે હે ભાઈ, તું ખોટી (-અશબ્દ) રીતે ભોગવનાર છે, જે તારું નથી તેને તું ભોગવે છે એ મહા ખેદ છે જે તું કહે કે “પરદ્રવ્યના ઉપભોગથી બંધ થતો નથી એમ સિદ્ધાંતમા કહ્યું છે આટે ભોગવું છું,” તો શું તને ભોગવનાની ઇચ્છા છે? જ્ઞાનરૂપ થઈને વસ (-શુદ્ધ સ્વરૂપમા નિવાસ કર), નહિ તો (અર્થાત્ જે ભોગવનાની ઇચ્છા કરીશ—અજ્ઞાનરૂપે પરિણમીશ તો) તું ચોક્કસ પોતાના અપરાધથી બંધ રહે પામીશ

ભાવાર્થ—જ્ઞાનીને કર્મ તો કરતું જ ઉચિત નથી જો પરદ્રવ્ય જાણીને પણ તેને ભોગવે તો એ યોગ્ય નથી પરદ્રવ્યના ભોગનનારને તો જગતમા ચાર કહેવામા આવે છે, અન્યાથી કહેનામા આવે છે વળી ઉપભોગથી બંધ કહ્યો નથી તે તો, જ્ઞાની ઇચ્છા વિના પરની બળજેગીવી ઉદયમા આવેવાને ભોગવે ત્યા તેને બંધ મ્હો નથી જો પોતે ઇચ્છાથી ભોગવે તો તો પોતે અપરાધી થયો, ત્યા બંધ કેમ ન થાય?

હવે આગળ િ ગાથાની સૂચનાએ કાવ્ય કહે છે —

(શાદ્ધર્મવિકીર્તિ)

कर्तार स्वफलेन यत्किञ्च उलात्सर्मेय नो योजयेत्
कुर्याण. फललिप्सुरेव हि फल मामोति यत्कर्मणः ।

જ્ઞાન સસ્તદપાસ્તરાગરચનો નો વ્યયતે કર્મણા

कुर्वाणोऽपि हि कर्म तत्फलपरित्यागैश्शूलो मुनि ॥ १५२ ॥

અર્થ—કર્મ જ તેના કર્તાને પાતાના ફળ સાથે બળજેગીથી જોડતું નથી (કે તું માગ ફળને ભોગન), *ફળની ઇચ્છાનાણે જ કર્મ કરતો થકો કર્મના ફળને પામે છે, માટે જ્ઞાનએ રહેતો અને જેણે કર્મ પ્રત્યે રાગની રચના દૂર કરી છે એવો મુનિ, કર્મના ફળના પરિત્યાગએ જ જેતો એ સ્વભાવ છે એનો હોવાથી, કર્મ કરતો છતો પણ કર્મથી બચાતો નથી

ભાવાર્થ—કર્મ તો કર્તાને જખરદસ્તીથી પાતાના ફળ સાથે જોડતું નથી પરંતુ જે કર્મને કરતો થકો તેના ફળની ઇચ્છા કરે તે જ તેણે ફળ પામે છે માટે જે જ્ઞાનએ વર્તે છે અને રાગ વિના કર્મ કરે છે એનો મુનિ કર્મથી બચાતો નથી કારણ કે તેને કર્મના ફળની ઇચ્છા નથી ૧૨૦—૨૧૩

હવે આ અર્થને દૃષ્ટાંતથી દેઢ કરે છે —

पुरिसो जह कोवि इह वित्तिणिमित्त तु सेवए राय ।

तौ सोवि देह राया वित्तिहे भोए मुहुष्पाए ॥ २२४ ॥

* કર્મનું ફળ એટલે (૧) રજિત પરિણામ, અથવા તો (૨) મુખ (→ રજિત પરિણામ) ઉત્પન્ન કરનારા આગામી ભોગો

જ્યેષ્ઠ જગતના કા પુરુષ વ્રતિનિમિત્ત સેવ ભૂપને,
તો ભૂપ પણ મુખજનઃ વિધવિધ ભોગ આપે પુરુષને,

એવે જીવપુરિસો કમ્મરય સેવણ મુહણિમિત્ત ।

તો સોચિ દેહ કમ્મો વિવિહે ભોણ મુહુણ્ણા ॥ ૨૨૫ ॥

જહ પુણ સો ચિય પુરિસો વિત્તિણિમિત્તં ણ સેવણ રાયં ।

તો સો ણ દેહ રાયા વિવિહે ભોણ મુહુણ્ણા ॥ ૨૨૬ ॥

એવે સમ્મદિટ્ઠી વિસયત્થ સેવણ ણ કમ્મરયં ।

તો સો ણ દેહ કમ્મો વિવિહે ભોણ મુહુણ્ણા ॥ ૨૨૭ ॥

પુરુષો યથા જોડીત વૃત્તિનિમિત્ત તુ સેવતે રાજાનમ્ ।

તત્સોઽપિ દદાતિ રાજા વિવિધાન ભોગાન મુખોત્પાદકાન ॥ ૨૨૪ ॥

પ્રથમેવ જીવપુરુષઃ કર્મરજઃ સેવતે મુખનિમિત્તમ્ ।

તત્તદપિ દદાતિ કર્મ વિવિધાન્ ભોગાન મુખોત્પાદકાન ॥ ૨૨૫ ॥

યથા પુનઃ સ એવ પુરુષો વૃત્તિનિમિત્ત ન સેવતે રાજાનમ્ ।

તત્સોઽપિ ન દદાતિ રાજા વિવિધાન ભોગાન મુખોત્પાદકાન ॥ ૨૨૬ ॥

પ્રથમેવ સમ્યગ્દૃષ્ટિઃ વિષયાર્થ સેવતે ન કર્મરજઃ ।

તત્તન્ન દદાતિ કર્મ વિવિધાન ભોગાન મુખોત્પાદકાન ॥ ૨૨૭ ॥

અન્યથાર્થ — [યથા] જેમ [જહ] આ જગતમા [જોડપિ પુરુષ] કોઈ પુરુષ [વૃત્તિનિમિત્ત તુ] આજીવિકા અર્થે [રાજાન] શામને [સેવતે] સેવે છે [તત્] તો [સ રાજા અપિ] તે શામ પણ તેને [મુખોત્પાદકાન] મુખ ઉત્પન્ન કરનારા [વિવિધાન્] અનેક પ્રકારના [ભોગાન્] ભોગો [દદાતિ] આપે છે, [પ્રથમ્ પથ] ૨૨૪

ત્યમ જીવપુરુષ પણ કર્મરજનું મુખઅર્થ સેવન કરે,

તો કર્મ પણ મુખજનક વિધવિધ ભોગ આપે જીવને ૨૨૫

વળી તે જ ન જીવમ વૃત્તિ અર્થે ભૂષને સેવે નહિ,

તો ભૂષ પણ મુખજનક વિધવિધ ભોગને આપે નહિ ૨૨૬.

મુદ્દષ્ટિને ત્યમ વિષય અર્થે કર્મરજસેવન નથી,

તો કર્મ પણ મુખજનક વિધવિધ ભોગને દેતા નથી ૨૨૭

તેની જ ગીતે [જીવપુરુષ] છનપુર [સુગ્મનિમિત્ત] મુખ અર્થે [કમરજ] મળતે [સેવન] એરે છે [તદ્] તો [તદ્ કમ અપિ] તે કર્મ પાતે તેને [સુગ્મવાદ] મુખ ઉત્પત્ત કરનારા [વિવિધાર] અનેક પ્રકારના [ભોગાન્] ભોગો [દા] આપે છે

[પુન] નથી [યથા] જેમ [સ યથ પુરુષ] તે જ પુરુષ [વૃત્તિનિ] આશ્રિત અર્થે [રાજાન્] રાજાને [ન સેવતે] નથી સેવતો [તદ્] તો [સ અપિ] તે રાજા પશુ તેને [સુગ્મોત્પાદકાન્] મુખ ઉત્પન્ન કરનારા [વિવિધાર] પ્રકારના [ભોગાન્] ભોગો [ન દદાતિ] નથી આપતો, [દ્યમ્ યથ] તેની જ [સમ્યગ્દષ્ટિ] મનમુદ્ધિ [વિપવાર્થે] વિવિધ અર્થે [કમરજ] કર્મજનને [ન સેવતી] સેવતો [તદ્] તો (અર્થાત્ તેથી) [તદ્ કમ] તે કર્મ પાતે તેને [ત્પાદકાન્] મુખ ઉત્પત્ત કરનારા [વિવિધાર] અનેક પ્રકારના [ભોગાન્] [ન દદાતિ] નથી આપતું

ટીકા—જેમ કોઈ પુરુષ રજા અર્થે રાજાને સેવે છે તો તે રાજા તેને આપે છે, તેમ છનપુર રજા અર્થે કર્મને સેવે છે તો તે કર્મ તેને રજા આપે છે જેમ તે જ પુરુષ રજા અર્થે નાતને નથી સેવતો તો તે રાજા તેને રજા નથી આપે તેમ સમ્યગ્દષ્ટિ રજા અર્થે કર્મને નથી સેવતો તો (અર્થાત્ તેથી) તે કર્મ તેને નથી આપતું જેમ તાત્પર્ય (અર્થાત્ કહેવાનો આશય) છે

ભાવાર્થ—અહીં એક આશય તો આ પ્રમાણે છે—અજ્ઞાની વિષય અર્થે અર્થાત્ રજિત પરિણામ અર્થે ઉદ્યાગત કર્મને સેવે છે તેથી તે કર્મ (વર્તમાનમાં) રજિત પરિણામ આપે છે જ્ઞાની વિષયમુખ અર્થે અર્થાત્ પરિણામ અર્થે ઉદ્યાગત કર્મને સેવતો નથી તેથી તે કર્મ તેને રજિત પરિણામ ઉત્પન્ન કરતું નથી

બીજો આશય આ પ્રમાણે છે—અજ્ઞાની મુખ (રાગાદિપરિણામ) કરનારા આગામી ભોગાની અભિનાયકી નેત્ર, તપ વગેરે મુલ કર્મ કહે છે તે કર્મ તેને રાગાદિપરિણામ ઉત્પન્ન કરનારા આગામી ભોગો આપે છે જ્ઞાનીની આ આથી વિપરીત સમજતું

આ ગીતે અજ્ઞાની રજાની નાછાથી કર્મ કહે છે તેથી તે રજાને પામે જ્ઞાની રજાની વાછા વિના કર્મ કહે છે તેથી તે રજાને પામતો નથી

હવે, "જેને કેજાની નાછા નથી તે કર્મ શા માટે કહે?" એવી અજ્ઞાની કહેવાને કારણ કહે છે—

(શાર્દૂલવિકીરિત)

ત્યક્ત યેન ફલ સ કર્મ કુરુતે નેતિ પ્રતીમો વયં
કિંત્વસ્યાપિ કુતોઽપિ ચિંચિદપિ તત્કર્માવશેનાપતેત્ ।
તસ્મિન્નાપતિતે ત્વરૂપપરમજ્ઞાનસ્વભાવે સ્થિતો
જ્ઞાની કિં કુરુતેઽય કિં ન કુરુતે કર્મેતિ જાનાતિ કં ॥ ૧૫૩ ॥

અર્થ —જેણે કર્મનું ફળ છાડ્યું છે તે કર્મ કરે એમ તો અમે પ્રતીતિ કરી
ગણતા નથી પરંતુ ત્યાં એટલું નિશ્ચય છે કે—તેને (જ્ઞાનીને) પણ કોઈ કાળે કાંઈક
એવું કર્મ અનુભવે (—તેના નગ વિના) આવી પડે છે તે આવી પડતા પણ, જે
અનુભવ પરમજ્ઞાનસ્વભાવના સ્થિત છે એવો જ્ઞાની કર્મ કરે છે કે નથી કરતો તે
કેવળ જાણે ?

સાવાર્થ —જ્ઞાનીને પરમજ્ઞે કર્મ આવી પડે છે તોપણ જ્ઞાની જ્ઞાનથી ચલાય-
માન થતો નથી માટે જ્ઞાનથી અચલાયમાન તે જ્ઞાની કર્મ કરે છે કે નથી કરતો તે
કેવળ જાણે ? જ્ઞાનીની વાત જ્ઞાની જ જાણે જ્ઞાનીના પરિણામ જાણનાર સામર્થ્ય
અજ્ઞાનીનું નથી

અનિગ્ત અમ્યગ્નિટ્રિધી ભાડીને ઉપરના અગ્નિ જ્ઞાની જ સમજના તેમા, અ-
નિગ્ત અમ્યગ્નિટ્રિ, દેગનિગ્ત સમ્યગ્નિટ્રિ અને આહારનિહિત રૂપતા મુનિઓને બાહ્યદિયાકર્મ
પ્રવર્તે છે, તોપણ જ્ઞાનસ્વભાવથી અચલિત હોવાને લીધે નિશ્ચયથી તેઓ બાહ્યદિયા-
કર્મના કર્તા નથી, જ્ઞાનના જ કર્તા છે અતરંગ મિથ્યાત્વના અભાવથી તથા યથા-
સભવ ક્ષાયના અભાવથી તેમના પરિણામ ઉન્નયન છે તે ઉન્નયનનાને તેઓ જ
(—જ્ઞાનીઓ જ—) જાણે છે, મિથ્યાત્રિઓ તે ઉન્નયનનાને જાણતા નથી મિથ્યાત્રિ
તો બહિર્ભા છે, બહિર્ભા જ સબુ ખૂર માને છે, અતરંગતાની ગતિ બહિર્ભા
શુ જાણે ?

હવે આ જ અર્થના અર્થનિરૂપણ અને આગળની ગાથાની સૂચનાએ
કાન્ય કહે છે —

(શાર્દૂલવિકીરિત)

સમ્યગ્દષ્ટય એવ સાદસમિદં વર્તુ ક્ષમતે પર
યદ્ગ્રેઽપિ પતત્યમી મયચલત્તૈલોક્ચમુક્તા વનિ ।
સર્વામેવ નિસર્ગનિર્ભયતયા ગ્રમા વિહાય સ્વય
જાનતઃ સ્વમય યરોધવપુષ યોધાચ્ચયવતે ન હિ ॥ ૧૫૪ ॥

અર્થ —જેના ભયથી ચલાયમાન થતા—ખળભાળી જતા—૧જે લોક પોતાનો માર્ગ છોડી દે છે એવો વજ્રપાત થવા છતા, આ સમ્યગ્ દિ જીવો, ૨-લાનથી જ નિર્ભય હોનાને લીધે, સમસ્ત મન છોડીને, પોતે પોતાને (અર્થાત્ આત્માને) જેલુ જ્ઞાનરૂપી શરીર અન્ય (અર્થાત્ કોઈથી હુણી શકાય નહિ એવું) છે એવો ભ્રાતા થકા, જ્ઞાનથી ચ્યુત થતા નથી આપુ પરમ સાહસ કરનાને માન સમ્યગ્દિઓ જ સમર્થ છે

ભાવાર્થ —સમ્યગ્દિ નિ શકિતગુણ સહિત હોય છે તેથી ગમે તેના શુભાશુભ કર્મના ઉપવચ્ચને પણ તેઓ જ્ઞાનરૂપે જ પરિણમે છે જેના ભયથી ત્રણ લોકના જીવો કંપી ઊઠે છે—ખળભાળી ભય છે અને પોતાનો માર્ગ છોડી દે છે એવો વજ્રપાત થવા છતા સમ્યગ્દિ જન પોતાના સ્વરૂપને જ્ઞાનશરીરનાળુ માનતો થકો જ્ઞાનથી ચલાયમાન થતો નથી તેને એમ શકા નથી થતી કે આ વજ્રપાતથી મારો નાશ થઈ જશે, પર્યાયનો વિનાશ થાય તો ઠીક જ છે કારણ કે તેનો તો વિનાશિક સ્વભાવ જ છે ૨૨૪-૨૨૭

હવે આ અર્થને ગાથા દ્વારા કહું છે —

સમ્મદ્વિટ્ટી જીવા ણિસ્સકા હોતિ ણિમયા તેણ ।

સત્તમયવિપ્પમુક્કા જહ્મા તહ્મા દુ ણિસ્સકા ॥ ૨૨૮ ॥

સમ્યગ્ગ્વયો જીવા નિદ્દશકા ધવતિ નિર્ભયાસ્તેન ।

ગમ્મમયવિપ્પમુક્કા યસ્માત્તસ્માત્તુ નિદ્દશકા. ॥ ૨૨૮ ॥

અન્યવાર્થ —[સમ્યગ્દિ જીવા] સમ્યગ્દિ જીવો [નિદ્દશકા ધવતિ] નિ શક હોય છે [તેન] તેથી [નિર્ભયા] નિર્ભય હોય છે, [તુ] અને [યસ્માત્] કારણ કે [સત્તમયવિપ્પમુક્કા] સત્ત ભયથી શક્તિ હોય છે [તહ્માત્] તેથી [નિદ્દશકા] નિ શક હોય છે (અગત્ય હોય છે)

ટીકા —કારણ કે સમ્યગ્દિઓ સદાય સર્વ કર્મોના રૂપ પ્રત્યે નિરભિયાય હોવાથી કર્મ પ્રત્યે અત્યંત નિરપેક્ષપણે વર્તે છે, તેથી અરેખર તેઓ અત્યંત નિ શક કારણ (કદ) નિશ્ચયનાળા હોવાથી અત્યંત નિર્ભય છે એમ સંભાવના કરવામા આવે છે (અર્થાત્ એમ થોડાપણે ગણનામા આવે છે)

નિશ્ચયત જીવો નિ શકિત, તેથી છે નિર્ભય અને

મત્તભયપ્રવિમુક્ત જેથી, તેથી તે નિ શક છે ૨૨૮

હવે સાત લયના કથારૂપ કાવ્યો કહેવામાં આવે છે, તેમાં પ્રથમ આ લોકના તથા પરલોકના એમ બે લયનું એક કાવ્ય કહે છે —

(શાર્દૂલવિકીરિત)

લોકઃ જ્ઞામ્યત એક એપ સકલવ્યક્તો વિવિક્તાત્મન-

શ્ચિલોક સ્વયમેવ કેવલમય ચલ્લોકયત્યેકકઃ ।

લોકોઽય ન ત્વાપરસ્તદપરસ્તસ્યાસ્તિ તદ્વીઃ કુતો

નિરશ્વકઃ સતત સ્વય સ સહજ જ્ઞાન સદા વિદતિ ॥ ૧૫૫ ॥

અર્થ—આ ચિત્સ્વરૂપ લોક જ લિપ્ત આત્માનો (અર્થાત્ પરથી લિપ્તપણે પરિણુમતા આત્માનો) ગાયત, એક અને સકલવ્યક્ત (-સર્વ કાળે પ્રગટ એવો) લોક છે, કારણ કે માત્ર ચિત્સ્વરૂપ લોકને આ જ્ઞાની આત્મા સ્વયમેવ એકલો અનેલોકે છે—અનુભવે છે આ ચિત્સ્વરૂપ લોક જ તારો છે, તેનાથી બીજો કોઈ લોક—આ લોક કે પરલોક—તારો નથી એમ જ્ઞાની વિચારે છે, જાણે છે, તેથી જ્ઞાનીને આ લોકનો તથા પરલોકનો ભય કયાથી હોય ? તે તો પોતે નિરતર નિઃશંક વર્તીતો થકો સહજ જ્ઞાનને (પોતાના જ્ઞાનસ્થાનને) સદા અનુભવે છે

સાવાર્થ—‘આ જનમાં જનન પર્થત અનુકૂળ સામગ્રી રહેશે કે નહિ ?’ એવી ચિંતા રહે તે આ લોકનો ભય છે ‘પરમનમાં મારું શું થશે ?’ એવી ચિંતા રહે તે પરલોકનો ભય છે જ્ઞાની જાણે છે કે—આ ચેતન્ય જ મારો એક, નિત્ય લોક છે કે જે સર્વ કાળે પ્રગટ છે આ સિનાયનો બીજો કોઈ લોક મારો નથી આ મારો ચેતન્યસ્વરૂપ લોક તો કોઈથી બગાડ્યો બગડતો નથી આણું જાણતા જ્ઞાનીને આ લોકનો કે પરલોકનો ભય કયાથી હોય ? કદી ન હોય તે તો પોતાને દ્વાભાસિક જ્ઞાનરૂપ જ અનુભવે છે

હવે વેદનાભયનું કાવ્ય કહે છે —

(શાર્દૂલવિકીરિત)

એપૈકૈવ હિ વેદના યદચલ જ્ઞાન સ્વય વેદ્યતે

નિર્મેદોદિતવેદ્યવેદકપ્લાદેક સદાનાકુલૈઃ ।

નૈવાન્યાગતવેદનૈવ હિ ભવેત્તદ્વીઃ કુતો જ્ઞાનિનો

નિરશ્વકઃ સતત સ્વય સ સહજ જ્ઞાન સદા વિદતિ ॥ ૧૫૬ ॥

અર્થ —અભેદસ્વરૂપ વર્તતા વેદ-વેદકના બળથી (અર્થાત્ વેદ અને વેદક અભેદ જ હોય છે એવી વસ્તુસ્થિતિના બળથી) એક અચળ જ્ઞાન જ સ્વયં નિરાકુળ પુરુષો વડે (-જ્ઞાનીઓ વડે) સદા વેદાય છે, તે આ એક જ વેદના (જ્ઞાનવેદન) જ્ઞાનીઓને છે (આત્મા વેદનાર છે અને જ્ઞાન વેદનાયોગ્ય છે) જ્ઞાનીને બીજી કોઈ આવેલી (-પુરુષસથી થયેલી) વેદના હોતી જ નથી, તેથી તેને વેદનાનો ભય ક્યાથી હોય ? તે તો પોતે નિરતર નિરાક વર્તતો થકો સહજ જ્ઞાનને સદા અનુભવે છે

ભાવાર્થ —સુખદુ અને ભોગવતુ તે વેદના છે. જ્ઞાનીને પોતાના એ-જ્ઞાન-માત્ર સ્વરૂપનો જ ભોગવડો છે તે પુરુષથી થયેલી વેદનાને વેદના જ જાણતો નથી. માટે જ્ઞાનીને વેદનાભય નથી તે તો સદા નિર્ભય વર્તતો થકો જ્ઞાનને અનુભવે છે

હવે અરક્ષાભયનું કાવ્ય કહે છે —

(શાદ્ધવિદ્વિજિત)

યત્સન્નાશમૃપૈતિ તન્ન નિયત્ત વ્યક્તેતિ વસ્તુસ્થિતિ-

જ્ઞાન સત્સ્વયમેવ તત્કિલ તત્સત્તાત કિમસ્પાયૈ* ।

અસ્પાગ્નામતો ન કિંચન ભવેત્તદ્ગ્રી* કુતો જ્ઞાનિનો

નિશ્ચક્રઃ સતત સ્વય સ મહજ જ્ઞાન સદા વિદતિ ॥ ૧૫૭ ॥

અર્થ —જે સત્ છે તે નાશ પામતું નથી એવી વસ્તુસ્થિતિ નિયતપણે પ્રગટ છે આ જ્ઞાન પાત્ર સ્વયમેવ સત્ (અર્થાત્ સત્સ્વરૂપ વસ્તુ) છે (માટે નાશ પામતું નથી), તેથી વળી પર વડે તેનું રક્ષણ શુ ? આ ગીતે (જ્ઞાન પોતાથી જ રક્ષિત હોનાથી) તેનું જરા માત્ર અરક્ષા થઈ શકતું નથી. માટે (આત્મા જાણતા) જ્ઞાનીને અરક્ષાનો ભય ક્યાથી હોય ? તે તો પોતે નિરતર નિરાક વર્તતો થકો સહજ જ્ઞાનને સદા અનુભવે છે

ભાવાર્થ —સત્સ્વરૂપ વસ્તુનો કદી નાશ થતો નથી જ્ઞાન પાત્ર પોતે સત્સ્વરૂપ વસ્તુ છે, તેથી તે એનું નથી કે બેની બીજાઓ વડે રક્ષા કરનામા આવે તો રહે, નહિ તો નાશ થઈ જાય જ્ઞાની આત્મા જાણતો હોનાથી તેને અરક્ષાનો ભય નથી, તે તો નિરાક વર્તતો થકો પોતે પોતાના સ્વાભાવિક જ્ઞાનને સદા અનુભવે છે

હવે અગુપ્તિભયનું કાવ્ય કહે છે —

(શાદ્ધવિદ્વિજિત)

સ્વ રૂપ કિલ વસ્તુનોઽસ્તિ પરમા શુષ્ણિ* સ્વરૂપે ન ય-

ચ્છક્ર* મોઽપિ પર પ્રવેષ્ટુમકૃતં જ્ઞાન સ્વરૂપ ચ નુ. ।

अस्याद्युत्थितो न काचन भवेत्तद्गीः कुतो ज्ञानिनो

निश्शकः सतत स्वयं स सहज ज्ञान सदा विंदति ॥ १५८ ॥

અર્થ — ખરેખર વસ્તુનું મન-રૂપ જ (અર્થાત્ નિજ રૂપ જ) વસ્તુની પરમ 'ગુણિ' છે કારણ કે મનરૂપમા કોઈ બીજું પ્રવેગ કરી શકતું નથી, અને અદૃત જ્ઞાન (—) કોઈથી જન્મામા આવ્યું નથી એવું વ્યાસાવિક જ્ઞાન—) પુરપત્ત અર્થાત્ આત્માનું સ્વરૂપ છે, (તેથી જ્ઞાન આત્માની પરમ ગુણિ છે) માટે આત્માનું જગ પપ્ત અનુપતપણું નહિ હોવાથી જ્ઞાનીને અગુણિનો ભય ક્યાથી હોય? તે તો પોતે નિગતર નિશક વર્તતો થકો સહજ જ્ઞાનને સદા અનુભવે છે

ભાવાર્થ — 'ગુણિ' એટલે જેમા કોઈ ચોગ વગેરે પ્રવેગ ન કરી શકે એવો કિલ્લો, ભોયનું વગેરે, તેમા પ્રાણી નિર્ભયપણે વગી શકે છે એવો ગુપ્ત પ્રકેગ ન હોય પણ ખુલ્લો પ્રદેશ હોય તો તેમા રહેનાર પ્રાણીને અગુપ્તપણાને લીધે ભય રહે છે જ્ઞાની જાણે છે કે—વસ્તુના નિજ સ્વરૂપમા કોઈ બીજું પ્રવેગ કરી શકતું નથી માટે વસ્તુનું સ્વરૂપ જ વસ્તુની પરમ ગુણિ અર્થાત્ અભેદ કિલ્લો છે પુરપત્ત અર્થાત્ આત્માનું સ્વરૂપ જ્ઞાન છે, તે જ્ઞાનસ્વરૂપમા રહેલો આત્મા ગુપ્ત છે કારણ કે જ્ઞાન-સ્વરૂપમા બીજું કોઈ પ્રવેશી શકતું નથી આત્મા જાણતા જ્ઞાનીને અગુપ્તપણાનો ભય ક્યાથી હોય? તે તો નિશક વર્તતો થકો પોતાના વ્યાસાવિક જ્ઞાનમનરૂપને નિગતર અનુભવે છે

હવે મરણભયનું કાવ્ય કહે છે —

(ચાર્દ્યવિકીડિત)

માણોચ્છેદમુદાદરતિ મરણ માણાં કિલાસ્પાત્મનો

જ્ઞાન તત્ત્વયમેવ શાશ્વતયા નોચ્છિયતે જાતુચિત્ ।

તસ્યાતો મરણ ન કિચન ભવેત્તદ્ગીઃ કુતો જ્ઞાનિનો

નિશ્શક સતત સ્વયં સ સહજ જ્ઞાન સદા વિંદતિ ॥ ૧૫૯ ॥

અર્થ — પ્રાણોના નાગને (લોકો) મરણ કહે છે આત્માના પ્રાણ તો નિશ્ચયથી જ્ઞાન છે તે (જ્ઞાન) સ્વયમેવ શાશ્વત હોવાથી તેનો કદાપિ નાશ થતો નથી, માટે આત્માનું મરણ બિવકુલ થતું નથી તેથી (આત્મા જાણતા) જ્ઞાનીને મરણનો ભય ક્યાથી હોય? તે તો પોતે નિગતર નિશક વર્તતો થકો સહજ જ્ઞાનને સદા અનુભવે છે

ભાવાર્થ — ઇદ્રિયાદિ પ્રાપ્તો નાશ પામે તેને લોકો મરણ કહે છે પરંતુ આત્માને પન્મર્થે ઇદ્રિયાદિ પ્રાપ્ત નથી, તેને તો જ્ઞાન પ્રાપ્ત છે જ્ઞાન અપિનાગી છે— તેનો નાશ થતો નથી, નેથી આત્માને મરણ નથી જ્ઞાની આમ જાણતો હોવાથી તેને મરણનો ભય નથી, તે તો નિશક વર્તતો થકો પાતાના જ્ઞાનસ્વરૂપને નિરતર અનુભવે છે

હવે આત્મરિમકલયનુ કાવ્ય કહે છે—

(શાર્દૂલનિમીલિત)

एक नानमनाग्रनतमचञ्च सिद्ध क्लितैतस्त्वतो
यावत्तावदिदं सदैव हि भवेन्नात्र द्वितीयोदया ।
तन्नारस्मिक्मन् नचिन भवेत्तद्वी कुतो ज्ञानिनो
निश्चक सतत स्वयं स सहज ज्ञान सदा विंदति ॥ १६० ॥

અર્થ — આ સ્વત સિદ્ધ જ્ઞાન એક છે, અનાદિ છે, અનત છે, અચળ છે તે જ્યાંથી છે ત્યાંથી સદાય તે જ છે, તેમા બીજાનો ઉદય નથી મારે આ જ્ઞાનમા આત્મરિમ્ (અણરાધુ, એકાએક) કાઈ પણ થતુ નથી આપુ જાણતા જ્ઞાનીને અકસ્માતનો ભય કયાથી હોય ? તે તો પોતે નિરતર નિશક વર્તતો થકો સહજ જ્ઞાનને સદા અનુભવે છે

ભાવાર્થ — ‘કાઈ અણરાધુ અનિષ્ટ એકાએક ઉત્પન્ન થયો તો ?’ એનો ભય રહે તે આત્મરિમકલય છે જ્ઞાની જાણે છે કે—આત્માનુ જ્ઞાન પાતાવી જ સિદ્ધ, અનાદિ, અનત, અચળ, એક છે તેમા બીજુ કાઈ ઉત્પન્ન થઈ શકતુ નથી, મારે તેમા અણરાધુ કાઈ પણ કયાથી થાય અર્થાત્ અકસ્માત કયાથી બને ? આપુ જાણતા જ્ઞાનીને અકસ્માતનો ભય હોતો નથી, તે તો નિશક વર્તતો થકો પાતાના જ્ઞાનસ્વારને નિરતર અનુભવે છે

આ રીતે જ્ઞાનીને સાત ભય હોવા નથી

પ્રશ્ન — અનિરતમભ્યઝદિ આદિને પણ જ્ઞાની કહ્યા છે અને તેમને તો ભય-પ્રવૃત્તિનો ઉદય હોય છે તથા તેના નિમિત્તે તેમને ભય થતો પણ જોવામા આવે છે, તો પછી જ્ઞાની નિર્ભય કઈ રીતે છે ?

સમાધાન — ભયપ્રવૃત્તિના ઉદયના નિમિત્તથી જ્ઞાનીને ભય ઉપજે ■ વળી અતશયના પ્રમગ્ન ઉદયથી નિર્જળ હોવાને લીધે તે ભયની પીડા નહિ સહી શકનાથી

જ્ઞાની તે ભયનો ઇલાજ પણ કરે છે. પરંતુ તેને એવો ભય હોતો નથી કે જેથી છુપી રીતે પના જ્ઞાનશ્રદ્ધાનથી ચ્યુત વાય વળી જે ભય ઉપડે છે તે મોહકર્મની ભય નામની પ્રકૃતિનો દાય છે, તેના પોતે સ્વામી થઈને કર્તા થતો નથી, જ્ઞાતા જ રહે છે માટે જ્ઞાનીને ભય નથી.

હવે આગળની (સમ્યગ્દષ્ટિના નિશ્ચિત આદિ ચિક્રો વિષેની) ગાથાઓની સૂચનારૂપે કાવ્ય રહે છે —

(મદાકાતા)

ટકોત્કીર્ણસ્વરસનિચિત્તજ્ઞાનસર્વસ્વમાજ.

સમ્યગ્દષ્ટેર્યદિહ સકલ ઘટિતિ લક્ષ્યાણિ કર્મ ।

તત્તસ્યાસ્મિન્પુનરપિ મનાકર્મણો માસ્તિ વધઃ

પૂર્વોપાત્ત તદનુભવતો નિશ્ચિત નિર્જરૈવ ॥ ૧૬૧ ॥

અર્થ — ૧ ટકોત્કીર્ણ એવું જે નિર્જશથી ભગપૂર જ્ઞાન તેના સર્વસ્વને ભોગનનાર સમ્યગ્દષ્ટિને જે નિશ્ચિત આદિ ચિક્રો છે તે સમસ્ત કર્મને હણે છે, માટે, કર્મના ઉદય વર્તતા છતાં, સમ્યગ્દષ્ટિને ફરીને કર્મના બંધ જડા પણ થતો નથી, પરંતુ જે કર્મ પૂર્વે બંધાયું હતું તેના ઉદયને ભોગનતા તેને નિયમથી તે કર્મની નિર્જશ જ થાય છે.

સાવાર્થ — સમ્યગ્દષ્ટિ પૂર્વે બંધાયેલી ભય આદિ પ્રકૃતિઓના ઉદયને ભોગવે છે તોપણ નિશ્ચિત આદિ ચિક્રો વર્તતા હોનાથી તેને મોહકર્મ (મોહકર્મના નિમિત્તે થતો) બંધ થતો નથી પરંતુ પૂર્વકર્મની નિર્જશ જ થાય છે. ૨૨૮

હવે આ ધ્યનને ગાથાઓ દ્વારા કહે છે, તેમા પ્રથમ નિશ્ચિત અગની (અધના નિશ્ચિત ચુષ્ણની-ચિક્રની) ગાથા કહે છે —

જો ચત્તારિ વિ પાદ છિદ્રિદિ તે કમ્મવધમોહકરે ।

સો ણિસ્સકો ચેદા સમ્માદિટ્ટી મુણેયવ્વો ॥ ૨૨૯ ॥

૧ નિશ્ચિત = સદેહ અથવા ભય રહિત

૨ શશ = મોહ કર્મન ભય

જે કર્મબંધનમોહકર્તા પાદ ચારે હેઠતો,
ચિન્મૂર્તિ તે શકાહિત સમક્ષિતદષ્ટિ બાણવો ૨૨૯

યશ્વતુરોઽપિ પાદાન્ ઝિનતિ તાન્ કમયધમોદ્ધરન્ ।
સ નિગ્ધાસ્યેતયિના સમ્યગ્દષ્ટિર્ગતવ્ય ॥ ૨૨૯ ॥

અન્વયાર્થ — [યા ચેતયિતા] જે ચેતયિતા, [કમયધમોદ્ધરન્] કર્મબદ્ધ સમયથી મોહ કરનારા (અર્થાત્ જન નિશ્ચયથી કર્મ વડે બધાયો છે એવો ભ્રમ કરનારા) [તાન્ ચતુર અપિ પાદાન્] મિથ્યાત્વદિ ભાગોરૂપ ચારે પાયાને [ઝિનતિ] છેડે છે, [સ] તે [નિગ્ધાસ] નિ શક [સમ્યગ્દષ્ટિ] સમ્યગ્દષ્ટિ [જ્ઞાતવ્ય] જાણવો.

ટીકા — કર્મબદ્ધ કે સમ્યગ્દષ્ટિ, ૮ કોડીબ્ધ એના એક જ્ઞાયકભાવમયપદાને લીધે કર્મબદ્ધ સમયથી શકા કરનારા (અર્થાત્ જન નિશ્ચયથી કર્મ વડે બધાયો છે એવો સદેહ અધના ભય કરનારા) મિથ્યાત્વદિ ભાગોનો (તેને) અભાવ હોનાથી, નિ શક છે તેથી તેને શકાકૃત બધ નથી પરંતુ નિર્ગુણ જ છે.

ભાવાર્થ — સમ્યગ્દષ્ટિને જે કર્મનો ઉદય આપે છે તેના તે, અભિભૂતના અભાવને લીધે, કર્તા થતો નથી આદે કયમ્પ્રકૃતિના ઉદય આનતા છતાં પણ સમ્યગ્દષ્ટિ જન નિ શક રહે છે, ક્વચિપ્રધી વ્યુત થતો નથી આમ હોનાથી તેને શકાકૃત બધ થતો નથી, કર્મ રસ આપીને ખરી બધ છે ૨૨૯.

હવે નિઃકાશિત ગુણની ગાથા કહે છે —

જો દુ ણ કરેદિ કર્મ કમ્મફલેસુ તહ સવ્વધમ્મેસુ ।
સો ણિક્કસો ચેદા સમ્માદિટ્ઠી મુણેયવ્વો ॥ ૨૩૦ ॥

યસ્મિન્ ન કરોતિ કામા કર્મફલેષુ તથા સર્વધર્મેષુ ।

સ નિગ્ધાસ્યેતયિના સમ્યગ્દષ્ટિર્ગતવ્ય ॥ ૨૩૦ ॥

અન્વયાર્થ — [ય ચેતયિતા] જે ચેતયિતા [કમ્મફલેસુ] કર્મોના ફળો પ્રત્યે [તથા] તથા [સર્વધર્મેષુ] સર્વ ધર્મો પ્રત્યે [કાક્ષા] કાક્ષા [ન તુ કરોતિ] કરતો નથી [સ] તે [નિગ્ધાસ] સમ્યગ્દષ્ટિ [નિગ્ધાસ] સમ્યગ્દષ્ટિ [જ્ઞાતવ્ય] જાણવો.

૧ ચેતયિતા = ચેતનાર બહુનાર કેબનાર, આત્મા

જે કર્મફળો ને સર્વ ધર્મ તણી ન કાક્ષા રાખતો,
ચિન્તિતો તે કાક્ષાન્હિત અમકિતદષ્ટિ બહુવો ૨૩૦.

ટીકા —કાગળ કે સમ્યગ્દષ્ટિ, ૮ કોટીર્ણ એક જ્ઞાયકભાવમયપણને લીધે બનાય કર્મફળો પ્રત્યે તથા બવા વસ્તુઓ પ્રત્યે કાક્ષાનો (તેને) અભાવ હોવાથી, નિષ્કાક્ષ (નિર્જરા) છે, તેથી તેને કાક્ષાકૃત બંધ નથી પરંતુ નિર્જરા જ છે

ભાવાર્થ —મમ્યગ્દષ્ટિને સમગ્ર કર્મના ડગોની વાજ નથી, વળી તેને મર્મ વર્તોની વાજ નથી, એટલે કે કનકપલ્લુ પાપાલુપલ્લુ વગેરે તેમ જ નિંદા, પ્રશંસા આદિના વચન વગેરે વસ્તુઓની અર્થાત્ પુરુષસ્વભાવોની તેને વાજ નથી—તેમના પ્રત્યે સમભાવ છે, અથવા તો અન્યમતીઓએ માનેલા અનેક પ્રકારના સર્વથા એકાત્મપક્ષી વ્યવહારવર્તોની તેને વાજ નથી—તે વર્તોના આદર નથી આ રીતે સમ્યગ્દષ્ટિ વાદ્યરહિત હોવાથી તેને વાજવી થતો બંધ નથી વર્તમાન ખીડા સહી ગણતી નથી તેથી તેને મગડાના ઝાઝની વાજ મમ્યગ્દષ્ટિને ચારિત્ર્યભાવના ઉદયને લીધે હોય છે, પરંતુ તે વાદ્યનો કર્તા પોતે થતો નથી, વર્તોના ઉદય બાણી તેના જ્ઞાતા જ રહે છે, માટે વાદ્યકૃત બંધ તેને નથી ૨૩૦

હવે નિર્વિચિકિત્સા શુભની ગાથા કહે છે —

જો જ કરેદિ જુગુપ્સા ચેદા સર્વેસિમેવ ધમ્માણ ।

સો ચ્વલુ ણિચ્ચિદિગિચ્છો સમ્માદિટ્ઠી મુણેયચ્વો ॥ ૨૩૧ ॥

યો ન કરાતિ જુગુપ્સા ચેતયિતા સર્વેપામેવ ધર્માણામ્ ।

મ ચ્વલુ નિર્વિચિકિત્સઃ મમ્યગ્દષ્ટિર્જ્ઞાતવ્ય ॥ ૨૩૧ ॥

અન્યથાર્થ —[ય ચેતયિતા] જે ચેતયિતા [સર્વપા એવ] બનાય [ધર્માણા] ધર્મો (વસ્તુના સ્વભાવો) પ્રત્યે [જુગુપ્સા] જુગુપ્સા (રક્ષા) [ન કરોતિ] કરેનો નથી [સ] તે [ચ્વલુ] નિશ્ચયથી [નિર્વિચિકિત્સ] નિર્વિચિકિત્સ (નિર્વિચિકિત્સાદાય રહિત) [સમ્યગ્દષ્ટિ] સમ્યગ્દષ્ટિ [જ્ઞાતવ્ય] જાણવો.

ટીકા —કાગળ કે મમ્યગ્દષ્ટિ, ૮ કોટીર્ણ એક જ્ઞાયકભાવમયપણને લીધે બનાય વસ્તુઓ પ્રત્યે જુગુપ્સાનો (તેને) અભાવ હોવાથી, નિર્વિચિકિત્સ (જુગુપ્સા રહિત) છે, તેથી તેને નિર્વિચિકિત્સ બંધ નથી પરંતુ નિર્જરા જ છે.

ભાવાર્થ.—મમ્યગ્દષ્ટિ વસ્તુના ધર્મો પ્રત્યે (અર્થાત્ કુલ, વૃક્ષ, મીન, કુચ્છ

માં કોઈ ધર્મ વિષે જુગુપ્સાભાવ જે નહિ વારનો,

ચિન્મૂર્તિ નિર્વિચિકિત્સ અમકિતદષ્ટિ નિશ્ચય જાણવો.

આદિ ભાવો પ્રત્યે તથા વિદ્યા આદિ ભવિન દ્રવ્યો પ્રત્યે) જુગુપ્સા કરતો નથી જુગુપ્સા નામની કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય આગે છે તોપણ પોતે તેના કર્તા થતો નથી તેથી જુગુપ્સા કૃત બધે તેને થતો નથી, પરંતુ પ્રકૃતિ રસ કદને ખરી જાય છે તેથી નિર્જરા જ થાય છે ૨૩૧

હવે અમૂલદષ્ટિ અગની ગાથા કહે છે —

જો હવે અસમ્મૂલો ચેદા સદિદ્ધિ સર્વભાવેષુ ।

સો સ્વલુ અમૂલદિદ્ધી સમ્માદિદ્ધી મુણેયન્વો ॥ ૨૩૨ ॥

યો ભવતિ અસમૂલ* ચેતયિતા સદ્દષ્ટિઃ સર્વભાવેષુ ।

સ સ્વલુ અમૂલદષ્ટિ સમ્યગ્દષ્ટિજ્ઞાતિચ્ચ* ॥ ૨૩૨ ॥

અન્યથાર્થ — [ય ચેતયિતા] જે ચેતયિતા [સર્વભાવેષુ] સર્વ ભાવોમાં [અસમૂલ] અમૂલ છે — [સદ્દષ્ટિ] યથાર્થ દષ્ટિનાળો મળતો છે, [સ] તે [સ્વલુ] ખરેખર [અમૂલદષ્ટિ] અમૂલદષ્ટિ [સમ્યગ્દષ્ટિ] સમ્યગ્દષ્ટિ [જ્ઞાતિચ્ચ] જાણવો.

ટીકા — કારણ કે સમ્યગ્દષ્ટિ, ૮ કોટીપુર્વે એક જ્ઞાયકભાવમયપદ્ધાને લીધે બધા ભાવોમાં પ્રાપ્તો (તેને) અભાવ હોનાથી, અમૂલદષ્ટિ છે, તેથી તેને મૂલદષ્ટિકૃત બધું નથી પરંતુ નિર્જરા જ છે.

ભાવાર્થ — સમ્યગ્દષ્ટિ સર્વ પદાર્થોના સ્વરૂપને યથાર્થ જાણે છે, તેને ગગન દેવપ્રાપ્તો અભાવ હોનાથી તેની કોઈ પદાર્થ પર અન્યથાર્થ નથી પાડતી નથી ચારિત્ર પ્રાપ્તો ઉદયથી ઇષ્ટાનિષ્ટ ભાવો ઉપજે તોપણ તેને ઉદયજન્ય બળનાનપણ્ય જાણીને તે ભાવોના પોતે કર્તા થતો નથી તેથી તેને મૂલદષ્ટિકૃત બધું થતો નથી પરંતુ પ્રકૃતિ રસ કદને ખરી જતી હોનાથી નિર્જરા જ થાય છે ૨૩૨

હવે ઉપગૂહન ગુણની ગાથા કહે છે —

જો સિદ્ધભક્તિજુતો ઉપગૂહનગો દુ મન્વધમ્માણ ।

સો ઉપગૂહનકારી સમ્માદિદ્ધી મુણેયન્વો ॥ ૨૩૩ ॥

સમૂલ નહિ જે નર્વ ભાવે, — સત્ય દષ્ટિ પારતો,
તે મૂલદષ્ટિરહિત મમકિતદષ્ટિ નિશ્ચય જાણવા ૨૩૩
જે સિદ્ધભક્તિમહિત છે, ઉપગૂહક છે સૌ પર્મના,
ચિન્મૂર્તિ તે ઉપગૂહનકારી મમકિતદષ્ટિ જાણવો ૨૩૩

યઃ સિદ્ધમક્તિયુક્તઃ ઉપગૃહનક્રમ્તુ સર્વધર્માણામ્ ।

મ ઉપગૃહનકારી મમ્યગ્દષ્ટિર્જ્ઞાતવ્યઃ ॥ ૨૩૩ ॥

અન્યથાર્થ — [ય] જે (ચેતયિતા) [સિદ્ધમક્તિયુક્ત] સિદ્ધની (શુદ્ધાત્માની) ભક્તિ સહિત છે [તુ] અને [સર્વધર્માણા ઉપગૃહનક] પર વસ્તુના સર્વ ધર્મોને ગોપવનાર છે (અર્થાત્ રાગાદિ પરલાવોભા જોડાતો નથી) [સ] તે [ઉપગૃહનકારો] ઉપગૃહનકારી [સમ્યગ્દષ્ટિ] સમ્યગ્દષ્ટિ [જ્ઞાતવ્ય] જાણવો.

ટીકા — કારણ કે સમ્યગ્દષ્ટિ, ૮ કોટકીર્ણ એક જ્ઞાયકલાવમયપણુને લીધે સમસ્ત આત્મશક્તિઓની વૃદ્ધિ કરતો હોવાથી, ઉપગૃહ્ણક અર્થાત્ આત્મશક્તિનો વારાનાર છે, તેથી તેને જીવની શક્તિની દુર્બળતાથી (અર્થાત્ મદતાથી) થતો બંધ નથી પરંતુ નિર્જશ જ છે.

ભાવાર્થ. — સમ્યગ્દષ્ટિ ઉપગૃહ્ણનગુણ સહિત છે ઉપગૃહ્ણન એટલે ગોપનયુ તે અહીં નિશ્ચયનયને પ્રમાણ કરીને કહ્યું છે કે સમ્યગ્દષ્ટિએ પોતાનો ઉપયોગ સિદ્ધભક્તિમા જોડેલો છે, અને જ્યાં ઉપયોગ સિદ્ધભક્તિમા જોડો ત્યાં અન્ય ધર્મો પર દષ્ટિ જ ન રહી તેથી તે સર્વ અન્ય ધર્મોના ગોપનનાર છે અને આત્મશક્તિનો વારાનાર છે.

આ ગુણુ બીજી નામ 'ઉપગૃહ્ણ' પણ છે ઉપગૃહ્ણ એટલે વારાનયુ તે સમ્યગ્દષ્ટિએ પોતાનો ઉપયોગ સિદ્ધના સ્વરૂપમા જોડેલો હોવાથી તેના આત્માની સર્વ શક્તિઓ વધે છે — આત્મા ધુણ થાય છે મારે તે ઉપગૃહ્ણગુણુવાળો છે.

આ રીતે સમ્યગ્દષ્ટિને આત્મશક્તિની વૃદ્ધિ થતી હોવાથી તેને દુર્બળતાથી જે બંધ થતો હતો તે થતો નથી, નિર્જશ જ થાય છે જોકે જ્યાંસુધી અતગમ્યતા ઉદય છે ત્યાંસુધી નિર્બળતા છે તોપણ તેના અભિપ્રાયમા નિર્બળતા નથી, પોતાની શક્તિ અતુસાર કર્મના ઉદયને જીતનારો મહાત્મ ઉદયમ વર્તે છે. ૨૩૩

હવે સ્થિતીકરણ ગુણની ગાથા કહે છે —

उम्मगग गच्छत सगपि मग्गे ठवेदि जो चेदा ।

सो ठिदिकरणजुत्तो सम्मादिट्ठी मुणेयव्वो ॥ २३४ ॥

उन्मार्गं गच्छत स्वकमपि मार्गे स्थापयति यश्चेतयिता ।

म स्थितીकरणयुक्तः सम्पग્दष्टिर्જ્ઞાતવ્યઃ ॥ ૨૩૪ ॥

ઉન્માર્ગગમને વ્વાત્મને પણ માર્ગમા જે સ્થાપનો,
ચિન્મૂર્તિ તે સ્થિતિકરણયુક્ત સમ્યગ્દષ્ટિર્જ્ઞાતવ્યઃ ॥ ૨૩૪ ॥

અન્વયાર્થ — [ય ચેતયિતા] જે ચેતયિતા [ઉમાર્ગે મરુછત] ઉમાર્ગે જતા [સ્વક અપિ] પોતાના આત્માને પણ [મામ] માર્ગમા [સ્થાપયતિ] સ્થાપે છે, [સ] તે [સ્થિતીકરણયુક્ત] સ્થિતીમુખ્યુક્ત (સ્થિતીમુખ્યુક્ત સહિત) [સમ્યગ્દષ્ટિ] સમ્યગ્દષ્ટિ [જ્ઞાતવ્ય] જાણવો

ટીકા — કારણ કે સમ્યગ્દષ્ટિ, ૨ કોડીજી એમ જ્ઞાયકભાવમયપણાને લીધે, જે પોતાના આત્મા માર્ગથી (અર્થાત્ સમ્યગ્દર્શન જ્ઞાન-ચારિત્રરૂપે મોક્ષમાર્ગથી) મુક્ત થાય તે તેને માર્ગમા જ સ્થિત કરતો હોનાથી, સ્થિતિમયી છે, તેથી તેને માર્ગથી મુક્ત થવાના કારણે થતો બંધ નથી પરંતુ નિર્જીશ જ છે

ભાવાર્થ — જે, પોતાના સ્વરૂપરૂપી જ્ઞાનમાર્ગથી મુક્ત થતા પોતાના આત્માને માર્ગમા (મોક્ષમાર્ગમા) સ્થિત કર તે સ્થિતીમુખ્યુક્ત છે તેને માર્ગથી મુક્ત થવાના કારણે થતો બંધ નથી પરંતુ ઉદય આવેલા કર્મ રસ હૃદયે ખરી જતા હોનાથી નિર્જીશ જ છે ૨૬૮

હવે વાતસંધ્ય શુભની ગાથા કહે છે —

જો કુળદિ વચ્ચલત્ત તિયેહ સાહજ મોક્ષમગમ્મિ ।
સો વચ્ચલભાવજુદો સમ્પાદિટ્ટી મુણેયવ્વો ॥ ૨૩૫ ॥

ય કરોતિ વન્મન્ત્વ પ્રયાણા સાધુના મોક્ષમાર્ગે ।

ત વન્મન્ત્વભાવયુત સમ્યગ્મિનાત્વ ॥ ૨૩૫ ॥

અન્વયાર્થ — [ય] જે (ચેતયિતા) [મોક્ષમાર્ગ] મોક્ષમાર્ગમા ગરુવા [પ્રયાણા સાધુના] સમ્યગ્દર્શન જ્ઞાન ચારિત્રરૂપી ના સાધુને—સાધુને પ્રત્યે (અથવા બીજાને આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને મુનિ—એ ત્રણ સાધુઓ પ્રત્યે) [વચ્ચલત્ત કરોતિ] વાતસંધ્ય કરે છે, [સ] તે [વચ્ચલભાવયુત] વાતસંધ્યાનયુક્ત (વાતસંધ્યા સહિત) [સમ્યગ્દષ્ટિ] સમ્યગ્દષ્ટિ [જ્ઞાતવ્ય] જાણવો

ટીકા — કારણ કે સમ્યગ્દષ્ટિ, ૨ કોડીજી એમ જ્ઞાયકભાવમયપણાને લીધે સમ્યગ્દર્શન જ્ઞાન ચારિત્રને પોતાથી અને છુદ્ધિએ સમ્યક્ષરૂપે દેખતો (અનુભવતો) હોનાથી, માર્ગનિત્ય અર્થાત્ મોક્ષમાર્ગ પ્રત્યે અતિ પ્રીતિનાગો છે, તેથી તેને માર્ગની

જે મોક્ષમાર્ગે ‘સાધુ’તથા વન્મન્ત્વ કરે બહુ ।

ચિન્મર્તિ તે વાતસંધ્યુત મમકિતદષ્ટિ બાણુવો ૨૩૫

*અનુપસન્નિથી થતો બંધ નથી પરંતુ નિર્જન જ છે

ભાવાર્થ—વત્સલપણ કોટલે પ્રીતિભાવ જે છવ મોક્ષમાર્ગરૂપી પોતાના ૨૫૩૫ પ્રત્યે પ્રીતિનાળો—અનુગમવાળો હોય તેને માર્ગની અપ્રાપ્તિથી થતો બંધ નથી, કર્મ ૨૨ દઈને ખરી જતા હોનાથી નિર્જન જ છે ૨૩૫

હવે પ્રભાવના ગુણની ગાથા ગ્રહે છે—

વિજ્ઞાનરહમારૂઢો મળોરહપદેસુ મમદ જો ચેદા ।

સો જિણણાણપહાવી મમ્માદિદ્વિ મુણ્યવ્વો ॥ ૨૩૬ ॥

વિજ્ઞાનરહમારૂઢ. મનોરથપથેષુ ભ્રમતિ ચત્રેતયિતા ।

સ જિનજ્ઞાનપ્રમાણી મમ્યદિદ્વિનિચ્ચ. ॥ ૨૩૬ ॥

અન્વયાર્થ—[ય ચેતયિતા] જે ચેતયિતા [વિચારય આરૂઢ] વિધારૂપી ગ્થમા આરૂઢ થયો થકો (અગ્રો થકો) [મનોરથપથેષુ] મનરૂપી ગ્થ-પથમા (અર્થાત્ જ્ઞાનરૂપી જે રથને-આસનાનો માર્ગ તેમા) [ભ્રમતિ] ભ્રમણ કરે છે, [સ] તે [જિનજ્ઞાનપ્રમાણી] જિનેશ્વરના જ્ઞાનની પ્રભાવના કરનારો [મમ્યદિદ્વિ] સમ્યદ્દષ્ટિ [જ્ઞાતવ્ય] જાણવો

ટીકા—કારણ કે સમ્યદ્દષ્ટિ, દકોટીઈ એક જ્ઞાયકભાવમયપણાને લીધે જ્ઞાનની સમસ્ત શક્તિને પ્રગટ કરના—વિકસારના—ફેલાવના વડે પ્રભાવ ઉત્પન્ન કરતો હોનાથી, પ્રભાવના કળાર છે, તેની તેને જ્ઞાનની પ્રભાવનાના અપ્રકર્ષથી (અર્થાત્ જ્ઞાનની પ્રભાવના નહિ વારાગરાવી) થતો બંધ નથી પરંતુ નિર્જન જ છે

ભાવાર્થ—પ્રભાવના એટલે પ્રગટ કરવું, ઉદ્યોત કરવો વગેરે, માટે જે પોતાના જ્ઞાનને નિગત અભ્યાસથી પ્રગટ કરે છે—નારે છે, તેને પ્રભાવના અગ હોય છે તેને અપ્રભાવનાકૃત કર્મબંધ નથી, કર્મ ૨૨ દઈને ખરી જાય છે તેથી નિર્જન જ છે

આ ગાથામા નિશ્ચયપ્રભાવનાનું ૨૫૩૫ કહ્યું છે જેમ જિનચિંત્રને ગ્થમા ગ્થાથીને નગર, વન વગેરેમા ફેરવી વ્યવહારપ્રભાવના કરનામા આવે છે, તેમ જે વિધા-

* અનુપસન્નિ = પ્રતક્ષ ન હોવું તે અજ્ઞાન, અપ્રાપ્તિ

ચિન્મૂર્તિ મનઃસ્થપથમાં વિધાન્યાગ્રહ સૂમતો,

તે જિનજ્ઞાનપ્રભાવક સમકિતદષ્ટિ તાણુવા. ૨૩૬

અન્યથાર્થ—[ય ચેતયિતા] જે ચેતયિતા [ઉમાર્ગે મઠ્ઠન] ઉમાર્ગે જતા [સ્વરૂપ અર્થ] પોતાના આત્માને પણ [માર્ગે] માર્ગમા [સ્થાપયતિ] સ્થાપે છે, [સ] તે [સ્થિતીકરણયુક્ત] સ્થિતીકરણયુક્ત (સ્થિતીકરણયુક્ત સહિત) [સમ્યગ્દષ્ટિ] સમ્યગ્દષ્ટિ [જ્ઞાતય] જાણે.

ટીકા—કારણ કે સમ્યગ્દષ્ટિ, ૮ કોટીકીર્ણ એક જ્ઞાયકભાનમયપણાને દીધે, જે પોતાના આત્મા માર્ગથી (અર્થાત્ સમ્યગ્દર્શન જ્ઞાન ચારિત્રરૂપ મોક્ષમાર્ગથી) મ્યુત થાય તે તેને માર્ગમા જ સ્થિત કરતો હોનાથી, સ્થિતિકારી છે, તેથી તેને માર્ગથી મ્યુત થવાના કારણે થતો બંધ નથી પરંતુ નિર્જન જ છે.

ભાવાર્થ—જે, પોતાના સ્વરૂપરૂપી મોક્ષમાર્ગથી મ્યુત થતા પોતાના આત્માને માર્ગમા (મોક્ષમાર્ગમા) સ્થિત કર તે સ્થિતીકરણયુક્ત છે તેને માર્ગથી મ્યુત થવાના કારણે થતો બંધ નથી પરંતુ ઉદય આવેલા કર્મ રસ દર્શન ખરી જતા હોનાથી નિર્જન જ છે ૨૩૪

હવે વાતસદ્ય શુભની ગાથા કહે છે—

જો કુળાદિ વચ્ચલત્ત તિયેહ માહુણ મોક્ષમગ્ગમ્મિ ।
સો વચ્ચલભાવજુદો સમ્માદિટ્ટી મુણેયવ્વો ॥ ૨૩૫ ॥

ય વરોત્તિ વત્સલત્વ ત્રયાણા સામુના મોક્ષમાર્ગે ।

મ વન્મમ્ભાવપુત્ત મમ્મગ્ગપિઠ્ઠાત્તય ॥ ૨૩૫ ॥

અન્યથાર્થ—[ય] જે (ચેતયિતા) [મોક્ષમાર્ગ] મોક્ષમાર્ગમા જોવા [ત્રયાણા સામુના] સમ્યગ્દર્શન જ્ઞાન-ચારિત્રરૂપી ત્રણ સારકો—માનવો પ્રત્યે (અથવા બ્યનહારે આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને મુનિ—એ ત્રણ સાધુઓ પ્રત્યે) [વત્સલત્વ વરોત્તિ] વાતસ્ય કરે છે, [સ] તે [વત્સલભાવયુક્ત] વત્સલભાવયુક્ત (વત્સલભાવ સહિત) [સમ્યગ્દષ્ટિ] સમ્યગ્દષ્ટિ [જ્ઞાતય] જાણે.

ટીકા—કારણ કે સમ્યગ્દષ્ટિ, ૮ કોટીકીર્ણ એક જ્ઞાયકભાનમયપણાને દીધે સમ્યગ્દર્શન જ્ઞાન ચારિત્રને પોતાથી અભેદશુદ્ધિએ સમ્યક્પણે દેખતો (અનુભવતો) હોનાથી, માનવત્વ અર્થાત્ મોક્ષમાર્ગ પ્રત્યે અતિ પ્રીતિનાળો છે, તેથી તેને માર્ગની

જે મોક્ષમાર્ગે 'સાધુ'ત્રયનું વસત્ત્વ કરે અહો !

ચિન્મુર્તિ તે વાતમત્યયુત મમકિતદષ્ટિ જાણે ૨૬૫

*અનુપપન્નિથી થતો બંધ નથી પરંતુ નિર્જરા જ છે

ભાવાર્થ — નત્સપપણુ ઐતલે પ્રીતિભાન જે છંદ મોક્ષમાર્ગરૂપી પોતાના સ્વરૂપ પ્રત્યે પ્રીતિનાળો—અનુરાગવાળો હોય તેને માર્ગની અપ્રાપ્તિથી થતો બંધ નથી, કર્મ રમ દઈને ખરી જતા હોનાવી નિર્જરા જ છે ૨૩૫

હવે પ્રભાનના ગુણની ગાથા કહે છે —

વિજારહમારૂઢો મળોરહપહેસુ મમદ્વ જો ચેદા ।

સો જિણણપહાવી મમ્માદિટ્ટી મુળંયલ્લો ॥ ૨૩૬ ॥

વિજારહમારૂઢ મનોરયપથપુ ભ્રમતિ યત્રેતયિતા ।

મ જિનજાનપ્રભાવી સમ્યગ્દષ્ટિર્નાંતલ્ય ॥ ૨૩૬ ॥

અન્વયાર્થ — [ય ચેતયિતા] જે ચેતયિતા [વિજારહમારૂઢ] વિદ્યારૂપી અથવા આરૂઢ થયો યકો (—અથવા યકો) [મનોરયપથપુ] મનરૂપી રથ-પથમાં (અર્થાત્ જ્ઞાનરૂપી જે રથને ચાલનાનો માર્ગ તેમાં) [ભ્રમતિ] ભ્રમણ કરે છે, [સ] તે [જિનજાનપ્રભાવી] જિનેન્દ્રિયની જ્ઞાનની પ્રભાવના કરનારો [સમ્યગ્દષ્ટિ] સમ્યગ્દષ્ટિ [જ્ઞાતવ્ય] જાણવો.

ટીકા — કારણ કે અમ્યગ્દષ્ટિ, ૮ કોટકીપુર્વે એક જ્ઞાયકભાનમયપણાને લીધે જ્ઞાનની મમસ્ત શક્તિને પ્રગટ કરના—નિક્કસાનના—ફેલાનના વડે પ્રભાવ ઉત્પન્ન કરતો હોનાથી, પ્રભાનના કરનાર છે, તેથી તેને જ્ઞાનની પ્રભાનનાના અપ્રકર્ષથી (અર્થાત્ જ્ઞાનની પ્રભાનના નહિ વસારવાની) થતો બંધ નથી પરંતુ નિર્જરા જ છે.

ભાવાર્થ — પ્રભાનના ઐતલે પ્રગટ કરતું, ઉદ્યોત કરવો વગેરે, મારે જે પોતાના જ્ઞાનને નિરતર અભ્યાસથી પ્રગટ કરે છે—નચાડે છે, તેને પ્રભાનના અગ હોય છે તેને અપ્રભાવનાકૃત કર્મબંધ નથી, કર્મ રસ દઈને ખરી જાય છે તેથી નિર્જરા જ છે.

આ ગાથામાં નિશ્ચયપ્રભાનનાનું સ્વરૂપ કહ્યું છે જેમ જિનતિર્થંકરે રથમાં સ્થાપીને નગર, વન વગેરેમાં ફેરવી વ્યવહારપ્રભાનના કરનામાં આવે છે, તેમ જે વિદ્યા-

* અનુપપન્નિ = પ્રત્યક્ષ ન હોતું તે અજ્ઞાન, અપ્રાપ્તિ

ચિન્મૂર્તિ મનન્થપથમાં વિદ્યાન્યાસદ્દ દૂમતો,

તે જિનજાનપ્રભાવક સમકિતદષ્ટિ જાણવો. ૨૩૬.

રૂપી (જ્ઞાનરૂપી) સ્થા આત્માને સ્થાપી મનરૂપી (જ્ઞાનરૂપી) માર્ગમાં જામણ કરે તે જ્ઞાનની પ્રભાવનાયુક્ત સમ્યગ્દષ્ટિ છે, તે નિશ્ચયપ્રભાવના કરનાર છે

આ પ્રમાણે ઉપરની આથાઓમા સમ્યગ્દષ્ટિ જ્ઞાનીને નિશ્ચિત આદિ આઠ ગુણો નિર્જરાના કારણ કહ્યા છે. જેવી જ રીતે અન્ય પણ સમ્યક્ત્વના ગુણો નિર્જરાના કારણ જાણના

આ પ્રથમા નિશ્ચયનયપ્રમાણ કથન હોવાથી નિશ્ચિત આદિ ગુણોનું નિશ્ચય સ્વરૂપ (સ્વ-આશ્રિત સ્વરૂપ) અહીં બતાવનામા આવ્યું છે તેના સંક્ષેપ (સારાંગ) આ પ્રમાણે છે — જે સમ્યગ્દષ્ટિ આત્મા પોતાના જ્ઞાન અધ્યાનમા નિશ્ચય હોય, ભવના નિમિત્તે સ્વરૂપથી કંઈ નહિ અથવા સદેહયુક્ત ન થાય, તેને નિશ્ચિત ગુણ હોય છે ૧ જે કર્મના ફળની વાછા ન કરે તથા અન્ય વસ્તુના વર્તોની વાછા ન કરે, તેને નિશ્ચિત ગુણ હોય છે ૨ જે વસ્તુના વર્તો પ્રત્યે જ્ઞાન ન કરે, તેને નિર્વિચિત્તિમા ગુણ હોય છે ૩ જે સ્વરૂપમા મૂક ન હોય, સ્વરૂપને યથાર્થ જાણે, તેને અમૂલકદષ્ટિ ગુણ હોય છે ૪ જે આત્માને શુદ્ધ સ્વરૂપમા જોડે, આત્માની શક્તિ વધારે, અન્ય ધર્મેની જાણ કરે, તેને ઉપગૂહન ગુણ હોય છે ૫ જે સ્વરૂપથી ન્યુત થતા આત્માને સ્વરૂપમા સ્થાપે, તેને સ્થિતીકરણ ગુણ હોય છે ૬ જે પોતાના સ્વરૂપ પ્રત્યે વિશેષ અનુરાગ રાખે, તેને વાસસ્થ ગુણ હોય છે ૭ જે આત્માના જ્ઞાનગુણને પ્રકાશિત કરે—પ્રગટ કરે, તેને પ્રભાવના ગુણ હોય છે ૮ આ બધાય ગુણો તેમના પ્રતિપક્ષી દ્વારે પડે જે કર્મબંધ થતો હતો તેને થતું હતા નથી વળી આ ગુણોના સંભાવના, ચારિત્ર્યોહના ઉત્પત્તિ માર્ગો પ્રવર્તે તોપણ તેમની (નિશ્ચયિકી) નિર્જરા જ થઈ જાય છે, નહીં બંધ થતો નથી, કારણ કે બંધ તો પ્રાપ્તતાથી મિથ્યાત્વની હયાતીમા જ કહ્યો છે

સિદ્ધાંતમા ગુણસ્થાનોની પરિપાટીમા ચારિત્ર્યોહના ઉદયનિમિત્તે સમ્યગ્દષ્ટિને જે બંધે કહ્યો છે તે પણ નિર્જરાસ્વ જ (નિર્જરા સમાન જ) જાણવો કારણ કે સમ્યગ્દષ્ટિને જેમ પૂર્વે મિથ્યાત્વના ઉદય વખતે બધાયેલું કર્મ ખરી જાય છે તેમ નવીન બધાયેલું કર્મ પણ ખરી જાય છે, તેને તે કર્મના સ્વામીપણાને અભાવ હોવાથી તે આગામી બંધસ્વ નથી, નિર્જરાસ્વ જ છે જેવી રીતે—કાર્ત્તિક પુનઃ પગાયુ દ્રવ્ય ઘાટ લાવે તેમા તેને મમતન્યુદ્ધિ નથી, વર્તમાનમા તે દ્રવ્યથી કાર્ત્તિક કાર્ય કરી લેવું હોય તે કરીને કરાર પ્રમાણે નિયત સમયે ધણીને આપી દે છે, નિયત સમય આવતા નુવી તે દ્રવ્ય પોતાના ઘરમા પડયું રહે તોપણ તે પ્રત્યે મમત નહિ હોવાથી તે પુનઃ તે દ્રવ્યનું બંધન નથી, ધણીને કંઈ દીન બરામત જ છે, તેવી જ રીતે—જ્ઞાની કર્મદ્રવ્યને પરાયું જાણતો હોવાથી તેને તે પ્રત્યે મમત નથી માટે તે મોગ્દ હોવા છતાં નિર્જરા ગયા સમાન જ છે જેમ આપણે

આ નિર્મલિત આદિ આઠ ગુણો વ્યવહારનયે વ્યવહારમોક્ષમાર્ગ પર નીચે પ્રમાણે લગાવના — જિનનયનમા સ દેહ ન કરવો, લય આવ્યે વ્યવહાર દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રથી ડગવુ નહિ, તે નિશ્ચિતપણુ છે ૧ સસાર-દેહ-લોગની વાછાથી તથા પર મતની વાછાથી વ્યવહારમોક્ષમાર્ગથી ડગવુ નહિ તે નિષ્કાંક્ષિતપણુ છે ૨ અપવિત્ર, દુર્ગંધવાળી-ઝેરી ઝેરી વસ્તુઓના નિમિત્તે વ્યવહારમોક્ષમાર્ગની પ્રવૃત્તિ પ્રત્યે ઝાનિ ન કરવી તે નિર્વિચિકિત્સા છે ૩ દેવ, ગુરુ, શાસ્ત્ર, લોકની પ્રવૃત્તિ, અન્યમતાદિકના તત્વાર્થનુ સ્વરૂપ—ધર્મ્યાદિમા મૂઠતા ન રાખવી, યથાર્થ જાણી પ્રવર્તવુ તે અમૂઢાંદિ છે ૪ ર્મર્મામા કર્મના ઉદયથી દોષ આવી જાય તો તેને ગોળુ કરવો અને વ્યવહાર-મોક્ષમાર્ગની પ્રવૃત્તિને વચારવી તે ઉપગ્રહન અથવા ઉપબૃહ્ણ છે ૫ વ્યવહારમોક્ષ-માર્ગથી ચ્યુત થતા આત્માને સ્થિર કરવો તે સ્થિતીકરણ છે ૬ વ્યવહારમોક્ષમાર્ગમા પ્રવર્તનાર પર વિરોધ અનુગમ હોવો તે વાતસલ્ય છે ૭ વ્યવહારમોક્ષમાર્ગના અનેક ઉપાયો વડે ઉદ્યોત કરવો તે પ્રભાવના છે ૮ આ પ્રમાણે આઠ ગુણોનુ મનરૂપ વ્ય-વહારનયને પ્રાપ્ત કરીને કહ્યું અહીં નિશ્ચયપ્રાપ્ત કથનમા તે વ્યવહારમનરૂપની ગોળુતા છે સમ્યજ્ઞાનરૂપ પ્રમાણદૃષ્ટિમા બન્ને પ્રાપ્ત છે સ્વાસ્થ્ય મતમા કાર્ વિશેષ નથી

હવે, નિર્જનતાનુ યથાર્થ સ્વરૂપ જાણનાર અને કર્મના નવીન બંધને રોકી નિર્જન કરનાર જે સમ્યજ્ઞે તેનો મહિમા કરી નિર્જન અધિકાર પૂર્ણ કરે છે —

(મદકાતા)

રથન્ વથ નવમિતિ નિજૈઃ સગતોઽણ્ણમિરગૈઃ

માગ્વદ્દ તુ ક્ષયમુપનયન્ નિર્જરોઽજ્ઞમખેન ।

સમ્યગ્દૃષ્ટિઃ સ્વયમતિરસાદાદિમધ્યાતમુક્ત

જ્ઞાન મૂલ્વા નટતિ ગગનામોગરગ વિગાહ ॥ ૧૬૨ ॥

અર્થ — જે પ્રમાણે નવીન બંધને રોકતો અને (પોતે) પોતાના આઠ અંગો સહિત હોનાના કાગળે નિર્જન પ્રગટનાથી પૂર્વજ્ઞ કર્મને નાશ કરી નાખતો સમ્યજ્ઞેણ જન પોતે અતિ રસથી (અર્થાત્ નિર્જનમા મસ્ત યથા યકો) આદિ-મધ્ય-અત સહિત (સર્વવ્યાપ, એકપ્રવાહરૂપ નારનાહી) જ્ઞાનરૂપ થઈને આકાશના વિસ્તારરૂપી રગ-ભૂમિમા અગાહન કરીને (અર્થાત્ જ્ઞાન વડે સમસ્ત ગગનમહામા વ્યાપીને) નૃત્ય કરે છે

સાવાર્થ — સમ્યજ્ઞેણે શકાદિકૃત નવીન બંધ તો થતો નથી અને પોતે આઠ અંગો સહિત હોનાને લીધે નિર્જનનો ઉદય હોનાથી તેને પૂર્વ બંધનો નાશ વાય છે તેથી તે ધારનાહી જ્ઞાનરૂપી રસનુ પાન કરીને, જેમ કોઈ યુગ્મ મધ પીને મગ્ન થયો થકો નૃત્યના અખાડામા નૃત્ય કરે તેમ, નિર્જન આકાશરૂપી રગભૂમિમા નૃત્ય કરે છે

પ્રશ્ન — સમ્યજ્ઞેણે નિર્જન થાય છે, બંધ થતો નથી એમ તમે કહેતા

આવ્યા છે. પરંતુ સિદ્ધાંતમાં ગુણસ્થાનોની પરિપાત્રીમાં અવિરત સમ્યગ્દષ્ટિ વગરને જ
કહેનામાં આવ્યા છે. નથી ઘટિત્ત્વેનું કાર્ય આત્માના ગુણોના ઘાત કરનાવું છે તે
દર્શન, જ્ઞાન, મુખ, વીર્ય—એ ગુણોના ઘાત પદા વિધમાન છે. ચારિત્ર્યોહિનો
નવીન બંધ પાલ કરે છે. જે ગોહુના ઉદયમાં પાલ બંધન માનનામાં આવે તો તો મિથ્ય
દષ્ટિને મિથ્યાત્વ-અનંતાનુબંધીનો ઉદય હોના છતાં બંધનથી એમ પણ કેમ ન મના

સમાચાર—અંધારામાં મુખ્ય કારણ મિથ્યાત્વ-અનંતાનુબંધીનો ઉદય
છે, અને સમ્યગ્દષ્ટિને તો તેમના ઉચ્ચનો અભાવ છે. ચારિત્ર્યોહિના ઉદયથી
મુખ્યગુણોના ઘાત છે તથા મિથ્યાત્વ-અનંતાનુબંધી સિનાય અને તેમની સાથે રહેલ
અન્ય પ્રકૃતિઓ સિનાય બાકીની ઘાતિત્ત્વોની પ્રકૃતિઓના અલ્પ દિવસિ અનુભાગવ
બંધ તેમ જ બાકીની અઘાતિત્ત્વોની પ્રકૃતિઓના બંધ થાય છે, તોપણ જેના મિથ્યા
અનંતાનુબંધી સહિત થાય છે તેવો નથી થતો. અનંત સારત્વે કારણ તો મિથ્યા
અનંતાનુબંધી જ છે, તેમનો અભાવ થયા પછી તેમનો બંધ થતો નથી, અને
આત્મા જ્ઞાની થયો ત્યાં અન્ય બંધની કોણ ગણતરી કરે? વૃક્ષની જડ કપાયા
હોવા પાડડા રહેવાની અવધિ કેટલી? માર્ટે આ અધ્યાત્મશાસ્ત્રમાં સામાન્યપણે જ્ઞાન
અજ્ઞાની હોના વિષે જ પ્રધાન કથન છે. જ્ઞાની થયા પછી જે કાર્ય કર્મ રહ્યા હોય
સહજ જ મરતા જનાના નીચેના દશાત પ્રમાણે જ્ઞાનીનું સમજવું કોઈ પુરુષ દા
હોનાથી ક્રૂપકીમાં રહેતો હતો તેને સામ્યના ઉદયથી વળ સહિત મેળા મહેલની પ્રા
ધર્મ તેથી તે મહેલમાં ગેહના ગયો. જોકે તે મહેલમાં ઘણા દિવસનો કચરો ભર્યો હતો
તોપણ જે દિવસે તેણે આવીને મહેલમાં પ્રવેશ કર્યો તે દિવસથી જ તે મહેલના ધ
બની ગયો, સંપદાના અર્થ ગયો હોવે કચરો ભાગનાનો છે તે અનુક્રમે પોતાના
અનુસાર છોડે. જ્યારે બંધો કચરો છોડાઈ જાય અને મહેલ ઉજ્જવળ બની
ત્યારે તે પરમાત્મક ભોગારો આવી જ રીતે જ્ઞાનીનું ભાવનું

ટીકા.—આ પ્રમાણે નિર્જરા (રંગભૂમિમાંથી) બહાર નીકળી ગઈ

ભાવાર્થ—એ રીતે, નિર્જરા કે જેણે રંગભૂમિમાં પ્રવેશ કર્યો હતો
પોતાનું રનરૂપ પ્રગટ બતાવીને બહાર નીકળી ગઈ રૂઢ

સમ્યક્નત મહત્ત સદા સમભાવ રહે કુળ સામ્ય આવે,
કર્મ નવીન બંધ ન તને અરે પૂરવ બંધ ઝડે નિત ભાવે,
પૂરણ અગ સુદર્શનરૂપ ધરે નિત જ્ઞાન બંધે નિજ પાવે,
યો શિનમારે સાધિ નિરતર આનંદરૂપ નિમત્તમ થાયે

આમ આ સમયસારમાં થનાં આત્મખ્યાતિ નામની ટીકાની પાંચે જગ્યાએ
બાસવચ્ચનિકામાં છઠ્ઠો નિર્જરા અધિકાર પૂર્ણ થયો.

- ૭ -

~ ❧ અંધ અધિકાર ❧ ~

રાગાદિકથી વર્મિતો, બંધ બાણી મુનિરાય,
તજે તેહ સમસાનથી, નમ્ર સદા તમુ પાય

પ્રથમ દીકાકાર કહે છે કે 'હવે બંધ પ્રવેશ કરે છે' જેમ નૃત્યના અખાડામાં સ્નાય પ્રવેશ કરે તેમ રંગભૂમિમાં બંધતરનનો સ્નાય પ્રવેશ કરે છે

ત્યાં પ્રથમ જ, સર્વ તરનોને યથાર્થ બાણનાડુ જે સમ્યક્જ્ઞાન છે તે બંધને દૂર કરતું પ્રગટ થાય છે એના અર્થનું મગળરૂપ કાવ્ય કહે છે —

(શાદ્ધર્મવિકીરિત)

રાગોદ્ધારમહારસેન સકલ કૃત્વા મમત્ત જગત્
ક્રીડત રસભાવનિર્ભરમહાનાટ્યેન યથ ધુનત્ ।
આનદામૃતનિત્યભોજિ સદૃજાવસ્થા સ્ફુટ નાટ્યદ્-
ધીરોદારમનાકુલ નિરુપધિ જ્ઞાન સમુન્મજ્જતિ ॥ ૧૬૩ ॥

અર્થ — જે (બંધ) રાગના ઉદયરૂપી મહા ગ્સ (દાડ) વડે સમસ્ત જગતને પ્રમત્ત (અતનાડુ, ગાફેલ) કરીને, રસના લાનથી (અર્થાત્ રાગરૂપી ઘેનગાથી) ભરેલા મોઠા નૃત્ય વડે ખેલી (નાચી) રહ્યો છે એના બંધને ઉડાડી દેતું — દૂર કરતું, જ્ઞાન ઉદય પામે છે કેટલું છે જ્ઞાન? આનદરૂપી અમૃતનું નિત્ય ભોજન કરેનાડુ છે, પોતાની બાલનઝિયાડપ સહજ અનરુથાને પ્રગટ નચાવી રહ્યું છે, ધીર છે, ઉદાન (અર્થાત્ મોઠા નિસ્તાગ્નાણુ, નિશ્ચળ) છે, અનાકુળ (અર્થાત્ જેમાં કાઈ આકુળનાનું કારણ નથી એવું) છે, નિરુપધિ (અર્થાત્ પરિનહ રહિત, જેમાં કાઈ પરડાન્ય મળ્યાં ધી મહુલાત્યાગ નથી એવું) છે

ભાવાર્થ — અતરે રગભૂમિમા પ્રવેશ કર્યો છે, તેને ઉડાની દર્શન જે શા
પાતે પ્રગટ થઈ નૃત્ય કર્યો તે જ્ઞાનનો મહિમા આ કાવ્યમા પ્રગટ કર્યો છે એ
અનન જ્ઞાનસ્વરૂપ જે આત્મા તે સદા પ્રગટ રહેા

હવે અવતરનુ સ્વરૂપ નિચારે છે, તેમા પ્રથમ, ખવના કારણને અ
રીતે કહે છે —

જહ જામ કો વિ પુરિમાં જેહમતો દુ રેણુવહુલમ્મિ ।
ઠાળમ્મિ ઠાઢઢળ ય કરેહ સત્થંહિ વાયામ ॥ ૨૩૭ ॥
ઝિદ્દિ મિદ્દિ ય તહા તાલીતલફયલિવમપિડીઓ ।
સચિત્તાચિત્તાળ કરેહ દવ્વાણમુવઘાય ॥ ૨૩૮ ॥
ઉવઘાય કુલ્લતસ્મ તસ્મ જાણાવિદ્દેહિં કરણેહિં ।
જિન્ન્યદો ચિત્તિજ્ઞ હુ ક્ષિપ્પચયગો દુ રયવધો ॥ ૨૩૯ ॥
જો સો દુ જેહમાવો તલ્લિ જરે તેણ તસ્મ રયવધો ।
જિન્ન્યદો વિણ્ણેય જ કાયવેદ્ધાહિ સેમાહિ ॥ ૨૪૦ ॥
જગ મિન્નઝાદિટ્ઠી વટ્ઠનો વહુવિહાસુ ચિટ્ઠાસુ ।
રાયાઈ ઉપ્પોગે કુલ્લતો લિપ્પહ રયેણ ॥ ૨૪૧ ॥

જેવી ગીતે કે પુરુષ જોતે તેવતુ મર્દન કરી,
વ્યાયામ કરતા ગન્ધથી બહુ મજબૂરી સ્થાને રહી, ૨૩૭
વળી તાલ, કળી, વામ આદિ છિન્નભિન્ન કરે અને
ઉપરાત તેલ અચિત્ત તેમ અચિત્ત દ્રવ્ય તમેા કરે ૨૩૮
બહુ બતના ડરમેા વડે ઉપરાત કરતા તેલને,
નિન્નય થકી ચિત્તન કરે, જગ'ય થાય ગુ કાગમે? ૨૩૯
એમ બાબતુ નિન્નય થકી—ચીકણાઈ જે તે નવ વિષે
જગ'યકાળ ત ન કે, નહિ કાયચેષ્ટા ગેપ જે ૨૪૦
ચેષ્ટા વિવિધમા વર્તતા એ ગીત મિવ્યાદષ્ટિ ન,
ઉપયોગમા ગગાદિ કરતા નજ વડી વેપાય તે ૨૪૧

યથા નામ કોઽપિ પુરુષ. સ્નેહાભ્યક્તસ્તુ રણુવહુલે ।
 સ્થાને સ્થિત્વા ચ કરોતિ શઞ્ઞૈર્વ્યાયામમ્ ॥ ૨૩૭ ॥
 ટ્ઠિનત્તિ મિનત્તિ ચ તથા તાલીતલકલીવશર્પિઢીઃ ।
 મચિત્તાચિત્તાના કરોતિ દ્રવ્યાણામુપગાતમ્ ॥ ૨૩૮ ॥
 ઉપગાત કુર્વતસ્તસ્ય નાનાવિઘૈઃ રરૂઞઃ ।
 નિશ્ચયતશ્ચિત્યતા સ્વલુ કિમત્યયિન્નસ્તુ રજોવધઃ ॥ ૨૩૯ ॥
 ય સ તુ સ્નેહભાવસ્તમ્મિન્નરે તેન તસ્ય રજોવધઃ ।
 નિશ્ચયતો વિજ્ઞેય ન કાયચેષ્ટામિ શેષામિ ॥ ૨૪૦ ॥
 ણ મિથ્યાદૃષ્ટિર્વર્તમાનો મદુવિધામુ ચેષ્ટામુ ।
 રાગાદીનુપયોગે કુર્વાણો લિપ્યતે રજસા ॥ ૨૪૧ ॥

અન્યથાર્થ — [યથા નામ] જેવી ગીતે—[કોઽપિ પુરુષ] કોઈ પુરુષ
 [સ્નેહાભ્યક્ત તુ] (પોતાના પર અર્થાત્ પોતાના ગરીર પર) તેણે આદિ સ્નિગ્ધ
 પદાર્થ લગાવીને [ચ] અને [રણુવહુલે] બહુ રજવાળી (વૂળનાળી) [સ્થાને]
 જગ્યામાં [સ્થિત્વા] રહીને [શઞ્ઞૈ] ગમ્મો વડે [વ્યાયામ કરોતિ] વ્યાયામ કરે છે,
 [તથા] અને [તાલીતલકલીવશર્પિઢી] તાડ, તમાડ, કેળ, વાસ, અશોક વગેરે
 વૃક્ષોને [ટ્ઠિનત્તિ] છેડે છે, [મિનત્તિ ચ] ભેડે છે, [સચિત્તાચિત્તાના] સચિત્ત તથા
 અચિત્ત [દ્રવ્યાણા] દ્રવ્યોના [ઉપગાત] ઉપગાત (નાગ) [કરોતિ] કરે છે, [નાના
 વિઘૈ કરતૈ] એ ગીતે નાના પ્રકારના કર્ણો વડે [ઉપગાત કુર્વત] ઉપગાત કરતા
 [તસ્ય] તે પુરુષને [રજોવધ તુ] રજનો બંધ (ધૂળનું ચોરસ) [સ્વલુ] ખરેખર
 [કિમત્યયિક] કયા કાગરું થાય છે [નિશ્ચયત] તે નિશ્ચયથી [ચિત્યતા] વિચારે,
 [તસ્મિન્ નરે] તે પુરુષમાં [ય સઃ સ્નેહભાવ તુ] જે તેણે આદિના ચીકાગભાવ છે
 [તેન] તેનાથી [તસ્ય] તેને [રજોવધ] રજનો બંધ થાય છે [નિશ્ચયત વિજ્ઞેય]
 એમ નિશ્ચયથી જાણવું, [શેષામિ કાયચેષ્ટામિ] જેષ કાયાની ચેષ્ટાઓમાં [ન]
 નથી થતો [ઇય] એની ગીતે—[મદુવિધામુ ચેષ્ટામુ] બહુ પ્રકારની ચેષ્ટાઓમાં
 [વર્તમાન] વર્તતો [મિથ્યાદૃષ્ટિ] મિથ્યાદૃષ્ટિ [ઉપયોગે] (પોતાના) ઉપયોગમાં
 [રાગાદીન્ કુર્વાણ] ગાગાદિ ભાવોને કરતો વડો [રજસા] કમરડેથી જગથી [લિપ્યતે]
 લેપાય છે—અર્થાય છે

ટીકા—જેવી ગીતે—આ જગતમાં ખરેખર કોઈ પુરુષ સ્નેહના (અર્થાત્
 તેણે આદિ ચીકાગ પદાર્થના) મદનચુક્ર થયેલો, સ્વભાવથી જ જે બહુ રજથી ભરેલી

છે (અર્થાત્ બહુ રજવાળી છે) એવી ભૂમિમા રહેવો, ગચ્છોના વ્યાયામરૂપી કર્મ (અર્થાત્ રાજોના અભ્યાસરૂપી ક્રિયા) કરતો, અનેક પ્રકારના કરણો વડે સચિત્ત તથા અચિત્ત વસ્તુઓનો ઘાત કરતો, (તે ભૂમિની) રજવી બંધાય છે—લેપાય છે (ત્યા વિચારો કે) તેમાંથી તે પુરુષને બંધનુ કારણ કયુ છે ? પ્રથમ, સ્વભાવથી જ જે બહુ રજથી ભરેલી છે એવી ભૂમિ રજબંધનુ કારણ નથી, કારણ કે જો એમ હોય તો જેમણે તેવ આદિનુ મર્દન નથી કર્યુ એવા પુરુષો કે જેઓ તે ભૂમિમા ગહેના હોય તેમને પણ રજબંધનો પ્રસંગ આવે ગચ્છોના વ્યાયામરૂપી કર્મ પણ રજબંધનુ કારણ નથી, કારણ કે જો એમ હોય તો જેમણે તેવ આદિનુ મર્દન નથી કર્યુ તેમને પણ રાજવ્યાયામરૂપી ક્રિયા કરનાથી રજબંધનો પ્રસંગ આવે અનેક પ્રકારના કરણો પણ રજબંધનુ કારણ નથી, કારણ કે જો એમ હોય તો જેમણે તેવ આદિનુ મર્દન નથી કર્યુ તેમને પણ અનેક પ્રકારના કરણોથી રજબંધનો પ્રસંગ આવે સચિત્ત તથા અચિત્ત વસ્તુઓનો ઘાત પણ રજબંધનુ કારણ નથી, કારણ કે જો એમ હોય તો જેમણે તે આદિનુ મર્દન નથી કર્યુ તેમને પણ સચિત્ત તથા અચિત્ત વસ્તુઓનો ઘાત કબાળથી રજબંધનો પ્રસંગ આવે આદે ન્યાયના બળથી જ આ કૃતિત થયુ (નિમિત્ત થયુ) કે, જે તે પુરુષમા સ્નેહમર્દનકરણ (અર્થાત્ તે પુરુષમા જે તેવ આદિના મર્દનનુ કરણ), તે બંધનુ કારણ છે તેની રીતે—મિથ્યાદષ્ટિ પાતામા રાગાદિક (-રાગાદિભાવો) કરતો, સ્વભાવથી જ જે બહુ કર્મચાત્ર પુરુષોથી ભરેલો છે એના લોકમા કાય-નયન-મનનુ કર્મ (અર્થાત્ કાય નયન મનની ક્રિયા) કરતો, અનેક પ્રકારના કરણો વડે સચિત્ત તથા અચિત્ત વસ્તુઓનો ઘાત કરતો, કર્મરૂપી રજથી બંધાય છે (ત્યા વિચારો કે) તેમાંથી તે પુરુષને બંધનુ કારણ કયુ છે ? પ્રથમ, સ્વભાવથી જ જે બહુ કર્મચાત્ર પુરુષોથી ભરેલો છે એના લોક બંધનુ કારણ નથી, કારણ કે જો એમ હોય તો સિદ્ધો કે જેઓ લોકમા રહેવા છે તેમને પણ બંધનો પ્રસંગ આવે કાય-નયન-મનનુ કર્મ (અર્થાત્ કાય નયન મનની ક્રિયા-રૂપ યોગ) પણ બંધનુ કારણ નથી, કારણ કે જો એમ હોય તો યથાખ્યાત સયમીઓને પણ (કાય નયન મનની ક્રિયા હોનાથી) બંધનો પ્રસંગ આવે અનેક પ્રકારના કરણો પણ બંધનુ કારણ નથી, કારણ કે જો એમ હોય તો કેવળજ્ઞાનીઓને પણ (તે કરણથી) બંધનો પ્રસંગ આવે સચિત્ત તથા અચિત્ત વસ્તુઓનો ઘાત પણ બંધનુ કારણ નથી, કારણ કે જો એમ હોય તો જેઓ સમિતિમા તત્પર તેમને (અર્થાત્ જેઓ યતનપૂર્વક પ્રવર્તે છે એવા સાધુઓને) પણ (સચિત્ત તથા અચિત્ત વસ્તુઓના ઘાતથી) બંધનો પ્રસંગ આવે આદે ન્યાયબળથી જ આ કૃતિત થયુ કે, જે ઉપયોગમા રાગાદિકરણ (અર્થાત્ ઉપયોગમા જે રાગાદિકનુ કરણ), તે બંધનુ કારણ છે

ભાવાર્થ—અહીં નિશ્ચયનય પ્રસંગ કરીને કથન છે જ્યા નિર્ભાવ હેતુથી

સિદ્ધિ થાય તે જ નિશ્ચય છે બાંવ કાગળ પ્રિયારના નિર્બાંવણે એ જ મિદ્ધ થયું કે—મિથ્યાન્ટ્રિ પુરુષ જે ગગૈરેપમોહભાવેને પોતાના ઉપયોગમા કું છે તે ગગાદિક જ બાંવ કારણ છે તે સિવાય બીજા—મહું કર્મચાચ પુરુષોથી ભરેલો લોક, મન-વચન-કાયના યોગ, અનેક કરેલો તથા ચેતન-અચેતનનો ઘાત—બાંવનાં કાગળ નથી, જે તેમનાથી બાંવ થતો હોય તો મિદ્ધોને, યથાખ્યાત આગ્નિનાળાઓને, કેવળજ્ઞાનીઓને અને સમિતિરૂપે પ્રવર્તનારા મુનિઓને બાંવનો પ્રસંગ આવે છે પરંતુ તેમને તો બાંવ થતો નથી તેથી આ હેતુઓમા (-કાગળોમા) વ્યભિચાર આવ્યો મારે બાંવ કાગળ રાગાદિક જ છે એ નિશ્ચય છે

અહીં સમિતિરૂપે પ્રવર્તનારા મુનિઓનું નામ લીધું અને અવિરત, દેશ-વિરતનું નામ ન લીધું તેનું કારણ એ છે કે—અવિરત તથા દેશવિરતને બાહ્યસમિતિરૂપ પ્રતિ નથી તેથી આગ્નિમોહ સબધી રાગથી કિંચિત્ બાંવ થાય છે, મારે મર્થિયા બાંવના અભાનની અપેક્ષામા તેમનું નામ ન લીધું બાકી અતંગની અપેક્ષાએ તો તેઓ પણ નિર્બાંવ જ જાણવા

હવે આ અર્થનું કળશરૂપ કાન્ય કહે છે —

(૫૬૫)

ન કર્મવહ્નિ જગત્ત્વ ચલનાત્મક કર્મ વા
 ન નૈકરુણાનિ વા ન ચિદચિદ્વધો રચકૃત્ ।
 યદૈક્યમુપયોગમ્, સમુપયાતિ રાગાદિભિઃ ।
 સ એવ કિલ કેવલ ભવતિ રપહેતુર્નૃણામ્ ॥ ૧૬૪ ॥

અર્થ —કર્મબાંવ કાગળ, નવી બહું કર્મચાચ પુરુષોથી ભરેલો લોક, નથી અક્ષનસ્વરૂપ કર્મ (અર્થાત્ કાય-વચન-મનની ટ્રિયારૂપ યોગ), નથી અનેક પ્રકારના કર્મો કે નથી ચેતન-અચેતનનો ઘાત ‘ઉપયોગમ્’ અર્થાત્ અભાન રાગાદિક સાથે જે એક્ય પામે છે તે જ એ- (-માત્ર રાગાદિક સાથે એકપણ પામવું તે જ-) બાંવનું પુરુષોને બાંવ કારણ છે

સાવાર્થ —અહીં નિશ્ચયનયથી એક રાગાદિકને જ બાંવ કાગળ કહ્યું છે ૨૩૭-૨૪૧

સમ્યક્ષિ ઉપયોગમા ગગાદિક કંઈતો નથી, ઉપયોગનો અને ગગાદિકનો ભેદ જાણી રાગાદિકનો સ્નામી થતો નથી, તેથી તેને પૂર્વાક્ષિ ચેષ્ટાથી બાંવ થતો નથી—એમ હવે કહે છે —

અપરાત કુર્વતસ્મમ્ય નાનાવિધં કરણં ।

નિશ્ચયતશ્ચિત્યતા સ્વલુ કિમન્યયિકો ન રજોવધઃ ॥ ૨૪૪ ॥

ય મ નુ સ્નેહભાવસ્મિન્નર તેન તમ્ય રજોવધઃ ।

નિશ્ચયતો વિજેય ન કાયચેષ્ટામિ શેષાભિઃ ॥ ૨૪૫ ॥

તત્ત્વ મમ્યગ્નિર્વિવર્તમાનો વહુવિષેષુ યોગેષુ ।

અકુર્વન્નુપયોગે રાગાદીન ન ગિયંતે રજમા ॥ ૨૪૬ ॥

અન્યથાર્થ — [યથા પુન] ૫૧ી જેવી ગીતે—[સ ચ ઇય નર] તે ૧૪ પુરુષ, [સર્વસ્મિન્ સ્નેહે] અમમ્ત તેણે આદિ મિન્ન પદાર્થને [અપનીતે સતિ] હું કંઈનામા આનતા, [રેણુગરુલે] બહુ ગજનાળી [સ્યાને] જગ્યામા [શત્રૈ] ગમ્તો વડે [વ્યાયામ કરોતિ] વ્યાયામ કરે છે, [તથા] અને [તાલીતલ્લુદલોનશપિડો] તાડ, તમાવ, કેળ, વામ, અગોડ વગેરે વૃથોને [હિનત્તિ] છેડે છે, [મિનત્તિ ચ] ભેડે છે, [સચિસાચિસાના] સચિત તથા અચિત [દ્રવ્યાણા] કબોનો [ઉપઘાત] ઉપઘાત [કરોતિ] કરે છે, [નાનાવિધં કરણં] એ ગીતે નાના પ્રકારના કંચો વડે [ઉપઘાતં કુર્વત] ઉપઘાત કરતા [તસ્ય] તે પુરુષને [રજોવધ] ગજનો બ ૧ [પલુ] ખડેખડ [કિમન્યયિક] કયા કાચે [ન] નથી થતો [નિશ્ચયત] તે નિશ્ચયથી [ચિત્યતા] નિશ્ચયે [તસ્મિન્ નરે] તે પુરુષમા [ય સ સ્નેહમાય તુ] જે તેણે આદિનો ચીકાગ-ભાવ હોય [તેન] તેનાવી [તસ્ય] તેને [રજોવધ] ગજનો બ ૧ થાય છે [નિશ્ચયત વિજેય] એમ નિશ્ચયથી જાણવું, [શેષામિ કાયચેષ્ટામિ] ગેય કાયાની ચેષ્ટાઓથી [ન] નથી વતો (માટે તે પુરુષમા ચીકાગના અભાવના કાચે જ તેને ગજ ચોટતી નથી) [ઇન] એવી ગીતે—[વહુવિષેષુ યોગેષુ] બહુ પ્રકારના યોગોમા [ઘર્તમાન] નર્તનો [સમ્યગ્નિ] અમ્યગ્નિ [ઉપયોગે] ઉપયોગમા [રાગાદીન્ અકુર્વન્] ગગાદિકને નહિ કરતો થકો [રજસા] કંઈગજથી [ન લિપ્યતે] લેપાતો નથી

ટીકા — જેવી ગીતે તે જ પુરુષ, સમમ્ત એહને (અર્વાત મર્ધ ચીકાગને—તેવ આદિને) હું કંઈનામા આનતા, તે જ સ્વભાવથી જ બહુ ગજવી ભગેલી ભૂમિમા (અર્થાત્ સ્વભાવથી ૧ બહુ ગજવી ભગેલી તે જ ભૂમિમા) તે ૧ ગમ્તવ્યાયામરૂપી કંઈ (ક્રિયા) કરતો, તે જ અનેક પ્રકારના કરેલો વડે તે ૧ સચિત-અચિત વસ્તુ-ઓનો ઘાત કરતો, ગજવી બવાતો—લેપાતો નથી, કાણુ કે તેને ગજબ વસ્તુ કાણુ જે તેણે આદિનું મર્દન તેનો અભાવ છે, તેવી ગીતે સમ્યગ્નિ, પોતામા ગગાદિકને નહિ કરતો વધે, તે જ સ્વભાવથી જ બહુ કંઈચોચ પુરુષોથી ભગેલા હોકમા તે જ કાય-વચન-મનનું કંઈ (અર્વાત કાય-વચન મનની ક્રિયા) કરતો, તે જ અનેક

જહ પુન મો ચેવ નરો નેદે સન્વહિ અવણિયે સતે ।
 રેણુવહુલમ્મિ ઠાણે કરેડ સત્યેહિં વાયામ ॥ ૨૪૨ ॥
 છિંદદિ મિદદિ ય તહા તાલીતલકયલિપસપિડીઓ ।
 સચિત્તાચિત્તાણ કરેડ ઢબ્બાણમુપધાય ॥ ૨૪૩ ॥
 ઉવધાય કુચ્ચતસ્સ તસ્સ ણાણાવિદ્દેહિં કર્ણેહિં ।
 ણિચ્છયદો ચિંતિજ્ઞ હુ કિંપચ્ચયગો ન રયવધો ॥ ૨૪૪ ॥
 જો સો દુ નેહભાવો તહિં નરે તેણ તસ્સ રયવધો ।
 ણિચ્છયદો વિણ્ણેય ન કાયચેટ્ટાહિં સેસાહિ ॥ ૨૪૫ ॥
 એવ સમ્માદિટ્ટી વટ્ટતો વહુવિદ્દેસુ જોંગેસુ ।
 અકરતો ઉપઓગે રાગાઈ ન લિપ્પડ રયેણ ॥ ૨૪૬ ॥
 યથા પુન સ ચૈવ નર સ્નેહે સર્વમ્મિવપ્પનાતે મતિ ।
 રેણુવહુલે મ્યાને ઋરોતિ જ્ઞસૈવ્યાયામમ્ ॥ ૨૪૭ ॥
 ઊનત્તિ મિનત્તિ ચ તથા તાલીતલકયલિપસપિડીઃ ।
 સચિત્તાચિત્તાના ઋરોતિ ક્કવ્યાણામુપધાયમ્ ॥ ૨૪૮ ॥

જેવી ગીતે વળી તે જ નગ તે તેવ મર્વ ફરે કરી,
 બ્યાયામ કરતો ગાત્રથી બહુ રજભર્યાં સ્થાને ગહી, ૨૪૦
 વળી તાડ, કદળી, વામ આદિ છિન્નભિન્ન કંઠે અને
 ઉપવાત તેહ સચિત્ત તેમ અચિત્ત દ્રવ્ય તણે કરે ૨૪૩
 બહુ ભતના કગળા વડે ઉપવાત કરતા તેહને,
 નિશ્ચય થકી ચિત્તન કરો, ગજબધ નહિ શુ કાગળે? ૨૪૪
 એમ બાણુવ નિશ્ચય થકી—ચીકણાઈ જે તે નવ વિપે
 ગજબધકારણ તે જ છે, નહિ કાયગેષ્ટા ગેપ જે. ૨૪૫
 યોગો વિવિધમા વર્તતો એ શીત મમ્મજ્ઞપ્તિ જે,
 ગાગાદિ ઉપયોગે ન કરતો ગજથી નવ લેપાય તે ૨૪૬

રૂપાત કુર્વતસ્તમ્ય નાનાર્થિયં કરણ ।
 નિશ્ચયતશ્ચિન્નતા સ્વલુ વિપ્રત્યયિકો ન રજોવયઃ ॥ ૨૪૪ ॥
 યઃ સ તુ સ્નેહભાવસ્તસ્મિન્નર તેન તમ્ય રજોવયઃ ।
 નિશ્ચયતો વિજ્ઞેય ન કાયચેષ્ટામિ. શેષામિ ॥ ૨૪૫ ॥
 એવ સમ્યગ્વર્તિર્વર્તમાનો વહુવિગેષુ યોગેષુ ।
 અકુર્વન્નુપયોગે રાગાદીન્ ન જિગ્યને રજમા ॥ ૨૪૬ ॥

અર્થ—[યથા પુન] ૫૫ી જેવી ગીતે—[સ ચ એવ નર] તે જ
 પુરુષ, [સર્વસ્મિન્ સ્નેહે] અમસ્ત તેલ આદિ જિન ૧ પદાર્થને [અપનોતે સતિ] દૂર
 કરનામા આનતા, [રેણુચક્રે] બહુ રજનાળી [સ્થાને] જગ્યામા [શલે] ગમ્ભીર
 ૫૧ [વ્યાયામ કરોતિ] વ્યાયામ કરે છે, [તથા] અને [તાલીતલકદલીચશપિડી]
 તાડ, તમાચ, કેળ, વામ, અગોડ વગેરે વૃક્ષોને [છિન્નતિ] છેદે છે, [મિનતિ ચ] ભેદે છે,
 [સચિત્તાચિત્તાતા] અચિત્ત તથા અચિત્ત [દ્રવ્યાણા] કબ્જોના [ઉપઘાત] ઉપઘાત
 [કરોતિ] કરે છે, [નાનાર્થિયઃ કરણે.] એ ગીતે નાના પ્રકારના કબ્જો વડે [ઉપઘાત
 કરત] ઉપઘાત કરતા [તસ્ય] તે પુરુષને [રજોવયઃ] રજનો બ ૧ [સ્વલુ] ખરેખર
 [વિપ્રત્યયિક] ક્યા કાબ્જે [ન] નથી થતો [નિશ્ચયત] તે નિશ્ચયથી [ચિન્નતા]
 નિશ્ચયે [તસ્મિન્ નરે] તે પુરુષમા [ય સ સ્નેહમાય તુ] જે તેલ આદિના ચીકાશ-
 ભાન હોય [સ્નેન] તેનાથી [તસ્ય] તેને [રજોવયઃ] રજનો બ ૧ થાય છે [નિશ્ચયત
 વિજ્ઞેય] એમ નિશ્ચયથી બાપુ, [શેષામિ કાયચેષ્ટામિ] શેષ કાયાની ચેષ્ટાઓથી
 [ન] નથી થતો (ખાટે તે પુરુષમા ચીકાશના અભાવના કાબ્જે જ તેને જ ચોટતી
 નથી) [એવ] એની ગીતે—[વહુવિગેષુ યોગેષુ] બહુ પ્રકારના યોગોમા [વર્તમાન]
 વર્તતો [સમ્યગ્વર્તિ] સમ્યગ્વર્તિ [ઉપયોગે] ઉપયોગમા [રાગાદીન્ અકુર્વન્] ગગાદિને
 નહિ કરતો થકો [રજસા] કર્મરજથી [ન જિગ્યતે] લેપાતો નથી

ટીકા—જેવી ગીતે તે જ પુરુષ, સમસ્ત સ્નેહને (અર્થાત્ સર્વ ચીકાશને—
 તેલ આદિને) દૂર કરનામા આનતા, તે જ સ્વભાવથી જ બહુ ગમ્ભીર ભરેલી ભૂમિમા
 (અર્થાત્ સ્વભાવથી જ બહુ ગમ્ભીર ભરેલી તે જ ભૂમિમા) તે જ શાસ્ત્રવ્યાયામરૂપી
 કર્મ (જિયા) કરતો, તે જ અનેક પ્રકારના કબ્જો વડે તે જ સચિત્ત અચિત્ત વસ્તુ-
 ઓના ઘાત કરતો, રજવી બ માતો—લેપાતો નથી, ઠારણ કે તેને રજબ નહુ ઠારણ જે
 તેલ આદિનું મર્ચન તેના અભાવ છે, તેવી ગીતે સમ્યગ્વર્તિ, પાતામા ગગાદિને નહિ
 કરતો થકો, તે જ સ્વભાવથી જ બહુ કર્મચોગ્ય પુરુષોથી ભરેલા લોકમા તે જ
 કાય-વચન-મનનું કર્મ (અર્થાત્ ત્રય વચન-મનની ક્રિયા) કરતો, તે જ અનેક

પ્રકારના કર્મો વડે તે જ સચિત-અચિત વસ્તુઓનો ઘાત કરતો, કર્મકર્તા રજથી બચતો નથી, કાળ કે તેને બંધુ કરતો જે સમયનો યોગ (ગગના જોડાણ) તેનો અભાવ છે.

સાવાર્થ —સમ્યક્ષિને પૂર્વોક્ત સર્વ ક્ષેત્રો હોના જતા પણ રાગના સમયનો અભાવ હોનાથી કર્મબંધ થતો નથી આતા સમર્થનમા પૂર્વ કહેનાર્ ગયુ છે

હવે આ અર્થનું કળગરૂપ કાવ્ય કહે છે —

(શાંતિવિદીપ્તિ)

લોચ્છ કર્મ તતોઽસ્તુ સોઽસ્તુ ચ પરિસ્પન્દાત્મક કર્મ તત્
તાન્વસ્મિન્કરણાનિ સત્ત્વ ચિદચિદ્વ્યાપાદન ચાસ્તુ તત્ ।

રાગાદીનુપયોગભૂમિમનયન જ્ઞાન ભવન્કેવલં

નન નૈવ ક્રુતોઽપ્યુપૈત્યયમહો સમ્યગ્દગતાત્મા યુવમ્ ॥ ૧૬૫ ॥

અર્થ —માટે તે (પૂર્વોક્ત) બહુ કર્મથી (કર્મચોખ્ખ પુરુષોથી) ભરેલો હોય છે તે ભયે હો, તે મન-મન કાયાના ચલનરૂપ કર્મ (અર્થાત્ યોગ) તે પણ ભયે હો, તે (પૂર્વોક્ત) કરણો પણ તેને ભયે હો અને તે ચેતન અચેતનના ઘાત પણ ભયે હો, પરંતુ અહો ! આ સમ્યક્ષિ આત્મા, ગગાદિને ઉપયોગભૂમિમા નહિ બાનતો થકો, કેવળ (એક) જ્ઞાનરૂપ થતો-પરિભ્રમતો થકો, કોઈ પણ કારણથી બંધને શોધસ નથી જ પામતો (અહો ! કેવો ! આ સમ્યક્ષિનો અત્યુત્તમ મહિમા છે)

સાવાર્થ —અહીં સમ્યક્ષિનું અત્યુત્તમ માહાત્મ્ય કહ્યું છે અને લોક, યોગ, કર્મ, ચેતન્ય-અચેતન યોગ ઘાત—એ બંધના કાળ નથી એમ કહ્યું છે આથી એમ ન સમજવું કે પરલનની હિંસાથી બંધ કહ્યો નથી માટે રન-હદી થઈ હિંસા કરવી. અહીં તો એમ આગય છે કે અભુદ્ધિપૂર્વક કોઈચિત્ પરલનનો ઘાત પણ થઈ જાય તો તેનાવી બંધ થતો નથી પરંતુ જ્યાં બુદ્ધિપૂર્વક જીવ મારનાના ભાવ થયો ત્યાં તે પાતાના ઉપયોગમા રાગાદિકનો સ્વભાવ આવશે અને તેથી ત્યાં હિંસાની બંધ થશે જ જ્યાં જીવને જિનાડનાનો અભિપ્રાય હોય ત્યાં પણ અર્થાત્ તે અભિપ્રાયને પણ નિશ્ચયનયમા મિથ્યાત્વ કહ્યું છે તો મારનાના અભિપ્રાય મિથ્યાત્વ કેમ ન હોય ? હોય જ માટે કથનને નયનિશ્ચયથી યથાર્થ મમજી અદ્વાન કરવું સર્વથા એજાત માનવું તે તો મિથ્યાત્વ છે

હવે ઉપરના બાનાર્થમા કહેલો આગય પ્રગટ કરનાને, વ્યવહારનયની પ્રવૃત્તિ કાવનાને, કાવ્ય કહે છે —

(૫૫૫)

તથાપિ ન નિર્ગલ ચરિત્તુમિપ્યતે જ્ઞાનિના
તદાયતનમેવ સા કિલ નિર્ગલા વ્યાપ્તિઃ ।

અકામકૃતકર્મ તન્મતમકારણ જ્ઞાનિના

દય ન હિ વિરચ્યતે ક્ષિપ્તુ કરોતિ જાનાતિ ચ ॥ ૧૬૬ ॥

અર્થ—તથાપિ (અર્થાત્ લોક આદિ કારણથી બી ૧ જ્ઞો નથી અને રાગાદિકથી જ બી ૧ કદો છે તેપણ) જ્ઞાનીઓને નિર્ગલ (અર્થાદારહિત, અચ્છેદપણે) પ્રવર્તવું પાડ્ય નથી જલ્લુ, કારણ કે તે નિર્ગલ પ્રવર્તન ખગેખગ બી ૧ જ કદાચ છે જ્ઞાનીઓને વાગ વિના કર્મ (કાર્ય) હોય છે તે બી ૧ કારણ કહ્યું નથી, કેમકે જાણે પણ છે અને (કર્મને) કરે પણ છે—એ બન્ને જિયા મુ નિરોધપ નથી ? (કરવું અને જાણવું નિશ્ચયથી વિરોધપ જ છે)

ભાવાર્થ.—પહેલા કાવ્યમાં લોક આદિને બી ૧ના કારણ ન કહ્યા ત્યાં એમ ન સમજવું કે બાહ્યબ્યનહારપ્રવૃત્તિને બી ૧ના કારણમાં સર્વથા જ નિષેધી છે, બાહ્યબ્યનહારપ્રવૃત્તિ રાગાદિ યજ્ઞિભને—બી ૧ના કારણ—નેનિમિત્તભૂત છે, તે નિમિત્તપણાને અહીં નિષેધ ન સમજવો જ્ઞાનીઓને અધુરૂપૂર્વક—વાછા વિના—પ્રવૃત્તિ થાય છે તેની બી ૧ કદો નથી, તેમને કાર્ત્ત્વચ્છેદ પ્રવર્તનાવું કહ્યું નથી, કારણ કે મર્યાદા રહિત (અકુશ વિના) પ્રવર્તવું તે તો બી ૧ જ કદાચ છે જાણનામાં અને કરનામાં તો પરસ્પર નિરોધ છે, જાતા રહેને તો બી ૧ નહિ થાય, તર્તા થને તો અનરથ બી ૧ થશે

“ જે જાણે છે તે કરતો નથી અને જે કરે છે તે જાણતો નથી, કરવું તે તો કર્મના રાગ છે, રાગ છે તે અજ્ઞાન છે અને અજ્ઞાન છે તે બી ૧ જ કારણ છે ” આવા અર્થનું કાવ્ય હવે કહે છે —

(અતતિલકા)

જાનાતિ યઃ સ ન કરોતિ કરોતિ યસ્તુ

જાનાત્યય ન સ્વલ્લ તત્કિલ કર્મરાગઃ ।

રાગ ત્વવોધમયમધ્યવસાયમાહુ-

મિવ્યાદશ સ નિયત સ ચ વધહેતુઃ ॥ ૧૬૭ ॥

અર્થ—જે જાણે છે તે કરતો નથી અને જે કરે છે તે જાણતો નથી જે

[જીવ] છ- [આયુસ્કલેન] આયુર્મના ઉચ્ચથી [જીવતિ] છે કે [યત] એમ [સર્વજ્ઞ] સર્વજ્ઞિયો [મણતિ] કહે છે, પરંતુ [તત્ત્વ] તને [આયુષ] આયુર્મ તો [ન દદતિ] દેતા નથી [તૈ] તો (હે ભાઈ) તેમણે [તે જીવતિ] તારું જીવત [કયં નુ રત] કઈ ગીતે ગ્યું ?

ટીકા—પ્રથમ તો, જોને જીવત ખરેખર પોતાના આયુર્મના ઉચ્ચથી જ છે, કારણ કે પોતાના આયુર્મના ઉચ્ચના અભાવમાં જીવત કનુ (નયન) અશક્ય છે, વળી પોતાનું આયુર્મ બીજાથી બીજાને હઈ ગયું નથી, કારણ કે તે (પોતાનું આયુર્મ) પોતાના પરિભ્રમણી જ ઉપાર્જિત થાય છે (-એવમય ૩), આટલે કે ૫૪ રીતે બીજાને બીજાનું જીવત કરી શકે નહિ તેથી 'હું પાને જિવાડુ છું અને પર બને જિવાડુ છું' એવો અધ્યવસાય મુવપણે (નિયતપણે) અજ્ઞાન છે

ભાવાર્થ—પૂર્વે મરણના અધ્યવસાય વિષે કહ્યું હતું તે પ્રમાણે અહીં પણ બાબત ૨૫૧-૨૫૨

કુખ-સુખ કરનાના અધ્યવસાયની પણ આ જ ગતિ છે એમ હવે કહે છે—

જો અપ્પણા દુ મણ્ણદિ દુસ્સિદ્ધમુહિદે કરેમિ સંતંતિ ।

સો મદો અપ્પણી ણાણી ણતો દુ વિપરીદો ॥ ૨૫૩ ॥

ય જાત્મના તુ મન્યને દ વિત્તમુક્તિતાન રરામિ મજ્ઞાનિતિ ।

મ મદોજ્ઞાની જ્ઞાન્યતસ્તુ વિપરીત ॥ ૨૫૩ ॥

અન્વયાર્થ—[ય] જે [રતિ મન્યને] એમ માને છે કે [આત્મના તુ] મારા પોતાથી [સત્ત્વાન] હું (પર) જોને [દુ વિત્તમુક્તિતાન] દુ ખી-સુખી [કરેમિ] કરું છું, [સ] તે [મૂઢ] મૂ' (-મોહી) છે, [અજ્ઞાના] અજ્ઞાની છે [તુ] અને [અત વિપરીત] આનાથી વિપરીત તે [જ્ઞાતી] જ્ઞાની છે

ટીકા—'પરંતુ જોને હું દુ ખી તથા સુખી કરું છું અને પરંતુ મને દુ ખી તથા સુખી કરે છે' એવો અધ્યવસાય મુવપણે અજ્ઞાન છે તે અધ્યવસાય જેને ૩ તે જ્ઞાનીપણને લીધે સમ્યક્ષિ છે તેને તે અધ્યવસાય નથી તે જુ

ભાવાર્થ—‘હું પરજીવોને મુખી-દુ ખી કરું છું’ અને પછી બને મુખી-
 દુ ખી કરે છે’ એમ માનવું તે અજ્ઞાન છે જેને એ અજ્ઞાન છે તે મિથ્યાદષ્ટિ છે, જેને
 એ અજ્ઞાન નથી તે જ્ઞાની છે—અમ્યદષ્ટિ છે ૨૫૩

હવે પૂછે છે કે આ અધ્યયનમાં અજ્ઞાન કઈ રીતે છે? તેના ઉત્તર કહે છે —

कम्पोदण जीवा दुक्खिदमुहिदा हवति जदि सव्वे ।

कम्म च ण देसि तुम दुमिखदसुहिदा कह कया ते ॥ २५४ ॥

कम्मोदएण जीवा दुम्मिसदसुहिदा हवन्ति जदि सव्वे ।

कम्म च ण दिति तुह कदोसि कह दुक्खिदो तेहि ॥ २५५ ॥

कम्मोदण जीवा दुक्खिदसुहिदा हवति जदि सब्बे ।

कम्म च ण दिति तुह कह त मुहिदो कदो तेहि ॥ २५६ ॥

रुमोदयेन जीवा दुःखितमृगिता भवति यदि सर्पे ।

धर्मं च न ददासि त्वं दुःश्रितमुन्विता* कथं कृतास्ते ॥ २५४ ॥

रुर्मोदयेन जीवा दुःखितमृग्विता भयति यदि सर्वे ।

मर्म च न ददति तत्र कृतोऽमि रुध द ग्वितस्तैः ॥ २५५ ॥

रुमोदयन जीवा इ गितमुगिता भरति यदि मर्ते ।

रमं च न दन्ति तत्र यत्र न्य मुगित क्रतुम्ते. ॥ २५६ ॥

અન્યથા^૧ — [યદિ] ને [સર્વે જીવા] સ-^૨ જો [કર્મોદયેન] કર્મના ઉદયથી [હુ પિતલુલ્લિતા] હુ ખી-સુખી [ભવતિ] થાય છે, [ચ] અને [ત્વ] હુ [કર્મ] તેમને કર્મ તો [ન દ્વાસિ] કેતો નથી, તો (હે બાઈ!) તે' [સે] તેમને

જ્યા કર્મઉદ્ધયે જીવ સર્વે દુષ્કૃત તેમ મુખી થતા,
તુ કર્મ તો દેતો નથી, તે કેમ દુષ્કૃત-મુખી કર્યા? ૨૫૪
જ્યા કર્મઉદ્ધયે જીવ મર્વે દુષ્કૃત તેમ મુખી બને,
તે કર્મ તુજ દેતા નથી, તો દુષ્કૃત કેમ કર્યો તને? ૨૫૫
જ્યા કર્મઉદ્ધયે જીવ મર્વે દુષ્કૃત તેમ મુખી બને,
તે કર્મ તુજ દેતા નથી, તો મુષ્કૃત કેમ કર્યો તને? ૨૫૬

[દુઃખિતસુખિતા] દુ ખી સુખી [કથ વૃત્તા] કઈ રીતે કર્યા ?

[યદિ] બે [સર્વે જીવા] સર્વે જીવો [કર્મોદયેન] કર્મના ઉદયથી
[દુઃખિતસુખિતા] દુ ખી-સુખી [મવતિ] થાય છે, [ચ] અને તેઓ [તથ] તને
[કર્મે] કર્મ તો [ન દદતિ] દેતા નથી, તો (હે ભાઈ !) [તૈ] તેમણે [દુઃખિત]
તને દુ ખી [કથ વૃત્ત સિ] કઈ રીતે કર્યો ?

[યદિ] બે [સર્વે જીવા] સર્વે જીવો [કર્મોદયેન] કર્મના ઉદયથી
[દુઃખિતસુખિતા] દુ ખી સુખી [મવતિ] થાય છે, [ચ] અને તેઓ [તથ] તને
[કર્મે] કર્મ તો [ન દદતિ] દેતા નથી, તો (હે ભાઈ !) [તૈ] તેમણે [તથ] તને
[સુખિતા] સુખી [કથ વૃત્ત] કઈ રીતે કર્યો ?

ટીકા.—પ્રથમ તો, જીવોને સુખ દુઃખ પરેખર પોતાના કર્મના ઉદયથી જ
થાય છે, કારણ કે પોતાના કર્મના ઉદયના અભાવમાં સુખ દુઃખ થતા અશક્ય છે,
વળી પોતાનું કર્મ બીજાથી બીજાને કઈ શકાતું નથી, કારણ કે તે (પોતાનું કર્મ)
પોતાના પરિણામથી જ ઉપાર્જિત થાય છે, અરિ કોઈ પણ રીતે બીજા બીજાને સુખ
દુઃખ કરી શકે નહિ તેથી 'હું પરજીવોને સુખી દુ ખી કરું છું અને પરજીવો મને
સુખી દુ ખી કરે છે' એવો અધ્યવસાય છૂનપણે અજ્ઞાન છે.

બાવાર્થ —જીવો આશય હોય તે આશય પ્રમાણે જગતમાં કોઈ
બનતા ન હોય તો તે આશય અજ્ઞાન છે. આટે, સર્વે જીવો પોતપોતાના કર્મના ઉદયથી
સુખી દુ ખી થાય છે ત્યાં એમ માનવું કે 'હું પરને સુખી-દુ ખી કરું છું અને પર મને
સુખી દુ ખી કરે છે,' તે અજ્ઞાન છે નિમિત્તનૈમિત્તિકભાવના આમથે (કોઈને કોઈના
સુખદુ ખનો કરનાર કહેવો તે બ્યનહાર છે, તે નિશ્ચયની દૃષ્ટિમાં ગૌણ છે

હવે આ અર્થનું કળારાશ્પ કાવ્ય કહે છે —

(પસતતિ-ના)

સર્વે સદૈવ નિયત મવતિ સ્વકીય-

કર્મોદયાન્મરણજીવિતદુઃખસૌગંધમ્ ।

અવાનમેતદિદં યત્તુ પર પરસ્થ

કુર્યાન્મુમાન્મરણજીવિતદુઃખસૌગંધમ્ ॥ ૧૬૮ ॥

અર્થ —આ જગતમાં
નિયમથી (—ચોક્કસ) પોતાના કર્મના
ઉદય, દુ ખ, સુખ કરે

જીવિત, દુ ખ, સુખ—બધુપ સંદે
છે, 'બીજા પુરુષ બીજાના મરણ

(વસતતિનમ)

અજ્ઞાનમેતદધિગમ્ય પરાત્પરસ્ય
 પદ્યતિ ચે મરણજીવિતદુઃસ્વસૌખ્યમ્ ।
 કર્માણ્યહકૃતિરસેન ચિત્તીર્પવસ્તે
 મિથ્યાદૃશો નિયતમાત્મહનો ભવતિ ॥ ૧૬૯ ॥

અર્થ—આ (પૂર્વે કહેલી માન્યતા૩૫) અજ્ઞાનને પામીને જે પુરુષો પરથી
 પરના મરણ, જીવન, દુઃખ, સુખ કેમે છે અર્થાત્ માને છે, તે પુરુષો—કે જેઓ એ
 રીતે અહુ કાર રસથી કર્મો કરવાના ઇચ્છક છે (અર્થાત્ ‘હુ આ કર્મોને કરુ છુ’ એવા
 અહુ કાર૩૫ રસથી જેઓ કર્મો કરવાની—મારના-જિવાડવાની, મુખી-દુ ખી કરવાની—
 યાછા કરનારા છે) તેઓ—નિયમથી મિથ્યાદૃષ્ટિ છે, પોતાના આત્માનો ઘાત કરનારા છે

ભાવાર્થ—જેઓ પરને મારના-જિવાડવાનો તથા મુખ-દુ ખ વગનાનો અભિ-
 પ્રાય કરે છે તેઓ મિથ્યાદૃષ્ટિ છે તેઓ પોતાના રના૩૫થી વ્યુત થયા થકા રાગી, દ્વેષી,
 મોહી થઈને પોતાથી જ પોતાનો ઘાત કરે છે, તેથી હિંસક છે ૨૫૪-૨૫૬

હવે આ અર્થને ગાથાદ્વારા કહે છે—

જો મરડ જો ય દુહિદો જાયદિ કમ્મોદયેણ સો સવ્વો ।
 તહ્મા દુ મારિદો દે દુહાવિદો ચેદિ ણ હુ મિચ્છા ॥ ૨૫૭ ॥
 જો ણ મરદિ ણ ય દુહિદો સોવિ ય કમ્મોદયેણ ચેવ સ્વહુ ।
 તહ્મા ણ મારિદો ણો દુહાવિદો ચેદિ ણ હુ મિચ્છા ॥ ૨૫૮ ॥

યો મ્રિયતે યથ્થ દુગ્ગિતો જાયતે કમ્મોદયેણ સ સર્વઃ ।

તસ્માન્ન મારિતસ્તે દગ્ગિતથ્થેતિ ન સ્વહુ મિચ્છા ॥ ૨૫૭ ॥

યો ન મ્રિયતે ન ચ દુગ્ગિત સોઽપિ ચ કમ્મોદયેણ ચૈવ સ્વહુ ।

તસ્માન્ન મારિતો નો દુગ્ગિતથ્થેતિ ન સ્વહુ મિચ્છા ॥ ૨૫૮ ॥

મરતો અને જે હુઃખી થનો—મો કર્મના ઉદયે અને,
 તેથી ‘હુઃયો મે, દુ ખી કર્યો’—તુજ મત શુ નહિ મિચ્છા ખરે? ૨૫૭
 વળી નવ મરે, નવ દુ ખી અને, તે કર્મના ઉદયે ખરે,
 ‘મે નવ હુઃયો, નવ દુ ખી કર્યો’—તુજ મત શુ નહિ મિચ્છા ખરે? ૨૫૮

દુ ક્ષિત્તમુક્ષિતાન મન્ત્રાન કરોમિ યદેયમન્યવસિતં તે ।

તત્પાપવધન વા પુણ્યસ્ય વા વચન મવતિ ॥ ૨૬૦ ॥

મારયામિ જીવયામિ વા સન્વાન યદેયમન્યવસિતં તે ।

તત્પાપવધન વા પુણ્યસ્ય વા વચન મવતિ ॥ ૨૬૧ ॥

અન્યથાર્થ — ‘[સત્વાન્] હું છોને [દુ ક્ષિત્તમુક્ષિતાન્] ૮ ખી મુખી [કરોમિ] કરું છું’ [યવ] આતુ [યદ્ તે અધ્યવસિતં] જે તારું *અધ્યનસાન, [તદ્] તે જ [પાપવધન વા] પાપનું બચન [પુણ્યસ્ય વધન વા] અથવા પુણ્ય બચન [મવતિ] થાય છે

‘[સત્વાન્] હું છોને [મારયામિ વા જીવયામિ] માતુ ૪ અને જિનાકું છું’ [યવ] આતુ [યદ્ તે અધ્યવસિતં] જે તારું અધ્યનસાન, [તદ્] તે જ [પાપવધન વા] પાપનું બચન [પુણ્યસ્ય વધન વા] અથવા પુણ્ય બચન [મવતિ] થાય છે

ટીકા — મિથ્યાદષ્ટિને જે આ અજ્ઞાનથી જન્મતો સગમ્ય અધ્યનસાય છે તે જ બચતું કારણ છે એમ બગમન નક્કી કર્યું અને પુણ્ય પાપપણે (પુણ્ય પાપરૂપે) બચતું બે-પણું હોનાથી બચના કારણનો કોઈ ન ગોરવો (અર્થાત્ એમ ન માનતું કે પુણ્યબચતું કારણ બીજું છે અને પાપબચતું કારણ કોઈ બીજું છે), કારણ કે એક જ આ અધ્યવસાય ‘હું ખી કરું છું, માતુ છું’ એમ અને ‘મુખી કરું છું, જિનાકું છું’ એમ બે પ્રકારે શુભ અશુભ અહ કારણથી ભરેલાપણા ને પુણ્ય અને પાપ—બન્નેના બચતું કારણ હોનામા અનિર્ણય છે (અર્થાત્ એમ જ અધ્યનસાયથી પુણ્ય અને પાપ—બન્નેનો બચતવામાં કોઈ નિર્ણય નથી)

ભાવાર્થ — આ અજ્ઞાનમય અધ્યનસાય જ બચતું કારણ છે તેમા, ‘જિનાકું છું, મુખી કરું છું’ એના શુભ અહ કારણથી ભરેલો તે શુભ અધ્યનસાય છે અને ‘માતુ છું, હું ખી કરું છું’ એના અશુભ અહ કારણથી ભરેલો તે અશુભ અધ્યનસાય છે અહ કારણ મિથ્યાજ્ઞાન તો બન્નેમા છે, તેથી અજ્ઞાનમયપણે બન્ને અધ્યનસાય એ જ છે માટે એમ ન માનતું કે પુણ્યનું કારણ બીજું છે અને પાપનું કારણ બીજું છે અજ્ઞાનમય અધ્યનસાય જ બચતું કારણ ॥ ૨૬૦—૨૬૧

‘આ રીતે બગમર હિંસાનો અધ્યવસાય જ હિંસા છે એમ સ્વિત થયું’— એમ હવે કહે છે —

* જે પરિણમન મિથ્યા અભિપ્રાય સહિત હોય (એવરના એવરના અભિપ્રાય સહિત હોય) અથવા વૈભાવિક હોય તે પરિણમન માટે અધ્યવસાન શબ્દ રૂપાય છે (મિથ્યા) નિશ્ચય કરવા, ૧) અભિપ્રાય મર્યાદા—એવા અથવા પાપ તે શબ્દ વચન છે

અજ્ઞવસિદેણ વધો સત્તે મારેઝ મા વ મારેઝ ।

અમો વધસમાસો જીવાણ નિચ્છયણયસ્સ ॥ ૨૬૨ ॥

અજ્ઞવસિતેન વધ, સત્તાન મારયતુ મા વા મારયતુ ।

અપ યસમાસો જીવાના નિશ્ચયનયસ્ય ॥ ૨૬૨ ॥

અન્યથાર્થ—[સત્તાન] જીવેને [મારયતુ] મારે [વા મા મારયતુ]
અથવા ન મારે—[વધ] કર્મથી [અજ્ઞવસિતેન] અધ્યવસાનથી જ થાય છે
[અપ] આ, [નિશ્ચયનયસ્ય] નિશ્ચયનયે, [જીવાના] જીવોના [વધસમાસ] બંને
સંક્ષેપ છે

ટીકા—પરજીવેને પોતાના કર્મના ઉદયની વિચિત્રતાના વગે પ્રાણેનો
વ્યપરોપ (-ઉચ્છેદ, વિયોગ) કદાચિત્ થાઓ, કદાચિત્ ન થાઓ,—‘હું હું છું’
એવો જે અહંકારસથી ભરેલો હિંસામાં અધ્યવસાય (અર્થાત્ હિંસાનો અન્યવસાય)
તે જ નિશ્ચયની તેને (હિંસાનો અધ્યવસાય કરનારા જીવને) બંને નુકારણ છે, કેમકે
નિશ્ચયથી પગનો ભાવ એવો જે પ્રાણેનો વ્યપરોપ તે પરથી કરાવો અશક્ય છે (અર્થાત્
તે પગની કડી ગાળતો નથી)

સાવાર્થ—નિશ્ચયનયે બીજાના પ્રાણેનો વિયોગ બીજાની કરી ગણતો નથી,
તેના પોતાના કર્મના ઉદયની વિચિત્રતાના કદાચિત્ થાય છે, કદાચિત્ નથી થતો
માટે જે એમ માને છે—અહંકાર કરે છે કે ‘હું પગજીવને માનુ છું,’ તેના તે અહંકારકે
અધ્યવસાય અજ્ઞાનમય છે તે અધ્યવસાય જ હિંસા છે—પોતાના વિગુણ એતન્ય-
પ્રાણેનો ઘાત છે, અને તે જ બંને નુકારણ છે આ નિશ્ચયનયનો મત છે

અહીં વ્યવહારનયને ગૌણ કરીને કહ્યું છે એમ જાણવું માટે તે કથન
કદાચિત્ (અર્થાત્ અપેક્ષાપૂર્વક) છે એમ સમજવું, સર્વથા એકાત્મ્ય તો મિથ્યાત્વ
છે ૨૬૨

હવે, (હિંસા-અહિંસાની જેમ સર્વ કાર્યોમાં) અધ્યવસાયને જ પાપ-પુણ્યના
બંને કારણપણે દર્શાવે છે—

મારો—ન મારે જીવેને, કે બધા અધ્યવસાનથી,

—આ જીવકેરા બધેનો સંક્ષેપ નિશ્ચયનય થકી. ૨૬૩

તવમલિયે અદત્તે અપમચ્ચેરે પરિગ્ગહે ચેવ ।

ફીરહ અજ્ઞવમાણ જ તેણ દુ વજ્ઞણ પાપ ॥ ૨૬૩ ॥

તહ પ્રિ ય સન્ને દત્તે વમે અપરિગ્ગહત્તણે ચેવ ।

ફીરહ અજ્ઞપસાણ જ તેણ દુ વજ્ઞણ પુણ્ણ ॥ ૨૬૪ ॥

પપમલીકેડત્તેડપ્પમચ્ચેરે પરિગ્ગહે ચેવ ।

ત્રિયત્તેડપ્પવમાણ ચત્તેન તુ પપમ પાપમ્ ॥ ૨૬૩ ॥

તથાપિ ચ મત્ત્ય ટ્તે દ્વલ્લણિ અપરિગ્ગહત્તે ચેવ ।

ત્રિયત્તેડપ્પવમાણ ચત્તેન તુ પપમે પુણ્ણમ્ ॥ ૨૬૪ ॥

અન્વયાર્થ — [ઘણ] એ રીતે (અર્થાત્ પૂર્વે હિંસાના અધ્યવસાય વિષે કહ્યું તેમ) [અહીંકે] અસત્યમા, [અવત્તે] અદત્તમા, [અગ્ગહચ્ચે] અગ્ગહચર્ચમા [ચ ઘણ] અને [પરિગ્ગહે] પરિમહમા [ચદ્] જે [અધ્યવસાન] અધ્યવસાન [ત્રિયત્તે] કરનામા આવે [તેન તુ] તેનાથી [પાપ વપ્પત્તે] પાપનો બંધ થાય છે, [તથાપિ ચ] અને તેની જ રીતે [સત્ત્યે] સત્યમા, [દત્તે] દત્તમા, [દ્વલ્લણિ] દ્વલ્લચર્ચમા [ચ ઘણ] અને [અપરિગ્ગહત્તે] અપરિમહમા [ચદ્] જે [અધ્યવસાન] અધ્યવસાન [ત્રિયત્તે] કરનામા આવે [તેન તુ] તેનાથી [પુણ્ણ વપ્પત્તે] પુણ્યનો બંધ થાય છે

ટીકા — એ રીતે (પૂર્વોક્ત રીતે) અસાનથી આ જે હિંસાના અધ્યવસાય કરનામા આવે છે તેમ અસત્ય, અદત્ત, અગ્ગહચર્ચ અને પરિમહમા પણ જે (અધ્યવસાય) કરનામા આવે, તે બધાય પાપના બંધન એકમાત્ર (-એકતુ એક) કારણ છે, અને જે અહિંસાના અધ્યવસાય કરનામા આવે છે તેમ જે સત્ય, દત્ત, દ્વલ્લચર્ચ અને અપરિમહમા પણ (અધ્યવસાય) કરનામા આવે, તે બધાય પુણ્યના બંધન એકમાત્ર કારણ છે

સાનાર્થ — જેમ હિંસાના અધ્યવસાય તે પાપમંત્ર કારણ કહ્યું છે તેમ અસત્ય, અદત્ત (વગર દીધેલું લેતું તે, ચોરી), અગ્ગહચર્ચ અને પરિમહમા — તેમનામા

એમ અતીકમાહી, અદત્તમા, અગ્ગહ ને પરિમહ વિષે

જે થાય અધ્યવમાન તેથી પાપમંત્રન થાય છે ૨૬૩

એ રીત સત્યે, દત્તમા. વળી દ્વલ્લ ને અપરિમહ

જે થાય અધ્યવસાન તેથી પુણ્યમંત્રન થાય છે ૨૬૪.

અધ્યનસાય તે પણ પાપમ્મનું કારણ છે વળી જેમ અહિંસામા અધ્યવસાય તે પુણ્ય-
બધનું કારણ છે તેમ સત્ય, દત્ત (દીધેલું લેવું તે), બ્રહ્મચર્ય અને અપરિગ્રહ—
તેમનામા અધ્યનમાય તે પણ પુણ્યમ્મનું કારણ છે આ રીતે, પાપ પાપોમા
(અનતોમા) અધ્યનસાય કરનામા આવે તે પાપમ્મનું કારણ છે અને પાપ (એકદેશ
કે સર્વદેશ) પ્રતોમા અધ્યવસાય કરનામા આવે તે પુણ્યમ્મનું કારણ છે પાપ અને
પુણ્ય બંનેના બંધનમા, અધ્યવસાય જ એકમાત્ર બંધન-કારણ છે ૨૬૩-૨૬૪

વળી એમ કહેવું શક્ય નથી કે બાહ્યવસ્તુ તે બીજી પણ બધનું કારણ છે
(અધ્યનસાય તે બધનું એક કારણ છે અને બાહ્યવસ્તુ તે બધનું બીજી કારણ છે
એમ પણ કહી શકાતું નથી, અધ્યનસાય જ એકનું એક બંધન કારણ છે, બાહ્યવસ્તુ
બધનું કારણ નથી) આના અર્થની ગાથા હવે કહે છે—

વત્થુ પહુજ્જ જ પુણ અજ્જવસાણ તુ હોઈ જીવાણ ।

ળ ય વત્થુદો દુ વધો અજ્જવસાણેણ વધોત્થિ ॥ ૨૬૫ ॥

વસ્તુ પ્રતીત્ય ચન્નુનરચવસાન તુ ભવતિ જીમાનામ્ ।

ત ચ વસ્તુતસ્તુ યથોઽયસાનેન યથોઽસ્મિ ॥ ૨૬૫ ॥

અન્વયાર્થ—[પુન] વળી, [જીવાના] જીવને [ચદ્] જે [અધ્યવસાન
તુ] અધ્યવસાન [ભવતિ] થાય છે તે [વસ્તુ] વસ્તુને [પ્રતીત્ય] અવલંબીને થાય
છે [ચ તુ] તોપણ [વસ્તુત] વસ્તુથી [ન યથ] બધ નથી, [અધ્યવસાનેન]
અધ્યવસાનથી જ [યથ અસ્તિ] બધ છે

ટીકા—અધ્યવસાન જ બંધનું કારણ છે, બાહ્યવસ્તુ બંધનું કારણ નથી,
કેમ કે બધનું કારણ જે અધ્યવસાન તેના કારણપણાથી જ બાહ્યવસ્તુને ચરિતાર્થપણ
છે (અર્થાત્ બંધનું કારણ જે અધ્યવસાન તેનું કારણ થનામા જ બાહ્યવસ્તુનું કાર્ય-
ક્ષેત્ર પૂરું થાય છે, તે કાર્ય બધનું કારણ થતી નથી) અહીં પ્રશ્ન થાય છે કે—જો
બાહ્યવસ્તુ બંધનું કારણ નથી તો (‘બાહ્યવસ્તુનો પ્રસંગ ન કરો, ત્યાગ કરો’ એમ)
બાહ્યવસ્તુનો પ્રતિષેધ (નિષેધ) શા માટે કરનામા આવે છે? તેનું સમાધાન—અધ્ય-
વસાનના પ્રતિષેધ અર્થે બાહ્યવસ્તુનો પ્રતિષેધ કરનામા આવે છે અધ્યવસાનને બાહ્ય-
વસ્તુ આશ્રયભૂત છે, બાહ્યવસ્તુનો આશ્રય કર્યા વિના અધ્યવસાન પોતાના સ્વરૂપને

જે થાય અધ્યવમાન જીવને, વસ્તુઆગ્રિત તે બને,

પણ વસ્તુથી નથી બધ, અધ્યવમાનમાત્રથી બધ છે. ૨૬૫.

પામતુ નથી અર્થાત્ ઉપજતુ નથી જે બાહ્યવસ્તુનો આશ્રય કર્યા વિના પણ અંધ વસાન ઉપજતુ હોય તો, જેમ આશ્રયભૂત એના *વીરજનનીના પુત્રતા સ્વભાવમા (કોર્ડને) એવો અધ્યનસાય ઉપજે છે કે 'હું વીરજનનીના પુત્રને હણુ છું' તેમ આશ્રયભૂત એવા વધ્યાપુત્રના અસદ્ભાવમા પણ (કોર્ડને) એવો અંધનસાય ઉપજે (નહિપજવો કોઈએ) કે 'હું વધ્યાપુત્રને (વાઝણીના પુત્રને) હણુ છું' પરંતુ એવો અંધનસાય તો (કોર્ડને) ઉપજતો નથી (જ્યાં વધ્યાનો પુત્ર જ નથી ત્યાં માનવાનો અધ્યનસાય ક્યાંથી ઉપજે?) મારે એવો નિયમ છે કે (બાહ્યવસ્તુરૂપ) આશ્રય વિના અધ્યનસાન હોતુ નથી અને તેથી જ અધ્યનસાનને આશ્રયભૂત એવી જે બાહ્યવસ્તુ તેનો અત્યંત પ્રતિષેધ છે, કેમ કે કારણના પ્રતિષેધથી જ કાર્યનો પ્રતિષેધ થાય છે (બાહ્યવસ્તુ અધ્યનસાનનું કારણ છે તેવી તેના પ્રતિષેધથી અંધવસાનનો પ્રતિષેધ થાય છે) પરંતુ, જોકે બાહ્યવસ્તુ બંધના કારણતુ (અર્થાત્ અંધનસાનનું) કારણ છે તોપણ તે (બાહ્યવસ્તુ) બંધનું કારણ નથી, કેમ કે ઈર્યાસમિતિમા પરિપૂર્ણતા મુર્તીદ્રતા પણ વડે હજારો જતા એના કોર્ડ ઝડપથી આવી પડતા કાગ્ગરિગિત ઊડતા જનકાની માફક, બાહ્યવસ્તુ—કે જે બંધના કારણતુ કારણ છે તે—બંધનું કારણ નહિ થતી હોનાથી, બાહ્યવસ્તુને બંધનું કારણપણ માનવામા અનૈકાતિક હેતુભાસપણ છે—વ્યભિચાર આવે છે (આમ નિશ્ચયથી બાહ્યવસ્તુને બંધનું કારણપણ નિર્બાધ રીતે સિદ્ધ થતુ નથી) મારે બાહ્યવસ્તુ કે જે જીવને અત્માવારૂપ છે તે બંધનું કારણ નથી, અધ્યવસાન કે જે જીવને તત્વાવારૂપ છે તે જ બંધનું કારણ છે

સાવાર્થ—બંધનું કારણ નિશ્ચયથી અધ્યનસાન જ છે, અને જે બાહ્યવસ્તુઓ છે તે અધ્યનસાનનું આવબન છે—તેમને આવબનિને અધ્યનસાન ઉપજે છે, તેથી તેમને અધ્યનસાનનું કારણ કહેવામા આવે છે બાહ્યવસ્તુ વિના નિગમ્યપણે અંધનસાન ઉપજતા નથી તેથી બાહ્યવસ્તુઓનો ત્યાગ કરાવનામા આવે છે જે બંધનું કારણ બાહ્યવસ્તુ કહેનામા આવે તો તેમા વ્યભિચાર આવે છે (કારણ હોના છતાં કોર્ડ સ્થળે કાર્ય દેખાય અને કોર્ડ સ્થળે કાર્ય ન દેખાય તેને વ્યભિચાર કહે છે અને એના કારણને વ્યભિચારી—અનૈકાતિક—કારણભાસ કહે છે) કોર્ડ મુનિ ઈર્યાસમિતિ પૂર્વક યતનાથી જમન કરતા હોય તેમના પણ તમે કોર્ડ ઊડતુ જીવક વેગથી આવી પરીને મરી ગયુ તો તેની હિંસા મુનિને લાગતી નથી અહીં બાહ્ય નિધિ જેનામા આવે તો હિંસા થઈ, પરંતુ મુનિને હિંસાનો અધ્યનસાય નહિ હોનાથી તેમને બંધ થતો નથી જેમ તે પણ નીચે મરી જતુ જીવક મુનિને બંધનું કારણ નથી તેમ અન્ય બાહ્યવસ્તુઓ વિશે પણ સમજતુ આ રીતે બાહ્યવસ્તુને બંધનું કારણ માનનામા

વ્યભિચાર આપતો હોવાથી બાહ્યવસ્તુ બંધન નથી એમ સિદ્ધ થયું. વળી બાહ્ય-
વસ્તુ વિના નિરાશ્રયે અધ્યયનસાધન થતા નથી તેવી બાહ્યવસ્તુનો નિષેધ પણ છે જ ૨૬૫

આ રીતે બંધના કારણપણે (-ગરુ તર્કકે) નક્કી કરનામા આવેલું જે
અધ્યયસાધન તે પોતાની અર્થક્રિયા કરનારું નહિ હોવાથી મિથ્યા છે—એમ હવે
દર્શાવે છે—

દુઃખિત્વદસુહિદે જીવે કરેમિ વધેમિ તહ વિમોચેમિ ।

જા એસા મૂઢમર્દ જિરત્યયા સા હુ દે મિચ્છા ॥ ૨૬૬ ॥

દુઃખિત્વસુખિતાન જીવાન્ કરોમિ વન્ધયામિ તયા વિમોચયામિ ।

યા ત્વયા મૂઢમતિ નિર્વર્થિકા સા ચલુ ને મિથ્યા ॥ ૨૬૬ ॥

અન્યથાર્થ —હે ભાઈ! ‘[જીવાન્] હું જીવને [દુઃખિત્વસુખિતાન] દુઃખી-
મુખી [કરોમિ] કરું છું, [વન્ધયામિ] બંધાવું છું [તયા વિમોચયામિ] તથા મુક્તિ
છું’ [યા ત્વયા તે મૂઢમતિ] એવી જે આ તારી મૂઢ મતિ (-મોહિત બુદ્ધિ) છે
[સા] તે [નિર્વર્થિકા] નિર્વર્થક હોવાથી [ચલુ] ખરેખર [મિથ્યા] મિથ્યા (-ખોટી) છે

ટીકા —હું પગલોને દુઃખી કરું છું, મુખી કરું છું એવાદિ તથા બંધાવું
છું, મુક્તિ છું એવાદિ જે આ અધ્યયનસાધન છે તે બધુંય, પગલાંને, પગમાં વ્યાપાર
નહિ હોવાને લીધે પોતાની અર્થક્રિયા કરનારું નહિ હોવાથી, ‘હું આકાશના કૂણને
ચૂંકું છું’ એના અધ્યયસાધનની માફક મિથ્યાએ છે, કેવળ પોતાના અનર્થને મોટું
જ છે (અર્થાત્ માત્ર પોતાને જ નુકસાનનું કારણ થાય છે, પરને તે કાંઈ કરી
શકતું નથી)

ભાવાર્થ —જે પોતાની અર્થક્રિયા (-પ્રયોજનભૂત ક્રિયા) કરી શકતું નથી
તે નિર્વર્થક છે, અથવા જેનો વિષય નથી તે નિર્વર્થક છે. જીવ પગલોને દુઃખી-મુખી
આદિ કરનાની બુદ્ધિ કરે છે, પગનું પગલો તો પોતાના કર્થા દુઃખી-મુખી થતા નથી,
તેથી તે બુદ્ધિ નિર્વર્થક છે અને નિર્વર્થક હોવાથી મિથ્યા છે—ખોટી છે ૨૬૬

હવે પૂછે છે કે અધ્યયસાધન પોતાની અર્થક્રિયા કરનારું જ નીતે નથી ?
તેનો ઉત્તર કહે છે—

કરું છું દુઃખીમુખી જીવને, વળી બદ્ધ-મુક્ત કરું એવું ।

આ મૂઢ મતિ તુજ છે નિર્વર્થક, તેથી છે મિથ્યા ખરું ૨૬૭.

અજ્ઞપ્રસાણનિમિત્ત જીવા વજ્જતિ કમ્મણા જદિ હિ ।
મુચ્છતિ મોક્ષમગ્ગે ઠિદા ય તા કિ કરેસિ તુમ ॥ ૨૬૭ ॥

અજ્ઞપ્રસાણનિમિત્ત જીવા રચતે કર્મણા યદિ હિ ।

મુચ્ચતે મોક્ષમાર્ગે સ્થિતાન તન્ન કિ કરોપિ ત્વમ્ ॥ ૨૬૭ ॥

અન્યથાર્થ — હે ભાઈ ! [યદિ હિ] જો ખરેખર [અજ્ઞપ્રસાણનિમિત્ત]
અધ્યવસાનના નિમિત્તે [જોગ] છો [કર્મણા વચ્ચતે] કર્મથી બધાય છે [ચ]
અને [મોક્ષમાર્ગે સ્થિતા] મોક્ષમાર્ગે સ્થિત [મુચ્ચતે] મુકાય છે, [તદ્] તો
[ત્વ કિ કરોપિ] તુ શુ કરે છે? (તાજે તો બાવના-હોડાના અભિપ્રાય નિરૂપ ગયો)

ટીકા — ‘હું બધાં છું, મુકાં છું’ એવું જે અધ્યવસાન છે તેની પાતાની
અર્થક્રિયા જોવાને બાવના, મૂકના (-ચુકા કરના, છોડવા) તે છે પરંતુ જન તો, આ
અધ્યવસાયનો સંભાન હોના છતાં પણ, પાતાના સરાગ-વીતરાગ પરિણામના
અભાવથી નથી બચતો, નથી મુકતો, અને પાતાના સરાગ-વીતરાગ પરિણામના
સંભાનથી, તે અધ્યવસાયનો અભાન હોના છતાં પણ, બધાય છે, મુકાય છે મટિ
પરમા અકિચિત્કર હોવાથી (અર્થાત્ કાર્ક નહિ કરી શકતું હોવાથી) આ અધ્યવસાન
પાતાની અર્થક્રિયા કરનાર નથી, અને તેથી મિથ્યા જ છે — આયો ભાન (આગય) છે.

ભાવાર્થ — જે હેતુ કાર્ક પણ ન કરે તે અકિચિત્કર કહેનાય છે આ બાવના-
છોડવાનું અધ્યવસાન પણ પરમા કાર્ક કરતું નથી, કારણ કે તે અધ્યવસાન ન હોય
તોપણ જન પાતાના સરાગ-વીતરાગ પરિણામથી બચ-મોક્ષને પામે છે, અને તે
અધ્યવસાન હોય તોપણ પાતાના સરાગ-વીતરાગ પરિણામના અભાવથી બચ-મોક્ષને
નથી પામતો આ રીતે અધ્યવસાન પરમા અકિચિત્કર હોવાથી સ્વ અર્થક્રિયા કરનાર
નથી અને તેથી મિથ્યા છે

હવે આ અર્થના કળાગરૂપે અને આગળના કથનની સૂચનિકારૂપે સ્તોત્ર કહે છે —

(અનુક્ર. ૧)

અનેજાપ્યસાયેન નિષ્ફલેન વિમોહિન ।

તર્કિચનાપિ નૈવાસ્તિ નાત્માત્માન યતોતિ યત્ ॥ ૧૭૧ ॥

સૌ જીવ અધ્યવસાનકારણ કર્મથી બધાય જ્યા
ને મોક્ષમાર્ગે સ્થિત જોવા મુકાય, તુ શુ કરે ભવા” ૨૬૭

અર્થ—આ નિષ્કેળ (નિર્વ્યંક) અધ્યવસાયથી મોહિત થયો થકો આત્મા પોતાને સર્વરૂપ કરે છે,—એવું કાંઈ પણ નથી કે જે-તે પોતાને ન કરતો હોય

ભાવાર્થ—આ આત્મા મિથ્યા અભિપ્રાયથી ભૂલ્યો થકો ચતુર્ગતિ-સ મારમા જેટલી અનસ્થાઓ છે, જેટલા પદાર્થો છે તે સર્વરૂપ પોતાને થયેલો માને છે, પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપને નથી ઓળખતો ૨૬૭

હવે આ અર્થને સ્પષ્ટ રીતે ગાથામાં કહે છે—

સર્વે કરેહ જીવો અજ્ઞવસાણેન તિરિયણેરયિણ ।
 દેવમણુયે ય સર્વે પુણ પાવ ચ નેયવિહ ॥ ૨૬૮ ॥
 ધમ્માધમ્મ ચ તથા જીવાજીવે અલોયલોય ચ ।
 સર્વે કરેહ જીવો અજ્ઞવસાણેન અપ્પાણ ॥ ૨૬૯ ॥

સર્વાન્ કરોતિ જીવોઽધ્યવસાનેન તિર્યહ્નૈરયિકાન્ ।
 દેવમનુજાથ સર્વાન્ પુણ્ય પાપ ચ નૈરવિધમ્ ॥ ૨૬૮ ॥
 ધર્માધર્મ ચ તથા જીવાજીવૌ અલોકલોક ચ ।
 સર્વાન્ કરોતિ જીવઃ અધ્યવસાનેન આત્માનમ્ ॥ ૨૬૯ ॥

શાન્વયાર્થ—[જીવ] છ-૧ [અધ્યવસાનેન] અધ્યવસાનથી [તિર્યહ્નૈરયિકાન્] તિર્યંચ, નારક, [દેવમનુજાથ ચ] દેવ અને મનુષ્ય [સર્વાન્] એ સર્વ પદાર્થો, [ચ] તથા [નૈરવિધ] અનેક પ્રકારના [પુણ્ય પાપ] પુણ્ય અને પાપ—[સર્વાન્] એ બધાંરૂપ [કરોતિ] પોતાને કરે છે [તથા ચ] વળી તેવી રીતે [જીવ] છ-૧ [અધ્યવસાનેન] અધ્યવસાનથી [ધર્માધર્મ] ધર્મ-અધર્મ, [જીવાજીવૌ] છ-૧ અછ-૧ [ચ] અને [અલોકલોક] લોક-અલોક—[સર્વાન્] એ બધાંરૂપ [આત્માન કરોતિ] પોતાને કરે છે

તિર્યંચ, નારક, દેવ, માનવ, પુણ્ય પાપ વિવિધ જે,
 તે સર્વરૂપ નિજને કરે છે જીવ અધ્યવસાનથી ૨૬૮
 વળી એમ ધર્મ અધર્મ, જીવ અજીવ, લોક અલોક જે,
 તે સર્વરૂપ નિજને કરે છે જીવ અધ્યવસાનથી. ૨૬૯.

ટીકા.—જેવી રીતે આ આત્મા *ક્રિયા જેનો ગર્ભ છે એના હિંસાના અધ્યવસાનથી પોતાને હિંસક કરે છે, (અહિંસાના અધ્યવસાનથી પોતાને અહિંમ્ કરે છે) અને અન્ય અધ્યવસાનોથી પોતાને અન્ય કરે છે, તેની જ રીતે ઉદયમા આનતા નારકના અધ્યવસાનથી પોતાને નારક (નારકી) કરે છે, ઉદયમા આનતા તિર્થ યના અધ્યવસાનથી પોતાને તિર્થ ચ કરે છે, ઉદયમા આનતા મનુષ્યના અધ્યવસાનથી પોતાને મનુષ્ય કરે છે, ઉદયમા આનતા દેવના અધ્યવસાનથી પોતાને દેવ કરે છે, ઉદયમા આનતા મુખ આદિ પુણ્યના અધ્યવસાનથી પોતાને પુણ્યરૂપ કરે છે અને ઉદયમા આનતા દુષ્પ આદિ પાપના અધ્યવસાનથી પોતાને પાપરૂપ કરે છે, વળી તેવી જ રીતે જાણનામા આવતો જે ધર્મ (અર્થાત્ ધર્માસ્તિમય) તેના અધ્યવસાનથી પોતાને ધર્મરૂપ કરે છે, જાણનામા આનતા અધર્મના (અર્થાત્ અધર્માસ્તિકાયના) અધ્યવસાનથી પોતાને અધર્મરૂપ કરે છે, જાણનામા આનતા અન્ય જીવના અધ્યવસાનથી પોતાને અન્યજીવરૂપ કરે છે, જાણનામા આનતા પુરુષના અધ્યવસાનથી પોતાને પુરુષરૂપ કરે છે જાણનામા આનતા લોકલોકાના અધ્યવસાનથી પોતાને લોકલોકારૂપ કરે છે અને જાણનામા આનતા અનોકલોકાના અધ્યવસાનથી પોતાને અલોકલોકારૂપ કરે છે (આ રીતે આત્મા અધ્યવસાનથી પોતાને સર્વરૂપ કરે છે)

ભાવાર્થ —આ અધ્યવસાન અજ્ઞાનરૂપ છે તેથી તેને પોતાનું પરમાર્થ રૂપ ન જાણી તે અધ્યવસાનથી જ આત્મા પોતાને અનેક અવસ્થારૂપ કરે છે અર્થાત્ તેમનામા પોતાપણે માની પ્રવર્તે છે

હવે આ અર્થના કલશરૂપે તથા આગળના કથનની સૂચનિકારૂપે કાવ્ય કહે છે —

(ધનવજ્ઞ)

निष्वादिभक्तोऽपि हि यत्प्रमाणा-

दात्मानमात्मा विदधाति विश्वम् ।

मोहैकन्दोऽयवसाय एष

नास्तीह येषा यतयस्त एव ॥ ૧૭૨ ॥

અર્થ —નિશ્ચયી (સમસ્ત દ્રવ્યોથી) ભિન્ન હોવા છતાં આત્મા જેના પ્રભાવથી પોતાને વિશ્વરૂપ કરે છે એના આ અધ્યવસાય—કે જેનું મોહ ને એનું મૂળ

* હિંસા આદિના અધ્યવસાનો ગત્યરૂપના ઉદયમન એવી રીતેના આત્મિક ક્રિયાઓથી ભરેલાં અર્થાત્ તે ક્રિયાઓ આથે આત્માનું તન્મયપણું હોવાની માન્યતારૂપ છે

છ તે—જેમને નથી તે જ મુનિઓ છ ૨૬૮—૨૬૯

આ અધ્યવસાય જેમને નથી તે મુનિઓ કર્મથી લેપાતા નથી—અમ હવે ગાથામાં કહે છે —

एदाणि णत्वि जेसि अज्झवसाणाणि एवमादीणि ।

ते असुहेण सुहेण व कम्मेण मुणी ण लिप्पन्ति ॥ २७० ॥

एतानि न सति चेपाम ययसानान्वेवमादीनि ।

ते अशुभेन शुभेन वा कर्मणा मुनयो न लिप्यन्ते ॥ २७० ॥

અન્યથાર્થ—[ઇત્તાનિ] આ (પૂર્વે કહેલા) [એવમાદીનિ] તથા આના બીજા પણ [અધ્યવસાનાનિ] અ યનસાન [ચેપા] જેમને [ન સત્તિ] નથી, [તે મુનય] તે મુનિઓ [અશુમેન] અશુભ [વા શુમેન] કે શુભ [કર્મણા] કર્મથી [ન લિપ્યન્તે] લેપાતા નથી

ટીકા—આ જે ત્રણ પ્રકારના અધ્યવસાનો છે તે બધાય પાતે અજ્ઞાનાદિરૂપ (અર્થાત્ અજ્ઞાન, મિથ્યાદર્શન અને અચારિત્રરૂપ) હોનાથી શુભાશુભ કર્મબંધનના નિમિત્ત છે. તે વિશેષ સમજાવવામાં આવે છે—‘ હું (પરચ્છવેને) હજુ છુ ’ ધૃત્યાદિ જે આ અ યનસાન છે તે અજ્ઞાનમય છે, તેથી (તે અધ્યવસાનનાળા જીવને) સતરૂપ અહેતુ^૧ સંતિ જ જેની એક ક્રિયા છે એના આત્માનો અને ગગદ્વેષના ઉદયમય એવી હનન આદિ દિયાઓનો વિગેષ નહિ જાણવાને લીધે ભિન્ન આત્માનું અજ્ઞાન હોનાથી તે અધ્યવસાન પ્રયત્ન તો અજ્ઞાન છે, ભિન્ન આત્માનું અર્ગન (અશ્રદ્ધાન) હોનાથી (તે અધ્યવસાન) મિથ્યાદર્શન છે અને ભિન્ન આત્માનું અનાયગ્નુ હોનાથી (તે

૧ સતરૂપ = મતાવરૂપ, અગ્નિત્વવરૂપ

૨ અહેતુ^૨ = જેતુ કાર્મ કાગલું નથી એવી, અકાગલું અવ્ય સિદ્ધ સદશ

૩ સંતિ = જાણુવું તે જાણુનક્રિયા (સંતિક્રિયા મતરૂપ છે, અને સતરૂપ હોનાથી અહેતુ- છે)

૪ હનન = હણવું તે, હણવારૂપ ક્રિયા (હણવું વગેરે ક્રિયાઓ ગગદ્વેષના ૩ સમય કે)

૫ વિતેન = તક્ષવત ભિન્ન બક્ષણ

એ આદિ અધ્યવસાન વિધવિધ વર્તતા નહિ જેમને,

તે મુનિવૃક્ષ-લેપાય નહિ શુભ કે અશુભ કર્મો વડે ૨૭૦.

અધ્યવસાન) અચારિત છે * * * * નણી 'આ અર્થદ્રવ્ય જાણાય છે' ત્યાંદિ તે અધ્યવસાન છે તે પણ અજ્ઞાનમય છે, તેથી (તે અધ્યવસાનનાળા છત્રને) સત્ત્વ અહેતુક જ્ઞાન જ જેવું એ- રૂપ છે એના આત્માનો અને જ્ઞેયમય એના ધર્માદિ રૂપોનો નિરોધ નહિ જાણનાને લીધે લિપ્ત આત્માનું અજ્ઞાન હોનાથી તે અધ્યવસાન પ્રથમ તે અજ્ઞાન છે, બિન આ માત્ર અર્ગન હોનાથી (તે અધ્યવસાન) મિથ્યાદર્શન છે અને લિપ્ત આત્માનું અનાચરણ હોનાથી (તે અધ્યવસાન) અચારિત છે માટે આ સમસ્ત અધ્યવસાનો બંધના જ નિમિત્ત છે

માત્ર જેમને આ અધ્યવસાનો વિધમાન નથી તે જ કોર્કિ (નિરુપ) મુનિ કુજરો (મુનિવરો), સત્ત્વ અહેતુક શક્તિ જ જેની એક ક્રિયા છે, સત્ત્વ અહેતુક જ્ઞાય- જ જેનો એ- જ્ઞાન છે અને સત્ત્વ અહેતુક જ્ઞાન જ જેવું એક રૂપ છે એવા લિપ્ત આત્માને (-સર્વ અન્યદ્રવ્યભાગોથી જુદા આત્માને) જાણતા બન, સમ્યક્ પ્રમાણે કેળવતા (મદ્રતા) થકા અને અનુચરતા થકા, સત્ત્વ અને સત્ત્વરૂપે યમાન (અર્થાત્ સ્વાધીનપણે પ્રયત્નમાન) એવી અમદ અતર્યોક્તિને અજ્ઞાનાદિરૂપવાનો અત્યંત અભાન હોનાથી (અર્થાત્ અતરનામા પ્રયત્નથી જ્ઞાનમયોતિ જરા પણ અજ્ઞાન- રૂપ, મિથ્યાદર્શનરૂપ અને અચારિતરૂપ નહિ બતી હોનાથી), શુભ કે અશુભ કર્મથી ખરેખર લેપાતા નથી

ભાવાર્થ — આ જે અધ્યવસાનો છે તે 'હું પાને હું છુ' એ પ્રકારના છે, 'હું નારુ છુ' એ પ્રકારના છે તથા 'હું પરદ્રવ્યને જાણુ છુ' એ પ્રકારના છે તેઓ, જ્યાંમુખી આત્માનો ને નગાદિકનો, આત્માનો ને નાર-નિ કર્મોદયજનિત ભાગોનો તથા આત્માનો ને જ્ઞેયરૂપ અન્યદ્રવ્યોનો ભેદ ન જાણ્યો હોય, ત્યાંમુખી પ્રવર્તે છે તેઓ ભેદજ્ઞાનના અભાવને લીધે મિથ્યાજ્ઞાનરૂપ કે મિથ્યાદર્શનરૂપ છે અને મિથ્યાચારિતરૂપ છે, એમ ત્રણ પ્રકારે પ્રવર્તે છે તે અધ્યવસાનો જેમને નથી તે મુનિકુજરો છે તેઓ આત્માને સમ્યક્ જાણે છે, સમ્યક્ મદ્રે છે અને સમ્યક્ આચરે છે, તેથી અજ્ઞાનના અભાવથી સમ્યક્દર્શનજ્ઞાનચારિતરૂપ થયા થકા કર્મોથી લેપાતા નથી ૨૬૦

* અર્થાત્ ગ્રાણી સમૃત મીઠામા એ- સામ્ય વહી ગયું લાગે કે જે લગભગ નીચે પ્રમાણે દો — જળી કુ નારુ છુ' ત્યાંદિ જે અધ્યવસાન છે તે અજ્ઞાનમય છે તેથી (તે અધ્યવસાનનાળા છત્રને) સત્ત્વ અહેતુક ગાયક જે જેનો એક ભાગ છે એવા આત્માનો અને મોદયજનિત નારુ આદિ ભાગોનો વિરોધ નહિ જાણનાને લીધે લિપ્ત આત્માનું અજ્ઞાન હોવાથી તે અધ્યવસાન પ્રથમ તે અજ્ઞાન છે બિન આ માત્ર અર્ગન હોનાથી (તે અધ્યવસાન) મિથ્યાદર્શન છે અને લિપ્ત આત્માનું અનાચરણ હોવાથી (તે અધ્યવસાન) અચારિત છે

“અધ્યવસાન શબ્દ વારંવાર કહેતા આવ્યા છે, તે અધ્યવમાન શું છે ? તેનું સ્વરૂપ બરાબર સમજનામા નથી આવ્યું ॥ આમ પૂછનામા આવતા, હવે અધ્યવસાનનું સ્વરૂપ ગાથામા કહે છે —

બુદ્ધી વવસાઓ વિ ય અજ્ઞવસાણ મઈ ય વિણ્ણાણ ।
 ફલદૃમેવ સઘ્વ ચિત્ત માવો ય પરિણામો ॥ ૨૭૧ ॥

બુદ્ધિર્ચવસાયોઽપિ ચ અજ્ઞવસાન મતિથ વિજ્ઞાનમ્ ।

પ્રકાર્થમેવ સર્વ ચિત્ત માવથ પરિણામઃ ॥ ૨૭૧ ॥

અન્યથાર્થ — [બુદ્ધિ] બુદ્ધિ, [અધ્યવસાય અપિ ચ] અધ્યવસાય, [અધ્યવસાન] અધ્યવસાન, [મતિ ચ] મતિ, [વિજ્ઞાન] વિજ્ઞાન, [ચિત્ત] ચિત્ત, [માવ] માવ [ચ] અને [પરિણામ] પરિણામ — [સર્વ] એ બધા [પ્રકાર્યેણ] એકાર્થ જ છે (—નામ જુદા છે, અર્થ જુદા નથી)

ટીકા — સ્વ-પરના અનિવેક હોય (અર્થાત્ સ્વ-પરનું લેદેશાન ન હોય) ત્યારે જીવની અધ્યવસિતિમાન તે અધ્યવસાન છે, અને તે જ (અર્થાત્ જેને અધ્યવસાન કહ્યું તે જ) જોવનમાત્રપણાથી બુદ્ધિ છે, અધ્યવસાનમાત્રપણાથી અધ્યવસાય છે, મનનમાત્રપણાથી મતિ છે, વિજ્ઞાપિમાત્રપણાથી વિજ્ઞાન છે, ચેતનામાત્રપણાથી ચિત્ત છે, ચેતનના જનનમાત્રપણાથી જ્ઞાન છે, ચેતનના પચ્છિભનમાત્રપણાથી પરિણામ છે (આ ગીતે આ બધા શબ્દો એકાર્થ છે)

સાવાર્થ — આ જે બુદ્ધિ આદિ આઠ નામોથી કહ્યા તે બધાય ચેતન આત્માના પરિણામ છે જ્યાંમુઘી સ્વ-પરનું લેદેશાન ન હોય ત્યાંમુઘી જીવને જે પોતાના ને પરના એકપણાના નિશ્ચયરૂપ પચ્છિભિ વર્તે છે તેને બુદ્ધિ આદિ આઠ નામોથી કહેનામા આવે છે

૧ અધ્યવસિતિ = (એકમા બીજની માન્યતાપૂર્વક) પચ્છિભિ (મિથ્યા) નિશ્ચિતિ, (જોરા) નિશ્ચય હોવો તે

૨ અધ્યવસાન = કામમા લાગા ગહેતું તે ઉપમી હોતું તે, નિશ્ચય હોવો તે

૩ મનન = માનવું તે, જાણવું તે

બુદ્ધિ, મતિ, અધ્યવસાય, અધ્યવમાન, વળી વિજ્ઞાન ને
 પરિણામ, ચિત્ત - શબ્દો મર્વ આ એકાર્થ છે ૨૭૧

‘અધ્યનસાન ત્યાગનાયોગ્ય કહ્યા છે તેથી એમ સમજાય છે કે વ્યવહારનો ત્યાગ કરાવ્યો છે અને નિશ્ચયનું શ્રદ્ધા કરાવ્યું છે’—એના અર્થેનું, આગળના કથનની સ્થનારૂપ કાવ્ય હવે કહે છે —

(શાર્દૂલવિકીરિત)

સર્વનાલ્યવસાનમેવમશિલ ત્યાગ્ય યદુક્ત જિનૈ-
સ્તન્મન્યે વ્યવહાર એવ નિશ્ચિલોડ્વ્યન્યાશ્રયસ્ત્યામિતઃ ।
સમ્યહનિશ્ચયમેકમેવ તદમી નિષ્કપમાક્રમ્ય કિં
શુદ્ધજ્ઞાનયને મહિન્નિ ન નિજે ઘમ્નતિ સત્તો ધૃતિમ્ ॥ ૧૭૩ ॥

અર્થ — આચાર્યદેવ કહે છે કે — સર્વ વસ્તુઓમાં જે અધ્યનસાન થાય છે તે બનાય (અધ્યનમાન) જિન ભગવાનોએ પૂરેકી રીતે ત્યાગવાયોગ્ય કહ્યા છે તેથી એમ એમ માનીએ છીએ કે ‘ પર જેનો આશ્રય છે એવો વ્યવહાર જ સઘળોય છાડાવ્યો છે ’ તો ખરી, આ સત્પુરો એક સમ્યક્ નિશ્ચયને જ નિષ્ક પપણે અગીકાર કરીને શુદ્ધજ્ઞાનયનરૂપ નિજ મહિમામાં (-આત્મસ્વરૂપમાં) સ્થિરતા કેમ રતતા નથી ?

સાવાર્થ — જિનેશ્વરદેવે અન્ય પદાર્થોમાં આત્મભુદ્ધિરૂપ અધ્યનસાન છાડાવ્યા છે તેથી આ પરશ્ચિત વ્યવહાર જ બધાય છાડા થો છે એમ જાણતું મટિ ‘ શુદ્ધજ્ઞાન-રૂપ પોતાના આત્મામાં સ્થિરતા રાખો ’ એવો શુદ્ધનિશ્ચયના મહુલુનો ઉપદેશ આચાર્યદેવે કર્યો છે વળી, “ જે ભગવાને અધ્યનસાન છાડાવ્યા છે તો હવે સત્પુરો નિશ્ચયને નિષ્ક પપણે અગીકાર કરી રૂપમાં કેમ નથી કરતા—એ અમને અચર્ય છે ” એમ કહીને આચાર્યદેવે આશ્રય બતાવ્યું છે ૨૭૧

હવે આ અર્થને ગાથામાં કહે છે —

એવ વ્યવહારણઓ પડિસિદ્ધો જાણ ણિચ્છયણયેણ ।
ણિચ્છયણયામિદા પુણ મુણિણો પાવતિ ણિવ્વાણ ॥ ૨૭૨ ॥
એવ વ્યવહારણય* પ્રવિપિદો જાનીદિ નિશ્ચયણયેણ ।
નિશ્ચયણયાવિતા પુનર્હુનય* માપ્નુવતિ નિર્વાણમ્ ॥ ૨૭૨ ॥

વ્યવહારણય એ રીત જાણ નિષિદ્ધ નિશ્ચયણય થકી;
નિશ્ચયણયાશ્રિત મુનિવરો માપ્તિ કંઈ નિર્વાણની, ૨૭૨,

અન્યથાર્થ—[એવ] એ રીતે (પૂર્વોક્ત ગીતે) [વ્યવહારનય] (પરાશ્રિત એવો) વ્યવહારનય [નિશ્ચયનયેન] નિશ્ચયનય વડે [પ્રતિપિદ્ધ જાનીદિ] નિષિદ્ધ નાણુ, [પુન નિશ્ચયનયાશ્રિતા] નિશ્ચયનયને આશ્રિત [મુનય] મુનિઓ [નિર્વાણ] નિર્વાણને [પ્રાપ્નુવતિ] પામે છે

ટીકા—આત્માશ્રિત (અર્થાત્ સ્વ-આશ્રિત) નિશ્ચયનય છે, પરાશ્રિત (અર્થાત્ પરને આશ્રિત) વ્યવહારનય છે ત્યા, પૂર્વોક્ત રીતે પરાશ્રિત સમસ્ત અધ્યવસાન (અર્થાત્ પોતાના ને પરના એકપણાની માન્યતાપૂર્વક પરિણમન) બંધન કારણ હોવાને લીધે મુમુક્ષુને તેનો (અધ્યવસાનનો) નિષેધ કરતા એના નિશ્ચયનય વડે ખરેખર વ્યવહારનયનો જ નિષેધ કરાયો છે, કારણ કે વ્યવહારનયને પણ પરાશ્રિતપણું સમાન જ છે (એમ અધ્યવસાન પરાશ્રિત છે તેમ વ્યવહારનય પણ પરાશ્રિત છે, તેમા તફાવત નથી) અને આ વ્યવહારનય એ રીતે નિષેધવાયોગ્ય જ છે, કારણ કે આત્માશ્રિત નિશ્ચયનયનો આશ્રય કરનારાઓ જ (કર્મથી) મુક્ત થાય છે અને પરાશ્રિત વ્યવહારનયનો આશ્રય તો એકાંતે નહિ મુક્ત થતો એવો અભવ્ય પણ કહે છે

ભાવાર્થ—આત્માને પરના નિમિત્તથી જે અનેક ભાવો થાય છે તે બધા વ્યવહારનયના વિષય હોનાથી વ્યવહારનય તો પરાશ્રિત છે, અને જે એક પોતાનો સ્વાભાવિક ભાવ છે તે જ નિશ્ચયનયનો વિષય હોનાથી નિશ્ચયનય આત્માશ્રિત છે અધ્યવસાન પણ વ્યવહારનયનો જ વિષય છે તેથી અધ્યવસાનનો ત્યાગ તે વ્યવહારનયનો જ ત્યાગ છે, અને પહેલાની ગાથાઓમા અધ્યવસાનના ત્યાગનો ઉપદેશ છે તે વ્યવહારનયના જ ત્યાગનો ઉપદેશ છે આ પ્રમાણે નિશ્ચયનયને પ્રાપ્ત કરીને વ્યવહારનયના ત્યાગનો ઉપદેશ કર્યો છે તેનું કારણ એ છે કે—જેઓ નિશ્ચયના આશ્રયે પ્રવર્તે છે તેઓ જ કર્મથી છૂટે છે અને જેઓ એકાંતે વ્યવહારનયના જ આશ્રયે પ્રવર્તે છે તેઓ કર્મથી કદી છૂટતા નથી ૨૭૨

હવે પૂછે છે કે અભવ્ય જન વ્યવહારનયનો કઈ રીતે આશ્રય કરે છે? તેનો ઉત્તર કહે છે—

વદસમિદીગુત્તીઓ સીલતત્ત્વં જિણવરેહિ પળ્લત્તં ।
કુલ્લતો વિ અમલ્લો અળ્લણી મિલ્લદિટ્ઠી દુ ॥ ૨૭૩ ॥

જિનવરકહેલા વ્રત, સમિતિ, ગુપ્તિ વળી તપ-શીલને
કરતા છતાય અતઃ ; અજ્ઞાની મિથ્યાદિષ્ટિ છે ૨૭૩

વ્રતસમિતિગુપ્તય જીન્તવૈ જિનરૈ પ્રગમ્ ।

કુર્વન્નપ્યપ્યોઽજ્ઞાની મિન્નાન્પિન્નુ ॥ ૨૭૩ ॥

અન્યથાર્થ — [જિનવૈ] જિન-વૈએ [પ્રગમ્] કહેલા [વ્રતસમિતિગુપ્તય] વ્રત, સમિતિ, ગુપ્તિ, [જીન્તવૈ] રીય, તપ [કુર્વન્ન અપિ] કરતા છતાં પણ [અપ્યપ્યોઽજ્ઞાની] અભવ્ય છતાં [અજ્ઞાની] અજ્ઞાની [મિન્નાન્પિન્નુ] અને મિથ્યાદિ ॥

ટીકા — રીય અને તપથી પરિપૂર્ણ, પણ ગુપ્તિ અને પાપ સમિતિ પ્રત્યે સાધનાનીભરેલું, અહિંસાદિ પાપ મહાવ્રતરૂપ વ્યવહારચારિત્ર અભવ્ય પણ કહે છે એ અર્થાત્ પાપે છે, તોપણ તે (અભવ્ય) નિશ્ચારિત્ર (—ચારિત્રરહિત), અજ્ઞાની અને મિથ્યાદિ જ છે કાલજ કે નિશ્ચયચારિત્રના કારણરૂપ જ્ઞાન-અદ્વાનથી શૂન્ય છે

ભાષાર્થ — અભવ્ય છતાં મહાવ્રત સમિતિ-ગુપ્તિરૂપ ચારિત્ર પામે તોપણ નિશ્ચય અભ્યઅજ્ઞાનઅદ્વાન વિના તે ચારિત્ર ‘સમ્યક્ચારિત્ર’ નામ પામતું નથી, મોક્ષ તે અજ્ઞાની, મિથ્યાદિ અને નિશ્ચારિત્ર જ છે ૨૭૩

હવે શિષ્ય પૂછે છે કે—તેને અગિયાર અંગનું જ્ઞાન તો હોય છે, છતાં તેને અજ્ઞાની કેમ કહ્યો? તેના ઉત્તર મ્હે છે—

મોક્સ અસદ્ગતો અભવિયસત્તો દુ જો અધીણ્જ ।

પાઠો ન કરેદિ ગુણ અસદ્ગતસ્સ જ્ઞાણ તુ ॥ ૨૭૪ ॥

મોક્ષમશ્રદ્ધધાનોઽપ્યવ્યગરસ્તુ યોઽધીયીત ।

પાઠો ન કરોતિ ગુણમશ્રદ્ધધાનસ્ય જ્ઞાન તુ ॥ ૨૭૪ ॥

અન્યથાર્થ — [મોક્ષ અશ્રદ્ધધાન] શ્રદ્ધને નહિ શ્રદ્ધતા એના [અ અમવ્યગર] જે અભવ્ય-અવ્ય છે તે [તુ અધીયીત] ગ્રામ્યો તો ભણે છે, [તુ] પરંતુ [જ્ઞાન અશ્રદ્ધધાનસ્ય] જ્ઞાનને નહિ શ્રદ્ધતા એના તેને [પાઠો] શાસ્ત્રપઠન [ગુણ ન કરોતિ] ગુણ કંચતું નથી

ટીકા — પ્રથમ તો શ્રદ્ધને જ અભવ્ય અવ્ય છતાં, (ધોતે) શુદ્ધજ્ઞાનમય આત્માના જ્ઞાનથી શૂન્ય હોવાને લીધે, નથી શ્રદ્ધતા તેથી જ્ઞાનને પણ તે નથી શ્રદ્ધતા અને

મુક્તિ તાળી શ્રદ્ધાગદિત અભવ્ય અવ્ય ગામ્યો ભાગે,

પણ જ્ઞાનની શ્રદ્ધાગદિતને પડત એ નહિ ગુણ કરે ૨૭૪

જ્ઞાનને નહિ શ્રદ્ધા તો તે, આત્માગમ આદિ અગિયાર અંગરૂપ જુતને (ગાત્રને) ભણતો હોવા છતાં, ગાત્ર ભણવાનો જે શુદ્ધ તેના અભ્યાસને લીધે જ્ઞાની નથી જે સિત્ત-વસ્તુભૂત જ્ઞાનમય આત્માનું જ્ઞાન તે ગાત્ર ભણવાનો શુદ્ધ છે, અને તે તો (અર્થાત્ એવું શુદ્ધાત્મજ્ઞાન તો), સિત્ત વસ્તુભૂત જ્ઞાનને નહિ શ્રદ્ધા એના અભ્યાસને ગાત્ર-ભણતર વડે કરી ગણતું નથી (અર્થાત્ ગાત્ર-ભણતર તેને શુદ્ધાત્મજ્ઞાન કરી ગણતું નથી), માટે તેને ગાત્ર ભણવાના શુદ્ધનો અભ્યાસ છે, અને તેથી જ્ઞાન-શ્રદ્ધાનાના અભ્યાસને લીધે તે અજ્ઞાની થયો—નકરી થયો

હાવાર્થ—અભ્યાસ છત્ર અગિયાર અંગ ભણે તોપણ તેને શુદ્ધ આત્માનું જ્ઞાન-શ્રદ્ધાન થતું નથી, તેથી તેને ગાત્રના ભણતરે શુદ્ધ ન કર્યો, અને તેથી તે અજ્ઞાની જ છે ૨૭૬

કરી ગિયું પૂરું છે કે—અભ્યાસને વર્મનું શ્રદ્ધાન તો હોય છે, છતાં ‘તેને શ્રદ્ધાન નથી’ એમ કેમ કહ્યું? તેના ઉત્તર હવે જોઈએ—

સદ્વહદિ ય પત્તદિ ય રોચેદિ ય તહ પુણો ય ફાસેદિ ।

ધમ્મ ભોગણિમિત્ત ણ દુ સો કમ્મક્ષયણિમિત્ત ॥ ૨૭૫ ॥

શ્રદ્ધાતિ ચ પ્રત્યેતિ ચ રોચયતિ ચ તથા પુનશ્ચ સ્પૃશતિ ।

ધર્મ ભોગણિમિત્ત ન તુ સ કર્મક્ષયણિમિત્તમ્ ॥ ૨૭૫ ॥

અન્વયાર્થ—[સ] તે (અભ્યાસ છત્ર) [ભોગણિમિત્ત ધર્મ] ભોગના નિમિત્તરૂપ ધર્મને જ [શ્રદ્ધાતિ ચ] શ્રદ્ધા છે, [પ્રત્યેતિ ચ] તેની જ પ્રતીતિ જોઈ છે, [રોચયતિ ચ] તેની જ રુચિ કરે છે [તથા પુન સ્પૃશતિ ચ] અને તેને જ સ્પર્શે છે, [ન તુ કર્મક્ષયણિમિત્ત] પરંતુ કર્મક્ષયના નિમિત્તરૂપ ધર્મને નહિ (કર્મક્ષયના નિમિત્તરૂપ ધર્મને નથી શ્રદ્ધા તો, નથી તેની પ્રતીતિ કરતો, નથી તેની રુચિ કરતો અને નથી તેને સ્પર્શતો)

ટીકા—અભ્યાસ છત્ર નિત્યકર્મક્રમચેતનારૂપ વસ્તુને શ્રદ્ધા છે પરંતુ નિત્ય-જ્ઞાનચેતનામાત્ર વસ્તુને નથી શ્રદ્ધા તો જાણ કે તે (અભ્યાસ) મદાય (સ્વપન્ના) ભેદિજ્ઞાનને અધોગચ્છે માટે તે (અભ્યાસ છત્ર) કર્મથી દૂરનાના નિમિત્તરૂપ, જ્ઞાનમાત્ર, ભૂતાર્થ (સત્યાર્થ) ધર્મને નથી શ્રદ્ધા તો, ભોગના નિમિત્તરૂપ, શુલ્કકર્મમાત્ર, અભૂતાર્થ ધર્મને જ શ્રદ્ધા છે, તેની જ તે અભૂતાર્થ વર્મના શ્રદ્ધાન, પ્રતીતિ, રુચિ

તે ધર્મને શ્રદ્ધા, પ્રતીતિ, રુચિ અને સ્પર્શન કરે,

તે ભોગહેતુ ધર્મને, નહિ કર્મક્ષયના હેતુને. ૨૭૫

અને સ્પર્શનથી ઉપરના શ્રેયેક સુધીના ભોગમારને પામે છે પરંતુ કદાપિ કર્મથી દૂરતો નથી તેથી તેને ભૂતાર્થે કર્મના અદ્વાનના અભાવને લીધે (સાચુ) અદ્વાન પણ નથી

આમ હોવાથી નિશ્ચયનય વડે વ્યવહારનયનો નિષેધ યોગ્ય જ છે

ભાવાર્થ—અભવ્ય જીવને બેદજ્ઞાન થવાની યોગ્યતા નહિ હોવાથી તે કર્મકળચેતનાને બાજુ છે પરંતુ જ્ઞાનચેતનાને બાજુતો નથી, તેથી શુદ્ધ આત્મિક કર્મનું અદ્વાન તેને નથી તે શુભ કર્મને જ વર્મ સમજી અદ્વાન કરે છે તેથી તેના કળ તરીકે શ્રેયેક સુધીના ભોગને પામે છે પરંતુ કર્મનો ફાય થતો નથી આ રીતે સત્યાર્થે કર્મનું અદ્વાન નહિ હોવાથી તેને અદ્વાન જ કહી શકાય નથી

આ પ્રમાણે વ્યવહારનયને આશ્રિત અભવ્ય જીવને જ્ઞાન-અદ્વાન નહિ હોવાથી નિશ્ચયનય વડે કન્યામ્ આપતો વ્યવહારનો નિષેધ યોગ્ય જ છે

અહીં એટલું વિશેષ જાણવું કે—આ હેતુનાદરૂપ અનુભવપ્રધાન કથ છે તેથી તેમા ભવ્ય-અભવ્યનો અનુભવની અવેક્ષાએ નિર્ણય છે હવે જે આને અહેતુનાર આગમ સાથે યોગીએ તો—અભવ્યને વ્યવહારનયના પક્ષનો સક્ષમ, કેનળીગમ્ય આશય રહી જાય છે કે જે હાનરથને અનુભવગોચર નથી પણ હોતો, માત્ર સર્વજ્ઞદેવ બાજુ છે, એ રીતે કેનળ વ્યવહારનો પક્ષ રહેવાથી તેને સર્વથા એકાતરૂપ મિથ્યાત્વ મળે છે અભવ્યને આ વ્યવહારનયના પક્ષનો આશય સર્વથા કદી પણ મળતો જ નથી ૨૭૫

હવે પૂછે છે કે “નિશ્ચયનય વડે નિષેધ (અર્થાત્ નિષેધાવાયોગ્ય) જે વ્યવહારનય, અને વ્યવહારનયનો નિષેધક જે નિશ્ચયનય—તે બન્ને નયો કેના છે?” એવું પૂછનામા આનતા વ્યવહાર અને નિશ્ચયનય સ્વરૂપ કહે છે—

આયારાદી ણાણ જીવાત્તી દમણ ચ વિણેય ।

છજીવણિક ચ તહા મળહ ચરિત્ત તુ વવહારો ॥ ૨૭૬ ॥

આદા મુ મજ્જા ણાણ આદા મે દમણ ચરિત્ત ચ ।

આદા પચ્ચમ્માણ આદા મે સવરો જોગો ॥ ૨૭૭ ॥

‘આચાર’ આદિ જ્ઞાન છે, જીવાદિ દર્શન બાહ્યનું,
પદ્મજીવનિમાય ચરિત છે,—એ કથન નય વ્યવહારનું ૨૭૬
મુજ આત્મ નિશ્ચય જ્ઞાન છે, મુજ આત્મ દર્શન ચર્ચિત છે,
મુજ આત્મ પ્રત્યાખ્યાન ને મુજ આત્મ સંવર યોગ છે ૨૭૭

પ્રાચારાદિ જ્ઞાન જીવાદિ દર્શન ચ વિજ્ઞેયમ્
પત્ત્વીવનિકાય ચ તથા ધણતિ ચરિત્ર તુ વ્યવહારઃ ॥ ૨૭૬ ॥
પ્રાત્મા મત્તુ મમ જ્ઞાનમાત્મા મે દર્શન ચરિત્ર ચ ।
પ્રાત્મા પ્રત્યાગ્યાનમાત્મા મે સવરો યોગઃ ॥ ૨૭૭ ॥

અન્યથાર્થ — [પ્રાચારાદિ] આચારાગ આદિ શાસ્ત્રો તે [જ્ઞાન] જ્ઞાન છે, [જીવાદિ] જીવ આદિ તત્ત્વો તે [દર્શન વિજ્ઞેય ચ] દર્શન બાહ્યતુ [ચ] અને [પત્ત્વીવનિકાય] ॥ જીવનિકાય તે [ચરિત્ર] ચારિત્ર છે—[તથા તુ] એમ તે [વ્યવહાર ધણતિ] વ્યવહારનય કહે છે

[જલુ] નિશ્ચયથી [મમ આત્મા] મારો આત્મા જ [જ્ઞાન] જ્ઞાન છે, [મે આત્મા] મારો આત્મા જ [દર્શન ચરિત્ર ચ] દર્શન અને ચારિત્ર છે, [આત્મા] મારો આત્મા જ [પ્રત્યાગ્યાન] પ્રત્યાગ્યાન છે, [મે આત્મા] મારો આત્મા જ [સવર યોગ] સવર અને યોગ (સમાધિ, ધ્યાન) છે

ટીકા—આચારાગ આદિ શબ્દશ્રુત તે જ્ઞાન છે કારણ કે તે (શબ્દશ્રુત) જ્ઞાનનો આશ્રય છે, જીવ આદિ નન પદાર્થો દર્શન છે કારણ કે તે (નન પદાર્થો) દર્શનનો આશ્રય છે, અને જીવ નિકાય ચારિત્ર છે કારણ કે તે (જીવ નિકાય) ચારિત્રનો આશ્રય છે, એ પ્રમાણે વ્યવહાર છે શુદ્ધ આત્મા જ્ઞાન છે કારણ કે તે (શુદ્ધ આત્મા) જ્ઞાનનો આશ્રય છે, શુદ્ધ આત્મા દર્શન છે કારણ કે તે દર્શનનો આશ્રય છે, અને શુદ્ધ આત્મા ચારિત્ર છે કારણ કે તે ચારિત્રનો આશ્રય છે, એ પ્રમાણે નિશ્ચય છે તેમા, વ્યવહારનય પ્રતિષેધ અર્થાત્ નિષેધ છે, કાચા કે આચારાગ આદિને જ્ઞાનાદિતુ આશ્રયપણુ અનેકાતિક છે—વ્યભિચારશુક્ત છે, (શબ્દશ્રુત આદિને જ્ઞાન આદિના આશ્રયસ્વરૂપે માનનામા વ્યભિચાર આવે છે કેમ કે શબ્દશ્રુત આદિ હોના છતાં જ્ઞાન આદિ નથી પણ હોતા, મારે વ્યવહારનય પ્રતિષેધ છે), અને નિશ્ચયનય વ્યવહારનયનો પ્રતિષેધ છે, કારણ કે શુદ્ધ આત્માને જ્ઞાન આદિતુ આશ્રયપણુ એકાતિક છે (શુદ્ધ આત્માને જ્ઞાનાદિના આશ્રય માનવામા વ્યભિચાર નથી કેમકે જ્યાં શુદ્ધ આત્મા હોય ત્યાં જ્ઞાન દર્શન-ચારિત્ર હોય જ છે) આ વાત હેતુ સહિત સમગ્રવચનામા આવે છે—

આચારાગ આદિ શબ્દશ્રુત એકાતે જ્ઞાનનો આશ્રય નથી, કારણ કે તેના (અર્થાત્ શબ્દશ્રુતના) સંસ્પાનમા પણ અલબ્ધોને શુદ્ધ આત્માના અભ્યાસને લીધે જ્ઞાનનો અભ્યાસ છે, જીવ આદિ નન પદાર્થો દર્શનનો આશ્રય નથી, કારણ કે તેમના સંસ્પાનમા પણ અલબ્ધોને શુદ્ધ આત્માના અભ્યાસને લીધે દર્શનનો અભ્યાસ છે, જીવ નિકાય ચારિત્રનો આશ્રય નથી, કારણ કે તેમના સંસ્પાનમા પણ અલબ્ધોને શુદ્ધ

ને સ્પર્શનથી ઉપરના પ્રેયેયક સુધીના ભોગભાવને પામે છે પરંતુ કદાપિ કર્મથી
પૂરો નથી તેથી તેને ભૂતાર્થ કર્મના શ્રદ્ધાનના અભાવને લીધે (સાચુ) શ્રદ્ધાન
જુદું નથી

આમ હોવાથી નિશ્ચયનય વડે વ્યવહારનયનો નિયેય યોગ્ય જ છે

ભાવાર્થ—અભવ્ય જીવને લેલજ્ઞાન થવાની યોગ્યતા નહિ હોવાથી તે
કર્મજન્યતાને જાણે છે પરંતુ જ્ઞાનચેતનાને જાણતો નથી, તેથી શુદ્ધ આત્મિક વર્તન
શ્રદ્ધાન તેને નથી તે શુદ્ધ કર્મને જ કર્મ સમજી શ્રદ્ધાન કરે છે તેથી તેના કાળ તરીકે
પ્રેયેયક સુધીના ભોગને પામે છે પરંતુ કર્મના ક્ષય થતો નથી આ રીતે સત્યાર્થ કર્મનું
શ્રદ્ધાન નહિ હોવાથી તેને શ્રદ્ધાન જ કહી શકાય નથી

આ પ્રમાણે વ્યવહારનયને આશ્રિત અભવ્ય જીવને જ્ઞાન-શ્રદ્ધાન નહિ હોવાથી
નિશ્ચયનય વડે કરનામા આનંદો વ્યવહારનો નિયેય યોગ્ય જ છે

અહીં એટલું વિશેષ જાણવું કે—આ હેતુનાદરે અનુભવપ્રમાણ થયે છે
તેથી તેમા ભવ્ય-અભવ્યનો અનુભવની અપેક્ષાએ નિર્ણય છે હવે જે આને અહેતુના
આગમ સાથે જોવાનીએ તો—અભવ્યને વ્યવહારનયના પક્ષનો સૂક્ષ્મ, કેનથીગમ્ય
આશય રહી જાય છે કે જે હાથરથને અનુભવગોચર નથી પણ હોતો, માત્ર સર્વજ્ઞદેવ
જાણે છે, એ રીતે કેનના વ્યવહારનો પક્ષ રહેનાથી તેને સર્વથા એકાતરૂપ મિથ્યાત્વ રહે
છે અભવ્યને આ વ્યવહારનયના પક્ષનો આશય મર્યાદા કરી પણ ખરો જ નથી ૨૭૫

હવે પૂછે છે કે “નિશ્ચયનય વડે નિર્ણય (અર્થાત્ નિયેયનાયોગ્ય) જે
વ્યવહારનય, અને વ્યવહારનયનો નિર્ણયક જે નિશ્ચયનય—તે બન્ને નયો કેના છે ?”
એવું પૂછનામા આનંદો વ્યવહાર અને નિશ્ચયનુ સ્વરૂપ કહે છે —

આયારાદી ણાણ જીવાદી દસણ ચ વિણ્ણેય ।

છજ્જીરણિક ચ તહા મણ્ઠ ચરિત્ત તુ વગ્ગહારો ॥ ૨૭૬ ॥

આદા મુ મજ્જ ણાણ આદા મે દસણ ચરિત્ત ચ ।

આદા પગ્ગસગ્ગાણ આદા મે સવરો જોમો ॥ ૨૭૭ ॥

‘આચાર’ આદિ જ્ઞાન છે, જીવાદિ દર્શન જાણવું,
પરિવર્તનકાર્ય ચરિત્ત છે,—એ કથન નય વ્યવહારનું ૨૭૬
મુજ આત્મ નિશ્ચય જ્ઞાન છે, મુજ આત્મ દર્શન ચરિત્ત છે,
મુજ આત્મ પ્રત્યાખ્યાન ને મુજ આત્મ સંવર યોગ છે ૨૭૭

બ્રાહ્મણાદિ જ્ઞાન જીવાદિ દર્શન ચ વિજ્ઞેયમ્
પદ્મજીવનિકાય ચ તથા મળતિ ચરિત્ર તુ વ્યવહારઃ ॥ ૨૭૬ ॥
આત્મા ચલુ મમ જ્ઞાનમાત્મા મે દર્શન ચરિત્ર ચ ।
આત્મા પ્રત્યાગ્યાનમાત્મા મે સરો યોગઃ ॥ ૨૭૭ ॥

અન્વયાર્થ — [બ્રાહ્મણાદિ] આચાર્યગ આદિ શાસ્ત્રો તે [જ્ઞાન] જ્ઞાન છે, [જીવાદિ] જીવ આદિ તત્ત્વો તે [દર્શન વિજ્ઞેય ચ] દર્શન બાહ્ય [ચ] અને [પદ્મજીવનિકાય] ૭ જીવ-નિકાય તે [ચરિત્ર] ચરિત્ર છે—[તથા તુ] એમ તે [વ્યવહાર મળતિ] બ્યવહારનય કહે છે

[ચલુ] નિશ્ચયથી [મમ આત્મા] મારો આત્મા જ [જ્ઞાન] જ્ઞાન છે, [મે આત્મા] મારો આત્મા જ [દર્શન ચરિત્ર ચ] દર્શન અને ચરિત્ર છે, [આત્મા] મારો આત્મા જ [પ્રત્યાગ્યાન] પ્રત્યાગ્યાન છે, [મે આત્મા] મારો આત્મા જ [સવર યોગ] સવર અને યોગ (સમાધિ, ધ્યાન) છે

ટીકા — આચાર્યગ આદિ શબ્દશ્રુત તે જ્ઞાન છે કારણ કે તે (શબ્દશ્રુત) જ્ઞાનનો આશ્રય છે, જીવ આદિ નવ પદાર્થો દર્શન છે કારણ કે તે (નવ પદાર્થો) દર્શનનો આશ્રય છે, અને ૭ જીવ નિકાય ચરિત્ર છે કારણ કે તે (૭ જીવ-નિકાય) ચરિત્રનો આશ્રય છે, એ પ્રમાણે બ્યવહાર છે શુદ્ધ આત્મા જ્ઞાન છે કારણ કે તે (શુદ્ધ આત્મા) જ્ઞાનનો આશ્રય છે, શુદ્ધ આત્મા દર્શન છે કારણ કે તે દર્શનનો આશ્રય છે, અને શુદ્ધ આત્મા ચરિત્ર છે કારણ કે તે ચરિત્રનો આશ્રય છે, એ પ્રમાણે નિશ્ચય છે તેમા, બ્યવહારનય પ્રતિષેધ અર્થાત્ નિષેધ છે, કારણ કે આચાર્યગ આદિને જ્ઞાનાદિતુ આશ્રયપણુ અનૈમતિક છે—વ્યલિચાર્યુક્ત છે, (શબ્દશ્રુત આદિને જ્ઞાન આદિના આશ્રયસ્વરૂપ માનનામા વ્યલિચાર આને છે કેમ કે શબ્દશ્રુત આદિ હોના છતા જ્ઞાન આદિ નથી પણ હોતા, મારે બ્યવહારનય પ્રતિષેધ છે), અને નિશ્ચયનય બ્યવહારનયનો પ્રતિષેધ છે, કારણ કે શુદ્ધ આત્માને જ્ઞાન આદિતુ આશ્રયપણુ એકાતિક છે (શુદ્ધ આત્માને જ્ઞાનાદિનો આશ્રય માનનામા વ્યલિચાર નથી કેમકે જ્યા શુદ્ધ આત્મા હોય ત્યા જ્ઞાન દર્શન-ચરિત્ર હોય જ છે) આ વાત હેતુ સહિત સમજવનામા આવે છે —

આચાર્યગ આદિ શબ્દશ્રુત એકાતે જ્ઞાનનો આશ્રય નથી, કારણ કે તેના (અર્થાત્ શબ્દશ્રુતના) સૂક્ષ્મનામા પણ અસબ્યોને શુદ્ધ આત્માના અભાવને દીપ્તિ જ્ઞાનનો અભાવ છે, જીવ આદિ નવ પદાર્થો દર્શનનો આશ્રય નથી, કારણ કે તેમાના સૂક્ષ્મનામા પણ અસબ્યોને શુદ્ધ આત્માના અભાવને દીપ્તિ દર્શનનો અભાવ છે, ૭ જીવ નિકાય ચરિત્રનો - , કારણ કે તેમા સૂક્ષ્મનામા પણ અભાવ

આત્માના અભાવને દીધે ચાગ્રિનો અભાવ છે. શુદ્ધ આત્મા જ જ્ઞાનનો આશ્રય છે, કારણ કે આચાર્યગ આદિ શબ્દશ્રુતના સંસ્થાનમાં કે અસંસ્થાનમાં તેના (અર્થાત્ શુદ્ધ આત્માના) સંસ્થાનથી જ જ્ઞાનનો સંસ્થાન છે. શુદ્ધ આત્મા જ દર્શનનો આશ્રય છે, કારણ કે જન આદિ નન પદાર્થોના સંસ્થાનમાં કે અસંસ્થાનમાં તેના (અર્થાત્ શુદ્ધ આત્માના) સંસ્થાનથી જ દર્શનનો સંસ્થાન છે, શુદ્ધ આત્મા જ ચાગ્રિનો આશ્રય છે, કારણ કે જ જન નિકાયના સંસ્થાનમાં કે અસંસ્થાનમાં તેના (અર્થાત્ શુદ્ધ આત્માના) સંસ્થાનથી જ ચાગ્રિનો સંસ્થાન છે.

ભાવાર્થ — આચાર્યગ આદિ શબ્દશ્રુતનું જાણવું, જનઆદિ નન પદાર્થોનું મદ્દાન કરવું તથા જ કાયના જનોની રક્ષા—એ સર્વ હોના હના અભિનયને જ્ઞાન, દર્શન, ચાગ્રિન નથી હોતા, તેથી વ્યવહારનય તો નિયમ્ય છે, અને શુદ્ધાત્મા હોય ત્યાં જ્ઞાન, દર્શન, ચાગ્રિન હોય જ છે, તેથી નિશ્ચયનય વ્યવહારનો નિયમક છે. આ શુદ્ધનય ઉપદેશ કહ્યો છે.

હવે આગળના કથનની સૂચનાનું કાવ્ય કહે છે —

(ઉપનિન)

રાગાદયો વચનિદાનમુક્તા-

સ્તે શુદ્ધચિન્માનમહોઽતિરિક્તા' ।

આત્મા પરો ના મિષ્ટુ તન્નિમિત્ત-

મિતિ પ્રણુનાઃ પુનરેવમાહ ॥ ૧૭૪ ॥

અર્થ — “રાગાદિકને જાણના કારણ કહ્યા અને વળી તેમને શુદ્ધચૈતન્યમાન નયોતિથી (અર્થાત્ આત્માવી) ભિન્ન કહ્યા, ત્યારે તે રાગાદિકનું નિમિત્ત આત્મા છે કે બીજું કોઈ? ’ એના (શિષ્યના) પ્રશ્નથી પ્રેરિત થના થકા આચાર્યભગવાન ફરીને આમ (નીચે પ્રમાણે) કહે છે ૨૭૬—૨૭૭

ઉપરના પ્રશ્નના ઉત્તરરૂપે આચાર્યભગવાન ગાથા કહે છે —

જહ ફલિહમણી સુદ્ધો જ સય પરિણમહ રાયમાર્હિ ।

રગિજ્જદિ અણ્ણેહિં દુ સો રત્તાદીહિં દન્વેહિ ॥ ૨૭૮ ॥

નયમ સ્ફટિકમણિ છે શુદ્ધ, રક્તરૂપે સ્વય નહિ પરિણમે,

પણ અન્ય જે રક્તાદિ દ્રવ્યો તે વડે રાતો બને, ૨૭૮

एवं णाणी मुद्धो ण सयं परिणमइ रायमार्द्धिहि ।

राइज्जदि अण्णेहि दु सो रागादीहि दोसेहि ॥ २७९ ॥

यथा स्फटिक्कमणि* शुद्धो न स्वय परिणमते रागागैः ।

रज्यतेऽन्यैस्तु स रक्तादिभिर्द्रव्यैः ॥ २७८ ॥

एव જ્ઞાની શુદ્ધો ન સ્વય પરિણમતે રાગાગૈઃ ।

રજ્યતેઽન્યૈસ્તુ મ રાગાદિભિર્દોષૈઃ ॥ ૨૭૯ ॥

અન્યથાર્થ — [યથા] જેમ [સ્ફટિકમણિ] સ્ફટિકમણિ [શુદ્ધ] શુદ્ધ હોનાથી [રાગાગૈઃ] રાગાદિરૂપે (રતાગ-આદિરૂપે) [સ્વય] પોતાની મેળે [ન પરિણમતે] પરિણમતો નથી [તુ] પરંતુ [અન્ય રક્તાદિભિઃ દ્રવ્ય] અન્ય રક્ત આદિ દ્રવ્યો વડે [સ] તે [રજ્યતે] રક્ત (રતો) આદિ દ્રવ્ય છે, [યજ] તેમ [જ્ઞાની] જ્ઞાની અર્થાત આત્મા [શુદ્ધ] શુદ્ધ હોનાથી [રાગાગૈઃ] રાગાદિરૂપે [સ્વય] પોતાની મેળે [ન પરિણમતે] પરિણમતો નથી [તુ] પરંતુ [અન્ય રાગાદિભિઃ દોષૈઃ] અન્ય ગાદિ દોષો વડે [સ] તે [રજ્યતે] ગાદિ દ્રવ્ય છે .

ટીકા — જેવી રીતે ખરેખર કેવળ (-એકલો) સ્ફટિકમણિ, પોતે પશુપ્રભ-સ્વભાવનાગો હોના છતા, પોતાને શુદ્ધસ્વભાવપણાને લીધે રાગાદિનુ નિમિત્તપણુ નહિ હોનાથી (અર્થાત પોતે પોતાને લાલાગ-આદિરૂપ પશુપ્રભનુ નિમિત્ત નહિ હોનાથી) પોતાની મેળે રાગાદિરૂપે પરિણમતો નથી, પરંતુ જે પોતાની મેળે રાગાદિભાવને પામતુ હોનાથી સ્ફટિકમણિને રાગાદિનુ નિમિત્ત થાય છે એના પરદ્રવ્ય વડે જ, શુદ્ધ-સ્વભાવથી શુદ્ધ થતો વડો જ, ગાદિરૂપે પશુપ્રભનાય છે, તેવી રીતે ખરેખર કેવળ (-એકલો) આત્મા, પોતે પશુપ્રભ સ્વભાવનાગો હોના છતા, પોતાને શુદ્ધસ્વભાવપણાને લીધે રાગાદિનુ નિમિત્તપણુ નહિ હોનાથી (અર્થાત પોતે પોતાને ગાદિરૂપે પરિણમતુ નિમિત્ત નહિ હોનાથી) પોતાની મેળે ગાદિરૂપે પરિણમતો નથી, પરંતુ જે પોતાની મેળે ગાદિભાવને પામતુ હોનાથી આત્માને ગાદિનુ નિમિત્ત થાય છે એના પરદ્રવ્ય વડે જ, શુદ્ધસ્વભાવથી શુદ્ધ થતો વડો જ, રાગાદિરૂપે પશુપ્રભનાય છે — આવો વસ્તુનો સ્વભાવ છે

એમ 'જ્ઞાની' પણ છે શુદ્ધ, ગાદિરૂપે સ્વય નહિ પરિણમે,
પણુ અન્ય જે રાગાદિ દોષો ને વડે ગાદિ અને ૨૭૯

ભાવાર્થ — સ્ફુટિકાભિ પાતે તો કેવળ એકમાત્ર શુદ્ધ જ છે, તે પરિણમન સ્વભાવનાગો હોના છતાં એવો પાનાની મળે લાવાગ-આદિરૂપે પરિણમનો નથી પરંતુ લાવ આદિ પરદ્રવ્યના નિમિત્તે (અર્થાત્ અવ્ય લાવાગ-આદિરૂપે પરિણમના એના પરદ્રવ્યના નિમિત્તે) લાવાગ આદિરૂપે પરિણમે છે તેવી રીતે આત્મા પાતે તો શુદ્ધ જ છે, તે પરિણમનસ્વભાવનાગો હોના છતાં એકલો પાનાની મળે રાગાદિરૂપે પરિણમનો નથી પરંતુ રાગાદિરૂપે પરદ્રવ્યના નિમિત્તે (અર્થાત્ અવ્ય રાગાદિરૂપે પરિણમતા એના પરદ્રવ્યના નિમિત્તે) રાગાદિરૂપે પરિણમે છે આરો વસ્તુનો જ અવભાવ છે, તેમા અન્ય કોઈ તત્ત્વને અનુમાન નથી

હવે આ અર્થતુ કથારૂપે કા થ કહે છે —

(ઉપગતિ)

ન જાનુ રાગાદિનિમિત્તમાવ-
માત્માત્મનો યાતિ યયાર્કર્કાતં ।
તસ્મિન્નિમિત્ત પરસગ એવ
વસ્તુસ્વભાવોઽપ્યમુદેતિ તાવત્ ॥ ૧૭૫ ॥

અર્થ — સૂર્યકાતમગિની માત્રક (અર્થાત્ જેમ સૂર્યકાતમગિ પાનાથી જ અગ્નિરૂપે પરિણમતો નથી, તેના અગ્નિરૂપે પરિણમનમા સૂર્યતુ મિમ નિમિત્ત છે, તેમ) આત્મા પાતાને રાગાદિકતુ નિમિત્ત કદી પહોં થતો નથી, તેમા નિમિત્ત પરસગ જ (-પરદ્રવ્યનો સગ જ) છે — આરો વસ્તુસ્વભાવ પ્રકાશમાન છે (સદાય વસ્તુનો આરો જ સ્વભાવ છે, કોઈએ કરેલો નથી)

‘આના વસ્તુસ્વભાવને જાણતો જાણી શકાતો પાતાના કરતો નથી’ એના અર્થનો, આગળની ગાથાની સૂચનારૂપે સ્થોક હવે કહે છે —

(અનુકુપ)

ઈતિ વસ્તુસ્વભાવ સ્વ જ્ઞાની જાનાતિ તેન ॥ ।
રાગાર્દાત્માત્મનઃ કુર્પાન્નાર્તો મવતિ કારક ॥ ૧૭૬ ॥

અર્થ — જેવા પાતાના વસ્તુસ્વભાવને જાણી જાણે છે તેથી તે રાગાદિકને પાતાના કરતો નથી, તેની તે (રાગાદિકનો) કર્તા નથી ૨૭/—૨૭૬

હવે, એ પ્રમાણે જ ગાથામા કહે છે —

જ ય રાયદોસમોહ કુલ્લદિ જાણી કસાયમાવ વા ।

સયમપ્પણો જ સો તેજ કારગો તેમિ માવાજ ॥ ૨૮૦ ॥

ન ચ રાગદ્વેષમોહ કરોતિ જ્ઞાની સ્પાયમાવ જા ।

સ્વયમાત્મનો ન સ તેજ કારસ્તેષા ભાવાનામ્ ॥ ૨૮૦ ॥

અન્યથાર્થ — [જ્ઞાની] જ્ઞાની [રાગદ્વેષમોહ] રાગદ્વેષમોહને [વા કપાયમાવ] કે કપાયમાવને [સ્વય] પોતાની મેળે [આત્મન] પોતામા [ન ચ કરોતિ] કરતો નથી [તેજ] તેવી [સ] તે, [તેષા માગના] તે ભાવોના [કારક ન] નાગર અર્થાત્ કર્તા નથી

ટીકા — યથાક્ત (અર્થાત્ જેવો કહ્યો તેવા) વસ્તુસ્વભાવને જાણતો જ્ઞાની (પોતાના) શુદ્ધસ્વભાવથી જ ચ્યુત થતો નથી તેથી રાગ-દ્વેષ-મોહ આદિ ભાવોરૂપે પોતાની મેળે પશ્ચિમભૂતો નથી અને પર વડે પણ પરિપામાતો નથી, મારે કે કોટકીણું એક જાણકભાવસ્વરૂપ જ્ઞાની રાગ-દ્વેષ-મોહ આદિ ભાવોના અર્થાત્ જ છે—એવો નિયમ છે

ભાવાર્થ — આત્મા જ્ઞાની યથા ત્યાગે વસ્તુનો એવો સ્વભાવ જાણે કે ‘આત્મા પોતે તો શુદ્ધ જ છે—દ્રવ્ય-દ્રિષ્ટિએ અપશ્ચિમનસ્વરૂપ છે, પર્યાય-દ્રિષ્ટિએ પર-દ્રવ્યના નિમિત્તની ગગાદિરૂપે પરિપ્રે છે,’ મારે હવે જ્ઞાની પોતે તે ભાવોના કર્તા થતો નથી, ઉદયો આવે તેમના જ્ઞાતા જ છે

‘આના વસ્તુસ્વભાવને અજ્ઞાની જાણતો નથી તેવી જ રાગાદિક ભાવોના કર્તા થાય છે’ એના અર્થનો, આગળની ગાથાની સૂચનિધરૂપ સ્થાન હવે કહે છે —

(અનુક્રુપ)

इति वस्तुस्वभाव स्व ज्ञानी वेत्ति तेन स ।

रागादीनात्मनः कुर्यादतो भवति कारकः ॥ ૧૭૭ ॥

અર્થ — એના પોતાના વસ્તુસ્વભાવને અજ્ઞાની જાણતો નથી તેથી તે રાગાદિકને (-ગગાદિભાવોને) પોતાના કરે છે, તેથી (તેમના) કર્તા થાય છે ૨૮૦

હવે આ અર્થની ગાથા કહે છે —

કદી રાગદ્વેષવિમોહ અગર કપાયભાવો નિજ વિષે

જાની સ્વય કગ્તો નથી, તેથી ન તત્કાલક કરે, ૨૮૦

રાયદ્વિ ય દોસદ્વિ ય કસાયક્રમ્મેસુ ચૈવ જે માવા ।
તેહિ દુ પરિણમતો રાયાર્ઠ વધદિ પુણો વિ ॥ ૨૮૧ ॥

રામે ચ દ્વેષ ચ કપાયકર્મસુ ચૈવ યે માવા ।

તૈમ્નુ પરિણમમાનો રાગાદીન્ રત્નાતિ પુનરપિ ॥ ૨૮૧ ॥

અન્વયાર્થ — [રામે ચ દ્વેષે ચ કપાયકર્મસુ ચૈવ] રામ, દ્વેષ અને કપાયકર્મો
હોતા (અર્થાત્ તેમને ઉત્પન્ન થતા) [યે માવા] જે ભાવો થાય છે [નૈ તુ] તે રૂપે
[પરિણમમાન] પરિણમતો અજ્ઞાની [રાગાદીન્] રાગાદિકને [પુનરપિ] ફરીને પણ
[વત્તાતિ] બાંધે છે

ટીકા — યથોક્ત વસ્તુસ્વભાવને નહિ જાણતો અજ્ઞાની (પાત્રાના) શુદ્ધ
સ્વભાવથી અનાદિ સસારથી આડીને ન્યુત જ છે તેથી કર્મના ઉદયથી ઉત્પન્ન થતા
રાગદ્વેષભાહુલ્યે ભારોરૂપે પરિણમતો અજ્ઞાની રાગદ્વેષભાહુલ્યે ભારોના કર્તા થતો થકો
(કર્મોથી) બંધાય જ છે — એવો નિયમ છે

ભાવાર્થ — અજ્ઞાની વસ્તુના સ્વભાવને તો યથાર્થે જાણતો નથી અને
કર્મના ઉદયથી જે ભારો બાધ છે તેમને પાત્રાના મધ્યસ્થને પરિણમે છે, માટે તેમને
કર્તા થયા થકો ફરી ફરી આગામી કર્મ બાંધે છે — એવો નિયમ છે ૨૮૧

“તેથી આમ ક્યું (અર્થાત્ પૂર્વોક્ત વસ્તુથી નીચે પ્રમાણે નહીં થયું)”
એમ હવે કહે છે —

રાયદ્વિ ય દોમદ્વિ ય કસાયક્રમ્મેસુ ચૈવ જે માવા ।
તેહિ દુ પરિણમતો રાયાર્ઠ વધદે ચેદા ॥ ૨૮૨ ॥

રામે ચ દ્વેષ ચ કપાયકર્મસુ ચૈવ યે માવા ।

તૈમ્નુ પરિણમમાનો રાગાદીન્ રત્નાતિ ચેનચિતા ॥ ૨૮૨ ॥

પણ રાગ-દ્વેષ-કપાયકર્મનિમિત્ત થાયે ભાવ ને,
તે રૂપ ને પ્રણમે, ફરી તે બાંધતો રાગાદિને ૨૮૧
એમ રાગદ્વેષ-કપાયકર્મનિમિત્ત થાયે ભાવ ને,
તે રૂપ આત્મા પરિણમે, તે બાંધતો રાગાદિને ૨૮૨

અન્વયાર્થ:—[રાગે ચ દ્વેષે ચ કપાયકર્મસુ ચૈવ] ગગ, દ્વેષ અને કપાયકર્મો હોતા (અર્થાત્ તેમનો ઉદય થતા) [યે માવા] જે ભાવો થાય છે [તે તુ] તે રૂપે [પરિણમમાન] પન્નિભતો વડો [ચેતયિતા] આત્મા [રાગાદીન] રાગાદિકને [વદ્ધાતિ] આવે છે

ટીકા—ખડેખર અજ્ઞાનીને, પુદ્ગલકર્મ જેમણે નિમિત્ત છે એના જે આ રાગદ્વેષભોહાદિ પરિણામો છે, તેઓ જ રૂગીને ગગદ્વેષભોહાદિ પન્નિભામણ નિમિત્ત જે પુદ્ગલકર્મ તેના બંધન કાળુ છે

ભાવાર્થ—અજ્ઞાનીને કર્મના નિમિત્તે જે ગગદ્વેષભોહુ આદિ પન્નિભામણ થાય છે તેઓ જ રૂગીને આગામી કર્મબંધન કાળુ થાય છે ૨૮૨

હવે પૂછે છે કે આત્મા રાગાદિકના અકારક જ ગી રીતે છે? તેનું સમાધાન (આગમનુ પ્રમાણ આપીને) કરે છે—

અપડિકમણં દુવિહ અપચ્ચલાણ તહેવ વિણ્ણેયં ।
 ઇણુવણ્ણેય ય અકારઓ વણ્ણિઓ ચેયા ॥ ૨૮૩ ॥
 અપડિકમણં દુવિહ દવ્વે ભાવે તહા અપચ્ચલાણ ।
 ઇણુવણ્ણેય ય અકારઓ વણ્ણિઓ ચેયા ॥ ૨૮૪ ॥
 જાવ અપડિકમણ અપચ્ચલાણ ચ દવ્વભાવાણ ।
 કુવ્વડ આદા તાવ કત્તા સો હોડ ણાયવ્વો ॥ ૨૮૫ ॥

અણુપ્રતિક્રમણ દ્વયવિધ, અણુપચ્ચલાણ પણ દ્વયવિધ છે,
 —આ રીતના ઉપદેશથી વર્ણ્યો અકારક જીવને ૨૮૩
 અણુપ્રતિક્રમણ બે—દ્રવ્યભાવે, એમ આણુપચ્ચલાણ છે,
 —આ રીતના ઉપદેશથી વર્ણ્યો અકારક જીવને ૨૮૪.
 અણુપ્રતિક્રમણ વળી એમ આણુપચ્ચલાણ દ્રવ્યનુ, ભાવનુ,
 આત્મા કરે છે ત્યાં લગી કર્તા બને છે તાણુ ૨૮૫

અપ્રતિક્રમણ દિવિધમપ્રત્યાખ્યાન નથૈવ વિજ્ઞેષમ્ ।
 एतेनोपदेशेन चाकारसो वर्णितश्चेतयिता ॥ २८३ ॥
 અપ્રતિક્રમણ દિવિધ દ્રવ્યે માત્રે તથાપ્રત્યાખ્યાનમ્ ।
 एतेनोपदेशेन चाकारसो वर्णितश्चेतयिता ॥ ૨૮૪ ॥
 ચારદપ્રતિક્રમણમપ્રત્યાખ્યાન ચ દ્રવ્યમાયયોઃ ।

ક્રોત્યાપ્ત્યા તાવન્દર્શાં સ ભવતિ જ્ઞાતવ્ય ॥ ૨૮૫ ॥
 અન્યથાર્થે—[અપ્રતિક્રમણ] અપ્રતિક્રમણ [દિવિધ] બે પ્રકારેનું [તથા
 एत] તેમ જ [અપ્રત્યાખ્યાન] અપ્રત્યાખ્યાન બે પ્રકારેનું [વિજ્ઞેષ] જાણવું,—
 [एतेन उपदेशेन च] આ ઉપદેશથી [चेतयिता] આત્મા [अकारक वर्णित] અકારક વર્ણવેલ
 અકારક વર્ણવેલ આત્મા આત્મા છે

[અપ્રતિક્રમણ] અપ્રતિક્રમણ [દિવિધ] બે પ્રકારેનું છે—[દ્રવ્યે માત્રે]
 દ્રવ્ય સંબંધી અને જ્ઞાન સંબંધી, [તથા અપ્રત્યાખ્યાન] તેથી રીતે અપ્રત્યાખ્યાન
 પણ બે પ્રકારેનું છે—દ્રવ્ય સંબંધી અને જ્ઞાન સંબંધી,—[एतेन उपदेशेन च] આ
 ઉપદેશથી [चेतयिता] આત્મા [अकारक वर्णित] અકારક વર્ણવેલ આત્મા આત્મા છે

[पातत्] જ્ઞાતમુધી [आत्मा] આત્મા [द्रव्यमाययो] દ્રવ્યનું અને જ્ઞાનનું
 [अप्रतिक्रमण च अप्रत्याख्यान] અપ્રતિક્રમણ તથા અપ્રત્યાખ્યાન [करोति] કરે છે
 [ज्ञायत्] જ્ઞાતમુધી [स] તે [कर्ता भवति] કર્તા થાય છે [ज्ञातव्य] જ્ઞેય જાણવું

ટીકા—આત્મા પાતાવી રાગાદિકને અકારક જ છે, કારણ કે, જો એમ ન
 હોય તો (અર્થાત્ જો આ આ પાતાવી જ રાગાદિકાઓનો કારક હોય તો) અપ્રતિક્રમણ
 અને અપ્રત્યાખ્યાનના દ્વિવિધપણાનો ઉપદેશ ખરી શકે નહિ અપ્રતિક્રમણ અને
 અપ્રત્યાખ્યાનનો જે અરેઅર દ્રવ્ય અને જ્ઞાનના બેદે દ્વિવિધ (બે પ્રકારનો) ઉપદેશ છે
 તે, દ્રવ્ય અને જ્ઞાનના નિમિત્ત નેમિત્તિકપણાને જાહેર કરતો થકો, આત્માના અકર્તાપણાને
 જ જાહેર છે માટે એમ નહીં થયું કે પરદ્રવ્ય નિમિત્ત છે અને આ માના રાગાદિકાઓ
 નેમિત્તિક છે જો એમ ન માનનામા આવે તો દ્રવ્ય અપ્રતિક્રમણ અને દ્રવ્ય અપ્રત્યા
 ખ્યાનનો કર્તાપણાના નિમિત્ત તરીકેનો ઉપદેશ નિરર્થક જ થાય, અને તે નિરર્થક થતા
 એક જ આત્માને રાગાદિકાઓનું નિમિત્તપણું આવી પડતા નિત્ય કર્તાપણાનો પ્રસંગ
 આનાથી મોકળો બચાવ કરે માટે પરદ્રવ્ય જ આત્માને રાગાદિકાઓનું નિમિત્ત હો
 અને એમ હોના, આત્મા રાગાદિકાઓ અકારક જ છે એમ સિદ્ધ થયું (આ રીતે જોકે
 આત્મા રાગાદિકાઓ અકારક જ છે) તોપણ જ્ઞાતમુધી તે નિમિત્તાભૂત દ્રવ્યને (પરદ્રવ્યને)

પ્રતિક્રમતો નથી તથા પચખતો નથી (અર્થાત્ જ્યાંયુધી નિમિત્તભૂત દ્રવ્યનું પ્રતિક્રમણ તથા પચખાણ કરતો નથી) ત્યાંયુધી નૈમિત્તિકભૂત ભાવને (—રાગાદિભાવને) પ્રતિક્રમતો નથી તથા પચખતો નથી, અને જ્યાંયુધી ભાવને પ્રતિક્રમતો નથી તથા પચખતો નથી ત્યાંયુધી કર્તા જ છે, જ્યારે નિમિત્તભૂત દ્રવ્યને પ્રતિક્રમે છે તથા પચખે છે ત્યારે જ નૈમિત્તિકભૂત ભાવને પ્રતિક્રમે છે તથા પચખે છે, અને જ્યાંયે ભાવને પ્રતિક્રમે છે તથા પચખે છે ત્યારે સાક્ષાત્ અકર્તા જ છે

ભાવાર્થ —અતીત કાળમાં જે પરદ્રવ્યોનું મહણ કર્યું હતું તેમને વર્તમાનમાં સારા જાળવા, તેમના સંસ્કાર રહેના, તેમના પ્રત્યે મમત્વ રહેવું, તે દ્રવ્ય અપ્રતિક્રમણ છે અને તે પરદ્રવ્યોના નિમિત્તે જે ગગાદિભાવો થયા હતા તેમને વર્તમાનમાં ભવા જાળવના, તેમના સંસ્કાર રહેવા, તેમના પ્રત્યે મમત્વ રહેવું, તે ભાવ અપ્રતિક્રમણ છે તેવી રીતે આગામી કાળ સંબંધી પરદ્રવ્યોની વાછા ગખવી, મમત્વ ગખવું, તે દ્રવ્ય અપ્રત્યાખ્યાન છે અને તે પરદ્રવ્યોના નિમિત્તે આગામી કાળમાં થનારા જે ગગાદિભાવો તેમની વાછા રાખવી, મમત્વ રાખવું, તે ભાવ અપ્રત્યાખ્યાન છે આમ દ્રવ્ય અપ્રતિક્રમણ ને ભાવ અપ્રતિક્રમણ તથા દ્રવ્ય અપ્રત્યાખ્યાન ને ભાવ અપ્રત્યાખ્યાન—એવો જે અપ્રતિક્રમણ અને અપ્રત્યાખ્યાનનો એ પ્રચરનો ઉપદેશ છે તે દ્રવ્ય-ભાવના નિમિત્ત-નૈમિત્તિકભાવને જાણવે છે મારે એમ કહ્યું કે પરદ્રવ્ય તો નિમિત્ત છે અને રાગાદિભાવો નૈમિત્તિક છે આ રીતે આત્મા રાગાદિભાવોને અન્યમેવ નહિ કરતો હોનાથી તે રાગાદિ-ભાવોનો અર્થ જ છે એમ સિદ્ધ થયું આ પ્રમાણે જોકે આ આત્મા રાગાદિભાવોનો અર્થ જ છે તોપણ જ્યાંયુધી તેને નિમિત્તભૂત પરદ્રવ્યના અપ્રતિક્રમણ-અપ્રત્યાખ્યાન છે ત્યાંયુધી તેને રાગાદિભાવોના અપ્રતિક્રમણ-અપ્રત્યાખ્યાન છે, અને જ્યાંયુધી રાગાદિભાવોના અપ્રતિક્રમણ-અપ્રત્યાખ્યાન છે ત્યાંયુધી તે રાગાદિભાવોના કર્તા જ છે, જ્યારે તે નિમિત્તભૂત પરદ્રવ્યના પ્રતિક્રમણ-પ્રત્યાખ્યાન કંઈ ત્યારે તેને નૈમિત્તિક રાગાદિભાવોના પણ પ્રતિક્રમણ-પ્રત્યાખ્યાન થઈ જાય છે, અને જ્યારે રાગાદિભાવોના પ્રતિક્રમણ-પ્રત્યાખ્યાન થઈ જાય છે ત્યારે તે સાક્ષાત્ અકર્તા જ છે ૨/૩-૨૮૫

હવે દ્રવ્ય અને ભાવના નિમિત્ત નૈમિત્તિકપણાનું ઉદાહરણ કહે છે —

આધાકમ્માર્ઠયા પુરુગલદન્વસ્સ જે હમે દોસા ।

કહ તે કુન્વઙ્ગ જાણી પરદન્વગુણા ઉ જે ણિન્ન ॥ ૨૮૬ ॥

આધાકરમ ઇત્યાદિ પુરુગલદ્રવ્યના આ દોષ ને,
તે કેમ 'જ્ઞાની' કરે સદા પરદ્રવ્યના જે ગુણ છે? ૨૮૬.

આધાકર્મં ઉદેસિય ચ પુગલમયં ડમ દ્વવ ।
ફહ ત મમ હોઢ કય જ ણિચમચેયણ ઉત્ત ॥ ૨૮૭ ॥

અધર્મમાયા. પુદ્ગલદ્રવ્યસ્ય ચ ડમે દોષા ।

કય તાનુ કરોતિ જ્ઞાની પરદ્રવ્યગણાસ્તુ યે નિત્યમ્ ॥ ૨૮૬ ॥

અધર્મોગિર ચ પુદ્ગલમયમિદ દ્રવ્ય ।

કયં તન્મમ ભવતિ જ્ઞત યત્તિન્યમચેતનમુક્તમ્ ॥ ૨૮૭ ॥

અન્વયાર્થ—[મઘ કર્મમાયા ચેત્તમે] અધર્મ આદિ જે આ [પુદ્ગલદ્રવ્યસ્ય દોષા] પુ.ગવદ્રવ્યના દોષો છે (તેમને જ્ઞાની અર્થાત્ આત્મા કરતો નથી,) [તાનુ] તેમને [જ્ઞાની] જ્ઞાની અર્થાત્ આત્મા [કય કરોતિ] કેમ કરે [યેતુ] કે જે [નિત્ય] સદા [પરદ્રવ્યગણા] પરદ્રવ્યના ગુણો છે ?

મઠે [અધર્મ ઉદેશિક ચ] અધર્મ અને ઉદેશિક [દ્વવ] એણે આ [પુદ્ગલમય દ્રવ્ય] પુ.ગવદ્રવ્ય દ્રવ્ય છે (તે મારું કંઈ થતું નથી,) [તદ્] તે [મમ જ્ઞત] મારું કંઈ [કય ભવતિ] કેમ થાય [યદ્] કે જે [નિત્ય] સદા [અચેતન ઉક્ત] અચેતન કહેનારો આપે છે ?

ટીકા—જેમ અધર્મથી નીપજેલું અને ઉદેશથી નીપજેલું એણે જે નિમિત્તભૂત (આહાર આદિ) પુ.ગવદ્રવ્ય તેને નહિ પચખતો આત્મા (-મુનિ) નૈમિત્તિકભૂત બંધનને પચખતો (ત્યાગતો) નથી, તેમ સમસ્ત પરદ્રવ્યને નહિ પચખતો (નહિ ત્યાગતો) આત્મા તેના નિમિત્તે થતા બંધનને પચખતો (ત્યાગતો) નથી વળી, “અધર્મ આદિ જે પુ.ગવદ્રવ્યના દોષો તેમને આત્મા ખરેખર કરતો નથી કારણ કે તેઓ પરદ્રવ્યના પરિણામ હોનારી તેમને આત્માના મર્ચખણાને અભાવ છે, મઠે અધર્મ અને ઉદેશિક એણે જે પુ.ગવદ્રવ્ય તે મારું કંઈ નથી કારણ કે તે નિત્ય અચેતન હોનાથી તેને મારા કાર્યખણાને અભાવ છે,”—જેમ તત્ત્વજ્ઞાનપૂર્વક નિમિત્તભૂત પુ.ગવદ્રવ્યને પચખતો આત્મા (-મુનિ) જેમ નૈમિત્તિકભૂત બંધનને પચખે છે, તેમ સમસ્ત પરદ્રવ્યને પચખતો (ત્યાગતો) આત્મા તેના નિમિત્તે થતા બંધનને પચખે છે આ પ્રમાણે દ્રવ્ય અને બંધનને નિમિત્ત નૈમિત્તિકમ્પણ છે

ઉદેશી તેમ જ અધર્મમાં પૌદ્ગલિક આ દ્રવ્ય જે,
તે કેમ મુજકૃત હોય નિત્ય અણુવ ભાખ્યું જેહને ? ૨૮૭

સાવાર્થ —અહીં અપકર્મ અને ઉદ્દેશિક આહારના દૃષ્ટાન્તથી દ્રવ્ય અને ભાવનું નિમિત્ત નૈમિત્તિકપણું દર્શ કર્યું છે

જે પાપકર્મથી આહાર નીપજે તે પાપકર્મને અપકર્મ કહેવામા આવે છે, તેમ જ તે આહારને પણ અપકર્મ કહેવામા આવે છે જે આહાર, પ્રદુષા સ્નાના નિમિત્તે જ બનાવનામા આવ્યો હોય તેને ઉદ્દેશિક કહેવામા આવે છે આના (અપકર્મ અને ઉદ્દેશિક) આહારને જેણે પચ્યો નથી તેણે તેના નિમિત્તે થતા ભાવને પચ્યો નથી અને જેણે તત્ત્વજ્ઞાનપૂર્વક તે આહારને પચ્યો છે તેણે તેના નિમિત્તે થતા ભાવને પચ્યો છે આ રીતે સમસ્ત દ્રવ્યને અને ભાવને નિમિત્ત નૈમિત્તિકભાવ બાબતે જે પદ્ધત્યને પ્રદુષા કહે છે તેને ગણાદિભાવે પણ વાધ છે, તે તેમને કર્તા પણ થાય છે અને તેથી કર્મના બીજા પણ કહે છે, ત્યાંજે આત્મા જ્ઞાની થાય છે ત્યાંજે તેને કાર્ય પ્રદુષા સ્નાનો રાગ નથી, તેવી ગણાદિષ્ટ પશ્ચિમન પણ નથી અને તેથી આગામી બીજા પણ નથી એ રીતે જ્ઞાની પદ્ધત્યને કર્તા નથી

હવે આ અર્થનું કળગરૂપ કાન્ય કહે છે, જેમા પદ્ધત્યને ત્યાગનાનો ઉપદેશ કહે છે —

(શાંદિયવિધીકૃત)

इत्यालोच्य त्रिमेव्य तत्किल परद्रव्य समग्र बलात्

तन्मूला बहुभावसततिषिमासुद्वर्तुकाः समम् ।

आत्मान समुपैति निर्भरवद्वर्णैरुसविश्रुत

येनोन्मूलितमथ एष भगवानात्मात्मनि स्फूर्जति ॥ ૧૭૮ ॥

અર્થ —આમ (પદ્ધત્યનું અને પોતાના ભાવનું નિમિત્ત-નૈમિત્તિકપણું) વિચારીને, પદ્ધત્ય જેનું મૂળ છે એવી આ બધું ભાવોની સતતિને એકીમાથે ઉખેડી નાખવાને સ્વતંત્ર પુરુષ, તે સમસ્ત પદ્ધત્યને બળથી (-ઉઘમથી, પગમથી) સિત કરીને (-ત્યાગીને), અતિશયપણે નહેતું (-ગણાદી) જે પૂર્ણ એક મ વેદન તેનારી યુક્ત એના પોતાના આત્માને પામે છે, કે જેવી જેણે કર્મબંધનને મૂળથી ઉખેડી નાખ્યું છે એવો આ ભગવાન આત્મા પોતામા જ (-આત્મામા જ) સ્ફુગ્યમાન થાય છે

સાવાર્થ —પદ્ધત્યનું અને પોતાના ભાવનું નિમિત્ત-નૈમિત્તિકપણું જાણી સમસ્ત પદ્ધત્યને બિન્ન સ્વભાવ —ત્યાગવામા આવે ત્યાંજે સમસ્ત ગણાદિભાવોની સતતિ સ્પર્શ જાય છે અને ત્યાંજે આત્મા પોતાનો જ અનુસર સ્વતંત્ર થકો કર્મના બંધનને કાપી પોતામા જ પ્રવેશે છે મારે જે પોતાનું દ્વિત આપું છે તે એનું દેન

અન્વયાર્થ — [યથા] જેમ [વધનવદ્] બધનથી બધાયેલા પુરુષ [વધાન્ ચિત્તયન્] બધોના વિચાર કરનાથી [વિમોક્ષ ન પ્રાપ્નોતિ] મોક્ષ પામતો નથી (અર્થાત્ બધથી છૂટતો નથી), [તથા] તેમ [જીવ અપિ] છવ પણ [વધાન્ ચિત્તયન્] બધોના વિચાર કરનાથી [વિમોક્ષ ન પ્રાપ્નોતિ] મોક્ષ પામતો નથી

ટીકા.—‘બધ સબધી વિચારશૂબ્ધા મોક્ષનુ કારણ છે’ એમ બીજા ક્રેવાક કહે છે, તે પા. અસત્ છે, કર્મથી બધાયેવાને બધ સબધી વિચારની શૂબ્ધા મોક્ષનુ કારણ નથી, કેમ કે જેમ બેડી આઠી બધાયેવાને તે બધ સબધી વિચાર-શૂબ્ધા (-વિચારની પરપરા) બધથી છૂટવાનુ કારણ નથી તેમ કર્મથી બધાયેવાને કર્મબધ સબધી વિચારશૂબ્ધા કર્મબધથી છૂટવાનુ કારણ નથી આથી (અર્થાત્ કથનથી), કર્મબધ સબધી વિચારશૂબ્ધાત્મક વિશુદ્ધ (શુભ) ધર્મધ્યાન વડે જેમની યુદ્ધિ અર્થ છે તેમને સમજાવવામા આવે છે

ભાવાર્થ — કર્મબધની ચિંતામા મન લાગ્યુ રહે તો પણ મોક્ષ થતો નથી એ તો ધર્મધ્યાનરૂપ શુભ પરિણામ છે જેઓ કેવળ શુભ પરિણામથી જ મોક્ષ માને છે તેમને અહીં ઉપદેશ છે કે—શુભ પરિણામથી મોક્ષ થતો નથી ૨૯૧

“(જે બધના સ્વરૂપના જ્ઞાનમાત્રથી પણ મોક્ષ નથી અને બધના વિચાર કરવાથી પણ મોક્ષ નથી) તો મોક્ષનુ કારણ કયુ છે?” એમ પૂછનામા આવતા હુવે મોક્ષનો ઉપાય કહે છે—

જહ વધે છિત્તૃણ ય વધણવદ્દો ડ પારડ વિમોક્સ ।

તહ વધે છિત્તૃણ ય જીવો સપાવડ વિમોક્સ ॥ ૨૧૨ ॥

યથા વગાદિત્ત્વા ન રધનરદ્ધસ્તુ પ્રાપ્નોતિ વિમોક્ષ્ ।

તથા રગાદિત્ત્વા ચ જીવ સપાપ્નોતિ વિમોક્ષ્ ॥ ૨૧૨ ॥

અન્વયાર્થ — [યથા ચ] જેમ [વધનવદ્ તુ] બધનથી બધાયેલા પુરુષ [વધાન્ છિત્વા] બધોને છેદીને [વિમોક્ષ પ્રાપ્નોતિ] મોક્ષ પામે છે, [તથા ચ] તેમ [જીવ] છવ [વધાન્ છિત્વા] બધોને છેદીને [વિમોક્ષ પ્રાપ્નોતિ] મોક્ષ પામે છે

બધન મહી જે બધ તે નર બધહેનથી છૂટે,

ત્યમ છવ પણ બધો તણુ છેદન કરી મુક્તિ લહે ૨૯૨

ટીકા —કર્મથી બંધાયેલાને બંધનો છે. મોક્ષનું કારણ છે, કેમ કે જેમ બેડી આદિથી બંધાયેલાને બંધનો છે. બંધ થઈ છૂટવાનું કારણ છે તેમ કર્મથી બંધાયેલાને કર્મબંધનો છે. કર્મબંધથી છૂટવાનું કારણ છે આથી (-આ કથનથી), પૂર્વે કહેલા બંનેને (-જેઓ બંધના સ્વરૂપના જ્ઞાનભાગથી સતુષ્ટ છે તેમને અને જેઓ બંધના વિચાર કર્યા કરે છે તેમને-) આત્મા અને બંધના દ્વિધાકરણમા વ્યાપાર કરાવનામા આવે છે (અર્થાત્ આત્મા અને બંધને જુદા જુદા કરના પ્રત્યે લગાડવામા—જોડવામા—ઉદ્ધમ કરાવવામા આવે છે) ૨૬૨

‘માત્ર આ જ (અર્થાત્ બંધનો છે જ) મોક્ષનું કારણ કેમ છે?’ એમ પૂછનામાં આવતા હવે તેનો ઉત્તર કહે છે —

વધાણ ચ સહાવ વિયાણિઓ અણ્ણો સહાવ ચ ।

વવેસુ જો વિરજ્જદિ સો કમ્મવિમોક્ષણ કુણ્ઠે ॥ ૨૧૩ ॥

ગયાના ચ સ્વભાવ વિજ્ઞાયાત્મનાઃ સ્વભાવ ચ ।

ગ્રંથેષુ યો વિરજ્યતે સ કર્મવિમોક્ષણ કરોતિ ॥ ૨૧૩ ॥

અન્વયાર્થ —[વધાનાં સ્વભાવ ચ] બંધોના સ્વભાવને [આત્મન સ્વભાવ ચ] અને આત્માના સ્વભાવને [વિજ્ઞાય] જાણીને [વંચેસુ] બંધો પ્રત્યે [ચ] જે [વિરજ્યતે] વિરક્ત થાય છે, [સ] તે [કર્મવિમોક્ષણ કરોતિ] કર્મથી મુકાય છે

ટીકા —જે, નિર્વિકારચૈતન્યમત્કારમાત્ર આત્મસ્વભાવને (આત્માના સ્વભાવને) અને તેને (અર્થાત્ આત્માને) નિકાર કરનારા એના બંધોના સ્વભાવને જાણીને, બંધોથી વિરક્ત છે, તે જ સર્વ કર્મથી મુકાય છે આથી (-આ કથનથી), આત્મા અને બંધનું દ્વિધાકરણ જ મોક્ષનું કારણ છે એવો નિયમ કરનામા આવે છે (અર્થાત્ આત્મા અને બંધને જુદા જુદા કરવા તે જ મોક્ષનું કારણ છે એમ નક્કી કરવામા આવે છે) ૨૬૩

‘આત્મા અને બંધ શા વડે દ્વિધા કરાય છે (અર્થાત્ કયા સાધન વડે જુદા કરી શકાય છે)?’ એમ પૂછનામા આવતા હવે તેનો ઉત્તર કહે છે —

બંધો તળો જાણી સ્વભાવ, સ્વભાવ જાણી આત્મનો,
જે બંધ માહી વિગ્રહ થાયે, કર્મમોક્ષ કરે અહો! ૨૬૩.

જીવો વધો ય તદા દિજ્જતિ મલમ્મણેહિં ણિયઠ્ઠિ ।

પણ્ણાછેદણ્ણાણં ડ ણિણ્ણા ણાણત્તમાપ્ણ્ણા ॥ ૨૧૪ ॥

જીવો વધત્ર તથા ડિજેતે સ્વપ્પણાભ્યા નિયતાભ્યામ્ ।

પ્રમાણેનકેન ત ણિના નાનાત્વમાપન્ના ॥ ૨૧૫ ॥

અન્યથાર્થ — [જીવ ચ તથા વધ] ૨૧૪ તથા બધ [નિયતાભ્યા રથ લક્ષણાભ્યા] નિયત સ્વપ્પણોથી (પોતપોતાના નિશ્ચિત લક્ષણોથી) [દિજેતે] છેદાય છે, [પ્રમાણેદનકેન] પ્રમાણથી છીછી વડે [ણિણી તુ] છેવામાં આપતા [નાનાત્વ માપન્ના] તેઓ નાનાપણને પામે છે અર્થાત્ જુદા પડી જાય ॥

ટીકા — આત્મા અને બધને દ્વિધા કરનારૂં કાર્યમાં કર્તા જે આત્મા તેના કરજી સબધી મીમાસા કરનામાં આપતા, નિશ્ચયે (નિશ્ચયનયે) પોતાથી ભિન્ન કરજીનો અભાવ હોનાથી ભગવતી પ્રજ્ઞા જ (જ્ઞાનસ્વરૂપ બુદ્ધિ જ) છેદનાત્મક (છેદનના સ્વભાવનાજી) કરજી છે તે પ્રજ્ઞા વડે તેમને છેદવામાં આપતા તેઓ નાનાપણને અવશ્ય પામે છે, માટે પ્રજ્ઞા વડે જ આત્મા અને બધનું દ્વિધા કરવું છે (અર્થાત્ પ્રજ્ઞાથી કરવા વડે જ આત્મા ને બધ જુદા કરાય છે)

(અહીં પ્રશ્ન થાય છે કે —) આત્મા અને બધ કે જેઓ *ચેત્યચેતકભાવ વડે અત્યંત નિઃકલ્પાને હીધે એક (એક જેના-) થઈ રહ્યા છે, અને ભેદવિજ્ઞાનના અભાવને હીધે, જાણે તેઓ એક ચેતક જ હોય એમ જેમનો વ્યવહાર કરનામાં આવે ॥ (અર્થાત્ જેમને એક આત્મા તરીકે જ વ્યવહારમાં ગણવામાં આવે છે) તેઓ પ્રજ્ઞા વડે ખરેખર કઈ રીતે છેદી શકાય ?

(તેનું સમાધાન આત્યાર્થિક રીતે છે —) આત્મા અને બધના નિયત સ્વ-લક્ષણોની સૂક્ષ્મ અતસંભિમા (અતરંગી સંભિમા) પ્રજ્ઞાછીછીને સાનવાન થઈને પકડનાથી (નાખનાથી, મારવાથી) તેમને છેદી શકાય ॥ અર્થાત્ જુદા કરી શકાય છે એમ અમે જાણીએ છીએ

૧ કરજી = સાધન કરજી નામનું કાર્ય

૨ મીમાસા = જોડી વિચારણા તપાસ સમાનોચના

* આત્મા ચેતક છે અને બધ ચેતક છે અધ્યાનશાસ્ત્રમાં તેઓ એકરૂપ અનુભવાય છે

જીવ બધ બન્ને, નિયત નિજ નિજ લક્ષણે છેદાય છે,
પ્રમાણીછી થકી છેદતા બન્ને જુદા પડી જાય છે ૨૬૪.

આત્માનુ સ્વલક્ષણ ચૈતન્ય છે, કારણ કે તે સમસ્ત ગેષ દ્રવ્યોથી અમાનારણ્ય છે (અર્થાત્ અન્ય દ્રવ્યોમા તે નથી) તે (ચૈતન્ય) પ્રવર્તિત થકુ જે જે પર્યાયને વ્યાપીને પ્રવર્તે છે અને નિવર્તિત થકુ જે જે પર્યાયને શરૂ થકુ કરીને નિવર્તે છે તે તે સમસ્ત સહનર્તી કે ક્રમનર્તી પર્યાયો આત્મા છે એમ લક્ષિત કર્યું—લક્ષણથી ઓળખવું (અર્થાત્ જે જે ગુણપર્યાયોમા ચૈતન્યલક્ષણ વ્યાપે છે તે તે મમરત ગુણપર્યાયો આત્મા છે એમ જાણવું) કારણ કે આત્મા તે જ એમ લક્ષણથી લક્ષ્ય છે (અર્થાત્ ચૈતન્ય-લક્ષણથી જ ઓળખાય છે) વળી મમસ્ત મહુનર્તી અને ક્રમનર્તી અનત પર્યાયો સાથે ચૈતન્યનુ અપિનાભાવીપણુ હોનાથી ચિન્માત્ર જ આત્મા છે એમ નિશ્ચય કરવો આવડુ આત્માના સ્વલક્ષણ નિષે

(હવે બંધના સ્વલક્ષણ નિષે કહેનામા આવે છે—) બંધનુ સ્વલક્ષણ તો આત્મકચથી અમાનારણ્ય એવા રાગાદિક છે એ રાગાદિક આત્મકચ સાથે સામાન્યુપપુ ધરતા (-નારપુ કરતા-) પ્રતિભાસતા નથી, કારણ કે તેઓ સાચા ચૈતન્યચમત્કારથી સિદ્ધપણુ પ્રતિભાસે છે વળી જેટલું, ચૈતન્ય આત્માના સમસ્ત પર્યાયોમા વ્યાપતુ પ્રતિભાસે છે, તેટલા જ, રાગાદિક પ્રતિભાસતા નથી, કારણ કે ગગાદિક નિના પપુ ચૈતન્યનો આત્મવાસ સભવે છે (અર્થાત્ ગગાદિક ન હોય ત્યાં પપુ ચૈતન્ય હોય છે) વળી જે, રાગાદિકનુ ચૈતન્ય સાથે જ ઉપજતુ વાય છે તે ચૈત્યચેતકભાવની (-જેય-જ્ઞાપ્યભાવની) અતિ નિકટતાને લીધે જ છે, એન્દ્રિયપ્રમાને લીધે નહિ, જેમ (દીપક વડે) પ્રકાશનામા આનતા ઘટાદિક (પદાર્થો) દીપકના પ્રકાશકપ્રમાને જ નહોતું હોય છે—ઘટાદિકપ્રમાને નહિ, તેમ (આત્મા વડે) ચેતનામા આનતા ગગાદિક (અર્થાત્ જ્ઞાનમા જ્ઞેયરૂપે જ પૂતા ગગાદિક ભાવો) આત્માના ચેતકપ્રમાને જ નહોતું હોય છે—રાગાદિકપ્રમાને નહિ

આમ હોના છતાં તે બંનેની (-આત્માની અને બંધની) અત્યંત નિકટતાને લીધે ભેદમભાવનાનો અભાવ હોનાથી અર્થાત્ ભેદ નહિ દેખાતો હોનાથી (અજ્ઞાનીને) અનાદિ કાળથી એમપ્રમાનો વ્યામોહ (ભ્રમ) છે, તે વ્યામોહ પ્રજ્ઞા વડે જ અનશ્ય છેદાય છે

ભાવાર્થ—આમા અને બંધ બંનેને લક્ષ્યભેદથી ઓળખી છુદ્ધિરૂપી છીછીથી છેદી છુદ્ધા છુદ્ધા કરેના

આત્મા તો અમૂર્તિક છે અને બંધ સૂક્ષ્મ પુરુષલક્ષણમાણ્યનો સ્વરૂપ છે તેથી બંને છુદ્ધા ઝડપના જ્ઞાનમા આનતા નથી, માત્ર એન્દ્રિય દેખાય છે (અર્થાત્ બંને એમપિંડરૂપ દેખાય છે), તેથી અનાદિ અજ્ઞાન છે શ્રીગુરુઓનો ઉપદેશ પામી તેમના લક્ષણ છુદ્ધા છુદ્ધા અનુભવીને જાણવું કે ચૈતન્યમાત્ર તો આત્માનુ લક્ષણ છે

જીવો વગેરે ય તહા છિજ્જતિ સલક્ખણેહિ ણિયર્હિ ।
પણ્ણાછેદણ્ણ ૩ ણિણ્ણા ણાણત્તમાપ્ણ્ણા ॥ ૨૧૪ ॥

જીવા વગેરે ત્યાં ટિગેતે સ્વપ્પણામ્યા નિયતામ્યામ્ ।
પ્રણાટેન્નકેન ત ટિત્તૌ નાનાવમાપન્નો ॥ ૨૧૫ ॥

અન્યથાર્થ — [જીવ જ તથા વગેરે] છ-૫ તથા બ-૬ [નિયતામ્યા સ્વ-
પ્પણામ્યા] નિયત ૨-૧૬લ્લોધી (પોતપોતાના નિશ્ચિત લક્ષણોથી) [છિગેતે] છેદાય
છે, [પ્રણાટેન્નકેન] પ્રણાટથી છીછી વડે [ટિત્તૌ તુ] છેદવામાં આનતા [નાનાવ
માપન્નો] તેઓ નાનાપણાને પામે છે અર્થાત્ જુદા પડી જાય છે

ટીકા — આત્મા અને જીવને દ્વિત્વા કરનારૂં કાર્યમાં કર્તા જે આત્મા તેના
કરના સબધી મીમાસા કરનામાં આનતા, નિશ્ચયે (નિશ્ચયનયે) પોતાથી ભિન્ન
કરજીનેા અભાન હોનાથી ભગવતી પ્રજ્ઞા જ (-જ્ઞાનસ્વરૂપ બુદ્ધિ જ) છેદનાત્મક
(-છેદનના સ્વભાવનાણુ) કરજી છે તે પ્રજ્ઞા વડે તેમને છેદવામાં આનતા તેઓ
નાનાપણાને અવશ્ય પામે છે, માટે પ્રજ્ઞા વડે જ આત્મા અને જીવનું દ્વિત્વા કરજી છે
(અર્થાત્ પ્રજ્ઞાટથી કરજી વડે જ આત્મા ને જીવ જુદા કરાય છે)

(અહીં પ્રશ્ન થાય છે કે —) આત્મા અને જીવ કે જેઓ *ચેત્યચેતકભાવ
વડે અત્યંત નિકટતાને લીધે એક (એક જેવા) થઈ રહ્યા છે, અને લેઠવિજ્ઞાનના
અભાનને લીધે, જાણે તેઓ એક ચેતક જ હોય એમ જેમનેા વ્યવહાર કરનામાં આવે
છે (અર્થાત્ જેમને એક આત્મા તરીકે જ વ્યવહારમાં ગણવામાં આવે છે) તેઓ
પ્રજ્ઞા વડે ખરેખર કઈ રીતે છેદી શકાય ?

(તેનું સમાધાન આચાર્યદેવ કરે છે —) આત્મા અને જીવના નિયત ૨-૧
લક્ષણોની સૂક્ષ્મ અતલસંવિધા (અતલગતી સંવિધા) પ્રજ્ઞાછીછીને સાનનાન થઈને
પરકનાથી (-નાખનાથી, મારનાથી) તેમને છેદી શકાય છે અર્થાત્ જુદા કરી શકાય
■ એમ અમે જાણીએ છીએ

૧ કરજી = સાધન કરજી નામનું કારક

૨ મીમાસા = બીડી વિચારણા તપાસ સમાનોચના

* આત્મા ચેતક છે અને જીવ ચેત્ય ■ અજ્ઞાન શામાં તેઓ એકરૂપ અનુભવાય છે

છ-૫ બ-૬ અને, નિયત નિજ નિજ લક્ષણે છેદાય છે,
પ્રજ્ઞાછી ની થકી છેદના અને જુદા પડી જાય છે ૨૬૪.

આત્માનું સ્વભાવજ્ઞ ચૈતન્ય છે, જગજ્ઞ કે તે સમસ્ત જોય દ્રવ્યોની અસાધારણ છે (અર્થાત્ અન્ય દ્રવ્યોઆ તે નથી) તે (ચતન્ય) પ્રવર્તતું વક્ર જે જે પર્યાયને વ્યાપીને પ્રવર્તે છે અને નિવર્તતું થકુ જે જે પર્યાયને નહિજી નિવર્તે છે તે તે સમસ્ત સહુવર્તી કે ક્રમવર્તી પર્યાયો આત્મા છે એમ લક્ષિત કર્યું—લક્ષણથી ઓળખવું (અર્થાત્ જે જે ગુણપર્યાયોઆ ચૈતન્યવત્તણ વ્યાપે છે તે તે સમસ્ત ગુણપર્યાયો આત્મા છે એમ જાણવું) કારણ કે આત્મા તે જ એક લક્ષણથી લક્ષ્ય છે (અર્થાત્ ચૈતન્ય-લક્ષણથી જ ઓળખાય છે) વળી સમસ્ત મહુવર્તી અને ક્રમવર્તી અનંત પર્યાયો સાથે ચૈતન્યનું અવિનાશનીપણ હોનાથી ચિન્માન જ આત્મા છે એમ નિશ્ચય કરવો આપણે આત્માના સ્વલક્ષણ વિષે

(હવે ખવના સ્વલક્ષણ વિષે કહેનામા આવે છે—) ખવનું સ્વલક્ષણ તો આત્મદ્રવ્યથી અસાધારણ એવા રાગાદિક છે એ રાગાદિક આત્મદ્રવ્ય સાથે માનાત્મપણ ધરતા (-નાજી કરતા-) પ્રતિભામતા નથી, નાજી કે તેઓ સાચા ચૈતન્યચમત્કારથી ભિન્નપણે પ્રતિભામે છે વળી જોડણ, ચૈતન્ય આત્માના સમસ્ત પર્યાયોઆ વ્યાપતું પ્રતિભામે છે, તેટલા જ, રાગાદિક પ્રતિભાસતા નથી, કારણ કે ગગાદિક નિના પણ ચૈતન્યનો આત્મજ્ઞાણ મલવે છે (અર્થાત્ રાગાદિક ન હોય ત્યાં પણ ચૈતન્ય હોય છે) વળી જે, ગગાદિકનું ચૈતન્ય સાથે જ ઉપજતું થાય છે તે ચૈત્યચૈતકલાનની (-જેય-જ્ઞાણ-લાનની) અતિ નિન્દતાને લીધે જ છે, એકદ્રવ્યપણાને લીધે નહિ, જેમ (દીપક વડે) પ્રકાશનામા આવતા ઘટાદિક (પદાર્થો) દીપકના પ્રકાશપણાને જ જાહેર કરે છે—ઘટાદિપણાને નહિ, તેમ (આત્મા વડે) ચૈતનામા આવતા રાગાદિક (અર્થાત્ જ્ઞાનમા જ્ઞેયરૂપે જગ્યાતા ગગાદિક લાગે) આત્માના ચૈત-પણાને જ જાહેર કરે છે—રાગાદિપણાને નહિ

આમ હોના છતાં તે બન્નેની (-આત્માની અને ખવની) અત્યંત નિકટતાને લીધે ભેદજ્ઞ લાનનાનો અલાન હોનાની અર્વાત્ ભેદ નહિ દેખાતો હોનાની (અજ્ઞાનીને) અનાદિ કાળથી એકપણાનો વ્યાપોહ (ભ્રમ) છે, તે વ્યાપોહ પ્રજ્ઞા વડે જ અનશ્ય છેદાય છે

ભાવાર્થ—આત્મા અને ખવ બન્નેને લક્ષણભેદથી ઓળખી છુદ્ધિરૂપી છીછીની છદી જુદા જુદા કર્યા

આત્મા તો અમૂર્તિઃ છે અને ખવ સૂક્ષ્મ પુરુષવપગ્માણુઓનો સ્વરૂપ છે તેથી બન્ને જુદા ઝંઝરથના જ્ઞાનમા આવતા નથી, માત્ર એક સ્વરૂપ દેખાય છે (અર્થાત્ બન્ને એકરૂપરૂપ દેખાય છે), તેવી અનાદિ અજ્ઞાન છે શ્રીગુરુઓનો ઉપદેશ પામી તેમના લગણ જુદા જુદા અનુભવીને જાણવું કે ચૈતન્યમાન તો આત્માનું લગણ છે

અને રાગાદિક બધું લક્ષણ છે તોપણ માત્ર ક્ષેયકાચકલાનની અતિ નિકટતાથી તેઓ એક જેવા થઈ રહ્યા હોવાથી છે તેથી તીક્ષ્ણ બુદ્ધિથી છીણીને—કે જે તેમને બેઠી જુદા જુદા કરવાનું શક્ય છે તેને—તેમની સૂક્ષ્મ સધિ શોધીને તે સધિમા સાવચાન (નિષ્પ્રભાદ) થઈને પટકવી તે પડતા જ બનને જુદા જુદા હોવાના લાગે છે એમ બનને જુદા જુદા હોવાતા, આત્માને જ્ઞાનભાવમા જ રાખવો અને બાંધને અજ્ઞાનભાવમા રાખવો એ રીતે બંનેને વિત્ત કરવા

હવે આ અર્થનું કળાગરૂપ કાવ્ય કહે છે —

(સમ્બંધ)

મહાછેત્રી શિતેય કયમપિ નિષ્ણૈ. પાતિતા સાવધાનૈ.

સૂક્ષ્મેજ્ઞતઃસધિવરે નિપતતિ રમસાદાત્મકમૌભયસ્ય ।

આત્માન મગ્નમતઃસ્થિરવિશ્વદલસદ્ગામિ ચૈતન્યપૂરે

વથ વાજ્ઞાનભાવે નિયમિતમથિત' કુર્વતી મિશ્રમિશ્રૌ ॥ ૧૮૧ ॥

અર્થ—આ પ્રજ્ઞાશ્રી તીક્ષ્ણ છીણી પ્રવીણ પુરુષો વડે કેઈ પણ પ્રકારે (ચતુર્પૂર્વિક) સાવધાનપણે (નિષ્પ્રભાદપણે) પટકવામા આવી થકી, આત્મા અને કર્મ—બંનેના સૂક્ષ્મ અતરંગ સંનિવા બવમા (અદરની સારના જોડાણમા) સીધા પડે છે કેવી રીતે પડે છે? આત્માને તો જેવું તેજ અતરંગમા સ્થિર અને નિર્મળપણે દેહીધ્યામાન છે એના ચૈતન્યપૂરમા (ચૈતન્યના પ્રવાહમા) મગ્ન કરતી અને બાંધને અજ્ઞાનભાવમા નિશ્ચળ (નિયત) કરતી—એ રીતે આત્મા અને બાંધને સર્વ તરફથી વિત્ત વિત્ત કરતી પડે છે

ભાવાર્થ—અહીં આત્મા અને બાંધને વિત્ત વિત્ત કરનારૂપ કાર્ય છે તેને કર્તા આ મા છે ત્યાં કરના નિના કર્તા હોના નડે કાર્ય કરે? તેથી કરવા પણ જોઈએ. નિશ્ચયનયે કર્તાથી વિત્ત કરના હોતુ નથી, માટે આત્માથી અલિપ્ત એવી આ બુદ્ધિ જ આ કાર્યમા કરતા છે આત્માને અનાદિ બધે જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મ છે, તેમનું કાર્ય ભાવન્ય તો રાગાદિક છે અને નોકર્મ શરીરાદિક છે માટે બુદ્ધિ વડે આત્માને શરીરથી, જ્ઞાનાવરણાદિક દ્રવ્યકર્મથી તથા રાગાદિક ભાવકર્મથી વિત્ત એ ચૈતન્યભાવમાત્ર અનુભવી જ્ઞાનમા જ હીન રાખવો તે જ (આત્મા ને બાંધનું) વિત્ત કરવું છે તેનાથી જ સર્વ કર્મના નાશ થાય છે, સિદ્ધપદને પમાય છે, એમ જાણવું ૨૮૪

‘આત્મા અને બાંધને દ્વિવા કરીને શુ કરવું’ એમ પૂછનામા આનતા હવે ૨૯૦ ઉત્તર કહે છે—

जीवो वधो य तहा छिजति सलक्षणोहि णियएहि ।

वधो छेएयवो सुद्धो अप्पा य धित्तव्वो ॥ २९५ ॥

जीवो वधश्च तथा छिद्येते स्वलक्षणाभ्या नियताभ्याम् ।

रम्यदेतव्यः शुद्ध आत्मा च गृहीतव्य ॥ २९५ ॥

અન્યથાર્થ—[તથા] એ રીતે [જીવ વધઃ ચ] જીવ અને બધ [નિય-
તાભ્યા સ્વલક્ષણાભ્યા] તેમના નિશ્ચિત સ્વલક્ષણોથી [છિયેતે] છેદાય છે [વધ] ત્યા, બધને [હેતુવ્ય] છેદવો અર્થાત્ છેડવો [ચ] અને [શુદ્ધ આત્મા] શુદ્ધ આત્માને [ગૃહીતવ્ય] મહણ કરવો

ટીકા.—આત્મા અને બધને પ્રથમ તો તેમના નિયત સ્વલક્ષણોના જ્ઞાનથી સર્વથા જ છેદવા અર્થાત્ સિત્ત કરવા, પછી, રાગાદિક જેવું લક્ષણ છે એવા સમરત બધને તો છેડવો અને ઉપયોગ જેવું લક્ષણ છે એવા શુદ્ધ આત્માને જ મહણ કરવો આ જ ખરેખર આત્મા અને બધને દ્વિવા કરવાનું પ્રયોજન છે કે બધના ત્યાગથી (અર્થાત્ બધનો ત્યાગ કરી) શુદ્ધ આત્માનું મહણ કરવું

ભાવાર્થ—શિષ્યે પૂછ્યું હતું કે આત્મા અને બધને દ્વિવા કરીને શુ કરવું ? તેનો આ ઉત્તર આપ્યો કે બધનો તો ત્યાગ કરવો અને શુદ્ધ આત્માનું મહણ કરવું ૨૯૫.

(‘આત્મા અને બધને સિત્ત તો પ્રજ્ઞા વડે કર્યા પશુ આત્માને મહણ મા વડે કરાય’—એવા પ્રશ્નની તથા તેના ઉત્તરની ગાથા કહે છે—)

कह सो धिप्पइ अप्पा पण्णाए सो उ धिप्पए अप्पा ।

जह पण्णाइ विहत्तो तह पण्णाएव धित्तव्वो ॥ २९६ ॥

नय स गृह्यते आत्मा प्रज्ञया स नृ गृह्यते तान्मा ।

यथा प्रज्ञया विभक्तस्तथा प्रज्ञयैव गृहीतव्य ॥ २९६ ॥

જીવ બધ બંન્ને છેદાય એ રીત નિયત નિજ નિજ લક્ષણો, ત્યા છેડવો એ બધને, જીવ મહણ કરવો શુદ્ધને ૨૯૫ એ જીવ કેમ મહાય ? જીવ મહાય છે પ્રજ્ઞા વડે, પ્રજ્ઞાથી જ્યમ નુદો કર્યો ત્યમ મહણ પણ પ્રજ્ઞા વડે ૨૯૬

અન્યથાર્થ — (ગિય પૂઠ છે કે) [સ આત્મા] તે (શુદ્ધ) આત્મા [કવ] કે રીતે [ગૃહીતે] અહુલ કરાય ? (આચાર્યભગવાન ઉત્તર આપે છે કે) [પ્રણયા તુ] પ્રજ્ઞા વડે [સ આત્મા] તે (શુદ્ધ) આત્મા [ગૃહીતે] અહુલ કરાય છે [યથા] જેમ [પ્રણયા] પ્રજ્ઞા વડે [ચિમ્બ] ભિન્ન કર્યો, [તથા] તેમ [પ્રણયા વગ] પ્રજ્ઞા વડે જ [ગૃહીતય] અહુલ કર્યો

ટીકા — શુદ્ધ એવો આ આત્મા જા વડે અહુલ કર્યો ? પ્રજ્ઞા વડે જ શુદ્ધ એવો આ આત્મા અહુલ કર્યો, કારણ કે શુદ્ધ આત્માને, પાતે પાતાને મહતા, પ્રજ્ઞા જ એ- અહુ છે—જેમ ભિન્ન કરતા પ્રજ્ઞા જ એ- કરણ હતુ તેમ માટે જેમ પ્રજ્ઞા વડે ભિન્ન કર્યો તેમ પ્રજ્ઞા વડે જ અહુલ કર્યો

ભાવાર્થ — ભિન્ન કરનામા અને અહુલ કરનામા કર્યો જુદો નહીં, માટે પ્રજ્ઞા વડે જ આત્માને ભિન્ન કર્યો અને પ્રજ્ઞા વડે જ અહુલ કર્યો ૨૬૬

હવે પૂઠ છે કે—આ આત્માને પ્રજ્ઞા વડે કે રીતે અહુલ કર્યો ? તેના ઉત્તર કહો છે —

પણાણ ધિત્ત્વો જો વેદા સો અહ તુ ણિચ્છયદો ।

અવમેતા જે ભાવા તે મજ્ઞ પરેત્તિ ણાયન્વા ॥ ૨૧૭ ॥

મજ્ઞયા ચૃદીતવ્યો યથેતયિતા મોઝહ તુ નિમ્મયત* ।

અવશેષા યે ભાવા તે મમ પરા ઇતિ જ્ઞાતવ્યા ॥ ૨૧૭ ॥

અન્યથાર્થ — [પ્રણયા] પ્રજ્ઞા વડે [ગૃહીતય] (આત્માને) એમ અહુલ કર્યો કે—[ય ચેતયિતા] જે ચેતનારો છે [સ તુ] તે [નિમ્મયત] નિશ્ચયથી [અહ] હું છું, [અવશેષા] બાકીના [યે ભાવા] જે ભાવો છે [તે] તે [મમ પરા] મારાથી પર છે [ઇતિ જ્ઞાતવ્યા] એમ જાણવું

ટીકા — નિયત સ્વવક્ષણને અનલબનારી પ્રજ્ઞા વડે જુદો કરનામા આપ્યો જે ચેત- (ચેતનારો), તે આ હું છું, અને અન્ય સ્વવક્ષણથી લક્ષ્ય (અર્થાત્ ચેતન-લક્ષણ સિવાય બીજા લક્ષણથી આજખાનાયોગ્ય) જે આ બાકીના બ્યવહારરૂપ ભાવો છે, તે બનાય, ચેતકંપલાદ્થી વ્યાપકના વ્યાપ્ય નહિ થતા હોનાવી, મારાથી અત્ન ત

પ્રજ્ઞાથી અહવો—નિશ્ચયે જે ચેતનારો તે જ હું,

બાકી બધા જે ભાવ તે સૌ મુજ થકી પર-જાણવું. ૨૬૭

લિખ છે મારે હું જ, મારા વડે જ, મારા મારે જ, મારામાવી જ, મારામા જ, મને જ મહણુ હતુ છુ આત્માની, ચેતના જ એક ક્રિયા હોવાથી, 'હું મહણુ હતુ છુ' એટલે 'હું ચેતુ જ છુ', ચેતતો જ (અર્થાત્ ચેતનો થકો જ) ચેતુ છુ, ચેતતા વડે જ ચેતુ છુ, ચેતતા મારે જ ચેતુ છુ, ચેતતામાવી જ ચેતુ છુ, ચેતતામા જ ચેતુ છુ, ચેતતાને જ ચેતુ છુ અથવા—નથી ચેતતો, નથી ચેતતો થકો ચેતતો, નવી ચેતતા વડે ચેતતો, નથી ચેતતા મારે ચેતતો, નથી ચેતતામાવી ચેતતો, નથી ચેતતામા ચેતતો, નવી ચેતતાને ચેતતો, પરંતુ સર્વવિશુદ્ધ ચિન્માત્ર (-ચેતન્યમાત્ર) ભાન છુ

ભાવાર્થ—પ્રજ્ઞા વડે લિખ જ્ઞવામા આપેલો જે ચેતક તે આ હું છુ અને બાકીના ભાવો માગથી પર છે, મારે (અલિખ છ કાગડોવી) હું જ, માન વડે જ, મારા મારે જ, મારામાથી જ, માગમા જ, મને જ મહણુ હતુ છુ 'મહણુ હતુ છુ' એટલે 'ચેતુ છુ', કારણ કે ચેતવુ તે જ આત્માની એક ક્રિયા છે મારે હું ચેતુ જ છુ, ચેતનારો જ, ચેતનાર વડે જ, ચેતનાર મારે જ, ચેતનારમાવી જ, ચેતનારમા જ, ચેતનારને જ ચેતુ છુ અથવા દ્રવ્યદૃષ્ટિએ તો—જ કાગડોના ભેદ પાપ માગમા નથી, હું તો શુદ્ધ ચૈતન્યમાત્ર ભાવ છુ —આ પ્રમાણે પ્રજ્ઞા વડે આત્માને મહણુ જ્ઞવા અર્થાત્ પોતાને ચેતનાર તરીકે અનુભવવો

હવે આ અર્થનુ કળશરૂપ નાન્ય કહે છે —

(વાદ્વનવિકીર્તિત)

મિત્વા સર્વમપિ સ્વલક્ષણવત્ત્વેચ્ચુ હિ ચચ્ઙસ્યતે

ચિન્મુદ્રાક્રિતિર્નિર્વિભાગમદ્વિમા શુદ્ધચિદેવાસ્મ્યદમ્ ।

મિત્રતે યદિ કારકાણિ યદિ વા ધર્મા ગુણા વા યદિ

મિત્રતા ન મિદાસ્તિ કાચન વિભૌ ભાવે વિશુદ્ધે ચિત્તિ ॥ ૧૮૨ ॥

અર્થ—જે કાઈ ભેદી શકાય છે તે મર્વને સ્વલક્ષણતા બળવી ભેદીને, જેનો ચિન્મુદ્રાની અક્રિતિ નિર્વિભાગ મહિમા છે (અર્થાત્ ચેતન્યની હાપથી ચિહ્નિત વિભાગ-રહિત જેનો મહિમા છે) એવો શુદ્ધ ચેતન્ય જ હું છુ જે કાગડોના, અથવા રમોના, અથવા ગુણોના ભેદા વડે, તો ભડે પડો, પરંતુ *વિશુ એવા શુદ્ધ (-સમગ્ર વિભાગોની રહિત-) ચૈતન્યમાનમા તો કોઈ ભેદ નથી (આમ પ્રજ્ઞા વડે આત્માને મહણુ કરાય છે)

ભાવાર્થ—જેમનુ સ્વયંભુ ચૈતન્ય નવી એવા પગભાવો તો માગની લિખ છે, માત્ર શુદ્ધ ચેતન્ય જ હું છુ તાર્તી ર્મ, કરપુ, સપ્રદાન, અપાદાન અને અવિ-

* વિશુ = ૬૮, અચળ, નિત્ય, સમર્થ સર્વ ગુણપ્રસંગોમા નાપ

કરણરૂપ કામક્રમેદો, સરન, અસરન, નિત્યત્વ, અનિત્યત્વ, એકત્વ, અનેકત્વ આદિ વર્ત્તભેદો અને જ્ઞાન, દર્શન આદિ ગુણભેદો જે કથયિત્ હોય તેો ભણે હો, પરંતુ શુદ્ધ ચેતન્યમાન જ્ઞાનમા તેો કોઈ ભેદ નથી—આમ શુદ્ધનયથી અભેદરૂપે આત્માને અહણ કરેનો ૨૬૭

(આત્માને શુદ્ધ ચેતન્યમાન તેો અહણ કરાવ્યો, હવે સામાન્ય ચેતના દર્શન-જ્ઞાનસામાન્યમય હોનાથી અનુભવમા દર્શનજ્ઞાનરૂપ આત્માને આ પ્રમાણે અનુભવેનો—એમ વહે છે—)

પળ્ળાણ ધિત્તવ્વો જો દટ્ટા સો અહ તુ ણિચ્છયદો ।

અવસેસા જે ભાવા તે મજ્ઞ પરેતિ ણાયવ્વા ॥ ૨૯૮ ॥

પળ્ળાણ ધિત્તવ્વો જો ણાદા સો અહ તુ ણિચ્છયદો ।

અવસેસા જે ભાવા તે મજ્ઞ પરેતિ ણાયવ્વા ॥ ૨૯૯ ॥

મળયા ગૃહીતવ્યો યો દટ્ટા સોઽહ તુ નિશ્ચયત ।

અવશેષા યે ભાવા તે મમ પરા ઇતિ જ્ઞાતવ્યા ॥ ૨૯૮ ॥

મળયા ગૃહીતવ્યો યો જ્ઞાતા સોઽહ તુ નિશ્ચયત ।

અવશેષા યે ભાવા તે મમ પરા ઇતિ જ્ઞાતવ્યા ॥ ૨૯૯ ॥

અન્યથાર્થ—[મળયા] પ્રજ્ઞા વડે [ગૃહીતવ્ય] એમ અહણ કરેનો કે—
[ય દટ્ટા] જે દેખનારો છે [સ તુ] તે [નિશ્ચયત] નિશ્ચયથી [અહ] હું હું,
[અવશેષા] બાકીના [યે ભાવા] જે ભાવો છે [તે] તે [મમ પરા] મારાથી પર
છે [ઇતિ જ્ઞાતવ્યા] એમ બતાવુ

[મળયા] પ્રજ્ઞા વડે [ગૃહીતવ્ય] એમ અહણ કરેનો કે—[ય જ્ઞાતા] જે
બાણનારો છે [સ તુ] તે [નિશ્ચયત] નિશ્ચયથી [અહ] હું હું, [અવશેષા]

પ્રજ્ઞાથી અહવો—નિશ્ચયે જે દેખનારો તે જ હું,

બાકી બધા જે ભાવ તે સૌ મુજ થકી પર—બાણવુ ૨૬૮.

પ્રજ્ઞાથી અહવો—નિશ્ચયે જે બાણનારો તે જ હું,

બાકી બધા જે ભાવ તે સૌ મુજ થકી પર—બાણવુ, ૨૬૯

બાકીના [વે માયા] જે ભાવો છે [તે] તે [મમ પત્ત] મારાથી પર છે [હિત જ્ઞાતવ્યા] એમ જાણુ

ટીકા—ચેતના દર્શનજ્ઞાનરૂપ ભેદાને ઉલ્લેખતી નહિ હોવાથી, ચેતનપણીની મારફત દર્શનપણ અને જ્ઞાતાપણ આત્માનું સ્વલક્ષણ જ છે મારે હું દેખનારા આત્માને મહુણુ નુ જુ 'મહુણુ નુ જુ' એટલે 'દેખુ જુ', દેખતો જ (અર્થાત્ દેખતો થકો જ) દેખુ જુ, દેખતા વડે જ દેખુ જુ, દેખતા મારે જ દેખુ જુ, દેખતામાથી જ દેખુ જુ, દેખતામા જ દેખુ જુ, દેખતાને જ દેખુ જુ અથવા—નવી દેખતો, નથી દેખતો થકો દેખતો, નથી દેખતા વડે દેખતો, નથી દેખતા મારે દેખતો, નવી દેખતામાથી દેખતો, નથી દેખતામા દેખતો, નવી દેખતાને દેખતો, પંતુ મર્ચનિગુણ દર્શનમાત્ર ભાવ જુ વળી એવી જ ગીતે—હું જાણનારા આત્માને મહુણુ નુ જુ 'મહુણુ નુ જુ' એટલે 'જાણુ જુ', જાણતો જ (અર્થાત્ જાણતો થકો જ) જાણુ જુ, જાણતા વડે જ જાણુ જુ, જાણતા મારે જ જાણુ જુ, જાણતામાથી જ જાણુ જુ, જાણતામા જ જાણુ જુ, જાણતાને જ જાણુ જુ અથવા—નથી જાણતો, નવી જાણતો થકો જાણતો, નથી જાણતા વડે જાણતો, નથી જાણતા મારે જાણતો, નથી જાણતામાથી જાણતો, નથી જાણતામા જાણતો, નથી જાણતાને જાણતો, પંતુ સર્વનિગુણ જ્ઞાતિમાત્ર (જાણનક્રિયામાત્ર) ભાવ જુ (આમ દેખનારા આત્માને તેમ જ જાણનારા આત્માને જ્ઞાતી, કર્મ, કર્ણ, સંપ્રદાન, અપાદાન અને અવિનિગુણરૂપ કાન્કેના ભેદપૂર્વક મહુણુ કરીને, પછી નારકભેદાનો નિષેવ કરી આત્માને અર્થાત્ પાતાને દર્શનમાત્ર ભાવરૂપે તેમ જ જ્ઞાનમાત્ર ભાવરૂપે અનુભવનો અર્થાત્ અભેદરૂપે અનુભવનો)

(ભાવાર્થ—આ ત્રણ ગાવાઓમા, પ્રજ્ઞા વડે આત્માને મહુણુ કરનાનું કહ્યું છે 'મહુણુ કરુ' એટલે કોઈ અન્ય વસ્તુને મહુણુની—લેવાની નથી, ચેતનાનો અનુભવ કરવો, તે જ, આત્માનું 'મહુણુ કરુ' છે

પ્રથમની ગાવામા આમાન્ય ચેતનાનો અનુભવ કરાવ્યો હતો ત્યાં, અનુભવ કરનાર, જેના અનુભવ કરનામા આવે તે, જેના વડે અનુભવ કરનામા આવે તે—હત્યાદિ નારકભેદરૂપે આત્માને કહીને, અભેદવિવક્ષામા નારકભેદનો નિષેવ કરી, આત્માને એક શુદ્ધ ચેતન્યમાત્ર કહ્યો હતો

હવે આ બે ગાવાઓમા દષ્ટા અને જ્ઞાતાનો અનુભવ કરાવે છે, કારણ કે ચેતનામામાન્ય દર્શનજ્ઞાનનિરોધાને ઉલ્લેખતી નવી અહીં પણ, છ કારકરૂપ ભેદ-અનુભવન કરાવી, પછી અભેદ-અનુભવનની અપેક્ષાએ કારકભેદ દૂર રંગવી દષ્ટાજ્ઞાતા-માત્રનો અનુભવ કરાવ્યો છે)

(ટીકા—) અહીં પ્રશ્ન થાય છે કે—ચેતના દર્શનજ્ઞાનભેદાને એમ ઉલ્લેખતી

નથી કે જેથી ચેતનાને દૃષ્ટા તથા જ્ઞાતા હોય છે? તેનો ઉત્તર કહેવામાં આવે છે પ્રથમ તો ચેતના પ્રતિભાસરૂપ છે તે ચેતના દ્વિરૂપતાને અર્થાત્ એ રૂપપણને ઉલ્લેખ નથી, કાન્પુ કે મમસ્ત વસ્તુઓ સામાન્યવિગેનાત્મક છે (બધી એ વસ્તુઓ સામાન્ય વિશેષસ્વરૂપ છે ચેતના પણ વસ્તુ છે તેથી તે પણ સામાન્યવિગેષસ્વરૂપ છે અર્થાત્ તે એ રૂપપણને ઉલ્લેખતી નથી) તેના જે એ રૂપ છે તે દર્શન અને જ્ઞાન છે તે તેમને (દર્શનજ્ઞાનને) ઉલ્લેખતી નથી બે ચેતના દર્શનજ્ઞાનને ઉલ્લેખ સામાન્યવિશેષને ઉલ્લેખનાથી ચેતના જ ન હોય (અર્થાત્ ચેતનાનો અભાવ થાય તેના અભાવમાં એ કાપ આવે—(૧) પાતાના ગુણનો નાશ થવાથી ચેતનને અચેતન પણુ આવી પડે, અથવા (૨) વ્યાપના (—ચેતનાના—) અભાવમાં વ્યાપ્ય એ ચેતનનો (આત્માનો) અભાવ થાય માટે તે કાપોના બચથી ચેતનાને દર્શનજ્ઞાનસ્વરૂપ જ અગીકાર કરેલી

હવે આ અર્થનું કળશરૂપ કાવ્ય કહે છે —

(ચાઈલ્ડવિકીકૃત)

अद्वैतापि हि चेतना जगति चेद् दृग्गतिरूप त्यजेत् ।

तत्सामान्यविशेषरूपविरहात्सांस्तित्वमेव त्यजेत् ।

तस्यागे जदता चित्तोऽपि भवति व्याप्यो विना व्यापका-

दात्मा चान्तमुपैति तेन नियत દૃગ્ગતિરૂપાસ્તુ ચિત્ ॥ ૧૮૩ ॥

અર્થ—જગતમાં ખરેખર ચેતના અદ્વૈત છે તોપણ બે તે દર્શનજ્ઞાનસ્વરૂપ છે તે સામાન્યવિશેષરૂપના અભાવથી (તે ચેતના) પાતાના અસ્તિત્વને જ નાશ આપે ચેતના પાતાના અસ્તિત્વને છોડતા, (૧) ચેતનને જડપણુ આવે અર્થાત્ અચેતન થઈ જાય, અને (૨) વ્યાપક વિના (—ચેતના વિના—) વ્યાપ્ય બે આત્માના નાશ પામે (આમ બે કાપ આવે છે) માટે ચેતના નિયમની દર્શનજ્ઞાનરૂપ જ હોય

સાવાર્થ—અતુલ સ્વરૂપ સામાન્યવિશેષરૂપ છે ચેતના પણ વસ્તુ છે, તે બે તે સામાન્યવિશેષરૂપ એના દર્શનજ્ઞાનરૂપપણને છોડે તો તેના વસ્તુપણનો જ નાશ થાય અર્થાત્ ચેતનાનો અભાવ જ થાય ચેતનાનો અભાવ થતા, મા તો ચેતન આત્મા (પાતાના ચેતનાગુણનો અભાવ થવાથી) જડપણુ આવે, અથવા તો વ્યાપક અભાવથી વ્યાપ્ય એના આત્માનો અભાવ થાય (ચેતના આત્માની સર્વ અસ્તિત્વ આત્મા વ્યાપતી હોવાથી વ્યાપક છે અને આત્મા ચેતન હોવાથી ચેતનાનું વ્યાપક તેથી ચેતનાનો અભાવ થતા આત્માનો પણ અભાવ થાય) માટે ચેતના દર્શનજ્ઞાનસ્વરૂપ જ માનવી

અહીં તાત્પર્ય એવું છે કે—સામાન્યમતી આદિ કેટલાક લોકો સામાન્ય ચેતનાને જ માની એકાંત કહે છે, તેમનાં નિષેધ કરના મઠિ ‘વસ્તુવુ સ્વરૂપ સામાન્યવિશેષરૂપ છે તેથી ચેતનાને સામાન્યવિશેષરૂપ અગીજર કરવી’ એમ અહીં જણાવ્યું છે

હવે આગળના કથનની સૂચનારૂપ શ્લોક કહે છે —

(૪૬૪જા)

एकचित्तश्चिन्मय एव भावो
भावाः परे ये क्लृप्ते ते परेषाम् ।
ब्रह्मस्तत्तच्चिन्मय एव भावो
भावाः परे सर्वे एव हेयाः ॥ १८४ ॥

અર્થ—ચેતન્યનો (આત્માનો) તો એક ચિન્મય જ હોય છે, જે બીજા ભાવો છે તે ખરેખર પરના ભાવો છે, મઠિ (એક) ચિન્મય હોય જ મહત્ત્વ કરવા યોગ્ય છે, બીજા ભાવો સર્વથા છોડવાયોગ્ય છે ૨૬૮—૨૬૯

હવે આ ઉપદેશની ગાથા કહે છે —

को नाम भणेद् बुधः ज्ञात्वा सर्वान् परकीयान् भावान् ।
मज्झमिणति य वयण जाणतो अप्पयं सुद्ध ॥ ३०० ॥
को नाम भणेद् बुधः ज्ञात्वा सर्वान् परकीयान् भावान् ।
ममेदमिति च वचन जानन्नात्मानं शुद्धम् ॥ ३०० ॥

અન્યથાર્થ—[સર્વાન્ ભાવાન્] મર્ન ભાવોને [પરકીયાન્] પારકા [જ્ઞાત્વા] જાણીને [ક નામ બુધ] કોણ જ્ઞાની, [આત્માન] પોતાને [શુદ્ધ] શુદ્ધ [જાણતો] જાણતો થકો, [ઇદ મમ] ‘આ મારું છે’ (‘આ ભાવો મારા છે’) [ઈતિ ચ વચન] એવું વચન [મણેદ્] બોલે ?

ટીકા—જે (બુદ્ધ) પરના અને આત્માના નિયત સ્વવસ્તુઓના વિભાગમા પડનારી પ્રજ્ઞા વડે જ્ઞાની થાય, તે ખરેખર એક ચિન્માત્ર હોયને પોતાનો જાણે છે અને

મો ભાવ જે પન્ક્રીય જાણે, શુદ્ધ જાણે આત્મને,
તે કોણ જાની ‘મારું આ’ એવું વચન બોલે ખરે ? ૩૦૦

બાકીના સર્વ લાભોને પારખી જાણે છે આત્મ જાણતો વકો (તે પુરુષ) પરલાભોને 'આ ભાર છે' એમ કેમ કહે ? (ન જ કહે,) કારણ કે પરને અને પોતાને નિશ્ચયથી સ્પર્શવામિસબ વનો અસંભવ છે. મરે, સર્વથા ચિદ્વાણ ન (એક) પ્રહુલ કરવાયોગ્ય છે, બાકીના સમસ્ત લાભો છાડનાયોગ્ય છે—એવો સિદ્ધાંત છે.

બાવાર્થ —લોકમા પાલ એ ન્યાય છે કે—જે મુખ્યદિ હોય, ન્યાયનાન હોય, તે પરના વનાદિકને પોતાના ન કહે તેવી જ રીતે જે સમ્યક્જ્ઞાની છે, તે સમસ્ત પરદ્રવ્યોને પોતાના કરતો નથી, પોતાના નિજભાવને જ પોતાનો જાણી પ્રહુલ કરે છે.

હવે આ અર્થનું કળશરૂપ કાવ્ય કહે છે —

(ગાદ્દલવિગ્રહિત)

સિદ્ધાંતોડ્યમુદાત્તચિત્તચરિતૈર્મોક્ષાર્થિભિઃ સેવ્યતા
શુદ્ધ ચિન્મયમેકમેવ પરમ ડ્યોતિ સદૈવાસ્મ્યદમ્ ।
एते ये तु समुल्लसति विविधा भावाः पृथग्लक्षणा-
स्तेऽहं नास्मि यतोऽन ते मम परद्रव्य समग्रा अपि ॥ ૧૮૫ ॥

અર્થ —જેમના ચિત્તનું ચરિત હોય (-હિંદાર, ઉચ્ચ, ઉત્તર-વળ) છે એના મોક્ષાર્થીઓ આ સિદ્ધાંતને સેવન કરે કે—' હું તો શુદ્ધ ચૈતન્યમય એક પરમ જ્યોતિ જ સદાય છું, અને આ જે ભિન્ન લક્ષણવાળા નિરિત પ્રકારના લાભો પ્રગટ થાય છે તે હું નથી, કારણ કે તે બનાવ અને પરદ્ર વ છે '.

હવે આગળના કથનની સૂચનાનો શ્લોક કહે છે —

(અનુક્રમ)

परद्रव्यग्रह कुर्वन् वयैतैरापराधवान् ।
वयैवानपराधो न स्वद्रव्ये सदृशो यतिः ॥ ૧૮૬ ॥

અર્થ —જે પરદ્રવ્યને પ્રહુલ કરે છે તે અપરાધી છે તેથી બધા પડે છે, અને જે સ્વદ્રવ્યમા જ સંવૃત છે (અર્થાત્ જે પોતાના દ્રવ્યમા જ ગુમ છે—મગ્ન છે—સંતુષ્ટ છે, પરદ્રવ્યને પ્રહુલો નથી) એવો યતિ નિરપરાધી છે તેથી બધાતો નથી ૩૦૦

હવે આ કથનને દશાતપૂર્વિક ગાથામા કહે છે —

થેયાર્દ અવરાહે જો કુબ્ધ સો ડ સકિદો મમર્દ ।
 મા વજ્જેજ કેણવિ ચોરોતિ જણહિ વિચરતો ॥ ૩૦૧ ॥
 જો ન કુણ્ઠ અવરાહે સો ણિસ્સકો ડ જણવણ મમર્દ ।
 ન વિ તસ્સ વજ્જિદુ જે ચિંતા ઉપ્પજ્ઞહ કયાહ ॥ ૩૦૨ ॥
 એવહિ સાવરાહો વજ્ઞામિ અહ તુ સકિદો ચેયા ।
 જહ પુણ ણિરવરાહો ણિસ્સંકોહ ન વજ્ઞામિ ॥ ૩૦૩ ॥

સ્તેયાદીનપરાધાન ય' કરોતિ સ તુ શક્તિો ભ્રમતિ ।
 મા ય'યે કેનાપિ ચાર ડતિ જને વિચરન ॥ ૩૦૧ ॥
 યો ન કરોત્યપરાધાન સ નિશ્ચયસ્તુ જનપદે ભ્રમતિ ।
 નાપિ તસ્ય વદ્ધુ યદ્ધિતોત્પત્યતે ઋદાચિત્ ॥ ૩૦૨ ॥
 એવમસ્મિ સાપરાધો વગ્યેજ્ઞ તુ જ્ઞાતિશ્ચેતયિતા ।
 યદિ પુનર્નિરપરાધો નિશ્ચયોજ્ઞ ન ય'યે ॥ ૩૦૩ ॥

અન્યથાર્થ — [ય] જે પુરુષ [સ્તેયાદીન અપરાધાન] ચોરી આદિ અપ-
 રાધા [કરોતિ] કરે છે [સ તુ] તે [જને વિચરન્] લોકમાં ફરતા [મા] ગમે
 [કેન અપિ] મને કેઈ [ચાર ઇતિ] ચોર બાણીને [યત્યે] બાવરો—પકડશે ' એમ
 [શક્તિ ભ્રમતિ] શક્તિ કરે છે, [ય] જે પુરુષ [અપરાધાન] અપરાધ [ન કરોતિ]
 કરતો નથી [સ તુ] તે [જનપદે] લોકમાં [નિશ્ચય ભ્રમતિ] નિશ્ચય કરે છે,
 [યદ્] કારણ કે [તસ્ય] તેને [વદ્ધુ ચિતા] બાવાની ચિંતા [કદાચિત્] કદાપિ
 [ન અપિ ઉત્પત્યતે] ઉત્પત્તી નથી [ઇવ] એવી રીતે [ચેતયિતા] અપરાધી આત્મા

અપરાધ ચૌર્યાદિક કરે તે પુરુષ ને શક્તિ કરે,
 કે લોકમાં ફરતા ગમે કે ચોર બાણી બાધશે, ૩૦૧.
 અપરાધ તે કરતો નથી, નિશ્ચય લોક વિષે કરે,
 'બધાઈ હું' એવી કદી ચિંતા ન થાયે નેહને ૩૦૨.
 ત્યમ આત્મા અપરાધી 'હું બધાઈ' એમ મશક કરે,
 ને નિગપરાધી જીવ 'નહિ બધાઈ' એમ નિશ્ચય છે ૩૦૩.

હવે આ અર્થનું કળાશરૂપ કાન્ય કહે છે —

(માનની)

અનવરતમનૈર્વ્યયતે સાપરાધઃ

સ્પૃક્ષતિ નિરપરાધો યથા નૈવ જાતુ ।

નિયતમયમશુદ્ધ સ્વ મજન્સાપરાધો

મવતિ નિરપરાધઃ સાધુ શુદ્ધાત્મસેવી ॥ ૧૮૭ ॥

અર્થ — આપણા આત્મા નિરતર અનત પુ. મહાપરમાત્મરૂપ કર્મોદ્ધી બંધાય છે, નિરપણ આત્મા બંધનને કદાપિ સ્પર્શતો નથી જે સાપરાધ આત્મા છે તે નો નિયમથી પાળાને અશુદ્ધ સેવતો થકે સાપરાધ છે, નિરપણ આત્મા તો બક્ષી રીતે શુદ્ધ આત્માનો સેવનાર હોય છે ૩૦૪—૩૦૫

(હવે વ્યવહારનયાનુબંધી અર્થાત વ્યવહારનયને અવગણનાર તર્ક કરે છે કે —) “શુદ્ધ આત્માની ઉપાસનાનો પ્રયાસ (મહેનત) કરનારુ શુ કામ છે ? કારણ કે પ્રતિક્રમણ આકિંથી જ આત્મા નિરપણ થાય છે, કેમ કે સાપરાધને, જે અપ્રતિક્રમણ આદિ છે તે, અપરાધને દૂર કરનારા નહિ હોનાથી, વિપક્ષ છે, મારે જે પ્રતિક્રમણ આદિ છે તે, અપરાધને દૂર કરનારા હોનાથી, અમૃતકૃષ્ણ છે વ્યવહારાચારસૂત્રમા (-વ્યવહારને કહેનારા આચારસૂત્રમા-) પણ કહ્યું છે કે—

અપદિકમળમપદિસરણ અપ્પદિહારો અધારણા ચેવ ।

અણિયત્તો ય અણિદાગરહાસોદ્ધો ય વિસક્કમ્મો ॥ ૧ ॥

પદિકમળ પદિસરણ પરિહારો ધારણા ણિયત્તો ય ।

ણિદા ગરહા સોદ્ધો અદ્ધુવિદ્ધો અમયક્કમ્મો હુ ॥ ૨ ॥

અર્થ — અપ્રતિક્રમણ, અપ્રતિમરણ, અપગિહાર, અધારણા, અનિવૃત્તિ, અનિદા, અગદ્ધા અને અશુદ્ધિ—(એમ આઠ પ્રકારે, લાગેલા દોષોનું પ્રાયશ્ચિત ન કરતું) તે વિપક્ષ અર્થાત્ જેનો ઘણો છે પ્રતિક્રમણ, પ્રતિસરણ, પરિહાર, કારણા, નિવૃત્તિ, નિદા, ગદ્ધા અને શુદ્ધિ—(એમ આઠ પ્રકારે, લાગેલા દોષોનું પ્રાયશ્ચિત કરતું) તે અમૃતકૃષ્ણ છે ”

ઉપરના તર્કનું સમાધાન આચાર્યભગવાન (નિશ્ચયનયની પ્રધાનતાથી) આપામા કરે ॥ —

નિસરણ = સમ્પૂર્ણાદિ ગુણોમા પ્રેરણા પરિહાર = મિથ્યાત્વરાગાદિ દોષોનું નિવારણ ધારણા = કાગદિ મત્ર પ્રતિમા વગેરે બાહ્ય યોના આનંદન વડે ચિત્તો સ્થિર કરવું નિવૃત્તિ =

પટિકમળ પડિસરણ પરિહારો ધારણા ણિયતી ય ।
 ણિદા ગરહા સોહી અટ્ટવિહો હોડ વિસકુમ્મો ॥ ૩૦૬ ॥
 અપ્પટિકમળમપ્પડિસરણ અપ્પરિહારો અધારણા ચૈવ ।
 અણિયતી ય અણિદાગરહાસોહી અમયકુમ્મો ॥ ૩૦૭ ॥

પતિક્રમણ પ્રતિસરણ પરિહારો ધારણા નિવૃત્તિથ ।
 નિદા ગર્હા શુદ્ધિઃ અટ્ટવિધો ભવતિ વિપકુમ્મ' ॥ ૩૦૬ ॥
 અપતિક્રમણમપ્રતિસરણમપરિહારોઽધારણા ચૈવ ।
 અનિવૃત્તિથાનિદાઽગર્હાઽશુદ્ધિરમતકુમ્મ' ॥ ૩૦૭ ॥

અન્વયાર્થ — [પતિક્રમણ] પ્રતિક્રમણ, [પ્રતિસરણ] પ્રતિસરણ, [પરિહાર] પરિહાર, [ધારણા] ધારણા, [નિવૃત્તિ] નિવૃત્તિ, [નિદા] નિદા, [ગર્હા] ગર્હા [અટ્ટવિધિ] અને શુદ્ધિ—[અટ્ટવિધ] એ આઠ પ્રકારનો [વિપકુમ્મ] વિપકુમ્મ [અવસ્થા] છે (કારણ કે એમાં કર્તાપણાની શુદ્ધિ સહાય છે)

[અપતિક્રમણ] અપ્રતિક્રમણ, [અપ્રતિસરણ] અપ્રતિસરણ, [અપરિહાર] અપરિહાર, [અધારણા] અધારણા, [અનિવૃત્તિ] અનિવૃત્તિ, [અનિદા] અનિદા, [અગર્હા] અગર્હા [અથવા] અને [અશુદ્ધિ] અશુદ્ધિ—[અમતકુમ્મ] એ અમતકુમ્મ છે (કારણ કે એમાં કર્તાપણાનો નિયેવ છે—તેને કારણે તેની અવસ્થા બદલતી નથી)

ટીકા—પ્રથમ તો જે આશાની વચ્ચે (અર્થાત્ આશાની હોવાને સાવારણ એવા) અપ્રતિક્રમણાદિ છે તેઓ તે શુદ્ધ આશાની જિંદગી અભાવરૂપ સ્વભાવવાળા હોવાને લીધે સ્વયંભવ અવસ્થા કેટલી વિદ્યુત્સ ૪ છે, તેઓ વિચાર કરનાર શુ પ્રયોજન છે? (તેઓ તે પ્રકારના અભાવવાળા છે.) અને જે દ્વન્વરૂપ પ્રતિક્રમણાદિ છે તેઓ સર્વ અવસ્થાની જિંદગી હોવાને અભાવરૂપ (અવસ્થા)

પ્રતિક્રમણ, ને પ્રતિમણ, નીવૃત્તિ, નિવૃત્તિ, નિવૃત્તિ, નિવૃત્તિ
 વળી શુદ્ધિ, નિદા, મર્દા—એ અટ્ટવિધ વિપકુમ્મ છે
 અણપ્રતિક્રમણ, અણપ્રતિસરણ, અણપરિહાર, અણધારણા
 અનિવૃત્તિ, અણનિદા, અણશુદ્ધિ—અણ...

પાલાવિષયકપાયાદિ ઉપરના વર્ણનને પાંચ વાચ્ય
 ગર્હા = ગુરુસાક્ષીએ ૧૧૩ ૨૨૨ ૨૨૨ શુદ્ધિ = ૨૨

મગાડનામા) સમર્થ હોનાથી અમૃતકુલ જ (એમ વ્યવહાર આચાર્યના કહ્યું છે) તોપણ પ્રતિ-મણ-અપ્રતિકમણાદિથી વિવક્ષ્ય એવી અપ્રતિકમણાદિરૂપ ત્રીજી ભૂમિને નહિ દેખનાર પુરુષને તે દ્રવ્યપ્રતિકમણાદિ (અપરાય દાષનારૂપ) પોતાનું કાર્ય કયા અસમર્થ હોનાને હીધે વિવક્ષ્ય કાર્ય (અર્થાત્ જગતનું કાર્ય) કરતા હોનાથી વિવક્ષ્ય જ જ છે એ અપ્રતિકમણાદિરૂપ ત્રીજી ભૂમિ છે તે, સ્વયં શુદ્ધાત્માની સિદ્ધિરૂપ હોનાને હીધે સર્વ અપરાયરૂપી વિપના દોષોને સર્વથા નષ્ટ કરનારી હોનાથી, માક્ષાત્ સ્વયં અમૃતકુલ છે અને એ ગીતે (તે ત્રીજી ભૂમિ) વ્યવહારવી દ્રવ્યપ્રતિકમણાદિને પણ અમૃતકુલપણ આપે છે તે ત્રીજી ભૂમિથી જ આત્મા નિષ્પન્ન થાય છે તેના (અર્થાત્ ત્રીજી ભૂમિના) અભાવમા દ્રવ્યપ્રતિકમણાદિ પણ અપરાય જ છે માટે, ત્રીજી ભૂમિથી જ નિરપરાયપણ છે એમ કરે છે તેની પ્રાપ્તિ અર્થે જ આ દ્રવ્યપ્રતિકમણાદિ જ આમ હોનાથી એમ ન માનો કે (નિશ્ચયનયનું) માત્ર દ્રવ્યપ્રતિકમણાદિને છાંયે છે ત્યારે શું કરે છે? દ્રવ્યપ્રતિકમણાદિથી છાડી દેતું નથી (અસ્કાવી દેતું નથી, મતોન મનાવી દેતું નથી), તે સિવાય બીજું પણ, પ્રતિકમણ-અપ્રતિકમણાદિથી અગોચર અપ્રતિકમણાદિરૂપ, શુદ્ધ આત્માની સિદ્ધિ જેનું લક્ષણ છે એનું, અતિ કુદર કારક કરાવે છે આ અથમા જ આગળ કહેશે કે—“કમ્મ જ પુવ્વકય સુહાસુહમણેયપિતથર વિસેસ । તત્તો જિયસસ અપ્પય તુ જો સો પદિલ્લમણ ॥ વગેરે (અર્થ—અનેક પ્રકારના વિસ્તારવાળા જે પૂર્વ કરેલા શુભાશુભ કર્મ છે તેમનાથી જે પોતાના આત્માને નિવર્તાવે છે તે આત્મા પ્રતિકમણ છે)

ભાવાર્થ—વ્યવહારનયાનનીએ કહ્યું હતું કે—“લાગેના દોષોનું પ્રતિ-મણ આદિ કરનાથી જ આત્મા શુદ્ધ થાય છે, તો પછી પ્રથમથી જ શુદ્ધ આત્માના આવબનનો ખેદ કરનાનું શું પ્રયોજન છે? શુદ્ધ થયા પછી તેનું આવબન ધરો, પહેલેથી જ આવબનનો ખેદ નિષ્ફળ છે ” તેને આવ્યાર્થ સમજાવે છે કે—જે દ્રવ્યપ્રતિકમણાદિક જ તે દાષના મગાડનાગ છે, તોપણ શુદ્ધ આત્માનું સ્વરૂપ કે જે પ્રતિકમણાદિથી રહિત છે તેના આવબન વિના તો દ્રવ્યપ્રતિકમણાદિક દાનસ્વરૂપ જ છે, દાષ મગાડવાને સમર્થ નથી, કારણ કે નિશ્ચયની અપેક્ષા સહિત જ વ્યવહારનય મોક્ષમાર્ગમા છે, કેનજ વ્યવહારનો જ પણ મોક્ષમાર્ગમા નથી, બરોડો જ માર્ગ છે માટે એમ કહ્યું જ કે—અજ્ઞાનીને જે અપ્રતિકમણાદિક છે તે તો નિનકુલ છે જ, તેમની તો પાત જ રી? પરંતુ વ્યવહારચારિત્રમા જે પ્રતિકમણાદિક કદ્યા છે તે પણ નિશ્ચયનયે નિપકુલ જ છે, કારણ કે આત્મા તો પ્રતિકમણાદિકથી રહિત, શુદ્ધ, અપ્રતિકમણાદિસ્વરૂપ જ જ

* જુઓ ગાથા ૩૮૩—૩૮૫ ત્યાં નિશ્ચયપ્રતિકમણ વગેરેનું સ્વરૂપ કહ્યું છે

હવે આ કથનના કળાશરૂપે કાવ્ય કહે છે —

અતો દ્વતાઃ પ્રમાદિનો ગેતાઃ મુલાસીનતા
મલીન ચાપલમુન્મૂલિતમાલવનમ્ ।
આત્મન્યેવાલાનિત ચ ચિત્ત-
માસપૂર્ણવિજ્ઞાનઘનોપલબ્ધેઃ ॥ ૧૮૮ ॥

અર્થ — આ કથનથી, મુખે બેઠેલા (અર્થાત્ એરાઆરામ કરતા) પ્રમાદી છત્રોને હુત કહ્યા છે (અર્થાત્ મોક્ષના તદ્દન અનવિકારી કહ્યા છે), આપસ્યનો (-નિચાર વિનાના કાર્યનો) પ્રલય કર્યો છે (અર્થાત્ આત્મભાન વિનાની ક્રિયાઓને મોક્ષના કારણુમા ગણી નથી), આલબનને ઉખેડી નાખ્યું છે (અર્થાત્ સમ્યગ્દષ્ટિના દ્રવ્ય-પ્રતિક્રમણ વગેરેને પણ નિશ્ચયથી બંધન કરણુ ગણીને હેય કહ્યા છે), બ્યામુધી સપૂર્ણ વિજ્ઞાનઘન આત્માની પ્રાપ્તિ ન થાય ત્યામુધી (શુદ્ધ) આત્મારૂપી થાભલે જ ચિત્તને બાધ્યું છે (-વ્યનહારના આલબનથી અનેક પ્રવૃત્તિઓમા ચિત્ત લામતુ હતુ તેને શુદ્ધ ચેતન્યમાન આત્મામા જ લગાડવાતું કહ્યું છે કારણુ કે તે જ મોક્ષનુ કારણુ છે)

અહીં નિશ્ચયનયથી પ્રતિક્રમણાદિકને નિષકુલ કહ્યા અને અપ્રતિક્રમણાદિકને અમૃતકુલ કહ્યા તેવી કોઈ ઊલટું સમજી પ્રતિક્રમણાદિકને છાડી પ્રમાદી થાય તો તેને સમજાવવાને કળાશરૂપે કાવ્ય કહે છે —

(વસતતિલકા)

યત્ર પ્રતિક્રમણમેવ વિપ પ્રણીત
તત્રાપ્રતિક્રમણમેવ મુધા કુતઃ સ્યાત્ ।
તત્કિ પ્રમાદ્યતિ જન. પ્રપતન્નઘોડ્યઃ
કિ નોર્ધ્વમૂર્ધ્વમધિરોહતિ નિષ્પમાદઃ ॥ ૧૮૯ ॥

અર્થ — (અરે ! ભાઈ,) બ્યા પ્રતિક્રમણને જ વિષ કહ્યું છે, ત્યા અપ્રતિક્રમણ અમૃત કયાથી હોય ? (અર્થાત્ ન જ હોય) તો પછી આણુસો નીચે નીચે પડતા થકા પ્રમાદી કા થાય છે ? નિષ્પ્રમાદી થયા થકા ઊંચે ઊંચે કા ચડતા નથી ?

ભાવાર્થ — અજ્ઞાના-સ્થામા જે અપ્રતિક્રમણાદિક હોય છે તેમની તો વાત જ શી ? અહીં તો, શુભપ્રવૃત્તિરૂપ દ્રવ્યપ્રતિક્રમણાદિનો પક્ષ છાડાવના માટે તેમને (દ્રવ્યપ્રતિક્રમણાદિને) તો નિશ્ચયનયની પ્રમાનતાથી નિષકુલ કહ્યા છે કારણુ કે તેઓ કર્મબંધના જ કારણુ છે, અને પ્રતિક્રમણ-અપ્રતિક્રમણાદિથી રહિત એવી ત્રીજી ભૂમિ,

કે જે શુદ્ધ આત્મચરિત્ર છે તેમ જ પ્રતિ-મણ્ડિતી સહિત હોવાથી અપ્રતિક્રમણીય છે, તેને અમૃતકુલ કહી છે અર્થાત્ ત્યાના અપ્રતિક્રમણીય અમૃતકુલ કહ્યા છે. ભૂમિમા ચરણના માટે આ ઉપર આચાર્યે કયો છે પ્રતિક્રમણીય વિરુદ્ધ સાલણીને જેઓ હિંસા પ્રમાદી થાય છે તેમના વિષે આચાર્ય કહે છે કે—
માણ્યો નીચા નીચા કેમ પડે છે? નીચ ભૂમિમા હિંસા હિંસા કેમ ચડતા નથી જ્યાં પ્રતિક્રમણને વિરુદ્ધ કંઈ ત્યા તેના નિષેધ અપ્રતિક્રમણ જ અમૃતકુલ શકે, અજ્ઞાનીનું નહિ માટે જે અપ્રતિક્રમણીય અમૃતકુલ કહ્યા છે તે અજ્ઞાન અપ્રતિક્રમણીય ન જાણના, નીચ ભૂમિમા શુદ્ધ આત્મામય જાણના

હવે આ અર્થને દૃઢ કરવું કાન્ય કહે છે —

(૫૧)

મમાદકલિત કથં ભવતિ શુદ્ધભાવોઽયસ.

કપાયમરગૌરવાદલસતા મમાદો યત્ . ।

અત સ્વરસર્નિર્મરે નિયમિત. સ્વભાવે ભવન્

મુનિ પરમશુદ્ધતા યતિ મુચ્યતે વાઙચિરાત્ ॥ ૧૯૦ ॥

અર્થ—કપાયના ભાગ વડે બાકે હોવાથી આગમુપજી તે પ્રમાદ છે, એ પ્રમાદયુક્ત આગમસભાન શુદ્ધભાન કેમ હોઈ શકે? માટે નિજ રસથી ભરેલા કપાયમા નિશ્ચય થતો મુનિ પરમ શુદ્ધતાને પામે છે અથવા શીખ—અદ્ય કા (કર્મબંધી) હો છે

ભાવાર્થ—પ્રમાદ તો કપાયના ગૌરવથી થાય છે માટે પ્રમાદીને શુદ્ધ હોય નહિ જે મુનિ ઉદ્ધમથી સ્વભાનમા પ્રવર્તે છે તે શુદ્ધ થઈને મોક્ષને પામે

હવે, મુક્ત થવાનો અનુક્રમ દર્શાવવું કાન્ય કહે છે —

(સાદૃશ્યવિહીન)

ત્યક્ત્વાઽશુદ્ધિવિધાયિ તત્ત્વિજ પરદ્રવ્ય સમગ્ર સ્વય

સ્વદ્રવ્યે રતિમેતિ ય સ નિયત સર્વોપરાધચ્યુત ।

વયં વસમુપેત્ય નિત્યમુદિત. સ્વજ્યોતિરચ્છોઽન્નલ-

ચૈતન્યામૃતપૂરપૂર્ણમહિમા શુદ્ધો ભવન્મુચ્યતે ॥ ૧૯૧ ॥

અર્થ—જે પુરપ બરેબર અશુદ્ધતા કળાનું જે પરદ્રવ્ય તે સર્વને છે

પોતે પોતાના સ્વદ્રવ્યમા લીન થાય છે, તે પુરુષ નિયમથી સર્વ અપરાધોથી રહિત થયો થકો, બંધના નાશને પામીને નિત્ય-ઉદ્ધિત (મદ્દા પ્રકાશમાન) વધો વકો, સ્વ-જ્યોતિથી (પોતાના સ્વરૂપના પ્રકાશથી) નિર્મળપણે લીધળતો જે ચૈતન્યરૂપ અમૃતનો પ્રવાહ તેના વડે પૂર્ણ જેનો મહિમા છે એવો શુદ્ધ થતો થકો, કર્મોથી છૂટે છે— મુક્ત વાય છે

ભાવાર્થ—જે પુરુષ, પહેલા સમસ્ત પરદ્રવ્યનો ત્યાગ કરી નિજ દ્રવ્યમા (આત્મસ્વરૂપમા) લીન થાય છે, તે પુરુષ સર્વ રાગાદિક અપરાધોથી મહિત થઈ આગામી બંધનો નાશ કરે છે અને નિત્ય ઉદ્ધવરૂપ કેવળજ્ઞાનને પામી, શુદ્ધ થઈ, સર્વ કર્મોના નાશ કરી, મોક્ષને પામે છે આ, મોક્ષ થનાનો અનુક્રમ છે

હવે મોક્ષ અધિકાર પૂર્ણ કરતા તેના અત્તમ ગળરૂપે પૂર્ણ જ્ઞાનના મહિમાનુ (સર્વથી શુદ્ધ થયેલા આત્મદ્રવ્યના મહિમાનુ) કળારૂપ કાવ્ય કહે છે—

(મદ્દાકાંતા)

વધન્દેદાત્કલ્પદતુલ મોક્ષમક્ષાગ્યમેત-

ત્રિત્યોગોતસ્ફુટિતસહજાવસ્થમેકાતથુદ્ધમ્ ।

एकाकारस्वरसभरतोऽत्यतगभीरधीर

पूर्ण ज्ञान ज्वलितमचले स्वस्य लीन महिम्नि ॥ ૧૯૨ ॥

અર્થ—કર્મબંધના છેદથી અતુલ અક્ષય (અપિનાશી) મોક્ષને અનુભવતુ, નિત્ય ઉદ્યોતનાળી (જેનો પ્રકાશ નિત્ય છે એવી) સદૃજ અનસ્થા જેની ખીલી નીકળી છે એવુ, એકાતથુદ્ધ (કર્મોના મેલ નહિ રહેવાથી જે અત્યંત શુદ્ધ થયુ છે એવુ), અને એકાકાર (એક જ્ઞાનમાત્ર આપારે પરિપુરેલા) નિજગ્ધસની અતિશયતાથી જે અત્યંત ગંભીર અને ધીર છે એવુ આ પૂર્ણ જ્ઞાન ઝળહળી ડોકયુ (સર્વથી શુદ્ધ આત્મદ્રવ્ય અજનન્યમાન પ્રગટ થયુ), પોતાના અચળ મહિમામા લીન થયુ

ભાવાર્થ—કર્મોના નાશ કરી મોક્ષને અનુભવતુ, પોતાની સ્વાભાવિક અનસ્થારૂપ, અત્યંત શુદ્ધ, સમસ્ત સેવાકારોને ગોણ કરતુ, અત્યંત ગંભીર (જેનો પાગ નથી એવુ) અને ધીર (આકુળતા પિનાતુ)—એવુ પૂર્ણ જ્ઞાન પ્રગટ રહીપ્ય-માન થયુ, પોતાના મહિમામા લીન થયુ

ટીકા—આ ગીતે મોક્ષ (રગભૂમિમાથી) બહાર નીકળી ગયો

ભાવાર્થ — ૨ગણભિમા મોક્ષતત્ત્વનો સ્વાગ આવ્યો હતો ત્યાં જ્ઞાન પ્રગટ થયું ત્યાં તે મોક્ષનો સ્વાગ ૨ગણભિમાથી બહાર નીકળી ગયો. ૩૦૬—૩૦૭

ભયો નર કોય પર્યો દદબંધન બંધસ્વરૂપ સખે દુખમરી,
ચિંત કરે નિતિ કેમ કરે યહ તોગે છિદે નહિ નૈક દિકાગી,
છેનકૂ ગહિ આયુઃ ધાય ચવાય નિશક કરે કુય ધાગી,
યો યુઃ યુદ્ધિ ધસાય દુધા કંઠિ કંઠે ને આતમ આપ ગહારી

આતમ આ સમયસાર મથની (શ્રીમદ્ અમૃતચંદ્ર આચાર્ય વિરચિત)
આતમખ્યાતિ નામની દીકાની પ્રણિત જયચંદ્રચૂડત ભાવાનુચિન્તકામા આહમો મોક્ષ
અધિકાર પૂર્ણ થયો

સર્વવિશુદ્ધ જુજ્ઞાનમય, સદા આત્મારામ;
પરને કરે ન ભોગવે, જાણે *જપિ તમુ નામ

પ્રથમ દીગ્ગજર આચાર્યદેવ કહે છે કે “હું સર્વવિશુદ્ધજ્ઞાન પ્રવેશ કરે છે”

જોક્ષતત્ત્વનો સ્વાગ નીકળી ગયા પછી સર્વવિશુદ્ધ જ્ઞાન પ્રવેશ કરે છે. જગ-ભૂમિમા છન અછન, કર્તાકર્મ, પુણ્ય-પાપ, આસ્રવ, સવર, નિર્જશ, બંધ અને મોક્ષ-એ આઠ સ્વાગ આવ્યા, તેમજુ વૃત્ત થયુ અને પોતપોતાનું સ્વરૂપ બતાવી તેઓ નીકળી ગયા હવે સર્વ સ્વાગો દૂર થયે એકાકાર સર્વવિશુદ્ધજ્ઞાન પ્રવેશ કરે છે

ત્યા પ્રથમ જ, મગળરૂપે જ્ઞાનપુ જ આત્માના મહિમાનું કાવ્ય કહે છે —

(મહાકાંતા)

નીત્વા સમ્યક્ પ્રલયમસ્થિલાન્ કર્તૃભોજાદિમાવાન્

દૂરીભૂતઃ પ્રતિપદમય વધમોક્ષમસ્તૃપ્તેઃ ।

શુદ્ધ શુદ્ધ* સ્વરસવિસરાપૂર્ણપુણ્યાચલાર્ચિ-

પ્રકોત્કીર્ણમકટમહિમા સ્ફુર્જતિ જ્ઞાનપુજઃ ॥ ૧૯૩ ॥

અર્થ — સમસ્ત કર્તા-લોકતા આદિ ભોજને સમ્યક્ પ્રકારે નાગ પમાડીને પદે પદે (અર્થાત્ કર્મના ક્ષયોપશમના નિમિત્તથી) થતા દરેક પર્યાયમા) બંધ-મોક્ષની

* જપિ = ૫૫પિ જોડે

સ્વનાથી દૂર વર્તતો, શુદ્ધ-શુદ્ધ (અર્થાત્ જે સંગાતિ મળે તેમ જ આનંદ—અન્ન-
રહિત છે એવો), જેનું પવિત્ર અચળ તેજ નિજગતા (-જ્ઞાનગતા, જ્ઞાનચેતનારૂપ
રમતા) ફેલાયથી ભરપૂર છે એવો, અને જેનો અદ્ધિમા ૮ કોટીર્ષ્ પ્રગટ છે એવો
જ્ઞાનપુ જ આત્મા પ્રગટ થાય છે

ભાવાર્થ — શુદ્ધનયનો વિષય જે જ્ઞાનમન્ડપ આત્મા તે કર્તાભોજાપલા
ભાવોથી રહિત છે, જ અગ્રજની સ્વનાથી નહિત છે, પરદ્રવ્યથી અને પરદ્રવ્યના સ-
ભાવોથી રહિત હોનાથી શુદ્ધ છે, પોતાના સ્વરસના પ્રવાહથી પૂર્ણ હૃદીપ્યમાન ન્યેતિ
રૂપ છે અને ૮ કોટીર્ષ્ અદ્ધિમાનગો છે એવો જ્ઞાનપુ જ આત્મા પ્રગટ થાય છે

હવે સર્વવિશુદ્ધ જ્ઞાનને પ્રગટ કરે છે તેમા પ્રથમ, ‘આત્મા કર્તા-ભોજા-
ભાનથી રહિત છે’ એના અર્થનો, આગળની ગાથાની સૂચનિકારૂપ શ્લોક કહે છે -

(અનુ.૮૫)

कर्तृत्वं न स्वभावोऽस्य चित्तो वेदयितृत्ववत् ।

अज्ञानादेव कर्ताय तदभावादकारकः ॥ ૧૯૪ ॥

અર્થ — કર્તાપિણ આ ચિત્તસ્વરૂપ આત્માનો સ્વભાવ નથી, જેમ ભોજાપા-
સ્વભાવ નથી અજ્ઞાનથી જ તે કર્તા છે, અજ્ઞાનનો અભાવ થતા અકર્તા છે

હવે આત્માનું અકર્તાપિણ દૃષ્ટાંતપૂર્વક કહે છે —

द्रवियं ज उणज्जइ गुणेहि तं तेहिं जाणमु अणण ।

जह कड्यादीहि दु पजएहि कणय अणणमिह ॥ ૩૦૮

जीयस्माजीवम्म दु जे परिणामा दु देसिया सुते ।

त जीवमजीव वा तेहिमणण वियाणाहि ॥ ૩૦૯ ॥

જે દ્રવ્ય ઉપજે જે ગુણોથી તેથી જાણુ અનન્ય તે
જ્યમ જગતમા કટકાદિ પર્યાયોથી કનક અનન્ય કે
જીવ અજીવના પરિણામ જે દેશવિયા સુત્રો મહી
તે જીવ અજીવ અજીવ જાણુ અનન્ય તે પરિણામથી

ળ કુદોચિ વિ ઉપ્પણ્ણો જહ્મા કજ્જ ણ તેણ સો આદા ।
 ઉપાદેદિ ણ કિચ્ચિ વિ કારણમવિ તેણ ણ સ હોઙ્ગ ॥ ૩૧૦ ॥
 કમ્મ પહુચ્ચ કુત્તા કત્તાર તહ પહુચ્ચ કમ્માણિ ।
 ઉપજ્જતિ ય ણિયમા સિદ્ધી દુ ણ દીસણ અણ્ણા ॥ ૩૧૧ ॥

દ્રવ્ય યદુત્પન્નતે ગુણસ્તત્તર્જાનીભનન્યત ।
 યથા કટકાદિભિન્નુ પર્યાયે. સ્વસ્મનન્યદિ ॥ ૩૦૮ ॥
 જીવસ્વાજીવસ્ય તુ યે પરિણામાસ્તુ દર્શિતા મત્ર ।
 ત જીવમજીવ યા તૈરનન્ય વિજાનીદિ ॥ ૩૦૯ ॥
 ન કૃતચ્છિદ્ધપ્યુત્પન્નો યસ્માત્કાર્ય ન તેન સ આત્મા ।
 ઉત્પાદયતિ ન મિચિદપિ કારણમપિ તેન ન સ ભવતિ ॥ ૩૧૦ ॥
 કર્મ પ્રતીન્ય કર્તા કર્તાર તથા પ્રતીન્ય કર્માણિ ।
 ઉત્પન્નતે ચ નિયમાત્મિદિન્નુ ન દ્વયનેઽન્યા ॥ ૩૧૧ ॥

અન્યથાર્થ — [યદ્ દ્રવ્ય] જે દ્રવ્ય [ગુણે] જે ગુણોથી [ઉત્પન્નતે] ઉપજે
 છે [તે] તે ગુણોથી [તદ્] તેને [અનન્યત્ જાનીદિ] અનન્ય બાપુ, [યથા] જેમ
 [શ્દ] જગતમાં [કટકાદિભિ પર્યાયે તુ] કેહા આદિ પદ્યોથી [કનક] સુવર્ણ
 [અનન્યત્] અનન્ય છે તેમ

[જીવસ્ય અજીવસ્ય તુ] છત્ર અને અછત્રના [યે પરિણામા તુ] જે પરિ-
 ણામો [સૂત્રે દર્શિતાઃ] સૂત્રમાં દર્શાવ્યા છે, [તે] તે પશ્ચિમોથી [ત જીવ-અજીવ
 યા] તે છત્ર અથવા અછત્રને [અનન્ય વિજાનીદિ] અનન્ય બાપુ

[યસ્માત્] કારણ કે [કૃતચ્છિદ્ અપિ] કોઈથી [ન ઉત્પન્ન] ઉત્પન્ન થયો
 નથી [તેન] તેથી [સ આત્મા] તે આત્મા [કાર્ય ન] (કોઈનું) કાર્ય નથી,

ઉપજે ન આત્મા કોઈથી તેથી ન આત્મા કાર્ય છે,
 ઉત્પન્નવનો નથી કોઈને તેથી ન કાળના પણ ફેરે ૩૧૦
 ૩. કર્મ-આશ્રિત હોય કર્તા, કર્મ પણ કર્તા તો
 આશ્રિતપણે ઉપજે નિયમથી, મિદ્ધિ નવ થીજી દીમે ૩૧૧

ટીકા — આ આત્મા, (તેને) અનાદિ મ આત્મી જ (પરના અને પાન બુદ્ધિ બુદ્ધિ) નિશ્ચિત સ્વયંભૂત શાન (બોદશાન) નહિ હોવાને લીધે પાના પાનાના એકનો એક અધ્યાસ કરવાથી કર્તા થયે પદ, પ્રકૃતિના નિમિત્તે ઉત્પત્તિ નિપામે છે, પ્રકૃતિ પણ આત્માના નિમિત્તે ઉત્પત્તિ નિનાશ પામે છે (અર્થાત્ આ મ પરિણામ અનુસાર પશ્ચિમે છે) એ રીત—એટલે તે આત્મા અને પ્રકૃતિને કર્તા બોલનારો અભાવ છે તેપણ—પરંપર નિમિત્તનૈમિત્તિકભાવથી બોલે બધે એવામાં છે, તેની મર્યાદા છે અને તેથી જ તેમને (આ માને ને પ્રકૃતિને) કર્તાકર્મના વ્યવહાર

સાચાર્થ — આત્માને અને જ્ઞાનાનુબાદિ કર્મની પ્રકૃતિઓને પરમાર્થ કર્મપણાનો અભાવ છે તેપણ પરસ્પર નિમિત્તનૈમિત્તિકભાવને લીધે બધે થાય છે, સરસ છે અને તેથી જ કર્તાકર્મપણાનો વ્યવહાર ॥ ૩૧૨—૩૧૩

(‘જ્યાંસુધી આત્મા પ્રકૃતિના નિમિત્તે ઉત્પન્ન-વિબક્ત ન હોય ત્યાં તે અજ્ઞાની, મિથ્યા, અસત્ય છે’ એમ હવે કહે ॥ —)

જા જમ પયડીઅટ્ટુ ચેયા જેર વિમુચ્ચ ॥

અયાણઓ મવે તાવ મિચ્છાદટ્ટી અસજઓ ॥ ૩૧૪ ॥

જયા વિમુચ્ચા ચેયા કમ્મફલમણતય ॥

તયા વિમુક્તો હવડ જાણઓ પાસઓ મુણી ॥ ૩૧૫ ॥

યાવદેષ મરુત્પર્ય ચેતયિતા નૈવ વિમુચ્ચતિ ॥

મજ્ઞાયસો ખવેત્તાવન્નિયાયાદિરસપત ॥ ૩૧૪ ॥

યદા વિમુચ્ચતિ ચેતયિતા કર્મફલમનતસ્મ ॥

તદા વિમુક્તો ભવતિ જ્ઞાયસો દર્ગસો મુનિ ॥ ૩૧૫ ॥

અન્યાર્થ — [યાવત્] જ્યાંસુધી [યવ ચેતયિતા] આ આત્મા [પ્રકૃતિ પ્રકૃતિના નિમિત્તે ઉત્પન્ન-વિબક્ત] [ન યવ વિમુચ્ચતિ] હોયતો નથી, [તાવ

ઉત્પાદ-વ્યય પ્રકૃતિનિમિત્તે જ્યાં સગી નહિ પરિતજે, અજ્ઞાની, મિથ્યાત્વી, અસત્ય ત્યાં સગી આ જીવ ગહે, આ આત્મા જ્યારે કરમનુ રૂળ અનતુ પગિતજે, શાયક તથા દરોક તથા મુનિ તેડ કર્મવિમુક્ત છે.

ત્યામુધી તે [અજ્ઞાયક] અજ્ઞાયક છે, [મિથ્યાદષ્ટિ] મિથ્યાદષ્ટિ છે, [અસયત ભવેત્] અસયત છે

[યદા] જ્યારે [ચેતયિતા] આત્મા [અનવકુ કર્મફલ] અનત કર્મફળને [વિમુચતિ] છોડે છે, [તદા] ત્યારે તે [જ્ઞાયક] જ્ઞાયક છે, [દર્શક] દર્શક છે, [મુનિ] મુનિ છે, [વિમુક્ત ભવતિ] વિમુક્ત (અર્થાત્ બંધની રહિત) છે

ટીકા—જ્યામુધી આ આત્મા, (પોતાના અને પરના જુદાં જુદાં) નિશ્ચિત સ્વલક્ષણોનું જ્ઞાન (લેદજ્ઞાન) નહિ હોવાને લીધે, પ્રકૃતિના સ્વભાવને—કે જે પોતાને બંધનું નિમિત્ત છે તેને—છોડતો નથી, ત્યામુધી સ્વ-પરના એકત્વજ્ઞાનથી અજ્ઞાયક છે, સ્વપરના એકત્વદર્શનથી (એકત્વરૂપ અદ્વાનવી) મિથ્યાદષ્ટિ છે અને સ્વપરની એકત્વ-પરિણતિથી અસયત છે, અને ત્યામુધી જ પરના અને પોતાના એકત્વનો અધ્યાસ કરવાથી કર્તા છે અને જ્યારે આ જ આત્મા (પોતાના અને પરના જુદાં જુદાં) નિશ્ચિત સ્વલક્ષણોના જ્ઞાનને (લેદજ્ઞાનને) લીધે પ્રકૃતિના સ્વભાવને—કે જે પોતાને બંધનું નિમિત્ત છે તેને—છોડે છે, ત્યારે સ્વપરના વિભાગજ્ઞાનથી (લેદજ્ઞાનથી) જ્ઞાયક છે, સ્વપરના વિભાગદર્શનથી (લેદદર્શનથી) દર્શક છે અને સ્વપરની વિભાગ-પરિણતિથી (લેદપરિણતિથી) સયત છે, અને ત્યારે જ પરના અને પોતાના એકત્વનો અધ્યાસ નહિ કરવાથી અકર્તા છે

ભાવાર્થ—જ્યામુધી આ આત્મા પોતાના અને પરના સ્વલક્ષણને જાણતો નથી ત્યામુધી તે લેદજ્ઞાનના અભાવને લીધે કર્મપ્રકૃતિના ઉદયને પોતાનો સમજી પરિણમે છે, એ રીતે મિથ્યાદષ્ટિ, અજ્ઞાની, અસયમી થઈને, કર્તા થઈને, કર્મના બંધ કરે છે અને જ્યારે આત્માને લેદજ્ઞાન થાય છે ત્યારે તે કર્તા થતો નથી, તેથી કર્મના બંધ કર્મનો નથી, જ્ઞાતાદ્રષ્ટાપણે પરિણમે છે

“એવી જ રીતે ભોક્તાપણું પણ આત્માનો સ્વભાવ નથી” એવા અર્થનો, આગળની ગાથાની સૂચનારૂપ સ્તોત્ર હવે કહે છે—

(અનુક્રુપ)

મોક્તૃત્વ ન સ્વભાવોઽસ્ય સ્મૃતઃ કર્તૃત્વવચ્ચિતઃ ।

અજ્ઞાનાદેવ મોક્તાય તદભાવાદેવેદકઃ ॥ ૧૯૬ ॥

અર્થ—કર્તાપણાની જેમ ભોક્તાપણું પણ આ ચૈતન્યનો (ચિત્તરૂપ આત્માનો) સ્વભાવ કહ્યો નથી અજ્ઞાનથી જ તે ભોક્તા છે, અજ્ઞાનનો અભાવ થતા અભોક્તા છે ૩૧૪—૩૧૫

ટીકા —આ આત્મા, (તેને) અન્યાનિ મ આગ્રહી જ (પરના અને પોતાના જુદા જુદા) નિશ્ચિત સ્વયંક્રિયાનું જ્ઞાન (લેદજ્ઞાન) નહિ હોવાને લીધે પરના અને પોતાના એકબીજાને અપ્રયાસ કરનાથી કર્તા થયો થકો, પ્રકૃતિના નિમિત્તે ઉત્પત્તિ વિનાશ પામે છે, પ્રકૃતિ પણ આત્માના નિમિત્તે ઉત્પત્તિ વિનાશ પામે છે (અર્થાત્ આત્માના પરિણામ અનુસાર પરિપુરે છે) એ રીતે—જોકે તે આત્મા અને પ્રકૃતિને કર્તાકર્મી જ્ઞાનનો અભાવ છે તોપણ—પરસ્પર નિમિત્તનેમિત્તિકભાવને લીધે બંધ થાય છે, તેથી સંસાર છે અને તેથી જ તેમને (આત્માને ને પ્રકૃતિને) કર્તાકર્મીના વ્યવહાર છે.

ભાવાર્થ —આત્માને અને જ્ઞાનાનુભૂતિ કર્મની પ્રકૃતિજ્ઞાને પરમાર્થ કર્તાકર્મીપણાનો અભાવ છે તોપણ પરસ્પર નિમિત્તનેમિત્તિકભાવને લીધે બંધ થાય છે, તેથી સંસાર ■ અને તેથી જ કર્તાકર્મીપણાનો વ્યવહાર છે ૩૧૨—૩૧૩

(‘ન્યાસુધી આત્મા પ્રકૃતિના નિમિત્તે ઉપજતુ-વિણસતુ ન છેડ ત્યાસુધી તે અજ્ઞાની, મિથ્યાપ્રિ, અસયત છે’ એમ હવે કહે છે—)

જા एस पयडीअट्ट चेया णेव विमुचए ।

अयाणओ भवे ताव मिच्छाडट्ठी असजओ ॥ ३१४ ॥

जया विमुचए चेया कम्मफलमणतय ।

तया विमुक्तो हवइ जाणओ पासओ मुणी ॥ ३१५ ॥

याउटप प्रकृत्यर्थं चेतयिता नैव विमुचति ।

भङ्गायसो भवेत्तावन्मियाण्हिरसयत ॥ ૩૧૪ ॥

यदा विमुरति चेतयिता कर्मफलमनतरम् ।

तदा विमुक्तो भवति ज्ञायसो दर्शयो मुनि ॥ ૩૧૫ ॥

અન્યાર્થ —[યાવત્] ન્યાસુધી [અથ ચેતયિતા] આ આત્મા [પ્રકૃત્યર્થ] પ્રકૃતિના નિમિત્તે ઉપજતુ-વિણસતુ [ન ઇવ વિમુચતિ] છેડતો નથી, [તાવત્]

ઉત્પાદ-અથ પ્રકૃતિનિમિત્તે આ લગી નહિ પગિતજે, અજ્ઞાની, મિથ્યાત્વી, અસયત ત્યા લગી આ જીવ રહે, ૩૧૪ આ આત્મા જ્યારે કર્મનું કળ અનતુ પગિતજે, ૩૧૫ જાયક તથા દર્શક તથા મુનિ નેહ કર્મવિમુક્ત છે

ત્યાંમુધી તે [અજ્ઞાપક] અજ્ઞાપક છે, [મિથ્યાદષ્ટિ] મિથ્યાદષ્ટિ છે, [અસયત મયેત] અસયત છે

[યદા] જ્યારે [ચેતયિતા] આત્મા [અનતક કર્મફલં] અનંત કર્મફળને [વિમુચ્ચતિ] છોડે છે, [તદા] ત્યારે તે [જ્ઞાપક] જ્ઞાપક છે, [દર્શક] દર્શક છે, [મુનિ] મુનિ છે, [વિમુક્ત મયતિ] વિમુક્ત (અર્થાત્ બંધથી રહિત) છે

ટીકા—ત્યાંમુધી આ આત્મા, (પોતાના અને પરના જુદાં જુદાં) નિશ્ચિત સ્વયંક્ષણના જ્ઞાન (ભેદજ્ઞાન) નહિ હોવાને લીધે, પ્રકૃતિના સ્વભાવને—કે જે પોતાને બંધનું નિમિત્ત છે તેને—છોડતો નથી, ત્યાંમુધી સ્વ-પરના એકત્વજ્ઞાનથી અજ્ઞાપક છે, સ્વપરના એકત્વદર્શનથી (એકત્વરૂપ શ્રદ્ધાનથી) મિથ્યાદષ્ટિ છે અને સ્વપરની એકત્વ-પરિણતિથી અસયત છે, અને ત્યાંમુધી જ પરના અને પોતાના એકત્વને અધ્યાસ કરવાની કર્તા છે અને જ્યારે આ જ આત્મા (પોતાના અને પરના જુદાં જુદાં) નિશ્ચિત સ્વયંક્ષણના જ્ઞાનને (ભેદજ્ઞાનને) લીધે પ્રકૃતિના સ્વભાવને—કે જે પોતાને બંધનું નિમિત્ત છે તેને—છોડે છે, ત્યારે સ્વપરના વિભાગજ્ઞાનથી (ભેદજ્ઞાનથી) અજ્ઞાપક છે, સ્વપરના વિભાગદર્શનથી (ભેદદર્શનથી) દર્શક છે અને સ્વપરની વિમુક્ત-પરિણતિથી (એવિમુક્તિથી) સયત છે, અને ત્યારે જ પરના અને પોતાના એકત્વને અધ્યાસ નહિ કરવાથી અકર્તા છે

ભાવાર્થ—ત્યાંમુધી આ આત્મા પોતાના અને પરના સ્વયંક્ષણને અજ્ઞાપક નથી ત્યાંમુધી તે ભેદજ્ઞાનના અભાવને લીધે કર્મપ્રકૃતિના સ્વભાવને છોડતો નથી પરિણમે છે, એ ગીતે મિથ્યાદષ્ટિ, અજ્ઞાની, અસયની અને અવિમુક્તિ કહેવામાં આવે છે અને જ્યારે આ આત્મા ભેદજ્ઞાન નાથ છે ત્યારે તે કર્તા અને દર્શક અને અસયતો બધું કરતો નથી, જ્ઞાતાદ્રશ્યપણે પરિણમે છે

“એવી જ ગીતે ભોક્તાપણે પત્ર આપ્યું એવું જોઈએ” એવું અર્થમાં આગળની ગાથાની સ્વભાવપણે જોવા જેવું છે—

(૨૮૪)

મોક્ષત્વ ન સમાવોજ્ય સ્વતઃ કુર્ત્વવર્તિતઃ ।

અજ્ઞાનાદેવ મોક્ષાય તત્પ્રાપ્તવેદકઃ ॥ ૬૦૬ ॥

અર્થ—કર્મપ્રકૃતિની જેમ ભોક્તાપણે જ નહીં, સ્વયંક્ષણને નિશ્ચિત (આત્માને) સ્વભાવ-દોષ નથી અજ્ઞાનથી જ નહીં, એ અજ્ઞાનના અભાવે મોક્ષ મેળવવા છે ૩૧૪—૩૧૫.

હું આ અર્થને ગાથામાં મૂકે છે —

અજ્ઞાણી કમ્મફલ પયડિસહાવટ્ટિઓ તુ વેદેહ ।

જ્ઞાણી પુણ કમ્મફલ જાણહ ઉદિય ણ વેદેહ ॥ ૩૧૬ ॥

અજ્ઞાની કર્મફલ પ્રકૃતિસ્વભાવસ્થિતસુ વેદયતે ।

જ્ઞાની પુનઃ કર્મફલ જાનાતિ ઉન્નિ ન વેદયતે ॥ ૩૧૬ ॥

અન્યથાર્થ — [અજ્ઞાની] અજ્ઞાની [પ્રકૃતિસ્વભાવસ્થિત સુ] પ્રકૃતિના સ્વભાવમાં મિથ્ય નથી થકો [કર્મફલ] કર્મફળને [વેદયતે] વેદે (ભોગરે) છે [પુણ જ્ઞાતી] અને જ્ઞાની તો [ઉદિય ઉદિય] ઉદિય (ઉદયમાં આવેલા) કર્મફળને [જાનાતિ] જાણે છે, [ન વેદયતે] વે તો નથી

ટીકા — અજ્ઞાની શુદ્ધ આત્માના જ્ઞાનના અભાવને લીધે સ્વપરના એકત્વ જ્ઞાનથી, સ્વપરના એકત્વજ્ઞાનથી અને સ્વપરની એકત્વપરિણતિથી પ્રકૃતિના સ્વભાવમાં વિચિત્ર હોવાથી પ્રકૃતિના અભાવને પણ ‘હું’પણે અનુભવતો થકો (અર્થાત્ પ્રકૃતિના સ્વભાવને પણ ‘આ હું હું ’ એમ અનુભવતો થકો) કર્મફળને વેદે છે — ભોગરે છે, અને જ્ઞાની તો શુદ્ધ આત્માના જ્ઞાનના સ્વભાવને લીધે સ્વપરના વિભાગજ્ઞાનથી, સ્વપરના વિભાગજ્ઞાનથી અને સ્વપરની વિભાગપરિણતિથી પ્રકૃતિના સ્વભાવથી વિચિત્ર હોવાથી (અમી ગયેલો, છૂટી ગયેલો) હોવાથી શુદ્ધ આત્માના સ્વભાવને એકત્વ જ ‘હું’પણે અનુભવતો વકા ઉદિય કર્મફળને, તેના જોયમાનપણને લીધે, જાણે છે, પરંતુ તેણે ‘હું’પણે અનુભવવાનું અસાધ્ય હોવાથી, (તેને) વેદતો નથી

ભાવાર્થ — અજ્ઞાનીને તો શુદ્ધ આત્માનું જ્ઞાન નથી તેથી જે કર્મ ઉદયમાં આવે તેને જ તે પોતારૂપ જાણીને ભોગવે છે, અને જ્ઞાનીને શુદ્ધ આત્માનો અનુભવ થઈ ગયો છે તેથી તે પ્રકૃતિના ઉદયને પોતાનો સ્વભાવ નહિ જાણતો થકો તેનો જ્ઞાન જ રહે છે, ભોજના થતો નથી

હું આ અર્થનું કવચરૂપ કાવ્ય કહું છે —

(સાર્વજનિક)

અજ્ઞાની પ્રકૃતિસ્વભાવવિરતો નિત્ય ભવેદેદકો

જ્ઞાની તુ પ્રકૃતિસ્વભાવવિરતો નો જાતુચિદેદક ।

અજ્ઞાની વેદે કર્મફળ પ્રકૃતિસ્વભાવે મિથ્ય રહી,
ને જ્ઞાની તો જાણે ઉદયગત કર્મફળ, વેદે નહિ

इत्येव नियम निरूप्य निपुणैरज्ञानिता त्यज्यता
शुद्धैकात्म्यमये महस्यचलितैरासेव्यता ज्ञानिता ॥ १९७ ॥

અર્થ—અજ્ઞાની પ્રકૃતિસ્વભાવમા લીન-રક્ષા હોવાથી (-તેને જ પોતાનો સ્વભાવ બાજુતો હોનાથી-) સદા વેદક છે, અને જ્ઞાની તો પ્રકૃતિસ્વભાવથી વિરામ પામેલો—વિરક્ત હોવાથી (-તેને પરના સ્વભાવ બાજુતો હોવાથી-) કદાપિ વેદક નથી આવે. નિયમ બરાબર નિચારીને—નક્કી કરીને નિપુણ પુરવો અજ્ઞાનીપણાને છોડા અને શુદ્ધ-એક-આત્મામય તેજમા નિશ્ચય થઈને જ્ઞાનીપણાને સેવો ૩૧૬

હવે, ‘અજ્ઞાની વેદક જ છે’ એવો નિયમ કરવામા આવે છે (અર્થાત્ ‘અજ્ઞાની ભોક્તા જ છે’ એવો નિયમ છે—એમ કહે છે) —

ण मुणह् पयडिमभवो सुट्ठुवि अज्झाइऊण सत्थाणि ।
गुडदुद्धपि पिवता ण पण्णया णिव्विसा हुति ॥ ३१७ ॥

• न मुचति प्रकृतिमभव्यः सुप्लवपि अधीत्य शास्त्राणि ।
गुडदुग्धमपि पिततो न पन्नगा निर्विषा भवति ॥ ३१७ ॥

અન્યથાર્થ.—[સુપ્તુ] સારી રીતે [શાસ્ત્રાણિ] શાસ્ત્રો [અધીત્ય અપિ] ભણીને પણ [અમવ્યા] અભવ્ય [પ્રકૃતિ] પ્રકૃતિને (અર્થાત્ પ્રકૃતિના સ્વભાવને) [ન મુચતિ] છોડતો નથી, [ગુડદુગ્ધ] જેમ સાકરનાળુ દૂધ [વિષત અપિ] પીતા છતાં [પન્નગા] સર્પે [નિર્વિષા] નિર્વિષ [ન ભવતિ] થતા નથી

ટીકા—જેમ આ જગતમા સર્પ વિપલાવને પોતાની મેળે છોડતો નથી અને વિપલાવ છોડાવવાને (મહાડવાને) સમર્થ એના સાકરસહિત દૂધના પાનથી પણ છોડતો નથી, તેમ બરેબર અભવ્ય પ્રકૃતિસ્વભાવને પોતાની મેળે છોડતો નથી અને પ્રકૃતિ-સ્વભાવ છોડાવનાને સમર્થ એના દ્રવ્યશ્રુતના જ્ઞાનથી પણ છોડતો નથી, કાગ્લ કે તેને સદાય, ભાનશ્રુતજ્ઞાનસન્નિધિ શુદ્ધાત્મજ્ઞાનના (-શુદ્ધ આત્માના જ્ઞાનના) અભાવને હીવે, અજ્ઞાનીપણ છે આથી એવો નિયમ કરવામા આવે છે (અર્થાત્ એવો નિયમ હો છે) કે અજ્ઞાની પ્રકૃતિસ્વભાવમા સ્થિત હોનાથી વેદક જ છે (-કર્મના ભોક્તા જ છે)

મુગીતે ભણીને શાસ્ત્ર પણ પ્રકૃતિ અભવ્ય નહિ તરે.

સાકરસહિત ક્ષીરપાનથી પણ સર્પ નહિ નિર્વિષ બને ૩૧૭

સાવાર્થ—આ ગાથામાં, અજ્ઞાની કર્મના કળતો બોલ્યા જ છે—એવો નિયમ કહ્યો આદર્શ અસંખ્યનું ઉદાહરણ યુક્ત છે અસંખ્યનો એવો સ્વયમેવ સ્વભાવ છે કે દ્રવ્યમુત્તરું જ્ઞાન આદિ બાદ કરણો મળ્યા છતાં અસંખ્ય જન, શુદ્ધ આત્માના જ્ઞાનના અભાવને લીધે, કર્મના ઉદયને ભોગવવાનો સ્વભાવ બદલ્યો નથી, માટે આ ઉદાહરણથી સ્પષ્ટ થાય છે કે જ્ઞાત્રીનું જ્ઞાન વધે હોવા છતાં જ્ઞાત્રી જનને શુદ્ધ આત્માનું જ્ઞાન નથી અર્થાત્ અજ્ઞાનીપણું છે ત્યાંમુધી તે નિયમથી બોલ્યા જ છે ૩૧૭

હવે, જ્ઞાની તો કર્મકળતો આવેદક જ છે—એવો નિયમ કરનામ આપે છે—

णिन्वेयसमावण्णो णाणी कम्मफल वियाणेड ।

महुर कहुय वहुविहमवेयओ तेण सो होई ॥ ३१८ ॥

निर्वन्ममापन्नो ज्ञानी कर्मफल विजानाति ।

महुर कहुय वहुविषमवेयस्मेन म भरति ॥ ३१८ ॥

અન્યથાર્થ—[નિવન્મમાપન્ન] નિર્વેદપ્રાપ્ત (ધૈરાન્યને પામેલો) [જ્ઞાની] જ્ઞાની [મહુર કહુય] મીઠા-કડાના [વહુવિષ] બહુવિધ [કર્મફલ] કર્મફળને [વિજાનાતિ] બાંધે છે [તેન] તેથી [સ] તે [અવેદક મવતિ] આવેદક છે

ટીકા—જ્ઞાની તો જેનાથી ભેદ દૂર થયા છે એવું જ્ઞાનમુક્તજ્ઞાન જેવું સ્વરૂપ છે એના શુદ્ધાત્મજ્ઞાનના (-શુદ્ધ આત્માના જ્ઞાનના-) સ્પર્શાનને લીધે, પરથી અત્યંત નિરક્ત હોવાથી પ્રકૃતિસ્વભાવને (કર્મના ઉદયના સ્વભાવને) સ્વયમેવ છાડે છે તેથી ઉદયમાં આવેલા અમધુર કે મધુર કર્મકળને જ્ઞાતાપણને લીધે કેનજ બાંધે જ છે, પરંતુ જ્ઞાન હોતા (-જ્ઞાન હોય ત્યારે) પરદ્રવ્યને ‘હું’પણે અનુભવનાની અથોમ્યતા હોવાથી (તે કર્મકળને) વેદતો નથી માટે, જ્ઞાની પ્રકૃતિસ્વભાવથી વિરક્ત હોવાથી આવેદક જ છે

સાવાર્થ—જે જેનાથી નિરક્ત હોય તે તેને સ્વયમે તો ભોગવે નહિ, અને પરતો ભોગવે તો તેને પરમાર્થે ભોક્તા કહેવાય નહિ આ ન્યાયે જ્ઞાની—કે જે પ્રકૃતિસ્વભાવને (કર્મના ઉદયને) પોતાનો નહિ બાપતો હોવાથી તેનાથી વિરક્ત છે તે—સ્વયમેવ તો પ્રકૃતિસ્વભાવને ભોગવતો નથી, અને ઉદયની બળભેરીથી પરંગ થયો

નિર્વેદને પામેલ જ્ઞાની કર્મકળને બાંધતો,

—કડાના મધુર બહુવિધને, તેથી અકારક છે અહો! ૩૧૮

થકો પોતાની નિર્બળતાથી ભોગવે તો તેને પગમાર્થે ભોક્તા કહેવાય નહિ, વ્યવહારવી ભોક્તા કહેવાય. પણ વ્યવહારનો તો અહીં શુદ્ધનયના કથનમાં અધિકાર નથી, માટે જ્ઞાની અભોક્તા જ છે

હવે આ અર્થનું કળગતપ કાવ્ય કહે છે —

(વસતતિલક્ષ)

જ્ઞાની કરોતિ ન ન વેદયતે ચ કર્મ
જાનાતિ કેવલમય કિલ તત્સ્વભાવમ્ ।
જાનન્પર કરણવેદનયોરભાવા-
ચ્છુદ્ધસ્વભાવનિયતઃ સ હિ મુક્ત एव ॥ ૧૯૮ ॥

અર્થ,—જ્ઞાની કર્મને કરતો નથી તેમ જ વેદતો નથી, કર્મના અવલાનને તે દેવળ જાણે જ છે એમ દેવળ જાણતો થકો કમ્પના અને વેદનના (-કરવાના અને ભોગવવાના-) અલાનને લીધે શુદ્ધ સ્વભાવમાં નિશ્ચળ એવો તે ખરેખર મુક્ત જ છે

ભાવાર્થ —જ્ઞાની કર્મના સ્વાધીનપણે કર્તા-ભોક્તા નથી, દેવળ જ્ઞાતા જ છે, માટે તે દેવળ શુદ્ધસ્વભાવરૂપ થયો થકો મુક્ત જ છે કર્મ ઉદયમાં આવે પણ છે, તોપણ જ્ઞાનીને તે શુ કરી શકે ? બ્યામુધી નિર્બળતા રહે ત્યામુધી કર્મ જોગ અલાવી લે, કર્મ કર્મે સમળતા વગરને છેવટે તે જ્ઞાની કર્મના નિર્મૂળ નાશ કરે જ ૩૧૮

હવે આ જ અર્થને ફરી હક કરે છે —

ળવિ કુલ્લવ ળવિ વેયડ ળાળી કમ્માડ વહુપયારાઈ ।
જાળડ પુળ કમ્મફલ વધ પુણ્ણ ચ પાવ ચ ॥ ૩૧૯ ॥
નાપિ કરોતિ નાપિ વેદયતે જ્ઞાની કર્માણિ વહુપસારાણિ ।
જાનાતિ પુનઃ કર્મફલ વધ પુણ્ય ચ પાપ ચ ॥ ૩૧૦ ॥

અન્યથાર્થ —[જ્ઞાની] જ્ઞાની [વહુપકારાણિ] બહુ પ્રકારનાં [કર્માણિ] કર્મોને [ન અપિ કરોતિ] કરતો પણ નથી, [ન અપિ વેદયતે] વેદતો (ભોગવતો)

કરતો નથી, નથી વેદતો જ્ઞાની કર્મ બહુવિધને,
બમ જાણતો એ બધે તેમ જ કર્મકળ શુભ-અશુભને ૩૧૯

હવે, જેઓ — જૈનના સાધુઓ પણ — સર્વથા એકતાના આશયથી આત્મિક કર્તા જ માને છે તેમને નિષેધતો, આગળની ગાથાની સૂચનારૂપ શ્લોક કહે છે —

(અનુક્રૂપ)

યે તુ કર્તારમાત્માન પશ્યતિ તમસા તતાઃ ।

સામાન્યજનવચ્ચેષા ન મોક્ષોઽપિ સ્મૃત્સતામ્ ॥ ૧૯૯ ॥

અર્થ — જેઓ અસાધન-અધકારથી આશ્ચર્યહિન થયા થકા આત્માને કંઈ માને છે, તેઓ ભલે મોક્ષને ઇચ્છનારા હોય તોપણ સામાન્ય (લોકિક) જનોની માફક તેમના પણ મોક્ષ થતો નથી ૩૨૦

હવે આ જ અર્થને ગાથા દ્વારા કહે છે —

લોયસ્સ કુણહ વિણ્હ સુરનારયત્તિરિયમાણુસે સત્તે ।

મમણાણ પિં ય અપા જહ કુલ્લહ છવ્વિહે કાયે ॥ ૩૨૧ ॥

લોયમમણાણમેય સિદ્ધત્ત જહ ણ દીસહ વિસેસો ।

લોયસ્સ કુણહ વિણ્હ સમણાણ વિ અપ્પઓ કુણહ ॥ ૩૨૨ ॥

एव ण कोवि मोक्खो दीसह लोयसमणाण दोण्ह पि ।

णिच्च कुल्लताण मदेवमणुयासुरે લોણ ॥ ૩૨૩ ॥

જોઈએ કરોતિ વિણ્ણ સુરનારયતિયદમાનુપાન સત્તાન ।

શ્રમણાનામપિ ચાત્યા યન્તિ કરોતિ પહ્વિધાન કાપાન ॥ ૩૨૧ ॥

જોઈશ્રમણાનામેય સિદ્ધાતો યન્તિ ન જ્ઞયતે વિજેષ ।

નારમ્ય કરોતિ વિણ્ણ શ્રમણાનામપ્યાત્યા કરોતિ ॥ ૩૨૨ ॥

જ્યમ લોક માને 'દેવ, નાનક આદિ જીવ વિ'ણુ કરે,' ૩૨૧

જ્યમ શ્રમણ પણ માને ઈદી 'આત્મા કરે પદ કાયને,' ૩૨૨

જો લોક-મુનિ સિદ્ધાત એક જ, બેઠ તેમા નવ દીસે,

વિ'ણુ કરે જ્યમ લોકમતમા, શ્રમણમત આત્મા કરે, ૩૨૨

એ ગીત લોક મુનિ ઉભયનો મોક્ષ કોઈ નહોં દીસે,

—> દેવ, મનુજ, અનુજના તણ લોકને નિત્ય કરે ૩૨૩

एव न कोऽपि मोक्षो दृश्यते लोकध्रमणानां द्वयेषामपि ।

નિત્ય કુર્વતા સદેવમનુજામુરારાન જોક્ષાન ॥ ૩૭૩ ॥

અન્યથાર્થ—[લોકસ્ય] લોકના (લૌકિક જનોના) મતમાં [સુરનારક-

તિર્યકમાનુષાન્ સત્ત્વાન્] દેવ, નારક, તિર્યચ, મનુષ્ય—પ્રાણીઓને [વિષ્ણુ] વિષ્ણુ [કરોતિ] કરે છે, [ચ] અને [યદિ] જો [ધ્રમણાના અપિ] અમણેના (મુનિઓના) મન્યતામાં પણ [પદ્ધિધાન કાયાન્] છ કાયાના શ્રવેને [આત્મા] આત્મા [કરોતિ] કરેતો હોય [યદિ લોકધ્રમણાનામ્] તો લોક અને અમણેનો [એક સિદ્ધાત] એક સિદ્ધાત થાય છે, [વિશેષ] કાંઈ ફેર [ન દ્રશ્યતે] દેખાતો નથી, (કારણ કે) [લોકસ્ય] લોકના મતમાં [વિષ્ણુ] વિષ્ણુ [કરોતિ] કરે છે [ધ્રમણાના અપિ] અને અમણેના મતમાં પણ [આત્મા] આત્મા [કરોતિ] કરે છે (તેથી કર્તાપણાની માન્યતામાં બન્ને સમાન થયા) [एव] એ રીતે, [सदेवमनुजामुरारान् लोकान्] દેવ, મનુષ્ય અને અમુરનાળા ત્રણે લોકને [नित्य कुर्वताम्] મદાય કરતા (અર્થાત્ ત્રણે લોકના કર્તાભાવે નિરતર મપર્તતા) એના [लोकध्रमणानां द्वयेषां अपि] તે લોક તેમ જ અમણ—બન્નેના [कोऽपि मोक्ष] કોઈ મોક્ષ [न दृश्यते] દેખાતો નથી

ટીકા—જેઓ આત્માને કર્તા જ દેખે છે—માને છે, તેઓ લોકોત્તર હોય તોપણ લૌકિકતાને અતિક્રમતા નથી, કારણ કે, લૌકિક જનોના મતમાં પગભાત્મા વિષ્ણુ દેવનારકાદિ કાર્યો કરે છે, અને તેમના (ચોરવી બાહ્ય થયેલા એના મુનિઓના) મતમાં પાતાનો આત્મા તે કાર્યો કરે છે—એમ *અપસિદ્ધાતની (બન્નેને) સમાનતા છે. મારે આત્માના નિત્ય કર્તાપણાની તેમની માન્યતાને લીધે, લૌકિક જનોની માફક, લોકોત્તર પુરુષોનો (મુનિઓનો) પણ મોક્ષ થતો નથી

સાવાર્થ—જેઓ આત્માને કર્તા માને છે, તેઓ ભલે મુનિ થયા હોય તોપણ લૌકિક જન જેના જ છે, કારણ કે, લોક ધર્મરતે કર્તા માને છે અને તે મુનિઓએ આત્માને કર્તા માન્યો—એમ બન્નેની માન્યતા સમાન થઈ મારે જેમ લૌકિક જનોને મોક્ષ નથી, તેમ તે મુનિઓને પણ મોક્ષ નથી જે કર્તા થને તે કાર્યના ફળને ભોગવશે જ, અને જે ફળ ભોગવશે તેને મોક્ષ કેવો ?

હવે, ‘પરદ્રવ્યને અને આત્માને કાંઈ પણ સબંધ નથી, મારે કર્તાકર્મસબંધ પણ નથી’—એમ *લોકમાં કહે છે—

(અનુષ્ટુપ્)

नास्ति सर्वोऽपि सद्यः परद्रव्यात्मतत्त्वयोः ।

कर्तृकर्मत्वसवधामावे तत्कर्तृता कुतः ॥ ૨૦૦ ॥

અર્થ — પરદ્રવ્યને અને આત્મતત્ત્વને સંવગોય (અર્થાત્ કાર્ક પદ) સંબંધ નથી, એમ કર્તાકર્મણ તાના સંબંધનો અભાવ હોતા, આત્માને પરદ્રવ્યનું કર્તાપણ ક્યાંથી હોય ?

સાવાર્થ — પરદ્રવ્યને અને આત્માને કાર્ક પદ સંબંધ નથી, તો પછી તેમને કર્તાકર્મસંબંધ કઈ રીતે હોય ? એ રીતે ત્યાં કર્તાકર્મસંબંધ નથી, ત્યાં આત્માને પરદ્રવ્યનું કર્તાપણ કઈ રીતે હોઈ શકે ? ૩૨૧—૩૨૩

હવે, “જેઓ વ્યવહારનયના કથનને મહીને ‘પરદ્રવ્ય માનુ છે’ એમ કહે છે, એ રીતે વ્યવહારને જ નિશ્ચય માનીને આત્માને પરદ્રવ્યનો કર્તા માને છે, તેઓ મિથ્યાપ્રિ છે” ઇત્યાદિ અર્થની ગાથાઓ દશાત સહિત કહે છે —

વવહારભાસિણ ઉ પરદન્વ મમ મળતિ અવિદિયત્યા ।

જાણતિ ણિચ્છયેણ ઉ ણ ય મહ પરમાણુમિન્નમવિ કિંચિ ॥ ૩૨૪ ॥

જહ કોવિ ણરો જપહ અહ્મ ગામવિસયણયરરટ્ટ ।

ણ ય હુતિ તમ્મ તાણિ ઉ મળહ ય મોહેણ સો અપ્પા ॥ ૩૨૫ ॥

એમ મિચ્છદિટ્ઠી ણાણી ણીસમય દ્વહ एसो ।

જો પરદન્વ મમ ઠદિ જાણતો અપ્પય કુણહ ॥ ૩૨૬ ॥

તદ્દા ણ મેત્તિ ણિન્ના દોણહ વિ ણ્યાણ કત્તવિસસાય ।

પરદન્વે જાણતો જાણિજ્જો દિટ્ઠિરહિયાણ ॥ ૩૨૭ ॥

વ્યવહારમુદ્ધ અતત્ત્વવિદ્ પરદ્રવ્યને ‘માનુ’ કહે,
‘પરમાણુમાત્ર ન માનુ’ જ્ઞાની જાણતા નિશ્ચય વડે ૩૨૪
જ્યેષ્ઠ પુરુષ કાર્ક કહે ‘અમાનુ ગામ, પુરુ ને દેશ છે,’
પણ તે નથી તેના, અરે જીવ મોહથી ‘માનુ’ કહે, ૩૨૫
એવી જ રીત જે જ્ઞાની પણ ‘મુજ’ જાણતો પરદ્રવ્યને,
નિજરૂપ કરે પરદ્રવ્યને, તે જરૂર મિથ્યાત્વી બને ૩૨૬
તેવી ‘ન માનુ’ જાણી જીવ, પરદ્રવ્યમા આ ઉભયની
અર્થતત્ત્વમુદ્ધિ જાણતો, જાણે સુદષ્ટિરહિતની ૩૨૭

વ્યવહારભાષિતેન તુ પરદ્રવ્ય મમ મળન્યવિદિતાર્થા' ।
 જ્ઞાનતિ નિશ્ચયેન તુ ન ચ મમ પરમાણુમાત્રમપિ ક્વિચિત્ ॥ ૩૨૪ ॥
 યથા સોઽપિ નરો જલ્પતિ અસ્માક ગ્રામવિપયનગરરાષ્ટ્રમ્ ।
 ન ચ ભવતિ તસ્ય તાનિ તુ મળતિ ચ મોહેન સ આત્મા ॥ ૩૨૫ ॥
 ણવમેવ મિથ્યાદૃષ્ટિર્જ્ઞાની નિઃસંશય ભવત્યેષ ।
 ય પરદ્રવ્ય મમેતિ જ્ઞાનદ્વાત્માન ક્રોતિ ॥ ૩૨૬ ॥
 તસ્માન્ન મે ઇતિ જ્ઞાત્વા દ્વયેષામપ્યેતેષા કર્તવ્યવસાયમ્ ।
 પરદ્રવ્યે જ્ઞાનન્ જાનીયાત્ દૃષ્ટિરહિતાનામ્ ॥ ૩૨૭ ॥

અન્યથાર્થ — [અવિદિતાર્થા] જેમણે પદાર્થતુ અર્થ જાણુ નથી એવા પુરુષો [વ્યવહારભાષિતેન તુ] વ્યવહારના વચ્ચેનાને અહીંને [પરદ્રવ્ય મમ] 'પરદ્રવ્ય માનુ છે' [મળતિ] એમ કહે છે, [તુ] પરતુ જ્ઞાનીઓ [નિશ્ચયેન જ્ઞાનતિ] નિશ્ચય વડે જાણે છે કે [ક્વિચિત્] 'કેઈ' [પરમાણુમાત્ર મપિ] પરમાણુમાત્ર પણ [ન ચ મમ] માનુ નથી ।

[યથા] જેવી રીતે [કોઽપિ નર] કોઈ પુરુષ [અસ્માક ગ્રામવિપયનગરરાષ્ટ્ર] 'અમાનુ ગામ, અમારો દેશ, અમાનુ નગર, અમાનુ ગણ' [જલ્પતિ] એમ કહે છે, [તુ] પરતુ [તાનિ] તે [તસ્ય] તેના [ન ચ ભવતિ] નથી, [મોહેન ચ] મોહથી [સ આત્મા] તે આત્મા [મળતિ] 'મળે' કહે છે, [ણવ એવ] તેથી જ રીતે [ય જ્ઞાની] જે જ્ઞાની પણ [પરદ્રવ્ય મમ] 'પરદ્રવ્ય માનુ છે' [ઇતિ જ્ઞાનન્] એમ જાણતો થકે [આત્માન ક્રોતિ] પરદ્રવ્યને ધોતારૂપ કરે છે, [વ્ય] તે [નિ સંશય] નિ સંકેહ અર્થાત્ ચોક્કસ [મિથ્યાદૃષ્ટિ] મિથ્યાદૃષ્ટિ [મળતિ] થાય છે

[તસ્માન્] માટે તરત્તો [ન મે ઇતિ જ્ઞાત્વા] 'પરદ્રવ્ય માનુ નથી' એમ જાણીને, [એતેષા દ્વયેષા મપિ] આ બંનેનો (—લોકનો અને અમાણનો—) [પરદ્રવ્યે] પરદ્રવ્યમા [કર્તવ્યવસાય જ્ઞાનન્] કર્તાપણનો વ્યવસાય જાણતા થકે, [જાનીયાત્] એમ જાણે છે કે [દૃષ્ટિરહિતાનામ્] આ વ્યવસાય સમ્યક્દર્શન રહિત પુરુષોનો છે

ટીકા—અજ્ઞાનીઓ જ વ્યવહારવિમુઠ્ઠ (વ્યવહારમા જ વિમુઠ્ઠ) હોનાવી પરદ્રવ્યને 'આ માનુ છે' એમ દબે છે—માને છે, જ્ઞાનીઓ તો નિશ્ચયપ્રતિષ્ઠિત (નિશ્ચયના જાણનારા) હોનાથી પરદ્રવ્યની કપ્પિકામાત્રને પણ 'આ માનુ છે' એમ દબતા નથી તેથી, જેમ આ જગતમા કોઈ વ્યવહારવિમુઠ્ઠ એવો પારકા ગામમા રહેનારો માણસ 'આ ગામ મારું છે' એમ દબતો—માનતો થકે મિથ્યાદૃષ્ટિ (—ખોટી

દૃષ્ટિનાળો) છે, તેમ જો જ્ઞાની પણ કોઈ પણ પ્રકારે વ્યવહારવિમુઠ્ઠ થઈને પરદ્રવ્યને 'આ મારું છે' એમ કહે તો તે વખતે તે પણ નિઃસંશયપણે અર્થાત્ ચોક્કસ, પરદ્રવ્યને યોગ્યરૂપ કરતો થકો, મિથ્યાદૃષ્ટિ જ થાય છે. મારે તત્ત્વને જાણનારો પુરુષ 'મધ્યગુપ્ય પરદ્રવ્ય મારું નથી' એમ જાણીને, 'લોક અને અમલ—બંનેને જો આ પરદ્રવ્યમા કર્તૃત્વનો વ્યવસાય છે તે તેમના સમ્યગ્-ચર્ચાનિરહિતપણાને લીધે જ છે' એમ મુનિ-શ્રિતપણે જાણે છે.

ભાવાર્થ —જો વ્યવહારથી મોહી થઈને પરદ્રવ્યનું કર્તાપણુ માને છે તે—લૌકિકજન હો કે મુનિજન હો—મિથ્યાદૃષ્ટિ જ છે જ્ઞાની પણ જો વ્યવહારમુઠ્ઠ થઈને પરદ્રવ્યને 'મારું' માને, તો મિથ્યાદૃષ્ટિ જ થાય છે.

હવે આ અર્થનું કળશરૂપ કાવ્ય કહે છે —

(વસતતિ-૧૫)

एकस्य वस्तुन इहान्तरेण सार्द्धं
सवध एव सकलोजपि यतो निषिद्ध ।
तत्कर्तृकमघटनास्ति न वस्तुमेदे
पश्यन्त्वकर्तुं मूलयश्च जनाश्च तत्त्वम् ॥ २०१ ॥

અર્થ —કારણ કે આ લોકમા એક વસ્તુનો અન્ય વસ્તુની સાથે સમજોાય સમય જ નિધનનામા આવ્યો છે, તેથી જ્યાં વસ્તુબેઠ છે અર્થાત્ લિપ્ત વસ્તુઓ છે ત્યાં કર્તાકર્મઘટના હોતી નથી—એમ મુનિજનો અને લૌકિક જનો તત્ત્વને (વસ્તુના યથાર્થ સ્વરૂપને) અમ્તા કહે, (કોઈ કોઈનું કર્તા નથી, પરદ્રવ્ય પરનું અકર્તા જ છે—એમ શ્રદ્ધામા લાગે.)

“જો પુરુષો આનો વસ્તુસ્વભાવનો નિધન જાણતા નથી તેઓ અજ્ઞાની થયા થકા કર્મને કરે છે, એ રીતે ભાનકર્મનો કર્તા અજ્ઞાનથી ચેતન જ થાય છે.”—આવા અર્થનું, આગળની ગાથાઓની સૂચનારૂપ કાવ્ય હવે કહે છે —

(વસતતિ-૧૬)

ये तु स्वभावानियम कलयति नेम-
मज्ञानमधमहसो वत ते वराप्ता ।
कुर्वति कर्म तत एव हि भावस्म-
वर्ता स्वय भवति चेतन एव नान्य ॥ २०२ ॥

અર્થ — (આચાર્યદેવ ખેદપૂર્વક કહે છે કે) જેઓ આ વસ્તુસ્વભાવના નિયમને જાણતા નથી તેઓ બિચારા, જેમણે (પુરુષાર્થરૂપ—પરાક્રમરૂપ) તેજ અજ્ઞાનમાં ડૂબી ગયું છે એના, કર્મને કરે છે, તેથી ભાવકર્મના કર્તા ચેતન જ પોતે થાય છે, અન્ય કોઈ નહિ

ભાવાર્થ — વસ્તુના સ્વરૂપના નિયમને નહિ જાણતો હોનાથી પરદ્રવ્યનો કર્તા થતો અજ્ઞાની (-મિથ્યાદષ્ટિ) જીવ પોતે જ અજ્ઞાનભાવે ધણિએ છે, એ રીતે પોતાના ભાવકર્મના કર્તા અજ્ઞાની પોતે જ છે, અન્ય નથી ૩૨૪—૩૨૭

હવે, ‘(જીવને) જે મિથ્યાત્વભાવ થાય છે તેનો કર્તા કોણ છે?’—એ વાતને બરાબર અર્થાને, ‘ભાવકર્મના કર્તા (અજ્ઞાની) જીવ જ છે’ એમ યુક્તિથી સિદ્ધ કરે છે —

મિચ્છત્ત જહ પયડી મિચ્છાહટ્ટી કરેહ અપ્પાણ ।

તહ્મા અચેયણા તે પયડી ણણુ કારગો પત્તો ॥ ૩૨૮ ॥

અહવા एसो जीवो पुग्गलदव्वस्स कुण्ह मिच्छत्त ।

तह्मा पुग्गलदव्व मिच्छाहट्टी ण पुण जीवो ॥ ૩૨૯ ॥

अह जीवो पयडी तह पुग्गलदव्व कुणति मिच्छत्त ।

तह्मा दोहि कय त दोणि वि मुजति तस्स फल ॥ ૩૩૦ ॥

अह ण पयडी ण जीवो पुग्गलदव्व कुणति मिच्छत्त ।

तह्मा पुग्गलदव्व मिच्छत्त त तु ण हु मिच्छा ॥ ૩૩૧ ॥

જો પ્રકૃતિ મિથ્યાત્વની મિથ્યાત્વી કૃત્તી આત્મને,
તો તો અચેતન પ્રકૃતિ કારક બને તુજ મત વિષે । ૩૨૮.
અથવા કરે જે જીવ પુદ્ગલદ્રવ્યના મિથ્યાત્વને,
તો તો કરે મિથ્યાત્વી પુદ્ગલદ્રવ્ય, આત્મા નવ કરે ! ૩૨૯.
જે જીવ અને પ્રકૃતિ કરે મિથ્યાત્વ પુદ્ગલદ્રવ્યને,
તો ઉભયકૃત જે હાય તેનું કળ ઉભય પણ બોગવે । ૩૩૦
જે નહિ પ્રકૃતિ, નહિ જીવ કરે મિથ્યાત્વ પુદ્ગલદ્રવ્યને,
પુદ્ગલદ્રવ્ય મિથ્યાત્વ વણકૃત !—એ શું નહિ મિથ્યા ખરું ? ૩૩૧.

મિથ્યાત્વ યદિ પ્રકૃતિર્મિ યાદૃષ્ટિં કરોત્યાત્માનમ્ ।
 તસ્માદચેતના તે પ્રકૃતિર્નનુ કારમા પ્રાપ્તા ॥ ૩૨૮ ॥
 અથૈવ જીવ પુદ્ગલદ્રવ્યસ્ય રરોતિ મિથ્યાત્વમ્ ।
 તસ્માત્પુદ્ગલદ્રવ્ય મિથ્યાદૃષ્ટિર્ન પુનર્જીવ* ॥ ૩૨૯ ॥
 અથ જીવસ્પ્રકૃતિસ્તથા પુદ્ગલદ્રવ્ય કુરતે મિથ્યાત્વમ્ ।
 તસ્માન્ દ્વાઘ્યા જ્વ દ્વાયપિ મુજાતે તસ્ય ફલમ્ ॥ ૩૩૦ ॥
 અથ ન પ્રકૃતિર્ન જીવઃ પુદ્ગલદ્રવ્ય કુરતે મિથ્યાત્વમ્ ।
 તસ્માત્પુદ્ગલદ્રવ્ય મિથ્યાત્વ તત્તુ ન સ્વલુ મિથ્યા ॥ ૩૩૧ ॥

અન્યથાર્થ — [યદિ] જો [મિથ્યાત્વ પ્રકૃતિ] મિથ્યાત્વ નામની (મોહ-
 નીય કર્મની) પ્રકૃતિ [આત્માન] આત્માને [મિથ્યાદૃષ્ટિ] મિથ્યાદૃષ્ટિ [કરોતિ] કરે
 છે એમ માનનામા આવે, [તસ્માત્] તો [તે] તારા મતમા [અચેતના પ્રકૃતિ]
 અચેતન પ્રકૃતિ [નનુ કારમા પ્રાપ્તા] (મિથ્યાત્વજ્ઞાનની) કર્તા બની' (તેથી મિથ્યાત્વ
 જ્ઞાન અચેતન હોયો !)

[અથવા] અથના, [અથ જીવ] આ છ-૧ [પુદ્ગલદ્રવ્યસ્ય] પુ.ગલદ્રવ્યના
 [મિથ્યાત્વ] મિથ્યાત્વને [કરોતિ] કરે છે એમ માનનામા આવે, [તસ્માત્] તો
 [પુદ્ગલદ્રવ્ય મિથ્યાદૃષ્ટિ] પુ.ગલદ્રવ્ય મિથ્યાદૃષ્ટિ કરે' — [ન પુન જીવ] છ-૧ નહિ !

[અથ] અથના જો [જીવ તથા પ્રકૃતિ] છ-૧ તેમ જ પ્રકૃતિ બન્ને [પુદ્ગલ
 દ્રવ્ય] પુ.ગલદ્રવ્યને [મિથ્યાત્વ] મિથ્યાત્વજ્ઞાનરૂપ [કુરતે] કરે છે એમ માનનામા
 આવે, [તસ્માત્] તો [દ્વાઘ્યા જ્વ] જે બન્ને વડે કરનામા આવ્યું [તસ્ય ફલ]
 તેવું રૂપ [દ્વો અપિ મુજાતે] બન્ને ભોગવે !

[અથ] અથના જો [પુદ્ગલદ્રવ્ય] પુ.ગલદ્રવ્યને [મિથ્યાત્વ] મિથ્યાત્વજ્ઞાનરૂપ
 [ન પ્રકૃતિ કુરતે] નથી પ્રકૃતિ કરતી [ન જીવ] કે નથી છ-૧ કરતો (એમાથી
 કોઈ કરેલું નથી) એમ માનનામા આવે, [તસ્માત્] તો [પુદ્ગલદ્રવ્ય મિથ્યાત્વ]
 પુ.ગલદ્રવ્ય રૂપજ્ઞાને જ મિથ્યાત્વજ્ઞાનરૂપ કરે' [તદ્ તુ ન સ્વલુ મિથ્યા] તે શું ખરેખર
 મિથ્યા નથી ?

(આથી એમ સિદ્ધ થાય છે કે પોતાના મિથ્યાત્વજ્ઞાનના—જ્ઞાનકર્મના—
 કર્તા છ-૧ જ છે)

ટીકા—છ-૧ જ મિથ્યાત્વ આદિ જ્ઞાનકર્મના કર્તા છે, કારણ કે જો તે

(ભાવકર્મ) અચેતન પ્રકૃતિનું કાર્ય હોય તો તેને (ભાનકર્મને) અચેતનપણાનો પ્રસંગ આવે. છતાં પોતાના જ મિથ્યાત્વાદિ ભાવકર્મનો કર્તા છે, કારણ કે જે છતાં પુરુષસદૃશ્યના મિથ્યાત્વાદિ ભાનકર્મને કરે તો પુરુષસદૃશ્યને ચેતનપણાનો પ્રસંગ આવે. વળી છતાં અને પ્રકૃતિ બંને મિથ્યાત્વાદિ ભાનકર્મના કર્તા છે એમ પણ નથી, કારણ કે જે તે બંને કર્તા હોય તો છતાંની માફક અચેતન પ્રકૃતિને પણ તેનું (-ભાનકર્મનું) ફળ ભોગવનાનો પ્રસંગ આવે. વળી છતાં અને પ્રકૃતિ બંને મિથ્યાત્વાદિ ભાવકર્મના અકર્તા છે એમ પણ નથી, કારણ કે જે તે બંને અકર્તા હોય તો સ્વભાવથી જ પુરુષસદૃશ્યને મિથ્યાત્વાદિ ભાનનો પ્રસંગ આવે. મારે એમ સિદ્ધ થયું કે—છતાં કર્તા છે અને પોતાનું કર્મ કાર્ય છે (અર્થાત્ છતાં પોતાના મિથ્યાત્વાદિ ભાનકર્મનો કર્તા છે અને પોતાનું ભાનકર્મ પોતાનું કાર્ય છે).

ભાવાર્થ—ભાવકર્મનો કર્તા છતાં જ છે એમ આ ગાથાઓમાં સિદ્ધ થયું છે. અહીં એમ જાણવું કે—પરમાર્થે અન્ય દ્રવ્ય અન્ય દ્રવ્યના ભાનનું કર્તા હોય નહિ તેથી જે ચેતનના ભાવો છે તેમનો કર્તા ચેતન જ હોય. આ છતાંને અજ્ઞાનથી જે મિથ્યાત્વાદિ ભાવરૂપ પરિણામો છે તે ચેતન છે, જડ નથી, શુદ્ધનયથી તેમને ચિદાભાસ પણ હોવામાં આવે છે. એ રીતે તે પરિણામો ચેતન હોવાથી, તેમનો કર્તા પણ ચેતન જ છે, કારણ કે ચેતનકર્મનો કર્તા ચેતન જ હોય—એ પરમાર્થ છે. અભેદદૃષ્ટિમાં તો છતાં શુદ્ધચેતનામાત્ર જ છે, પરંતુ બ્યારે તે કર્મના નિમિત્તે પરિણમે છે ત્યારે તે તે પરિણામોથી યુક્ત તે થાય છે અને ત્યારે પરિણામ-પરિણામીની ભેદદૃષ્ટિમાં પોતાના અજ્ઞાનભાવરૂપ પરિણામોનો કર્તા છતાં જ છે. અભેદદૃષ્ટિમાં તો કર્તાકર્મભાન જ નથી, શુદ્ધચેતનામાત્ર છતાંનરૂપ છે. આ પ્રમાણે યથાર્થ પ્રકારે સમજવું કે ચેતનકર્મનો કર્તા ચેતન જ છે.

હવે આ અર્થનું કળગરૂપ કાવ્ય કહે છે—

(શાઈલનિકીર્તિ)

કાર્યત્વાદકૃત ન કર્મ ન ચ તજ્જીવમકૃત્યોર્દયો-

રક્ષાયાઃ પ્રકૃતેઃ સ્વર્ગાર્યફલસુખાવાનુપગાત્કૃતિઃ ।

નૈરુત્સ્યાઃ પ્રકૃતેરચિત્ત્વલસનાજીવોઽસ્ય કર્તા તત્તો

જીવસ્યૈવ ચ વર્મ તચ્ચિદનુગ જ્ઞાતા ન યત્પુદ્ગલઃ ॥ ૨૦૩ ॥

અર્થ—કર્મ (અર્થાત્ ભાનકર્મ) છે તે કાર્ય છે, મારે તે અકૃત હોય નહિ. અર્થાત્ કોઈએ કર્યા વિના થાય નહિ. વળી તે (ભાનકર્મ) છતાં અને પ્રકૃતિ બંનેની કૃતિ હોય એમ નથી, કારણ કે જે તે બંનેનું કાર્ય હોય તો જ્ઞાનગદિત (જડ) એવી

પ્રકૃતિને પણ પાતાના કાર્યનું ફળ ભોગવનાનો પ્રસંગ આવે વળી તે (ભાવકર્મ) એક પ્રકૃતિની કૃતિ (એકલી પ્રકૃતિનું કાર્ય-) પણ નવી, કારણ કે પ્રકૃતિને તો અચેતનપણુ પ્રકાશે છે (અર્થાત્ પ્રકૃતિ તો અચેતન છે અને ભાવકર્મ ચેતન છે) મારે તે ભાવકર્મનો કર્તા જીવ જ છે અને ચેતનને અનુસરનારું અર્થાત્ ચેતન સાથે અન્યથક્ષય (-ચેતનના પરિણામરૂપ-) એણે તે ભાવકર્મ જીવનું જ કર્મ છે, કારણ કે પુણ્ય તો જ્ઞાતા નથી (તેથી તે ભાવકર્મ પુણ્યલત્તુ કર્મ હોઈ ગયું નહિ)

ભાવાર્થ —ચેતનકર્મ ચેતનને જ હોય, પુણ્યકર્મ જ છે, તેને ચેતનકર્મ કેમ હોય ?

હવેની ગાથાઓમાં, જેઓ ભાવકર્મનો કર્તા પણ કર્મને જ માને છે તેમને સમજાવનાને સ્વાધ્યાસ અનુસાર વસ્તુસ્થિતિ કહેશે, તેની સૂચનારૂપ કાવ્ય પ્રથમ કહે છે—

(સાર્દ્ધવર્નિકીકૃત)

યર્થેવ પ્રવિતર્ક્ય કર્તૃ હતકૈ. શિષ્યાત્મનં કર્તૃતા
કર્તાત્મૈય ત્યાચિદિત્યર્થલિતા કૌશિષ્ઠ્યુતિ. કોપિતા ।

તેપામૃદ્વતમોહમુદ્રિતવિષાં ચોષસ્ય સમુદ્વે

સ્વાઢાદમતિવચન્યવિજયા વસ્તુસ્થિતિ. સ્તુયતે ॥ ૨૦૪ ॥

અર્થ —કોઈ આત્માના ઘાતક (સર્વથા એકાતનાદીઓ) કર્મને જ કર્તા વિચારીને આત્માના કર્તાપણને હિડાડીને, ‘આ આત્મા કથચિત્ કર્તા છે’ એમ કહેનારી અવ્યક્તિ અતિને કોપિત કરે છે (નિર્બાંય જિન-સાણીની વિરોધના કહે છે), તીમ્ર મોહથી જેમની બુદ્ધિ બિડાર્ડ થઈ છે એના તે આત્મઘાતકોના જ્ઞાનની શુદ્ધિ અર્થે (નીચેની ગાથાઓમાં) વસ્તુસ્થિતિ કહેવામાં આવે છે—કે જે વસ્તુસ્થિતિએ સ્વાધ્યાસના પ્રતિગત્થ વડે નિજમ્ર એળખે છે (અર્થાત્ જે વસ્તુસ્થિતિ સ્વાધ્યાસરૂપ નિયમથી નિર્બાંવપણે સિદ્ધ થાય છે)

ભાવાર્થ —કોઈ એકાતવાદીઓ સર્વથા એકાતથી કર્મનો કર્તા કર્મને જ કહે છે અને આત્માને અકર્તા જ કહે છે, તેઓ આત્માના ઘાતક છે તેમના પર જિન-સાણીના કોપ છે, કારણ કે સ્વાધ્યાસથી વસ્તુસ્થિતિને નિર્બાંવ ગીતે સિદ્ધ કરનારી જિન-સાણી તો આત્માને કથચિત્ કર્તા કહે છે આત્માને અકર્તા જ કહેનારા એકાતનાદીઓની બુદ્ધિ ઉત્કટ મિથ્યાત્વની બિડાર્ડ ગયેલી છે, તેમના મિથ્યાત્વને દૂર કરવાને આચાર્ય-ભગવાન આધ્યાસ અનુસાર જેવી વસ્તુસ્થિતિ છે તેની, નીચેની ગાથાઓમાં કહે છે ૩૨૮—૩૩૧

‘આત્મા સર્વથા અકર્તા નથી, કથયિત્ કર્તા પણ છે’ એવા અર્થની
ગાથાઓ હવે દેહો —

કમ્મેહિ દુ અણ્ણાણી કિજ્જહ ણાણી તહેવ કમ્મેહિ ।
કમ્મેહિ સુવાવિજ્જહ જગ્ગાવિજ્જહ તહેવ કમ્મેહિ ॥ ૩૩૨ ॥
કમ્મેહિ સુહાવિજ્જહ દુસ્સાવિજ્જહ તહેવ કમ્મેહિ ।
કમ્મેહિ ય મિન્હુત્ત ણિજ્જહ ણિજ્જહ અસંજમં ચેવ ॥ ૩૩૩ ॥
કમ્મેહિ મગ્ગાહિજ્જહ ઉટ્ટમહો ચાવિ તિરિયલોય ચ ।
કમ્મેહિ ચેવ કિજ્જહ સુહાસુહ જિત્તિ ય કિચિ ॥ ૩૩૪ ॥
જહ્મા કમ્મ કુલ્લહ કમ્મ દેઈ હરત્તિ જ કિચિ ।
તહ્મા ઉ સવ્વજીવા અકારયા હુંતિ આવણ્ણા ॥ ૩૩૫ ॥
પુરિસિચ્છિયાહિલાસી ઇચ્છીકમ્મં ચ પુરિસમહિલસહ ।
એસા આયરિયપરપરાગયા એરિસી દુ સુઈ ॥ ૩૩૬ ॥

“કર્મો કરે અજ્ઞાની તેમ જ જ્ઞાની પણ કર્મો કરે,
કર્મો મુવાટે તેમ વળી કર્મો જગાટે જીવને, ૩૩૨.
કર્મો કરે મુખી તેમ વળી કર્મો દુખી જીવને કરે,
કર્મો કરે મિથ્યાત્વી તેમ અમયમી કર્મો કરે, ૩૩૩.
કર્મો ભભાવે ઊર્ધ્વ લોકે, અધઃ ને તિર્યક વિષે,
જે કાઈ પણ શુભ કે અશુભ તે મર્વને કર્મ જ કરે. ૩૩૪
કર્મ જ કરે છે, કર્મ એ આપે, હર-સરળ કરે,
તેથી હરે છે એમ કે આત્મા અકાન્ક સર્વ છે ૩૩૫.
વળી ‘પુરુષકર્મ’ સ્ત્રીને અને સ્ત્રીકર્મ છુટે પુરુષને’
—એવી શ્રુતિ આચાર્ય કેડી પરપગ ઊતરેલ છે ૩૩૬.

તદ્વા ન કોવિ જીવો અવભચારો ડ અદ્વ ઉવએસે ।
 જદ્વા કમ્મ ચેવ હિ કમ્મ અહિલમદ્ ડદિ મણિય ॥ ૩૩૭ ॥
 જદ્વા ઘાદ પર પરેણ ઘાદજ્જણ ય સા પયડી ।
 ણણન્ઠેણ કિમ મણ્ણદ પરધાયણામિત્તિ ॥ ૩૩૮ ॥
 તદ્વા ન કોવિ જીવો વધાયઓ અત્થિ અદ્વ ઉવએસે ।
 જદ્વા કમ્મ ચેવ હિ કમ્મ ઘાદિ ડદિ મણિય ॥ ૩૩૯ ॥
 ણય સમ્બુવણસ જે ડ પરૂવિત્તિ ઇરિમ સમણા ।
 તેસિ પયડી કુલ્લવડ અપ્પા ય અકારયા સલ્લે ॥ ૩૪૦ ॥
 અહવા મણ્ણસિ મજ્જ અપ્પા અપ્પાણમપ્પણો કુણ્ઠે ।
 એસો મિન્ઠસહાવો તુલ્લ એય મુણતસ્સ ॥ ૩૪૧ ॥
 અપ્પા ણિવો અમગ્ગિજ્જપદેસો દેસિઓ ડ મમયદ્ધિ ।
 ન વિ મો સકાદ તત્તો હીણો અહિઓ ય કાઝ જે ॥ ૩૪૨ ॥

એ ગીત 'કર્મ' ને કર્મને ઇન્દ્રે - કલ્પે છે શ્રુતમા,
 તેથી ન કે પાણ જીવ અપ્પલચાગી અમ ઉપદેશમા ૩૩૭
 વળી જે હાથે પરને, હાથાથે પરથી, તેલ પ્રકૃતિ છે,
 -એ અર્થમા પરનાત નામનુ નામકર્મ કથાય છે ૩૩૮
 એ ગીત 'કર્મ' ને કર્મને હાથનુ - કલ્પે છે શ્રુતમા,
 તેથી ન કે પાણ જીવ છે હાથનાર અમ ઉપદેશમા ૩૩૯
 એમ માખ્યનો ઉપદેશ આવો, જે શ્રમણ પ્રપાણ કરે,
 તેના મતે પ્રકૃતિ કરે છે, જીવ અકારક સર્વ છે ૩૪૦
 અથવા તુ માને 'આતમા મારો જે નિજ આત્મને,'
 તો એવુ તુજ મતવ્ય પાણ મિથ્યા સ્વભાવ ને તુજ ખરે ૩૪૧
 જીવ નિત્ય તમ વળી અસખ્યપ્રદેશી દર્શિત સમયમા,
 તેનાથી નેને હીન તેન અધિક કલ્પા ગણ્ય ના ૩૪૨

जीवस्स जीवरूव विच्छरदो जाण लोयमित्त खु ।
ततो सो किं हीणो अहिओ य कह कुण्ड दब्ब ॥ ३४३ ॥
अह जाणओ उ भावो णाणसहावेण अत्थि इत्ति मय ।
तद्धा ण वि अप्पा अप्पय तु मयमप्पणो कुण्ड ॥ ३४४ ॥

कर्मभिस्तु भज्जानी क्रियते ज्ञानी तथैव कर्मभिः ।
कर्मभिः स्वाप्यते जागर्यते तथैव कर्मभिः ॥ ३३२ ॥
कर्मभिः सुखी क्रियते दुःखी क्रियते तथैव कर्मभिः ।
कर्मभिश्च मिथ्यात् न नीयते नीयतेऽसयम चैव ॥ ३३३ ॥
कर्मभिर्भ्राम्यते उन्मथ्यतेऽपि तिर्यग्लोच च ।
कर्मभिश्चैव क्रियते शुभाशुभ यावद्यत्किञ्चित् ॥ ३३४ ॥
यस्मात्कर्म करोति कर्म ददाति हरतीति यत्किञ्चित् ।
तस्मात्तु सर्वजीवा अनारम्भा भवत्यापन्नाः ॥ ३३५ ॥
पुरय स्यमिलामी स्त्रीकर्म च पुरयमभिलपति ।
पपाचार्यपरपरागतेदृशी तु श्रुति ॥ ३३६ ॥
तस्मान्न कोऽपि जीवोऽनन्तचारी त्वस्मान्मुपदेष्टे ।
यस्मान्कर्म चैव हि कर्माभिलषतीति भणितम् ॥ ३३७ ॥
यस्माद्धति पर परेण हन्यते च सा प्रकृति ।
एतेनार्थेन नित्यं भण्यते परघातनामेति ॥ ३३८ ॥
तस्मान्न कोऽपि जीव उपपातकोऽस्त्यस्मात्मुपदेष्टे ।
यस्मात्कर्म चैव हि कर्म इतीति भणितम् ॥ ३३९ ॥

विस्तारणीय जन्म ३५ जन्म लोकभात्र ७ उ अरे,
शु तेथी ते हीन-अधिक जनतो ? उभ उन्तो द्रव्यने ? ३४३
भाने तु — शायक भाव तो ज्ञानस्वभावे स्थित रहे,
तो अेभ पणु आत्मा स्वय निज आतमाने नहि करे. ३४४.

एव सांख्योपदेश ये तु प्ररूपयतीदृश श्रमणा ।

तेषा प्रकृतिः सरोन्यात्मानश्चाकारकाः सर्वे ॥ ३४० ॥

अथवा मन्यसे ममात्मान्यान्मान्यात्मन सरोति ।

एष मिथ्यास्वभावरस्तૈત્તૃજ્ઞાનત ॥ ૩૪૧ ॥

આત્મા નિત્યોઽસમ્યક્પ્રદેશો દર્શિતસ્તુ સમયે ।

નાપિ સ શમ્યતે તત્તો હીનોઽધિકશ્ચ કર્તુ યત્ ॥ ૩૪૨ ॥

જીવસ્ય જીવરૂપ વિસ્તરતો જાનીદિ ભોક્ત્રમાત્ર સ્વત્ ॥

તત સ મિ હીનોઽધિકો વા નય સરોતિ દ્રવ્યમ્ ॥ ૩૪૩ ॥

અથ જ્ઞાયકસ્તુ ભાગો જ્ઞાનમ્વમાવન તિષ્ઠતીતિ મતમ્ ।

તસ્માન્નાપ્યામાત્માન તુ સ્વયમાત્મન સરોતિ ॥ ૩૪૪ ॥

અન્યથાર્થ — “[કર્મમિ તુ] કર્મો [મજ્જાની ત્રિયતે] (૯-૫૨) અજ્ઞાતી કરે છે [તથા ઇય] તેમ જ [કર્મમિ જ્ઞાની] કર્મો (૯-૫૨) જ્ઞાની કરે છે, [કર્મમિ સ્વાપ્યતે] કર્મો યુગાઃ છે [તથા ઇય] તેમ જ [કર્મમિ જાગર્યતે] કર્મો જગાઃ છે, [કર્મમિ સુત્તી ત્રિયતે] કર્મો મુખી કરે છે [તથા ઇય] તેમ જ [કર્મમિ દુઃખી ત્રિયતે] કર્મો દુઃખી કરે છે, [કર્મમિ ચ મિથ્યાત્વ નીયતે] કર્મો મિથ્યાત્વ પમાઃ છે [ચ ઇય] તેમ જ [અમયમ નીયતે] કર્મો અસમય પમાઃ છે [કર્મમિ] કર્મો [કુર્ષ્યે અથ ચ અપિ તિયગ્લોક જ] ઊર્ધ્વલોક, અવોલોક અને તિર્થંગીભા [ભ્રામ્યતે] ભ્રામયે છે, [યતિચ્છિત્ વાચત શુભાશુભ] જે કાર્ય પણ જેટલું શુભ અશુભ છે તે બધું [કર્મમિ ચૈવ ત્રિયતે] કર્મો જ કરે છે [યસ્માત્] જેથી [કર્મ કરોતિ] કર્મ કરે છે, [કર્મ દદાતિ] કર્મ આપે છે, [દદતિ] કર્મ હુરી લે છે— [ઈતિ ચત્કિચિત્] એમ જે કાર્ય પણ કરે છે તે કર્મ જ કરે છે, [તસ્માત્ તુ] તેથી [સવર્ગીયા] સર્વ જગતે [અકારકા આપન્ના મયતિ] અમારું (અકર્તા) હું છે

મળી, [પુરુષ] પુરુષનેકર્મ [સ્વમિલાપી] સ્ત્રીનું અભિવાધી છે [ચ] અને [સ્ત્રીકમ] સ્ત્રીનેકર્મ [પુરુષ અમિલપતિ] પુરુષની અભિવાધા કરે છે—[ઈવા આચાર્યપરપરાગતા દંદશી તુ યુનિ] એવી આ અપ્રત્યક્ષની પરપરાથી ઊતરી આવેલી સુતિ છે, [તસ્માત્] માટે [અસ્માન્ ઉપદેશે તુ] અમારા ઉપદેશમાં [કોઽપિ જીવ] કોઈ પણ જીવ [અજ્ઞાનચારી ન] અજ્ઞાનચારી નથી, [યસ્માત્] કારણ કે [કર્મ ચૈવ દિ] કર્મ જ [કર્મ અમિલપતિ] કર્મની અભિવાધા કરે છે [ઈતિ મણિત] એમ કહ્યું છે

વળી, [યસ્માત્ પરંતિ] જે પરને હણે છે [ચ] અને [પરેણ હન્યતે] જે પરથી હણાય છે [સા પ્રકૃતિ] તે પ્રકૃતિ છે—[પતેન અર્થેન કિલ] એ અર્થમાં [પરઘાતનામ્ इति भण्यते] પરઘાતનામકર્મ કહેનામાં આવે છે, [તસ્માત્] તેવી [અસ્માક ઉપદેશે] અમારા ઉપદેશમાં [કોઽપિ જીવ] કોઈ પણ જીવ [ઉપઘાતક ન અસ્તિ] ઉપઘાતક (હણનાર) નથી [યસ્માત્] કારણ કે [કર્મ ચૈવ હિ] કર્મ જ [કર્મ હતિ] કર્મને હણે છે [इति भणित] એમ કહ્યું છે ”

(આચાર્યભગવાન કહે છે કે—) [एव तु] આ પ્રમાણે [ईदृशं साध्यो-
पदेश] આવો સાધ્યમતનો ઉપદેશ [ये धमणा] જે ધમણે (જૈન મુનિઓ) [प्रकृपयति] પ્રકૃષ્ણે છે [तेषां] તેમના મતમાં [प्रकृति करोति] પ્રકૃતિ જ કરે છે [आत्मानं च सर्वं] અને આત્માઓ તો સર્વે [अकारका] અકારક છે એમ કહે છે ।

[अथवा] અથવા (કર્તાપણનો પક્ષ સાધવાને) [मन्यसे] જો તું એમ માને કે ‘[मम आत्मा] મારો આત્મા [आत्मन] પોતાના [आत्मान] (દ્રવ્યરૂપ) આત્માને [करोति] કરે છે, [एतद् जानत तव] તો એવું જાણનારો તારો [एष मिथ्या स्वभाव] એ મિથ્યાસ્વભાવ છે (અર્થાત્ એમ જાણવું તે તારો મિથ્યાસ્વભાવ છે), [यद्] કારણ કે—[समये] મિહાતમાં [आत्मा] આત્માને [नित्य] નિત્ય, [अस्तन्येयप्रदेश] અસ્તન્યેયપ્રદેશ [दर्शित तु] બતાવ્યો છે, [तत] તેનાથી [स] તેને [हीन अधिक् च] હીન-અધિક [कर्तुं न अपि शक्यते] કરી શકાતો નથી, [विस्तरन] વળી વિસ્તારની પણ [जीवस्य जीवरूप] જીવનું જીવરૂપ [गल्लु] નિશ્ચયથી [लोकमात्र जानीहि] લોકમાં જ જાણ, [तत] તેનાથી [किं स हीन अधिक् वा] તું તે હીન અથવા અધિક કયા છે? [द्रव्य कव करोति] તો પછી (આત્મા) દ્રવ્યને (અર્થાત્ દ્રવ્યરૂપ આત્માને) કઈ ગીતે કરે છે ?

[अथ] અથવા જો ‘[ब्रायक भाव तु] કાયક ભાવ તો [ज्ञानस्वभावेन तिष्ठति] જ્ઞાનસ્વભાવે સ્થિત રહે છે’ [इति मत] એમ માનવામાં આવે, [तस्मात् अपि] તો એમ પણ [आत्मा स्वयं] આત્મા પોતે [आत्मन आत्मान तु] પોતાના આત્માને [न करोति] કરતો નથી એમ કહે છે ।

(આ ગીતે કર્તાપણ માનવા માટે વિનંદા પસંદીને જે પક્ષ કહ્યો તે ઘટતો નથી)

(આ પ્રમાણે, કર્મનો કર્તા કર્મ જ માનવામાં આવે તો સ્વાધ્યાય સાધે વિશેષ આવે છે, માટે આત્માને અજ્ઞાન-અનુગ્રાહમાં રહે ચિત્ પોતાના અજ્ઞાનભાવરૂપ કર્મનો કર્તા માનવો, જેથી સ્વાધ્યાય સાધે વિશેષ આવતો નથી)

ટીકા — (અહીં પૂરપિપ્પા આ પ્રમાણે છે) “કર્મ જ આત્માને અજ્ઞાની કરે છે, કારણ કે જ્ઞાનાવરણ નામના કર્મના ઉદય વિના તેની (અજ્ઞાનની) અનુપપત્તિ છે; કર્મ જ (આત્માને) જ્ઞાની કરે છે, કારણ કે જ્ઞાનાવરણ નામના કર્મના ક્ષયપરામ વિના તેની અનુપપત્તિ છે, કર્મ જ સુનાર છે, કારણ કે નિદ્રા નામના કર્મના ઉદય વિના તેની અનુપપત્તિ છે, કર્મ જ જગાર છે, કારણ કે નિદ્રા નામના કર્મના ક્ષયપરામ વિના તેની અનુપપત્તિ છે, કર્મ જ સુષી કરે છે, કારણ કે શાતાવેદનીય નામના કર્મના ઉદય વિના તેની અનુપપત્તિ છે, કર્મ જ દુષી કરે છે, કારણ કે અશાતાવેદનીય નામના કર્મના ઉદય વિના તેની અનુપપત્તિ છે, કર્મ જ મિથ્યાદષ્ટિ કરે છે, કારણ કે મિથ્યાત્વકર્મના ઉદય વિના તેની અનુપપત્તિ છે, કર્મ જ અસયમી કરે છે, કારણ કે આરિનમોહ નામના કર્મના ઉદય વિના તેની અનુપપત્તિ છે, કર્મ જ ઊર્ધ્વલોકમા, અવોર્ધ્વલોકમા અને તિર્યક્લોકમા લભાવે છે, કારણ કે આતુપૂર્ણ નામના કર્મના ઉદય વિના તેની અનુપપત્તિ છે, બીજી પણ જે કાંઈ પણ બેટલુ શુભ અશુભ છે તે બધું જ કર્મ જ કરે છે, કારણ કે પ્રશસ્ત-અપ્રશસ્ત રાગ નામના કર્મના ઉદય વિના તેની અનુપપત્તિ છે એ રીતે બધું જ દેવતત્રયે કર્મ જ કરે છે, કર્મ જ આપે છે, કર્મ જ હરી લે છે, તેથી અન્ન એમ નિશ્ચય કરીએ છીએ કે—સર્વે જીવો સદાય એકાતે અકર્તા જ છે વળી શ્રુતિ (ભગવાનની વાણી, શાસ્ત્ર) પણ એ જ અર્થને કહે છે, કારણ કે, (તે શ્રુતિ) ‘પુરુષવેદ નામનું કર્મ સ્ત્રીની અભિવાધા કરે છે અને સ્ત્રીવેદ નામનું કર્મ પુરુષની અભિવાધા કરે છે’ એ વાક્યથી કર્મને જ કર્મની અભિવાધાના કર્તા-પણાના સમર્થન વડે જીવને અબ્રહ્મચર્યના કર્તાપણાનો નિષેધ કરે છે, તથા ‘જે પરને હણે છે અને જે પરથી હણાય છે તે પરધાતકર્મ છે’ એ વાક્યથી કર્મને જ કર્મના ધાતવ્ય કર્તાપણ હોવાના સમર્થન વડે જીવને ધાતના કર્તાપણાનો નિષેધ કરે છે, અને એ રીતે (અબ્રહ્મચર્યના તથા ધાતના કર્તાપણાના નિષેધ દ્વારા) જીવનું સર્વથા જ અકર્તાપણ જણાવે છે ”

(આચાર્યકેવ કહે છે કે —) આ પ્રમાણે આના સાખ્યમતને, પોતાની પ્રજ્ઞાના (બુદ્ધિના) અપરાધથી સત્તા અર્થને નહિ જાણનારા કેટલાક *અમણાલાસો પ્રકરે છે, તેમની, એકાતે પ્રકૃતિના કર્તાપણની આન્યતાથી, સમસ્ત જીવોને એકાતે અકર્તાપણ આવી પડે છે તેથી ‘જન કર્તા છે’ એવી જે શ્રુતિ તેનો કોય રાખવો અસાધ્ય થાય છે (અર્થાત્ ભગવાનની વાણીની વિરામના થાય છે) વળી, ‘કર્મ આત્માના અજ્ઞાતાદિ સર્વ ભાગોને—કે જેઓ પર્યાયરૂપ છે તેમને—કરે છે, અને આત્મા તો આ માને જ એકને દન્યરૂપને કરે છે માટે જન કર્તા છે, એ રીતે શ્રુતિનો કાય થતો નથી’—એવો જે

* અમણાલાસ = યુનિના ગુણો નહિ હોવા છતાં પોતાને યુનિ કહેવગવનાર

અભિપ્રાય છે તે મિથ્યા જ છે (તે મમજનવામાં આવે છે) છત્ર તો દ્રવ્યરૂપે નિત્ય છે, અસંખ્યાત-પ્રદેશી છે અને લોકપરિમાણ છે તેમાં પ્રથમ, નિત્યત્વ કાર્યપણું બની શકતું નથી, કારણ કે કૃતપણાને અને નિત્યપણાને એકપણાનો નિગેર છે (આત્મા નિત્ય છે તેવી તે કૃતક અર્થાત્ કોઈએ કહેલો હોઈ ગયે નહિ) વળી અવગ્રિહ્યત્વ અસંખ્ય-પ્રદેશનાળા એકને (આત્માને), પુનઃલભ્યની માફક, પ્રદેશના પ્રક્ષેપણ-આકર્ષણ દ્વારા પણ કાર્યપણું બની શકતું નથી, કારણ કે પ્રદેશનું પ્રક્ષેપણ તથા આકર્ષણ યાચ તો તેના એકપણાનો વ્યાધાત ધાય (સ્વયં અનેક પગખાણુઓના બનેલો છે, માટે તેમાંથી પરમાણુઓ નીકળી જાય તેમ જ તેમાં પરમાણુઓ આવે, પરંતુ આત્મા નિશ્ચિત અસંખ્ય-પ્રદેશનાળું એક જ દ્રવ્ય હોવાથી તે પાતાના પ્રદેશને ઠાઠી નાખી શકે નહિ તેમ જ વગરે પ્રદેશોને લઈ ગયે નહિ) વળી મક્કળ લોકરૂપી ઘરના વિસ્તારથી પરિમિત બેનો નિશ્ચિત નિજ *વિસ્તાર-અમરુ છે (અર્થાત્ લોક જેટલું જેનું નિશ્ચિત માપ છે) તેને (આત્માને) પ્રદેશના સદેશ-નિકાસ દ્વારા પણ કાર્યપણું બની શકતું નથી, કારણ કે પ્રદેશના મદેશ-વિસ્તાર થતા છતાં પણ, સૂક્ષ્મ-લીના આમડાની માફક, નિશ્ચિત નિજ વિસ્તારને લીધે તેને (આત્માને) હીન-અધિક વરી મકાતો નથી (આ રીતે આત્માને દ્રવ્યરૂપ આત્માનું કર્તાપણું ઘટી શકતું નથી) વળી, “વસ્તુરસભાનનું સર્વથા મરુત અશક્ય હોવાથી જ્ઞાયક ભાન જ્ઞાનમ્વભાને જ મદાય મિયત રહે છે અને એમ મિયત મહેતો વડે, જ્ઞાયકપણાને અને કર્તાપણાને અત્યંત નિરુદ્ધતા હોવાથી, મિથ્યાત્વાદિ ભાવોના વર્તાવ તો નથી, અને મિથ્યાત્વાદિ ભાવો તો ધાય છે, તેથી તેમનો કર્તા કર્મ જ છે એમ પ્રરૂપણ ક્રમાંમાં આવે છે ”—આવી જે પાસના (અભિપ્રાય, વક્ષણ) પ્રગટ ક્રમાંમાં આવે છે તે પણ ‘આત્મા આત્માને કરે છે’ એવી (પૂર્વોક્ત) માન્યતાને અતિગાયપણે હલે જ છે (કારણ કે સદાય જ્ઞાયક માનનાથી આત્મા અકર્તા જ હશે)

માટે, જ્ઞાયક ભાન મામાન્ય અપેક્ષાએ જ્ઞાનમ્વભાવે અનરિથિત હોવા છતાં, કર્મવી ઉત્પન્ન થતા મિથ્યાત્વાદિ ભાવોના જ્ઞાનમમથે, અનાદિ કાળી જોય અને જ્ઞાનના ભેદવિજ્ઞાનથી ગૂંચ્ય હોવાને લીધે, પરંતુ આત્મા તરીકે જાણતો એવો તે (જ્ઞાયક ભાવ) વિગેર અપેક્ષાએ અજ્ઞાનરૂપ જ્ઞાનપરિભ્રમને કરતો હોવાથી (અજ્ઞાનરૂપ એવું જે જ્ઞાનનું પરિભ્રમ તેને કરતો હોવાથી), તેને કર્તાપણું સમત કરવું (અર્થાત્ તે કર્તા છે એમ સ્વીકારવું), તે ત્યાગુથી કે વ્યાગુથી ભેદવિજ્ઞાનની આદિથી જોય અને જ્ઞાનના ભેદવિજ્ઞાનથી પૂર્ણ (અર્થાત્ ભેદવિજ્ઞાન સહિત) બનાવે લીધે આત્માને જ આત્મા તરીકે જાણતો એવો તે (જ્ઞાયક ભાવ), વિગેર અપેક્ષાએ પણ જ્ઞાનરૂપ જ જ્ઞાનપરિભ્રમ પશ્ચિમનો વડો (જ્ઞાનરૂપ એવું જે જ્ઞાનનું પરિભ્રમ તે રૂપે જ પશ્ચિમનો થકો),

કેવળ જ્ઞાતાપણને લીધે સામાત્ અકર્તા થાય

આવાર્થ—કેટલાક જૈન મુનિઓ પણ આદ્ય-રાણીને ધરાવ્યું નહિ સમજીને મર્યાદા એકાનનો અભિપ્રાય કરે છે અને નિનકા પસંદીને એમ કહે છે કે—“આત્મા તો જ્ઞાન-મર્મના અકર્તા જ છે, કર્મપ્રવૃત્તિના ઉદય જ જ્ઞાનકર્મને કરે છે, અજ્ઞાન, જ્ઞાન, મુક્તિ, જાગૃત્, સુષુ, દુષુ, મિથ્યાત્વ, અસયમ, ચાર ગતિઓમાં ભ્રમણ—એ બરાને, તથા જે કાર્ય ગુણ-અગુણ લાયક છે તે બરાયને કર્મ જ કરે છે, જન તો અકર્તા છે” વળી તે મુનિઓ શાસ્ત્રના પણ એવો જ અર્થ કહે છે કે—“વેના ઉદયથી સ્ત્રી-પુરુષનો વિભાગ થાય છે અને ઉપવાત તથા પચવાત પ્રકૃતિના ઉદયથી પરસ્પર ઘાત પ્રવર્તે છે” આ પ્રમાણે, જેમ સાખ્યમતી બહુય પ્રકૃતિનું જ કાર્ય માને છે અને પુરુષને અકર્તા માને છે તેમ, પોતાની બુદ્ધિના કાયથી આ મુનિઓનું પણ એવું જ એકાતિક માનનું થયું મારે જિન-રાણી તો સ્વાધ્યાય હોનાથી, સર્વથા એકાત માનનાગ તે મુનિઓ પર જિન-રાણીનો કોપ અનરય થાય છે જિન-રાણીના કોપના બચથી જે તેઓ વિનકા પસંદીને એમ કહે છે—“જ્ઞાનકર્મના કર્તા કર્મ છે અને પોતાના આત્માનો (અર્થાત્ પોતાનો) કર્તા આત્મા છે, એ રીતે અમે આત્માને કથયિત્ કર્તા કહીએ છીએ, તેથી વાણીનો કોપ થતો નથી,” તો આ તેમનું કહેવું પણ મિથ્યા જ છે આત્મા દ્રવ્યે રિત્ય છે, અસખ્યાત પ્રદયોનાગો છે, લોકપરિભાષ છે, તેથી તેમ તો નાઈ નવીન કરનાર છે નહિ, અને જે જ્ઞાનકર્મદ્રવ્ય પર્યાયા તેમનો કર્તા તો તે મુનિઓ કર્મને જ કહે છે, મારે આત્મા તો અકર્તા જ મહો! તો પછી વાણીનો કોપ કઈ રીતે મળ્યો? મારે આત્માના કર્તાપણા અને અકર્તાપણાની નિનકા યથાર્થ માનવી તે જ સ્વાધ્યાય સાચું માનવું છે આત્માના કર્તાપણા અનર્તાપણા વિષે સત્યાર્થ સ્વાધ્યાય-પ્રદયણ આ પ્રમાણે છે—

આત્મા સામાન્ય અપેક્ષાએ તો જ્ઞાનરસભાને જ સ્થિત છે, પરંતુ મિથ્યાનાદિ ભાવોને જાણતી વખત, અનાદિ કાગવી જ્ઞેય અને જ્ઞાનના લેહનિજ્ઞાનના અભાવને લીધે, જ્ઞેયરૂપ મિથ્યાનાદિ ભાવોને આત્મા તરીકે જાણે છે, તેથી એ રીતે વિગેન અપેક્ષાએ અજ્ઞાનરૂપ જ્ઞાનપરિણામને કરતો હોનારી કર્તા છે, અને ત્યારે લેહનિજ્ઞાન થનાથી આત્માને જ આત્મા તરીકે જાણે છે ત્યારે વિગેન અપેક્ષાએ પણ જ્ઞાનરૂપ જ્ઞાનપરિણામે જ પરિભ્રમતો થકા કેવળ જ્ઞાતા રહેનાથી સાજાત્ અકર્તા છે

હવે આ અર્થનું સ્પષ્ટરૂપ કાન્ય કહે છે—

(આદ્યલિપિક્રિતિ)

માર્ગારમયી સૃજન્તુ પુરુષ સારુયા ઇવાપ્યાર્દતાઃ
ચત્તાર વચ્ચતુ ત મિલ્લ સદા મેદામ્ગોષાદરં ।

ऊर्ध्वं तूद्धतनोधधामनियत प्रत्यक्षमेन स्वय
पश्यन्तु च्युतकृत्वावमचल ज्ञातारमेक परम् ॥ २०५ ॥

અર્થ — આ અહીં તના મતના અનુયાયીઓ અર્થાત્ જૈનો પર એમને

સાખ્યમતીઓની જેમ, (મર્થિયા) અર્જા ન માને, બેદજ્ઞાન થયા પડે છે એવું જ કહે છે. આને બેદજ્ઞાન થયા પછી ઉદ્ધત જ્ઞાનવામના નિશ્ચિત એક જ પ્રત્યક્ષ આત્માને કર્તાપણા વિનાનો, અચળ, એક પદ્મ જ્ઞાતા જ દેડે.

ભાવાર્થ — સાખ્યમતીઓ પુરુષને સર્વથા એકનુદ્ધત એક જ સ્વરૂપે

ચેતન્યમાન માને છે. આણુ માનનાથી પુરુષને સંસારના બંધનમાં પડે છે; અને જો પ્રકૃતિને સંસાર માનનામા આવે તો તે પણ બંધનમાં પડે છે. તેનો જડ છે, તેને મુખદુખ આદિનું સંવેદન નથી, તેને કષ્ટ, દુઃખ, અન્ન દોષો એકાત માન્યતામા આવે છે. મર્થિયા એમત વસ્તુનું જડ સ્વરૂપ છે. સાખ્ય-મતીઓ મિથ્યાદષ્ટિ છે, અને જો જૈનો પણ એવું કહે છે તો મિથ્યાદષ્ટિ છે. તેથી આચાર્યજીવ ઉપદેશ કરે છે કે—સાખ્યમતીઓને જડ સ્વરૂપે સર્વથા અકર્તા ન માને, જ્યામુધી સ્વપરતુ બેદવિજ્ઞાન ન હોય તો જ જૈનો આદિકોનો — પોતાના ચેતનરૂપ ભાનકર્મોના—કર્તા માને, એક જ સ્વરૂપે જડ નિજ્ઞાન-ધન, સમસ્ત કર્તાપણાના ભાનથી રહિત, એક જ સ્વરૂપે જડ આ મામા કર્તાપણુ તથા અકર્તાપણુ—એ બન્ને ભાવો વિના એક જ સ્વરૂપે સ્થાવાદ મત જૈનોનો છે, અને વસ્તુસ્વભાવ પણ એક જ સ્વરૂપે જડ આણુ (સ્થાવાદ અનુસાર) માનનાની પુરુષને સંસાર-ભાન બંધનમાં પડે છે. મર્થિયા એમત માનનાથી સર્વ નિશ્ચય-વ્યવહારનો લોપ થાય છે.

હવેની ગાથાઓમા, ‘કર્તા અનુદ્ધત એકનુદ્ધત’ એવું માનનાર

કાણિકવાદી બોદ્ધમતીઓને તેમની સર્વથા એકનુદ્ધત એવું માનનાર સ્થાવાદ અનુસાર જે રીતે વસ્તુસ્વભાવ એક જ સ્વરૂપે જડ આણુ (સ્થાવાદ અનુસાર) માનનાની પુરુષને સંસાર-ભાન બંધનમાં પડે છે, તે રીતે કહે છે. ૩૪૫.

સાણિકમિદાનિ નિજમનમિ અપદરતિ સ્વયમયજ્ઞિ
વેણુસે, કાત છે. ૩૪૬.
મદ્ધાત એ, નથી. ૩૪૭.
એ, ૩૪૮.

અર્થ — આ જગતમાં કોઈ એક તો (અર્થાત્ ક્ષણિક-નાદી બૌદ્ધમતી તો) આ આત્મનિવૃત્તિને ક્ષણિક કંટીની ધોતના મનમાં કર્તા અને બોધાનો બેદ કરે છે (—અન્ય કર્તા છે અને અન્ય બોધા છે એવું માને છે), તેના મોહને (અજ્ઞાનને) આ ચેતન્યચમત્કાર જ ધોતે, નિત્યતારૂપ અમૃતના આધ (અમૃદો) વડે અભિગમિયત કરતો થકો, હૃ કરે છે

ભાવાર્થ — મુનિકવાદી દર્ના બોધામાં બેદ માને છે, અર્થાત્ પહેલી ક્ષણે જે આત્મા હતો તે બીજી ક્ષણે નથી—એમ માને છે આચાર્યદેવ કહે છે કે—અમે તેને શુ સમજાવીએ? આ ચેતન્ય જ તેવું અજ્ઞાન દૂર કરો—કે જે (ચેતન્ય) અનુભવગોચર નિત્ય છે પહેલી ક્ષણે જે આત્મા હતો તે જ બીજી ક્ષણે કહે છે 'હું મરેલા હતો તે જ હું', આનું રમરમુપૂર્વક પ્રત્યક્ષજ્ઞાન આત્માની નિત્યતા બતાવે છે અહીં બૌદ્ધમતી કહે છે કે—'જે પહેલી ક્ષણે હતો તે જ હું બીજી ક્ષણે હું' એવું માનવું તે તો અનર્થિ અવિદ્યાથી ભ્રમ છે, એ ભ્રમ મટવારે તત્ત્વ સિદ્ધિ થાય, સમસ્ત કલેશ મટે તેના ઉત્તર આપવામાં આવે છે કે—“હું બૌદ્ધ” હું આ જે દલીલ કરે છે તે આખી દલીલ કરનાર એક જ આત્મા છે કે અનેક આ માઓ છે વળી તારી આખી દલીલ એક જ આત્મા સ્વભાવે છે એમ માનીને તું દલીલ કરે છે કે આખી દલીલ પૂરી થતા સુધીમાં અનેક આત્માઓ પવરાઈ જાય છે એમ માનીને દલીલ હો છે? જે અનેક આત્માઓ પવરાઈ જતા હોય તો તારી આખી દલીલ તે કોઈ આત્મા સ્વભાવતો નથી, તો પછી દલીલ કરનાર પ્રયોજન શુ છે? આમ અને જાને વિચારી જોતા તને જાણશે કે આત્માને ક્ષણિક માનીને પ્રત્યક્ષજ્ઞાનને ભ્રમ કહી દેતો તે યથાર્થ નથી મટે એમ સમજવું કે—આત્માને એકાંતે નિત્ય કે એકાંતે અનિત્ય માનવો તે બન્ને ભ્રમ છે, વસ્તુસ્વરૂપ નથી, અમે (જૈનો) કથચિત્ત નિયાનિત્યાત્મ વસ્તુસ્વરૂપ કહીએ છીએ તે જ સત્યાર્થ છે”

દ્વિ, ક્ષણિક-નાદને યુક્તિ નર નિચેનું, આગળની ગાથાઓની મુદ્ધનાકા કાવ્ય કહે છે —

(અનુક્ર.)

દૃત્પાપેદતોજ્યન દૃત્તિમન્નાશકરૂપનાત્ ।

અન્યઃ કરોતિ શુકેજ્યન્ય શ્વેનાતશ્વકાસ્તુ મા ॥ ૨૦૭ ॥

* જે એમ કહેવામાં આવે કે ‘આત્મા તો નાશ પામે છે પણ તે સમગ્ર મુક્તો જાય છે તો તે પણ યથાર્થ નથી, આત્મા નાશ પામે તો આત્મા વિના સમગ્ર કેમ નહીં રહે? વળી કર્તાપ એક આત્મા સમગ્ર મુક્તો જાય તોપણ તે આત્માના સમગ્ર બીજા આ મામાં પેસે નય એવો નિયમ ન્યાયસત્ત નથી

અર્થ — દૃત્યગોના અર્થાન્ પર્યાયોના ભેદને લીધે ‘વૃત્તિમાન્ અર્થાન્ ડન્ય ભત્યત (સર્વથા) નાગ પામે છે’ એવી કલ્પનાદ્વારા ‘અન્ય કરે છે અને અન્ય ભોગવે છે’ એવો એકાત ન પ્રકાશે.

ભાવાર્થ — દ્રવ્યની અવસ્થાઓ ક્ષણે ક્ષણે નાગ પામતી હોનાથી ધૌદ્રમતી એમ માને છે કે ‘દ્રવ્ય જ સર્વથા નાગ પામે છે’ આવી એકાત માન્યતા મિથ્યા છે તે અવસ્થાવાન્ પદાર્થનો નાગ થાય તો અવસ્થા કોના આશ્રયે થાય? એ રીતે બહેના નાગનો પ્રસંગ આનનાવી શૂન્યનો પ્રસંગ આવે છે ૩૩૨—૩૪૬

હવે ગાવાઓમાં અનેકાતને પ્રગટ કરીને ક્ષણિકવાદને સ્પષ્ટ રીતે નિષેધ છે —

કેહિચિ દુ પજ્જણહિં વિણસ્સણેવ કેહિચિ દુ જીવો ।
જહ્મા તહ્મા કુલ્લદિ સો વા અણ્ણો વ જેયતો ॥ ૩૪૫ ॥
કેહિચિ દુ પજ્જણહિં વિણસ્સણેવ કેહિચિ દુ જીવો ।
જહ્મા તહ્મા વેદદિ સો વા અણ્ણો વ જેયતો ॥ ૩૪૬ ॥
જો ચેવ કુણ્ણ સો ચિય ન વેયણે જસ્સેસ સિદ્ધતો ।
સો જીવો ણાયલ્લો મિચ્છાદિટ્ઠી અણારિહદો ॥ ૩૪૭ ॥
અણ્ણો કરેહ અણ્ણો પરિમુજ્જે જસ્સેસ સિદ્ધતો ।
સો જીવો ણાયલ્લો મિચ્છાદિટ્ઠી અણારિહદો ॥ ૩૪૮ ॥

પર્યાય કંઈકથી વિણસે જીવ, કંઈકથી નહિ વિણસે,
તેથી કરે છે તે જ કે બીજો — નહિ એકાત છે ૩૪૫.
પર્યાય કંઈકથી વિણસે જીવ, કંઈકથી નહિ વિણસે,
જીવ તેથી વેદે તે જ કે બીજો — નહિ એકાત છે. ૩૪૬.
જીવ જે કરે તે ભોગવે નહિ — જેહનો સિદ્ધાત એ,
તે જીવ મિથ્યાદષ્ટિ છે, અર્હતના મતનો નથી ૩૪૭.
જીવ અન્ય કરતો, અન્ય વેદે — જેહનો સિદ્ધાત એ,
તે જીવ મિથ્યાદષ્ટિ છે, અર્હતના મતનો નથી ૩૪૮.

કેશ્ચિત્તુ પર્યાયૈર્વિનશ્યતિ નૈવ કેશ્ચિત્તુ જીવ' ।
 યસ્માત્તસ્માદ્દેયતે સ વા અન્યો વા નૈમાત' ॥ ૩૪૫ ॥
 કેશ્ચિત્તુ પર્યાયૈર્વિનશ્યતિ નૈવ કેશ્ચિત્તુ જીવ ।
 યસ્માત્તસ્માદ્દેયતે સ વા અન્યો વા નૈમાત ॥ ૩૪૬ ॥
 યથૈવ કરોતિ સ ચૈવ ન વેદ્યતે યસ્ય એપ સિદ્ધાત. ।
 સ જીવો જ્ઞાતવ્યો મિથ્યાદૃષ્ટિરનાર્હતઃ ॥ ૩૪૭ ॥
 અન્ય' કરોત્યન્ય પરિશુક્તે યસ્ય એપ સિદ્ધાતઃ ।
 સ જીવો જ્ઞાતવ્યો મિથ્યાદૃષ્ટિરનાર્હતઃ ॥ ૩૪૮ ॥

અન્યથાર્થ — [યસ્માત્] કારણ કે [જીવ] છ' [કેશ્ચિત્તુ પર્યાયે તુ] કેટલાક પર્યાયોથી [વિનશ્યતિ] નાશ પામે છે [તુ] અને [કેશ્ચિત્તુ] કેટલાક પર્યાયોથી [નૈવ] નથી નાશ પામતો, [તસ્માત્] તેથી [સ વા કરોતિ] '(જે ભોગવે છે) તે જ કરે છે ' [અન્ય વા] અથવા ' બીજે જ કરે છે ' [ન જ્ઞાત] એવો જ્ઞાત નથી (-આ ના છે)

[યસ્માત્] કારણ કે [જીવ] છ' [કેશ્ચિત્તુ પર્યાયે તુ] કેટલાક પર્યાયોથી [વિનશ્યતિ] નાશ પામે છે [તુ] અને [કેશ્ચિત્તુ] કેટલાક પર્યાયોથી [નૈવ] નથી નાશ પામતો, [તસ્માત્] તેથી [સ વા વેદ્યતે] '(જે કરે છે) તે જ ભોગવે છે ' [અન્ય વા] અથવા ' બીજે જ ભોગવે છે ' [ન જ્ઞાત] એવો જ્ઞાત નથી (-આ ના છે)

'[ય જ એવ કરોતિ] જે કરે છે [સ જ એવ ન વેદ્યતે] તે જ નથી ભોગવતો ' [એપ યસ્ય સિદ્ધાત] એવો જેનો સિદ્ધાત છે, [સ જીવ] તે છ' [મિથ્યાદૃષ્ટિ] મિથ્યાદૃષ્ટિ, [અનાર્હત] અનાર્હત (-અર્હતના મતને નહિ માનનારો) [જ્ઞાતવ્ય] જાણ્યો

'[અન્ય કરોતિ] બીજે કરે છે [અન્ય પરિશુક્તે] અને બીજે ભોગવે છે ' [એપ યસ્ય સિદ્ધાત] એવો જેનો સિદ્ધાત છે, [સ જીવ] તે છ' [મિથ્યાદૃષ્ટિ] મિથ્યા દૃષ્ટિ, [અનાર્હત] અનાર્હત (-અર્હત) [જ્ઞાતવ્ય] જાણ્યો

ટીકા—છ', પ્રતિમમયે સસનતા (દરેક સમયે થતા) અનુરૂપધુગુણના પાંચામ દ્વારા ક્ષણિક હોવાથી અને અચલિત ચેતન્યના અન્યથરૂપ ગુણ દ્વારા નિત્ય હોવાથી, કેટલાક પર્યાયોથી વિનાશ પામે છે અને કેટલાક પર્યાયોથી નથી વિનાશ

પામતો—એમ બે સ્વભાવનાજો છવસ્વભાવ છે, તેથી ‘જે કરે છે તે જ ભોગવે છે’ અથવા ‘બીજો જ ભોગવે છે,’ ‘જે ભોગવે છે તે જ કરે છે’ અથવા ‘બીજો જ કરે છે’—એવો એકાત નથી આમ અનેકાત હોવા છતા, ‘જે (પર્યાય) તે ક્ષણે વર્તે છે, તેને જ પરમાર્થ સત્યજ્ઞ હોવાથી, તે જ વસ્તુ છે’ એમ વસ્તુના અશભા વસ્તુ-પણાનો અધ્યાસ કરીને શુદ્ધનયના લોભથી ઋજુસૂત્રનયના એકાતમા રહીને જે એમ દેખે-માને છે કે “જે કરે છે તે જ નથી ભોગવતો, બીજો કરે છે અને બીજો ભોગવે છે,” તે છવ મિથ્યાદષ્ટિ જ દેખવો—માનવો, કારણ કે, વૃત્ત્યગોત્ર (પર્યાયોત્ર) ક્ષણિકપણ હોના છતા, વૃત્તિમાન (પર્યાયી) જે ચૈતન્યચમત્કાર (આત્મા) તે તો ટકોટીપુ (નિત્ય) જ અતરંગમા પ્રતિભાસે છે

ભાવાર્થ—વસ્તુનો સ્વભાવ જિનવાણીમા દ્રવ્યપર્યાયસ્વરૂપ કહ્યો છે, માટે સ્વાવાદવી એવો અનેકાત સિદ્ધ થાય છે કે પર્યાય અપેક્ષાએ તો વસ્તુ ક્ષણિક છે અને દ્રવ્ય-અપેક્ષાએ નિત્ય છે છવ પણ વસ્તુ હોવાથી દ્રવ્યપર્યાયસ્વરૂપ છે તેથી, પર્યાયદષ્ટિએ જોવામા આવે તો કાર્યને કહે છે એક પર્યાય, અને ભોગવે છે અન્ય પર્યાય, જેમ કે—મનુષ્યપર્યાયે શુભાશુભ કર્મ કર્યા અને તેજુ ફળ દેવપર્યાયે ભોગવ્યુ દ્રવ્યદષ્ટિએ જોવામા આવે તો, જે કરે છે તે જ ભોગવે છે, જેમ કે—મનુષ્યપર્યાયમા જે છવદ્રવ્યે શુભાશુભ કર્મ કર્યા, તે જ છવદ્રવ્યે દેવાદિ પર્યાયમા પાતે કરેલા કર્મજુ ફળ ભોગવ્યુ

આ રીતે વસ્તુજુ સ્વરૂપ અનેકાતરૂપ સિદ્ધ હોના છતા, જે છવ શુદ્ધનયને સમજ્યા વિના શુદ્ધનયના લોભથી વસ્તુના એક અશને (-વર્તમાન કાળમા વર્તતા પર્યાયને) જ વસ્તુ માની ઋજુસૂત્રનયના વિષયનો એકાત પકડી એમ માને છે કે ‘જે કરે છે તે જ ભોગવતો નથી—અન્ય ભોગવે છે, અને જે ભોગવે છે તે જ કરતો નથી—અન્ય કરે છે,’ તે છવ મિથ્યાદષ્ટિ છે, અર્હતના મતનો નથી, કામ્બ કે, પર્યાયોત્ર ક્ષણિકપણ હોના છતા, દ્રવ્યરૂપ ચૈતન્યચમત્કાર તો અનુભવગોચર નિત્ય છે, પ્રત્યક્ષિ-જ્ઞાનથી જણાય છે કે ‘બાળક અવસ્થામા જે હું હતો તે જ હું તરણ અવસ્થામા હતો અને તે જ હું વૃદ્ધ અવસ્થામા છું’ આ રીતે જે કથચિત્ત નિત્યરૂપે અનુભવ-ગોચર છે—સ્વસંવેદનમા આવે છે અને જેને જિનનાણી પણ એવો જ ગાય છે, તેને જે ન માને તે મિથ્યાદષ્ટિ છે એમ જાણુ

હવે આ અર્થજુ કળશરૂપ કાવ્ય કહે છે —

(શાર્દૂલવિકીરિત)

આત્માન પરિશુદ્ધમીષ્ટમિરતિચ્ચામ્મિ મપધ્યાન્નકૈઃ

કાલોપાધિચ્ચલાદશુદ્ધિમધિકા તત્રાપિ મત્વા પૈઃ ।

ચૈતન્ય સળિસ ધરત્ય પૃથ્વૈઃ શુદ્ધભુવને રતે-
રાત્મા ઘુજ્જિત એ હારવદહો નિઃશ્વનમુક્તેભિઃ ॥ ૨૦૮ ॥

અર્થ—આત્માને સમસ્તપણે શુદ્ધ હૃદયના પીગા દોડ અધોએ—પૌદ્ગોએ-
કાળની ઉપાધિના કાળે પણ આત્મામાં અધિઃ અશુદ્ધિ માનીને અનિ-યામિને પામીને,
શુદ્ધ સ્વચ્છન્નનયના ૨૧ થયા વધા ચેતન્યને ક્ષણિઃ કંટપીને, આ આત્માને છાડી
દીધા, જેમ હારનાનો દોગે નહિ એના કેવળ માતીને જ એનારાએ હાવને છાડી
કે છે તેમ

સાવાર્થ—આત્માને સમસ્તપણે શુદ્ધ માનનાના જગત એના પૌદ્ગોએ
વિચાર્યું કે—“આત્માને નિત્ય માનનામાં આરે તો નિત્યમાં કાળની અપેક્ષા આરે
છે તેથી ઉપાધિ લાગી જગે, એમ કાળની ઉપાધિ લાગનાથી આત્માને માટી અશુદ્ધતા
આરે અને તેથી અનિ-યામિ દોષ લાગરો” આ દોષના ભયથી તેઓએ શુદ્ધ સ્વ-
ચ્છન્નનયનો નિયમ જે વર્તમાન સમય તે એ જ માન (અર્થિક જગ) આત્માને માન્યો
અને નિત્યનિત્યસ્વરૂપ આત્માને ન માન્યો આમ આત્માને સર્વથા ક્ષણિઃ માનનાથી
તેમને નિત્યાનિત્યસ્વરૂપ—સ્વપર્યાયસ્વરૂપ સત્યાર્થ આત્માની પ્રાપ્તિ ન થઈ, માન
ક્ષણિક પર્યાયમાં આત્માની કલ્પના થઈ, પરંતુ તે આ મા સત્યાર્થ નથી

માતીના હારમાં, હારમાં અનેક માતી પરિવેયા હોય છે, જે માન્ય તે હાર
નામની વસ્તુને માતી તેમ જ હારા સહિત કેવળતા નથી—માન માતીને જ લુગે છે,
તે છૂટા છૂટા માતીને જ શુદ્ધ કરે છે, હારને છાડી કે છે, અર્થાત્ તેને હારની પ્રાપ્તિ
થતી નથી તેવી રીતે જે છૂટા આત્માના એક ચૈતન્યભાવને શુદ્ધ કરતા નથી અને
સમયે સમયે વર્તમાનપરિણામરૂપ ઉપયોગની પ્રવૃત્તિને કેળી આત્માને અનિત્ય કંટપીને,
સ્વચ્છન્નનયનો નિયમ જે વર્તમાન-સમયમાન ક્ષણિઃપણે તેઓ જ માન આત્માને
માને છે (અર્થાત્ જે છૂટા આત્માને ૬ સ્વપર્યાયસ્વરૂપ માનતા નથી—માન શ્વિક
પરાયરૂપ જ માને છે), તેઓ આત્માને છાડી કે છે, અર્થાત્ તેમને આ માની પ્રાપ્તિ
થતી નથી

હોરેના કાવ્યમાં આત્માનો અનુભવ કરનારું કહે છે —

(શાંદલવિદીગિત)

વર્તુર્વેદયિતુશ્ચ યુક્તિવસતો મેદોઽસ્ત્વમેદોઽપિ રા
વર્તા વેદયિતા ચ મા ભવતુ વા વસ્ત્વેવ સર્ચિયતામ્ ।
મોતા મૂત્ર સ્વાત્મનીહ નિષ્ણૈર્મેતુ ન શક્યા કચિ
ચિચિન્તામણિમાલિકેયમભિતોઽપ્યેકા વક્રાસ્ત્વેવ નઃ ॥ ૨૦૯ ॥

અર્થ — કર્તાનો અને ભોક્તાનો યુક્તિના વગે બેદ હો અથવા અભેદ હો, અથવા કર્તા અને ભોક્તા બંને ન હો, વસ્તુને જ અનુભવો જેમ ચતુર ધુમ્પોએ દાગમા પગેવેલી મણિઓની માળા ભેદી શકાતી નથી, તેમ આત્મામા પગેવેલી ચૈતન્યરૂપ ચિંતામણિની માળા પણ કદી કોઈથી ભેદી શકાતી નથી, એવી આ આત્મારૂપી માળા એક જ, અમને મમતાપણે પ્રકાશમાન હો (અર્થાત્ નિત્યત્વ, અનિત્યત્વ આદિના નિષ્કલ્પો છૂટી આત્માનો નિર્વિકલ્પ અનુભવ અમને હો)

ભાવાર્થ — નસ્તુ દ્રવ્યપર્યાયાત્મક અનત-નર્મરાણી છે તેમા વિવક્ષાનગ કર્તા-ભોક્તાપણાનો ભેદ છે તેમ જ નથી અથવા કર્તા-ભોક્તાનો ભેદાભેદ શા માટે કહેવો? કેનજી શુદ્ધ વસ્તુમાનત્વ તેના અસામારણ નર્મ દ્વારા અનુભવન ઈન્દ્રિય એ જ મીતે આત્મા પણ વસ્તુ હોનાથી દ્રવ્યપર્યાયાત્મક છે, તેવી તેમા ચૈતન્યના પરિપુષ્પનરૂપ પર્યાયના ભેદાની અપેક્ષાએ તો કર્તા-ભોક્તાનો ભેદ છે અને ચિન્માન દ્રવ્યની અપેક્ષાએ ભેદ નથી, એમ ભેદ-અભેદ હો અથવા ચિન્માન અનુભવનમા ભેદ-અભેદ શા માટે કહેવો? (આત્માને) કર્તા-ભોક્તા જ ન કહેવો, વસ્તુમાત્ર અનુભવ કહેવો જેમ મણિઓની માળામા મણિઓની અને દારાની નિનક્ષાવી ભેદ-અભેદ છે પરંતુ માળામાન ગ્રહણ કરતા ભેદાભેદ-વિકલ્પ નથી, તેમ આત્મામા પર્યાયોની અને દ્રવ્યની નિનમાની ભેદ અભેદ છે પરંતુ આત્મનસ્તુમાત્ર અનુભવ કરતા વિકલ્પ નથી આચાર્ય મહારાજ કહે છે કે—એવો નિર્વિકલ્પ આત્માનો અનુભવ અમને પ્રકાશમાન હો

હવે આગળની ગાથાઓની સૂચનારૂપ નાન્ય કહે છે —

(ગ્થોક્તતા)

વ્યાવહારિકદૃશ્યૈઃ કેવલ

કર્તૃ કર્મ ચ વિભિન્નમિપ્યતે ।

નિશ્ચયેન યદિ વસ્તુ ચિંત્યતે

કર્તૃ કર્મ ચ સદૈકમિપ્યતે ॥ ૨૧૦ ॥

અર્થ — કેનજી વ્યાવહારિક-દૃષ્ટિથી જ કર્તા અને કર્મ સિત્ત ગણવામા આવે છે, નિશ્ચયથી જો વસ્તુને નિચારનામા આવે, તો કર્તા અને કર્મ સદા એક ગણવામા આવે છે

ભાવાર્થ — કેનજી વ્યાવહારિક-દૃષ્ટિથી જ સિત્ત દ્રવ્યોમા કર્તા-કર્મપણુ ગણવામા આવે છે, નિશ્ચય-દૃષ્ટિથી તો એક જ નાન્યમા કર્તા-કર્મપણુ ઘટે છે ૩૪૫—૩૮૮

હવે આ કવનને દૃષ્ટાંતદ્વારા ગાથામા કહે છે —

જહ સિષ્ણો ડ કમ્મ કુચ્ચડ ણ ય નો ડ તમ્મઓ હોડ ।
 તહ જીઓ પિ ય કમ્મ કુચ્ચડ ણ ય તમ્મઓ હોડ ॥ ૩૪૯ ॥
 જહ મિષ્ણો ડ કરણેહિ કુચ્ચડ ણ મો ડ તમ્મઓ હોડ ।
 તહ જીઓ કરણેહિ કુચ્ચડ ણ ય તમ્મઓ હોડ ॥ ૩૫૦ ॥
 જહ સિષ્ણો ડ કરણાણિ મિહ્વડ ણ સો ડ તમ્મઓ હોડ ।
 તહ જીઓ કરણાણિ ડ મિહ્વડ ણ ય તમ્મઓ હોડ ॥ ૩૫૧ ॥
 જહ મિષ્ણ ડ કમ્મફલ મુજડ ણ ય સો ડ તમ્મઓ હોડ ।
 તહ જીઓ કમ્મફલ મુજડ ણ ય તમ્મઓ હોડ ॥ ૩૫૨ ॥
 એ વચ્છારસ્મ ડ વત્તવ્વ દરિસણ સમાસેણ ।
 મુણુ ણિચ્છવસ્સ વચ્ચણ પરિણામહય તુ જ હોઈ ॥ ૩૫૩ ॥

જ્યમ ગિધી કરી કરે પણ તે નહિ તન્મય બને,
 ત્યમ જીવ પણ કરે કરે પણ તે નહિ તન્મય બને ૩૪૯
 જ્યમ ગિધી કરણ વડે કરે પણ તે નહિ તન્મય બને,
 ત્યમ જીવ કરણ વડે કરે પણ તે નહિ તન્મય બને ૩૫૦
 જ્યમ ગિધી કરણ અંદે પણ તે નહિ તન્મય બને,
 ત્યમ જીવ પણ કરણ અંદે પણ તે નહિ તન્મય બને ૩૫૧
 ગિધી કરણ બોગવે પણ તે નહિ તન્મય બને,
 ત્યમ જીવ કરણ બોગવે પણ તે નહિ તન્મય બને ૩૫૨
 —એ ગીત મત વ્યવહારનો સંદેશથી વધુ વ્યવહાર છે,
 સામાન્ય વચન નિઃશય તણુ પાણિમનિપયક બેહ છે ૩૫૩

જહ મિષ્ણિઓ ઉ ચિદ્વ કુલ્લડ હવડ ય તહા અળળ્ણો સે ।
તહ જીવો ત્રિ ય કમ્મ કુલ્લડ હવડ ય અળળ્ણો સે ॥ ૩૫૪ ॥

જહ ચિદ્વ કુલ્લતો ઉ મિષ્ણિઓ ણિચ્છદુમ્મિલ્લિઓ હોઈ ।
તત્તો સિયા અળળ્ણો તહ ચિદ્વતો દુદ્દી જીવો ॥ ૩૫૫ ॥

યથા શિલ્પિયમ્મુ કર્મ કરોતિ ન ચ સ તુ તન્મયો ભવતિ ।
તથા જીવોઽપિ ચ કર્મ કરોતિ ન ચ તન્મયો ભવતિ ॥ ૩૪૯ ॥

યથા શિલ્પિયમ્મુ કર્ણે કરોતિ ન સ તુ તન્મયો ભવતિ ।
તથા જીવઃ કર્ણેઃ કરોતિ ન ચ તન્મયો ભવતિ ॥ ૩૫૦ ॥

યથા શિલ્પિયમ્મુ કર્ણાણિ શૃણોતિ ન સ તુ તન્મયો ભવતિ ।
તથા જીવઃ કર્ણાણિ તુ શૃણોતિ ન ચ તન્મયો ભવતિ ॥ ૩૫૧ ॥

યથા શિલ્પી તુ કર્મકર શુક્તે ન ચ સ તુ તન્મયો ભવતિ ।
તથા જીવઃ કર્મકર શુક્તે ન ચ તન્મયો ભવતિ ॥ ૩૫૨ ॥

एव व्यपनारम्य तु उक्तव्य दर्शन समामेन ।
शृणु निश्चयस्य वचन परिणामकृत तु यद्भवति ॥ ૩૫૩ ॥

યથા શિલ્પિકસ્તુ ચેષ્ટા કરાણિ ભવતિ ચ તદાનન્યસ્તસ્યાઃ ।
તથા જીવોઽપિ ચ કર્મ કરોતિ ભવતિ ચાનન્યસ્તસ્માત્ ॥ ૩૫૪ ॥

યથા ચેષ્ટા શૃંગાણસ્તુ શિલ્પિકો નિન્યટુરિતા ભવતિ ।
તસ્માન્ન સ્યાદનન્યસ્તયા ચેષ્ટમાનો દુર્ગી જીવઃ ॥ ૩૫૫ ॥

ગિરધી કે જેષ્ટા અને તેનાથી તેહ અનન્ય છે,
ત્યમ જીવ કર્મ કરે અને તેનાથી તેહ અનન્ય છે. ૩૫૪.

જેષ્ટા કરતો ગિરધી જેમ દુઃખિત થાય નિરતરે,
તે દુર્ગી તેહ અનન્ય, ત્યમ જીવ જેષ્ટમાન દુઃખી બને ૩૫૫.

અન્યથાર્થ — [યથા] જેમ [શિલ્પિન તુ] શિલ્પી (નોની આદિ કારીગર) [કર્મ] કુડળ આદિ કર્મ [કરોતિ] કરે છે [સ તુ] પરંતુ તે [તમ્ય ન ચ ભવતિ] તન્મય (તેમય, કુડળાદિમય) થતો નથી, [તથા] તેમ [જીવ અપિ ચ] છુન પળ [કર્મ] પુન્યપાપ આદિ પુન્યકર્મ [કરતિ] કરે છે [ન ચ તમ્ય ભવતિ] પરંતુ તન્મય (પુન્યકર્મમય) થતો નથી [યથા] જેમ [શિલ્પિન તુ] શિલ્પી [કરણે] હથોડા આદિ કરણો વડે [કરોતિ] (કર્મ) કરે છે [સ તુ] પરંતુ તે [તમ્ય ન ભવતિ] તન્મય (હથોડા આદિ કરણોમય) થતો નથી, [તથા] તેમ [જીવ] છુન [કરણે] (મન-મયન-કાયરૂપ) કરણો વડે [કરોતિ] (કર્મ) કરે છે [ન ચ તમ્ય ભવતિ] પરંતુ તન્મય (મન-મયન કાયરૂપ કરણોમય) થતો નથી [યથા] જેમ [શિલ્પિન તુ] શિલ્પી [કરણાનિ] કરણોને [ગૃહ્ણતિ] ગ્રહણ કરે છે [સ તુ] પરંતુ તે [તમ્ય ન ભવતિ] તન્મય થતો નથી, [તથા] તેમ [જીવ] છુન [કરણાનિ તુ] કરણોને [ગૃહ્ણતિ] ગ્રહણ કરે છે [ન ચ તમ્ય ભવતિ] પરંતુ તન્મય (કરણોમય) થતો નથી [યથા] જેમ [શિલ્પી તુ] શિલ્પી [કર્મફલ] કુડળ આદિ કર્મના ફળને (ખાનપાન આદિને) [મુક્તે] ભોગવે છે [સ તુ] પરંતુ તે [તમ્ય ન ચ ભવતિ] તન્મય (ખાનપાનાદિમય) થતો નથી, [તથા] તેમ [જીવ] છુન [કર્મફલ] પુન્યપાપાદિ પુન્યકર્મના ફળને (પુન્યપરિણામરૂપ મુખ્ય-કુ આદિને) [મુક્તે] ભોગવે છે [ન ચ તમ્ય ભવતિ] પરંતુ તન્મય (પુન્યપરિણામરૂપ મુખ્ય આદિમય) થતો નથી

[યથ તુ] એ રીતે તો [વ્યવહારસ્ય દર્શન] વ્યવહારને મન [સમાસેન] સંક્ષેપથી [વક્ત્ર્ય] કહેવાયોગ્ય છે [નિશ્ચયસ્ય વચન] (હવે) નિશ્ચયનું વચન [નૃણુ] સાધુઓ [યદ્] કે જે [પરિણામરૂપ તુ ભવતિ] પરિણામરૂપિયક છે

[યથા] જેમ [શિલ્પિન તુ] શિલ્પી [ચેષ્ટા કરોતિ] ચેષ્ટારૂપ કર્મને (પોતાના પરિણામરૂપ કર્મને) કરે છે [તથા ચ] અને [તસ્યા બ્રહ્મ ભવતિ] તેનાથી બ્રહ્મ છે, [તથા] તેમ [જીવ અપિ ચ] છુન પ. ૧. [કર્મ કરોતિ] (પોતાના પરિણામરૂપ) કર્મને કરે છે [ચ] અને [તસ્માત્ બ્રહ્મ ભવતિ] તેનાથી બ્રહ્મ છે [યથા] જેમ [ચેષ્ટા કર્ણાણ] ચેષ્ટારૂપ કર્મ કરતો [શિલ્પિન તુ] શિલ્પી [નિત્યદુ પિત ભવતિ] નિત્ય દુષ્ટી થાય છે [તસ્માત્ ન] અને તેનાથી (દુષ્ટી) [બ્રહ્મ સ્યાત્] બ્રહ્મ છે, [તથા] તેમ [ચેષ્ટમાન] ચેષ્ટા કરતો (પોતાના પરિણામરૂપ કર્મને કરતો) [જીવ] છુન [દુષ્ટો] દુષ્ટી થાય છે (અને દુષ્ટી બ્રહ્મ છે)

ટીકા — જેવી ગીત — શિલ્પી અર્થાત્ નોની આદિ કારીગર કુડળ આદિ જે

પરદ્રવ્યપગ્નિભાત્મક (-પરદ્રવ્યના પગ્નિભાત્મક) કર્મ તેને કરે છે, હથોડા આદિ જે પરદ્રવ્યપગ્નિભાત્મક કર્મો તેમના વડે કરે છે, હથોડા આદિ જે પરદ્રવ્યપગ્નિભાત્મક કર્મો તેમને પ્રહુપ્ત કરે છે અને કુડળ આદિ કર્મો જે ગામ આદિ પરદ્રવ્યપગ્નિભાત્મક ક્ષણ તેને ભોગવે છે, પરંતુ અનેકદ્રવ્યપણને લીધે તેમનાથી (કર્મ, કરણ આદિથી) અન્ય હોનાવી તન્મય (કર્મકરણાદિત્ય) થતો નથી, માટે નિમિત્તનૈમિત્તિકભાવમાનથી જ ત્યાં કર્તા-કર્મપણનો અને ભોક્તા-ભોગ્યપણનો વ્યવહાર છે, તેવી રીતે—આત્મા પણ પુણ્યપાપ આદિ જે પુરુષદ્રવ્યપગ્નિભાત્મક (-પુરુષદ્રવ્યના પગ્નિભાત્મક) કર્મ તેને કરે છે, કાય-વચન-મન એના જે પુરુષદ્રવ્યપગ્નિભાત્મક કર્મો તેમના વડે કરે છે, કાય-વચન-મન એના જે પુરુષદ્રવ્યપગ્નિભાત્મક કર્મો તેમને પ્રહુપ્ત કરે છે અને પુણ્યપાપ આદિ કર્મો જે સુખદુઃખ આદિ પુરુષદ્રવ્યપગ્નિભાત્મક ક્ષણ તેને ભોગવે છે, પરંતુ અનેકદ્રવ્યપણને લીધે તેમનાથી અન્ય હોનાથી તન્મય (તે-મય) થતો નથી, માટે નિમિત્ત-નૈમિત્તિકભાવમાનથી જ ત્યાં કર્તા-કર્મપણનો અને ભોક્તા-ભોગ્યપણનો વ્યવહાર છે

પણી જેવી રીતે—તે જ ગિરપી, કરવાનો ઇચ્છક વર્તતો થકો, યેષ્ટાક્રમ (અર્ચાત્ કુડળ આદિ કષ્ટના પાતાના પરિભાત્મક અને હસ્ત આદિના વ્યાપારક્રમ) એવું જે સ્વપરિભાત્મક કર્મ તેને કરે છે તથા દુઃખક્રમ એવું જે યેષ્ટાક્રમ કર્મો સ્વપરિભાત્મક ક્ષણ તેને ભોગવે છે, અને એકદ્રવ્યપણને લીધે તેમનાથી (કર્મ અને કર્મકર્તા) અન્ય હોનાવી તન્મય (કર્મમય ને કર્મકર્તામય) છે, માટે પરિભાત્મ-પગ્નિભાત્મક ત્યાં જ કર્તા-કર્મપણનો અને ભોક્તા-ભોગ્યપણનો નિશ્ચય છે, તેવી રીતે—આત્મા પણ, કરવાનો ઇચ્છક વર્તતો થકો, યેષ્ટાક્રમ (-સાધાદિપગ્નિભાત્મક અને પ્રદેશના વ્યાપારક્રમ) એવું જે આત્મપરિભાત્મક કર્મ તેને કરે છે તથા દુઃખક્રમ એવું જે યેષ્ટાક્રમ કર્મો આત્મપગ્નિભાત્મક ક્ષણ તેને ભોગવે છે, અને એકદ્રવ્યપણને લીધે તેમનાથી અન્ય હોનાવી તન્મય (તે-મય) છે, માટે પરિભાત્મ-પગ્નિભાત્મક ત્યાં જ કર્તા-કર્મપણનો અને ભોક્તા-ભોગ્યપણનો નિશ્ચય છે

હવે આ અર્થો કળાશક્રમ કાવ્ય કહે છે —

(નર્દક)

નનુ પરિણામ એવ કિલ્લ કર્મ વિનિશ્ચયતઃ

સ ભવતિ નાપરસ્ય પરિણામિન એવ ભવેત્ ।

ન ભવતિ કર્તૃશૂન્યમિદ્ કર્મ ન ચૈરુતયા

સ્થિતિરિદ્ધ વસ્તુનો ભવતુ કર્તૃ તદેવ તતઃ ॥ ૨૧૧ ॥

અર્થ — ખરેખર પરિણામ છે તે જ નિશ્ચયથી કર્મ છે, અને પરિણામ પોતાના આશ્રયભૂત પરિણામીનું જ હોય છે, અન્યનું નહિ (કારણ કે પરિણામ પોતપોતાના કલ્પના આશ્રયે છે, અન્યના પરિણામનો અન્ય આશ્રય નથી હોતો), વળી કર્મ કર્તા વિના હોતું નથી, તેમ જ વસ્તુની ઐક્યરૂપે સ્થિતિ (અર્થાત્ સૂક્ષ્મ સ્થિતિ) હોતી નથી (કારણ કે વસ્તુ કલ્પવર્થાયસ્વરૂપ હોનાથી સર્વથા નિત્યપણું આવસહિત છે), માટે વસ્તુ પોતે જ પોતાના પરિણામરૂપ કર્મની કર્તા છે (—એ નિશ્ચયસિદ્ધાંત છે)

હવે આગળની ગાથાઓની સૂચનારૂપે કાવ્ય કહે છે —

(૫૫૧)

વર્હિર્કૃતિ યત્રપિ સ્ફુટદ્રવનતગત્કિં સ્વય
તથાપ્યપરવસ્તુનો વિશતિ નાન્યવસ્ત્વન્તરમ્ ।
સ્વભાવનિયત યત સરલમેવ વસ્ત્વિષ્યતે
સ્વભાવચલનાકુલ કિમિદ મોહિતઃ ક્ષિયતે ॥ ૨૧૨ ॥

અર્થ — જેને પોતાને ઔનત ગતિ પ્રકાગમાન છે એવી વસ્તુ અન્ય વસ્તુની બહાર જોડે લોટે છે તોપણ અન્ય વસ્તુ અન્ય વસ્તુની અંદર પ્રવેશતી નથી, નારણ કે અમરત વસ્તુઓ પોતપોતાના સ્વભાવમા નિશ્ચિત છે એમ માનનામા આવે છે (આચાર્યજન કહે છે કે—) આમ હોના છતાં, મોહિત છન, પોતાના સ્વભાવથી ચલિત થનાતુ માનીને આકુળ થતો થકો, શા માટે કનેસ પામે છે ?

સાવાર્થ — વસ્તુસ્વભાવ તો નિયમરૂપે એવો છે કે કોઈ વસ્તુમા કોઈ વસ્તુ મળે નહિ આમ હોના છતાં, આ મોહી પ્રાણી, ‘પરકલ્પોને જાતા આત્મા પોતાના સ્વભાવથી ચલાયમાન થઈ જાય છે’ એમ માનીને, કનેસ પામે છે, તે મોહ અજ્ઞાન ॥

ફરી આગળની ગાથાઓની સૂચનારૂપે બીજું કાવ્ય કહે છે —

(ચોદતા)

વસ્તુ ચૈકમિદ નાન્યવસ્તુનો
યેન તેન સ્વલ વસ્તુ વસ્તુ તન્ ।
નિશ્ચયોઽયમપરો પરસ્ય નઃ
નિ કરોતિ હિ વર્હિર્કૃત્તપિ ॥ ૨૧૩ ॥

અર્થ — આ લોકમા એ વસ્તુ અન્ય વસ્તુની નથી, તેથી ખરેખર વસ્તુ

છે તે વસ્તુ જ છે—એ નિશ્ચય છે આમ હોવાથી કોઈ અન્ય વસ્તુ અન્ય વસ્તુની બહાર લોહતા છતાં તેને શુ કંઈ શકે ?

ભાવાર્થ —વસ્તુના મનાના તો એવો છે કે એક વસ્તુ અન્ય વસ્તુને પસંદાવી ન શકે જો એમ ન હોય તો વસ્તુનું વસ્તુપણ જ ન કરે આમ બધા એક વસ્તુ અન્યને પરિણામી શક્તી નથી ત્યાં એક વસ્તુએ અન્યને શુ કર્યું ? કાંઈ ન કર્યું એતન-વસ્તુ સાથે એકદેનાવગાહરૂપે પુગલો મહેલા છે તોપણ એતનને જડ કરીને પોતારૂપે તો પરિણામી શક્યા નહિ, તો પછી પુગલે એતનને શુ કર્યું ? કાંઈ ન કર્યું

આ ઉપરથી એમ સમજવું કે—વ્યવહારે પરદ્રવ્યોને અને આત્માને જ્ઞેયજ્ઞાયક સંબંધ હોના છતાં પરદ્રવ્યો જ્ઞાયકને કાંઈ કરી શકતા નથી

હવે, એ જ અર્થને દૃઢ કરવું ત્રીજી કાવ્ય ગ્રંથ છે —

(મ્થોહતા)

યત્તુ વસ્તુ કુરુતેઽન્યવસ્તુનઃ

કિંચનાપિ પરિણામિનઃ સ્વયમ્ ।

વ્યાવહારિકદૃષ્ટૈર્વ તન્મત

કાન્યદસ્તિ કિમપીહ નિશ્ચયાત્ ॥ ૨૧૪ ॥

અર્થ —એક વસ્તુ સ્વયં પરિણામી અન્ય વસ્તુને કાંઈ પણ કરી શકે છે— એમ જે માનનામા આવે છે, તે વ્યવહાર-દૃષ્ટિથી જ માનનામા આવે છે નિશ્ચયથી આ લોહના અન્ય વસ્તુને અન્ય વસ્તુ કાંઈ પણ નથી (અર્થાત્ એક વસ્તુને અન્ય વસ્તુ સાથે કાંઈ પણ સંબંધ નથી)

ભાવાર્થ —એક દ્રવ્યના પરિણામના અન્ય દ્રવ્ય નિમિત્ત રૂપીને એમ ગ્રંથે છે કે ‘અન્ય દ્રવ્યે આ કર્યું,’ તે વ્યવહારનયની દૃષ્ટિથી જ છે, નિશ્ચયથી તો તે દ્રવ્યમા અન્ય દ્રવ્યે કાંઈ કર્યું નથી વસ્તુના પર્યાયસંભાનને લીધે વસ્તુનું પોતાનું જ એક અવસ્થાવી ભીજી અવસ્થારૂપ પરિણામન થાય છે, તેમા અન્ય વસ્તુ પોતાનું કાંઈ ભેગવી શક્તી નથી

આ ઉપરથી એમ સમજવું કે—પરદ્રવ્યરૂપ જ્ઞેય પદાર્થો તેમના ભાવે પરિણામ છે અને જ્ઞાયક આત્મા પોતાના ભાવે પરિણામ છે, તેઓ એકબીજાને પરસ્પર કાંઈ કરી શકતા નથી માટે ‘જ્ઞાયક પરદ્રવ્યોને જાણે છે’ એમ વ્યવહારથી જ માનનામા આવે છે, નિશ્ચયથી જ્ઞાયક તો બમ જ્ઞાયક જ છે ૩/૮—ઉપપ

(‘ખડી તો ખડી જ છે’—એ નિશ્ચય છે, ‘ખડી-સ્વભાવે પશ્ચિમતી ખડી ભીંત સ્વભાવે પરિણમતી ભીંતને સોફ્ટ કરે છે’ એમ કહેવું તે ખબર વ્યવહારકથન છે તેવી રીતે ‘જાયક તો જાયક જ છે’—એ નિશ્ચય છે, ‘જાયક-સ્વભાવે પરિણમતો જાયક પરદ્રવ્યસ્વભાવે પરિણમતા એના પરદ્રવ્યોને બાળે છે’ એમ કહેવું તે ખબર વ્યવહારકથન છે) આના નિશ્ચય વ્યવહાર કથનને હવે ગાથાઓમાં દ્રષ્ટાતક્રારા સ્પષ્ટ કહે છે —

જહ સેડિયા દુ ણ પરસ્સ સેડિયા સેડિયા ય સા હોહ ।
 તહ જાણઓ દુ ણ પરસ્સ જાણઓ જાણઓ સો દુ ॥ ૩૫૬ ॥
 જહ સેડિયા દુ ણ પરસ્મ સેડિયા સેડિયા ય સા હોહ ।
 તહ પાસઓ દુ ણ પરસ્સ પાસઓ પાસઓ સો દુ ॥ ૩૫૭ ॥
 જહ સેડિયા દુ ણ પરસ્સ સેડિયા સેડિયા ય મા હોહ ।
 તહ સજઓ દુ ણ પરસ્સ સજઓ જઓ સો દુ ॥ ૩૫૮ ॥
 જહ મેડિયા દુ ણ પરસ્સ સેડિયા સેડિયા ય સા હોહ ।
 તહ દમણ દુ ણ પરસ્સ દસણ દસણ ત તુ ॥ ૩૫૯ ॥
 એવ તુ ણિચ્છયણયસ્મ ભાસિય ણાણદમણચરિત્તે ।
 સુણુ વવહારણયસ્સ ય વત્તવ્વ સે સમામેણ ॥ ૩૬૦ ॥

જ્યમ મેટિકા નથી પર તણી, છે સેટિકા જમ સેટિકા,
 જાયક નથી ત્યમ પર તાળો, જાયક ખરે જાયક તથા, ૩૫૬
 જ્યમ મેટિકા નથી પર તણી, છે મેટિકા જમ સેટિકા,
 દર્ગક નથી ત્યમ પર તણો, દર્ગક ખરે દર્શક તથા, ૩૫૭
 જ્યમ સેટિકા નથી પર તણી, છે સેટિકા જસ સેટિકા,
 સયત નથી ત્યમ પર તાળો, મયત ખરે મયત તથા, ૩૫૮
 જ્યમ મેટિકા નથી પર તણી, છે સેટિકા જમ મેટિકા,
 દર્ગન નથી ત્યમ પર તણુ, દર્શન ખરે દર્શન તથા ૩૫૯.
 એમ જ્ઞાન દર્શન-ચરિતવિષયક કથન નિશ્ચયનય તણુ,
 સામળ કથન મહોપયા એના વિષે વ્યવહારતુ ૩૬૦

જહ પરદવ્વ સેડદિ હુ સેડિયા અપ્પણો સહાવેણ ।
 તહ પરદવ્વ જાણહ ણાયા વિ સયેણ ભાવેણ ॥ ૩૬૧ ॥
 જહ પરદવ્વ સેડદિ હુ સેડિયા અપ્પણો સહાવેણ ।
 તહ પરદવ્વ પસ્સહ જીવો વિ સયેણ ભાવેણ ॥ ૩૬૨ ॥
 જહ પરદવ્વ સેડદિ હુ સેડિયા અપ્પણો સહાવેણ ।
 તહ પરદવ્વ વિજહહ ણાયા વિ સયેણ ભાવેણ ॥ ૩૬૩ ॥
 જહ પરદવ્વ સેડદિ હુ સેડિયા અપ્પણો સહાવેણ ।
 તહ પરદવ્વ મદ્દહહ સમ્મદિટ્ઠી સહાવેણ ॥ ૩૬૪ ॥
 એવ વવહારમ્સ દુ વિણિચ્છઓ ણાણદંસણચરિત્તે ।
 મણિઓ અણ્ણેસુ વિ પજ્જણેસુ એમેવ ણાયવ્વો ॥ ૩૬૫ ॥

યયા સેટિસા તુ ન પરસ્ય સેટિસા સેટિકા ચ સા ભવતિ ।
 તથા જ્ઞાયકસ્તુ ન પરસ્ય જ્ઞાયકો જ્ઞાયક* સ તુ ॥ ૩૫૬ ॥
 યયા સેટિકા તુ ન પરસ્ય સેટિકા સેટિકા ચ સા ભવતિ ।
 તથા દર્શકસ્તુ ન પરસ્ય દર્શનો દર્શક* સ તુ ॥ ૩૫૭ ॥

ન્યમ નિજ સ્વભાવથી સેટિકા પદ્ધત્યને ધોણુ કરે,
 જ્ઞાતાય એ ગીત જાણતો નિજ ભાવથી પદ્ધત્યને, ૩૬૧
 ન્યમ નિજ સ્વભાવથી સેટિકા પદ્ધત્યને ધોણુ કરે,
 આત્માય એ ગીત દેખતો નિજ ભાવથી પદ્ધત્યને, ૩૬૨
 ન્યમ નિજ સ્વભાવથી સેટિકા પદ્ધત્યને ધોણુ કરે,
 જ્ઞાતાય એ ગીત ત્યાગતો નિજ ભાવથી પદ્ધત્યને, ૩૬૩
 ન્યમ નિજ સ્વભાવથી સેટિકા પદ્ધત્યને ધોણુ કરે,
 મુદ્દિ એ ગીત શ્રદ્ધતો નિજ ભાવથી પદ્ધત્યને, ૩૬૪
 એમ જ્ઞાન-દર્શન-ચરિતમાં નિર્ણય કર્યો વ્યવહારનો,
 ને અન્ય પર્યાયો વિષે પણ એ જ રીતે જાણવો ૩૬૫

યથા સેટિકા તુ ન પરસ્ય સેટિકા સેટિકા ચ સા ભવતિ ।
 તથા સયતસ્તુ ન પરસ્ય સયતઃ સયતઃ સ તુ ॥ ૩૫૮ ॥
 યથા સેટિકા તુ ન પરસ્ય સેટિકા સેટિકા ચ મા ભવતિ ।
 તથા દર્શન તુ ન પરસ્ય દર્શન દર્શન તત્તુ ॥ ૩૫૯ ॥
 એવ તુ નિશ્ચયનયસ્ય ભાષિત જ્ઞાનદર્શનચરિત્રે ।
 શૃણુ વ્યવહારનયસ્ય ચ વક્તવ્ય તસ્ય સમાસેન ॥ ૩૬૦ ॥
 યથા પરદ્રવ્ય સેટયતિ સેટિકાત્મનઃ સ્વભાવેન ।
 તથા પરદ્રવ્ય જાનાતિ જ્ઞાતાપિ સ્વકેન ભાવેન ॥ ૩૬૧ ॥
 યથા પરદ્રવ્ય સેટયતિ મેટિકાત્મનઃ સ્વભાવેન ।
 તથા પરદ્રવ્ય પડયતિ જીવોઽપિ સ્વકેન ભાવેન ॥ ૩૬૨ ॥
 યથા પરદ્રવ્ય સેટયતિ સેટિકાત્મનઃ સ્વભાવેન ।
 તથા પરદ્રવ્ય વિજઙ્ઘાતિ જ્ઞાતાપિ સ્વકેન ભાવેન ॥ ૩૬૩ ॥
 યથા પરદ્રવ્ય સેટયતિ 'સેટિકાત્મનઃ' સ્વભાવેન ।
 તથા પરદ્રવ્ય શ્રદ્ધત્તે સમ્યગ્દષ્ટિ સ્વભાવેન ॥ ૩૬૪ ॥
 એવ વ્યવહારસ્ય તુ વિનિશ્ચયો જ્ઞાનદર્શનચરિત્રે ।
 ભગિનોઽન્યેષ્વપિ પર્યાયેષુ એવેવ જ્ઞાતવ્યઃ ॥ ૩૬૫ ॥

અન્યથાર્થ — (જોકે બ્યવહારે પરદ્રવ્યોને અને આત્માને જોય જ્ઞાયક, દ્રવ્ય-
 દર્શક, ત્યાગ્ય ત્યાગક ઇત્યાદિ સખ વ છે, તેપણ નિશ્ચયે તે આ પ્રમાણે છે —)
 [યથા] જેમ [સેટિકા તુ] ખડી [પરસ્ય ન] પરની (હીંત આદિની) નથી,
 [સેટિકા] ખડી [સા ચ સેટિકા ભવતિ] તે તો ખડી જ છે, [તથા] તેમ [જ્ઞાયક
 તુ] જ્ઞાયક (જ્ઞાનનારો, આત્મા) [પરસ્ય ન] પરનો (પરદ્રવ્યનો) નથી, [જ્ઞાયક
 જ્ઞાયક [સ તુ જ્ઞાયક] તે તો જ્ઞાયક જ છે [યથા] જેમ [સેટિકા તુ] ખડી
 [પરસ્ય ન] પરની નથી, [સેટિકા] ખડી [સા ચ સેટિકા ભવતિ] તે તો ખડી જ
 છે, [તથા] તેમ [દર્શક તુ] દર્શક (દ્રવ્યનારો, આત્મા) [પરસ્ય ન] પરનો નથી,
 [દર્શક] દર્શક [સ તુ દર્શક] તે તો દર્શક જ છે [યથા] જેમ [મેટિકા તુ]
 ખડી [પરસ્ય ન] પરની (હીંત આદિની) નથી, [મેટિકા] ખડી [મા ચ સેટિકા
 ભવતિ] તે તો ખડી જ છે, [તથા] તેમ [સયત તુ] સયત (ત્યાગ કરનારો,
 આત્મા) [પરસ્ય ન] પરનો (પરદ્રવ્યનો) નથી, [સયત] સયત [સ તુ સયત]
 તે તો સયત જ છે [યથા] જેમ [સેટિકા તુ] ખડી [પરસ્ય ન] પરની નથી,

[સેટિકા] ખડી [સા ચ સેટિકા યવતિ] તે તો ખડી જ છે, [તથા] તેમ [દર્શન તુ] દર્શન અર્થાત્ શ્રદ્ધાન [પરસ્ય ન] પરંતુ નથી, [દર્શન તદ્ તુ દર્શન] દર્શન તે તો દર્શન જ છે અર્થાત્ શ્રદ્ધાન તે તો શ્રદ્ધાન જ છે

[અથ તુ] એ પ્રમાણે [જ્ઞાનદર્શનચરિત્રે] જ્ઞાન-દર્શન-આરિત્ર વિષે [નિશ્ચય નયસ્ય માપિત] નિશ્ચયનયનું કથન છે [તસ્ય ચ] વળી તે વિષે [સમાસેન] સક્ષેપથી [વ્યવહારનયસ્ય વક્તવ્ય] વ્યવહારનયનું કથન [શૃણુ] સાંભળ

[યથા] જેમ [સેટિકા] ખડી [આત્મન સ્વમાયેન] પોતાના સ્વભાવથી [પરદ્રવ્ય] (હીત આદિ) પરદ્રવ્યને [સેટયતિ] સંદેહ કરે છે, [તથા] તેમ [જ્ઞાતા અપિ] જ્ઞાતા પણ [સ્વકેન માયેન] પોતાના સ્વભાવથી [પરદ્રવ્ય] પરદ્રવ્યને [જાનાતિ] જાણે છે [યથા] જેમ [સેટિકા] ખડી [આત્મન સ્વમાયેન] પોતાના સ્વભાવથી [પરદ્રવ્ય] પરદ્રવ્યને [સેટયતિ] સંદેહ કરે છે, [તથા] તેમ [જીવ અપિ] જીવ પણ [સ્વકેન માયેન] પોતાના સ્વભાવથી [પરદ્રવ્ય] પરદ્રવ્યને [પશ્યતિ] દેખે છે [યથા] જેમ [સેટિકા] ખડી [આત્મન સ્વમાયેન] પોતાના સ્વભાવથી [પરદ્રવ્ય] પરદ્રવ્યને [સેટયતિ] સંદેહ કરે છે, [તથા] તેમ [જ્ઞાતા અપિ] જ્ઞાતા પણ [સ્વકેન માયેન] પોતાના સ્વભાવથી [પરદ્રવ્ય] પરદ્રવ્યને [વિજહાતિ] ત્યાગે છે [યથા] જેમ [સેટિકા] ખડી [આત્મન સ્વમાયેન] પોતાના સ્વભાવથી [પરદ્રવ્ય] પરદ્રવ્યને [સેટયતિ] સંદેહ કરે છે, [તથા] તેમ [સમ્યગ્દષ્ટિ] સમ્યગ્દષ્ટિ [સ્વમાયેન] પોતાના સ્વભાવથી [પરદ્રવ્ય] પરદ્રવ્યને [ચ્છત્તે] શ્રદ્ધે છે [અથ તુ] આ પ્રમાણે [જ્ઞાનદર્શનચરિત્રે] જ્ઞાન દર્શન-આરિત્ર વિષે [વ્યવહારનયસ્ય વિનિશ્ચય] વ્યવહારનયનો નિષ્કર્ષ [મણિત] કહ્યો, [અન્યેષુ પર્વાયેષુ અપિ] બીજા પર્વાયો વિષે પણ [અથ અથ જ્ઞાતવ્ય] એ રીતે જ બાધ્યો.

ટીકા—આ જગતમા ખડી છે તે શ્વેતશુભ્રથી ભરેલા સ્વભાવનાળુ દ્રવ્ય છે હીત આદિ પરદ્રવ્ય વ્યવહારે તે ખડીનું સ્પૃશ્ય છે (અર્થાત્ ખડી વડે શ્વેત કરાના-યોગ્ય પદાર્થ છે) હવે, ‘શ્વેત કરનારી ખડી, શ્વેત કરાના યોગ્ય જે હીત આદિ પરદ્રવ્ય તેની છ કે નથી?’—એમ તે બંનેનો તાત્ત્વિક (પારમાર્થિક) સંબંધ અહીં વિચારનામા આવે છે—તે ખડી હીત-આદિ પરદ્રવ્યની હોય તો શુ થાય તે પ્રથમ વિચારીએ ‘જેનું જે હોય તે તે જ હોય, જેમ આત્માનું જ્ઞાન હોવાથી જ્ઞાન તે આત્મા જ છે (—જુદું દ્રવ્ય નથી),’—આવો તાત્ત્વિક સંબંધ જીવત (અર્થાત્ વિદ્યમાન) હોનાથી, ખડી જે હીત-આદિની હોય તો ખડી તે હીત-આદિ જ હોય (અર્થાત્ ખડી હીત આદિ સ્વરૂપ જ હોવી જોઈએ, હીત-આદિથી જુદું દ્રવ્ય ન હોવું જોઈએ), એમ હોતા, ખડીના સ્વદ્રવ્યનો ઉચ્છેદ (નાશ) થાય પરંતુ દ્રવ્યનો

થતો નથી, કારણ કે એ દ્રવ્યનું અન્ય દ્રવ્યરૂપે સંક્રમણ થવાનો તો પૂરે
કર્તા છે માટે (એ સિદ્ધ થયું કે) ખડી ભૌત-આદિની નથી (આગળ
) તે ખડી ભૌત-આદિની નથી, તો ખડી કેવી છે? ખડીની જ ખડી
) ખડીથી જુદી એવી બીજી કંઈ ખડી છે કે જેની (આ) ખડી છે? (આ)
જુદી અન્ય કંઈ ખડી નથી, જુદા જુદા બે સ્વ-સ્વામીરૂપ અંગો જ છે અહીં
રૂપે અસાધ્ય વ્યવહારથી શુ સાધ્ય છે? કાર્ સાધ્ય નથી તો પડી ખડી
નથી, ખડી ખડી જ છે—એ નિશ્ચય છે (એ પ્રમાણે જ્ઞાત કંઈ) જેમ આ
તેમ આ (નીચે પ્રમાણે) નિર્ણય છે—આ જગતમાં ચેતયિતા (ચેતનારો
આત્મા) છે તે જ્ઞાનગુણથી ભરેલા સ્વસ્વામીનાથ દ્રવ્ય છે પુરુષવાદિ પરદ્રવ્ય
તે ચેતયિતાનું (આત્માનું) રૂપ છે હવે, 'જ્ઞાય- (અર્થાત્ જ્ઞાનનારો)
, જ્ઞેય (અર્થાત્ જ્ઞાનાયોગ્ય) જે પુરુષવાદિ પરદ્રવ્ય તેના છે કે નથી?'—
ખતેનો તાર્ત્વિક મત ૧ અહીં વિચારવામાં આવે છે—એ ચેતયિતા પુરુષવાદિનો
શુ થાય તે પ્રથમ વિચારીએ 'જેનું જે હોય તે તે જ હોય, જેમ આત્માનું
જ્ઞાન તે આત્મા જ છે,'—આવો તાર્ત્વિક મત ૧ જ્ઞાત (અર્થાત્
જ્ઞાનાથી, ચેતયિતા એ પુરુષવાદિના હોય તો ચેતયિતા તે પુરુષવાદિ જ હોય
ચેતયિતા પુરુષવાદિરૂપે જ હોવો જોઈએ, પુરુષવાદિથી જુદું દ્રવ્ય ન હોવું
, એમ હોતા, ચેતયિતાના સ્વદ્રવ્યનો ઉચ્ચ થાય પરંતુ દ્રવ્યનો ઉચ્ચ તો
થી, કારણ કે એ દ્રવ્યનું અન્ય દ્રવ્યરૂપે સંક્રમણ થવાનો તો પૂરે જ નિષેધ
માટે (એ સિદ્ધ થયું કે) ચેતયિતા પુરુષવાદિનો નથી (આગળ વિચારીએ)
ચેતયિતા પુરુષવાદિનો નથી તો ચેતયિતા કેવો છે? ચેતયિતાનો જ ચેતયિતા
મા) ચેતયિતાથી જુદો એવો બીજો કંઈ ચેતયિતા છે કે જેનો (આ) ચેતયિતા
આ) ચેતયિતાથી જુદો અન્ય કંઈ ચેતયિતા નથી, જુદા જુદા બે સ્વ-સ્વામીરૂપ
જ છે અહીં સ્વ-સ્વામીરૂપ અસાધ્ય વ્યવહારથી શુ સાધ્ય છે? કાર્ સાધ્ય
તો પડી જ્ઞાય-કેવો નથી, જ્ઞાયક જ્ઞાયક જ છે—એ નિશ્ચય છે

(આ રીતે અહીં એમ બતાવ્યું કે 'આત્મા પરદ્રવ્યને જાણે છે'—એ
અનુચિત છે, 'આત્મા પોતાને જાણે છે'—એમ કહેવામાં પણ સ્વ-સ્વામીરૂપ
માટે છે, 'જ્ઞાયક જ્ઞાયક જ છે'—એ નિશ્ચય છે)

વળી (જેવી રીતે જ્ઞાયક વિષે જ્ઞાત-કાર્ણતથી કંઈ) એવી જ રીતે દર્શક વિષે
મા આવે છે—આ જગતમાં ખડી છે તે સ્વેતગુણથી ભરેલા સ્વસ્વામીનાથ દ્રવ્ય છે
આદિ પરદ્રવ્ય વ્યવહારે તે ખડીનું રૂપ છે (અર્થાત્ ખડી વડે સ્વેત કરનાયોગ્ય
છે) હવે, 'સ્વેત કરનારી ખડી, સ્વેત કરનાયોગ્ય જે ભૌત આદિ પરદ્રવ્ય
છે કે નથી?'—એમ તે ખતેનો તાર્ત્વિક મત ૧ અહીં વિચારવામાં આવે છે—

જે ખડી ભીંત આદિ પરદ્રવ્યની હોય તો શુ થાય તે પ્રથમ વિચારીએ ‘જેનું જે હોય તે તે જ હોય, જેમ આત્માનું જ્ઞાન હોનાથી જ્ઞાન તે આત્મા જ છે,’—આવો તાત્ત્વિક સખ ૧ છવત હોનાથી ખડી જે ભીંત આદિની હોય તો ખડી તે ભીંત આદિ જ હોય (અર્થાત્ ખડી ભીંત-આદિ સ્વરૂપ જ હોવી જોઈએ), એમ હોતા, ખડીના સ્વદ્રવ્યનો ઉન્નત થાય પરંતુ દ્રવ્યનો ઉન્નત તો થતો નથી, કારણ કે એક દ્રવ્યનું અન્ય દ્રવ્યરૂપે સંઘમ્ન થનાનો તો પૂર્વે જ નિષેધ કર્યો છે માટે (એ સિદ્ધ થયું કે) ખડી ભીંત આદિની નથી (આગળ વિચારીએ) જે ખડી ભીંત-આદિની નથી તો ખડી કોની છે? ખડીની જ ખડી છે (આ) ખડીવી જુદી એવી બીજી કઈ ખડી છે કે જેની (આ) ખડી છે? (આ) ખડીથી જુદી અન્ય કોઈ ખડી નથી, જુદા જુદા બે સ્વસ્વામીરૂપ અગો જ છે અહીં સ્વસ્વામીરૂપ અગોના વ્યવહારથી શુ સાધ્ય છે? કાઈ સાધ્ય નથી તો પછી ખડી કોઈની નથી, ખડી ખડી જ છે—એ નિશ્ચય છે જેમ આ દ્વિત છે, તેમ આ (નીચે પ્રમાણે) દર્શાવે છે—આ જગતમા ચેતયિતા છે તે દર્શનગુણથી ભરેલા સ્વભાનવાળું દ્રવ્ય છે પુદ્ગલાદિ પરદ્રવ્ય વ્યવહારે તે ચેતયિતાનું દૃશ્ય છે હવે, ‘દર્શક (દેખનારો અથવા શ્રદ્ધાનારો) ચેતયિતા, દૃશ્ય (દેખાનાયોગ્ય અથવા શ્રદ્ધાવાયોગ્ય) જે પુદ્ગલાદિ પરદ્રવ્ય તેના છે કે નથી?’—એમ તે બન્નેનો તાત્ત્વિક સખ ૧ અહીં વિચાર્યામા આવે છે—જે ચેતયિતા પુદ્ગલાદિનો હોય તો શુ થાય તે પ્રથમ વિચારીએ ‘જેનું જે હોય તે તે જ હોય, જેમ આત્માનું જ્ઞાન હોનાથી જ્ઞાન તે આત્મા જ છે,’—આવો તાત્ત્વિક સખ ૧ છવત હોવાથી, ચેતયિતા જે પુદ્ગલાદિનો હોય તો ચેતયિતા તે પુદ્ગલાદિ જ હોય (અર્થાત્ ચેતયિતા પુદ્ગલાદિસ્વરૂપ જ હોવો જોઈએ) એમ હોતા, ચેતયિતાના સ્વદ્રવ્યનો ઉન્નત થાય પરંતુ દ્રવ્યનો ઉન્નત તો થતો નથી, કારણ કે એક દ્રવ્યનું અન્ય દ્રવ્યરૂપે સંઘમ્ન થનાનો તો પૂર્વે જ નિષેધ કર્યો છે માટે (એ સિદ્ધ થયું કે) ચેતયિતા પુદ્ગલાદિનો નથી (આગળ વિચારીએ) જે ચેતયિતા પુદ્ગલાદિનો નથી તો ચેતયિતા કોનો છે? ચેતયિતાનો જ ચેતયિતા છે (આ) ચેતયિતાથી જુદા એવો બીજો કયો ચેતયિતા છે કે જેનો (આ) ચેતયિતા છે? (આ) ચેતયિતાવી જુદા અન્ય કોઈ ચેતયિતા નથી, જુદા જુદા બે સ્વસ્વામીરૂપ અગો જ છે અહીં સ્વસ્વામીરૂપ અગોના વ્યવહારથી શુ સાધ્ય છે? કાઈ સાધ્ય નથી તો પછી દર્શક કોઈનો નથી, દર્શક દર્શક જ છે—એ નિશ્ચય છે

(આ રીતે અહીં એમ બતાવ્યું કે ‘આત્મા પરદ્રવ્યને દેખે છે અથવા શ્રદ્ધે છે’—એ વ્યવહારજ્ઞાન છે, ‘આત્મા ચેતનાને દેખે છે અથવા શ્રદ્ધે છે’—એમ કહેવામા પણ સ્વસ્વામીસ્વરૂપ વ્યવહાર છે, ‘દર્શક દર્શક જ છે’—એ નિશ્ચય છે)

વળી (જેવી રીતે જ્ઞાયક તથા દર્શક નિષે દ્વિત-દર્શાવેલી કહ્યું) એવી જ

આગ્નિગુપ્તો વ્યવહાર કહેનામા આવે છે — જેવી રીતે સ્વેતગુપ્તી ભરેલા સ્વભાવવાળી તે જ ખી, પોતે ભીંત આદિ પદ્મના સ્વભાવે નહિ પરિપુષ્પતી થકી અને ભીંત-આદિ પદ્મવ્યવે પાતાના સ્વભાવે નહિ પળિમાનતી થકી, ભીંત-આદિ પદ્મવ્યવેને નિમિત્ત છે એના પોતાના સ્વેતગુપ્તી ભરેલા સ્વભાવના પરિણામ વડે ઉપજતી થકી, ખી જેને નિમિત્ત છે એના પોતાના (ભીંત આદિના) સ્વભાવના પરિણામ વડે ઉપજતા ભીંત આદિ પદ્મવ્યવે, પોતાના (-ખીના-) સ્વભાવથી સ્વેત કરે છે—એમ વ્યવહાર કરનામા આવે છે, તેવી રીતે જેને જ્ઞાનદર્શનગુપ્તી ભરેલા, પરના અપોહન સ્વરૂપ સ્વભાવ છે એનો ચેતયિતા પણ, પોતે પુગલાં પદ્મવ્યવે સ્વભાવે નહિ પળિમાનો થકો અને પુગલાં પદ્મવ્યવે પોતાના સ્વભાવે નહિ પરિમાનનો થકો, પુગલાં પદ્મવ્યવે જેને નિમિત્ત છે એના પોતાના જ્ઞાનદર્શનગુપ્તી ભરેલા પર અપોહનાત્મક (પળના ત્યાગસ્વરૂપ) સ્વભાવના પરિણામ વડે ઉપજતો થકો, ચેતયિતા જેને નિમિત્ત છે એના પોતાના (-પુગલાં પદ્મવ્યવે) સ્વભાવના પરિણામ વડે ઉપજતા પુગલાં પદ્મવ્યવે, પોતાના (-ચેતયિતાના) સ્વભાવથી અપોહ છે અર્થાત્ ત્યાગે છે—એમ વ્યવહાર કરનામા આવે છે

એ રીતે આ, આત્માના જ્ઞાન-દર્શન ચારિત્ર પર્યાયોના નિશ્ચય વ્યવહાર પ્રકાર છે એ જ પ્રમાણે ખીજા પણ સમસ્ત પર્યાયોના નિશ્ચય વ્યવહાર પ્રકાર સમજવો

ભાષાથ — ગુહનયથી આત્માનો એ ચેતનામાન સ્વભાવ છે તેના પરિણામ ભાવુ, દેખુ, શ્રદ્ધુ, નિવૃત્ત થતુ હત્યાદિ છે ત્યા નિશ્ચયનયથી વિચારનામા આવે તો આત્માને પરદ્રવ્યનો જ્ઞાથક નથી કહી શકતો, દર્શક નથી કહી શકતો, શ્રદ્ધાન કરનારો નથી કહી શકતો, ત્યાગ કરનારો નથી કહી શકતો, કારણ કે પરદ્રવ્યને અને આત્માને નિશ્ચયથી જાણવા મન નથી જે જ્ઞાન, દર્શન, શ્રદ્ધાન, ત્યાગ હત્યાદિ ભાવો છે, તે પોતે જ છે, ભાવ ભાવનો ભે કહેવો તે ખા વ્યવહાર છે નિશ્ચયથી ભાવ અને ભાવ કરનારનો ભે નથી

હવે વ્યવહારનય વિષે વ્યવહારનયથી આત્માને પરદ્રવ્યનો જ્ઞાતા, દ્રષ્ટા, શ્રદ્ધાન કરનાર ત્યાગ કરનાર કહેનામા આવે છે, કારણ કે પરદ્રવ્યને અને આત્માને નિમિત્તનેમિત્ત-ભાવ છે જ્ઞાતાદિ ભાવોને પરદ્રવ્ય નિમિત્ત થતુ હોવાથી વ્યવહારી જનો કહે છે કે—આત્મા પરદ્રવ્યને ભાણે છે, પરદ્રવ્યને દખે છે, પરદ્રવ્યનુ શ્રદ્ધાન કરે છે, પરદ્રવ્યને ત્યાગે છે

એ પ્રમાણે નિશ્ચય વ્યવહારના પ્રકારને બધી યથાન (જેમ કહ્યું છે તેમ) શ્રદ્ધાન કરતુ

હવે આ અર્થનુ કળગરૂપ કાવ્ય કહે છે —

(ચાર્દ્વલનિદ્ધિહિત)

શુદ્ધદ્રવ્યનિરૂપણાર્પિતમતેસ્તત્ત્વ સમુત્પદ્યતો
નૈસ્તદ્રવ્યગત ચકાસ્તિ કિમપિ દ્રવ્યાતર જાતુચિત્ ।

જ્ઞાન જ્ઞેયમવૈતિ યતુ તદ્ય શુદ્ધસ્વભાવોદયઃ

કિં દ્રવ્યાતરચુરનાકુઠ્ઠત્રિયસ્તત્ત્વાન્ન્યવતે જનાઃ ॥ ૨૧૫ ॥

અર્થ—જેવું શુદ્ધ દ્રવ્યના નિરૂપણમા બુદ્ધિને સ્થાપી—સમાધી છે અને જે તત્ત્વને અનુભવે છે, તે પુરૂષને એક દ્રવ્યની અદ્વૈત કોઈ પણ અન્ય દ્રવ્ય ગહેલું બિયડું (કદાપિ) ભામતું નથી જ્ઞાન જ્ઞેયને જાણે છે તે તો આ જ્ઞાનના શુદ્ધ અભાસના ઉદય છે આમ છે તો પછી અન્ય દ્રવ્યના સ્પર્શથી (અર્થાત્ પરદ્રવ્યને જાણતા પોતે પરદ્રવ્યમય—અશુદ્ધ—થઈ જાય છે એવું માનનાથી) જેમની બુદ્ધિ આકૃષ્ટી છે એના પુરૂષો તત્ત્વથી (શુદ્ધ સ્વરૂપથી) ગા માટે ચ્યુત થાય છે ?

ભાવાર્થ—શુદ્ધનયની દૃષ્ટિથી તત્ત્વનું અરૂપ પ્રિયાગતા અન્ય દ્રવ્યનો અન્ય દ્રવ્યમા પ્રવેશ દેખાતો નથી જ્ઞાનમા અન્ય દ્રવ્યો પ્રતિભામે છે તે તો આ જ્ઞાનની અન્યતાનો અભાસ છે, જો જ્ઞાન તેમને સ્પર્શતું નથી તે તેઓ જ્ઞાનને સ્પર્શતા નથી આમ હોના છતાં, જ્ઞાનમા અન્ય દ્રવ્યોનો પ્રતિભાસ દેખીને આ લોકો ‘જ્ઞાન પર-દ્રવ્યમય થઈ જાય છે’ એવું માનતા થકા જ્ઞાનસ્વરૂપથી ચ્યુત વાય છે, તે તેમનું અજ્ઞાન છે તેમના પર કુરુણા કરીને આચાર્યદેવ જહે છે કે—આ લોકો તત્ત્વથી કા ચ્યુત થાય છે ?

ફરી આ જ અર્થને હક વહે છે—

(મદામતા)

શુદ્ધદ્રવ્યસ્વરસમવનાત્કિ સ્વભાવસ્ય શેષ-

મન્યદ્રવ્ય મરતિ યદિ વા તસ્ય કિં સ્પાત્સ્વભાસઃ ।

ઘ્નોત્સ્નારૂપ સ્તપયતિ ભુત્ત નૈવ તસ્માસ્તિ ભૂમિ-

જ્ઞાન જ્ઞેય કલયતિ સદા જ્ઞેયમસ્યાસ્તિ નૈવ ॥ ૨૧૬ ॥

અર્થ—શુદ્ધ દ્રવ્યનું (આત્મા આદિ દ્રવ્યનું) નિઃશ્વસરૂપે (અર્થાત્ જ્ઞાન આદિ સ્વભાવે) પરિપુરન થતું હોનાથી, બાકીનું કોઈ અન્યદ્રવ્ય ગુ તે (જ્ઞાનાદિ) સ્વભાસનું થઈ ગયું ? (ન જ થઈ ગયું) અથવા ગુ તે (જ્ઞાનાદિ સ્વભાસ) કોઈ અન્યદ્રવ્યનો થઈ ગયું ? (ન જ થઈ ગયું પરમાર્થે એક દ્રવ્યને અન્ય દ્રવ્ય સાથે મળવા નથી) આદનીનું રૂપ પૃથ્વીને ઉત્પન્નન કરે છે તોપણ પૃથ્વી આદનીની થતી જ નથી, તેની રીતે જ્ઞાન જ્ઞેયને સદા જાણે છે તોપણ જ્ઞેય જ્ઞાનનું થતું જ નથી

ભાવાર્થ — શુદ્ધતયની દૃષ્ટિથી જોવામાં આવે તો કોઈ દ્રવ્યનો સ્વભાવ કોઈ અન્ય દ્રવ્યરૂપે થતો નથી જેમ આદની પૃથ્વીને ઉત્કલ્પણ કરે છે પરંતુ પૃથ્વી આત્મનીની જરા પણ વર્તી નથી, તેમ જ્ઞાન જ્ઞેયને જાણે છે પરંતુ જ્ઞેય જ્ઞાતવું જરા પણ થતું નથી આત્માનો જ્ઞાનસ્વભાવ હોનાથી તેની સ્વચ્છતામાં જ્ઞેય સ્વયમેવ ઝળકે છે, પરંતુ જ્ઞાનમાં તે જ્ઞેયોનો પ્રવેશ નથી

હવે આગળની ગાથાઓની સૂચનારૂપ કાવ્ય કહે છે —

(મદાકાંતા)

રાગદ્વેષદ્વયમુદયતે તારદેતન્ન યાવત્

જ્ઞાન જ્ઞાન ભવતિ ન પુનર્વોવ્યતા યાતિ યોગ્યમ્ ।

જ્ઞાન જ્ઞાન ભવતુ તદિદં ન્યરઠ્ઠતાજ્ઞાનભાવ

ભારાભાવૌ ભવતિ તિરયન્ યેન પૂર્ણસ્વભાવઃ ॥ ૨૧૭ ॥

અર્થ — ત્યાગુધી રાગ-દ્વેષનું દ્વંદ્વ રૂપ પામે છે (ઉત્પત્ત થાય છે) કે જ્યાં-મુધી આ જ્ઞાન જ્ઞાનરૂપ ન થાય અને જ્ઞેય જ્ઞેયપણાને ન પામે માટે આ જ્ઞાન, અજ્ઞાનભાવને દૂર કરીને, જ્ઞાનરૂપ થાઓ — કે જેથી આત્મ-અભાવને (રાગ-દ્વેષને) અટકાવી દેતો પૂર્ણસ્વભાવ (મગર) વાળ

ભાવાર્થ — જ્યાંમુધી જ્ઞાન જ્ઞાનરૂપ ન થાય, જ્ઞેય જ્ઞેયરૂપ ન થાય, ત્યાંમુધી રાગદ્વેષ ઉપજે છે, માટે આ જ્ઞાન, અજ્ઞાનભાવને દૂર કરીને, જ્ઞાનરૂપ થાઓ, કે જેથી જ્ઞાનમાં જે ભાવ અને અભાવરૂપ બે અવસ્થાઓ થાય છે તે મટી જાય અને જ્ઞાન પૂર્ણસ્વભાવને પામી જાય એ પ્રાર્થના છે ૩૫૬—૩૬૫.

‘જ્ઞાન અને જ્ઞેય તદ્દન વિન્ન છે, આત્માના દર્શનજ્ઞાનચારિત્રાદિ કોઈ શુભા પરદ્રવ્યોમાં નથી’ એમ જાણતો હોનાથી મધ્યમદૃષ્ટિને વિષયો પ્રત્યે રાગ થતો નથી, વળી રાગદ્વેષાદિ જડ વિષયોમાં પણ નથી, તેઓ માત્ર અજ્ઞાનદગ્ધામાં વર્તતા છતાંના પરિણામ છે — આના અર્થની ગાથાઓ હવે કહે છે —

દસળળાણચરિત્તં કિંચિ વિ ણત્થિ દુ અચેયણે વિસયે ।

તદ્ધા કિં ઘાદયદે ચેદયિદા તેસુ વિસણ્ણસુ ॥ ૩૬૬ ॥

ચારિત્ર-દર્શન-જ્ઞાન જરીયે નહિ અચેતન વિષયમાં,

તે કારણે આ આત્મા યુ હળી શકે તે વિષયમાં ? ૩૬૬

દસણનાચરિત્ત કિંચિ વિ નલ્થિ દુ અચેયને કમ્મે ।
 તહ્લા કિ ઘાદયદે ચેદયિદા તમ્હિ કમ્મમ્મિ ॥ ૩૬૭ ॥
 દસણનાચરિત્ત કિંચિ વિ નલ્થિ દુ અચેયને કાયે ।
 તહ્લા કિ ઘાદયદે ચેદયિદા તેસુ કાયેસુ ॥ ૩૬૮ ॥
 નાણસ્સ દસણસ્સ ય મણિઓ ઘાઓ તહા ચરિત્તસ્સ ।
 ન વિ તહિ પુગ્ગલદવ્વસ્સ કો વિ ઘાઓ ઉ નિદ્ધિટ્ઠો ॥ ૩૬૯ ॥
 જીવસ્સ જે ગુણા કેહ નલ્થિ સ્વલુ તે પરેસુ દવ્વેસુ ।
 તહ્લા સમ્માહિટ્ઠિસ્સ નલ્થિ રાગો ઉ વિસણ્ણસુ ॥ ૩૭૦ ॥
 રાગો દોસો મોહો જીવસ્સેવ ય અણણપરિણામા ।
 એણ કારણેણ ઉ સહ્વાદિસુ નલ્થિ રાગાદિ ॥ ૩૭૧ ॥

દર્શનજ્ઞાનચારિત્ર કિંચિદપિ નાસ્તિ ત્વચેતને વિષયે ।

તસ્માત્કિં હતિ ચેતયિતા તેષુ વિષયેષુ ॥ ૩૬૬ ॥

દર્શનજ્ઞાનચારિત્ર કિંચિદપિ નાસ્તિ ત્વચેતને કર્મણિ ।

તસ્માત્કિં હતિ ચેતયિતા તત્ર કર્મણિ ॥ ૩૬૭ ॥

ચારિત્ર-દર્શન-જ્ઞાન જગીયે નહિ અચેતન કર્મમા,
 તે કારણે આ આતમા શુ હણી શકે તે કર્મમા ? ૩૬૭.
 ચારિત્ર-દર્શન-જ્ઞાન જગીયે નહિ અચેતન કાયમા,
 તે કારણે આ આતમા શુ હણી શકે તે કાયમા ? ૩૬૮.
 છે જ્ઞાનનો, દર્શન તણો, ઉપગ્રાત ભાખ્યો ચરિતનો,
 ત્યા કાઈ પણ ભાખ્યો નથી ઉપગ્રાત પુદ્ગલદવ્વનો. ૩૬૯.
 ને ગુણુ જીવ તણા, ખરે તે કોઈ નહિ પરદવ્વમા,
 ને કારણે વિષયો પ્રતિ મુદ્દિષ્ટિ જીવને રાગ ના ૩૭૦.
 વળી રાગ, દ્વેષ, વિમોહ તો જીવના અનન્ય પરિણામ છે,
 તે કારણે રાગ, દ્વેષ, વિમોહમા નહિ રાગાદિ છે ૩૭૧.

दर्शनज्ञानचारित्रं किंचिदपि नास्ति नचेतने काये ।
 तस्मात्किं हति चेतयिता तेषु कायेषु ॥ ३६८ ॥
 ज्ञानस्य दर्शनस्य च भणितो घातस्तथा चारित्रस्य ।
 नापि तत्र पुद्गलद्रव्यस्य कोऽपि घातस्तु निर्दिष्टः ॥ ३६९ ॥
 जीवस्य ये गुणाः केचिन्न सति मृत्यु ते परेषु द्रव्येषु ।
 तस्मात्सम्यग्दृष्टेर्नास्ति रागस्तु विषयेषु ॥ ३७० ॥
 रागो द्वेषो मोहो जीवस्यैव चानन्यपरिणामा ।
 एतेन कारणेन तु शब्दादिषु न सति रागादयः ॥ ३७१ ॥

અન્યથાર્થ — [दर्शन-ज्ञान चारित्र] दर्शन-ज्ञान ચારિત્ર [અચેતને વિષયે તુ]
 અચેતન વિષયમા [કિંચિત્ અપિ] જરા પણ [ન અસ્તિ] નથી, [તસ્માત્] તેથી
 [ચેતયિતા] આત્મા [તેષુ વિષયેષુ] તે વિષયોમા [કિં હતિ] શુ હશે (અર્થાત્
 જ્ઞાનો ઘાત કરી શકે) ?

[दर्शनज्ञानचारित्र] दर्शन-ज्ञान ચારિત્ર [અચેતને કમણિ તુ] અચેતન
 કર્મમા [કિંચિત્ અપિ] જરા પણ [ન અસ્તિ] નથી, [તસ્માત્] તેથી [ચેતયિતા]
 આત્મા [તત્ર પર્મેણિ] તે કર્મમા [કિં હતિ] શુ હશે ? (કાર્ધ હણી શમ્તો નથી)

[दर्शनज्ञानचारित्र] दर्शन-ज्ञान ચારિત્ર [અચેતને કાયાે તુ] અચેતન કાયામા
 [કિંચિત્ અપિ] જરા પણ [ન અસ્તિ] નથી, [તસ્માત્] તેથી [ચેતયિતા] આત્મા
 [તેષુ કાયાેષુ] તે કાયાઓમા [કિં હતિ] શુ હશે ? (કાર્ધ હણી શમ્તો નથી)

[જ્ઞાનસ્ય] જ્ઞાનનો, [ડર્શનસ્ય ચ] ડર્શનનો [તથા ચારિત્રસ્ય] તથા
 ચારિત્રનો [ઘાત મણિત] ઘાત વધો છે, [તત્ર] ત્યાં [પુદ્ગલદ્રવ્યસ્ય] પુદ્ગલદ્રવ્યનો
 [ઘાત તુ] ઘાત [ક અપિ] જરા પણ [ન અપિ નિર્દિષ્ટ] દેહો નથી (ડર્શન
 જ્ઞાન ચારિત્ર હણાતા પુદ્ગલદ્રવ્ય હણાતુ નથી)

(આ રીતે) [યે કેચિત્] જે કોઈ [જીવસ્ય ગુણા] જીવના ગુણો છે,
 [તે મૃત્યુ] તે મરણ [પરેષુ દ્રવ્યેષુ] પર દ્રવ્યોમા [ન સતિ] નથી, [તસ્માત્]
 તેથી [સમ્યગ્દે] સમ્યક્દેષ્ટિને [વિષયેષુ] વિષયો પ્રત્યે [રાગ તુ] રાગ [ન
 અસ્તિ] નથી

[ચ] વળી [રાગ દ્વેષ મોહ] રાગ, દ્વેષ અને મોહ [જીવસ્ય એવ]
 જીવના જ [અન્યપરિણામા] અનન્ય (એકરૂપ) પરિણામ છે, [એતેન કારણેન તુ]
 તે કારણે [રાગાદય] રાગાદિક [શબ્દાદિષુ] શબ્દાદિ વિષયોમા (પણ) [ન સતિ] નથી

(રાગદ્વેષાદિ સમ્યગ્દષ્ટિ આત્મામા નથી તેમ જ જડ વિષયોમા નથી, માત્ર અજ્ઞાનદશામા રહેલા જીવના પરિણામ છે)

ટીકા — ખરેખર જે જેમા હોય તે તેના ઘાત થતા હણાય જ છે (અર્થાત્ આત્માનો ઘાત થતા આધેયનો ઘાત થાય જ છે), જેમ દીવાનો ઘાત થતા (દીનામા રહેલો) પ્રકાશ હણાય છે, તથા જેમા જે હોય તે તેનો ઘાત થતા હણાય જ છે (અર્થાત્ આધેયનો ઘાત થતા આનારનો ઘાત થાય જ છે), જેમ પ્રકાશનો ઘાત થતા દીવો હણાય છે વળી જે જેમા ન હોય તે તેનો ઘાત થતા હણાતુ નથી, જેમ ઘટનો ઘાત થતા *ઘટ-પ્રદીપ હણાતો નથી, તથા જેમા જે ન હોય તે તેનો ઘાત થતા હણાતુ નથી, જેમ ઘટ-પ્રદીપનો ઘાત થતા ઘટ હણાતો નથી (એ પ્રમાણે ન્યાય કહ્યો) હવે, આત્માના કર્મે—દર્શન, જ્ઞાન અને ચારિત્ર—પુરુગણદ્રવ્યનો ઘાત થવા છતા હણાતા નથી અને દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રનો ઘાત થવા છતા પુરુગણદ્રવ્ય હણાતુ નથી (એ તો સ્પષ્ટ છે), માટે એ રીતે ‘દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર પુરુગણદ્રવ્યમા નથી’ એમ ક્ષેપિત (સિદ્ધ) થાય છે, કાણકે, જે એમ ન હોય તો દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રનો ઘાત થતા પુરુગણદ્રવ્યનો ઘાત, અને પુરુગણદ્રવ્યનો ઘાત થતા દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રનો ઘાત અનિવાર્ય થાય (અર્થાત્ અવશ્ય થવો જોઈએ) આમ છે તેથી જે કોઈ જેટલા જીવના ગુણો છે તે બધાય પરદ્રવ્યોમા નથી એમ અને સમ્યક્ પ્રચારે દેખીએ છીએ (—માનીએ છીએ), કારણ કે, જે એમ ન હોય તો, અહીં પણ જીવના ગુણોનો ઘાત થતા પુરુગણદ્રવ્યનો ઘાત, અને પુરુગણદ્રવ્યનો ઘાત થતા જીવના ગુણોનો ઘાત અનિવાર્ય થાય (આ રીતે સિદ્ધ થયું કે જીવના કોઈ ગુણો પુરુગણદ્રવ્યમા નથી)

(પ્રશ્ન —) જે આમ છે તો સમ્યગ્દષ્ટિને વિષયોમા ગગ ક્યા કારણે થાય છે ?
(ઉત્તર—) કોઈ પણ કારણે થતો નથી (પ્રશ્ન —) તો પછી રાગની કઈ ખાણ છે ?
(ઉત્તર—) રાગ-દ્વેષ-મોહાદિ, જીવના જ અજ્ઞાનમય પરિણામ છે (અર્થાત્ જીવતુ અજ્ઞાન જ રાગાદિ ઉપજવાની ખાણ છે), માટે તે રાગદ્વેષમોહાદિ, વિષયોમા નથી કારણ કે વિષયો પરદ્રવ્ય છે, અને સમ્યગ્દષ્ટિમા (પણ) નથી કારણ કે તેને અજ્ઞાનનો અભાવ છે, આ રીતે રાગદ્વેષમોહાદિકે, વિષયોમા નહિ હોવાથી અને સમ્યગ્દષ્ટિને (પણ) નહિ હોવાથી, (તેઓ) છે જ નહિ

ભાવાર્થ — આત્માને અજ્ઞાનમય પરિણામરૂપ રાગદ્વેષમોહાદિ ઉત્પન્ન થતા આત્માના દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રાદિ ગુણો હણાય છે, પરંતુ તે ગુણો હણાતા છતા અચેતન પુરુગણદ્રવ્ય હણાતુ નથી, વળી પુરુગણદ્રવ્ય હણાતા દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રાદિ હણાતા નથી, માટે જીવના કોઈ ગુણો પુરુગણદ્રવ્યમા નથી આવું બાબત સમ્યગ્દષ્ટિને અચેતન

* ઘટ પ્રદીપ = ધડામા મૂકેલો દીવો (પ્રમાણે દીવો ધડામા નથી, ધડામા તો ધડાના જ ગુણો છે)

વિષયોમા સંગાતિ થતા નથી. સંગદેષ્યોહાલિકે પુ.ગવદ્રવ્યમા નવી, છવના જ અસ્તિત્વમા અજ્ઞાનથી ઉપજે છે, જ્યારે અજ્ઞાનનો અભાવ થાય અર્થાત્ સમ્યગ્દષ્ટિ થાય ત્યારે તેઓ ઉપજતા નથી. આ રીતે સંગદેષ્યોહાલિકે પુ.ગવમા નથી તેમ જ સમ્યગ્દષ્ટિમા પણ નથી, તેથી શુદ્ધ-ચત્ત્વિધી જોતા તેઓ છે જ નહિ. પર્યાયદષ્ટિથી જોતા છવને અજ્ઞાન અવસ્થામા તેઓ છે એ પ્રમાણે જાણવું.

હવે આ અર્થનું કલગરૂપ કાવ્ય કહે છે —

(મદામતા)

રાગદ્વેષાવિદ્દિ ભવતિ જ્ઞાનમજ્ઞાનભાવાત્
તૌ ચન્નુત્ત્વમણિહિતદશા દશ્યમાનો ન કિંચિત્ ।
સમ્યગ્દષ્ટિઃ ક્ષયયતુ તતસ્તત્ત્વદષ્ટયા સ્ફુટ તૌ
જ્ઞાનજ્યોતિર્જ્વલતિ સદૃશ ચેન પૂર્ણાંચલાર્ચિ. ॥ ૨૧૮ ॥

અર્થ — આ જગતમા જ્ઞાન જ અજ્ઞાનભાવથી સંગદેષ્યરૂપે પરિણમે છે, વસ્તુત્વમા મૂકેલી (—સ્વાપેલી, એકાથ કરેલી) દષ્ટિ વડે જોતા (અર્થાત્ દ્રવ્યદષ્ટિથી જોતા), તે સંગદેષ્ય કાર્થ જ નથી (—કલ્પરૂપ ભૂદી વસ્તુ નથી) માટે (આચાર્યકેન પ્રેરણા કહે છે કે) સમ્યગ્દષ્ટિ પુરુષ તત્ત્વદષ્ટિ વડે તેમને (સંગદેષ્યને) પ્રગટ રીતે ક્ષય કરે, કે જોધી, પૂર્ણ અને અમયજ જેનો પ્રકાશ છે એવી (દેહીપ્રમાણ) સહજ જ્ઞાન-જ્યોતિ પ્રકાશે.

સાવાર્થ — સંગદેષ્ય મેઈ ભૂદુ દ્રવ્ય નથી, છવને અજ્ઞાનભાવથી (સંગદેષ્યરૂપ પશ્ચિમામ) થાય છે, માત્ર સમ્યગ્ દષ્ટિ થઈને તત્ત્વદષ્ટિથી જોનાના આગે તે તેઓ (સંગદેષ્ય) કાર્થ પણ વસ્તુ નથી એમ દેખાય છે, અને ઘાતિકર્મના નાશ થઈ કેવળ જ્ઞાન ઉપજે છે.

‘અન્ય દ્રવ્ય અન્ય દ્રવ્યને ગુણ ઉપગમવી શકતું નથી’ એમ હવેની ગાથામા કહેશે, તેની સૂચનારૂપ કાવ્ય પ્રથમ કહે છે —

(ચાલિની)

રાગદ્વેષોત્પાદક તત્ત્વદષ્ટયા
નાન્યદ્દ્રવ્ય વીક્ષ્યતે ત્રિચનાપિ ।
સર્વદ્રવ્યોત્પત્તિરન્તશ્ચકાસ્તિ
વ્યક્તાત્યવ વ્યસ્તમાવેન યસ્માત્ ॥ ૨૧૯ ॥

અર્થ —તત્ત્વદૃષ્ટિવી જોતા, રાગદ્વેષને ઉપજાવનારું અન્ય દ્રવ્ય જરાય દેખાતું નથી, કારણ કે સર્વ દ્રવ્યોની ઉત્પત્તિ પોતાના સ્વભાવથી જ થતી અતરંગમા અત્યંત પ્રગટ પ્રકાશે છે

ભાવાર્થ:—રાગદ્વેષ ચેતનના જ પરિણામ છે અન્ય દ્રવ્ય આત્માને રાગદ્વેષ ઉપજાવી શકતું નથી, કારણ કે સર્વ દ્રવ્યોની ઉત્પત્તિ પોતાપોતાના સ્વભાવથી જ થાય છે, અન્ય દ્રવ્યમા અન્ય દ્રવ્યના ગુણપ્રયોગોની ઉત્પત્તિ થતી નથી ૩૬૬-૩૭૧

હવે આ અર્થને ગાથામા કહે છે —

અણ્ણદવિણ્ણ અણ્ણદવિયસ્સ ણ કીરઈ ગુણુપ્પાઓ ।

તહ્હા ઉ સવ્વદવ્વા ઉપ્પજ્જતે સહાવેણ ॥ ૩૭૨ ॥

અન્યદ્રવ્યેણાન્યદ્રવ્યસ્ય ન ક્રિયતે ગુણોત્પાદઃ ।

તસ્માત્તુ સર્વદ્રવ્યાણ્યુત્પત્યતે સ્વભાવેન ॥ ૩૭૨ ॥

અન્વયાર્થ —[અન્યદ્રવ્યેણ] અન્ય દ્રવ્યથી [અન્યદ્રવ્યસ્ય] અન્ય દ્રવ્યને [ગુણોત્પાદ] ગુણની ઉત્પત્તિ [ન ક્રિયતે] કરી શકાતી નથી, [તસ્માત્તુ] તેથી (એ સિદ્ધાંત છે કે) [સર્વદ્રવ્યાણિ] સર્વ દ્રવ્યો [સ્વભાવેન] પોતાપોતાના સ્વભાવથી [ઉત્પત્યતે] ઉપજે છે

ટીકા:—વળી જીનને પરદ્રવ્ય રાગાદિક ઉપજાવે છે એમ શંકા ન કરવી, કારણ કે અન્ય દ્રવ્ય વડે અન્ય દ્રવ્યના ગુણનો ઉત્પાદ કરાનાની અયોગ્યતા છે, કેમકે સર્વ દ્રવ્યોનો સ્વભાવની જ ઉત્પાદ થાય છે આ વાત દૃષ્ટાંતથી સમજાવનામા આવે છે —

માટી કુંભલાવે (ઘડા-લાવે) ઉપજતી થકી શુ કુંભારના સ્વભાવથી ઉપજે છે કે માટીના સ્વભાવથી ઉપજે છે ? જો કુંભારના સ્વભાવની ઉપજતી હોય તો જેમા ઘડો કળવાના અહુ કારથી ભરેલો પુરપૂર રહેલો છે અને જેનો હુથ (ઘડો કળાવો) વ્યાપાર કરે છે એવું જે પુરપૂર શરીર તેના આકારે ઘડો થવો જોઈએ પરંતુ એમ તો થતું નથી, કારણ કે અન્યદ્રવ્યના સ્વભાવે કોઈ દ્રવ્યના પરિણામનો ઉત્પાદ જોવામા આવતો નથી જો આમ છે તો પછી માટી કુંભારના સ્વભાવથી ઉપજતી નથી, પરંતુ માટીના સ્વભાવથી જ ઉપજે છે કારણ કે (દ્રવ્યના) પોતાના સ્વભાવે દ્રવ્યના પરિણામનો

કેા દ્રવ્ય બીન્ત દ્રવ્યને ઉત્પાદ નહિ ગુણનો કરે,

તેથી બધાંએ દ્રવ્ય નિજ સ્વભાવથી ઉપજે ખરે. ૩૭૨.

ઉપાદ જોનામા આવે છે. આમ હોનાથી, માટી પોતાના સ્વભાવને નહિ ઉલ્લઘતી હોનાને લીધે, કુલાર ઘડાને ઉત્પાદક છે જ નહિ, માટી જ, કુલારના સ્વભાવને નહિ સ્પર્શતી થકી, પોતાના સ્વભાવથી કુલારાવે ઉપજે છે.

એવી ગીતે—અથા ધ્રુવો સ્વપરિણામપથયિ (અર્થાત્ પોતાના પરિણામ-ભાવરૂપે) ઉપજતા થકા, નિમિત્તભૂત અન્યધ્રુવોના સ્વભાવથી ઉપજે. કે પોતાના સ્વભાવથી ઉપજે છે? જો નિમિત્તભૂત અન્યધ્રુવોના સ્વભાવથી ઉપજતા હોય તો નિમિત્તભૂત અન્યધ્રુવોના આકારે તેમના પરિણામ થના જોડે પદ્મ એમ તો થતુ નથી, કારણ કે અન્યધ્રુવોના સ્વભાવે કોઈ ધ્રુવના પરિણામનો ઉત્પાદ જોવામા આવતો નથી જો આમ છે તો સર્વ ધ્રુવો નિમિત્તભૂત અન્યધ્રુવોના સ્વભાવથી ઉપજતા નથી, પરંતુ પોતાના સ્વભાવથી જ ઉપજે છે કારણ કે (ધ્રુવના) પોતાના સ્વભાવે ધ્રુવના પરિણામનો ઉત્પાદ જોનામા આવે છે. આમ હોનાથી, સર્વ ધ્રુવોને, નિમિત્તભૂત અન્યધ્રુવો પોતાના (અર્થાત્ સર્વ ધ્રુવોના) પરિણામના ઉત્પાદક છે જ નહિ, સર્વ ધ્રુવો જ, નિમિત્તભૂત અન્યધ્રુવોના સ્વભાવને નહિ સ્પર્શતા થકા, પોતાના સ્વભાવથી પોતાના પરિણામભાવે ઉપજે, છે.

માટે (આચાર્યકેન કહે છે કે) જીવને રાગાદિક ઉત્પાદક અગ્રે પરધ્રુવને રૂપતા (-આનતા, અમજતા) નથી કે જેના પર કોપ કરીએ.

ભાવાર્થ—આત્માને રાગાદિક ઉપજે છે તે પોતાના જ અશુદ્ધ પરિણામ છે નિશ્ચયનયથી વિચારનામા આવે તો અન્યધ્રુવ રાગાદિકનું ઉપજનાર નથી, અન્યધ્રુવ તેમનું નિમિત્તમાત્ર છે, કારણ કે અન્ય ધ્રુવને અન્ય ધ્રુવ ગુણપથયિ ઉપજાનું નથી એ નિયમ છે જેઓ એમ માને છે—એવો એકાત કરે છે—કે ‘પરધ્રુવ જ મને રાગાદિક ઉપજાવે છે,’ તેઓ નયવિભાગને સમજ્યા નથી, મિથ્યાન્ટિ છે એ રાગાદિક જીવના સત્ત્વમા ઉપજે છે, પરધ્રુવ તો નિમિત્તમાત્ર છે—એમ માનવું તે સમ્યક્જ્ઞાન છે. માટે આચાર્યમહારાજ કહે છે કે—અગ્રે ગગદ્વેષતી ઉત્પત્તિમા અન્ય ધ્રુવ પર શા માટે કોપ કરીએ? રાગદ્વેષનું ઉપજનું તે પોતાનો જ અપરાધ. ■

હવે આ અર્થનું કથારૂપ કાવ્ય કહે છે —

(માનિની)

યદિહ ભવતિ રાગદ્વેષદોષમમૂતિ.

ક્ષતરદપિ પરેષા દૂષણ નાસ્તિ તત્ર ।

સ્વયમયમપરાધી તત્ર સર્પત્યયોષો

ભવતુ વિદિતમસ્ત યાન્વબોધોઽસ્મિ વોષઃ ॥ ૨૨૦ ॥

અર્થ—આ આત્માના જે રાગદ્વેષરૂપ દોષોની ઉત્પત્તિ થાય છે ત્યાં પગ-
દ્યતો કાર્ક પા દોષ નથી, ત્યાં તે મ્યથ અપગાધી એવું આ અજ્ઞાન જ દેસાય
છે,—એ પ્રભાણે વિદિત થાઓ અને અજ્ઞાન અસ્ત થઈ જાઓ, હું તો જ્ઞાન છું

ભાવાર્થ—અજ્ઞાની છતાં ગગદ્વેષની ઉત્પત્તિ પદ્મવ્યથી વતી માનીને પદ્મવ્ય
ઉપર દોષ દરે છે કે ‘આ પદ્મવ્ય અને ગગદ્વેષ ઉપજાવે છે, તેને દૂર કરું’ એના
અજ્ઞાની છતાં મમજાવનાને આચાર્ય દેવ ઉપદેશ કરે છે કે—ગગદ્વેષની ઉત્પત્તિ અજ્ઞાનથી
આ મામા જ વાય છે અને તે આત્માના જ અશુદ્ધ પરિણામ છે માટે એ અજ્ઞાનને
નાશ કરો, અભ્યગ્જ્ઞાન પ્રગટ કરો, આત્મા જ્ઞાનમ્મરૂપ છે એમ અનુભવ કરો, પદ્મવ્યને
ગગદ્વેષનું ઉપજાવનારું માનીને તેના પગ દોષ ન દરો

હવે આ જ અર્થ દૃઢ કરવાને અને આગળના કથનની મૂલ્યના કરવાને
કાવ્ય કહે છે —

(ગોક્તતા)

રાગજન્મનિ નિમિત્તતા પર-

દ્રવ્યમેવ ફલયતિ યે તુ તે ।

ઉત્તરતિ ન હિ મોહવાદિર્ની

શુદ્ધત્તો મધિપુરાત્નુલ્લય ॥ ૨૨૧ ॥

અર્થ—જેઓ રાગની ઉત્પત્તિમા પદ્મવ્યનું જ નિમિત્તપણું (જાગ્યપણું)
માને છે, (પોતાનું કાર્ક લાગ્યપણું માનતા નથી,) તેઓ—જેમની શુદ્ધિ ગુદ્ધજ્ઞાનગહિત
અર્થ છે એના (અર્થાત્ જેમની શુદ્ધિ ગુદ્ધનયના વિષયભૂત શુદ્ધ આત્મમ્મરૂપના
જ્ઞાનથી ગહિત અર્થ છે એના)—મોહનદીને ઊતરી શકતા નથી

ભાવાર્થ—શુદ્ધનયનો વિષય આત્મા અને ત નાજિનાગો, ચેતન્યચમત્સાગમાત્ર,
નિત્ય, અભેદ, એ છે તે પોતાના જ અપગાધી ગગદ્વેષરૂપે પરિણમે છે એવું નથી
કે જેમ નિમિત્તભૂત પદ્મવ્ય પરિણમાવે તેમ આત્મા પરિણમે છે અને તેમા આત્માનો
કાર્ક પુરપાર્ક જ નથી આપું આત્માના સ્વરૂપનું જ્ઞાન જેમને નથી તેઓ એમ માને
છે કે પદ્મવ્ય આત્માને જેમ પરિણમાવે તેમ આત્મા પરિણમે છે આપું માનનાર
મોહરૂપી નદીને ઊતરી ગતતા નથી (અથવા મોહની મેનાને હાગવી ગતતા નથી),
તેમને ગગદ્વેષ મટતા નથી, કાગ્ય કે ગગદ્વેષ કરનામા જે પોતાનો પુરપાર્ક હોય તો
જ તેમને મટાડવામા પણ હોય, પરંતુ જે પગના કગવ્યા જ ગગદ્વેષ થતા હોય તો
પગ તો ગગદ્વેષ કરાવ્યા જ કરે, ત્યાં આત્મા તેમને ક્યાવી મટાડી ગઈ? માટે, ગગદ્વેષ

નિંદિતસસ્તુતવચનાનિ પુદ્ગલાઃ પરિણમતિ ચદુકાનિ ।
 તાનિ શુ ચા રુપ્યતિ તુલ્યતિ ચ પુનરહ મણિતઃ ॥ ૩૭૩ ॥
 પુદ્ગલદ્રવ્ય શબ્દત્વપરિણત તસ્ય યદિ ગુણોઽન્યઃ ।
 તસ્માદ્ધ ત્વ મણિતઃ ક્વિંચિદપિ કિ રુપ્યસ્પન્નુદ્ ॥ ૩૭૪ ॥
 અશુભ શુભો યા શબ્દો ન ત્વા મણતિ શ્રુણુ મામિતિ સ ઇવ ।
 ન ચૈતિ વિનિર્ગ્રહીતુ શ્રોત્રવિપયમાગત ગદ્યમ્ ॥ ૩૭૫ ॥
 અશુભ શુભ વા રુપ ન ત્વા મણતિ પદ્ય મામિતિ સ ઇવ ।
 ન ચૈતિ વિનિર્ગ્રહીતુ ચક્ષુર્વિપયમાગત રુપમ્ ॥ ૩૭૬ ॥
 અશુભ શુભો વા ગરો ન ત્વા મણતિ ત્રિપ મામિતિ સ ઇવ ।
 ન ચૈતિ વિનિર્ગ્રહીતુ ઘ્રાણવિપયમાગત ગંધમ્ ॥ ૩૭૭ ॥
 અશુભ શુભો યા રસો ન ત્વા મણતિ રસય મામિતિ સ ઇવ ।
 ન ચૈતિ વિનિર્ગ્રહીતુ રસનવિપયમાગત તુ રસમ્ ॥ ૩૭૮ ॥
 અશુભ શુભો વા સ્પર્શો ન ત્વા મણતિ સ્પૃશ મામિતિ સ ઇવ ।
 ન ચૈતિ વિનિર્ગ્રહીતુ કાયવિપયમાગત સ્પર્શમ્ ॥ ૩૭૯ ॥
 અશુભ શુભો વા ગુણો ન ત્વા મણતિ ગુણસ્વ મામિતિ સ ઇવ ।
 ન ચૈતિ વિનિર્ગ્રહીતુ બુદ્ધિવિપયમાગત તુ ગુણમ્ ॥ ૩૮૦ ॥
 અશુભ શુભ વા દ્રવ્ય ન ત્વા મણતિ બુદ્ધિસ્વ મામિતિ શ ઇવ ।
 ન ચૈતિ વિનિર્ગ્રહીતુ બુદ્ધિવિપયમાગત દ્રવ્યમ્ ॥ ૩૮૧ ॥
 એતત્તુ જ્ઞાત્વા ઉપશમ નૈવ ગચ્છતિ મૂઢઃ ।
 વિનિર્ગ્રહમના પરમ્ય ચ મ્વય ચ બુદ્ધિ શિવામપાસ ॥ ૩૮૨ ॥

અન્યથાર્થ — [વદુકાનિ] બહુ પ્રમાણના [નિંદિતસસ્તુતવચનાનિ] નિંદાના
 અને સ્તુતિના વચનોરૂપે [પુદ્ગલા] પુદ્ગલો [પરિણમતિ] પરિણમે છે, [તાનિ શુ-ચા
 પુન] તેમને સામાજીને અજ્ઞાની છતાં [અહ મણિત] 'મને કદુ' એમ માનીને
 [રુપ્યતિ તુલ્યતિ ચ] રૂપ તથા તોલ કરે છે (અર્થાત્ ગુણો અન્ય છે તથા ગુણો
 થાય છે)

[પુદ્ગલદ્રવ્ય] પુદ્ગલદ્રવ્ય [શબ્દત્વપરિણત] શબ્દત્વ પરિણત છે, [તસ્ય
 ૧ તેનો શુદ્ધ [યદિ અય] જો (તારાથી) અન્ય છે, [તસ્માત્] તે હે અજ્ઞાની

છત્રી' [ત્વ ન કિંચિત્ અપિ મળિત] તને કાંઈ પણ કંઈ નથી, [અવુદ્ધ] તું અજ્ઞાની થયો થકો [કિ રુપ્યસિ] રોપ શા માટે કરે છે ?

[અનુમ વા શુભ શબ્દ] અશુભ અથવા શુભ ગળ્ડ [ત્વા ન મળતિ] તને એમ નથી કહેતો કે [મા શ્ટ્વુ ઇતિ] 'તું અને આલણ', [સા ઇવ ચ] અને આત્મા પણ (પોતાના સ્થાનથી છૂટીને), [શ્રોત્રવિપય આગત શબ્દ] શ્રોત્રેદ્રિયના વિષયમા આવેલા ગળ્ડને [વિનિર્ગ્રહોતુ ન ઇતિ] બ્રહ્મા (જાણવા) જતો નથી

[અનુમ વા શુભ રૂપ] અશુભ અથવા શુભ રૂપ [ત્વા ન મળતિ] તને એમ નથી કહેતો કે [મા પદ્ય ઇતિ] 'તું અને જો', [સ ઇવ ચ] અને આત્મા પણ (પોતાના સ્થાનથી છૂટીને), [ચક્ષુર્વિપય આગત] ચક્ષુ-દ્રિયના વિષયમા આવેલા (અર્થાત્ ચક્ષુગોચર થયેલા) [રૂપ] રૂપને [વિનિર્ગ્રહોતુ ન ઇતિ] બ્રહ્મા જતો નથી.

[અનુમ વા શુભ ગંધ] અશુભ અથવા શુભ ગંધ [ત્વા ન મળતિ] તને એમ નથી કહેતો કે [મા જિઘ્ર ઇતિ] 'તું અને સૂંધ', [સ ઇવ ચ] અને આત્મા પણ [ઘ્રાણવિપય આગત ગંધ] ઘ્રાણેદ્રિયના વિષયમા આવેલી ગંધને [વિનિર્ગ્રહોતુ ન ઇતિ] (પોતાના સ્થાનથી ચ્યુત થઈને) બ્રહ્મા જતો નથી

[અનુમ વા શુભ રસ] અશુભ અથવા શુભ રસ [ત્વા ન મળતિ] તને એમ નથી કહેતો કે [મા રસય ઇતિ] 'તું અને ચાખ', [સ ઇવ ચ] અને આત્મા પણ [રસનવિપય આગત તુ રસ] રસના-દ્રિયના વિષયમા આવેલા રસને [વિનિર્ગ્રહોતુ ન ઇતિ] (પોતાના સ્થાનથી છૂટીને) બ્રહ્મા જતો નથી

[અનુમ વા શુભ સ્પર્શ] અશુભ અથવા શુભ સ્પર્શ [ત્વા ન મળતિ] તને એમ નથી કહેતો કે [મા સ્પૃશ ઇતિ] 'તું અને સ્પર્શ', [સ ઇવ ચ] અને આત્મા પણ (પોતાના સ્થાનથી છૂટીને), [કાયવિપય આગત સ્પર્શ] કાયાના (સ્પર્શેન્દ્રિયના) વિષયમા આવેલા સ્પર્શને [વિનિર્ગ્રહોતુ ન ઇતિ] બ્રહ્મા જતો નથી

[અનુમ વા શુભ શુભ] અશુભ અથવા શુભ શુભ [ત્વા ન મળતિ] તને એમ નથી કહેતો કે [મા પુષ્યસ્વ ઇતિ] 'તું અને જાણ', [સ ઇવ ચ] અને આત્મા પણ (પોતાના સ્થાનથી છૂટીને), [બુદ્ધિવિપય આગત તુ શુભ] બુદ્ધિના વિષયમા આવેલા શુભને [વિનિર્ગ્રહોતુ ન ઇતિ] બ્રહ્મા જતો નથી

[અનુમ વા શુભ દ્રવ્ય] અશુભ અથવા શુભ દ્રવ્ય [ત્વા ન મળતિ] તને એમ નથી કહેતો કે [મા પુષ્યસ્વ ઇતિ] 'તું અને જાણ', [સ ઇવ ચ] અને આત્મા પણ (પોતાના સ્થાનથી છૂટીને), [બુદ્ધિવિપય આગત દ્રવ્ય] બુદ્ધિના વિષયમા

આરેવા દ્રવ્યને [વિનિર્ગંધીતુ ન શતિ] ગ્રહના જતો નથી.

[ઇતદ્ તુ જ્ઞાત્વા] આનુ ભાણીને પણ [મૂઠા] મૂઠા છન [ઉપગમ ન ઇન ગચ્છતિ] ઉપશમને પામતો નથી, [ચ] ધ્યેને [શિવા બુદ્ધિ અપ્રાપ્ત ચ સ્વયં] શિવ બુદ્ધિને (કલ્યાણકારી બુદ્ધિને, સમ્યગ્જ્ઞાનને) નહિ પામેલો પોતે [પરસ્ય વિનિર્ગંધમતા] પરને ગ્રહવાનુ મન કરે છે

ટીકા—પ્રથમ દશાત કહે છે આ જગતમા બાહ્યપદાર્થ—ઘટપદાર્થ—, જેમ કેનદત્ત નામનો પુત્ર યજ્ઞદત્ત નામના પુત્રને હાથ પકડીને કોઈ કાર્યમા જોડે તેમ, દીનાને સ્વપ્રમાણમા (અર્થાત્ બાહ્યપદાર્થને પ્રકાશનાના કાર્યમા) જોડતો નથી કે ‘તુ મને પ્રનાગ’, અને દીવો પણ લોહચુબક-પાપાણથી એ ચાથેલી લોખંડની સોયની જેમ પોતાના સ્થાનથી વ્યુત થઈને તેને (બાહ્યપદાર્થને) પ્રકાશના જતો નથી, પરંતુ નસ્તુસ્વભાવ પણ વડે ઉત્પન્ન કરી શકતો નહિ હોવાથી તેમ જ વસ્તુસ્વભાવ પરને ઉત્પન્ન કરી શકતો નહિ હોવાથી, દીવો જેમ બાહ્યપદાર્થની અસમીપતામા (પોતાના સ્વરૂપની જ પ્રકાશે છે) તેમ બાહ્યપદાર્થની સમીપતામા પણ પોતાના સ્વરૂપથી જ પ્રકાશે છે (એમ) પોતાના સ્વરૂપથી જ પ્રકાશતા એવા તેને (દીવાને), વસ્તુસ્વભાવની જ વિચિત્ર પરિણતિને પામતો એવો મનોહર કે અમનોહર ઘટપદાર્થ બાહ્યપદાર્થ જગત વિદિયા ઉત્પન્ન કરતો નથી

એવી રીતે હવે દર્શાવે છે બાહ્યપદાર્થો—શબ્દ, રૂપ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ તથા શુભ્ર ને દ્રવ્ય—, જેમ કેનદત્ત યજ્ઞદત્તને હાથ પકડીને કોઈ કાર્યમા જોડે તેમ, આત્માને સ્વજ્ઞાનમા (બાહ્યપદાર્થોને ભાગવાના કાર્યમા) જોડતા નથી કે ‘તુ મને સાલળ, તુ મને જો, તુ મને સૂષ, તુ મને ચાખ, તુ મને સ્પર્શ, તુ મને જાણ’, અને આ મા પણ લોહચુબક-પાપાણથી એ ચાથેલી લોખંડની સોયની જેમ પોતાના સ્થાનથી વ્યુત થઈને તેમને (બાહ્યપદાર્થોને) ભાગના જતો નથી, પરંતુ, વસ્તુસ્વભાવ પર વડે ઉત્પન્ન કરી શકતો નહિ હોવાથી તેમ જ વસ્તુસ્વભાવ પરને ઉત્પન્ન કરી શકતો નહિ હોવાથી, આત્મા જેમ બાહ્યપદાર્થોની અસમીપતામા (પોતાના સ્વરૂપથી જ જાણે છે) તેમ બાહ્યપદાર્થોની સમીપતામા પણ પોતાના સ્વરૂપથી જ જાણે છે (એમ) પોતાના સ્વરૂપથી જ જાણતા એના તેને (આત્માને), નસ્તુસ્વભાવની જ વિચિત્ર પરિણતિને પામતો એના મનોહર કે અમનોહર શબ્દાર્થ બાહ્યપદાર્થો જગત વિદિયા ઉત્પન્ન કરતા નથી

આ રીતે આત્મા દીનાની જેમ પર પ્રત્યે સદાય ઉત્તરીન છે (અર્થાત્ સબંધ વગરનો, તટસ્થ છે)—એવી વસ્તુસ્થિતિ છે, તોપણ જે રાગદ્વેષ થાય છે તે અજ્ઞાન છે

ભાવાર્થ—શબ્દાર્થે જડ પુ ગવદ્રવ્યના ગુણો છે તેઓ આત્માને કાંઈ

કહેતા નથી, કે 'તુ અમને અહણુ કંઠ (અર્થાત્ તુ અમને જાણુ), ' અને આત્મા પણ પોતાના અધ્યનથી અત્યુત થઈને તેમને અહના (જાણવા) તેમના પ્રત્યે જતો નથી જેમ રાજદાદિક સમીપ ન હોય ત્યાં આત્મા પોતાના સ્વરૂપથી જ જાણે છે, તેમ રાજદાદિક સમીપ હોય ત્યાં પણ આત્મા પોતાના સ્વરૂપથી જ જાણે છે આમ પોતાના સ્વરૂપથી જ જાણતા એના આત્માને પોતાપોતાના સ્વભાવથી જ પશ્ચિમતા રાજદાદિક ઈચ્છિતમાત્ર પણ વિચાર કરતા નથી, જેમ પોતાના સ્વરૂપથી જ પ્રકાશતા એવા દીવાને ઘટપટ્ટાદિ પદાર્થો વિકાર કંઠતા નથી તેમ આત્મા વસ્તુસ્વભાવ છે, તોપણ જન રાજને માલગી, રૂપને દેખી, ગંધને સૂંધી, અને આસ્વાદી, સ્પર્શને સ્પર્શી, શુભ-દ્રવ્યને જાણી, તેમને સાગ-નરમા આની રાગદ્વેષ કરે છે, તે અજ્ઞાન જ છે

હવે આ જ અર્થનું કળારારૂપ કાવ્ય કહે છે —

(શાર્દૂલવિકીરિત)

पूर्णकाच्युतशुद्धबोधमहिमा बोद्धा न बोधादय
यायात्कामपि विक्रिया तत् इतो दीपः प्रकाश्यादिव ।
तद्वस्तुस्थितिवोधव्यधिपणा एते किमज्ञानिनो
रागद्वेषमयीभवति सहजा मुच्युदासीनताम् ॥ २२२ ॥

અર્થ — પૂર્ણ, એક, અત્યુત અને શુદ્ધ (-વિકાર રહિત) એવું જ્ઞાન જેનો મહિમા છે એવો આ જ્ઞાન આત્મા જેમ પદાર્થોથી જરા પણ નિક્રિયા પામતો નથી, જેમ દીવો પ્રકાશ પદાર્થોથી (-પ્રકાશવાયોગ્ય ઘટપટ્ટાદિ પદાર્થોથી) નિક્રિયા પામતો નથી તેમ તો પત્રી એવી નમ્બુસ્થિતિના જ્ઞાનથી રહિત જેમની શુદ્ધિ છે એના આ અજ્ઞાની છવો પોતાની સહજ ઉદાસીનતાને કેમ છોડે છે અને રાગદ્વેષમય કેમ થાય છે? (એમ આત્માર્થદેવે ગોચર કર્યો છે)

ભાવાર્થ — જ્ઞાનનો સ્વભાવ જોયને જાણવાનો જ છે, જેમ દીપ-નો સ્વભાવ ઘટપટ્ટાદિને પ્રકાશવાનો છે એવો વસ્તુસ્વભાવ છે જોયને જાણવામાત્રથી જ્ઞાનમા વિચાર થતો નથી જોયને જાણી, તેમને આરા-નરમા આની, આત્મા રાગદ્વેષી—વિચારી થાય છે તે અજ્ઞાન છે માટે આત્માર્થદેવે ગોચર કર્યો છે કે—'વસ્તુનો સ્વભાવ તો આવો છે, છતાં આ આત્મા અજ્ઞાની થઈને રાગદ્વેષરૂપે કેમ પરિણમે છે? પોતાની સ્વાભાવિક ઉદાસીન-અનસ્થારરૂપ કેમ મ્હેતો નથી?' આ પ્રમાણે આત્માર્થદેવે જે ગોચર કર્યો છે તે યુક્ત છે, કારણ કે જ્યાંમુઘી શુભ રાગ છે ત્યાંમુઘી પ્રાણીઓને અજ્ઞાનથી દુષ્ટી દેખી ફરેલા ઉપજે છે અને તેથી ગોચર થાય છે

હવે આગળના કથનની સચનારૂપ કાન્ય કહે છે —

(ચાર્લ્સવિહીટિ)

રાગદ્વેષવિભાવશુક્તમહસો નિત્ય સ્વમાવસ્પૃશઃ

પૂર્વાભામિસમસ્તકર્મવિરલા મિત્તાસ્તદાત્વોદયાત્ ।

દુરાદદચરિત્રૈભવપલાચચિદર્ધિર્મયો

વિદન્તિ સ્વરસામિપિક્તશ્રુવના જ્ઞાનસ્ય સચેતનામ્ ॥ ૨૨૩ ॥

અર્થ — જેમણે તેજ રાગદ્વેષરૂપ વિભાવથી રહિત છે, જેઓ સદા (પોતાના ચૈતન્યચમત્કારમાત્ર) આધારને અર્જુનાગ છે, જેઓ ભૂત કાળના તેમ જ ભવિષ્ય કાળના સમસ્ત કર્મથી રહિત છે અને જેઓ વર્તમાન કાળના કર્મોદયથી ભિન્ન છે, તેઓ (—એના જ્ઞાનીઓ—) અતિ પ્રબળ ચારિત્રના વેલવના બળથી જ્ઞાનની સચેતનાને અનુભવે છે—કે જે જ્ઞાન ચેતના ચમત્કૃતી ચૈતન્યજ્યોતિર્મય છે અને જેણે નિજ રસથી (પોતાના જ્ઞાનરૂપ રસથી) સમસ્ત લોકને સિંચ્યા છે

સાવાર્થ — જેમને રાગદ્વેષ ગયા, પોતાના ચૈતન્યરસધારને આગીતર થયા અને અતીત, અનાગત તથા વર્તમાન કર્મો મમત્વ ગયું એના જ્ઞાનીઓ સર્વ પર દ્રવ્યથી છુટા થઈને ચારિત્ર અગીકાર કરે છે તે ચારિત્રના બળથી, કર્મચેતના અને કર્મફળચેતનાથી છુટી જે પોતાની ચૈતન્યના પરિણમનસ્વરૂપ જ્ઞાનચેતના તેણે અનુભવન કરે છે

અહીં તાત્પર્ય આમ ભણવું — જીવ પહેલાં તે કર્મચેતના અને કર્મફળ ચેતનાની ભિન્ન પોતાની જ્ઞાનચેતનાનું સ્વરૂપ આગમ પ્રમાણ, અનુમાન-પ્રમાણ અને સ્વસંવેનપ્રમાણથી જાતો છે અને તેણે શ્રદ્ધા (પ્રતીતિ) દેવ કરે છે, એ તો અવિરત, દેશવિરત અને પ્રમત અવસ્થામાં પડી થાય છે અને ત્યારે અપ્રમત અવસ્થા થાય છે ત્યારે જીવ પોતાના સ્વરૂપનું જ જ્ઞાન કરે છે, તે નખતે, જે જ્ઞાનચેતનાનું તેણે પ્રથમ મહાન કર્મ હવે તેમ તે લીન થાય છે અને એણે ચરી, કેવળજ્ઞાન ઉપગતવી, સાક્ષાત્ જ્ઞાનચેતનારૂપ થાય છે ૩૭૩—૩૮૨

* કેવળજ્ઞાની જીવને સાક્ષાત્ જ્ઞાનચેતના હોય કે અજ્ઞાન થયા પહેલાં પણ, નિર્નિર્કપ અનુભવ વખતે જીવને ઉપયોગાત્મક જ્ઞાનચેતના હોય છે જ્ઞાનચેતનાના ઉપયોગાત્મકતાને મુખ્ય ન કરીએ તો સમ્યગ્દષ્ટિને જ્ઞાનચેતના નિરતર હોય કે કર્મચેતના અને કર્મફળચેતના નથી હોતી કારણ કે તેને નિરતર જ્ઞાનના સ્વામિત્વભાવે પરિણમન હોય છે કર્મના અને કર્મફળના સ્વામિત્વભાવે પરિણમન નથી હોતું

અતીત કર્મ પ્રત્યે ભક્ત્ય છેડે તે આત્મા પ્રતિક્રમણ છે, અનાગત કર્મ ન કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરે (અર્થાત્ જે ભાવેથી આગામી કર્મ બંધાય તે ભાવોનું ભક્ત્ય છેડે) તે આત્મા પ્રત્યાખ્યાન છે અને ઉદયમા આવેલા વર્તમાન કર્મનું ભક્ત્ય છેડે તે આત્મા આલોચના છે, સદાય આવા પ્રતિક્રમણ, પ્રત્યાખ્યાન અને આલોચનાપૂર્વક વર્તતા આત્મા ચારિત્ર છે—આણુ ચારિત્રનું વિગ્રાન હવેની ગાથાઓમાં કહે છે—

કમ્મ જ પુવ્વકય સુહાસુહમણેયવિત્થરવિસેસં ।

તત્તો ણિયત્તણ અણ્ણય તુ જો સો પઢિક્કમણ ॥ ૩૮૩ ॥

કમ્મ જ સુહમસુહં જહ્મિ ય ભાવહિ વજ્જહ્મિ ભવિસ્સ ।

તત્તો ણિયત્તણ જો સો પચ્ચક્કણં હવહ્મિ ચેયા ॥ ૩૮૪ ॥

જ સુહમસુહમુદિણ્ણ સપદિ ય અણેયવિત્થરવિસેસ ।

તં દોસ જો ચેયહ્મિ સો સ્વલુ આલોચણ ચેયા ॥ ૩૮૫ ॥

ણિચ્ચ પચ્ચક્કણ કુવ્વહ્મિ ણિચ્ચ પઢિક્કમદિ યો ય ।

ણિચ્ચ આલોચેયહ્મિ સો હુ ચરિત્ત હવહ્મિ ચેયા ॥ ૩૮૬ ॥

કર્મ યત્પૂર્વકૃત શુભાશુભમનેઃસ્વિસ્તરવિશેષમ્ ।

તસ્માન્નિવર્તયત્યાત્માન તુ યઃ સ પ્રતિક્રમણમ્ ॥ ૩૮૩ ॥

કર્મ ચન્દ્રુષમશુભ યસ્મિન્ન ભાવે વયતે ભવિષ્યન્ ।

તસ્માન્નિવર્તતે યઃ સ પ્રત્યાખ્યાન ભવતિ ચેતયિતા ॥ ૩૮૪ ॥

શુભ ને અશુભ અનેકવિધ પૂર્વે કહેલું કર્મ જે,
તેથી નિવર્તે આત્મને, તે આત્મા પ્રતિક્રમણ છે, ૩૮૩
શુભ ને અશુભ ભાવિ કરમ જે ભાવમા બંધાય છે,
તેથી નિવર્તન જે કર, તે આત્મા પચ્ચખ્યાણ છે, ૩૮૪.
શુભ ને અશુભ અનેકવિધ છે વર્તમાને ઉદિત જે,
તે દોષને જે ચેતનો, તે જીવ આલોચન ખરે ૩૮૫
પચ્ચખ્યાણ નિત્ય કરે અને પ્રતિક્રમણ જે નિત્યે કરે,
નિત્યે જે આલો - તે આત્મા ચારિત્ર છે ૩૮૬

અજ્ઞાનરૂપ (અર્થાત્ કર્મરૂપ અને કર્મફળરૂપ) ઉપશેષને કર્વો, તેન તરફ જ (-કર્મ અને કર્મફળ તરફ જ-) એવાથ ધર્મ તેના જ અનુષ્ઠન કરવો, એ અજ્ઞાનચેતના છે તેનાથી કર્મના બંધ થાય છે, કે જે બંધ જ્ઞાનની શુદ્ધતાને રોકે છે ૩૮૩—૩૮૬

હવે આ કથનને ગાથાદ્વારા કહે છે —

વેદંતો કમ્મફલ અપ્પાણ કુણ્ઠ જો દુ કમ્મફલ ।
 સો ત પુણો વિ વધહ વીય દુમ્મસસ્સ અટ્ટવિહ ॥ ૩૮૭ ॥
 વેદંતો કમ્મફલ મ્મ્ ફય મુણ્ઠ જો દુ કમ્મફલ ।
 સો ત પુણો વિ વધહ વીય દુમ્મસસ્સ અટ્ટવિહ ॥ ૩૮૮ ॥
 વેદંતો કમ્મફલ મુહિદો દુહિદો ય હવદિ જો વેદા ।
 સો ત પુણો વિ વધહ વીય દુમ્મસસ્સ અટ્ટવિહ ॥ ૩૮૯ ॥

વેદ્યમાન કર્મફળમાત્રવાન ઋતોતિ યસ્તુ વમપન્નમ્ ।
 સ તત્પુનરપિ વત્તાતિ મીઝ દુલ્લસ્યાણ્ણવિષમ્ ॥ ૩૮૭ ॥
 વેદ્યમાન કર્મફલ મયા કૃત જ્ઞાનાતિ યસ્તુ કર્મફળમ્ ।
 સ તત્પુનરપિ વત્તાતિ મીઝ દુલ્લસ્યાણ્ણવિષમ્ ॥ ૩૮૮ ॥
 વેદ્યમાન કર્મફલ મુગ્ધિનો દુ મિતથ પરાતિ વથેનચિતા ।
 સ તત્પુનરપિ વત્તાતિ મીઝ દુલ્લસ્યાણ્ણવિષમ્ ॥ ૩૮૯ ॥

જે કર્મકળને વેદતો નિજરૂપ કર્મકળને કરે,
 તે કરીય બાધે અટ્ટવિધના કર્મને—દુ.ખખીજને, ૩૮૭
 જે કર્મકળને વેદતો બાળે ‘કરમકળ મે કર્યું,’
 તે કરીય બાધે અટ્ટવિધના કર્મને—દુ.ખખીજને, ૩૮૮
 જે કર્મકળને વેદતો આત્મા સુખી દુઃખી થાય છે,
 તે કરીય બાધે અટ્ટવિધના કર્મને—દુ.ખખીજને ૩૮૯,

અન્યથાર્થ — [કર્મફલ વેદ્યમાન] કર્મના ફળને વેદતા થકો [ય તુ] જે આત્મા [કર્મફલ] કર્મફળને [આત્માન વગેરે] પોતારૂપ કરે છે (-માને છે), [સ] તે [પુનરપિ] ફરીને પણ [અષ્ટવિધ તદ્] આઠ પ્રકારના કર્મને—[હુ વસ્ય વીજ] હું ખના બીજને—[વગ્નાતિ] બાધે છે

[કર્મફલ વેદ્યમાન] કર્મના ફળને વેદતા થકો [ય તુ] જે આત્મા [કર્મફલ મયા કૃત જ્ઞાનાતિ] ‘ કર્મફળ મે કહ્યું ’ એમ જાણે છે, [સ] તે [પુનરપિ] ફરીને પણ [અષ્ટવિધ તદ્] આઠ પ્રકારના કર્મને—[હુ વસ્ય વીજ] હું ખના બીજને—[વગ્નાતિ] બાધે છે

[કર્મફલ વેદ્યમાન] કર્મના ફળને વેદતા થકો [ય ચેતયિતા] જે આત્મા [સુચિત હુ ચિત ચ] સુખી અને દુઃખી [મવતિ] થાય છે, [સ] તે [પુનરપિ] ફરીને પણ [અષ્ટવિધ તદ્] આઠ પ્રકારના કર્મને—[હુ વસ્ય વીજ] હું ખના બીજને—[વગ્નાતિ] બાધે છે

ટીકા — જ્ઞાનથી અન્યથા (-જ્ઞાન સિવાય અન્ય ભાવોમા) એમ ચેતસુ (અતુલનસુ) કે ‘ આ હું છું, ’ તે અજ્ઞાનચેતના છે તે બે પ્રકારે છે—કર્મચેતના અને કર્મફળચેતના તેમા, જ્ઞાનથી અન્યથા (અર્થાત્ જ્ઞાન સિવાય અન્ય ભાવોમા) એમ ચેતસુ કે ‘ આને હું કરું છું ’, તે કર્મચેતના છે, અને જ્ઞાનથી અન્યથા એમ ચેતસુ કે ‘ આને હું ભોગવું છું ’, તે કર્મફળચેતના છે (એમ બે પ્રકારે અજ્ઞાનચેતના છે) તે સમસ્ત અજ્ઞાનચેતના મ સારતુ બીજ છે, કારણ કે સ સારતુ બીજ જે આઠ પ્રકારતુ (જ્ઞાનાનુભવો) કર્મ, તેતુ તે અજ્ઞાનચેતના બીજ છે (અર્થાત્ તેનાથી કર્મ બ નાય છે) માટે શ્રોક્ષાર્થી પુરૂષે અજ્ઞાનચેતનાને પ્રલય કરના માટે સકળ કર્મના સન્યાસની (ત્યાગની) ભાનનાને તથા સકળ કર્મફળના સન્યાસની ભાનનાને નથાવીને, દનભાનભૂત એવી ભગવતી જ્ઞાનચેતનાને જ એકને સદાય નથાનવી

તેમા પ્રથમ, સકળ કર્મના સન્યાસની ભાનનાને નથાવે છે —

(ત્યા પ્રથમ, ત્યાં કહે છે —)

(આર્થ)

કૃતકારિતાનુમનનૈસ્તિકાલ્પિય મનોવચનકાયૈઃ ।

પરિહૃત્ય કર્મ સર્વં પરમ નૈષ્કર્મ્યમવલમ્બે ॥ ૨૨૫ ॥

અર્થ — ત્રણે કાળના (અર્થાત્ અતીત, વર્તમાન અને અનાગત કાળ સબધી) મમસ્ત કર્મને કૃત-કારિત-અતુભોદનાની અને મન-વચન-કાયાની ત્યાગીને

હું પરમ નૈષ્ઠ્યર્થને (-હિતકૃષ્ટ નિર્કર્મ આવરવાને) અન્યથા છું છું (એ પ્રમાણે, સર્વ કર્મનો ત્યાગ કરનાર જ્ઞાની પ્રતિજ્ઞા કરે છે)

(હવે દીકામા પ્રવચન, પ્રતિજ્ઞાનું કલ્પ અર્થાત્ પ્રતિજ્ઞાપનો વિધિ કહે છે —)

(પ્રતિજ્ઞા કરનાર કહે છે કે)

જે મેં (પૂર્વે કર્મ) કર્યું, કરાવ્યું અને અન્ય કરતો હોય તેનું અનુમોદન કર્યું, મનથી, વચનથી તથા કાયાથી, તે મારું દુષ્ટત મિથ્યા હો (કર્મ કરતું, કરાવતું અને અન્ય કરનારને અનુમોદનુ તે સસાવતું બીજ છે એમ જાણીને તે દુષ્ટત પ્રત્યે હિયણ્ણદિ આત્મી ત્યારે છવે તેના પ્રત્યેનું મમત્વ છાડ્યું, તે જ તેનું મિથ્યા કરવું છે) ૧

જે મેં (પૂર્વે કર્મ) કર્યું, કરાવ્યું અને અન્ય કરતો હોય તેનું અનુમોદન કર્યું, મનથી તથા વચનથી, તે મારું દુષ્ટત મિથ્યા હો ૨ જે મેં (પૂર્વે) કર્યું, કરાવ્યું અને અન્ય કરતો હોય તેનું અનુમોદન કર્યું, મનથી તથા કાયાથી, તે મારું દુષ્ટત મિથ્યા હો ૩ જે મેં (પૂર્વે) કર્યું, કરાવ્યું અને અન્ય કરતો હોય તેનું અનુમોદન કર્યું, વચનથી તથા કાયાથી, તે મારું દુષ્ટત મિથ્યા હો ૪

જે મેં (પૂર્વે) કર્યું, કરાવ્યું અને અન્ય કરતો હોય તેનું અનુમોદન કર્યું, મનથી, તે મારું દુષ્ટત મિથ્યા હો ૫ જે મેં (પૂર્વે) કર્યું, કરાવ્યું અને અન્ય કરતો હોય તેનું અનુમોદન કર્યું, વચનથી, તે મારું દુષ્ટત મિથ્યા હો ૬ જે મેં (પૂર્વે) કર્યું, કરાવ્યું અને અન્ય કરતો હોય તેનું અનુમોદન કર્યું, કાયાથી, તે મારું દુષ્ટત મિથ્યા હો ૭

જે મેં (પૂર્વે) કર્યું અને કરાવ્યું મનથી, વચનથી તથા કાયાથી, તે મારું દુષ્ટત મિથ્યા હો ૮ જે મેં (પૂર્વે) કર્યું અને અન્ય કરતો હોય તેનું અનુમોદન કર્યું મનથી, વચનથી તથા કાયાથી, તે મારું દુષ્ટત મિથ્યા હો ૯ જે મેં (પૂર્વે) કરાવ્યું અને અન્ય કરતો હોય તેનું અનુમોદન કર્યું મનથી, વચનથી તથા કાયાથી, તે મારું દુષ્ટત મિથ્યા હો ૧૦

જે મેં (પૂર્વે) કર્યું અને કરાવ્યું મનથી તથા વચનથી, તે મારું દુષ્ટત મિથ્યા હો ૧૧ જે મેં (પૂર્વે) કર્યું અને અન્ય કરતો હોય તેનું અનુમોદન કર્યું મનથી તથા વચનથી, તે મારું દુષ્ટત મિથ્યા હો ૧૨ જે મેં (પૂર્વે) કરાવ્યું અને અન્ય કરતો હોય તેનું અનુમોદન કર્યું મનથી તથા વચનથી, તે મારું દુષ્ટત મિથ્યા હો ૧૩ જે મેં (પૂર્વે) કર્યું અને કરાવ્યું મનથી તથા કાયાથી, તે મારું દુષ્ટત મિથ્યા હો ૧૪ જે મેં (પૂર્વે) કર્યું અને અન્ય કરતો હોય તેનું અનુમોદન

મિથ્યા હો. ૩૬ જે મે (પૂર્વ) અન્ય કરતો હોય તેનું અનુમોદન કર્યું વચનથી તથા કાયાથી, તે મારું દુષ્ટ મિથ્યા હો ૪૦.

જે મે (પૂર્વ) કર્યું મનથી, તે મારું દુષ્ટ મિથ્યા હો ૪૧ જે મે (પૂર્વ) કરાવું મનથી, તે મારું દુષ્ટ મિથ્યા હો ૪૨ જે મે (પૂર્વ) અન્ય કરતો હોય તેનું અનુમોદન કર્યું મનથી, તે મારું દુષ્ટ મિથ્યા હો ૪૩ જે મે (પૂર્વ) કર્યું વચનથી, તે મારું દુષ્ટ મિથ્યા હો ૪૪ જે મે (પૂર્વ) કરાવું વચનથી, તે મારું દુષ્ટ મિથ્યા હો ૪૫ જે મે (પૂર્વ) અન્ય કરતો હોય તેનું અનુમોદન કર્યું વચનથી, તે મારું દુષ્ટ મિથ્યા હો ૪૬ જે મે (પૂર્વ) કર્યું કાયાથી, તે મારું દુષ્ટ મિથ્યા હો ૪૭ જે મે (પૂર્વ) કરાવું કાયાથી, તે મારું દુષ્ટ મિથ્યા હો ૪૮ જે મે (પૂર્વ) અન્ય કરતો હોય તેનું અનુમોદન કર્યું કાયાથી, તે મારું દુષ્ટ મિથ્યા હો ૪૯

(આ ૮૬ ભગવાની અક્ષર, પહેલા ભગવાન કૃત, કારિત, અનુમોદના—એ ત્રણે લીલા અને તેના પર મન, વચન, કાયા—એ ત્રણે લગાવ્યા એ રીતે બનેલા આ એક ભગને ૧૩૩ ની સમસ્યાથી-સજ્ઞાથી-ઓળખી ગાય ૨ થી ૪ મુધીના ભગોમા કૃત, કારિત, અનુમોદના ત્રણે લઈને તેના પર મન, વચન, કાયામાંથી બધાં લગાવ્યા એ રીતે બનેલા આ ત્રણ ભગને ૧૩૨ ની સજ્ઞાથી ઓળખી શકાય ૫ થી ૭ મુધીના ભગોમા કૃત, કારિત, અનુમોદના ત્રણે લઈને તેના પર મન, વચન, કાયામાંથી એક-લગાવ્યા આ ત્રણ ભગને ૧૩૧ ની સજ્ઞાથી ઓળખી શકાય ૮ થી ૧૦ મુધીના ભગોમા કૃત, કારિત, અનુમોદનામાંથી બધાં લઈને તેમના પર મન, વચન કાયા ત્રણે લગાવ્યા આ ત્રણ ભગને ૧૩૦ ની સજ્ઞાના આ ભગ તરીકે ઓળખી શકાય ૧૧ થી ૧૬ મુધીના ભગોમા કૃત, કારિત, અનુમોદનામાંથી બધાં લઈને તેમના પર મન, વચન, કાયામાંથી બધાં લગાવ્યા આ ત્રણ ભગને ૧૨૯ ની સજ્ઞાથી ઓળખી શકાય ૧૭ થી ૨૨ મુધીના ભગોમા કૃત, કારિત, અનુમોદનામાંથી બધાં લઈને તેમના પર મન, વચન, કાયામાંથી એક-લગાવ્યા આ ત્રણ ભગને ૧૨૮ ની સજ્ઞાના આ ભગ તરીકે ઓળખી શકાય ૨૩ થી ૩૧ મુધીના ભગોમા કૃત, કારિત, અનુમોદનામાંથી

* કૃત, કારિત, અનુમોદના—એ ત્રણે લીલા તે જતાવવા પ્રથમ '૩' નો આપડો મુકવો અને ૫ થી મન વચન કાયા—એ ત્રણે લીલા તે જતાવવા તેની પાસે બીજો ૩ નો આપડો મુકવો આ રીતે '૩૩' ની સમસ્યા થઈ

† કૃત મંત્રિત અનુમોદના ત્રણે લીલા તે જતાવવા પ્રથમ '૩' નો આપડો મુકવો અને ૫ થી, મન વચન, કાયામાંથી એ લીલા તે જતાવવા ૦ ની પાસે ૨ નો આપડો મુકવો આ રીતે '૩૦' ની સમસ્યા થઈ

એકે લઈને તેમના પર મન, વચન, કાયા ત્રણે લગાવ્યા આ ત્રણે લગાને '૧૩'ની સંજ્ઞાથી ઓળખી ગણાય ૩૨ થી ૮૦ મુધીના લગામા કૃત, કાગિત, અનુભોદનામાથી એકે લઈને તેમના પર મન, વચન, કાયામાથી બધાં લગાવ્યા આ નવ લગાને '૧૨'ની સંજ્ઞાથી ઓળખી ગણાય ૪૨ થી ૮૯ મુધીના લગામા કૃત, કાગિત, અનુભોદનામાથી એકે લઈને તેમના પર મન, વચન, કાયામાથી એકે લગાવ્યુ આ નવ લગાને '૧૧'ની સંજ્ઞાથી ઓળખી ગણાય. બધા મળીને ૪૯ લગ થયા)

હવે આ કથનના કથારૂપે કાવ્ય કહે છે —

(આર્થ)

મોહાન્નદહ્મકાર્પે સમસ્તમપિ કર્મ તત્પતિકમ્પ ।

આત્મનિ ચૈતન્યાત્મનિ નિષ્કર્મણિ નિત્યમાત્મના વર્તે ॥ ૨૨૬ ॥

અર્થ — જે મે મોહથી અર્થાત્ અજ્ઞાનથી (ભૂત કાળમા) કર્મ કર્યાં, તે સમસ્ત કર્મને પ્રતિદમીને હું નિષ્કર્મ (અર્થાત્ સર્વ કર્મોથી મુક્તિ) ચૈતન્યસ્વરૂપ આત્મામા આત્માથી જ (-પ્રાતાથી જ -) નિરતર વર્તુ હું (એમ જ્ઞાની અનુભવ કરે છે)

ભાવાર્થ — ભૂત કાળમા કરેલા કર્મને ૪૯ લગપૂર્વક મિથ્યા કળનાર પ્રતિ-કરણ રૂપે જ્ઞાની જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્મામા લીન થઈને નિરતર ચૈતન્યસ્વરૂપ આત્માનો અનુભવ કરે, તેનું આ વિરાન (વિવિ) છે 'મિથ્યા' કહેવાતું પ્રયોજન આ પ્રમાણે છે — જેવી રીતે, કોઈએ પહેલા ૧૦ કમાડને ઘરમા ગળ્યું હતું, પછી તેના પ્રત્યે મમત્વ છાડ્યું ત્યારે તેને ભોગવવાનો અભિપ્રાય ન રહ્યો, તે વખતે, ભૂત કાળમા જે ૧૦ કમાડો હતા તે નહિ રમાયા સમાન જ છે, તેવી રીતે, જોરે પહેલા કર્મ બા યુ હતું, પછી જ્યારે તેને અહિતરૂપ જાણીને તેના પ્રત્યે મમત્વ છાડ્યું અને તેના કળમા લીન ન થયો, ત્યારે ભૂત કાળમા જે કર્મ બા યુ હતું તે નહિ બાધ્યા સમાન મિથ્યા જ છે

આ રીતે પ્રતિક્રમાપુરુષ (અર્થાત્ પ્રતિક્રમણનો વિવિ) મમાપ્ત થયો

(હવે ટીકામા આલોચનાકરૂપ કહે છે —)

હું (વર્તમાનમા કર્મ) કરતો નથી, કરાવતો નથી, અન્ય કરતો હોય તેને અનુભોતો નથી, મનથી, વચનથી તથા કાયાથી ૧

હું (વર્તમાનમા કર્મ) કરતો નથી, કરાવતો નથી, અન્ય કરતો હોય તેને અનુભોતો નથી, મનથી તથા વચનથી ૨ હું (વર્તમાનમા) કરતો નથી, કરાવતો

નથી, અન્ય કસ્તો હોય તેને અનુમોદનો નથી, અનધી તથા કાયાધી, ૩ હું કસ્તો
નથી, કરાનનો નથી, અન્ય જરનો હોય તેને અનુમોદનો નથી, વચનથી તથા કાયાધી ૪

કુ કરતો નથી, કરાવતો નથી, અન્ય કરતો હોય તેને અનુમોદતો નથી,
 મનથી ૫ હું કરતો નથી, કરાવતો નથી, અન્ય કરતો હોય તેને અનુમોદતો નથી.
 વગનથી ૬ હું કરતો નથી, કરાવતો નથી, અન્ય કરતો હોય તેને અનુમોદતો નથી.
 કાપાથી ૭

હું કરતો નથી, કરાવતો નથી, મનથી, વચનથી તથા કાપાથી ૮ હું કરતો નથી, અન્ય કરતો હોય તેને અનુમોદતો નથી, મનથી, વચનથી તથા કાપાથી ૯ હું કરાવતો નથી, અન્ય કરતો હોય તેને અનુમોદતો નથી, મનથી, વચનથી તથા કાપાથી ૧૦

६३ ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १०० ॥

હું કરતો નથી, કરાવતો નથી, મનથી ૨૦ હું કરતો નથી, અન્ય કરતો હોય તેને અનુમોદતો નથી, મનથી ૨૧ હું કરાવતો નથી, અન્ય કરતો હોય તેને અનુમોદતો નથી, મનથી ૨૨ હું કરતો નથી, કરાવતો નથી, વચનથી ૨૩ હું કરતો નથી, અન્ય કરતો હોય તેને અનુમોદતો નથી, વચનથી ૨૪ હું કરાવતો નથી, અન્ય કરતો હોય તેને અનુમોદતો નથી, વચનથી ૨૫ હું કરતો નથી, કરાવતો નથી કાયાથી ૨૬ હું કરતો નથી, અન્ય કરતો હોય તેને અનુમોદતો નથી, કાયાથી ૨૭ હું કરાવતો નથી, અન્ય કરતો હોય તેને અનુમોદતો નથી, કાયાથી ૨૮

હું કરતો નથી મનથી, વચનથી તથા કાયાથી ૨૯ હું મશનતો નથી મનથી
વચનથી તથા કાયાથી ૩૦ હું અન્ય કરતો હોય તેને અનુમાનતો નથી મનથી
વચનથી તથા કાયાથી ૩૧

હું કળો નથી મનથી તથા વચનથી ૩૨ હું કરાવતો નથી મનથી તથા
વચનથી ૩૩ હું આનંદ કરતો હોય તેને અનુભવતો નથી મનથી તથા વચનથી ૩૪

હું કરતો નથી મનથી તથા કાયાથી ૩૫ હું કરાવતો નથી મનથી તથા કાયાથી
૩૬ હું અન્ય કરતો હોય તેને અનુમોદતો નથી મનથી તથા કાયાથી. ૩૭ હું કરતો
નથી વચનથી તથા કાયાથી ૩૮ હું કરાવતો નથી વચનથી તથા કાયાથી ૩૯ હું
અન્ય કરતો હોય તેને અનુમોદતો નથી વચનથી તથા કાયાથી ૪૦.

હું કરતો નથી મનથી ૪૧ હું કરાવતો નથી મનથી ૪૨ હું અન્ય કરતો
હોય તેને અનુમોદતો નથી મનથી ૪૩ હું કરતો નથી વચનથી ૪૪ હું કરાવતો
નથી વચનથી ૪૫ હું અન્ય કરતો હોય તેને અનુમોદતો નથી વચનથી ૪૬ હું
કરતો નથી કાયાથી ૪૭ હું કરાવતો નથી કાયાથી ૪૮ હું અન્ય કરતો હોય તેને
અનુમોદતો નથી કાયાથી ૪૯ (આ રીતે, પ્રતિક્રમણના જેવા જ આલોચનામા પણ
૪૯ ભગ કહ્યા)

હવે આ કથનના કળશરૂપે કાવ્ય કહે છે —

(આર્પા)

મોહવિલાસવિજૃંભિતમિદમુદયત્કર્મ સફલમાલોચ્ય ।

આત્મનિ ચૈતન્યાત્મનિ નિષ્કર્મણિ નિત્યમાત્મના વર્તે ॥ ૨૨૭ ॥

અર્થ — (નિશ્ચયચારિત્રને અગીકાર કરનાર કહે છે કે—) મોહના વિલાસથી
ફેલાયેલું જે આ ઉદયમાન (ઉદયમા આવતું) કર્મ તે સમસ્તને આલોચીને (તે
સર્વ કર્મની આલોચના કરીને-) હું નિષ્કર્મ (અર્થાત્ સર્વ કર્મોથી રહિત) ચૈતન્ય-
સ્વરૂપ આત્મામા આત્માથી જ (પોતાથી જ-) નિરંતર વર્તું છું.

ભાવાર્થ — નર્તમાન કાળમા કર્મનો ઉદય આવે તેના વિષે જ્ઞાની એમ
વિચારે છે કે—પૂર્વે જે કર્મ બાધ્ય હતું તેનું આ કાર્ય છે, મારું તો આ કાર્ય નથી
હું આનો કર્તા નથી, હું તો શુદ્ધચૈતન્યમાત્ર આત્મા છું તેની દર્શનજ્ઞાનરૂપ પ્રવૃત્તિ
છે તે દર્શનજ્ઞાનરૂપ પ્રવૃત્તિ વડે હું આ ઉદયમા આવેલા કર્મનો દેખનાર-ભણનાર
હું મારા સ્વરૂપમા જ હું વર્તું છું આવું અનુભવન કરવું તે જ નિશ્ચયચારિત્ર છે

આ રીતે આલોચનાકરૂપ સમાપ્ત થયો

(હવે ટીકામા પ્રત્યાખ્યાનકરૂપ અર્થાત્ પ્રત્યાખ્યાનનો નિર્ણય કહે છે —)

(પ્રત્યાખ્યાન કરનાર કહે છે કે—)

હું (ભવિષ્યમા કર્મ) કરીશ નહિ, કરાવીશ નહિ, અન્ય કરના હોય તેને
અનુમોદીશ નહિ, મનથી, " આ કાયાથી ૧

હું (ભવિષ્યમા કર્મ) કરીશ નહિ, કરાવીશ નહિ, અન્ય કરતો હોય તેને અનુભવીશ નહિ, મનથી તથા પચનથી ૨ હું કરીશ નહિ, કરાવીશ નહિ, અન્ય કરતો હોય તેને અનુભવીશ નહિ, મનથી તથા કાયાથી ૩ હું કરીશ નહિ, કરાવીશ નહિ, અન્ય કરતો હોય તેને અનુભવીશ નહિ, પચનથી તથા કાયાથી ૪

હું કરીશ નહિ, કરાવીશ નહિ, અન્ય કરતો હોય તેને અનુમોદીશ નહિ,
મનથી ૫. હું કરીશ નહિ, કરાવીશ નહિ, અન્ય કરતો હોય તેને અનુમોદીશ નહિ,
પથનથી ૬ હું કરીશ નહિ, કરાવીશ નહિ, અન્ય કરતો હોય તેને અનુમોદીશ નહિ,
હાથથી ૭

હું કરીશ નહિ, કંગાલીગ નહિ, મનથી, વચનથી તથા કાયાથી ૮ હું કરીશ નહિ, અન્ય કરતો હોય તેને અનુમોદીશ નહિ, મનથી, વચનથી તથા કાયાથી ૯ હું કરાવીશ નહિ, અન્ય કરતો હોય તેને અનુમોદીશ નહિ, મનથી, વચનથી તથા કાયાથી ૧૦

હુ કંરીશ નહિ, કરાવીશ નહિ, મનથી તથા વચનથી ૧૧ હુ કંરીશ નહિ, અન્ય કરતો હોય તેને અનુમોદીશ નહિ, મનથી તથા વચનથી ૧૨ હુ કરાવીશ નહિ, અન્ય કરતો હોય તેને અનુમોદીશ નહિ, મનથી તથા વચનથી ૧૩ હુ કંરીશ નહિ, કરાવીશ નહિ, મનથી તથા કાયાથી ૧૪ હું કંરીશ નહિ, અન્ય કરતો હોય તેને અનુમોદીશ નહિ, મનથી તથા કાયાથી ૧૫ હુ કરાવીશ નહિ, અન્ય કરતો હોય તેને અનુમોદીશ નહિ, મનથી તથા કાયાથી ૧૬ હું કંરીશ નહિ, કરાવીશ નહિ, વચનથી તથા કાયાથી ૧૭ હું કંરીશ નહિ, અન્ય કરતો હોય તેને અનુમોદીશ નહિ, વચનથી તથા કાયાથી ૧૮ હું કરાવીશ નહિ, અન્ય કરતો હોય તેને અનુમોદીશ નહિ, વચનથી તથા કાયાથી ૧૯

હું કરીશ નહિ, કરાવીશ નહિ, મનથી ૨૦ હું કરીશ નહિ, અન્ય કરતો હોય તેને અનુમોદીશ નહિ, મનથી ૨૧ હું કરાવીશ નહિ, અન્ય કરતો હોય તેને અનુમોદીશ નહિ, મનથી ૨૨ હું કરીશ નહિ, કરાવીશ નહિ, વચનથી ૨૩ હું કરીશ નહિ, અન્ય કરતો હોય તેને અનુમોદીશ નહિ, વચનથી ૨૪ હું કરાવીશ નહિ, અંય કરતો હોય તેને અનુમોદીશ નહિ, વચનથી ૨૫ હું કરીશ નહિ, કરાવીશ નહિ, કાપાથી ૨૬ હું કરીશ નહિ, અન્ય કરતો હોય તેને અનુમોદીશ નહિ, કાપાથી ૨૭ હું કરાવીશ નહિ, અન્ય કરતો હોય તેને અનુમોદીશ નહિ, કાપાથી ૨૮

હું કરીશ નહિ મનથી, વચનથી તથા કાયાથી ૨૬ હું નિરાશી નહિ
મનથી, વચનથી તથા કાયાથી ૩૦ હું અન્ય કરવો હોય તેને અયુષ્માદીશ નહિ

મનથી, વચનથી તથા કાયાથી ૩૧

હું કરીગ નહિ મનથી તથા વચનથી ૩૨ હું જગનીશ નહિ મનથી તથા વચનથી ૩૩ હું અન્ય કરતો હોય તેને અનુભોદીશ નહિ મનથી તથા વચનથી ૩૪ હું કરીગ નહિ મનથી તથા કાયાથી ૩૫ હું કગનીગ નહિ મનથી તથા કાયાથી ૩૬ હું અન્ય કરતો હોય તેને અનુભોદીશ નહિ મનથી તથા કાયાથી ૩૭ હું કરીગ નહિ વચનથી તથા કાયાથી ૩૮ હું જરાવીગ નહિ વચનથી તથા કાયાથી ૩૯ હું અન્ય કરતો હોય તેને અનુભોદીશ નહિ વચનથી તથા કાયાથી ૪૦

હું કરીગ નહિ મનથી ૪૧ હું કગનીગ નહિ મનથી ૪૨ હું અન્ય કરતો હોય તેને અનુભોદીશ નહિ મનથી ૪૩ હું કરીગ નહિ વચનથી ૪૪ હું જગનીગ નહિ વચનથી ૪૫ હું અન્ય કરતો હોય તેને અનુભોદીશ નહિ વચનથી ૪૬ હું કરીગ નહિ કાયાથી ૪૭ હું જગનીગ નહિ કાયાથી ૪૮ હું અન્ય કરતો હોય તેને અનુભોદીશ નહિ કાયાથી ૪૯ (આ ગીતે, પ્રતિક્રમણના જેવા જ પ્રત્યાખ્યાનમાં ૫૫ ૪૯ ભગ કદા)

હવે આ અર્થનું કળગરૂપ કાવ્ય રહે છે —

(આખી)

પ્રત્યાખ્યાય ભવિષ્યત્કર્મ સમસ્ત નિરસ્તસમોહઃ ।

આત્મનિ ચૈતન્યાત્મનિ નિષ્કર્મણિ નિત્યમાત્મના વર્તે ॥ ૨૨૮ ॥

અર્થ — (પ્રત્યાખ્યાન કરનાર જ્ઞાની રહે છે કે —) ભવિષ્યના મમસ્ત કર્મને પથખીને (-ત્યાગીને), જેનો મોહ નષ્ટ થયો છે એવો હું નિષ્કર્મ (અર્થાત્ સર્વ કર્મોથી રહિત) ચેતન્યસ્વરૂપ આત્મામાં આત્માની જ (-પોતાથી જ -) નિઃતર વર્તું ॥

ભાવાર્થ — નિશ્ચયચારિત્રમાં પ્રત્યાખ્યાનનું વિરામ એવું છે કે — સમસ્ત આગામી કર્મોથી રહિત, ચેતન્યની પ્રવૃત્તિરૂપ (પોતાના) શુદ્ધોપયોગમાં વર્તવું તે પ્રત્યાખ્યાન તેવી જ્ઞાની આગામી મમસ્ત કર્મોનું પ્રત્યાખ્યાન કરીને પોતાના ચેતન્ય-સ્વરૂપમાં વર્તે છે

અહીં તાત્પર્ય આ પ્રમાણે જાણવું — ચતુર્થચારિત્રમાં તે પ્રતિજ્ઞામાં જે દોષ લાગે તેનું પ્રતિક્રમણ, આલોચના તથા પ્રત્યાખ્યાન હોય છે અહીં નિશ્ચયચારિત્રનું પ્રમાણપણે કથન હોનાથી શુદ્ધોપયોગથી વિપરીત મર્વ કર્મો આત્માના દોષસ્વરૂપ છે તે મર્વ કર્મચેતનાસ્વરૂપ પશ્ચિમોત્તર — વળે જાળના કર્મોનું — પ્રતિક્રમણ, આલોચના તથા પ્રત્યાખ્યાન કરીને જ્ઞાની સર્વ કર્મચેતનાથી ભ્રુદા પોતાના શુદ્ધોપયોગરૂપ આત્માના જ્ઞાનચક્રાન નડે અને જે વિરામ વિરામ વડે નિઃપ્રમાદ જ્ઞાને પ્રાપ્ત

૫૬, શ્રેષ્ઠિ ચડી, કેનજીજ્ઞાન ઉપજનનાની સન્મુખ થાય છે આ, જ્ઞાનીનું કાર્ક છે

આ ગીતે પ્રત્યાખ્યાનકટપ સમાપ્ત થયો

હવે સકળ કર્મના સન્યાસની ભાનનાને નચાનના વિગેનું કથન પૂર્ણ કરતા,

કળારૂપ કા ન કહે છે —

(ઉપનિષદ)

સમસ્તમિત્યેવમપાસ્ય કર્મ

નૈરાલ્પિક શુદ્ધનવાસલી ।

વિગ્નીનમોહો રહિત વિગરૈ-

ચિન્માયમાત્માનમથાવલભે ॥ ૨૨૯ ॥

અર્થ — (શુદ્ધનયનું આનંદન કરનાર કહે છે કે—) પૂર્વોક્ત ગીતે ત્રણ કાળના સમસ્ત કર્મોને દૂર કરીને—ઝડીને, શુદ્ધનવાસલી (અર્થાત્ શુદ્ધનયને અનુસરનાર) અને ત્રિલીનમોહ (અર્થાત્ જેનું મિથ્યાત્વ નટ થયું છે) એવો હું હવે (સર્વ) વિકારોથી રહિત ચૈતન્યમાત્ર આત્માને અનલભ્ય છું

હવે સકળ કર્મકળના સન્યાસની ભાનનાને નચાવે છે —

(ત્યા પ્રથમ, તે કથનના સમુચ્ચય-અર્થનું કાવ્ય કહે છે —)

(આર્ચા)

વિગલતુ કર્મવિપતરુપલાનિ ધમ્મ શુક્તિમન્તરેણૈ ।

સચેતયેઽદમચલ ચૈતન્યાન્યાનમામાનમ્ ॥ ૨૩૦ ॥

અર્થ — (સમસ્ત કર્મકળની સન્યાસલ્લાનના કરનાર કહે છે કે—) કર્મરૂપી વિપવૃક્ષના દ્રવ્ય મારા ભોગવ્યા વિના જ ખરી ભાગ્યો, હું (મારા) ચૈત ધરનરૂપ આત્માને નિઃકળપળ મચેલું છું—અનુલભ્યું છું

ભાવાર્થ — જ્ઞાની કહે છે કે—જે કર્મ ઉદયમા આવે છે તેના કળને હું જ્ઞાના-દ્રશ્યને કેપું છું, તેનો ભોગ્યા થતો નથી, મારે મારા ભોગવ્યા વિના જ તે કર્મ ખરી ભાગ્યો, હું મારા ચૈત ધરનરૂપ આત્મામા લીન થયો થકો તેનો કળનાર-ભાગનાર જ હોઉં

અહીં એવું વિશેષ ભણ્યું કે—અવિગ્ત, કેશવિરત તથા પ્રમતસચત દશામા તો આનું જ્ઞાન-શ્રદ્ધાન જ પ્રમાણ છે, અને બચારે છતાં અપ્રમાણ દશાને પામીને શ્રેણી ચડે છે ત્યારે આ અનુલભ્ય સાક્ષાત્ હોય છે

(હવે દીપ્તિમા સકળ કર્મદળના મન્યાસની ભાવનાને નચાવે છે —)

હુ (જ્ઞાની હોવાથી) ભતિજ્ઞાનાવગ્ણીયકર્મના દળને નથી ભોગવતો, ચૈતન્ય-
સ્વરૂપ આત્માને ૪ મચેતુ છુ અર્થાત્ એનામપણે અતુલતુ છુ (અહીં 'ચેતુ'
એવે અતુલનતુ, વેદતુ, ભોગવતુ 'સ' ઉપસર્ગ લાગવાથી, 'સ ચેતતુ' એટલે
'એકામપણે અતુલનતુ' એવો અર્થ અહીં બરા પાડોમા મમજવો) ૧ હુ શ્રુતજ્ઞાના-
વગ્ણીયકર્મના કળને નથી ભોગવતો, ચૈતન્યસ્વરૂપ આત્માને જ સચેતુ છુ —અતુલતુ
છુ ૨ હુ અવધિજ્ઞાનાવગ્ણીયકર્મના કળને નથી ભોગવતો, ચૈતન્યસ્વરૂપ આત્માને જ
સચેતુ છુ ૩ હુ મન પર્યાયજ્ઞાનાવગ્ણીયકર્મના કળને નથી ભોગવતો, ચૈતન્યસ્વરૂપ
આત્માને ૪ મચેતુ છુ ૪ હુ કેવળજ્ઞાનાવગ્ણીયકર્મના કળને નથી ભોગવતો, ચૈતન્ય-
સ્વરૂપ આત્માને જ સચેતુ છુ ૫

હુ અશ્રુદ્ધિનાવગ્ણીય કર્મના કળને નથી ભોગવતો, ચૈતન્યસ્વરૂપ આત્માને
જ મચેતુ છુ ૬ હુ અઅશ્રુદ્ધિનાવગ્ણીયકર્મના, ચૈતન્ય ૭ હુ અવધિદર્શના-
વગ્ણીયકર્મના, ચૈતન્ય ૮ હુ કેવળદર્શનાવગ્ણીયકર્મના, ચૈતન્ય ૯ હુ નિદ્રા-
દર્શનાવગ્ણીયકર્મના, ચૈતન્ય ૧૦ હુ નિદ્રાનિદ્રાદર્શનાવગ્ણીયકર્મના, ચૈતન્ય ૧૧
હુ પ્રત્યક્ષદર્શનાવગ્ણીયકર્મના, ચૈતન્ય ૧૨ હુ પ્રત્યક્ષાપ્રત્યક્ષદર્શનાવગ્ણીય-
કર્મના, ચૈતન્ય ૧૩ હુ રત્યાનશુદ્ધિદર્શનાવગ્ણીયકર્મના, ચૈતન્ય ૧૪

હુ શાતાવેદનીયકર્મના કળને નથી ભોગવતો, ચૈતન્યસ્વરૂપ આત્માને જ
સચેતુ છુ ૧૫ હુ અશાતાવેદનીયકર્મના, ચૈતન્ય ૧૬

હુ સમ્યક્ત્વભોહનીયકર્મના કળને નથી ભોગવતો, ચૈતન્યસ્વરૂપ આત્માને
જ સચેતુ છુ ૧૭ હુ મિથ્યાત્વભોહનીયકર્મના, ચૈતન્ય ૧૮ હુ સમ્યક્ત્વમિથ્યા-
ત્વભોહનીયકર્મના, ચૈતન્ય ૧૯ હુ અનતાનુષ્ટિતક્રોધક્રોધાવેદનીયભોહનીયકર્મના,
ચૈતન્ય ૨૦ હુ અપ્રત્યાખ્યાનાવગ્ણીયક્રોધક્રોધાવેદનીયભોહનીયકર્મના, ચૈતન્ય ૨૧
હુ પ્રત્યાખ્યાનાવગ્ણીયક્રોધક્રોધાવેદનીયભોહનીયકર્મના, ચૈતન્ય ૨૨ હુ સજ્વલન-
રોમ્પાયવેદનીયભોહનીયકર્મના, ચૈતન્ય ૨૩ હુ અનતાનુષ્ટિતમાનક્રોધાવેદનીયભોહ-
નીયકર્મના, ચૈતન્ય ૨૪ હુ અપ્રત્યાખ્યાનાવગ્ણીયમાનક્રોધાવેદનીયભોહનીયકર્મના,
ચૈતન્ય ૨૫ હુ પ્રત્યાખ્યાનાવગ્ણીયમાનક્રોધાવેદનીયભોહનીયકર્મના, ચૈતન્ય ૨૬
હુ સજ્વલનમાનક્રોધાવેદનીયભોહનીયકર્મના, ચૈતન્ય ૨૭ હુ અનતાનુષ્ટિતમાયા-
ક્રોધાવેદનીયભોહનીયકર્મના, ચૈતન્ય ૨૮ હુ અપ્રત્યાખ્યાનાવગ્ણીયમાયાક્રોધાવેદ-
નીયભોહનીયકર્મના, ચૈતન્ય ૨૯ હુ પ્રત્યાખ્યાનાવગ્ણીયમાયાક્રોધાવેદનીયભોહ-
નીયકર્મના, ચૈતન્ય ૩૦ હુ સજ્વલનમાયાક્રોધાવેદનીયભોહનીયકર્મના, ચૈતન્ય ૩૧

હુ અનતાનુમતિનોમનાયરેનીયમોહનીયકર્મનાં, ચેતન્યં ૩૨ હુ અપ્રત્યા
 ખ્યાતાનનીયલોભપાપવેદનીયમોહનીયકર્મનાં, ચેતન્યં ૩૩ હુ પ્રત્યાખ્યાનાવર
 પીયલોભકપાપવેદનીયમોહનીયકર્મનાં, ચેતન્યં ૩૪ હુ મનસલિનલોભકપાપવેદનીય
 મોહનીયકર્મનાં, ચેતન્યં ૩૫ હુ હાર્યનોકપાપવેદનીયમોહનીયકર્મનાં, ચેતન્યં ૩૬
 હુ રતિનોમનાયરેનીયમોહનીયકર્મનાં, ચેતન્યં ૩૭ હુ અતિનોકપાપવેદનીય
 મોહનીયકર્મનાં, ચેતન્યં ૩૮ હુ ગોકનોકપાપવેદનીયમોહનીયકર્મનાં, ચેતન્યં ૩૯
 હુ ભયનોકપાપવેદનીયમોહનીયકર્મનાં, ચેતન્યં ૪૦ હુ ભુગુપ્સાનોકપાપવેદનીય
 મોહનીયકર્મનાં, ચેતન્યં ૪૧ હુ સ્ત્રીવેદનોકપાપવેદનીયમોહનીયકર્મનાં, ચેતન્યં ૪૨
 હુ પુરુષવેદનોકપાપવેદનીયમોહનીયકર્મનાં, ચેતન્યં ૪૩ હુ નપુસકવેદનોકપાપવે
 નીયમોહનીયકર્મનાં, ચેતન્યં ૪૪

હુ નરકઆયુકર્મનાં રૂળને નથી ભોગવતો, ચેતન્યં ૪૫ આત્માને જ જાણે
 હુ ૪૫ હુ તિર્યચઆયુકર્મનાં, ચેતન્યં ૪૬ હુ મનુષ્યઆયુકર્મનાં, ચેતન્યં ૪૭
 હુ દેવઆયુકર્મનાં, ચેતન્યં ૪૮

હુ નરકગતિનામકર્મનાં રૂળને નથી ભોગવતો, ચેતન્યં ૪૯ આત્માને જ
 જાણે હુ ૪૯ હુ તિર્યચગતિનામકર્મનાં, ચેતન્યં ૫૦ હુ મનુષ્યગતિનામકર્મનાં,
 ચેતન્યં ૫૧ હુ દેવગતિનામકર્મનાં, ચેતન્યં ૫૨ હુ એકેદ્રિયગતિનામકર્મનાં,
 ચેતન્યં ૫૩ હુ દ્વીદ્રિયગતિનામકર્મનાં, ચેતન્યં ૫૪ હુ ત્રીદ્રિયગતિનામકર્મનાં,
 ચેતન્યં ૫૫ હુ ચતુર્દ્રિયગતિનામકર્મનાં, ચેતન્યં ૫૬ હુ પચેદ્રિયગતિનામ
 કર્મનાં, ચેતન્યં ૫૭ હુ ઔદારિકશરીરનામકર્મનાં, ચેતન્યં ૫૮ હુ વૈદિક
 શરીરનામકર્મનાં, ચેતન્યં ૫૯ હુ આહારકશરીરનામકર્મનાં, ચેતન્યં ૬૦ હુ
 તેજસશરીરનામકર્મનાં, ચેતન્યં ૬૧ હુ કાર્મણશરીરનામકર્મનાં, ચેતન્યં ૬૨
 હુ ઔદારિકશરીરનામકર્મનાં, ચેતન્યં ૬૩ હુ વૈદિકશરીરનામકર્મનાં, ચેતન્યં ૬૪
 હુ આહારશરીરનામકર્મનાં, ચેતન્યં ૬૫ હુ ઔદારિકશરીરનામકર્મનાં, ચેતન્યં ૬૬
 હુ વૈદિકશરીરનામકર્મનાં, ચેતન્યં ૬૭ હુ આહારશરીરનામકર્મનાં, ચેતન્યં ૬૮
 હુ તેજસશરીરનામકર્મનાં, ચેતન્યં ૬૯ હુ કાર્મણશરીરનામકર્મનાં, ચેતન્યં ૭૦
 હુ ઔદારિકશરીરનામકર્મનાં, ચેતન્યં ૭૧ હુ વૈદિકશરીરનામકર્મનાં, ચેતન્યં ૭૨
 હુ આહારશરીરનામકર્મનાં, ચેતન્યં ૭૩ હુ તેજસશરીરનામકર્મનાં, ચેતન્યં ૭૪
 હુ કાર્મણશરીરનામકર્મનાં, ચેતન્યં ૭૫ હુ મનુષ્યનામકર્મનાં, ચેતન્યં ૭૬
 હુ ન્યયોરનામકર્મનાં, ચેતન્યં ૭૭ હુ સ્વામિનામકર્મનાં, ચેતન્યં ૭૮ હુ કુળકર્મ

સંસ્થાનનામકર્મનાં, ચૈતન્યં ૭૮ હું વામનમસ્થાનનામકર્મનાં, ચૈતન્યં ૮૦
હું હુડકસંસ્થાનનામકર્મનાં, ચૈતન્યં ૮૧ હું વજ્રાલનારાયમહાનનામકર્મનાં,
ચૈતન્યં ૮૨ હું વજ્રનાગચસહનનામકર્મનાં, ચૈતન્યં ૮૩ હું નારાયસહનના
નામકર્મનાં, ચૈતન્યં ૮૪ હું અર્ધનારાયમહાનનામકર્મનાં, ચૈતન્યં ૮૫ હું
કીર્તિનામહાનનામકર્મનાં, ચૈતન્યં ૮૬ હું અસપ્રાપ્તાસુપાટિકામહાનનામકર્મનાં,
ચૈતન્યં ૮૭ હું સિન્ધુસ્પર્શનામકર્મનાં, ચૈતન્યં ૮૮ હું રક્ષસ્પર્શનામકર્મનાં,
ચૈતન્યં ૮૯ હું શીતસ્પર્શનામકર્મનાં, ચૈતન્યં ૯૦ હું ઉષ્ણસ્પર્શનામકર્મનાં,
ચૈતન્યં ૯૧ હું ગુરુસ્પર્શનામકર્મનાં, ચૈતન્યં ૯૨ હું લઘુસ્પર્શનામકર્મનાં,
ચૈતન્યં ૯૩ હું મૃદુસ્પર્શનામકર્મનાં, ચૈતન્યં ૯૪ હું કર્કશસ્પર્શનામકર્મનાં,
ચૈતન્યં ૯૫ હું મધુરસનામકર્મનાં, ચૈતન્યં ૯૬ હું આમ્લસનામકર્મનાં,
ચૈતન્યં ૯૭ હું તિક્ટરસનામકર્મનાં, ચૈતન્યં ૯૮ હું કટુરસનામકર્મનાં,
ચૈતન્યં ૯૯ હું કપાયરસનામકર્મનાં, ચૈતન્યં ૧૦૦ હું મુગલિગંધનામકર્મનાં,
ચૈતન્યં ૧૦૧ હું અમ્બુરસિગંધનામકર્મનાં, ચૈતન્યં ૧૦૨ હું શુકલચર્ણનામકર્મનાં,
ચૈતન્યં ૧૦૩ હું રક્તચર્ણનામકર્મનાં, ચૈતન્યં ૧૦૪ હું પીત્તચર્ણનામકર્મનાં,
ચૈતન્યં ૧૦૫ હું હરિતચર્ણનામકર્મનાં, ચૈતન્યં ૧૦૬ હું કૃષ્ણચર્ણનામકર્મનાં,
ચૈતન્યં ૧૦૭ હું નરકગત્યાનુપૂર્ણનામકર્મનાં, ચૈતન્યં ૧૦૮ હું તિર્યચગત્યાનુપૂર્ણનામ-
કર્મનાં, ચૈતન્યં ૧૦૯ હું મનુષ્યગત્યાનુપૂર્ણનામકર્મનાં, ચૈતન્યં ૧૧૦ હું દેવગત્યાનુ-
પૂર્ણનામકર્મનાં, ચૈતન્યં ૧૧૧ હું નિર્મલનામકર્મનાં, ચૈતન્યં ૧૧૨ હું અગુર-
લનામકર્મનાં, ચૈતન્યં ૧૧૩ હું ઉપધાતનામકર્મનાં, ચૈતન્યં ૧૧૪ હું પરધાત-
નામકર્મનાં, ચૈતન્યં ૧૧૫ હું આતપનામકર્મનાં, ચૈતન્યં ૧૧૬ હું ઉધોતનામ-
કર્મનાં, ચૈતન્યં ૧૧૭ હું ઉચ્છ્વાસનામકર્મનાં, ચૈતન્યં ૧૧૮ હું પ્રશન્તવિહા-
યોગતિનામકર્મનાં, ચૈતન્યં ૧૧૯ હું અપ્રગસ્તનિહયોગતિનામકર્મનાં, ચૈતન્યં
૧૨૦ હું માતારણગરીગનામકર્મનાં, ચૈતન્યં ૧૨૧ હું પ્રત્યેગગીગનામકર્મનાં,
ચૈતન્યં ૧૨૨ હું સ્થાવરનામકર્મનાં, ચૈતન્યં ૧૨૩ હું વસનામકર્મનાં, ચૈતન્યં
૧૨૪ હું મુલગનામકર્મનાં, ચૈતન્યં ૧૨૫ હું દુર્લભનામકર્મનાં, ચૈતન્યં ૧૨૬
હું મુસ્વરનામકર્મનાં, ચૈતન્યં ૧૨૭ હું દુસ્વરનામકર્મનાં, ચૈતન્યં ૧૨૮ હું
ગુલનામકર્મનાં, ચૈતન્યં ૧૨૯ હું અગુલનામકર્મનાં, ચૈતન્યં ૧૩૦ હું સૂક્ષ્મ-
શરીરનામકર્મનાં, ચૈતન્યં ૧૩૧ હું આદરગીગનામકર્મનાં, ચૈતન્યં ૧૩૨ હું
પર્યાપ્તનામકર્મનાં, ચૈતન્યં ૧૩૩ હું અપર્યાપ્તનામકર્મનાં, ચૈતન્યં ૧૩૪ હું
સ્વિરનામકર્મનાં, ચૈતન્યં ૧૩૫ હું અગ્નિચનામકર્મનાં, ચૈતન્યં ૧૩૬ હું આદિય-
નામકર્મનાં, ચૈતન્યં ૧૩૭ હું અનાદિયનામકર્મનાં, ચૈતન્યં ૧૩૮ હું યશકીર્તિ-
નામકર્મનાં, ચૈતન્યં ૧૩૯ હું અયશકીર્તિનામકર્મનાં, ચૈતન્યં ૧૪૦ હું

ચેતનાને નચાવતા થકા જ્ઞાની જનો સત્કાળ આનંદરૂપ રહેા'—એવા ઉપદેશાદ કાન્ય હવે કહે છે —

(સ ધરા)

અયન ભાવયિત્વા વિરતિમવિરત વર્મણસ્તત્કલ્પાચ
મસ્પૃષ્ઠ નાટયિત્વા મલયનમશ્વિલાજ્ઞાનસચેતનાયાઃ ।
પૂર્ણ કૃત્વા સ્વભાવ સ્વરસપરિગત જ્ઞાનસચેતના સ્વા
માત્ર નાટયતઃ પ્રજામરસમિતઃ સર્વકાલ પિન્નતુ ॥ ૨૩૩ ॥

અર્થ —જ્ઞાની જનો, અવિરતપત્તે કર્મથી અને કર્મના ફળથી વિરતિને અત્યંત ભાવીને (અર્થાત્ કર્મ અને કર્મફળ પ્રત્યે અત્યંત વિરક્તભાવને નિરતર ભાવીને), (એ રીતે) સમસ્ત અજ્ઞાનચેતનાના નાશને સ્પષ્ટપણે નચાવીને, નિજરસથી પ્રાપ્ત પોતાના સ્વભાવને પૂર્ણ કરીને, પોતાની જ્ઞાનચેતનાને આનંદપૂર્વક નચાવતા થકા હવેથી સદાકાળ પ્રજામરસને પીએ (અર્થાત્ કર્મના અભાવરૂપ આત્મિક રસને—અમૃતરસને—અત્યારથી ખાડીને અનંત કાળ પર્યંત પીએ. આમ જ્ઞાનીજનોને પ્રેરણા છે)

ભાવાર્થ —પહેલા તે ત્રણ કાળ સભ્ય થી કર્મના કર્તાપ્રાપ્ત કર્મચેતનાના ત્યાગની ભાવના (૪૮ ભગવૃત્ત) કરાવી પછી ૧૪૮ કર્મપ્રકૃતિના ઉચ્ચરૂપ કર્મફળના ત્યાગની ભાવના કરાવી એ રીતે અજ્ઞાનચેતનાનો પ્રવચ કરાવીને જ્ઞાનચેતનાના પ્રવર્તવાનો ઉપદેશ કર્યો છે એ જ્ઞાનચેતના મદા આનંદરૂપ—પોતાના સ્વભાવના અનુભવરૂપ—છે તેને જ્ઞાનીજનો સદા ભોગવે—એમ શ્રીગુરુએના ઉપદેશ છે

આ સર્વત્રિશુદ્ધજ્ઞાન આધિપતિ છે, તેથી જ્ઞાનને કર્તાભિક્તાપણાથી વિજિત બતાવ્યું, હવેની ગાથાઓમાં અન્ય દ્રવ્યો અને અન્ય દ્રવ્યોના ભાવોથી જ્ઞાનને વિજિત બતાવે તે ગાથાઓની સૂચનારૂપ કાન્ય પ્રથમ કહે ॥ —

(વ શ્લોક)

ઇત પદાર્થમયનાવગુઠનાદ્-
વિના કૃતેરેન્મનાકુન્ન જ્વલત્ ।
સમસ્તવસ્તુવ્યતિરેન્નિશ્વરપદ્-
વિવેચિત જ્ઞાનમિદાવતિષ્ઠતે ॥ ૨૩૪ ॥

કાલો નાળ ન હવડ જહા કાલો ન યાળ કિચિ ।
 તહા અળળ નાળ અળળ કાલ જિના વિતિ ॥ ૪૦૦ ॥
 આયાસ પિ ન નાળં જહાયાસ ન યાળ કિચિ ।
 તહાયાસં અળળ અળળ નાળ જિના વિતિ ॥ ૪૦૧ ॥
 નજ્જવનાળ નાળ અજ્જવસાળ અચેદળ જહા ।
 તહા અળળ નાળ અજ્જવસાળ તહા અળળ ॥ ૪૦૨ ॥
 જહા જાળડ નિચ તહા જીવો દુ જાળઓ નાળી ।
 નાળ ચ જાળયાદો અવ્વદિરિત્ત મુણેયવ્વ ॥ ૪૦૩ ॥
 નાળ સમ્માદિટ્ઠ દુ સજમ સુત્તમગપુવ્વગય ।
 ધમ્માધમ્મ ચ તહા પવ્વજ્જ અમ્મુવતિ વુહા ॥ ૪૦૪ ॥

જાન્ય નાન ન ભવતિ યસ્માન્નજ્ઞાન ન જાનાતિ કિચિત્ ।
 તસ્માદન્યજ્ઞાનમન્યચ્છાસ જિના વિદતિ ॥ ૩૯૦ ॥
 જન્દો જ્ઞાન ન ભવતિ યસ્માન્નજ્ઞાનો ન જાનાતિ કિચિત્ ।
 તસ્માદન્યજ્ઞાનમન્ય જન્દ જિના વિદતિ ॥ ૩૯૧ ॥

૨' કાળ તે નથી જ્ઞાન, બેથી કાળ કંઈ જાણે નહિ,
 તે કારણે છે જ્ઞાન જુદું, કાળ જુદો—જિન કહે, ૪૦૦.
 આકાશ તે નથી જ્ઞાન, એ આકાશ કંઈ જાણે નહિ,
 તે કારણે આકાશ જુદું, જ્ઞાન જુદું—જિન કહે; ૪૦૧.
 નહિ જ્ઞાન અધ્યવસાન છે, બેથી અચેતન તેહ છે,
 તે કારણે છે જ્ઞાન જુદું, જુદું અધ્યવમાન છે. ૪૦૨.
 ૩' મર્વદા જાણે જ તેથી જીવ જાયક જાની છે,
 ને જ્ઞાન છે જાયકથી અવ્યતિગિહ્ત એમ જાતવ્ય છે ૪૦૩.
 મમ્યક્ત્વ, ને સયમ, તથા પૂર્વાગગત સૂત્રો, અને
 ધર્માધમ્મ, દીક્ષા વળી, બુદ્ધ પુરુષ માને જ્ઞાનને ૪૦૪.

મધો ણાળ ણ હવડ જહ્યા મધો ણ યાળા કિંચિ ।
 તહ્યા અળ્ળા ણાળ અળ્ળા મધ જિળા વિતિ ॥ ૩૧૪ ॥
 ણ રમો દુ હવડ ણાળ જહ્યા દુ રમો ણ યાળા કિંચિ ।
 તહ્યા અળ્ળા ણાળ રમ ય અળ્ળા જિળા વિતિ ॥ ૩૧૫ ॥
 ફામો ણ હવડ ણાળ જહ્યા ફામો ણ યાળા કિંચિ ।
 તહ્યા અળ્ળા ણાળ અળ્ળા ફાસ જિળા વિતિ ॥ ૩૧૬ ॥
 રુમ્મ ણાળ ણ હવડ જહ્યા રુમ્મ ણ યાળા કિંચિ ।
 તહ્યા અળ્ળા ણાળ અળ્ળા રુમ્મ જિળા વિતિ ॥ ૩૧૭ ॥
 ધમ્મો ણાળ ણ હવડ જહ્યા ધમ્મો ણ યાળા કિંચિ ।
 તહ્યા અળ્ળા ણાળ અળ્ળા ધમ્મ જિળા વિતિ ॥ ૩૧૮ ॥
 ણાળમધમ્મો ણ હવડ જહ્યાધમ્મો ણ યાળા કિંચિ ।
 તહ્યા અળ્ળા ણાળ અળ્ળામધમ્મ જિળા વિતિ ॥ ૩૧૯ ॥

૩૧ મધ તે નથી જ્ઞાન, જેથી મધ કંઈ જાણે નહિ,
 તે કાળે છે જ્ઞાન બુદ્ધ, મધ બુદ્ધી—જિન કહે, ૩૧૪
 ૩૨ 'રમ' નથી કંઈ જ્ઞાન, જેથી 'રમ' કંઈ જાણે નહિ,
 તે કાળે છે જ્ઞાન બુદ્ધ, 'રમ' બુદ્ધી—જિનવર કહે, ૩૧૫
 ૩૩ 'ફામ' તે નથી જ્ઞાન, જેથી 'ફામ' કંઈ જાણે નહિ,
 તે કાળે છે જ્ઞાન બુદ્ધ, 'ફામ' બુદ્ધી—જિન કહે, ૩૧૬
 ૩૪ 'રુમ્મ' તે નથી જ્ઞાન, જેથી 'રુમ્મ' કંઈ જાણે નહિ,
 તે કાળે છે જ્ઞાન બુદ્ધ, 'રુમ્મ' બુદ્ધી—જિન કહે, ૩૧૭
 ૩૫ 'ધમ્મ' તે નથી જ્ઞાન, જેથી 'ધમ્મ' કંઈ જાણે નહિ,
 તે કાળે છે જ્ઞાન બુદ્ધ, 'ધમ્મ' બુદ્ધી—જિન કહે, ૩૧૮
 ૩૬ 'ધમ્મ' તે નથી જ્ઞાન, જેથી 'ધમ્મ' કંઈ જાણે નહિ,
 તે કાળે છે જ્ઞાન બુદ્ધ, 'ધમ્મ' બુદ્ધી—જિન કહે, ૩૧૯

કાલો ણાણ ન હવડ જહ્યા કાલો ન યાણે કિચિ ।
 તહ્યા અણ્ણ ણાણ અણ્ણ કાલ જિણા વિત્તિ ॥ ૪૦૦ ॥
 આયાસ પિ ન ણાણં જહ્યાયાસ ન યાણે કિચિ ।
 તહ્યાયાસ અણ્ણ અણ્ણ ણાણ જિણા વિત્તિ ॥ ૪૦૧ ॥
 ણજ્ઞવન્નાણ ણાણ અજ્ઞવસાણ અચેદણ જહ્યા ।
 તહ્યા અણ્ણ ણાણ અજ્ઞવસાણ તહા અણ્ણ ॥ ૪૦૨ ॥
 જહ્યા જાણહં ણિચ્ચ તહ્યા જીવો દુ જાણઓ ણાણી ।
 ણાણ ચ જાણયાદો અવ્વદિરિત્ત મુણેયવ્વ ॥ ૪૦૩ ॥
 ણાણ સમ્માદિટ્ઠ દુ સજમ સુત્તમગપુવ્વગય ।
 ધમ્માધમ્મ ચ તહા પવ્વજ અવ્ભુવત્તિ બુહા ॥ ૪૦૪ ॥

જાગ્ય તાન ન ભરતિ યસ્માન્નગ્રાહ્ય ન જાનાતિ કિચિત્ ।
 તસ્માદન્યજ્ઞાનમન્યન્નગ્રાહ્ય જિના વિદતિ ॥ ૩૯૦ ॥
 ગચ્છે જ્ઞાન ન ભરતિ યસ્માન્નગ્રાહ્યો ન જાનાતિ કિચિત્ ।
 તસ્માદન્યજ્ઞાનમન્ય શબ્દઃ જિના વિદતિ ॥ ૩૯૧ ॥

૨૦! કાણ તે નથી જ્ઞાન, જેથી કાણ કંઈ લાગે નહિ,
 તે કાણે છે જ્ઞાન જુદું, કાણ જુદો—જિન કહે, ૪૦૦.
 આકાશ તે નથી જ્ઞાન, એ આકાશ કંઈ લાગે નહિ,
 તે કાણે આકાશ જુદું, જ્ઞાન જુદું—જિન કહે, ૪૦૧.
 નહિ જ્ઞાન અધ્યવમાન છે, જેથી અચેતન તેહ છે,
 તે કાણે છે જ્ઞાન જુદું, જુદું અધ્યવમાન છે ૪૦૨.
 ૨૧! મર્વદા લાગે જ તેથી જીવ જાયક જાની છે,
 ને જ્ઞાન છે જાયકથી અવ્યતિગ્રિહિત એમ જાતવ્ય છે. ૪૦૩.
 મમ્યત્વ, ને મયમ, તથા પૂર્વાગમત સૂત્રો, અને
 ધર્માપ્તમ, દીક્ષા વળી, બુદ્ધ પુરુષ માને જ્ઞાનને ૪૦૪.

रूप ज्ञान न भवति यस्माद्रूप न जानाति किञ्चित् ।
 तस्मादन्यज्ज्ञानमन्यद्रूप जिना विदति ॥ ३९२ ॥
 रणे ज्ञान न भवति यस्माद्वर्णो न जानाति किञ्चित् ।
 तस्मादन्यज्ज्ञानमन्य वर्ण जिना विदति ॥ ३९३ ॥
 गधो ज्ञान न भवति यस्माद्गधो न जानाति किञ्चित् ।
 तस्मादन्यज्ज्ञानमन्य गध जिना विदति ॥ ३९४ ॥
 न रसस्तु भवति ज्ञान यस्मात्तु रसो न जानाति किञ्चित् ।
 तस्मादन्यज्ज्ञान रस चान्य जिना विदति ॥ ३९५ ॥
 स्पर्शो न भवति ज्ञान यस्मात्स्पर्शो न जानाति किञ्चित् ।
 तस्मादन्यज्ज्ञानमन्य स्पर्श जिना विदति ॥ ३९६ ॥
 धर्म ज्ञान न भवति यस्मात्धर्म न जानाति किञ्चित् ।
 तस्मादन्यज्ज्ञानमन्यधर्म जिना विदति ॥ ३९७ ॥
 धर्मो ज्ञान न भवति यस्माद्धर्मो न जानाति किञ्चित् ।
 तस्मादन्यज्ज्ञानमन्य धर्म जिना विदति ॥ ३९८ ॥
 ज्ञानमधर्मो न भवति यस्मादधर्मो न जानाति किञ्चित् ।
 तस्मादन्यज्ज्ञानमन्यधर्म जिना विदति ॥ ३९९ ॥
 कालो ज्ञान न भवति यस्मात्कालो न जानाति किञ्चित् ।
 तस्मादन्यज्ज्ञानमन्य काल जिना विदति ॥ ४०० ॥
 आकाशमपि न ज्ञान यस्मादाकाश न जानाति किञ्चित् ।
 तस्मादाकाशमन्यदन्यज्ज्ञान जिना विदति ॥ ४०१ ॥
 ना यवसान ज्ञानमन्यवसानमचेतन यस्मात् ।
 तस्मादन्यज्ज्ञानमन्यवसान तथान्यत् ॥ ४०२ ॥
 यस्माज्जानाति नित्य तस्माज्जीरस्तु ज्ञानो ज्ञानी ।
 ज्ञान च नायमादव्यतिरिक्त शतव्यम् ॥ ४०३ ॥
 ज्ञान सम्यग्दृष्टिं तु सयम मृतमगपूर्वगतम् ।
 धर्मधर्म च तथा मत्रयापभ्युपयान्ति बुधा ॥ ४०४ ॥

અન્વયાર્થઃ—[શાસ્ત્ર] શાસ્ત્ર [જ્ઞાન ન ભવતિ] જ્ઞાન નથી [યસ્માત્] જ્ઞાન કે [શાસ્ત્ર કિંચિત્ ન જાનાતિ] શાસ્ત્ર કાંઈ બાબતુ નથી (—જડ છે), [તસ્માત્] માટે [જ્ઞાન અન્યત્] જ્ઞાન અન્ય છે, [શાસ્ત્ર અન્યત્] શાસ્ત્ર અન્ય છે—[જિના વિદતિ] એમ જિનદેવો બાણે છે—કહે છે [શબ્દ જ્ઞાન ન ભવતિ] શબ્દ જ્ઞાન નથી [યસ્માત્] જ્ઞાન કે [શબ્દ કિંચિત્ ન જાનાતિ] શબ્દ કાંઈ બાબતો નથી, [તસ્માત્] માટે [જ્ઞાન અન્યત્] જ્ઞાન અન્ય છે, [શબ્દ અન્ય] શબ્દ અન્ય છે—[જિના વિદતિ] એમ જિનદેવો બાણે છે—કહે છે [રૂપ જ્ઞાન ન ભવતિ] રૂપ જ્ઞાન નથી [યસ્માત્] જ્ઞાન કે [રૂપ કિંચિત્ ન જાનાતિ] રૂપ કાંઈ બાબતુ નથી, [તસ્માત્] માટે [જ્ઞાન અન્યત્] જ્ઞાન અન્ય છે, [રૂપ અન્યત્] રૂપ અન્ય છે—[જિના વિદતિ] એમ જિનદેવો કહે છે [વર્ણ જ્ઞાન ન ભવતિ] વર્ણ જ્ઞાન નથી [યસ્માત્] જ્ઞાન કે [વર્ણ કિંચિત્ ન જાનાતિ] વર્ણ કાંઈ બાબતો નથી, [તસ્માત્] માટે [જ્ઞાન અન્યત્] જ્ઞાન અન્ય છે, [વર્ણ અન્ય] વર્ણ અન્ય છે—[જિના વિદતિ] એમ જિનદેવો કહે છે [ગદ્ય જ્ઞાન ન ભવતિ] ગદ્ય જ્ઞાન નથી [યસ્માત્] જ્ઞાન કે [ગદ્ય કિંચિત્ ન જાનાતિ] ગદ્ય કાંઈ બાબતી નથી, [તસ્માત્] માટે [જ્ઞાન અન્યત્] જ્ઞાન અન્ય છે, [ગદ્ય અન્ય] ગદ્ય અન્ય છે—[જિના વિદતિ] એમ જિનદેવો કહે છે [રસ જ્ઞાન ન ભવતિ] રસ જ્ઞાન નથી [યસ્માત્] જ્ઞાન કે [રસ કિંચિત્ ન જાનાતિ] રસ કાંઈ બાબતો નથી, [તસ્માત્] માટે [જ્ઞાન અન્યત્] જ્ઞાન અન્ય છે [રસ ચ અન્ય] અને રસ અન્ય છે—[જિના વિદતિ] એમ જિનદેવો કહે છે [સ્પર્શ જ્ઞાન ન ભવતિ] સ્પર્શ જ્ઞાન નથી [યસ્માત્] જ્ઞાન કે [સ્પર્શ કિંચિત્ ન જાનાતિ] સ્પર્શ કાંઈ બાબતો નથી, [તસ્માત્] માટે [જ્ઞાન અન્યત્] જ્ઞાન અન્ય છે, [સ્પર્શ અન્ય] સ્પર્શ અન્ય છે—[જિના વિદતિ] એમ જિનદેવો કહે છે [કર્મ જ્ઞાન ન ભવતિ] કર્મ જ્ઞાન નથી [યસ્માત્] જ્ઞાન કે [કર્મ કિંચિત્ ન જાનાતિ] કર્મ કાંઈ બાબતુ નથી, [તસ્માત્] માટે [જ્ઞાન અન્યત્] જ્ઞાન અન્ય છે, [કર્મ અન્યત્] કર્મ અન્ય છે—[જિના વિદતિ] એમ જિનદેવો કહે છે [ધર્મ જ્ઞાન ન ભવતિ] ધર્મ (અર્થાત્ ધર્માસ્તિકાય) જ્ઞાન નથી [યસ્માત્] જ્ઞાન કે [ધર્મ કિંચિત્ ન જાનાતિ] ધર્મ કાંઈ બાબતો નથી, [તસ્માત્] માટે [જ્ઞાન અન્યત્] જ્ઞાન અન્ય છે, [ધર્મ અન્ય] ધર્મ અન્ય છે—[જિના વિદતિ] એમ જિનદેવો કહે છે [અધર્મ જ્ઞાન ન ભવતિ] અધર્મ (અર્થાત્ અધર્માસ્તિકાય) જ્ઞાન નથી [યસ્માત્] જ્ઞાન કે [અધર્મ કિંચિત્ ન જાનાતિ] અધર્મ કાંઈ બાબતો નથી, [તસ્માત્] માટે [જ્ઞાન અન્યત્] જ્ઞાન અન્ય છે, [અધર્મ અન્ય] અધર્મ અન્ય છે—[જિના વિદતિ] એમ જિનદેવો કહે છે [કાલ જ્ઞાન ન ભવતિ] કાળ જ્ઞાન નથી [યસ્માત્] જ્ઞાન કે [કાલ કિંચિત્ ન જાનાતિ] કાળ કાંઈ બાબતો નથી, [તસ્માત્] માટે [જ્ઞાન અન્યત્] જ્ઞાન અન્ય છે,

[જ્ઞાન અન્ય] કાળ અન્ય છે—[જિજ્ઞાસુ વિદતિ] એમ જિજ્ઞાસુ કહે છે [આકાશ
અપિ જ્ઞાન ન] આમત્ર પા પા જ્ઞાન નથી [યસ્માત્] કારણ કે [આકાશ પિચિત્ ન
જાનાતિ] આકાશ કાંઈ જાણતું નથી, [તસ્માત્] માટે [જ્ઞાન અન્યત્] જ્ઞાન અન્ય
છે, [આકાશ અન્યત્] આકાશ અન્ય છે—[જિજ્ઞાસુ વિદતિ] એમ જિજ્ઞાસુ કહે છે
[અધ્યવસાન જ્ઞાન ન] અધ્યવસાન જ્ઞાન નથી [યસ્માત્] કારણ કે [અધ્યવસાન
અચેતન] અધ્યવસાન અચેતન છે, [તસ્માત્] માટે [જ્ઞાન અન્યત્] જ્ઞાન અન્ય
[તથા અધ્યવસાન અન્યત્] તથા અધ્યવસાન અન્ય છે (—એમ જિજ્ઞાસુ કહે છે)

[યસ્માત્] કારણ કે [નિત્ય જાનાતિ] (૯૪) નિરતર જાણે છે [તસ્માત્]
માટે [જ્ઞાયક જીવ તુ] જ્ઞાયક એવો ૯૪ [જ્ઞાતી] જ્ઞાતી (—જ્ઞાનવાળો, જ્ઞાનસ્વરૂપ)
છે, [જ્ઞાન ચ] અને જ્ઞાન [જ્ઞાયકાત્ અચિત્તિ] જ્ઞાયકથી અચિત્તિરિત છે (—
અભિન્ન છે, જુદું નથી) [જ્ઞાત-ય] એમ જાણવું

[સુષ્મા] છુટ પુરુષો (અર્થાત્ જ્ઞાતી જનો) [જ્ઞાન] જ્ઞાનને જ [સમ્યક્દષ્ટિ
તુ] સમ્યક્દષ્ટિ, [સચમ] (જ્ઞાનને જ) સચમ, [અગપૂર્વગત સૂચ] અગપૂર્વગત
સૂચ, [ધર્માધર્મ ચ] વર્મ-અવર્મ (પુણ્ય-પાપ) [તથા પ્રમજ્જા] તથા દીક્ષા [અમ્યુ-
પયાન્તિ] માને છે

ટીકા—શ્રુત (અર્થાત્ વચનાત્મક દ્રવ્યશ્રુત) જ્ઞાન નથી, કારણ કે શ્રુત
અચેતન છે, માટે જ્ઞાનને અને શ્રુતને વ્યતિરેક (અર્થાત્ ભિન્નતા) છે રાજ્ઞ જ્ઞાન
નથી, કારણ કે રાજ્ઞ (પુરુષવદ્રવ્યનો પર્થાય છે,) અચેતન છે, માટે જ્ઞાનને અને
રાજ્ઞને વ્યતિરેક (અર્થાત્ ભેદ) છે રૂપ જ્ઞાન નથી, કારણ કે રૂપ (પુરુષવદ્રવ્યનો
ગુણ છે,) અચેતન છે, માટે જ્ઞાનને અને રૂપને વ્યતિરેક છે (અર્થાત્ ભેદ જુદા છે)
વર્ણ જ્ઞાન નથી, કારણ કે વર્ણ (પુરુષવદ્રવ્યનો ગુણ છે,) અચેતન છે, માટે જ્ઞાનને
અને વર્ણને વ્યતિરેક છે (અર્થાત્ જ્ઞાન અન્ય છે વર્ણ અન્ય છે) ગંધ જ્ઞાન નથી,
કારણ કે ગંધ (પુરુષવદ્રવ્યનો ગુણ છે,) અચેતન છે, માટે જ્ઞાનને અને ગંધને
વ્યતિરેક (—ભેદ, ભિન્નતા) છે રસ જ્ઞાન નથી, કારણ કે રસ (પુરુષવદ્રવ્યનો ગુણ છે,)
અચેતન છે, માટે જ્ઞાનને અને રસને વ્યતિરેક છે સ્પર્શ જ્ઞાન નથી, કારણ કે સ્પર્શ
(પુરુષવદ્રવ્યનો ગુણ છે,) અચેતન છે, માટે જ્ઞાનને અને સ્પર્શને વ્યતિરેક છે કર્મ
જ્ઞાન નથી, કારણ કે કર્મ અચેતન છે, માટે જ્ઞાનને અને કર્મને વ્યતિરેક છે ધર્મ
(—ઈર્મદ્રવ્ય) જ્ઞાન નથી, કારણ કે ઈર્મ અચેતન છે, માટે જ્ઞાનને અને ધર્મને વ્યતિરેક
છે અધર્મ (—અધર્મદ્રવ્ય) જ્ઞાન નથી, કારણ કે અધર્મ અચેતન છે, માટે જ્ઞાનને
અને અધર્મને વ્યતિરેક છે કાળ (—કાળદ્રવ્ય) જ્ઞાન નથી, કારણ કે કાળ અચેતન છે,
માટે જ્ઞાનને અને કાળને વ્યતિરેક છે આકાશ (—આકાશદ્રવ્ય) જ્ઞાન નથી, કારણ કે

આમાશ અચેતન છે, માટે જ્ઞાનને અને આકાશને વ્યતિરેક છે અધ્યવમાન જ્ઞાન નથી, તત્ત્વ કે અધ્યવમાન અચેતન છે, માટે જ્ઞાનને અને (કર્મના ઉદયની પ્રવૃત્તિરૂપ) અધ્યવમાનને વ્યતિરેક છે આમ આ ગીતે જ્ઞાનનો મમસ્ત પદ્મવ્યો સાથે વ્યતિરેક નિશ્ચયસાધિત દેખવો (અર્થાત્ નિશ્ચય વડે સિદ્ધ થયેલો સમજવો—અનુભવવો)

હવે, જીવ જ એક જ્ઞાન છે, કાચુ કે જીવ ચેતન છે, માટે જ્ઞાનને અને જીવને અવ્યતિરેક (અભિન્નતા) છે વળી જ્ઞાનનો જીવની માથે વ્યતિરેક જગ પાપ શક્તીય નથી (અર્થાત્ જ્ઞાનની જીવથી ભિન્નતા હોને એમ જણાય મન કંવાયોગ્ય નથી), કારણ કે જીવ પોતે જ જ્ઞાન છે આ પ્રમાણે (જ્ઞાન જીવથી અભિન્ન) હોવાથી, જ્ઞાન જ સમ્યક્દષ્ટિ છે, જ્ઞાન જ સયમ છે, જ્ઞાન જ અગપૂર્વરૂપ સત્ત્વ છે, જ્ઞાન જ વર્મ-અવર્મ (અર્થાત્ પુણ્ય-પાપ) છે, જ્ઞાન જ પ્રમત્યા (—દીક્ષા, નિશ્ચયચાગ્રિ) છે—એમ જ્ઞાનનો જીવપર્યાયોની સાથે પણ અવ્યતિરેક નિશ્ચયસાધિત દેખવો (અર્થાત્ નિશ્ચય વડે સિદ્ધ થયેલો સમજવો—અનુભવવો)

હવે, એ પ્રમાણે સર્વ પદ્મવ્યો સાથે વ્યતિરેક વડે અને સર્વ દર્શનાદિ જીવભાવો સાથે અવ્યતિરેક વડે અતિવ્યાપ્તિને અને અવ્યાપ્તિને દુગ્ધ ગુણ વધુ, અનાદિ વિશ્રમ જેવું મૂળ છે એના ધર્મ-અવર્મરૂપ (પુણ્ય-પાપરૂપ, શુભ અશુભરૂપ) પરમમયને દૂર કરીને, પોતે જ પ્રમત્યારૂપને પામીને (અર્થાત્ પોતે જ નિશ્ચયચારિત્રરૂપ દીક્ષાપણને પામીને), દર્શન-જ્ઞાન-આગ્રિમા સ્થિતિરૂપ સ્વસમયને પ્રાપ્ત કરીને, શોધ-માર્ગને પોતામા જ પશ્ચિપત કરીને, જેણે સમૂહ વિજ્ઞાનઘનસ્વભાવને પ્રાપ્ત કર્યો છે એવું, ત્યાગ-મહુલથી મહિત, સાક્ષાત્ મમયમારમૂત, પદ્માર્થરૂપ શુદ્ધજ્ઞાન એક અવસ્થિત (નિશ્ચય ગહેલું) દેખવું (અર્થાત્ પ્રત્યક્ત્વસ વેદનથી અનુભવવું).

ભાવાર્થ —અહીં જ્ઞાનને સર્વ પદ્મવ્યોથી ભિન્ન અને પોતાના પર્યાયથી અભિન્ન બતાવ્યું, તેથી અતિવ્યાપ્તિ અને અવ્યાપ્તિ નામના જે લક્ષણના દોષો તે દૂર થયા. આત્માનું લક્ષણ ઉપયોગ છે, અને ઉપયોગમા જ્ઞાન પ્રવાન છે, તે (જ્ઞાન) અન્ય અવનન કંથોમા નથી તેથી તે અતિવ્યાપ્તિનાળું નથી, અને પોતાની સર્વ અવસ્થા-ઓમા છે તેની અવ્યાપ્તિનાળું નથી આ ગીતે જ્ઞાનલક્ષણ કહેવાની અતિવ્યાપ્તિ અને અવ્યાપ્તિ દોષો આવતા નથી

અહીં જ્ઞાનને જ પ્રવાન કરીને આત્માનો અગ્રિયર છે, કાચુ કે જ્ઞાનવક્ષણથી જ આત્મા સર્વ પદ્મવ્યોની ભિન્ન અનુભવગોચર થાય છે જોકે આત્મામા અનત ધર્મો છે, તોપણ તેમાના કેટલાક તો જગરથને અનુભવગોચર જ નથી, તે નર્મોને નેનાની અસ્તવ જ્ઞાની આત્માને કઈ રીતે આળખે? વળી કેટલાક ધર્મો અનુભવગોચર

છે, પરંતુ તેઓના કેટલાં તો—અગ્નિતત્ત્વ, વસ્તુતત્ત્વ, પ્રમેયતત્ત્વ આદિ તો—અન્ય કંઈયે સાથે સામારણ અર્થાત્ સમાન છે. માટે તેમને કહેવાથી બુદ્ધિ આત્મા વાળી ગણાય નહિ, અને કેટલાં (ધર્મો) પરદ્રવ્યના નિમિત્તથી થયેલા છે તેમને કહેવાથી પરમાર્થ બ્રહ્મ આત્માનું ગુણ સ્વરૂપ દેવી ગીતે જણાય? માટે જ્ઞાનને કહેવાથી જ હમણે જ્ઞાની આત્માને ઓળખી શકે છે.

આહી જ્ઞાનને આત્માનું લક્ષણ કર્યું છે એમનું જ નહિ, પણ જ્ઞાનને જ આત્મા જ કહ્યો છે, કાળ કે અબે-રિનક્ષામા ગુણગુણીનો અબેદ દેવાથી, જ્ઞાન છે તે જ આત્મા છે અબે-રિનક્ષામા જ્ઞાન કહ્યો કે આત્મા કહ્યો—કાઈ વિરોધ નથી, માટે આહી જ્ઞાન કહેવાથી આત્મા જ સમજવો.

ટીકામાં હવે એમ કહેવામાં આવ્યું કે—જે, પાતામાં અનાદિ અજ્ઞાનથી થતી ગુણાશુભ ઉપયોગરૂપ પરસમયની પ્રવૃત્તિને દૂર કરીને, અભ્યર્થન-જ્ઞાન-આગ્નિમાં પ્રવૃત્તિરૂપ સ્વસમયને પ્રાપ્ત કરીને, એવા સ્વગમ્યરૂપ પશ્ચિમનસ્વરૂપ મોક્ષમાર્ગમાં પાતાને પરિણામીને, સંપૂર્ણનિજ્ઞાનઘનગણાને પામ્યું છે, અને જેમાં કાઈ ત્યાગ-મદ્દબ નથી, એવા સાક્ષાત્ સમયસારસ્વરૂપ, પરમાર્થબ્રહ્મ, નિશ્ચળ રહેલા, શુદ્ધ, પૂર્ણ જ્ઞાનને (પૂર્ણ આત્મદ્રવ્યને) દેખતું ત્યાં 'દેખતું' તબ્બ પ્રકારે સમજતું શુદ્ધનયનું જ્ઞાન કરીને પૂર્ણ જ્ઞાનનું અદ્વાન કરવું તે પહેલાં પ્રકારનું દેખતું છે તે અવિગ્ન આદિ અવસ્થામાં પણ હોય છે જ્ઞાન અદ્વાન થયા પછી બાહ્ય સર્વ પશ્ચિમનું ત્યાં કરી તેના (પૂર્ણ જ્ઞાનનો) અવ્યાસ કયો, ઉપયોગને જ્ઞાનમાં જ થવાવો, જેનું શુદ્ધ-નયથી પાતાના સ્વરૂપને સિદ્ધ મમાન બળ્યુ-અદ્યુ હવે તેનું જ પ્યાનમાં વધતે ચિત્તને એમથ—રિથર કરતું, ફરી ફરી તેના જ અવ્યાસ કયો, તે બીજા પ્રકારનું દેખતું છે આ દેખતું અપ્રમત્ત દગ્ધામાં હોય છે જ્યાંસુધી એના અવ્યાસથી કેવળજ્ઞાન ન ઉપજે ત્યાંસુધી તે અવ્યાસ નિગત ગહે આ, દેખનાનો બીજો પ્રકાર થયો આહી સુધી તો પૂર્ણ જ્ઞાનનું શુદ્ધનયના આશ્રયે પરીક્ષા દેખતું છે કેવળજ્ઞાન ઉપજે ત્યાં સાક્ષાત્ દેખતું થાય છે તે ત્રીજા પ્રકારનું દેખતું છે તે સ્થિતિમાં જ્ઞાન સર્વ નિભાવોથી રહિત વધુ થકુ સર્વનું દેખના—અનલનાર છે, તેવી આ ત્રીજા પ્રકારનું દેખતું તે પૂર્ણ જ્ઞાનનું પ્રત્યક્ષ દેખતું છે.

હવે આ અર્થનું કળગરૂપ કાન્ય કહે છે—

(શર્દૂલપિકીતિ)

અન્યેભ્યો વ્યતિરિક્તમાત્મનિયત મિશ્રતૃપ્યમ્વસ્તુતા-
માદાનોઞ્જનશૂન્યમેતદમલ જ્ઞાન તથાવસ્થિતમ્ ।

મધ્યાગ્નત્ત્રિભાગમુક્તસહજસ્ફારમમામાસુરઃ

શુદ્ધજ્ઞાનઘનો યથાઽસ્ય મહિમા નિત્યોદિતસ્તિષ્ઠતિ ॥ ૨૩૫ ॥

અર્થ —અન્ય દ્રવ્યોથી ભિન્ન, પોતામા જ નિયત, પૃથક્ વસ્તુપણને વારતું (‘વસ્તુત્વ’ સ્વરૂપ સામાન્યવિશેષાત્મક હોનાથી પોતે પણ સામાન્યવિશેષાત્મકપણાને ધારણ કરતું), અહણ-ત્યાગ રહિત, આ અમલ (-રાગાદિક મળથી ગ્રહિત) જ્ઞાન એવી રીતે અનસ્થિત (-નિશ્ચળ રહેલું) અનુભવાય છે કે જેવી રીતે આદિ-મધ્ય-અતરૂપ વિલાસોથી રહિત એવી સહજ ફેલાયેલી પ્રભા વડે દેહીપ્રમાણ એવો એના શુદ્ધજ્ઞાનઘનરૂપ મહિમા નિત્ય-ઉદિત રહે (-શુદ્ધ જ્ઞાનના પુજરૂપ મહિમા મદા ઉદયમાન રહે)

ભાવાર્થ —જ્ઞાનનું પૂર્ણ રૂપ સર્વને બાબુલુ તે છે તે બ્યારે પ્રગટ થાય છે ત્યારે સર્વ વિરોધલુ સહિત પ્રગટ થાય છે, તેથી તેના મહિમાને કોઈ બગાડી શકતું નથી, સદા ઉદયમાન રહે છે

‘આવા જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્માનું આત્મામા ધારણ કરવું તે જ મહુવાયોગ્ય સર્વ મહુ અને ત્યાગવાયોગ્ય સર્વ ત્યાગ્ય ’—એના અર્થનું કાવ્ય હવે કહે છે —

(ઉપનતિ)

અનુમુક્તમુન્મોચ્યમશેષતસ્તત્

તથાત્તમાદેયમશેષતસ્તત્ ।

યદાત્મનઃ સહૃતમર્વશક્તેઃ

પૂર્ણસ્ય સધારણમાત્મનીહ ॥ ૨૩૬ ॥

અર્થ —જેલું સર્વ શક્તિઓ સમેટી છે (-પોતામા લીન કરી છે) એના પૂર્ણ આત્માનું આત્મામા વારણ કરવું તે જ છાડવાયોગ્ય બધું છાડવું અને મહુવા-યોગ્ય બધું મહુ

ભાવાર્થ —પૂર્ણજ્ઞાનસ્વરૂપ, સર્વ શક્તિઓના સમૂહરૂપ જે આત્મા તેને આત્મામા ધારણ કરી રાખવો તે જ, ત્યાગવાયોગ્ય જે કાંઈ હવે તે બધું ત્યાગ્ય અને મહુલ કરનાયોગ્ય જે કાંઈ હવે તે બધું મહુલ કર્યું એ જ કૃતકૃત્યપણ છે

‘આના જ્ઞાનને દેહ જ નથી ’—એવા અર્થના, આગળની ગાથાની સૂચનારૂપ શ્લોક એવો કહે છે —

(અનુ. ૬૫)

વ્યતિરિક્ત પરદ્રવ્યાદેવ જ્ઞાનમયસ્થિતમ્ ।
 કમ્યમાહારક તત્ત્વાગ્રેન દેહોઽસ્ય જન્યતે ॥ ૨૩૭ ॥

અર્થ — આમ (પૂર્વોક્ત રીતે) જ્ઞાન પરદ્રવ્યથી બુદ્ધિ અવસ્થિત (નિશ્ચય રહેલું) છે, તે (જ્ઞાન) આહારક (અર્થાત્ કર્મ-નોકર્મરૂપ આહાર કરનાર) દેહ હોય કે જેથી તેને દેહની રાક્ષા કરાય ? (જ્ઞાનને દેહ હોઈ શકે જ નહિ કારણ કે તેને કર્મ-નોકર્મરૂપ આહાર જ નથી) ૩૬૦-૪૦૮.

હવે આ અર્થને ગાથામાં કહે છે —

અત્તા જસ્સામુત્તો ન હુ સો આહારઓ હવહ એવ ।
 આહારો સલ્લ મુત્તો જહ્વા સો પુગ્ગલમઓ ઉ ॥ ૪૦૫ ॥
 ન વિ સક્કહ ધિત્તુ જ ન વિમોક્તુ જ ય જ પરદ્રવ્ય ।
 સો કો વિ ય તસ્સ ગુણો પાઠગિઓ વિસ્સસો વા વિ ॥ ૪૦૬ ॥
 તહ્વા ઉ જો વિસુદ્ધો ચેયા સો ણેવ ગિણ્હણ કિંચિ ।
 ણેવ વિમુચ્છ કિંચિ વિ જીવાજીવાણ દવ્વાણ ॥ ૪૦૭ ॥

આત્મા યસ્સામૂર્તો ન સલ્લ સ આહારકો ભવત્યેવમ્ ।
 આહાર સલ્લ મૂર્તો યસ્માત્ત શુદ્ધમયસ્તુ ॥ ૪૦૫ ॥
 નાપિ જન્યતે ગ્રહીતુ યત્ ન વિમોક્તુ યથ યત્પરદ્રવ્યમ્ ।
 સ કાઽપિ ચ તસ્ય ગુણ પ્રાયોગિનો વૈસસો યાઽપિ ॥ ૪૦૬ ॥

એમ આત્મા જેનો અમૂર્તિક તે નથી આ'ગક ખરે, ૪૦૫
 પુદ્ગલમયી છે આ'ર તેથી આ'ર તો મૂર્તિક ખરે
 જે દ્રવ્ય છે પર તેહને ન ગ્રહી, ન ડાડી શકાય છે,
 એવો જ તેનો ગુણ કે પ્રાયોગી ને વૈશ્વસિક છે ૪૦૬
 તેથી ખરે જે શુદ્ધ આત્મા તે નહિ કંઈ પણ ગ્રહે,
 ડાડે નહિ વળી કાઠ પણ જીવ ને અજીવ દ્રવ્યો વિષે ૪૦૭

તસ્માત્તુ યો વિશુદ્ધચેતયિતા નૈવ શૃણ્ણતિ કિંચિત્ ।

નૈવ વિમુચતિ કિંચિદપિ જીવાજીવયોર્દ્રવ્યયોઃ ॥ ૪૦૭ ॥

અન્યથાર્થ — [યત્] એ રીતે [યસ્ય આત્મા] જેના આત્મા [અમૂર્ત] અમૂર્તિઃ છે [સ સ્વત્વ] તે ખરેખર [આહારક ન મનતિ] આહારક નથી, [આહાર સ્વત્વ] આહાર તો [મૂર્ત] મૂર્તિઃ છે [યસ્માત્] કારણ કે [સ તુ પુરુષમય] તે પુરુષમય છે .

[યત્ પરદ્રવ્ય] જે પરદ્રવ્ય છે [ન અપિ શક્યતે પ્રહોતુ યત્] તે પ્રહી શકતું નથી [ન તિમોતુ યત્ સ્વ] તથા છાડી શકાતું નથી, [સ કોઽપિ] એવો જ કે [તસ્ય] તેના (આત્માના) [પ્રાયોગિક વાઽપિ ધૈર્યસ ગુણ] પ્રાયોગિક તેમ જ વૈશ્વસિક ગુણ છે .

[તસ્માત્ તુ] માટે [ય વિશુદ્ધ ચેતયિતા] જે વિશુદ્ધ આત્મા છે [સ] તે [જીવાજીવયો દ્રવ્યયો] છતાં અને અછતાં દ્રવ્યોમા (-પરદ્રવ્યોમા) [કિંચિત્ નૈવ શૃણ્ણતિ] કાંઈ પણ પ્રહતો નથી [કિંચિત્ અપિ નૈવ વિમુચતિ] તથા કાંઈ પણ છાડતો નથી .

ટીકા — જ્ઞાન પરદ્રવ્યને કાંઈ પણ (જરા પણ) પ્રહતું નથી તથા છાડતું નથી, કારણ કે પ્રાયોગિક (અર્થાત્ પર નિમિત્તવી થયેલા) ગુણના સામર્થ્યથી તેમ જ વૈશ્વસિક (અર્થાત્ સ્વાભાવિક) ગુણના સામર્થ્યથી જ્ઞાન વડે પરદ્રવ્યનું પ્રહતું તથા છાડતું અશક્ય છે . વળી, (કર્મ-નોકર્મદ્વિરૂપ) પરદ્રવ્ય જ્ઞાનનો — અમૂર્તિક આત્મદ્રવ્યનો — આહાર નથી, કારણ કે તે મૂર્તિક પુરુષસદ્રવ્ય છે, (અમૂર્તિઃને મૂર્તિઃ આહાર હોય નહિ) તેથી જ્ઞાન આહારક નથી માટે જ્ઞાનને પ્રહતી શકા ન કરવી .

(અહીં 'જ્ઞાન' કહેવાથી 'આત્મા' સમજવો, કારણ કે, અભેદ વિવક્ષાથી વક્તૃભા જ વક્તૃનો વ્યવહાર કરાય છે આ ન્યાયે ટીકાકાર આત્માર્થકેવ આત્માને જ્ઞાન જ કહેતા આવ્યા છે)

ભાવાર્થ — જ્ઞાનરૂપ આત્મા અમૂર્તિક છે અને આહાર તો કર્મ-નોકર્મરૂપ પુરુષમય મૂર્તિક છે, તેથી પરમાર્થે આત્માને પુરુષમય આહાર નથી વળી આત્માનો એવો જ અભાવ છે કે તે પરદ્રવ્યને તો પ્રહતો જ નથી, — સ્વભાવરૂપ પશુઓ કે વિભાવરૂપ પરિપુષ્પો, પોતાના જ પરિપુષ્પના પ્રહણત્યાગ છે, પરદ્રવ્યના પ્રહણત્યાગ તો જરા પણ નથી .

આ રીતે આત્માને આહાર નહિ હોનાથી તેને પ્રહ જ નથી

આત્માને દેહ જ નહિ હોનાથી, પુરુષસમય દેહમ્વરૂપ વિગ (એવ, ભેખ
ખાદ્ય ચિદ્ર) મોક્ષનું કારણ નથી—એવા અર્થનું, આગળની ગાથાઓની સૂચનારૂપ
કાવ્ય હવે કહે છે —

(અનુક્રમ)

एव ज्ञानस्य शुद्धस्य देह एव न विद्यते ।

ततो देहमय ज्ञातुर्न लिङ्ग मोक्षकारणम् ॥ २३८ ॥

અર્થ.—આમ શુદ્ધ જ્ઞાનને દેહ જ નથી, તેથી જ્ઞાતાને દેહમય લિંગ મોક્ષનું
કારણ નથી ૪૦૫-૪૦૭.

હવે આ અર્થને ગાથામાં કહે છે —

पासडीलिंगाणि व गिहिलिंगाणि व बहुष्याराणि ।

धिज्જુ वदति मूढा लिङ्गमिदं मोक्षमग्नोत्ति ॥ ४०८ ॥

ण दु होह मोक्षमग्नो लिङ्गं ज देहणिम्ममा अरिहा ।

लिङ्ग मुचिज्जु दसणणाणचरित्ताणि सेयत्ति ॥ ४०९ ॥

पापडिलिंगानि वा गृहिलिंगानि वा बहुप्रकाराणि ।

गृहीत्वा वदन्ति मूढा लिङ्गमिदं मोक्षमार्गं इति ॥ ४०८ ॥

न तु भवति मोक्षमार्गो लिङ्ग यदेहनिर्मया अर्हत् ।

लिङ्ग मुक्त्वा दर्शनज्ञानचारित्र्याणि सेवन्ते ॥ ४०९ ॥

અન્યથાર્થ — [ચતુષ્કારાણિ] બહુ પ્રકારના [પાપડિલિંગાણિ વા] મુનિ-
લિંગને [ગૃહિલિંગાણિ વા] અથવા ઘરડિલિંગને [ગૃહીત્વા] પ્રહણ કરીને [મૂઢા]
મૂઢ (અજ્ઞાની) જનો [વદતિ] એમ કહે છે કે ‘[દેહ લિંગ] આ (ખાદ્ય) લિંગ
[મોક્ષમાર્ગં] હતિ] મોક્ષમાર્ગ છે ’

બહુવિધતા મુનિલિંગને અથવા ગૃહસ્થીલિંગને
મૂઢીને કહે છે મૂઢજન ‘આ લિંગ મુક્તિમાર્ગ છે’ ૪૦૮
પણ વિગ મુક્તિમાર્ગ નહિ, અર્હત નિર્ભમ દેહમાં
બમ વિગ છોડી જ્ઞાન ને ચારિત્ર, દર્શન એવતા ૪૦૯.

[તુ] પરંતુ [લિંગ] લિંગ [મોક્ષમાર્ગ ન મરતિ] મોક્ષમાર્ગ નથી, [યત્] કારણ કે [નહત] અહીં તદેવો [દેહનિર્મમા] દેહ પ્રત્યે નિર્મમ વર્તતા થકા [લિંગ મુક્તવા] લિંગને છોડીને [દર્શનજ્ઞાનચારિત્રાણિ સેવન્તે] દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રને જ સેવે છે

ટીકા—કેટલાક લોકો અજ્ઞાનથી દ્રવ્યલિંગને મોક્ષમાર્ગ માનતા થતા મોહથી દ્રવ્યલિંગને જ પ્રહુણ કહે છે તે (દ્રવ્યલિંગને મોક્ષમાર્ગ માનીને પ્રહુણ કરતુ તે) અતુપપત્ત અર્થાત્ અયુક્ત છે, કારણ કે ખયાય ભગવાન અહીં તદેવોને, શુદ્ધજ્ઞાનમયપણ હોવાને હીવે દ્રવ્યલિંગને આશ્રયભૂત ગરીરના મમકાગનો ત્યાગ હોનાથી, ગરીરાશ્રિત દ્રવ્યલિંગના ત્યાગ વડે દર્શનજ્ઞાનચારિત્રની મોક્ષમાર્ગપણ ઉપામના જોવામા આવે છે (અર્થાત્ તેઓ ગરીરાશ્રિત દ્રવ્યલિંગનો ત્યાગ કરીને દર્શનજ્ઞાનચારિત્રને મોક્ષમાર્ગ તરીકે મેવતા જોવામા આવે છે).

ભાવાર્થ—જે દેહમય દ્રવ્યલિંગ મોક્ષનુ કારણ હોત તો અહીં તદેવ વગેરે દેહતુ મમત્ત છોડી દર્શનજ્ઞાનચારિત્રને શા માટે મેવત? દ્રવ્યલિંગની જ મોક્ષને પામત! મારે એ નહી થયુ કે—દેહમય લિંગ મોક્ષમાર્ગ નથી, પરમાર્થે દર્શનજ્ઞાનચારિત્રપ્રધ આત્મા જ મોક્ષનો માર્ગ છે ૪૦૮—૪૦૯

હવે એ જ સિદ્ધ કરે છે (અર્થાત્ દ્રવ્યલિંગો મોક્ષમાર્ગ નથી, દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર જ મોક્ષમાર્ગ છે—એમ સિદ્ધ કરે છે) —

ન વિ એસ મોક્ષમર્ગો પાપડિગિહિમયાણિ લિંગાણિ ।

દસણનાણચરિતાણિ મોક્ષમર્ગં જિના વિંતિ ॥ ૪૧૦ ॥

નાપ્યેપ મોક્ષમાર્ગઃ પાપડિગિહિમયાણિ લિંગાણિ ।

દર્શનજ્ઞાનચારિત્રાણિ મોક્ષમાર્ગં જિના વિદતિ ॥ ૪૧૦ ॥

અન્યથાર્થ—[પાપડિગિહિમયાણિ લિંગાણિ] મુનિનાં અને પુરુસ્થનાં લિંગો [એપ] એ [મોક્ષમાર્ગ ન અપિ] મોક્ષમાર્ગ નથી, [દર્શનજ્ઞાનચારિત્રાણિ] દર્શન-જ્ઞાન ચારિત્રને [જિના] જિનદેવો [મોક્ષમાર્ગ વિદતિ] મોક્ષમાર્ગ કહે છે.

ટીકા—દ્રવ્યલિંગ ખરેખર મોક્ષમાર્ગ નથી, કારણ કે તે (દ્રવ્યલિંગ) ગરીરાશ્રિત હોવાથી પરદ્રવ્ય છે દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર જ મોક્ષમાર્ગ છે, કારણ કે તેઓ આત્માશ્રિત હોવાથી સ્વદ્રવ્ય છે

મુનિલિંગ ને ગૃહીલિંગ—એ લિંગો ન મુક્તિમાર્ગ છે,

ચારિત્ર-દર્શન-જ્ઞાનને બસ મોક્ષમાર્ગ જિનો - કહે. ૪૧૦.

ભાવાર્થ — મોક્ષ છે તે સર્વ કર્મના અભાવરૂપ આત્મપરિણામ (આત્માના પરિણામ) છે, માટે તેનું કારણ પણ આત્માના પરિણામ જ હોતું જોઈએ. દર્શન જ્ઞાન ચારિત્ર આત્માના પરિણામ છે, માટે નિશ્ચયથી તે જ મોક્ષનો માર્ગ છે.

લિંગ છે તે દેહમય છે, દેહ છે તે પૃથ્વ્યવદ્વ્યમય છે, માટે આત્માને તેહ મોક્ષનો માર્ગ નથી. પરમાર્થે અન્ય દ્રવ્યને અન્ય દ્રવ્ય કાર્ય કરતું નથી એ નિયમ છે. ૪૧૦

જો આત્મ છે (અર્થાત્ જો દ્રવ્યલિંગ મોક્ષમાર્ગ નથી અને દર્શનજ્ઞાનચારિત્ર જ મોક્ષમાર્ગ છે) તો આત્મ (નીચે પ્રમાણે) કરતું — એમ હવે ઉપદેશ કરે છે —

તદ્વા જહિત્તુ લિંગે સાગારણગારણં વા મહિષ ।

દસણનાવરિત્તે અપ્પાણં જુજ મોક્ષપદ્ધે ॥ ૪૧૧ ॥

તસ્માત્ જહિત્વા લિંગાનિ સાગારૈરનગારકૈર્વા યહીતાનિ ।

દર્શનજ્ઞાનચારિત્રે આત્માનં યુજ્ય મોક્ષપદ્ધે ॥ ૪૧૧ ॥

અન્યાર્થ — [તસ્માત્] માટે [સાગારૈ] સાગારો વડે (-યુદ્ધરથો વડે) [અનગારકૈ વા] અથવા અણુગારો વડે (-મુનિઓ વડે) [યહીતાનિ] મહાથેષા [લિંગાનિ] વિગતે [જહિત્વા] છોડીને, [દર્શનજ્ઞાનચારિત્રે] દર્શનજ્ઞાનચારિત્રમા — [મોક્ષપદ્ધે] કે જે મોક્ષમાર્ગ છે તેમા — [આત્માનં યુજ્ય] તું આત્માને જોડ

ટીકા — કારણ કે દ્રવ્યલિંગ મોક્ષમાર્ગ નથી, તેથી સમસ્ત દ્રવ્યલિંગને છોડીને દર્શનજ્ઞાનચારિત્રમા જ, તે (દર્શનજ્ઞાનચારિત્ર) મોક્ષમાર્ગ હોવાથી, આત્માને જોડવા યોગ્ય છે — એમ સૂત્રની અનુમતિ ॥

ભાવાર્થ — અહીં દ્રવ્યલિંગને છોડી આત્માને દર્શનજ્ઞાનચારિત્રમા જોડવાનું વચન છે તે સામાન્ય પરમાર્થ વચન છે. કોઈ સમજીને કે મુનિ આચરના પ્રતો છોડાવવાને ઉપદેશ છે. પરંતુ એમ નથી જોએ કે ત્યાં દ્રવ્યલિંગને જ મોક્ષમાર્ગ જાણી લેખ મારે છે, તેમને દ્રવ્યલિંગનો પણ છોડાવના ઉપદેશ કર્યો છે કે — લેખમાત્રથી (લેખમાત્રથી બાહ્યનતમાત્રથી) મોક્ષ નથી, પરમાર્થ મોક્ષમાર્ગ તો આત્માના પરિણામ જે દર્શન જ્ઞાનચારિત્ર તે જ છે. વ્યવહાર આચારસૂત્રમા કહ્યા અનુમાર જે મુનિ આચરના બાહ્ય નતો છે, તેઓ વ્યવહારી નિશ્ચયમોક્ષમાર્ગના સાધક છે, તે પ્રતોને અહીં છોડાવવા

તેથી તથા સાગાર કે અણુગાર-આગિત લિંગને,
આગિત-દર્શન જ્ઞાનમા તું જોડે. નિજ આત્મને ૪૧૧

નથી, પણ એમ કહ્યું છે કે તે પ્રતોત્તુ પણ મમત્વ છાડી પરમાર્થ મોક્ષમાર્ગમાં
લેજાનાથી મોક્ષ થાય છે, કેવળ લેખમાત્રથી—પ્રતમાત્રથી મોક્ષ નથી

હવે આ જ અર્થને દઢ કરતી આગળની ગાથાની સૂચનાએ શ્લોક કહે છે —

(અનુષ્ટુપ)

દર્શનજ્ઞાનચારિત્રત્રયાત્મા તત્ત્વમાત્મનઃ ।

एक एव सदा सेव्यो मोक्षमार्गो मुमुक्षुणा ॥ ૨૩૯ ॥

અર્થ—આત્માત્મ તત્ત્વ દર્શનજ્ઞાનચારિત્રત્રયાત્મક છે (અર્થાત્ આત્માત્મ
અર્થાત્ રૂપ દર્શન, જ્ઞાન ને ચારિત્રના ત્રિકસ્વરૂપ છે), તેથી મોક્ષમાર્ગ ઇચ્છક પુરુષે
(આ દર્શનજ્ઞાનચારિત્રત્રયરૂપ) મોક્ષમાર્ગ એક જ સદા સેવવાયોગ્ય છે ૪૧૧.

હવે આ જ ઉપદેશ ગાથાદ્વાર કરે છે:—

मोक्षपदे अष्पाणं ठवेहि तं चेव आहि त चेय ।

तत्त्येव विहर णिबं मा विहरसु अण्णदव्वेसु ॥ ૪૧૨ ॥

મોક્ષપદે આત્માન સ્થાપય તં ચૈવ ધ્યાયસ્વ ત ચેતયસ્વ ।

તત્રૈવ વિહર નિત્ય મા વિહાર્પીરન્યદ્રવ્યેષુ ॥ ૪૧૨ ॥

અન્યથાર્થ—(હે ભવ્ય!) [મોક્ષપદે] તુ મોક્ષમાર્ગમાં [આત્માને સ્થાપય]
પોતાના આત્માને સ્થાપ, [ત ચ એવ ધ્યાયસ્વ] તેણે જ ધ્યાન કર, [ત ચેતયસ્વ]
તેને જ ચેત—અનુભવ [તત્ર એવ નિત્ય વિહર] અન્ય તેમાં જ નિત્ય વિહાર કર,
[અન્યદ્રવ્યેષુ મા વિહાર્પી] અન્ય દ્રવ્યોમાં વિહાર ન કર.

ટીકા—(હે ભવ્ય!) પોતે અર્થાત્ પોતાનો આત્મા અનાદિ સસારથી
મારીને પોતાની પ્રજ્ઞાના (શુદ્ધિના) દ્વારની પરદ્રવ્યમાં—રાગદ્વેષાદિમાં નિરતર સ્થિત
રહેવો હોવા છતાં, પોતાની પ્રજ્ઞાના ગુણ વગેરે તેમાંથી પાઠા વાળીને તેને અતિ
નિશ્ચયપણે દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રમાં નિરતર સ્થાપ, તથા સમસ્ત અન્ય ચિંતાના નિર્ણય
વગેરે અત્યંત એકાગ્ર થઈને દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રને જ ધ્યા, તથા સમસ્ત કર્મચેતના અન્ય

તુ સ્થાપ નિજને મોક્ષપદે, ધ્યા, અનુભવ તેહને,

તેમાં જ નિત્ય વિહાર કર, નહિ વિહર પરદ્રવ્યો વિષે. ૪૧૨.

કર્મફળચેતનાના ત્યાગ વડે શુદ્ધજ્ઞાનચેતનામય થઈને દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રને જ ચેતન-અનુભવ, તથા દ્રવ્યના અવધ્યાનના વગે (પોતાને) જે ફાળે ફાળે પરિણામે ઉપને છે તે-પણ વડે (અર્થાત્ પરિણામીપણા વડે) તત્ત્વમય પશ્ચિમવાળો (-દર્શનજ્ઞાનચારિત્રમય પશ્ચિમવાળો) ધઈને દર્શન-જ્ઞાન ચારિત્રમાં જ વિહર, તથા જ્ઞાનરૂપને એમને જ અચળપરો અનલબ્ધો થકે, જેઓ રોયરૂપ હોનાથી ઉપાધિસ્વરૂપ છે એવા સર્વ તરફથી ફેલાતા સમસ્ત પરદ્રવ્યોમાં જરા પણ ન વિહર

ભાવાર્થ — પરમાર્થરૂપ આત્માના પરિણામ દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર છે, તે જ મોક્ષમાર્ગ છે તેમાં જ (-દર્શનજ્ઞાનચારિત્રમાં જ) આત્માને સ્થાપવો, તેનું જ ધ્યાન કરવું, તેનો જ અનુભવ કરવો અને તેમાં જ વિહરવું—પ્રવર્તવું, અન્ય દ્રવ્યોમાં ન પ્રવર્તવું અહીં પરમાર્થ એ જ ઉપદેશ છે કે—નિશ્ચય મોક્ષમાર્ગનું સેનન કરવું, કેવળ વ્યવહારમાં જ મુક ન રહેવું

હવે આ જ અર્થનું કળારૂપ કાવ્ય કહે છે —

(શાદ્ધવિશિષ્ટ)

एगो मोक्षपथो य एष नियतो दृग्गतिरुत्पात्मन-
स्तत्रैवस्थितिमेति यस्तमनिश ध्यायेच्च तं चेतति ।

तस्मिन्नेव निरतर विहरति द्रव्यातराण्यम्पृજન

સૌંઢવડય સમયસ્ય સારમચિરાન્નિત્પોદય વિંદતિ ॥ ૨૪૦ ॥

અર્થ — દર્શનજ્ઞાનચારિત્રસ્વરૂપ જે આ એક નિયત મોક્ષમાર્ગ છે, તેમાં જ જે પુરૂષ સ્થિતિ પામે છે અર્થાત્ સ્થિત રહે છે, તેને જ નિરતર ધ્યાવે છે, તેને જ ચેતે—અનુભવે છે, અને અન્ય દ્રવ્યોને નહિ સ્પર્શતો થકે તેમાં જ નિરતર વિહાર કરે છે, તે પુરૂષ, જેનો ઉપ નિત્ય રહે છે એના સમયતા સારને (અર્થાત્ પરમા માના રૂપને) ઘોડા કાગમાં જ અનરથ પામે છે—અનુભવે છે

ભાવાર્થ — નિશ્ચયમોક્ષમાર્ગના સેનનથી ઘોડા જ કાગમાં મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય એ નિયમ છે

‘જેઓ દ્રવ્યિગને જ મોક્ષમાર્ગ માની તેમાં મગત રાખે છે, તેમણે સમયસારને અર્થાત્ શુદ્ધ આત્માને બાળ્યો નથી’—એમ હવેની માયામાં કહેશે, તેની ધ્યાનના કાવ્ય પ્રથમ રહે છે—

(શાર્દૂલવિકીરિત)

ये त्वेन परिहृत्य सवृत्तिपथप्रस्थापितेनात्मना
लिगे द्रव्यमये बहन्ति ममता तत्त्वावबोधच्युताः ।

नित्योत्પોતમखडमेरुमतुलालोक स्वभावमभा-
प्राग्भार समयस्य सारममल नात्रापि पश्यति ते ॥ ૨૪૧ ॥

અર્થ —જે પુરુષે આ પૂર્વોક્ત પરમાર્થ-અરૂપ મોક્ષમાર્ગને છોડીને બ્યવહાર-
મોક્ષમાર્ગમા આપેલા પોતાના આત્મા વડે દ્રવ્યમય લિંગમા મમતા કરે છે (અર્થાત્
એમ માને છે કે આ દ્રવ્યલિંગ જ અમને મોક્ષ પમાડશે), તે પુરુષો તત્ત્વના યથાર્થ
જ્ઞાનથી રહિત વર્તતા થકા હજુ સુધી સમયના સાગ્રે (અર્થાત્ શુદ્ધ આત્માને)
ઉપમા—અતુલનતા નથી કેવો છે તે સમયમાર અર્થાત્ શુદ્ધ આત્મા ? નિત્ય પ્રગમના
છે (અર્થાત્ કોઈ પ્રતિપક્ષી થઈને જેના ઉદયનો નાગ કરી ગઈ નથી), અખડ છે
(અર્થાત્ જેમા અન્ય જોય આદિના નિમિત્ત ખડ થતા નથી), એક છે (અર્થાત્
પર્યાયી અનેક અવસ્થારૂપ થવા છતાં જે એકરૂપપણાને છોડતો નથી), અતુલ
(-ઉપમારહિત) જેનો પ્રકાશ છે (કાગ્નુ કે જ્ઞાનપ્રગમને સૂર્યાદિના પ્રગમની ઉપમા
આપી શકાતી નથી), સ્વભાવપ્રભાનો પુજ છે (અર્થાત્ ચૈતન્યપ્ર-ગમના સમૂહરૂપ
છે), અમય છે (અર્થાત્ રાગાદિ-નિકારથી મળતી રહિત છે)

(આ રીતે, જેઓ દ્રવ્યલિંગમા મમત્વ કરે છે તેમને નિશ્ચય કાગ્નુમમયમારનો
અતુલન નથી, તો પછી તેમને કાર્યસમયસારની પ્રાપ્તિ ક્યાથી થાય ?) ૪૧૦

હરે આ અર્થની ગાથા કહે છે —

पासडीलिगेसु व गिहिलिगेसु व बहुप्पयारेसु ।

कुव्वति जे ममतं तेहि ण पायं समयसार ॥ ૪૧૩ ॥

पापटिङ्गिणेषु वा गृहिलिङ्गेषु वा बहुप्रकारेषु ।

दुर्वति ये ममत्त्वं तेन ज्ञातः समयसार ॥ ૪૧૩ ॥

અન્વયાર્થ —[યે] જેઓ [बहुप्रकारेषु] બહુ પ્રકારના [पापटिङ्गिणेषु वा]
મુનિવિગ્રામા [गृहिलिङ्गेषु वा] અથવા ગૃહસ્થલિંગોમા [ममत्त्वं दुर्वति] મમતા

બહુવિધના મુનિલિંગોમા અથવા ગૃહીલિંગો વિષે

મમતા કરે, તેણે નથી જાણ્યો 'સમયના સાર'ને ૪૧૩.

કર્મફળચેતનાના ત્યાગ વડે શુદ્ધજ્ઞાનચેતનામય થઈને દર્શન-જ્ઞાન ચાગ્રિને જ ચેત-
અનુભવ, તથા દ્રવ્યના સ્વભાવના વર્ણ (પોતાને) જે કાલે કાલે પરિણામો ઉપજે છે
તે-પણ વડે (અર્થાત્ પરિણામીપણા વડે) તન્મય પરિણામનાનો (દર્શનજ્ઞાનચાગ્રિનમય
પરિણામનાનો) થઈને દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રમા, જ વિહર, તથા જ્ઞાનરૂપને એકને જ
અચળપણે અનન્ય બનેા થકો, જેઓ એવરૂપ હોનાથી ઉપાધિસ્વરૂપ છે એવા સર્વ તરફથી
દેહાતા સમસ્ત પરદ્રવ્યોમા જન પાડુ ન વિહર

ભાવાર્થ — પરમાર્થરૂપ આત્માના પરિણામ દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર છે, તે જ
મોક્ષમાર્ગ છે તેમા જ (દર્શનજ્ઞાનચાગ્રિમા જ) આત્માને સ્થાપવો, તેહ જ ધ્યાન
કરવું, તેનો જ અનુભવ કરવો અને તેમા જ વિહરવું — પ્રવર્તવું, અન્ય દ્રવ્યોમા ન
પ્રવર્તવું અહીં પરમાર્થ એ જ ઉપદેશ છે કે — નિશ્ચય મોક્ષમાર્ગનું સેવન કરવું,
કેવળ વ્યવહારમા જ મુક ન રહેવું

હવે આ જ અર્થનું કળશરૂપ મંત્ર કહે છે —

(શાંદિલિખિત)

एको मोक्षपथो य एष नियतो ह्यगस्तित्वपार्ष्ण-
स्त्वनैवस्थितिमेति यस्तमनिश ध्यायेच्च त चेत्तति ।

तस्मिन्नेव निरंतर विहरति દ્રવ્યાતરાણ્યસ્પૃશન્

સોઽવશ્ય સમયસ્ય સારમચિરાન્નિત્યોદય વિદતિ ॥ ૨૪૦ ॥

અર્થ — દર્શનજ્ઞાનચારિત્રસ્વરૂપ જે આ એક નિયત મોક્ષમાર્ગ છે, તેમા
જ જે પુરૂષ સ્થિતિ પામે છે અર્થાત્ સ્થિત રહે છે, તેને જ નિરતર ધ્યાવે છે, તેને
જ ચેતે — અનુભવે છે, અને અન્ય દ્ર વોને નહિ સ્પર્શિતો થકો તેમા જ નિરતર વિહાર
કરે છે, તે પુરૂષ, જેના દિવ્ય નિત્ય બ્દે છે એવા સમયના સારને (અર્થાત્ પરમા માન
રૂપને) યોગ કામમા જ અનન્ય પામે છે — અનુભવે છે

ભાનાર્થ — નિશ્ચયમોક્ષમાર્ગના સેવનથી યોગ જ કામમા મોક્ષની પ્રાપ્તિ
ધાય એ નિયમ છે

‘જેઓ દ્રવ્યનિ અને જ મોક્ષમાર્ગ માની તેમા મમન નામે છે, તેમજ
મમયસારને અર્થાત્ શુદ્ધ આત્માને બળ્યો નથી’ — એમ હવેની ગાથામા કહેશે, તેની
શ્રવનાનુ કાન્ય પ્રથમ કહે છે —

(રવાગતા)

દ્રવ્યલિંગમમકારમીલિતૈ-

દૈશ્યતે સમયસાર એવ ન ।

દ્રવ્યલિંગમિહ યત્કિલાન્યતો

જ્ઞાનમેકમિદમેવ હિ સ્વતઃ ॥ ૨૪૩ ॥

અર્થ—જેઓ દ્રવ્યલિંગમા મમકાર વડે અ-નિવેકરણિત છે, તેઓ સમયસારને જ દેખતા નથી, કારણ કે આ જગતમા દ્રવ્યલિંગ તો ખરેખર અન્યદ્રવ્યથી થાય છે, આ જ્ઞાન જ એક પોતાથી (આત્મદ્રવ્યથી) થાય છે.

ભાવાર્થ—જેઓ દ્રવ્યલિંગમા મમત્વ વડે અ-નિવેકરણિત છે તેમને શુદ્ધાત્મદ્રવ્યને અનુભવ જ નથી, કારણ કે તેઓ વ્યવહારને જ પરમાર્થ માનતા હોનાથી પરદ્રવ્યને જ આત્મદ્રવ્ય માને છે ૪૧૩

‘વ્યવહારનય જ મુનિલિંગને અને શ્રાવકલિંગને—એ બન્ને લિંગને મોક્ષમાર્ગ કહે છે, નિશ્ચયનય કોઈ લિંગને મોક્ષમાર્ગ કહેતો નથી’—એમ હવે ગાથામા કહે છે—

વ્યવહારિઓ પુનઃ પુનઃ લિંગાણિ ભજન્ મોક્ષપદે ।

નિશ્ચયણઓ ન ઇચ્છન્ મોક્ષપદે સર્વલિંગાણિ ॥ ૪૧૪ ॥

વ્યાવહારિકઃ પુનર્નયો દ્વે અપિ લિંગે ભજતિ મોક્ષપદે ।

નિશ્ચયનયો નેચ્છતિ મોક્ષપદે સર્વલિંગાણિ ॥ ૪૧૪ ॥

અન્વયાર્થ—[વ્યાવહારિક નય પુનઃ] વ્યવહારનય [દ્વે લિંગે અપિ] બન્ને લિંગને [મોક્ષપદે ભજતિ] મોક્ષમાર્ગમા કહે છે (અર્થાત્ વ્યવહારનય મુનિલિંગ તેમ જ શુદ્ધિલિંગને મોક્ષમાર્ગ કહે છે), [નિશ્ચયનય] નિશ્ચયનય [સર્વલિંગાણિ] સર્વ લિંગને (અર્થાત્ કોઈ પણ લિંગને) [મોક્ષપદે ન ઇચ્છતિ] મોક્ષમાર્ગમા ગણતો નથી.

ટીકા—શ્રમણ અને શ્રમણોપાસકના ભેદ બે પ્રકારના દ્રવ્યલિંગો મોક્ષમાર્ગ છે—જેના જે પ્રપણ-પ્રકાર (અર્થાત્ એના પ્રકારની જે પ્રપણ) તે કેવળ વ્યવહાર

વ્યવહારનય એ ઉભય લિંગો મોક્ષપથ વિષે કહે,
નિશ્ચય નહીં માને કદી કે લિંગ મુક્તિપથ વિષે ૪૧૪.

કરે છે (અર્થાત્ આ દ્રવ્ય વિગે જ મોક્ષનું દેનાર છે એમ માને છે), [તે સમયસાર ન જાત] તેમણે સમયસારને નથી જાણ્યો.

ટીકા —જેઓ અરેખર 'હું અમારુ હું, અમણોપાસક (-આપ-) છું' એમ દ્રવ્યલિંગમાં મમકાર નરૂ મિથ્યા અહુકાર કરે છે, તેઓ અનાદિરૂઢ (અનાદિ કાળથી આદ્યા આવેલા) વ્યવહારમાં મુઢ (મોહી) વર્તતા થઈ, પ્રૌઢ નિવેકવાળા નિશ્ચય (-નિશ્ચયનય) પર *અનારૂઢ વર્તતા થઈ, પરમાર્થમત્ય (જે પરમાર્થ સત્યાર્થ છે એના) લાગવાન સમયમાગને દેખતા—અનુભવતા નથી.

સાવાર્થ —અનાદિ કાળના પરદ્રવ્યના સયોગથી થયેલા જે વ્યવહાર તમા જ જે પુરૂષો મુઢ અર્થાત્ મોહિત છે, તેઓ એમ માને છે કે 'આ બાહ્ય મહાનતાદિષ્ટ એમ છે તે જ અમને મોક્ષ પ્રાપ્ત કરાવશે,' પરંતુ જેનાથી બેદરશાન થાય છે એના નિશ્ચયને તેઓ જાણતા નથી આના પુરૂષો સત્યાર્થ, પરમાત્મરૂપ, શુદ્ધજ્ઞાનમય સમયમારને દેખતા નથી.

હવે આ જ અર્થનું કળરારૂપ કાન્ય કહે છે —

(વિશેષિની)

વ્યવહારવિમુદ્દદૃષ્ટ્ય પરમાર્થ કલયતિ નો જનાઃ ।

તુષ્ણોષવિમુગ્ધવુદ્ધયઃ કલ્પયતીઢ તુષ ન તદુલ્ભ ॥ ૨૪૨ ॥

અર્થ —વ્યવહારમાં જ જેમની દૃષ્ટિ (બુદ્ધિ) મોહિત છે એવા પુરૂષ પરમાર્થને જાણતા નથી, જેમ જગતમાં 'તુષના જ્ઞાનમાં જ જેમની બુદ્ધિ મોહિત (-મોહા પામી છે) એવા પુરૂષો તુષને જ જાણે છે, તદુલભને જાણતા નથી

સાવાર્થ —જેઓ ફોતરામાં મુગ્ધ થઈ જતા છે, ફોતરાને જ કૂટ્યા કહે છે તેમજે તકલને જાન્યા જ નથી, તેવી રીતે જેઓ દ્રવ્યલિંગ આદિ વ્યવહારમાં મુગ્ધ થઈ જતા છે (અર્થાત્ શરીરાદિની ક્રિયામાં મમત્વ કર્યા કરે છે), તેમજે શુદ્ધાત્ અનુભવનરૂપ પરમાર્થને જાણ્યા જ નથી, અર્થાત્ એના જીવે શરીરાદિ પરદ્રવ્યને આત્મા જાણે છે, પરમાર્થ આત્માનું રૂપ તેઓ જાણતા જ નથી

હવે આગળની ગાથાની સ્વત્તાએ કાન્ય કહે છે —

* અનારૂઢ = નદિ આરૂઢ નદિ ગરે ના

૧ તુષ = કમરનાં ફોતરા અનાજના મેનગ

૨ તદુલ્ભ = ફોતરાં વિનાના ચોખા ફોતરાં વિનાનું અનાજ

(અનુબંધ ૫)

દ્વમેક જગદ્ધસુરક્ષયં યાતિ પૂર્ણતામ્ ।

વિજ્ઞાનઘનમાનદમયમાખ્યક્ષતા નયત્ ॥ ૨૪૫ ॥

અર્થ — આન દમય વિજ્ઞાનઘનને (અનુદ પરમાત્માને, સમયસારને) પ્રત્યક્ષ કરતું આ એક (અદ્વિતીય) અક્ષય જગત્-અશ્તુ (-સમયપ્રાભૂત) પૂર્ણતાને પામે છે.

હોવાર્થ — આ સમયપ્રાભૂત અર્થ વચનરૂપે તેમ જ જ્ઞાનરૂપે — બન્ને પ્રકારે જગતને અક્ષય (અર્થાત્ જેનો નિનાશ ન થાય એવું) અદ્વિતીય તેમ સમાન છે, કારણ કે જેમ તેના ઘટપટાદિકને પ્રત્યક્ષ દેખાડે છે તેમ સમયપ્રાભૂત આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપને પ્રત્યક્ષ અનુભવજોશર દેખાડે છે ૪૧૪

હવે ભગવાન કુદકૃદાચાર્ય આ અર્થને પૂર્ણ કરે છે તેથી તેના મહિમારૂપે તેના અભ્યાસ વગેરેનું ફળ ગાથામાં કહે છે —

જો સમયપાહુડમિણં પહિહૂણ અત્યતઃચઓ ણાત ।

અત્યે ઠાહી ચેયા સો હોહી ઉત્તમ મોક્ષ્વ ॥ ૪૧૫ ॥

ય' સમયપ્રાભૂતમિદ પઠિત્વા અર્થતત્ત્વતો જ્ઞાત્વા ।

અર્થે સ્થાસ્યતિ ચેતયિતા સ મવિન્યસ્યુત્તમ સૌમ્યમ્ ॥ ૪૧૫ ॥

અર્થ — [ય ચેતયિતા] જે આત્મા (-અભ્ય છવ) [દ્વ સમયપ્રાભૂત પઠિત્વા] આ સમયપ્રાભૂતને ભણીને, [અર્થતત્ત્વત જ્ઞાત્વા] અર્થ અને તત્ત્વથી જાણીને, [અર્થે સ્થાસ્યતિ] તેના અર્થમાં સ્થિત થયો, [સ] તે [ઉત્તમ સૌમ્ય મવિન્યસ્યતિ] ઉત્તમ સૌમ્યસ્વરૂપ થશે

ટીકા — સમયસાગ્રભૂત ભગવાન પરમાત્માનું — કે જે વિધિના પ્રકાશક હોવાથી વિધિસમય છે તેનું — પ્રતિપાદન કરતું હોવાથી જે પાતે શબ્દબ્રહ્મ સમાન છે એવા આ શાસ્ત્રને જે આત્મા ખરેખર ભણીને, વિધિને પ્રકાશવામાં સમર્થ એવા પરમાર્થભૂત, ચૈતન્ય-પ્રકાશરૂપ આત્માનો નિશ્ચય કરતો થકો (આ શાસ્ત્રને) અર્થથી અને તત્ત્વથી જાણીને, તેના જ અર્થભૂત ભગવાન એક પૂર્ણવિજ્ઞાનઘન પરમબ્રહ્મમાં સર્વ ઉદ્યમથી સ્થિત થયો, તે આત્મા, તત્ત્વણુ પ્રગટ થતા એક ચૈતન્યરસથી ભરેલા સ્વસ્થાનમાં મુસ્થિત

આ સમયપ્રાભૂત પઠન કરીને, અર્થ-તત્ત્વથી જાણીને,

હવે અર્થમાં આત્મા જે. સૌમ્ય ઉત્તમ તે થયો. ૪૧૫.

જ છે, પરમાર્થ નથી, કારણ કે તે (પ્રકૃષ્ણ) પોતે અશુદ્ધ દ્રવ્યના અનુભવનગરૂપ હોવાથી તેને પરમાર્થપણનો અભાવ છે, અમલ અને અમલોપાસકના બેદાથી અનિરાગ દર્શનજ્ઞાનના પ્રવૃત્ત પશ્ચિન્નિમાન (—આન દર્શન જ્ઞાનના પ્રવર્તેલી પશ્ચિન્નિમાન) શુદ્ધ જ્ઞાન જ એ છે—એવું બે નિસ્તુષ્પ (—નિર્મળ) અનુભવન તે પરમાર્થ છે, મગ્ન તે (અનુભવન) પોતે શુદ્ધ દ્રવ્યના અનુભવનગરૂપ હોવાથી તેને જ પરમાર્થપણ છે માટે જેઓ બ્યવહારને જ પરમાર્થબુદ્ધિથી (—પરમાર્થ માનીને) અનુભવે છે, તેઓ સમયસારને જ નથી અનુભવતા, જેઓ પરમાર્થને પરમાર્થબુદ્ધિથી અનુભવે છે, તેઓ જ સમયસારને અનુભવે છે

ભાવાર્થ — બ્યવહારનયનો વિષય તો બે-રૂપ અશુદ્ધ દ્રવ્ય છે, તેથી તે પરમાર્થ નથી, નિશ્ચયનયનો વિષય અબે-રૂપ શુદ્ધદ્રવ્ય છે, તેથી તે જ પરમાર્થ છે માટે, જેઓ બ્યવહારને જ નિશ્ચય માનીને પ્રવર્તે છે તેઓ નમયસારને અનુભવતા નથી, જેઓ પરમાર્થને પરમાર્થ માનીને પ્રવર્તે છે તેઓ જ સમયસારને અનુભવે છે (તેથી તેઓ જ સાચાને પામે છે)

‘ખડુ કંથનથી ખસ થાઓ, એ પરમાર્થનો જ અનુભવ કરો’—એવા અર્થવાક્ય કાવ્ય હવે કહે છે—

(માનવી)

અલ્પમલમતિજલ્પૈર્દુર્વિકલ્પૈરનલ્પૈ-

રયમિહ પરમાર્થશ્રેત્યતા નિત્યમેષ્

સ્વરમવિસરપૂર્ણજ્ઞાનવિસ્ફર્તિમાત્રા-

જ રાત્ર સમયસારાદુત્તર કિરિદસ્તિ ॥ ૨૪૪ ॥

અર્થ — ખડુ કંઠનાથી અને ખડુ કુર્ચિનાથી ખસ થાઓ, ખસ થાઓ અહીં એવું જ કહેવાનું છે કે આ પરમાર્થને એને જ નિરંતર અનુભવો, કારણ કે નિજ રસના ફેલાવથી પૂર્ણ બે જ્ઞાન તેના સ્ફુરણમાન થવામાન જે સમયસાર (—પરમાર્થ) તેનાથી ઊંચુ અરેખર બીજું કંઈ પણ નથી (—સમયમાર સિવાય બીજું કંઈ પણ સારબૂત નથી)

ભાવાર્થ — પૂર્ણજ્ઞાનરૂપ આત્માનો અનુભવ કરો, આ ઉપરાંત અરેખ બીજું કંઈ પણ સારબૂત નથી

હવે છેલ્લી ગાથામાં આ સમયસાર શ્રવણ અભ્યાસ નોરેતુ ફળ કહી આચાર્યજનના આ શ્રવણ પૂર્ણ કરો, તેની સૂચનાઓ મેંક પ્રથમ કહે છે —

છે, અદૃષ્ટ છે, તેની વ્યક્તિ દર્શન અને જ્ઞાન છે તે દર્શન અને જ્ઞાનમાં પણ જ્ઞાન સામર છે, પ્રગટ અનુભવગોચર છે, તેથી તેના દ્વારા જ આત્મા ઓળખી મળાય છે મારે અહીં આ જ્ઞાનને જ પ્રમાણ કરીને આત્માનુ તત્ત્વ જલ્લિ છે

અહીં એમ ન સમજવું કે ‘આત્માને જ્ઞાનમાત્ર તત્ત્વવાળો કહ્યો છે તેવી ઓસો જ પરમાર્થ છે અને અન્ય મોર્તે જુદા છે, આત્મામાં નથી’, આનો સર્વથા એકાત કબ્બાથી તો મિથ્યાદષ્ટિપણ થાય છે, વિજ્ઞાનાદૈતનાદી બોદનો અને વેદાતનો મત આવે છે, મારે આવો એકાત બાનાસહિત છે આવા એકાત અભિપ્રાયથી કોર્ મુનિનત પણ પાળે અને આત્માનુ—જ્ઞાનમાત્રનુ—‘ધ્યાન પણ કરે, તો પણ મિથ્યાત્વ મ્પાય નહિ, મદ કપાયોને લીધે સ્વર્ગ પામે તો પામે, મોક્ષનુ સાધન તો થતુ નથી મારે સ્વાવાદથી યથાર્થ સમજવું ૪૧૫

*

*

(અહીં મુખીમાં ભગવાન કુંદકુદાચાર્યની ૪૧૫ ગાથાઓનુ વ્યાખ્યાન ટીકાકાર શ્રી અમૃતચ દ્રાચાર્યદેવે કર્યું અને તે વ્યાખ્યાનમાં કળગરૂપે તથા સૂચનિકારૂપે ૧૪૬ કાવ્યો કહ્યા હવે ટીકાકાર આચાર્યદેવે વિચાર્યું કે—આ મ વમાં જ્ઞાનને પ્રમાણ કરીને જ્ઞાનમાત્ર આત્મા કહેતા આવ્યા છીએ, તેથી કોઈ તર્ક કરને કે ‘જૈનમત તો આવા’ છે, તો પછી આત્માને જ્ઞાનમાત્ર કહેવાથી શુ એકાત આવી જતો નથી? અર્થાત્ સ્વાવાદ માથે વિરોધ આવતો નથી? વળી એક જ જ્ઞાનમાં ઉપાયતત્ત્વ અને ઉપેયતત્ત્વ—એ બન્ને કઈ ગીતે ઘટે છે? આમ તર્ક કોઈને વને મારે આના તર્કનુ નિરાસર કરવાને ટીકાકાર આચાર્યદેવ અહીં સર્વવિશુદ્ધજ્ઞાન અધિકારના અતમા પર્વગિરૂપે થોડુ કહે છે તેમાં પ્રથમ શ્લોક કહે છે—)

(અનુક્રુપ)

અત્ર સ્યાદ્વાદશુદ્ધયર્થ વસ્તુતત્ત્વવ્યવસ્થિતિઃ ।

ઉપાયોપેયમાવશ્ચ મનામ્ભૂયોઽપિ ચિંત્યતે ॥ ૨૪૭ ॥

અર્થ—અહીં સ્વાવાદની શુદ્ધિને અર્થે વસ્તુતત્ત્વની વ્યવસ્થા અને (એક જ જ્ઞાનમાં ઉપાયપણુ અને ઉપેયપણુ કઈ ગીતે ઘટે છે તે અતાનવા) ઉપાય-ઉપેયભાન જન કરીને પણ નિચારનામાં આવે છે

અને નિગમુજા (આકુળતા વિનાનું) હોવાને લીધે જે (સૌખ્ય) 'પન્માનંદ' ગણાવી વાચ્ય છે, ઉત્તમ છે અને અનાકુળતા લક્ષણનાનું છે એના સૌખ્યરૂપ પાને જ થઈ જશે.

ભાવાર્થ—આ ગાત્રનું નામ સમયપ્રાબુત છે સમય એટલે પદાર્થ, અથવા સમય એટલે આત્મા. તેનું કહેનારું આ શાસ્ત્ર છે નહીં આત્મા તો સમસ્ત પદાર્થોના પ્રકાશક છે આના વિદ્યપ્રકાશક આત્માને કહેતું હોવાથી આ સમયપ્રાબુત ગણદ્વંદ્વ મમાન છે, કારણ કે જે સમસ્ત પદાર્થોનું કહેનાર હોય તેને ગણદ્વંદ્વ કહેવામા આવે છે. દ્વાદશાંગશાસ્ત્ર શબ્દદ્વંદ્વ છે અને આ સમયપ્રાબુતગાત્રને પણ ગણદ્વંદ્વની ઉપમા છે આ શબ્દદ્વંદ્વ (અર્થાત્ સમયપ્રાબુતગાત્ર) પરદ્વંદ્વને (અર્થાત્ શુદ્ધ પન્માત્માને) સંખ્યાત્ દેખાડે છે. જે આ ગાત્રને લાગીને તેના યથાર્થ અર્થમા ફરશે, તે પરદ્વંદ્વને પામશે, અને તેથી, જેને 'પન્માનંદ' કહેનામા આવે છે એના ઉત્તમ, આત્મિક, સ્વાધીન, બાવાન્હિત, અવિનાશી સુખને પામશે માટે હે ભવ્ય છવો! તમે પોતાના વસ્તુઓને અર્થ આના અભ્યાસ કરો, આનું અનુભવ કરો, નિરતર આનું જ સ્મરણ અને ધ્યાન રાખો, કે જેથી અવિનાશી સુખની પ્રાપ્તિ થાય આવો શીનુરુઓનો ઉપદેશ છે.

હવે આ સર્વવિશુદ્ધજ્ઞાનના અધિકારની પૂર્ણતાનો કળાશરૂપ સ્તોત્ર કહે છે—

(અનુકંડ ૫)

इतीदमात्मनस्तत्त्व ज्ञानमात्मवस्थितम् ।

अस्वदममचल स्वसर्वेषमवाधितम् ॥ ૨૪૬ ॥

અર્થ—આ મીતે આ આત્માનું તત્ત્વ (અર્થાત્ પન્માર્થભૂત સ્વરૂપ જ્ઞાનમાત્ર નહીં થયું—કે જે (આત્માનું) જ્ઞાનમાત્ર તત્ત્વ અખંડ છે (અર્થાત્ અને સ્વેચ્છાકારની અને પ્રતિપક્ષી કર્મોથી ભ્રેકે ખડ ખડ દેખાય છે તોપણ જ્ઞાનમાત્રમા ખંડ નથી), એક છે (અર્થાત્ અખંડ હોવાથી એમરૂપ છે), અચળ છે (અર્થાત્ જ્ઞાનરૂપથી અગત્ય નથી—સ્વેચ્છ થતું નથી), સ્વસર્વેષ છે (અર્થાત્ પોતાથી જ ઘેરે જોડાયેલ છે), અને અઅધિત છે (અર્થાત્ કોઈ બોલી શક્યાથી બાંધ પામતું નથી).

ભાવાર્થ—આહો આ માત્ર નિજ સ્વરૂપ જ્ઞાન જ કહ્યું છે તેનું કારણ અપ્રમાણ છે—આત્મામા અનંત વર્તો છે, પરંતુ તેમા કેટલાંક નો સાદારણ છે, તેમાં તેઓ અતિવ્યાપ્તિવાળા છે, તેમનાથી આત્માને ઓળખી શકાય નહિ, વળી કેટલાંક (કર્મો) પર્યાયધિત છે—કોઈ અસ્થિમા હોય છે અને કોઈ અસ્થિમા નથી હોત તેથી તેઓ અવ્યાપ્તિવાળા છે, તેમનાથી પણ આત્મા ઓળખી શકાય નહિ. ચેતનના ભ્રેકે આત્માનું (અનિવચ્ય અને અવ્યાપ્તિથી નહિત) લક્ષણ છે, તોપણ તે શક્તિમા

એ વૃત્તિએ પશ્ચિતપણા વડે નિત્યપણું છે, અને એ પ્રવર્તતા, એક મમયની મર્યાદાનાળા અને વૃત્તિ અગોત્રે પશ્ચિતપણા વડે અનિત્યપણું છે (આ ગીતે જ્ઞાનમાત્ર આત્મવસ્તુને પણ, તત્-અતત્પણું વગેરે બન્ને વિરુદ્ધ શક્તિઓ સ્વયમેવ પ્રદર્શતી હોનાથી, અનેમત અવયમેન પ્રકાશે જ છે)

(પ્રશ્ન-) જે આત્મવસ્તુને, જ્ઞાનમાત્રપણું હોવા શતા, સ્વયમેવ અનેકાત પ્રગટે છે, તે પાત્રી અર્હત ભગવતો તેના મારન તરીકે અનેકાતને (સ્વાદ્વાદને) શા માટે ઉપદેશે છે ? (ઉત્તર-) અજ્ઞાનીઓને જ્ઞાનમાત્ર આત્મવસ્તુની પ્રમિદ્ધિ કરવા માટે ઉપદેશે છે એમ અમે કહીએ છીએ ખરેખર અનેકાત (સ્વાદ્વાદ) વિના જ્ઞાનમાત્ર આત્મવસ્તુ જ પ્રસિદ્ધ વર્તી શકતી નથી તે નીચે પ્રમાણે મમતવચનામા આવે છે—

અભાવની જ બહુ ભાવોથી ભરેલા આ વિશ્વમા મર્વ ભાવોનું અભાવથી અદ્ભુત હોના છતાં, દ્વૈતનો નિષેવ સ્વેચ્છા અગ્રકય હોનાવી મમત વસ્તુ અવરૂપમા પ્રવૃત્તિ અને અવરૂપથી વ્યાજ્ઞિત વડે બન્ને ભાવોથી અધ્યામિત છે (અર્થાત્ સમસ્ત વસ્તુ અવરૂપમા પ્રવર્તતી હોવાથી અને અવરૂપથી ભિન્ન રહેતી હોવાથી સ્વેચ્છ વસ્તુમા બન્ને ભાવો રહેલા છે) ત્યાં, જ્યારે આ જ્ઞાનમાત્ર ભાવ (આત્મા), જેવ (બાકીના) ભાવો સાથે નિજ જ્ઞાના ભારથી પ્રવર્તેલા જાતા-જેયના મળ અને લીપે અને અનાદિ નાળથી નેથોના પશ્ચિમનને લીધે જ્ઞાનતત્ત્વને પગ કપે માનીને (અર્થાત્ સ્વેચ્છાએ અગીકાર કરીને) અજ્ઞાની થયો થકો નાળ પામે છે, ત્યારે (તે જ્ઞાનમાત્ર ભાવનું) સ્વ-અવરૂપથી (જ્ઞાનઅવરૂપથી) તત્પણું પ્રગટીને (અર્થાત્ જ્ઞાન જ્ઞાનપણું જ છે એમ પ્રગટ કરીને), જ્ઞાનપણું પશ્ચિમનને લીપે જ્ઞાની સ્વેચ્છા થકો અનેકાત જ (સ્વાદ્વાદ જ) તેને ઉદ્ધારે છે—નાળ થના દેતો નથી ? વળી જ્યારે તે જ્ઞાનમાત્ર ભાવ ‘ખરેખર આ બહુ આત્મા છે’ એમ અજ્ઞાનતત્ત્વને સ્વરૂપે (જ્ઞાનરૂપે) માનીને—અગીકાર કરીને વિશ્વના પ્રદુષ્ટ નડે પોતાનો નાશ કરે છે (સર્વ જગતને પોતાકપ માનીને તેનું પ્રદુષ્ટ કરીને જગતની ભિન્ન એના પોતાને નષ્ટ કરે છે), ત્યારે (તે જ્ઞાનમાત્ર ભાવનું) અવરૂપથી અતત્પણું પ્રગટીને (અર્થાત્ જ્ઞાન અતત્પણું નથી એમ પ્રગટ કરીને) વિશ્વથી ભિન્ન જ્ઞાનને દેખાડતો થકો અનેકાત જ તેને પોતાનો (જ્ઞાનમાત્ર ભાવનો) નાળ કરવા દેતો નથી ? જ્યારે આ જ્ઞાનમાત્ર ભાવ અનેક જોયાકરો વડે (જોયોના આકારો વડે) પોતાનો મળ (આખો, અખડ) એક જ્ઞાન-આનંદ અડિત (અડખડપ) થયો માનીને નાળ પામે છે, ત્યારે (તે જ્ઞાનમાત્ર ભાવનું) દ્રવ્યથી એકપણ પ્રકાશતો થકો અનેકાત જ તેને જિવાડે છે—નાળ પામના દેતો નથી ? વળી જ્યારે તે જ્ઞાનમાત્ર ભાવ એક જ્ઞાન-આનંદનું નહિલ કરના માટે અનેક જોયા-ગેના ત્યાગ નડે પોતાનો નાળ દે છે (અર્થાત્ જ્ઞાનમાત્ર જે અનેક જોયોના આનંદ આવે છે તેમનો ત્યાગ કરીને પોતાને નષ્ટ કરે છે), ત્યારે (તે જ્ઞાનમાત્ર ભાવનું) પર્યાયોની અનેકપણ પ્રકાશતો

ભાવાર્થ:—વસ્તુનું સ્વરૂપ આમાન્યનિગોપાત્મક અનેક ધર્મસ્વરૂપ હોવાથી તે સ્વાદનાદથી જ સાંધી શકાય છે એ રીતે સ્વાદનાદની શુદ્ધતા (—પ્રમાણિકતા, સત્યતા, નિર્દોષતા, નિર્મળતા, અદ્વિતીયતા) સિદ્ધ કરના માટે આ અનિર્માણના વસ્તુનું સ્વરૂપ વિચારનામા આવે છે (તેમા એમ પણ જણાવવામાં આવ્યો કે આ મધમા આમળને જ્ઞાનમાત્ર કહ્યો હોવા છતાં સ્વાદનાદ સાથે વિરોધ આવવો નથી) વળી બીજું, એક જ જ્ઞાનમા સાનકપણ તથા માધ્યમણ કઈ રીતે બની શકે તે સમજાવના જ્ઞાનનો ઉપાય ઉપેયભાન અર્થાત્ સાનકસાધ્યભાન પણ આ અધિકારમા વિચારનામા આવે છે

(હવે પ્રથમ આચાર્યદેવ વસ્તુસ્વરૂપના વિચાર દ્વારા સ્વાદનાદને સિદ્ધ કરે છે—)

સ્વાદના સમસ્ત વસ્તુઓના સ્વરૂપને સાવનાડ, અર્હત્ સર્વશંતુ એ અસ્ખલિત (નિર્બીન) શાસન છે તે (સ્વાદનાદ) ‘બધુ અનેકાતાત્મક છે’ એમ ઉપદેશ છે, કારણ કે સમસ્ત વસ્તુ અનેકાત-સ્વભાવવાળી છે (‘સર્વ વસ્તુઓ અનેકાતસ્વરૂપ છે’ એમ જે સ્વાદનાદ કહે છે તે અસત્યાર્થ કલ્પનાથી કહિતો નથી, પરંતુ જેવો વસ્તુનો અનેકાત સ્વભાવ છે તેવો જ કહે છે)

અહીં આત્મા નામની વસ્તુને જ્ઞાનમાત્રપણે ઉપદેશવામા આવતા છતાં પણ સ્વાદનાનો કોપ નથી, કારણ કે જ્ઞાનમાત્ર આત્મવસ્તુને સ્વયમેવ અનેકાતપણ છે તથા (અનેકાતવતુ એવું સ્વરૂપ છે કે), જે (વસ્તુ) તત્ છે તે જ અતત્ છે, જે (વસ્તુ) એક છે તે જ અનેક છે, જે સત્ છે તે જ અસત્ છે, જે નિત્ય છે તે જ અનિત્ય છે—એમ એક વસ્તુમા વસ્તુપણની નિષ્કાનનારી પરસ્પર વિરુદ્ધ બે શક્તિઓનું પ્રકાશન તે અનેકાત છે માટે પોતાની આત્મવસ્તુને પણ, જ્ઞાનમાત્રપણ હોવા છતાં, તત્ અતત્પણ, એક અનેકપણ, મત્-અસત્પણ અને નિત્ય અનિત્યપણ પ્રકાશે જ છે, કારણ કે—તેને (જ્ઞાનમાત્ર આત્મવસ્તુને) અતરંગમા અકલ્પક પ્રકાશતા જ્ઞાનસ્વરૂપ વડે તત્પણ છે, અને બહાર પ્રગટ થતા, અનત, હોયપણને પામેલા સ્વરૂપથી લિપ્ત એના પર રૂપ વડે (જ્ઞાનસ્વરૂપથી લિપ્ત એવા પરદ્રવ્યના રૂપ વડે—) અતત્પણ છે (અર્થાત્ તે-રૂપ જ્ઞાન નથી), સદ્બ્રૂત (—સાષ્ટ) પ્રવર્તતા અને ક્રમે પ્રવર્તતા અનત ચેતન્ય-અગોના સમુદાયરૂપ અવિભાગ દ્રવ્ય વડે એકપણ છે, અને અવિભાગ એક દ્રવ્યમા વ્યાપેલા, સદ્બ્રૂત પ્રવર્તતા અને ક્રમે પ્રવર્તતા અનત ચેતન્ય-અશોરૂપ (—ચેતન્યના અનત અશોરૂપ) પચ્ચિ વડે અનુધ્મણ છે, પોતાના દ્રવ્ય હોત-કાળ-ભાવરૂપે હોવાની શક્તિરૂપ જે સ્વભાવ તે સ્વભાવનાત્મપણ વડે (અર્થાત્ એવા સ્વભાવનાળી હોવાથી) સત્પણ છે, અને પરના દ્રવ્ય-હોત-કાળ ભાવરૂપે નહિ હોવાની શક્તિરૂપ જે સ્વભાવ તે સ્વભાવનાત્મપણ વડે અસત્પણ છે, અનર્થનિર્મળ અવિભાગ

જ્ઞાનમાત્ર ભાવતુ) જ્ઞાનસામાન્યરૂપથી નિત્યપણું પ્રકાશતો થકો અનેકાત જ તેને જિનાડે છે—નાશ પામના દેતો નથી ૧૩ વળી જ્યારે તે જ્ઞાનમાત્ર ભાવ નિત્ય જ્ઞાનમામાન્યતુ પ્રદુષ્ક કરના માટે અનિત્ય જ્ઞાનવિગેષોના ત્યાગ વડે પોતાનો નાશ કરે છે (અર્થાત્ જ્ઞાનના વિગેષોના ત્યાગ કરીને પોતાને નષ્ટ કરે છે), ત્યારે (તે જ્ઞાનમાત્ર ભાવતુ) જ્ઞાનવિરોધરૂપથી અનિત્યપણું પ્રકાશતો થકો અનેકાત જ તેને પોતાનો નાશ કરવા દેતો નથી ૧૪

(અહીં તત્-અતતના ૨ ભાગ, એક-અનેકના ૨ ભાગ, મત્-અસતના દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-જાળ ભાવથી ૮ ભાગ, અને નિત્ય-અનિત્યના ૨ ભાગ—એમ બરા મળીને ૧૪ ભાગ થયા આ ચૌદ ભાગોમાં એમ બતાવ્યું કે—એકાતથી જ્ઞાનમાત્ર આત્માનો અભાવ થાય છે અને અનેકાતથી આત્મા જીવતો રહે છે, અર્થાત્, એકાતથી આત્મા જે સ્વરૂપે છે તે સ્વરૂપે મમજાતો નથી, સ્વરૂપમાં પરિણમતો નથી, અને અનેકાતથી તે વાસ્તવિક સ્વરૂપે સમજાય છે, સ્વરૂપમાં પરિણમે છે)

અહીં નીચે પ્રમાણે (૧૪ ભાગના કળશરૂપે) ૧૪ કાવ્યો પણ કહેવામાં આવે છે—

(પ્રથમ, પહેલા ભાગના કળશરૂપે કાવ્ય કહેવામાં આવે છે—)

(શાદ્ધવિકીરિત)

વાલાર્થેઃ પરિપીતમ્બુજ્જિતનિજમવ્યક્તિરિક્તીમવદ્-

વિશ્રાન્ત પરરૂપ એવ પરિતો જ્ઞાન પશોઃ સીદતિ ।

યત્તત્તત્તદિહ સ્વરૂપત ઇતિ સ્યાદ્વાદિનસ્તત્પુન-

ર્દૂરોન્મમ્મનસ્વભાવમરતઃ પૂર્ણ સમુન્મજ્જતિ ॥ ૨૪૮ ॥

અર્થ—આદ્ય પદાર્થો વડે સમસ્તપણે પી જવામાં આવેલું, પોતાની વ્યક્તિને (પ્રગટાને) છાડી દેનાથી ખાલી (-શૂન્ય) થઈ ગયેલું, મમસ્તપણે પરરૂપમાં જ વિશ્રાન્ત (અર્થાત્ પરરૂપ હિય જ આનાર ગખતુ) એવું પશુનું જ્ઞાન (તિર્થ ચ એવા એકાતનાદીનું જ્ઞાન) નાશ પામે છે, અને ત્યાદ્વાદીનું જ્ઞાન તો, ‘જે તત્ છે ત સ્વરૂપથી તત્ છે (અર્થાત્ દેવેક તત્તને—નમ્તુને સ્વરૂપથી તત્પણું છે)’ એવી મમજાતને લીધે, અત્યંત પ્રગટ થયેલા જ્ઞાનઘનરૂપ સ્વભાવના લાગથી, મપૂર્ણ હિતિ (પ્રગટ) થાય છે

ભાવાર્થ—કોઈ સર્વિયા એકાતી તો એમ માને છે કે—ધર્મજ્ઞાન ઘટના બનાવે જ વાય છે માટે જ્ઞાન મર્ત્ય પ્રગટે જેવો પત્ જ આનાર ગખે છે આનું માનનાર

થકો અનેકાત જ તેને પોતાનો નાશ કરના હેતો નથી ૪ બ્યારે આ જ્ઞાનમાત્ર ભાવ
 નજીવામાં આવતા એના પરદ્રવ્યોના પરિણમનને લીધે જ્ઞાત્રદ્રવ્યને પરદ્રવ્યપતો ભાનીન—
 અગીકાર કરીને નાશ પામે છે, ત્યારે (તે જ્ઞાનમાત્ર ભાનનું) સ્વદ્રવ્યથી સત્પણ
 પ્રકાશતો થકો અનેકાત જ તેને જિવાડે છે—નાશ પામના હેતો નથી ૫ વળી બ્યારે
 તે જ્ઞાનમાત્ર ભાન ‘સર્વ દ્રવ્યો હું જ છું (અર્થાત્ મર્વ દ્રવ્યો આત્મા જ છે)’ એમ
 પરદ્રવ્યને જ્ઞાત્રદ્રવ્યપતો ભાનીને—અગીકાર કરીને પોતાનો નાશ કરે છે, ત્યારે (તે
 જ્ઞાનમાત્ર ભાનનું) પરદ્રવ્યથી અસત્પણ પ્રકાશતો થકો (અર્થાત્ પરદ્રવ્યરૂપે આત્મા
 નથી એમ પ્રગટ હતો થકો) અનેકાત જ તેને પોતાનો નાશ કરના હેતો નથી ૬
 બ્યારે આ જ્ઞાનમાત્ર ભાન પરક્ષેનગત (-પરક્ષેને રહેલા) જ્ઞેય પદાર્થોના પરિણમનને
 લીધે પરક્ષેનની જ્ઞાનને મળી ભાનીને—અગીકાર કરીને નાશ પામે છે, ત્યારે (તે
 જ્ઞાનમાત્ર ભાનનું) સ્વદેશની અસ્તિત્વ પ્રકાશતો થકો અનેકાત જ તેને જિવાડે છે—
 નાશ પામના હેતો નથી ૭ વળી બ્યારે તે જ્ઞાનમાત્ર ભાન સ્વદેશને હેનાને (-હેનાને,
 પરિણમવાને) મટે, પરક્ષેનગત જ્ઞેયોના આધારોના ત્યાગ વડે (અર્થાત્ જ્ઞાનમાત્ર
 પરક્ષેને રહેલા જ્ઞેયોના આકાર આવે છે તેમનો ત્યાગ કરીને) જ્ઞાનને છુટ્ટ હતો થકો
 પોતાનો નાશ કરે છે, ત્યારે સ્વદેશને રહીને જ પરક્ષેનગત જ્ઞેયોના આકારોરૂપે પરિણમ-
 નાનો જ્ઞાનનો સ્વભાવ હેનાવી (તે જ્ઞાનમાત્ર ભાનનું) પરક્ષેનથી નાસ્તિત્વ પ્રકાશતો
 થકો અનેકાત જ તેને પોતાનો નાશ કરના હેતો નથી ૮ બ્યારે આ જ્ઞાનમાત્ર ભાવ
 પૂર્વાધિત પદાર્થોના વિનાશમાળે (-પૂર્વે જેમનું આવ્ય બન કહ્યું હતું એના જ્ઞેય
 પદાર્થોના વિનાશ વખતે) જ્ઞાનનું અમત્પણ ભાનીને—અગીકાર કરીને નાશ પામે
 છે, ત્યારે (તે જ્ઞાનમાત્ર ભાનનું) સ્વકાળથી (-જ્ઞાનના કાળથી) સત્પણ પ્રકાશતો
 થકો અનેકાત જ તેને જિવાડે છે—નાશ પામના હેતો નથી ૯ વળી બ્યારે તે જ્ઞાનમાત્ર
 ભાન પદાર્થોના આવ્ય બનકાળે જ (માત્ર જ્ઞેય પદાર્થોને જાણના વખતે જ) જ્ઞાનનું
 સત્પણ ભાનીને—અગીકાર કરીને પોતાનો નાશ કરે છે, ત્યારે (તે જ્ઞાનમાત્ર ભાનનું)
 પરમાળથી (-જ્ઞેયના કાળથી) અમત્પણ પ્રકાશતો થકો અનેકાત જ તેને પોતાનો નાશ
 કરના હેતો નથી ૧૦ બ્યારે આ જ્ઞાનમાત્ર ભાન, જાણનામાં આવતા એના પરભાવોના
 પરિણમનને લીધે જ્ઞાયકભાવને પદ્માનપણે ભાનીને—અગીકાર કરીને નાશ પામે છે,
 ત્યારે (તે જ્ઞાનમાત્ર ભાનનું) સ્વભાવની સત્પણ પ્રકાશતો થકો અનેકાત જ તેને
 જિવાડે છે—નાશ પામના હેતો નથી ૧૧ વળી બ્યારે તે જ્ઞાનમાત્ર ભાન ‘સર્વ ભાવો
 હું જ છું’ એમ પદ્માનને જ્ઞાયકભાવપણે ભાનીને—અગીકાર કરીને પોતાનો નાશ
 કરે છે, ત્યારે (તે જ્ઞાનમાત્ર ભાનનું) પરભાવથી અસત્પણ પ્રકાશતો થકો અનેકાત
 જ તેને પોતાનો નાશ કરના હેતો નથી ૧૨ બ્યારે આ જ્ઞાનમાત્ર ભાન અનિત્ય જ્ઞાન-
 વિશેષો વડે પોતાનું નિત્ય જ્ઞાનસામાન્ય ખડિત થયું ભાનીને નાશ પામે છે, ત્યારે (તે

(શાર્દૂલવિકીરિત)

વાચાર્થપ્રદ્વણસ્વભાવભરતો વિષ્વગ્નિચિત્રોદ્ધસ-
 જ્ઞેયાકારવિશ્વીર્ણશક્તિરમિતસ્ત્રુચ્ચન્પથુર્નરૂપતિ ।
 એકદ્રવ્યતયા સદાપ્યુદિતયા મેદમ્રમ ધ્રુવસય-
 ત્રેક જ્ઞાનમવાધિતાનુમવન પદ્યત્યનેકાતવિત્ ॥ ૨૫૦ ॥

અર્થ—પશુ અર્થાત્ સર્વથા એકાતવાદી અજ્ઞાની, બાહ્ય પદાર્થોને મહુણ
 જ્ઞાના (જ્ઞાનતા) અવભાવની અતિશયતાને લીધે, આગે તરફ (સર્વત્ર) પ્રગટ થતા
 અને પ્રકારના જ્ઞેયાકારોથી જેની મક્તિ વિશીર્ણ થઈ ગઈ છે એવા થઈને (અર્થાત્
 અનેક જ્ઞેયાના આકારો જ્ઞાનમા જણાતા જ્ઞાનની શક્તિને છિન્નભિન્ન—ખડખડપ—
 થઈ જતી માનીને) સમસ્તપણે તૂટી જતો થકો (અર્થાત્ ખડખડપ—અનેકપ—
 થઈ જતો થકો) નાશ પામે છે, અને અનેકાતનો જાણનાર તો, સદાય ઉદિત
 (પ્રમગમન) એકદ્રવ્યપણાને લીધે ભેદના ભ્રમને નષ્ટ કરતો થકો (અર્થાત્ જ્ઞેયાના
 એક જ્ઞાનમા સર્વથા ભેદ પડી જાય છે એવા ભ્રમનો નાશ કરતો થકો), જે એક છે
 (સર્વથા અનેક નથી) અને જેનું અનુભવન નિર્માધ છે એવા જ્ઞાનને દેખે છે—
 અનુભવે છે

ભાવાર્થ.—જ્ઞાન છે તે જ્ઞેયાના આકારે પરિભ્રમવાથી અનેક દેખાય છે, તેથી
 સર્વથા એકાતવાદી તે જ્ઞાનને સર્વથા અનેક—ખડખડપ—દેખતો થકો જ્ઞાનમય
 એવા પોતાનો નાશ કરે છે, અને સ્થાવરાદી તો જ્ઞાનને, જ્ઞેયાનગ થતા હતા, સદા
 વિષમન દ્રવ્યપણા વડે એક દેખે છે

આ પ્રમાણે એકપણાનો ભગ કહ્યો

(હવે ચોથા ભગના કળગરૂપે કાન્ય કહેવામા આવે છે—)

(શાર્દૂલવિકીરિત)

જ્ઞેયાકારકલક્રમેચરુચિતિ પ્રસાલન વલ્પય-
 ત્રેકાકારચિકીર્ણયા સ્ફુટમપિ જ્ઞાન પથુર્નેચ્છતિ ।
 વૈવિચ્ચેડ્પ્યગ્નિચિત્રતામુપગત જ્ઞાન મ્વતઃ સાગ્નિત
 પર્યાયૈસ્તદનેકતા પરિમૃશન્ પદ્યત્યનેકાતવિત્ ॥ ૨૫૧ ॥

અર્થ—પશુ અર્થાત્ સર્વથા એકાતવાદી અજ્ઞાની, જ્ઞેયા-ગરૂપી કવકથી
 (અનેકાતવાદ) મક્તિને એવા ચેતનમા પ્રજ્ઞાસન કહવનો થકો (અર્થાત્ ચેતનની

એકાત્મનાદીના જ્ઞાનને તો જોયો પી ગયા, જ્ઞાન પોતે કાર્જ ન રહ્યું સ્વાદનાદી તો એમ માને છે કે—જ્ઞાન પોતાના સ્વરૂપની તત્સ્વરૂપ જ (—જ્ઞાનસ્વરૂપ જ) છે, જોવામાર થના છતા જ્ઞાનપણાને છાડતું નથી આવી યથાર્થ અનેજાત સમજણને લીધે સ્વાદનાદીને જ્ઞાન (અર્થાત્ જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્મા) પ્રગટ પ્રકાશે છે

આ પ્રમાણે સ્વરૂપથી તત્ત્વજ્ઞાનો ભગ કહ્યો

(હવે બીજા ભગના કળશરૂપે કાવ્ય કહેવામા આવે છે —)

(શાંદૈલવિકોક્તિ)

વિશ્વ જ્ઞાનમિતિ પ્રતર્ક્ય સગ્લ દૃષ્ટા સ્વતત્ત્વાશ્રયા

ભૂત્વા વિશ્વમયઃ પથુઃ પથુરિવ સ્વચ્છદમાષ્ટેષ્ટે ।

યત્તત્ત્વપરરૂપતો ન તદિતિ સ્વાદ્વાદદર્શો પુન-

ર્વિશ્વાદ્વિશ્વમવિશ્વવિશ્વવદિતિ તસ્ય સ્વતત્ત્વ સ્પૃશેત્ ॥ ૨૪૯ ॥

અર્થ —પથુ અર્થાત્ સર્વથા એકાત્મવાદી અજ્ઞાની, ‘વિશ્વ જ્ઞાન છે (અર્થાત્ સર્વ જોયપદાર્થો આત્મા છે)’ એમ વિચારીને સર્વને (—સમસ્ત નિશ્ચયને) નિજતત્ત્વને આશ્રાથી ઢખીને નિશ્ચય (—સમસ્ત જોયપદાર્થભય) થઈને, ઠોરની માદક સ્વચ્છદમાં એકા કરે છે—વર્તે છે, અને સ્વાદનાદી તો (—સ્વાદનાદીના દખનાર તો), ‘જે ત છે તે પરરૂપથી તત્ત્વ નથી (અર્થાત્ દરેક તત્ત્વને સ્વરૂપથી તત્ત્વજ્ઞ હોવા છતા પરરૂપ અત પાછ છે)’ એમ માનતો હોનાથી, વિશ્વથી ભિન્ન એવા અને નિશ્ચયથી (નિશ્ચય નિમિત્તાથી) રચાયેલું હોના છતા નિશ્ચય નહિ એવા (અર્થાત્ સમસ્ત જોય નસ્તુઓ આમારે થના છતા સમસ્ત જોયવસ્તુથી ભિન્ન એના) પોતાના નિજતત્ત્વને સ્પર્શે છે—અનુભવે છે

ભાવાર્થ —એકાત્મનાદી એમ માને છે કે—વિશ્વ (સમસ્ત નસ્તુઓ) જ્ઞાનરૂપ અર્થાત્ પોતારૂપ છે આ રીતે પોતાને અને નિશ્ચયે અભિલ માનીને, પોતાને નિશ્ચય માનીને, એકાત્મનાદી, ઠોરની જેમ હેય ઉપદેશના વિકેક વિના સર્વને સ્વચ્છદમાં પ્રવર્તે છે સ્વાદનાદી તો એમ માને છે કે—જે વસ્તુ પોતાના સ્વરૂપથી તત્સ્વરૂપ છે તે જ વસ્તુ પરના સ્વરૂપની અતસ્ત્વરૂપ છે, માટે જ્ઞાન પોતાના સ્વરૂપની તત્સ્વરૂપ પરતુ પર જોયોના સ્વરૂપથી અતસ્ત્વરૂપ જ અર્થાત્ પર જોયોના આમારે થના છતા તેમનાથી ભિન્ન છે

આ પ્રમાણે પરરૂપથી અતત્ત્વજ્ઞાનો ભગ કહ્યો

(હવે ત્રીજા ભગના કળશરૂપે કાવ્ય કહેવામા આવે છે —)

આ પ્રમાણે સ્વદ્રવ્ય-અપેક્ષાથી અસ્તિત્વનો (અસતપણાનો) ભગ કહ્યો
(હવે છઠ્ઠા ભગના કળશરૂપે કાવ્ય કહેવામાં આવે છે —)

(ચાર્દસવિકીરિત)

સર્વદ્રવ્યમય પ્રપદ્ય પુરુષ દુર્વાસનાવાસિતઃ
સ્વદ્રવ્યમ્નમતઃ પશુઃ કિલ પરદ્રવ્યેષુ વિશ્રામ્યતિ ।
સ્યાદ્વાદી તુ સમસ્તવસ્તુષુ પરદ્રવ્યયાત્મના નાસ્તિતા
જાનર્મિર્મલશુદ્ધગોપમહિમા સ્વદ્રવ્યમેવાશ્રયેત્ ॥ ૨૫૩ ॥

અર્થ — પશુ અર્થાત્ સર્વથા એકાતવાદી અજ્ઞાની, દુર્વાસનાથી (કુંનયની વાસનાથી) વાસિત થયો થકો, આત્માને સર્વદ્રવ્યમય માનીને, (પરદ્રવ્યોમાં) સ્વદ્રવ્યના ભ્રમથી પરદ્રવ્યોમાં વિશ્રામ કરે છે, અને સ્યાદ્વાદી તો, સમસ્ત વસ્તુઓમાં પરદ્રવ્યસ્વરૂપે નાસ્તિત્વ બાણુતો થકો, જેનો શુદ્ધજ્ઞાનમહિમા નિર્મળ છે એવો વર્તતો થકો, સ્વદ્રવ્યનો જ આશ્રય કરે છે

ભાવાર્થ — એકાતવાદી આત્માને સર્વદ્રવ્યમય માનીને, આત્મામાં જે પરદ્રવ્ય-અપેક્ષાએ નાસ્તિત્વ છે તેનો લોપ કરે છે, અને સ્યાદ્વાદી તો સર્વ પદાર્થોમાં પરદ્રવ્ય-અપેક્ષાએ નાસ્તિત્વ માનીને નિજ દ્રવ્યમાં રમે છે

આ પ્રમાણે પરદ્રવ્ય-અપેક્ષાથી નાસ્તિત્વનો (અસતપણાનો) ભગ કહ્યો
(હવે સાતમા ભગના કળશરૂપે કાવ્ય કહેવામાં આવે છે —)

(ચાર્દસવિકીરિત)

મિત્રક્ષેત્રનિપણ્ણવોખ્યનિયતવ્યાપારનિષ્ઠઃ સંદા
સીદત્યેવ વહિઃ પતતમમિતઃ પશ્યન્પ્રમાસ પશુઃ ।
સ્વક્ષેત્રાસ્તિતયા નિરુદ્ધરમસઃ સ્યાદ્વાદવેદી પુન-
સ્તિષ્ઠત્યાત્મનિસ્વાતવોખ્યનિયતવ્યાપારશક્તિર્મવન્ ॥ ૨૫૪ ॥

અર્થ — પશુ અર્થાત્ સર્વથા એકાતવાદી અજ્ઞાની, લિપ્ત ક્ષેત્રમાં રહેલા જ્ઞેયપદાર્થોમાં જે જ્ઞેયજ્ઞાયકસંબંધનિશ્ચિત વ્યાપાર તેમાં પ્રવર્તતો થકો, આત્માને સમસ્તપણે બહાર (પરક્ષેત્રમાં) પડતો દેખીને (સ્વક્ષેત્રથી આત્માનું અસ્તિત્વ નહિ માનીને) નાશ પામે છે, અને સ્યાદ્વાદી તો, સ્વક્ષેત્રથી અસ્તિપણાને લીધે જેનો

અનેકાકારરૂપ મયિનતાને ધોઈ નાખનારુ કંઈપણ થકો), એકાકાર કરનારી હ ણથી જ્ઞાનને—જોકે તે જ્ઞાન અનેકાકારપણે પ્રગટ છે તોપણ—કંઈપણ નથી (અર્થાત્ જ્ઞાનને સર્વથા એકાકાર માનીને જ્ઞાનનો અભાવ કરે છે), અને અનેકાકારનો ભણનાર તો, પર્યાયાથી જ્ઞાનની અનેકતા ભણતો (અનુભવતો) થકો, વિચિત્ર છતાં અવિચિત્રનો પ્રાપ્ત (અર્થાત્ અનેકરૂપ છતાં એકરૂપ) એવા જ્ઞાનને સ્વતઃ ક્ષણિત (સ્વયમંવ ધાયેયુ—શુદ્ધ) અનુભવે છે

ભાવાર્થ—એકાકારવાદી જ્ઞેયાકારરૂપ (અનેકાકારરૂપ) જ્ઞાનને મક્કિન ભણી તેને ધોઈને—તેમાંથી જ્ઞેયાકારો ફર કરીને, જ્ઞાનને જ્ઞેયાકારો રહિત એક-આકારરૂપ કરવું હચ્છતો થકો, જ્ઞાનનો નાશ કરે છે, અને અનેકાકારી તો સાત્વાર્થ વસ્તુસ્વભાવને ભણતો હોનાથી, જ્ઞાનને સ્વરૂપથી જ અનેકાકારપણ માને છે

આ પ્રમાણે અનેકરૂપતાનો ભંગ કર્યો

(હવે પાચમા ભાગના કળરારૂપે કાવ્ય કહેવામાં આવે છે —

(શાદ્ધલવિકીરિત)

મન્યસાલિખિતસ્ફુટસ્થિરપરદ્રવ્યાસ્તિતાવચિતઃ

સ્વદ્રવ્યાનવલોમ્બનેન પરિત શૂન્ય. પશુર્નશ્વતિ ।

સ્વદ્રવ્યાસ્તિતયા નિરૂપ્ય નિપુણ સઘઃ સમુન્મજ્જતા

સ્યાદ્રાદી તુ વિશુદ્ધબોધમહસા પૂર્ણો ભવન્ જીવતિ ॥ ૨૫૨ ॥

અર્થ—પશુ અર્થાત્ સર્વથા એકાકારવાદી અજ્ઞાની, પ્રત્યક્ષ *આકિષ્પિ એના પ્રગટ (-સ્થૂપ) અને દિવ્ય (-નિશ્ચય) પરદ્રવ્યોના અસ્તિત્વથી કળાયો થકો અવદ્રવ્યને (-આત્મદ્રવ્યના અસ્તિત્વને) નહિ દેખતો હોનાથી સમસ્તપણે શૂન્ય થકો થકો નાશ પામે છે, અને સ્વાકારી તો, આત્માને સ્વદ્રવ્યરૂપે અસ્તિત્વપણે નિપુણ સઘ અનેકાકારનો હોવાથી, તત્કાળ પ્રગટ થતા વિશુદ્ધ જ્ઞાનપ્રકાશ વડે પૂર્ણ થતો થકો છે—નાશ પામતો નથી

ભાવાર્થ—એકાકારી બ્રાહ્મ પરદ્રવ્યને પ્રત્યક્ષ દેખી તેણે અસ્તિત્વ માને પરંતુ પોતાના આત્મદ્રવ્યને ઇન્દ્રિયપ્રત્યક્ષ નહિ દેખતો હોવાથી તેને શૂન્ય માની આત્મા નાશ કરે છે સ્વાકારી તો જ્ઞાનરૂપી તેજની પોતાના આત્માણે સ્વદ્રવ્યથી અસ્તિત્વ અવગ્રહતો હોનાથી છવે છે—પોતાનો નાશ કરતો નથી

* આકિષ્પિન = આલેખાયેલા ચિત્રિત, સ્પર્શના બહુતા

જાણતો થયે, જેય પદાર્થોની છાડતા છતાં ચૈતન્યના આકાંગેને છાડતો નથી, માટે તે
ગુણ થતો નથી, નાશ પામતો નથી

આ પ્રમાણે પરદેશની અપેક્ષાથી નામિત્વનો ભગ કહ્યો

(હવે નવમા ભગના કળગરૂપે કાવ્ય કહેવામા આવે છે —)

(શાર્દૂલનિઢીડિત)

પૂર્વાલવિત્ત્વોખ્યનાશસમયે જ્ઞાનસ્ય નાશ વિદન્

સીદત્યેવ ન કિંચનાપિ કલયન્નત્યતતુન્નઃ પથુઃ ।

અસ્તિત્વ નિજકાલતોઽસ્ય કલયન્ સ્યાદ્વાદવેદી પુનઃ

પૂર્ણસ્તિષ્ઠતિ વાઘવસ્તુપુ મુદુર્ભૂત્વા વિનશ્યત્સ્વપિ ॥ ૨૫૬ ॥

અર્થ — પથુ અર્થાત્ એકાતનાદી અજ્ઞાની, પૂર્વાલખિત જેય પદાર્થોના નાશ
સમયે જ્ઞાનનો પણ નાશ જાણતો થકો, એ ગીતે જ્ઞાનને કાઈ પણ (વસ્તુ) નહિ
જાણતો થકો (અર્થાત્ જ્ઞાનવસ્તુનું અસ્તિત્વ જ નહિ જાણતો થકો), અત્યંત ગુન્ધ
થયો થકો નાશ પામે છે, અને આત્માનો જાણનાર તો આત્માનું નિજ કાળથી
અસ્તિત્વ જાણતો થકો, આદ્ય વસ્તુઓ વાગવાર થઈને નાશ પામતા છતાં પણ, પોતે
પૂર્ણ રહે છે

ભાવાર્થ — પહેલા જે જેય પદાર્થો જાણ્યા હતા તે ઉત્તર ઢાળમા નાશ પામી
ગયા, તેમને દેખી એકાતનાદી પોતાના જ્ઞાનનો પણ નાશ માની અજ્ઞાની થયો થકો
આત્માનો નાશ કરે છે સ્યાદનાદી તો, જેય પદાર્થો નષ્ટ થતાં પણ, પોતાનું અસ્તિત્વ
પોતાના કાળથી જ જાણતો થકો નષ્ટ થતો નથી

આ પ્રમાણે સ્વકાળ-અપેક્ષાથી અસ્તિત્વનો ભગ કહ્યો

(હવે દસમા ભગના કળગરૂપે કાવ્ય કહેવામા આવે છે —)

(શાર્દૂલવિકીડિત)

અર્ચાલવનકાલ એવ કલયન્ જ્ઞાનસ્ય સત્ત્વ વદિ-

ર્જેયાલ્પનબાલસેન મનસા ભ્રામ્યન્ પથુર્નશ્યતિ ।

નાસ્તિત્વ પરકાલતોઽસ્ય નશ્યન્ સ્યાદ્વાદવેદી પુન-

સ્તિષ્ઠત્યાત્મનિસ્વાતનિત્યસદ્જજ્ઞાનૈરુપુન્નીમવન્ ॥ ૨૫૭ ॥

રેફરેન્સો ૭ એવો થયો થકો (અર્થાત્ સ્વક્ષેત્રમા વર્તિતો થકો), આત્મામા જ નરૂપ થયેલા જોયેમા નિશ્ચિત આપારની શક્તિવાળો થઈને, ટકે છે—જીવે છે—નષ્ટ થતો નથી)

ભાવાર્થ —એકાત્માદી બિન્ન ક્ષેત્રમા રહેલા જોય પદાર્થોને જાણવાના કાર્યમા વર્તતા આત્માને બહાર પડતો જ માનીને, (સ્વક્ષેત્રથી અસ્તિત્વ નહિ માનીને), માને નષ્ટ કહે છે, અને સ્વાત્માદી તો, ‘પરક્ષેત્રમા રહેલા જોયોને જાણતા પોતાના આત્મા રહેલો આત્મા સ્વક્ષેત્રથી અસ્તિત્વ મારે છે’ એમ માનતો થકો ટકી રહે છે—શ પામતો નથી

આ પ્રમાણે સ્વક્ષેત્રથી અગ્નિત્વનો ભાગ કહો

(હું જો આત્મા ભાગના કળશાળ્ય કાવ્ય કહેવામા આવે છે—)

(શાસ્ત્રવિશીલિત)

સ્વક્ષેત્રસ્થિતમ પૃથગ્વિષયપરક્ષેત્રસ્થિતાર્યોઞ્જનાત્
તુચ્છીશ્રૂય પશુ મળત્યતિ ચિદાસારાન્ સહાર્યર્થમન્ ।
સ્વાદ્વાદી તુ વસન્ સ્વપામનિ પરક્ષેત્રે વિદન્નાસ્તિતા
ત્યક્તાર્યોઽપિ ન તુચ્છતામનુભવત્યાકારકર્પી પરાન્ ॥ ૨૫૫ ॥

અર્થ —પશુ અર્થાત્ અર્વશા એમત્ત્વાદી અજ્ઞાની, સ્વક્ષેત્રમા રહેલા મારે તુલ્ય તુલ્ય પરક્ષેત્રમા રહેલા જોય પદાર્થોને છાડનાથી, જોય પદાર્થોની સાથે ચૈતન્યના આકારોને પણ પમી નાખતો થકો (અર્થાત્ જોય પદાર્થોના નિમિત્તે ચૈતન્યમા જે આકારો થાય છે તેમને પણ છાડી દેતો થકો) તુચ્છ થઈને નાશ પામે છે, અને સ્વાત્માદી તો સ્વક્ષેત્રમા રહેતો, પરક્ષેત્રમા પોતાનું નાસ્તિત્વ જાણતો થકો, (પરક્ષેત્રમા રહેલો) જોય પદાર્થોને છાડતા હતા તે પર પદાર્થોમાથી ચૈતન્યના આકારોને એ ચતો હોવાથી (અર્થાત્ જોય પદાર્થોના નિમિત્તે થતા ચૈતન્યના આકારોને છાડતો નહિ હોવાથી) તુચ્છતા પામતો નથી

ભાવાર્થ —‘પરક્ષેત્રમા રહેલા જોય પદાર્થોના આકારે ચૈતન્યના આકારો થાય છે તેમને જે હું પાળના નરીશ તો સ્વક્ષેત્રમા જ રહેવાને બદલે પરક્ષેત્રમા પણ બ્યાપી જઈશ’ એમ માનીને અજ્ઞાની એમત્ત્વાદી પરક્ષેત્રમા રહેલા જોય પદાર્થોની સાથે સાથે ચૈતન્યના આકારોને પણ છાડી દે છે, એ રીતે પોતે ચૈતન્યના આકારો રહિત તુચ્છ થાય છે, નાશ પામે છે સ્વાત્માદી તો સ્વક્ષેત્રમા રહેતો, પરક્ષેત્રમા પોતાની નાસ્તિતા

જાણતો થકો, જ્ઞેય પદાર્થોને છાડતા છતાં ચૈતન્યના આકારોને છાડતો નથી, માટે તે તુચ્છ થતો નથી, નાશ પામતો નથી

આ પ્રમાણે પરક્ષેત્રની અપેક્ષાથી નાસ્તિત્વનો ભાગ કહ્યો

(હવે નવમા ભાગના કળગણે કાવ્ય કહેવામાં આવે છે —)

(શાદ્ધલવિકીડિત)

પૂર્વાભિપ્રિયોધ્યનાશસમયે જ્ઞાનસ્ય નાશ ચિદન્

સીદત્યેવ ન કિંચનાપિ કલયન્નત્યત્તુચ્છઃ પશુઃ ।

અસ્તિત્વ નિજકાલતોઽસ્ય કલયન્ સ્યાદ્વાદવેદી પુનઃ

પૂર્ણસ્તિષ્ઠતિ ગાઢવસ્તુષુ મુહુર્ભૂત્વા વિનશ્યત્સ્વપિ ॥ ૨૫૬ ॥

અર્થ — પશુ અર્થાત્ એજાતવાદી અજ્ઞાની, પૂર્વાભિપ્રિય જ્ઞેય પદાર્થોના નાશ સમયે જ્ઞાનનો પણ નાશ જાણતો થકો, એ રીતે જ્ઞાનને ઝાઝ પણ (વસ્તુ) નહિ જાણતો થકો (અર્થાત્ જ્ઞાનવસ્તુનું અસ્તિત્વ જ નહિ માનતો થકો), અત્યંત તુચ્છ થયો થકો નાશ પામે છે, અને સ્યાદ્વાદનો જાણનાર તો આત્માનું નિજ કાળથી અસ્તિત્વ જાણતો થકો, બાહ્ય વસ્તુઓ વાગનાર થકો નાશ પામતા છતાં પણ, પોતે પૂર્ણ રહે છે

ભાવાર્થ — પહેલા જે જ્ઞેય પદાર્થો જાણ્યા હતા તે ઉત્તર કાળમાં નાશ પામી ગયા, તેમને ડેખી એજાતવાદી પોતાના જ્ઞાનનો પણ નાશ માની અજ્ઞાની થયો થકો આત્માનો નાશ કરે છે સ્યાદ્વાદી તો, જ્ઞેય પદાર્થો નષ્ટ થતા પણ, પોતાનું અસ્તિત્વ પોતાના કાળથી જ માનતો થકો નષ્ટ થતો નથી

આ પ્રમાણે સ્વકાળ-અપેક્ષાથી અસ્તિત્વનો ભાગ કહ્યો

(હવે દસમા ભાગના કળગણે કાવ્ય કહેવામાં આવે છે —)

(શાદ્ધલવિકીડિત)

અર્થાલ્લવનકાલ એવ કલયન્ જ્ઞાનસ્ય સત્ત્વ વર્દિ-

ર્જેયાત્વનબાલસેન મનસા ભ્રામ્યન્ પશુર્નશ્યતિ ।

નાસ્તિત્વ પરકાલતોઽસ્ય કલયન્ સ્યાદ્વાદવેદી પુનઃ

સ્તિષ્ઠત્યાત્મનિશ્ચાતનિત્યસદ્જ્ઞાનૈરુપુજીયવન્ ॥ ૨૫૭ ॥

અર્થ —પશુ અર્થાત્ અજ્ઞાની એકાતનાદી, જેય પદાર્થોના આલબન કાને જ જ્ઞાનનું અસ્તિત્વ જાણતો થકો, બાહ્ય જોયોના આવબનની લાવમાવાળા ચિત્તથી (બહાર) લામતો થમે નાશ પામે છે, અને સ્વાવાદનો જાળનાર તો પરકાગથી આત્માનું નાસ્તિત્વ જાણતો થકો, આત્મામા દૃષ્ટો રહેલા નિત્ય સહજ જ્ઞાનના એ પુજરૂપ વર્તતો થમે રહે છે—નષ્ટ થતો નથી

સાનાર્થ —એમતી જોયોના આવબનમણે જ જ્ઞાનનું સત્પદ્ધ જાણે છે તેથી જોયોના આવબનમા મનને ભેડી બહાર લામતો થકો નષ્ટ થાય છે આત્માદી તો પર જોયોના કાગથી પોતાનું નાસ્તિત્વ જાણે છે, પોતાના જ કાગથી પોતાનું અસ્તિત્વ જાણે છે, તેથી જોયોથી જુદા એના જ્ઞાનના પુજરૂપ વર્તતો થમે નષ્ટ થતો નથી

આ પ્રમાણે પરકાગ-અપેમાએ નાસ્તિત્વનો લગ મ કહ્યો

(હવે અગિયારમા લગના કાગમરૂપે કાન્ય કહેનામા આવે છે —)

(ગાદ્યવિકીર્ણ)

વિશ્રાન્ત. પરમાવમાવકાલનામિત્ય વહિર્વસ્તુ
નશ્યત્યેયં પશુ. સ્વમાવમહિમન્યેકાતનિશ્ચેતન* ।

સર્વસ્માન્નિયતસ્વમાવમવનજ્ઞાનાદિભક્તો ભવન્

સ્યાદાદી તુ ન નાશમેતિ સદ્ગત્યપ્તીકૃતમત્યય* ॥ ૨૫૮ ॥

અર્થ —પશુ અર્થાત્ એમતનાદી અજ્ઞાની, પરલાયોના લગનને જ જાણતો હોનારી, (એ રીતે પરલાયોથી જ પોતાનું અસ્તિત્વ માનતો હોનારી,) સવાય બાહ્ય વસ્તુઓમા વિશ્રામ કરતો થમે, (પોતાના) સ્વભાવના મહિમામા અત્યંત નિશ્ચેતન (૪૫) વર્તતો થકો, નાશ પામે છે, અને સ્વાવાદી તો (પોતાના) નિયત સ્વભાવના લગનસ્વરૂપ જ્ઞાનને લીધે સર્વથી (સર્વ પરલાયોથી) વિમ્લ વર્તતો થકો, જેણે સહજ સ્વભાવનું પ્રતીતિરૂપ જાણપદ્ધ અમદ્—પ્રત્યક્—અનુભવરૂપ કહ્યું છે એવો થયો થકો, નાશ પામતો નથી

સાવાર્થ —એમતવાડી પરલાયોથી જ પોતાનું સત્પદ્ધ માનતો હોનારી બાહ્ય વસ્તુઓમા વિશ્રામ કરતો થકો આત્માનો નાશ કરે છે, અને સ્વાવાદી તો, જ્ઞાનભાવ જોયામાર થવા છતા જ્ઞાનભાવનું સ્વભાવથી અસ્તિત્વ જાણતો થમે, આત્માનો નાશ કરતો નથી

* ભવન = અસ્તિત્વ પરિણમન

આ પ્રમાણે સ્વ-ભાવની (પ્રેતાના ભાવની) અપેક્ષાથી અસ્તિત્વનો ભાગ કહ્યો.
(હવે બારમા ભાગના કળશરૂપે કાવ્ય કહેવામા આવે છે —)

(શાર્દૂલવિકીરિત)

અ'યાસ્યાત્મનિ સર્વભાવમવન શુદ્ધસ્વભાવચ્યુત'
સર્વજ્ઞાપ્યનિવારિતો ગતમયઃ સ્વૈર પથુઃ ક્રીડતિ ।
સ્યાદ્વાદી તુ વિશુદ્ધ એવ લસતિ સ્વસ્ય સ્વભાવં મરા-
દારુઢઃ પરમાશ્રમાવચિરહવ્યાલોકનિષ્કપિતઃ ॥ ૨૫૯ ॥

અર્થ—પથુ અર્થાત્ અજ્ઞાની એકાતવાદી, સર્વ ભાવોરૂપ ભવનનો આત્મામા અધ્યાસ કરીને (અર્થાત્ સર્વ જોય પદાર્થોના ભાવોરૂપે આત્મા છે એમ માનીને) શુદ્ધ સ્વભાવથી ચ્યુત થયો થકો, કેઈ પગભાવને બાકી રાખ્યા વિના મર્વ પરભાવોમા સ્વચ્છદતાથી નિર્ભયપણે (નિગતપણે) ફીડા કરે છે, અને સ્યાદ્વાદી તો પ્રેતાના સ્વભાવમા અત્યંત આરૂઢ થયો થકો, પરભાવોરૂપ ભવનના અભાવની દૃષ્ટિને લીધે (અર્થાત્ આત્મા પરદ્રવ્યોના ભાવોરૂપે નથી—એમ કુખતો હોનાથી) નિષ્કપ્ય વર્તતો થકો, શુદ્ધ જ વિરાજે છે

ભાવાર્થ—એકાતવાદી મર્વ પગભાવોને પ્રેતારૂપ બાણીને પ્રેતાના શુદ્ધ સ્વભાવથી ચ્યુત થયો થકો સર્વત્ર (સર્વ પરભાવોમા) સ્વેચ્છાચારીપણે નિરાકરીતે વર્તે છે, અને સ્યાદ્વાદી તો, પગભાવોને બાણતા છતાં, પ્રેતાના શુદ્ધ જ્ઞાનસ્વભાવને સર્વ પરભાવોથી ભિન્ન અનુભવતો થકો ચોલે છે

આ પ્રમાણે પરભાવ-અપેક્ષાથી નાસ્તિત્વનો ભાગ કહ્યો

(હવે તેરમા ભાગના કળશરૂપે કાવ્ય કહેવામા આવે છે —)

(શાર્દૂલવિકીરિત)

માદુર્ભાવિરામમુદ્રિતઃ સદ્જ્ઞાનાશ્વનાત્મના
નિર્જ્ઞાનાત્સળભગસગપતિતઃ પ્રાયઃ પર્યુર્નશ્યતિ ।
સ્યાદ્વાદી તુ ચિદાત્મના પરિમૃશશ્ચિદ્વસ્તુ નિત્યોદિત
ટકોત્કીર્ણધનસ્વભાવમહિમ જ્ઞાન મવન્ જીવતિ ॥ ૨૬૦ ॥

અર્થ—પર્યુ અર્થાત્ એકાતવાદી અજ્ઞાની, ઉત્પાદ-વ્યયથી લક્ષિત એના જે

મહિતા (-પરિણમતા) જ્ઞાનના અર્થે તે રૂપ અનેકાત્મકપણા વડે જ (આત્માને) નિર્ણય અર્થાત્ જ્ઞાન કરતો થયે, *કાપુષ્કળના સગમા પડેલા, બાહુદયપણે નાશ પામે છે, અને સ્વાધ્યાયી તો ચેતન્યપરિણમતા રૂપે ચેતન્ય-રસુને નિત્ય-ઉદિત અનુભવ થકે, ૬ કોટીર્ણવનર-ભાવ (૬ કોટીર્ણ પિન્ધ-રસભાવ) જેનો મહિમા છે એ જ જ્ઞાનરૂપ વર્તેલો, જીવે છે.

ભાવાર્થ —એકાત્મવાદી જેવોના આત્મ અનુભવ જ્ઞાનને ઉપજતું-વિજુસ રૂપીને, અનિત્ય પર્યાયો દ્વારા આત્માને સર્વથા અનિત્ય માનતો થકે, પાતાને નષ્ટ છે, અને સ્વાધ્યાયી તો, એકે જ્ઞાન રૂપે અનુભવ ઉપજે-વિભાગે છે તોપણ, ચેતન ભાવનો નિત્ય ઉદય અનુભવતો થકે જીવે છે—નાશ પામતો નથી

આ પ્રમાણે નિત્યત્વનો ભગ કહ્યો

(હવે ચૌદમા ભગના કળારૂપે નાન્ય કહેનામા આવે છે —)

(સર્વલિખિત)

ટકોર્ણીર્ણવિશુદ્ધવૌધવિસરામરાત્પતસ્ત્રાનપા
વાંછત્પુચ્છલદ્વચિત્પરિણતેર્ભિન્ન પશુઃ કિંચન ।

જ્ઞાન નિત્યમનિત્યતાપરિગમેષ્યાસાદયત્પુજ્જ્વલ

સ્પાદાની તદનિત્યતા પરિમુગ્ધિદ્વન્મુદ્ધતિક્રમાત્ ॥ ૨૬૧ ॥

અર્થ —પશુ અર્વાન્ એકાત્મનાની અજ્ઞાની, ૬ કોટીર્ણ વિશુદ્ધ જ્ઞાન રૂપાનરૂપ એક-આકાર (સર્વથા નિત્ય) આત્મતત્ત્વની આગાથી, બ્રહ્મણતી નિર્ભયેતન્યપરિણમિથી જુદું કારક (આત્મતત્ત્વને) કહે છે (પરંતુ એણે કોઈ આત્મતત્ત્વ છે નહિ), અને સ્વાધ્યાયી તો, ચેતન્ય-રસુની વૃત્તિના (-પરિણતિના, પર્યાયના) દ્વારા તેની અનિત્યતાને અનુભવતો થકે, નિત્ય એના જ્ઞાનને અનિત્યતાથી બચાવના ઉત્તરવળ (-નિર્ભય) માને છે—અનુભવે છે

ભાવાર્થ —એકાત્મનાની જ્ઞાનને સર્વથા એકાકાર—નિયમ પ્રાપ્ત કરવાની વાછાઈ ઉપજતી-વિભસતી ચેતન્યપરિણતિથી જુદું કારક જ્ઞાનને કહે છે, પરંતુ પરિણામિનાય જુદા કોઈ પરિણામી તો હોતો નથી સ્વાધ્યાયી તો એમ માને છે કે—તે દ્રવ્ય જ્ઞાન નિત્ય છે તોપણ કમરા ઉપજતી-વિભસતી ચેતન્યપરિણતિના કમને લીધે જ્ઞાન અનિત્ય પણ છે, એવો જ વસ્તુરસભાવ છે

આ પ્રમાણે અનિત્યત્વનો ભગ કહ્યો

* સ્વપ્નમ = સહે સહે થતો નાશ સ્વપ્નમયના અનિત્યતા

‘પૂર્વોક્ત રીતે અનેકાત, અજ્ઞાનથી મૂઠ થયેલા જીવોને જ્ઞાનમાત્ર આત્મતત્ત્વ પ્રસિદ્ધ કરી દે છે—સમજાવી દે છે’ એના અર્થનું કાવ્ય હવે કહેવામાં આવે છે —

(અનુષ્ટુપ)

इत्यज्ञानविमूढानां ज्ञानमात्रं प्रसाधयन्

आत्मतत्त्वमनेकात. स्वयमेवानुभूयते ॥ ૨૬૨ ॥

અર્થ —આ ગીતે અનેકાત અર્થાત્ સ્વાદ્યાદિ અજ્ઞાનમૂઠ પ્રાણીઓને જ્ઞાનમાત્ર આત્મતત્ત્વ પ્રસિદ્ધ કરતો સ્વયમેવ અનુભવાય છે

ભાવાર્થ —જ્ઞાનમાત્ર આત્મવસ્તુ અનેકાતમય છે પરંતુ અનાદિ કાળથી પ્રાણીઓ પોતાની જેણે અથવા તો એકાતનાનો ઉપદેશ સાંભળીને જ્ઞાનમાત્ર આત્મતત્ત્વ મળ્યેથી અનેક પ્રકારે પદ્ધતિ પાત કરી જ્ઞાનમાત્ર આત્મતત્ત્વનો નાશ કરે છે તેમને (અજ્ઞાની જીવોને) સ્વાદ્યાદિ જ્ઞાનમાત્ર આત્મતત્ત્વનું અનેકાતસ્વરૂપપણ પ્રગટ કરે છે—સમજાવે છે જે પોતાના આત્મા તત્ત્વ રૂપી અનુભવ કરી જેવામાં આવે તો (સ્વાદ્યાદિના ઉપદેશ અનુસાર) જ્ઞાનમાત્ર આત્મવસ્તુ આપોઆપ અનેક રૂપોનાથી પ્રત્યક્ષ અનુભવગોચર થાય છે માટે હે પ્રવીણ પુરુષો! તમે જ્ઞાનને તત્ત્વરૂપ, અતત્ત્વરૂપ, એકસ્વરૂપ, અનેકસ્વરૂપ, પોતાના દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવથી સત્ત્વરૂપ, પદ્મા દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ ભાવથી અસત્ત્વરૂપ, નિત્યસ્વરૂપ, અનિત્યસ્વરૂપ ઇત્યાદિ અનેક રૂપ-સ્વરૂપ પ્રત્યક્ષ અનુભવગોચર કરી પ્રતીતિમાં લાવો એ જ સમ્યક્જ્ઞાન છે મર્થિયા એકાત માનવું તે મિથ્યાજ્ઞાન છે

‘પૂર્વોક્ત ગીતે નસ્તુત્ત્વ સ્વરૂપ અનેકાતમય હોવાથી અનેકાંત અર્થાત્ સ્વા વાદ સિદ્ધ થયો’ એના અર્થનું કાવ્ય હવે કહેવામાં આવે છે —

(અનુષ્ટુપ)

एव तत्त्वव्यवस्थित्या स्व व्यवस्थापयन् स्वयम् ।

अल्पशसासनं जैनमनेकातो व्यवस्थितः ॥ ૨૬૩ ॥

અર્થ —આ ગીતે અનેકાત—કે જે જિનદેવનું અલખ્ય (કોઈથી તોડી ન શકાય એવું) શાસન છે તે—વસ્તુના યથાર્થ સ્વરૂપની વ્યવસ્થિતિ (વ્યવસ્થા) વડે પોને પોતાને સ્થાપિત કરતો થકો સ્થિત થયો—નિશ્ચિત ઈર્થો—ગિદ્ધ થયો

ભાવાર્થ —અનેકાત અર્થાત્ સ્વાદ્યાદિ, જેવું વસ્તુનું સ્વરૂપ છે તેનું જ સ્થાપન કરતો થકો, આપોઆપ ગિદ્ધ થયો તે અનેકાત જ નિર્ઘાવ જિનમત છે અને

યથાર્થ વસ્તુસ્થિતિનો કહેનાર છે તાર્કિકોએ અસત્ કલ્પનાથી વચનમાત્ર પ્રસાધ કર્યો નથી માટે હું નિષ્ણા પુરુષો^૧ સાગી રીતે વિચાર કરી પ્રત્યક્ષ અનુભાન-પ્રમાણથી અનુભવ કરી વ્યુત્પાદ

(આચાર્યજી અનેકાતને હુંતુ નિગેય થયે છે ==)

(પ્રશ્ન-) આત્મા અનેકાતમય હોના છતાં પણ તેનો જ્ઞાનમાનપણે કેમ વ્યપદેશ કરનામા આવે છે ? (આત્મા અનત ર્મોવાળો હોના છતાં તેને જ્ઞાનમાનપણે કેમ કહેનામા આવે છે ? જ્ઞાનમાન કહેનાથી તો અન્ય ર્મોનો નિગેય સમગ્રય છે)

(ઉત્તર-) લક્ષણની પ્રસિદ્ધિ વડે લક્ષ્યની પ્રસિદ્ધિ કરના માટે આત્માનો જ્ઞાનમાનપણે વ્યપદેશ કરનામા આવે છે આત્માનું જ્ઞાન લક્ષણ છે, કાન્ન કે જ્ઞાન આત્માનો અસામાન્ય ગુણ છે (અથવા દ્રવ્યોમા જ્ઞાનગુણ નથી) માટે જ્ઞાનની પ્રસિદ્ધિ વડે તેના લક્ષ્યની—આત્માની—પ્રસિદ્ધિ થાય છે

(પ્રશ્ન-) એ લક્ષણની પ્રસિદ્ધિની શું પ્રયોજન છે ? માન લક્ષ્ય જ પ્રસાધ્ય અર્થાત્ પ્રસિદ્ધ કરનાથોગ્ય છે (માટે લક્ષણને પ્રસિદ્ધ કર્યા વિના માન લક્ષ્યને જ—આત્માને જ—પ્રસિદ્ધ કેમ કરતા નથી ?)

(ઉત્તર-) જેને લક્ષણ અપ્રસિદ્ધ હોય તેને (અર્થાત્ જે લક્ષણને જાણતો નથી એના અજ્ઞાની જનને) લક્ષ્યની પ્રસિદ્ધિ થતી નથી જેને લક્ષણ પ્રસિદ્ધ થાય તેને જ લક્ષ્યની પ્રસિદ્ધિ થાય છે (માટે અજ્ઞાનીને પહેલાં લક્ષણ બતાવીએ ત્યારે તે લક્ષ્યને પ્રણા કરી શકે છે)

(પ્રશ્ન-) કયું તે લક્ષ્ય છે કે જે જ્ઞાનની પ્રસિદ્ધિ વડે તેનાથી (જ્ઞાનથી) વિભિન્ન પ્રસિદ્ધ થાય છે ?

(ઉત્તર-) જ્ઞાનથી વિભિન્ન લક્ષ્ય નથી, માર્ગ કે જ્ઞાન અને આત્માને દ્રવ્યપણે અમે છે

(પ્રશ્ન-) તો યહી લક્ષણ અને લક્ષ્યનો વિભાગ શા માટે કરનામા આવ્યો ?

(ઉત્તર-) પ્રસિદ્ધત્વ અને પ્રસાધ્યમાનત્વને લીધે લક્ષણ અને લક્ષ્યનો વિભાગ કરનામા આવ્યો છે જ્ઞાન પ્રસિદ્ધ છે, કારણ કે જ્ઞાનમાનને અવસર વેદનથી

* વ્યપદેશ = કથન નામ

૧ પ્રસાધ્યમાન = પ્રસિદ્ધ કરવામા આવતું હોય તે (જ્ઞાન પ્રસિદ્ધ છે અને આત્મા પ્રસાધ્યમાન છે)

સિદ્ધપણ છે (અર્થાત્ જ્ઞાન સર્વ પ્રાણીઓને સ્વયં વેદનરૂપ અનુભવમા આવે છે), તે પ્રસિદ્ધ એના જ્ઞાન વડે પ્રસાદ્યમાન, તદ્-અવિનાશૂત (-જ્ઞાનની સાથે અવિનાશાવી સબંધનાળા) અને તત્ત્વર્થોના સમુદાયરૂપ મૂર્તિ આત્મા છે (જ્ઞાન પ્રસિદ્ધ છે, અને જ્ઞાન સાથે જેમનો અવિનાશાવી સબંધ છે એના અને તત્ત્વર્થોના સમુદાયસ્વરૂપ આત્મા તે જ્ઞાન વડે પ્રસાદ્યમાન છે) માટે જ્ઞાનમાત્રમા અવ્યક્તિપણે સ્થાપેલી દૃષ્ટિ વડે, ક્રમરૂપ અને અક્રમરૂપ પ્રવર્તતા, તદ્-અવિનાશૂત (-જ્ઞાનની સાથે અવિનાશાવી સબંધનાળા) અને તત્ત્વર્થમમૂલુ જે કાર્ય જેવડા લખિત થાય છે, તે સઘળાંય ખરેખર એક આત્મા છે

આ દારણે જ અહીં આત્માનો જ્ઞાનમાત્રપણે વ્યપરેશ છે

(પ્રશ્ન -) જેમા ક્રમ અને અ-ક્રમે પ્રવર્તતા અને તત્ત્વર્થો છે એવા આત્માને જ્ઞાનમાત્રપણ કઈ રીતે છે?

(ઉત્તર -) પરસ્પર ભિન્ન એના અને તત્ત્વર્થોના સમુદાયરૂપે પશ્ચિત્ત એક શક્તિમાત્ર ભાનરૂપે પોતે જ હોવાથી (અર્થાત્ પરસ્પર ભિન્ન એવા અને તત્ત્વર્થોના સમુદાયરૂપે પરિણમેલી જે એક જાણુનક્રિયા તે જાણુનક્રિયામાત્ર ભાનરૂપે પોતે જ હોવાથી) આત્માને જ્ઞાનમાત્રપણ છે માટે જ તેને જ્ઞાનમાત્ર એક ભાવની અત્-પાતિની (-જ્ઞાનમાત્ર એક ભાનની અદર પડનારી અર્થાત્ જ્ઞાનમાત્ર એક ભાનની અદર આવી જતી-) અને તત્ત્વર્થોના લોહણે છે (આત્માના જેટલા તત્ત્વર્થો છે તે બરાબર, લક્ષણભેદ ભેદ હોના છતાં, પ્રદેશભેદ નથી, આત્માના એક પરિણામમા બરાબર તત્ત્વર્થો પશ્ચિત્તમા રહેલું છે તેથી આત્માના એક જ્ઞાનમાત્ર ભાનની અદર અને તત્ત્વર્થોના રહેલી છે માટે જ્ઞાનમાત્ર ભાનમા—જ્ઞાનમાત્ર ભાવસ્વરૂપ આત્મામા—અને તત્ત્વર્થોના લોહણે છે) તેમાની કેટલીક શક્તિઓ નીચે પ્રમાણે છે—આત્મ-દ્રવ્યને કાણુભૂત એના ચૈતન્યમાત્ર ભાવનું વાગ્યું જેનું લક્ષણ અર્થાત્ સ્વરૂપ છે એવી જનનશક્તિ (આત્મદ્રવ્યને કાણુભૂત એવા ચૈતન્યમાત્રભાનરૂપી ભાનપ્રાણનું વાગ્યું કરેનું જેનું લક્ષણ છે એવી જનન નામની શક્તિ જ્ઞાનમાત્ર ભાવમા—આત્મામા—લોહણે છે) ૧ અજડત્તસ્વરૂપ ચિત્તશક્તિ (અજડત્ત અર્થાત્ ચૈતન્ય જેનું સ્વરૂપ છે એવી ચિત્તશક્તિ) ૨ અનાહાર ઉપયોગમયી દૃશ્યશક્તિ (જેમા જોયરૂપ આકાર અર્થાત્ વિરોધ નથી એના દર્શનોપયોગમયી—સત્તામાત્ર પદાર્થમા ઉપયુક્ત થનામયી—દૃશ્યશક્તિ અર્થાત્ દર્શનક્રિયારૂપ શક્તિ) ૩ સાહાર ઉપયોગમયી જ્ઞાનશક્તિ (જે જોય પદાર્થોના વિરોધરૂપ આકારોમા ઉપયુક્ત થાય છે એવી જ્ઞાનોપયોગમયી જ્ઞાનશક્તિ) ૪ અનાકુળતા જેનું લક્ષણ અર્થાત્ સ્વરૂપ છે એવી મુખશક્તિ ૫ સ્વરૂપની (-આત્મ-સ્વરૂપની) અન્ય...

માર્ગથી ખડિત કરી મનાતો નથી એના સ્વાતંત્ર્યની (સ્વાધીનતાથી) શ્રેષ્ઠતા
 માનવજાતિ જેનું લક્ષણ છે એવી પ્રભુત્વશક્તિ છે મર્ન બાપોમા વ્યાપક એના એ-
 લાનરૂપ વિભુત્વશક્તિ (જેમને, જ્ઞાનરૂપી એ- બાન સર્વ લાપોમા વ્યાપે છે) ૮
 સમસ્ત વિદ્યાના સામાન્ય જ્ઞાનને દેખનારૂપે (અર્થાત્ સર્વ પદાર્થોના સમૂહરૂપ લોખ-
 વોમને સત્તામાન મહુનારૂપે) પશ્ચિમેવા એના આત્મજ્ઞાનમયી મર્નજ્ઞાનશક્તિ ૯
 મમસ્ત વિદ્યાના વિશેષ જ્ઞાનને જ્ઞાનારૂપે પશ્ચિમેવા એના આત્મજ્ઞાનમયી સર્વજ્ઞાન
 શક્તિ ૧૦ અમૂર્તિ-આત્મપ્રદ્યામા પ્રભુમાન લોકાયોમના આધારથી મેલક (અર્થાત્
 અને- આનરૂપ) એવો ઉપધાન જેનું લક્ષણ છે એની સ્વચ્છત્વશક્તિ (જેમ દર્શનાની
 સ્વચ્છત્વશક્તિની તેના પર્યાયમા ઘણાઈ પ્રમાણે છે, તેમ આત્માની સ્વચ્છત્વશક્તિથી
 તેના ઉપધોમા બોનોયોડના આકારે પ્રકાશે છે) ૧૧ સ્વય પ્રકાશમાન નિરાદ (સ્વય)
 એવા સ્વયે નમયી (સ્વાતંત્ર્યમયી) પ્રભુશક્તિ ૧૨ ક્ષેત્ર અને કાળથી અમર્યાદિત
 એના વિ વિદ્યામસ્વરૂપ (એતન્મયના વિદ્યામસ્વરૂપ) અસ ક્રિયતત્ત્વકામત્વશક્તિ ૧૩ જે
 અન્યથી કરાતુ નથી અને અન્યને કરાતુ નથી એના એ- દ્રવ્યસ્વરૂપ અકાર્યકાળાત્મશક્તિ
 (જે અન્યનું કાર્ય નથી અને ન્ન યજ્ઞ કાળ નથી એનું જે એક દ્રવ્ય તે-સ્વરૂપ અકાર્ય-
 કરાત્મશક્તિ) ૧૪ પર અને પાતે જેમનું નિમિત્ત છે એના જ્ઞેયામને તથા જ્ઞાનાકારોને
 મહુલ વરનાના અને મહુલ -સરનાના સ્વભાવરૂપ પરિણમ્યપરિણામકાત્મશક્તિ (સ્વ-
 પરના જ્ઞાતા થનાનો તેમજ સ્વ પરનું જ્ઞેય થનાનો આત્માનો જે સ્વભાવ તે સ્વભાવરૂપ
 પરિણમ્યપરિણામકાત્મ શક્તિ) ૧૫ જે ઘટતુ-વ્યતુ નથી એના સ્વરૂપમા નિયતસ્વરૂપ
 (નિયતપદો જેમનું તમ રહેનારૂપ- ત્યાનાપાનાનગૂન્યત્વશક્તિ ૧૬ પાન્થાનપતિત
 વૃદ્ધિહીનરૂપે પરિણમેના, સ્વરૂપ પ્રતિષ્ઠતના કારણરૂપ (-વસ્તુને સ્વરૂપમા રહેનાના
 કારણરૂપ) એવો જે નિરાદ (-ખાસ) જુગ તે સ્વરૂપ અગુરત્વકુત્વશક્તિ (આ પ-
 સ્થાનપતિત ટાનિરૂદ્ધિત સ્વરૂપ 'ગરભસાગ' અથવાથી જાણતું અનિભાગ પ્રતિ-
 હેદાની સખ્યારૂપ પાન્થાનોમા પડતી-નમાનેગ પામતી-વસ્તુસ્વભાવની વૃદ્ધિ-
 હીનિ જેનાથી (-જે ગુણથી) ધાય છે અને જે (ગુણ) વસ્તુને સ્વરૂપમા રકનાતું કાળ
 છે એવો કોઈ ગુણ આત્મામા છે, તેને અકુરત્વકુત્વકુત્વ ક્રિયામા આવે છે આવી
 અગુરત્વકુત્વશક્તિ પણ આત્મામા છે) ૧૭ કમત્તિરૂપ અને અકમત્તિરૂપ વર્તન
 જેનું વળા છે એવી ઉત્પાદવ્યયકુત્વશક્તિ (કમત્તિરૂપ પર્યાય ઉત્પાદવ્યયરૂપ છે
 અને અ-કમત્તિરૂપ ગુણ મુત્વરૂપ છે) ૧૮ દ્રવ્યના સ્વભાવભૂત ધ્રોવ્ય તથા ઉત્પાદથી
 આધિનિ (સ્પર્શિત), સ રા અને નિસ રા જેનું રૂપ છે એના એક અસ્તિત્વ
 માનમયી પરિણામશક્તિ ૧૯ કમલ વના અભાવથી વ્યક્ત કરાવેવા, સહજ, સ્પર્શાદિ-
 શૂન્ય (સ્પર્શ, રસ, ગંધ અને ચર્મથી રહિત) એના આત્મપ્રદેશસ્વરૂપ અમૂર્તત્વ-
 શક્તિ ૨૦ સમસ્ત, કર્મથી કરનામા આવેવા, જ્ઞાતુનામાથી જુદા જે પરિણામે તે

પરિણામોના કરણના *ઉપગમસ્વરૂપ (તે પરિણામોના કર્મવાની નિવૃત્તિસ્વરૂપ) અર્હત-
 ગતિ (તે શક્તિથી આત્મા જ્ઞાતાપણા મિનાયના, કર્મથી કરનામા આવેલા પશ્ચિણામોનો
 કર્તા થતો નથી, એવી અર્હત્વ નામની એક ગતિ આત્મામાં છે) ૨૧ સમન્ત,
 કર્મથી કરનામા આવેલા, જ્ઞાત-નમાત્રવી જુદા પશ્ચિણામોના અનુભવના (-ભોગવદાના)
 ઉપરમન્વરૂપ અભોક્ત-નશક્તિ ૨૨ સમન્ત કર્મના ઉપગમની પ્રતેર્હી આત્મપ્રદેશોની
 નિષ્પદતાસ્વરૂપ (-અપતાસ્વરૂપ) નિષ્ક્રિયત્વગતિ (સદ્ગુણ કર્મનો અભાવ થાય
 ત્યારે પ્રદેશોનું કંપન મટી જાય છે માટે નિષ્ક્રિયત્વગતિ પણ આત્મામાં છે) ૨૩ જે
 અનાદિ મ સારથી ખાડીને સ કોચવિસ્તારથી લક્ષિત છે અને જે ચગ્મ ગરીમના પશ્ચિ-
 માણવી કાર્કસ ગિણા પશ્ચિમાણે અવચ્ચિત થાય છે એવું લોહકાગના માપ જેટલા
 માપનાણુ આત્મ-અવયવપણુ જેનું લક્ષણ છે એવી નિયતપ્રદેશ-નશક્તિ (આત્માના
 લોકપરિમાણ અસખ્ય પ્રદેશો નિયત જ છે તે પ્રદેશો મ માગ અવગ્થામા મ કોચ-
 વિસ્તાર પામે છે અને મોક્ષ અનસ્થામા ચગ્મ ગરીમ કુતા નાર્કિ આધા પરિમાણે
 રિથત ગહે છે) ૨૪ સર્વ ગરીમોમા એકસ્વરૂપાત્મક એવી સ્વરર્મવ્યાપકત્વગતિ
 (ગરીમના રર્મરૂપ ન યતા પોતાના વર્મોમા વ્યાપનારૂપ ગતિ તે સ્વરર્મવ્યાપકત્વ-
 ગતિ) ૨૫ અ-પરના સમાન, અસમાન અને મમાનામમાન એવા ત્રણ પ્રકારના
 ભાવોના નારણસ્વરૂપ માવાણુ-અમાવાણુ-માનારણામાનાણુરર્મત્વગતિ ૨૬ નિલક્ષણ
 (-પરસ્પર સિદ્ધ લક્ષણોવાળા) અનત સ્વભાવોવી ભાવિત (-થયેલો) એવો એક
 ભાવ જેનું લક્ષણ છે એવી અનતવર્મત્વગતિ ૨૭ તરૂપમયપણુ અને અતરૂપ-
 મયપણુ જેનું લક્ષણ છે એવી નિરુદ્ધવર્મત્વગતિ ૨૮ તરૂપ ભવનરૂપ એની તત્ત્વ-
 શક્તિ (તત્ત્વરૂપ હોનારૂપ અથવા તત્ત્વરૂપ પશ્ચિમનરૂપ એવી તત્ત્વગતિ આત્મામાં
 છે આ ગતિથી ચેતન ચેતનપણે ગહે છે—પશ્ચિમે છે) ૨૯ અતરૂપ ભવનરૂપ
 એની અતત્ત્વગતિ (તત્ત્વરૂપ ન હોનારૂપ અથવા તત્ત્વરૂપે નહિ પશ્ચિમનારૂપ
 અતત્ત્વગતિ આત્મામાં છે આ ગતિથી ચેતન જરૂર થતો નથી) ૩૦ અનેક
 પર્યાયોમા વ્યાપક એવા એકદ્ર-યમયપણારૂપ એકત્વગતિ ૩૧ એક દ્રવ્યવી વ્યાપ્ય
 (વ્યાપાવાયોગ્ય) તે અનેક પર્યાયો તે-મયપણારૂપ અનેકત્વગતિ ૩૨ વિગ્રમાનઅન-
 સ્થાવાળાપણારૂપ ભાવગતિ (અમુક અનસ્થા જેમા વિઘમાન હોય એવાપણારૂપ
 ભાવશક્તિ) ૩૩ શૂન્ય (-અવિઘમાન) અનસ્થાનાળાપણારૂપ અભાવગતિ (અમુક
 અનસ્થા જેમા અવિઘમાન હોય એવાપણારૂપ અભાવગતિ) ૩૪ ભવતા (-વર્તતા,
 થતા, પરિભ્રમતા) પર્યાયના વ્યયરૂપ ભાવભાવગતિ ૩૫ નહિ ભવતા (નહિ વર્તતા)
 પર્યાયના ઉદયરૂપ અભાવભાવગતિ ૩૬ ભવતા (વર્તતા) પર્યાયના ભવનરૂપ
 (વર્તનારૂપ, પશ્ચિમનારૂપ) ભાવભાવગતિ ૩૭ નહિ ભવતા (નહિ વર્તતા) પર્યાયના

* ઉપગમ = અટકતું તે નિવૃત્તિ અત, અભાવ

અભનરૂપ (નહિ વર્તનારૂપ) અભાનામાનશક્તિ ૩/ (કર્તા, કર્મ આદિ) કાર્યે અનુમાર જે ન્યા તેનાથી નહિત ભનનમાનમયી (હોનામાનમયી, થનામાનમયી) ભાનગતિ ૩૬ જાનકા અનુસાર થનાપદ્મારૂપ (પરિભ્રમનાપદ્મારૂપ) જે ભાન તે મયી ક્રિયાગતિ ૧૦ પ્રાપ્ત કરીને એરો જે મિદ્ધરૂપ ભાન તે-મયી કર્મશક્તિ ૪૨ થના પદ્મારૂપ એરો જે મિદ્ધરૂપ ભાન તેના ભાન-પદ્મામયી કર્તૃત્વશક્તિ ૪૨ ભનના (વર્તતા, થતા) ભાનના ભનનના (થનાના) સાનકતમપદ્મામયી (હિતકૃષ્ટ સાન-પદ્મામયી, હિમ સાનપદ્મામયી) રૂપગતિ ૪૩ પોતાવી દેનામા આવનો જે ભાન તેના ઉપેયપદ્મામય (તેને મેળવનાના ચાપદ્મામય, તેને લેનાના પાનપદ્મામય) સમ્રાજનશક્તિ ૪૪ ઉપા વ્યયથી આર્થલિંગિત ભાનનો અપાય (હાનિ, નાશ) થનાની હાનિ નહિ પામતા એના મુનપદ્મામયી અપાદાનગતિ ૪૫ ભાવ્યમાન (અર્થાત્ ભાનનામા આનતા) ભાનના આતરપદ્મામયી અવિરલગતિ ૪૬ સ્વભાનમાન રૂપ અભિભવમયી સભ્ય શક્તિ (પોતાનો ભાન પોતાનું સ્વ અને પોતે તેનો સ્વામી—એના મબંધમયી સભ્ય શક્તિ) ૧૭

‘ઇત્યાદિક અનેક શક્તિઓથી યુગ્મ આત્મા છે તોપણ તે જ્ઞાનમાત્રપણાને છાડતો નથી’—એના અર્થનું કળશરૂપ કાવ્ય હવે જુલો છે —

(વસ્તુતિનમ)

હત્યાગ્નેરનિજશક્તિમુર્ભરોઽપિ

થો નાનમાત્રમયતા ન જહાતિ માવ ।

एव क्रमात्रमविवर्तिविवर्तचित्र

तद्द्रव्यपर्ययमय चिद्विहास्ति वस्तु ॥ ૨૬૪ ॥

અર્થ — ઇત્યાદિ (-પૂર્વે જુલો ૪૭ શક્તિઓ વગેરે વગેરે) અનેક નિજ શક્તિઓથી સારી રીતે ભરેલો હોના છતાં જે ભાન જ્ઞાનમાત્રમયપણાને છાડતો નથી, એનું તે, પૂર્વોક્ત પ્રમારે ક્રમરૂપે અને અક્રમરૂપે નર્તતા વિનર્તથી (-રૂપાતરથી, પરિ-ભ્રમનથી) અનેક પ્રકારનું, દ્રવ્યપર્યાયમય ચેતન્ય (અર્થાત્ એનો તે ચેતન્યભાન—આત્મા) આ લોહમા વસ્તુ છે

ભાનાર્થ — કેળાં એમ સમજીને કે આત્માને જ્ઞાનમાત્ર કહ્યો તેથી તે એ-સ્વરૂપ જ હોને પરંતુ એમ નથી વસ્તુનું સ્વરૂપ દ્રવ્યપર્યાયમય ■ ચેતન્ય પણ વસ્તુ છે, દ્રવ્યપર્યાયમય છે તે ચેતન્ય અર્થાત્ આત્મા અનન્ત શક્તિઓથી ભરેલો છે અને ક્રમરૂપ તથા અક્રમરૂપ અને પ્રકારના પરિભ્રમના નિકોરોના સમૂહરૂપ અનેકાકાર થાય

છે તોપણ જ્ઞાનને—કે જે અસાવારપુ ભાવ છે તેને—ઝાહતો નવી, તેની મર્વ અનમ્ધાઓ
—પરિભાષા—પર્યાયો જ્ઞાનમય જ છે

‘આ અનેકસ્વરૂપ—અનેકાતમય—વસ્તુને જેઓ જાણે છે, મદ્દે છે અને
અનુભવે છે, તેઓ જ્ઞાનસ્વરૂપ થાય છે’—એના આશયનુ, સ્યાદ્વાદનુ રૂપ બતાવતું
માય હવે કહે છે —

(વસ્તુતત્ત્વ)

નૈકાતસગતદશા સ્વયમેવ વસ્તુ-
તત્ત્વવ્યવસ્થિતિમિતિ પ્રવિલોકયન્ત. ।
સ્યાદ્વાદશુદ્ધિમનિકામધિગમ્ય સતો
જ્ઞાનીભવતિ જિનનીતિમલ્લયન્તઃ ॥ ૨૬૫ ॥

અર્થ—આવી (અનેકાતાત્મક) વસ્તુતત્ત્વની વ્યવસ્થિતિને અનેકાત-મ ગત
(અનેકાત સાથે મુસગત, અનેકાત સાથે મેળનાળી) દૃષ્ટિ વડે સ્વયમેવ દેખતા થકા,
સ્યાદ્વાદની અત્યંત શુદ્ધિને જાણીને, જિનનીતિને (જિનેશ્વરના ભાગને) નહિ
દેખતા થકા, સંતપુરુષો જ્ઞાનસ્વરૂપ થાય છે

ભાષાર્થ.—જે મત્પુરુષો અનેકાત સાથે મુસગત દૃષ્ટિ વડે અનેકાતમય
વસ્તુસ્થિતિને દેખે છે, તેઓ એ રીતે સ્યાદ્વાદની શુદ્ધિને પામીને—જાણીને, જિન-
શ્વરના ભાગને—સ્યાદ્વાદન્યાયને—નહિ દેક્ષતા થકા, જ્ઞાનસ્વરૂપ થાય છે

(આ રીતે સ્યાદ્વાદ નિષે કહીને, હવે આચાર્યજન ઉપાય-ઉપેયભાન વિષે
ધ્યાન કહે છે —)

હવે આનો (-જ્ઞાનમાત્ર આત્મવસ્તુનો) ઉપાય-ઉપેયભાન નિચાળનામા આવે
છે (અર્થાત્ આત્મવસ્તુ જ્ઞાનમાત્ર હોવા છતાં તેને ઉપાયપણુ અને ઉપેયપણુ બન્ને
કર્મ રીતે ધરે છે તે નિચાળનામા આવે છે) —

આત્મવસ્તુને જ્ઞાનમાત્રપણુ હોવા છતાં પા તેને ઉપાય ઉપેયભાન (ઉપાય-
ભાન કે તે એક હોવા છતાં સાતક રૂપે અને ગિદ્ધ રૂપે એમ બન્ને
માત્રક રૂપ છે તે ઉપાય છે અને જે ગિદ્ધ રૂપ છે તે ઉપેય

પાય એટલે પામવાયો ન જ્ઞેનાથી પમાય તે આત્માનુ શુદ્ધ
મોક્ષ ને ઉપેય છે અને મોક્ષમાર્ગ તે ઉપાય છે

ગિદ્ધપણુ એ જ તે પશિખામ છે

અભવનરૂપ (નહિ વર્તનારૂપ) અભાનાભાનશક્તિ ૩૮ (કર્તા, કર્મ આદિ) કારણે
અનુસાર જે ક્રિયા તેનાની નહિન ભાનમાત્રમયી (-હોનાભાનમયી, થનાભાનમયી)
ભાનશક્તિ ૩૯ કારણે અનુસાર થનાપણારૂપ (-પરિણમનાપણારૂપ) જે ભાન તેમયી
ક્રિયાશક્તિ ૪૦ પ્રાપ્ત કરાતો એવો જે સિદ્ધરૂપ ભાન તેમયી કર્મશક્તિ ૪૧ થવા
પણારૂપ એવા જે સિદ્ધરૂપ ભાન તેના ભાન-પણામયી કર્તૃત્વશક્તિ ૪૨ ભાનના
(-નર્તતા, થતા) ભાનના ભાનના (થનાના) સાવકેતમપણામયી (-ઉત્કૃષ્ટ સાવક
પણામયી, ઉમ સાવનપણામયી) કર્તૃત્વશક્તિ ૪૩ થતાથી થનામા આવતો જે ભાન
તેના ઉપેક્ષપણામય (તેને મેળવનાના થો ધપણામય, તેને લેનાના પાત્રપણામય)
સમ્ર ભાનશક્તિ ૪૪ હતા વ્યયથી આર્થિકિત ભાનનો અપાય (-હુમિ, નામ) થનાથી
હુમિ નહિ પામના એવા ધુવધપણામયી અપાદાનશક્તિ ૪૫ ભાવ્યમાન (અર્થાત
ભાનનામા આવના) ભાનના આવાપણામયી અવિચરશક્તિ ૪૬ સ્વભાનમાન સ્વ
સ્વામિત્વમયી સભવશક્તિ (થોતાનો ભાન થોતાનું સ્વ અને થોતે તેના સ્વામી—
એવા સભવમયી સભવશક્તિ) ૪૭

‘ધર્મશાસ્ત્રિક અનેક શક્તિઓથી હુકા આવતા છે તોપણ તે જ્ઞાનમાનપણાને
છાડતો નથી’—એના અર્થનું કથારૂપ કાન્ય હવે કહે છે—

(વસતનિનમ)

इत्याद्यनेन निजशक्तिमुनिर्भरोऽपि

यो ज्ञानदात्रमयता न जहाति भाव ।

एव क्रमाक्रमविरतिविरतचित्र

तद्वद्व्यपर्ययमय चिदिहास्ति वस्तु ॥ ૨૬૪ ॥

અર્થ — જ્યાંદિ (-પરે કહેલી ૪૭ શક્તિઓ વગેરે વગર) અનેક નિજ
શક્તિઓની સાગી રીતે ભરેલો હોના છતાં જે ભાન જ્ઞાનમાનમયપણાને છાડતો નથી,
એનું તે પૂર્વાંજ પ્રગટે કર્મરૂપ અને અકર્મરૂપે વર્તતા વિનર્તવી (-રૂપાતરથી, પરિ-
ણમનથી) અનેક પ્રકારનું, દ્રવ્યપર્યાયમય ચેતન્ય (અર્થાત એવો તે ચેતન્યભાન—
આત્મા) આ લોખા નસ્ટુ છે

ભાવાર્થ — કોઈ એક ચમત્કારે કે આત્માને જ્ઞાનમાન કહ્યો તેથી તે એક-
સ્વરૂપ જ હશે પણ એમ નથી વસ્તુનું સ્વરૂપ દ્રવ્યપર્યાયમય છે ચેતન્ય પણ વસ્તુ
છે દ્રવ્યપર્યાયમય છે તે ચેતન્ય અર્થાત આત્મા અનંત શક્તિઓથી ભરેલો છે અને
કર્મરૂપ તથા અકર્મરૂપ અનેક પ્રકારના પરિણામના નિકાળેના મમૂદરૂપ અનેકાકાર થાય

છે તેપણ જ્ઞાનને—કે જે અસામારણુ ભાવ છે તેને—છાડતો નથી, તેની મર્વ અનસ્થાઓ—પરિભાઓ—પર્યાયો જ્ઞાનમય જ છે

‘આ અનેકસ્વરૂપ—અનેકાતમય—વસ્તુને જેઓ જાણે છે, શ્રદ્ધે છે અને અનુભવે છે, તેઓ જ્ઞાનસ્વરૂપ થાય છે’—એવા આશયનું, સ્વાદ્વાદનું ફળ બનાવતું કાવ્ય હવે કહે છે —

(વસતતિલક્ષ)

નૈકાતસગતદશા સ્વયમેવ વસ્તુ-
તત્ત્વવ્યવસ્થિતિમિતિ પ્રવિલોકયન્તઃ ।
સ્વાદ્વાદશુદ્ધિમધિકામધિગમ્ય સતો
જ્ઞાનીભવતિ જિનનીતિમલ્લયન્તઃ ॥ ૨૬૫ ॥

અર્થ—આવી (અનેકાતાત્મક) વસ્તુતત્ત્વની વ્યવસ્થિતિને અનેકાત-સ ગત (અનેકાત સાથે મુસગત, અનેકાત સાથે મેળનાળી) દૃષ્ટિ વડે સ્વયમેવ દેખતા થકા, સ્વાદ્વાદની અત્યંત શુદ્ધિને જાણીને, જિનનીતિને (જિનેશ્વરદેવના માર્ગને) નહિ ઉલ્લેખતા થકા, સત્પુરુષો જ્ઞાનસ્વરૂપ થાય છે

ભાવાર્થ—જે સત્પુરુષો અનેકાત સાથે મુસગત દૃષ્ટિ વડે અનેકાતમય વસ્તુસ્થિતિને દેખે છે, તેઓ એ રીતે સ્વાદ્વાદની શુદ્ધિને પામીને—જાણીને, જિન-દેવના માર્ગને—સ્વાદ્વાદન્યાયને—નહિ ઉલ્લેખતા થકા, જ્ઞાનસ્વરૂપ થાય છે

(આ રીતે સ્વાદ્વાદ વિષે કહીને, હવે આચાર્યદેવ ઉપાય-ઉપેયભાવ વિષે થોડું કહે છે —)

હવે આનો (-જ્ઞાનમાત્ર આત્મવસ્તુનો) *ઉપાય-ઉપેયભાવ વિચારનામા આવે છે (અર્થાત્ આત્મવસ્તુ જ્ઞાનમાત્ર હોવા છતાં તેને ઉપાયપણુ અને ઉપેયપણુ બન્ને કંઈ રીતે ઘટે છે તે વિચારનામા આવે છે) —

આત્મવસ્તુને જ્ઞાનમાત્રપણુ હોના છતાં પણ તેને ઉપાય-ઉપેયભાવ (ઉપાય-ઉપેયપણુ) છે જ, કારણ કે તે એક હોવા છતાં સાતક રૂપે અને મિદ્ધ રૂપે એમ બન્ને રૂપે પ્રગ્નિષ્ટ છે । તેમા જે સાતક રૂપ છે તે ઉપાય છે અને જે મિદ્ધ રૂપ છે તે ઉપેય

* ઉપેય એટલે પામનાયોગ્ય અને ઉપાય એટલે પામવાયોગ્ય જોતાથી પમાય તે આત્માનું શુદ્ધ (સર્વ કર્મ ગહિત) સ્વરૂપ અથવા મોક્ષ તે ઉપેય છે અને મોક્ષમાર્ગ તે ઉપાય છે

। આત્મા પ્રગ્નિષ્ટ છે અને—પ્રજ્ઞા તથા મિદ્ધા એ બંને પ્રગ્નિભાવ

અભનનરૂપ (નહિ વર્તવારૂપ) અભાનાભાનગતિ ૩૮ (કર્તા, કર્મ આદિ) કારણે
 અનુભવ જે ક્રિયા તેનાથી રહિત ભનનભાવમયી (-હોનામાનમયી, થવામાનમયી)
 ભાવશક્તિ ૩૯ કારણે અનુસાર વ્યાપ્તારૂપ (-પરિભ્રમણપ્રભારૂપ) જે ભાન તે મયી
 ક્રિયાશક્તિ ૪૦ પ્રાપ્ત વ્રાતો એવો જે સિદ્ધરૂપ ભાન તે મયી કર્મશક્તિ ૪૧ થવા
 પદારૂપ એવો જે સિદ્ધરૂપ ભાન તેના ભાનમયગુણમયી સ્વૃત્તનશક્તિ ૪૨ ભનતા
 (નર્તન, થતા) ભાનના ભનનના (-થરાના) નારકતમપદ્મામયી (-ઉત્કૃષ્ટ સામ
 પદ્મામયી, ઉચ્ચ સામપદ્મામયી) નૃપશક્તિ ૪૩ પોતાની દેવામાં આનંદો જે ભાન
 તેના ઉપેયપદ્મામય (તેને ગ્રેહનનાના થોડાપદ્મામય, તેને લેનાના પાત્રપદ્મામય)
 સમ્રાજ્યશક્તિ ૪૪ ઉપાદેયયથી આલેખિત ભાનનો અપાય (-હાનિ, નાશ) થનાથી
 હાનિ નહિ પામતા એના દુરપદ્મામયી અપાદાનશક્તિ ૪૫ ભાન્યમાન (અર્થાત્
 ભાનનામાં આનતા) ભાનના આસરપદ્મામયી અવિન્યસશક્તિ ૪૬ રનભાનમાત્ર રૂપ
 રવામિતનમયી મય રશક્તિ (પોતાનો ભાન પોતાનું રન અને થાને તેના રવામી—
 એવા સબંધમયી સબંધશક્તિ) ૪૭

‘ઇત્યાદિક અનેક શક્તિઓથી યુક્ત આત્મા છે તેપણુ તે જ્ઞાનમાનપદ્માને
 છાડતો નથી’—એવા અર્થાત્ કળશરૂપ કાન્ય હવે કહે છે —

(વચનિ ૩૩)

इत्याग्नेरग्निजगत्किमुनिर्भरोऽपि

यो ज्ञानमानमयता न जहाति भावः ।

एव ब्रमाण्मन्निर्वर्तिविवर्तचिर

तद्द्रव्यपर्ययमय चिदिहाम्बિ वस्तु ॥ ૨૬૪ ॥

અર્થ — ત્યારિ (-પૂર્વે કહેલી ૪૭ શક્તિઓ નોંડે વગેરે) અનેક નિજ
 શક્તિઓથી સારી રીતે ભરેલો હોના છતા જે ભાન જ્ઞાનમાનમયપદ્માને છાડતો નથી,
 એનું તે, પૂર્વોક્ત પ્રકારે કર્મરૂપે અને અકર્મરૂપે વર્તના નિવર્તથી (-રૂપાવરથી, પરિ-
 ભ્રમણથી) અનેક પ્રમાણ, દ્રવ્યપર્યાયમય ચૈતન્ય (અર્થાત્ એવો તે ચૈતન્યભાન—
 આત્મા) આ ભાનમાં વસ્તુ છે

ભાવાર્થ — મારું એમ સમજાવે કે આત્માને જ્ઞાનમાન કહ્યો તેથી તે એક-
 રૂપ જ હોને પશુ એમ નથી વચનુરૂપ રૂપ દ્રવ્યપર્યાયમય છે ચૈતન્ય પણ વસ્તુ
 છે, દ્રવ્યપર્યાયમય છે તે ચૈતન્ય અર્થાત્ આત્મા અનંત શક્તિઓથી ભરેલો છે અને
 કર્મરૂપ તથા અકર્મરૂપ અનેક પ્રમાણના પરિભ્રમણા નિમિત્તના સમૂહરૂપ અનેકાકાર વાચ

છે તોપણ જ્ઞાનને—કે જે આસાનારજી સાચ છે તેને—છાડતો નથી, તેની મર્વ અનસ્થાઓ—પરિણામો—પર્યાયો જ્ઞાનમય જ છે

‘આ અનેસ્વરૂપ—અનેકાતમય—વસ્તુને જેઓ જાણે છે, શ્રદ્ધે છે અને અનુભવે છે, તેઓ જ્ઞાનસ્વરૂપ થાય છે’—એના આશયનું, સ્યાદાનાદનું રૂળ બનાવતું નાનું હૃદયે રહે છે —

(વસતતિવકા)

નૈકાતસગતદૃશા સ્વયમેવ વસ્તુ-
તત્ત્વવ્યવસ્થિતિમિતિ પ્રવિલોકયન્ત* ।
સ્યાદ્વાદશુદ્ધિમત્રિકામધિગમ્ય સતો
જ્ઞાનીમવતિ જિનનીતિમલ્લયન્તઃ ॥ ૨૬૫ ॥

અર્થ—આવી (અનેકાતાત્મક) વસ્તુતત્ત્વની વ્યવસ્થિતિને અનેકાત-સ ગત (અનેકાત સાથે મુસગત, અનેકાત સાથે મેળવાળી) દૃષ્ટિ વડે સ્વયમેવ દેખતા થકા, સ્યાદાદની અત્યંત શુદ્ધિને જાણીને, જિનનીતિને (જિનેશ્વરદેવના માર્ગને) નહિ ઉલ્લેખતા થકા, સત્પુરુષો જ્ઞાનસ્વરૂપ થાય છે

ભાવાર્થ—જે સત્પુરુષો અનેકાત સાથે મુસગત દૃષ્ટિ વડે અનેકાતમય વસ્તુસ્થિતિને દેખે છે, તેઓ એ રીતે સ્યાદાદની શુદ્ધિને પામીને—જાણીને, જિન-દેવના માર્ગને—સ્યાદાદન્યાયને—નહિ ઉલ્લેખતા થકા, જ્ઞાનસ્વરૂપ થાય છે

(આ રીતે સ્યાદાદ રિવે કહીને, હવે આચાર્યદેવ ઉપાય-ઉપેયભાવ વિષે થોડું કહે છે —)

હવે આનો (-જ્ઞાનમાત્ર આત્મનરતુનો) *ઉપાય-ઉપેયભાવ વિચારવામા આવે છે (અર્થાત્ આત્મનરતુ જ્ઞાનમાત્ર હોના છતાં તેને ઉપાયપણુ અને ઉપેયપણુ બન્ને કઈ રીતે ઘટે છે તે વિચારવામા આવે છે) —

આત્મનરતુને જ્ઞાનમાત્રપણ હોના છતાં પણ તેને ઉપાય-ઉપેયભાવ (ઉપાય-ઉપેયપણુ) છે જ, કારણ કે તે એક હોવા છતાં સાતક રૂપે અને સિદ્ધ રૂપે એમ બન્ને રૂપે પરિણમે છે* તેમા જે સાતક રૂપ છે તે ઉપાય છે અને જે સિદ્ધ રૂપ છે તે ઉપેય

* ઉપેય એટલે પામવાયોગ્ય અને ઉપાય એટલે પામવાયોગ્ય જેનાવી પમાય તે આત્માનું શુદ્ધ (મર્વ કર્મ રહિત) સ્વરૂપ અથવા મોક્ષ ને ઉપેય છે અને મોક્ષમાર્ગ તે ઉપાય છે

૧ આત્મા પરિણામી છે અને સાધકપણુ તથા સિદ્ધપણુ એ બન્ને પરિણામ ૮

છે માટે, અનાદિ કાળથી મિથ્યાદર્શનજ્ઞાનચારિત્ર નડે (મિથ્યાદર્શન, મિથ્યાજ્ઞાન અને મિથ્યાચારિત્ર વડે) રનરૂપથી અનુ હોનાને લીધે જ સારમા ભ્રમલ કરતા, મુનિશ્રવણે અહુલ કરેલા વ્યવહારમયગદર્શનજ્ઞાનચારિત્રના પાકના પ્રત્યર્થની પર પળ વડે અનુરૂપ સ્વરૂપમા અનોદુલ કમલનામા આનતા આત્માને, અતર્કિત જે નિશ્ચયસમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાનચારિત્રરૂપ ભેદા તે-પણા નડે પાતે માત્રક રૂપે પશ્ચિમનુ, તથા પરમ પ્રત્યર્થની હુદને પામેલા રત્નનયની અતિગયતાથી પ્રવર્તેલો જે સકળ કર્મના ક્ષય તેનાથી પ્રગટિત (દેદીપ્યમાન) થયેલો જે અરૂપવિત નિર્ગળ સ્વભાવભાન તે-પણા વડે પાતે સિદ્ધ રૂપે પરિણમતુ એવુ એક જ જ્ઞાનમાન ઉપાય-ઉપેયભાન સાધે ■

(ભાવાર્થ) --આ આ મા અનાદિ કાળથી મિથ્યાદર્શનજ્ઞાનચારિત્રને લીધે મમારમા ભ્રમે છે તે મુનિશ્રવણે અહુલ કરતા વ્યવહારસમ્યગ્દર્શનજ્ઞાનચારિત્રની વૃદ્ધિની પરપરા નડે અનુરૂપ સ્વરૂપનો અનુભવ જ્યાંથી કરે ત્યાંથી જ્ઞાન સાતક રૂપે પશ્ચિમે છે, કારણ કે જ્ઞાનમા નિશ્ચયસમ્યગ્દર્શનજ્ઞાનચારિત્રરૂપ ભેદા અતર્કિત છે નિશ્ચયસમ્યગ્દર્શનજ્ઞાનચારિત્રની શરૂઆતથી આડીને, સ્વરૂપ અનુભવની વૃદ્ધિ કરતા કરતા જ્યાંસુધી નિશ્ચયસમ્યગ્દર્શનજ્ઞાનચારિત્રની પૂર્ણતા ન થાય, ત્યાંસુધી જ્ઞાનતુ સાતક રૂપે પશ્ચિમન છે જ્યાં નિશ્ચયસમ્યગ્દર્શનજ્ઞાનચારિત્રની પૂર્ણતાથી સમગ્ર કર્મના નાશ થાય અર્થાત્ સાક્ષાત્ મોક્ષ થાય ત્યાં જ્ઞાન સિદ્ધ રૂપે પરિણમે છે, કારણ કે તેના અરૂપવિત નિર્ગળ સ્વભાવભાન પ્રગટ દેદીપ્યમાન થયે છે આ રીતે સાધક રૂપે અને સિદ્ધ રૂપે—અને રૂપે પરિણમતુ એક જ જ્ઞાન આત્મવસ્તુને ઉપાય ઉપેયપણ માટે છે)

આ રીતે બન્નેમા (-ઉપાયમા તેમ જ ઉપેયમા-) જ્ઞાનમાનતુ અનન્યપણ છે અર્થાત્ અન્યપણ નથી, માટે સાતક અરૂપવિત એક વસ્તુતુ (-જ્ઞાનમાન આત્મ-વસ્તુતુ-) નિષ્કય અહુલ કરનાથી, મુમુક્ષુઓને કે જેમને અનાદિ જ્ઞ સાંધી ભૂમિકાની પ્રાપ્તિ ન થઈ હોય તેમને પણ, તત્કાલ જ ભૂમિકાની પ્રાપ્તિ થાય છે, પછી તેમા જ નિત્ય મસ્તી કરતા તે મુમુક્ષુઓ—કે જેઓ પોતાની જ, સ્વરૂપ અને અસ્વરૂપ પ્રવર્તતા અને અતર્કિત (અને અર્કની) મૂર્તિઓ છે તેઓ—સાતકભાવથી ઉત્પન્ન થતી પરમ પ્રત્યર્થની કોટિરૂપ સિદ્ધિભાવનુ ભાજન થાય છે પરંતુ જેમા અનેક અત અર્થાત્ ધર્મ ગણિત છે એના એક જ્ઞાનમાન ભાવરૂપ આ ભૂમિને જેઓ પ્રાપ્ત કરતા નથી, તેઓ મતઃ અજ્ઞાની વર્તતા થકા, જ્ઞાનમાન ભાવનુ સ્વરૂપથી અભાનન અને પરરૂપથી ભવન દેખતા (-મદતા) થકા, જ્ઞાતા થકા અને અત્યસ્તા થકા, મિથ્યાદ્રિ, મિથ્યા જ્ઞાની અને મિથ્યાચારિત્રની વર્તતા થકા, ઉપાય ઉપેયભાનની અત્યત ભ્રષ્ટ વર્તતા થકા સારમા પરિણમલ જ કહે છે

* કોટિ = અતિમતા ઉત્કૃષ્ટતા બિચામા બિનુ મિદુ ૬

હવે આ અર્થેનું કળરારૂપ કાવ્ય કહે છે —

(વસતતિલક્ષ)

ये ज्ञानमात्रनिजभावमयीमरुपां
भूमिं श्रयति कथमप्यपनीतमोहाः ।
ते साधकत्वमधिगम्य भवति सिद्धा
मूढास्त्वमूमनुपलभ्य परिभ्रमति ॥ २६६ ॥

અર્થ — જે પુરુષો, કોઈ પણ પ્રકારે જેમનો મોહ દૂર થયો છે એવા યથા થકા, જ્ઞાનમાત્ર નિજભાવમય અકલ ભૂમિકાનો (અર્થાત્ જ્ઞાનમાત્ર જે પોતાનો ભાવ તેમજ નિશ્ચય ભૂમિકાનો) આશ્રય કરે છે, તેઓ આનંદપણને પામીને સિદ્ધ થાય છે; પરંતુ જેઓ મૂઠ (-મોહી, અજ્ઞાની, મિથ્યાદૃષ્ટિ) છે, તેઓ આ ભૂમિકાને નહિ પામીને સસાનમાં પશ્ચિમભણ કરે છે

ભાવાર્થ — જે ભવ્ય પુરુષો, ગુણના ઉપદેશથી અધના સ્વયમેવ ઝાળકળિવને પામી મિથ્યાતત્ત્વી રહિત થઈને, જ્ઞાનમાત્ર એવા પોતાના સ્વરૂપને પામે છે, તેનો આશ્રય કરે છે, તેઓ સાવકે થકા થકા સિદ્ધ થાય છે, પરંતુ જેઓ જ્ઞાનમાત્ર એના પોતાને પામતા નથી, તેઓ સસારમાં ગમ્મડે છે

આ ભૂમિકાનો આશ્રય કરનાર જીવ કેવો હોય તે હવે કહે છે —

(વસતતિલક્ષ)

म्यादादकौशलमुनिश्चलसयमाभ्या
यो भावयत्यहरहः स्वमिहोपयुक्तः ।
ज्ञानक्रियानयपरस्परतीव्रमैत्री-
पात्रीकृतः श्रयति भूमिमिमा स एकः ॥ २६७ ॥

અર્થ — જે પુરુષ સ્યાદનાદમાં પ્રવીણતા તથા (ગંગાદિક અશુદ્ધ પરિણતિના ત્યાગરૂપ) મુનિશ્ચળ મયમ—એ બન્ને વડે પોતામાં ઉપયુક્ત ગહેતો થકો (અર્થાત્ પોતાના જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્મામાં ઉપયોગને જોડતો થકો) પ્રતિદિન પોતાને ભાવે છે (નિરતર પોતાના આત્માની ભાવના કરે છે), તે જ એક (પુરુષ), જ્ઞાનનય અને ક્રિયાનયની પરસ્પર તીવ્ર મૈત્રીના પાત્રરૂપ થયેલો, આ (જ્ઞાનમાત્ર નિજભાવમય) ભૂમિકાનો આશ્રય કરે છે

ભાવાર્થ — જે જ્ઞાનનયને જ મહીને ક્રિયાનયને છોડે તે, તે પ્રમાદી અને રનજીદી પુરુષને આ ભૂમિકાની પ્રાપ્તિ થઈ નથી જે ક્રિયાનયને જ મહીને જ્ઞાનનયને અપાતો નથી, તે (નત સમિતિ ગુણિરૂપ) ગુણ કર્મથી સતુષ્ટ પુરુષને પણ આ નિર્ભ ભૂમિકાની પ્રાપ્તિ થઈ નથી જે પુરુષ અનેકાતમય આત્માને જાણે છે (અનુભવે છે) તથા સુનિશ્ચય સયમમા વતે છે (નિર્માદિક અશુદ્ધ ધનિવૃત્તિનો ત્યાગ કરે છે) એ રીતે જેણે જ્ઞાનનય અને ક્રિયાનયની પરસ્પર તીવ્ર મેત્રી સાધી છે, તે જ પુરુષ આ જ્ઞાનમાન નિર્ગુણાવમયી ભૂમિકાનો આશ્રય કરનાર છે

જ્ઞાનનય અને ક્રિયાનયના પ્રહુલ-ત્યાગનુ રનરૂપ અને રૂળ ‘પ આરિતાય’ મથના અતમા કષ્ટુ છે, ત્યાથી જાણવું

આમ જે પુરુષ આ ભૂમિકાનો આશ્રય કરે છે, તે જ અનત ચતુષ્ટયમય આત્માને પામે છે—એના અર્થનું ઠાવ્ય હવે કરું છે—

(વસતિત્રય)

ચિત્તિરુચ્ચિદિમવિલાસિવિકાસદાસઃ

શુદ્ધમજાશમરનિર્ભરસુમમાત્

આનદસુસ્થિનસદાસ્ત્વન્નિતૈરૂપ-

સ્તસ્યૈવ ચાયમુદયત્યવલાચિરાત્મા ॥ ૨૬૮ ॥

અર્થ — (પૂર્વોક્ત ગીતે જે પુરુષ આ ભૂમિકાનો આશ્રય કરે છે) તેને જ, ચૈતન્યધિનો નિરર્ગળ વિવસતો જે વિકાસ તે રૂપ જેવું ખીલવું છે (અર્થાત્ ચૈતન્ય પુરુષના જે અત્યંત વિકાસ થવો તે જ જેવું ખીલી નીકળવું છે), ગુણ પ્રકાશની અનિરાયતાને લીધે જે સુપ્રભાત સમાન છે, આનદમા સુન્ધિત એવું જેવું મહા અનુભવિન એક રૂપ છે અને અવળ જેની જ્યોત છે એવો આ આત્મા હિંદય પામે છે

ભાવાર્થ — અહીં ‘ચિત્તિરુચ્ચિદિમ’ ક્રિયાદિ વિરોધભયી અનત દર્શનનું પ્રગટ થતું બતાવ્યું છે, ‘શુદ્ધમજાશ’ ક્રિયાદિ વિરોધભયી અનત જ્ઞાનનું પ્રગટ થતું બતાવ્યું છે, ‘આનદસુસ્થિત’ ક્રિયાદિ વિરોધભયી અનત સુખનું પ્રગટ થતું બતાવ્યું છે અને ‘અવલાચિ’ વિરોધભયી અનત વીર્યનું પ્રગટ થતું બતાવ્યું છે પૂર્વોક્ત ભૂમિનો આશ્રય કરનાર જ આવા આત્માનો ઉચ્ચ થાય છે

એવો જ આદ્યમનસાન અમને પ્રગટ હો એમ હવે કરું છે—

જ્ઞેયોના આગમી ઝળક જ્ઞાનમાં આવતા જ્ઞાન જોયાકાગરૂપ દેખાય છે પરંતુ એ જ્ઞાનના જ પ્રયોગો (તરંગો) છે તે જ્ઞાનકલ્પોલો જ જ્ઞાન વરે જણાય છે આ રીતે પોતે જ પોતાથી જણાવાયો ય હોનાથી જ્ઞાનમાત્ર ભાવ જ જોયરૂપ છે વળી પોતે જ પોતાનો બનનાર હોનાથી જ્ઞાનમાત્ર ભાવ જ જાતા છે આ પ્રમાણે જ્ઞાનમાત્ર ભાવ જ્ઞાન, જોય અને જાતા—એ ત્રણે ભાવોયુક્ત મામાન્યનિગેયરૂપ વસ્તુ છે ‘આવો જ્ઞાનમાત્ર ભાવ હું છું’ એમ અનુભવ કરનાર પુરૂષ અનુભવે છે

આત્મા મેચક, અમેચક વત્યાદિ અનેક પ્રકારે દેખાય છે તોપણ યથાર્થ જ્ઞાની નિર્મળ જ્ઞાનને ભૂવતો નથી—એવા અર્થનું કાવ્ય હવે કહે છે—

(૫૧૧)

કચિટ્સતિ મેચક કચિન્મેચકામેચક

કચિત્પુનરમેચક સદ્ગમેવ તત્ત્વ મમ ।

તયાપિ ન વિમોહયત્યમલમેષસા તન્મનઃ

પરસ્પરસુસદ્ગતમકટગત્તિક્તિક્રમ સ્ફુરત્ ॥ ૨૭૭ ॥

અર્થ—(જ્ઞાની કહે છે) મારા તત્ત્વનો એવો સ્વભાવ જ છે કે કોઈ વાર તો તે (આત્મતત્ત્વ) મેચક (અનેકકાર, અશુદ્ધ) દેખાય છે, કોઈ વાર મેચક-અમેચક (અતરૂપ) દેખાય છે અને વળી કોઈ વાર અમેચક (એકકાર, શુદ્ધ) દેખાય છે, તોપણ પરસ્પર સુસદ્ગત (અભિસિત, મુગ્ધિત, મારી રીતે ગુઘાધેક્ષી) પ્રજાત ગર્જિઓના સમૂહરૂપે મુગ્ધાચમાન તે આત્મતત્ત્વ નિર્મળ બુદ્ધિવાળાઓના મનને વિમોહિત કરતું નથી (અભિત કરતું નથી, મુગ્ધવતું નથી).

ભાવાર્થ—આત્મતત્ત્વ અનેક ગર્જિઓવાળું હોવાથી કોઈ અવસ્થામાં કર્મના ઉદયના નિમિત્તથી અનેકકાર અનુભવાય છે, કોઈ અવસ્થામાં શુદ્ધ એકકાર અનુભવાય છે અને કોઈ અવસ્થામાં શુદ્ધાશુદ્ધ અનુભવાય છે, તોપણ યથાર્થ જ્ઞાની આત્માના બળથી ભ્રમિત થતો નથી, જેવું છે તેવું જ માને છે, જ્ઞાનમાત્રથી ચ્યુત થતો નથી

આત્માનો અનેકાતમ્યરૂપ (અનેક ર્મસ્વરૂપ) વેલન અભુત (આશ્ચર્ય-કારક) છે—એના અર્થનું કાવ્ય હવે કહે છે—

(૫૧૨)

સ્તો ગતમનેરુતા દયદિત્ત. સદાપ્યેક્ષના-

મિતઃ સ્પણવિમણુરુવમિતઃ સદૈવોદયાત્ ।

ભાનમય છે) અને અચળ છે (અર્થાત્ કર્મના ઉદ્ભવથી ચળાવ્યું ચળતું નથી) એટલે
ચૈતન્યમાન તેજ હું છું

ભાવાર્થ —આ મામા અનેક શક્તિઓ છે અને એક એક શક્તિનો પ્રાહ-
એ- એ- નય છે, મારે જો નયોની એકાત દૃષ્ટિથી જોનામા આવે તો આત્માના ખડ
ખડ થઈને તેનો નારા થઈ જાય. આમ હોનાથી વ્યાપારી, નયોનો વિરોધ મટાડીને
ચૈતન્યમાન વસ્તુને અનેશક્તિમયરૂપ, સામાન્યનિરોધરૂપ, સર્વશક્તિમય એજ્ઞાન
માન અનુભવે છે એટલે જ વસ્તુનું સ્વરૂપ છે, એમા વિરોધ નથી

હવે, જ્ઞાની અખડ આત્માનો આગે અનુભવ કરે છે એમ આચાર્યદેવ
બયમા કહે છે —

(જ્ઞાની શુદ્ધનયનુ આવબન કર્ષ એમ અનુભવે છે કે—) હું અને અર્થાત્
માન શુદ્ધામસ્વરૂપને નહીં દ્રવ્યથી ખડતો (-ખડિલ કરતો), નથી દ્વેષથી ખડતો,
નથી કામથી ખડતો, નથી ભાવથી ખડતો, સુનિશ્ચિત એક જ્ઞાનમાન ભાવ છું

ભાવાર્થ —શુદ્ધનયથી જોવામા આવે તો શુદ્ધ ચૈતન્યમાન ભાનમા દ્રવ્ય
દ્વેષ-કામ-ભાનથી કાર્ષ પાડે દેખાતો નથી મારે જ્ઞાની અભેદજ્ઞાનસ્વરૂપ અનુભવમા
લે કરતો નથી

જ્ઞાનમાન ભાન પોતે જ જ્ઞાન છે, પોતે જ પોતાનું જ્ઞેય છે અને પોતે જ
પોતાનો જ્ઞાતા છે—એના અર્થનું કાન્ય હવે કહે છે —

(શાંતિની)

યોઽય ભાવો જ્ઞાનમાત્રોઽહમસ્મિ

જ્ઞેયો જ્ઞેયજ્ઞાનમાત્ર સ નૈવ ।

જ્ઞેયો જ્ઞેયજ્ઞાનમહોલ્લસન્

જ્ઞાનજ્ઞેયજ્ઞાતમદ્રસ્તુમાત્ર ॥ ૨૭૧ ॥

અર્થ —જે આ જ્ઞાનમાન ભાન હું છું તે જ્ઞેયોના જ્ઞાનમાન જ ન જાણવો,
(૫૦૮) જ્ઞેયોના આકારે થતા જ્ઞાનના કલ્પોનેદરે પસ્તિમતો તે, જ્ઞાન જ્ઞેય જ્ઞાતામય
વસ્તુમાન જાણવો (અર્થાત્ પોતે જ જ્ઞાન, પોતે જ જ્ઞેય અને પોતે જ જ્ઞાતા—એમ
જ્ઞાન જ્ઞેય જ્ઞાતા૩ય ત્રણે ભાગો સહિત વસ્તુમાન જાણવો)

ભાવાર્થ —જ્ઞાનમાન ભાન જાણનદિવારૂપ લાનાથી જ્ઞાનસ્વરૂપ છે વળી તે
પોતે જ નીચ પ્રમાણે જ્ઞેયરૂપ છે આદ્ય જ્ઞેયો જ્ઞાનથી જુદા છે, જ્ઞાનમા પેસતા નથી,

જ્ઞેયોના આકારની ઝળક જ્ઞાનમાં આવતા જ્ઞાન જ્ઞેયાકારરૂપ દેખાય છે પરંતુ એ જ્ઞાનના જ કુચ્ચો (તરંગો) છે. તે જ્ઞાનકલોલો જ જ્ઞાન વરે જણાય છે આ રીતે પોતે જ પોતાની જવાનાયોગ્ય હોનાથી જ્ઞાનમાત્ર ભાવ જ જોયરૂપ છે વળી પોતે જ પોતાનો બજાર હોનાથી જ્ઞાનમાત્ર ભાવ જ જાણે છે આ પ્રમાણે જ્ઞાનમાત્ર ભાવ જ્ઞાન, જોય અને જાણતા—એ ત્રણે ભાવોયુક્ત સામાન્યનિષેપરૂપ વસ્તુ છે ‘આવો જ્ઞાનમાત્ર ભાવ હું છું’ એમ અનુભવ કરનાર પુરુષ અનુભવે છે

આત્મા મેચક, અમેચક કલ્યાદિ અનેક પ્રકારે દેખાય છે તોપણ યથાર્થ જ્ઞાની નિર્મળ જ્ઞાનને ભૂવતો નથી—એવા અર્થનું કાવ્ય હવે કહે છે—

(૫૫૧)

કચિહસતિ મેચક કચિન્મેચકામેચક
કચિત્પુનરમેચક સજ્જમેવ તત્ત્વ મમ ।
તથાપિ ન વિમોહ્યત્યમલમેષસા તન્મનઃ
પરસ્પરસુસહતમકટશક્તિચક્ર સ્ફુરત્ ॥ ૨૭૨ ॥

અર્થ—(જ્ઞાની કહે છે) મારા તત્ત્વનો એવો સ્વભાવ જ છે કે કોઈ વાર તો તે (આત્મતત્ત્વ) મેચક (અનેકાકાર, અશુદ્ધ) દેખાય છે, કોઈ વાર મેચક-અમેચક (અશ્વેરૂપ) દેખાય છે અને વળી કોઈ વાર અમેચક (એકાકાર, શુદ્ધ) દેખાય છે, તોપણ પરસ્પર સુસહિત (સુમિલિત, મુગ્ધિત, સાગી રીતે ગુલાયેલી) પ્રગટ શક્તિઓના સમૂહરૂપે સ્ફુરણમાન તે આત્મતત્ત્વ નિર્મળ બુદ્ધિવાળાઓના મનને વિમોહિત કરતું નથી (અમિત કરતું નથી, મુગ્ધનું નથી).

ભાવાર્થ—આત્મતત્ત્વ અનેક શક્તિઓવાળું હોવાથી કોઈ અવસ્થામાં કંઈના ઉદયના નિમિત્તથી અનેકાકાર અનુભવાય છે, કોઈ અવસ્થામાં શુદ્ધ એકાકાર અનુભવાય છે અને કોઈ અવસ્થામાં શુદ્ધાશુદ્ધ અનુભવાય છે, તોપણ યથાર્થ જ્ઞાની વ્યાવહારના બળથી ભ્રમિત થતો નથી, જેવું છે તેવું જ માને છે, જ્ઞાનમાત્રની ચ્યુત થતો નથી

આત્માનો અનેકાકારરૂપ (અનેક રૂપરૂપ) ખેલન અભુત (આશ્ચર્ય-કારક) છે—એવા અર્થનું કાવ્ય હવે કહે છે—

(૫૫૨)

સ્તો ગતમનેરુતા દષદિત સદાપ્યેરુતા-
મિત. સજ્જવિમગુર સ્વમિત. સત્

ભાનમય છે) અને અવ્યય છે (અર્થાત્ કર્મના દ્રવ્યથી ચળા-ચુ ચળતુ નથી) એક ચૈતન્યમાન તેજ હું છું

ભાનાર્થ — આ મામા અને ગાંઠિઓ છે અને એ એક ગાંઠિનો શાદ-
એ- એ નય છે, માટે જો નયોની એનાત દ્રિધી જોનામા આરે તો આતમાના ખડ
ખડ થઈને તેનો નાગ વડ જાય આમ હોનાથી સ્થા નહી, નયોનો નિગેર મગીને
ચૈતન્યમાન વસ્તુને અને ગાંઠિસમૂહરૂપ, સામાન્યનિરાવસ્થરૂપ, સર્વશક્તિમય એજ્ઞાન
માન અનુભવે છે એક જ વસ્તુરૂપ સ્વરૂપ છે, એમા નિગેર નથી

હરે, જ્ઞાની અખડ આતમાનો આનો અનુભવ કરે છે એમ આચાર્યદેવ
ધમા કહે છે —

(જ્ઞાની શુદ્ધનયનુ આવળન કર્મ એમ અનુભવે છે કે—) હું અને અર્થાત
મારા શુદ્ધાત્મસ્વરૂપને નથી દ્રવ્યથી ખડતો (-ખડિન કર્મો), નથી દોનથી ખડતો,
નથી કાળથી ખડતો, નથી ભાવથી ખડતો, સુનિશ્ચિત એક જ્ઞાનમાન ભાવ છું

ભાવાર્થ — શુદ્ધનયથી જોનામા આરે તો શુદ્ધ ચૈતન્યમાન ભાનમા દ્રવ્ય-
દોન-કાળ-ભાનથી કાઈ પણ ભેદ દેખાતો નથી માટે જ્ઞાની અભેદજ્ઞાનસ્વરૂપ અનુભવમા
ભે કરતો નથી

જ્ઞાનમાન ભાન પોતે જ જ્ઞાન છે, પોતે જ પોતાનું જ્ઞેય છે અને પોતે જ
પોતાનો જ્ઞાતા છે—એવા અર્થનું કાન્ય હરે કહે છે —

(શાન્તિ)

યોજ્ય ભાવો જ્ઞાનમાત્રોઽહમસ્મિ

જ્ઞેયો જ્ઞેયજ્ઞાનમાત્ર. મ નૈવ ।

જ્ઞેયો જ્ઞેયજ્ઞાનરૂપોભવત્ત્વમ્

જ્ઞાનજ્ઞેયજ્ઞાતૃમદ્વસ્તુમાત્ર ॥ ૨૭૧ ॥

અર્થ — જે આ જ્ઞાનમાન ભાન હું છું તે જ્ઞેયોના જ્ઞાનમાન જ ન ભાવેલ
(૫૧૬) જ્ઞેયોના આમને થતા જ્ઞાનના કંઠોવોરૂપે પસ્તિભતો તે, જ્ઞાન-જ્ઞેય જ્ઞાતામય
વસ્તુમાત્ર ભાવેલો (અર્થાત્ પોતે જ જ્ઞાન, પોતે જ જ્ઞેય અને પોતે જ જ્ઞાતા—એમ
જ્ઞાન જ્ઞેય જ્ઞાતારૂપ ત્રણે ભાનો સંહિત વસ્તુમાત્ર ભાવેલો)

ભાવાર્થ — જ્ઞાનમાત્ર ભાન ભાનનક્રિયારૂપ હોનાથી જ્ઞાનસ્વરૂપ છે વળી તે
પોતે જ નીચે પ્રમાણે જ્ઞેયરૂપ છે આદ્ય જ્ઞેયો જ્ઞાનથી જુદા છે, જ્ઞાનમા પેસતા નથી,

જોયેના આકાન્તની ઝગક જ્ઞાનમા આવતા જ્ઞાન જોયાકાન્તપ દેખાય છે પરંતુ એ જ્ઞાનના જ ધ્યેયો (તરંગો) છે. તે જ્ઞાનકલોસો જ જ્ઞાન વરે જગાય છે આ ગીતે પોતે જ પોતાની જગાવાયોગ્ય હોવાથી જ્ઞાનમાત્ર ભાવ જ જોયરૂપ છે વળી પોતે જ પોતાનો જનના હોવાથી જ્ઞાનમાત્ર ભાવ જ જાતા છે આ પ્રમાણે જ્ઞાનમાત્ર ભાવ જ્ઞાન, જેય અને જ્ઞાતા—એ ત્રણે ભાવોયુક્ત મામાન્યવિગેપરૂપરૂપ વસ્તુ છે ‘આવો જ્ઞાનમાત્ર ભાવ હું છું’ એમ અનુભવ કરનાર પુરૂષ અનુભવે છે

આત્મા મેચક, અમેચક કત્યાન્તિ અનેક પ્રકાર દેખાય છે તોપણ યથાર્થ જ્ઞાની નિર્મળ જ્ઞાનને ભૂલતો નથી—એવા અર્થનું કાવ્ય હવે કહે છે—

(૪૫૧)

કચિત્સતિ મેચક કચિન્મેચકામેચક

કચિત્પુનરમેચક સદજમેવ તત્ત્વ મમ ।

તયાપિ ન ત્રિમોહયત્યમલમેષસા તન્મનઃ

પરસ્પરમુસદૃતપ્રજ્ઞશક્તિચક્ર સ્ફુરત્ ॥ ૨૭૭ ॥

અર્થ—(જ્ઞાની કહે છે) માત્ર તત્ત્વનો એનો રસભાવ જ છે કે કોઈ વાર તો તે (આત્મતત્ત્વ) મેચક (અનેકાકાર, અશુદ્ધ) દેખાય છે, કોઈ વાર મેચક-અમેચક (અમેચક) દેખાય છે અને વળી કોઈ વાર અમેચક (એકાકાર, શુદ્ધ) દેખાય છે, તોપણ પરસ્પર મુખદુત (અભિલિત, અભિધિત, આગી ગીતે સુધાયેથી) પ્રજ્ઞા શક્તિઓના અમૂલ્યરૂપે મુકુટાયમાન તે આત્મતત્ત્વ નિર્મળ બુદ્ધિવાળાઓના મનને વિભેદિત કરેલું નથી (અભિત કરેલું નથી, અભવતું નથી)

ભાવાર્થ.—આત્મતત્ત્વ અનેક શક્તિઓનાળું હોવાથી કોઈ અવગ્યામાં કર્મના ઉદયના નિમિત્તથી અનેકાકાર અનુભવાય છે, કોઈ અવગ્યામાં શુદ્ધ એકાકાર અનુભવાય છે અને કોઈ અવગ્યામાં નુદાનુદા અનુભવાય છે, તોપણ યથાર્થ જ્ઞાની વ્યાપારના બળથી ભ્રમિત થતો નથી, જેવું છે તેનું જ માને છે. જ્ઞાનમાત્રથી ચ્યુત થતો નથી

આત્માના અનેકાકારરૂપ (અનેક ધર્મરૂપરૂપ) વૈભવ અનુભવ (આશ્ચર્ય-કારક) છે—એવા અર્થનું કાવ્ય હવે કહે છે—

(૪૫૨)

સ્તો મતમનેસ્તતા દષદિત. મદાપેક્ષના-

મિત સળવિમગુર ધ્રુવમિત. મર્દવોદય્યાન્ ।

इतः परमविमुक्तं घृतमिदं मदेजैर्निजै-

रहो महजमात्मनस्तदिदमद्भुतं वैषवम् ॥ २७३ ॥

અર્થ —નરો! આત્માને તે આ સદૃશ અદ્ભુત વૈષવ છે કે—એક તરફથી જોતા તે અનેમાને પામેલા છે અને એ તરફથી જોતા સદાય એકતાને ધારણ કરે છે, એક તરફથી જોતા દબાવગુરુ છે અને એ તરફથી જોતા સદાય તેના ઉદય હોનાથી મુગ્ધ છે, એ તરફથી જોતા પરમ વિમુક્ત છે અને એ તરફથી જોતા પોતાના પ્રદેશથી જ દા બ કરી પામેલા છે

ભાવાર્થ —પર્યાયદૃષ્ટિથી જોતા આત્મા અનેકરૂપ રૂપાય છે અને દ્રવ્ય-દૃષ્ટિથી જોતા તેમરૂપ રૂપાય છે, કમભારી પર્યાયદૃષ્ટિથી જોતા કાબુલગુરુ રૂપાય છે અને ગાંડભારી ગુણદૃષ્ટિથી જોતા મુગ્ધ રૂપાય છે, જ્ઞાનની અપેક્ષાવાળી સર્વગત દૃષ્ટિથી જોતા પ મ વિસ્તારને પામતા રૂપાય છે અને પ્રદેશોની અપેક્ષાવાળી દૃષ્ટિથી જોતા પોતાના પ્રદેશોમાં જ વ્યાપેલા રૂપાય છે આલો દ્રવ્યપર્યાયાત્મક અનતધર્મવાળો વસ્તુના સ્વભાવ છે તે (સ્વભાવ) અજ્ઞાનીઓના જ્ઞાનમાં આશ્ચર્ય ઉપજાવે છે કે આ તો અસંભવિત એવી વાત છે! જ્ઞાનીઓને લોકે વસ્તુસ્વભાવમાં આશ્ચર્ય નથી તોપણ તેમને પૂર્વે કરી નરોત્તમ ધરો એવો અદ્ભુત પરમ આનંદ થાય છે, અને તેથી આશ્ચર્ય થયું થાય છે

इति आरभ्य अर्थं तु ज्ञानं कहे छ —

(૧૧૧)

ભાવાર્થ—અહીં પણ ૨૭૩ માં નાવ્યના ભાવાર્થ પ્રમાણે જાણવું આત્માને
અનેમતમય સ્વભાન સાભળીને અન્યવાદીને ભારે આશ્ચર્ય થાય છે તેને આ વાતમાં
વિરુદ્ધતા ભાસે છે તે આના અનેમતમય સ્વભાવની વાતને પોતાના ચિત્તમાં સમાવી—
છરવી ગમ્તો નથી જે કદાચિત્ તેને શ્રદ્ધા થાય તો પણ પ્રથમ અવસ્થામાં તેને બહુ
અભુતતા ભાગે છે કે ‘અહો આ જિનવચનો મહા ઉપકારી છે, વસ્તુના યથાર્થ સ્વરૂપને
જાણવાના છે; મેં અનાદિ કાળ આવા યથાર્થ સ્વરૂપના જ્ઞાન વિના ખોયો !’—આમ
આશ્ચર્યપૂર્વક શ્રદ્ધાન કરે છે

હવે ટીકાકાર આચાર્યદેવ આ સર્વવિશુદ્ધજ્ઞાન અધિકાર પૂર્ણ કરતા તેના
અતમગળને અર્થે આ ચિત્યમતકારને જ સર્વોત્કૃષ્ટ કહે છે—

(ભાવિની) -

જયતિ સહજતેજઃપુજમજ્જત્તિલોકી-

સ્ત્વલદ્વિલવિકલ્પોઽપ્યેક એવ સ્વરૂપઃ ।

સ્વરસવિસરપૂર્ણાચ્છિન્નતત્ત્વોપલંભઃ

મસમનિયમિતાર્ચિશ્ચિન્મત્કાર ણ્ણઃ ॥ ૨૭૫ ॥

અર્થ—સહજ (-પોતાના સ્વભાવરૂપ) તેજ પુજમાં ત્રણ લોકના પદાર્થો
મન થતા હોનાથી જેમાં અનેક ભેદો થતા દેખાય છે તોપણ જેનું એક જ સ્વરૂપ
છે (અર્થાત્ કેવળજ્ઞાનમાં સર્વ પદાર્થો ંગળતા હોવાથી જે અનેક જ્ઞેયાકારરૂપ દેખાય
છે તોપણ ચૈતન્યરૂપ જ્ઞાનાકારની દૃષ્ટિમાં જે એકસ્વરૂપ જ છે), જેમાં નિજ રસના
દેવાવથી પૂર્ણ અછિન્ન તત્ત્વ-ઉપસંગિન છે (અર્થાત્ પ્રતિપક્ષી કર્મના અભાવ થયો
હોવાથી જેમાં સ્વરૂપ-અનુભવનનો અભાવ થતો નથી) અને અત્યંત નિયમિત જેની
બધોત છે (અર્થાત્ અનંત વીર્યથી જે નિષ્કપ રહે છે) એવો આ (પ્રત્યક્ષ અનુ-
ભવભર) ચૈતન્યચમત્કાર જયન્ત વર્તે છે (-કેઈથી બાધિત ન કરી શકાય એમ
સર્વોત્કૃષ્ટપણે વર્તે છે)

(અહીં ‘ચૈતન્યચમત્કાર જયન્ત વર્તે છે’ એમ કહેવામાં જે ચૈતન્ય-
ચમ મરતુ સર્વોત્કૃષ્ટપણે વર્તેલું બતાવુ, તે જ મગળ છે)

હવેના કાવ્યમાં ટીકાકાર આચાર્યદેવ અતમગળને અર્થે આત્માને આશીર્વાદ
આપે છે અને સાથે સાથે પોતાનું નામ પણ પ્રગટ કરે છે—

इतः परमविस्तृत धृतमितः प्रदेक्षेनिजै-

रहो सहजमात्मनस्तदिदमद्भुत वैभवम् ॥ २७३ ॥

અર્થ — અહો! આત્માનો તે આ સહજ અદ્ભુત વેલવ છે કે—એક તરફથી જોતા તે અનેકતાને પામેલો છે અને એક તરફથી જોતા સગાય એકતાને ધારણ કરે છે, એક તરફથી જોતા ક્ષણભંગુર છે અને એક તરફથી જોતા સગાય તેનો ઉદય હોવાથી ધ્રુવ છે, એક તરફથી જોતા પરમ વિસ્તૃત છે અને એક તરફથી જોતા પોતાના પ્રદેશોથી જ ધારણ કરી રખાયેલો છે

ભાવાર્થ — પર્યાયદૃષ્ટિથી જોતા આત્મા અનેકરૂપ દેખાય છે અને દ્રવ્યદૃષ્ટિથી જોતા એકરૂપ દેખાય છે, ક્રમભારી પર્યાયદૃષ્ટિથી જોતા ક્ષણભંગુર દેખાય છે અને સહજાવી ગુણદૃષ્ટિથી જોતા ધ્રુવ દેખાય છે, જ્ઞાનની અપેક્ષાનાળી સર્વગત દૃષ્ટિથી જોતા પરમ વિસ્તારને પામેલો દેખાય છે અને પ્રદેશોની અપેક્ષાનાળી દૃષ્ટિથી જોતા પોતાના પ્રદેશોમા જ બધાપેલો દેખાય છે આનો દ્રવ્યપર્યાયાત્મક અનતવર્તમાણો વસ્તુનો સ્વભાવ છે તે (સ્વભાવ) અજ્ઞાનીઓના જ્ઞાનમા આશ્ચર્ય ઉપજાવે છે કે આ તો અસંભવિત જેવી વાત છે! જ્ઞાનીઓને જોકે વસ્તુસ્વભાવમા આશ્ચર્ય નથી તોપણ તેમને પૂર્વે કદી નહોતો થયો એવો અદ્ભુત પરમ આનંદ થાય છે, અને તેથી આશ્ચર્ય પણ થાય છે

इरी आ न अर्थं नान्य कहे छ —

(૫મી)

कपायमनिरैकतः स्वलति नातिरस्यैकतो

भवोपदनिरैकत स्पृशति मुक्तिरस्यैकतः ।

जगत्त्रितयमेकतः स्फुरति विद्यारस्यैकतः

स्वभावमहिमामनो विजयनेऽद्भुताद्દમ્બુત ॥ २७४ ॥

અર્થ — એક તરફથી જોતા કપાયેનો ક્લેશ દેખાય છે અને એક તરફથી જોતા શાન્તિ (-કપાયોના અભાવરૂપ સ્વત્તા ભાવ) છે, એક તરફથી જોતા ભવની (-સસાર સખધી) ખીડા દેખાય છે અને એક તરફથી જોતા (સસારના અભાવરૂપ) મુક્તિ પણ સ્પર્શ છે, એક તરફથી જોતા નણ લોક સ્ફુરણમાન છે (-પ્રકાશે છે, દેખાય છે) અને એક તરફથી જોતા કેવળ એક બૈનન્ય જ શેષ છે (આવો) આત્માનો અદ્ભુતથી પણ અદ્ભુત સ્વભાવમહિમા જયવત વર્તે છે (કેઈથી આધિત થતો નથી)

ભાવાર્થ —અહીં પણ ૨૭૩ મા કાવ્યના ભાવાર્થ પ્રમાણે જાણવું આત્માનો અનેકાત્મક સ્વભાવ માલગીને અન્યવાદીને ભારે આશ્ચર્ય થાય છે તેને આ વાતમાં વિરુદ્ધતા ભાસે છે તે આના અનેકાત્મક સ્વભાવની વાતને પોતાના ચિત્તમાં સમાવી— છત્રી ગમ્તો નથી જે કદાચિત્ તેને અદ્વા થાય તો પણ પ્રથમ અનસ્થામાં તેને બહુ અભુતના ભાગે છે કે ‘અહો આગ્નિનયનો મહા ઉપકારી છે, વસ્તુના યથાર્થ સ્વરૂપને પ્રજ્ઞાવનાર છે; મેં અનાદિ કાળ આવા યથાર્થ સ્વરૂપના જ્ઞાન વિના ખોયો.’—આમ આશ્ચર્યપૂર્વક અદ્વાન કરે છે

હવે દીકાકાર આચાર્યદેવ આ સર્વવિગુહજ્ઞાન અધિકાર પૂર્ણ કરતા તેના અતમગળને અર્થે આ ચિત્યમત્કારને જ સર્વોત્કૃષ્ટ કહે છે —

(માવિની)

જયતિ સહજતેજઃપુજમજ્જત્વિલોકી-
સ્વલદ્વિલવિરુપોડ્ડ્યેક એવ સ્વરૂપઃ ।
સ્વરસવિસરપૂર્ણાચ્છિન્નતત્ત્વોપલંભઃ
મસમનિયમિતાચિન્નિચ્ચમત્કાર એવઃ ॥ ૨૭૫ ॥

અર્થ —સદુજ (-પોતાના સ્વભાવરૂપ) તેજપુજમાં ત્રણ લોકના પદાર્થો મળ થતા હોવાથી જેમાં અનેક ભેદો થતા દેખાય છે તોપણ બેટુ એક જ સ્વરૂપ છે (અર્થાત્ કેવળજ્ઞાનમાં મર્ગ પદાર્થો ઝળગતા હોવાથી જે અનેક પ્રેયકારરૂપ દેખાય છે તોપણ ચેતન્યરૂપ જ્ઞાનાકારની દૃષ્ટિમાં જે એકસ્વરૂપ જ છે), જેમાં નિજ રસના દેવાવથી પૂર્ણ અગ્નિ તરન-ઉપલબ્ધિ છે (અર્થાત્ પ્રતિપક્ષી રમ્ભના અભાવ થયો હોવાથી જેમાં સ્વરૂપ-અનુભવનનો અભાવ થતો નથી) અને અત્યંત નિયમિત જેની બનેલ છે (અર્થાત્ અનત વીર્યથી જે નિઃપ રહે છે) એવો આ (પ્રત્યક્ષ અનુભવગોચર) ચેતન્યચમત્કાર જયનત વર્તે છે (-કોઈથી બાધિત ન કરી મહાય એમ મર્વો દૃષ્ટપણે વર્તે છે)

(અહીં ‘ચેતન્યચમત્કાર જયનત વર્તે છે’ એમ કહેવામાં જે ચેતન્ય-ચમત્કારનું સર્વોત્કૃષ્ટપણે વર્તવું બતાવ્યું, તે જ મગળ છે)

હવેના કાવ્યમાં દીકાકાર આચાર્યદેવ અતમગળને અર્થે આત્માને આશીર્વાદ આપે છે અને મારે સાથે પોતાનું નામ પણ પ્રગટ કરે છે —

इतः परमनिस्तृत घृतमितः प्रदेशैर्निजै-

रहो सहजमात्मनस्तदिदमद्भुत वैभवम् ॥ २७३ ॥

અર્થ — અહો ! આત્માનો તે આ સહજ અદ્ભુત વૈભવ છે કે—એક તરફથી જોતા તે અનેકતાને પામેલો છે અને એક તરફથી જોતા સદાય એકતાને ધારણ કરે છે, એક તરફથી જોતા ક્ષણભંગુર છે અને એક તરફથી જોતા સદાય તેના ઉદય હોવાથી ક્રુપ છે, એક તરફથી જોતા પરમ નિસ્તૃત છે અને એક તરફથી જોતા પાતાના પ્રદેશથી જ ધારણ કરી રખાયેલો છે

લાવાથ — પર્યાય-દૃષ્ટિ જોતા આત્મા અનેકરૂપ દેખાય છે અને દ્રવ્યદૃષ્ટિથી જોતા એકરૂપ દેખાય છે, ક્રમભાવી પર્યાય-દૃષ્ટિથી જોતા ક્ષણભંગુર દેખાય છે અને મહુભાવી શુભદૃષ્ટિથી જોતા ધુન દેખાય છે, જ્ઞાનની અપેક્ષાનાળી સર્વગત દૃષ્ટિથી જોતા પરમ વિન્તાને પામેલો દેખાય છે અને પ્રદેશોની અપેક્ષાનાળી દૃષ્ટિથી જોતા પાતાના પ્રદેશોમાં જ વ્યાપેલો દેખાય છે આગે દ્રવ્યપર્યાયાત્મક અનંતધર્મવાળો વસ્તુનો સ્વભાવ છે તે (સ્વભાવ) અજ્ઞાનીઓના જ્ઞાનમાં આશ્ચર્ય ઉપજાવે છે કે આ તો અસંભવિત જેવી વાત છે 'જ્ઞાનીઓને જોકે વસ્તુસ્વભાવમાં આશ્ચર્ય નથી તોપણ તેમને પૂર્વે કહી નહોતો થયો એવો અદ્ભુત પરમ જ્ઞાનક થાય છે, અને તેથી આશ્ચર્ય પડુ થાય છે

इरी आ न अर्थं नु क्षण्य कहे छ —

(૫૫૧)

कपायजलिरैकतः स्वलति क्षातिरस्त्येकतो

भवोपहतिरेकत. स्पृશति मुक्तिरप्येकत. ।

जगत्त्रितयमेकत स्फुरति बिद्यकास्त्येकत

स्वभावमहिमात्मनो विजयतेऽद्भुताद्દ્ભુત. ॥ ૨૭૪ ॥

અર્થ — એક તરફથી જોતા કપાયોના કવેશ દેખાય છે અને એક તરફથી જોતા શાન્તિ (કપાયોના અભાવરૂપ સ્વત્તા ભાવ) છે, એક તરફથી જોતા ભવન (સંસાર સમયની) પીડા દેખાય છે અને એક તરફથી જોતા (સંસારના અભાવરૂપ મુક્તિ પણ સ્પર્શ છે, એક તરફથી જોતા નબુ લોક સ્ફુરણમાન છે (-પ્રકાને છે, દેખાય છે) અને એક તરફથી જોતા કેવળ એક ચૈતન્ય જ થોભે છે (આવે) આત્મા અદ્ભુતથી પણ અદ્ભુત સ્વભાવમહિમા જયનંત વર્તે છે (કેઈથી વ્યાધિત થતો નથી

ભાવાર્થ —અહીં પણ ૨૭૩ માં કાવ્યના ભાવાર્થ પ્રમાણે જાણવું આત્માનો અનંતમય સ્વભાવ સાક્ષીની અન્યવાદીને ભારે આશ્ચર્ય થાય છે તેને આ વાતમાં વિરક્તતા ભામે છે તે આના અનંકાતમય સ્વભાવની વાતને પોતાના ચિત્તમાં સમાવી— છત્રી મંત્રો નથી જો કદાચિત્ તેને શ્રદ્ધા થાય તો પણ પ્રથમ અવસ્થામાં તેને બહુ અભુતતા લાગે છે કે ‘અહો આ જિનવચનો મહા ઉપકારી છે, વસ્તુના યથાર્થ સ્વરૂપને જાણવાના છે, મેં અનાદિ કાળ આવા યથાર્થ સ્વરૂપના જ્ઞાન વિના ખોયો.’—આમ આશ્ચર્યપૂર્વક શ્રદ્ધાત કરે છે

હવે દીકાર આચાર્યદેવ આ સર્વવિશુદ્ધજ્ઞાન અધિકાર પૂર્ણ કરતા તેના અતમગુણને અર્થે આ ચિત્ત્યમત્કારને જ સર્વોત્કૃષ્ટ કહે છે —

(માયિની)

જયતિ સહજતેજઃપુજમજ્જત્તિલોકી-

સલલદલિલવિકલ્પોઽપ્યેક एव स्वरूपः ।

स्वरसविसरपूर्णाच्छिन्नतत्त्वोपलभः

प्रसमनियमिताविश्विचमत्कार एषः ॥ ૨૭૫ ॥

અર્થ —સહજ (-પોતાના સ્વભાવરૂપ) તેજ પુજમાં ત્રણ લોકના પદાર્થો મળ થતા હોવાથી જેમાં અનેક ભેદો થતા દેખાય છે તોપણ જેનું એક જ સ્વરૂપ છે (અર્થાત્ કેવળજ્ઞાનમાં સર્વ પદાર્થો ઝળઝળતા હોવાથી જે અનેક જ્ઞેયાકારરૂપ દેખાય છે તોપણ ચેતન્યરૂપ જ્ઞાનાકારની દૃષ્ટિમાં જે એકસ્વરૂપ જ છે), જેમાં નિજ રસના ફેલાવથી પૂર્ણ અદિત્ત તત્ત્વ-ઉપસંગિત છે (અર્થાત્ પ્રતિપક્ષી ર્મનો અભાવ થયો હોવાથી જેમાં સ્વરૂપ-અનુભવનનો અભાવ થતો નથી) અને અત્યંત નિયમિત જેની ગ્યોત છે (અર્થાત્ અનંત વીર્યથી જે નિષ્કપ રહે છે) એવો આ (પ્રત્યક્ષ અનુભવગાયર) ચૈતન્યચમત્કાર જયવત વર્તે છે (-કોઈથી બાધિત ન કરી શકાય એમ સર્વોત્કૃષ્ટપણે વર્તે છે)

(અહીં ‘ચૈતન્યચમત્કાર જયવત વર્તે છે’ એમ કહેવામાં જે ચેતન્ય-ચમત્કારનું સર્વોત્કૃષ્ટપણે વર્તવું બતાવુ, તે જ મગળ છે)

હવેના કાવ્યમાં દીકાર આચાર્યદેવ અતમગુણને અર્થે આત્માને આશીર્વાદ આપે છે અને સાથે સાથે પોતાનું નામ પણ પ્રગટ કરે છે —

(માનની)

અવિચલિતચિદાત્મન્યાત્મનાત્માનમાત્મ-
ન્યનરતનિમગ્ન ગરયદ્વસ્તમોદમ્ ।

ઉદિતમમૃતચદ્રજ્યોતિરેતત્સમતા-

જ્ઞઃકતુ ત્રિમલ્પૂર્ણ નિઃસપ્તનસ્વભાવમ્ ॥ ૨૭૬ ॥

અર્થ—જે અચળ ચેતનાસ્વરૂપ આત્મા આત્માને પોતાથી જ અત
વરતપણે (નિરતર) નિમગ્ન રાખે છે (અર્થાત્ પ્રાપ્ત કરેલા સ્વભાવને કંઠી ઢાલી
નથી), જેને મોહનો (અજ્ઞાન અવકારનો) નાશ કર્યો છે, જેનો સ્વભાવ નિ સપ્ત
(અર્થાત્ પ્રતિપક્ષી કંઈ વિનાનો) છે, જે નિર્મળ છે અને જે પૂર્ણ છે એવી આ
ત્મા પામેલી અમૃતચદ્રજ્યોતિ (અમૃતમય ચદ્રમા સમાન જ્યોતિ, જ્ઞાન, આત્મા)
સર્વ તરફથી જાગૃત્ સમાન રહે છે.

સાવાર્થ—જેનું મરણ નથી તથા જેનાથી અન્યનું મરણ નથી તે અમૃત
છે, વળી જે અત્યંત સ્નાયુષ્ટ (મીઠું) હોય તેને લોકો રૂઢિથી અમૃત કહે છે અહીં
જ્ઞાનને—આત્માને—અમૃતચદ્રજ્યોતિ (અર્થાત્ અમૃતમય ચદ્રમા સમાન જ્યોતિ)
કહેલ છે, તે હૃતોપમા અવકારથી કંઈ જાણતું, કારણ કે ‘અમૃતચદ્રવત્ જ્યોતિ’ નો
સમાસ કરતા ‘વત્’ નો લોપ થઈ ‘અમૃતચદ્રજ્યોતિ’ થાય છે.

(‘વત્’ શબ્દ ન મૂકતા અમૃતચદ્રજ્યોતિ જ્યોતિ એવો અર્થ કઠીએ તો
બેરૂપક અવકાર થાય છે ‘અમૃતચદ્રજ્યોતિ’ એનું જ આત્માનું નામ કહીએ તો
અલેરૂપક અવકાર થાય છે)

આત્માને અમૃતમય ચદ્રમા સમાન કહ્યો હોના છતાં, અહીં કહેલા વિશેષણો
વડે આત્માને ચદ્રમા સાથે ધ્યતિરકે પણ છે, કારણ કે—‘વસ્તમોદ’ વિગેરેના અજ્ઞાન
અવમારણ દૂર થતું જણાય છે, ‘ત્રિમલ્પૂર્ણ’ વિશેષણ લાઘવરહિતપણું તથા પૂર્ણપણું
બતાવે છે, ‘નિઃસપ્તનસ્વમાન’ વિગેરેના શબ્દોનિમગ્ની તથા વાદળા આદિથી અપ્રચલિત
ન થનાનું જણાય છે, ‘સમતાનું જ્ઞાન’ એનું છે તે સર્વ ક્ષેત્રે તથા સર્વ કાળે પ્રકાશ
સ્વરૂપ જણાય છે, ચદ્રમા આસે નથી

આ કાવ્યમા દીપકાર આચાર્યદેવે ‘અમૃતચદ્ર’ એવું પોતાનું નામ પાડ્યું
જણાય છે સમાસ પદીને અર્થ કરતા ‘અમૃતચદ્ર’ નો અર્થ ‘અમૃતચદ્રજ્યોતિ’ નો
અનેક અર્થો થાય છે તે વ્યાસભાવ જાણના

સર્વવિશુદ્ધજ્ઞાનરૂપ મહા ચિદાનંદ કરતા ન ભોગતા ન પરદ્રવ્યભાનકો,
મૂરત અમૂરત જે આનંદવ્ય લોકભાદિ તેણી જ્ઞાનરૂપ નાહી ન્યારે ન અભાનકો;
યહૈ જાનિ જ્ઞાની છન આપકુ ભજૈ મદીન જ્ઞાનરૂપ સુખરૂપ આન ન લગાવકો,
કર્મ કમંડિલરૂપ ચેતનાકુ દ્વરિ દારિ જ્ઞાનચેતના અભ્યાસ કરે ગુરૂ ભાવકો

આમ આ સમયસારમ્ થની (શ્રીમદ્ અમૃતચ દ્રસ્યગિવિરચિત) આત્મખ્યાતિ
નામની ટીકાની પંડિત જયચ દ્રલકૃત ભાષાવચનિદામા નનમે સર્વવિશુદ્ધજ્ઞાન
અધિકાર પૂર્ણ થયો

■

■

■

હવે શ્રીમાન્ અમૃતચ દ્ર આચાર્યદેવ જે લાખો કહીને આ સમયસારમ્ થની
આ મખ્યાતિ નામની ટીકા પૂર્ણ કરે છે

‘અજ્ઞાનદશામા આત્મા સ્વરૂપને ભૂલીને રાગદ્વેષમા વર્તતો હતો, પરદ્રવ્યની
ક્રિયાનો કર્તા થતો હતો, ક્રિયાના કળાનો ભોક્તા થતો હતો,—ઇત્યાદિ ભાવો કરતો
હતો, પરંતુ હવે જ્ઞાનદશામા તે ભાવો કાઢી જ નથી એમ અનુભવાય છે.’—આના
અર્થનું કાવ્ય પ્રથમ કહે છે —

(શાર્દૂલવિકીરિત)

યસ્માદ્દૈતમભૂતપુરા સ્વપરયોર્ભૂત યતોઽન્ત્રાન્તરં

રાગદ્વેષપરિગ્રહે સતિ યતો જાત ક્રિયાકારકૈઃ ।

મુજાના ચ યતોઽનુભૂતિરશિલ સ્થિત્ત્વા ક્રિયાયાઃ ફલ ।

તદ્વિજ્ઞાનયનૌત્તમમમુના કિંચિન્ન કિંચિત્કિલ ॥ ૨૭૭ ॥

અર્થ —જેનાથી (અર્થાત્ જે પરમયોગરૂપ બંધપર્યાયજનિત અજ્ઞાનથી)
પ્રથમ પોતાનું અને પરંતુ દૈત થયું (અર્થાત્ પોતાના અને પરના ભેગભેગપણારૂપ
ભાન થયો), દૈતપણ થતા જેનાથી સ્વરૂપમા અતર પડયું (અર્થાત્ બંધપર્યાય જ
પોનારૂપ જણાયો), સ્વરૂપમા અતર પડતા જેનાથી રાગદ્વેષનું અહુપ્ત થયું, રાગદ્વેષનું
અહુપ્ત થતા જેનાથી ક્રિયાના તરફે ઉત્પન્ન થયા (અર્થાત્ ક્રિયાનો અને કર્તા-કર્મ
આદિ કારકોનો ભેદ પડ્યો), તરફે ઉત્પન્ન થતા જેનાથી અનુભૂતિ ક્રિયાના સમસ્ત
રૂપને ભોગવતી થકી ખિન્ન થઈ (-ખેદ પામી), તે અજ્ઞાન હવે વિજ્ઞાનઘનના ઓઘમા
મગ્ન થયું (અર્થાત્ જ્ઞાનરૂપે પશિલમ્) તેથી હવે તે બધું ખરેખર કાંઈ જ નથી

(માવિની)

અચિલિત્ત્વિદાત્મન્યાત્મનાત્માનમાત્મ-
ન્યનચરતનિયમન ધારયદ્વસ્તમોદમ્ ।

ઉદિતમમૃતચદ્રજ્વાતિરેતત્સમતા-

જ્વલતુ વિમલપૂર્ણ નિઃસપ્તનસ્વભાવમ્ ॥ ૨૭૬ ॥

અર્થ — જે અચળ ચેતનાશ્વરૂપ આત્મા આત્માને પોતાવી જ અન
ચરતપણે (નિરતર) નિમગ્ન રાખે છે (અર્થાત પ્રાપ્ત કરેલા સ્વભાવને કદી છોડતી
નથી), જેને મોહનો (અજ્ઞાન અવસ્થાનો) નાશ કર્યો છે, જેનો સ્વભાવ નિ સપ્ત
(અર્થાત પ્રતિપક્ષી કર્મો વિનાનો) છે, જે નિર્મળ છે અને જે પૂર્ણ છે એવી આ
ઉદય પામેલી અમૃતત્વ દ્રવ્યોત્તિ (અમૃતમય ચદ્રમા સમાન જ્યોતિ, જ્ઞાન, આત્મા)
સર્વ તરફથી જાગૃત્યમાન બહો.

ભાવાર્થ — જેનું મરણ નથી તથા જેનાવી અન્યનું મરણ નથી તે અમૃત
છે, વળી જે અત્યંત સ્નાહિત (-મીઠું) હોય તેને લોકો રૂઢિથી અમૃત કહે છે અહીં
જ્ઞાનને—આ માને—અમૃતત્વ દ્રવ્યોત્તિ (અર્થાત અમૃતમય ચદ્રમા સમાન જ્યોતિ)
કહેલ છે, તે હ્રસ્વોપમા અવકાશથી કંઈ બાહ્ય, કારણ કે ‘ અમૃતચદ્રજ્વલતુ જ્યોતિ ’ના
સમાસ કરતા ‘ ચત્ ’નો ભાગ થઈ ‘ અમૃતચદ્રજ્વલતુ જ્યોતિ ’ થાય છે.

(‘ ચત્ ’ શબ્દ ન મૂકતા અમૃતત્વ દ્રવ્ય જ્યોતિ એનો અર્થ કરીએ તો
લેક્ષ્ય અવગણ થાય કે ‘ અમૃતત્વ દ્રવ્યોત્તિ ’ એનું જ આત્માનું નામ કહીએ તો
અલેક્ષ્ય અવગણ થાય છે)

આ માને અમૃતમય ચદ્રમા સમાન કર્યો હોના છતા, અહીં કહેલા વિરોધો
વડે આત્માને ચદ્રમા સાથે વ્યવિરુદ્ધ પણ છે, કારણ કે— ‘ વસ્તમોદ ’ વિશેષણ અજ્ઞાન
અવકાશનું દૂર થતું જણાવે છે, ‘ વિમલપૂર્ણ ’ વિગેરણ લાઘવનહિતપણું તથા પૂર્ણપણું
બતાવે છે, ‘ નિ સપ્તનસ્વમાન ’ વિગેરણ શાન્તિમયી તથા વાદળા આદિથી આચ્છાદિત
ન થવાનું જણાવે છે, ‘ સમતાત્ જ્વલતુ ’ કંઈ છે તે સર્વ દેવે તથા સર્વ કાળે પ્રકાશ
કરવાનું જણાવે છે, ચદ્રમા આવે નથી.

આ કાવ્યમા ટીકાકાર આચાર્યદેવે ‘ અમૃતત્વ દ્ર ’ એનું પોતાનું નામ પણ
જણાવ્યું છે સમાસ પદવીને અર્થ કરતા ‘ અમૃતત્વ દ્ર ’ ના અને ‘ અમૃતત્વ દ્રવ્યોત્તિ ’ ના
અનેક અર્થો થાય છે તે વધાસભર બાબત.

સર્વવિશુદ્ધજ્ઞાનરૂપ સદા ચિદાનંદ કરતા ન ભોગતા ન પરદ્રવ્યભાગકો,
મૂરત અમૂરત જે આનંદ્રવ્ય લોકમાહિ તેણી જ્ઞાનરૂપ નાહી ન્યારે ન અભાવકો;
યદુંગિ જ્ઞાની છવ આપકુ ભજે સદીવ જ્ઞાનરૂપ મુખરૂપ આન ન લગાવકો,
કર્મ કર્મદ્રવ્યરૂપ ચેતનાકુ દૂરિ દારિ જ્ઞાનચેતના અભ્યાસ કરે મુદ્ધ ભાવકો

આમ આ સમયસારમ થની (શ્રીમદ્ અમૃતતત્ત્વ દ્રસ્ટિવિરચિત) આત્મખ્યાતિ
નામની ટીકાની પડિત જયચ દ્રશ્યકૃત ભાષાનચનિકામા નવમે સર્વવિશુદ્ધજ્ઞાન
અધિકાર પૂર્ણ થયો

હવે શ્રીમાન્ અમૃતતત્ત્વ દ્ર આચાર્યદેવ જે કાવ્યો કહીને આ સમયસારમ થની
આત્મખ્યાતિ નામની ટીકા પૂર્ણ કરે છે

‘અજ્ઞાનદશામા આત્મા સ્વરૂપને ભૂલીને રાગદ્વેષમા વર્તતો હતો, પરદ્રવ્યની
ક્રિયાનો કર્તા થતો હતો, ક્રિયાના ફળનો ભોક્તા થતો હતો,—ઇત્યાદિ ભાવો કરતો
હતો, પરંતુ હવે જ્ઞાનદશામા તે ભાવો કાઈ જ નથી એમ અનુભવાય છે.’—આવા
અર્થનું કાવ્ય પ્રથમ કહ્યું છે—

(શાર્દૂલવિકીરિત)

યસ્માદ્દૈતમભૂતપુરા સ્વપર્યોર્ભૂત યતોઽન્ત્રાન્તરં
રાગદ્વેષપરિગ્રહે સતિ યતો જાત ક્રિયાકારકૈઃ ।

મુજાના ચ યતોઽનુભૂતિરસ્તિલિલિન્ના ક્રિયાયાં ફલ ।

તદ્વિજ્ઞાનમ્નોઘમયમધુના કિંચિન્ન કિંચિત્કિલ ॥ ૨૭૭ ॥

અર્થ—જેનાથી (અર્થાત્ જે પરમ યોગરૂપ બા રપર્યાયજનિત અજ્ઞાનથી)
પ્રથમ પોતાનું અને પરનું દ્વેત થયું (અર્થાત્ પોતાના અને પરના ભેદભેદભાવરૂપ
ભાવ થયો), દ્વેતપણ થતા જેનાથી સ્વરૂપમા અતર પડ્યું (અર્થાત્ બા રપર્યાય જ
જોનારૂપ જાણ્યો), સ્વરૂપમાં અતર પડતા જેનાથી રાગદ્વેષનું પ્રહ્લપ્ત થયું, રાગદ્વેષનું
પ્રહ્લપ્ત થતા જેનાથી ક્રિયાના કારકો ઉત્પન્ન થયા (અર્થાત્ ક્રિયાનો અને કર્તા-કર્મ
આદિ કાન્દેનો ભેદ પડ્યો), કારકો ઉત્પન્ન થતા જેનાથી અનુભૂતિ ક્રિયાના સમસ્ત
જને ભોગમતી થકી ખિન્ન થઈ (-એક પામી), તે અજ્ઞાન હવે વિજ્ઞાનઘનના ઓઘમા
ખન થયું (અર્થાત્ જ્ઞાનરૂપે પચિલ્લમ્બુ) તેથી હવે તે બધું અગ્રેખર કાઈ જ નથી

ભાવાર્થ—પરસયોગવી જ્ઞાન જ અજ્ઞાનરૂપે પરિણમ્યું હતું; અજ્ઞાન કાર્ય જુદી વસ્તુ નહોતી, માટે હવે જ્યાં તે જ્ઞાનરૂપે પરિણમ્યું ત્યાં તે (અજ્ઞાન) કાર્ય જ ન રહ્યું અજ્ઞાનના નિમિત્તે મગ્ન, દ્વેષ, ક્રિયાતુ કર્તાપણું, ક્રિયાના ફળતુ (-સુખદુઃખતુ) ભોક્તાપણું ઇત્યાદિ ભાવો થતા હતા તે પણ વિલય પામ્યા, એક જ્ઞાન જ રહી ગયું માટે હવે આત્મા એ પરના નભમળનર્તી ભાવેને જ્ઞાન દ્રષ્ટા થઈને રૂપ્યા જ કંપે.

‘પૂરોક્ત રીતે જ્ઞાનદશામા પરની ક્રિયા પોતાની નહિ ભાસતી હોવાથી, આ સમયસારની વ્યાખ્યા કરવાની ક્રિયા પણ માગી નથી, રાખ્જોતી છે’—એવા અર્થતુ, સમયસારની વ્યાખ્યા કરવાના અભિમાનરૂપ કથાવચન ત્યાગને સૂચનતુ કાવ્ય હવે કહે છે—

(ઉપભતિ)

સ્વશક્તિમમૂચિત્વસ્તુત્ત્વૈ-

ન્યાસ્યા કૃતેય સમયસ્ય શબ્દૈઃ ।

સ્વરૂપગુણસ્ય ન કિંચિદસ્તિ

વર્તમાનમેવામૃતચદ્રસૂરે ॥ ૨૭૮ ॥

અર્થ—પોતાની શક્તિથી જેમજે વસ્તુનું તત્ત્વ (-વધાર્થ ૨૫૩૫) સાદી રીતે કહ્યું છે એવા શબ્દોએ આ સમયની વ્યાખ્યા (-આત્મવસ્તુનું વ્યાખ્યાન અથવા સમયપ્રાગ્ભૂતશાસ્ત્રની ટીકા) કરી છે, ૨૫૩૫પુષ્ટ (-અમૂર્તિક જ્ઞાનમાત્ર સ્વરૂપમા શુદ્ધ અમૃતવ દ્રસ્યરિતુ (તેમા) કાર્ય જ કર્તવ્ય નથી

ભાવાર્થ—શબ્દો છે તે તો પુ.ગવ છે તેઓ પુરવના નિમિત્તથી વર્ણ-પ વાક્યરૂપે પરિણમે છે, તેથી તેમનામા વસ્તુના ૨૫૩૫ને કહેવાની શક્તિ ૨૫૪મેવ કારણ કે શબ્દનો અને અર્થનો વાચ્યનાયક સંબંધ છે આ રીતે દ્રવ્યશ્રુતની રચના શબ્દોએ કરી છે એ વાત જ વધાર્થ છે આત્મા તો અમૂર્તિક છે, જ્ઞાનસ્વરૂપ છે, તે તે મૂર્તિક પુ.ગવની રચના કેમ કરી શકે? માટે જ આચાર્યદેવે કહ્યું છે કે ‘સમયપ્રાગ્ભૂતની ટીકા શબ્દોએ કરી છે, હું તો સ્વરૂપમા હીન છું, માત્ર કર્તવ્ય તે (દીપ કરવામા) કાર્ય જ નથી’ આ કથન આચાર્યદેવની નિર્માનતા પણ બતાવે છે હવે જે નિમિત્તનિમિત્તિક વ્યવહારથી કહીએ તો એમ પણ કહેવાય છે જ કે આ કાર્ય અમુક પુ.ગે કહ્યું આ ન્યાયે આ આત્મખ્યાતિ નામની દીપ પણ અમર્યદાચાર્યરૂપ છે જ તેવી તેને વાચનારા તથા સામ્રાજનારાઓએ તેમનો ઉપકાર માન્ય પડ્યો હોય છે, કારણ કે તેને વાચના તથા સામ્રાજનાથી પારમર્થિક આત્માનું ૨-

જણાય છે, તેનું શ્રદ્ધાન તથા આચરણ થાય છે, મિથ્યા જ્ઞાન, શ્રદ્ધાન તથા આચરણ
હર થાય છે અને પરપરાએ મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે. મુમુક્ષુઓએ આત્મા નિરંતર અભ્યાસ
પ્રવાયોગ્ય છે

આમ આ સમયસારઅથની આત્મખ્યાતિ નામની ટીકા સમાપ્ત થઈ

*

(હવે ૫૦ જયયદ્દલ લાપાટીકા પૂર્ણ કરે છે —)

કંકુકમુનિ ક્રિયો ગાથાખંધ પ્રાકૃત હે પ્રાભુતસમય શુદ્ધ આત્મ દિખાવનૂ,
સુનાય દ્રસરિ કરી સસ્કૃત ટીકાનર આત્મખ્યાતિ નામ યથાતથ્ય લાનનૂ,
દગદી વચનિકામે લિખિ જયયદ્દ પઠે સક્ષેપ અર્થ અદ્યપ્યુદ્ધિ પાનનૂ,
પઠો મુનો મન લાય શુદ્ધ આત્મા લખાય જ્ઞાનરૂપ ગહો ચિદાનંદ દગ્ધસાવનૂ ૧

સમયસાર અધિકારકા, વર્ણન કર્ણ મુનત;

દ્રવ્ય-લાન-નોકર્મ તજિ, આત્મમતત્વ લખત ૨

આ પ્રમાણે આ સમયપ્રાભુત (અથના સમયસાર) નામના અથની આત્મ-
ખ્યાતિ નામની સસ્કૃત ટીકાની દગલોપાખંધ વચનિકા લખી છે તેમા સસ્કૃત ટીકાનો
અર્થ લખ્યો છે અને અતિ સક્ષિપ્ત લાનાર્થ લખ્યો છે, વિસ્તાર કર્યો નથી. સસ્કૃત
ટીકામા ન્યાયથી સિદ્ધ થયેલા પ્રયોગો છે તેમનો વિસ્તાર દગ્ધામા આવે તો અનુમાન-
પ્રમાણના પાય અગોપૂર્વક—પ્રતિજ્ઞા, હેતુ, ઉદાહરણ, ઉપનય અને નિગમનપૂર્વક—
સ્પષ્ટતાથી વ્યાખ્યાન લખતા અથ બહુ વધી જાય, તેથી આયુ, બુદ્ધિ, બળ અને
સ્થિરતાની અદ્યપતાને લીધે, જેટલું બની શક્ય તેટલું, સક્ષેપથી પ્રયોજનમાત્ર લખ્યું
છે તે વાચીને લબ્ધ હોયે પઠાર્થને સમજાવે કોઈ અર્થમા હીનાવિકતા હોય તો
બુદ્ધિમાનો મૂળ અથમાથી જેમ હોય તેમ યથાર્થ સમજી લેજો આ અથના ગુર-
સ પ્રદાયનો (-ગુરુપરપગગત ઉપદેશનો) વ્યુચ્છેદ થઈ ગયો છે, મારે જેટલો બની
શકે તેટલો (-યથાગતિ) અભ્યાસ થઈ શકે છે તોપણ જેઓ સ્વાદનાદમય જિનમતની
આજ્ઞા માને છે, તેમને વિપરીત શ્રદ્ધાન યત્ન નથી ક્યાક અર્થનું અન્યથા સમજણ
પણ થઈ જાય તો ત્રિગેય બુદ્ધિમાનનું નિમિત્ત મળ્યે યથાર્થ થઈ જાય છે જિનમતની
શ્રદ્ધાવાળાઓ હઠમાહી હોતા નથી

હવે અત્તમગણને અર્થે પચ પરમેષ્ઠીને નમસ્કાર કરી અથ સમાપ્ત
કરીએ છીએ —

મગલ શ્રી અનુત ઘાનિયા કર્મ નિનામે,
 મંગલ સિદ્ધ મહત કર્મ આડો પરખરે,
 આચારજ ઉચ્ચાચ મુની મગલમય સારે,
 દીક્ષા શિક્ષા દેય લાચરનનિદૂ તારે,
 આઠવીસ મુનગુપા દાર જે સર્વસાધુ આલુગાર હૈ,
 મેં નમૂ પચગુરુચગપૂકૂ મગલ હેતુ કરાર હૈ ૧

જૈપુર નગરમાહિ તેરાપથ શેલી બડી
 બડે બડે મુની જહા પૈ અથ સાર હૈ,
 જયચંદ્ર નામ મેં હું તિનિમ અવ્યાસ કિછૂ
 મિયા બુદ્ધિસાર 'કર્મ'શર્ગતે વિચારે દૈ,
 સમયસાર અથ તાકી દેરાકે વચનરૂપ
 લાના કરિ પકો મુનૂ કરે નિરનાર હૈ,
 આપાપર બેઠ જાનિ હેય ત્યાગિ ઉપાદેય
 ગહો શુદ્ધ આતમકૂ, યહૈ બાત સાર હૈ ૨

સપ્તસર નિકેમ તબૂ, અષ્ટાંગ મત ઔગ,
 બોસઠિ કલિકે વદિ દરો, પૂરણ અથ સુદૌગ ૩

આમ શ્રીમદ્ભગવત્કૃદ્દેહાચાર્યકૃત સમયપ્રાભૂત નામના પ્રાકૃતગાથામંડ
 અવની શ્રીમદ્ અમૃતચંદ્રાચાર્યનિરચિત આત્મખ્યાતિ નામની સંસ્કૃત દીકા અનુસાર
 પંડિત જયચંદ્રકૃત સંક્ષેપભાનાથમાન દેશભાષામય વચનિમ મ પ્રા' થ'

श्रीसमयसारणी वर्णानुक्रम गाथासूची

गाथा पृष्ठ

अ

अज्ञयसाणणिमित्त	२६७ ३२८
अज्ञयसिदेण यधो	२६२ ३२३
अट्टवियप्पे कम्मे	१८२ २३४
अट्टविह पि य कम्म	४९ ७७
अण्णद्विपण	३७२ ४३५
अण्णाणमओ भावो	१२७ १६३
अण्णाणमया भावा	१२९ १६५
अण्णाणमया भावा	१३१ १६६
अण्णाणमोहिदमवी	२३ ४९
अण्णाणस्स स उदओ	१३२ १६८
अण्णाणी कम्मफल	३१६ ३८४
अण्णाणी पुण रत्तो	२१९ २७९
अण्णो करेह अण्णो	३४८ ४०९
अत्ता जस्सामुत्तो	४०० ४७४
अपडिक्कमण दुविह	२८३ ३४०
अपडिक्कमण दुविह वत्ते	२८४ ३४१
अपरिग्गहो अणिच्छो	२१० २७०
अपरिग्गहो अणिच्छो	२११ २७१
अपरिग्गहो अणिच्छो	२१२ २७२
अपरिग्गहो अणिच्छो	२१३ २७३
अपरिणमतहि सय	१२२ १६०
अपडिक्कमणमपडिसरण	३०७ ३७१
अप्पाणमप्पणा रुचिरुण	१८७ २४०
अप्पाणमयाणता	३९ ७१
अ पाणमयाणतो	२०२ २८
अपा णिच्चो असत्तिज्जपदेसो	३४२ ४००
अप्पाण शायतो	१८९ २४०
अरस्सरुचमगध	४९ ८०
अवरे अज्ञयसाणेसु	४० ७१

असुह सुह व वव	३८१ ४३९
असुह सुह व रुव	३७६ ४३८
असुहो सुहो व गधो	३७७ ४३९
असुहो सुहो व गुणो	३८० ४३९
असुहो सुहो व फासो	३७९ ४३९
असुहो सुहो व रसो	३७८ ४३९
असुहो सुहो व सहो	३७५ ४३८
अह जाणमो उ भावो	३४४ ४०१
अह जीवो पयडी तह	३३० ३९५
अह ण पयडी ण जीवो	३३१ ३९५
अह दे अण्णो कोहो	११५ १५५
अहमिको खलु सुद्धो	३८ ६७
अहमिको यलु सुद्धो	७३ १०९
अहमेद ण्णमह	२० ४६
अहवा पसो जीवो	३०९ ३९५
अहवा मण्णसि मज्झ	३४१ ४००
अह सयमपा परिणमदि	१२४ १६०
अह सत्सारत्थाण	६३ ९७
अह सयमेर हि परिणमदि	११९ १५७

आ

आउक्खयेण मरण	२४८ ३१३
आउक्खयेण मरण	२४९ ३१३
आऊदयेण जीवदि	२५१ ३१५
आऊदयेण जीवदि	२५२ ३१५
आदहि दग्गमावे	२०३ २६०
आदा खु मज्झ णाण	२७७ ३३८
आघाकम्म उद्देसिय	२८७ ३४८
आघाकम्मार्इया	२८६ ३४७
आभिणिषोदियसुद्धोधि	२०४ २६२
आयारादी णाण	२७६ ३३८

स पि ण णाण
मम पुत्रमेव
इ

ण जीवादो
सम्मधणाण

उ

असजमस्स दु

यागो विरिहो

वयमोगो

इ करेदि य

गच्छत

स्स अणाई

उयमोगो

दुत्थतस्स

दुत्थतस्स

नदियेहि

ए

णेण दु

भाषा

उयमोगो

सग्धो

णि तिणिण

परिणामो

परिणामो

णिच्च

य जेलि

ग खलु

णेण दु

कत्ता

देसु

व्यत्ता

विधिहे

गाथा पृष्ठ

४०१ ४६७

२१ ४६

२८ १४

२९० ३१ २

१३३ १६८

१९८ ३१ ३

२११ ३७

१०७ १०१

२३४ २९७

८९ १३०

१८१ २३४

२३९ ३०४

२४४ ३०८

१९३ २४८

८२ १००

४४ ७४

९० १३१

७७ ८७

६५ ९४

१४० १७२

१३८ १७१

२०६ २६६

२७० ३३१

१११ १५३

१७६ २५४

०७ १३०

१३१ १६८

६६ ९४

२१४ २७३

कणयमया भावादो
कम्मइयवगणासु य

एमेव कम्मपयडी

एमेव जीवपुरिसो

एमेव मिच्छदिहो

एमेव म वयहारो

एमेव सम्मदिहो

एय तु अविघरीव

एय तु जाणिऊण

एयत्तणिन्धयगओ

एयत्तु अमभूद

एयमलिये अदत्ते

एयमिह जो दु जीवो

एयत्ति सावराहो

एय गधरसफास्सकूया

एय जाणदि णाणी

एय ण कोवि मोक्खो

एय णाणो सुखो

एय तु निच्छयणयस्स

एय पराणि वय्याणि

एय पुग्गलद्वय

एय यधो उ दुण्ह वि

एय मिच्छादिहो

एय वयहारणओ

एय वगहारस्स उ

एय वयहारस्स दु

एयविहा वट्टविहा

एय सग्गुयणस्स

एय सम्मदिहो

एय सम्माविहो

एय हि जीवराया

एसा दु जा मई दे

क

गाथा पृष्ठ

१४९ १९१

२०० २८०

३२६ ३९२

४८ ७९

२२७ २८१

१८३ २३४

३८२ ४३९

३ ९

२२ ४६

२६३ ३५४

११४ १५१

३०३ ३६७

६० ८८

१८५ २३७

३२३ ३९०

२७९ ३४१

३६० ४२०

९६ १३८

६४ ०२

३१३ ३८१

२४१ ३०४

२७२ ३३४

३५३ ४१४

३६० ४२१

४३ ७२

३४० ४००

२०० २५५

२४६ ३०८

१८ ४२

२०९ ३२१

१३० १६६

११७ १५७

गाथा पृष्ठ

गाथा पृष्ठ

कम्म ज पुत्रकर्म	३८३ ४४५
कम्म ज सुहमसुह	३८४ ४४५
कम्म णाण ण हवइ	३९७ ४६६
कम्म पडुव कत्ता	३९९ ३७९
कम्म वट्ठमवट्ठ	१४२ १७३
कम्ममसुह कुसोल	१४५ १९०
कम्मस्स अभावेण य	१९७ २४३
कम्मस्स य परिणाम	७५ ११३
कम्मस्सुदय जीव	४१ ७२
कम्मो णोकम्मस्सि य	१९ ४५
कम्मोहि दु अण्णाणी	३३२ ३९९
कम्मोहि भमाडिज्जइ	३३४ ३९९
कम्मोहि सुहाविज्जइ	३३३ ३९९
कम्मोदण जीवा	२५४ ३१७
कम्मोदण जीवा	७५५ ३१७
कम्मोदण जीवा	२५६ ३१७
कहसो धिप्पइ अप्पा	२९६ ३५९
कालो णाण ण हवइ	४०० ४६७
कैहिचि दु पज्जपहि	३४५ ४०९
कैहिचि दु पज्जपहि	३४६ ४०९
को णाम भणिज्ज	२०७ २६८
को णाम भणिज्ज	३०० ३६५
कोहाइसु वट्ठतस्स	७० १०४
कोहुवज्जुसो कोहो	१२५ १६०

ग

गघो णाण ण हवइ	३९४ ४६६
गुणसण्णिदा दु पदे	११२ १५३

च

चउविह अणेयमेय	१७० २१९
चारित्तपडिणियसु	१६३ २०६
चेया उ पयडीअट्ठ	३१२ ३८१

छ

छिंददि भिंददि य तहा	
---------------------	--

छिंददि भिंददि य तहा
छिज्जदु वा भिज्जदु वा
ज

जइ जीवेण सह चिय	१३७ १७०
जइया इमेण जीवेण	७१ १०६
जइया स एव सरवो	२२२ २८१
ज कुणइ भावमादा	९१ १३२
ज कुणदि भावमादा	१२६ १६२
ज भाव सुहमसुह	१०२ १४७
ज सुहमसुहमुदिण	३८५ ४४५
जदि जीवो ण सरीर	२६ ५२
जदि पुग्गलकम्ममिण	८५ १२४
जदि सो परदव्वाणि य	९९ १४४
जदि सो पुग्गलव्वाणी	२५ ४९
जया विमुचप चेया	३१५ ३८२
जह कणयमग्गितथियं	१८४ २३७
जह कोयि णरो जपइ	३२५ ३९२
जह चिट्ठ कुव्वतो	३५५ ४१५
जह जीवस्स अणणुवओगो	११३ १५५
जह णयि कुणइ च्छेद	२८९ ३५२
जह णयि सक्कमणज्जो	८ १७
जह णाम को वि पुरिसो	१७ ४७
जह णाम कोवि पुरिसो	३५ ६२
जह णाम कोवि पुरिसो	१४८ १९४
जह णाम को वि पुरिसो	२३७ ३०४
जह णाम कोरि पुरिसो	२८८ ३५२
जह परदव्व सेइदि	३६१ ४२१
जह परदव्व सेइदि	३६२ ४२१
जह परदव्व सेइदि	३६३ ४२१
जह परदव्व सेइदि	३६४ ४२१
जह पुण मा चिय	२२६ २५२
जह पुण मो सेव णरो	२४२ २५२
जह परिमेण	

गाथा पृष्ठ		गाथा पृष्ठ	
जह फलिहमणी सुखो	२७८ ३४०	जीवस्साजीवस्सं दु	३०९ ३७८
जह यधे चित्तो	२९१ ३५३	जीवादोसहहण	१'५ २०१
जह यधे छित्तुण य	२९७ ३'४	जीवे कम्म यद्ध	१४१ १७३
जह मज्झ पिग्गमाणो	१९६ २०१	जीवे ण सय यद्ध	११६ १'७
जह राया यवहारा	१०८ १५२	जीवो कम्म उदयं	४२ ७२
जह विसमुयभुजतो	१९५ २५०	जीवो चरित्तदसण	२ ७
जह सिप्पि उ कम्मफल	३५२ ४१४	जीवो चेय हि पदे	६२ ९१
जह सिप्पिओ उ कम्म	३७९ ४१४	जीवो ण करेदि घड	१०० १४५
जह सिप्पिओ उ करणाणि	३५१ ४१४	जीवो परिणामयदे	११८ १'७
जह सिप्पिओ उ करणेहिं	४१४ ३५०	जीवो यधो य तहा	२९४ ३ ६
जह सिप्पिओ उ चिह	४५४ ४१५	जीवो यधो य तहा	२०' ३'९
जह सेडिया दु	३'२ ४२०	जे पुग्गलद्व्याण	१०१ १४६
जह सेडिया दु	३'७ ४२०	जो अप्पणा दु मण्णदि	२५३ ३१६
जह सेडिया दु	३'८ ४२०	जो इंदिये जिणत्ता	३१ ५७
जह सेडिया दु	३'९ ४२०	जो कुणदि चच्छलत्त	२३५ २९८
जहा कम्म कुब्बह	३३० ३९९	जो चत्तारि पि पाप	२२९ २९३
जहा घापर पर	३३८ ४००	जो चेउ कुणह	३४७ ४०९
जहा जाणह पिघ	४०३ ४६७	जो जहि गुणे दग्गे	१०३ १४८
जहा दु अत्तमाव	८६ १२	जो ण करेदि जुगुप्प	२३१ २९०
जहा दु जहण्णादो	१७१ २००	जो ण कुणह अयरादे	३०२ ३६७
जा पस पयडोअह चेया	३१४ ३८२	जो ण मरदि ण य दुहिदो	२०८ ३१९
जाउ अपडिकमण	२८५ ३८५	जो दु ण करेदि कय	२३० २९४
जाउ ण वेदि विसेसत्तर	६९ १०८	जोधेहिं कदे जुदे	१०६ १'०
जिदमोहस्स दु जइया	३३ १९	जो पस्सदि अप्पण	१४ ३२
जीउणिग्गहा पप	७४ १११	जो पस्सदि अप्पण	१५ ३७
जीउपरिणामहेदु	८० १२०	जो पुण निरवराधो	३०५ ३६१
जीउमि हेउमूदे	१०५ १४९	जो मण्णदि जीउेमि य	२५० ३१४
जीउस्स जीवरुव	३४३ ४०१	जो मण्णदि हिंसामि य	२४७ ३१२
जीउस्स जे गुणा वेह	३७० ४३१	जो मरह जो य दुहिदो	२५७ ३१९
जीउस्स णयि	८३	जो मोह तु जिणत्ता	३२ १
जाउस्स		जो वेददि वेदिज्जदि	२१६ २७६
जाउस्स			४१' ४८
			१८८ २४०
			२३३ २९६

गाथा पृष्ठ	गाथा पृष्ठ
जो सुयणां सत्र	१० १८
जो सो दु गेहभागे	२४० ३०४
जो सो दु गेहभागे	२४५ ३०८
जो हय असम्मूढो	२३२ २९६
जो हि सुपणहिगच्छइ	९ १८
ण	
ण कुदोचि नि उप्पणो	३१० ३७९
णत्तसण पाण	४०२ ४६७
णधि दु आसवग्घो	१६६ २१४
णधि मम को वि मोहो	३६ ६४
णधि मम धम्मआदी	३७ ६६
ण दु होइ मोक्खमग्गो	४०९ ४७६
ण मुणइ पयडिमन्थो	३१७ ३८५
णपरम्मि णणिण्डे जइ	३० ५०
ण य रायदोसमोह	२८० ३४३
ण रसो दु हयइ पाण	३९० ४६६
ण नि णम मोक्खमग्गो	४१० ४७७
णनि दुयइ कम्मगुणे	८१ १२०
णनि दुयइ णनि वेयइ	३१९ ३८७
णनि परिणमदि ण गिहदि	७६ ११५
णनि परिणमदि ण गिहदि	७७ ११६
णनि परिणमदि ण गिहदि	७८ ११७
णनि परिणमदि ण गिहदि	७९ ११८
ण नि सइ नित्तु ज	४०६ ४७४
णवि हादि अणमत्तो	६ १३
ण सय घटो कम्मे	१०१ १५९
णाण सम्मादिट्ठ	४०४ ४६७
णाणगुण विहीणा	२०५ २६५
णाणमयम्मो ण हयइ	३०९ ४६६
णाणमया भागधो	१२८ १६०
णाणम्म दमणम्म य	३६९ ४३१
णाणस्स पडिणित्त	१६२ २०८
णाणाएणाणीयम्म	१६० २१३
णाणी रागप्पज्जहो	२१८ २७९
णादूण आसवाण	७२ १०७
णिंदियसथुयवयणाणि	३७३ ४३८
णिच्च पच्चत्ताण	३८६ ४४५
णिच्छयणयस्स	८३ १२१
णियमा कम्मपरिणद	१२० १७७
णिन्नेयसमावण्णो	३१८ ३८६
णेव य जीवट्ठाणा	५५ ८३
णो ठिदिग्घट्ठाणा	५४ ८३
त	
त एयत्तविहत्त	७ १२
त खलु जीवणिवद्ध	१३६ १६९
त णिच्छये ण जुज्झदि	२९ ५५
तं जाण जोगउदयं	१३४ १६८
तत्थ भवे जीवाण	६१ ९०
तह जीने कम्माण	५९ ८८
तह णाणिस्स दु पुत्थ	१८० २३०
तह णाणिस्स वि विविहे	२२१ २८१
तह णाणी वि दु जइया	२२३ २८२
तह नि य सच्च दत्ते	२६४ ३०४
तह्मा उ जो विसुद्धो	४०७ ४७४
तह्मा जहित्त्तु लिंगे	४११ ४७८
तह्मा ण कोचि जीरो	३३७ ४००
तह्मा ण कोचि जीयो	३३९ ४००
तह्मा ण मेत्ति णिच्चा	३२७ ३९२
तह्मा दु कुसीलेहि य	१४७ १९३
तिविहो णसुवओगो	९४ १३६
तिविहो णसुवओगो	९५ १३७
तेसिं पुणेवि य इमो	११० १५३
तेसिं हेउ मणिया	१९० २४२
थ	
येयाई अउराहे	३०५ ३६७
द	
दसणणाणवरत्ति	१७७ २०१

दसणणाणचरित्तं किंचि
 दसणणाणचरित्तं किंचि
 दसणणाणचरित्तं किंचि
 दसणणाणचरित्ताणि
 दस्यगुणस्त य आदा
 दयिय ज उप्पज्जइ
 दस्ये उवभुजते
 दिट्ठी जट्ठेण णाण
 दुस्सिखदसुद्धिदे जीये
 दुस्सिखदसुद्धिदे सत्ते
 दोण्हवि णयाण भणिय

घ

धम्माधम्मं च तद्वा
 धम्मो णाण ण हवइ

प

पये सुम्मत्त पस्सिदूण
 पज्ज पज्जि पडिप
 पज्जत्तापज्जत्ता
 पडिक्कमण पडिस्सरण
 पण्णाप धित्त्यो जो खेदा
 पण्णाप धित्त्यो जो णादा
 पण्णाप धित्त्यो जो दद्दा
 परमट्ठराहिरा जे
 परमट्ठलि दु अट्ठीवो
 परमट्ठो खलु समभो
 परमपाण कुत्थ
 परमपाणमकुत्थ
 परमाणुमित्तयपि द्दु
 पासडीलिगाणि व
 पासडीलिगेसु व
 पुग्गलक्कम्म कोटो
 पुग्गलक्कम्म मिच्छ

गाथा पृष्ठ

३२६ ४३०
 ३२७ ४३१
 ३२८ ४३१
 १६ ३०
 १०८ १५८
 ३०८ ३७
 ९४ २७९
 ३०० ३८८
 २२६ ३०७
 २२० ३०१
 १४३ १८१

२२९ ३०९
 ३०८ ४२२

५८ ८८
 १६८ २६

६७ ०६
 ३०६ ३७
 २०७ २००
 २०९ ३२०
 २९८ ३२२
 १४ २००
 १५२ १९८
 ११ १९७
 ९२ १३३
 ९३ १३४
 २०१ २८

४०८ ४७
 ४१३ ४८१
 १२३ १६०
 १८ १३०

पुग्गलक्कम्म रागो
 पुग्गलक्कम्म रागो
 पुग्गलक्कम्म रागो
 पुग्गलक्कम्म रागो
 पुग्गलक्कम्म रागो
 पुग्गलक्कम्म रागो

फ

फामो ण हवइ णाण

व

वधाण च सहज
 वधुमभोगणिमित्ते
 बुद्धी वयसाभो वि य

भ

भाजो रागादिजुवो
 भुजतस्स वि विविहे
 भूयत्थणाभिगदा

म

मज्झ परिग्गदोजइ
 मारेमि जोरावेमि य
 मिच्छत्त अविरमण
 मिच्छत्त जइ पयडी
 मिच्छत्त पुण दुविह
 मोक्ख अस्सहत्तो
 मोक्खपहे अपाण
 मोक्षुण निच्छयदु
 मोहणम्मम्ममुदया

र

रत्तो वधदि कम्म
 रागो दोसो मोहो जीउस्सेय
 रागो दोसो मोहो य
 य दोसलि य
 दोसलि य

गाथा पृष्ठ

१०९ :
 १६९ -
 २३६ ३
 २२४ ४
 ३७४ ४

३०६ ४१

२९३ २
 २७७ २७
 २७१ ३३३

१६७ २१५
 २२० २८१
 १३ २७

२०८ २६८
 २६१ ३०१
 ११४ २१३
 ३२८ ३९१
 ८७ १२९
 २७४ ३३६
 ४१० ४७९
 १६ २०२
 ६८ ९७

१०० १९९
 ३७१ ४३१
 १७७ २२७
 ३५४

गाथा पृष्ठ	
गया ह निम्नो त्रिय	४७ ७८
रुण णाण ण हवइ	३९२ ४९०
रायसमणाणमेय	३०२ ३९०
लोयम्स जुणइ विण्ह	३०१ ३९०
व	
गदिचु सत्यसिद्धे	१ ५
वणो णाण ण हवइ	३९३ ४९५
अथस्म सेदभाजो	१५७ २०३
वचस्स सेदभाजो	१५८ २०३
वग्गस्म सेदभावो	१५९ २०४
वउ पडुब्ब ज पुण	२६५ ३०५
वदणियमाणि धरता	१५३ १९८
उदममिगीगुत्तो-जो	२७३ ३३५
उरहारणओ भासदि	२७ ५३
उरहारभासिपण	३२४ ३९२
उरहारस्म दरीसण	४६ ७७
उरहारस्म दु आदा	८४ १०३
उरहारिओ पुण णओ	४१४ ४८३
उरहारेण दु आदा	९८ १४३
उरहारेण दु एदे	५६ ८७
उरहारेणुअदिस्सइ	७ १५
उरहारोऽभूयत्थो	११ २०
उज्जाहमारुद्धो	२१६ २०१
उदतो कम्मफल अप्पाण	३८७ ४४८
उदतो कम्मफल मए	३८८ ४४८

गाथा पृष्ठ	
वेदतो कम्मफल सुहिदो	३८९ ४४८
स	
संता दु निरुयमोज्ञा	१७५ २२३
ससिद्धिराघसिद्ध	३०४ ३६८
सत्य णाण ण हवइ	३९० ४९५
सद्धहि य पत्तेदि य	२७५ ३३७
सहो णाण ण हवइ	३९३ ४९५
सम्मत्तपडिणिउद्ध	१६१ २०६
सम्मदिही जीया	२२८ २८८
सम्महसणणाण	१४४ १८३
सअण्हुणाणदिदो	२४ ४९
सवे करेइ जीवो	२६८ ३०९
सवे पुवणिउद्धा	१७३ २०३
सवे भावे जहा	३४ ६१
सामण्णपच्चया खलु	१०९ १५३
सुदपरिचिदाणुभूदा	४ १०
सुद्ध तु त्रियाणतो	१८६ २३०
सुद्धो मुदान्नेमो	१० २१
सेउतो नि ण मेउइ	१०७ २५०
मोउणिउ नि णियउ	१४६ १८३
सो मअण्णाणदग्गिमी	१६५ २११
इ	
हेउअमात्र णियमा	१७५ २२३
हेइ चउयियणो	१७५ २२३
हादूण निरुयमोज्ञा	१७५ २२३

गाथा पृष्ठ

गाथा पृष्ठ

इन्द्रजालमिदमेवमुच्छलत्

९१ १८१

एकस्य रत्नो

७७ १७६

उ

एकस्य वस्तुन इहान्यनरेण

२०१ ३९४

उदयति न नयथी

९ ३०

एकस्य प्राच्यो

८४ १७७

उमुक्तमुन्मोच्यमदोपतस्तत्

२३६ ४७३

एकस्य वेद्यो

८८ १८०

उभयनयविरोध

४ २३

एकस्य सातो

८७ १७८

ए

एकस्य सूक्ष्मो

७७ १७७

एकशायकभाषनिर्भर

१४० २६१

एकस्य हेतु

७८ १७७

एकस्य व्यग्रहारतो न तु

२७ ६०

एष ज्ञानप्रानो नित्यमात्मा

१७ ३९

एकवे नियतस्य शुद्धनयतो

६ २७

एषेकेव हि वेदना

१७६ २८९

एकमेव हि तत्त्वाद्य

१३९ २६१

क

एकश्चित्तश्चिन्मय एव भावो

१८४ ३६७

कथमपि समुप्राप्त

२० ४४

एव ज्ञानमनाद्यनतमचल

१६० २९७

कथमपि हि लभते

२१ ४६

एक परिणमति सदा

१७ १२६

कर्ता कर्ता भवति न यथा

९९ १८७

एक कर्ता चिद्वह्मिह

४६ १०३

कर्ता कर्मणि नास्ति

९८ १८७

एको दूरात्यजति मदिरा

१०१ १९०

कर्तार स्यफलेन यत्किल

१७२ २८४

एको मोक्षपथो य एष

२४० ४८०

कर्तुं प्रदयितुश्च युक्तिशतो

२०९ ४१२

एवं ज्ञानस्य शुद्धस्य

२३८ ४७६

कर्तृत्व न न्यभावोऽस्य

१९४ ३७८

एवं तत्त्वव्यग्रस्थित्या

२६३ ५०१

कर्म संप्रमपि संप्रविदो

१०३ १९६

एकस्य कर्ता

७३ १७६

कर्मैव प्रवितर्क्य कर्तृद्वैतै

२०४ ३९८

एकस्य कार्य

७७ १७८

रूपायकलितैकत

२७४ ५१४

एकस्य चेत्यो

८६ १७९

कार्येण संप्रपति ये

२४ ५७

एकस्य चेतो

८१ १७८

कार्यत्वादकृत न कर्म

२०३ ३९७

एकस्य जीरो

७६ १७७

कृतकारितानुमनै

२२७ ८४९

एकस्य दुष्टो

७३ १७६

हिश्यता न्ययमेव

१४७ २६४

एकस्य दृष्टो

८७ १७९

इच्छित्सति मेचक

२७७ ५१३

एकस्य नाना

८७ १७९

क्ष

एकस्य नित्यो

८३ १७८

क्षणमिदमिहैक

२०६ ४०७

एकस्य प्रदो न तथा परस्य

७० १७७

घ

एकस्य भातो

८९ १८०

घृतमुभामिधानेऽपि

४० ९७

एकस्य भातो

८० १७८

च

एकस्य भोक्ता

७७ १७७

चिच्छक्तिव्याप्तसर्वस्व

३६ ८७

एकस्य भूदो

७१ १७६

गाथा पृष्ठ

अ

अकतां जीवोऽय	१०५ ३८०
अगदितमनातु	१४ ३८
अचित्यशक्ति स्वयमेव	१४४ ७७
अच्छाच्छा स्वयमुत्तति	१४६ २८४
अज्ञानतस्तु सत्तणाभ्य	७७ १४१
अज्ञानमयभावानामज्ञानी	६१ १८८
अज्ञानमेतदधिगम्य	१६९ ३१९
अज्ञाना मृगतृष्णिना जलधिया	१८ १४१
अज्ञान ज्ञानमप्येव	६१ १४३
अज्ञानी प्रवृत्तिस्वभावा	१९७ ३८४
अतो हता प्रमादिनो	१८८ ३७३
अत उद्वेगपायस्त	७ २६
अत्यत भावयिष्या धिरति	२३३ ४६४
अत्र स्याद्वाद्दुःखद्वयं	२४७ ४८७
अथ महामदनिर्भरमथ	११३ २१०
अद्वैतापि हि चेतना	१८३ ३६४
अध्यास्य दुःखलय	१२० २२८
अध्याम्यात्मनि सज्जमानमयन	२० ४९९
अनन्तरतमनते	२ ३
अनाद्यनंतमचल	१८७ ३७०
अनेनाध्ययसायेन	४१ ९८
अयेभ्यो व्यतिरिक्तमामनियत	१७१ ३२८
अयि कथमपि मृदा	१३१ ४७७
अर्थात्तनका पत्र कल्यन्	२३ ११
अलममतिजत्पै	२१७ ४९७
अवतरति न यावद्	२४४ ४८४
अविचलितचिदा म	२० १३
	२७६ १६

अस्मिन्नादिनि

आ

गाथा पृष्ठ

४४ १००

आनामगत्रिकस्वभावमचल	०३ ११४
आमनश्चित्तयेवाल	१९ ४१
आमभावाकरोत्यामा	१६ १०१
आमस्यमान परभावभिन्न	१० ३१
आमा ज्ञान स्वय ज्ञान	६२ १४३
आमान परिशुद्धमीप्सुमि	२०८ ४११
आमानुभूतिरिति	१३ ३६
आसम्भारत ण्य धावति	११ १२७
आसम्भारविरोधिसधर	१२५ २३३
आमसापतप्रतिपदममी	१३८ २००

इ

इति पणिचिततत्त्वे	७८ ६१
इति यस्तुस्यभाव स्व ज्ञानी	१७१ ३४७
इति यस्तुस्यभावा स्य नाज्ञानी	१७७ ३४३
इति सति सह	३१ ६७
इतीयमा मनस्तत्र	२४६ ४८६
इत पदाथप्रधानानुष्ठाना	२३४ ४६४
इतो गतमनेकता	२७३ ७१२
इय ज्ञानत्रयककलमा	४ १०१
इय पणिप्रदमपास्य समस्तमेव	१४ २७०
इत्यज्ञानविमूढाना	२१० ७०१
इयागनेकनिजशनि	२२४ १०६
इयागेच्य विनेच्य	१७८ ३४०
इयेव विरचय्य सप्रति	४८ ११२
इदमेक जगच्चतु	२४ ४८
इदमेगात्र तापय	१२ २३१

गाथा पृष्ठ

परद्रव्यग्रह कुर्वन्	१८६ ३६६
परपरिणतिहेतो	३ ४
परपरिणतिमुञ्चत्	४७ १०९
परमार्थेन तु व्यक्त	१८ ४१
पूर्णेकाच्युतशुद्धयोधमहिमा	२२२ ४४३
पूर्ववदनिजकर्म	१४६ २७४
पूर्वालंबितबोध्यनाशसमये	२५६ ४९७
प्रच्युत्य शुद्धनयत	१२१ २२९
प्रज्ञाछेत्री शितेय	१८१ ३५८
प्रत्यक्षालिखितस्फुटस्थिर	२५२ ४९४
प्रत्याप्याय भविष्यत्कर्म	२२८ ४०७
प्रमादकलित कथ भवति	१९० ३७४
प्रकाशकचलितावर	२५ ५६
प्राणोच्छेदमुदाहरति मरण	१५९ २९१
प्रादुभावविराममुद्रित	२६० ४९९

घ

पंधच्छेदात्कलयदतुल	१९२ ३७५
घटिलुङ्गति यद्यपि	२१२ ४१८
घाह्यार्थग्रहणस्वभावभरतो	२५० ४९३
घाह्यार्थं परिपोतमुज्जित	२४८ ४९१

भ

भावायेद्भेदविज्ञान	१३० २४५
भावास्तवाभावमय प्रपञ्चो	११५ २१९
भावो रागद्वेषमोहद्विना यो	११४ २१७
भित्त्वा सर्वमपि स्वलक्षण	१८२ ३६१
भित्त्येवप्रतिपण्णोच्य	२५ ४९१
भूतं भातमभूतमेव	१२ ३६
भेदज्ञानोच्छलन	१३० २४६
भेदविमानत सिद्धा	१३१ २४०
भेदोमाद् भ्रमरन्मभरा	११० २१०
भोक्ता न स्वभावोऽस्य	१०६ ३८३

गाथा पृष्ठ

म

मग्ना कर्मनयावलम्बनपरा	१११ २०६
मज्जतु निर्भरममी	३२ ६९
माकर्तारममी स्पृशन्तु	२०५ ४०६
मिथ्यादृष्टे स पचास्य	१७० ३२०
मोक्षहेतुतिरोधानात्	१०८ २०३
मोहविलासविजृम्भित	२२७ ४५५
मोहाद्यदहमकार्ष	२०६ ४०३

य

य पय मुस्त्या नयपक्षपात	६९ १७५
यत्तु घस्तु कुरते	२१४ ४१९
यत्सन्नाशमुपैति तन्न नियत	१५७ २९०
यदि कथमपि धारावाहिना	१०७ २३९
यदिह भवति रागद्वेष	२०० ४३६
यदेतद् ज्ञानात्मा	१०५ १९९
यत्र प्रतिक्रमणमेव	१८९ ३७३
यस्माद्भूतमभूत्पुरा	२७७ ५१७
य करोति स करोति केवल	९६ १८६
य परिणमति स कर्ता	५१ १०६
य पूर्वभाववृत्तकर्म	२३२ ४६३
यादृक् तादृगिहास्ति	१०० २८०
यावत्पाकमुपैति कर्मचिरति	११० २०८
ये तु कर्तारमात्मान	१९९ ३९०
ये तु स्वभावनियम	२०२ ३९४
ये त्वेन परिहृत्य	२४१ ४८१
ये ज्ञानमात्रनिजभावमयी	२६६ ५०९
योऽय भावो ज्ञानमात्रो	२७१ ५१०

र

रागजन्मनि निमित्तता	२०१ ४३७
रागद्वेषद्वयमुदयते	२१७ ४३०
रागद्वेषनिभावमुत्तमदलो	२०३ ४४३

गाथा पृष्ठ

चिपिडचडिमविलासविनास	२६८ ७१०
चित्रामशक्तिसमुदायमयो	२७० ७११
चिरमिति नयतत्त	८ ७८
चित्तरभाउभरभावितभागा	९२ १८२
चैद्रूप्य जडरूपता च	१०६ २३६

ज

जयति सहजतेज	७७ ७१५
जानाति य न न करोति	१६७ ३११
जोष करोति यदि पुटलकर्म	६३ ११२
जीवाजीविवेकपुष्कलशा	३३ ७१
जीवावजीवमिति	४३ १००

झ

झप्ति करोती न हि	९७ १८६
ज्ञानमय पय भाव	६६ १६४
ज्ञानान्तर म्यरसतोऽपि	१८९ २७९
ज्ञानम्य सचेतनयेव नित्य	२२४ ४४७
ज्ञानान्तर ज्यलनपयसो	६० १४२
ज्ञानाद्विवेकतया तु	१९ १४२
ज्ञानिन् कर्म न जातु	१७१ २८३
ज्ञानिनो न हि परिग्रहमात्र	१४८ २७८
ज्ञानिनो ज्ञाननिवृत्ता	१७ १६२
ज्ञानी करोति न	१९८ ३८७
ज्ञानी जानन्नपीमा	७० ११९
ज्ञेयाकारकलकमेवकचिति	२७१ ४९३

ट

टकोत्कीर्णविपुल्योधयिस्तरा	२८१ १००
टकोत्कीर्णस्वरसनिचित	१६६ २९३

त

तज्ज्ञानस्यैव सामर्थ्यं	१३४ ७०
तथापि न निरगल	१८८ ३११
तद्य कर्म गुभाशुभमेदतो	१०० १८९

गाथा पृष्ठ

त्यक्त येन फल न कर्म	११३ २८७
त्यक्त्वाऽपुद्धिविधायि	१९१ ३०४
त्यजतु जगदिदानीं	२० ४८

द

दर्शनज्ञानचारित्रप्रयात्मा	२३१ ४७७
दर्शनज्ञानचारित्रैस्त्रित्वा	१६ ४०
दर्शनज्ञानचारित्रिभूमि	१७ ४१
दूर भूरिविरूपजालगहने	९४ १८४
द्रव्यलिङ्गममकारमालितै	२४३ ४८३
द्विधाऽप्य प्रज्ञाप्रपञ्च	१८० ३११

ध

धीरोदारमहिम्ननादिनिधने	१२३ २३१
------------------------	---------

न

न कर्मवृत्त जगद्य	१२४ ३०७
न जातु रागादि	१७ ३४२
ननु परिणाम ण्य किल	२११ ४१७
नम समयसाराय	१ २
न हि विदधति यद्	११ ३१
नाशुते विषयसेवनेऽपि	१३७ २११
नास्ति सर्वोऽपि स्वयं	२०० ३९१
निजमहिमरताना	१२८ २४२
नित्यमत्रिकारमुद्धित	२६ ११
निर्न्यते येन यदत्र किञ्चित्	३८ ९०
निशेषकमफल	२३१ ४६७
निषिद्धे सगस्मिन्	१०४ १९६
नीत्या सम्यक् प्रलय	१९३ ३७७
नैकस्य हि क्तातो ह्यो	४ १२७
नेकात्मगतदशा मयमेव यस्तु	२६१ ७०७
नीमौ परिणमत यत्तु	१३ १०७

प

पदमिन् ननु कर्मदुरासद्	१८३ २६६
------------------------	---------

૪૨ લીલી અશુદ્ધ

૧૧ ૨ જ્ઞાનજ્યોતિ છે.

૧૫ ૬ (કારણ કે મોકે નહિ),

૨ પળિામન

૧૦૩ ૧૧ સતી

૧૦૪ ૧૭ ૧૭૭

૧૦૫ ૧૮ ૧૭

૧૦૬ ૧ જે રીતે

૧૦૭ ૨૩ હેતુના

૧૦૮ ૨૩ કારણના

૧૦૯ ૧૬ અપ્પાણમપ્પણા

૧૧૦ ૨૩ તેમિ

૧૧૧ ૭ ખીજાઓને

૧૧૨ ૭ ભાને

૧૧૩ ૧૬ જાય છે,

૧૧૪ ૨૨ જાયજ્ઞાનમયપણાને

૧૧૫ ૧૮ કારણ-નેનિમિત્તભૂત

૧૧૬ ૧૬ બન્નેને

૧૧૭ ૧૮ મા ભાન

૧૧૮ ૨૩ પ્રતિમરણ

૧૧૯ ૧૬ શુદ્ધનયની

૧૨૦ ૧૮ અનિને

૧૨૧ ૧૭ થનાનુ માનીને

૧૨૨ ૧૬ 'પરજોથો માથે પોતાને પાન્માર્થિક સમ્પત્તિ છે'

શુદ્ધ

જ્ઞાનજ્યોતિ છે (જ્યાંસુધી સમ્યગ્દષ્ટિ
છક્રસ્થ છે ત્યાંસુધી જ્ઞાનજ્યોતિ કેવળજ્ઞાન
માથે શુદ્ધનયના બળથી પરોક્ષ ટીકા કરે
છે, કેવળજ્ઞાન થતા સાક્ષાત્ થાય છે).

કારણ કે શકે નહિ,

પરિણમન જ

સત્તા

૧૧૭૭

૧૧૭૮

ઉપભોજ્ય થાય છે અને જે રીતે

હેતુના હેતુના

કારણનું જે કારણ તેના

અપ્પાણમપ્પણો

તેમિ

૧ખીજાઓને

૨૩ભાવો

જાય છે, અને બીજો વેદકભાવ આવે ત્યાં
શુદ્ધીમા વેદભાવ નાશ પામી જાય છે,

જાયજ્ઞાનમયપણાને

કારણ-નેનિમિત્તભૂત

બન્નેને

મા ભાન

+પ્રતિસમ્પન્ન

અશુદ્ધનિશ્ચયનયવી

શ્રુતિને

૫૬ને

'પરજોથો માથે પોતાને પાન્માર્થિક સમ્પત્તિ છે'

* ૨૨૫ પ્રમ ન ૭૫૫, દર્શિની તથા અન્યાર્થમા કમકર કરી જેના
૧૬ ૧૭ અનિપ્રજો ન ૨

પૃથ લીડી અશુદ્ધ

૯૫	૪	શરીરના આકાર નગરે
૯૮	૧૦	પુ.ગવ (કર્મ) પૂર્વક
૧૦૩	૧૩	કર્ત
૧૧૨	૩૦	કર્ત
૧૩૬	૧૧	નિરતિથી (પરિણતિથી)
૧૩૭	૧૧	નિરતિથી
૧૪૬	૭	ચેતન્યનાતુ
૧૫૧	૧૬	અવના
૧૬૬	૧૬	ભવતિ
૧૬૭	૨૩	તેકે
૧૮૨	૧૮	અતરંગ તથા બાહ્ય (અક્ષરસ્વરૂપ) ઉત્પન્ન થતા
૧૮૩	૧૫	જ્ઞાન
૧૮૩	૨૦	જ્ઞાનનુ
૧૮૩	૨૫	પરોના
૧૮૮	૭	જ્ઞાન
૧૯૧	૧૩	પરતુ તે તો નિશ્ચયપક્ષ
૧૯૧	૧૫	અજ્ઞાનસ્વરૂપ
૧૯૭	૧૬	કેવળ જીવી જ જાતનો
૧૯૮	૧૫	તે (જ્ઞાની) આત્મસ્વરૂપ જ છે અને
૧૯૮	૧૭	તે (અજ્ઞાની) અવસ્થાપ જ ■ અને
૨૦૧	૨૧	ચારિત્ર છે

૦૬ ૬ નિરાત નથી

શુદ્ધિપદ

શુદ્ધ

શરીર આદિ
પુ.ગવર્મપૂર્વક
કર્ત
કર્ત
રતિની
રતિથી (લીનતાથી)
શુદ્ધ ચેતન્યનાતુ
અને
ભવતિ
તેકે ચારિત્રભાહુના ઉદયે
અતર્જકપરૂપ તથા અહિર્જકપરૂપ
સમ્યજ્ઞાન
સમ્યજ્ઞાનનુ
નયપરોના
સમ્યજ્ઞાન
પરતુ તે (પક્ષ) પ્રતિપક્ષ મહિત છે તે
પ્રતિપક્ષ (અર્થાત્ વ્યવહારપક્ષનો નિયેન
વરનાર નિશ્ચયપક્ષ)
અજ્ઞાનમય
ચેતન્યઅતિમાન
તે
તે

ચાગ્નિ છે તેથી એ ઝીને સમ્યક જ્ઞાન-
જ્ઞાન-ચારિત્ર એ ત્રણે એક જ્ઞાનનુ જ
જાનન (-પરિભન) છે
નિર્ગેહ નથી (જેમ મિથ્યાજ્ઞાનને અને
સમ્યજ્ઞાનને પગરૂપર નિર્ગેહ ■ તેમ કર્મ-
સામાન્યને અને જ્ઞાનને નિર્ગેહ

પૃથ્વી લીટી અશુદ્ધ

શુદ્ધ

૨૧૧ ૨ જ્ઞાનજ્યોતિ છે.

જ્ઞાનજ્યોતિ છે (જ્યાસુધી સમ્યક્દષ્ટિ
છત્તસ્થ છે ત્યાસુધી જ્ઞાનજ્યોતિ કેવળજ્ઞાન
સાથે શુદ્ધનયના બળથી પરોક્ષ દીડા કરે
છે, કેવળજ્ઞાન થતા માણાત વાય છે).

૨૧૫ ૮ (ઝારણ કે ગડે નહિ),

કારણ કે ગડે નહિ,

૨૨૦ ૨ પરિભ્રમન

પરિભ્રમન જ

૨૨૩ ૧૬ સત્તા

સત્તા

૨૨૩ ૧૭ ૧૭૪

*૧૭૪

૨૨૩ ૧૮ ૧૭૪

*૧૭૪

૨૨૫ ૧ જે રીતે

ઉપભોગ્ય વાય છે અને જે રીતે

૨૨૭ ૨૩ હેતુના

હેતુના હેતુના

૨૨૭ ૨૩ કારણના

કારણના જે કારણ તેના

૨૪૦ ૧૬ અવ્યાજમવ્યાજ

અવ્યાજમવ્યાજ

૨૪૨ ૨૩ તેમિ

તેમિ

૨૬૭ ૭ બીજાઓને

બીજાઓને

૨૭૮ ૭ ભાવો

અભાવો

૨૭૭ ૧૬ તથા છે,

તથા છે, અને બીજાં વેદકલાન આપે ત્યાં
મુત્રીના વેદકલાન નાગ પાત્રી તથા છે,

૨૮૫ ૨૨ જ્ઞાયક-અભાનમ-પણાને

જ્ઞાય-ભાનમ-પણાને

૩૧૧ ૧/ કારણ-નિમિત્તભૂત

કારણ-નિમિત્તભૂત

૩૫૭ ૨૬ અન્નને

અન્નને

૩૬૫ ૨૪ મા ભાવ

મા ભાવ

૩૭૦ ૨૩ પ્રતિગત

પ્રતિગત

૩૮૭ ૧/ શુદ્ધનયની

અશુદ્ધનયનયની

૪૨૮ ૧૮ ત્રિતિ

ત્રિતિ

૪૮૮ ૧૭ વચનુ માનીને

વચન

૬૮૮ ૧૮ 'પન્દ-યેતિ' તથા છે

'પન્દેયા માટે' 'પાતાન પાન્દર્પિય' ગાય ૧ ૮

* આપા પ્રમાણે આપા, દુર્ગીત તથા અન્નપથ મા ૧૧૦ ૧/ ૧૧૧

૧ પાપાન્ન અતિપ્રતો ન ૨૦

પૃષ્ઠ લીટી અશુદ્ધ

૪૧૬ ૯ કરી શકતા નથી.

૪૨૬ ૯ અન્ય દ્રવ્યના પુરુષો

૪૨૬ ૧૫ 'જ્ઞાન ભય છે'

૪૩૬ ૨૭ રાગદ્વેષ

૫૦૫ ૧૪ સ્વર્ગભી

૫૧૮ ૧૧ સમૂચિત

શુદ્ધ

કરતા નથી અને 'જ્ઞાયક પરદ્રવ્યોને માર્ગ

કરતો નથી

લોકો જ્ઞાનને અન્ય દ્રવ્ય સાથે સ્પર્શ
હોવાની માન્યતાથી આકુળ બુદ્ધિવાળા
થયા થકા

'જ્ઞાનને પરમેષ્ઠી સાથે પરમાર્થ સમ્યક્ છે'

રાગદ્વેષ

સ્વર્ગભી

સંસૃચિત

અગાઉથી થયેલા ગ્રાહકોનાં નામ

નામ	પ્રત	નામ	પ્રત
નગરમાં		ચાહ ડાહ્યાભાઈ જેઠાભાઈ	૧૦
મહેવી નાનારાવ ડાગિદાસ	૨૦	ચાહ ચુનીનાન દેવમીચ	૫
વનીવ ગમડભાઈ માલોડચ	૨૦૦	ચાહ હરખચ હિરમરી	૫
લાખાણી રામોગ સતનુજ	૫૦	વોગ પ્રેમચ હરમરી	૫
લાખાણી મૂગજ ચનમૂજ	૫૦	પરચુજ	૧૧
વનીન ભગવાનજ અગાપચ	૪૦	લીંબડી	
વનીવ આગન દેવજભાઈ	૧૫	પરચુજ	૬
સધરી લક્ષ્મીચ દાહ્યાભાઈ	૧૦	ગયપુર	
પાગેખ લીલાધર ડાહ્યાભાઈ	૧૦	ચાહ હિમતનાન માલોકનાવ	૭
પરેખ મનુવાન દેવજજી	૮	દમચી	
સાઈ ચંદુનાન વધમજ	૫	ચુગર મગનનાન ત્રિભોવન વ'વાણુવાળા	૦
પરચુજ	૫૦	પરચુજ	૧
સુબર્		નમગેદપુર	
ચાહ ભોનાવ સધજ ભોટા વાળા	૪૦	ગેદ નમગેમ દમગા અમરેલીવાળા	૬
બેન હરગેબેન મુલડવાળા	૧૦	મુગન	
બેન ભેડવગેન ત્રિભોવન ભમનગવાળા	૧૦	પરચુજ	
ગેદ ચુનીનાન દેવસગ ભમનગવાળા	૬	પાલેજ	
ગી જી ચાહ વ'વાણુવાળા	૫	ગેદ કુવરજ ભવજ ભમગાવાળા	૫
ગે વનમાળી સ ચુનાનચ દ ચુનાવાળા	૫	અમદાવાદ	
પરચુજ	૪૮	ચાહ ભોગીનાવ પોપટનાવ	૧૦
પ્રાગમ્ના		ગેદ પેમાભાઈ મદાસખગમ	૫
પરચુજ	૫	ગેદ છોટાનાવ મનુચ	૫
વડવાડા ગાહેડ		પરચુજ	૩
ચાહ ગુજાભાઈ વેવરી	૨૫		
બેન સમજુબેન	૨૦		
ગોસગિયા નાગગમ વેવરી	૨૦		

